

KELM

KNOWLEDGE • EDUCATION • LAW • MANAGEMENT
NAUKA • OŚWIATA • PRAVO • ZARZĄDZANIE

№ 4 (48) / 2022

© SCIENTIFIC ISSUE OF
KNOWLEDGE, EDUCATION, LAW AND MANAGEMENT

All materials published in this issue are based on scientific researches and are, mainly,
the parts of Ph.D processes

KNOWLEDGE • EDUCATION • LAW • MANAGEMENT
NAUKA • OŚWIATA • PRAVO • ZARZĄDZANIE
№ 4 (48)

EDITORIAL BOARD

Przewodniczący Rady Redakcyjnej prof. dr hab. **JANUSZ NICZYPORUK**
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

Sekretarz Redakcji: doc. dr **EWA JASIUK** (Uczelnia Łazarskiego, Warszawa, Polska)

Edytor techniczny: doc. dr **OLEH BATIUK** (Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine)

doc. dr SVITLANA CHERNETA (Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine)

prof. dr hab. VALERII KOLESNYK (Academy of the Security Service of Ukraine, Ukraine)

prof. dr hab. IRYNA HORA (Academy of the Security Service of Ukraine, Ukraine)

prof. dr hab. ANNA PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

prof. dr hab. ANDRZEJ PANASIUK (Uniwersytet w Białymstoku, Polska)

prof. dr hab. EWA CZECH (Uniwersytet w Białymstoku, Polska)

prof. dr EVGEN LUK'YANCHIKOV (National Technical University of Ukraine KPI, Ukraine)

prof. dr hab. PETRO SAVCHUK (Lutsk National Technical University, Ukraine)

dr. theol. PETRO STANKO (Der Katholische Militärpfarrer m. Ingolstadt, Deutschland)

prof. dr hab. ANZOR SHARASHENIDZE

(Tbilisi David Agmashenebeli Teaching University, Georgia)

prof. dr hab. SERGEY PETKOV (Viceprezident Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania, Slovensko)

prof. dr hab. MARJJA CZEPIŁ (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

Official website: www.kelmczasopisma.com

EDUCATION AND PEDAGOGY

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.1>

PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE UWARUNKOWANIA KSZTAŁTOWANIA SIĘ CECH PRZYWÓDCZYCH U STUDENTÓW INSTYTUCJI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO O SPECJALNOŚCI PSYCHOLOGIA

Lyudmila Aleksieienko-Lemovska
kandydat nauk pedagogicznych, docent,
profesor Katedry Turystyki i Zarządzania Edukacyjnego
Międzynarodowego Uniwersytetu Europejskiego (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-5391-0719
al-lem17@ukr.net

Adnotacja. W artykule określono psychologiczno-pedagogiczne uwarunkowania kształtowania się cech przywódczych u studentów specjalności Psychologia, specyfikę organizacji procesu edukacyjnego instytucji szkolnictwa wyższego. Ujawniono cechy przywódcze współczesnego specjalisty: ogólnozawodowe, kreatywne, społeczno-psychologiczne, społeczno-komunikacyjne. Podkreślono elementy określające osobowość lidera. Główne cechy osobowości przyszłego specjalisty są skonstruowane przez komponenty: komunikatywne, organizacyjne, gnostyczne i konstruktywne. Przywództwo jest uważane za rodzaj wewnętrznego stanu osoby głęboko zmotywowanej, mającej na celu osiągnięcie sukcesu, pewnej swoich decyzji, celowej w działalności zawodowej. Cechy przywódcze jednostki są definiowane jako bezpośredni warunek realizacji przywództwa. Podstawą rozwoju metodyki kształtowania cech przywódczych na podstawie osobistej odpowiedzialności są podejścia oparte na aktywności, zorientowane na osobowość, aksjologiczne, systemowe, kompetencyjne, zasada rozwoju. Przedstawiono rodzaje technologii, które są najskuteczniej wykorzystywane do rozwoju osobistego. W kwestii formułowania cech przywódczych uzasadniona jest potrzeba uwzględnienia cech środowiska społecznego, specyfiki działalności zawodowej i wyzwań stojących przed przyszłymi specjalistami z branży.

Słowa kluczowe: cechy przywódcze, uwarunkowania psychologiczno-pedagogiczne, studenci, proces edukacyjny, instytucja szkolnictwa wyższego.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGIC CONDITIONS FOR THE FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS MAJORING IN PSYCHOLOGY

Lyudmila Aleksieienko-Lemovska
Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Tourism and Educational Technologies
International European University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-5391-0719
al-lem17@ukr.net

Abstract. The article identifies psychological and pedagogic conditions for the formation of leadership qualities in students majoring in Psychology, and specifics of organization of the educational process of the higher educational institution. Leadership qualities of a modern specialist are described: general professional, creative, socio-psychological, socio-communicative. The components that define a leader are highlighted. The main personality traits of the future specialist are structured by components: communicative, organizational, gnostic, and constructive. The leadership is considered to be a internal state of a motivated person, aimed at achieving success, confident in decisions, purposeful in professional activities. Leadership qualities of an individual are defined as a direct condition for the realization of leadership. Development of the methodology for the formation of leadership qualities on the basis of personal responsibility is based on activity, person-oriented, axiological, system, and competence approaches, the principle of development. The types of technologies that are most effectively used for personal development are presented.

Key words: leadership qualities, psychological and pedagogic conditions, students, educational process, higher educational institution.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЯ

Людмила Алексєнко-Лемовська

кандидат педагогічних наук, доцент,

*професор кафедри туризму та освітнього менеджменту
Міжнародного європейського університету (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-5391-0719

al-lem17@ukr.net

Анотація. У статті визначено психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів спеціальності Психологія, специфіку організації освітнього процесу закладу вищої освіти. Розкриваються лідерські якості сучасного фахівця: загально-професійні, творчі, соціально-психологічні, соціально-комунікативні. Виділено компоненти, що визначають особистість лідера. Основні риси особистості майбутнього фахівця структуровані компонентами: комунікативним, організаторським, гностичним і конструктивним. Лідерство вважається певним внутрішнім станом глибоко мотивованої людини, націленої на досягнення успіху, впевненої у своїх рішеннях, цілеспрямованої у професійній діяльності. Лідерські якості особистості визначаються як безпосередня умова реалізації лідерства. В основу розробки методики формування лідерських якостей на засадах особистісної відповідальності покладено діяльнісний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, системний, компетентнісний підходи, принцип розвитку. Представлено види технологій, що найбільш ефективно використовуються з метою особистісного розвитку. У питанні формування лідерських якостей обґрунтовано необхідність врахування особливостей соціального середовища, специфіки професійної діяльності та викликів, що постають перед майбутніми фахівцями галузі.

Ключові слова: лідерські якості, психолого-педагогічні умови, студенти, освітній процес, заклад вищої освіти.

Introduction. Socio-psychological transformations taking place in modern society necessitate changes in various spheres of human life. Development of the society depends on professionals who have a non-standard thinking, have a creative imagination, show leadership qualities, and are able to take responsibility for timely solution of socio-psychological problems. In this regard, educational resources of higher educational institutions are used for the formation of leadership qualities of students. Psychologist as a person, whose actions ensure the orderliness and efficiency of all internal processes of the system working in a changing environment, plays a key role in the success of the organization. Since leadership is the highest form of skill of a specialist, in order to acquire professional competence, a psychologist must have highly developed leadership qualities. That is why students majoring in Psychology need the formation of leadership qualities already while studying in a higher educational institution, in order to develop and improve them during their professional activities.

Various aspects of leadership have been studied by scientists: J. Adair, B. Bass, W. Bennis, R. Boiatsis, K. Voronina, D. Goulman, T. Hura, R. Daft, E. Makki, V. Miliiaeva, A. Mitlosh, O. Romanovskyi, R. Stogdill, G. Yukl and others. Scientists reveal the essence of the phenomenon of leadership, determine the characteristics of leadership qualities of a modern specialist. Thus, B. Bass of argues that leadership is a universal phenomenon, and in social movements leadership plays an important, role, and therefore it is an important subject of study (Bass, 2005). W. Bennis emphasized that one is not born a leader, but becomes a leader (Bennis, 2009). Numerous concepts of leadership define main approaches: in terms of leadership qualities, which confirms the presence of certain unique personal traits received from birth, as well as a certain level of intelligence and education, self-confidence, proactivity; from the standpoint of defining leadership behavior, which states that leadership qualities can be successfully developed; the situational approach is emphasized, which takes into account the specific situation that defines the effectiveness of leadership, but the personal qualities and behavior of the leader are also important factors (Mitlosh, 2007).

Each of the theories emphasizes the leader's mastery of certain personal qualities. Thus, K. Voronina in her research determines the levels of leadership skills and identifies certain aspects: leadership as an action and behavior, and leadership as a tool to achieve results and goals (Voronina, 2009). S. Kalashnikova describes leadership as a center of group interests, it is an art of reaching agreement, as well as a tool for achieving goals and results desired (Kalashnikova, 2010). According to V. Miliiaeva, one of the most effective ways is the implementation of leadership principles in the structure of professional competence (Miliaeva, 2017). The term "leadership" reveals domination and subordination, influence and following within the system of interpersonal relations in the group; the theory of leadership roles considers the role of the leader as a "socio-emotional specialist" who solves the problems arising in interpersonal relations (Shapar, 2007). Researchers define leadership qualities as relatively stable and interconnected formations of personal characteristics, combined into cognitive-emotional, moral-volitional, social-communicative and individual-paradoxical spheres (Romanovskyi, 2017). D. Goulman, E. Makki, R. Boiatsis emphasize that leadership always has an emotional basis, and the components of emotional intelligence (confidence, self-awareness and empathy) allow leaders to formulate a meaningful common goal (Goulman, Makki, Boiatsis, 2019). J. Adair defines their "reference set" of leadership qualities: enthusiasm, integrity, self-confidence, resilience, justice, kindness, modesty (Adair, 2007). G. Yukl defines the following leadership qualities of a modern specialist:

integrity, energy, resistance to stress, self-confidence, internal locus of control, emotional maturity, motivation to power, orientation towards achieving success, need for affiliation (Yukl, 2012).

Thus, based on the analysis of the literature, we can define that leadership is considered to be a certain internal state of a deeply motivated person, aimed at achieving success, confident in their decisions, purposeful in their professional activities. Leadership qualities of an individual are defined as a direct condition for the realization of leadership.

Main part. Main part. The purpose of the article is to determine psychological and pedagogic conditions for formation of leadership qualities in students majoring in Psychology. The task is to reveal the leadership qualities of a modern specialist; identify the components that determine the leader; find out the peculiarities of the educational process; determine groups of conditions and types of technologies that can be used for personal development with the best efficiency.

Materials and methods. The following theoretical research methods were used to solve certain problems: systematic analysis, comparison, systematization, classification and generalization of scientific and methodological literature; method of systematic analysis of psychological-pedagogical literature, interpretation of key provisions of the study. The methodological basis of the research is developed based on taking into account the provisions of functional-activity, axiological, universal, personality-activity approaches.

Results and Discussion. Conditions of modern life present the Ukrainian system of professional education with the task of modernization, functioning in accordance with an innovative route of development. Readiness for changes, mobility, ability to perform non-standard actions, responsibility and independence are characteristics of the successful professional in the field. The possibility of successful implementation of this task requires improvement of the professional training of future psychologists at the stage of their study in a higher educational institution.

Analysis of scientific research and requirements for the level of professional training of future specialists allowed us to identify the main qualities of the person and structure them by four components:

- Communicative component is communicative compatibility, ease and confidence in communication, psychological contact; ability to conduct a dialogue with subjects of professional communication; flexibility in mastering new roles in the group, kindness in communication; social and communicative individuality.
- Organizational component is openness; self-management; motivated activity; proactivity in creating a barrier-free environment; authoritarianism; tolerance; reflexivity.
- Gnostic component is the general culture of the individual; critical thinking; independence in learning new things; ability to find and vary new knowledge; ability to generalize professional and social experience; cognitive activity; information culture.
- Constructive component is a sensitivity to changes; ability to design one's own activities taking into account professional standards; ability to correct own actions and behavior; ability to search and choose alternatives; purposefulness and perseverance in construction of professional activity; ability to design a barrier-free space; pluralism, etc.

Comparative analysis of scientific research on leadership allowed us to highlight the leadership qualities of a modern specialist: future-oriented outlook and strategic goal setting; creativity and sensitivity to changes; purposefulness and ability to learn "throughout life"; determination and organizational insight; general and social proactivity; charisma and willingness to cooperate. Let's reveal the essence thereof.

A future-oriented outlook and strategic goal setting: this quality allows one to create an image of a new, not yet realized future, and present it to the followers.

Sensitivity to changes and creativity allows an opportunity to choose the most optimal solution for each situation; involves reasonable risk, readiness to overcome obstacles, internal motivation, readiness to oppose the opinion of others.

Purposefulness and ability to learn "throughout life" implies orientation to the result and ability to choose different routes to achieve it. It allows the person to choose different ways to reach their goal while always keeping it in mind.

Charisma and willingness to cooperate: this quality of a leader implies a clear awareness of one's own goals, courage of desires, openness of self-expression, an incredible charge of energy that spreads to others, controlled or unconscious ability to influence others.

Determination and organizational insight: ability to foresee and competently manage events, plan and carefully consider all future measures, ability to bring the work process to perfection, to organize it so that it becomes maximally effective with a minimum of invested effort.

General and social proactivity: this quality implies that the one's life does not depend on the surrounding environment, the state, beloved persons, but is a direct consequence of certain decisions and choices, and for this purpose the leader must hold the initiative.

Let's consider the peculiarities of formation of leadership qualities in students of higher education institution majoring in Psychology. It is important for a future psychologist to possess universal, professional and personal values, to be endowed with high moral and spiritual virtues, to love the chosen profession truly, to improve themselves and self-develop. A person must be the highest value in the value-meaning hierarchy of a specialist.

To achieve the real goals of higher education, it is helpful to involve the students in such educational activities, in which the leadership abilities can be manifested and developed to the maximum extent. As research shows,

ideas about leadership are formed more on the basis of personal experience (inclusion in leadership or observation of other leaders) than, for example, under the influence of social conditions; so the image of leadership is often stereotypical. Therefore, formation of leadership qualities of future psychologists requires creation of appropriate favorable conditions, directing the students' activities towards the development of motivation to be a leader, expanding knowledge about leadership in professional activities, developing and including leadership skills in one's own psychological and pedagogic toolkit, maintaining a stable leadership position even under the influence of negative life events.

Thus, the following provisions should be the basis for the formation of leadership qualities of future psychologists:

- leadership qualities should be formed while preparing students for future professional activities throughout the entire period of their studies;
- a necessary prerequisite for personal and professional development is the humanistic orientation of the process of preparing students for future professional activity;
- use of innovative forms and methods, learning technologies, which is a prerequisite for the development of creativity, proactivity and self-dependence;
- a definitive trend of preparation for future professional activity is the integration of scientific-theoretical, practical and value spheres of students' activity.

Preparation of future psychologists for the formation of leadership qualities requires such completed components as a knowledge base, a system of actions and values that ensure their practical implementation, namely: theoretical component, organizational and practical component, and value-oriented component.

The theoretical component consists of the unity of methodological, theoretical and technological knowledge that integrates special (professional) knowledge and the ability to use it when solving professional tasks. It is manifested in the following indicators: awareness of leadership theories, manifestation of leadership qualities, and factors affecting the formation of leadership qualities; awareness of the essence of the concept of leadership qualities, their indicators and features of manifestation. The organizational and practical component includes the presence of an educational environment, which allows formation of leadership qualities based on the features of their manifestation; ability to control, adjust and use the factors affecting the implementation of personal leadership qualities; ability to find and effectively operate forms and methods in future professional activities and leadership positions. It provides students with the ability to forecast, plan and design their own activities, choose behavior, make decisions, predict their consequences and bear responsibility. The value-oriented component involves the formation of values and meanings as one of the most important socio-psychological mechanisms for the formation of relationships among students, their attitude to life and their place in it, spiritual freedom.

The system for the development of leadership qualities of students of higher educational institutions provides for the creation of both an appropriate developmental environment (special psychological and pedagogic influences, group interaction in course of training, organization of socially significant activities of students), and a set of tools aimed at the development of motivation for self-understanding and self-improvement, self-development of responsibility as an integral personal quality that is system-forming in regard to leadership.

In the integral educational process, the following structural components are distinguished: personal component as a collective subject of the process of interaction of the educational process participants; target component, which is determined by the requirements for the personality and activities of a professional, contained in the model of a specialist, qualifications description, state educational standard, etc.; content component, that includes what is to be learned by students in order to realize the given educational goals; operational and activity component (technologies, forms, methods), which is implementation of educational goals and tasks, carried out through interaction using certain methods, techniques, learning technologies and organizational forms; psychological and pedagogic conditions as a component of the learning process.

To arrange in a higher educational institution an efficient educational process, it is necessary to create motivational (formation in the student of the motivation for active educational and cognitive activities, presentation of achievements), content (development of educational and program documentation, didactic materials, methodical manuals) and organizational (time framework and mode of study, organizational structure of the educational process, implementations of active forms and methods of study) conditions.

Reflective component also plays an important role in the educational process. Summarizing the results of each stage of training is necessary not only for evaluating its effectiveness, but also for the development of reflection and introspection, as well as for the formation of the need for self-improvement.

Relying on the achievements of social philosophy, philosophy of education, sociology, cultural studies, psychology and pedagogy, the modern system of domestic higher education should focus on creating optimal conditions for the formation of a harmoniously and comprehensively developed personality of a competent specialist, who thinks creatively, is capable of self-improvement and self-realization, has a sense of responsibility, civic self-awareness and activity; create conditions for realizing the personal potential in order to optimize social life, stimulate the development need to serve the society and develop leadership qualities.

The social and educational conditions of the educational process, which can contribute to the formation of students' leadership qualities, should be used in the higher school to full extent. Accordingly, there is a need to identify the main trends, principles, psychological and pedagogic conditions and technologies, that contribute to the formation and development of leadership qualities of an individual within the educational process of a higher educational institution.

Involvement of students to extracurricular activities helps achieving the real goals of higher education, since leadership abilities cannot always be developed only within the educational process. Educational work in the system of higher education is based on historically formed traditions of world civilization. Its main principles are the generality of the educational space, combination of universal human values with national and regional traditions, respect for work and professionalism, predominance of the spiritual over the material, moral, aesthetic, ecological and patriotic education, priority of a healthy lifestyle, effectiveness of social interaction, free self-determination and self-realization of the individual.

The results of the study determine the need for purposeful formation of leadership qualities in students based on personal responsibility, which is manifested as an integral quality of the personality and has a complex structure. This quality is manifested at different levels: situational, as a stable personal quality, and in its most developed form it is the basis for organization of life and construction of the individual's life path, that has a significant impact on the success of leadership along with other factors (intelligence and high level of knowledge, honesty, proactivity, self-confidence, discipline, perseverance, a certain socio-economic status, etc.).

Development of the methodology for the formation of leadership qualities on the basis of personal responsibility is based on activity, person-oriented, axiological, system, and competence approaches, as well as the principle of development.

According to the activity approach, the development of responsibility – and, on its basis, of leadership qualities – of the individual takes place under conditions of educational activity during group interaction, which is also very important in the student age. Formation and development of the group, identification of leaders, and formation of group values and norms are clearly revealed in the group interaction. Professional context of the activities allows students to discover their own abilities and achievements related to the future profession.

The personally-oriented approach provides for revealing the potential opportunities and abilities of the individual, in particular leadership: responsibility, focus on independence, creativity, communicative and organizational abilities.

Definition of the axiological approach is based on the values of the individual are considered a system-forming factor that determines its self-development. According to this approach, a person acquires moral, aesthetic, cultural values, internalizing and “subjectivizing” them.

Based on the principle of systematicity, development of a certain system of personal qualities, including leadership, is considered a holistic process, the properties of which are not reduced to the properties of its individual lines, directions, and components.

A competent approach to the development of leadership qualities of the individual is manifested in the fact that, when organizing educational activities, it makes it possible to consider the development of professional competence of future practicing psychologists as a step-by-step process of acquiring professional knowledge, practical skills in organizing activities and experience in emotional attitudes towards subjects and methods of activities that meet the needs of society.

It is also important to deepen self-understanding and self-knowledge of the individual based on internal dialogue and reflection as a psychological mechanism.

Since mental phenomena are multidimensional, then, according to the principle of development, development of leadership qualities of the individual is considered in two systems of measurement: in dynamic and static dimensions. The dynamic dimension of the studied phenomenon involves considering it as a process, and describing and justifying it in terms of functioning. In this regard, the development of some qualities appears a subsystem of the process of personality development as a system. If we are talking about a static dimension of development of leadership qualities, then a certain result of this process is assumed as a moment of formation and development.

The principle of development in the research is also revealed in the fact that the development of leadership qualities of students is considered as a process; all changes in the system of psychological qualities of the individual are irreversible, since they are understood as a subsystem in the system of personal development, which is always carried out under new conditions, at every new stage, based on previous system qualities.

Generalization of researches dedicated to psychological and pedagogic technologies, which are most effectively used for personal development, allows us to feature the following types of technologies:

- integrative, which involve the integration of knowledge and skills from various educational disciplines, various types of activities and forms of organization of the educational process;
- gaming, aimed at forming students' ability to solve creative tasks: business and role-playing games, simulation exercises, gaming design, solving practical tasks;
- trainings, that ensure development of individual algorithms for solving creative tasks;
- dialogue trainings, which are aimed at the development of dialogic thinking in the subject-subject system.

The psychological trainings, problematic situations analysis close to real conditions professional activity have to play important role (Hura, 2016).

The under conditions of training and gaming technologies, favorable conditions are created for the development of the individual's need for development of their leadership abilities, for studying the rules and mechanisms of social and psychological influence in practice, for mastering leadership skills. Interpersonal interaction in the group and feedback stimulate the development of social responsibility of the individual.

Motivation of participants to develop leadership qualities is one of the internal factors of personal activity. That is why significant attention is paid to the development of achievement motivation, stimulation of participants to self-development and self-improvement.

One of the main mechanisms of self-development is reflection, the importance of which is emphasized by the vast majority of researchers (Marusinets, 2016). In order to develop students' reflection, during the classes special procedures are used; they are based on feedback and self-analysis of participants within the educational process, reflecting the results of self-knowledge, self-observation, awareness of the processes of group interaction and their place in the group structure.

One of the important conditions for the formation of leadership qualities of students is the creation in training interaction of a developmental personality-oriented environment, which is characterized by relevant characteristics, aimed at developing of leadership.

Thus, based on research on the formation of leadership qualities of the individual, we have identified the following psychological and pedagogic conditions for effective development of leadership qualities of students majoring in Psychology in higher educational institutions:

- taking into account individual psychological characteristics and motivation of students' leadership;
- development of responsibility (from specific-situational to responsibility as a stable personal quality) as a basis of responsible leadership;
- creation of a developmental personality-oriented environment in training and real educational and extracurricular interaction among students, which is described by relevant characteristics (content of activity, group dynamics, problems, reflection); aimed at developing responsibility as the basis of leadership;
- ensuring the purposeful development of leadership qualities of future professionals through organization of student body, self-government, and using interactive forms of work (trainings, role-playing games).

Methods of formation of students' leadership qualities included three stages: introductory stage, activity stage, and independent stage. It was carried out in three directions: during lectures on professional disciplines; during practical and seminar classes in professional disciplines; during extracurricular activities.

Effective measures for forming students' leadership qualities in the introduction of the defined psychological and pedagogic conditions:

- motivational and value orientation of future professionals to successful professional activities by providing positive experience of achievement and success in specially modeled situations;
- ensuring the acquisition of practice-oriented, integrated knowledge about the phenomenon of leadership on the basis of cognitive activation of students and their critical interpretation of educational material;
- application of personality-oriented technologies aimed at formation of applied leadership skills in future professionals;
- formation of a set of integrated knowledge, skills and abilities, aimed at the development of emotional intelligence resulting from training exercises in reflection (understanding and awareness of emotions) and emotional impact.

In order to form the leadership qualities of students, review lectures, seminar, discussions and practical training sessions were conducted; the content was determined by the need to form a certain applied leadership skills. Methods for developing leadership qualities in students in practical training-type classes were a variety of practical exercises, brainstorming, business and role-playing games. Special work was organized to activate students and make them critically comprehend the educational material to provide in-depth knowledge of leadership and the formation of their own "I am the leader" self-portrait. The content of tasks ensured the implementation of the integrative and aim-orientating function of the leader.

Thus, it was determined that leadership is an inner state of a person who is aimed at success, deeply motivated, leads an active life, is confident in their decisions and actions; leader is a member of the group, who by their direct actions integrates and directs the group; functions of the leader are integration and aim-orientation of the group. Leadership is considered as a set of individual-personal and socio-psychological characteristics of the individual that allow them to play the role of the leader in the group.

Components that determine the leader: general personal qualities of the leader, which form their value system, attitude to people and the world around them; leader behavior that involves mutual understanding, perception, evaluation, etc .; a situation, in which the leader has to act, and which determines the success of their actions. Leadership qualities include: general professional qualities, creative qualities, socio-psychological qualities, social-communicative qualities.

Leadership qualities of a true specialist do not appear by themselves, unless when it comes to a person with a pronounced charisma. These qualities can be formed in the process of training of students in a higher educational institution, focused on the formation of their leadership. We are convinced that the success of professional training of future psychologists depends on the focus of the educational process on the formation of their leadership qualities.

Conclusions. Therefore, modern higher education must help each student to define themselves as responsible, free in their creative choice, active and proactive personality. At the same time, the key characteristics of forming of a leader are personal orientations based on the acceptance of each student's personality as a unique individual, who has their own interests, needs, views, personal values and seeks to exercise the right to choose the path of self-development and self-determination. Competitiveness of a graduate of a higher educational institution as a future specialist largely depends on their active life position and presence of leadership qualities.

When forming leadership qualities, it is necessary to take into account the peculiarities of the social environment, specifics of professional activities and the challenges that the future professionals are facing.

The psychological and pedagogic research conducted does not cover all aspects of the problem. Further research on the formation of leadership qualities in students who already have work experience is needed, as well as methodological psychological and pedagogic support for the formation of leadership qualities in the context of “throughout life” learning.

Список використаних джерел:

1. Adair J. Develop your leadership skills. 2nd ed. MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall. 2007. 100 p.
2. Bass B., Riggio R. Transformational Leadership. 2nd Edition. New York. Psychology Press. 2005. 296 p. DOI: 10.4324/9781410617095
3. Bennis W. G. On Becoming a Leader. Perseus Books Group. 2009. 296 p. DOI: 10.4324/9781410617095
4. Вороніна К. О. Особливості вивчення рівня лідерських здібностей. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка*. 2009. Т. XI. Част. 3. С. 99–107.
5. Гоулман Д., Маккі Е., Бояціс Р. Емоційний інтелект лідера. Пер. з англ. В. Глінка. Київ : Наш формат. 2019. 288 с.
6. Гура Т. В., Пономарьов О. С. Соціально-психологічні вимоги до особистості лідера та характеру його мислення. *Проблеми сучасної психології*. 2016. С. 90–102. DOI: 10.32626/2227-6246.2016-34
7. Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства. Монографія. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. 2010. 380 p.
8. Марусинець М. М. Рефлексивна парадигма в координатах модернізації підготовки психологів. *Наука і освіта*. № 10. 2016. С. 82–87. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-10-16
9. Міляєва В. Р. Підходи до визначення поняття професійної компетентності на засадах лідерства в сучасній психологічній теорії. *Міжнародний науковий журнал Університети і лідерство*. № 1 (1). 2017. С. 1–10.
10. Мітлош А. В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань : автореф. дис. канд. психол. наук. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2007. 20 с.
11. Романовський О. Г. Лідерські якості в професійній діяльності. Харків : НТУ «ХПІ». 2017. 143 с.
12. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор. 2007. 640 с.
13. Yukl G. Effective Leadership Behavior: What We Know and What Questions Need More Attention. *Academy of Management Perspectives*. 2012. Vol. 26, No. 4. P. 66–85. DOI: 10.5465/2012.0088

References:

1. Adair, J. (2007). Develop your leadership skills. 2nd ed. MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall. 100 p. [in English]
2. Bass, B. & Riggio, R. (2005). Transformational Leadership. 2nd Edition. New York. Psychology Press. 296 p. DOI: 10.4324/9781410617095 [in English]
3. Bennis, W. G. (2009). On Becoming a Leader. Perseus Books Group. 296 p. DOI: 10.4324/9781410617095 [in English]
4. Voronina, K. (2009). Osoblyvosti vyvchennia rivnia liderskykh zdbnosteï [Features of studying the level of leadership skills]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii : zb. nauk. pr. instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuks APN Ukrainy*. Kyiv. Tom 11, chast. 3. Pp. 99–107. [in Ukrainian]
5. Goulman, D., Makki, E. & Boiatsis, R. (2019). Emotsiyni intelekt lidera [Primal Leadership, With a New Preface by the Authors: Unleashing the Power of Emotional Intelligence]. Hlinka V., Trans. Kyiv : Nash format. 288 p. [in Ukrainian]
6. Hura, T. V. & Ponomariov, O. S. (2016). Sotsialno-psykholohichni vymohy do osobystosti lidera ta kharakteru yoho myslennia [Social and psychological demands on leader's personality and character of his thinking]. *Problems of Modern Psychology : Collection of research papers, issue 34*. Pp. 90–102. DOI: 10.32626/2227-6246.2016-34 [in Ukrainian]
7. Kalashnikova, S. A. (2010). Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva : Monohrafiia. [Educational paradigm of professional management on the basis of leadership : Monograph]. K. : Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka. 380 p. [in Ukrainian]
8. Marusinets, M. M. (2016). Refleksyivna paradyhma v koordynatakh modernizatsii pidhotovky psykholohiv [Reflexive approaches in modernisation of future psychologists' training]. *Nauka i osvita*. № 10. Pp. 82–87. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-10-16 [in Ukrainian]
9. Miliiaeva, V. R. (2017). Pidkhody do vyznachennia poniattia profesiinoï kompetentnosti na zasadakh liderstva v suchasniï psykholohichniï teorii. [Approaches of definitions of the concept of professional competence based on leadership in modern psychology]. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, № 1, pp. 1–10. [in Ukrainian]
10. Mitlosh, A. V. (2007). Psykholohichniy analiz liderskoi obdarovanosti chleniv molodizhnykh hromadskykh obiednan. [Psychological analyse of leadership giftedness of youth public association]. Extended abstract of candidate's thesis. 20 p. [in Ukrainian]
11. Romanovskiy, O. H. (Eds.) (2017). Liderski yakosti v profesiinii diialnosti [Leadership qualities in professional work]. Kharkiv : NTU “KhPI”. 143 p. [in Ukrainian]
12. Shapar, V. B. (2007). Suchasnyi tлумачnyi psykholohichniy slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv : Prapor, 640 p. [in Ukrainian]
13. Yukl, G. (2012). Effective Leadership Behavior: What We Know and What Questions Need More Attention. *Academy of Management Perspectives*. Vol. 26, No. 4. Pp. 66–85. DOI: 10.5465/2012.0088 [in English]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.2>

ROLA PODEJŚCIA INTERDYSCYPLINARNEGO W KSZTAŁTOWANIU KOMPETENCJI INTERPRETACYJNYCH NAUCZYCIELA GRY NA FORTEPIANIE

Olesia Kotsan

aspirant Katedry Sztuki Muzycznej

Mukaczewskiego Uniwersytetu Państwowego (Mukaczewo, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2213-5208

olesakocak1@gmail.com

Adnotacja. Artykuł poświęcono określeniu i uzasadnieniu roli podejścia interdyscyplinarnego w kształtowaniu kompetencji interpretacyjnych nauczyciela gry na fortepianie. Problem kształtowania zdolności do interpretacji obrazu muzycznego, ujawnienia głębi artystycznej intencji kompozytora, zrozumienia, świadomości i przekazania wielowymiarowego systemu wielopoziomowych powiązań semantycznych utworu muzycznego w jego integralności warunkuje poszukiwanie optymalnych podejść do jego rozwiązania i aktualizuje zastosowanie podejścia interdyscyplinarnego jako kluczowej metodologii. Na podstawie analizy źródeł naukowych wyjaśniono miejsce i znaczenie interdyscyplinarnego podejścia we współczesnym paradygmacie edukacyjnym, zbadano poglądy naukowców na rodzaje interdyscyplinarnych powiązań, ujawniono znaczenie i cechy interdyscyplinarnych interakcji i integracji dyscyplin w celu kształtowania kompetencji interpretacyjnych nauczycieli gry na fortepianie w procesie szkolenia zawodowego. Udowodniono, że podejście interdyscyplinarne jest ważnym czynnikiem zwiększającym efektywność procesu kształtowania kompetencji interpretacyjnych nauczyciela gry na fortepianie.

Słowa kluczowe: podejście interdyscyplinarne, komunikacja interdyscyplinarna, interdyscyplinarność, kompetencje, kompetencje interpretacyjne.

THE ROLE OF INTERDISCIPLINARY APPROACH IN THE FORMATION OF INTERPRETIVE COMPETENCE OF A PIANO TEACHER

Olesia Kotsan

Postgraduate Student at the Department of Music Art

Mukachevo State University (Mukachevo, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2213-5208

olesakocak1@gmail.com

Abstract. The article is devoted to defining and substantiating the role of interdisciplinary approach in the formation of interpretive competence of a piano teacher. The problem of forming the ability to interpret a musical image, reveal the depth of the composer's artistic intent, realize, understand and convey a multidimensional system of multilevel semantic connections of a musical work in its entirety determines the search for optimal approaches and actualizes the application of an interdisciplinary approach as a key methodology. Based on the analysis of scientific sources, the place and significance of the interdisciplinary approach in the modern educational paradigm are found out, the views of scientists on the typology of interdisciplinary relations are considered, the significance and peculiarities of interdisciplinary interactions and integration of disciplines for the formation of interpretive competence of piano teachers in the process of professional training are disclosed. It is proved that the interdisciplinary approach is an important factor in improving the efficiency of the process of forming the interpretive competence of a piano teacher.

Key words: interdisciplinary approach, interdisciplinary connections, integrativity, interdisciplinarity, competence, interpretive competence.

РОЛЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У ФОРМУВАННІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ФОРТЕПІАНО

Олеся Коцан

аспірант кафедри музичного мистецтва

Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2213-5208

olesakocak1@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено визначенню та обґрунтуванню ролі міждисциплінарного підходу у формуванні інтерпретаційної компетентності викладача фортепіано. Проблема формування здатності інтерпретувати музичний образ, розкрити глибину художнього задуму композитора, розуміти, усвідомлювати та передати багатовимірну систему різнорівневих смислових зв'язків музичного твору у її цілісності зумовлює пошук оптимальних підходів для її розв'язання та актуалізує застосування міждисциплінарного підходу як ключової методології. На основі аналізу наукових джерел з'ясовано місце і значення міждисциплінарного підходу в сучасній освітній пара-

дигмі, розглянуто погляди науковців на типи міждисциплінарних зв'язків, розкрито значення та особливості між-дисциплінарних взаємодій та інтеграції дисциплін для формування інтерпретаційної компетентності викладачів фортепіано в процесі професійної підготовки. Доведено, що міждисциплінарний підхід є важливим чинником підвищення ефективності процесу формування інтерпретаційної компетентності викладача фортепіано.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, міждисциплінарні зв'язки інтегративність, міждисциплінарність, компетентність, інтерпретаційна компетентність.

Вступ. Професійна підготовка викладача фортепіано в сучасних умовах передбачає оволодіння комплексом ключових компетентностей. Інтерпретаційна компетентність є важливою складовою його професійної компетентності, яка уможливує успішну реалізацію завдань творчого розвитку особистості як у процесі навчання, так і в майбутній музично-виконавській та педагогічній діяльності. Проблема формування здатності до інтерпретації музичного образу, розкриття глибини художнього задуму композитора, розуміння, усвідомлення, виконавського відтворення та педагогічної експлікації багатовимірної системи різнорівневих смислових зв'язків музичного твору у її цілісності зумовлює пошук оптимальних підходів для її розв'язання та актуалізує застосування міждисциплінарного підходу як ключової методології. Теоретичному аналізу сутності та проблематики застосування міждисциплінарного підходу до наукових досліджень та освітнього процесу в сучасних умовах присвячено значну кількість наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Л. Апостела, Л. Беземчук, А. Галуші, Е. Джаджа, В. Желанової, Г. Карась, Б. Капарніка, Дж. Клейн, О. Князєвої, Дж. Кокельманса, А. Колога, О. Красовської, І. Лисого, А. Ліхнеровича, Р. Міллера, В. Мокія, О. Олексюк, Г. Падалки, Ж. Піаже, О. Ребрової, О. Ткаченко, А. Філіпенка, В. Черкасова, Л. Яковенка, Е. Янча та ін. Проблематика застосування міждисциплінарного підходу до формування базових компетентностей здобувачів освіти отримала широке освітлення у працях науковців з економічних (О. Глазунова, О. Приятельчук, О. Синекоп, О. Ступницький), природничих (М. Козолуп, І. Сальник, Е. Сірик, Л. Яковенко та ін.), гуманітарних (О. Бабіч, Г. Вороніна, Т. Коваль, І. Коновальчук, Л. Литвинова, О. Попадич, Н. Сасенко, О. Хоменко, Н. Ямшинська та ін.), мистецьких спеціальностей (Т. Казарцева, В. Кузенкова, О. Реброва, В. Фомін, І. Хмелевська та ін.). Однак питання визначення ролі міждисциплінарного підходу у формуванні інтерпретаційної компетентності викладача фортепіано не набуло остаточного вирішення.

Мета статті. Визначити та обґрунтувати роль міждисциплінарного підходу у формуванні інтерпретаційної компетентності викладача фортепіано в процесі професійної підготовки.

Основна частина. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання: з'ясувати сутність та значення міждисциплінарного підходу в сучасній освітній парадигмі; розкрити значення та особливості між-дисциплінарних взаємодій та інтеграції дисциплін для формування інтерпретаційної компетентності викладачів фортепіано в процесі професійної підготовки.

Матеріали і методи досліджень. У ході дослідження застосовувались такі методи науково-педагогічного дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми сутності міждисциплінарного підходу в освіті, порівняльний метод для виявлення спільних рис і відмінностей у поглядах науковців на типологізацію міждисциплінарних зв'язків, індуктивно-дедуктивний метод для дослідження особливостей між-дисциплінарних взаємозв'язків в процесі формування інтерпретаційної компетентності викладачів фортепіано, формально-логічний метод для реалізації логічної послідовності дослідження.

Результати та їх обговорення. Кінець ХХ та перші десятиліття ХХІ століття ознаменувались активізацією наукових дискусій з проблематики міждисциплінарного підходу. Підвищений інтерес наукової спільноти пояснюється наростанням суперечливих тенденцій пошуку нової наукової методології і змін освітніх парадигм в умовах небувалого прискорення та глобалізації процесів у всіх сферах суспільного життя, необхідністю об'єднати зусилля для збереження та підвищення значущості науки і освіти у соціальних перетвореннях сучасності. На думку науковця А. Колога «за таких умов моно-наука, моно-дисципліна самотужки апріорі не може виконати своєї традиційної місії та забезпечити стійке прирощення нових знань» (А. Колога, 2014: 19). Відтак наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних вчених спрямовано на пошук «глобального» наукового підходу для вирішення низки важливих проблем розвитку науки і освіти на сучасному етапі:

- подолання ізольованості і фрагментарності дисциплінарних знань;
- вирішення завдання інтеграції теорії і практики;
- забезпечення високого рівня освіченості, різнобічності та універсальності знань конкретного фахівця;
- забезпечення внутрішнього зв'язку дисциплінарного знання з особистим досвідом дослідника;
- забезпечення стійкого розвитку сучасного суспільства.

Загальнонаукова думка визначає поняття наукового підходу як особливого способу мислення та пізнання об'єктивної реальності, що формується умовами дослідження, високим рівнем знань і професійної підготовки та цілісним спрямуванням. Міждисциплінарний підхід розуміють як спосіб взаємодії між науками, коли пізнання досягається лише при поєднанні зусиль окремих наук.

Дж. Клейн визначає сутність міждисциплінарного підходу як «взаємодію між дисциплінами, яка може варіюватися від простої комунікації ідей до взаємної інтеграції організаційних концепцій, методології, процедур, епістемології, термінології, даних та організації досліджень і освіти» (Клейн, 2013: 190). Основні риси, що протидіють сегментації та фрагментації знань, отриманих в результаті спеціалізованого та інтерналістського підходів до теорії та практики, дослідниця окреслює через кластер ключових понять: інтеграція,

синтез знань, взаємодія дисциплін, цілісне мислення. Натомість І. Лисий наголошує, що «інтенцією між-дисциплінарності є не так знаннєва цілісність (тобто внутрішня зв'язність, єдність знання), як усебічність (чи принаймні різнобічність, поліаспектність), а отже, повнота з'ясування проблеми». (Лисий, 2010: 16).

Міждисциплінарний підхід в освіті на думку науковців передбачає інтеграцію понять та методологічних принципів з багатьох дисциплін для глибшого розуміння теми, що вивчається. Таким чином уможливується виникнення якісно нового знання на перетині дисциплін та підвищується ефективність формування необхідних компетентностей.

В. Желанова підкреслює, що «міждисциплінарний підхід, ґрунтуючись на позиціях синергетичного підходу, сприяє відкритості, нелінійності, саморозвитку системи сучасної вищої освіти» (Желанова, 2021: 478). В контексті нашого дослідження важливим є кілька наступних її тверджень: 1) впровадження міждисциплінарного підходу зумовлене сучасною парадигмою вищої освіти, що є поліпарадигмальним синтезом ідей особистісно зорієнтованої, когнітивної, смислової й рефлексивної освітніх парадигм; 2) міждисциплінарний підхід пов'язаний з «явищами флуктації, біфуркації тобто випадковістю, коливаннями, альтернативністю, що передбачають відхід від жорсткої регламентації освітнього процесу й зростання ролі імпровізації, інтуїції» (Желанова, 2021: 478).

Організація освітнього процесу саме на принципі міждисциплінарності на думку О. Олексюк забезпечує виконання вимог щодо формування у здобувачів освіти уявлень цілісної картини світу, відповідного світогляду. Характеризуючи міждисциплінарність як наукову парадигму, дослідниця наголошує, що «в основі міждисциплінарності лежить наукова семантика: міждисциплінарність виконує синтаксичну роль, з одного боку, а з іншого, сприяє нарощуванню семантичних зв'язків у схемах та переходах між різними предметними галузями» (Олексюк, 2018: 6).

Наукові дослідження застосування міждисциплінарного підходу в освітньому процесі висвітлюють притаманну йому поліфункційність: забезпечення адаптації до швидкоплинних змін;

- прирощення і трансформація знань;
- оперування загальнонауковими пізнавальними методами;
- забезпечення високого рівня інтегрування професійних знань;
- забезпечення цілісності, всебічності й комплексності у розв'язанні проблем;
- забезпечення комплексного обґрунтування і розробки функціонування інноваційних освітніх процесів на методологічному, теоретичному й технологічно-практичному рівнях.

Реалізація цієї поліфункційності здійснюється головним чином через систему міждисциплінарних взаємодій, адже витокі міждисциплінарності, на думку багатьох вчених, полягають у теорії комунікації. У Філософському енциклопедичному словнику поняття «взаємодія» тлумачиться як «філософська категорія, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану» (ФЕС, 2002: 77).

Узагальнена наукова думка виділяє наступні класифікації міждисциплінарних взаємодій: між науковими галузями, між окремими спеціальностями однієї і тієї самої галузі, між окремими спеціальностями різних галузей науки. Щодо характеру міждисциплінарних взаємодій, Дж. Клейн та Р. Кенінг застосовують поняття «вузької» та «широкої» міждисциплінарності. У першому випадку відбувається інтегрування близьких за методологією і парадигмами дисциплін (наприклад, окремими спеціальностями однієї і тієї самої наукової галузі). Широка міждисциплінарність передбачає інтегрування методів, концепцій і/або теорій наук, які мають незначну сумісність.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел з досліджень міждисциплінарності у педагогіці показав, що типи міждисциплінарних взаємодій вчені визначають за характером відношень між дисциплінами в освітніх інтегрованих програмах і курсах. Так інтердисциплінарний (crossdisciplinary) тип передбачає розгляд однієї дисципліни крізь призму іншої; мультидисциплінарний (multidisciplinary) – зіставляє декілька дисциплін, що фокусуються на одній проблемі, але не намагається їх поєднати; плуридисциплінарний (pluridisciplinary) – зіставляє споріднені дисципліни; трансдисциплінарний (transdisciplinary) – виходить за межі окремих дисциплін, зосереджується на проблемі і підводить до знань у конкретних галузях.

Міждисциплінарні взаємодії специфічно проявляються в процесі професійно-педагогічної підготовки викладача фортепіано, оскільки вона являє собою складний мультидисциплінарний комплекс. В результаті взаємодії циклів дисциплін загальної професійно-практичної підготовки, гуманітарної підготовки, фахової підготовки (музично-виконавських, музично-теоретичних дисциплін) має бути вирішена проблема не тільки оволодіння професією музиканта, а насамперед розвитку особистості, що володіє засобами пізнання себе та навколишнього світу й здатна до повноцінної професійно-особистісної самореалізації. Увіражена спрямованість навчально-виховного процесу насамперед на розвиток гармонійної творчої особистості, на нашу думку, дозволяє виокремити в структурі професійної компетентності викладача фортепіано інтерпретаційну компетентність як інтегративну якість особистості, спрямовану на розвиток її художньо-творчого потенціалу, що формується в процесі фахової підготовки, передбачає визначеність ціннісно-смислових орієнтацій, володіння комплексом поліаспектних (загальнонаукових, фахових, психолого-педагогічних) інтерпретаційних знань, умінь і навичок, та проявляється в здатності до художньої виконавсько-педагогічної інтерпретації музичних творів та застосування інтерпретаційного досвіду в конкретних ситуаціях професійної діяльності. Міждисциплінарний характер інтерпретаційної

компетентності акцентується самим поєднанням понять «інтерпретація» та «компетентність», які наукова думка визначає як міждисциплінарні категорії.

Проблему формування інтерпретаційної компетентності музиканта неможливо вирішити тільки в межах одного або кількох фахових предметів. Розвиток творчої особистості в процесі фахової підготовки вимагає переходу від репродуктивного способу передачі змісту музичного твору до художньо-творчої перетворювальної діяльності особистості. Комплекс інтерпретаційних знань, умінь та навичок формується у студентів-піаністів головним чином в процесі роботи над художнім образом музичного твору на заняттях із спеціального інструменту, концертмейстерського класу, камерного ансамблю. Аналіз закономірностей будови, фактури, інтонаційних, ладо-гармонічних зв'язків, метро-ритмічних характеристик музичного образу традиційно для фортепіанної педагогіки базується на застосуванні міжпредметних зв'язків всередині циклу дисциплін фахової підготовки (музично-виконавських, музично-теоретичних). Однак, часто в учбовій практиці такі зв'язки відіграють роль доповнення або простого пояснення, констатують наявність знань без їх трансформації. На думку Л. Масол, розширення міждисциплінарної взаємодії між музикою та пластичними видами мистецтва по новому зіставляє часову природу музики і просторову природу живопису, скульптури, архітектури і уможливує нове потрактування усіх понять «гармонії та поліфонії (інтервал, акорд, канон тощо) неможливо уявити без осмислення просторових координат музичної вертикалі» (Масол, 2020: 22). Таким чином відбувається двосторонній вплив (взаємодія) і активізуються пізнавальні процеси: з одного боку формується усвідомлене ставлення до формування звукового простору музичного образу, з іншого – встановлюється вектор пошуку джерел трансформуючого впливу (інший вид мистецтва, інша система координат).

Ми поділяємо думку О. Ребрової та Г. Ребрової, що в інтерпретації художнього образу «міждисциплінарність виникає <...> професійно та раціонально для фахівця-аналітика, інтерпретатора, критика, викладача, того, хто намагається глибоко осягнути смисл твору і символіку його образів» (Реброва, Реброва, 2018: 52). Достовірність художньої інтерпретації дослідниці пов'язують з гуманітарною змістовною міждисциплінарною лінією, яка поєднує естетику, етику, культурологію, що «спонукає до роздумів, аналізу відчуттів, розширює кругозір студентів та вміння ним користуватись під час роботи над твором» (Реброва, Реброва, 2018: 54). Таким чином акцентується ціннісний аспект інтерпретаційної компетентності.

Вважаємо доцільним додати до запропонованого переліку філософію, оскільки теоретичні положення філософської герменевтики стали методологічною основою пошуку глибинних смислів музичного тексту, тлумачення знакової системи музичної мови. Міждисциплінарна взаємодія носить тут широкий спектральний характер, оскільки «інструментом музичної герменевтики є образне слово, осмислення якого у відношенні семантичних функцій відбувається під час освоєння спеціальних дисциплін, таких як теорія і історія музики, аналіз музичних творів, філософія і естетика музики» (Переверзева, Орехова 2019: 127). Образна мова знаходиться в центрі міждисциплінарної взаємодії герменевтики як науки з музичною педагогікою. Формування вміння словесно тлумачити найтонші звукові відтінки музичного образу, задіюючи емоційно-афектну сферу почуттів, асоціативного мислення, рефлексії детермінують використання методологічного інструментарію музичної психології, психології особистості, вікової психології.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що процес формування інтерпретаційної компетентності викладача фортепіано характеризується високим рівнем функціонування різноманітних міждисциплінарних взаємодій. Домінантна роль міждисциплінарного підходу забезпечує не тільки приріст знань, але й їх трансформацію, осмислений відбір необхідної інформації, формування інтерпретаційного тезаурусу, розроблення та використання власного інтерпретаційного ключ-кода для вирішення інтерпретаційних завдань у музично-педагогічній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Желанова В. В. Впровадження стратегії міждисциплінарності в сучасній вищій освіті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2021. Випуск 1 (48). С. 477–479. DOI: 10.24144/25240609.2021.48.477-480
2. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. 5 (158). С. 18–22.
3. Лисий І. Я. Гуманітарна міждисциплінарність: засади і практика. *Людина в часі (філософські аспекти української літератури XX–XXI ст.)*. Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2010. С. 10–31.
4. Масол Л. М. Інтеграція? Інтеграція. Інтеграція... Інтеграція! (Поліцентрична інтеграція змісту загальної мистецької освіти). *Теорія художньої освіти та виховання*. 2020. 1 (95). С. 20–26.
5. Олексюк О. М. Стратегічні орієнтири розвитку мистецької освіти в міждисциплінарному дискурсі. *Музичне мистецтво в освітнологічному дискурсі*. 2018. № 3. С. 4–8.
6. Переверзева М. В., Орехова О. Г. Музыкальная герменевтика, семантика, семиотика и их роль в профессиональной подготовке музыканта. *Ученые записки Российского государственного социального университета*. 2019. Т. 18. № 4 (153). С. 124–130.
7. Реброва О., Реброва Г. Феноменологія міждисциплінарності та умови її застосування у підготовці майбутніх учителів художніх та гуманітарних дисциплін. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2018. № 3. С. 47–56. DOI: 10.25128/2415-3605.18.3.6
8. Філософський енциклопедичний словник. Київ : «Абрис». 2002. 751 с.
9. Klein J. T. The Transdisciplinary Moment(um). *Integral Review*. Vol. 9. No. 2. С. 189–199.

References:

1. Zhelanova, V. V. (2021). Vprovadzhennia stratehii mizhdyscyplinarnosti v suchasni vyshii osviti. [Implementation of interdisciplinarity strategy in modern higher education]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho Universytetu. Seria "Pedahohika, socialna robota"*. Vypusk 1 (48). DOI: 10.24144/25240609.2021.48.477-480 [in Ukrainian]
2. Kolot, A. M. (2014). Mizhdystsyplinarnyi pidkhd yak peredumova rozvytku ekonomichnoi nauky ta osvity [Interdisciplinary approach as a prerequisite for the development of economic science and education]. *Visnyk Kyivskoho nacionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*. 5 (158). Pp. 18–22. [in Ukrainian]
3. Lysyi, I. Ya. (2010). Humanitarna mizhdystsyplinarnist: zasady i praktyka. [Humanitarian Interdisciplinarity: principles and practice]. *Liudyna v chasi (filosofski aspekty ukrainskoi literatury KhKh – KhKhI st.)*. *Natsionalnyi universytet "Kyievo-Mohylianska akademiia"*. Pp. 10–31. [in Ukrainian]
4. Masol, L. (2020). Integraciia? Integraciia. Integraciia... Integraciia! (Policentrychna Integraciia zmistu zahalnoi mysteckoii osvity). [Integration? Integration. Integration... Integration! (Polycentric Integration of the Content of General Art Education)]. *Teoriia khudozhnoi osvity ta vikhovannia*. 1 (95). Pp. 20–26. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-8885-2020-1-20-27> [in Ukrainian]
5. Oleksiuk, O. M. (2018). Stratehichni oriientyry rozvytku mystetskoii osvity v mizhdystsyplinarnomu diskursi. [Strategic guidelines for development of artistic education in interdisciplinary discourse]. *Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu diskursi*. № 3. Pp. 4–8. [in Ukrainian]
6. Pereverzeva, M. V., Orekhova, O. G. (2019). Muzykalnaya germenevtika, semantika, semiotika i ikh rol v professionalnoj podgotovke muzykanta. [Music Hermeneutics, Semantics, Semiotics and Their Role in Professional Training of the Musician]. *Uchenye zapiski Rossijskogo gosudarstvennogo socialnogo universiteta*. Vol. 18. No. 4 (153). Pp. 124–130. [in Russian]
7. Rebrova, O., Rebrova, H. (2018). Fenomenolohiia mizhdystsyplinarnosti ta umovy yii zastosuvannia u pidhotovtsi maibutnix uchyteliv khudozhnikh ta humanitarnykh dystsyplin. [Phenomenology of interdisciplinarity and its application Conditions in training prospective teachers of art and Humanities]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika*. № 3. Pp. 47–56. [in Ukrainian]
8. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (2002). [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv : "Abrys". 751 p. [in Ukrainian]
9. Klein, J. T. (2013). The Transdisciplinary Moment(um). *Integral Review*. Vol. 9. No. 2. Pp. 189–199. [in English]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.3>

STORYTELLING JAKO METODA NAUCZANIA JĘZYKA OBCEGO W WYŻSZEJ SZKOLE

Valentyna Moisiuk

doktor nauk filologicznych, docent,

docent Katedry Filologii Romańskiej i Przekładu

Czerniowieckiego Uniwersytetu Narodowego imienia Jurija Fedkowycza (Czerniowce, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2732-3817

moisiuk.valentyna75@gmail.com

Adnotacja. Uwzględnienie treści i głównych zadań współczesnej edukacji, a także cech psychologicznych i wiekowych uczniów, ich umiejętności życiowych i zainteresowań wymaga od nauczycieli przeglądu tradycyjnych metod nauczania języka obcego. Storytelling jest z najnowszych metod nauczania kompetencji obcojęzycznych, której istotą jest dostarczanie informacji poprzez opowiadanie historii o pouczających treściach z postaciami rzeczywistymi lub fikcyjnymi. Autor artykułu szczegółowo analizuje samo pojęcie storytellingu, określa jego rodzaje i funkcje, charakteryzuje podstawowe wymagania dotyczące tworzenia historii, podaje konkretne przykłady zastosowania tej metody w procesie edukacyjnym szkoły wyższej. Autor nazywa główne cechy storitellingu motywacją do uczenia się, ułatwianiem percepcji i zapamiętywania informacji, stymulowaniem introspekcji, rozwojem krytycznego i kreatywnego myślenia, tworzeniem korzystnej atmosfery w środowisku edukacyjnym, wpływem na sfery emocjonalne i poznawcze uczniów, co dowodzi celowości jego wykorzystania w procesie uczenia się współczesnego pokolenia.

Słowa kluczowe: storytelling, historia, metoda nauczania, kompetencje komunikacyjne, kompetencje obcojęzyczne, kreatywność, szkolnictwo wyższe.

STORYTELLING AS A METHOD OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER SCHOOL

Valentyna Moisiuk

Doctor of Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Roman Philology and Translation

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2732-3817

moisiuk.valentyna75@gmail.com

Abstract. Taking into account the content and main tasks of modern education, the psychological and age characteristics of students, their life skills and interests requires professors to revise traditional methods of teaching a foreign language. Storytelling is one of the newest methods of teaching foreign language competence, the essence of which is to provide information by telling educational stories. The author analyzes in detail the concept of storytelling, defines its types and functions, characterizes the main requirements for composing stories and gives examples of the application of this method in the educational process of a higher school. The author calls the main features of storytelling: motivation to study, facilitation of memorization, stimulation to self-analysis, development of critical and creative thinking, creation of a favorable atmosphere in the educational environment, influence on the emotional and cognitive spheres of students, which proves the feasibility of its use in the learning process of modern generation.

Key words: storytelling, story, method of teaching, communicative competence, foreign language competence, creativity, higher education.

СТОРИТЕЛЛІНГ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Валентина Мойсюк

доктор філологічних наук, доцент,

доцент кафедри романської філології та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2732-3817

moisiuk.valentyna75@gmail.com

Анотація. Урахування змісту та основних завдань сучасної освіти, а також психолого-вікових особливостей учнів, їхніх життєвих навичок та інтересів вимагає від педагогів перегляду традиційних методів навчання іноземної мови. Сторітеллінг постає одним із новітніх методів навчання іншомовної компетентності, сутність якого полягає у наданні інформації шляхом розповідання історій повчального змісту з реальними або вигаданими персонажами. Автор статті детально аналізує саме поняття сторітеллінгу, визначає його типи та функції, характери-

зує основні вимоги до складання історій, наводить конкретні приклади застосування цього методу в навчальному процесі вищої школи. Основними ознаками сторітеллінгу автор називає мотивацію до навчання, полегшення сприйняття і запам'ятовування інформації, стимулювання до самоаналізу, розвиток критичного та креативного мислення, створення сприятливої атмосфери в освітньому середовищі, вплив на емоційну та когнітивну сфери студентів, що доводить доцільність його використання у процесі навчання сучасного покоління.

Ключові слова: сторітеллінг, історія, метод навчання, комунікативна компетентність, іншомовна компетентність, креативність, вища освіта.

Вступ. Головним напрямком модернізації освіти є виховання особистості, яка б прагнула до максимальної реалізації своїх здібностей та можливостей, була б відкритою для засвоєння нової інформації та сприйняття нового досвіду, зацікавленою у розвитку практичних навичок та інтелекту, здатною критично мислити, здійснювати усвідомлений та відповідальний вибір у різних життєвих ситуаціях. Задля цього важливо навчити учнів вирішувати різні комунікативні завдання, що виникають у різних сферах і ситуаціях спілкування за допомогою мовних засобів. Відтак, комунікативна компетентність, як здатність індивіда встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми, передбачає володіння різними видами засобів комунікації, основами культури усного та писемного мовлення, а також уміння використовувати різні комунікативні засоби в різних сферах і ситуаціях реального спілкування. Поставлені перед педагогами завдання особливо ускладнюються сьогодні, коли в процесі навчання і виховання вони мають справу з новим поколінням, для якого традиційні методи не завжди виявляються ефективними. Пояснюється це, насамперед, тим, що представники покоління Z (за «теорією поколінь Штрауса-Хоу»), народжені в епоху глобалізації та постмодернізму, не уявляють своє повсякденне життя без гаджетів і швидко освоюють будь-яку технологічну новинку. Завдяки фрагментарному мисленню вони вирізняються неймовірною багатозадачністю та креативністю, полюбляють знаходити рішення зі складних ситуацій. Командна робота, творчі завдання, винагорода за виконану роботу, емоції – це ті дидактичні елементи, які підвищують ефективність та результативність навчального процесу. Власне, тому педагоги й змушені переглядати класичні методи навчання, оволодівати сучасними стратегіями і тактиками, випробувувати нові методи і методики навчання, враховувати не лише психологічні та вікові особливості своїх учнів, а й їхні життєві навички та інтереси.

Одним із новітніх методів навчання комунікативної компетентності є сторітеллінг, сутність якого полягає у наданні інформації шляхом розповідання історій повчального змісту з реальними або вигаданими персонажами. З кінця ХХ ст. цей метод став об'єктом вітчизняних і зарубіжних науково-педагогічних розвідок (К. Еган, М. Россітер, О. Караманов, М. Василичина, К. Симоненко, О. Ерднієва, Н. Гущина, М. Павловська, Ю. Маковецька-Гудзь та ін.), у яких визначено психофізіологічні механізми його впливовості, порушено питання його застосування у процесі навчання дітей дошкільного та шкільного віку, досліджено серед інших методів інтерактивного і неформального навчання та драматичного виховання. При цьому осторонь залишаються питання ефективності використання сторітеллінгу в навчальному процесі вищої школи, зокрема в навчанні комунікативної компетентності. Поряд із цим, останнім часом, особливо в період пандемії, спілкування не лише освітнього, а й особистого характеру переважно здійснюється у віртуальному просторі. Як наслідок, реальне спілкування стає рідкісним явищем, певним мистецтвом, якому потрібно знову навчати. Окреслені факти, власне, й визначають **актуальність** нашої розвідки.

Мета запропонованого дослідження полягає в детальному аналізі методу сторітеллінгу та його застосування у процесі навчання іншомовної компетентності сучасного покоління в закладах вищої освіти. **Основними завданнями** є визначити поняття сторітеллінгу, його функції та різновиди в контексті педагогічного дискурсу, а також розкрити ефективність його використання у процесі навчання комунікативної компетентності сучасного покоління, яке вирізняється не лише психолого-віковими характеристиками, а й швидкою адаптацією до цифрових технологій, з якими вони виростили.

Основна частина. Метод сторітеллінгу (від англ. *storytelling* «розповідання історій») був запропонований ще на початку ХХ ст. Девідом Армстронгом, головою міжнародної енергетичної компанії Armstrong International. Цей метод застосовувався для покращення показників роботи компанії та навчання новачків. За його словами, «найкращий спосіб презентувати власну ідею або себе, передати знання або мотивувати – розповісти історію» (Armstrong, 1992: 25). В основу свого методу Д. Армстронг поклав кілька психологічних чинників, а саме: 1) виразні та захоплюючі історії легше асоціюються з особистим досвідом, ніж правила або директиви; 2) такі історії краще запам'ятовуються реципієнтом і отримують більшого значення, а значить; 3) сильніше впливають на його поведінку (Armstrong, 1992). Відтоді вся рекламна індустрія Америки почала працювати за принципом: донести думку до цільової аудиторії легше через розповідь, аніж через службову записку або наказ. У 2006 р. використання технології сторітеллінгу було визнано, навіть, найкращою бізнес-ідеєю (Andrews, Hull, 2009: 8).

Сьогодні про ефективність сторітеллінгу говорять не лише представники сфери бізнесу, а й психологи, оратори, консультанти політичних діячів та бізнесменів, фахівці із соціальних комунікацій, контент-мейкери, спіч-мейкери тощо. У Великобританії, зокрема, мистецтво розповіді історій широко пропагується «Товариством сторітеллінгу» (Society for Storytelling), яке організовує щорічно фестивалі, семінари та конференції. Основою діяльності прихильників цього методу є його використання для створення історії та передачі за її допомогою необхідної інформації з метою впливу на емоційну, мотиваційну та когнітивну сфери реципієнта.

Застосовують цей метод у процесі своєї професійної діяльності також педагоги. Завдання сторітеллінгу, на їхню думку, полягає у «створенні умов для мотивації дітей до навчання на занятті або під час освітньої ситуації, у виклику симпатії до головного персонажа, який допоможе зацікавити вихованців і доступно донести до них потрібну інформацію» (Сабада, 2020). За словами науковців, сторітеллінг – це «художня форма, яка базується на мистецтві мовлення, використанні голосу, рухів і жестів для відображення елементів, образів та ідей на основі конкретної історії для певної аудиторії» (Павловська, Ремсова, Гулова, 2017: 72).

Незважаючи на відносно інноваційний характер сторітеллінгу в сфері педагогіки, його перевагами вчителі користуються вже віддавна. В українській освіті вперше цей метод був використаний Іваном Огієнко (1882–1972). Майстер академічної промови, він доводив «як ретельний учений дотиком чарівної палички з дрібної теми здатний створити казковий палац, шліфуючи, обернути камінець у блискучий діамант бездоганної ерудиції» (Тимошик, 2000: 47). Одним із його відомих діянь було заснування у 1933 р. спеціального розділу розвивально-навчального спрямування «Грамматика малої Лесі» в часопису «Рідна мова». Його розповіді про частини мови, правопис, слововживання, діалектизми, говірки тощо були схожі на мовні уроки для дітей. Самі тексти, написані від імені *Діда Огія*, подавалися зрозумілою і доступною мовою, нерідко у формі діалогу (<https://web.nlu.org.ua/>).

Пізніше такі технології застосовувалися для навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, завдяки яким учні поступово знайомилися в ігровій, розважальній формі з предметами навколишнього середовища. Для розвитку комунікативної компетентності дітей цього віку вітчизняні та зарубіжні педагоги використовують, зокрема, лінгвістичні мініатюри та мовні цікавинки, пропонують цікаві освітні проекти (напр.: Театр лінгвістичних мініатюр, *Langues, cultures et imaginaire au CP, Passe-temps, Planète des Alphas*), щоразу поповнюють освітні сайти та блоги з навчальними текстовими, аудіо- та відео-матеріалами (напр.: Всеосвіта, На урок, *Pop'Toys, Stage Heroes, Coach Eloquence*) тощо. Представлені оповідання, призначені для пояснення матеріалу, мотивують учнів, полегшують сприйняття і запам'ятовування інформації.

Для того, щоб краще усвідомити сутність сторітеллінгу, розглянемо три варіанти однієї розповіді:

Варіант 1. Sandwich, nom masculin (anglais *sandwich*, du nom de John Montagu, comte de Sandwich, qui, au XVIIIe s., se faisait servir ce mets à sa table de jeu): Tranches de pain, entre lesquelles on met une tranche de jambon, de fromage, etc. (Dictionnaire de français).

Варіант 2. Le célèbre politicien britannique, l'aristocrate John Montagu, 4e comte de Sandwich, aimait passer du temps à jouer aux cartes. Une fois, au cours d'une partie de cribbage qui durait depuis plusieurs heures, il n'a pas eu le temps de manger et a ordonné à un domestique de lui apporter de la nourriture entre deux tranches de pain. Ses amis ont beaucoup aimé la possibilité de manger sans rompre le jeu, et ils ont également commandé du pain "à la sandwich".

Як бачимо, сторітеллінг (Варіант 3) виглядає менш серйозним, але саме він запам'ятається краще, ніж «сухе» повідомлення, почерпнуте зі словника Larousse (Варіант 1). На відміну від фактичної розповіді, яка ґрунтується на роботі сприйняття, пам'яті та відтворюваної уяви, в основі сторітеллінгу лежить робота творчої уяви, обов'язковими компонентами якої є образи, ситуації та дії. Під час сторітеллінгу задіяна не лише раціональна сторона сприйняття інформації, а й образна. До того ж сучасне покоління краще сприйматиме історії, ніж текст будь-якого типу. Властиве сучасному поколінню «кліпове» мислення дозволяє сприймати світ через короткі яскраві образи. «Через потужний інформаційний потік та колосальний обсяг знань, який повинен бути засвоєний, учні не мають можливості прожити подану їм інформацію й збагнути її суть» (Завіниченко, 2003: 67). Інформація не затримується надовго в їхній свідомості й швидко змінюється новою. Як наслідок, такі властивості мислення, як аналіз, виокремлення головного, уміння робити узагальнення і висновки, поступово стають для них непосильними завданнями. Тому використання методу сторітеллінг під час навчального процесу є, на наш погляд, не лише доцільним, а й необхідним.

Сторітеллінг, на думку науковців, стимулює уяву, емоції, спонукає до аналізу культурного контексту та пережитого досвіду, формує ціннісні орієнтації, взаємовідносини, а також поведінку людини в соціальному середовищі (Сабада, 2020; Симмонс, 2013; Bryant, 2018). З дидактичного погляду, за словами С. Брайант, «сторітеллінг має кілька важливих переваг: це – спосіб поживлення атмосфери в аудиторії, зняття напруженості; це – найбільш простий і швидкий шлях встановлення контакту між вчителем та учнями; це – засіб привертання і затримання уваги учнів» (Bryant, 2018: 154).

Відтак, основними цілями використання методу сторітеллінгу є такі, як-от: 1) розвиток комунікативних навичок, 2) розширення кругозору студентів, 3) розвиток і формування системи етичних і культурних цінностей, 4) урізноманітнення методів викладання, 5) передача інформації і отриманого досвіду для подальшого використання в різноманітних комунікативних ситуаціях, 6) стимулювання і мотивація, 7) створення комфортних умов навчання, 8) спонукання до критичного мислення, 9) засвоєння навчального матеріалу в контексті, 10) розвиток словникового запасу, 11) активізація обох півкуль головного мозку (реципієнт залучений до емоційного та мисленевого процесів), 12) розвиток здатності передбачати, аналізувати, синтезувати (Гич, 2015; Сабада, 2020; Маковецька-Гудзь, 2017; Gersie, 1992; Grugeon, Gardner, 2000; Rossiter, 2002; Clerc, 2008).

Сторітеллінг, як розповідання історій за допомогою мовних засобів, є багатогранним явищем. У ньому тісно переплетені мовознавчий, педагогічний, дидактичний, психологічний аспекти, а також акторська майстерність: чим багатший словниковий запас в оповідача, тим впевненіше він почувається → чим більше він

має фантазії, кмітливості, спритності та допитливості, тим цікавіші його історії → чим цікавіші історії, тим краще вони запам'ятовуються. В основі цього ланцюжка взаємозалежностей лежить мова – складний психологічний процес, який неможливо оцінити, розвинути або сприйняти окремо від мислення.

Вивчаючи **різновиди сторітеллінгу**, дослідники беруть за основу його різні ознаки. Так, залежно від об'єкта розповіді вони виокремлюють культурний, соціальний, незрозумілий, сімейний, дружній, особистий сторітеллінг, міфи та легенди, jump story (Фещенко, 2017; Сабада, 2020; Grugeon, Gardner, 2000; Rossiter, 2002; Clerc, 2008). Аналіз запропонованих класифікацій дозволив виробити власне бачення типології цього методу. Вважаємо, що основними його типами є: 1) *культурний* – історія про культуру, цінності та моральність людського буття, про вірування певного етносу, яка допомагає не лише усвідомити свою етнопалежність, а й ознайомитися і зрозуміти культуру інших; 2) *соціальний* – історія про стосунки між людьми (між друзями, колегами, родичами тощо), про життєвий шлях відомих людей або членів родини, яка відображає певний соціальний досвід, має повчальний характер і демонструє модель побудови власного життя; 3) *особистий* – історія про власний досвід та переживання, яка допомагає зрозуміти себе, свою сутність і буття, а також сприяє саморозвитку; 4) *ірреалістичний* – історія про містичних істот, привидів, неіснуючих людей тощо, сюжет якої хоча й жахає, але допомагає подолати власні страхи.

Залежно від цілі, яку переслідує сторітеллер, історії можуть також поділятися на: 1) *драматичні* – містять драматичні події, що розкривають важливість проблем або надихають, показуючи, наприклад, мужність або жертвовність інших; 2) *особисті* – відкривають власні знання та досвід, додають автору авторитету, що дозволяє встановити контакт з аудиторією; 3) *символічні* – дозволяють надати об'єкту історії узагальнюючого, символічного характеру; 4) *ілюстративні* – слугують доказом того, що проблема дійсно реальна і потребує негайного вирішення; 5) *смішні* – не лише можуть змінити при потребі настрої аудиторії, а й краще запам'ятовуються; 6) *історичні* – містять відомі історичні події, що надихають аудиторію, створюють відчуття причетності до цих подій.

У контексті педагогічного дискурсу сторітеллінг можна також поділити на два типи залежно від автора історії, а саме: 1) *сторітеллінг, створений викладачем*, та 2) *сторітеллінг, створений студентами*. В першому випадку сторітеллер сам вигадує ключові елементи історії (герої, інтрига, проблема тощо). Головне, щоб вона біла цікавою та життєвою. У другому випадку можливі різні варіанти. По-перше, історію можуть створити студенти, але під керівництвом викладача, який безпосередньо контактуватиме з аудиторією і направлятиме її в потрібне русло. При цьому це може бути історія на тему, запропоновану самим викладачем/студентами; історія за планом, розробленим викладачем/самими студентами; історія за запропонованим викладачем початком; розповідь за вказаними викладачем ключовими словами або виразами тощо. Під час навчання створення історії викладач може послуговуватися базовими прийомами (подання зразку або плану, аналіз на кожному з етапів складання історії), допоміжними (запитання, підказки, нагадування, заохочення) та специфічними (запис історії студента, придумування історій-мініатюр, об'єднаних однією сюжетною лінією або одним героєм).

За способом ведення педагогічного сторітеллінгу виокремимо три його типи, а саме: 1) *класичний* – історія розповідається викладачем, а студенти лише слухають і сприймають інформацію; 2) *активний* – педагогом задається основа сюжету, формулюються проблеми, цілі і завдання, а вже студенти, активно долучившись до процесу, самі складають історію; 3) *цифровий* – розповідання історії доповнюється аудіо- та/або відео-компонентами (напр.: відеозаписи, фото, музика, шуми, інфографіка).

Вивчаючи **функції сторітеллінгу**, науковці загалом називають об'єднувальну, комунікативну, мотиваційну, утилітарну та впливову, не заглиблюючись, нажалю, у сутність кожної із них (Фещенко, 2017; Сабада, 2020; Grugeon, Gardner, 2000; Rossiter, 2002; Clerc, 2008). Однак, на наш погляд, це питання є досить важливим не лише для розуміння самого досліджуваного поняття, а й для обґрунтування доцільності використання цього методу в освітньому процесі. Детальний аналіз сторітеллінгу дозволив нам не лише виокремити ще кілька його функцій, а й поділити їх на три типи залежно від оповідача історії (див. рис. 1).

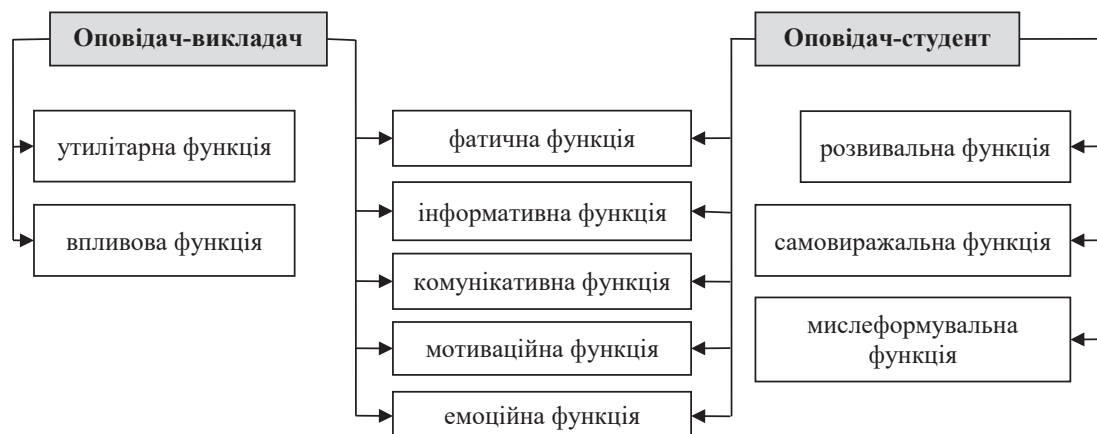

Рис. 1. Функції сторітеллінгу залежно від оповідача історії

Як бачимо, функціями сторітеллінгу в контексті оповідача-викладача є: 1) *утилітарна* – викладач має можливість донести до студентів потрібну інформацію своєрідним способом, та 2) *впливова* – викладач отримує певний інструмент для непрямого впливу на студентів та формування в них суспільно корисних переконань. У випадку, коли оповідачем є студент (індивідуальна робота) або студенти (групова або колективна робота), сторітеллінг виконує такі функції, як: 1) *розвивальну* – крім формування знань, спеціальних навичок та умінь, студенти отримують інструмент для свого загального розвитку, навчальних інтересів і здібностей; 2) *самовиражальну* – шляхом розповіді історій студенти можуть висловити свої думки, реалізувати своє творче мислення, задовольнити своє «я», виразити свій внутрішній світ, свою індивідуальність, почуття, емоції, потреби, мрії; 3) *мислеформувальну* – студенти отримують можливість формувати і розвивати мислення як наочно-образне, так і творче, а також навчитися точно й послідовно мислити, логічно висловлювати свої думки, знаходити правильні аргументи і докази, викривати логічні помилки, робити правильні висновки, не боятися складних завдань. Щодо спільних функцій сторітеллінгу в контексті оповідача-викладача і оповідача-студента, то можемо виокремити такі, як-от: 1) *фатичну* (або *контактостановну*) – розповідь історій слугує засобом розвитку міжособистісних стосунків, встановлення контакту в системі «вчитель-учень», «учень-учень», «вчитель-група», «учень-група»; 2) *інформативну* – розповідь дозволяє донести потрібну інформацію для засвоєння; 3) *комунікативну* – як викладач, так і студент отримують можливість не лише передати інформацію, а й підвищити ефективність спілкування на різних рівнях; 4) *мотиваційну* – сторітеллінг постає, по-перше, з точки зору викладача, як засіб мотивації студентів на вияв ініціативи в навчальному процесі, а по-друге, з точки зору студента, як засіб підвищення власної мотивації, внутрішнього налаштування на ефективну роботу, розуміння рівня своїх здібностей, можливостей та цілей; 5) *емоційну* – розповідь історій дозволяє виразити свої емоції, почуття та оцінку щодо мовленого, а також вибудувати емоційні зв'язки в системі «вчитель-учень», «учень-учень», «вчитель-група», «учень-група», що сприяє створенню якісніших взаємин в освітньому середовищі. Відтак, багатофункціональність методу сторітеллінгу дозволяє його застосовувати на всіх етапах навчання: під час підготовки до засвоєння нового матеріалу, в процесі його пояснення, засвоєння, застосування та узагальнення.

Наразі розглянемо на конкретних прикладах **основні вимоги до самої історії** та пов'язані із ними **техніки і прийоми використання** методу сторітеллінгу, які схематично можна представити так (див. рис. 2):

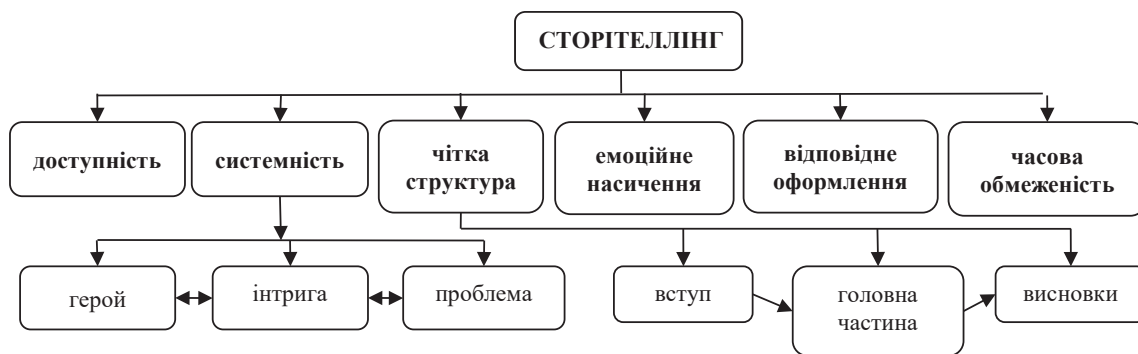

Рис. 2. Основні вимоги до сторітеллінгу

Першою, наш погляд, ознакою сторітеллінгу повинна бути *доступність* для цільової аудиторії. Вона передбачає, по-перше, зрозумілий мовний інвентар: мінімальне вкраплення нової лексики і використання уже засвоєної, відсутність надскладних термінів і понять, складних синтаксичних структур тощо. За таких умов створюється комфортна атмосфера спілкування, вибудовуються дружні, довірливі стосунки між учасниками комунікації. Адже йдеться не про сприйняття і вивчення нових лексичних одиниць або граматичних явищ, а про вміння їх застосовувати в різних ситуаціях і контекстах. По-друге, порушена проблематика повинна охоплювати інтереси цільової аудиторії, бути зрозумілою для неї. Інакше, сторітеллер ризикує втратити її увагу і зацікавленість уже на перших хвилинах розповіді.

Наступна вимога до сторітеллінгу – його *системність*, завдяки якій він стає ефективним інструментом. Серед системних елементів виокремимо, насамперед, *наявність одного або кількох героїв* (реальних або вигаданих, позитивних або негативних), які будуть близькі цільовій аудиторії, яким вона буде співпереживати, образ яких зможе «пропустити» через себе. Так, у контексті, наприклад, виучуваної теми “*Les nouveaux modes de travail*” («*Нові форми праці*») історія молодого спеціаліста, який тимчасово залишається без роботи через карантинні обмеження, надасть реалістичності оповіді та викличе сильніше емоційне напруження у студентів, змушуючи їх шукати шляхи вирішення цієї проблеми, ніж звичайний виклад матеріалу про стан безробіття в умовах пандемії. Вибір саме молодого спеціаліста перетворить реципієнта історії на її безпосереднього учасника і запам'ятається надовго. Наступний елемент – *наявність інтриги*, тобто певної сюжетної лінії, яка характеризується складністю та напруженістю дій. Адже в центрі розповіді знаходяться не оповідач чи слухач, а самі події історії, які, власне, й покликані спонукати аудиторію замислитися над запропонованою темою або питанням. Викладачеві, наприклад, варто не лише розповісти студентам про існування таких нових форм праці, як Open space, Flex office, Co-working, Télétravail і Remote,

а й заставити їх поміркувати над тим, що спричинило їхню появу, які їхні переваги над традиційною формою праці тощо. Оповідач повинен чітко усвідомлювати, на чому він хоче зосередити увагу реципієнтів, і дотримуватися своєї мети до кінця історії. Цікавим рішенням для реалізації поставленого завдання може бути використання прийому конфлікту: викладач висловлює судження, яке завідома буде неприйнятним для студентів і, як наслідок, може викликати в них, навіть, негативну реакцію (обурення, незгоду тощо). Працюючи в тому ж контексті “*Les nouveaux modes de travail*”, викладач може розпочати свою історію, наприклад, з того, що в період пандемії керівництво приватного підприємства відмовляється змінити традиційну форму роботи й пропонує тимчасово припинити виробництво, наслідком чого є звільнення працівників. Абсурдність рішення змусить замислитися над поставленим питанням і спонукатиме до пошуків альтернативи – нових форм праці. Відтак, влучно підібрана інтрига допоможе сторітеллеру втримати увагу аудиторії. Тісно пов’язаною із попереднім елементом є наявність проблеми, яку герой повинен вирішити. При цьому події можуть розгортатися у двох напрямках: 1) на героя чекає щасливий кінець (наприклад, молодий спеціаліст домовляється із керівником підприємства про дистанційну форму роботи, що допоможе йому вчасно сплачувати оренду квартири та уникнути злиднів) або 2) герой зазнав невдачі чи поразки (наприклад, молодий спеціаліст зміг домовитися із керівником підприємства про дистанційну форму роботи, але не зумів оптимально організувати свій час (зустрічі з друзями, відпочинок тощо), через що був усе ж таки звільнений з роботи). В останньому випадку він отримує досвід, який допоможе йому впоратися з подібними проблемами в майбутньому, при наступній спробі влаштуватися на роботу в дистанційному режимі. Саме другий варіант кінця історії – відсутність хеппі-енду – змусить, на наш погляд, студентів замислитися над тими помилками, яких припустився герой, над можливістю іншого розгортання подій тощо. В чому, власне, й повинна полягати одна із основних цілей сторітеллінгу – мотивувати до критичного мислення і рефлексії. Така «тривимірність» сторітеллінгу (герой, інтрига, проблема) перетворить будь-який «сухий» текст або правило на справжню цікаву історію.

Третьою вимогою до сторітеллінгу є *чітка структура* історії. Відштовхуючись від риторичних законів будь-якої розповіді, доцільно виокремити три основні структурні компоненти сторітеллінгу, а саме: 1) вступ, 2) головну частину та 3) висновки, перших два з яких поділені, в свою чергу, на етапи (див. рис. 3).

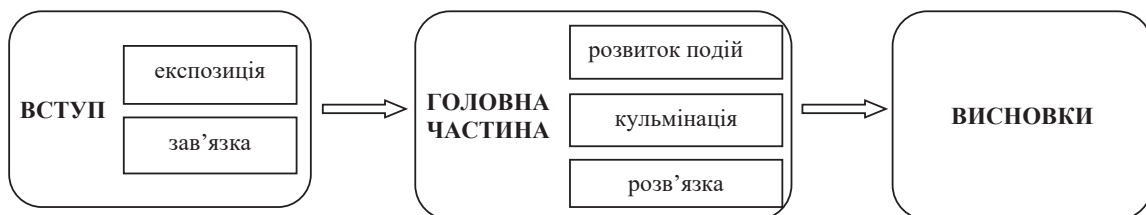

Рис. 3. Організаційна структура сторітеллінгу

Основна мета вступу – це підготовка реципієнта до самої історії та виклик у нього зацікавлення. Вступ повинен бути ретельно продуманим, адже саме через нього встановлюється контакт із цільовою аудиторією. На першому етапі (*експозиція*) сторітеллер створює відповідний контекст, подає основні параметри історії: головні та другорядні герої, місце, час і тривалість події. На другому етапі (*зав'язка*) він оголошує подію, яка буде початком виникнення і подальшого розвитку конфлікту, який, власне, й становить сюжет самої історії. У головній частині, яка є найбільшою і найзмістовнішою частиною оповіді, сторітеллер розкриває зміст історії, висловлює погляди на поставлену проблему, а також подає основні тези та аргументи, які можуть бути доведеними або спростованими. На першому етапі (*розвиток подій*) він викладає серію подій, у яких розкриває сутність конфлікту, характеризує головних та другорядних героїв, а також, що є не менш важливим, підтримує емоційний стан аудиторії. Основна його мета – підвести реципієнта до найвищого емоційного напруження – до *кульмінації*, яка є наступним етапом оповіді. Саме в момент розвитку конфлікту, емоційного напруження відбувається найбільший емоційний вплив на аудиторію. На останньому етапі головної частини (*розв'язка*) сторітеллер завершує сюжет, доводить його до логічного кінця, розв'язує конфлікт. Мета розв'язки, як переломного моменту в історії, – навести аргументи і пояснити, чому історія завершується саме так. При цьому вона може розгортатися в двох напрямках: 1) від поганого до хорошого або ж, навпаки, 2) від хорошого до поганого. Висновки, які обов'язково повинні бути озвученими, співвідносяться із висунутим у вступі судженням і випливають із аргументів. Враховуючи те, що з будь-якої історії можна зробити кілька висновків, оповідач повинен чітко й обережно спрямовувати цільову аудиторію саме до того висновку, який лежить в основі мети сторітеллінгу. При цьому важливо, щоб цей висновок був зроблений власне реципієнтом, а не нав'язаний йому оповідачем, оскільки в такому випадку сторітеллінг перетвориться на повчання або настанову і не спонукатиме до роздумів.

Ведучи мову про структуру сторітеллінгу, зауважимо, що однією з його ефективних технік є «перевернута» історія: оповідач знайомить спочатку аудиторію з кінцем історії, який для неї буде інтригуючим і незрозумілим, а вже потім розкриває перебіг подій, підтримуючи постійно її увагу. Завдяки цьому сторітеллінг постає не лише як засіб активації уваги, а й як ефективний інструмент донесення та закріплення певних смислів у свідомості цільової аудиторії.

Ще однією вимогою до сторітеллінгу є його *емоційне насичення*. Справжня, реалістична історія викликає емоції, завдяки чому цільова аудиторія запам'ятовує її набагато краще, ніж важливі факти або цифри. Розповідь залишається в пам'яті без зайвих зусиль сторітеллера. Про важливість емоцій наголошували науковці, зокрема, під час навчання учнів на початковому етапі, коли в дітей ще розвинуто мимовільне запам'ятовування (Пометун, Пироженко, 2005; Aiex, 1988). Однак, на наш погляд, емоційне насичення може створити відповідні образи в свідомості реципієнта будь-якого віку, пробудити в ньому почуття та емоції для того, щоб він відчув, доторкнувся, почув і побачив яскраву картинку розповіді. Відтак, емоційно насичена історія впливає на почуття студентів, що підвищує рівень концентрації їхньої уваги, що є однією із цілей сторітеллінгу.

Наступна вимога до розповідання історії – його *часова обмеженість* від 10 до 15 хв. Співвідношення структурних компонентів визначається за схемою: вступ 1–1,5 хв (5–10 %), головна частина – 8–12 хв (80–85 %), висновки – 1–1,5 хв (5–10 %). Саме за такий проміжок часу, на думку дослідників, реципієнт встигає не лише ознайомитися із сюжетом історії, а й звернути увагу на деякі деталі, які є важливими для створення потрібної атмосфери. Однак, працюючи із сучасним поколінням, тривалість історії доречно було би навіть зменшити до 8–10 хв, оскільки концентрації їхньої уваги, за дослідженням психологів, на довше не вистачає (Максименко, Соловієнко, 2000).

І ще одна вимога до сторітеллінгу – його відповідне *оформлення*: незалежно від форми подання історії (усно чи письмово), вона повинна бути «правильно» оформленою. Сторітеллер, окрім вербальних засобів, повинен використовувати також невербальні, зокрема: інтонацію, темп мовлення, рухи тіла, наголос, паузи – при усній оповіді; структурування тексту, його поділ на логічні абзаци, форматування, виділення важливих моментів, шрифти, фон, фотографії, ілюстрації, елементи інфографіки – при письмовій оповіді. За відсутності безпосереднього контакту із цільовою аудиторією візуальне оформлення постає дуже важливим елементом під час письмового сторітеллінгу, оскільки затримує увагу читача. Відтак, вважаємо, що вербальні та невербальні засоби спілкування повинні бути чітко продуманими заздалегідь для того, щоб динамізувати й пожвавити атмосферу сторітеллінгу, допомогти реципієнту зануритися в контекст, а також надати історії більшого ефекту.

Висновки. Загалом уміння спілкуватися, формулювати і висловлювати свої думки є необхідно життєвими навичками для кожної людини. А формувати і розвивати вміння володіти інформацією, її обробляти, передавати іншим, а також уміння аргументувати свою позицію, чітко висловлювати свої почуття, настрої – головні задачі, які стоять перед сучасною освітою. Сторітеллінг є одним із тих методів, які сприяють формуванню в студентів орієнтованої основи поведінки в різних мовних ситуаціях, ознайомленню із різними варіантами мовно-мовленнєвих дій, умінь їх комбінувати і знаходити нові рішення. Пояснення матеріалу у формі розповіді історій розвиває уяву та логіку, підвищує рівень культурної освіти. Через обмін історіями вибудовуються емоційні зв'язки, формуються довірливі стосунки між викладачем і студентом, створюється сприятлива для навчання атмосфера. Головна особливість сторітеллінгу полягає в тому, що історія нічого не нав'язує і не пропонує. Послухавши «правильну» історію, аудиторія сама зробить потрібний висновок і збереже надовго в пам'яті потрібну інформацію.

Однак, у процесі навчання важливо не лише розповідати історії, а й надавати можливість студентам створювати й розповідати історії самим. Так у них напрацьовується впевненість у володінні прийомами, що базуються на власному досвіді, формується досвід вираження своєї позиції в спілкуванні, адекватної самооцінки «продуктів спілкування», вміння представити себе. Саме в аналізі технік навчання створювати та розповідати власні історії полягає **перспектива** нашого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Гич Г. М. Сторітеллінг як інноваційна методика формування мовної компетентності. *Науковий вісник Миколаївського університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2015. № 4. С. 188–192.
2. Завіниченко Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2003. 229 с.
3. Маковецька-Гудзь Ю. А. Storytelling в педагогічній практиці: розвиток комунікативного потенціалу. 2017. URL: <https://kumlk.kpi.ua/>
4. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія. Київ : МАУП, 2000. 182 с.
5. Павловська М., Ремсова Л., Гулова Л. Вибрані методи драматичного виховання в контексті соціально-педагогічної діяльності. Брно : Університет ім. Т. Г. Масарика, 2017. 144 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/>
6. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А. С. К., 2005. 192 с.
7. Сабада І. В. Сторітеллінг – ефективний метод навчання та виховання. *Практика роботи сучасного вчителя: інноваційні розробки та традиційні методики*. Вінниця, 2020. URL: <https://genezum.org/library/>
8. Симмонс А. Сторітеллінг. Как использовать силу историй. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 272 с.
9. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Вінніпег – Київ : Український православний Собор Св. Покрови; Наша культура і наука, 2000. 545 с.
10. Фещенко Г. В. Сторітеллінг як інновація в сучасному освітньому процесі. *Інноваційна діяльність педагога в сучасному освітньому просторі*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. С. 32–35.
11. Aiex N. K. Storytelling: Its Wide-Ranging Impact in the Classroom. *ERIC Digest*. 1988. № 9. URL: <https://www.ericdigests.org/pre-929/wide.htm>

12. Andrews D., Hull D. Storytelling as an Instructional Method: Descriptions and Research Question. *The Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*. 2009. № 23. P. 6–23.
13. Armstrong D. *Managing by Storing Around: A New Method of Leadership*. Crown, 1992. 272 p.
14. Bryant S. C. *How to Tell Stories to Children and Some Stories to Tell*. iBoo Press House, 2018. 265 p.
15. Clerc S. Le conte en classe d'accueil, support de développement des compétences linguistiques, discursives, référentielles et socioculturelles. *Approche culturelle de l'enseignement du français*. 2008. № 30. P. 19–29. URL: <https://journals.openedition.org/trema/126>
16. Dictionnaire de français. Paris. URL: <https://www.larousse.fr/>
17. Gersie A. *Earth Tales: Storytelling in Times of Change*. London : Green Print, 1992, 184 p.
18. Grugeon E., Gardner P. *The Art of Storytelling for Teachers and Pupils*. London : David Fulton Publishers, 2000. 128 p.
19. Rossiter M. Narrative and Stories in Adult Teaching and Learning. *ERIC Digest*. 2002. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED473147.pdf>

References:

1. Hych, H. M. (2015). Storitelinh yak innovatsiina metodyka formuvannya movnoi kompetentnosti [Storytelling as an innovative method of formation of language competence]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho*. № 4. P. 188–192.
2. Zavynychenko, N. B. (2003). Osoblyvosti rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho praktychnoho psykholoha systemy osvity [Features of the development of communicative competence of the future practical psychologist of the education system] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psychol. nauk: spets. 19.00.07 “Pedahohichna ta vikova psykholohiia”. Kyiv. 229 p.
3. Makovetska-Hudz, Yu. A. (2017). Storytelling v pedahohichnii praktytsi: rozvytok komunikatyvnoho potentsialu [Storytelling in pedagogical practice: development of communicative potential]. URL: <https://kumlk.kpi.ua/>
4. Maksymenko, S. D., Soloviienko, V. O. (2000). Zahalna psykholohiia : Navchalnyi posibnyk [General psychology]. Kyiv : MAUP. 182 p.
5. Pavlovska, M., Remsova, L., Gulova, L. (2017). Vybrani metody dramatychnoho vykhovannia v konteksti sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Selected methods of dramatic education in the context of socio-pedagogical activity]. Brno: Univerzitet im. T. H. Masaryka. 144 p. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/>
6. Pometun, O. I., Pyrozhenko, L. V. (2005). Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia [A modern lesson. Interactive learning technologies]. Kyiv : A. S. K. 192 p.
7. Sabada, I. V. (2020). Storitelinh – efektyvnyi metod navchannia ta vykhovannia [Storytelling is an effective method of teaching and education]. *Praktyka roboty suchasnoho vchytelia: innovatsiini rozrobky ta tradytsiini metodyky*. Vinnytsia. URL: <https://genezum.org/library/>
8. Symmons, A. (2013). Storytellynh. Kak yspolzovat sylu ystoryi [Storytelling. How to use the power of stories]. Moskva : Mann, Yvanov y Ferber. 272 p.
9. Tymoshyk, M. (2000). “Lyshus naviky z chuzhynoiu...”. Mytropolyt Ilarion (Ivan Ohienko) i ukrainske vidrodzhennia [“I will stay forever with a foreign country...”. Metropolitan Hilarion (Ivan Ohienko) and the Ukrainian revival]. Vinnipeg – Kyiv : Ukrainskyi pravoslavnyi Sobor Sv. Pokrovy; Nasha kultura i nauka. 545 p.
10. Feshchenko, H. V. (2017). Storitelinh yak innovatsiia v suchasnomu osvithnomu protsesi [Storytelling as an innovation in the modern educational process]. *Innovatsiina diialnist pedahoha v suchasnomu osvithnomu prostori*. Uman : VPTs “Vizavi”. P. 32–35.
11. Aiex, N. K. (1988). Storytelling: Its Wide-Ranging Impact in the Classroom. *ERIC Digest*. № 9. URL: <https://www.ericdigests.org/pre-929/wide.htm>
12. Andrews, D., Hull, D. (2009). Storytelling as an Instructional Method: Descriptions and Research Question. *The Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*. № 23. P. 6–23.
13. Armstrong, D. (1992). *Managing by Storing Around: A New Method of Leadership*. Crown. 272 p.
14. Bryant, S. C. (2018). *How to Tell Stories to Children and Some Stories to Tell*. iBoo Press House. 265 p.
15. Clerc, S. (2008). Le conte en classe d'accueil, support de développement des compétences linguistiques, discursives, référentielles et socioculturelles. *Approche culturelle de l'enseignement du français*. № 30. P. 19–29. URL: <https://journals.openedition.org/trema/126>
16. Dictionnaire de français. Paris. URL: <https://www.larousse.fr/>
17. Gersie, A. (1992). *Earth Tales: Storytelling in Times of Change*. London : Green Print. 184 p.
18. Grugeon, E., Gardner, P. (2000). *The Art of Storytelling for Teachers and Pupils*. London : David Fulton Publishers. 128 p.
19. Rossiter, M. (2002). Narrative and Stories in Adult Teaching and Learning. *ERIC Digest*. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED473147.pdf>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.4>

WSPÓLCZESNE PROBLEMY STANDARYZACJI EDUKACJI I STWORZENIA KRAJOWEGO SYSTEMU KWALIFIKACJI W UKRAINIE

Oleksandr Nazarkin

*kandydat nauk pedagogicznych, docent,
docent Katedry Pedagogiki, Metodyki i Zarządzania Oświatą
Ukraińskiej Akademii Inżynieryjno-Pedagogicznej (Charków, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-1384-749X
nazarkinpmpn@gmail.com*

Viktorii Nazarkina

*kandydat nauk farmaceutycznych, docent
docent Katedry Organizacji i Ekonomii Farmacji
Narodowego Uniwersytetu Farmaceutycznego (Charków, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-0767-6180
victory.nazarkina@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu nowoczesnych podejść do poprawy efektywności kształtowania, rozwoju i racjonalnego wykorzystania kapitału ludzkiego. Zbadano główne problemy krajowego systemu szkolenia specjalistów. Udowodniono, że jednym z kluczowych problemów jest niedopasowanie treści i jakości szkolnictwa wyższego do aktualnych potrzeb społeczeństwa i gospodarki narodowej, międzynarodowego rynku pracy. Negatywny wpływ ma również niespójność terminologii i dokumentów regulacyjnych, w szczególności standardów edukacyjnych i zawodowych, Krajowej Ramy Kwalifikacji, klasyfikatora zawodów. Zaproponowano sposoby poprawy krajowego systemu szkolenia, biorąc pod uwagę osiągnięcie globalnych celów zrównoważonego rozwoju i strategii rozwoju edukacji w Ukrainie. Udowodniono potrzebę stworzenia całościowego krajowego systemu kwalifikacji w celu zintegrowania działań w zakresie przypisywania, potwierdzania, uznawania kwalifikacji między podmiotami działalności edukacyjnej a posiadaczami.

Słowa kluczowe: krajowy system kwalifikacji, podejście kompetencyjne, standard edukacyjny i zawodowy, system szkolnictwa wyższego, efekty nauczania, kwalifikacje, rynek pracy.

CURRENT PROBLEMS OF EDUCATION STANDARDIZATION AND CREATION OF A NATIONAL SYSTEM OF QUALIFICATIONS IN UKRAINE

Olexandr Nazarkin

*Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Methods and Management of Education
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy (Kharkiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-1384-749X
nazarkinpmpn@gmail.com*

Victoria Nazarkina

*Doctor of Pharmaceutical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Organization and Economics of Pharmacy
National Pharmaceutical University (Kharkiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-0767-6180
victory.nazarkina@gmail.com*

Abstract. The article is devoted to the study of modern approaches to increasing the efficiency of formation, development and rational use of human capital under the conditions of globalization of the labor market. The main problems of the domestic system of specialist training were studied. It has been proven that one of the key problems is the inconsistency of the content and quality of higher education with the current needs of society and the national economy, the international labor market. The inconsistency of terminology and legal documents, in particular educational and professional standards, the National Framework of Qualifications, and the classifier of professions, also have a negative impact. Ways of improving the national system of specialist training were proposed, taking into account the achievement of the Global goals of sustainable development and the strategy of Ukrainian education development. The need to create a comprehensive national system of qualifications for the integration of activities in the field of assignment, confirmation, recognition of qualifications between subjects of educational activity and stakeholders has been proven.

Key words: national qualification system, competence approach, educational and professional standard, higher education system, learning outcomes, qualification, labor market.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ОСВІТИ ТА СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КВАЛІФІКАЦІЙ В УКРАЇНІ

Олександр Назаркін

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Української інженерно-педагогічної академії (Харків, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-1384-749X
nazarkinmpn@gmail.com*

Вікторія Назаркіна

*доктор фармацевтичних наук, доцент
доцент кафедри організації та економіки фармації
Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-0767-6180
victory.nazarkina@gmail.com*

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасних підходів до підвищення ефективності формування, розвитку та раціонального використання людського капіталу. Досліджені основні проблеми вітчизняної системи підготовки фахівців. Доведено, що однією з ключових проблем є невідповідність змісту та якості вищої освіти актуальним потребам суспільства та національної економіки, міжнародного ринку праці. Негативний вплив мають також неузгодженість термінології та нормативно-правових документів, зокрема освітніх та професійних стандартів, Національної рамки кваліфікацій, класифікатора професій. Запропоновані шляхи удосконалення вітчизняної системи підготовки з урахуванням досягнення Глобальних цілей сталого розвитку та стратегії розвитку освіти в Україні. Доведено необхідність створення цілісної національної системи кваліфікацій для інтеграції діяльності у сфері присвоєння, підтвердження, визнання кваліфікацій між суб'єктами освітньої діяльності та стейкхолдерами.

Ключові слова: національна система кваліфікацій, компетентнісний підхід, освітній і професійний стандарт, система вищої освіти, результати навчання, кваліфікація, ринок праці.

Сучасний стан реформування вітчизняної системи вищої освіти можна охарактеризувати як інтеграційний етап сфери підготовки фахівців (освіти) з ринком праці, що передбачає гармонізацію нормативно-правової бази, змісту освіти та системи кваліфікацій з міжнародними стандартами та вимогами ринку праці, забезпечення якості освіти на основі об'єктивного моніторингу результатів навчальної діяльності.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII основною метою вищої освіти є підготовка «конкуренто-спроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях». З моменту ухвалення до теперішнього часу Закон витримав 46 редакцій, що свідчить про нестабільність нормативно-правової бази у сфері вищої освіти.

Формування змісту освіти здійснюється на базі компетентнісного підходу, вимог Національної рамки кваліфікацій (НРК) і стейкхолдерів (роботодавців). Формалізація вимог ринку праці виражається в професійних стандартах. Зміст освіти визначається освітніми стандартами. Базуючись на принципі автономії університети самостійно визначають зміст освіти у термінах результатів навчання, а також перелік навчальних дисциплін, що забезпечать отримання цих результатів.

В контексті змін у системі освіти та професійної підготовки, обумовлених об'єктивними тенденціями розвитку ринку праці (як на національному, так і на глобальному рівні) актуалізувалися питання адекватної оцінки результатів навчання (зокрема, неформального, інформального). Формування національних систем кваліфікацій спрямоване на узгодження дій у сфері присвоєння, підтвердження, визнання кваліфікацій між роботодавцями, суб'єктами освітньої діяльності, професійними асоціаціями, іншими зацікавленими особами.

Забезпечення якості вищої освіти відповідно до вимог ринку праці та міжнародних інституцій потребує визначення місця та ролі освітніх стандартів у системі вищої освіти України та їх взаємодії із професійними стандартами.

Питання якості і стандартизації освіти, реформування структури напрямів підготовки та змісту освіти відповідно до вимог сьогодення наразі широко дискутуються у наукових працях вітчизняних та закордонних вчених, засобах масової інформації та соціальних мережах. Це обумовлене тим, що так чи інакше кожен громадянин зіштовхується з проблемами адекватної оцінки рівня освіти та професійної кваліфікації при влаштуванні на роботу, підвищенні кваліфікації, визначенні рівня оплати праці тощо. Активно проводиться робота з удосконалення нормативно-правових документів, що регламентують порядок розробки й затвердження стандартів, моніторингу їх дотримання, створення системи оцінювання тощо.

У наукових працях, що стосуються розробки освітніх і професійних стандартів, досліджено різні аспекти стандартизації освітньої діяльності. Так, Ковтунець В., Поліщук Н. розглядають національну систему

кваліфікацій як інструмент формування якісного людського капіталу (Ковтунець, 2021). Семигіна Т., Рашкевич Ю. розглядають базові поняття системи кваліфікацій у контексті трансформації освітньої парадигми (Семигіна, 2021). Лузан П. Г. на підставі узагальнення окремих аспектів компетентнісного підходу у професійній освіті, визначає зміст, етапи й результати стандартизації професійної освіти (Лузан, 2018).

Метою статті є аналіз стану та проблем створення національної системи кваліфікацій для інтеграції освіти, науки та практики у сфері формування, розвитку, відтворення, оцінювання кваліфікацій і компетентностей випускників відповідно до міжнародних стандартів, вимог роботодавців і потреб суспільства.

Результати дослідження. Останнім часом в системі підготовки фахівців відбуваються тектонічні зрушення, обумовлені зміною акцентів на ринку праці та, відповідно, освітніх послуг, а також курсом на формування національної системи кваліфікацій. Підґрунтям для кардинальних змін у системі підготовки фахівців стала низка проблем, серед яких ключова роль відводиться проблемі невідповідності змісту та якості вищої освіти актуальним потребам суспільства та національної економіки, низької інтенсивності взаємодії з наукою та бізнесом. Більш детально цю проблему можна описати таким чином:

- низька інтенсивність співпраці ЗВО з бізнесом, органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами як замовниками освітніх і науково-технічних послуг;
- розрив між системою вищої освіти та ринком праці (невідповідність змісту освіти вимогам роботодавців, недостатня участь зацікавлених сторін у створенні та удосконаленні переліку компетентностей, освітніх програм, недостатня забезпеченість базами для виробничої практики студентів тощо);
- низький рівень взаємодії освітніх і наукових установ у здійсненні освітньої, наукової та інноваційної діяльності;
- консерватизм ЗВО при формуванні освітніх програм;
- невідповідність галузевих стандартів, кваліфікаційних вимог потребам сьогодення;
- недостатня підготовленість громадськості до участі у формуванні стандартів і програм навчання;
- зниження авторитету вищої освіти в суспільстві;
- відсутність механізмів зворотного зв'язку між роботодавцями, студентами, ЗВО, іншими зацікавленими особами та моніторингу зайнятості випускників;
- низька конкурентоспроможність української вищої освіти на світовому освітньому ринку (Стратегія, 2020).

Подальші напрямки розвитку вітчизняної системи освіти визначені з урахуванням Глобальних цілей сталого розвитку (ЦСР), визначених ООН у 2015 р. Однією з ключових є ціль № 4 «Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх». Відповідно до Указу Президента України від 30.09.2019 р. обґрунтовані національні завдання, індикатори для моніторингу їх виконання й цільові орієнтири для забезпечення досягнення ЦСР з урахуванням специфіки розвитку України (рис. 1). Як основні рекомендації щодо досягнення цілі визначені: реформування освітньої галузі, що передбачає оновлення стандартів освіти; оновлення змісту навчання; забезпечення принципу відповідності освіти потребам суспільного розвитку.

Рис. 1. Завдання та індикатори досягнення цілей сталого розвитку в галузі освіти

«Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки» окреслює стратегічні й операційні цілі та завдання, спрямовані на забезпечення місії вищої освіти, досягнення її бачення, розв'язання проблем, протистояння ризикам і викликам на основі найбільш повного використання можливостей і створення підґрунтя подальшого розвитку вищої освіти країни.

Так, стратегічна ціль № 7 «Інтеграція у європейський і світовий освітній простір з урахуванням національних інтересів» передбачає операційну ціль 7.1. «Організаційне забезпечення умов інтеграції у європейський та світовий науково-освітній простір», яка у свою чергу спрямована на виконання таких завдань:

- створення української платформи для професійної сертифікації фахівців за міжнародними стандартами;
- забезпечення сумісності європейської та національної систем кваліфікацій;
- ратифікація та імплементація Глобальної конвенції про визнання кваліфікацій вищої освіти (Париж, 2019) до українського законодавства та діючих практик і процедур визнання іноземних кваліфікацій українськими компетентними органами;
- досягнення визнання українського диплому про вищу освіту на міжнародному рівні;
- забезпечення рівноправної участі України у ЄПВО, Європейському дослідницькому просторі, інших міжнародних і європейських структурах щодо визначення європейської політики у сфері вищої освіти і науки, розробці та реалізації міжнародних освітніх і наукових проєктів.

Для оцінювання якості людського капіталу ключове значення має якість освіти. Однак вплив освіти визначається через результати навчання здобувачів освіти. В Україні, як і у багатьох інших країнах розробляються методи, які дозволяють оцінювати робочу силу за якісними показниками. Це Класифікатор професій, на основі якого будується єдина тарифна сітка (ЄТС). Слід зауважити, що у класифікаторі професій і у ЄТС змішуються різні об'єкти: професійні кваліфікації (професії), посади та види занять, що, безперечно, впливає на адекватність оцінювання людського капіталу.

Національною системою кваліфікацій передбачене запровадження єдиної шкали кваліфікацій незалежно від галузей економіки – 8-рівневої Національної рамки кваліфікацій (НРК). Освітні й професійні стандарти мають відповідати певному рівню НРК, що дає змогу порівнювати кваліфікації не лише з різних галузей, але і у різних державах Європи завдяки узгодженню національних рамок кваліфікацій з Європейською рамкою.

У контексті інтеграції України з Європейським простором вищої освіти (ЄПВО) постановою КМУ від 29.04.2015 р. № 266 запроваджено новий перелік галузей знань і спеціальностей, узгоджений з Міжнародною стандартною класифікацією освіти (International Standard Classification of Education – ISCED) (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік затверджених освітніх стандартів для спеціальностей галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Галузь знань	Код і найменування спеціальності	Код і найменування галузі за ISCED	Затверджені СВО (рівень освіти, дата й номер наказу МОН України)
01 Освіта/ Педагогіка	011 Освітні, педагогічні науки	0111 Education science	магістр (11.05.2021 р. № 520)
	012 Дошкільна освіта	0112 Training for pre-school teachers	бакалавр (21.11.2019 р. № 1456)
			магістр (29.04.2020 р. № 572)
			доктор філософії (20.07.2022 р. № 647)
	013 Початкова освіта	0113 Teacher training without subject specialization	бакалавр (23.03.2021 р. № 357)
			доктор філософії (06.06.2022 р. № 525)
	014 Середня освіта	0114 Teacher training with subject specialization	–
	015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)		бакалавр (21.11.2019 р. № 1460)
			магістр (18.11.2020 р. № 1435)
	016 Спеціальна освіта	0113 Teacher training without subject specialization	бакалавр (16.06.2020 р. № 799)
магістр (05.01.2021 р. № 28)			
017 Фізична культура і спорт	1014 Sports	бакалавр (24.04.2019 р. № 567)	
		магістр (11.05.2021 р. № 516)	

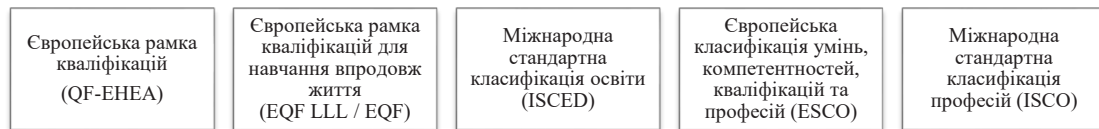
ISCED вперше була розроблена в середині 1970-х років, наразі є еталонною класифікацією для організації освітніх програм і відповідних кваліфікацій за рівнями та галузями освіти, а також для збору та аналізу міжнародних порівнянних статистичних даних про освіту. Перегляд ISCED є продуктом міжнародної угоди та офіційно приймається Генеральною конференцією держав-членів ЮНЕСКО. Чинна редакція (ISCED-F, 2013) описує предметний зміст кожної зі сфер класифікації галузей освіти та професійної підготовки.

Варто зауважити, що наразі існують певні розбіжності у розумінні змісту таких базових категорій як «професія», «кваліфікація», «результати навчання», «компетентності», «трудова функція», «професійний стандарт», що не може не впливати на процеси розробки і впровадження освітніх і професійних стандартів, їх узгодженості між собою та з іншими нормативно-правовими документами (національними й міжнародними) (рис. 2).

Відповідно до чинного законодавства України кваліфікацією вважають визнану уповноваженим суб'єктом і засвідчену відповідним документом стандартизовану сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання). Кваліфікації за змістом класифікуються на освітні та професійні, за обсягом – на повні й часткові. Кваліфікація вважається повною в разі здобуття особою повного переліку компетентностей відповідного рівня НРК, що визначені стандартом і частковою – в разі здобуття частини передбачених для відповідного рівня компетентностей. Варто зауважити, що результати навчання та компетентності,

необхідні для присудження освітніх та/або присвоєння професійних кваліфікацій, можуть досягатися та здобуватися у системі формальної, неформальної чи інформальної освіти.

Глобальний рівень

Національний рівень

Локальний рівень

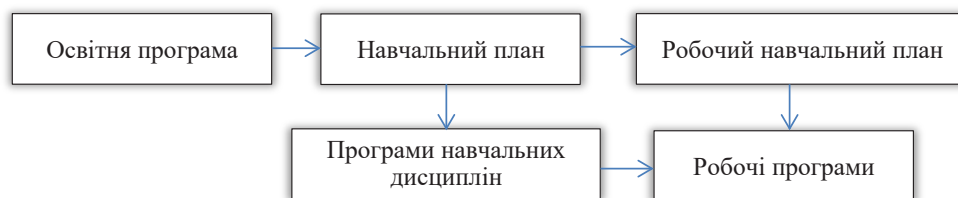

Рис. 2. Нормативні документи змісту вищої освіти України

Національна рамка кваліфікацій (НРК), затверджена ПКМУ від 23.11.2011 р. № 1341 (зі змінами), являє собою системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів освіти через дескриптори, які формулюються у термінах результатів навчання на основі вимог до знань, умінь, комунікативної компетентності, автономності й відповідальності. Згідно з ПКМУ № 519 від 25.06.2020 р. НРК було приведено у відповідність до 8-рівневої Європейської рамки кваліфікацій. НРК призначена для розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування і розвитку кваліфікацій і може бути використана у роботі органів виконавчої влади, установ і організації, що реалізують державну політику у сфері освіти, зайнятості й соціально-трудових відносин, навчальними закладами, роботодавцями, іншими юридичними й фізичними особами.

При розробці вітчизняних освітніх і професійних стандартів доцільно спиратися на міжнародні документи. Одним з загальноновизнаних стандартів є Європейський класифікатор вмінь, навичок, компетентностей, кваліфікацій і професій ESCO (*англ.* European Skills, Competences, Qualifications and Occupations). Цей класифікатор використовується різними зацікавленими сторонами у питаннях зайнятості, освіти та навчання для оцінювання, документування та підбору персоналу за допомогою онлайн-платформ Europass і Eures; аналізу “big data” про навички та професійні тенденції для надання рекомендацій інституціям, відповідальним за розробку відповідних політик, тренерам і кінцевим користувачам (в Україні – Європейський фонд освіти). ESCO містить описи 3008 професій та 13 890 навичок, пов’язаних з цими професіями 28 мовами (усі офіційні мови ЄС, а також ісландська, норвезька, українська та арабська). Метою ESCO є підтримка мобільності робочих місць у Європі та більш інтегрованого й ефективного ринку праці.

Міжнародна стандартна класифікація професій (*англ.* International Standard Classification of Occupations – ISCO) є основою для розробки національного класифікатора професій та одним з основних інструментів забезпечення міжнародної звітності, порівняння та обміну статистичними та адміністративними даними у сфері зайнятості та професійної підготовки. Діюча версія класифікації ISCO-08 набула чинності у 2008 р.

Проте Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003:2010», затверджений наказом Держспоживстандарту України 28.07.2010 р. № 327, був побудований на основі версії ISCO-88 (1988 року). Наразі до українського класифікатора вносяться певні зміни і доповнення, але, на нашу думку він потребує системного перегляду і доопрацювання у зв’язку з динамічними змінами ринку праці (у зв’язку з розвитком нових сфер економічної та професійної діяльності з’являються нові професії, натомість інші втрачають актуальність).

Відповідно до наказу Мінекономіки України «Про затвердження Зміни № 10 до національного класифікатора ДК 003:2010» від 25.10.2021 р. № 810-21 «Класифікатор професій» внесено відповідні зміни до описання розділів класифікації професій. Так, до «професіоналів» (розділ 4.2) належать професії, що вимагають від працівника (з урахуванням кола та складності певних професійних завдань та обов’язків)

освітньої кваліфікації за першим (бакалаврським), другим (магістерським), третім (освітньо-науковим/освітньо-творчим) рівнем вищої освіти. До «фахівців» (розділ 4.3) належать професії, що вимагають освітньої кваліфікації за початковим (коротким циклом) рівнем вищої освіти. Також було внесено відповідні зміни до класифікації професій, а саме змінено (доповнено, скасовано) назви певних професій та класифікаційних угруповань, включено нові посади. Основні зміни до останньої редакції «Класифікатора професій», які відбулися у 2021 р., представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Назви класифікаційних угруповань у ДК «Класифікатор професій»

Код КП	Назва класифікаційного угруповання	
	попередня редакція	нова редакція
23	Викладачі	Професіонали в галузі освіти та навчання
231/2310	Викладачі університетів та ЗВО	Викладачі ЗВО
232	Викладачі закладів загальної середньої освіти	Викладачі закладів фахової передвищої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти та вчителі закладів загальної середньої освіти
2320	Викладачі закладів загальної середньої освіти	Вчителі закладів загальної середньої освіти та спеціалізованої освіти
2321	–	Викладачі закладів професійної (професійно-технічної) освіти
2322	–	Викладачі закладів фахової передвищої освіти
233	Вчителі початкової школи та працівники дошкільних закладів (з дипломом про вищу освіту, що відповідає рівню спеціаліста)	Вчителі початкової школи та працівники закладів дошкільної освіти
2332	Вихователі дошкільних закладів	Вихователі закладів дошкільної освіти
234/2340	Вчителі спеціалізованих навчальних закладів	Вчителі закладів спеціальної освіти
235	Інші професіонали в галузі навчання	Інші професіонали в галузі освіти та навчання
33	Фахівці в галузі освіти	Фахівці в галузі освіти та навчання
332/3320	Фахівці з дошкільного виховання	Фахівці з дошкільної освіти
333/3330	Фахівці в галузі спеціалізованої (особливої) освіти	Фахівці спеціальної освіти
334/3340	Інші фахівці в галузі освіти	Фахівці спеціалізованої освіти та інші фахівці в галузі освіти та навчання
1210.1	Ректор	–
21341	Завідувач позашкільного закладу	–
24420	Викладач професійного навчально-виховного закладу	–
2320	Викладач професійно-технічного навчального закладу	–

Аналіз свідчить, що наразі МОН України затверджено 245 стандартів вищої освіти (далі – СВО) у різних галузях знань (зокрема 109 стандартів освітнього рівня «бакалавр», 97 – «магістр», 39 – «доктор філософії»), що базуються на компетентнісному підході. Активізувався процес розробки професійних стандартів (далі – ПС), спрямованих на створення адекватної системи оцінювання професійної компетентності з урахуванням вимог ринку праці. Так, професійні стандарти враховують актуальні вимоги робочого місця, є основою для прийому на роботу, оцінки, навчання, переміщення, оплати праці, підготовки посадових, робочих інструкцій тощо, дають можливість створювати/відкривати нові професії, включають опис повних та/або часткових професійних кваліфікацій. ПС слугують базою для розробки освітніх стандартів та програм модульного навчання за трудовими функціями, а не за навчальними дисциплінами. Роботодавці визначають для оцінювання у розрізі професійних компетентностей результати навчання – знання, уміння та навички тощо.

Варто зауважити, що до стандартів у галузі «Освіта/Педагогіка» висуваються особливі вимоги, оскільки фахівці цієї сфери безпосередньо впливають на тенденції розвитку системи освіти в цілому, визначаючи зміст освіти для інших галузей, мають враховувати світові тренди, глобальні виклики та вимоги сьогодення та орієнтуватися на інновації та прогрес.

Аналіз реєстру затверджених стандартів показав, що наразі затверджено лише невелику частку професійних стандартів, до того ж, деякі з затверджених ПС потребують доопрацювання у зв'язку з внесенням змін до Національного класифікатора професій. Відповідно до чинних нормативних документів змістовна частина ПС описується в термінах двох дескрипторів НРК – знання та уміння і навички. Використання інших двох дескрипторів НРК – комунікації, автономії та відповідальності працівника, не передбачено. Але у деяких ПС вимоги за цим дескрипторами описані, а в деяких – опис неконкретизований або зовсім відсутній (Посібник, 2021: 102).

Професійні та освітні стандарти мають бути елементами цілісної національної системи кваліфікацій у виді комплексу взаємопов'язаних документів, спрямованих на поліпшення якості підготовки фахівців та їх конкурентоспроможності на національному та світовому ринку праці. ПС надають сфері освіти необхідні

відомості про сфери професійної діяльності випускників, об'єкти цієї діяльності, її види і завдання, потрібні компетентності майбутніх фахівців (рис. 3). Для належного функціонування такої системи має бути удосконалена нормативно-правова база, зокрема, у контексті узгодження термінології та змістовних елементів стандартів, уникнення дублювання та гармонізації міжнародними вимогами.

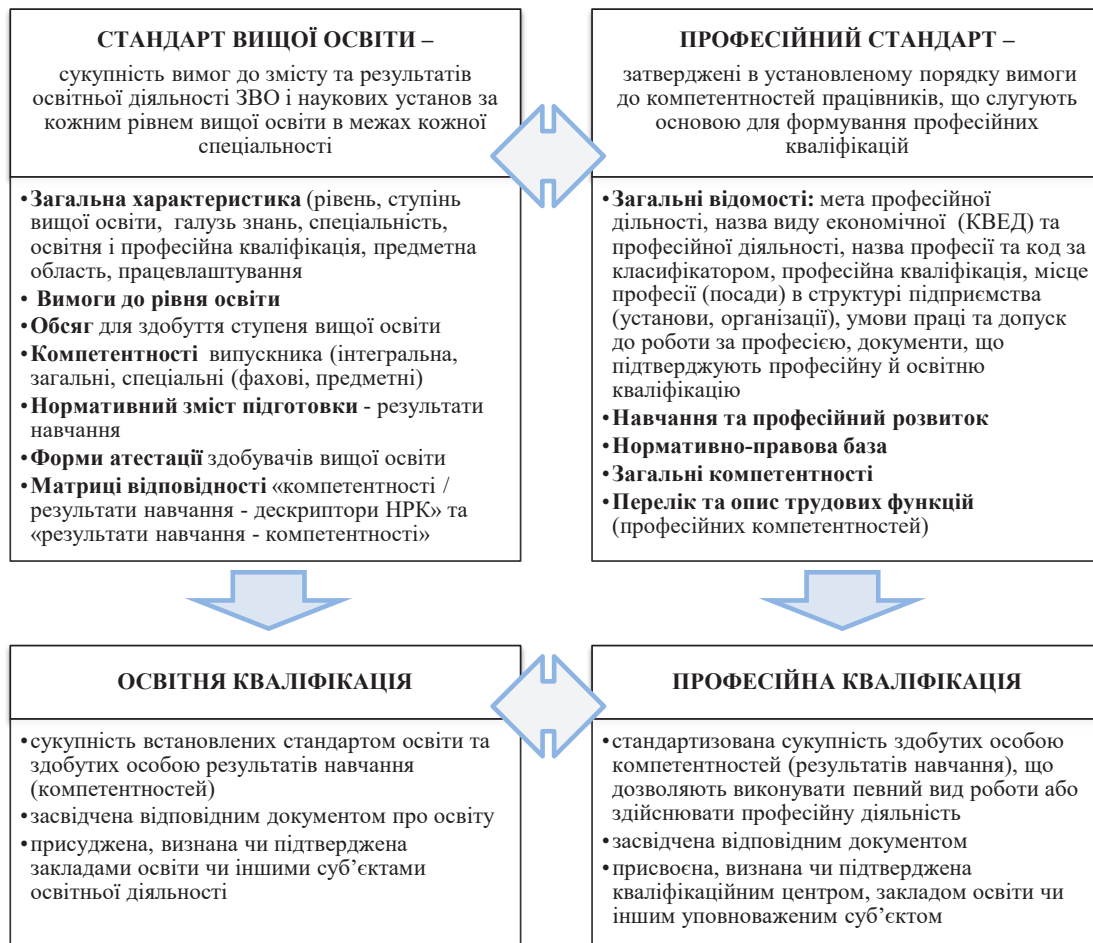

Рис. 3. Узгодження системи стандартів і кваліфікацій

Для отримання певної освітньої або освітньої й професійної кваліфікації створюється освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова) програма, що передбачає комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів), спрямованих на досягнення програмних результатів навчання. У свою чергу, результати навчання являють собою сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, які набула особа, навчаючись за певною освітньою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти. Вони мають співвідноситися з трудовими функціями та діями.

Реалізація цілей і завдань підготовки фахівців певного напрямку в межах освітньої програми цілком покладається на ЗВО, до того ж, ЗВО здійснює оцінювання результатів навчання і присудження освітньої кваліфікації.

Ключовим елементом системи підготовки є навчальний план, який визначається ЗВО і являє собою перелік і обсяг нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, які забезпечать формування необхідних компетентностей (інтегральної, загальних та професійних), які у свою чергу будуть узгодженими з результатами навчання і дозволять будувати траєкторію професійного навчання і розвитку. Важливими моментами є узгодження логіки і послідовності засвоєння дисциплін та їх обсяг, форми проведення навчальних занять, форми і засоби контролю тощо. Для кожної дисципліни навчального плану розробляється навчальна програма, яка містить інформацію про зміст дисципліни та результати навчання.

Відповідно до структури та змісту СВО вихідними даними для визначення компетентностей, необхідних для реалізації типових завдань діяльності та виробничих функцій бакалаврів та магістрів, можуть бути завдання діяльності та трудові функції з ПС. З огляду на перелік базових знань з професійного стандарту, визначають комплекс навчальних дисциплін навчального плану підготовки бакалаврів і магістрів, структурно-логічну схему і матрицю.

Наразі якість підготовки конкурентоспроможного фахівця значною мірою залежить від ефективності співпраці між ЗВО і стейкхолдерами. В цьому контексті розглядаються освітні технології як спосіб формування компетентностей (за допомогою активних та інтерактивних методів навчання) і системи оцінки

(за допомогою залучення роботодавців і професійних експертів для їх розвитку) як інструмент для завершення формування компетенцій.

Рис. 4. Етапи та результати стандартизації системи освіти (Лузан, 2018: 33)

Висновки. Проведено аналіз стану та проблем створення національної системи кваліфікацій, яка передбачає всі аспекти діяльності, пов'язані з визнанням навчання та іншими механізмами, що інтегрують освіту та навчання з ринком праці та громадянським суспільством. Це включає розробку та впровадження нормативно-правових документів, інституційних механізмів і процесів щодо забезпечення якості, оцінки та присвоєння кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Ковалюк Т. В. Узгодження вимог професійних та освітніх ІТ-стандартів до компетентностей випусників ІТ-спеціальностей ВНЗ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформаційні системи та мережі.* 2017. № 872. С. 229–240.
2. Ковтунець В., Поліщук Н. Національна система кваліфікацій як інструмент формування якісного людського капіталу. 2021. URL: <https://nqa.gov.ua/news/nacionalna-sistema-kvalifikacij-ak-instrument-formuvanna-akisnogo-ludskogo-kapitalu/>
3. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні : монографія / Нац. акад. пед. наук України; редкол.: В. Г. Кремень, В. І. Луговий, О. М. Топузов; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 384 с. (До 30-річчя незалежності України). DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
4. Посібник для експертів з акредитації кваліфікаційних центрів / За ред. В. Ковтунця та Т. Семигіної. Київ : Національне агентство кваліфікацій, 2021. 219 с.
5. Рашкевич Ю. М. Компетентісний підхід до формування освітніх програм: практичні аспекти. 2017. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12061/Rashkevych_Kompetentnisnyi_pidkhid_do_formuvannia_osvitnikh_prohram%20.pdf?sequence=1
6. Семигіна Т., Рашкевич Ю. Базові поняття системи кваліфікацій у контексті трансформації освітньої парадигми. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук.* Вінниця, 2021. DOI: 10.36074/rodmmrfssn.ed-2.03
7. Стандартизація професійної освіти на основі компетентісного підходу / П. Г. Лузан, Т. М. Пащенко, Н. М. Ваніна, Н. В. Колісник. *ScienceRise: Pedagogical Education.* 2018. № 5 (25). С. 32–35.
8. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. Київ, 2020.
9. Сучасний науково-педагогічний дискурс у вирішенні освітніх проблем : кол. монографія / Харченко С. Я. та ін.; за ред. Харченка С. Я. Київ : Талком, 2021. 467 с.
10. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь (2017). Київ, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

References:

1. Kovaliuk, T. V. (2017). Uzghodzhennia vymoh profesiinykh ta osvitnikh IT-standartiv do kompetentnosti vypusnykiv IT-spetsialnosti VNZ [Harmonization of the requirements of professional and educational IT standards to the competencies of graduates of IT specialties of universities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriya: Informatsiini systemy ta merezhi*. 872, 229–240. [in Ukrainian]
2. Kovtunets, V., Polishchuk, N. (2021). Natsionalna systema kvalifikatsii yak instrument formuvannia yakisnoho liudskoho kapitalu [The national system of qualifications as a tool for the formation of high-quality human capital]. URL: <https://nqa.gov.ua/news/nacionalna-sistema-kvalifikacij-ak-instrument-formuvanna-akisnogo-liudskogo-kapitalu/> [in Ukrainian]
3. Kremen, V. H., Luhovyi, V. I., Topuzov, O. M. (Eds.) (2021). Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of the development of education in Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian]
4. Kovtunets, V., Semyhina, T. (Eds.) (2021). Posibnyk dlia ekspertiv z akredytatsii kvalifikatsiinykh tsentriv / Kovtuntsia ta T. Semyhinoi [Guide for experts on accreditation of qualification centers]. Kyiv : Natsionalne ahentstvo kvalifikatsii. [in Ukrainian]
5. Rashkevych, Yu. M. (2017). Kompetentnisnyi pidkhid do formuvannia osvitnikh prohram: praktychni aspekty [Competency approach to the formation of educational programs: practical aspects]. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12061/Rashkevych_Kompetentnisnyi_pidkhid_do_formuvannia_osvitnikh_prohram%20.pdf?sequence=1 [in Ukrainian]
6. Semyhina, T., Rashkevych, Yu. (2021). Bazovi poniattia systemy kvalifikatsii u konteksti transformatsii osvitnoi paradyhmy. Rerezentatsiia osvitnikh dosiahnen, mas-media ta rol filolohii u suchasni systemi nauk. [Basic concepts of the system of qualifications in the context of the transformation of the educational paradigm. Representation of educational achievements, mass media and the role of philology in the modern system of sciences]. Vinnytsia. DOI: 10.36074/rodmrfsn.ed-2.03 [in Ukrainian]
7. Luzan, P. H., Pashchenko, T. M., Vanina, N. M., Kolisnyk, N. V. (2018). Standartyzatsiia profesiinoi osvity na osnovi kompetentnisnoho pidkhodu [Standardization of professional education based on the competence approach]. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 5 (25), 32–35. [in Ukrainian]
8. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky (2020). [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031]. Kyiv. [in Ukrainian]
9. Kharchenko, S. Ya. (2021). Suchasnyi naukovo-pedahohichniy diskurs u vyrishenni osvitnikh problem [Modern scientific and pedagogical discourse in solving educational problems]. Kyiv : Talkom. [in Ukrainian]
10. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid (2017). [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report]. Kyiv. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.5>

REALIZACJA IDEI PSYCHOLOGII INDYWIDUALNEJ W KONTEKŚCIE DYSKURSU PSYCHOANALITYCZNO-PEDAGOGICZNEGO

Ievgen Nelin

*kandydat nauk pedagogicznych, psychoanalityk, wykładowcy
dyscyplin psychologicznych Instytutu Superwizji Zawodowej (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-5612-8589

ievgen.nelin@i.ua

Adnotacja. W artykule ujawniono kluczowe aspekty teorii psychologii indywidualnej w kontekście dyskursu psychoanalityczno-pedagogicznego. Zbadano początki rozwoju psychologii indywidualnej i jej koncepcyjne różnice w stosunku do teorii klasycznej psychoanalizy. Ujawniono główne kamienie milowe życia i ewolucję poglądów A. Adlera. Ustalono, że podstawą pedagogiki adleriańskiej były idee edukacji demokratycznej, wzajemnego szacunku, współpracy i wiary w możliwości dziecka. Jednym z głównych celów wychowania A. Adler nazwał tworzenie odważnej i pewnej siebie osobowości, a nie posłusznej i pokornej. Należy zauważyć, że pomimo dużej popularności teorii psychologii indywidualnej w Europie i Ameryce Północnej, jedynym znanym na całym świecie następcą A. Adlera był R. Dreikurs. Stwierdzono, że psychologia indywidualna jest jednym z najlepszych przykładów praktycznej psychoanalizy w pedagogice.

Słowa kluczowe: pedagogika psychoanalityczna, psychologia indywidualna, wychowanie, zachowanie, konsultacje psychoanalityczno-pedagogiczne, A. Adler.

REALIZATION OF IDEAS OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGY IN THE CONTEXT OF PSYCHOANALYTICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

Ievgen Nelin

*Candidate of Pedagogical Sciences, Psychoanalyst,
Teacher of psychological disciplines*

Institute of Professional Supervision (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-5612-8589

ievgen.nelin@i.ua

Abstract. The article presents key aspects of the theory of individual psychology in the context of psychoanalytic and pedagogical discourse. The origins of the development of individual psychology and its conceptual differences from the theory of classical psychoanalysis are studied. The main milestones of life and the evolution of A. Adler's views are revealed. It was established that the basis of Adlerian pedagogy were the ideas of democratic education, mutual respect, cooperation and faith in the possibilities of the child. One of the main goals of education A. Adler called the formation of a brave and confident personality, rather than obedient and humble. It is noted that despite the great popularity of the theory of individual psychology in Europe and North America, the only world-famous successor to A. Adler was R. Dreikurs. It is concluded that A. Adler's individual psychology is one of the best examples of practical implementation of psychoanalytic pedagogy.

Key words: psychoanalytic pedagogy, individual psychology, education, behavior, psychoanalytic pedagogical consultation, A. Adler.

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ ПСИХОАНАЛІТИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Євген Нелін

*кандидат педагогічних наук, психоаналітик,
викладач психологічних дисциплін*

Інституту професійної супервізії (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-5612-8589

ievgen.nelin@i.ua

Анотація. У статті розкрито ключові аспекти теорії індивідуальної психології у контексті психоаналітико-педагогічного дискурсу. Досліджено витоки розвитку індивідуальної психології та її концептуальні відмінності від теорії класичного психоаналізу. Розкрито основні віхи життя та еволюцію поглядів А. Адлера. Встановлено, що основу адлеріанської педагогіки склали ідеї демократичного виховання, взаємоповаги, співпраці та віри у можливість дитини. Однією із головних цілей виховання А. Адлер називав формування сміливої і впевненої у собі особистості, а не слухняної і смиренної. Зазначено, що попри велику популярність теорії індивідуальної психоло-

гії у країнах Європи і Північної Америки, єдиним всесвітньо відомим наступником А. Адлера став Р. Дрейкурс. Зроблено висновок, що індивідуальна психологія є одним із найкращих прикладів практичного втілення психоаналізу у педагогіці.

Ключові слова: психоаналітична педагогіка, індивідуальна психологія, виховання, поведінка, психоаналітико-педагогічна консультація, А. Адлер.

Вступ. Тенденція до створення національних психоаналітичних асоціацій та перегляд у 1910-х роках основоположних правил фрейдизму, насамперед теорії сексуальності, спонукали деяких послідовників З. Фрейда до відхилення від класичного психоаналізу і розробки власних психоаналітично орієнтованих концепцій. Показовими у цьому контексті є відхід від фрейдизму А. Адлера і створення Асоціації індивідуальної психології (1911) та діяльність К. Г. Юнга, який розробляв аналітичну психологію на засадах поєднання історичної пам'яті (архетипів, традицій, міфів тощо) з індивідуальним становленням особистості.

Відхід А. Адлера від ідей З. Фрейда був обумовлений незгодою першого з психоаналітичною позицією про важливість феномену трансферу і доминування у психіці людини сексуальних потягів. Як альтернативу ідеям З. Фрейда А. Адлер запровадив поняття «неповноцінний орган» і «чоловічий протест», якими хотів наголосити на соціалізації біологічно обумовленої теорії потягів. Водночас, у своїх політичних уподобаннях А. Адлер був ідейним марксистом, який першим спробував поєднати теорії К. Маркса і З. Фрейда. Зокрема під час зібрання Віденського психоаналітичного об'єднання (далі – ВПО) у березні 1909 р. А. Адлер зачитав доповідь на тему «Психологія марксизму», яка, загалом, не отримала жодного схвалення від З. Фрейда.

Мета статті – розкрити специфічні риси індивідуальної психології А. Адлера у контексті міжнародного дискурсу психоаналітичної педагогіки.

Основна частина. Індивідуальна психологія А. Адлера є однією з найбільш відомих течій психоаналізу загалом і психоаналітичної педагогіки зокрема. Від початку своєї терапевтичної роботи увага А. Адлера зосереджувалася на проблемах вікової і педагогічної психології. Після завершення навчання на медичному факультеті у Відні А. Адлер зацікавився ідеями З. Фрейда і швидко увійшов до групи перших фахівців ВПО, а згодом і став президентом цієї організації. Однак, після тісної співпраці із З. Фрейдом у 1902–1910 рр., А. Адлер почав активно розвивати власну теорію і разом з дев'ятьма колегами у 1911 р. вийшов з ВПО і заснував Товариство вільного психоаналізу. Історики психоаналізу схильються до думки, що такі дії А. Адлера були спричинені не стрімким зростанням творчих ідей, а бажанням нашкодити З. Фрейду і його найближчому оточенню. Однак, вже у 1912 р. Товариство вільного психоаналізу було перейменоване на Товариство індивідуальної психології. Таким чином А. Адлер офіційно іменував власну теорію, а згодом, у 1914 р. заснував з однодумцями головне періодичне видання своєї організації – Міжнародний журнал індивідуальної психології (Хьелл & Зиглер, 2005: 163).

Під час Першої світової війни А. Адлер проходив службу лікарем у лавах австрійської армії, а після її завершення почав активно цікавитися теорією педагогіки і проблемами виховання. Для того, щоб аргументувати свої погляди на взаємодію індивідуальної психології з теорією виховання А. Адлер заснував у Відні першу виховну клініку. Згодом в Австрії розвинулася мережа різних консультативно-педагогічних закладів, дитячих садків та експериментальних шкіл, діяльність яких ґрунтувалася на ідеях індивідуальної психології. Станом на 1933 р. лише у Відні нараховувалось близько 30 таких закладів (Психоаналіз, 2010: 18).

Протягом 1920-х рр. А. Адлер активно подорожував з лекціями по Європі і США. У 1927 р. він став асоційованим професором кафедри медичної психології Колумбійського університету. З посиленням тоталітарних настроїв у країнах Європи у 1935 р. А. Адлер остаточно емігрував до США, а усі його експериментальні заклади, які діяли у Відні, були повністю закриті нацистами. На щастя деякі з них вдалося наново відкрити в Європі і США. Однак робота таких закладів була хаотичною і неконтрольованою через передчасну смерть А. Адлера внаслідок повторного інфаркту, який стався під час лекційного турне по Шотландії у 1937 р. В одному з листів до А. Цвейга З. Фрейд прокоментував смерть А. Адлера так: «Для єврейського юнака з передмістя Відня померти в Абердині – це вже чудовий кар'єрний здобуток і свідчення того, якого успіху він досяг. Фактично світ достатньо винагородив його за те, що він протиставив себе психоаналізу» (Jones, 1953: 23).

За життя А. Адлер встиг опублікувати велику кількість праць. Зокрема у 1904 р. він опублікував статтю «Лікар як вихователь», в якій вперше спробував обґрунтувати ідеї гуманізації виховання і соціального життя. У статті А. Адлер писав: «Дитину не можна примушувати до слухняності. Це має виникнути в якості самостійного ефекту виховання [...]. По можливості дитині потрібно надавати свободу у прийнятті рішень [...]. Немає нічого більш неприйняттого, ніж постійне моралізаторство» (Зеельман, 2004: 75). Пізніше ключові ідеї цієї статті були покладені в основу праці «Виховання дітей» (1930). А. Адлер активно виступав з доповідями у підтримку реформи середньої освіти, вдосконалення практики виховання дітей і необхідності відходу від архаїчних упереджень, які спричиняли інтерперсональні конфлікти (Прокопська & Норкросс, 2005: 58). Особливе значення А. Адлер приділяв роботі з учителями, оскільки саме вони, на його думку, мали найбільший вплив на формування особистості.

Творчій доробок А. Адлера настільки великий, що потребує класифікації. Зокрема В. Метцгер розподілив інтереси А. Адлера на три теми, які присвячені: 1) вихованню; 2) соціальній медицині і 3) теорії невротичних розладів (Метцгер, 2004). На нашу думку виховні ідеї А. Адлера так само доцільно розподілити на три групи: рекомендації учителям, поради батькам і дослідження неповноцінності.

У перших своїх педагогічних роботах А. Адлер звертався насамперед до учителів, висуваючи рекомендації щодо того, яким чином потрібно поводити себе з учнями, щоб сприяти розвитку психічно здорової особистості і покоління загалом. А. Адлер наполягав на тому, щоб любов і довіра остаточно змінили відчуття остраху дитини перед учителем. Однією із головних цілей виховання А. Адлер називав формування сміливої і впевненої у собі особистості, а не слухняної і смиренної. Дитина, – згідно теорії індивідуальної психології, – не «предмет», який обробляють. Від народження дитина є насамперед людиною, з якою потрібно поводити себе так само, як і з іншими людьми. Дуже важливо допомогти дитині з раннього віку сформувати відчуття власної гідності. Для цього батькам потрібно відмовитися від звичних методів виховання, зокрема від фізичних і моральних покарань, принижень і обмежень свободи (Метцгер, 2004: 26).

Вершиною психоаналітико-педагогічної майстерності учителя, на думку А. Адлера, є створення таких умов, в яких дитина буде самостійно робити те, до чого її примушували при традиційних методах виховання. За умов дотримання рекомендацій, які надають індивідуальні психологи, можна виховати дитину, яка стане гідним членом суспільства, а не його ворогом. Фактично завданням учителя є формування особистості, яка вмітиме жити у взаємодії з іншими та не буде прагнути порушувати суспільні норми. Така позиція А. Адлера яскраво демонструє суперечності індивідуальної психології і класичного психоаналізу. На відміну від ортодоксального психоаналізу З. Фрейда, одним з постулатів вчення А. Адлера була теза, що соціальні потяги є такими ж первинними, як і органічні. Якщо проблему розвитку особистості З. Фрейд вбачав у біологічному детермінізмі, коли рух лібіді по ерогенних зонах фактично визначає долю кожної людини, то, на думку А. Адлера, кожна людина володіє більшими талантами і має більше можливостей, ніж сама уявляє. Потрібно лише допомогти їй самореалізуватися.

У межах адлерівських консультативно-педагогічних центрів відбувалась підготовка майбутніх батьків до відповідальної місії виховання своїх дітей. Як зазначає І. Єсьман, основні положення адлерівської педагогіки зводились до принципів співробітництва і рівності між усіма членами родини (Єсьман, 2008: 96). Батьки повинні уникати конфліктів і прагнути зайняти місце радника і друга. Згідно положень індивідуальної психології у вихованні потрібно дотримуватися певної логіки: батьки повинні з раннього віку давати можливість дитині нести відповідальність за свої вчинки. Завдяки такому підходу дитина швидше зможе зрозуміти, яким чином влаштований світ і які наслідки чекають на кожну людину за її добрі чи погані вчинки. Загалом, на думку А. Адлера, батькам потрібно вчитися використовувати природні наслідки, а не контролювати дії дітей з позиції сили (Родители і дети, 2003: 74).

Згідно теорії індивідуальної психології А. Адлера усі діти мають вроджене почуття неповноцінності, яке стимулює їх уяву і викликає спроби приборкати психологічний дискомфорт. Фактично діти прагнуть зменшити почуття своєї неповноцінності через компенсаторні механізми фантазування. Зважаючи на це А. Адлер виділяє три групи дітей, які найбільше зловживають фантазуванням, щоб компенсувати певні вади: 1) діти, які народилися зі слабкими або недорозвиненими органами; 2) діти, до яких ставилися суворо і без любові; 3) надто розпещені діти. Попри те, що причини надмірного фантазування цих трьох груп дітей різні, в усіх без виключення формується єдина реакція у відповідь – амбіційність, яка перевищує реальні можливості кожного. Фактично неповноцінність та амбіційність – це дві нероздільно пов'язані між собою вади. Якщо дитина не зможе це усвідомити, а найближче оточення буде підігрувати дитині, то в майбутньому це може призвести до непередбачуваних наслідків. Зокрема до надмірного зростання нічим не підкріплених амбіцій і розширення уявного світу, в якому дитина зможе досягти реалізації своїх фантазій, тоді як реальний світ вона сприйматиме як негативно налаштований (Адлер, 1998).

Дослідження А. Адлера доводять, що критерієм, або барометром дитячої «нормальності», є відчуття соціального – бажання взаємодіяти з іншими дітьми, а не розвивати уявні світи. Оскільки розлад соціального відчуття призводить до певних розумових вад, то А. Адлер закликає батьків не створювати для дитини умови, в яких вона буде прив'язана до однієї людини чи ситуації. Найкращий спосіб діагностувати соціальне відчуття – спостерігати за дитиною під час її вступу до школи. У цей період життя дитина зустрічається з новою соціальною ситуацією, яка покаже, наскільки вона готова до нових взаємин і подій.

Творчість А. Адлера багата на педагогічні рекомендації і роз'яснення. Цікавою є позиція психоаналітика щодо ролі школи у житті дитини. Наприклад, А. Адлер характеризує школу як індикатор для аналізу сімейного виховання, оскільки школа показує, чи навчилася дитина контактувати з іншими. Добре організована школа може компенсувати виховні хиби батьків, однак ніколи їх повністю не виправить. В ідеалі школа має бути посередником між родиною та оточуючим світом, в якому дитину навчають не лише академічним знанням, але і мистецтву співіснувати з іншими. Тобто школа може виявити проблеми сімейного виховання, однак не може самостійно допомогти проблемній дитині перелаштуватися на суспільний лад. У підсумку проблемна дитина еволюціонує у важкого підлітка, який матиме не лише навчальні проблеми, а й психологічні. Згодом дитина втрачає віру у власні сили, уникає соціальних обов'язків і прагне до легкого і ситуативного успіху. Обравши звичний для себе спосіб вирішення проблеми дитина прагне отримати компенсацію своєї неповноцінності завдяки відчуттям своєї зверхності. Зразковий приклад – порушення дисципліни учнем під час уроку. Коли дитина не може досягти успіху у виконанні суспільно прийнятих вимогах (зокрема у навчанні), їй легше стати переможцем у своєму духовному світі, відкинувши при цьому соціальну і моральну відповідальність. Тобто дитині легше порушувати суспільні норми, аніж слідувати цим канонам. Такі учні завжди будуть прагнути відзначитися у тих ситуаціях, в яких, напевне, матимуть успіх, щоб вкотре відчути свою перевагу над іншими.

Розмірковуючи над значенням школи у суспільстві А. Адлер зазначає, що школа завжди готувала людей, які б відповідали суспільним ідеалам свого часу. Свідченням цього є аристократичні, релігійні, буржуазні і демократичні школи. Прогнозуючи подальшу зміну школи, А. Адлер наголошує, що в сучасних умовах формування незалежної особистості, яка здатна до самоконтролю, школа повинна бути організована так, щоб випускати зі своїх лав свідомих і відповідальних громадян. Оскільки школа перебуває в суспільній ієрархії між родиною і суспільством, то вона повинна коригувати помилки батьків і сприяти адаптації дитини до соціуму. При цьому школа не повинна замикатися на собі і вважати себе фінальним етапом виховання особистості, оскільки в усі історичні епохи готувала дитину не для себе, а для життя у соціумі (Адлер, 1998: 96–102).

Цікавими є ідеї А. Адлера на природу ліні і специфіку роботи з ледачими учнями. У своїх рекомендаціях учителям А. Адлер зазначає, що надмірне моралізаторство лінивих учнів ще більше пригнічує їх амбіції і жагу реалізувати себе у корисних справах. Під час навчання ліниві діти нагадують канатохідців зі страхувальною сіткою: якщо вони і впадуть, то буде м'яке приземлення і всі скажуть: «Ну, вони ж ледарі!». Загалом такі діти використовують лінь як ширму, за якою ховають свою невпевненість, що дозволяє уникати буденних проблем.

Даючи рекомендації учителю щодо роботи з лінивими учнями, А. Адлер наголошує, що чим більше ми сварили ледачих учнів, тим вони ближче до своєї мети. Найкращий спосіб допомогти такій дитині – створити ситуацію успіху. Варіантом також є зміна учителя або школи. Важливо, щоб учитель перейшов від критики до нарощування сміливості дитини. Часто можна спостерігати, що дитина, яка була поза увагою вчителя і колективу в одній школі, з переходом до іншої ставала кмітливою і працьовитою. Такі непоодинокі випадки свідчать про те, що великий вплив на дитину має шкільне середовище. Однак, при цьому також є група учнів, які «симулюють» бажання вчитися і використовують різні прийоми, зокрема плач і нервові збудження, щоб отримати певні привілеї. Часто до таких учнів можна віднести дітей, які мають певні вади і потребують особливого відношення до себе через недорозвиненість певного органа.

Крім того А. Адлер зазначає, що зневіра у можливості дитини – одна з найбільших помилок батьків та учителів. Замість того, щоб збільшувати дитячу нерішучість і хвилювання, батьки з учителями повинні формувати оптимістичне ставлення дитини до світу загалом. У разі, якщо дитину відлучать від реальності і створять умови для розвитку компенсаторних механізмів, то вона все життя буде зловживати різними прийомами маніпуляції. Зважаючи на це, священний борг учителя, – на думку А. Адлера, – не допустити втрати дитиною сміливості, а якщо дитина прийшла до школи з проблемами, то повернути їй впевненість у своїх силах. Це головна функція школи, оскільки небезпечно виховувати дітей, які втратили радість від життя і надію на майбутнє.

З-поміж багатьох ідей, які А. Адлер розкрив у праці «Виховання дітей», побіжно розкриємо деякі з них: 1) математика – одна з небагатьох галузей, яка надає дитині відчуття впевненості. Арифметична діяльність призводить до стабілізації оточуючого хаосу. Люди з підвищеним почуттям невпевненості зазвичай погано рахують; 2) заняття письмом і графічне зображення звуків посилюють відчуття безпеки; 3) захоплення гімнастикою і танцями сприяють досягненню психологічної стійкості через навички контролю за своїм тілом; 4) проявом почуття неповноцінності у дитини є складнощі з навчанням плавати. Якщо дитина легко навчається плавати, то у майбутньому зможе легше долати труднощі; 5) особливістю сімейного виховання є те, що бабусі і дідуся зазвичай часто балують онуків через страх стати нікому не потрібними. Через зростаюче почуття неповноцінності вони стають м'якими і дозволяють дитині усе, щоб тільки бути значимими для неї; 6) незграбність у руках свідчить про те, що дитині приділяли занадто багато уваги і вона стала розпещеною. Батьки повинні бути свідомі, щоб не придушувати самостійність дітей навіть тоді, коли вони хворі і потребують особливої уваги; 7) при визначенні методів виховання ми повинні керуватися ідеєю загальнолюдського гуртожитку і соціальної адаптації до нього.

Науково-практичний внесок А. Адлера у педагогіку важко переоцінити. Тим паче розкрити ключові ідеї вченого в межах невеликої статті. Велику увагу А. Адлер приділяв дослідженню проблеми неповноцінності. Протягом життя він неодноразово переглядав свою теорію. Спочатку А. Адлер вважав, що органічна неповноцінність безпосередньо не впливає на поведінку дитини. Зважаючи на те, що одні діти поступово змогли перетворити неповноцінність у компенсуючі досягнення, а інші, навпаки, ставали ще більш слабкими і пасивними, то А. Адлер запевняв, що різниця між людьми полягає у творчому підході до свого життя і свободі вибору. Зважаючи на цей факт А. Адлер почав більше уваги приділяти не факту органічної неповноцінності, а її відчуттю кожною людиною окремо. Він вважав, що це суб'єктивне відчуття, яке не залежить від стану органів тіла. Фактично, розвиваючи свою теорію неповноцінності, А. Адлер перейшов від проблеми вивчення органічних захворювань до безпосереднього відчуття неповноцінності.

Протягом 1920-х рр. головною рушійною силою розвитку особистості А. Адлер вважав потяг до влади і прагнення людини переважати над іншими. Він запевняв, що «негативні» відчуття можна здолати, якщо людина буде прагнути до здобуття «позитивних» якостей. Згодом ці ідеї були переглянуті. У 1930-х рр. ідея вертикально орієнтованого процесу домінування змінилася на горизонтальний потяг до співпраці і рівності з іншими. У цей час важливе місце в теорії А. Адлера посідає проблема інклюзії. А. Адлер запевняв, що особисті поразки не є визначальними у контексті міжособистісної взаємодії. Зважаючи на це, рушійною силою для кожної людини є бажання бути прийнятим до певної групи, знайти своє місце у соціумі і сприяти добробуту людства. Якщо людина не задоволена своїм місцем серед інших і не може

зробити внесок у колективний успіх, то вона перейде в опозицію до колективу і буде прагнути здолати це відчуття неповноцінності завдяки потягу до переваги над іншими, виходячи зі своїх помилкових уявлень (Дрейкурс-Фергюсон, 1995: 8–9).

Педагогічні ідеї А. Адлера ґрунтувалися на трьох принципах: цілісності, цілеспрямованості і соціальної зацікавленості. А. Адлер був першим, хто почав вивчати особистість в єдності усіх психічних структур. На відміну від З. Фрейда, який розглядав особистість як сукупність постійно конфлікуючих між собою частин психіки, А. Адлер наполягав, що особистість взаємодіє із зовнішнім світом цілісно. Другий принцип індивідуальної психології полягає у тому, що поведінка кожної людини є цілеспрямованою, і смисл поведінкових реакцій особистості можна зрозуміти, якщо ми дізнаємося її кінцеву мету. Зважаючи на це А. Адлер запевняє, що для зміни поведінкових патернів важливим є перегляд цілей, які людина ставить перед собою. Третій принцип адлеріанства полягає у тому, що люди – це, насамперед, соціальні створіння, діяльність яких можна зрозуміти за умови, якщо розглядати їх поведінку у суспільному контексті. Власне соціум складає основу людської природи. Кожна людина бажає бути прийнятною і потрібною іншим. Тобто поведінка людини завжди спрямована на міжособистісне визнання (вподобання) і змінюється залежно від суспільних настроїв, перебування в оточенні знайомих чи незнайомих людей, особливостей субкультури, панівної ідеології тощо.

А. Адлера складно назвати класичним психоаналітиком, оскільки він не проходив персональний аналіз, а більшість фундаментальних принципів теорії індивідуальної психології розвивалися як антитези ортодоксального фрейдизму. А. Адлер відкидав ідеї З. Фрейда і К. Г. Юнга про домінування несвідомих потягів на поведінку людини. Основні мотиви поведінки, на думку А. Адлера, визначаються не минулим досвідом, а планами на майбутнє. Поставлена ціль є основним стимулом, який змушує кожну людину діяти. Зокрема, якщо учень зацікавлений успішно завершити школу і вступити на навчання до престижного університету, то вся його поведінка буде пояснюватися кінцевими намірами. Таким чином теорія А. Адлера відрізнялася від теорій З. Фрейда і К. Г. Юнга переважанням соціального компоненту над біологічним та історичним. Тобто, на думку А. Адлера, устремління у майбутнє і цілепокладання є основними рушійними силами поведінкових проявів, тоді як ортодоксальний фрейдизм та аналітична психологія вбачали причини поведінкових змін у травматичних переживаннях дитинства та історії колективного несвідомого відповідно.

Попри те, що теоретичні ідеї і практичні методи індивідуальної психології А. Адлера здобули велику популярність у країнах Європи і Північної Америки, єдиним всесвітньо відомим його послідовником став австро-американський психолог і педагог Р. Дрейкурс (1897–1972). Р. Дрейкурс був пропагандистом ідей демократичного виховання і прибічником психоаналітико-педагогічних консультацій для батьків. Крім того, у 1940-х рр. він запропонував класифікацію мотивів поганої поведінки дитини. Слідуючи ідеям А. Адлера Р. Дрейкурс намагався зрозуміти, які цілі ховаються за тим чи іншим проявом небажаної поведінки дитини (Химко, 2021: 275).

Розробляючи теорію особистості А. Адлер визначив, що основні мотиви поведінки людини – це бажання досягти певних цілей. Щоб зрозуміти поведінку учнів, потрібно визначити, яким чином діти інтерпретують свої цілі і яка модель поведінки призведе до їх досягнення. В основі поведінки, на думку А. Адлера, лежать чотири основні типи: 1) потреба привернути до себе увагу; 2) проявити своє домінування і показати свій статус; 3) взяти реванш і довести іншим свою значимість; 4) відсторонитися від усіх та виглядати безпомічним і неадекватним. Згідно з теорією А. Адлера усі зазначені цілі є ієрархічними. Спочатку учні роблять щось, щоб привернути увагу, а якщо це не виходить, то вони вдаються до війни з авторитетами групи, щоб замінити їх. Вони починають погано себе поводити і самостверджуватися. Якщо і такий сценарій не спрацює, то дитина буде поводити себе ще гірше і прагнути помститися іншим. Бажаючи звести рахунки із системою, яка здається несправедливою, не приділяє їм уваги, діти поступово стають злими і замкнутими. Зрештою, повністю фрустрована дитина відчуває розчарованість, а згодом починає поводити себе так, щоб здаватися іншим безпомічною і неадекватною (Лефрансуа, 2005: 345–347).

Важливим внеском Р. Дрейкурса у практичну педагогіку є характеристика помилкових дій, які посилюють напруженість і спричиняють агресію дитини: 1) підвищення голосу і зміна тональності на погрожуючу; демонстрація влади («Буде так, як я скажу»), прояви обурення, крику, агресивної поведінки і жестів; 2) сарказм, глузування, оцінка особистості дитини та її найближчого оточення (обговорення рис характеру, зовнішності, національності, соціального статусу); 3) втягування учнів у конфлікт з іншими (вимога дати оцінку поведінці іншого), чіпляння, нотації, критичні проповіді, узагальнення дітей («Ви всі однакові»); 4) передражнювання, використання директивних команд і тиску на окремих учнів, неадекватність педагогічного впливу через систему підкупів і заохочень. Натомість, щоб знизити агресію певного учня і напруження у колективі загалом, Р. Дрейкурс радить учителям використовувати такі прийоми як витримка паузи, надання можливості дитині заспокоїтися наодинці, розкриття своїх інтересів, навіювання спокою невербальними жестами, використання гумору.

З-поміж багатьох психолого-педагогічних тем, які розробляв Р. Дрейкурс, увага фахівця концентрувалася на проблемах виховання і взаємодії батьків та дітей. Аналізуючи суперечності між прагненням батьків виховати щасливих, самостійних і впевнених у собі дітей і реальними фактами постійного зростання кількості дітей з особливими потребами, Р. Дрейкурс віднаходить причини цього у проблемі постійної зміни моральних принципів у суспільстві і ригідністю батьківського світогляду. Дослідник наголошує, що дорослі рідко слугують своїм дітям гарним прикладом для наслідування, намагаючись побудувати поведінкову модель за

принципом «Роби те, що я тобі говорю, а не те, що я роблю сам». Через це у суспільстві виникла проблема, коли традиційні методи виховання вже не діють, а нові та дієві ще невідомі (Дрейкурс & Золц, 2015: 14).

Зіставляючи поведінкові моделі різних культур і цивілізацій, Р. Дрейкурс зазначає, що поведінка усіх примітивних спільнот ґрунтувалася на традиціях і наслідуванні дітьми дорослих. Підростаюче покоління знало, як себе потрібно поводити, щоб вижити у складних умовах. Натомість сім'ї Західної цивілізації традиційно виховували дітей за принципом «Дітей потрібно бачити, але не чути». Таким чином, виховання підростаючого покоління проходило згідно вертикальної моделі взаємин, коли старший, або вищий за соціальним статусом домінував над ієрархічно нижчим. Однак, внаслідок поступового розвитку демократії, виховні традиції розвинених країн суттєво змінилися. Свідченням цього став повний відхід від єдиних правил і норм, які були чітко прописані в авторитарному середовищі. У нових умовах рівноправності одні люди вже не можуть панувати над іншими, зокрема учителі не можуть панувати над учнями.

Розвиваючи ідею демократичного виховання Р. Дрейкурс наголошує, що його не слід плутати зі свободою робити будь-що. Вседозволеність жодним чином не стосується демократичного поступу. Якщо кожен член сім'ї або учень класу буде робити те, що йому хочеться, то будинок чи школа легко перетворяться на фортецю тиранії, в якій пануватимуть анархія і постійні конфлікти. Попри те, що свобода є основою демократичного виховання, ніхто не може мати свободу, якщо він не поважає свободу іншого. Для вільного виховання обов'язковим є порядок, який починається з певних обмежень і зобов'язань. Таким чином, популярна практика виховання дітей без обмежень, коли молоді отримують повну свободу дій, а батьки беруть на себе всю відповідальність за їх вчинки, більше нагадує відносини між господарем і рабами. Згодом, після «закривання очей» і прийняття усіх забаганок дитини, батьки втрачають свій вплив. У підсумку, такі діти не мають відчуття порядку та еґоїстично вибудовують свій життєвий шлях, нехтуючи при цьому співпрацю з іншими задля суспільного блага (Дрейкурс & Золц, 2015: 17).

Р. Дрейкурс звертав увагу на те, що якими б позитивними не були батьки, виховні помилки залишаються одними й тими ж, і часто вони є наслідком напруги, перенавантаження і життєвих невдач тих, хто виховує. Щоб зарадити цьому Р. Дрейкурс радив проводити консультації з батьками, оскільки вони завжди потребують поради. Натомість дітям потрібні не стільки консультації, а насамперед батьки, які б уміли правильно з ними поводитися (Білуха, 2007: 286). На думку К. Едвардса, одна з переваг моделі Р. Дрейкурса полягає у тому, що вона дає можливість усім учням самостійно передбачати наслідки своїх поганих вчинків і брати за це відповідальність. Крім того, модель Р. Дрейкурса дозволяє сформуванню обопільно ввічливого ставлення між учителем та учнями (Edwards, 2007: 212).

Творча робота Р. Дрейкурса була направлена насамперед на розширення педагогічного компоненту у теорії і практиці індивідуальної психології. Його увага часто була прикута до важких підлітків і малолітніх правопорушників. Він прагнув перетворити техніку індивідуальної психології у прагматичний метод, який дозволяв би зрозуміти основні причини девіантної поведінки і стимулювати малолітніх правопорушників без покарань чи винагороди до співпраці з колективом. Р. Дрейкурс припускав, що погана поведінка учнів є результатом відчуття відсутності приналежності до певної соціальної групи. Якщо дитина перебуває поза соціальною групою і відчуває себе самотньою, то її подальші дії будуть визначатися однією з хибних поведінкових стратегій: привертанням надмірної уваги, бажанням отримати владу і стати лідером групи, прагненням помститися колективу або ж ізолюватися від усіх. Зважаючи на це Р. Дрейкурс ставив собі за мету навчити учнів взаємодіяти з колективом так, щоб кожен з учасників відчував свою цінність у групі.

Висновки. Особливість індивідуально-психологічного дискурсу полягала у тому, що на відміну від класичного психоаналізу З. Фрейда та аналітичної психології К. Г. Юнга, науково-практичні розвідки А. Адлера і Р. Дрейкурса не отримали великого поширення у дослідженнях колег. У другій половині ХХ ст. переважна більшість представників індивідуальної психології віддали перевагу практичній роботі з учителями, дітьми і їх батьками, знехтувавши при цьому розширенням теоретичних положень. Більшість теоретичних праць адлеріанців мали узагальнюючий та описовий характер. Попри це індивідуальна психологія А. Адлера залишається одним із найбільш дієвих інструментів психоаналітико-педагогічної практики.

Зважаючи на теоретичний і практичний потенціал психоаналітичної педагогіки, перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні педагогічного компоненту таких теорій як психологія самості Х. Когута, екзистенціальний аналіз, а також у контексті транзакційного аналізу Е. Берна.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / Пер. с англ. А. А. Валеева и Р. А. Валеевой. (The Education of Children. Gateway Editions, Ltd South Bend Indiana, 1978). Ростов н/Д : изд-во «Феникс», 1998. 448 с.
2. Білуха Т. І. Психоаналітична педагогіка у контексті глибинного пізнання особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2007. № 19 (43). С. 283–287.
3. Дрейкурс Р., Золц В. Манифест счастливого детства: Основные идеи разумного воспитания. Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2015. 296 с.
4. Дрейкурс-Фергюсон Е. Психология которая принесет вам пользу. Введение в теорию Альфреда Адлера / Пер. с англ. Л. Г. Шимелевич. Минск. Ред. журн. «Адукацыя і выхаванне». 1995. 53 с. ISBN 985-6029-06-6.
5. Єсьман І. В. Основні психолого-педагогічні концепції адлерівської моделі виховання батьків. *Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка*. 2008. Вип. 11. С. 93–100.
6. Зеельман К. Индивидуальная психология Адлера. *Энциклопедия глубинной психологии. Т. IV. Индивидуальная психология. Аналитическая психология*. М. : «Когито-Центр», МГМ. 2004. С. 42–113.

7. Лефрансуа Г. Прикладная педагогическая психология. СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. 416 с.
8. Metzger W. Adler as author. On the history of the most important publications. *Энциклопедия глубинной психологии. Т. IV. Индивидуальная психология. Аналитическая психология*. М. : «Когито-Центр», МГМ. 2004. С. 25–41.
9. Прохазка Дж., Норкросс Дж. Системы психотерапии. СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. 384 с.
10. Психоанализ: новейшая энциклопедия. Сост. и общ. ред.: В. И. Овчаренко, А. А. Грицанов. Мн. : Книжный Дом, 2010. 1120 с.
11. Родители и дети : учебное пособие по педагогике. Для факультетов психологии, педагогики и социальной психологии / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. Самара : Изд. дом БАХРАХ-М, 2003. 784 с.
12. Химко М. Методика “Kids’ Skills” як спосіб трансформації дитячих проблем у навички. *Психологічні перспективи*. 2021. Вип. 31. С. 270–287. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-270-287>
13. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд. СПб. : Питер, 2005. 607 с.
14. Edwards C. H. Classroom discipline and management. 5th ed. New York : Wiley, 2007. 416 p.
15. Jones E. The Life and Work of Sigmund Freud. Vol. 3. NY, Basic Books. 1953.

References:

1. Adler, A. (1998). Vospitaniye detey. Vzaimodeystviye polov [The education of children] / Per. s angl. A. A. Valeyeva i R. A. Valeyevoy. (The Education of Children. Gateway Editions, Ltd South Bend Indiana, 1978). Rostov n/D : izd-vo “Feniks”. [in Russian]
2. Bilukha, T. I. (2007). Psykhoanalitichna pedahohika u konteksti hlybinnoho piznannia osobystosti [Psychoanalytic pedagogy in the context of deep knowledge of personality]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 12. Psykholohichni nauky*. № 19 (43). 283–287. [in Ukrainian]
3. Dreikurs, R., Zolts, V. (2015). Manifest schastlivogo detstva: Osnovnyye idei rozumnogo vospitaniya [Children: The Challenge]. Yekaterinburg : Rama Publishing. [in Russian]
4. Dreikurs Ferguson, E. (1995). Psikhologiya kotoraya prineset vam pol’zu. Vvedeniye v teoriyu Al’freda Adlera [Psychology that will benefit you. Introduction to the theory of Alfred Adler] / Per. s angl. L. G. Shimelevich. Minsk. Red. zhurn. “Adukatsyya i vykhavanne”. ISBN 985-6029-06-6. [in Russian]
5. Yesman, I. V. (2008). Osnovni psikhologo-pedahohichni kontseptsii adlerivskoi modeli vykhovannia batkiv [Basic psychological and pedagogical concepts of Adler’s model of parenting]. *Problemy suchasnosti: kultura, mystetstvo, pedahohika*. Vyp. 11. 93–100. [in Ukrainian]
6. Seelman, K. (2004). Individual’naya psikhologiya Adlera [Individual psychology of Adler]. *Entsiklopediya glubinnoy psikhologii. T. IV. Individual’naya psikhologiya. Analiticheskaya psikhologiya*. Moscow : “Kogito-Tsentr”, MGM. 42–113. [in Russian]
7. Lefrançois, G. Prikladnaya pedagogicheskaya psikhologiya [Applied pedagogical psychology]. St. Petersburg : praym-YEVROZNAK. [in Russian]
8. Metzger, W. (2004). Adler kak avtor. Ob istorii vazhneyshikh publikatsiy [Adler as an author. On the history of the most important publications]. *Entsiklopediya glubinnoy psikhologii. T. IV. Individual’naya psikhologiya. Analiticheskaya psikhologiya*. Moscow : “Kogito-Tsentr”, MGM. 25–41. [in Russian]
9. Prochaska, J. O., Norcross, J. C. (2005). Sistemy psikhoterapii [Systems of Psychotherapy]. St. Petersburg : praym-YEVROZNAK. [in Russian]
10. Psikhoanaliz: noveyshaya entsiklopediya [Psychoanalysis: The Newest Encyclopedia] (2010). Sost. i obshch. red.: V. I. Ovcharenko, A. A. Gritsanov. Minsk : Knizhnyy Dom. [in Russian]
11. Roditeli i deti : Uchebnoye posobiye po pedagogike [Parents and children : Textbook on pedagogy]. Dlya fakul’tetov psikhologii, pedagogiki i sotsial’noy psikhologii / Red.-sost. D. Ya. Raygorodskiy. Samara : Izd. Dom BAKHRAKH-M. [in Russian]
12. Khymko, M. (2021). Metodyka “Kids’ Skills” yak sposib transformatsiyi dytyachykh problem u navychky [Kids’ Skills as a way to transform children’s problems into skills]. *Psykholohichni perspektyvy*. Vyp. 31. 270–287. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-270-287> [in Ukrainian]
13. H’ell, L., Zigler, D. (2005). Teorii lichnosti [Personality Theories]. 3-e izd. St. Petersburg : Piter. [in Russian]
14. Edwards, C. H. (2007). Classroom discipline and management. 5th ed. New York : Wiley.
15. Jones, E. (1953). The Life and Work of Sigmund Freud. Vol. 3. NY, Basic Books.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.6>

BADANIE UZDOLNIEN AKADEMICKICH W KRAJOWYCH WYWIADACH PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNYCH PIERWSZEJ POŁOWY XX WIEKU

Volodymyr Onatskyi

aspirant Instytutu Kształcenia Nauczycieli i Edukacji Dorosłych imienia Ivana Ziaziuna

Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-4751-7029

ovm.phd@gmail.com

Adnotacja. Artykuł ujawnia kluczowe idee znanych krajowych pedagogów i psychologów na temat problemu rozwoju uzdolnień dziecięcych. Ustalono, że w latach 1910–1930 uwaga wielu pedologów skupiała się na problemach zróżnicowania nauczania i indywidualnego podejścia w edukacji. Idee G. Rossolimo, O. Lazurskiego, I. Sokolanskiego, S. Rubinsteina, V. Ekzemplarskiego, P. Blonskiego, O. Boltunova, M. Syrkina i innych udowodniono, że uzdolnienia rozważano w kontekście intelektualnego rozwoju jednostki. Koncentruje się na realizacji różnych testów psychologicznych w szkołach ZSRR w celu określenia poziomu uzdolnień akademickich. Stwierdzono, że po uchwaleniu uchwały Komitetu Centralnego Wszechniowskiej Komunistycznej Partii Bolszewików „O perwersjach pedologicznych w systemie Ludowych Komisariatów Oświaty” (1936) każde podejście do pracy z uzdolnionymi uczniami zostało ogłoszone „perwersją pedagogiczną” i zabronione, a pojęcia takie jak „uzdolnienie” i „talent” zniknęły z leksykonu naukowców pedagogów i psychologów. Perspektywy dalszych poszukiwań zaplanowano w badaniu zjawiska uzdolnień w Ukrainie w drugiej połowie XX w.

Słowa kluczowe: uzdolnienie, dziecko, pedologia, psychodiagnostyka, rozwój intelektualny, różnicowanie uczenia się.

RESEARCH OF ACADEMIC TALENT IN DOMESTIC PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL INTELLIGENCE OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Volodymyr Onatskyi

Postgraduate Student at the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education

of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4751-7029

ovm.phd@gmail.com

Abstract. The article reveals the key ideas of famous Soviet teachers and psychologists on the problem of developing children's giftedness. It was established that during the 1910–1930s, the attention of many pedologists was focused on the problems of differentiation of learning and individual approach in education. The ideas of H. Rossolimo, A. Lazurskyi, I. Sokolyanskyi, S. Rubinshtein, V. Ekzemplyarskyi, P. Blonskyi, A. Boltunov, M. Syrkin, and others are substantiated. It is proved that giftedness was considered in the context of intellectual development of the individual. Attention is focused on the implementation of various psychological tests to determine the level of giftedness in the schools of the USSR. It was concluded that after the adoption of the Resolution of Org Bureau of Central Committee of the Communist Party “About the pedological distortion in the system of Narkomos” (1936), any approach to work with gifted students was declared a “pedagogical perversion” and prohibited, and the following words disappeared from the lexicon of scientific teachers and psychologists such concepts as “giftedness” and “talent”. Prospects for further exploration are planned in the study of the phenomenon of giftedness in Ukraine in the second half of the 20th century.

Key words: giftedness, child, pedology, psychodiagnostics, intellectual development, differentiation of education.

ДОСЛІДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ РОЗВІДКАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Володимир Онацький

аспірант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна

Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4751-7029

ovm.phd@gmail.com

Анотація. У статті розкриваються ключові ідеї відомих вітчизняних педагогів і психологів на проблему розвитку дитячої обдарованості. Встановлено, що протягом 1910–1930-х років увага багатьох педологів була зосереджена на проблемах диференціації навчання та індивідуального підходу в освіті. Обґрунтовано ідеї Г. Россолімо, О. Лазурського, І. Соколянського, С. Рубінштейна, В. Екземпларського, П. Блонського, О. Болтунова, М. Сиркіна та ін. Доведено, що обдарованість розглядалася у контексті інтелектуального розвитку особистості. Акцентовано увагу на реалізації у школах СРСР різних психологічних тестів для визначення рівня

академічної обдарованості. Зроблено висновок, що після прийняття Постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекирення в системі Наркомосів» (1936) будь-який підхід до роботи з обдарованими учнями було проголошено «педагогічною перверсією» і заборонено, а з лексику вчених педагогів і психологів зникли такі поняття як «обдарованість» і «талант». Перспективи подальших розвідок сплановано у дослідженні феномену обдарованості в Україні у другій половині ХХ ст.

Ключові слова: обдарованість, дитина, педологія, психодіагностика, інтелектуальний розвиток, диференціація навчання.

Вступ. Психолого-педагогічна робота з обдарованими учнями вже багато років залишається пріоритетом в освіті високо розвинених країн світу. У багатьох країнах (Великобританія, Канада, США, Франція та ін.) понад 50 років існують профільні науково-дослідні інститути і центри, які займаються проблемою дослідження дитячої обдарованості. Завдяки цим установам проблема феномену обдарованості за останні роки зазнала суттєвої диференціації у визначеннях і класифікаціях. Попри це, сучасні розвідки доводять, що психолого-педагогічні ідеї відомих учених ХІХ–ХХ ст. досі залишаються актуальними і сьогодні. Спираючись на дослідження Ф. Гальтона, В. Штерна, В. Екземплярського, О. Лазурського та ін., молоді науковці продовжують розвивати ідеї щодо існування специфічних типів обдарованості (академічної, інтелектуальної, творчої та ін.).

Мета статті – розкрити витоки дослідження феномену обдарованості в історії радянського педагогічного знання першої половини ХХ ст.

Основна частина. Паралельно з розвитком психологічних течій в Європі дослідженням обдарованості активно цікавилися і радянські психологи. Зокрема С. Ананьїн захистив в Університеті Святого Володимира дисертацію на тему «Інтерес за вченням сучасної психології і педагогіки (1915)», в якій побіжно розкрив особливості роботи з обдарованими учнями (Кузьміна, 2008: 226–227). У дослідженнях Г. Россолімо акцент робився на розробці системи комплексної психологічної діагностики волі, уваги, пам'яті, сприйняття та інших психічних процесів, які мали визначальний характер у формуванні інтелектуальної обдарованості дітей. І. Сікорський досліджував фізіологічні особливості обдарованих дітей, зокрема ритм подиху, пульс, діяльність серця. На його думку обдаровані діти характеризуються фізіологічною досконалістю, а «крухливий сильний пульс» сприяє розумовій роботі, яка потребує урівноваженої іннервації (Сікорський, 1912: 8).

Великий інтерес у 1910-х рр. мали наукові розвідки О. Лазурського. Досліджуючи уміння людини пристосовуватися до зовнішнього середовища О. Лазурський виділив три рівні психічного розвитку, названі також рівнями обдарованості. За словами О. Лазурського, на нижньому рівні, при малій інтелектуальній обдарованості, особистість характеризується «бідною і примітивною психікою». Такі люди недостатньо пристосовані до середовища, у них погано розвинуте мислення і творча уява. Люди, що належать до середнього рівня психічного розвитку, мають набагато більшу здатність пристосовуватися до навколишнього світу, вибирають рід занять відповідно до своїх схильностей, однак їх діяльність має лише наслідувальний характер. Натомість високо обдаровані та геніальні люди не лише можуть добре пристосовуватися до навколишнього середовища, але й успішно пристосовують його до себе. Такі люди, на думку О. Лазурського, прагнуть видозмінити оточуюче середовище відповідно до власних потреб (Лазурський, 1997: 74).

Особливий інтерес мали характеристики, які О. Лазурський дав різним типам обдарованості (науковій, художній тощо). О. Лазурський вважав, що для успішної наукової діяльності «придатна» людина, яка здатна до ясного і послідовного мислення, має гарну пам'ять і схильна до спостережень. При яскравій же виразності інтелектуальних почуттів, емоційна сфера мислителів виражена слабше, через що така людина гірше фокусується на дослідженнях, оскільки їй більше притаманна практична реалізація свого потенціалу.

Оригінальну систему діагностики пізнавальних здібностей розробив Г. Россолімо. У 1910 р. він опублікував працю «Психологічні профілі», в якій запропонував систему графічної реєстрації пізнавальних якостей і на підставі цього створення психологічного профілю піддослідної особистості. Завдяки методиці психологічних профілів Г. Россолімо фахівці-педологи навчилися графічно зображати і порівнювати різні рівні обдарованості. Описуючи внесок Г. Россолімо у діагностику обдарованості В. Екземплярський зазначав, що його діагностичний інструментарій характеризувався атомістичними ідеями, які проникли у порівняльну психологію на початку ХХ ст. Такі ідеї полягали у тому, що у відмінностях складної діяльності стали бачити результат чи прояв відмінностей в елементарних властивостях і схильностях (Екземплярський, 1927: 11).

В. Екземплярський підійшов до проблеми обдарованості не з позиції атомізму, а з урахуванням цілісного особистісного підходу. Він протиставив свої ідеї домінуючим поглядам на обдарованість як на інтелектуальну сферу. Інноваційність ідей В. Екземплярського полягала насамперед у тому, що він першим в СРСР запропонував створити школи для обдарованих дітей. Під час Першого Всеросійського педологічного з'їзду В. Екземплярський зазначив таке: «Якщо створення шкіл для відсталих дітей є результатом впровадження принципів педагогіки соціальної справедливості, то організація спеціальних форм виховання і навчання дітей, обдарованих вище норми, відповідає вимогам педагогіки соціального прогресу. Увага до дітей, які обдаровані вище норми, обумовлює використання правильно визначеного принципу індивідуалізації навчання [...]. Треба дати обдарованим дітям можливість розкрити всі свої духовні сили, які зараз у звичайних школах залишаються у них невикористаними, що створює гнітючий вплив; таке розкриття всіх сил увіллє в них почуття радості, задоволення, а це є запорукою їхнього успішного психофізичного розвитку» (Екземплярський, 1928: 155–156). Попри такі ідеї, як зазначає Н. Стоюхіна, радянських педагогів і психологів більше цікавила проблема навчання «важких» і «дефективних» дітей. На тлі ситуації в країні проблема

навчання обдарованих учнів виглядала дрібною спеціальною темою, яка не потребувала нагального вирішення (Стоюхіна, 2018: 173).

Протягом 1920-х рр. проблему розвитку академічної обдарованості вивчали П. Блонський, О. Болтунов, П. Рудик і М. Сиркін. Зокрема П. Рудик свої наукові розвідки представив у книзі «Розумова обдарованість та її вимірювання» (1927), О. Болтунов розробив своєрідну «вимірювальну шкалу розуму» (1928), М. Сиркін розробляв технології групових та індивідуальних досліджень обдарованості. Під керівництвом М. Сиркіна, який у 1920-х рр. очолював відділ профвідбору Всеукраїнського інституту праці у Харкові, було розроблено т. зв. «проект навчального руху», у контексті якого академічна обдарованість розглядалася як висока ступінь самонавчання школярів, передумова успішного навчання в університеті і подальшої ефективної діяльності у сфері інтелектуальної праці (Психологический лексикон, 2005: 454). Проектом М. Сиркіна передбачалася підготовка обдарованих учнів з родин малограмотних батьків і вихідців з провінції у спеціалізованих інтернатах, в яких діти навчалися за програмами підвищеного рівня складності. Де-факто ідея М. Сиркіна була розрахована на підготовку інтелектуальної еліти з дітей робочого класу, однак цей проект 1927 р. так і залишився на папері, оскільки не був схвалений Народним Комісаром Просвіти.

Відомим дослідником обдарованості у 1920-х рр. був П. Блонський, який у 1919–1932 рр. очолював Московську академію соціального виховання (з 1924 р. – Академія комуністичного виховання). Своєю увагою П. Блонський направив на розробку диференційного підходу в освіті і забезпечення умов для розвитку індивідуальних здібностей учнів. П. Блонський переконував, що кожна дитина має «індивідуальну формулу розвитку», свій педологічний вік, який часто не відповідає біологічному віку (Блонский, 1934: 40). П. Блонський виділяв три групи дітей: талановиті діти, діти із середнім розвитком, а також діти, які розвиваються повільно. Найбільш оптимальним варіантом розподілу учнів за групами він вважав не рівень розумового розвитку, а показники успішності у навчанні (Блонский, 1934: 176). Такий підхід сприяв кращому розкриттю здібностей дітей, оскільки вони перебували в оточенні однолітків, які мали подібний рівень інтелектуального розвитку (Поескова, 2013: 394).

Важливе значення для дослідження феномену дитячої обдарованості мали також ідеї О. Болтунова. В основу його «вимірювальної шкали розуму» було покладено шкалу Біне-Сімона, розроблену у Франції для визначення обдарованості молодших школярів. В адаптованій до радянських стандартів шкалі були змінені завдання, визначено час для їх вирішення, також було взято до уваги специфіку визначення обдарованості дітей у групі однолітків. Розроблена О. Болтуновим система тестування молоді з 1928 р. почала використовуватися у закладах загальної середньої освіти СРСР. Під час її впровадження М. Сиркін підтвердив раніше отримані результати А. Біне щодо різниці в інтелектуальних здібностях у дітей з різних соціальними груп. Зокрема більш високі бали за результатами тестування отримували діти із заможних і благонадійних родин. При цьому, у порівнянні зі шкалою О. Болтунова, більшою популярністю в освіті користувалася система тестів Г. Россолімо, оскільки в ній відображалися як сильні, так і слабкі сторони розвитку особистості дитини (Поескова, 2013: 394).

Одним із провідних дослідників дитячої обдарованості у 1930-х рр. був С. Рубінштейн. Під його редакцією у Державному видавництві Києва була опублікована праця А. Біне і Т. Сімона «Методи вимірювання розумової обдарованості» (1923). Власне сам С. Рубінштейн розглядав обдарованість у взаємозв'язку з властивостями особистості, з характером, темпераментом, її спрямованістю, досвідом індивідуального психічного розвитку у процесі соціалізації, освіти і виховання. С. Рубінштейн переконував, що здібності динамічно розвиваються в процесі діяльності. Відносини між загальними та спеціальними здібностями знаходяться в генетичному взаємозв'язку і з віком видозмінюються, прогресують.

Період 1925–1935 рр. позначився практичним використанням різних педологічних ідей. Зокрема діагностування інтелектуально обдарованих учнів зазвичай відбувалося завдяки використанню групових та індивідуальних тестів визначення рівня інтелекту. Як зазначав М. Пістрак, у школах активно використовували такі типи тестів: обдарованості (інтелекту), діагностичні тести і тести успішності (Пістрак, 1934: 277). Завдяки тестам на визначення інтелекту дослідники хотіли встановити рівень обдарованості дитини та її педологічний вік. Діагностичні тести були спрямовані на виявлення основних недоліків у знаннях, уміннях і навиках дітей. При цьому, використання тестів успішності дозволяло перевірити багатьох учнів і встановити загальний рівень знань дітей за певний проміжок навчання (Ковальчук, 2016: 338).

Поширення методів діагностування рівня інтелектуальних здібностей в освіті співпало з періодом будови Нової радянської школи. Однак, за результатами тестів, було зроблено висновок, що найбільшу групу складають діти, які не можуть вчасно і повністю опанувати навчальний матеріал. Таких дітей у 1930-х рр. характеризували як «важких» і «відсталих». Зважаючи на це, увага більшості дослідників була спрямована на вивчення причин відставання таких дітей від визначених науковцями рівнів інтелектуального розвитку. Цей підхід суперечив політичній ідеології радянського комунізму, в якій апіорі не могло бути важких і невідстаючих учнів. Розвиток трудової школи, перехід від ідей індивідуального до колективного навчання, критика капіталістичних моделей виховання у сукупності призвели до прийняття відомої Постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекирчування в системі Наркомосів» (1936), якою, з-поміж іншого, заборонялося проведення тестів і зарахування учнів до категорії розумово неповноцінних і важких дітей, які потребують навчання у спеціальних школах. Таким чином, дослідження у сфері обдарованості були заборонені на тривалий час, а з лексику вчених педагогів і психологів зникли такі поняття як «обдарованість», «талант» та ін. (Поескова, 2013: 395).

Розкриваючи особливості роботи з обдарованими учнями у СРСР У. Брікман зазначає, що на початку ХХ ст. і до Жовтневої революції існували гімназії, де були групи обдарованих учнів, в яких навчалися діти «вищого класу». У такий спосіб відбувалася спроба зміцнити існуючий класовий склад шляхом підготовки відібраних осіб до майбутніх професій. Винятком був балет, який залучав таланти з усіх соціальних верств (Brickman, 1979: 318). Основні напрями освітньої політики в галузі підготовки обдарованих учнів полягали в індивідуалізації навчання, мобілізації державних ресурсів для розроблення спеціальних шкільних та позашкільних програм, важлива увага також почала приділятися розробці діагностичного інструментарію для визначення обдарованості (Мельник, 2017: 12). Однак, після прийняття постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосу» (1936) будь-який підхід до роботи з обдарованими учнями було проголошено «педагогічною перверсією» і заборонено.

Відлига у дослідженнях обдарованості почала спостерігатися на початку 1950-х рр. У 1952 р. у НДІ Загальної і педагогічної психології було створено лабораторію Психофізіології індивідуальних відмінностей, яку очолив Б. Теплов. Наукові розвідки Б. Теплової були спрямовані на дослідження музичних здібностей. Розробляючи теоретичні ідеї психофізіології індивідуальних відмінностей, Б. Теплов наголошував на єдності природного і соціального в аспектах розвитку обдарованості. Б. Теплов першим у повоєнні роки почав загострювати увагу на взаємозв'язку здібностей, умінь і навичок. Основним завданням психолого-педагогічних дисциплін Б. Теплов вважав не ранжирування здібностей та обдарованості за ступенем виразності їхніх рівнів розвитку, натомість аналіз якісних особливостей. Тобто, основне питання, на думку Б. Теплової, має полягати не в тому, наскільки обдарована чи здібна людина, а в тому, яка обдарованість, які здібності вона має. Найбільш відомим послідовником Б. Теплової, який продовжив розвивати його ідеї, був Н. Лейтес. Зокрема під керівництвом Б. Теплової, у 1948 р. Н. Лейтес захистив дисертацію на тему «Схильність до праці як обдарованість», в якій спробував поєднати ідею трудової школи з феноменом дитячої обдарованості.

Крім того, наприкінці 1950-х років у СРСР почалося поступове відновлення добору і навчання обдарованих учнів. Зокрема Московським державним університетом у 1957–1958 р. н. вперше було проведено олімпіаду з метою виявлення математичної обдарованості учнів, а на місцях палаців піонерів почали з'являтися гуртки, в яких обдаровані учні отримали можливість продовжити навчання поза межами школи. З цього часу спеціалізовані школи для талановитих і обдарованих учнів почали займати свої позиції у системі радянської освіти, а згодом і на теренах пострадянських країн (Ларионова, 2011: 16–17]. При цьому наукові розвідки проблеми обдарованості проходили переважно у контексті психології творчості та інколи проблемного навчання.

Висновки. Розвиток проблеми академічної обдарованості учнів у радянській системі освіти першої половини ХХ ст. позначився кількома протилежними тенденціями. З одного боку розвиток експериментальної психології і поширення тестів сприяли поширенню практики диференційного навчання та індивідуального підходу в освіті. Натомість, певне розчарування ідеями «Західного світу» у 1930-х роках і політична боротьба у країні спонукали до утвердження колективного підходу і нехтуванню індивідуальних траєкторій в умовах єдиної трудової школи. Такий підхід, априорі, заперечував будь-які спроби розвитку дитячої обдарованості, що призвело до консервування цієї проблеми на тривалий час. Лише поодинокі дослідження відображали збереження інтересу до цієї проблеми. Отже, перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті особливостей підходів до навчання обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти України другої половини ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. Блонский П. П. Педагогика : учеб. для высш. учеб. заведений. Изд. 2-е. М. : Гос. учеб.-пед. изд-во, 1934. 356 с.
2. Ковальчук Л. І. Проблеми результативності навчального процесу в контексті педологічної науки (перша третина ХХ століття). *Молодий вчений*. 2016. № 5 (32). С. 335–340.
3. Кузьміна С. Філософсько-педагогічні студії Степана Ананьїна. *Могілянські історико-філософські студії*. 2008. С. 222–239.
4. Лазурский А. Ф. Избранные труды по психологии / РАН; Институт психологии / Сост. Ю. Н. Олейник. М. : Наука, 1997. 446 с.
5. Ларионова Л. И. Культурно-психологические факторы развития интеллектуальной одаренности. М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. 320 с.
6. Мельник М. Ю. Проблема обдарованості в теорії і практиці вітчизняної педагогіки в першій половині ХХ століття. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 1 (56). С. 10–13.
7. Пистрак М. М. Педагогика. Учебник для высших пед. учеб. заведений. М. : Государственное учебно-педагогическое издательство, 1934. 420 с.
8. Поескова Г. И. Ретроспективы образования и воспитания одаренных детей России в исторический период. *Молодой учёный*. 2013. № 2 (49). Т. 2. С. 393–395.
9. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л. А. Карпенко. Под общ. ред. А. В. Петровского. М. : ПЭР СЭ, 2005. 784 с.
10. Сикорский И. А. Даровитость и талантливость в свете объективного исследования по данным психофизических коррективов. К., 1912. 300 с.
11. Стоюхина Н. Вклад В. М. Экземплярского в развитие психологической наук. *Ярославский педагогический вестник*. 2018. № 3. С. 168–184.

12. Экземплярский В. М. Проблема воспитания и обучения детей, одаренных выше нормы, в связи с вопросом о педологически однородных группах в школе. *Основные проблемы педологии в СССР (по тезисам I Всероссийского педологического съезда 27.12.1927 – 03.01.1928)*. М., 1928. С. 155–156.
13. Экземплярский В. М. Проблема школ для одаренных. М. ; Л. : Московское акционерное издательство, 1927. 98 с.
14. Brickman W. W. Educational Provisions for the Gifted Talented in Other Countries. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*, 1979. Vol. 80. Issue 5. P. 308–329. Doi: <https://doi.org/10.1177%2F016146817908000518>

References:

1. Blonskiy, P. P. (1934). *Pedologiya : ucheb. dlya vyssh. ucheb. Zavedeniy* [Pedology : textbook]. 2nd Ed. Moscow : Gos. ucheb.-ped. izd-vo. 356 p. [in Russian]
2. Koval'chuk, L. I. (2016). Problemy rezul'tatyvnosti navchal'noho protsesu v konteksti pedolohichnoyi nauky (persha tretyna XX stolittya) [Problems of the effectiveness of the educational process in the context of pedological science (the first third of the 20th century)]. *Molodyy vchenyy*. № 5 (32). Pp. 335–340. [in Ukrainian]
3. Kuzmina, S. (2008). Filosofs'ko-pedagogichni studiyi Stepana Anan'yina [Philosophical and pedagogical studies of Stepan Ananyin]. *Mohylyans'ki istoryko-filosofs'ki studiyi*. Pp. 222–239. [in Ukrainian]
4. Lazurskiy, A. F. (1997). *Izbrannyye trudy po psikhologii* [Selected works on psychology] / RAN; Institut psikhologii / Sost. Yu. N. Oleynik. М. : Nauka. 446 p. [in Russian]
5. Larionova, L. I. (2011). *Kul'turno-psikhologicheskiye faktory razvitiya intellektual'noy odarennosti* [Cultural and psychological factors in the development of intellectual talent]. Moscow : Izd-vo "Institut psikhologii RAN". 320 p. [in Russian]
6. Mel'nyk, M. Yu. (2017). Problema obdarovanosti v teorii i praktytsi vitchyznyanoi pedahohiky v pershiy polovyni XX stolittya [The problem of giftedness in the theory and practice of domestic pedagogy in the first half of the 20th century]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. № 1 (56). Pp. 10–13. [in Ukrainian]
7. Pistrak, M. M. (1934). *Pedagogika. Uchebnik dlya vysshikh ped. ucheb. zavedeniy* [Pedagogy. Textbook]. Moscow : Gosudarstvennoye uchebno-pedagogicheskoye izdatel'stvo. 420 p. [in Russian]
8. Poyeskova, G. I. (2013). Retrospektivy obdrazovaniya i vospitaniya odarennykh detey Rossii v istoricheskiy period [Retrospectives of education and upbringing of gifted children in Russia in the historical period]. *Molodoy uchënyy*. № 2 (49). T. 2. Pp. 393–395. [in Russian]
9. *Psikhologicheskiy leksikon* (2005). *Entsiklopedicheskiy slovar v shesti tomakh* [Psychological lexicon. Encyclopedic Dictionary in six volumes] / Red. sost. L. A. Karpenko. Pod obshch. red. A. V. Petrovskogo. Moscow : PER SE. 784 p. [in Russian]
10. Sikorskiy, I. A. (1912). *Darovitost' i talantlivost' v svete ob'yektivnogo issledovaniya po dannym psikhofizicheskikh korrektyvov* [Giftedness and talent in the light of an objective study based on the data of psychophysical corrections]. Kyiv. 300 p. [in Russian]
11. Stoyukhina, N. (2018). *Vklad V. M. Ekzemplarskogo v razvitiye psikhologicheskoy nauk* [The contribution of V. M. Ekzemplarsky to the development of psychological sciences]. *Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik*. № 3. Pp. 168–184. [in Russian]
12. Ekzemplarskiy, V. M. (1928). *Problema vospitaniya i obucheniya detey, odarennykh vyshe normy, v svyazi s voprosom o pedologicheski odnorodnykh gruppakh v shkole* [The problem of upbringing and education of children gifted above the norm in connection with the question of pedagogically homogeneous groups at school]. *Osnovnyye problemy pedologii v SSSR (po tezisam I Vserossiyskogo pedologicheskogo s'yezda 27.12.1927 – 03.01.1928)*. Moscow. Pp. 155–156. [in Russian]
13. Ekzemplarskiy, V. M. (1927). *Problema shkol dlya odarennykh* [The problem of schools for the gifted]. Moscow ; Leningrad : Moskovskoye aktsionernoye izdatel'stvo. 98 p. [in Russian]
14. Brickman, W. W. (1979). Educational Provisions for the Gifted Talented in Other Countries. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*. Vol. 80. Issue 5. Pp. 308–329. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F016146817908000518>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.7>

KORZYSTANIE Z SERWISÓW ONLINE W NAUCZANIU MATEMATYKI UCZNIÓW KLAS MŁODSZYCH

Olha Titova

*kandydat nauk technicznych, docent,
docent Katedry Matematyki Podstawowej i Stosowanej
Zaporoskiego Uniwersytetu Narodowego (Zaporoże, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-8471-0867
toa7676@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł dotyczy problemu współczesnej organizacji procesu edukacyjnego. Jednym z kierunków poprawy jakości edukacji matematycznej podczas nauczania na odległość i nauczania mieszanego jest zastosowanie nowych podejść i metod nauczania, które są wdrażane dzięki najnowszej technologii komputerowej. Nowoczesny rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych zapewnia nauczycielom wyjątkową okazję do poszerzenia swojego arsenału metod, form i środków nauczania. W artykule omówiono cechy wykorzystania technologii komputerowej podczas wykonywania zadań matematycznych przez młodszych uczniów. Zbadano możliwości wykorzystania różnych zasobów i narzędzi online w procesie nauczania. Zaproponowano narzędzia do tworzenia ćwiczeń online, podano kilka algorytmów ich użycia. Zwrócono uwagę na usługi takie jak LearningApps, Wordwall, Matific. Przedstawiono główne zalety korzystania z opisanych usług. Wyniki badania wskazują, że zasoby internetowe i technologie informacyjne znacznie zwiększają potencjał materiału edukacyjnego, przyczyniają się do rozwoju poziomu motywacji uczniów oraz różnicowania metod, form i środków nauczania matematyki, biorąc pod uwagę indywidualne cechy uczniów.

Słowa kluczowe: technologie informacyjne, serwisy online, kształcenie na odległość, matematyka, Matific, LearningApps, Wordwall.

APPLICATION OF ONLINE SERVICES IN TEACHING MATHEMATICS TO YOUNG SCHOOL STUDENTS

Olha Titova

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Fundamental and Applied Mathematics
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-8471-0867
toa7676@gmail.com*

Abstract. The paper addresses the problem of modern organization of educational process. One of the directions for improving the quality of mathematics education during distance and blended learning is the use of new approaches and teaching methods, which are implementing by means the latest computer technologies. Modern development of information and communication technologies gives teachers a unique opportunity to expand their arsenal of methods, forms and means of teaching. The article considers the special aspects of using computer technology in performing tasks in the mathematics by young students. Possibilities of using various resources and online tools during the learning process are analyzed. The tools for creating online exercises are offered. Some algorithms of their use are given. Attention is paid to such services as LearningApps, Wordwall, Matific. The main advantages of using the described services are demonstrated. The results of the study show that Internet resources and information technologies significantly expand the potential of educational material, contribute to the development of student motivation and differentiation of methods, forms and means of learning of mathematics, taking into account the individual characteristics of students.

Key words: information technologies, online services, distance learning, mathematics, Matific, LearningApps, Wordwall.

ЗАСТОСУВАННЯ ОНЛАЙН СЕРВІСІВ ПРИ НАВЧАННІ МАТЕМАТИЦІ ШКОЛЯРІВ МОЛОДШОГО ВІКУ

Ольга Тітова

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної та прикладної математики
Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-8471-0867
toa7676@gmail.com*

Анотація. Стаття звернена до проблеми сучасної організації навчального процесу. Одним із напрямків підвищення якості математичної освіти під час дистанційного та змішаного навчання є використання нових підходів та методів навчання, які впроваджуються завдяки новітнім комп'ютерним технологіям. Сучасний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій надає викладачам унікальну можливість розширити свій арсенал методів, форм та засобів викладання. У статті розглядаються особливості використання комп'ютерних технологій при виконанні завдань з математики школярами молодшого віку. Досліджено можливості використання різних ресурсів та онлайн-інструментів у навчальному процесі. Запропоновано інструменти для створення онлайн-вправ, наведено деякі алгоритми їх використання. Придлено увагу таким сервісам, як LearningApps, Wordwall, Matific. Продемонстровано основні переваги використання описаних сервісів. Результати дослідження свідчать про те, що Інтернет ресурси та інформаційні технології значно розширюють потенціал навчального матеріалу, сприяють розвитку рівня мотивації школярів та диференціації методів, форм і засобів навчання математики з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

Ключові слова: інформаційні технології, онлайн сервіси, дистанційне навчання, математика, Matific, LearningApps, Wordwall.

Вступ. Сучасні інформаційні технології змінюють наше життя, організацію та форми проведення дозвілля, методи і форми освіти, зокрема під час дистанційного та змішаного навчання. Актуальним при вивченні математики є вибір оптимального інструментарію, технологій з урахуванням сучасних інновацій та тенденцій.

Питанням впровадження комп'ютерних технологій у навчання присвячено статті та посібники багатьох авторів, зокрема, В. Андрієвської та Н. Олефіренко (2016), А. Гуржія, Р. Гуревича, Л. Коношевського та О. Коношевського (2017), Ю. Жарких, С. Лисоченко, Б. Сусь та О. Третяк (2012), О. Пшеничної та Н. Д'яченко (2021). Онлайн інструменти використовують для забезпечення взаємодії учасників навчального процесу (Гладун, Сабліна, 2018), створення матеріалів з використанням текстів, зображень, відео та аудіо файлів, особливо під час дистанційного навчання (Демида, Сагайдак, Копил, 2011, Ковтонюк, 2014). Є можливість вбудувати створені матеріали на сторінках класів в електронних системах, в блозі, в соціальних мережах тощо (Пшенична, Д'яченко, 2021). Дослідження стосовно представлення матеріалу, виконання творчих завдань з використанням сучасних технологій в умовах сьогодення обговорюються на науково-практичних конференціях (Тітова, 2021: 75).

Мета даного дослідження – проаналізувати особливості застосування комп'ютерних технологій та обґрунтувати ефективність використання сучасних онлайн-сервісів при навчанні математиці школярів молодшого віку.

Основна частина. В початковій школі математика займає одне з центральних місць, є фундаментом для подальшого навчання. Вона забезпечує базові знання й уміння, а також формування навичок обмірковувати конкретну ситуацію, знаходити способи розв'язання, встановлювати зв'язки, порівнювати, узагальнювати тощо. Система математичної підготовки в Україні і світі зазнає змін, з'являються нові методики, використовуються новітні технології. Цей процес не оминув і початкову школу. Зокрема, увага педагогічної спільноти зорієнтована до знаходження шляхів удосконалення змісту початкової математичної освіти з метою підвищення інтересу до її вивчення, зацікавленості учнів з огляду на реалії сьогодення.

Одним з перспективних напрямків розвитку сучасної початкової освіти науковці вважають використання інформаційно-комунікаційних технологій, які, з одного боку, є потужним інструментом оволодіння школярами найрізноманітнішої інформації, з іншого – ефективним засобом підвищення інтересу до навчання, а також мотивації, наочності, науковості тощо (Андрієвська, Олефіренко, 2019: 3).

Актуальною і ефективною формою навчання і виховання в системі освіти, особливо початкової, є гра. Школярі із задоволенням долучаються саме до ігрової діяльності. Ураховуючи умови, коли в освітній процес впроваджено елементи дистанційного навчання, стає очевидним, що традиційну гру, яка проводилась до цього часу в школі, потрібно адаптувати в електронну, яку можна проводити в дистанційному форматі (як у синхронному, так і в асинхронному режимах) (Клімішина, 2021: 85).

Навчання з використанням Matific. Серед усього різноманіття навчальних комп'ютерних програм виокремимо Matific (<https://www.matific.com/>). Matific – це міжнародна (доступ є більше ніж у 45 країнах) мультимовна (перекладена більше ніж на 25 мов) математична платформа з яскравими іграми для учнів 1–6 класів. Завдяки меморандуму про співпрацю між Matific Foundation та МОН України, який підписано 18 вересня 2018 року, будь-яка школа може користуватися цим ресурсом безкоштовно після заповнення відповідної заявки. Так учні початкових класів Запорізької гімназії № 28 успішно і зацікавлено працювали на цій платформі. Деякі учні виконали абсолютно всі запропоновані їм у Matific ігри.

Чому слід обрати для навчання дітей у початковій школі саме Matific? Matific використовує підхід у викладанні математики, заснований на серії практичних та інтерактивних міні-ігор, названих епізодами. Ці інтерактивні додатки для планшетних і настільних комп'ютерів, тобто можлива робота і за відсутності Інтернет. Matific базується на модульній і прогресивно спіральній системі, що зацікавлює учнів переходити на нові рівні. На сайті Matific велика кількість занять для школярів. Вправи складені відповідно до шкільної програми. Учителі самі обирають матеріали і стежать за успіхом своїх учнів. Уроки побудовані таким чином, щоб будь-яка теоретична проблема стала зрозумілішою на практиці: майже в будь-якій грі є можливість змінювати параметри, крутити важелі, експериментувати.

Бачення Matific полягає в тому, щоб надати кожній дитині у кожній країні максимально якісний математичний досвід. І тому платформа (розробники вправ) суворо дотримується педагогічних принципів.

Ці принципи розроблені Академічною радою Matific і включають: розуміння концепцій, критичне мислення, навчання в дії, персоналізоване навчання, невід'ємне зобов'язання та інші. Зупинимось більш детально на деяких з них.

1. Розуміння концепцій. Концептуальне розуміння допомагає у побудові позитивного ставлення до математики та підготовки дітей до подальшої освіти. Наприклад, вивчення поняття парності надає можливість наблизитись до розуміння поняття подільності. Matific у своїх вправах пропонує виконати розбиття наборів об'єктів (пташок, звірят, листочків тощо) або спарювання цих об'єктів таким чином, що підвести до самого поняття «непарне» або «парне», що є наочним і цікавим для учнів.

2. Від конкретного до абстрактного. Відчуження та тривога дуже часто при навчанні викликані зашвидкими темпами, з якими, учні поглинають математичні абстракції, переходом до практики без повного їх розуміння. Matific пропонує поступовий перехід від конкретного до абстрактного. З теми «Додавання чисел» поступовий перехід можна здійснити, запропонувавши, наприклад, наступні вправи (рис. 1).

Рис. 1. Завдання про додавання чисел у Matific (перехід до абстрактного)

3. Мотиваційна математика. Matific пропонує ігрове середовище, в якому вирішення проблеми має внутрішню мотивацію (рис. 2). Учнім цікаво виконувати творчі вправи, щось переносити, перетягувати, обмінювати, спостерігати роботу важелів, пружин тощо.

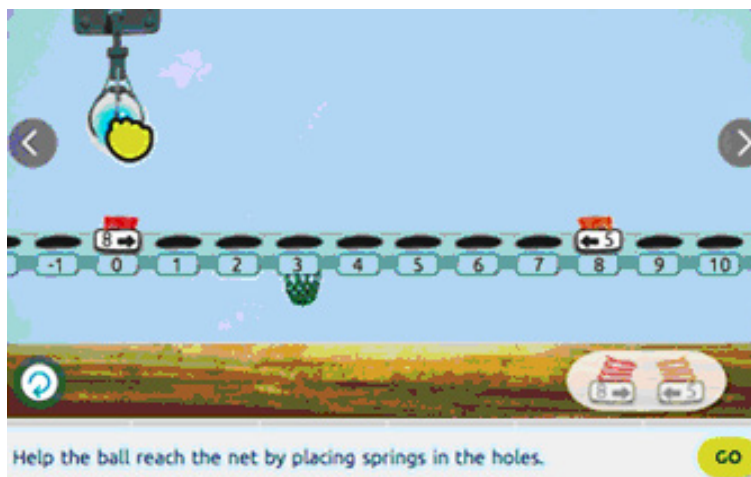

Рис. 2. Робота з числовою прямою у Matific (ігрове середовище)

4. Вирішення завдань. У Matific учнів залучають до розв'язання численних реальних задач. Задачі подані у формі дружньої гри. Створення комфортного середовища для навчання, дослідження та вивчення математики шляхом спроб та помилок. Наприклад, для вивчення фізичного закону моментів і застосування всіх чотирьох арифметичних дій в розв'язанні пропонується реальна вправа (рис. 3), для виконання якої є велика кількість спроб і можливостей. Учень має необмежену кількість спроб.

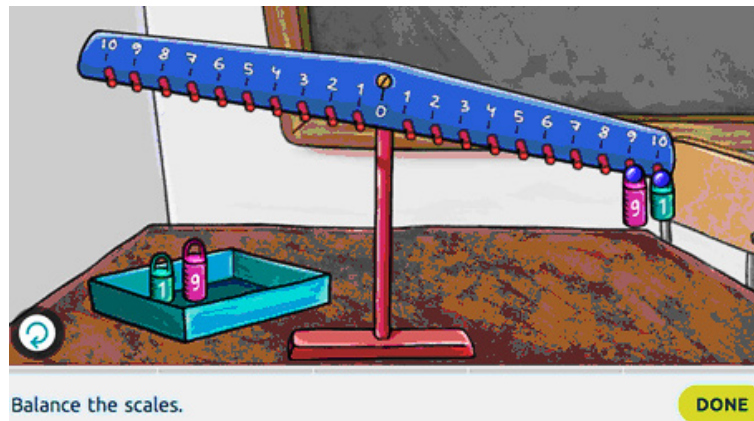

Рис. 3. Закон моментів у Matific

5. Навчання в дії. Активне практичне навчання набагато ефективніше, ніж пасивне навчання. Наприклад, при вивченні багатокутників у Matific можна використати практичну лабораторію для розрізання та склеювання геометричних фігур, використовуючи віртуальні ножиці та клей (рис. 4).

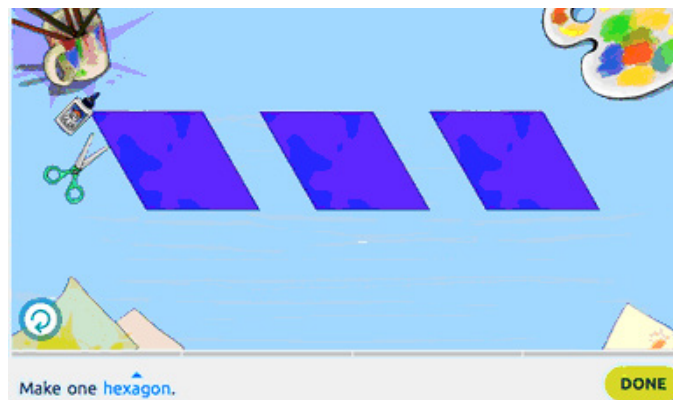

Рис. 4. Практична лабораторія у Matific

6. Використання технологій. Matific для вивчення кожної теми пропонує велику кількість різних технологій (можна обирати деякі, не обов'язково всі, для досягнення результату): сотні навчальних вправ, віртуальних лабораторій, інтерактивних середовищ, робочих аркушів та ін. Ви можете своїми руками: доторкнутися, перетягнути, перевернути. Приклади деяких технологій до теми «Склад числа 10» наведено на рис. 5.

Рис. 5. Технології у Matific

7. Адаптивний зворотній зв'язок. Ефективне навчання вимагає правильної реакції на помилки. Matific пропонує інформативний зворотній зв'язок, від натяків до ілюстрацій правильного шляху. Здебільшого використовується трикрокова послідовність підказок.

8. Різномірний клас. Різний рівень учнів є однією з проблем, з якими стикаються вчителі, особливо початкових класів. Потрібно так побудувати урок, вивчення і закріплення матеріалу, щоб нікого не залишити позаду і приділити досить уваги сильним учням. У Matific завдання диференційовані з підвищенням рівня складності. Весь клас може виконувати одне і теж завдання, але кожна дитина відповідно до свого рівня. Matific надає багато позапрограмних завдань. Сильні учні можуть займатися важчими завданнями, не посилюючи при цьому розрив у рівні оволодіння навчальною програмою.

Зауважимо, що ігрове навчання з Matific цікаве, творче, кероване вчителем, результативне. Особливо воно стає у нагоді під час дистанційної та змішаної форми навчання, також є гарним інструментом для індивідуальної та факультативної роботи з учнями.

Навчання з використанням LearningApps та Wordwall. Серед онлайн інструментів, які можна використовувати з будь-якого гаджету, підключеного до мережі Інтернет під час занять, самостійної роботи та для підвищення мотивації до навчання, звернемо увагу на сервіс LearningApps (<http://learningapps.org>) та сервіс Wordwall (<https://wordwall.net>). Ці хмарні сервіси є платформами для підтримки процесів навчання та викладання за допомогою невеликих інтерактивних модулів, ці сервіси є міжнародними, мають можливість використовувати українську мову. Створені за допомогою них інтерактивні модулі можуть використовуватись безпосередньо як навчальні ресурси або для самостійної роботи. Таким чином, до будь-якої теми можна розробити загальнодоступну бібліотеку незалежних блоків, придатних для повторного використання та змін.

Блоки (вони називаються Вправами) не включені в жодні конкретні сценарії чи програми, тому вони не розглядаються як цілісні заняття, натомість їх можна використати у будь-якому доречному методичному сценарії (при проведенні занять у вигляді інтерактиву, на позакласних заходах, для проведення квестів та ігор, як наочний матеріал при вивченні нового матеріалу або для його закріплення та як контрольно-перевірочний матеріал після вивчення будь-якої теми). Частина вправ (наприклад, «Скачки» в LearningApps, «Ігрова вікторина» в Wordwall) учні можуть виконувати, об'єднуючись в групи, та змагатися за право першими прийти до фінішу, вирішуючи поставлені завдання. Детальні алгоритми створення дидактичних матеріалів за допомогою цих онлайн сервісів наведено в роботі (Тітова, 2021: 277).

При вивченні нового матеріалу можна використати вправи: «Аудіо- та відео-контент», «Пазл», «Вгадай слово», «Фрагменти зображення» у LearningApps, «Відкрийте вікно», «Анаграма» у Wordwall. При закріпленні матеріалу зручними можуть виявитись наступні вправи: «Знайти пару», «Класифікація», «Заповнити пропуски», «Заповнити таблицю», «Просте упорядкування» у LearningApps, «Правильно, неправильно», «Відповідники», «Відсутнє слово», «Наведіть порядок» у Wordwall. Для самостійної роботи можна пропонувати вправи: «Пазл», «Кросворд», «Знайти слова», «Перший мільйон», «Вікторина» у LearningApps, «Кросворд», «Пошук слів», «Вікторина» у Wordwall. Для роботи в групах зручно використати вправи: «Скачки», «Порахувати», у LearningApps, «Ігрова вікторина», «Погоня в лабіринті» у Wordwall. При повторенні та узагальненні матеріалу можна використати вправи: «Таблиця відповідностей», «Класифікація», «Заповнити пропуски» у LearningApps, «Сортування за групами», «Відсутнє слово» у Wordwall. Посилання на вправи вчитель може повідомити учням у будь-який спосіб.

Зауважимо, що вибір типу вправи, її змістове наповнення – це творчий процес. Розглянуті онлайн сервіси дають змогу вчителю видозмінювати та удосконалювати існуючі вправи, що робить їх зручним інструментом для створення електронних додатків до занять.

Висновки. Проаналізовано особливості використання деяких комп'ютерних технологій при вивченні математики в початковій школі. Доцільність їх використання, як засобу навчання, обумовлена можливістю розширити форми і способи набуття учнями математичних знань (завдяки організації практичної діяльності з об'єктами вивчення в різних ситуаціях відповідно індивідуальним навчальним здібностям), оволодіти вміннями, які потрібні сучасним школярам для реалізації особистих початкових цілей. Технології допомагають створити позитивно-емоційну атмосферу навчальної діяльності (програмні засоби розроблені з урахуванням вікових особливостей дітей, в ігровій формі). Переваги інтерактивних дидактичних матеріалів полягають в їх наочності, доступності, креативності, в застосуванні гаджетів, у використанні різних типів файлів (аудіо, відео, графічні та ін.), а також різних типів вправ, що сприяє розвитку інтересу, пізнавальної активності, отже, обґрунтовує ефективність їх використання при навчанні математиці школярів молодшого віку.

Ознайомлення з платформою Matific та іншими сервісами можна рекомендувати студентам, які навчаються за спеціальностями «Середня освіта (математика)» та «Початкова освіта», вчителям для підвищення кваліфікації, оскільки використання інформаційно-комунікаційних технологій як засобу навчання математики у початковій школі стає систематичним. З використанням Matific, LearningApps, Wordwall студенти спеціальності «Початкова освіта» в Запорізькому національному університеті знайомляться під час вивчення дисципліни «Інформаційні технології навчання».

Список використаних джерел:

1. Андрієвська В., Олефіренко Н. Інформаційно-комунікаційні технології – як засіб навчання математики у сучасній початковій школі. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Випуск 10 (2). 2016. С. 3–7.

2. Гладун М. А., Сабліна М. А. Сучасні онлайн інструменти інтерактивного навчання як технологія співробітництва. *Open educational e-environment of modern University*. 2018. № 4. С. 33–43. DOI: 10.28925/2414-0325.2018.4.3343
3. Гуржій А. М., Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л. Мультимедійні технології та засоби навчання : навчальний посібник / за ред. академіка НАПН України Гуржія А. М. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 556 с.
4. Демида Б., Сагайдак С., Копил І. Системи дистанційного навчання: огляд, аналіз, вибір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Комп'ютерні науки та інформаційні технології. 2011. № 694. С. 98–107.
5. Жарких Ю. С., Лисоченко С. В., Сусь Б. Б., Третяк О. В. Комп'ютерні технології в освіті : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 239 с.
6. Клімішина А. Я. Створення та використання електронних дидактичних ігор під час вивчення математики в закладах загальної середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Випуск 77 (1). С. 85–91. DOI: 10.32840/1992-5786.2021.77-1.15
7. Ковтонюк Г. М. Деякі аспекти використання хмарних сервісів у підготовці майбутніх учителів. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2014. Випуск 38. С. 315–319.
8. Пшенична О. С., Д'яченко Н. М. Інформаційні технології в освіті: методичні рекомендації до лабораторних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Середня освіта». Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 148 с.
9. Тітова О. О. Використання сучасних комп'ютерних технологій в роботі з дітьми. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1–2 жовтня 2021 року) Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2021. С. 75–77.
10. Тітова О. О. Створення електронних додатків до занять у закладах вищої освіти з використанням онлайн-сервісів. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 2 (38). С. 276–280. DOI: 10.26661/2522-4360-2021-2-43

References:

1. Andrievska, V., Olefirenko, N. (2016). Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi – yak zasib navchannya matematyky u suchasniy pochatkoviy shkoli [Information and communication technologies as a means of teaching mathematics in a modern elementary school]. *Naukovi zapysky. Seriya: Problemy metodyky fizyko-matematychnoyi i tekhnolohichnoyi osvity*. Vyp. 10 (2). P. 3–7. [in Ukrainian]
2. Gladun, M., Sablina, M. (2018). Suchasni onlayn instrumenty interaktyvnoho navchannya yak tekhnolohiya spivrobitnytstva [Modern online tools of interactive learning as a technology of cooperation]. *Open educational e-environment of modern University*. Vol. 4. P. 33–43. DOI: 10.28925/2414-0325.2018.4.3343 [in Ukrainian]
3. Hurzhiy, A. M., Hurevych, R. S., Konoshevskiy, L. L., Konoshevskiy, O. L. (2017). Multymediyni tekhnolohiyi ta zasoby navchannya [Multimedia technologies and teaching aids]: navchalnyy posibnyk / za red. akademika NAPN Ukrayiny Hurzhiya A. M. Vinnytsia : Nilan-LTD. 556 p. [in Ukrainian]
4. Demyda, B., Sahaidak, S., Kopyl, I. (2011). Systemy dystantsiynoho navchannya: ohliad, analiz, vybir [Distance learning systems: review, analysis, selection]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Kompiuterni nauky ta informatsiyni tekhnolohii*. 694. P. 98–107. [in Ukrainian]
5. Zharkikh, Yu. S., Lysochenko, S. V., Sus, B. B., Tretiak, O. V. (2012). Kompyuterni tekhnolohiyi v osviti [Computer technologies in education] : navchalnyy posibnyk. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr "Kyivskiy universytet", 239 p. [in Ukrainian]
6. Klimishyna, A. Ya. (2021). Stvorennya ta vykorystannya elektronnykh dydaktychnykh ihor pid chas vyvchennya matematyky v zakladakh zahal'noyi seredn'oyi osvity [Creation and use of electronic didactic games during the study of mathematics in institutions of general secondary education]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh*. Vyp. 77 (1). P. 85–91. DOI: 10.32840/1992-5786.2021.77-1.15 [in Ukrainian]
7. Kovtonyuk, G. M. (2014). Deyaki aspekty vykorystannya khmarnykh servisiv u pidhotovtsi maybutnykh uchyteliv [Some aspects of using cloud services in the training of future teachers]. *Modern information technologies and innovative methods of training in the specialists' preparation: methodology, theory, experience, problems*. Vyp. 38. P. 315–319. [in Ukrainian]
8. Pshenichna, O. S., Dyachenko, N. M. (2021). Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti [Information technologies in education] : metodychni rekomendatsiyi do laboratornykh zanyat' dlya zdobuvachiv stupenya vyshchoyi osvity bakalavra spetsial'nosti "Serednya osvita". Zaporizhzhia : ZNU. 148 p. [in Ukrainian]
9. Titova, O. O. (2021). Vykorystannya suchasnykh komp'yuternykh tekhnolohiy v roboti z dit'my [The use of modern computer technologies in working with children]. Suchasna sistema osvity i vykhovannya: dosvid mynuloho – pohlyad u maybutnye : materialy mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi (m. Kyiv, Ukrayina, 1–2 zhovtnya 2021 roku). Kyiv : HO "Kyivsk'a naukova orhanizatsiya pedahohiky ta psykholohiyi". P. 75–77. [in Ukrainian]
10. Titova, O. O. (2021). Stvorennya elektronnykh dodatkov do zanyat' u zakladakh vyshchoyi osvity z vykorystannyam onlayn-servisiv [Creation of electronic applications for classes in institutions of higher education using online services]. *Pedahohichni nauky: teoriya ta praktyka*. № 2 (38). P. 276–280. DOI: 10.26661/2522-4360-2021-2-43 [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.8>

ПОДСТАВЫ МЕТОДОЛОГИЧНЕ КСЗТАЛЧЕНІА ПРІЗШЛЫХ НАУЧЫЦІЕЛІ СЗТУКІ МУЗЫЧНЕЈ В ЗАКРЕСІ РОЗВІЈАНІА ЗДОННОСІ МУЗЫЧНЫХ УЧНІОЎ

Tong Linge

aspirantka Poludnioukraińskogo Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego

imienia K. D. Uszyńskiego (Odessa, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-1147-6421

natkoehn@hotmail.com

Adnotacja. W artykule omówiono kwestie poprawy jakości kształcenia przyszłych nauczycieli sztuki muzycznej w zakresie rozwijania zdolności muzycznych uczniów. Nacisk kładziony jest na znaczenie rozwiniętych zdolności muzycznych dla edukacji uczniów, którzy są w stanie postrzegać dzieła sztuki muzycznej jako zjawiska o znaczeniu artystycznym i osobistym, przygotowanych w aktywnych formach muzykowania i realizacji ich twórczych mocy. Należy zauważyć, że ważnym czynnikiem zwiększającym poziom przygotowania przyszłych nauczycieli do pełnienia funkcji rozwojowych i zawodowych jest ich wsparcie metodologiczne, które kieruje działalnością specjalistów w stosowaniu skutecznych metod i technologii wpływu pedagogicznego na rozwój zdolności muzycznych uczniów.

Uzasadniona jest celowość wprowadzenia w proces przygotowania przyszłych specjalistów do rozwoju zdolności muzycznych ich uczniów podejść antropologicznych, oszczędzających zdrowie, rozwijających się osobie, innowacyjnych, których uwzględnienie idei instalacyjnych przyczyni się do rozwiązania tych problemów.

Słowa kluczowe: zdolności muzyczne, kształcenie metodologiczne, nauczyciel sztuki muzycznej.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF TRAINING FUTURE MUSICAL ART TEACHERS FOR THE DEVELOPMENT OF SCHOOL STUDENTS' MUSICAL ABILITIES

Tong Linge

Postgraduate Student at South Ukrainian National Pedagogical University

named after K. D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1147-64214

natkoehn@hotmail.com

Abstract. The paper is focused on the issue of improving the quality of training future music teachers for the development of school students' musical abilities. The author emphasizes the importance of developed musical abilities for the education of students capable of perceiving works of musical art as artistically and personally significant phenomena, ready for active forms of music performance and realization of their creative potentials. It is noted that a significant factor in raising the level of future teachers' readiness to perform developmental and professional functions is their mastery of methodological tools, which direct the specialists' activity to the use of effective methods and technologies of pedagogical influence on the development of school students' musical abilities.

The expediency of introducing anthropological, health-preserving, personality-oriented and developmental, as well as innovative approaches into the process of training future specialists for the development of musical abilities of their pupils is substantiated.

Key words: musical abilities, methodological training, musical art teacher.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО РОЗВИТКУ МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

Тун Лінґе

аспірантка Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1147-6421

natkoehn@hotmail.com

Анотація. У статті розглядаються питання підвищення якості підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до розвитку музичних здібностей школярів. Наголошено на значущості розвинених музичних здібностей для виховання учнів, здатних сприймати твори музичного мистецтва як художньо- й особистісно значущі феномени, підготовлених до активних форм музикування та реалізації своїх творчих потенцій. Зазначено, що важливим фактором підвищення рівня майбутніх учителів підготовки до виконання розвивально-професійних функцій є їх методологічна оснащеність, яка спрямовує діяльність фахівців на застосування ефективних методів і технологій педагогічного впливу на розвиток музичних здібностей школярів.

Обґрунтовано доцільність впровадження у процес підготовки майбутніх фахівців до розвитку музичних здібностей своїх вихованців антропологічного, здоров'язбережувального, особистісно-розвивального, інноваційного підходів, врахування настановних ідей яких сприятиме вирішенню означених завдань.

Ключові слова: музичні здібності, методологічна підготовка, вчитель музичного мистецтва.

Introduction. The issue of developing musical abilities of school students in the process of their general education is extremely urgent in many countries of the world, which is conditioned by the significant role of the influence of musical art on the formation of a personality, their inner world, the ability to join the world of artistic experiences, aesthetic feelings of beauty, on the development of emotional intelligence and ability to spiritual communication (Oleksiuk, 2019; Chazan & Cohen (2010). On the other hand, despite the significant efforts of the pedagogical community in this field, scientists' research shows that the practical results do not correspond to the expected results (Masol, 2009; Kirnarska, 2006; Koehn & Lee Liquean, 2018). This is evidenced by the fact that a significant proportion of modern school students show interest in musical art in primitive forms of consumption, that is, characterized by an underdeveloped ability to perceive musical art in all its artistic and aesthetic, spiritual richness, to saturate their lives with active forms of music-making and to realize power dream potential in musical and creative manifestations. This proves the need to improve the training of specialists for increasing the effectiveness of their efforts in this direction.

The modern concept of the development of musical abilities, laid down in the works of B. Teplov (1985), is based on the general psychological provision that innate anatomical and physiological, individual and psychological properties and functional features of a person are predispositions, that is, genetically determined features of the organism, its nervous system, features of the individual and natural basis. However, their transformation into abilities is determined by an interconnected complex of objective and subjective factors, in particular, the inclusion of the individual in the relevant types of activity, a feature of the environment, which exerts both spontaneous and pedagogically organized influence on the development of musical abilities and personal preferences (L. Bochkarev, N. Koehn, A. Petrovsky et al.).

An important conclusion is that the presence of predispositions determines, but does not guarantee, the development of abilities: in achieving success on this path, a decisive role is played by the activity of the individual, its content and character, and herewith, the quality of the pedagogical and developmental influence of music teachers, which must be based on a solid scientific foundation and meet the requirements of modern reality.

Main part. The purpose of the article is substantiation of the methodological principles of improving the quality of training future musical art teachers for the development of school students' musical abilities.

The objectives of the research consist in the analysis of the essence of scientific approaches – anthropological, humanistic, personality-oriented, innovative, the guiding ideas of which create a solid basis for the development of methods of training future music teachers for the successful development of school students' musical abilities.

Material and research methods. The article is based on the analysis and generalization of scientific data on the development of musical abilities of schoolchildren and the preparation of future music teachers for effective pedagogical influence on the specified process.

Results of the research and their discussion. The generalization of the scientists' studies allowed us to suggest that anthropological, personality-oriented, systemic and innovative approaches play a fundamental role in solving the given task. Let us consider their essence from the point of view of influence on the training of future teachers for the development of school students' musical abilities in music lessons.

The formation of anthropological thought is connected with the activity of K. D. Ushynsky and the significant contribution to its development by Ukrainian humanists and pedagogues – I. Kotliarevskyi, A. Makarenko, V. Sukhomlynskyi, modern scientists – H. Vashchenko, V. Voropaiev, V. Kuzmych, S. Rusova and other scientists whose research emphasis is placed on the importance of comprehensively taking into account the individual characteristics of children and giving a primary role to the development of their abilities, thinking, creating conditions for the realization of personal and creative potential. The formation of this approach led to the formation of pedagogical anthropology as a field of research into the theory and methods of learning through the prism of the needs and characteristics of the individual who is studying.

As O. Oleksiuk rightly points out, the anthropological approach is currently recognized as the basis of a new educational paradigm, the dominant factor of which is "...understanding of a person as a holistic personality" (Oleksiuk, 2016: 152). Researching the signs and provisions of the anthropological approach, the scientist emphasizes its special role in art education. This role, as the scientist writes, lies in the functioning of the anthropological approach as the foundation of progressive processes in modern art education. It is the basis of pedagogical anthropology, according to the scholar, where there is a "turn in art pedagogy" that determines the course of the processes of "...integration and humanization of knowledge about a person in different cultural contexts" (Oleksiuk, 2016: 152).

Thus, the specificity of the effectiveness of the anthropological approach in the artistic and pedagogical field determines the formation of a unique vector for the realization of its potential – recognition as special values, namely – the subjective view of a person on the world, which is formed as a result of perceiving the world through art; the ability of the individual to create artistic phenomena, based on internalized cultural experience and own subjective perception of the world and culture; a specific system of individual's value orientations, which determine their existence in the modern media space, attitude to artistic and aesthetic phenomena and various phenomena of musical art (Oleksiuk, 2019: 5).

The significance of implementing this vector of the anthropological approach is emphasized by L. Masol (2009), who draws attention to its possibilities to actualize the subjective dimension of art education and to outline the ways of individualizing the process of person's entering "...into artistic culture, reproducing its values in personal experience" (Masol, 2009: 186). Outlining this specificity, L. Masol also draws attention to the existence of certain features of the implementation of this approach, among which are the following: the focus on "...expanding the cultural component of the content of education"; the use of specialized pedagogical technologies, the effectiveness of which is based on cross-cultural dialogue ("past – present, national – universal, social – personal"); taking into account the specifics of the process of spiritual development of the individual, which is ensured by introducing a cultural and anthropological approach into the artistic and educational process against the background of the interaction of intellectual (culture of the mind), moral and ethical (culture of feelings) and aesthetic (culture of creativity) mental dimensions (Masol, 2009: 186).

Thus, the anthropological approach, which focuses attention on the individual at the center of the educational environment, interacts with other elements of the methodological foundations of the educational process, and causes their corresponding transformation.

Analyzing this process, Z. Hnativ (2014) emphasizes the possibilities of organizing training on the basis of musical anthropology with the aim of recreating optimal conditions for the development of mental and physical abilities of an individual and draws attention to the possibilities of using the art-therapeutic properties of musical art to implement a corrective effect on individual's psycho-emotional state (Hnativ, 2014).

Studying the art-therapeutic potential of musical and educational activity, in particular, vocal and performing activity, in the anthropological plane, S. Baines (Baines, 2013) emphasizes that the modern approach to this type of activity should be based on positive learning models. The scientist bases his conclusions on the recognition that singing is as natural human activity as speech. Moreover, based on the results of the latest research from the point of view of psychology (Greitmeyer, 2009), as well as interdisciplinary investigations carried out at the border of psychology and music pedagogy (Berkowska & Dalla Bella, 2009), the author proves that singing has long been used by humans as an effective antidepressant practice.

Today, this is especially clearly reflected in the behavior of children, because, as indicated in the study of S. Chazan and E. Cohen (Chazan & Cohen, 2010), children very often instinctively use singing for self-soothing, but over time, as they grow older, they almost lose this opportunity. According to S. Bynes, this is due to the negative influence of the educational environment, in particular, the permanent pedagogical traditions of professional music education, in which "repressive, oppressive approaches" are still widely used. The essence of such approaches, in her opinion, is the division of school and university students into "genius", "talented" and "mediocre". As the author writes, within the framework of repressive approaches, the use of markers is practiced, indicating the lack of ability of the pupil/student to achieve certain success in vocal and musical education, such as: "tone-deaf", "with a lack of melodic memory", "with a limited singing range", "impoverished timbre", etc. (Baines, 2013, p. 171). At the same time, such markers are formed on the basis of a completely subjective, often superficial opinion of the teacher, based on the ascertainment of the technical capabilities that their student, given a number of factors, is able to demonstrate at the moment. However, as research shows, often, the insufficient opportunity to show vocal abilities is associated with various psychological "clamps" (Baines, 2013) and so-called "partial barriers" (Leontiev, 1975; Koehn & Li Liquan, 2018).

Thus, in the absence of due attention to the individual, their needs and peculiarities in the process of teaching vocal, the majority of pupils/students not only lose the opportunity to use the art-therapeutic potential of vocal and musical activity, but also acquire additional negative stereotypes about music-making and musical art in general (Yuan Shaoqiang, 2021). Prevention of the negative impact of the outlined trends is ensured by the organization of teaching singing on the basis of a *health-preserving approach*, which manifests itself, first of all, in the application of positive teaching models and the realization of the potential of vocal lessons as "an active, positive, developing, creative and joyful experience that strengthens health" (Baines, 2013: 169).

J. Dankoff (Dankoff, 2011) examines the other side of the health-preserving potential of vocal and musical activity. In particular, the author emphasizes the importance of realizing the potential of musical education and musical creative activity to serve as a factor in forming "the cultural health of society". J. Dankoff claims that the possibilities of musical art to function as "a form of powerful cultural self-manifestation" should be taken into account. The existence in the subculture environment of an excessive amount of musical material, in which various social and political problems are highlighted, testifies to the fundamental desire of people to express themselves in an artistic form, to the important role that art plays in their lives. At the same time, the dominance of orthodox approaches in the field of academic music education, which do not take into account the actual aspirations of people, in particular, youth, make it impossible to realize the social and communicative potential of musical art. On the other hand, the application of the health-preserving approach, which involves the desire to provide opportunities for self-expression in musical activity, taking into consideration the actual interests of those studying, ensures the appropriate form of inclusiveness of the educational process and contributes to increasing the level of society's cultural health (Dankoff, 2011: 263).

Thus, the musical and educational process, in particular vocal training, organized on the basis of the anthropological approach, involves a focus on the realization of the recreational (in physiological and spiritual contexts) potential of musical art, which is ensured by the introduction of the health-preserving approach.

Therefore, the anthropocentric orientation of the musical and educational process involves paying close attention to the issue of personal development of pupils/students. The aforementioned makes it necessary to

use the *personality-oriented and developmental approach*, which directs pedagogical actions to the formation of personality attitudes and the harmonization of the interaction of all its components.

In the work of S. Hallam (Hallam, 2010), a thorough analysis of interdisciplinary research on the personal development potential of music lessons was carried out. The scientist consistently proves that engaging in musical and educational activity, as a creative process, increases self-esteem, improves the competence of self-understanding and self-organization, "...forms a positive attitude towards oneself" (Hallam, 2010: 279). As the scientist mentions, scientific studies (Broh, 2002; Costa-Giomi, 1999 et al.) based on experimental data, confirm that systematic lessons in the art of music contribute to: the development of communicative skills and successful inculturation of the personality due to their involvement in the processes of active creative communication with art and other participants in the musical and educational process; formation of motivation to achieve success, which functions as a basis for mastering competencies not only in music, but also in other fields of activity (Hallam, 2010: 278–280).

This is connected, first of all, with the fact that the process of comprehending works of musical art contributes to increasing awareness of the existence of a person in society, their interaction with the cultural environment due to the fundamental ability of musical art to embody and relay the peculiarities of human perception of various manifestations of the environment. Also, in the process of music lessons, the emotional sphere develops, in particular, emotional intelligence, as a construct that enables a person's ability to understand themselves and others, to manage their emotional states (Pellitteri, Stern, & Nakhutina, 1999).

These considerations prove that the organization of the musical and educational process on the basis of a personality-oriented and developmental approach requires the teacher to be ready for personal and psychological support of school students. In this regard, the scientist applies such a concept as "lesson direction", drawing attention to the importance of the teacher's use of special pedagogical strategies for building the lesson in such a way that provides for each student the opportunity to express their thoughts and feelings about a musical piece, to jointly find ways to solve analytical and creative problems and music interpretation tasks. The main role of the teacher in such communication is facilitative, i. e. actions aimed at supporting the student, at transferring experience and information to him not in a formal context, for unconditional assimilation, but for creative analysis and joint finding of artistic meanings in the process of creative cooperation should prevail.

Therefore, the application of the personality-oriented and developmental approach in the musical and educational process, which is characterized by features of anthropocentrism, requires compliance with special principles of the organization of pedagogical interaction, in particular, readiness for facilitative support of the student, which will contribute, in particular, to the pedagogical influence of the compensatory-developmental vector. This provision has found support in music-pedagogical studies, from which it appears that the teaching of musical art has a considerable compensatory potential, primarily in the direction of the development of individual's general culture.

Research in the field of music psychology (Leontiev, 1985, Teplov, 1985; Kirnarska, 2006) proved that a complex of musical abilities manifests itself in different subjects of learning to different extent. Instead, in the process of learning, the insufficient level of developing certain components of musical abilities is partially compensated by the purposeful development of musical consciousness and certain skills and competencies. Thus, the lack of coordination between auditory impressions and singing is overcome due to the active use of motor actions that act as models of pitch ratios. However, the compensatory effect does not always allow to achieve the desired results, the obstacle can be both the physiological and individual psychological properties of the student, the inadequacy of the applied pedagogical methods, which indicates the importance of introducing into the process of training future teachers the development of musical abilities of school students based on the principles of *the innovative approach*.

K. Zavalko (2013) maintains that the main function of musical and pedagogical innovation is the improvement of the educational system with the aim of increasing its effectiveness both in terms of professional training of teachers and in promoting the personal development of students. The specified effect, according to the scientist, is provided by the development of "...an innovative system of views, united by a single fundamental idea", which determines the conceptual means, vectors and methods of making appropriate changes to the educational process (Zavalko, 2013, p. 89). The author determines "the creativity and creative search of the teacher, the social order of society, experimental pedagogical research" as the factors that enable the implementation of innovation (Zavalko, 2013: 67).

As a result of the conducted research, the scientists found out that the most positive emotions, interest and creative participation are provided by creative play. It should be noted that this type of activity is also quite complex from the point of view of its organization: the task for the teacher is to maintain a balance between stimulating students to show creativity, spontaneity and subjectivity, compatible with preserving the general focus of the educational process on the formation of appropriate musical competences and performing culture in them.

The solution of this task, according to the conclusions of the scientists-pedagogues, is ensured by integrating the research component into creative activity (Ovcharenko N., Chebotarenko O., Koehn N., Matveieva O., 2019). It is the innovative combination of creative and research elements in problem-based learning that ensures maximum activation of students' cognitive and affective resources, maintains their interest in educational activity simultaneously on emotional and cognitive levels (John, Cameron & Bartel, 2016). At the same time, the degree of integration of the mentioned components should be determined by the teacher based on considering as many characteristics of students as possible – age, psychological, cognitive, mental, cultural, etc., because the more fully their features are taken into account, the more personalized the educational process turns out to be. For example, when organizing such a game with elementary school students, it is advisable to encourage children to fantasize in the process of analyzing a musical work in the form of "free research", to practice spontaneous vocal improvisation

and controlled composition using graphic scores. In this way, creative self-expression and musical activity of school students is ensured.

Therefore, the organization of education on the basis of the innovative approach requires the activation of pedagogical creativity. A teacher should not only be aware of innovative methods of music education, but also anticipate the likely reaction of students and the possible effect of using such methods. Of course, such a prediction is possible due to introspection of one's own experience, however, purposeful, competent use of such experience requires appropriate training, which indicates the importance of the teacher's creative extrapolation of one's own experience into developmental and pedagogical practice, his creativity, professional competence and focus on results. The above shows that there is a need to develop in future music teachers a profound understanding that the goal of their pedagogical actions should be the comprehensive development of school students, their general culture, personal qualities, musical abilities and creative potential.

This process contributes to the development of musical thinking, because school students learn to consciously operate with internal auditory images, creating mental auditory images, embodying ideas, finding certain combinations.

Improvisation with the use of a graphic score, when each performer must follow the process and the score and offer a certain melodic-rhythmic pattern when it is his turn, provides also significant results in terms of the development of musical thinking, rhythmic hearing, sense of the ensemble, etc. Also, this type of activity allows to activate the multimodal developmental impact of musical classes due to the integration of plastic elements (due to the addition of rhythmic movements during performance), which contributes to the development of motor coordination. And, finally, the very process of creating graphic notation also contributes to the formation of visual, figurative associations with the sound of music.

Thus, the success of the developmental impact of the musical and educational process is ensured by the use of a number of scientific approaches that allow to focus pedagogical attention on the comprehensive consideration of the individual properties and psychological characteristics of students, ensured by the implementation of the guiding ideas of the anthropological approach, the preservation of the health of the subjects of the educational process, their musical and creative skills with the help of effective innovative methods and technologies.

Conclusion. Thus, the training of future musical art teachers for the development of school student's' musical abilities is based on a number of interrelated scientific approaches, such as: anthropological, health-preserving, personality-oriented and developmental, innovative approaches.

Their integration should be ensured thanks to the attitude towards the individualized and personal implementation of formative and developmental tasks, personal polymotivation to use the healing potential of musical and developmental tasks, the readiness of future specialists for the personal and psychological support of school students, the provision of a compensatory and developmental vector of pedagogical influence, the ability to multi-functionally direct educational material and creative extrapolation of one's own experience into developmental and pedagogical practice, the use of modern innovative approaches aimed at increasing the effectiveness of the development of musical abilities of school students and, thereby, the ability to learn the ontological and personal artistic value of musical art and the enrichment of their spiritual world.

Список використаних джерел:

1. Гнатів З. Я. Інтеграція філософського і мистецтвознавчого підходів в сучасній музично-педагогічній практиці. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_2_3.pdf
2. Жигаль З. Особистісно орієнтований підхід в процесі навчання музичного мистецтва. *Молодь і ринок*. 2012. Вип. 9 (92). С. 111–114.
3. Завалко К. Педагогічна інноватика в теорії та практиці музичної освіти : монографія. Друкарня «Черкаський ЦНП». 2013. 521 с.
4. Кирнарская Д. К. Теоретические основы и методы оценки музыкальной одаренности (Дис. ... д-ра психол. наук). Санкт-Петербургский государственный университет, 2006.
5. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
6. Кьон Н. Г., Лі Ліцюань. Методика подолання недоліків вокального інтонування у школярів молодшого та підліткового віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. Вип. № 3. С. 122–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2018_3_21
7. Леонтьев А. Н. О механизме чувственного отражения. *Хрестоматия по ощущению и восприятию: учебное пособие для студентов университетов и педагогических институтов, обучающихся по специальности «психология»*. Москва : Издательство Московского университета, 1975. С. 205–216.
8. Масол Л. М. Теоретико-методологічні засади загальної мистецької освіти та поліхудожнього виховання: Культурно-антропологічний підхід. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2009. Вип. 30. С. 180–188.
9. Олексюк О. Антропологічний поворот в мистецькій педагогіці-золотий перетин століть. *Освітологія*. 2016. Вип. 5. С. 152–157.
10. Олексюк О. М. Розвиток духовного потенціалу особистості у постнекласичній мистецькій освіті : монографія. Київ : Київ : ун-т ім. Б. Грінченка. 2019. 268 с.
11. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. Избранные труды в 2-х томах (Т. 1). Москва : Педагогика. 1985.

12. Baines S. A brief anti-oppressive analysis of music pedagogy, the professional musician, and the music business: A case for music therapy. *Music: Social impacts, health benefits and perspectives*. 2013. 167–182 c.
13. Berkowska M., & Dalla Bella S. Acquired and congenital disorders of sung performance: A review. *Advances in Cognitive Psychology*. 2009. Issue 5, 69–83 s.
14. Broh B. A. Linking extracurricular programming to academic achievement: Who benefits and why? *Sociology of Education*. 2002. Issue 75. 69–95 s. DOI: 10.2307/3090254
15. Chazan S., & Cohen E. Adaptive and defensive strategies in post-traumatic play of young children exposed to violent attacks. *Journal of Child Psychotherapy*. 2010. Issue 36 (2), 133–151 s.
16. Costa-Giomi E. The effects of three years of piano instruction on children's cognitive development. *Journal of Research in Music Education*, 1999. Issue 47 (5), 198–212 s. DOI: 10.2307/3345779
17. Dankoff J. Toward a development discourse inclusive of music. *Alternatives: Global, Local, Political*. 2011. Issue 36 (3), 257–269 s. DOI: 1177/0304375411418602
18. Greitmeyer T. Effects of songs with prosocial lyrics on prosocial thoughts, affect, and behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2009. Issue 45, 186–190 s. DOI: 10.1016/j.jesp.2008.08.003
19. Hallam S. The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education*. 2010. Issue 28 (3), 269–289 s. DOI: 10.1177/0255761410370658
20. John B. A., Cameron L., & Bartel L. Creative musical play: An innovative approach to early childhood music education in an urban community school of music. *Action, Criticism, and Theory for Music Education*. 2016. Issue 15 (3), 21–36 s.
21. Ovcharenko N., Chebotarenko O., Koehn N., Matveieva O. (2019). Methodological Readiness of Musical Art Master's Degree Students. A Theoretical Research. *Journal of History Culture and Art Research*. Issue 8 (4). 166–176 s.
22. Yuan Shaoqiang Application of health protection technologies in the field of voice instruction. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. Issue 3 (39), vol. 2, 48–54 s. DOI: 10.51647/kelm.2021.3.2.8

References:

1. Hnativ, Z. Ya. (2014). Intehratsiya filosofsk'koho i mystetstvoznachchoho pidkhodiv v suchasnyy muzychno-pedahohichniy praktytsi [Integration of philosophical and artistic approaches in modern music-pedagogical practice]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy*. Issue 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnads_2014_2_3.pdf [in Ukrainian]
2. Zhyhal', Z. (2012). Osobystisno oriyentovany pidkhdid v protsesi navchannya muzychnoho mystetstva. [A personally oriented approach in the process of learning musical art]. *Molod' i rynek*. Issue 9 (92), pp. 111–114. [in Ukrainian]
3. Zavalko, K. (2013). Pedahohichna innovatyka v teorii ta praktytsi muzychnoy osvity : Monohrafiya. [Pedagogical innovations in the theory and practice of music education : Monograph]. Drukarnya "Cherkas'kyy TSNP". [in Ukrainian]
4. Kyrnarskaya, D. K. (2006). Teoretycheskye osnovy y metody otsenky muzykal'noy odarennosti [Theoretical foundations and methods of assessing musical talent]. *Dys. ... d-ra psikh. nauk, Sankt-Peterburhskyy gosudarstvennyy unyversytet*. [in Russian]
5. Kustovs'ka, O. V. (2005). Metodolohiya systemnoho pidkhotu ta naukovykh doslidzhen' : Kurs lektsiy. [Methodology of the system approach and scientific research : Course of lectures]. Ternopil' : Ekonomichna dumka. [in Ukrainian]
6. K'on, N. H., Li, Litsyuan' (2018). Metodyka podolannya nedolikiv vokal'noho intonuvannya u shkolyariv molodshoho ta pidlitkovoho viku [Techniques for overcoming the shortcomings of vocal intonation in schoolchildren of younger and teenage years]. *Naukovi zapysky Nizhyns'koho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholya. Psykholoho-pedahohichni nauky*. Issue 3, pp. 122–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2018_3_21 [in Ukrainian]
7. Leont'ev, A. N. (2009). O mekhanizme chuvstvennoho otrazhenyya [About the mechanism of sensory reflection]. *Reader on sensation and perception : a textbook for students of universities and pedagogical institutes studying in the specialty "psychology"*. 1975. 205–216. [in Russian]
8. Masol, L. M. (2009). Teoretyko-metodolohichni zasady zahal'noyi mystets'koyi osvity ta polikhudozhn'oho vykhovannya: Kul'turno-antropolohichnyy pidkhdid [Theoretical and methodological foundations of general art education and multi-art education: Cultural and anthropological approach]. *Psykholoho-pedahohichni problemy sil's'koyi shkoly*. Issue 30, pp. 180–188. [in Ukrainian]
9. Oleksyuk, O. (2016). Antropolohichnyy povorot v mystets'kiy pedahohitsi-zoloty peretyn stolit'. [The anthropological turn in art pedagogy is the golden intersection of centuries]. *Osvitohiia*. Issue 5, pp. 152–157. [in Ukrainian]
10. Oleksyuk, O. M. (2019). Rozvytok dukhovnoho potentsialu osobystosti u postneklasychniy mystets'kiy osviti : Monohrafiya [Development of the spiritual potential of the individual in post-non-classical art education : Monograph]. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian]
11. Teplov, B. M. (1985). Psykholohyya muzykal'nykh sposobnostey [Psychology of musical abilities]. *Yzbrannyye trudy v 2-kh tomakh (T. 1)*. Moskva : Pedahohyka. [in Russian]
12. Baines, S. (2013). A brief anti-oppressive analysis of music pedagogy, the professional musician, and the music business: A case for music therapy. *Music: Social impacts, health benefits and perspectives*, 167–182.
13. Berkowska, M., & Dalla Bella, S. (2009). Acquired and congenital disorders of sung performance: A review. *Advances in Cognitive Psychology*. Issue 5, pp. 69–83.
14. Broh, B. A. (2002). Linking extracurricular programming to academic achievement: Who benefits and why? *Sociology of Education*, issue 25, pp. 75, 69–95. doi: 10.2307/3090254
15. Chazan, S., & Cohen, E. (2010). Adaptive and defensive strategies in post-traumatic play of young children exposed to violent attacks. *Journal of Child Psychotherapy*, issue 36 (2), pp. 133–15.

16. Costa-Giomi, E. (1999). The effects of three years of piano instruction on children's cognitive development. *Journal of Research in Music Education*, issue 47 (5), pp. 198–212. DOI: 10.2307/3345779
17. Dankoff, J. (2011). Toward a development discourse inclusive of music. *Alternatives: Global, Local, Political*, issue 36 (3), pp. 257–269. DOI: 1177/0304375411418602
18. Greitmeyer, T. (2009). Effects of songs with prosocial lyrics on prosocial thoughts, affect, and behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*. Issue 45, pp. 186–190. DOI: 10.1016/j.jesp.2008.08.003
19. Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education*, issue 28 (3), pp. 269–289. DOI: 10.1177/0255761410370658
20. John, B. A., Cameron, L., & Bartel, L. (2016). Creative musical play: An innovative approach to early childhood music education in an urban community school of music. *Action, Criticism, and Theory for Music Education*, issue 15 (3), pp. 21–36. Retrieved from: act.maydaygroup.org/articles/JohnCameronBartel15_3.pdf
21. Ovcharenko, N., Chebotarenko, O., Koehn, N., Matveieva, O. (2019). Methodological Readiness of Musical Art Master's Degree Students. *A Theoretical Research. Journal of History Culture and Art Research*, issue 8 (4). Pp. 166–176.
22. Pellitteri, J., Stern, R., & Nakhutina, L. (1999). Music: The sounds of emotional intelligence. *Voices from the Middle*, issue 7 (1), pp. 25–29.
23. Yuan Shaoqiang (2021). Application of health protection technologies in the field of voice instruction. *Knowledge, Education, Law, Management*, issue 3 (39), vol. 2, pp. 48–54. DOI: 10.51647/kelm.2021.3.2.8

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.9>

WARTOŚCI ŻYCIOWE W CZASIE WOJNY

Viktoriia Furkalo

*kandydat nauk filozoficznych, docent Katedry Dyscyplin Społecznych i Prawnych
Humańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia Pawła Tyczyny (Humań, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-0502-3207
katerinalavra@gmail.com*

Volodymyr Furkalo

*kandydat nauk filozoficznych, docent Katedry Dyscyplin Społecznych i Prawnych
Humańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia Pawła Tyczyny (Humań, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-4707-6788*

Adnotacja. Artykuł dotyczy wartości życiowych w czasie wojny. Ustalono, że wojna, oprócz brutalnych konsekwencji, wpływa na świadomość ludzi. Działania wojenne na terytoriach ukraińskich są dystresem jednostki, co prowadzi do urazów psychicznych, a nawet w większości przypadków do przemyślenia, a nawet zmiany wartości życiowych. Przeanalizowano naukowe poglądy filozofów na definicję zjawiska „wartości życiowych” i wyjaśniono, że wartość w rozumieniu filozoficznym jest postrzegana jako analiza ludzkiego, społeczno-kulturowego znaczenia odpowiednich zjawisk rzeczywistości. Świadomość wszelkich zjawisk lub przedmiotów w aspekcie wartości jest ich uświadomienie poprzez kategorię związku dobra i zła, prawdy i błędu, sprawiedliwego i niesprawiedliwego. Wyciągnięto wnioski, że wojna jest próbą skolonizowania świata życia, w którym agresor w ogóle nie chce postrzegać i szanować prawa każdego człowieka do wolności, wyboru, języka, ziemi, domu, a co najważniejsze prawa do życia, że ochrona swoich bliskich, ich terytorium, a przede wszystkim państwa jako całości, jest zachowaniem świata, w którym funkcjonują i żyją ludzie, których znamy, cenimy i kochamy.

Słowa kluczowe: wartości życiowe, wojna, orientacje wartościowe, społeczeństwo, aksjologia.

LIFE VALUES DURING THE WAR

Victoria Furkalo

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
at the Department of Social and Legal Disciplines
Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna (Uman, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-0502-3207
katerinalavra@gmail.com*

Volodymyr Furkalo

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
at the Department of Social and Legal Disciplines of Uman State Pedagogical University
named after Pavel Tychyna (Uman, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-4707-6788*

Abstract. The article examines life values during the war. It was determined that war, in addition to its cruel consequences, affects people's consciousness. Combat actions on Ukrainian territories – distress the individual, which leads to mental injuries, and in most cases to rethinking, or even changing life values. The scientific views of philosophers on the definition of the phenomenon “life values” were analyzed and it was clarified that value in the philosophical sense is considered as an analysis of the human, socio-cultural meaning of the relevant phenomena of reality. Awareness of any phenomena or objects in the value aspect is their understanding through the categorical relations of good and evil, truth and error, fair and unfair. The main results of this awareness include the corresponding subjective evaluation, imperatives, consent, prohibition, normative ideas. It was concluded that the war is an attempt to colonize the world of life, when the aggressor does not want to perceive and respect the right of every person to freedom, choice, language, land, home, and most importantly, the right to life. And the protection of one's relatives and loved ones, one's territory and, above all, the state as a whole is the preservation of the world in which the people we know, appreciate and love function and live.

Key words: life values, war, value orientations, society, axiology.

ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Вікторія Фуркало

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-0502-3207
katerinalavra@gmail.com

Володимир Фуркало

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-4707-6788

Анотація. У статті розглядаються життєві цінності під час війни. Визначено, що війна, крім своїх жорстоких наслідків, впливає на свідомість людей. Бойові дії на українських територіях – дистресують індивіда, що призводить до психічних травм, а ще у більшості випадків до переосмислення, а то й зміни життєвих цінностей. Проаналізовано наукові погляди філософів до визначення феномена «життєві цінності» та з'ясовано, що цінність у філософському розумінні розглядається як аналіз людського, соціокультурного значення відповідних явищ реальності. Усвідомлення будь-яких феноменів чи предметів у ціннісному аспекті є осмислення їх через категоріальні відношення добра і зла, істини та заблудження, справедливого і несправедливого. Зроблено висновки, що війна є намаганням колонізувати життєвий світ, коли агресор взагалі не бажає сприймати та поважати право кожної людини на свободу, вибір, мову, землю, дім, а найголовніше право на життя, що захист своїх рідних та близьких людей, своєї території і, насамперед держави в цілому – це збереження того світу, в якому функціонують і яким живуть люди, яких ми знаємо, цінуємо та любимо.

Ключові слова: життєві цінності, війна, ціннісні орієнтації, суспільство, аксіологія.

Актуальність дослідження. Ключовою проблемою сьогодення є проблема вибору основних життєвих цінностей. Дослідження життєвих цінностей громадян України є особливо актуальним в умовах війни, яка кардинально змінила життя кожного індивіда. Цінності особистості відображають відношення індивіда до соціальної дійсності і визначають мотивацію її поведінки, здійснюють вагомий вплив на всі сторони її діяльності, характеризують внутрішню готовність до виконання певної діяльності по задоволенню потреб та інтересів, вказують на спрямованість поведінки особистості.

Війна, крім своїх жорстоких наслідків, впливає на свідомість людей. Цінності, погляди, світогляд. Війна стає своєрідним мірилом для цих понять. Постійні страждання та смерті змушують замислитись про цінність життя людини. Тому, за таких умов, кожний громадянин відчуває та емоційно реагує на зовнішній світ. Щодня перед індивідом стоять конкретні завдання, він стикається з відповідними ситуаціями, здійснює комунікацію з різними людьми, реагує на різну інформацію та конкретні дії щодо себе та своїх рідних. Саме під час війни на перший план виходять життєві цінності, які виступають певними маркерами аналізу ситуації і нашого світовідчуття, визначають наш характер, здатність реагувати чи терпіти.

Бойові дії на українських територіях дистресують індивіда, що призводить до психічних травм, а ще у більшості випадків до переосмислення, а то й зміни життєвих цінностей.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільш детально проблема життєвих цінностей представлена у наукових працях таких вчених: М. Боришевського, С. Бубнової, О. Дробницького, С. Гусаківської, А. Коршунова, М. Розова, В. Плешакова.

Якщо говорити про сучасні концепції, то вони відображені у наукових дослідженнях наступних учених-філософів: О. Бандури, М. Бургіна, О. Василенко, В. Дробницького, М. Кагана, В. Кортани, М. Марчука, А. Ручки, Л. Чухіна та інші. А наприклад, вивченню сутнісних характеристик цінностей та їх значення в житті особистості приділяли увагу такі вчені, як Г. Балл, О. Зазимко, О. Злобіна, Л. Коберник, Л. Сохань, В. Тихонович, О. Трухан та ін.

Але в наукових дослідженнях цих вчених не приділено достатньої уваги вивченню життєвих цінностей в умовах війни, тому виникла потреба у дослідженні даної проблеми.

Мета статті – вивчення життєвих цінностей під час війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема цінностей ще з давніх часів привертала увагу філософів та науковців і в наш час набула важливого значення. Це свідчить про те, що цінності є підґрунтям способу життя, моделі поведінки, вчинків людини і соціуму загалом. У давньогрецькій філософії першими філософами, які проявляли зацікавленість до даного питання, були Аристотель, Платон та Сократ, які зазначали, що життєві цінності є відповідним стандартом досконалості та зразком для подальшого наслідування. Саме Аристотель був першим вченим, який вивчав ціннісні орієнтації особистості та її чесноти за допомогою емпіричних досліджень. На думку цього філософа, життєві цінності населення ґрунтуються на задоволенні своїх потреб матеріального характеру, соціального статусу і реалізації життєвих потреб.

Без сумніву, це є складовою життєвих цінностей, але Аристотель підкреслював, що необхідно дотримуватися рівноваги у всьому та знати міру, а основними та ключовими видами діяльності людини є політична сфера та мислення.

Аналізуючи китайську філософію, то саме Конфуцій та його учень Менцій стали першими, які приділяли увагу чеснотам та цінностям.

Життєві цінності мислитель та філософ Конфуцій трактував як розуміння та усвідомлення особистістю свого місця у суспільстві та в усьому світі. Крім того, цей китайський філософ визначив, що до ключових життєвих цінностей належить: благосхильність, допомога та повага. А наприклад, його учень Менцій, проаналізувавши наукові праці Конфуція, запропонував ще додати: благопристойність, благочестивість, милосердя та мудрість. Дослідивши всі доробки цих вчених, можна відмітити тотожні, неповторні властивості, які, на думку філософів, є важливою складовою життєвих цінностей всього людства.

Проаналізувавши сучасні філософські джерела, необхідно зазначити, що життєві цінності поділяють на духовні та матеріальні. Наприклад, при обставинах, в яких мова йде про задоволення матеріальних цінностей – особистість вчиняє дії відповідно до її звичок, почуттів та емоцій, а для задоволення своїх потреб та інтересів, то її дії суперечать моральним життєвим цінностям. Як відомо, цінності людини є стійкими, але через значний вплив таких чинників, як переїзд до іншої країни, зміна навколишнього оточення, роботи, умов життя може трапитись їх переоцінка, що впливатиме на життя індивіда в цілому. Тобто, це життєва філософія, чи правила, які можуть регулювати модель поведінки людини, її бажання, потреби та дії.

Як зазначає дослідниця Н. Корнієнко, цінності не є фізичною чи психічною реальністю, а виступають сферою суб'єктно-об'єктних відносин, де суб'єкт – це індивід чи група, а об'єкт – усвідомлена важливість відповідного предмета, її відповідність вищим цілям суб'єкта. В наш час на першому місці знаходяться цінності життя, пошук шляхів та методів як вижити. На основі цього, відбувається переосмислення звичного відношення як до індивіда, так і до природи, пошук нових шляхів духовного розвитку, створення вже нових ідеалів діяльності людини (Корнієнко).

У філософський обіг термін «цінність» був введений в 1960-х роках XIX ст. німецькими філософами Г. Когеном та Р. Лотце і з цього часу укорінилося у філософії та відповідно була сформована аксіологія як спеціальна галузь філософського знання, а її основною метою було вивчення природи цінностей, їхня роль в реальності і в самій структурі ціннісної системи. Сьогодні наукові дослідження щодо проблем аксіології дають змогу зробити висновок, що будь-яка соціокультурна система включає в себе цінності-цілі та цінності-засоби.

Як уже було доведено вченими, наші цілі є утворенням на духовному рівні, неповторним способом, суб'єктивною формою результату діяльності в майбутньому. Зарубіжний філософ Г. Чавчавадзе запропонував гіпотезу, яка заключається в тому, що є безумовні цінності-цілі, які для особистості виступають чіткими вимірами та є мірою для інших цінностей, які включають в себе цінності життя на індивідуальному і суспільному рівні: добро, гармонія, краса. А до цінностей-засобів належать ті, які допомагають реалізувати цінності-цілі.

Сучасний світ цінностей є різностороннім та включає в себе соціально-політичні, матеріальні, духовні, естетичні та етичні цінності. Інколи їх прийнято класифікувати на нижчі, до яких входять матеріальні та вищі – духовні цінності. Крім того, важливо зазначити, що інші цінності, такі як: біологічні, соціальні, вітальні, також є важливими для повноцінного функціонування індивіда. Необхідно зазначити, що в деяких наукових джерелах цінності ділять на індивідуальні (фізичне здоров'я, життя, щастя, благополуччя, сімейний затишок), групові (національні) та вселюдські (блага, незалежності, краси, корисності, віри, надії, правди, кохання) (Корнієнко).

Таким чином, вважаємо за необхідне проаналізувати національні цінності на основі наукової праці вченої Ю. Усової, яка зазначала, що до них належить: добросусідство, свобода, добросусідство, патріотизм, гідність, спокій в суспільстві, мир тощо. Дослідниця підкреслювала, що у всіх сферах життя і діяльності у особистості є власна система цінностей. А головною формою, у якій функціонують цінності, це ідеали, певні уявлення про щось уявне, неповторне, жадане. Крім того, дана вчена зазначила, що в основі ідеалів є такі властивості цінностей, як: надії, віра на краще майбутнє, передчуття отримати те що бажав. Такими є ідеали всебічно розвиненої особистості чи суспільства, у якому будуть реалізовані всі потреби людини (Усова, 2017: 638–639).

А вчена Н. Корнієнко, розглядаючи систему цінностей, як певну ланку, яка пов'язує соціумом з особистістю, включає її у систему суспільних відносин. Крім того, як зазначала вчена, цінності також знаходяться в основі формування мети, засобів та певних умов діяльності, дають відповіді на питання, через що реалізується будь-який процес (Корнієнко).

Як відомо, ціннісні орієнтації можуть не відповідати загальній структурі цінностей, які існують у свідомості соціуму.

Таким чином, на основі вище зазначеного для кожного індивіда може бути цінним і важливим те, що не є таким з погляду суспільних інтересів і чітко визначених норм суспільства. У зв'язку з цим важливо розрізняти ціннісні орієнтації індивіда і орієнтація на цінність, де останнє є відповідним відношенням особистості до норм, звичаїв та зовнішніх настанов (Стасевська, 2014: 72).

Крім того, важливо підкреслити, що цінність у філософському розумінні розглядається як аналіз людського, соціокультурного значення відповідних феноменів реальності. Усвідомлення будь-яких явищ чи предметів в ціннісному аспекті є осмислення їх через категоріальні відношення добра і зла, істини і заблудження, справедливого і несправедливого. До основних результатів зазначеного усвідомлення є відповідне суб'єктивне оцінювання, імперативи, згода, заборона, нормативні уявлення. У сучасному цивілізаційному бутті

індивіда цінності утворюють певний пласт. Так російський філософ М. Каган у своїх наукових працях ввів термін «аксіосфера», яку він трактував як систему чітко визначених форм ціннісного відношення особистості до навколишнього світу, яка закономірно сформувалася в історії культури (Каган, 1997: 56).

В різні історичні періоди, для різних соціальних груп характерними були власні життєві цінності або ціннісні орієнтири, але на певному етапі, з різних обставин, вони вже не були основними і переходили вже на наступний рівень в ієрархії цінностей людини, призводячи до появи та переважання нових ціннісних орієнтирів. Чітко окреслений зміст ціннісних орієнтирів є змінним відповідно до історичного етапу, що обумовлено певними ситуаціями в житті суспільства (Богданець-Білокаленко, 2014: 25–29).

До одних з таких періодів належить війна, яку розпочала Росія проти України, яка значно вплинула на повсякденне життя людей та обумовила вагомі зміни в політичних і соціальних інститутах, економічного становища, життєвих цінностей українських громадян. Крім того, ця жорстока війна знищила традиційні зв'язки на соціальному рівні, змінила вже звичні регулятори моделі поведінки, призвела до насильства. При цьому, смерть вже не є сакральним явищем, війна призвела до високого рівня агресивності, вираженої збуджованості і сприяла дерегулюванню суспільної свідомості, розхитуючи основи моральності, знецінюючи життя особистості (Тарапон, 2016: 9–25).

Як зазначав вчений М. Байдак, про життя в умовах війни люди майже не розмірковували на філософських засадах. Для всіх воно мало реальні буденні виміри – завдання, які потрібно вирішувати кожного дня. Відношення до смерті залежало від того, яке місце вона посідала в системі життєвих цінностей як окремої людини, так і соціуму загалом (Байдак, 2018: 15).

Саме життєві цінності відіграють важливу роль у долі людини. Дана категорія означає те, що саме цінує людина на своєму життєвому шляху, чого бажає, що вважає пріоритетним і чому приділяє найбільшу увагу. До життєвих цінностей входить: родина, фізичне здоров'я, дружба, кохання, матеріальне забезпечення. Якщо індивіди мають подібні життєві цінності, то їх комунікативний процес, як правило, протікає без конфліктів і в повному взаєморозумінні.

Як відомо, життєві цінності є невід'ємною складовою особистості. Збільшення кількості життєвих цінностей змінює свідомість особистості, регулює та мотивує її працю, сприяє формуванню сильної та відповідальної за своє життя особистості.

Крім того, життєві цінності супроводжують особистість впродовж всього її життя та зазнають змін.

Як зазначав вчений В. С. Бліхар у своїх наукових працях (Бліхар, 2010: 198), кожна особистість розставляє пріоритети для себе зі своєї точки зору, самостійно, а також індивідуально визначає пріоритетність та цінність різних явищ чи ситуацій. До переліку загальноприйнятих цінностей належать: традиційні матеріальні цінності (різні види прикрас, модне вбрання, брендовий одяг, картини, техніка, дорогі автомобілі, нерухомість), а також духовні, релігійні, моральні та естетичні цінності (непорочність, доброзичливість, емпатія, чесність, охайність тощо). До окремої категорії цінностей відносяться соціальні, а саме: захист на соціальному рівні, влада, професійна кар'єра, родина, свобода та інші.

Але війна, яку розв'язала Росія на території України вплинула на переосмислення цінностей громадян. Крім того, рівень очікувань та претензій стосовно задоволення власних потреб знизився.

З кожним днем війни люди все більше починають розуміти, що всіх чекає важкий та досить тривалий процес відновлення. Всі люди намагаються зберегти власну цілісність і захистити себе від негативного та психотравматичного впливу війни.

Безумовно, сприйняття світу під час війни змінюється докорінно, це стосується і життєвих цінностей. Наприклад, те, що до війни було важливим, втратило свою цінність. Рівень матеріального достатку, професійна діяльність, всі складові життєвого успіху зникають перед обличчям смерті і масового руйнування.

Справжніми життєвими цінностями стали для українців любов до оточуючих та Батьківщини, дружба, взаємна допомога, життя своє та рідних, близьких людей.

В наш час проблема відродження української нації є важливою, а тому потрібно реалізовувати пошуки, які спрямовані на відтворення такої загальнонаціональної ідеї, щоб на її фундаменті можна було сконструювати нову систему життєвих цінностей. Перш за все, необхідно окреслити відповідні формальні умови для аргументування даних цінностей. Ці умови мають базуватися на таких загальнолюдських цінностей, як справедливість, незалежність, гідність, рівність, права індивіда.

Крім того, потрібно згадати з минулого героїчні постаті, а також важливі події, на які кожна особистість може опертися у житті щоденно. Війна, з однієї сторони, є небезпечною для всього населення, а, з іншої, несе в собі значні можливості та перспективи.

Висновок. Отже, на основі проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що війна є намаганням колонізувати життєвий світ, коли агресор взагалі не бажає сприймати та поважати право кожної людини на свободу, вибір, мову, землю, дім, і найголовніше право на життя. Сьогодні у кожного українця є можливість захищатися та проявляти протест, або ж підкоритися. Ця боротьба відбувається у свідомості людей, насамперед, за те, що відіграє важливу роль для нашого буття у цьому світі. Довгоочікувана перемога у сьогоднішній війні України проти Росії може стати однією для всіх, як спільним є і сучасний світ. Захист своїх рідних та близьких людей, своєї території і, насамперед держави в цілому – це збереження того світу, в якому функціонують і яким живуть люди, яких ми знаємо, цінуємо та любимо. Це більше, ніж будь-яке особисте існування. Таким чином, бути людиною – це мати право жити, робити вибір, жити за своїм вибором.

Перспективи подальшого дослідження. Вищесказане обґрунтовує подальші перспективи дослідження, спрямовані на порівняльний аналіз рейтингу життєвих цінностей молоді та людей похилого віку під час війни.

Список використаних джерел:

1. Байдак М. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук. Спец. 07.00.01 – історія України. Львівський національний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 21 с.
2. Бліхар В. С. Ієрархія цінностей як життєво значима засада формування особистості. *Військово-науковий вісник*. 2010. Вип. 13. С. 198–207.
3. Богданець-Білокаленко Н. І. Ціннісні орієнтири як важлива складова формування особистості дитини засобами художньої літератури. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. 2014. № 10. С. 25–29.
4. Каган М. С. Философская теория ценности. СПб. : Петрополис, 1997. 204 с.
5. Корнієнко Н. Цінності як визначальні характеристики людського буття. Режим доступу: <http://dspace.lneu.edu.ua/bitstream/316497/21916/1/416-418pdf>
6. Стасевська О. А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. Харків, 2014. № 1. С. 62–76.
7. Тарапон О. Ціннісні орієнтири в Україні в умовах формування тоталітарного менталітету 1920–1930-х рр. // “Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe” 2016, nr 2 Україна в умовах (пост)тоталітарної трансформації. *Історія – Культура – Соціальні зміни*, Toruń-Wrocław, ss. 230.
8. Усова Ю. Цінності як визначальна характеристика людського буття. Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації відп. за вип. Т. В. Гончарук. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 638–640.

References:

1. Baidak, M. (2018). Zhinka v umovakh viiny u svitli povsiakdennykh praktyk (na materialakh Halychyny 1914–1921 rr.) [A woman in the conditions of war in the light of everyday practices (based on the materials of Galicia 1914–1921)] : avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kand. istor. nauk. Spets. 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2018. 21 s.
2. Blikhar, V. S. (2010). Iierarkhiia tsinnosteï yak zhyttievo znachyma zasada formuvannia osobystosti [Hierarchy of values as a vital basis of personality formation]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*. Vyp. 13. S. 198–207.
3. Bohdanets-Bilokalenko, N. I. (2014). Tsinnisni oriientyry yak vazhlyva skladova formuvannia osobystosti dytyny zasobamy khudozhnoi literatury [Value orientations as an important component of the formation of a child's personality by means of fiction]. *Nauka i osvita : nauk.-prakt. zhurnal*. № 10. S. 25–29.
4. Kahan, M. S. (1997). Fylosofskaia teoryia tsennosti [Philosophical theory of value]. SPb. : Petropolys. 204 s.
5. Korniienko, N. Tsinnosti yak vyznachalni kharakterystyky liudskoho buttia [Values as defining characteristics of human existence]. Rezhym dostupu: <http://dspace.lneu.edu.ua/bitstream/316497/21916/1/416-418pdf>
6. Stasevska, O. A. (2014). Systema tsinnosteï yak osnova buttia suchasnoho ukrainskoho suspilstva [The system of values as the basis of modern Ukrainian society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”*. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia : zb. nauk. pr. Kharkiv, № 1. S. 62–76.
7. Tarapon, O. (2016). Tsinnisni oriientyry v Ukraini v umovakh formuvannia totalitarnoho mentalitetu 1920–1930-kh rr. [Value orientations in Ukraine in the conditions of the formation of the totalitarian mentality of the 1920–1930s]. “Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe” 2016, nr 2 Ukraina v umovakh (post)totalitarnoi transformatsii. *Istoriia – Kultura – Sotsialni zminy*, Toruń-Wrocław, ss. 230.
8. Usova, Yu. (2017). Tsinnosti yak vyznachalna kharakterystyka liudskoho buttia [Values as a defining characteristic of human existence]. *Sotsiokulturni ta politychni priorytety ukrainskoi natsii v umovakh hlobalizatsii vidp. za vyp. T. V. Honcharuk*. Ternopil : TNEU, S. 638–640.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.10>

WSPARCIE TECHNOLOGICZNE RÓŻNYCH KIERUNKÓW EDUKACJI DOROSŁYCH WE WSPÓŁCZESNYCH WARUNKACH ROZWOJU SPOŁECZNEGO

Olena Shymanska

*kandydat nauk ekonomicznych, docent Katedry Pedagogiki, Kształcenia Zawodowego
i Zarządzania Placówkami Oświatowymi,
Winnickiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia Mychajła Kociubynskiego (Winnica, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-2677-8983
Shamanskalena@gmail.com*

Adnotacja. W artykule zbadano i przeanalizowano wsparcie technologiczne różnych kierunków edukacji dorosłych we współczesnych warunkach rozwoju społecznego. Autor uzasadnia podstawowe znaczenie technologicznego zabezpieczenia edukacji dorosłych w kontekście informatyzacji edukacji i społeczeństwa. Zidentyfikowano zasadniczo nowe możliwości stworzenia wsparcia informacyjno-technologicznego dla przygotowania dorosłych studentów, które zachęciłyby ich do podnoszenia kwalifikacji i samodoskonalenia zawodowego przez całe życie. Wykorzystanie technologii informatycznych w procesie uczenia się dorosłych studentów umożliwia zmianę ram przestrzennych i czasowych interakcji, indywidualizację procesu uczenia się, dostosowanie do cech każdego dorosłego studenta, a także kształtowanie procesu uczenia się w trybie dialogu. Kształcenie na odległość jest jedną z nowoczesnych i skutecznych form nauczania dorosłych studentów. Co więcej, kształcenie na odległość w swej istocie odpowiada humanistycznemu paradygmatowi samej edukacji, ponieważ odpowiada na potrzeby samorozwoju zawodowego i duchowego zarówno nauczyciela, jak i dorosłego studenta.

Słowa kluczowe: wsparcie technologiczne, rozwój społeczny, edukacja dorosłych, informatyzacja oświaty, kształcenie na odległość.

TECHNOLOGICAL SUPPORT OF DIFFERENT DIRECTIONS OF ADULT EDUCATION IN MODERN CONDITIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT

Olena Shamanska

*Candidate of Economic Science, Associate Professor, Subdepartment of Pedagogy,
professional education and management of educational establishments
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsa, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-2677-8983
Shamanskalena@gmail.com*

Abstract. The article analyses the application of technological support of different directions of adult education in modern conditions of social development. The author determines the main role of the technological support of different directions of adult education in the context of education and society informatization. Also, the article defines new possibilities for creation of information and technological support of adult pupils' training in higher education. It would stimulate adult students to increase qualification and professional self-improvement during the whole life. The using of the information technologies in the educational process of adult students allows to change the space and time limits of interaction, to personalize the educational process, to adapt to the peculiarities of each adult student, and also to form the process of studying in dialogue mode. The distance learning is one of the modern and effective forms of adult learning. Moreover, distance learning in its essence corresponds to the humanistic paradigm of education itself, because it meets the needs of professional and spiritual self-development of the teacher.

Key words: technological support, social development, adult education, education informatization, distance learning.

ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІЗНИХ НАПРЯМІВ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Олена Шаманська

*кандидат економічних наук, доцент кафедри педагогіки,
професійної освіти та управління освітніми закладами,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-2677-8983
Shamanskalena@gmail.com*

Анотація. У статті досліджено та проаналізовано технологічне забезпечення різних напрямів освіти дорослих в сучасних умовах суспільного розвитку. Автором обґрунтовано основне значення технологічного забезпе-

чення освіти дорослих в контексті інформатизації освіти та суспільства. Визначено принципово нові можливості для створення інформаційно-технологічного забезпечення підготовки дорослих студентів, які їх стимулювали б до підвищення кваліфікації та професійного самовдосконалення протягом всього життя. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі дорослих студентів дозволяють змінювати просторові та часові межі взаємодії, індивідуалізувати навчальний процес, адаптувати до особливостей кожного дорослого студента, а також сформуванню процесу навчання в режимі діалогу. Дистанційна форма навчання являється однією із сучасних та ефективних форм навчання дорослих учнів. Більше того дистанційне навчання за своєю сутністю відповідає гуманістичній парадигмі самої освіти, оскільки відповідає потребам професійного та духовного саморозвитку як вчителя так і дорослого студента.

Ключові слова: технологічне забезпечення, суспільний розвиток, освіта дорослих, інформатизація освіти, дистанційне навчання.

Introduction. The world process of transition to information society, as well as social, economic and political changes accelerate the process of reforming the system of higher education, in which pedagogical education takes rather special place. At the same time, this feature is that pedagogical education is directly related to the social, economic and political state of society, provides the appropriate level of education, determines the effectiveness of professional activity and development of the nation.

The education system that is satisfied by such requirements should include the application of innovative technologies that would ensure the appropriate level of mobility of the specialist in the field of knowledge and skills. This issue is one of the main in the development of the higher education at the present stage and was reflected in the UNESCO program “Education for the 21st century” and marked the changes of the concept of Lifelong education.

Analysis of relevant research and publications. Theoretical and methodological principles of the work were monographs and articles by Ukrainian and foreign scientists. Different aspects of technological support of different directions of adult education were studied by Ukrainian and foreign researches Bikov, 2009; Kremen, 2003; Semichenko, 2000; El-Mowafy, 2013; Holmberg, 1994; Keegan, 1993; Moore, 1991; Peters, 1998; Tough, 1971; Wedemeyer, 1971. The main attention of scientists is paid to the essence and meaning of the concept of technological support of different directions of adult education in modern conditions of social development. The researchers distinguish important features and characteristics of modern directions and development of adult education in Ukraine, and also pay attention to the using of the information technologies in the educational process of adult students.

The purpose of the article is to study and analyze technological support of different directions of adult education in modern conditions of social development.

Main part. Ukraine’s accession to the Bologna Declaration and the process of formation of the zone of European higher Education requires the development of the modern and new information and technology supporting for adult students’ training at higher educational institutions.

In the modern conditions of education informatization the pedagogical spectrum is expanded and updated, as well as new possibilities for creation of information and technological support of adult pupils’ training in higher education. It would stimulate adult students to increase qualification and professional self-improvement during the whole life.

However, the modern informatization of pedagogical education provides achievement of such strategic goals as:

- Increasing of all kinds of educational activity effectiveness on the basis of using the information and communication technologies.
- Improving the quality of adult students’ training with a new type of thinking in accordance with the requirements of the modern information society.

The using of the information technologies in the educational process of adult students allows to change the space and time limits of interaction, to personalize the educational process, to adapt to the peculiarities of each adult student, and also to form the process of studying in dialogue mode.

The process of social, economic, political and cultural changes that accompany modern society, as well as the transition to information society and globalization processes explain the general crisis of the education system. The essence of which is connected with the inadequacy of the education content and the level of development of the educational system in accordance with the requirements of the information society. It should also be noted that modern information society is characterized by high level of information technologies, developed infrastructures that provide information resources formation and access to information, fundamental changes in social structures, expansion of information activity.

In such conditions, informatization means the changes of the entire educational system with its orientation toward a new and modern information culture, increasing of the access to high-quality education by means of distance education development and tools of informational support of the educational process by modern information technologies.

At the same time, the appearance of distance learning can be explained by the fact that conservatism of traditional universities has become a braking factor in the system of specialists’ training in conditions of intensive changes in our modern society.

At the present stage of social development distance learning has been reflected in Ukraine’s policy of the public information, such as: “The Law of Ukraine on the National Program of Informatization” (2001) and “The Law

of Ukraine on higher Education” (2014). These legislative documents provide the measures that aimed at forming adult education as a carrier of effective forms of interaction with subjects of the pedagogical process.

The development of the information society and the transition to the concept of lifelong education lead to the changes in the paradigm of the education process in general. In particular, each paradigm is formed depending on the element that is dominant in the system of basic parameters of education as social and cultural phenomenon. The following items may be:

- The idea of the system of knowledge, skills that are necessary for adult students in a specific historical epoch.
- Understanding the type of culture and ways of personal development in the process of its assimilation.
- Understanding the values of education in the society.
- The idea of the role of the teacher as a carrier of knowledge and culture in the educational space.
- Place of adult student in the system of education.

The results of the analysis of scientific publications show that the classical educational paradigm was oriented on formation of effective functioning of the person in the collective, on production, in society. Therefore, the invariability of forms of study and quantitative composition of classes at school or groups in higher educational institutions lead to the fact that the desire to improve the content or methodology of teaching specific educational disciplines can not significantly influence the level of their mastering by the majority of adult pupils.

The distance learning is one of the modern and effective forms of adult learning, which is conditioned by the following factors:

- the process of computerization of educational institutions;
- growth of the volume of independent work of adult students;
- advantages of distance learning: flexibility in choosing the place and time of study, possibility of various presentation of information by means of multimedia, growth of active role of the student in study and others.

It is also necessary to take into account the peculiarities of the system of adult education training. Such system can be observed in several dimensions: as a process of professional development of personality; as a goal and result of activity of higher educational institution and in the context of attraction of the student to educational activity (Semichenko, 2000). It is characterized as dynamic, flexible, manageable, orderly and internal harmony of components.

Moreover, distance learning in its essence corresponds to the humanistic paradigm of education itself, because it meets the needs of professional and spiritual self-development of the teacher. The Humanist paradigm appeals to the process of education, to individualization and differentiation, to the teaching process and the process of creativity (Kremen, 2003).

The theory of distance learning, development of which falls on 80-th years of XX century and the beginning of XXI century, represents branch of scientific knowledge, complex of views, ideas, directed on realization and explanation of educational process in system of distance learning. We consider the classification of the theory of distance learning can be reasonable enough.

The results of the analysis of scientific publications show the main components of the distance learning theory, such as:

- The theory of industrialization, which investigates the influence of technologies on the process of education (O. Pithers, M. Campyon, R. Edwards, N. Farnes).
- Theory of interaction and communication, which emphasize the role of pedagogical technologies in achievement of efficiency and information and technological support of the education process.
- Theory of autonomy, which is based on the uncovering of the autonomy of adult students at different stages of study (Keegan, 1993).

Moreover, some researches define the distance learning as the product of industrial era and determine three periods of its development, each of which has certain forms of organization of educational activity. In particular, in a post-industrial society, the traditional industrial model of distance learning no longer meets the needs of adult students with their specific expectations and values. Such situation requires the development of new models of distance learning that would combine long-term group work, new means of receiving information for self-education and wide contacts with means of telecommunications. The basis of the new models of distance learning is the independent management of the studying process and self-study of the student. Thus, the activity of the student will be more autonomous (Peters, 1998).

John Bahat (2019) focused his attention on the organization of communication of adult student and teacher and the role of control system by the teacher. The researcher formed two models of interaction between the teacher and adult student, such as: rigid and flexible. In particular, the rigid model distinguishes the strict control of teacher over the process of teaching, the priority of the educational material, insufficient attention to the dialogue between the teacher and the adult students.

On the other hand, flexible model is characterized by less strict control over the process of teaching, priority of the dialogue between the adult students and the teacher. The functions of the teacher remain unchanged in the two models, such as help in organization of the cognitive activity of adult students and support of their motivation to the educational process.

The understanding of learning as a process of getting knowledge by an adult student is the essence of the theory of Swedish scientist Bohr Holmberg (1994). His main contribution to the theory of distance education is the substantiation of the empirical theory of distance learning, the provision on the solution of the problem

of “loneliness” of the student in the process of distance learning through the organization of guided didactic communication, which is directed on creation of illusion of teaching presence.

B. Holmberg (1994) formulated six components of organizing such communication, among them:

1. The feeling of personal interaction between teacher and adult student helps to form the pleasure of learning and increase motivation. The feeling can be enhanced by well-prepared materials for study and bilateral communication at a distance.

2. Intellectual satisfaction and motivation contribute to achievement of the set goals of training and use of appropriate forms and methods.

3. Atmosphere and friendly conversation promote creation of a feeling of real and effective communication of study.

4. Information transmitted in the process of conversation in an unofficial form is easily learned and remembered by adult students.

5. The concept of “speaking communication” can be applied effectively enough with different technologies of distance learning.

6. Effectiveness planning and management are necessary for the organization of successful training (Holmberg, 1994).

The theory of Charles Wedemeyer (1971) has the important role in substantiating theoretical principles of distance learning. Thus, the American scientist has defined the main characteristics of such training:

1. Communication, stimulus, self-determination of aims and types of educational activity.

2. Distributed the tasks and correspondence for the results of the educational process for teachers and adult students and also established its general components: teacher, adult students, communication system or process of study, program of study.

At the same time, the researcher proposed to consider separate teaching and learning processes and separate the conditions of independent work of adult students:

- The teacher and adult student work at a distance system.

- The process of studying is carried out by means of written communication or other kind of activity of adult students.

- The process of training is individual.

- The process of studying and mastering the educational program are based on the activity of adult students.

- The process of learning takes place in the personal environment of adult students.

- Adult students are responsible for the pace of study according to their personal and individual characteristics (Wedemeyer, 1971).

Developing the theory of transactive distance, M. Moore took into account the conclusions of representatives of humanistic psychology, in particular K. Rogers and Alan Tafa (2017), on the idea of educational autonomy, according to which those adult students who study are well developed to devise their own curriculum and to find sources for studying and evaluating their results (Tough, 1971).

In addition, transaction in distance learning is the interaction of teacher and adult students in environments characterized by spatial separation. It interprets geographical distance as a rather special characteristic of distance learning, taking into account different pedagogical approaches. First of all, the transaction distance is the pedagogical sphere rather than a geographical category, which requires special organization and methods of teaching and provides a connection between three variables: structure, dialogue, autonomy (Moore, 1991).

The creator of the theory of distance learning M. Moore (1973) defined distance learning as the system of learning methods, according to which teaching is carried out separately from educational and learning activity of adult students. So that communication between teacher and student can be promoted by printed, electronic, mechanical and other means (Moore, 1973). So, he determined the following features of distance learning, such as:

- connection of the teaching process;

- using of the technical means of training process;

- possibilities of two-way communication.

Also, the results of the analysis of scientific publications show that in modern society of the practice of distance learning the education system can applying six models of distance learning. These models are based on the use of both traditional and new information technologies, including:

1. Model 1. Study by type of an exsternation. The process of studying is oriented on the requirements of higher and comprehensive school and is intended for those who can not attend classes due to various circumstances. This is actually the out-of-school form of study by an examinee. This model provides expert advice, testing, and independent work.

2. Model 2. University study. This model provides a system of education for adult students who study remotely. Training is carried out on the basis of information and communication technologies. At the same time, educational environments of separate universities are created.

3. Model 3. The training is based on cooperation of several educational institutions. This cooperation allows to create more qualitative and not very expensive educational environment.

4. Model 4. The training is based on specialized educational institutions and provided as specially created for distance learning and oriented on the use of multimedia technologies. Their competences include assessment and certification of those who study. The largest institutes of this type are Open University in the UK and National Technical University in the USA (Colorado).

5. Model 5. Autonomous educational systems. The training is carried out by means of television and radio programs, etc. This model is common in US Universities.

6. Model 6. Informal, integrated distance learning based on multimedia applications. These are self-education programs and are aimed at teaching adults, for those people who, due to various reasons, could not get education before. Such projects may be part of an official educational program or they may be specifically targeted at the specific educational purpose.

It should be noted that, the basis of this classification was the organization of distance learning on the synchronicity of interaction of the educational process. In this context, attention should be paid to the British and American models of distance education. In particular, if the British model is based on case-based technologies (the Open University of the UK), the American model is mostly oriented on the use of network technologies.

Monitoring the peculiarities of distance learning using we should determine its basic functions according to the way of activity and the leading functions of the process of learning. It can allow to solve problems of interactive communication of subjects of educational process, to carry out constant control over level of mastering of educational material, to provide students with access to various information stored on servers, to create the individual educational trajectory.

The interrelation of functions of traditional and distance learning allows to note the expediency of harmonious combination in preparation of adult study of traditional and distance learning, which has found reflection in model of mixed education.

In particular, according to the different scientists, the purpose of mixed training is the commitment to combine the advantages of full-time teaching and e-learning, which is carried out with the help of educational resources in such a way as to avoid disadvantages of both types of education (El-Mowafy, 2013).

According to the analyzed sources, the technologies of distance learning can be divided into three groups:

1. Technologies of presentation of educational information.
2. Technologies of educational information transfer.
3. Technologies of saving and processing of educational information.

It should also be noted that the implementation of educational programs will especially update the technologies of educational information transfer, which provide the process of education and its organization.

Also, the studies have shown that for effective educational system we can use different toolbox, such as;

- case-technologies based on the use of case sets, audio-visual and multimedia educational-methodical materials;
- network technologies based on the use of Internet networks and technologies that use the capabilities of local and global computing networks to provide adult students with educational and methodological materials.

In our opinion the most promising technologies are network technologies and the advantages of which are:

- Interactive. This allows quick adaptation of educational materials for each adult student according to feedback results.
- Efficiency. Provides for the transfer and remote use of any information, as well as virtually unlimited access to any information.
- Possibility to organize a dialogue between adult students and teacher in on-line mode.

The leading role of network technologies is to provide the effective educational dialogue. Thus, education is a dialogue process in its essence, in contrast to self-study. In traditional study the possibility of dialogue is determined by the form of the process of educational process organization, the presence of the teacher and adult students in one place. Then, in the remote study the dialogue is organized through the network technologies of two types, namely: on-line and off-line. In particular, on-line should be considered as technologies that allow to exchange information in a real time mode. Among them are the chat and forum, which allow to exchange text messages via the Internet in real time both between the two interlocutors, and to organize collective conversations, to conduct seminars and group consultations.

At the same time, the using of off-line technologies enables to save the receipt of messages on the PC and to work asynchronously, that is, in a convenient time in unreal scale of time. Such technologies include e-mail, which can be used to transfer various files, documents, databases, obtaining the necessary educational information from the Internet, for consultation with the teacher, and also for cooperation with other adult students. In addition, the use of e-mail can be used in conducting the seminar not only on the traditional scheme, but also on the scheme of the seminar-mutual education and seminar-discussion. It is also advisable to use e-mail to conduct an e-lecture, when the text of the lecture is sent via e-mail, the dates of the recommended literature etc., and then the consultation process is carried out using e-mail.

The studies of pedagogical literature showed that the modern distance learning is based on the use of:

- Web pages. The using of documents that have a unique URL, usually organized as hypertext with text, graphics, sounds, video or animation included, and so on.
- Web sites. Aggregate web pages that are combined in a sense, navigate and physically located on the same web server.
- Blogs. The web magazine or event diary, such as a variety of web sites whose main content consists of regularly added entries, contains text, images, or multimedia, online diary with comments and more.
- Web-forums, which act as an instrument for organizing communication in the Internet-site.
- Chat. The page where you can communicate with other adult students in real time.

- Skype. The computer program that allows you to make free calls over the Internet, establish conference, video, and send text messages and other files.
- Video and teleconferencing. The interactive tools that include audio, video, computer, and communications technologies for real-time communication between geographically remote speakers.

Conclusions. The conducted researches show that the platform for organizing the process of education on such technology is the system of distance education. It gives the opportunity not only to place educational materials in electronic form, but also to develop author's electronic courses, various educational materials in which formed blocks with hypertext and hyperlinks. At the same time, distance learning system provides the opportunity to authorize adult students, and the teacher to control the degree of mastering by students of educational material by means of the use of test systems.

Moreover, the appearance and application of cloud technologies have actualized the creation of a cloud-based educational and scientific environment of a pedagogical institution, which should be considered as an informational and communicative environment. This environment should be considered as the environment of educational institution in which separate didactic functions, as well as some fundamental important functions of realization of scientific researches provide reasonable coordinated and integrated use of services of cloud technologies.

Cloud services are used to make electronic educational resources, which make up rather substantial content of the cloud-oriented environment, provide processes of creation and supply of educational services available to the user. This creates a personalized computer-integrated learning environment as the open computer-integrated educational environment of pedagogical systems, which provides configuration of infrastructure, including virtual, for individual information-communication, information-resource and operational-process needs of the participants of the educational process.

Список використаних джерел:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Ю. Биков. Київ : Атіка. 2009. 684 с.
2. Кремень В. Г. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз : монографія / За ред. В. Г. Кременя. Київ : Наукова думка. 2003. 853 с.
3. Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід / В. А. Семиченко/ *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ, 2000. С. 176–203.
4. El-Mowafy A. (2013). Blended learning in higher education: Current and future challenges in surveying education. *Issues in Educational Research*. Vol. 23 (2). P. 132–150.
5. Holmberg B. (1994). *Theory and Practice of Distance Education* / Borje Holmberg. London ; New York : Taylor & Francis. 264 p.
6. Keegan D. (1993). Reintegration of the teaching acts. *Theoretical principles of distance education*. London ; New York : Routledge. P. 113–134.
7. Moore M. (1991). Editorial: Distance education theory. *American Journal of Distance Education*. Vol. 5. № 2. P. 1–6.
8. Peters O. (1998). Learning and Teaching in Distance Education B: Analyses and Interpretations from an International Perspective. London : Kogan Page. 204 p.
9. Tough A. M. (1971). *The Adult's Learning Projects* / A. M. Tough. Toronto : The Ontario Institute for Studies in Education. 207 p.
10. Wedemeyer C. A. (1971). Independent study. *Encyclopedia of Education IV*. New York : McMillan. P. 548–55.

References:

1. Bikov, V. Yu. (2009). *Modeli organizacijnih sistem vidkritoyi osviti*. [The models of the organizational systems of open education]. Kyiv. [in Ukrainian]
2. Kremen, V. G. (2003). *Neperervna profesijna osvita: filosofiya, pedagogichni paradigmi, prognoz*. [Continuous education: philosophy, pedagogical paradigms, prediction]. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Semichenko, V. A. (2000). *Prioriteti profesijnoyi pidgotovki: diyalnisnij chi osobistisnij pidhid*. [Priorities of professional preparation: professional or personality approach]. Kyiv. Pp. 176–203. [in Ukrainian]
4. El-Mowafy, A. (2013). Blended learning in higher education: Current and future challenges in surveying education. *Issues in Educational Research*. Vol. 23 (2). P. 132–150.
5. Holmberg, B. (1994). *Theory and Practice of Distance Education* / Borje Holmberg. London ; New York : Taylor & Francis. 264 p.
6. Keegan, D. (1993). Reintegration of the teaching acts. *Theoretical principles of distance education*. London ; New York : Routledge. P. 113–134.
7. Moore, M. (1991). Editorial: Distance education theory. *American Journal of Distance Education*. Vol. 5. № 2. P. 1–6.
8. Peters, O. (1998). *Learning and Teaching in Distance Education B: Analyses and Interpretations from an International Perspective*. London : Kogan Page. 204 p.
9. Tough, A. M. (1971). *The Adult's Learning Projects* / A. M. Tough. Toronto : The Ontario Institute for Studies in Education. 207 p.
10. Wedemeyer, C. A. (1971). Independent study. *Encyclopedia of Education IV*. New York : McMillan. P. 548–55.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.11>

KOLIZJE TERMINOLOGICZNE W OKREŚLANIU ISTOTY POJĘCIA PEDAGOGICZNEGO „ARTYSTA-WYKONAWCA”

Liudmyla Shesterikova

aspirantka Instytutu Kształcenia Zawodowego

Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-8303-4294

milashest25@gmail.com

Adnotacja. W rozwoju gospodarki krajowej ważną rolę odgrywają branże kreatywne, co determinuje znaczenie przygotowania przyszłych artystów-wykonawców do działalności przedsiębiorczej. W związku z tym aktualizowana jest potrzeba określenia istoty i treści nazwy zawodu „artysta-wykonawca”. Celem artykułu jest przeprowadzenie teoretycznej analizy wykorzystania pedagogicznego pojęcia „artysta-wykonawca” w przygotowaniu zawodowych młodszych bakałarzy. W wyniku przeprowadzonej przez nas analizy teoretycznej terminu „artysta-wykonawca” okazało się, że stosowanie we współczesnych programach edukacyjnych i zawodowych (zwanych dalej PEZ) pojęcia „artysta-wykonawca” zgodnie z Klasyfikatorem Zawodów charakteryzuje się szeregiem kolizji terminologicznych: istnieje rozbieżność w przewidzianej przez PEZ działalności przyszłego zawodowego młodszego bakałarza (z kwalifikacją 3471 artysta-wykonawca) treści pojęcia „sztuki widowiskowe”, które zwykle stosuje się do form sztuki; użycie terminu „wykonawca” w nazwie specjalizacji bardzo zawęża działalność specjalisty, negując w niej element twórczy, np. możliwość wcielenia przez artystę-wykonawcę własnego pomysłu w pracy (co ma miejsce w PEZ, gdzie przewidziane jest zastosowanie podczas wykonywania indywidualnej techniki). Uzasadnione są propozycje ewentualnej korekty nazwy zawodu „artysta-wykonawca”: zastąpienie terminu „wykonawca” w nazwie zawodu określonym rodzajem działalności (na przykład artysta-grafik, artysta-malarz, artysta-ilustrator, artysta-ikonograf itp.); uszczegółowienie nazwy zawodu poprzez dodanie określonej specjalizacji (np. artysta wykonawca grafiki swobodnej, artysta wykonawca malarstwa tablicowego, artysta wykonawca ilustracji książkowych).

Słowa kluczowe: artysta-wykonawca, wykonawca, zawodowy młodszy bakałarz, działalność gospodarcza, przemysł kreatywny, sztuki wizualne.

TERMINOLOGICAL COLLISIONS IN DETERMINING THE ESSENCE OF THE PEDAGOGICAL CONCEPT “PERFORMING ARTIST”

Liudmyla Shesterikova

Postgraduate Student at the Institute of Vocational Education

National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8303-4294

milashest25@gmail.com

Abstract. Creative industries play an important role in the development of the national economy, which determines the relevance of training future performing artists for entrepreneurial activities. Consequently, the need to determine the essence and content of the name of the profession “performing artist” is actualized. The paper aim is to carry out a theoretical analysis of the use of the pedagogical concept “performing artist” in the training of Professional Junior Bachelors. As a result of our theoretical analysis of the term “performing artist” it was found that the use of the term “performing artist” in modern educational and professional programs (hereinafter: EPP) in accordance with the Classifier of Professions is characterized by a number of terminological collisions: there is a discrepancy between the future activities of the future educational and professional programs Professional Junior Bachelor (according to the qualification 3471 performing artist) of the content of the concept of “performing artist”, which is usually applied to art forms performed for the audience; the use of the term “performer” in the name of the specialization greatly narrows the specialist’s activity, denying the creative component in it, for example, the possibility of the performing artist realizing his own idea in the work (which takes place in the EPP, where it is used during the performance of an individual technique). Proposals regarding the possible correction of the title of the profession “performing artist” are substantiated: replace the term “performer” in the title of the profession with a certain type of activity (for example, graphic artist, painter, illustrator, icon painter, etc.); specify the name of the profession by adding a certain specialization (for example, an artist performing graphics, an artist performing easel painting, an artist performing book illustrations).

Key words: performing artist, performer, Professional Junior Bachelor, entrepreneurial activity, creative industries, visual arts.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОЛІЗІЇ У ВИЗНАЧЕННІ СУТНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ «ХУДОЖНИК-ВИКОНАВЕЦЬ»

Людмила Шестерікова

аспірантка Інституту професійної освіти

Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8303-4294

milashest25@gmail.com

Анотація. У розвитку вітчизняної економіки важливу роль виконують креативні індустрії, що зумовлює актуальність підготовки майбутніх художників-виконавців до підприємницької діяльності. Відтак, актуалізується необхідність визначення сутності і змісту назви професії «художник-виконавець». Метою статті є здійснення теоретичного аналізу використання педагогічного поняття «художник-виконавець» у підготовці фахових молодших бакалаврів. Унаслідок проведеного нами теоретичного аналізу терміну «художник-виконавець» було з'ясовано, що використання в сучасних освітньо-професійних програмах (далі: ОПП) терміну «художник-виконавець» відповідно до Класифікатора професій характеризується низкою термінологічних колізій: існує невідповідність передбаченої ОПП діяльності майбутнього фахового молодшого бакалавра (за кваліфікацією 3471 художник-виконавець) змісту поняття «виконавчі мистецтва», яке застосовується зазвичай до форм мистецтв, що виконуються для глядачів; використання в назві спеціалізації терміну «виконавець» дуже звучує діяльністю фахівця, заперечуючи в ній творчий компонент, наприклад, можливість утілення художником-виконавцем власного задуму у творі (що має місце в ОПП, де передбачено застосування під час виконання індивідуальної техніки). Обґрунтовано пропозиції щодо можливої корекції назви професії «художник-виконавець»: замінити у назві професії термін «виконавець» на певний вид діяльності (наприклад, художник-графік, художник-живописець, художник-ілюстратор, художник-іконописець, тощо); конкретизувати назву професії шляхом додавання певної спеціалізації (наприклад, художник виконавець вільної графіки, художник виконавець станкового живопису, художник виконавець ілюстрацій книги).

Ключові слова: художник-виконавець, виконавець, фаховий молодший бакалавр, підприємницька діяльність, креативні індустрії, візуальні мистецтва.

Вступ. У сучасному світі підприємництво і творчість – дві рівноцінні категорії, що перетинаються у бізнес-просторі та глибоко пов'язані між собою, а креативні індустрії стають прогресивною технологією розвитку сучасної інноваційної економіки, включаючи сфери культури і мистецтва. Креативне підприємництво працює в рамках культурних і творчих індустрій, охоплює такі культурні сфери та види діяльності, як виконавські мистецтва (театр, музика, хореографія тощо), візуальні мистецтва (галереї, архітектура, дизайн, ремесла), аудіовізуальна творчість (ТБ, радіо, медіа, музика, фільми тощо), національна культурна спадщина (історичне середовище, в тому числі, музеї та бібліотеки). Широке розповсюдження витворів мистецтва та їх копій, сувенірів, туризму до центрів світової культури, стилізація та естетичне подання нових товарів, ідей, послуг, рекламної індустрії стають нормою в формуванні культури підприємницької діяльності. (Ткачук, 2015: 501, 503).

Дослідженням креативного підприємництва в культурній сфері займалися такі вчені, як А. Букацелі, О. Ткачук, А. Холодницька, Н. Чечетова, Т. Чечетова-Терашвілі та ін. Важливості вивчення розвитку ключових навичок для підготовки молоді до підприємницької діяльності в публікаціях Л. Лемешко, І. Середіна, Г. Однорог та ін. Сучасні тлумачення терміну «художник» та інших мистецтвознавчих понять оприлюднені в публікаціях Т. Близнюк, І. Демченко, Р. Михайлова, О. Перепелиця, М. Пічкур Г. Сотська, Т. Шмельова та ін. Узагальнення цих праць дало нам змогу з'ясувати, що креативні індустрії займають важливе місце у підготовці майбутніх художників-виконавців до підприємницької діяльності (Шестерікова, 2022). Це актуалізує необхідність визначення теоретичного розуміння сутності і змісту назви професії «художник-виконавець». Цільовою аудиторією нашого дослідження є «художники-виконавці», оскільки відповідно до чинного Класифікатора професій ДК 003:2010 існує код та назва кваліфікації 3471 «художник-виконавець». Водночас, на нашу думку, було б логічно утворювати назву професії за принципом «професія – спеціалізація», а не «професія – дія (здійснення, реалізація задуму)» (у нашому випадку – виконавець).

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз використання педагогічного поняття «художник-виконавець» у підготовці фахових молодших бакалаврів.

Для досягнення мети використовувався метод теоретичного аналізу законодавчих, наукових, навчальних, виробничо-практичних та довідкових джерел – для з'ясування ступеня розробленості проблеми; термінологічний аналіз – для визначення змісту понять, дотичних до терміну «художник-виконавець»; порівняння, зіставлення – для розподілу термінів за категоріями.

Результати й обговорення. Аналіз законодавчих, наукових, навчальних, виробничо-практичних та довідкових джерел свідчать, що традиційний науково-термінологічний апарат тяжіє до вживання звичної назви професії «художник». В сучасній довідковій літературі «художник» – це творчий працівник у галузі образотворчого мистецтва (живописець, графік, скульптор, коміксист) (Академічний тлумачний словник української мови, 2022). За певних контекстів це поняття має більш загальний зміст, позначаючи творчу діяльність особистості або особу, діяльність якої пов'язана з будь-якою формою мистецтва (образотворчого, декоративно-прикладного, візуального). В останні десятиліття художники поєднують мистецьку практику

з дизайнерською, що в окремих випадках дає змогу застосовувати це поняття і щодо дизайну (Михайлова, Перепелиця, 2020: 50). У Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників вказано загальні завдання та обов'язки художника: проводить роботу з упровадження на підприємстві виробничої естетики, яка сприяє підвищенню продуктивності праці, її привабливості та ефективності; розробляє проекти впорядкування та озеленення території підприємства, архітектурно-художнього оформлення фасадів будинків, стежить за правильністю здійснення робіт з оформлення реклами, виставок, панно, плакатів тощо (Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, 2015).

Згідно Класифікатору професій в освітню діяльність закладів освіти впроваджено кваліфікацію «художник-виконавець», хоча вона ніде не обґрунтована і не має офіційного визначення. У довідковій літературі «виконавець» – той, хто виконує музичний, літературний та інший твір або грає певну роль у театральній виставі, кінофільмі тощо (Академічний тлумачний словник української мови, 2022). Сучасні словники визначають виконавця як людину, яка: виробляє твори в будь-якому мистецтві, що підпорядковуються естетичним критеріям; практикує одне з образотворчих мистецтв (художник або скульптор); має торгово-економічну професію, що вимагає знання дизайну, малювання, живопису тощо (комерційний художник); працює в одному з виконавських мистецтв (актор, музикант або співак); є публічним виконавцем (художник пантоміма, художник танцю).

У дипломі фахового молодшого бакалавра (молодшого спеціаліста) кваліфікація визначається через назву професії (художник-виконавець, художник-оформлювач) (Класифікатор професій ДК 003:2010, 2021). Звертаємо увагу на те, що в назвах дизайнерських професій поняття «виконавець» конкретизується шляхом додавання назви певної виконавської діяльності (дизайнер-виконавець графічних робіт, дизайнер-виконавець пакування). Окрім професії «художник-виконавець» функціонують також назви «художник-оформлювач» і «виконавець художньо-оформлювальних робіт», що є спорідненими (однотипними) професійними назвами робіт, які можуть застосовуватися окремо в межах даної класифікаційної групи. На нашу думку, варто виокремити більше споріднених професійних назв роботи відповідно до спеціалізацій. Таким чином, можна було б утворити такі професійні назви роботи художника: художник виконавець вільної графіки, художник виконавець станкового живопису, художник виконавець монументального живопису, художник виконавець ілюстрацій книги тощо.

Для визначення того, за якими кваліфікаціями здійснюється професійна підготовка фахових молодших бакалаврів, нами було проаналізовано освітньо-професійні програми (далі: ОПП) закладів фахової передвищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» (Шестерікова, 2021). У проаналізованих ОПП зазначено, що випускнику присуджується ступінь фахового молодшого бакалавра із присвоєнням кваліфікації 3471 художник-виконавець, художник-оформлювач, виконавець художньо-оформлювальних робіт. Тексти проаналізованих ОПП також не містять визначень даного поняття. У програмах вказані загальні риси професійної діяльності художників-виконавців. При цьому, ОПП передбачають, що фахівець повинен уміти реалізовувати свій художній задум у мистецькому творі, виконаному різними видами образотворчих, графічних та декоративно-прикладних технік, створювати художньо-графічну рекламну продукцію (афішу, оголошення, логотип, листівку), декоративне оформлення сцени або заходу. На нашу думку, було б доцільно і назву професії «художник-виконавець» так само конкретизувати зазначенням певної спеціалізації або не вживати термін «виконавець» у назві професії «художник», оскільки існує категорія виконавських мистецтв (музика, танець, драма), що виконуються для глядачів (Oxford Learner's Dictionaries, 2022). При цьому уточнимо, що в образотворчому мистецтві, архітектурі, прикладних мистецтвах немає виконавчих мистецтв (окрім спеціалізованої форми образотворчого мистецтва, де художники репрезентують свої роботи наживо перед публікою). Виконавчі мистецтва за своєю суттю вважаються художньо-творчою діяльністю, оскільки засновані не на простому механічному перенесенні твору, що виконується, в іншу форму, а на його перевтіленні, що включає такі творчі елементи, як вживання в духовний зміст твору, його інтерпретацію виконавцем згідно з його власним світоглядом і естетичною позицією (Виконавські види мистецтва, б. д.).

До образотворчих мистецтв належать такі засоби, як малювання, живопис, скульптура, архітектура, фотографія, кіно та поліграфія. Багато з цих творів мистецтва створені для стимулювання мислення і почуттів через візуальний досвід (Виконавські види мистецтва, б. д.). Виходячи з цього, художники, яких готують заклади фахової передвищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», використовують фарбу, полотно або різні матеріали для створення фізичних або статичних арт-об'єктів, що відносяться до категорії «візуальні мистецтва». Сучасне використання терміну «візуальне мистецтво» поширюється на образотворче, прикладне, декоративно-прикладне мистецтво та ремесла. З огляду на це, виникає певна колізія, що виражається через невідповідність передбаченої освітньою програмою діяльності майбутнього фахового молодшого бакалавра (за кваліфікацією 3471 художник-виконавець) та змісту поняття «виконавчі мистецтва», де термін «виконавчі» застосовується лише до художників, які демонструють своє мистецтво наживо, на публіку.

Образотворче мистецтво включає в себе таку категорію, як мистецтво перформансу, що може поєднувати інші категорії мистецтва, але вони виконуються наживо, так само як театр і танець. Причому мистецтво перформансу є категорією виконавського мистецтва, але не є театром (Що таке «образотворче» мистецтво?, б. д.). Тобто до професійної діяльності художника-виконавця згідно даної типології можна віднести

проведення майстер-класів і виступів, на яких художники репрезентують процес виконання роботи наживо, перед публікою. Крім цього, з англійської “performance” перекладається як виступ, виконання, відповідно “performer” – виконавець. У такому випадку доцільно утворювати професійні назви діяльності художника без поєднання з терміном «виконавець» – художник-графік, художник-живописець, художник-ілюстратор, художник-іконописець, художник-монументаліст тощо.

Очевидно, розробники діючих ОПП, зазначаючи кваліфікацію «художник-виконавець», керувалися тим, що може бути “creator” – той хто створює ідеї, а також «виконавець», який їх виконує, реалізує. Відтак, термін «виконавець» звужує сферу професійної діяльності художника, спрямовуючи її у виконавське, а не творче русло. Тобто, позначення спеціалізації терміном «виконавець» витісняє з діяльності художника-виконавця елемент творчості. Відомо, що творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного значення. Цілком також очевидно, що розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою розвитку культури особистості (Словник мистецьких термінів, 2016). Можливо, розробники ОПП передбачали наявність певного креативу у застосуванні певних авторських технік чи методик виконання, оскільки термін «техніка» має кілька значень: загальна сукупність знань, умінь і навичок, прийомів і методів, необхідних для створення художнього твору (широке значення), та індивідуальна манера майстра, його особистісне бачення світу (вужке значення) (Словник мистецьких термінів, 2016). У образотворчому мистецтві є ще категорія, відома як декоративно-прикладне мистецтво або ремесло, що є більш утилітарним, але все одно зберігає певний художній стиль і потребує творчого підходу до реалізації певного задуму (Що таке «образотворче» мистецтво?, б. д.). Відтак, можна зробити висновок про те, що художник-виконавець може реалізовувати свій творчий потенціал завдяки застосуванню індивідуальної авторської техніки. Отже, можна говорити про дві форми прояву творчості – пов’язаній зі створенням ідеї та способом її втілення в життя. Проте це дещо суперечить обґрунтованій у сучасних ОПП декларації щодо можливості втілення художником-виконавцем у виконуваних творах власного творчого задуму.

Висновки. Унаслідок проведеного нами теоретичного аналізу терміну «художник-виконавець» було з’ясовано, що використання в сучасних ОПП терміну «художник-виконавець» згідно Класифікатору професій характеризується низкою термінологічних колізій. Обґрунтовано пропозиції, щодо можливого уточнення назви професії «художник-виконавець». Перша пропозиція полягає в тому, що для художників-виконавців виконавську функцію у назві професії доцільно конкретизувати зазначенням певного виду роботи згідно спеціалізації (наприклад, художник виконавець вільної графіки, художник виконавець станкового живопису, художник виконавець монументального живопису, художник виконавець ілюстрацій книги тощо). Друга пропозиція полягає у відмові від вживання терміну «виконавець» у назві професії «художник-виконавець» (наприклад, художник-графік, художник-живописець, художник-ілюстратор тощо), оскільки виникає низка термінологічних колізій щодо доцільності вживання терміну «виконавець» у назві професії художника. Одна з них виражається через невідповідність передбаченої освітньою програмою діяльності майбутнього фахового молодшого бакалавра (за кваліфікацією 3471 художник-виконавець) та змісту поняття «виконавчі мистецтва», де термін «виконавчі» застосовується лише до художників, які демонструють своє мистецтво наживо, на публіку. Інша колізія полягає в тому, що позначення спеціалізації терміном «виконавець» заперечує можливість утілення художником-виконавцем у виконуваному творі власного творчого задуму (що задекларовано в ОПП). При цьому, елемент творчості художника-виконавця може проявлятися у застосуванні ним власної авторської техніки у процесі реалізації створеної іншим митцем художньої ідеї. Відтак, можна говорити про креатив, пов’язаний зі створенням ідеї, та креатив, пов’язаний з її утіленням у життя.

Список використаних джерел:

1. Виконавські види мистецтва. *hmn.wiki*. URL: https://hmn.wiki/uk/Performing_arts (дата звернення: 05.08.2022).
2. Класифікатор професій ДК 003:2010. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 05.08.2022).
3. Михайлова Р., Перепелиця О. Художник як провідна фігура історії мистецтва. *Актуальні проблеми сучасного дизайну. Міжнародна науково-практична конференція*. Київський національний університет технологій та дизайну. 2020. С. 49–52.
4. Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v033620304?find=1&text=художник#w1_2 (дата звернення: 06.08.2022).
5. Сотська Г., Шмельова Т. *Словник мистецьких термінів*. Херсон : Стар, 2016. 52 с.
6. Однорог Г. Модель інтегральної ключової компетентності майбутніх кваліфікованих робітників швейного профілю. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*. 2021. 3. С. 19–27.
7. Ткачук О. М. Креативність у підприємницькій діяльності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. 7. С. 500–503.
8. Художник. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/khudozhnyk#:~:text=Тлумачення,%20значення%20слова%20«художник»%20живописець,%20графік,%20скульптор> (дата звернення: 06.08.2022).
9. Шестерікова Л. Підготовка майбутніх художників-виконавців до підприємницької діяльності у сфері креативних індустрій. *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (звітної) Інституту професійної освіти НАПН України (29 квітня, 17–20 березня 2022 р.)*. Інститут професійної освіти НАПН України. 2022. С. 257–259.

10. Що таке «образотворче» мистецтво? URL: <https://www.greelane.com/uk/гуманітарні-науки/образотворче-мистецтво/what-are-the-visual-arts-182706> (дата звернення: 05.08.2022).
11. Definition, pictures, pronunciation and usage notes. *Oxford Learner's Dictionaries/ Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries*. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/the-performing-arts?q=performing+arts> (дата звернення: 06.08.2022).
12. Shesterikova L. Development of entrepreneurial competence in educational and professional programs for training of performing artists. *Professional Pedagogics*. 2021. 2 (23). P. 63–70. <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.23.63-70>

References:

1. Vykonavski vydy mystetstva [Performing arts] (n. d.). *hmn.wiki*. URL: https://hmn.wiki/uk/Performing_arts [in Ukrainian]
2. Klasyfikator profesii DK 003:2010 [Classifier of professions DK 003:2010] (2021). *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> [in Ukrainian]
3. Mykhailova, R., & Perepelytsia, O. (2020). Khudozhnyk yak providna fihura istorii mystetstva [The artist as a leading figure in the history of art]. In Aktualni problemy suchasnoho dyzainu. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [Actual problems of modern design. International scientific and practical conference] (s. 49–52). Kyivskyi natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu [Kyiv National University of Technology and Design]. [in Ukrainian]
4. Pro zatverdzhennia Vypusku 1 “Profesii pratsivnykiv, shcho ye zahalnymy dlia vsikh vydiv ekonomichnoi diialnosti” Dovidnyka kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv [On the approval of Issue 1 “Professions of employees that are common to all types of economic activity” of the Handbook of qualification characteristics of employee professions] (2015). *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v033620304?find=1&text=художник#w1_2 [in Ukrainian]
5. Sotska, H., Shmelova, T. (2016). *Slovyk mystetskykh terminiv [Dictionary of artistic terms]*. Kherson : Star, 52. [in Ukrainian]
6. Odnoroh, H. Model integralnoi kliuchovoi kompetentnosti maibutnikh kvalifikovanykh robivnykiv shveinoho profilu [The model of integral key competence of future qualified workers of the sewing profile]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*. 2021. 3. S. 19–27. [in Ukrainian]
7. Tkachuk, O. M. (2015). Creativity in business activities. *Global and National Problems of Economy*, 7, 500–503. [in Ukrainian]
8. Khudozhnyk [Artist] (2022). In *Akademichnyi tlumachnyi slovyk ukraïnskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. URL: <http://sum.in.ua/s/khudozhnyk#:~:text=Тлумачення,%20znachennia%20slova%20«khudozhnyk»,%20zhyvopysets,%20hrafik,%20skulptor> [in Ukrainian]
9. Shcho take “obrazotvorche” mystetstvo? [What is “fine” art?] (n. d.). URL: <https://www.greelane.com/uk/гуманітарні-науки/образотворче-мистецтво/what-are-the-visual-arts-182706> [in Ukrainian]
10. Shesterikova, L. (2022). Pidhotovka maibutnikh khudozhnykiv-vykonavtsiv do pidpriemnytskoi diialnosti u sferi kreatyvnykh industrii [Preparation of future artists-performers for entrepreneurial activities in the field of creative industries]. In *Naukovo-metodychne zabezpechennia profesiinoi osvity i navchannia : materialy KhVI Vseukraïnskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (zvitnoi) Instytutu profesiinoi osvity NAPN Ukrainy (29 kvitnia, 17–20 bereznia 2022 r.) (s. 257–259) [Scientific and methodological support of professional education and training: materials of the 16th All-Ukrainian scientific and practical conference (report) of the Institute of Professional Education of the National Academy of Sciences of Ukraine (April 29, March 17–20, 2022) (p. 257–259)]*. Instytut profesiinoi osvity NAPN Ukrainy [Institute of Professional Education of the National Academy of Sciences of Ukraine]. [in Ukrainian]
11. Definition, pictures, pronunciation and usage notes (2022). In *Oxford Learner's Dictionaries/ Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries*. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/the-performing-arts?q=performing+arts> [in English]
12. Shesterikova, L. (2021). Development of entrepreneurial competence in educational and professional programs for training of performing artists. *Professional Pedagogics*, 2 (23), 63–70. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.23.63-70> [in English]

CULTURE AND ART

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.12>

KULTUROLOGICZNE PODSTAWY WYSTĘPOWANIA DESTYNACJI TURYSTYCZNYCH W KIJOWIE DO KOŃCA XIX WIEKU

Paulo Berest

*aspirant Katedry Kulturoznawstwa i Komunikacji Międzykulturowej,
Narodowej Akademii Kadr Kierowniczych Kultury i Sztuki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-5218-4812

berest@gmail.com

Adnotacja. W artykule przeanalizowano kulturowe aspekty historii rozwoju miasta Kijowa i zbadano kulturowe podstawy występowania destynacji turystycznych, od początku założenia miasta. Rozważane są również główne historyczne i kulturoznawcze etapy powstawania Kijowa i jego destynacji turystycznych; opisano współzależność politycznych, gospodarczych i innych czynników rozwoju miasta z kulturowymi elementami ewolucji destynacji turystycznych w Kijowie; podsumowano sekwencję i podstawę powstawania destynacji turystycznych w Kijowie podczas jego historycznego rozwoju.

Zastosowano ogólne naukowe, teoretyczne i empiryczne, a także specjalne metody kulturoznawcze poznania naukowego. W szczególności stosowane są metody analizy, syntezy, genetyczny, historyczny i inne. Okazało się, że kulturoznawcze badanie związku powstawania i historii rozwoju Kijowa oraz powstawania i ewolucji destynacji turystycznych nie zwróciło znaczącej uwagi. To między innymi determinuje znaczenie i nowość tego wywiadu naukowego.

Zaproponowano sekwencyjną, chronologiczną gradację kulturowych etapów powstawania i rozwoju destynacji turystycznych w Kijowie. Badanie to sugeruje dalsze kroki naukowe w badaniu określonej tematyki.

Słowa kluczowe: destynacje turystyczne, kulturoznawstwo turystyczne, historia Kijowa, procesy społeczno-kulturowe, dziedzictwo historyczne i kulturowe.

CULTUROLOGY GROUNDS FOR EMERGENCE TOURIST DESTINATIONS IN KYIV UNTIL THE END OF THE 19TH CENTURY

Paulo Berest

*Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies and Intercultural
Communications*

National Academy of Culture and Arts Management (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5218-4812

berest@gmail.com

Abstract. The article analyzes the culturology aspects of the history of the development of the city of Kyiv and investigates the culturology grounds for emerging tourist destinations, from the beginning of the founding of the city. Also, the main historical and cultural stages of the formation and its tourist destinations are examined; the interdependence of political, economic and other factors of development of the city with the cultural elements of the evolution of tourist destinations in Kyiv are described; the sequence and the basis of the formation of tourist destinations in Kyiv, throughout its historical development are summarized.

General scientific, theoretical and empirical, as well as special culturology methods of scientific knowledge were applied. In particular, methods of analysis, synthesis, genetic, historical and others were implemented. It was found that cultural research of the relationship between the formation and history of the development of Kyiv and the emergence and evolution of tourist destinations has not been paid much attention. This, among other things, determines the relevance and novelty of the present scientific exploration.

A sequential, chronological gradation of cultural stages of emergence and development of tourist destinations in Kyiv is proposed. This research anticipates further scientific steps in the study of this matter.

Key words: tourist destinations, culturology of tourism, history of Kyiv, socio-cultural processes, cultural heritage.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПІДГРУНТЯ ВИНИКНЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ В КИЄВІ ДО КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

Павло Берест

*аспірант кафедри культурології та міжкультурних комунікацій,
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-5218-4812

berest@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано культурологічні аспекти історії розвитку міста Києва та досліджено культурологічні підґрунтя виникнення туристичних дестинацій, від початків заснування міста. Також розглянуті основні історико-культурологічні етапи становлення Києва та його туристичних дестинацій; описано взаємозалежність політичного, економічного та інших чинників розвитку міста з культурологічними елементами еволюції туристичних дестинацій в Києві; узагальнено послідовність й підґрунтя формування туристичних дестинацій в Києві, протягом його історичного розвитку.

Застосовано загальнонаукові, теоретичні й емпіричні, а також спеціальні культурологічні методи наукового пізнання. Зокрема застосовані методи аналізу, синтезу, генетичний, історичний та інші. Виявлено, що культурологічному дослідженню взаємозв'язку становлення й історії розвитку Києва та виникнення й еволюції туристичних дестинацій, не приділялося значної уваги. Це, серед іншого, й обумовлює актуальність та новизну даної наукової розвідки.

Запропоновано послідовну, хронологічну градацію культурологічних етапів виникнення та розвитку туристичних дестинацій в Києві. Дане дослідження передбачає подальші наукові кроки у вивченні окресленої тематики.

Ключові слова: туристичні дестинації, культурологія туризму, історія Києва, соціокультурні процеси, історико-культурна спадщина.

Вступ. Від початків свого заснування Київ був основою та центром державотворчих, культурних, духовних, політичних, економічних та інших процесів становлення і розвитку українського народу.

Туристична активність, мандри, у всіляких своїх проявах і різноманітних формах, супроводжувало історію людства від самих основ зародження цивілізацій. В залежності від стану й рівня соціокультурного розвитку країни та суспільства, під впливом геополітичних, військових, економічних та інших чинників, виникали, формувались та розвивались ті чи інші туристичні практики, тогочасні туристичні дестинації та види подорожей. Чимдалі тим більше вони еволюціонували, набуваючи сучасного вигляду й властивостей. Проте, чинник потягу людини до близьких або далеких мандрівок, пізнання нового, цікавого, чи відвідування визначних пам'ятних місць, завжди залишався й був одним з ключових стимулів до початку подорожі. Саме тому, важливо розглянути, прослідкувати всі історичні етапи культурологічного підґрунтя виникнення туристичних дестинацій в тому чи іншому важливому місці чи території.

Загальноприйнятим є визначення, що туризм – це є подорож для відпочинку, бізнесу чи розваги. Всесвітня туристична організація визначає туристів як людей, що подорожують і залишають місця свого звичайного проживання. Термін туристична дестинація не є ще повністю науково усталеним, проте, здебільшого під ним розуміють об'єкт, місце, місцевість в яку турист цілеспрямовано вирушає з метою задоволення якихось своїх потреб пов'язаних з подорожжю: відпочинок, лікування, культура, розваги тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовні наукові студії туристичних дестинацій починаються лише в 1980-х роках, після того, як данський вчений Н. Лейпер застосував це поняття до території, що є привабливою для подорожуючих. Далі цей напрямок продовжили З. Бауман, О. Йоргенсен, Е. Кохен, К. Купер, М. Менсон, Н. Сіссон, Дж. Уррі, Д. Флетчер, Д. Шлагвайн та інші вчені.

Наразі, у науковому світі, загальноприйнятими є наступні чотири напрямки вивчення туристичних дестинацій: географічний, економіко-управлінський, маркетинговий, соціально-культурологічний. Концепції соціально-культурного простору приділяють увагу різноманітним аспектам еволюції й функціонування культури на конкретній території. Вони фокусуються на меті подорожі, чому туристи обирали саме цей об'єкт, ідеологічних та духовних складових мандрівки тощо. Таким чином, соціально-культурні складові досліджень туристичних дестинацій звертають увагу на культурний вплив дестинації, їх мистецьке, освітнє, релігійне, значення, вплив на звичаї та норми поведінки, нематеріальні взаємини та символічні цінності (Корж & Басюк, 2017). Так Д. Снепенгер та інші дослідники називають туристичні дестинації, що їх оглядають подорожуючі, скарбницею сенсів та ціннісного досвіду. А туристи, в свою чергу, під час відвідування відповідних дестинацій, збагачуються новим досвідом, отримують нові смисли й значення (Snepenger, 2007).

Опрацювання соціокультурних складових туризму та туристичних дестинацій з культурологічних поглядів і підходів здійснювали: Л. Божко, А. Данелюк, С. Дичковський, В. Лях, І. Климко, І. Крупа, О. Макієнко, В. Малахов, М. Мельничук, С. Панченко, В. Сівєрс, Т. Шершова та інші вітчизняні вчені.

В той же час, слід відмітити, що культурологічному дослідженню взаємозв'язку становлення й історії розвитку Києва та виникнення й еволюції туристичних дестинацій, не приділялося значної уваги. Це, серед іншого, й обумовлює актуальність та новизну даної наукової розвідки.

Мета роботи полягає у аналізі та вивченні культурологічних аспектів історії розвитку столяного міста Києва, як наміру й цілі подорожей багатьох поколінь мандрівників; у дослідженні культурологічного підґрунтя виникнення туристичних дестинацій в Києві, від початків його заснування.

Завданням дослідження є розглянути основні історико-культурологічні етапи становлення Києва та його туристичних дестинацій; проаналізувати взаємозалежність політичного, економічного та інших чинників з культурологічними елементами еволюції туристичних дестинацій в місті Києві; визначити вплив вищезначених чинників на розвиток культури мандрів в Центральній Україні; дослідити послідовність й підгрунтя формування туристичних дестинацій в Києві, протягом його історичного розвитку.

Матеріал і методи досліджень. Для досягнення мети і завдань статті було проведено моніторинг, збір, вивчення, класифікація та аналіз матеріалів, праць, наукових розробок з тематик, що напряду чи опосередковано відносяться до предмету даної праці. Опрацьовано джерельні та інші відповідні матеріали опублікованих досліджень й тематичну літературу.

Для вивчення означеної тематики застосовано загальнонаукові, теоретичні й емпіричні, а також спеціальні культурологічні методи наукового пізнання. Зокрема застосовані методи аналізу, синтезу, генетичний, історичний та інші. Крім того, методологія дослідження ґрунтується на застосуванні міждисциплінарного підходу, що передбачає залучення методологічних підходів окремих гуманітарних галузей: культурологія, історія, соціологія, політологія та інших з метою усебічного дослідження та аналізу вивчаемого феномену.

Результати та їх обговорення. Київ, як стародавнє, первосвятительське, великокняже і королівське місто, відомо з літописних джерел з V століття н. е., з моменту появи на історичній арені давньоукраїнських племінних союзів антів та полян. Хоча археологічні розкопки, античні та давньоримські історичні хроніки засвідчують, що торгове поселення і фортеця, на цьому місці, існували ще за часів Скіфії, Боспорської держави та Римської імперії. Відомі й різні версії, хто саме є засновником Києва – король антів Бож, правитель союзу племен європейських (білих) гунів й антів Баламир чи полянський князь Кий. В будь-якому разі, з кінця IV – початку V століття Київ впевнено починає виходити на історичну та політичну арену цілої Європи. Від часів перших своїх засновників-правителів, Київ стає центром, навколо якого гуртувались давньоукраїнські, а пізніше східнослов'янські племена.

У перських й арабських джерелах IX–X століття неодноразово згадується державне утворення Куявія, що знаходилося на середньому Подніпров'ї та вело активну торгівлю як зі Сходом, так й з Візантією (Боровський, 1976). З постанням Великого князівства Київського або Київської Русі, за часів правління династії Святославовичів, Київ остаточно закріплює за собою значення головного торгового, релігійного, культурного, туристичного центру всієї Східної Європи. Розвиваючись, з VI століття, як головне місто союзу давньоукраїнських племен полян, сіверян, деревлян та інших, після прийняття християнства, спочатку князем Аскольдом, потім княгинею Ольгою, й нарешті Великим князем Володимиром, Київ також стає головним місцем паломництва. В різноманітних історичних хроніках його називають Святим, Богобереженим, Золотоверхим, Славним тощо.

Протягом своєї багатотисячної історії Київ мав й декілька різних назв. З четвертого тисячоліття до н. е. на цих теренах розвивалась Трипільська культура, городища якої були у самому Києві та його околицях. Давніші протокиївські поселення початку нашої ери, відкриті археологами, знані на Старокиївській горі, на Подолі, на Замковій горі й Киселівці, на Кудрявці, на Корчуватому та Мишоловці, а також у селищі Берестове на Печерську. Відоме також місто часів Римської імперії, I–II ст. н. е., Каструм Азагаріум або *Castrum Azagarium*, що розташовувалось на Подолі (Ерофалов, 2016).

Словник географічний Королівства Польського та інших країн слов'янських подає наступні варіації назви нашої столиці: Кийов, Кіова, Кияба (Кий-Аба), Китава, Кияв, Куява, Кав, Киджева, Коніаба та інші. Зустрічаються також написання назви міста не через літеру К, а через латинську С (Ц або Ч): *Cijewa*, *Chios*, *Chuc* і *Chunigrad* або *Kānu-gard*. Античним давньогрецьким варіантом назви був Самбатас або Самватас (*Σαμβατας*). В пізніші часи монголо-татарського панування відома тюркська назва Манкерман чи Манкірмен (*Mankirmen*), що в перекладі означає Славне Місто або Величне Місто. У Ватиканських буллах 1314 і 1340 років місто називається Маєрія або Маджерія (*Majeria*), або відома також інша латинська назва *Magraman* (*Słownik*: 62).

Таким чином, археологічні та письмові данні засвідчують, що з доісторичної сивої давнини, Київ знаходився на жвавому перетині торговельних шляхів зі сходу на захід та з півдня на північ, й протягом тисячоліть був відомим економічним і культурним центром. А це, в свою чергу, безперечно, сприяло розвитку культури мандрів, коли до Києва прибувало багато подорожуючих, що сприяло розвитку відповідної прототуристичної інфраструктури та прототипів туристичних дестинацій. Грецькі, перські, арабські, римські та інші купці прибували з усіх усюд, а давньоукраїнські торговці та мореплавці вирушали у зворотньому напрямку.

Хоча вистачало на цих землях й військових протистоянь. Так, збереглись перекази, що за часів панування короля антів Божа, відбулась війна з остготами, які спочатку завдали поразки антам. Проте пізніше, об'єднані сили білих гунів та антів перемогли правителя готів Вінітара, саме поблизу Києва. А після занепаду імперії короля гунів, готів, мідян, антів та інших племен Аттіли, через деякий час, Центральна Україна підпадає під владу хозар. Приблизно до 790–800 років Київська держава полян, деревлян, сіверян та інших давньоукраїнських племен платила данину Хозарії (*Słownik*: 62). З іншого боку, ці взаємозв'язки та відносно безпечні шляхи, на великих територіях від Карпат і Дніпра до Волги, від Десни до Чорного моря, сприяли широкому розвитку міжнародної торгівлі. В цих умовах, поступова розбудова Києва, збільшення його економічної і військової міці, призвело до того, що вже князь Аскольд почав проводити самостійну від Хозарії політику, здійснив поход на Константинополь, а пізніше уклав торговий союз зі Східною Римською імперією (Візантією) та прийняв хрещення.

З VIII століття, на зміну давньокіївської династії приходить нова, що не лише закріплюється у столиці, але й об'єднує навколо себе багато сусідніх племен. Остаточне становлення Великого князівства Київського або Київської Русі, як суверенної давньоукраїнської держави та східноєвропейської імперії, завершується з перемогою князя Святослава над хозарами та прийняттям Володимиром християнства, як державної релігії. При цьому, не лише київські князі Аскольд, Олег, Ольга здійснювали походи до Константинополя, але й багато українських купців продовжували вирушати у близькі й далекі мандри. Так само й у Київ приїздила велика кількість торговців та дипломатичних делегацій, що внесло свою лепту в історію розвитку тогочасного туризму в Центральній Україні. Відомо, що в Київ прибували не лише посланці зі східних азійських країн чи Константинополя, але й також від імператора Священної Римської імперії Оттона II, на чолі з єпископом Адальбертом, баварських та інших земель, що залишали спогади про свої подорожі до української столиці.

Таким чином, до VIII століття східнослов'янські племена союзи почали оформлюватись в князівства, що поступово увійшли до державного утворення Великого князівства Київського (Київської Русі). Осередками таких удільних князівств були у деревлян – Іскоростень, у сіверян – Чернігів, у білих хорватів і лучан – Галичина, у дулібів і волинян – Новгород, а пізніше Володимир (відповідно до наукового обґрунтованих висновків північний Великий Новгород виник не раніше 1044 року, а літописний Новгород з якого прийшли до Києва князі Олег та Ігор знаходився на Волині), у кривичів – Смоленськ і Полоцьк (Діба, 2015). Нижче Прип'яті й по Дніпру панували поляни, між Бугом і Дністром – уличі, на південний захід від них й до самого Чорного моря – тиверці, над берегами річки Західний Буг – бужани. Північніше всіх цих давньоукраїнських племен, на захід розселялись балтські племена, а на схід давньобілоруські племена дреговичів, кривичів. На самому північному сході Русі мешкали в'ятичі, а поряд з ними й далі до Уралу та Волги перебували численні угро-фінські племена чудь, весь, меря, угри та інші. В другій половині IX століття, під час правління князя Олега, угорські племена пішли зі своїх земель з під Уралу й стали під Києвом. Як пише літописець, вони ризикали по українських землях «так, як тепер половці». Проте, отримавши відсіч від Київських військ князя Олега, вони пішли далі на захід, перешли Карпатські гори, окупували землі волохів і південних слов'ян, воювали з моравами і чехами та осіли в долині над Дунаєм (Повість, 1990).

Після хозар, зносивши зі Східною Римською імперією (Візантією) заважали угри, печеніги, булгари та інші орди, що сливе постійно мігрували Причорноморськими степами та робили напади на Київ, Переяслав, решту прикордонних українських міст. У протистоянні з цими ордами й пройшла майже трьохсотрічна історія Великого князівства Київського або Київської Русі, під керівництвом князів і королів з династії Святославичів. За цей час давньоукраїнська держава розширилась до Закарпаття, Холма, Перемишля й Червенських міст на заході, Балтійського моря й Новгорода на півночі, Чорноморських степів, Криму й Дунаю на півдні, мокшанських боліт, Оки й Клязми на сході. Династія українських монархів поріднилася з правителями Франції, Данії, Швеції, Польщі, Чехії та багатьох інших європейських держав.

За Ярослава Мудрого та його наступників, Київ став процвітаючим, одним з найбільших в Європі міст, осередком торгівлі, освіти, ремесел та визнаним духовним центром. В XI столітті в ньому нараховувалось понад 400 церков і монастирів, а паломники й прочани йшли до Києва, нескінченим потоком, з усієї великої держави.

Онук Ярослава Мудрого та син Великого князя Київського Ізяслава Ярославича – Ярополк був коронований Папою Римським 1075 року у Римі на короля Русі. Хоча тоді цій гілці українських монархів не вдалось надовго утримати владу в Києві, проте з цієї дати починається нова епоха в історії української державності – історія Королівства Руського (Українського).

Після смерті Володимира Мономаха, ще одного онука Ярослава Мудрого та сина принцеси Східної Римської імперії (Візантії), починається боротьба за великокняжий київський престол між старшою гілкою Мономаховичів, представленою Мстиславом Великим (сином Володимира Мономаха й англійської принцеси Гіти) і його синами та Ольговичами – чернігівською гілкою Ярославичів. Проте, в це міжусобне змагання за владу втрутились також суздальсько-половецькі князі зі східних кордонів Київської Русі. Так, другою дружиною Володимира Мономаха була донька половецького хана, від якої народився князь Юрій Долгорукий, що посідав удільні князівства на північно-східних землях Київської Русі, де мешкали угро-фінські племена та половці. У шлюбі Юрія Долгорукого, також, з донькою іншого половецького хана народився Андрій «Боголюбський», який 1169 року пішов війною на Київ: своїми ордами він захопив, зруйнував, спалив й пограбував столицю. Андрій «Боголюбський» поводився як загарбник й окупант, забравши все цінне, в тому числі й Ікону Вишгородської (т. з. «Володимирської») Богоматері та повернувся до себе у Володимир-на-Клязьмі. Також Андрій «Боголюбський» намагався відділити північно-східну православну церкву від Київської митрополії, створивши власну, підпорядковану йому єпархію. Як пише літописець: суздальці так дуже сильно зруйнували 1169 року Київ, що монголо-татари не мали що руйнувати 1240 року (Гаврилів, 2017).

Місто було цілком віддано на здобич розпусним суздальцям, переможці, як варвари, перетворили його на пустку. Вони грабували палаци, будинки, храми та монастирі. Навіть Свята Софія, Михайлівський та Києво-Печерський монастирі зазнали страшних грабунків. Суздальці і половці зривали образи, вбивали священників, грабували церковний посуд, одяг, знімали куполи і дзвони. Таким чином, Київ зазнав дуже суттєвих руйнувань. Підтвердження того, що Андрій вважав Київ чужим для себе було й те, що він не став сам правити тут, повернувшись на північ, а в місті посадив свого молодшого брата Гліба Юрійовича. Тим часом,

Мстислав II Ізяславич, онук Мстислава Великого, син Великого князя Київського Ізяслава Мстиславича та німецької принцеси, зібравши союзні війська, спільно з іншими давньоукраїнськими князями, прогнав Гліба з суздальцями з Києва (Słownik: 70).

Далі, син Мстислава II та польської принцеси – Роман Мстиславович продовжив боротьбу за Київ та великокняжий престол. Він майже об'єднав в єдину державу всі українські землі та титулувався Самодержцем всієї Русі та Володарем Руської землі. За його правління відбулась й друга спроба утвердження Руського (Українського) королівства. Існує навіть гіпотеза про коронування, у 1204 році, Папою Римським Інокентієм III Романа Великого на Короля Русі (rex Ruthenorum). В будь-якому разі, точно доведено, що така пропозиція, про коронування Великого князя Київського Романа Мстиславича папської короною йому надходила (Однороженко, 2009). А після нового зруйнування Києва монголо-татарами, саме династія Романовичів: Данило Романович, Василько Романович, Лев Данилович, Юрій Львович та їх нащадки стають королями Русі-України та продовжувачами державотворчих традицій.

Після правління у Києві Романа Мстиславича або Романа Великого й аж до 1240 року, місто поступово відновлює своє стільне і центральне значення у великій, але роздробленій, державі. 1212 року Великий князь Київський з династії Мономаховичів – онук Ізяслава Мстиславича та правнук Мстислава Великого – Інгвар Ярославич добровільно зрікає престолу на користь Мстислава III Романовича, що десять років правив Русю на великокняжому троні. 1223 року, у битві при Калці, об'єднані сили давньоукраїнських удільних князівств зазнали страшної поразки. Було вбито 6 старших князів, в тому числі й Великого князя Київського Мстислава III, 70 воєвод, а давньоукраїнських воїнів полягло близько 10 тисяч. Проте, цього разу монголи, дійшовши лише до Новгород-Сіверського ним і Чернігова, повернув назад у степ до Волги і Дону (Słownik: 72).

Отже, Київ, у перші сорок років XIII століття, частково відновив свою велич, й за підтримки Галицького князівства, остаточно перестав бути залежним від Суздаля. Останнім, перед монголо-татарською навалою, Великим князем Київський був Данило Романович. Тим часом монголи, на чолі з Бату-ханом, онуком Чингізхана, пішли на Суздаль, чий князі швидко перейшли на їх бік; й монголи сливе дуже легко заволоділи Рязанською, Муромською, Ростовською і Заліською землею. Тоді як Чернігів, Переяслав і Київ не здались загарбникам й героїчно бились з ними до кінця (Słownik: 73).

1241 року до сплюндрованої і спаленої столиці прибуває Михайло Всеволодович або Михайло Чернігівський, що стає Великим князем Київським й докладає надзвичайно багато зусиль для відновлення міста. Він активно сприяє призначенню нового (замість вбитого монголами) митрополита Київського і всієї Русі. Ним стає архієпископ Петро Акерович, який, за сприяння князя, вирушив на Вселенський церковний I Ліонський Собор, де намагався переконати Папу Римського й західних королів в необхідності утворення військової спілки проти монголо-татар. Однак, 1246 року, відмовившись виконувати поганські обряди на вогні, у ставці монголів, його було страчено. В той же час північний князь Олександр Невський, що виконав всі ритуали поклоніння монгольському хану, був призначений намісником монголів в багатьох колишніх удільних князівствах Київської Русі. Зусилля Великого князя Київського Михайла Всеволодовича, якого було проголошено святим, щодо відновлення Києва, були настільки успішними, що вже через шість років після знищення міста, кількість його населення значно зросла. Коли того ж 1246 року, містом проїжджав папський легат Джованні де П'єрано Карпіні він бачив тисячі мешканців й відновлені будинки й церкви (Słownik: 74).

Після падіння Києва, Королівство Русі-України, за правління династії Романовичів, майже на 150 років, стає спадкоємцем державотворчих та націотворчих процесів українців, прямим й безпосереднім наступником Великого князівства Київського (Київської Русі). В період свого найбільшого розквіту Королівство Русі або Руське (Давньоукраїнське) королівство обіймало терени від Закарпаття, Холма, Перемишля й Червенських міст до Києва, Переяслава і середнього Подніпров'я, від Берестейщини, Волині й Сіверщини до Чорного моря, Дунаю, Дністра, Молдови і Буковини.

Вже під час правління королів Руської (Української) землі Андрія Юрійовича і Лева II Юрійовича, відбувається зміцнення сусідньої Литовської держави. А князь Гедимін починає титулувати себе королем Литви й Русі та претендувати на всі землі Великого князівства Київського та Королівства Русі-України. Близько 1323 року, королі Русі Андрій та Лев II загинули, за одними джерелами у битві з Великим князем Литовським Гедиміном, за іншими – у боротьбі з Золотою Ордою. Після цього Подніпров'я переходить під Литву, й Гедимін настановив у Києві свого намісника князя Міндовга.

В наслідок цих подій, починається довга боротьба українських князів проти литовського та проти польського експансії й панування. Великий князь Руський Свидригайло, зібравши багатьох українських удільних князів під свої знамена, виступив за окремішність українських земель. Пізніше, ті ж самі процеси впроваджувались й за Великого князя Вітовта. Як зазначав історик М. Грушевський: в дійсності боротьбу вели українці під проводом князів з литовської династії. Польсько-литовська боротьба за руські (українські) землі, властиво, була саме польською-українською боротьбою. Тобто, боротьбою українських князівств, які під проводом литовських князів, хотіли оборонитися від польського завоювання. Підсумком цієї боротьби стало, близько 1394 року, об'єднання українських удільних князівств Київського, Волинського, Новгород-Сіверського, Переяславського, Подільського, Чернігівського у складі Великого князівства Литовського (Грушевський, 1993). Як наслідок, вже 1395 року Вітовт починає титулувати себе Великим князем Литовським, Руським (тобто Українським) і Жемайтійським, а його велика держава називалась Велике князівство Литовське, Руське (Українське) та Жемайтійське. Офіційною мовою в цій державі була руська (давньоукраїнська), тобто книжна мова Великого князівства Київського і Королівства Русі.

Проте татари продовжували періодично загрожувати, а інколи, нападати та грабувати Київ : Крім того, 1352 та 1376 роки пам'ятні в столиці епідемією чуми, що тоді в Європі мала назву «чорна смерть». Під час цих епідемій померло багато киян та мешканців інших міст – Переяслава, Чернігова тощо (Słownik: 74).

Українські та литовські князі багато уваги приділяли важливому церковному питанню. За часів панування монголів та їх васалів з Суздалі, Володимира-на-Клязмі та Москви, частина митрополитів Київських, під тиском, за підкупом чи за інших обставин, сливе весь час перебували на півночі. Монархи Великого князівства Литовського та Руського (Українського) всіляко намагались виправити цю ситуацію, й навіть звертались до Вселенського патріарха, щоб він призначив окремого митрополита Київського і всієї Руси саме для українських і білоруських земель. Так, Митрополит Київський і всієї Руси Кипріянін, який спочатку перебував у Москві, переїхав до Києва й до 1390 року сприяв відновленню й відбудові головного кафедрального собору Святої Софії (Słownik: 74). Нарешті, після 1441 року, коли московські царі пішли в розкол, почали призначати власних митрополитів самовільно, без погодження зі Вселенською церквою, наступні митрополити Київські, Галицькі та всієї Руси Григорій II, Мисаїл Пструч, Іона I, Йосиф Болгариневич та інші стали більше уваги приділяти власне українським православним справам та розвитку Київської митрополії. А делегація від української православної церкви брала участь у Вселенському Флорентійському соборі на якому обговорювалось питання відновлення єдності між католиками та православними.

В той же час, за сприяння Великого князя Литовського і Руського (Українського) Вітовта, а також, завдяки активній діяльності й підтримці Великих князів Київських Володимира Ольгердовича (роки правління в Києві 1362–1394), Олелько Володимировича (1443–1454) та Семена Олельковича (1454–1470), що проводили цілком самостійну політику, та деякий час карбували власну монету, Київ повертає собі не лише політичну й церковну вагу, але й знову стає купецьким центром всієї України та міжнародної торгівлі. В Київ, знову, починає прибувати багато купців, паломників та інших пі дорожуючих, відбудовується княжа фортеця на Замковій горі, Києво-Печерський монастир та інші церкви.

Після смерті останнього Київського князя, 1470 року, незважаючи на те, що він мав прямих спадкоємців, польський король Казимир IV вирішив призначити до Києва свого намісника. Кияни цілий рік чинили спротив цим спробам, заявляючи, що вже мають собі князя. Проте, під загрозою військової сили, були вимушені визнати за владу Мартіна Гаштольда, ставленика Казимира. В той час в місті почались селитись генуезці, вірмени та інші торговці (Słownik: 76).

Вже наступний король Польщі, Великий князь Литовський і Руський (Український) Олександр Ягеллончик надає Києву самоуправління та Магдебурзьке право, завдяки чому, місто стає ще більш процвітаючим, в якому розвиваються торгівля, ремесла, науки, освіта тощо. Всі наступні монархи Речі Посполитої, аж до остаточної окупації Центральної України московськими військами наприкінці XVIII століття, підтверджували своїми грамотами місту Магдебурзьке право і самоуправління.

В цей час набувають своєї величчї нащадки Великих князів Київських та Королів Руси – князі Острозькі. Їх такого називали ще некоронованими королями Руси. Князь Костянтин Острозький (1460–1530) фактично вважався світським главою всього православного населення України. Василь-Костянтин Острозький (1526–1608) був одним з найзаможніших і найвпливовіших магнатів Речі Посполитої та воєводою Київським протягом 49 років. Інший нащадок королів Русі Михайло Вишневецький (1529–1584) також був воєводою Київським, а також гетьманом Війська Запорозького реєстрового та сенатором Речі Посполитої. За їх сприяння, старання та меценатства, Київ відроджується, повертає свою давню красу, величчю на значення як одного з провідних міст Східної і Центральної Європи. Мешканці Києва користувались значними привілеями, могли обирати поміж себе муніципальних чиновників, діяла міська варта «Золота Хоругва», міські суди, бургомістр тощо. Також знатні мешканці міста (міщани), на рівні з боярством, мали право володіти землею та мати власні печатки (герби), подібні до гербів української шляхти (Słownik: 78).

Після зародження і розвитку козацтва, гетьмани та козацька старшина, що стала новим шляхетським станом, також всіляко підтримували розвиток Києва. А гетьман всієї України Петро Конашевич-Сагайдачний записався всім Військом Запорізьким до Київського братства й сприяв відновленню православної церкви та призначенню, 1620 року, Митрополитом Київським, Галицьким і всієї Руси видатного церковного і культурного діяча Йова Борецького. З поверненням митрополита до Києва, та за підтримки українських князів, гетьманів, шляхти й козацької старшини, місто остаточно повертає та закріплює за собою, якщо не політичний столичний статус, то статус духовного, освітнього, культурного, економічного центру всієї України.

Загалом, підсумовуючи все вище зазначене, можемо запропонувати наступну послідовну, хронологічну градацію культурологічних етапів виникнення та розвитку туристичних дестинацій в Києві, що ґрунтуються на відповідних етапах його історичного шляху:

- Зародження й заснування Києва – період, від доісторичних часів, коли, відповідно до археологічних розкопок, на місці Києва існували трипільські та пізніші поселення. Доведено, що вже з I століття нашої ери на Подолі існувало місто, що вело активну торгівлю з Римською імперією, персами та іншими державами й народами. Знайдені артефакти свідчать про жваві торгові шляхи, що проходили через Київ зі сходу на захід, і з півдня на північ. Вже тоді Київ стає місцем активного відвідування його іноземними купцями та іншими мандрівниками.

- Початки Київського князівства – період з часу офіційного заснування Києва в 460–480 роках до часів правління князів Аскольда і Діра. Цей етап характеризується правлінням давньокіївської княжої династії нащадків легендарного князя Кия та розвитком міста, як центру політичного й економічного життя антич.,

полян та інших давньоукраїнських племен. Поступово Київ стає центром й столицею всіх українських земель від Сяну до Дону й від Полісся до Чорного моря. Ця доба також характеризується тимчасовою залежністю Києва від Хозарського каганату. Однак, в той же час, ця взаємодія надала змогу подальшому розвитку й процвітання торгівлі, ремесел, вигідному економічному й культурному обміну.

- Доба Великого князівства Київського або Київської Русі – характеризувалась правлінням династії Святославичів, що розбудували міцну й величну східноєвропейську державу. Після офіційного прийняття християнства, до економічних і торгових додаються також релігійні й духовні фактори. Київ стає головним центром паломництва та тогочасного релігійного туризму з усіх куточків величезної Русі.

- Доба Королівства Русі-України – період, коли, незважаючи на руйнування й пограбування Києва, він залишався духовним центром нового державного утворення, що продовжило традиції Київської Русі та українського етногенезу. Поступово Київ відновлюється й повертає собі прочан й купців.

- Доба Великого князівства Руського (тобто Українського) – напівавтономне утворення, що існувало у складі Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського, а пізніше у складі Речі Посполитої. В цей час йшла активна боротьба, як за спадщину Королівства Русі-України, так й за володіння Києвом та іншими містами між різними сусідніми країнами. Однак, завдяки видатним українським князям, магнатам, меценатам, що всіляко підтримували розвиток церкви та культуру, місто не занепало, а продовжувало розвиватись. Київ стає не лише торговим, релігійним центром, але й освітнім, культурним містом, в яке мандрують купці, паломники, студенти, митці тощо.

- Козацька доба – починається після виникнення козацтва, яке стає не лише основним захисником інтересів українського народу, але й дає новий поштовх для розвитку українського шляхетського стану – козацької старшини. Завдяки зусиллям Гетьмана всієї України П. Сагайдачного в Києві відновлюється українська православна церква, повертається в місто Митрополит Київський, Галицький і всієї України, відбудовуються монастирі, церкви, засновуються нові друкарні, підтримується розвиток української культури.

- Окупація Центральної України російськими військами – до початку XIX століття Російська імперія остаточно захопила все Подніпров'я, зруйнувала Запорозьку Січ, скасувала полки (адміністративно-територіальні одиниці Гетьманщини) та сформувала на українських землях губернії. На жаль, через ліміт та обмеженість друкованого місця, в цій статті не вдалось вповні розкрити всі аспекти заявленої теми. Тому, подальше вивчення даної проблематики буде зроблено в наступній публікації.

Отже, якщо мандри, туризм передбачають пересування людей у просторі між їхнім домом і пунктами призначення – туристичною дестинацією; то дослідження туристичних дестинацій, обставин за яких вони виникають, стимулів, ідей та причин, які спонукають людину вирушати до них є одним з важливих предметів соціо-культурологічних студій. Проте, поки що, відносно мало науковців приділяє цій тематиці свою увагу. Хоча розуміння відповідних процесів й факторів, що впливають на часові й просторові відносини, які формують мандрівники в результаті подорожей, мають свої глибокі наслідки для розвитку, як культури, так й соціуму в цілому.

Висновки. Дослідження показало, що на всіх історичних етапах розвитку міста Києва існує безпосередній, багатограний зв'язок між цими етапами та виникненням й становленням туристичних дестинацій, як кінцевих пунктів подорожей тогочасних мандрівників. Визначено, що існують багатоскладові культурологічні підгрунти виникнення туристичних дестинацій в Києві від часів його заступання й протягом всієї історії розвитку.

Розкинувшись на зручних мальовничих пагорбах високого правого берега Дніпра, завдяки своєму вигідному географічному розташуванню, місто тисячоліття було центром всієї України та Східної Європи, що привертало увагу своїми дестинаціями багатьох мандрівників, купців, паломників тощо. Воно було політичним, економічним, духовним, релігійним, культурним, освітнім осередком багатьох поколінь. Містом князів, королів і гетьманів, що прикрашене давньою і вічною славою.

За дуже влучним висловлюванням українського класика М. Рильського – хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього; хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани. Тому, подальше вивчення культурологічних аспектів еволюції столиці України у контексті становлення в ній туристичних дестинацій, дозволить застосувати напрацьовані матеріали для розвитку державних, місцевих та комерційних програм розвитку туристичної галузі, збереження історико-культурної спадщини та становлення нашої держави на рівень розвинених, цивілізованих, успішних країни світу.

Список використаних джерел:

1. Боровський Я. Є. Куявія, Славія і Артанія за історичними та археологічними джерелами. *Дослідження з руської археології*. Київ, 1976. С. 135–145.
2. Гаврилів І. Український націоналізм-російський шовінізм: причини та наслідки протистояння. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 155–165.
3. Грушевський М. С. *Історія України-Руси*: в 11 т., 12 кн. Т. 4. Київ : Наук. думка, 1993. 544 с.
4. Діба Ю. Novuogardia Калюси Малого – Новугородь Ольги – Nemogardas Святослава – Новгородь Володимира (локалізація Новгород Х ст. у світлі історичної картографії). *Матер. міжнар. наук.-прак. конф. ВПБА УПЦ КП. 19.05.2015*. Луцьк : ЕΙΚΩΝ, 2015. С. 73–91.
5. Ерофалов Б. Л. К исторической топографии Киева. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2016. № 46. С. 269–277.
6. Корж Н. В., Басюк Д. І. *Управління туристичними дестинаціями*. Вінниця : «ПП “ТД Едельвейс і К”», 2017. 322 с.

7. Однороженко О. А. *Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст.* Харків, 2009. 320 с.
8. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком). Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ : Рад. письменник, 1990. 558 с.
9. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom IV. Red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. Warszawa. *Електронний ресурс*. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/ (дата звернення: 18.08.2022).
10. Snepenger D., Snepenger M., Dalbey M., Wessol A. Meanings and Consumption Characteristics or Places at a Tourism Destination. *Journal of Travel Research*. 2007. № 45 (3). Pp. 310–321.

References:

1. Borovskiy, Ya. Ye. (1976). Kuyavia, Slavia i Artania za historycznymi ta archeologicznymi dzherelamy [Kuyavia, Slavia and Artania according to historical and archaeological sources]. *Doslidzhennia z ruskoj arkeolohii*. Kyiv. P. 135–145. [in Ukrainian]
2. Havryliv, I. (2017). Ukrainyski natsionalizm-rosiyski shovinizm: prychny ta naslidky protyborstva [Ukrainian nationalism – russian chauvinism: the causes and consequences of the confrontation]. *Skhidnoievropeyskiy historychny visnyk*. № 2. P. 155–165. [in Ukrainian]
3. Hrushevskiy, M. S. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]*: V 11 t., 12 kn. T. 4. Kyiv : Nauk. dumka. 544 p. [in Ukrainian]
4. Dyba, Yu. (2015). Novuogardia Kaliusy Maloho – Novuhorodъ Olhy – Nemogardas Sviatoslava – Novъhorodъ Volodymyra (lokalizatsiia Novhoroda X st. u svitli historychnoi kartohrafi) [Localization of the Novgorod 10th cent. in context of the evidence of Historical Cartography]. *Mater. mizhnar. nauk.-prak. konf. VPBA UPTs KP. 19.05.2015*. Lutsk : EIKON. P. 73–91. [in Ukrainian]
5. Erofalov, B. L. (2016). K ystorycheskoi topohrafiy Kyeva [To the historical topography of Kyiv]. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*. № 46. P. 269–277. [in russian]
6. Korzh, N. V., Basiuk, D. I. (2017). *Upravlinnia turystychnymy destynatsiiamy [Management of tourist destinations]*. Vinnytsia : “PP ‘TD Edelveis i K’”. 322 p. [in Ukrainian]
7. Odnorozhenko, O. A. (2009). *Rus'ki korolivski, hospodarski ta kniazivski pechatky XIII–XVI st. [Rus' royal, household and princely seals of the 13–16th centuries]*. Kharkiv. 320 p. [in Ukrainian]
8. Povist vremianykh lit: Litopys (Za Ipatskym spyskom) [The story of ancient years: Chronicle (According to the Ipat list)]. Per. z davnoruskoi, pisliaslovo, koment. V. V. Yaremenka. Kyiv : Rad. pismennyk, 1990. 558 p. [in Ukrainian]
9. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom IV. Red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. Warszawa. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/ (data zvernennia: 18.08.2022). [in Polish]
10. Snepenger, D., Snepenger, M., Dalbey, M., Wessol, A. (2007). Meanings and Consumption Characteristics or Places at a Tourism Destination. *Journal of Travel Research*. № 45 (3). Pp. 310–321. [in English]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.13>

PROBLEM OCHRONY I POPULARYZACJI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WE WSPÓŁCZESNEJ UKRAINIE: ASPEKT BEZPIECZEŃSTWA

Svitlana Marchenko

*starszy wykładowca Katedry Nauk Społecznych
Poleskiego Uniwersytetu Narodowego (Żytomierz, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-3662-9826
ssaanny75@gmail.com*

Adnotacja. Wydarzenia społeczno-polityczne ostatnich dziesięcioleci i wojna na pełną skalę, rozpętana przez Rosję w Ukrainie, zaktualizowały podejście bezpieczeństwa do zrozumienia takiego zjawiska jako dziedzictwa kulturowego. Artykuł zawiera analizę związku dziedzictwa kulturowego i bezpieczeństwa narodowego w kontekście agresji informacyjnej, ideologicznej i militarnej Rosji w Ukrainie. Odzwierciedlona jest potrzeba fizycznej ochrony zabytków historii i kultury, aby w pełni i obiektywnie oświetlić historyczną ścieżkę narodu, ujawnić jego rozwój kulturowy, ukształtować jego pamięć historyczną. Określono znaczenie świadomości wartości dziedzictwa kulturowego przez szerokie masy ludności dla narodowej samoidentyfikacji i przeciwstawiania się propagandowym wpływom wroga. Zwrócono uwagę na kwestie dziedzictwa kulturowego w strategiach bezpieczeństwa narodowego Ukrainy XXI wieku. Ujawniono znaczenie zachowania i popularyzacji dziedzictwa kulturowego Ukrainy dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego państwa. Uzasadniona jest potrzeba rozpowszechnienia wiarygodnej ukraińskiej narracji na świecie i ujawnienia wyjątkowości ukraińskiej tożsamości.

Słowa kluczowe: miejsce dziedzictwa kulturowego, zabytki historii i kultury, wartości kulturowe, tożsamość narodowa, pamięć historyczna, bezpieczeństwo narodowe, narracja.

THE PROBLEM OF CULTURAL HERITAGE PRESERVATION AND PROMOTION IN MODERN UKRAINE: SECURITY ASPECT

Svitlana Marchenko

*Senior Tutor of the Department of Social Sciences
Polissya National University (Zhytomyr, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-3662-9826
ssaanny75@gmail.com*

Abstract. Social and political events of the last decades and the fullscale war unleashed by Russia in Ukraine has actualized a safety issue of comprehension of such a phenomenon as cultural heritage. The article contains an analysis of the interconnection between cultural heritage and national safety in the context of Russia's informational, ideological and military aggression against Ukraine. The necessity of physical preservation of historical monuments and culture for the full and objective coverage of the historical path of the people, revealing its cultural development, forming its historical memory.

The importance of the awareness of cultural heritage value by the broad masses of the population is crucial for national self-identification and resistance to the propaganda influences of the enemy. Emphasized on insufficient attention to cultural heritage issues in national strategies safety of Ukraine in the 21st century. The importance of preservation and promotion of the cultural heritage of Ukraine to ensure the national state security is revealed. The need to spread the reliable Ukrainian narrative in the world and the disclosure of uniqueness Ukrainian identity has been proved.

Key words: object of cultural heritage, historical and cultural monuments, cultural values, national identity, historical memory, national security, narrative.

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

Світлана Марченко

*старший викладач кафедри суспільних наук
Поліського національного університету (Житомир, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-3662-9826
ssaanny75@gmail.com*

Анотація. Суспільно-політичні події останніх десятиліть та повномасштабна війна, розв'язана Росією в Україні, актуалізували безпековий підхід до розуміння такого явища як культурна спадщина. Стаття містить аналіз зв'язку культурної спадщини та національної безпеки в контексті інформаційної, ідеологічної та військової агресії Росії проти України. Відображено необхідність фізичного збереження пам'яток історії та культури для повного і об'єктивного висвітлення історичного шляху народу, розкриття його культурного розвитку, формування

його історичної пам'яті. Визначено важливість усвідомлення цінності культурної спадщини широкими масами населення для національної самоідентифікації та протистояння пропагандистським впливам ворога. Наголошено на недостатній увазі до питань культурної спадщини у стратегіях національної безпеки України XXI століття. Розкрито важливість збереження та популяризації культурної спадщини України для забезпечення національної безпеки держави. Обґрунтовано необхідність поширення достовірного українського нарративу у світі та розкриття унікальності української ідентичності.

Ключові слова: об'єкт культурної спадщини, пам'ятки історії та культури, культурні цінності, національна ідентичність, історична пам'ять, національна безпека, нарратив.

Вступ. Українська культурна спадщина впродовж століть зазнавала зазіхань з боку Російської та радянської імперій, Україні відводився колоніальний статус, а українському народу нав'язувався комплекс меншовартості та державної неспроможності. У народу крали історію, культуру і навіть назву. Московські самодержці та більшовицькі вожді не могли миритися з існуванням самобутньої та багатогранної української культури і регулярно прагнули позбавити українців національного коріння, національної ідентичності. Росія не позбулася імперських амбіцій по відношенню до України і на початку XXI століття, коли весь світ давно визнавав існування суверенної незалежної Української держави. Порухення Росією суверенітету та територіальної цілісності України у 2014 р. створило нові загрози для існування української культурної спадщини. В умовах гібридної війни збереження культурної спадщини набуло значення одного з факторів національної безпеки.

Проблема збереження культурної спадщини знайшла відображення у наукових дослідженнях К. Гевель, В. Горбика, Г. Денисенко, О. Денисенко, С. Кота, Т. Мазур, Л. Максим'як, О. Пламєницької, К. Поливач, Л. Прокопенка та інших. Значна увага дослідників зосереджена на інституційних, правових, організаційних та аксіологічних аспектах збереження культурної спадщини, на регіональних особливостях і зарубіжному досвіді. Питання популяризації пам'яток історії та культури розглядаються переважно з точки зору їх економічного потенціалу та доцільності їх перетворення в екскурсійно-туристичні об'єкти, включення їх в економічне життя регіону чи країни. Водночас фактично поза увагою дослідників залишається безпековий аспект процесу збереження та популяризації культурної спадщини або ж він розглядається опосередковано. Зокрема, І. В. Каріх у своїх статтях аналізує гуманітарну сферу і культурну політику як складові національної безпеки України. Дослідник не акцентує увагу на питаннях культурної спадщини, але вони, безумовно, є частиною і культурної політики, і гуманітарної сфери (Каріх, 2016; 2017). С. І. Кот в своїх працях розглядає втрату культурних цінностей як загрозу національній ідентичності, а збереження останньої є невід'ємним аспектом національної безпеки (Кот, 2018; 2020). О. А. Пламєницька в контексті національної безпеки держави розглядає питання реставрації пам'яток архітектури (Пламєницька, 2017). Загалом у науковій літературі недостатньо уваги приділяється зв'язку між культурною спадщиною та національною безпекою.

Мета даної статті – з'ясувати вплив процесу збереження та популяризації історико-культурної спадщини на національну безпеку України.

Основна частина. «Культурна спадщина» – надзвичайно багатогранне поняття і явище, тому в сучасній науковій літературі виділяється ряд підходів до його розуміння: генетичний, географічний, збалансований та гуманітарний, інформаційний, історичний, правовий, соціально-економічний (Поливач, 2012: 15). Доцільним видається доповнення цього переліку безпековим підходом. На нашу думку, державна політика у сфері збереження культурної спадщини, як і у сфері культури загалом, має стратегічне значення і безпосередньо впливає на забезпечення національної безпеки держави. Зауважимо, що це не знайшло чіткого відображення у стратегічно-безпекових документах України перших десятиліть XXI століття.

Стратегія національної безпеки України 2020 р. не містить окремих положень щодо питань збереження культурної спадщини. Проте у 46 статті документу наголошено на необхідності розвитку української культури як основи «консолідації української нації та зміцнення її ідентичності», який розглядається як засіб протистояння гуманітарній агресії (Стратегія національної, 2020). А 57 статтею Стратегії передбачено створення умов для популяризації здобутків культури з метою культурного розвитку громадян України (Стратегія національної, 2020). І розвиток національної культури, і формування національної свідомості, і збереження національної ідентичності в значній мірі залежать від стану збереження та особливостей використання об'єктів культурної спадщини. Це надає стратегічного безпекового значення проблемі збереження та популяризації культурної спадщини.

Так само опосередковано постає зв'язок культурної спадщини і національної безпеки у попередньому документі. У Стратегії національної безпеки України 2015 р. з-поміж актуальних загроз національній безпеці держави називаються: «інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу», а в контексті інформаційної безпеки виокремлюється «недостатній рівень медіа-культури суспільства» (Стратегія національної, 2015). Подолання таких загроз залежить, передусім, від рівня національної самосвідомості громадян, яка, у свою чергу, формується під впливом культурної спадщини.

У більш ранньому стратегічно-безпековому документі України вживається поняття «культурні цінності», яке в науковій літературі досить часто постає як синонімічне до поняття «культурна спадщина». Визначаючи засади захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, Стратегія національної безпеки України 2007 р. з-поміж нагальних завдань захисту національних інтересів України вказує на «збереження

і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності» (Стратегія національної, 2007). А серед ключових завдань в контексті створення сприятливих умов для зміцнення єдності українського суспільства вказується на «забезпечення пріоритетності всебічного розвитку й підтримки української культури та української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України» (Стратегія національної, 2007). Виокремлюється у документі і інформаційна складова безпеки та визначається необхідність «підвищення ефективності системи протидії інформаційно-психологічним впливам і операціям, що загрожують безпеці особи, суспільства і держави» (Стратегія національної, 2007).

Недостатня увага до питань збереження культурної спадщини у Стратегіях національної безпеки України 2020, 2015 та 2007 років не применшує значення цього питання для сфери національної безпеки. Важливість цього питання для національної безпеки України доводять суспільно-політичні процеси останніх років на національному, транснаціональному та глобальному рівнях.

На стан та перспективи охорони культурної спадщини в Україні останніх років вплинули військова агресія Росії на Сході України та анексія Криму. З 2014 року Росія систематично порушувала міжнародне гуманітарне право і міжнародні конвенції про охорону культурної спадщини. Внаслідок анексії Криму Україна втратила величезну кількість історичних пам'яток та пам'яток культури. Викликає занепокоєння фахівців проведення в окупованому Криму псевдореставрації сходів Мітрідата та Бахчисарайського палацу, а також неконтрольованих археологічних розкопок. Неприпустимим є вивезення культурних цінностей з території півострова, зокрема картин Айвазовського з галереї у Феодосії (Кот, 2018: 34).

Впродовж 2014 року внаслідок артилерійських обстрілів в ході бойових дій на Донеччині та Луганщині пошкоджень та руйнувань зазнали центри збереження культурних цінностей (наприклад, Донецький краєзнавчий музей, в якому знищено понад 1000 експонатів) та об'єкти культурної спадщини (для прикладу, Свято-Троїцький храм 1840 року у селі Троїцьке Попаснянського району на Луганщині, який пережив воєнні дії 1917–1921 років та Другу світову війну) (Кот, 2018: 36).

Таким чином, з 2014 року під загрозою опинилося фізичне існування об'єктів культурної спадщини Донецької та Луганської областей. А з лютого 2022 року така загроза нависла над територією усієї України. Це стало новим викликом як для пам'яткоохоронної сфери, так і для сфери національної безпеки держави.

«І наша спадщина і наша культура є однією з головних цілей путіна» – Зазначив міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко 25 квітня 2022 року в ефірі телемарафону єдиних новин (Українська культурна, 2022). Думку очільника міністерства підтверджує аналіз супутникових мап Державного департаменту США, згідно з яким зроблено висновок про те, що атаки ворога на українські культурні цінності є зумисними, а не випадковими. Про це 31 травня 2022 року повідомила посол України у США Оксана Маркарова (Аналіз супутникових, 2022).

За даними міністерства культури та інформаційної політики, станом на 01 липня 2022 року задокументовано 407 верифікованих епізодів злочинів РФ проти культурної спадщини України. 3-поміж 13 областей України, де були виявлені ці злочини, найбільше пошкоджень об'єктів культурної спадщини та інфраструктури у сфері культури зафіксовано на Харківщині, Донеччині, Київщині. Серед пошкоджених внаслідок обстрілів та ракетно-бомбових ударів 125 об'єктів культурної спадщини України нараховується 21 пам'ятка національного значення, 97 пам'яток місцевого значення, а також 7 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини (МКІП продовжує, 2022).

Втрата пам'яток історії та культури і національного, і місцевого значення містить серйозні потенційні загрози для існування нації. Ці пам'ятки представляють різні культурні епохи та історичні періоди. Тому від їх збереження залежить об'єктивність та повнота висвітлення історії народу. Вони постають літописом життя народу, свідченням його самобутності, енциклопедією пізнання минулого і сьогодення (Горбик & Денисенко, 2003: 143). Вони відіграють визначальну роль у формуванні історичної пам'яті, національної та державної ментальності людей, їх духовної спільності (Г. Денисенко & О. Денисенко, 2014: 140). Під час парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні», що відбулися у квітні 2018 року, культурній спадщині було відведено роль найбільш потужної складової у формуванні національної ідентичності (Кот, 2018: 4). Будь-яка держава на шляху самоідентифікації стає перед вирішенням проблеми збереження культурної спадщини як складової національної безпеки.

Зрозуміло, що руйнування музеїв, театрів, храмів, пам'яток культурної спадщини внаслідок артобстрілів та бомбардувань є проявом імперської політики загарбників, яка покликана знищити все українське, зламати дух народу, позбавити його національної ідентичності. Це справжній геноцид проти українського народу. А тому питання збереження культурної спадщини є питанням існування нації, існування національної держави, питанням національної безпеки держави.

З точки зору національної безпеки важливо не тільки зберегти, але й популяризувати пам'ятки історії та культури. Для національної самоідентифікації важливе не лише фізичне існування пам'яток, важливе усвідомлення їх цінності широкими масами населення.

Саме ціннісний аспект культурної спадщини, її значимість у масовій свідомості постають фактором національної безпеки. Адже це сприяє усвідомленню національної ідентичності та становленню активної громадянської позиції.

Визначаючи роль історико-культурної спадщини та меморіального простору у збереженні історичної пам'яті, Г. Денисенко та О. Денисенко наголошують на тому, що візуальний компонент культурної спадщини

не лише відображає минуле, але й формує сучасне, впливаючи на суспільні погляди громадян (Г. Денисенко & О. Денисенко, 2014: 139).

На нашу думку, саме популяризація національної культурної спадщини може стати інструментом протидії у інформаційній війні, яку Російська Федерація розгорнула ще задовго до анексії Криму та початку бойових дій на Донбасі. На тому, що військовій агресії передувала тривала інформаційна та ідеологічна війна РФ проти України, наголошує у своїх дослідженнях І. В. Каріх. Як справжню гуманітарну катастрофу науковець оцінює наслідки панування російської великодержавницької ідеології в історичній науці, маніпулювання мовним питанням та поширення концепції «руського міра» в медійному просторі, посилення впливів Московського патріархату у релігійній сфері, переважання низькопробного російського продукту в культурному житті (Каріх, 2016: 152).

Д. Шевко називає це інформаційною «війною без правил», яку здійснюють щедро фінансовані Кремлем «фабрики тролів», ЗМІ та дипломатичні структури. Саме вони створюють та активно використовують на національному та міжнародному рівнях стратегічні наративи, які виправдовують агресивну зовнішню політику російського уряду щодо України (Шевко, 2021: 87). Дослідник зауважує, що ефективний наратив не обов'язково базується на реальних фактах і доказах, він створює лише видимість причинно-наслідкових зв'язків, водночас він обов'язково апелює до емоцій цільової аудиторії і відповідає її основним соціальним та культурним цінностям. Саме таким чином наратив про «утиски російськомовного населення» в Україні, які російська пропаганда пов'язала з діяльністю так званої «фашистської хунти» у Києві, дав можливість Кремлю виправдати окупацію частини української території і заручитися розумінням і підтримкою серед громадян Росії (Шевко, 2021: 88).

Кремлем активно пропагується наратив про «братні народи», який заперечує окрему історію, культуру, мову, національну ідентичність українців та надає підстави «старшому брату» втручатися у внутрішні справи України. Цей наратив культивувався в часи Російської імперії та Радянського Союзу. Сьогодні він покликаний позбавити Україну суб'єктності та повернути її в лоно неоімперської Росії (Шевко, 2021: 92).

Для протистояння російським наративам необхідно популяризувати українську культуру, культурну спадщину, національну ідентичність. Саме таку культурну стратегію запропонували Україні у Держдепі США у травні 2022 року. Зокрема Вівіан Волкер, виконавча директорка Консультативної комісії США з публічної дипломатії при Державному департаменті назвала це «стратегією стримування», коли подолання ідеології відбувається не атаками у культурному просторі, а наданням «достовірного альтернативного наративу». Представниця Держдепу наголосила на необхідності створення умов для поширення українського наративу у світовому інформаційному просторі і зазначила, що американські ЗМІ («Голос Америки», «Радіо Свобода»), вже долучилися до цього (у Держдепі запропонували, 2022). Лише достовірний український наратив зможе розкрити унікальність української ідентичності та розвінчати міфи Кремля про Україну перед світом. Контент такого наративу має ґрунтуватися на реальних фактах, правдивій історії та багатій культурній спадщині.

Висновки. Отже, навіть за умов війни питання збереження культурної спадщини не можна вважати другорядним. Більше того, воно набуває особливої ваги і стратегічного значення, адже культурний елемент у гібридній війні за своєю впливовістю не поступається військовому. З огляду на це, важливим завданням є фізичне збереження об'єктів культурної спадщини як національного надбання, недопущення руйнування, знищення нерухомих пам'яток історії та культури або вивезення рухомих. Збереженість пам'яток історії та культури дає можливість повно і об'єктивно висвітлити історичний шлях народу, різні його періоди, розкрити його культурний розвиток. Адже ці пам'ятки є свідками багатьох історичних подій та відображенням різних культурних явищ.

Водночас популяризація культурної спадщини сприяє утвердженню її значимості, цінності у свідомості широких верств населення. Усвідомлення цінності культурної спадщини забезпечує збереження національної самоідентичності та історичної пам'яті, а також виступає запобіжником пропагандистським впливам ворога, що надзвичайно актуально в умовах гібридної війни. Популяризація національної спадщини є важливою для поширення достовірного українського наративу у світі.

Такі аспекти роблять збереження та популяризацію культурної спадщини запорукою збереження національної ідентичності, а отже, невід'ємною складовою національної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Аналіз супутникових мап свідчить, що РФ навмисно атакує вищі та музеї в Україні – Маркарова *Українформ*. 31 травня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3496155-analiz-suputnikovih-map-vidcit-so-rf-navmisno-atakue-visi-ta-muzei-v-ukraini-markarova.html>
2. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С. 143–151. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2003/3/18.pdf>
3. Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. *Краєзнавство: Науковий журнал*. 2014. Вип. 1. С. 139–150. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2014_1/kraj_2014_1.pdf
4. Каріх І. В. Гуманітарна сфера як об'єкт політики безпеки. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2016. Вип. 17. С. 152–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2016_17_20
5. Каріх І. Культурна політика як інструмент політики національної безпеки України. *Европський політичний а првний diskurz*. 2017. Sv. 4, Vyd. 2. С. 136–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2017_4_2_23

6. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.) : монографія / Сергій Кот. Київ : Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с. URL: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Монографія-С.І.Кота.pdf>
7. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України (Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р.). К. : Інститут історії України НАН України. 2018. 43 с. URL: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Кот-С.-І.-Про-стан-збереження-культурної-спадщини-України.pdf>
8. МКІП продовжує фіксувати воєнні злочини росіян проти культурної спадщини України. *Урядовий портал*. 3 липня 2022 р. URL: kmu.gov.ua/news/mkip-prodovzhuye-fiksuvati-voyenni-zlochiny-rosiyan-proti-kulturnoyi-spadshchini-ukrayini
9. Пламеницька О. Реставрація пам'яток архітектури: проблема фахової освіти в контексті національної безпеки держави. *Культурна спадщина* : зб. наук. пр. / Український державний інститут культурної спадщини; за ред. О. А. Пламеницької. Київ, 2017. Вип. 1 (10). С. 108–112. URL: https://www.academia.edu/39636783/KULTURNA_SPADSHCHYNA_1_10
10. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Руденко Л. Г. К. : Інститут географії НАН України, 2012. 208 с. URL: https://igu.org.ua/sites/default/files/igu-files/mono/PolyvachK_Heritage.pdf
11. Стратегія національної безпеки України. Безпека людини – безпека країни. Затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020/card3#Files>
12. Стратегія національної безпеки України (Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
13. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється». Затверджено Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>
14. У Держдепі запропонували культурну стратегію для боротьби з російською пропагандою. *Детектор медіа*, 28 травня 2022 р. URL: <https://detector.media/infospace/article/199618/2022-05-28-u-derzhdepizaproponuvaly-kulturnu-strategiyu-dlya-borotby-z-rosiyskoju-propagandoyu/>
15. Українська культурна спадщина є однією з головних цілей путіна – Ткаченко. *Укрінформ*. 25 квітня 2022 р. URL: ukrinform.ua/rubric-culture/3466543-ukrainska-kulturna-spadshchyna-e-odnieu-z-golovnih-cilej-putina-tkachenko.html
16. Шевко Д. Місце України у стратегічних наративах Росії. *KELM*. 2021. № 8 (44). Vol. 2. Р. 86–96. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.15> [in Ukrainian]

References:

1. Analiz suputnykovykh map svidchyt, shcho rf navmysno atakuie vyshi ta muzei v Ukraini – Markarova [Analysis of satellite maps shows that the Russian Federation is deliberately attacking high schools and museums in Ukraine – Markarova]. *Ukrinform*. 31 travnia 2022 r. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3496155-analiz-suputnikovih-map-svidcit-so-rf-navmisno-atakuie-visi-ta-muzei-v-ukraini-markarova.html> [in Ukrainian]
2. Horbyk, V. O., Denysenko, H. H. (2003). Problemy doslidzhennia i zberezhenia pamiatok istorii ta kultury v Ukraini [Problems of research and preservation of historical and cultural monuments in Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3. S. 143–151. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2003/3/18.pdf> [in Ukrainian]
3. Denysenko, H., Denysenko, O. (2014). Kulturna spadshchyna Ukrainy u formuvanni istorychnoi pamiaty narodu [The cultural heritage of Ukraine in the formation of the historical memory of the people]. *Kraieznavstvo : Naukovyi zhurnal*. Vyp. 1. S. 139–150. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2014_1/kraj_2014_1.pdf [in Ukrainian]
4. Karikh, I. V. (2016). Humanitarna sfera yak ob'ekt polityky bezpeky [The humanitarian sphere as an object of security policy]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Istoriiia. Politolohiia*. Vyp. 17. S. 152–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2016_17_20 [in Ukrainian]
5. Karikh, I. (2017). Kulturna polityka yak instrument polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Cultural policy as a tool of national security policy of Ukraine]. *Evropský politický a právní diskurz*. Sv. 4, Vyd. 2. S. 136–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2017_4_2_23 [in Ukrainian]
6. Kot, S. (2020). Povnennia i restytutsiia kulturnykh tsinnosti u politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (XX – poch. XXI st.) [Return and restitution of cultural values in the political and cultural life of Ukraine (20th – early 21st centuries)] : monohrafiia / Serhii Kot. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 1020 s. URL: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Монографія-С.І.Кота.pdf> [in Ukrainian]
7. Kot, S. I. (2018). Pro stan zberezhenia kulturnoi spadshchyny Ukrainy (Informatsiino-analitychni materialy do parlamentskykh slukhan “Stan, problemy ta perspektyvy okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini” 18 kvitnia 2018 r.) [On the state of preservation of the cultural heritage of Ukraine (Informative analytical materials for the parliamentary hearings “State, problems and prospects of cultural heritage protection in Ukraine” April 18, 2018)]. K. : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 43 s. URL: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Кот-С.-І.-Про-стан-збереження-культурної-спадщини-України.pdf> [in Ukrainian]
8. МКІП prodovzhuie fiksuvaty voienni zlochyny rosiian proty kulturnoi spadshchyny Ukrainy [The ICRC continues to record Russian war crimes against culture heritage of Ukraine]. *Uriadovyi portal*. 3 lypnia 2022 r. URL: kmu.gov.ua/news/mkip-prodovzhuye-fiksuvati-voyenni-zlochiny-rosiian-proti-kulturnoyi-spadshchini-ukrayini [in Ukrainian]
9. Plamenytska, O. (2017). Restavratsiia pamiatok arkhitektury: problema fakhovoi osvity v konteksti natsionalnoi bezpeky derzhavy [Restoration of architectural monuments: the problem of professional education in context national security of the state]. *Kulturna spadshchyna* : zb. nauk. pr. / Ukrainskyi derzhavnyi instytut kulturnoi spadshchyny;

- za red. O. A. Plamenytskoi. Kyiv. Vyp. 1 (10). S. 108–112. URL: https://www.academia.edu/39636783/KULTURNA_SPADSHCHYNA_1_10 [in Ukrainian]
10. Polyvach, K. A. (2012). *Kulturna spadshchyna ta yii vplyv na rozvytok rehioniv Ukrainy [Cultural heritage and its influence on the development of the regions of Ukraine]* / Nauk. red. Rudenko L. H. K. : Instytut heohrafii NAN Ukrainy. 208 s. URL: https://igu.org.ua/sites/default/files/igu-files/mono/PolyvachK_Heritage.pdf [in Ukrainian]
 11. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Bezpeka liudyny – bezpeka krainy. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020 [National security strategy of Ukraine. Human safety is safety countries. Approved by Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020 No. 392/2020]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020/card3#Files> [in Ukrainian]
 12. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287 [National Security Strategy of Ukraine. Approved by Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 No. 287]*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian]
 13. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy “Ukraina u sviti, shcho zminuietsia”. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 12 liutoho 2007 roku № 105 (v redaktsii Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 8 chervnia 2012 roku № 389/2012) [National Security Strategy of Ukraine “Ukraine in the world, what changes”. Approved by the Decree of the President of Ukraine dated February 12, 2007 No. 105 (as amended by the Decree of the President of Ukraine dated June 8, 2012 No. 389/2012)]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> [in Ukrainian]
 14. *U Derzhdepi zaproponuvaly kulturnu stratehiu dlia borotby z rosiiskoiu propahandoiu [The State Department proposed a cultural strategy to combat Russian propaganda]*. *Detektor media*, 28 travnia 2022 r. URL: <https://detector.media/infospace/article/199618/2022-05-28-u-derzhdepizaproponuvaly-kulturnu-strategiyu-dlya-borotby-z-rosiyskoyu-propagandoyu/> [in Ukrainian]
 15. *Ukrainska kulturna spadshchyna ye odniieu z holovnykh tsilei putina – Tkachenko [Ukrainian cultural heritage is one of the main goals of Putin – Tkachenko]*. *Ukrinform*. 25 kvitnia 2022 r. URL: ukrinform.ua/rubric-culture/3466543-ukrainska-kulturna-spadsina-e-odnieu-z-golovnih-cilej-putina-tkachenko.html [in Ukrainian]
 16. Shevko, D. (2021). *Mistse Ukrainy u stratehichnykh naratyvakh Rosii [Ukraine’s place in Russia’s strategic narratives]*. *KELM*. № 8 (44). Vol. 2. P. 86–96. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.15> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.14>

ARTYSTYCZNE ASPEKTY MATERIAŁÓW I FORMY W PROJEKTOWANIU ODZIEŻY MĘSKIEJ

Liliia Navolska

aspirantka Wydziału Projektowania

Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Technologii i Projektowania (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-0244-0371

e-mail: nlilija@ukr.net

Adnotacja. W pracy zbadano współzależność materiałów i kształtu odzieży męskiej, zasady wizualizacji formowania i estetykę dekoracji powierzchni. Właściwości różnych materiałów są scharakteryzowane pod względem ich wpływu na konstrukcję i ergonomię odzieży męskiej. Przeanalizowano etapy (okresy) powstawania najbardziej odpowiednich plastycznych form odzieży męskiej. Opisano kombinacje różnych faktur materiałów i metod ich dekoracji przy projektowaniu odzieży dla mężczyzn w XIII–XIX wieku, przedstawiono kolorowe obrazy opatrunków historycznych, które charakteryzują cechy formowania i dekoracji w zależności od rodzaju materiału, przeprowadzono analizę struktury konstrukcyjnej garniturów męskich w XX wieku oraz określono podstawowe zasady eklektyzmu materiałów i formy odzieży męskiej na początku XXI wieku.

Słowa kluczowe: projektowanie odzieży męskiej, formowanie, materiały do odzieży męskiej, faktura materiałów, estetyka formy.

IMPACT OF ARTS ON MATERIALS AND FORMS IN MENSWEAR DESIGN

Liliia Navolska

Postgraduate Student at the Faculty of Design

Kyiv National University of Technologies and Design (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-0244-0371

nlilija@ukr.net

Abstract. Symbiosis of materials and forms of men's clothing, visualization principles of form-building and esthetics of surface decoration have been studied in this paper. Properties of various materials from the perspective of their influence on menswear design and ergonomic have been characterized. Stages (periods) of formation of the most relevant adaptive forms of men's clothes have been analyzed. Combination of different textures of materials and decoration methods when designing outfits for men throughout the XIII–XIX centuries have been described, annotated color images of historical wear which characterizes peculiarities of formation and decoration depending on a kind of material have been presented, design of men's suits in the XX century has been analyzed and main principles of the eclecticism of materials and forms of men's clothing in the early XXI century have been defined.

Key words: design of menswear, formation, materials for men's clothes, texture of materials, form esthetics.

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ МАТЕРІАЛІВ ТА ФОРМИ В ДИЗАЙНІ ЧОЛОВІЧОГО ОДЯГУ

Лілія Навольська

аспірантка факультету дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-0244-0371

nlilija@ukr.net

Анотація. В роботі досліджено взаємозалежність матеріалів і форми чоловічого одягу, принципи візуалізації формотворення та естетику декорування поверхонь. Охарактеризовано властивості різноманітних матеріалів з точки зору їх впливу на конструкцію та ергономічність чоловічого одягу. Проаналізовано етапи становлення (періоди) найбільш актуальних пластичних форм чоловічого одягу. Описано поєднання різноманітних фактур матеріалів та методів їх декорування при проектуванні одягу для чоловіків у XIII–XIX столітті, представлено ановані кольорові зображення історичного одягу, який характеризує особливості формоутворення та оздоблення залежно від виду матеріалу, проведено аналіз конструктивного устрою чоловічих костюмів у XX столітті та визначено основні принципи еkleктики матеріалів і форми чоловічого одягу на початку XXI століття.

Ключові слова: дизайн чоловічого одягу, формоутворення, матеріали для чоловічого одягу, фактура матеріалів, естетика форми.

Introduction. Fabrics and diverse materials are a crucial part of historiography of men's wardrobe design since they reflect stages of development and formation of mankind, write fashion history of the past and provide insight

into the fashion of the future. A modern suit is a quintessence of form and material, style and precision of construction and decoration lines which visually make a single whole, united by the idea of customer's personality.

At present theoretical debates over men's fashion mostly concern the design, constructive and technological formation of clothing, issues of the design of different types of clothes have been considered by T. Nikolaieva, K. Pashkevych, N. Chuprina, O. Kolosnichenko, T. Krotova, N. Ostapenko, fashion historians L. Edwards, K. Breward, E. Hollander, L. Welters and E. Lillethun. However, when thoroughly analyzing processes and methods of creation of textile materials, and purpose of these materials, it is advisable to study in detail impact of materials on the design and principles of form-building of menswear.

Material and research methods. This research is based on a systematic approach in order to detect particular features of form and decor of materials, their interdependence while creating a new design-form of men's clothes. It was most expedient to study forms, types of textile materials, construction and decoration of men's clothing basing on works of arts, illustrations from books and fashion magazines, photo-samples of clothes. That is why the following research methods have been applied in this work: a historical and logical method which demonstrates concrete development of material form and decor, also logical and subsequent changes of such a symbiosis; a statistical method which allows to identify common patterns in men's clothing design; systematic analysis and synthesis provide an opportunity to analyze in detail all the elements of men's suit as a single whole and in an ensemble variably synthesize the aspects detected; predicting – allows to rise a hypothesis regarding development of menswear design-form and surface decoration in the future.

Findings and discussions. In L. Welter's and E. Lillethun's opinion "Fashion, as applied to dress, is commonly described as changing forms of dress that are adopted by a group of people at a certain time and place" (Welters and Lillethun, 2018: 24).

There are four elements of clothing design: a form and a silhouette which make up the most obvious visual element; a line, as the simplest design element, color and texture of material, and five main principles: proportion and scale, balance, unity (harmony), rhythm, accent. (CONCEPT OF FASHION, 2018: 105).

It is well-known that all the peculiarities of forms of clothing and its construction are closely connected with the material through which they are visually revealed. Different materials, as a rule, have different forms and constructions because the material shapes clothing. Square, box-like form is for hard materials; complicated, sculptural, spacious forms are for flexible materials (Ніколаєва, 2008: 74). If we take into consideration the fact that all main forms of men's clothes have already been historically defined, then the study of the form-material interaction in men's clothing becomes particularly up-to-date.

Material evolution and design-form development of menswear in the XII–XIX century. History of textile and other materials for making men's clothes of various purposes has run a difficult path of development since each epoch presented its own style, clothing esthetic culture, systems and codes of symbols. For instance, in the Middle Ages "striped" textile was considered low grade, but during the Renaissance period such a material became the embodiment of festivals and a symbol of freedom.

Artistic and literary sources say that starting with the XII century, due to significant political, economic, technological changes in social life of the society clothing was modifying, too. Long-term Crusades "brought" new kinds of fabrics, designs, styles onto the European territory. Active trade with the Middle East, borrowed technologies and raw materials contributed to the development, furthermore, growth of textile industry in Europe. In its turn, it led to growing consumer needs of different walks of life in clothing. Wear formation changed too – draped clothes and baggy tunics transformed into cutout garments in men's wardrobe. Bright silk fabrics and brocade from the Byzantine Empire significantly varied the design of European clothes from home-made wool fabric of grey, brown and ochre colors.

For men's fashion the XIV century became the beginning of experiments on different forms. According to dress historians James Laver, Fernand Braudel the XIV century launched the recognizable fashion since clothes have acquired smooth lines and forms close to human body due to seams curved in and out, lacing and buttons (to make it more fitted). Moreover, this period is fascinating because of a huge variety of materials which were used for making and decorating men's clothing – velvet, satin, brocade. In the early XVI century European men's style was characterized by the use of textured velvet, when puffs of contrasting colors ran through the holes on the main fabric, thus quite complicated and interesting decoration elements were created. Due to such technique the form of men's clothes was becoming more and more volume.

In addition, the form of men's dress in the Middle Ages and the Renaissance epoch was greatly affected by weapons and armors which were usually of high quality and creative in design. Armor made from metal plates imitating textile materials with textured images on it was considered one of the most modern and high-priced costumes (Pic. 1) (The Wallace Collection, Three-quarter armour). Such protective clothes were usually made from low-carbon steel, gold, silver, copper alloy, leather, decorated with gold braid and velvet (Pic. 2) (The Wallace Collection, Partial armour). Armor decorating was complicated, effective, metal decoration method combined thermotoning, embossing, engraving, incrustation. Vivid decoration patterns usually reflected in detail real events and war battles, architectural, animalistic and floral elements of landscape. If we look at military armors, which were made for the emperor Maximilian II in 1557 (Pic. 3) (Kunsthistorisches Museum Wien, Equestrian harness), combination of symmetrical decorative stripes and clear form lines of armor, contrasting textures and colors of the materials applied – iron, brass, gold, leather and silk velvet – is original.

Generally speaking, every historical epoch is exciting due to their interpretations of forms and materials, original combination of seams, interlacing, patterns, textures. Up to the XVIII century men's costumes were quite bright, expressive and much decorated since at that time such clothes were mostly made from expensive velvet, thin silk

decorated with embroidery and thin lace. In the XVII i XVIII centuries connoisseurs of embroidery often adopted decoration patterns from the East – tender flower ornaments, curved decor with lacing. At the end of XVIII century men refused from excessively puffy and massive form in clothes, fitted costumes became popular (Pic. 4) (Metropolitan Museum of Art, Suit, 1774–92). At that very time a prototype of modern men’s three-piece costume was formed, at that time it was a coat, a camisole and culottes, at present – a jacket, a vest and trousers. Everyday costumes were made from wool and cloth, and festive – from velvet, brocade, silk and satin. Almost all the elements of camisole and coat were decorated with embroidery, gold and silver braids, also cuffs and a collar with lace.

Table 1

Relationship between menswear form and material texture

Picture	Form		Material, decoration
	volume	surface	
	medium	hard	Medium-carbon steel, hardened by thermal treatment, gold- and copper-containing alloy, embossed, perforated, etched out, cross-shaped and gilded, armor plates imitate fabric folds
Pic. 1. Three quarter armor, South Germany, 1520–1525			
	medium	hard	Low-carbon steel, gold, silver, copper-containing alloy, main surface is embossed, etched out to imitate patterned silk, armor decorated with velvet and gold
Pic. 2. Partial armor, Lucio Marliani, 1570–1590			
	medium	hard	iron, partial bluing, partially etched out, decorative brass accessories, partly cast, partly embossed, gilded, partly perforated, engraved, cast brass rivets, gilded, in the form of a lion's head, buckles, eyelets and end tips made from gilded brass, material – velvet, leather
Pic. 3. Horseman's armor, Germany, late XVI century			

	<p>medium</p>	<p>medium hard</p>	<p>Black velvet with brown silk embroidery, satin vest, a set is decorated with silk thread (floral ornament, fantasy flowers created by individual order), embroidery-decorated buttons</p>
---	---------------	--------------------	--

Pic. 4. Men's costume, France, 1774–1792

	<p>medium</p>	<p>soft</p>	<p>Men's costume in Empire style – high waist, volume shoulder part of a coat – sleeve with gathering along the sleeve cap and a broad collar and lapels, long trousers with gathering along the waist, costume is made from silk and velvet, coat and vest are decorated with delicate embroidery matching to the material of outerwear</p>
--	---------------	-------------	--

Pic. 5. Men's suit, England, 1820–1830

	<p>medium</p>	<p>soft</p>	<p>Three piece suit made from wool and cotton, silk satin edge-piping of the collar, lapels and coat-breasts, pockets, cuffs and the bottom of the vest, a loose-fitting coat with high single-breasted fastening – gilded buttons Pers Habana</p>
---	---------------	-------------	--

Pic. 6. Men's suit, England, 1865–1870

The beginning of XIX century is characterized by active changes in menswear, since, regardless of the fact that previous epochs were mostly focused on the shape of legs and width of the shoulder girdle, in this period thin and high waist were trendy (Pic. 5) (Metropolitan Museum of Art, Coat).

Starting with the middle of the XIX century excessively festive and colorful fabrics completely vanished from the assorted materials for making men's clothing, three-piece costume was mostly made from one kind of material. Practical and democratic fabrics of dark colors prevailed in men's wardrobe, and loose-fitting suits were in fashion at the time of industrialization providing freedom of movement when travelling around the city and working in an office (Pic. 6) (Metropolitan Museum of Art, Suit, 1865–70).

Since then men's wardrobe has not varied much, universal classic was comfort-oriented and appropriate, and its form and cutout emphasized masculinity of men's figure.

Establishment of principles of constructive formation of menswear based on features of textile materials in the XX century. Evolution of formation of men's clothing is characterized by specific fashion changes which were sometimes slowly integrated into the society, and sometimes changed consumer preferences quickly for a specific period. Reasons for such modifications are controversial and essential in the study of clothing formation principles. Technological progress, new kinds of materials and manufacturing technologies, lifestyle and professional activity had a huge impact on the design of men's clothing. Modern trends of the early XX century gained popularity thanks to photo- and visual resources as a means of spreading information.

In the past clothes were traditionally made from fabrics and materials of animal and plant origin. However, at the beginning of the XX century artificial fabrics and materials became a driving force for many of the modern trends and designer ideas – nylon, polyester, elastin and others. Trying to strike the balance between the form and material peculiarities, provide a required ergonomic and esthetic decorative effect as successfully as possible, designers began to apply combined materials and new principles for men's clothes design more often.

Formation of menswear can be best traced via the analysis of men's costume design. One of the greatest mods of the XX century was English king Edward VII and it was he who set the clear dress-code according to which all the men at the court were supposed to wear costumes consisting of a coat and trousers or a jacket, a vest and trousers. Coat silhouette form was trapezoidal emphasizing athletic men's figure due to shoulder pads and shoulder line elongating, those sets became a prototype of classic men's suit.

A symbol of men's everyday elegance in the 1920s was a three-piece suit made from tweed, cheviot or flannel: a straight cut jacket with a single-breasted fastening of three or four buttons and broad lapels, a 6–8-buttoned vest and two pockets for watches, wide high-waist trousers, deep pockets and cuffs at the bottom. Such dense materials of grey, green, blue and brown colors visually monumentalized man's figure silhouette.

In the 1930s men's fashion was characterized by inexpensive, mixed and synthetic materials of brown, blue and grey colors, printed, "striped", "goose foot" printed, emphasizing esthetic of costumes in the epoch of the so called Hollywood glamor. Design of jackets and trousers was focused on the reduction in volume and fabric consumption for tailoring, and vests were most often made from knitted fabric.

In the 1940s men's fashion was still elegant eliminating the comfort. Design-form and construction of the men's suit became the result of necessity to save fabrics in WW2, they got rid of pocket valves, width of trousers and lapels got reduced. After the war military style for men gained popularity – successful mix of a military uniform and a classic suit, synthetic and wool-viscose fabrics.

Conservatism in the 1950s did not shrink the suit fitting to men's figure much, the construction did not change a lot. Visual slimness of men's figure and clearness of the silhouette are based on the use of denim specifics, textured materials and genuine leather. Throughout the 1950s and in the early 1960s there appeared such sub-cultures as elegant Teddy Boys who wore elongated jackets with wide lapels and narrow trousers, and trendy Mods – those who appreciated fitted Italian suits and pricey branded T-shirts.

In the 1960s form and color in men's clothing transformed greatly – fitted silhouette and colorful textile materials got popular. Such freedom in style led to appearance of low-waist and bell-bottomed ("flared") trousers, bright shirts with big collars and belts with huge buckles.

Mix of materials, colors, ethnorhythms in the 1970s and affordable synthetic fabrics along with unlimited preferences made unisex modern – universal clothes which got quite popular with both men and women. Male mods' wardrobe was full of fitted shirts with bright prints – Hawaiian, Indian, African. The bottom of trousers got even wider imitating the shape of the bell starting from the hip line. Slightly heightened and thin waist line, due to wide belts, drew even more attention to consumer's figure as if intentionally demonstrating men's attractiveness.

In the 1980s excessive epatage in clothes started vanishing, men blended different styles and colors in a more reserved manner, mostly preferring eternal classic. Polyester and nylon coats were in fashion, sometimes of bright neon colors with elastic cuffs down the sleeves and the whole product, sets of light pastel suits with plain or printed T-shirts, cargo trousers with oversize shirts, straight trousers with piping and fitted shirts.

In the 1990s men's fashion was characterized by mix of already existing styles and construction-decoration forms with some inclusions of seasonal ultrafashionable novelties. The so called "street style" was born, when comfort prevails esthetics – wear became more volume, straight jackets with double-breasted fastening and wide lapels gained popularity, straight wide trousers with a low seat adjustment, loose shirts and bright ties, baggy sweatshirts, T-shirts and denim overalls became trendy. Generally speaking, men's clothing design did not change much, except for the degree of fit making outfits stricter and more casual.

Having thoroughly analyzed men's suit design of the XX century and designer search for a compromise regarding form and materials, three main cutouts can be distinguished – English, Italian and American (Table 2).

Table 2

Construction features of men's suits

Cutout	Features	
English	silhouette	fitted, accent on the shoulder line, waist
	jacket	single-breasted, double-breasted fastening, collar and lapels are not wide, but straight or pointed, slotted pockets with valves, sometimes there is a pocket for tickets on the right breast, two back vents
	trousers	Usually narrow, with folds along the waist line, cuffs at the bottom
	material	Plain dyed, "checked" fabrics
	consumer	Well-built, slim men
Italian	silhouette	Semi-fitted, straight
	jacket	Slightly elongated shoulder line, low shoulder pads, or no shoulder pads, medium wide collar and lapels, a single vent back, or no vents, partial back undercloth
	trousers	straight, no folds, high waist
	material	Light costume fabrics, linen, cotton, mixed
	consumer	Men of any body type
American	silhouette	Straight
	jacket	Loose-fitting, some shortened, soft shoulder girdle, clear figure is not visualized, mostly single-breasted fastening, slotted or patch pockets, middle seam and back vent
	trousers	straight, wide, with folds at the bottom
	material	Natural and synthetic, textured fabrics
	consumer	Men of any body type

Eclectic of materials and forms of menswear in the XXI century. Fashion history of the XXI century is closely connected with technologies of the future since the exchange of tendencies via social nets and e-commerce facilitates spreading of novelties in design. Present men's fashion is focused on presentation of consumer's personality, his cultural and esthetic preferences. Endless classic, moderation in constructive clothing form allow daring blend of various materials, textures and accessories in one look. Glamor in men's clothes design is coming back to some extent, classic is gradually updating, men start liking vests and trenches again, fitted and straight jackets are combined with ankle-length trousers, bright colors with fascinating decor of material surfaces and accessories. Peculiar revolution in the development of men's fashion is taking place, individuality and image are the most important for modern men who, by mixing styles, wear knitted polo-shirts with classical trousers, jackets with denim and printed T-shirts. As Alexander MacQueen said: "It's a new era in fashion – there are no rules. It's all about the individual and personal style, wearing high-end, low-end, classic labels, and up-and-coming designers all together" (The CUT, 2009).

Today's designers more and more often find inspiration in decoration peculiarities of menswear of the XVII–XVIII centuries, also novelty in preferences and men's lifestyle at the moment. Men are offered a perfect combination of conservative English style, attractive glamorous Italian style and practical American one. Men's clothes are made from extremely huge variety of materials, though in every single case their properties have a great impact on the construction, manufacture method and the design. Variety of textures and decorations of menswear of the Medieval epoch in combination with classic cutouts of men's suits of the XX century is often demonstrated in collections of such well-known fashion designers as Gianni Versace, Stefano Gabbana i Domenico Dolce, Thierry Mugler, Valentino Garavani, Alexander McQueen, successfully mixing elements of Baroque, Rococo, classicism with glam-rock and pop-art, balancing on the edge of kitsch and restrained classic. Their collections are based on the elegance of texture and decorative effect of materials, natural silhouette of men's figure and modern cutout. Designers successfully combine different materials, jacquard or patterned materials with self-colored plain dyed ones with glossy or matte surface. For example, Brioni creates a clear silhouette but quite flexible forms of menswear thanks to such materials as cashmere, wool, silk, leather, velvet and velveteen (Pic. 7) (Vogue, 2014), and Ralph Lauren to make a men's suit often uses denim which is not typical for classic (Pic. 8) (Vogue, 2015). The abovementioned materials have good tactile characteristics and are well combined in different variations reflecting esthetics of the modern consumer.

Classic of modernism in combination with multifunctionality for Fall/Winter 2021/2022 season was presented by such brands as Zegna, Fendi that traditionally pay attention to the material quality and their practical combination. For instance, Zegna designers created an ultra-thin, high-quality, semi-woolen material 12MILMIL12, implementing the idea of luxury in fabric and knitwear, drawing consumers' attention to universal style and form (Pic. 9) (L'OFFICIEL, Zegna 2021).

And Silvia Venturini-Fendi brightly demonstrates men's passion for freedom applying loose silhouettes, universality – due to double-sided clothing: cashmere flannel coats, shirt-jackets and Bermuda silk jacquard shorts, remodelling typical forms and mixing materials to get calzone trousers, cardigan scarves and knitted transformable sweaters (Pic. 10) (L'OFFICIEL, FENDI, 2021).

Having analyzed combination of diverse materials in menswear design it becomes clear that quintessence of materials and forms is often based on the contrast or similarity of the material specifics, thus the following three principles can be distinguished:

- mix of no more than 2–3 different material textures and a simple construction form of wear;
- combination of self-colored materials with bright accents, textures, accessories;
- contrast of color and material texture and form as a whole;
- decorative effect of form surface and material plasticity;
- material-form symbiosis as a whole (this principle is particularly relevant for an individual consumer).

Pic. 7. Brioni, 2014

Pic. 8. Ralph Lauren, 2015

Pic. 9. Fall/Winter 2021/2022 Zegna Luxury Leisurewear Collection

Pic. 10. Fall/Winter 2021/2022 FENDI Menswear Collection

Such designer aspects embody harmony of different styles, constructions, materials and help with creation of original models, holistic images. They give freedom of choice in the design of menswear, draw attention to extraordinary combination and new views of clothing esthetics, significantly varying men's wardrobe in the XXI century.

Conclusions. In general men's fashion is quite conservative, many things have not been improved much over the decades or even centuries, although fashion designers often look back at history, traditions of temporary

domination of certain preferences. What is especially relevant for perception of a suit is its integrity, unity of form, materials and texture decorative elements which successfully emphasize modern tendencies of the specific time. Respectively, menswear formation principles and textile materials used for manufacturing garments are interdependent and oriented on satisfaction of consumers' needs. Historical discourse regarding various materials for manufacturing clothing and their interconnection with the form as a whole discloses for present designers new ways to reconsider principles of formation, offers plenty of creative solutions when designing menswear. Art aspects defined in the research can be subsequently used when predicting men's fashion design and creating new fashion collections both for individual and commercial manufacturing.

Bibliography:

1. Linda Welters and Abby Lillethun. Fashion History A Global View. Bloomsbury Publishing. 2018. P. 24.
2. CONCEPT OF FASHION. BFA(F)-101 CC1. SUBHARTI UNIVERSITY. Publishers Grid. 2021. P. 105.
3. Ніколаєва Т. В. Тектоніка формоутворення костюма. Київ : Арістей, 2008. С. 74.
4. The Wallace Collection, Three-quarter armour. URL: <https://www.wallacecollection.org/blog/costume/>
5. The Wallace Collection, Partial armour. URL: <https://www.wallacecollection.org/blog/costume/>
6. Kunsthistorisches Museum Wien, Equestrian harness. URL: www.khm.at/de/object/508000/
7. Metropolitan Museum of Art, Suit, 1774–92 pp. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/81134>
8. Metropolitan Museum of Art, Coat. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/81107>
9. Metropolitan Museum of Art, Suit, 1865–70 pp. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/83181>
10. The CUT, 2009. URL: https://www.thecut.com/2009/02/qa_falling_in_love_with_alexan.html
11. Vogue, 2014. URL: <https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2014-menswear/brioni/slideshow/collection#2>
12. Vogue, 2015. URL: <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2015-menswear/ralph-lauren>
13. L'OFFICIEL, Zegna 2021. URL: <https://officiel-online.com/style/fall-2021-menswear-ermenegildo-zegna/>
14. L'OFFICIEL, FENDI, 2021. URL: <https://officiel-online.com/style/fall-2021-menswear-fendi/>

References:

1. Linda Welters and Abby Lillethun (2018). Fashion History A Global View. Bloomsbury Publishing. P. 24.
2. SUBHARTI UNIVERSITY. Publishers Grid. (2021). CONCEPT OF FASHION. BFA(F)-101 CC1. P. 105.
3. Nikolaieva, T. V. (2008). Tektonika formoutvorennia kostiuma [Suit Design Tectonics]. Kyiv. P. 74. [in Ukrainian]
4. The Wallace Collection, Three-quarter armour. URL: <https://www.wallacecollection.org/blog/costume/>
5. The Wallace Collection, Partial armour. URL: <https://www.wallacecollection.org/blog/costume/>
6. Kunsthistorisches Museum Wien, Equestrian harness. URL: www.khm.at/de/object/508000/
7. Metropolitan Museum of Art, Suit, 1774–92 pp. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/81134>
8. Metropolitan Museum of Art, Coat. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/81107>
9. Metropolitan Museum of Art, Suit, 1865–70 pp. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/83181>
10. The CUT, 2009. URL: https://www.thecut.com/2009/02/qa_falling_in_love_with_alexan.html
11. Vogue (2014). URL: <https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2014-menswear/brioni/slideshow/collection#2>
12. Vogue (2015). URL: <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2015-menswear/ralph-lauren>
13. L'OFFICIEL, Zegna (2021). URL: <https://officiel-online.com/style/fall-2021-menswear-ermenegildo-zegna/>
14. L'OFFICIEL, FENDI (2021). URL: <https://officiel-online.com/style/fall-2021-menswear-fendi/>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.15>

ROLA SZTUK PIĘKNYCH W OŚWIETLENIU TRAGICZNEJ STRONY Z HISTORII ROMÓW Z PIERWSZEJ POŁOWY XX WIEKU

Yevhenii Shyshliuk

aspirant

Narodowej Akademii Kadr Kierowniczych Kultury i Sztuki (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-7358-7864

e.shyshliuk@gmail.com

Adnotacja. Podczas II wojny światowej, przebywając i mieszkając na terenie Europy, romska część ówczesnej ludności padła ofiarą ludobójstwa dokonanego przez reżim nazistowski. Setki tysięcy mężczyzn, kobiet i dzieci, uważanych za członków rasy asocjalnej i niedorozwiniętej, eksterminowano w obozach koncentracyjnych lub mordowano podczas licznych błyskawicznie inicjowanych egzekucji. Było to ludobójstwo narodu romskiego, które sami Romowie nazywają „Porrajmós” lub „Wielkim napięciem”. Romowie, na równi z Żydami, byli tymi mniejszościami narodowymi, które naziści zniszczyli na tle rasowym, ale ludobójstwo Romów było długo milczące i ignorowane. Nawet dzisiaj jest to słabo zbadany fakt zniszczenia kilku pokoleń, setek tysięcy rodzin uciskanych przez reżim nazistowski, niedoceniany, a czasem przerażony faktem całkowitego zniszczenia ludzkiego życia, co znajduje odzwierciedlenie nawet w ówczesnych rysunkach dzieci jeńców, jakby już wtedy było wiadomo, że prymitywne obraz życia w obozie koncentracyjnym zajmie późniejsze miejsce wśród dowodów na uznanie ludobójstwa Romów.

Słowa kluczowe: ludobójstwo Romów, nazizm, obóz koncentracyjny, masowa zagłada Romów, życie za drutem kolczastym.

THE ROLE OF FINE ARTS IN COVERING THE TRAGIC PAGES OF ROMA HISTORY OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Yevhenii Shyshliuk

Postgraduate Student at the National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7358-7864

e.shyshliuk@gmail.com

Abstract. During the Second World War, living and being located in Europe, the Gypsy component of the population of that time fell victim to the horrific genocide committed by the Nazi regime. Hundreds of thousands of men, women and children considered antisocial and defective race representatives were exterminated in concentration camps or killed during numerous lightning-fast executions. It was the Genocide of the Roma people, which the gypsies themselves call “Porrajmós” or “Great Insult”. The Roma, along with the Jews, were the national minorities exterminated by the Nazis on racial grounds, but the Gypsy Genocide was long silenced and ignored. Even today it is a poorly researched fact of the destruction of several generations, thousands of families oppressed by the Nazi regime, an underestimated and sometimes denied fact of total destruction of human lives, which is reflected even in the children’s drawings of prisoners, as if it was already known that primitive painting will take a prominent place among the evidence for the recognition of the Roma genocide.

Key words: genocide of the Roma people, Nazism, concentration camp, mass extermination of Gypsies, life behind barbed wire.

РОЛЬ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ВИСВІТЛЕННІ ТРАГІЧНОЇ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ РОМІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Євгеній Шишлюк

аспірант

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7358-7864

e.shyshliuk@gmail.com

Анотація. Під час Другої світової війни, знаходячись і проживаючи на теренах Європи, циганська частина тогочасного населення стала жертвою геноциду, здійсненого нацистським режимом. Сотні тисяч чоловіків, жінок і дітей, яких вважали представниками асоціальної та неповноцінної раси, винищували в концтаборах або вбивали під час численних блискавично ініційованих страт. Це був геноцид ромського народу, який самі цигани називають „Porrajmós” або «Велика наруга». Роми, нарівні з євреями, були тими нацменшинами, яких нацисти знищували за расовими ознаками, проте геноцид циган довго замовчувався і ігнорувався. Навіть сьогодні це погано досліджений факт знищення декількох поколінь, сотень тисяч пригноблених нацистським режимом сімей, недооцінений

та інколи заперечуваний факт тотального знищення людських життів, який відображається навіть в тогочасних дитячих малюнках полонених, ніби вже тоді було відомо, що й примітивний живопис про життя в концтаборі займе чільне місце серед доказів для визнання геноциду ромів.

Ключові слова: геноцид ромського народу, нацизм, концтабір, масове знищення циган, життя за колючим дротом.

Аналіз попередніх досліджень. Генріх Грелманн, один з перших вчених, який продемонстрував індійське походження ромів в книзі, опублікованій у Лейпцигу в 1783 році, заклавши основи цього расистського дрейфу, який вплинув на всі подальші дослідження. Для Грелманна циганська община була не що інше, як індійські парії, а отже, неповноцінне, злочинне та тяжковиховуване плем'я.

Річард Лібіх, автор важливої книги про звичаї циган 1863 року стверджував, що злочинність є частиною циганської природи, а їхнє «життя негідне життя», аксіома, яка викарбувалася і була ославлено прийнята нацистами.

Карл Андрі, німецький географ та засновник етнографічного журналу, мав відверто расистський погляд на антропологію і вважав законним винищення таких народів, як американських індіанців, австралійських аборигенів та циган. Існувала давня фатальна німецька традиція так званої етно-криміналістичної реєстрації ромів, що зіграла свою роль в подальшому геноциді цілого народу.

Одним із перших відомих циганських списків був "Sulzer Zigeunerlist" або «Циганська хитрість Сульцера», довгий перелік ймовірних циганських злочинців з їх іменами та особистими характеристиками, складений у 1787 році Георгом Якобом Шеффером, юристом та судовим приставом округу Зульц у Вюртемберзі. Трохи більше століття потому, в 1905 році побачила світ "Zigeunerbuch" або «Циганська книга» Альфреда Ділмана, список начальника поліції Баварії, в якому цигани були визначені як раса з асоціальними та кримінальними ознаками, в якому містилися особисті дані 3350 німецьких ромів, їх відбитки пальців та особиста інформація.

Постановка завдання. Історія древнього й неординарного народу завжди була асоційована з надзвичайним святом, яке перетворилося в червоно-чорне місиво в часи нацистського режиму. Демонстрація малюнків про своє життя в умовах смерті, виконаних людьми, які бачили колючий дріт замість звичного вільного поля – це всециганська пам'ять днів великого болю й страждань, яка не повинна розчинитися серед європейських архівів. Навіть змучені силуети полонених ромів, зображувані в концтаборах – невід'ємна ідентичність ромського народу, котра майбутнім поколінням буде нагадувати про основне прагнення всієї циганської нації – про свободу.

Постановка проблеми. Нацистські переслідування ромів не були несподіванкою, вони йшли спадщиною тієї самої расистської кампанії проти ромів, яка визрівала в Німеччині впродовж попередніх століть, яка стала причиною надзвичайних і жахливих наслідків, як кульмінації у відносинах між арійським населенням та занадто смаглявими вічноскитальцями. Расистська ідеологія, що склалася в Німеччині в кінці XVIII століття несла абсолютну відповідальність за створення незаперечного негативного образу ромів в європейському просторі, надаючи узагальнені, упереджені, помилково трактовані відомості наукового характеру всеєвропейській публіці навіть в мистецтві.

Виклад основного матеріалу. За приблизними підрахунками у 1933 році в Німеччині проживало близько 30 000 ромів, значна частина яких вела кочовий спосіб життя, на відміну від меншої, інтегрованої в громадянське життя частини ромської громади. Незважаючи на багатовікову вороженалаштовану позицію населення та вічні переслідування, які йшли від самої держави, життя ромів було не настільки приреченим, як під час Другої світової війни. Але в Веймарській республіці циганам, незважаючи на достатню кількість заборон стосовно пересування та деяких питань щодо способу життя, хоча б надавалося узгоджене місце для цього ж вільного життя і право на існування народу не ставилось під сумнів.

Народжена в 1933 році в сім'ї австрійських конярів, Цейя Стойка на своїх рисунках, які нею відносяться до серії творів «Під час подорожей», демонструє публіці безтурботні дні свого дитинства, ще до приєднання Австрії до складу Німеччини та вивезення її сім'ї до Освенциму. В око впадають зображені у примітивному стилі різнобарвні кибитки в ідилічно кольорових рівнинних просторах, коні без упряжі на квітучих луках, заклопотані чоловіки та жінки в своїх справах, довгі каравани, які простягаються мальовничою місцевістю серед соняшникових безкраїх просторів.

У 1936 р. Берліном, в обличчі доктора Роберта Ріттера, побудовано «Центр досліджень расової гігієни», для того, щоб науково аргументувати расові теорії нацистського режиму. В гігієнічному центрі вивчали ромську мову і ймовірні її діалекти, задля того щоб забезпечити довіру з боку циган й майбутні піддослідні з більшою готовністю співпрацювали з засланими до них в табори дівчатами-вченими, які з чималими зусиллями запевняли ромів в своїй дружбі й безкорисливості. Ці заходи були спрямовані на те, щоб після добровільного вивезення ромів до центру досліджень, як на лабораторних тваринах, до яких німецька команда так званих лікарів-дослідників застосовувала, зі збоченим талантом, катівні методики вивчення циганської раси.

Нібито невинний перепис ромського населення був початком незбагненого й ще не баченого світом жаху, за яким йшли генеалогічні й генетично-дослідницькі катування, антропометричні та расові тести-дослідження, щоб довести неповноцінність цілого народу з подальшим знищенням сотень невинних душ.

Повний архів всіх німецьких ромів налічував приблизно 30 000 осіб, а також приблизно 11 000 осіб австрійських циган. Їх класифікація поділялась на 4 категорії за ступенем «чистоти» або ймовірністю так

званого «змішування» з європейцями. Першою категорією наділялися чистокровні роми, які позначалися латинською – Z, до другої категорії відносились роми зі 50 % змішаною з європейцями кров'ю та отримували розпізнавальні – ZM, третьою сходинкою в цьому примусовому поділі з символікою ZM+ або ZM– стояли роми, в яких було більше або менше 50 % змішаної крові, а останньою, четвертою категорією, були представники не циганської раси, яких позначали – ZN.

Невелика кількість німецько-австрійських й більшість богемських ромів, яка була під протекторатом нацистів після окупації Чехії, вважалася чистокровною з бездоганим генетичним спадком, яку спочатку затверджено було зберегти в Європі, але потім вони теж були знищені. До четвертої категорії належали представники інших корінних кочівників Європи, які вважалися нащадками древніх, практично вимерлих племен, не арійців, до яких також потім застосовувалися мордування.

У жовтні 1939 року Рейнхард Гейдріх, який очолював таємну поліцію, за наказом Гітлера видав так званий «Указ про врегулювання», який врегульовував обов'язковість проживання всіх циган у спеціальних житлових таборах. Таким чином, були створені табори в передмістях головних німецьких міст: Кьольну, Дюссельдорфу, Ганновера, Магдебурга та Франкфурта-на-Майні. За німецьким прикладом в Австрії також виникли муніципальні табори поблизу Відня, Зальцбурга й Вайера.

В Мініатюрі «Циганські діти біля колючого дроту» Отто Панкока, німецького художника-експресіоніста, який зобразив своє бачення ромського життя після переселення їх до житлового табору Хайнефельді, що знаходився на околиці Дюссельдорфа, художником зображуються діти з умовними, але все ж досить виразними рисами своїх замучених обличчя, які тримаються за колючий дріт, встановлений навколо своєї нової «домівки», під назвою – гетто, вони виглядають із-за дроту й німотою в погляді запитують про порятунок.

Подорожуючи своїм караваном до Австрії, Цейя Стойка з сім'єю, торгуючи кіннями, часто зимували у Відні. Після анексії Австрії Німеччиною у березні 1938 року її табір був обнесений колючим дротом й знаходився під поліцейським наглядом. «Батьки вимушені були переобладнати нашу кибитку, вона навіть стала схожа на маленький дерев'яний будиночок і довелося навчитися готувати їжу на кухні, а не на відкритому вогні», – згадувала Цейя.

На картинці без назви, Цейя в 1995 році відтворює тогочасні події, представляючи свій, до болу знайомий, зимовий циганський табір, але внизу роботи з'являється зловісний нацистський прапорець зі свастикою.

Вражаюче несправедливою є історія ромського боксера Йоганна Трольмана на прізвисько «Рукелі» або «Дерево» з ромської, через його темне кучеряве волосся і міцну статуру, котрий у 1933 році став національним німецьким чемпіоном в напівважкій вазі з боксу. Але журналісти дали Трольману прізвисько «Циган», якому спочатку боксер не був радий, але пізніше, вже виходив на ринг з цим ім'ям вишитим на шортах. Однак титул був незаконно скасований і в 1941 році його заарештували та відправили до табору Нойенгамме, на околиці Гамбургу, де він був змушений щоденно відстоювати свої принципи й ідеали в боях з нескінченною кількістю охоронців. Після чергової перемоги боксер був переведений у концтабір Віттенберг, в якому у 1944 року йому помстився за свої невдалі бої одним з нацистських капо й небоксерськими методами, скоріш, справжніми нацистськими, забрав в тогочасної спортивної легенди життя. У 2003 році Трольман був реабілітований, боксеру посмертно повернули заслужений титул чемпіона Німеччини і відправили пояс його нащадкам. Аквареллю Йоганна Трольмана зобразив в 2016 році публіцист та художник Сільвіо Менготто. Автор демонструє портрет харизматичного й молодого боксера з мускулистою статурою в одній із його класичних боксерських стійок. Це один з небагатьох малюнків, який залишає пам'ять про Рукелі, він до останнього подиху не був скорений нацистською владою.

Картина «Арешт і депортація» від вище згаданої Цейї Стойки виконана в 1995 році, представляє глядачеві величезний циганський табір, який розгорнувся на пагорбі поблизу Відня, не затишний й наповнений марними надіями, в якому знаходилась більша частина віденських ромів, які зображуються з піднятими руками під прицілами нацистської зброї. Наприкінці 1941 року есесівці депортували з цього табору всіх чоловіків до концентраційного пекла Дахау.

Не знаючи своєї долі, роми, яких повсюди розшукували, часто зустрічали своїх катів з нацистським салютом. Дехто малював на своїх кибитках свастику та підіймав нацистські прапори з символікою поруч із шатром. В своїх малюнках, а також у книгах Цейя Стойка розповіла про депортацію й перебування усієї своєї сім'ї в концтаборах Освенцим-Біркенау, Равенсбрук та Берген-Бельзен. На її картині «Тривати», написаній в 1993 році, зображена циганська сім'я, що отаборилася у лісі, яка згодом опиняється під прицілом есесівців. До прихистку вриваються солдати в чорній формі зі зброєю, яку направляють на беззахисних людей, одягнених у яскраве кольорове шмаття, що підіймають догори руки. На них чекає вже переповнена, завантажена полоненими в'язнями, ворожа вантажівка, на якій майорить нацистський стяг.

Цілі циганські табори заарештовували, як сміття жбурляли до переповнених вантажівок, щоб потім, як худобу перевозити поїздами, що переповнені прямували до концтаборів. Каравани з усім циганським надбанням були спалені, коней вилучено і передано вермахту або продано за копійки місцевим фермерам. Цінності та прикраси ромів вилучалися й розбиралися варварами на сувеніри й трофеї.

Картина «Рейд» Вальтера Вайля, німецького художника, автора картин спрямованих на візуальне відтворення трагедії геноциду ромів, представлені в Сент-Марі-де-ла-Мер і у всесвітньовідомому Меморіалі геноциду в Вашингтоні, демонструють жахливо-трагічні сцени захоплення й ув'язнення беззахисних циганських родин, здивованих й переляканих, що ще десять хвилин тому насолоджувались спокійним й неквапливим

життям в себе в таборі серед безкрайнього поля й вільного неба. На передньому плані зображено нервовий відчай чоловіків і пригнічення жінок, що обіймають дітей, намагаючись їх захистити від війська у сіро-зеленій формі зі зброєю в руках, а на задньому плані роботи горять каравани...

Картина «Депортація до табору знищення» Цейї Стойки, 1994 року, показує деяку кількість циган, зображуючи їх обличчя окремими кольоровими плямами, яких насильницькими методами вивозять із їх власного табору. Чорний колір нацистського вбрання та диму, яким окутаний увесь поїзд з вантажними вагонами, спустошене поле, на якому лишилося лише кілька жовтих квіток, на відміну від зображених яскравими фарбами ромів, що символізують незламність циганського духу, що не з власної волі повинні душитися у свинцевому вагоні для депортації в місця страшніші за саму смерть.

Депортовані роми направлялися майже у всі концтабори великого Рейху, в яких вони й вмирили поміж сотень тисяч таких же жертв голоду, примусових каторжних робіт, садистських наукових експериментів, страт, розстрілів задля забави, безглуздої стерилізації, дизентерії, туберкульозу, зневоднення та гангрені.

Малюнок, під назвою «Концентраційний табір», Яноша Сіладжі, угорсько-ромського художника 1995 року, представляє ескіз, який викарбувався на вічно в його пам'яті, з усіма тогочасними елементами й архітектурою концтабору. Він мав прямокутну форму, був увесь оточений колючим дротом, з чотирма височенними сторожовими вежами по кутах периметру й зачиненими воротами з класичною фразою «Робота звільняє». Нам демонструється те, що серед прапорів зі свастикою, на внутрішньому подвір'ї, де є невелика кількість бараків, вздовж яких, група людей вишикувалися за вечірнім пайком у супроводі озброєних охоронців, усі чекають своєї черги.

Одним з найжорстокіших таборів був Маутхаузен, створений за межами Німеччини та найбільший в Австрії, де вбивали нелюдськими катуваннями й роботами у кар'єрах, жертви нацистського режиму щохвилини гинули від голоду та виснаження. За час існування цього пекла на землі в Маутхаузені було замордовано більше ста тисяч ув'язнених. Серед ромських жертв був і Карл Стойка, батько вищезгаданої Цейї, а також її брата Карла. Рід Стойків не перервався, оскільки Карл молодший пережив депортацію, став одним з запеклих захисників визнання геноциду ромів, як етнічної групи, а також незламно боровся за репарації жертвам голокосту серед свого народу. У 1994 році він відкривав пам'ятний меморіал на місці свого колишнього концентраційного примусового житла в пам'ять про тисячі загублених душ своїх побратимів. Карл молодший також створив кілька живописних творів в 1989 році, як згадку про полон й знущання над його співвітчизниками та смерть рідного батька в Маутхаузені. Він передає на картинах шлях циганської депортованої родини, зображує відкритий вантажний вагон під сірим безжиттєвим небом, в якому дуже щільно розміщуються чоловіки в широкополих капелюхах, жінки в типовому ошатному ромському убранстві та діти з чорнявим і кучерявим волоссям. Ці, вже заздалегідь знедолені, люди рухаються до табору концентрації, який вже символічно художники представляють щільною високою дротяною сіткою з підключеною електричною напругою.

Ще на одній своїй картині «Маутхаузен 1942 року», написаній в 1989 році, Карл Стойка зображує групу в'язнів в тюремній формі з чорно-синіми смугами, на якій видніється емблематичний трикутник із позначкою «Z» та серійним номером кожного ув'язненого. Натовп змучених полонених стоїть на відкритому повітрі, в неминучому очікуванні жадливих й нищих наказів своїх тиранічно-налаштованих нацистських катів.

«Смерть за колючим дротом» 1989 року Карла Стойки розповідає глядачеві трагічну смерть зневіреного в'язня, який від відчаю кинувся на огорожу із електрифікованого колючого дроту, яким обнесений увесь табір, чимось натякаючи на смерть свого батька. Хоча ймовірно, що насправді він був замучений або отруєний під час садистських експериментів з евтаназії. Рисунок несе собою весь тягар емоційної зневіри людського духу та драматичність переломного моменту для особистості, оскільки ці випадки самогубства не були рідкістю.

Найбільш горезвісною в Німеччині візитівкою смерті являвся концтабір Бухенвальд, в якому ув'язнених примушували до скону й останнього подиху будувати залізні дороги у військових цілях.

Циганська депортація почалась ще в 1937 році, де в таборі для них виділялася окрема спеціальна секція. Масове переселення ромів до цього табору відбулося в травні 1944 року, їх звозили з різних концтаборів, здебільшого з великого Освенцима, що безсумнівно спричинило переповнення Бухенвальда в'язнями ромської групи. Більшість новоприбулих каторжників розмістили в карантинному таборі, як в проміжній точці перед відправкою до Дора-Міттельбау, що являвся супутником Бухенвальду за 60 кілометрів від нього. Однак багатьом циганам вдалося подолати гнітючі перепони й метри колючої проволочки на шляху до заповітної волі й втекти з одного із найстрашніших місць в світі за всю історію людства.

Бухенвальдські цигани жили в блоці номер 47, який іменувався «чорним», не через асоціацію з темним кольором шкіри в'язнів, а через колір нашитого на грудях роб трикутника, над реєстраційним номером депортованого, що являвся позначкою асоціальних відносин.

Роми навіть в концтаборі вражали своєю надзвичайною життєрадісністю. В бараках лунали традиційні ромські арії, які навіть дозволяли на мить, забувати про катівню, нелюдську працю й вже нестерпні муки в ув'язненні. В цьому концтаборі існував власний виїзний циганський оркестр, якому, на жаль, часто доводилося під примусом грати у своїй веселій життєрадісній манері, поки нацистські охоронці забивали в'язнів до напівсмерті.

Молодший Карл Стойка відправився до цього концентраційного пекла у серпні 1944 року, ще будучи дитиною, у віці 13 років. Він був одним з більш ніж 900 в'язнів, яких перевезли на примусові роботи. Автор

в своїх мемуарах розповідає, як тільки він з колоною прибув до Бухенвальда, есесівці хотіли відправити його назад до Освенціму, разом з іншими, непридатними до праці, так званими рабами ХХ століття. Однак дядьку Карла вдалось переконати фільтруючу варту, що хлопцеві більше ніж 13 років, й він є представником, так званих маленьких людей з хорошим здоров'ям. Усіх повернутих назад до попереднього табору полонених було негайно вбито в газових камерах. Ці кричущі й моторошні спогади залишили невиправний, невиліковний відбиток у житті і навіть в художній творчості Карла. На картині «Бухенвальд» він зображує лише по половині кожної людини й половини їх обличь, тогочасні жажіття поступаються місцем моторошному алегоричному відображенню жертв репресій, які вже не являються окремими особистостями й просто навіть людьми, а є всього лише без гідності й честі «шматками». Автор в цьому малюнку розшифровує позначки за якими маркувались категорії каторжників. Першим півтілом представлений єврей, з зіркою Давида й літерою «J», потім червоний трикутник – політв'язень з буквою «R» – росіянин, третій на малюнку – циган, з темним трикутником і літерою «Z», присутній ще звичайний злочинець, якого маркували літерою «I» – можливо через те, що він був італійцем. Двоє інших чомусь не відстежуються Карлом, їх символики не видно, автор не надав їм значущого сенсу, на відміну від останнього – гомосексуаліста з нашитим на грудях перевернутим рожевим трикутником та літерою «F».

В 1992 році Карл пише ще одну картину пов'язану з його перебуванням в полоні – «Втеча», вона символізує непереможну муку депортованих до концтаборів ромів і якусь малоймовірну можливість спасіння з поневоління. Похмура й зловісна в'язниця для невинних душ – Бухенвальд, як клітка для птахів з колючого дроту, на брамі якої написано з тваринним сарказмом «Робота звільняє». Карл змальовує високу і урочисту постать втікача, що прорвався з безжалісного пекла, він радісно біжить піднімаючи руки у небесну криваво-похмуру височінь, від якої віє найвищим ступенем людської трагедії. Художник вперше підписується своїми клеймами, двома татуваннями з Освенцима і Бухенвальда.

Після перебування в таборі Бухенвальд Карл Стойка молодший був перенаправлений до Флоссенбюргу, що у Баварії, на каторжні роботи в кам'яному кар'єрі. Новий виток в концентраційному пеклі безсумнівно був викарбований вічним жахом на деяких картинах. «Флоссенбург», 1985 року, показує невибагливими розчерками пензля так би мовити, вид табору зверху. Територія прямокутної форми, як завжди щільно огорожена чорним зловісним парканом з колючого дроту, великий внутрішній двір з рожевими бараки, монументальна цегляна споруда з величезним крематорієм, звідки не припиняє виходити чорний їдкий дим, поблизу якого дві вагонетки на рейках, до верху завантажені прахом. Автор підписує картину вже новим, третім номером, присвоєним йому й наколотому на лівому передпліччі.

Ще одна картина «Флоссенбург», але вже датована 1990 роком, зображує групу справжніх циганських чоловіків з довгим чорним волоссям, жінок, які попри все в кольорових хустках й з вірою в традиції, гордо тримаються заради маленьких дітей, що мовчки сумно сидять перед металевим колючим парканом та сторожовою вежею, огорожені від власного життя задля нацистських амбіцій, які зруйнували звичний порядок речей в ромському суспільстві.

На картині «Барак» 1989 року Карл Стойка зображує інтер'єр приміщення в якому мешкає в таборі, де спали ув'язнені на триповерхових ліжках. З-поміж стелажів проглядаються порожні обличчя каторжників, страшенно сумні й виснажені, знесилені й немов вже мертві, вони нерухомо й містично-уважно дивлячись на споглядальника картини, ніби в підсвідомості стимулюючи одне просте запитання – «чому?». Одна фігура виділяється серед інших, в повний зріст перед нами представ скелетний, повністю голий змарнілий чоловік (можливо, сам Карл), в блакитній шапці зі смужками на голові. Наближаючи закінчення Другої світової війни, у березні 1945 року американські війська підступали до цього табору, тому залишки нацистських військ його покинули, взявши з собою полонених напів небіжчиків на марш смерті тікаючи на південь, під час якого багато полонених було безжально вбито. Карл пережив й цей останній ривок до омріяної волі, він був звільнений американськими солдатами недалеко від міста Роц 24 квітня 1945 року.

В Равенсбрюку знаходився один з найбільших, виключно для жінок, концентраційний табір, в якому рабську силу понад 40 000 жінок з Польщі та інших в'язнів з окупованих Німеччиною територій, використовували на полях й фабриках. До табору під конвоем прибували впольовані й перелякані ромські жінки зі своїми дітьми. Сотні з них були стерилізовані за допомогою незрозумілих експериментальних ін'єкцій, які часто призводили навіть до смерті. В червні 1944 року також була переведена до цього табору і Цейя Стойка з матір'ю та сестрами з Освенцима. Як розповідає в своїх мемуарах Цейя, при вигляді есесівців жінок паралізувало від страху, коли в'язні замовкали, солдати «кричали так голосно, що навіть сатана їх боявся». В 2008 році Цейя Стойка пише картину «Жінки Равенсбрюка 1944 року», на якій художниця представляє надзвичайно чутливу алегорію ромського материнства. Зображує розташовану посеред поля групу циганок, традиційно одягнутих у довгі кольорові національні шати з покритими головами, схожих на багато Мадонн одночасно, які благають Господа про допомогу, підносячи руки до неба. Позаду намальований звичний вже колючий дріт і нацькований лютий пес, кружляють у небі чорні ворони, чи то, як символ прагнення до свободи, чи безвиході й смерті.

Картина Цейї «Равенсбрюк» датована 1993 роком реконструює пам'ятний авторкою ритуал, який щодня відбувався на світанку в концтаборі опісля гучної сирени, яка, в першу чергу, чинила психологічний тиск на полонених. Ця сирена уособлювала й природний відбір найслабших, тому, що на великій центральній площі табору, оточеній бараками, жінки шикувались рядами, під загрозою смерті вони змушені стояти годинами за будь-якої погоди, не рухаючись і навіть не перешіптуючись. Художниця демонструє момент, де каторжники

з жахом дивляться на те, як деяких з них, які впали додолу від виснаження, добивають до смерті й викидають на візок з трупами, для перевезення до печей крематорію.

З початком 1945 року одинадцятирічну Цейю Стойку знову перевели з родиною до іншого концентраційного табору Берген-Бельзен, в якому також знаходилась, вже після закінчення війни відома, завдяки своєму щоденнику й трагічними розповідям Анна Франк. Цей табір звільнили британські солдати 15 квітня 1945 року. Те, що побачили визволителі, вони не бачили на протязі всієї війни. Окрім змучених й виснажених напів живих людей, військові побачили тисячі гниючих непохованих тіл людей, які їх так і не дочекались, розкиданих всередині та поблизу табору. Малюнок «Звільнення Белген-Бельзена» 1993 року, в якому зображується той момент з пам'яті дівчини, коли раби нацистської системи радують, тягнуть руки до солдатів-визволителів, які входять до табору переможцями війни на танках, в гори людських трупів. В одній зі своїх розповідей Цейя згадує цю подію: «Під час визволення ви повинні уявити крик солдатів, коли вони побачили табір! Стільки трупів! Солдати торкалися нас, щоб знати, чи справжні ми, чи живі! Вони не могли собі уявити, що ми живемо серед трупів. А як вони плакали та кричали! І нам приходилося їх втішити! Мертві були нашими захисниками, і вони були людьми. Люди, яких ми знали. І ми були не самі, бо скрізь було так багато душ, що літали. Завжди, коли я повертаюся до Берген-Бельзена, це як велика зустріч! Мертві літають в шелесті крил. Вони виходять, рухаються, я їх чую, вони співають, а небо повне птахів».

У 1940 році в Лаккенбаху, поблизу Відня, було створено окремий табір для утримання циганських сімей, він розташовувався в колишньому великому маєтку графів Естерхазі. Роми жили у конюшнях, підвалах та коморах колишньої ферми, без елементарної медичної допомоги, у напівзруйнованих кімнатах маєтку без даху та на солом'яних настилах, зроблених власноруч з підніжних матеріалів. Ромські сім'ї працювали на дорожньому будівництві, здебільшого це були діти, душі багатьох з яких забрала епідемія тифу, що спалахнула взимку 1941 року. З декількох тисяч ромів, що перебували у Лаккенбаху, багато перевезено до гетто Лодзь, а потім до табору смерті Освенцим, де всі полонені загинули в тяжких муках. Вижили лише кілька сотень циган, які все ж дочекались звільнення табору радянським військом у квітні 1945 року. Картина, намальована Карлом Стойкою «Циганський сімейний табір» у 1990 році – це пригнічений спогад життя в запустінні, місці де позбавляли людяності, місці смертей багатьох його співвітчизників. У дерев'яному бараці зображена циганська родина, а саме жінка з сумним виразом обличчя на великому ліжку під яскравою червоною ковдрою, а також дитина, яка тримає в руках виделку, але їй нема чого їсти, якій залишається тільки тремтіти від холоду й згадувати вже майже забутий смак людської теплої їжі.

Висновки. Художні спогади очевидців тієї жахливої доби, хоч і не мають високої мистецької цінності, але вони все ж зробили свій внесок в визнання важливого і трагічного етапу циганської історії, дозволили наступним поколінням заглянути за щільну завісу брехні й невизнання такого факту, як геноцид ромів. Ці роботи знаходяться в музеях голокосту по всій Європі, вони демонструють силу людського духу й неймовірну жагу до життя людей, які століттями були пригноблені й відокремлені від суспільства.

Список використаної літератури:

1. Kenrick Donald-Puxon Grattan. The fate of the gypsies. Milan, 1975.
2. Kogon Eugen, The SS State. The system of German concentration camps. Francoforte, 1946.
3. Marchand Xavier. The need for testimony in Ceija Stojka, a Roma artist in the XX century. Paris, 2018.
4. Martin Gilbert. The Great History of World War II. 1990.
5. Guenter Lewy. Gypsies and Jews Under the Nazis. Washington. 1999.
6. Rosenhaft Eve. A Photographer and his Victims 1934–1964: Reconstructing a Shared Experience of the Romani Holocaust, in Nicholas Saul, Susan Tebbutt. The Role of the Romanies: Images and counter-images of Gypsies, Liverpool, 2005.
7. Stojka Ceija. Nazi Concentration Camps and Roma. Experiences and Testimonies of Survivors. Japanese translation by K. Martin, Akashi Shoten Edition. 1991.
8. Stojka Ceija. Träume ich, dass ich lebe? Befreit aus Bergen-Belsen, Hg. Karin Berger, CBT/Random House. München. 2009.
9. Exhibitions of the artist Stojka Ceija. URL: <http://www.ceija-stojka-berlin2014.de/ausstellungen.html>
10. United states holocaust memorial museum. URL: <https://www.ushmm.org>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.16>

ROZWÓJ KOMUNIKACJI CYFROWEJ W UKRAINIE ESTABLISHMENT OF DIGITAL COMMUNICATION IN UKRAINE

Ivan Yarema

aspirant Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Kultury i Sztuki

(Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2843-5087

ivanyarema06@gmail.com

Adnotacja. W niniejszym badaniu zwrócono uwagę na wyjaśnienie roli kształtowania się komunikacji cyfrowej w Ukrainie jako narzędzia komunikacyjnego; przeanalizowano wykorzystanie komunikacji cyfrowej w działalności publicznej przez biblioteki, władze samorządowe, Radę Najwyższą Ukrainy, Gabinet Ministrów, Deputowanych Ludowych, instytucje szkolnictwa wyższego; uwzględniono podstawowe środki komunikacji i pozyskiwania informacji w społeczeństwie informacyjnym, zidentyfikowano potrzebę modernizacji instytucji informacyjnych; zbadano, w jaki sposób światowa pandemia i wojna na pełną skalę Federacji Rosyjskiej wpłynęły na korzystanie z Internetu i sieci społecznościowych przez różne kategorie populacji „uczniowie, studenci, pracownicy, emeryci itp.” Temat ten jest istotny w warunkach wojny fizycznej, a jednocześnie wojny informacyjnej Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie i oświetla mechanizmy cyfrowej transformacji kraju w celu szybszego szkolenia ludności w zakresie umiejętności cyfrowych.

Słowa kluczowe: technologia cyfrowa, procesy technologiczne, społeczeństwo informacyjne, procesy informacyjne, technologia informacyjna, postęp technologiczny.

ESTABLISHMENT OF DIGITAL COMMUNICATION IN UKRAINE

Ivan Yarema

Postgraduate Student at Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2843-5087

ivanyarema06@gmail.com

Abstract. In this study, attention is paid to clarifying the role of the development of digital communication in Ukraine as a communication tool.; the use of digital communications in public activities by Ukrainian libraries, local self-government bodies, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers, people’s deputies, and higher educational institutions was analyzed; the main means of communication and obtaining information in the information society were considered, the need to modernize information institutions was identified; investigated how the global pandemic and the full-scale war of the Russian Federation affected the use of the Internet and social networks by various categories of the population “pupils, students, workers, pensioners, etc.”.

Key words: digital technologies, technological processes, information society, information processes, information technologies, technological progress.

СТАНОВЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

Іван Ярема

аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2843-5087

ivanyarema06@gmail.com

Анотація. У даному дослідженні приділена увага з’ясуванню ролі становлення цифрової комунікації в Україні як комунікаційного інструменту; проаналізовано використання цифрових комунікацій у публічній діяльності бібліотеками України, органами місцевого самоврядування, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів, народними депутатами, вищими навчальними закладами.; розглянуто основні засоби комунікації та отримання інформації в інформаційному суспільстві, виявлена потреба модернізувати інформаційні заклади; досліджено, як світова пандемія, та повномасштабна війна російської федерації, вплинула на використання мережі Інтернет та соціальних мереж різними категоріями населення «учні, студенти, працівники, пенсіонери та ін.». Дана тема актуальна в умовах візичної війни та одночасно інформаційної війни РФ проти України та висвітлює механізми цифрової трансформації країни для швидшого навчання населення цифрової грамотності.

Ключові слова: цифрові технології, технологічні процеси, інформаційне суспільство, інформаційні процеси, інформаційні технології, технологічний прогрес.

Вступ. Вивченню питання становлення цифрових комунікацій приділяли увагу чимало українських вчених. Проте вагома кількість питань, пов’язаних з баченням розвитку технологічних процесів, розвитку цифровізації та інформатизації досі залишається недостатньо розкритою. Це залежить і в тому числі від

відсутності прогресивної освітньої бази, а також від постійного удосконалення цифрових технологій та швидких змін у діджитал-світі.

У науковому просторі запропоновано різні визначення поняття «цифрової комунікації», проте вони не суперечать одне одному, а навпаки – доповнюють. У всіх випадках важливим є доступ до Інтернету та наявність відповідного технічного забезпечення. Цифровізація всіх процесів життєдіяльності людини поступово стає новою реальністю для світу. І держава Україна не виняток. Це логічний етап розвитку. Він стосується як цифрової економіки, так і соціально-політичної і правової реальності загалом (Камінська, 2008: 144). Цифровізацію часто називають трендом, але з кожним роком вона стає необхідністю і головним фактором, який безпосередньо впливає на розвиток економіки, освіти, культури тощо.

Мета статті – з'ясувати роль та значення становлення цифрових комунікацій як комунікаційного інструменту та використання цифрових технологій у публічній діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій виявив, що значення соціальних мереж як комунікаційного інструменту вивчали такі вчені, як М. Поплавський, Т. Гранчак, Т. Куценко, І. Парфінюк, та ін. Основна увага науковців зосереджена на аналізі різних «точок зору» щодо соціальних мереж в умовах безперервного розгортання цифрового медіапростору, визначенні їхньої ролі в процесах накопичення інтелектуального капіталу в сучасних умовах та на обґрунтуванні концепції цифрової модернізації.

Перші згадки про термін «інформаційні технології» з'являються в англійських джерелах. Наприклад, вираз “information technologies” з'являється у зарубіжній літературі в 1964 р. у статті Дж. Дайболда “John Diebold” (Targowski, 1999: 1029).

На території України це питання було підняте, коли вийшла урядова постанова «Про заходи щодо забезпечення комп'ютерної грамотності учнів середніх навчальних закладів і широкого впровадження електронно-обчислювальної техніки в навчальний процес», прийнята у 1985 році. У 1988 році була створена робоча група яка керувалася академіком А. Єршова. Вона запропонувала до обговорення Концепцію інформатизації освіти (ВРУ, 2011: 10).

В Україні відбувається поступовий перехід від індустріальної економіки до інформаційної – економіки знань. Швидкими темпами розвивається інформаційна структура, яка стає загальнодоступною. В ухваленій Кабінетом Міністрів України Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки (КМУ, 2018: 8) зустрічаємо трактування поняття «цифровізація». Відповідно до визначення цієї дефініції розуміємо, що цифровізація має на меті насичення реального фізичного світу електронними та цифровими пристроями, системами і засобами, та налагодити між ними цифровий обмін. Таким способом відбувається інтегральна взаємодія, де фізичний і віртуальний світ стають одним цілим – кіберпростором або кіберфізичним простором.

Технологічні процеси прямо й безпосередньо впливають на економіку країн світу. Цифровізація є однією з важливих передумов економічного зростання країни. Відповідно до згаданої Концепції Кабінету Міністрів можна виділити такі основні принципи цифровізації в Україні:

Цифровізація – це великий обсяг пристроїв та збільшення електронно-цифрової техніки та їх систем в повсякденному житті. Прості покупки послуг та товарів на теренах України не можуть собі дозволити придбати сучасне обладнання через брак фінансів, в той час, як провідні компанії ІТ-сфери цілком на це спроможні. Важкий стан ослабленої економіки, внутрішні проблеми та складна геополітична ситуація України створює стимул до економічного зростання. Розуміючи це, Кабінет Міністрів України ухвалив «Концепції розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2020–2024»:

- цифровізація має гарантувати кожному громадянину України однаковий доступ до інформації, послуг та знань, що надаються на основні цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій;
- цифровізація повинна допомогти створити переваги у всіх сферах життя людини;
- використання цифрових технологій підвищує продуктивність, ефективність, а також конкурентоздатність, завдяки цьому відбувається економічне зростання, через яке реалізується цифровізація;
- цифровізація покликана сприяти розвитку засобів масової інформації, впливати на формування медійної культури та здійснювати вплив на розвиток інформаційного суспільства;
- з метою інтеграції України в ЄС та вихід на світовий ринок, цифровізація повинна бути спрямована на міжнародне співробітництво;
- цифровізація має сприяти зростанню рівня обізнаності, довіри та відчуття безпеки;
- цифровізація може розглядатися як об'єкт державного управління.

В умовах розвитку глобального цифрового суспільства місце людини може бути замінене технологічним механізмом чи новітнім роботом. Проте людина залишається центром цих глобальних процесів, адже саме вона творить і створює цифрові технології, якими людство вже звикло користуватися щодня, роблячи своє життя комфортнішим.

2 вересня 2019 року в Україні було засновано Міністерство цифрової трансформації. Роботу нового Міністерства можна вважати однією з найпрогресивніших та найуспішніших. А завдяки впровадженню додатку «Дія» більшість послуг стали доступнішими для користування громадянами України.

Сайт Міністерства має зручний інтерфейс та доступну пошукову систему. Веб-сайт пропонує користувачеві обрати найпопулярніший тег, клікнувши на який юзер отримає одразу перелік посилань та матеріалів на задану тему. Серед найбільш поширених тегів – інновації, цифрова освіта, цифрові документи, дія, е-послуги, кібербезпека, відкриті дані, віртуальні активи, гід з держпослуг.

Міністерство цифрової трансформації задає тренди на цифровізацію, сприяє й економічному зростанню завдяки тісній співпраці та залученню міжнародних інвесторів в Україну. Проте стикається з рядом проблем, зокрема, що стосується удосконалення цифрового законодавства та його відповідності до європейського законодавства у сфері врегулювання інформаційно-комунікаційних відносин.

У нових умовах технологічної та цифрової інновації країна отримує переваги, в якій удосконалюються та зростають та взаємодіють всі складові економіки. Цифровізація має певні переваги для розвитку економіки. Її потенціал підтверджується в доповіді ОЕСР: «Технології, інтелектуальні програми та інші інновації у цифровій економіці можуть підвищити якість послуг, що надаються, і допомогти вирішити проблеми в самих різних областях, включно з охороною здоров'я, сільським господарством, державним управлінням, податками, транспортом, освітою, екологією та ін» (Пищуліна, 2020: 36).

Через швидкий розвиток інформаційно-комунікаційної галузі держава Україна не встигла врегулювати багато політико-правових питань. Негативними наслідками цієї ситуації стала організована кіберзлочинність. Саме тому виникає необхідність розробки нових законодавчих ініціатив, спрямованих на захист персональних даних, засоби безпеки державних структур, захисту інтелектуальних прав на цифрову творчість тощо, щоб забезпечити користувачів цифрових комунікацій від шахрайства.

Держава Україна має можливість переймати найкращий цифровий досвід таких країн як США та Китай, також країн «Digital 5» «Південна Корея, Велика Британія, Ізраїль, Нова Зеландія та Естонія». Названі держави успішно розвивають цифрову економіку, а також розробляють та постійно фінансують технологію блокчейну, яка допомагає захистити конфіденційність інформації, суб'єктів обміну цією інформацією та забезпечити її достовірність.

Активну участь у формуванні сучасних інформаційних ресурсів, у запровадженні технологій електронного урядування беруть Бібліотека Конгресу США, Бостонська публічна бібліотека, Британська бібліотека, які завжди відігравали важливу роль у забезпеченні вільного та відкритого доступу до світових знань, а також до ресурсів, які забезпечують зв'язок з державними органами на всіх рівнях. Ці установи використовуються як точки доступу до інформації щодо податкової сфери, питань громадянства й імміграції, соціальних сервісів, медичної сфери, надзвичайних ситуацій тощо. Вони задовольняють найважливіші потреби населення в е-урядуванні: виконуючи посередницьку функцію між урядовими установами та користувачами, які потребують допомоги; проводячи навчання основам комп'ютерної та інтернет-грамотності й надаючи доступ до послуг е-урядування; працюючи в зручний час, зокрема пізно ввечері, коли доступ до державних установ обмежено; забезпечуючи необхідний рівень інформаційної безпеки під час використання послуг е-урядування; надаючи консультативну допомогу в процесі використання користувачами вебсайтів е-урядування тощо (Швець, 2013: 120).

Перехід від зрілої промислово розвиненої економіки до інноваційного «суспільства знань» є дуже показовою не лише для країн, що реалізують на даний момент стратегію трудомісткої індустріалізації, а й для всіх держав, які прагнуть сформувати ефективне, динамічне, адекватне і гнучке умовам глобалізації та нового технологічного укладу національне господарство.

У 2002–2006 рр. програма «Електронна Корея – глобальний лідер XXI століття» стала своєрідною концепцією переходу від екстенсивного до інтенсивного шляху становлення «економіки знань». Основні зусилля були зосереджені на розвитку навичок користування ПЗ у широких верств населення, інституційно-правових реформах, НДДКР та збільшенні інвестицій як в основні фонди ІКТ-індустрії, так і у виробництво послуг з потенційно високою доданою вартістю. Вона знаменувала собою зміщення пріоритетів політики держави від кількісного до якісного розширення сфери ІКТ. Це підтверджується спектром поставлених завдань у рамках ключових напрямів програми сприяння інформатизації в національному масштабі:

- розширенні асортименту та підвищенню якості суспільних послуг, що надаються он-лайн з метою сприяння інформатизації державного сектору;
- організація системи електронної зайнятості та віртуальних робочих місць, розвиток навичок користування ІКТ на базі системи безперервного навчання;
- сприяння нововведенням в державному управлінні, пов'язаним з інформатизацією «в першу чергу в сфері фінансів і технологій»;
- сприяння інформатизації промисловості шляхом впровадження ІКТ в усі галузі індустріального виробництва, розвитку електронної комерції, створення безпечної та надійної середовища для он-лайн бізнесу з метою сприяння інформатизації промисловості.

Модернізація інфраструктури ІКТ здійснювалася на основі:

- адаптації чинного законодавства до потреб «суспільства знань»;
- зміни інституційного середовища у сфері програмного забезпечення і цифрових технологій;
- модернізації високошвидкісних телекомунікаційних мереж;
- розвитку Інтернету нового покоління;
- інтенсифікації розвитку ІКТ-індустрії, включаючи підвищення її конкурентоспроможності на базі стратегічних цільових продуктів.

Із-поміж громадських організацій, які потужно популяризують в українському суспільстві ідеї електронного урядування, варто виокремити Фонд Східна Європа. Акумулювавши кращі практики свого засновника – Фонду Євразія, ця благодійна неприбуткова організація активно сприяє розвитку ефективного управління і громадянського суспільства в Україні. За підтримки Агентства США з міжнародного розвитку

“USAID”, Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації за посередництва Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва “SDC”, шведського Агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку “SIDA”, координатора проєктів ОБСЄ в Україні, урядів інших країн, фондів, корпорацій нині реалізується масштабна програма з електронного урядування, е-демократії «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади “EGAP”», зміст якої полягає в широкій освітній діяльності, створенні відповідних інформаційних ресурсів, а також у фінансовій підтримці спеціальних проєктів.

Зауважимо, що 2018–2020 рр. Київський національний університет культури і мистецтв «кафедра документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності» став майданчиком реалізації згаданої програми, що відображено в активній апробації посібників з електронного урядування, однойменної дисципліни, проведенні фахівцями циклу лекцій, інших форм освітньої роботи, результатом якої стало впровадження в українські ЗВО комплексу навчальних видань.

Дотичними питаннями займаються також всеукраїнські асоціації органів місцевого самоврядування «Міста електронного урядування»; ІТ України; «Інформаційна безпека та інформаційні технології»; центрів надання адміністративних послуг; Інститут громадянського суспільства; Українська бібліотечна асоціація; Спілка архівістів України; Громадська організація «Електронна демократія» та інші інституції, співпраця яких зрештою формує нове бачення, мислення, базоване на сприйнятті інформаційно-комунікаційних технологій невід’ємною частиною суспільного життя, зокрема сфери державного управління та місцевого самоврядування, широких і непідробних комунікацій між владою і громадянином, підприємствами, установами, організаціями.

На окреме поцінування заслуговує діяльність Української бібліотечної асоціації «далі – УБА», яка регулярно проводить різного роду заходи, спрямовані на поширення в суспільстві цифрової грамотності, плекання цифрової культури, розширення знань широкої громадськості з інформаційно-комунікаційних технологій. Підтримка всеукраїнських і міжнародних проєктів «“Чотири простори бібліотеки: інноваційна модель діяльності”, “Твори культуру: бібліотечні інноваційні послуги”, “Активні громадяни”, “Містки громадської активності” та ін.»; організація і проведення бібліотечних форумів, науково-практичних конференцій, семінарів з актуальної проблематики новітніх форм і напрямів роботи бібліотек; участь у видавничих заходах; функціонування Головного тренінгового центру для бібліотекарів при Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв «далі – НАКККМ», що здійснює навчання з курсу «Електронне урядування та доступ до інформації у бібліотеках», поширення професійних науково-освітніх програм, спеціалізованих веб-порталів, блогів та інших соціокомунікаційних заходів – усі ці заходи стали візитівкою діяльності УБА.

Примітно, що із січня 2020 року асоціація долучилася до проєкту Міністерства цифрової трансформації України «Дія. Цифрова освіта», котрий є складовою національного проєкту «Дія», згідно з яким передбачається створення онлайн-сервісів державних послуг із метою втілення «Держави у смартфоні». Відтоді користувачі бібліотек, які приєдналися до проєкту, можуть безоплатно навчатися на національній онлайн-платформі з цифрової грамотності, переглядаючи освітні серіали, записи вебінарів тощо. Бібліотеки, співпрацюючи з обласними державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, стають амбасадорами проєкту «Дія. Цифрова освіта», пропагуючи його зміст у засобах масової інформації, соціальних мережах, розширюючи коло учасників та перетворюючись на партнерські офлайн-хаби проєкту. Згідно з останніми статистичними даними, нині створена мережа більше ніж із 1300 хабів у масштабах усієї України, найбільша частка яких належить бібліотекам (ДІЯ, 2021: 1).

Для України є гостра необхідність у створенні інформаційного права та розвитку його як науки. Інформатизація суспільства може стати загрозливою за відсутності контролю нормативно-правовими актами. Зростає і рівень відповідальності держави, яка впроваджує в усі сфери життя інформаційно-комунікаційні технології (ДІЯ, 2021: 4).

Висновки. Цифровізація є однією з важливих передумов економічного зростання країни. Вона має гарантувати кожному громадянину України однаковий доступ до інформації, послуг та знань; сприяти розвитку засобів масової інформації, впливати на формування медійної культури та здійснювати вплив на розвиток інформаційного суспільства; сприяти зростанню рівня обізнаності, довіри та відчуття безпеки.

Розвиток цифрових комунікацій активізував використання соціальних мереж. Вони стали одними з головних способів збору та передачі інформації. У своїй діяльності державні органи влади використовують соціальні мережі для інформування та звітування про свою роботу, а також для політичної агітації та залучення нової аудиторії. Для останнього нардепи проводять на своїх сторінках розіграші, запрошують прокоментувати публікації або поділитися опублікованою народним депутатом інформацією. Соціальні мережі стали основними інструментами цифрової комунікації та забезпечують вільний доступ користувача до інформації та нових знань.

Список використаних джерел:

1. Тарговський А. Зсув парадигми: форум ІТ to ІСТ / Андрій Тарговський, Омар Халіл // Управління ресурсами інформаційних технологій в організаціях наступного тисячоліття : Міжнародна конференція Асоціації управління інформаційними ресурсами, Херші, Пенсільванія, США. – 16–19 трав. – 1999. – С. 1029–1034.
2. Державна цільова програма впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» на період до 2015 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/494-2011-п>

3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р: ред. від 17.09.2020 / Офіц. веб-сайт Верхов. Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>
4. Мережа хабів – Дія. Цифрова освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/hubs> (дата звернення: 25.01.2021).
5. Цифровізація в Україні: нормативно-правове забезпечення. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/906>
6. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

References:

1. Tarhovskiy, A. Zsuv paradyhmy: forum IT to ICT / Andrii Tarhovskiy, Omar Khalil // Upravlinnia resursamy informatsiinykh tekhnolohii v orhanizatsiiakh nastupnoho tysyacholittia [Management of information technology resources in organizations of the next millennium]. Mizhnarodna konferentsiia Asotsiatsii upravlinnia informatsiinyamy resursamy, Khershi, Pensilvaniia, SShA. – 16–19 trav. – 1999. – S. 1029–1034.
2. Derzhavna tsilova prohrama vprovadzhenia u navchalno-vykhovnyi protses zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii “Sto vidsotkiv” na period do 2015 roku. [State target program of introduction of “One Hundred Percent” information and communication technologies into the educational process of general educational institutions for the period until]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/494-2011-p>
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy [On the approval of the Concept of the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and the approval of the plan of measures for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 r. № 67-r: red. vid 17.09.2020 / Ofits. veb-sait Verkhov. Rady Ukrainy. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-r>
4. Merezha khabiv – Diia. Tsyfrova osvita. [Network of hubs – Action. Digital education]. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/hubs> (data zvernennia: 25.01.2021).
5. Tsyfrovizatsiia v Ukraini: normatyvno-pravove zabezpechennia. [Digitization in Ukraine: regulatory and legal support]. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/906>
6. Pyschulina, O. (2020). Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty. [Digital economy: trends, risks and social determinants]. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.17>**PRAKTYKA UTRWALANIA PERFORMANCE'U: MANIPULACJA LUB KONIECZNOŚĆ****Iryna Yatsyk***pracownik naukowy Wydziału Teorii i Historii Kultury
Instytutu Problemów Sztuki Współczesnej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-7918-7522

iryna.iatsyk@gmail.com

Adnotacja. Przeanalizowano poglądy naukowców dotyczące praktyki utrwalania performance'u jako formy sztuki. Należy zauważyć, że od początku kształtowania się performance'u, jako niezależnej formy artystycznej, toczyła się jednocześnie dyskusja na temat możliwości zachowania tych dzieł w celu przyszłych badań i utworzenia archiwum. Autor podkreślił cechy rozwoju performance'u i problemy jego utrwalenia w socjopolitycznym kontekście Ukrainy. *Celem pracy jest zbadanie, w jaki sposób praktyka dokumentowania performance'u wpływa na zrodzenie i badanie tej formy sztuki.* Postawiono hipotezę, że praktyka utrwalania performance'ów miała wpływ na powstawanie i rozwój sztuki wideo i fotografii w Ukrainie, w szczególności zbadano wpływ zjawiska „performed photography” na rozwój sztuki współczesnej w Ukrainie. Okazało się, że praktyka dokumentowania performance'ów za pomocą różnych środków technologicznych ma charakter eksperymentalny i jest ściśle związana z innymi praktykami artystycznymi, a w wielu przypadkach staje się impulsem do pogłębienia wyobraźni w dziełach artystycznych. Zarysowano problematyczne pole, które jest aktualizowane podczas próby przypisania niektórych dzieł sztuki, które pojawiają się na przecięciu sztuki performance'u, sztuki wideo i fotografii.

Słowa kluczowe: kultura ukraińska, sztuka współczesna, sztuka performance, dokumentowanie performance'u, fotografia.

THE PRACTICE OF PERFORMANCE ART FIXATION: MANIPULATION OR NECESSITY**Iryna Yatsyk***Researcher at the Department of Theory and History of Cultural
of the Modern Art Research Institute of the National Academy of Arts of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-7918-7522

iryna.iatsyk@gmail.com

Abstract. The views of scientists regarding the practice of recording performance as an art form are analyzed. It is noted that from the beginning of the formation of performance as an independent art form, there was a simultaneous discussion about the possibility of preserving these works for the purpose of future research and creating an archive. The author emphasizes the peculiarities of performance development and the problems of its fixation in the sociopolitical context of Ukraine. The purpose of the work is to find out how the practice of documenting performance affects the understanding and study of this art form. It is suggested that the practice of recording performances had an influence on the formation and development of video art and photography in Ukraine, in particular, the influence of the phenomenon of “performed photography” on the development of modern art in Ukraine is considered. It was found that the practice of documenting performance art with the help of various technological means has an experimental nature and is closely related to other artistic practices, and in many cases becomes an impetus for deepening the figurative embodiment in works of art. The problematic field is outlined, which is actualized when trying to attribute certain works of art that arise at the intersection of performance art, video art, and photography.

Key words: Ukrainian culture, contemporary art, performance art, performance documentation, photography.

ПРАКТИКА ФІКСАЦІЇ ПЕРФОРМАНСУ: МАНІПУЛЯЦІЯ ЧИ НЕОБХІДНІСТЬ.**Ірина Яцик***наукова співробітниця відділу теорії та історії культури
Інституту проблем сучасного мистецтва Академії наук України (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-7918-7522

iryna.iatsyk@gmail.com

Анотація. Проаналізовано погляди науковців щодо практики фіксації перформансу, як форми мистецтва. Зазначено, що від початку становлення перформансу, як самостійної мистецької форми, одночасно відбувалася дискусія щодо можливості збереження цих творів з метою майбутніх досліджень та створення архіву. Автором підкреслено особливості розвитку перформансу та проблеми його фіксації в соціополітичному контексті України. Мета роботи – з'ясувати, як практика документування перформансу впливає на розуміння та вивчення цієї форми мистецтва. Висунуто припущення, що практика фіксації перформансів мала вплив на становлення та розвиток відеоарту та фотографії в Україні, зокрема, розглянуто вплив явища “performed photography” на розвиток сучасного мистецтва в Україні. Виявлено, що практика документування перфор-

мансів за допомогою різних технологічних засобів має експериментальний характер та тісно пов'язана з іншими мистецькими практиками, а в багатьох випадках стає поштовхом до поглиблення образного втілення в мистецьких творах. Окреслено проблемне поле, яке актуалізується при спробі атрибуції певних творів мистецтва, які виникають на перетині мистецтва перформансу, відеоарту та фотографії.

Ключові слова: українська культура, сучасне мистецтво, мистецтво перформансу, документування перформансу, фотографія.

Вступ. Одночасно зі становленням перформансу, як самостійної форми мистецтва, постало питання доцільності його фіксації. Під фіксацією ми розуміємо, перш за все, процес документування перформансів за допомогою різних технологічних засобів. З розвитком новітніх технологій набуло актуальності також створення перформансів в цифровому просторі, що спочатку стало окремим явищем, а згодом предметом наукових розвідок.

Проблема фіксації перформансів та подій, які можуть бути визначені, як перформативні практики, була порушена в науковому дискурсі західноєвропейських та американських академічних кіл в другій половині ХХ століття. Навколо зазначеної проблеми розгортається багаторічна теоретична дискусія, започаткована такими дослідниками, як Е. Фішер-Ліхте, М. Кірбі і продовженою Ф. Аусландером, А. Джонс та С. Діксоном в епоху становлення нових медіа.

В українській культурі перформанс, та інші споріднені з ним форми мистецтва, розвивалися з другої половини 1960-х років в середовищі так званого «неофіційного мистецтва». Через ізольованість радянського суспільства, та художньої спільноти, як його частини, проблема документування перформансу постала в дещо іншому прочитанні, ніж в західних країнах: наприклад, вона не розгалужується, або не в повній мірі розгалужується на проблеми оригіналу і копії, репрезентації тіла та інші. Це пояснюється існуванням цензури та контролю з боку офіційних структур, коли, попри обмеження та заборони, збереження інформації про неофіційне мистецтво у будь якій формі архіву вже було важливим кроком для майбутніх поколінь. Так, для українського контексту, ще з початку 1960-х років, практика документування перформансу стала необхідним інструментом, за допомогою якого вдалося зафіксувати відомості про унікальні твори експериментального українського мистецтва.

Мета. З'ясувати, як практика документування перформансу впливає на розуміння та вивчення цієї форми мистецтва.

Аналіз джерел. В цій розвідці ми спиралися на низку праць, які було використано для аналізу зазначеної проблематики. Це відомі роботи Е. Фішер-Ліхте «Естетика перформативності» та дослідження П. Фелан, теоретичний доробок М. Кірбі, який очолював журнал *The Drama Review* з 1969 по 1986, суттєва частка публікацій якого стосувалася висвітлення перформансів. Дослідниця А. Джонс розглядає проблему документування перформансу в контексті феміністичної дискусії – з точки зору сприйняття тіла, як центральної теми, а також ті особливості вивчення мистецтва перформансу, які з'являються через часову відстань між подією та її документуванням. Публікації Ф. Аусландера становлять значний інтерес, де автор, спираючись на концепцію Дж. Остіна, ставить питання про можливість застосування до творів, які виникли в наслідок практики фіксації перформансу, категорії перформативності.

В наукових працях українських дослідників проблема документування перформансу досі не розгорнута в своїй багатозначності, проте за останні роки було опубліковано низку важливих праць з проблем становлення сучасного мистецтва України, де означена проблема була частково порушена. Так, в монографії Г. Вишеславського «Contemporary art України – від андеграунду до мейнстріму», автор викладає концепцію розвитку та становлення українського сучасного мистецтва через дослідження панорами художнього руху «Нова хвиля», та робить ґрунтовні висновки що-до витоків та особливостей сучасного мистецтва України в період з кінця 1980-х – початку 1990-х років. Праця містить важливий фактологічний матеріал, суттєву частку якого становить систематизація зафіксованих акцій та перформансів українських художників, що є важливим для нашого дослідження. Походження джерел становлення харківської школи фотографії проаналізовано Н. Бернар-Ковальчук, в роботі якої проблема документування перформансу не є центральною, проте вона представляє важливу джерельну базу, щодо впливу перформансу, як форми мистецтва на цей феномен української культури.

Основна частина. Над проблемою документування перформансів послідовно працювали декілька поколінь науковців, випрацьовуючи різні підходи до осмислення як самого явища перформансу так і його фіксації, адже ці дві проблеми постали майже одночасно. Дослідниця Еріка Фішер-Ліхте в роботі «Естетика перформативності», а згодом і Пеггі Фелан в своїх працях обстоювали принципову різницю між подією, яка відбувається наживо, розгортається в часі та її копією, створеною за допомогою будь-якого носія, відзначаючи «живу» природу (англ. “liveness”) спектаклів та перформансів, та акцентуючи на важливості фізичної присутності акторів (перформерів) та глядачів в спільному просторі (Фішер-Ліхте, 2015: 124). З іншої точки зору, до проблеми фіксації нової на той час форми мистецтва, підходив Майкл Кірбі, який опрацьовував проблему відтворення передачі запису та опису перформансів на прикладі доробку Алана Капроу наприкінці 1950-х років. М. Кірбі вважав найважливішою умовою документування перформансу відмову від надання оцінки певній мистецькій події (наскільки це взагалі можливо), та створення опису таким чином, аби уникнути будь-якої інтерпретації (Kirby, 1974: 60). Так сформувався два «полюси» розуміння практики документування перформансів: з однієї сторони Е. Фішер-Ліхте та П. Фелан, з іншої – М. Кірбі, що дало початок інтелектуальної дискусії, в центрі якої постало питання

маніпулятивності самого факту документування перформансу з одного боку, і спростування такого підходу та віра в необхідність фіксації цих мистецьких подій – з іншого.

В монографії Е. Фішер-Ліхтер для підтвердження власних міркувань наводяться історичні факти становлення перформансу, як самостійної мистецької форми в 1950–1960. В той час набула актуальності дискусія, навколо можливості художників протистояти комерціалізованому світу арт-системи. Як один з наслідків такого бажання вивільнення, відбувся розвиток практики «живого мистецтва»: іноді мотивом до створення гепенінгу або перформансу був мистецький виклик консьюмеризму (Фішер-Лихте, 2015: 128). В цьому сенсі відмова від документування вкладалася в ідею збереження незалежності від інституціонального тиску. Таким чином, розвиток перформансу і арт-ринок є дійсно тісно пов'язані в сенсі початкової точки протиставлення, можна навіть сказати, спротиву такого мистецтва існуючим «правилам гри». З іншої сторони, одночасно сформувалося і розуміння необхідності збереження мистецтва перформансу з метою створення майбутнього архіву та фізичної можливості майбутніх досліджень, яка реалізується на практиці вже а наш час. Матеріалом для здійснення такого аналізу сучасними дослідниками є «класичний набір» перформансів, зафіксованих під час їх перших реалізацій. Завдяки цьому стає можливим особливий тип роботи з цим спадком мистецтва ХХ століття, такий як реконструкція чи авторські відтворення. Наприклад, в Україні це була програма «Чотири історії українського перформансу» кураторки Г. Циби, формат якої передбачав окрім освітньої складової, перформанси-оммажі, які були охарактеризовані, як «перформативний коментар» знакових перформансів іншими художниками (Циба, 2019). Також дуже цікава ідея в напрямку вивчення перформансів була висунута іншим дослідником цієї форми мистецтва, про якого мова піде пізніше, Філіпом Аусландером – «реактивація» перформансу.

Таку дискусію західні дослідники проводять в той час, як на теренах України контекст ідеологічного тиску унеможливував їх вільний розвиток, таким чином, що історія неофіційного мистецтва, і перформансів зокрема, мала характер артистичних містерій, коли з уст в уста всередині художньої спільноти розповідали важливі події актуального мистецтва. Пізніше, в низці статей української науковиці Г. Скляр-ренко, було, наприклад, зібрано інформацію про практику Фріпульї (Ф. Тетянича), акціоністський характер одеської виставки «Сичик+Хрущик», тощо. Сучасні дослідники наголошують, що перекази глядачів також є свого роду документами – документами свідченнями. До них відносяться міський фольклор, перекази та створення особливої міфології, ареолу «посвяченості» в закриті мистецькі спільноти (Вишеславський, 2020: 91). Дослідник Г. Вишеславський акцентує увагу на труднощах, які виникали з документуванням, зазначаючи, що через соціально-політичний устрій в СРСР вільна демонстрація із залученням глядачів була майже неможливою, а збереження перформансів, створених українськими художниками здійснювалося не системно, часто на аматорському рівні, тож велика кількість творів взагалі не відомо, чи задокументована (Вишеславський, 2019: 87). Це одночасно свідчить і про перспективу «перевідкриття» невідомих досі фото або відео перформансів того часу. Отже, ми можемо виявити важливу відмінність: там, де в західному дискурсі проблема документування порушувалася у зв'язку з бажанням протиставлення суспільству споживання, в умовах СРСР проблема документування поставала в зовсім іншому ракурсі збереження, як такого.

В сучасній українській культурі є ще одна особливість, яка тісно пов'язана з проблемою документування перформансу: фіксація перформансів за допомогою технологій відеозапису часто ставала основою для виникнення в результаті такого твору мистецтва, який важко атрибутувати стосовно відповідності певній формі мистецтва – або відеоарту або перформансу. Таким чином, багато перформансів, які були зафіксовані на відео, або перформансів, які стали першоджерелом для фотографій, далі в історії мистецтва посідають місце творів відеоарту або фотографії, хоча вплив мистецтва перформансу в цих взаємодіях є досить відчутним. Г. Вишеславський, описуючи фестиваль «Імперзу» 1993 року в Івано-Франківську – знакову подію в українській культурі – зазначає, що одночасно з цим фестивалем було проведено за ініціативи місцевої галереї «S-обект» форум «Заїмпреза» – акцію було присвячено репрезентації мистецтва перформансу та нового на той період відеоарту (Вишеславський, 2020: 136). Нині відомо, що багато з тих творів, які сьогодні складають історію українського відеоарту – на початках були зафіксованими за допомогою відео перформансами, або мистецькими творами, які були створені за допомогою різних технологічних засобів на основі специфічних дій художників, які можуть бути визначені, як перформативні практики.

Важливий внесок в інтелектуальну дискусію навколо проблеми фіксації перформансів зробив Філіпп Аусландер, який розглядає її в більш широкому контексті, з урахуванням лінгвістичної теорії Джона Остіна, застосовуючи поняття перформативного акту та термін “performative” – пропонує концепцію перформативності документування. Дослідник припускає, що документування перформансу може бути двох категорій: «документальне» та «театральне» (Auslander, 2006: 1). Перша категорія передбачає наявність свідка події та її запис на будь який носій. В цьому випадку автор застерігає від спрощеного розуміння фотографії, як «повідомлення без коду» (Auslander, 2006: 1). А от «театральна» категорія, на думку Ф. Аусландера, представляє такий вид документування, коли перформанс було створено суто з метою подальшої фіксації, без передумов «автономної» події перформансу, і відносить до таких випадків твори, які іноді називають “performed photography”. В якості прикладів останньої автор наводить роботи Сінди Шерман, фотографії Марселя Дюшана в образі Проз Селяві (Auslander, 2006: 2). Дослідник підсумовує, що в такому випадку перформанс фактично відбувається в просторі документу, і ніде більше (Auslander, 2006: 2). Цей напрям в контексті сучасного мистецтва України отримав дуже широке поширення – наприклад в практиці художниць різних поколінь, як то Оксани Чепелик в роботі «Улюблені іграшки лідерів» або Жанни Кадирової «Дошка

пошани». Ф. Аусландер зрештою в своїй розвідці зазначає, що «акт документування події як перформансу – це те, що конститує її як таку» (Auslander, 2006: 5). Наприкінці автор розмірковує більш радикально, припускаючи, що відчуття, які ми переживаємо, споглядаючи на документ перформансу, виникають в нас, як в глядачів вже не опосередковано, через документ, як точку доступу до події що минула, «але від сприйняття самого документу, як перформансу», який і є носієм тих естетичних засад, або камертону чуттєвості, які закладав художник (Auslander, 2006: 9).

Можемо припустити, що в українській культурі мистецтво перформансу, та практика його документування, часто представлені у вигляді синтезованих мистецьких практик, та мали потужний вплив на процес становлення знакових для української культури феноменів, до прикладу, харківської школи фотографії та відеоарту 1990-х років, як мис зазначили вище. Взаємодія мистецтва перформансу та фотографії відбувається на межі розвитку практики фіксації певних подій в реальному просторі за допомогою різних технічних засобів. Дослідження цієї взаємодії є також окремою галуззю наукових пошуків, предметом якої виступає згадувана Ф. Аусландером “performed photography”. Цей феномен має певну термінологічну складність, наприклад при перекладі українською, або російською, часто зустрічається словосполучення «перформативна фотографія», хоча ближчим за змістом є дієслово «зперформована» фотографія. В українському мистецтвознавстві та культурології це перспективна галузь дослідження, з огляду на вплив цієї практики, її повсюдності в умовах історичного формування явища харківської фотографії, як потужного феномену не лише української культури, а і помітного явища в контексті розвитку мистецтва Східної Європи.

Наведемо декілька прикладів, коли перформанс, як мистецька форма, або його елементи мали вплив на інші форми мистецтва в Україні, зокрема на фотографію. Проект 1994 року «Якби я був німцем», авторства Групи швидкого реагування – це серія постановочних чорно-білих фотографій, де художники, позуючи в кадрі, зображують самих себе у гротескних образах. «Одним із шедеврів гурту був проект «Якби я був німцем» (1994), що експонувався у 1995 році в «Українському домі» під час Ярмарку галерей («спеціальні експозиції»). Це була серія 176 фотографій – «фотофіксація перформансів», під час яких автори кумедно інтерпретували вигадані або запозичені з анекдотів та кінофільмів радянського виробництва стереотипні уявлення про Другу світову війну. Чутливий для глядачів іронічний акцент робився на національній приналежності персонажів – німців, євреїв, українців» (Вишеславський, 2020: 176). Отже, «фотофіксація перформансів» – говорить дослідник Г. Вишеславський, аналізуючи цю серію фотографій. За словами Б. Михайлова, художника, який був учасником зазначеної мистецької групи, які наводяться в коментарях авторами дослідницької платформи ПАЦ, «саме Сергій Солонський був відповідальним за документування перформансів «Групи швидкого реагування». Відтак саме він знімав, проявляв та друкував фото для «Якби я був німцем». В іншому інтерв'ю Б. Михайлов називає дії художників, що передували появі цієї серії фотографій, «знімальні гепенінги» (рос. съёмочный хеппининг) (Михайлова, 2021). Отже, в різних джерелах автор називає самі події «перформансами» або «знімальними гепенінгами», і, якщо об'єднати ці визначення мистецької практики, можна констатувати, що знакові фотографічні серії харківської школи фотографії, до яких відноситься і «Як би я був німцем», в основі мають таку мистецьку практику, яку самі автори визначають, як таку, що мала елементи перформансу або гепенінгу, часто у форматі колективної дії. На основі цих даних, можна констатувати, що вихідною точкою створення цієї серії, «інструментом», стала практика перформансу та його фіксація, в більш точному визначенні практика колективного перформансу, посилення на яку ми зустрічаємо в дослідженні Н. Бернар-Ковальчук, яка визначає серію фотографій «Якби я був німцем» як «фотографічні перформанси» (Ковальчук, 2018: 51). Так, дослідниця зазначає такі елементи цієї серії: «автор, як активний об'єкт самої фотографії, та, головним чином, колективна дія» (Ковальчук, 2018: 52). Вплив перформансу, як мистецької форми можна простежити в творчості Р. Пятковки. Зокрема, дослідники також відзначають, що перформанс, як мистецька форма мала вплив і на фактичне становлення знакової для художнього життя Харкова галереї Up/Down «В зароджені Галереї, зокрема чорно-білі портрети Браткова (чи світлина з разом із Солонським), створені на межі між фотографією та перфомансом, мали провокувати консервативну харківську публіку та передати настрої «перехідних часів», коли відкривались нові можливості, але були відсутні будь-які ресурси для їх реалізації» (Осадча, 2019). Отже, експериментальний характер творчості учасників харківської школи фотографії виділяють багато дослідників. На нашу думку, однією з точок живлення цієї експериментальності можна назвати перформанс, практика якого не була в центрі мистецьких пошуків харківських фотографів, проте вочевидь, мала суттєвий вплив на митців цього кола, вивільняючи ті можливості перевтілення, звільнення від стереотипів та трансгресії які надає мистецтво перформансу.

В середині 90-х років вже наступне покоління дослідників приділяє увагу проблемі вивчення архіву мистецтва перформансів. Американська науковця Амелія Джонс, в статті “Presence” in Absentia: Experiencing Performance as Documentation («Присутність» за відсутності: переживаючи перформанс як документування) аналізує фото- та відео-документи, адже самі перформанси були реалізовані значно раніше, ніж авторка народилася (Jones, 1997: 11). Назва статті дає ключ до розуміння дослідницею проблеми, адже вираз “in Absentia” не просто означає відсутність, а має глибше значення. Зокрема, це вираз з латини, і в юридичній практиці означає «за його відсутності», що є близьким до визначення «заочний». Тобто присутність *бере участь* у чомусь, не будучи присутнім. Враховуючи цей лінгвістичний нюанс, на нашу думку, авторка сформулювала складне багатозначне розуміння часу, яке «защите» в документі перформансу, незалежно від носія інформації. З огляду на це, стає зрозумілою ідея А. Джонс, коли вона розглядаючи проблему

прочитання тіла, змінює фокус дослідження з проблеми оригіналу та копії, і акцентує увагу на проблемі інтерпретації тіла, виводячи на перший план контекст, в якому тіло розміщено і обумовлено поглядом глядача. З цієї точки зору процес «прочитування» тіла є першочерговим, а вже спосіб, в який це робиться не є принциповим: або через виконання перформансу, або через його документування (Jones, 1997: 14). Також дослідниця робить акцент на тому, що навіть спогади, які залишилися у глядачів перформансу є своєрідним варіантом документування перформансу. У формуванні такого підходу важливими стали засади постструктуралізму та феноменології. Важливими для розвитку поглядів А. Джонс стали також ідеї Розалінди Краусс про взаємовплив фотографії та перформансу (Jones, 1997: 16).

На початку двохтисячних років у низці публікацій до проблеми документування перформансу зверталася Р. Краусс. Зокрема, авторка приділяє увагу явищу фотографії, зазначаючи, що починаючи від 1960-х років фотографія виходить за межі виду мистецтва і стає «медіумом мистецтва» в широкому значенні. Р. Краусс також розширює межі розуміння явища відео, розглядаючи цей вид не лише як спосіб фіксації певної події, а також як самостійну одиницю аналізу. Згодом, розуміння проблеми «перформанс-документ» завдяки дослідженням Р. Краусс та А. Джонс виходить за рамки первинної проблеми оригіналу та копії, й розглядається в ширшому контексті взаємовпливу документу та події, яка йому передувала.

З настанням епохи нових медіа постала проблема дослідження явища перформансу в цих нових умовах, зокрема цифрового перформансу, сучасній практиці якого присвячена монографія Стіва Діксона. Аби дослідити це явище, автор аналізує зміни в уявленні сучасної людини про тіло, простір і час. Зокрема, у фокусі його уваги постають такі феномени сучасності, як аватари, цифрові двійники, категорія інтерактивності, а також дослідження нових інструментів створення сучасної театральної видовищності, як то залучення віртуальної та доданої реальності, перформанс роботів, вебкамери. В монографії автор виявляє свого ключового опонента – Метью Козі який констатував, що в кіберпросторі і технологіях відображення реальності немає нічого, чого вже не було би представлено на сцені. Далі автор зазначає, що на момент видання монографії, а це 2007 рік, оформилося дві протилежні позиції у дискусії навколо в цих проблем: прибічники першої констатують появу нового феномена та, що головне, процесу перформансу завдяки новітнім комп'ютерним технологіям, а прибічники іншої констатують, що цифрові технології не принесли нічого принципово нового, і що це лише оновлена версія вже оформлених раніше засад перформансу та перформативних практик. Ці два погляди автор дослідження побачив у дискусіях про кіберпростір американської науковці та художниці Алуккере Розанні «Сенді» Стоун, в яких вона ставить питання «Що нового в мережевих технологіях?» і дає дві досить провокативні, з нашої точки зору відповіді: «нічого» і «все». І якщо перша відповідь є очікуваною і має під собою твердження, що технічне оснащення – це лише нова форма, то друга відповідь «все», має на меті довести, що мережі принципово змінили розуміння культурного та перформативного простору.

Висновки. З набуттям Незалежності та відкриттям не лише географічних, а й інформаційних кордонів, ситуація в мистецькому середовищі поступово синхронізується, або радше демонструє бажання синхронізації зі світовими процесами розвитку сучасного мистецтва, враховуючи локальні особливості перехідного періоду на українських теренах. Для національного контексту на нашу думку, буде надзвичайно продуктивною ідея, запропонована Ф. Аусландером про «реактивацію» перформансу, яка на відміну від ідеї відтворення чи повторення, вибудовує не лише тяглість традиції, а і усвідомлення її існування.

Поступово, зусиллями українських дослідників, розгалуженість ідей навколо проблеми документування перформансів вбудовується в загальноукраїнський науковий дискурс і стає предметом обговорень та наукового аналізу. Дослідники перформансів довели, що передача подій перформансу через відео і фото фіксацію в значенні «створення копії реальності» не є продуктивною, та це не означає, що ті документи, які утворилися шляхом подвійної репрезентації є маніпулятивними. Практика фіксації перформансів виходить далеко за рамки «оригінал-копія» і відкриває широке коло для фахових дискусій, дає можливість створення архіву цієї специфічної форми мистецтва, відкриває можливості не лише для нових досліджень, а і до нових форм взаємодії з минулими подіями, створюють імпульс до їх переосмислення, що в свою чергу дає можливість для подальшого інтелектуального поступу та формування нових сенсів.

Список використаних джерел:

1. Вишеславський Г. Перформанс в культурі та мистецтві 1950–2010-х років. Плинність форм і змістів. *Сучасне мистецтво*. Вип. 15. С. 77–102. DOI: 10.31500/2309-8813.15.2019.185922
2. Вишеславський Г. Contemporary art України – від андеграунду до мейнстріму. Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. ІПСМ НАМ України, 2020. 256 с.
3. Калита А. Ганна Циба про «Чотири історії українського перформансу». URL: <https://supportyourart.com/stories/tsybarinchuk/> (дата звернення: 15.07.2022).
4. Ковальчук Н. Джерела Харківської школи фотографії: група «Время» (1971–1976) та її контексти, концепція множинної фотографії, Том 1 (Текст), дослідницька робота (Master 1) під керівництвом Гійома Льо Галя (Guillaume Le Gall), Університет Сорбонна Sorbonne Université, Париж, 2018. 114 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1018jjz2yis0UeajTTIYFiaDEWxTgq73j/view>
5. Михайлова В. Борис Михайлов про серію «Якби я був німцем...». URL: <https://moksop.org/borys-mykhaylov-proseriiu-yakby-ia-buv-nimsem/> (дата звернення: 1.08.2022).
6. Осадча О. Колажний паноптикум Сергія Солонського. URL: <https://moksop.org/kolazhnyy-panoptykum-serhiia-solons-koho/> (дата звернення: 3.08.2022).

7. Осадча О. Роман Пятковка: польові дослідження «комунального тіла». URL: <https://moksop.org/roman-piatkovka-pol-ovi-doslidzhennia-komunal-noho-tila/> (дата звернення: 19.06.2022).
8. Склярєнко Г. Фрипуля – это бесконечность... *Курьер Муз.* 1993. № 6–7.
9. Фишер-Лихте Э. Эстетика перформативности [пер. с нем. Н. Кандинской]. Москва : Play&Play: Канон-плюс, 2015. 375 с.
10. Auslander Ph. The Performativity of Performance Documentation. *PAJ: A Journal of Performance and Art.* 2006. Vol. 28, No. 3. P. 1–10. DOI: 10.1162/pajj.2006.28.3.1
11. Dixon S. Digital Performance: A History of New Media in Theatre, Dance, Performance Art, and Installation. Cambridge, MA and London : The MIT Press, 2007. DOI: 10.7551/mitpress/2429.001.0001
12. Jones A. “Presence” in Absentia: Experiencing Performance as Documentation. *Art Journal.* 1997. Vol. 56, No. 4. P. 11–18. DOI: 10.1080/00043249.1997.10791844
13. Kirby M. Criticism: Four Faults. *The Drama Review*, Volume 18, Issue 3: Criticism Issue, September 1974, pp. 59–68. DOI: /10.2307/1144925
14. [Електронний ресурс]. URL: <https://archive.pinchukartcentre.org/works/grupa-shvidkogo-reaguvannya-1994-oh-yakbi-ya-b> (дата звернення: 10. 07.2022).

References:

1. Vy'sheslavs'ky'j, G. (2019). Performans v kul'turi ta my'stecztvi 1950–2010-x rokiv. Ply'nnist' form i zmistiv. Suchasne my'stecztvo. [Performance in culture and art of the 1950–2010s. Fluidity of forms and contents]. Vy'p. 15. S. 77–102. DOI : 10.31500/2309-8813.15.2019.185922 [in Ukrainian]
2. Vy'sheslavs'ky'j, G. (2020). Contemporary art Ukrayiny' – vid andegraundu do mejnstrimu. [Contemporary art of Ukraine – from the underground to the mainstream]. In-t problem suchas. my'stecz. NAM Ukrayiny'. IPSM NAM Ukrayiny', 256 s. [in Ukrainian]
3. Kaly'ta, A. (2019). Ganna Cy'ba pro “Choty'ry' istoriyi ukrayins'kogo performansu”. [Hanna Tsyba on “Four Stories of Ukrainian Performance”]. URL: <https://supportyourart.com/stories/tsybapinchuk/> (data zvernennya: 15.07.2022). [in Ukrainian]
4. Koval'chuk, N. (2018). Dzherela Xarkivs'koyi shkoly' fotografiyi: grupa “Vremya” (1971–1976) ta yiyi konteksty', koncepciya mnozhy'noyi fotografiyi. [Sources of the Kharkiv school of photography: the group “Time” (1971–1976) and its contexts, the concept of multiple photography]. Tom 1 (Tekst), doslidny'cz'ka robota (Master 1) pid kerivny'ctvom Gijoma L'o Galya (Guillaume Le Gall), Universty'tet Sorbonna Sorbonne Université, Pary'zh, 114 s. URL: <https://drive.google.com/file/d/1018jjz2yis0UeajTTIYFiaDEWxTgq73j/view> [in Ukrainian]
5. My'xajlova, V. (2019). Bory's My'xajlov pro seriyu “Yakby' ya buv nimcem...” [Boris Mykhaylov about the series “If I were a German...”]. URL: <https://moksop.org/borys-mykhaylov-pro-seriiu-yakby-ia-buv-nimtsem/> (data zvernennya: 1.08.2022). [in Ukrainian]
6. Osadcha, O. (2019). Kolazhny'j panopty'kum Sergiya Solons'kogo. [Collage panopticon of Serhiy Solonskyi]. URL: <https://moksop.org/kolazhnyy-panoptykum-serhiia-solons-koho/> (data zvernennya: 3.08.2022). [in Ukrainian]
7. Osadcha, O. (2019). Roman Pyatkovka: pol'ovi doslidzhennya “komunal'nogo tila”. [Roman Pyatkovka: field studies of the “communal body”]. URL: <https://moksop.org/roman-piatkovka-pol-ovi-doslidzhennia-komunal-noho-tila/> (data zvernennya: 19.06.2022). [in Ukrainian]
8. Sklyarenko, G. Fripul'ya – eto beskonechnost'... [Fripulia is infinity...]. *Kur'er Muz.* 1993. № 6–7. [in Russian]
9. Fisher-Lihte, E. (2015). Estetika performativnosti. [Aesthetics of performativity]. [per. s nem. N. Kandinskoj]. Moskva : Play&Play: Kanon-plyus, 375 s. [in Russian]
10. Auslander, Ph. (2006). The Performativity of Performance Documentation. *PAJ: A Journal of Performance and Art.* Vol. 28, No. 3. P. 1–10. DOI: 10.1162/pajj.2006.28.3.1
11. Dixon, S. (2007). Digital Performance: A History of New Media in Theatre, Dance, Performance Art, and Installation. Cambridge, MA and London : The MIT Press. DOI: /10.7551/mitpress/2429.001.0001
12. Jones, A. (1997). “Presence” in Absentia: Experiencing Performance as Documentation. *Art Journal.* Vol. 56, No. 4. P. 11–18. DOI: 10.1080/00043249.1997.10791844
13. Kirby, M. (1974). Criticism: Four Faults. *The Drama Review*, Volume 18, Issue 3: Criticism Issue, September 1974, pp. 59–68. DOI: 10.2307/1144925
14. [Elektronny'j resurs]. URL: <https://archive.pinchukartcentre.org/works/grupa-shvidkogo-reaguvannya-1994-oh-yakbi-ya-b> (data zvernennya: 10.07.2022).

HUMANITIES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.18>

MODALNOŚĆ JAKO ŚRODEK PRAGMATYCZNEGO WPŁYWU W ANGLOJĘZYCZNYCH TEKSTACH MIĘDZYNARODOWYCH DOKUMENTÓW PRAWNYCH

Oleh Barhel

*asystent Katedry Filologii Angielskiej
Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki*

(Lwów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2242-2701

olehbarhel@gmail.com

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu pragmatycznego wpływu modalności w anglojęzycznych tekstach międzynarodowych dokumentów prawnych. W artykule przeanalizowano pojęcia modalności, jej pragmatyczną rolę w tekstach prawnych oraz znaczenia, które werbalizuje. Analiza dwudziestu pięciu dokumentów międzynarodowych wykazała, że w anglojęzycznych międzynarodowych tekstach prawnych dominują modalności deontyczne i dynamiczne. Modalność deontyczna, która jest najczęściej reprezentowana przez czasowniki modalne *shall, may, must, should*, czasowniki półmodalne *to be* i *have to* oraz wyrażenia modalne *to be binding upon, to be bound to, to obliged to*, w międzynarodowych tekstach prawnych służy jako środek pragmatycznego wpływu ze względu na znaczenie, które werbalizuje: zalecenie, karalność, pobudzenie, zakaz, konieczność, obowiązkowość, gwarancja wykonania, udzielanie wskazówek. Ujawniono również, że pragmatyczny wpływ dynamicznej modalności, która jest reprezentowana przez *can, will, be able to, be unable to, be willing/unwilling to*, polega na wyrażaniu zdolności podmiotu albo chęci lub niechęci do wykonania działania w określonej sytuacji lub w określonych okolicznościach, intencji dotyczącej przyszłości i nieuchronności działania.

Słowa kluczowe: tekst prawny, dokument międzynarodowy, modalność, modalność deontyczna, modalność dynamiczna.

MODALITY AS A MEANS OF PRAGMATIC INFLUENCE IN ENGLISH TEXTS OF INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS

Oleh Barhel

*Assistant, Postgraduate Student at the Department of English Philology
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-2242-2701

olehbarhel@gmail.com

Abstract. The research paper is devoted to the study of pragmatic influence of modality in English texts of international legal documents. The paper analyzes the definition of a modality, its pragmatic role in legal texts, and the meanings it verbalizes. The analysis of twenty-five legal documents revealed the prevalence of deontic and dynamic modalities in international English legal texts. Deontic modality, which is most often represented by the modal verbs *shall, may, must, should*, semi-modals *be to* and *have to* and modal expressions *to be binding upon, to be bound to, to obliged to*, serves as a means of pragmatic influence thanks to the meanings it verbalizes: recommendation, imperativeness, inducement, prohibition, necessity, obligation, performance guarantee, and giving instructions. The study also revealed that the pragmatic influence of the dynamic modality, which is represented by *can, will, be able to, be unable to, be willing/unwilling to*, consists in expressing the subject's ability or desire or unwillingness to perform an action in a certain situation or under certain circumstances, intention regarding the future and the inevitability of the action.

Key words: legal text, international document, modality, deontic modality, dynamic modality.

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПРАГМАТИЧНОГО ВПЛИВУ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ

Олег Баргель

*асистент, аспірант кафедри англійської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

(Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2242-2701

olehbarhel@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню прагматичного впливу модальності в англійських текстах міжнародних правових документів. У статті проаналізовано поняття модальності, її прагматичну роль у правових текстах та значення, які вона вербалізує. В результаті аналізу двадцяти п'яти міжнародних документів зроблено висновок про те, що в англійських міжнародних правових текстах переважають деонтична та динамічна модальності. Деонтична модальність, яка найчастіше представлена модальними дієсловами *shall, may, must, should*, напівмодальними дієсловами *be to* та *have to* та модальними виразами *to be binding upon, to be bound to, to obliged to*, в міжнародних правових текстах слугує засобом прагматичного впливу завдяки значенням, які вона вербалізує: рекомендація, наказовість, спонукування, заборона, необхідність, обов'язковість, гарантія виконання, надання вказівок. Також виявлено те, що прагматичний вплив динамічної модальності, яка представлена *can, will, be able to, be unable to, be willing/unwilling to*, полягає у вираженні здатності суб'єкта або бажанні чи небажанні виконувати дію у певній ситуації чи за певних обставин, інтенцію стосовно майбутнього та неминучість дії.

Ключові слова: правовий текст, міжнародний документ, модальність, деонтична модальність, динамічна модальність.

Вступ. Міжнародні правові документи слугують одним з основних елементів регулювання відносин між суб'єктами міжнародного права, основною ціллю яких є сприяння взаєморозумінню та ефективній комунікації між сторонами і одночасно в акцентуванні уваги на обов'язковому виконанні умов, прописаних у тексті документу. Актуальність дослідження полягає у важливості розуміння прагматичного впливу вмісту правових текстів міжнародного права на регулювання правових відносин. Для цього потрібне глибоке розуміння мовних особливостей текстів міжнародних правових документів, а зокрема, модальності як одного із ключових засобів прагматичного впливу.

Основна частина. Модальність привертала увагу чимало науковців, серед яких П. Гріффітс, Ф. Р. Палмер, П. Портнер, П. Коллінс, П. Р. Крегер, Д. Крістал, К. Вільямс, П. Батт, Р. Касл (в контексті правових документів) тощо. Проте, прагматичний вплив модальності як лінгвістичної категорії в контексті текстів міжнародних правових документів є областю дослідження, яка потребує більшої уваги.

Пітер Коллінс відзначає, що модальність є лінгвістичною категорією, яка охоплює низку семантичних понять, таких як необхідність, можливість, здатність, зобов'язання, дозвіл та гіпотетичність (Collins, 2009: 11). З прагматичної точки зору, дана лінгвістична категорія відіграє одну із ключових ролей у текстах міжнародних правових документів завдяки широкому спектру значень та інтенцій, яких нею можна передати. Важливо зазначити, що прагматична сила модальних дієслів залежить від контексту, – у даному дослідженні мова йде про тексти міжнародних правових документів. Міжнародні документи спрямовані на досягнення мети, бажань, зобов'язань, в них прописані умови та здатність виконання дій стороною документа, тому модальні дієслова слугують засобами прагматичного впливу в текстах міжнародних правових документів: автори документів за допомогою модальності вербалізують ставлення до певного правового явища чи ситуації.

Модальність реалізується за допомогою модальних дієслів *will, would, shall, should, may, might, can, could, must, ought to*, а також певних модальних виразів (*quasi-modals/semi-modals*) *have to, be able to, need to, be going to, be to, be bound to* тощо (Collins, 2009: 112; Griffiths, 2006: 11). На думку К. Вільямса, модальність може також бути виражена прикметниками *possible/necessary*, прислівниками *perhaps/surely*, дієсловами *allow/require* та іменниками *probability/permission* (Williams, 2007).

П. Бютелар та інші пишуть про існування декількох видів модальності: деонтична модальність (зобов'язання, обов'язковість чи заборона) динамічна модальність (здатність, можливість, бажання виконувати певну дію) та алетична модальність (виражає сумнів або впевненість) (Buitelaar et al., 2017). У своїй праці П. Р. Крегер також згадує булетичну модальність, яка зосереджена на необхідності чи можливості досягнення бажання, та телеологічну – виражає досягнення мети (Kroeger, 2018: 296). Пол Портнер ще виділяє сентенційну модальність, де модальне значення виражене на рівні цілого речення, субсентенційну модальність – модальне значення актуалізується за допомогою одного з елементів речення, та дискурсивну модальність – модальність, яка виходить за рамки семантики (Portner, 2009: 2–3).

У зв'язку з тим, що вміст текстів міжнародних документів має переважно рекомендаційний та наказово-зобов'язальний характер, в них переважає деонтична модальність, якою можна виразити можливість та необхідність якоїсь дії відносно до правил поведінки та законів, які стосуються поточної ситуації (Kroeger, 2018: 293–294). На думку П. Гріффітса, деонтична модальність відноситься до обмежень, які існують у суспільстві, а саме: закони, обмеження, правила, обов'язки тощо (Griffiths, 2006: 112–113). Варто додати, що деонтична модальність зорієнтована на майбутнє і практично не вживається для позначення минулих подій (Kroeger, 2018: 307); і на відміну від епістемної модальності, деонтична модальність показує ставлення мовця до реалізації майбутніх подій, зазначених в документі (Williams, 2007). Вона може бути зобов'язальною та дозвільною (Palmer, 2001: 22).

П. Р. Крегер вибудовує певну ієрархію модальної сили дієслів, що вербалізують зобов'язання: згідно цієї ієрархії, *must* та *have to* мають найбільш зобов'язальний характер, після них – *should* та *ought to*, і найменшу модальну силу в цій ієрархії виражають – *may, might* та *could* (Kroeger, 2018: 258), серед яких *might* переважно виражає епістемну модальність. Як вважає П. Коллінс, низка модальних та «квазімодальних» дієслів можуть виражати деонтичну модальність, серед яких він виділяє сильні форми (*must, have to, have got to, need, need to, be bound to, be to*) та форми середньої сили (*should, ought to, be supposed to, had better*) (Collins, 2009: 33).

У двадцяти п'яти текстах міжнародних правових документів, проаналізованих нами, деонтична модальність найчастіше виражена модальними дієсловами *shall*, *may*, *must*, *should*, напівмодальними дієсловами *have to* та *be to*, та модальними виразами *to be bound to*, *to be obliged to*, *to be binding on/upon*. Крім цього, спостерігається часте вживання дієслів *require* та *allow*, які, як вже зазначалось, можуть виражати модальність.

Наведемо приклади вживання модальних дієслів у текстах міжнародних правових документів: *“If the competent authority of the State of destination of a document so requests, a translation certified as being in conformity with the original must be furnished. Unless otherwise provided, the costs of such translation are to be borne by the prospective adoptive parents”* (Collection of International Instruments and Legal Texts Concerning Refugees and Others of Concern to UNHCR. Volume 1, 2007: 444, далі – “Collection of International Instruments”). У цій статті напівмодальний вираз *be to* виражає зобов'язання (у цьому випадку покладання витрат за переклад на батьків). Напівмодальний вираз *be to* переважно виражає сильну деонтичну необхідність і за своїм значенням у документах близьке до *shall* і інколи до *have to* (Collins, 2009: 83). Даний модальний вираз також може позначати заплановане майбутнє, офіційний план чи рішення, зобов'язання або необхідність, які виходять з наказу чи заборони (Williams, 2007: 135). Воно може також виражати зобов'язання в підрядних реченнях.

“The application for revision must be made at latest within six months of the discovery of the new fact” (International Law Handbook. Collection of Instruments. Book 1, 2017: 32, далі – “International Law Handbook”). *“Declarations made under Article 36 of the Statute of the Permanent Court of International Justice and which are still in force shall be deemed, as between the parties to the present Statute, to be acceptances of the compulsory jurisdiction of the International Court of Justice for the period which they still have to run and in accordance with their terms”* (International Law Handbook, 2017: 28). В обох статтях *must* та *have to* мають спонукувально-зобов'язальний характер. У першому прикладі *must* зобов'язує подавати заявку протягом шести місяців. У другому прикладі *have to* наголошує на тому, що учасники признають юрисдикцію Міжнародного Суду на невичерпаний термін дії заяв, зазначених в статті 36. Вміст текстів міжнародних документів повідомляє нас про вимоги, виконання яких обов'язкове на постійній основі або в майбутньому за певних умов. *Must* вербалізує зобов'язання-затвердження зі сторони джерела, яка зобов'язує, що відрізняє його від *have/has to*. Воно також виражає екстрену необхідність, заборону (коли заперечення). П. Коллінс додає, що *must* ще виражає негайну дію в майбутньому, а *have to* – дію, яка відбувається на постійній основі. (Collins, 2009: 64).

“Subject to Article 103 of the Charter of the United Nations, the rights and obligations of States Parties to successive treaties relating to the same subject matter shall be determined in accordance with the following paragraphs” (International Law Handbook, 2017: 43). *Shall* переважно вербалізує зверхню наказовість, спонукування, зобов'язання та наполягання на виконанні дії (Баргель & Саноцька, 2020). *Shall* ще виражає готовність виконувати дію або давати зобов'язання чи гарантію її виконання – саме ці характеристики наповнюють зміст текстів міжнародних правових документів. Крім того, *shall* одночасно позначає зобов'язання і майбутність (Williams, 2007: 87). Основне значення *shall* – владність, яка проявляється в зобов'язанні до дії. Зобов'язання може бути конкретним, тобто зобов'язання накладається на конкретну особу, і загальним – виконавець не визначений. Часто таке зобов'язання виражене пасивною конструкцією (Williams, 2007: 116–117). Окрім цього, *shall* вербалізує заборону, коли вживається у заперечних конструкціях. Загалом модальне дієслово *shall* може виражати низку значень у правовому контексті, а саме: зобов'язання, майбутню дію, наміри, надання права щось робити, надання вказівок, зазначення обставин, створення передумови, заборону, тощо (Butt & Castle, 2006: 131–132).

“A party may not invoke the provisions of its internal law as justification for its failure to perform a treaty. This rule is without prejudice to article 46” (International Law Handbook, 2017: 43). У наведеному прикладі *may not* виражає заборону. В цілому модальне дієслово *may* у правовій мові переважно вживають для надання повноважень чи вираження заборони (Williams, 2007: 121). *“The primary interest of States is the conservation of peace. Differences of any nature which arise between them should be settled by recognized pacific methods”* (International Law Handbook, 2017: с. 104). У наведеному уривку статті *should* рекомендує і водночас зобов'язує до вирішення непорозумінь мирними методами. Модальне дієслово *should* є доволі багатограним. На думку П. Коллінса, у підрядних реченнях в англійській мові можна зустріти п'ять значень вживання *should* при позначенні умовного способу дієслова: наказовість (*mandative*), вираження протилежного поняття (*adversative*), вираження мети (*purposive*), емоційність (*emotive*) та умовність (*conditional*) (Collins, 2009: 50).

Наведемо ще декілька виразів, які виражають зобов'язання та рекомендації: *“bound to take legislative action”* (International Law Handbook, 2017: 627), *“bound to maintain in force”* (International Law Handbook, 2017: 61), *“bound to accord”* (International Law Handbook, 2017: 157), *“the award shall be binding upon the parties”* (International Law Handbook, 2017: 300), *“A State is obliged to refrain from acts which would defeat the object and purpose of a treaty”* (International Law Handbook, 2017: 41), *“a reservation requires the acceptance of the competent organ of that organization”* (International Law Handbook, 2017: 57), *“Competent authorities have the primary duty and responsibility to establish conditions, as well as provide the means, which allow internally displaced persons to return voluntarily...”* (International Law Handbook, 2017: 663).

Крім деонтичної модальності, у міжнародних правових документах чітко виражена динамічна модальність, яка, як зазначалось вище, вербалізує здатність суб'єкта або бажання чи небажання виконувати дію у певній ситуації чи за певних обставин. Динамічна, як і деонтична, модальність відноситься до подій, які ще не відбулись, але потенційно можуть відбутись в майбутньому (Palmer, 2001: 70).

Найчастіше вона виражена наступними модальними дієсловами та виразами: *can, will, be able to, be unable to, be willing/unwilling to*.

“Where the persons referred to in the preceding paragraph **cannot** themselves repay the cost of repatriation and have neither spouse, relatives nor guardian to pay for them, the cost of repatriation as far as the nearest frontier or port of embarkation or airport in the direction of the State of origin shall be borne by the State where they are in residence, and the cost of the remainder of the journey shall be borne by the State of origin” (Collection of International Instruments, 2007: 353). У цьому прикладі *can* вказує на нездатності чи неможливості покрити витрати репатріації. *Can* ще в запереченні може мати деонтичне значення і позначати заборону. (Williams, 2007: 140). Динамічне *can* також може виражати теоретичну можливість, деонтичну імплікацію, а також здатність. “Fled or cannot be found and all reasonable steps have been taken to secure his or her appearance before the Court and to inform the person of the charges and that a hearing to confirm those charges **will** be held” (Rome Statute of the International Criminal Court, 2011: 29). Динамічне *will* може виражати інтенцію стосовно майбутнього, бажання виконання чи неминучість певної дії.

Прагматична сила модальних дієслів зумовлена контекстом. Правовий контекст обмежує спектр значень, а це означає, що епістемна/алетична модальність, яка, як вже згадувалось, виражає сумнів або впевненість стосовно чогось, практично не може вживатись у ньому: це зумовлено тим, що міжнародні правові документи характеризуються точністю та неупередженістю, чіткістю та ствердністю. Також можна відзначити, що такі квазімодальні вирази як *had better, would rather* тощо, не вживаються у текстах правових документів, що передовсім пов'язано з тим, що документи повинні бути нейтральними та неупередженими. Вищезазначені вирази є радше суб'єктивними.

Висновки. Отже, після аналізу двадцяти п'яти документів було виявлено переважання деонтичної модальності, яка представлена модальними дієсловами *shall, may, must, should*; напівмодальними дієсловами *be to* та *have to*; модальними виразами *to be binding upon, to be bound to, to obliged to*. Було зроблено висновок про те, що прагматичний вплив вищезазначених дієслів та виразів полягає у значеннях, які вони передають: наказовість, рекомендація, спонукування, необхідність, заборона, обов'язковість, надання вказівок, гарантія виконання тощо.

Окрім деонтичної модальності, було виявлено вживання динамічної модальності, яка представлена *can, will, be able to, be unable to, be willing/unwilling to*. Їхній прагматичний вплив полягає у вербалізації наступних значень: здатність суб'єкта або бажання чи небажання виконувати дію у певній ситуації чи за певних обставин, інтенцію стосовно майбутнього, неминучість дії.

Список використаних джерел:

1. Баргель О. Р., Саноцька Л. Г. Лінгвальні особливості англомовних текстів міжнародних правових документів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 8 (36), вип. 1. С. 63–70.
2. Buitelaar P., O'Brien L., O'Neill J., Robin C. Classifying sentential modality in legal language: A use case in financial regulations, acts and directives. *Proceedings of International Conference on Artificial Intelligence and Law*, London, UK, June 12–15, 2017 (ICAAIL'17). 10 p.
3. Butt P., Castle R. *Modern Legal Drafting: A Guide to Using Clearer Language*. (2nd ed.). Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 240 p.
4. Collection of International Instruments and Legal Texts Concerning Refugees and Others of Concern to UNHCR. Geneva : the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 2007. 611 p.
5. Collins P. *Modals and Quasi-Modals in English*. Amsterdam – New York : Rodopi, 2009. 193 p.
6. Griffiths P. *An Introduction to English Semantics and Pragmatics*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. 193 p.
7. *International Law Handbook. Collection of Instruments. Book 1*. New York : United Nations, 2017. 663 p.
8. Kroeger P. R. *Analyzing Meaning: An Introduction to Semantics and Pragmatics (Textbooks in Language Sciences 5)*. Berlin : Language Science Press, 2018. 482 p.
9. Palmer F. R. *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 236 p.
10. Portner P. *Modality*. Oxford Surveys in Semantics and Pragmatics. Oxford : Oxford University Press, 2009. 288 p.
11. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague : International Criminal Court, 2011. 58 p.
12. Williams C. *Tradition and change in legal English: verbal constructions in prescriptive texts*. 2nd ed. Bern : Peter Lang AG, 2007. 216 p.

References:

1. Barhel, O. R., Sanotska, L. H. (2020). Linhvalni osoblyvosti anhlomovnykh tekstiv mizhnarodnykh pravovykh documentiv [Lingual Features of English Texts of International Legal Documents]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 8 (36), vol. 1, pp. 63–70. [in Ukrainian]
2. Buitelaar, P., O'Brien, L., O'Neill, J., Robin, C. (2017). Classifying sentential modality in legal language: A use case in financial regulations, acts and directives. In *Proceedings of International Conference on Artificial Intelligence and Law, London, UK, June 12–15, 2017 (ICAAIL'17)*, 10 p.
3. Butt, P., Castle, R. (2006). *Modern Legal Drafting: A Guide to Using Clearer Language* (2nd ed.). Cambridge : Cambridge University Press.
4. *Collection of International Instruments and Legal Texts Concerning Refugees and Others of Concern to UNHCR* (2007). Geneva : the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).
5. Collins, P. (2009). *Modals and Quasi-Modals in English*. Amsterdam – New York : Rodopi.

6. Griffiths, P. (2006). *An Introduction to English Semantics and Pragmatics*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
7. *International Law Handbook. Collection of Instruments. Book 1*. (2017). New York : United Nations.
8. Kroeger, P. R. (2018). *Analyzing Meaning: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. (Textbooks in Language Sciences 5). Berlin : Language Science Press.
9. Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge : Cambridge University Press.
10. Portner, P. (2009). *Modality. Oxford Surveys in Semantics and Pragmatics*. Oxford : Oxford University Press.
11. *Rome Statute of the International Criminal Court* (2011). The Hague : International Criminal Court.
12. Williams, C. (2007). *Tradition and change in legal English: verbal constructions in prescriptive texts*. 2nd ed. Bern : Peter Lang AG.

Список проаналізованих текстів:

Римський статут Міжнародного кримінального суду ООН, Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, Статут Міжнародного суду ООН, Статут ООН, Віденська конвенція про дипломатичні зносини, Конвенція ООН про права дитини, Віденська конвенція про право міжнародних договорів, Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів, Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або міжнародними організаціями, Загальна декларація прав людини, Декларація ООН про права корінних народів, Зразкові правила арбітражного процесу, Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй, Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру, Віденська конвенція про консульські зносини, Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини, Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН, Віденська конвенція про статус біженців, Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень, Статут управління Верховного Комісара ООН зі справ біженців, Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, Конвенція про статус апатридів, Міжнародна конвенція про захист прав трудящих-мігрантів та членів їх сімей, Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності, Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією prostitucії третіми особами.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.19>

CZY GARNEK W SIEDMIU OTWORACH POWINIEN BYĆ TAJEMNICĄ TEORETYKA TŁUMACZENIA?

Olha Vakhovska

*kandydat nauk filologicznych (Ukraina), magister kognitywistyki (Niemcy),
docent Katedry Filologii Angielskiej i Filozofii Języka
Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Lingwistycznego (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-7720-0970
vakhovskayaolga@gmail.com*

Adnotacja. W artykule omówiono pojęcie wewnętrznej formy słowa i ujawniono heurystyczny potencjał tego pojęcia w teorii tłumaczenia. Wewnętrzna forma słowa jest archaicznym sposobem motywującym pojawienie się tego konkretnego słowa w języku. W artykule podkreślono wyjątkową właściwość wewnętrznej formy słowa bycia obrazem mentalnym w zarodku: obrazem-ziarnem, z którego powinno rozwinąć się kilka reprezentacji mentalnych. Materiałem badawczym były rzeczowniki *an eye, an ear, a mouth* and *a nose*, z których każdy w języku angielskim ma swoje odrębne znaczenie i jest polisemantem; jednocześnie wewnętrzną formą tych rzeczowników jest ten sam archaiczny obraz – obraz otworu. Tak więc obraz otworu jest obrazem nasion, z którego rozwinęły się 4 znaczenia, każde z własnym unikalnym zestawem opcji leksykalno-semantycznych (ogólnie 138), z których każda opiera się na specjalnym zdaniu. Potwierdza to zdolność wewnętrznej formy słowa w myśleniu do generowania zróżnicowanego znaczenia figuratywnego i przekształcania się w różnorodne znaczenie, co umożliwia interpretację słów jako twórczego aktu myślenia.

Słowa kluczowe: wewnętrzna forma słowa, obraz mentalny, obraz-ziarno, tłumaczenie, polisemia, słowo, interpretacja.

MUST THE POT OF SEVEN HOLES BE A TRANSLATION THEORIST'S RIDDLE?

Olha Vakhovska

*Candidate of Philological Sciences (Ukraine),
MSc in Cognitive Science (Germany),
Associate Professor at the Department of English Philology and Philosophy of Language
Kyiv National Linguistic University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-7720-0970
vakhovskayaolga@gmail.com*

Abstract. This paper focuses on the word inner form as a theoretical concept in translation research. Word inner forms are archaic images that motivated words of a language at the moment of creation. This paper underlines in word inner forms their singular virtue to be mental images in the seed and to generate multiple mental representations. The case of this paper is the image of an opening as the word inner form of the polysemous nouns *an eye, an ear, a mouth,* and *a nose*. This is shown to be a seed image that has generated 4 distinct meanings, each with a unique set of senses (138 senses in total) underpinned by individual propositions. This paper confirms in word inner forms their power to generate an assorted pictorial content and to convert into a diverse array of propositions, which enables the image-to-word and word-to-image conversion in interpretation of individual words in translation.

Key words: interpretation, mental image, polysemy, seed image, translation, word, word inner form.

ЧИ МАЄ ГОРЩИК О СЕМИ ОТВОРАХ БУТИ ЗАГАДКОЮ ТЕОРЕТИКА ПЕРЕКЛАДУ?

Ольга Ваховська

*кандидат філологічних наук (Україна), магістр когнітивної науки (Німеччина),
доцент кафедри англійської філології і філософії мови
Київського національного лінгвістичного університету (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-7720-0970
vakhovskayaolga@gmail.com*

Анотація. У статті розглянуто поняття внутрішньої форми слова й розкрито евристичний потенціал цього поняття у теорії перекладу. Внутрішня форма слова є архаїчним образом, який мотивував виникнення саме цього слова у мові. У статті підкреслено виняткову властивість внутрішньої форми слова бути ментальним образом у зародку: образом-насіниною, із якого мають потенцію розвинути кілька ментальних репрезентацій. Матеріалом дослідження постали іменники *an eye, an ear, a mouth* та *a nose*, кожен із яких в англійській мові має своє окреме значення і є полісемантом; при цьому, внутрішньою формою цих іменників є один і той самий архаїчний образ – образ отвору. Тим самим, образ отвору є образом-насіниною, із якого розвинулися 4 значення, кожне із своїм унікальним набором лексико-семантичних варіантів (загалом, 138), в основі кожного

із яких лежить осібна пропозиція. Це підтверджує здатність внутрішньої форми слова у мисленні породжувати різноманітний образний зміст й обертається у різноманітний зміст пропозиціональний, що уможлиблює тлумачення слів як творчий акт мислення.

Ключові слова: внутрішня форма слова, ментальний образ, образ-насінина, переклад, полісемія, слово, тлумачення.

Въ создании языка нѣтъ произвола.

А. А. Потебня

Introduction. This paper focuses on the word inner form and explores the heuristic potential that this theoretical concept acquires in the context of translation.

This is a follow-up paper to Vakhovska (2022b) where word inner forms are discussed from the perspective of *the theory of image-driven interpretations* that I develop in step with cognitive advances of translation research. Ваховська (2022a), Vakhovska (2021b), Vakhovska & Isaenko (2021), and Vakhovska & Jusuk (2021) are also related to this work. In my view, interpretation is the backbone of translation: it is the creative act of giving a meaning to a sign, and of providing the meaning of a sign, which is driven by mental images and rests on the representational properties of the human mind. Interpretation is a virtue of image thinking in humans and in effect is converting in the mind word meanings into mental images, and vice versa. On the representational view, *interpretation* is “drawing” images in the mind, with the mind’s phenomenal content converted into a propositional content, and back when propositions are converted into non-propositional thought:

Translation is interpretation and not re-writing: not a word-to-word but an image-to-word correspondence, with the understanding that this image is a construal in the interpretive mind. A translator needs to internalize the authors’ mental images and to find the words in the target language in order to re-“draw” these images (Vakhovska & Isaenko, 2021: 243).

Whereas mental images are non-propositional entities in the mind, natural languages have propositions, i. e. subject-predicate relations, at their basis (Chalmers, 2004; Kosslyn, Thompson, & Ganis, 2006), cf. the phenomenal experience of seeing that a flower is white vs. the thought that a flower is white. As a consequence of the image-to-word conversion¹, translation incurs inevitable semantic costs that the translator must minimize by finding in the target language such words that will make for mental images their optimal descriptions (Vakhovska, 2021b). In effect, the meaning of a source-language word must be converted into a mental image; this mental image must be re-converted into a meaning so that a word is picked in the target language and, most importantly, what *this word describes* corresponds to what *this image depicts* (Vakhovska, 2022b). This conversion requires a shift between the translator’s *brain’s visual and auditory regions*, with mental images and words processed accordingly (Vakhovska & Jusuk, 2021). This shift is imperative but yet not exhaustive for interpretation since depicting as well as describing involves a number of different-stage *representational changes* in the content of the human mind:

Verbal communication is in essence converting the mental images that one “sees” with the mind’s eye into words that others can hear and read as strings of phonemes and graphemes, and vice versa. In this communication, one switches from the visual (the mental images they “see”) to the auditory (the words they hear and read) modes of perception. <...> Mental images are individual, subjective, and non-repetitive; words are communal and repetitive, they round the mind’s content and operationalize it for the purposes of communication (*ibid.*: 63).

Translation therefore rests on a *many-stage conversion* that goes deeper than words of language; it goes (1) to the brain’s different regions and (2) to the mind’s different layers and, ultimately, to the point where the content of the oldest, deepest layers of the mind (i. e. archetypes² as primordial images in the collective unconscious) is converted into that of the mind’s old, deep layers (i. e. archetypal images³ that represent archetypes in consciousness) and further into myriad subjective images that can ever emerge in the conscious mind. The conversion, I wish to emphasize, is not exclusive to translation: it is at the heart of human communication generally, with interpretation playing a crucial role therein; translation in the course of evolution got specified in terms of communication with words across different languages and cultures, yet has remained nothing other than (mediation in) communication of human beings.

The role that word inner forms play in the image-to-word conversion I believe is that of *seed images*: in the interpretation of individual words, it is from such images that multiple mental representations of different amounts of pictorial richness potentially evolve, and into which these representations otherwise shrink, cf. a seed AI is “an artificial general intelligence which improves itself by recursively rewriting its own source code without human intervention; it understands its own source code and knows its purpose, syntax, and architecture” (Yudkowsky, 2001).

¹ There is an understanding that this conversion is equally that of a mental image into (the meaning of) a word and, vice versa, that of (the meaning of) a word into a mental image: the image-to-word and the word-to-image conversion, respectively.

² Archetypes and archetypal images are treated in this paper according to Jung (1947; 1981).

³ Archetypes and archetypal images are treated in this paper according to Jung (1947; 1981).

On that, word inner forms are *active, generative forces* that give form to the words' raw material and enliven this material with a peculiar spirit of theirs (Vakhovska & Isaienko, 2021: 244).

The inner form of a word is a fragment of this word's meaning that motivated the emergence of this word in its particular form into a language at the moment of this word's creation (the term by Потебня, 1892; see also Кубрякова, 2004; Zhabotyńska, 2013). A word inner form is a primary, archaic image that shows in a unique way how the content of a thought relates to consciousness: «отношение содержания мысли къ сознанию; она [внутренняя форма слова] показываетъ, какъ представляется чловѣку его собственная мысль,» as Potebnya originally puts it (Потебня, 1892: 102). Virtually, the content of a thought relates to consciousness in a peculiar way, and this relation (*отношение* as an offering, cf. *нести* and *відношення*) is a mental image.

Whereas Vakhovska (2022b) elaborates on the cognitive properties of word inner forms and particularly on the relation that word inner forms have to archetypes and archetypal images, **the objective** of this paper is to underline in word inner forms their singular virtue to be *mental images in the seed* and to generate multiple mental representations. A word inner form, to Potebnya, binds a meaning with a sound and contains a number of mental representations *in posse*, each representation having a chance to become central, dominant and thus to uniquely substantiate this bond *in esse*: «[внутренняя форма есть образ], заключающий въ себя въ зародыши множество признаковъ» (Потебня, 1892: 103), «[внутренняя форма есть] центръ образа, одинъ изъ его признаковъ, преобладающий надъ всѣми остальными» (*ibid.*: 142). What matters in the context of my research is that a word inner form as an image allows for a holistic, integral perception, while a proposition decomposes this integrity into parts: «Внутренняя форма, кромѣ фактического единства образа, даетъ еще знаніе этого единства <...> а сужденіе есть уже разложеніе этого единства» (*ibid.*: 143, 156).

On this view, it is word inner forms that license polysemy in language, with one and the same word having its multiple senses in an intimate interrelationship: «Этимъ [Внутренней формой слова] только можно объяснить, почему <...> одно слово совершенно согласно съ требованіями языка можетъ обозначать предметы разнородные» (*ibid.*: 102). This paper presents **the case** of the English nouns *an eye*, *an ear*, *a mouth*, and *a nose* that name the major parts of the human face and come to be polysemous in the evolution of English. This paper's title brings these nouns together in the form of the riddle whose answer is a person's head "seen" metaphorically as a pot of seven holes. The head is not an arbitrary choice in this paper either and is intended to rejoice in the cognitive turn that translation studies have taken with their interest in the workings of the mind. I believe big benefits are being reaped from this interest; naturally, the question that the title asks has a passionate yes as an answer. What is more, seeds, as is the custom, grow in pots, word inner forms being seed images planted to grow in the mind.

This paper shows that the words *an eye* (n), *an ear* (n), *a mouth* (n), and *a nose* (n), though otherwise semantically distinct, have one and the same inner form – the image of an opening; this is a seed image that has generated 4 individual meanings, each with a unique set of senses whose total number for the four words is 138. This proves a conversion of the image of an opening into 138 senses; each sense is underpinned by a respective proposition. Accordingly, **Section 1** of this paper exposes the qualities that the image of an opening has in the archaic worldview; this is achieved via an analysis of the etymons of the four words with a reference to the mythological symbolism of the four openings. **Section 2** presents a cognitive linguistic analysis of the polysemy that the words have come to develop in modern English; here, the senses are arranged into semantic networks structured by propositions: this section shows what propositions exactly the image of an opening has converted into. This paper **concludes** with prospects for further research.

1. The image of an opening as the word inner form of the English nouns *an eye*, *an ear*, *a mouth*, and *a nose*

In the archaic worldview, the human body is a microcosm, a small universe as compared to the macrocosm of the big universe with all that exists therein.

The human head in this anthropomorphic model of the universe becomes the center of procreation and childbirth. It is intimately related to the number (which *per se* is a symbol of the universe) and particularly to the sacred number seven: similarly to the universe that has seven abysses, the human head has seven openings and each opening is an abyss; cf. Latin *caput* "a head" bears upon Proto-Indo-European **septm-* "seven" and also relates to Old Indo-Aryan **khappa-* "an abyss, an opening" (Маковский, 1996). On that, the riddle in the title is certainly not a random conceptualisation, even less so in light of the fact that a pot to the archaic mind is another metaphorical abyss itself.

In what follows, the etymological works by Onions (1966) and Маковский (1996; 2000) were used in combination to show that **the image of an opening** is the single word inner form of *an eye* (n), *an ear* (n), *a mouth* (n), and *a nose* (n), and to interpret the archaic symbolism of the seven openings as micro- and macrocosmic creations.

An eye (n) (from Proto-Germanic **augon* "an eye" < Proto-Indo-European **ak-/*ok-* "to see; an eye") relates to the archaic meaning "to cut" that developed as "to cut > sharp > a stone;" cf. Ukrainian *око* "an eye." The eye is archaically thought of in terms of (1) water (and a water flow) as in Proto-Indo-European **ag-/*og-* "an eye" but Latin *aqua* "water" and (2) fire as in Proto-Indo-European **ag-* "fire; to burn;" cf. also the archaic myths about fiery rivers and seas, where this symbolism is combined. Similarly to water and fire, the eye is considered the seat of the soul and symbolizes the moon (water) and the sun (fire). The eye is the source of the divine power that can both heal and ruin: whereas the sun shines off the good, the moon and the stars can give off not only the good but also the evil; cf. German *Auge* "an eye" but Old Norse *ugg* "a fright, a turmoil" and also Russian *глаз* "an eye" but *зло* "the evil." The light that the eye symbolizes is intrinsically connected

with the sound: both are taken as miracles of the initial creation of the universe through the movement of deities. The eye via the symbolism of water is the feminine; cf. German *Auge* “an eye” and Latin *aqua* “water” but *vagina* “the pudendum.” The eyes as a water surface reflect the changes happening in the soul, and a reflection in the water is a manifestation of the deity.

The eye is related to knowledge: this relation rests on the meaning “to cut” of the root **ghel-* (cf. Cymraeg *gylym* “a knife” and also Russian *сечь* “to cut > to see > to know, to understand”) that developed as (1) “to shine, to sparkle;” cf. Middle High German *glast* “a luster” and also Irish *suil* “an eye” and Latin *sol* “the sun,” (2) “liquid, fluidic > glass;” cf. Russian *стекло* “glass” < *с-тек-лечь* “to flow” and Old Gaelic *glaiiss* “a river,” and (3) “to shrink, to harden, to solidify;” cf. Old Indo-Aryan *gulah* “a bead.” The eye metaphorically is the stone of the face; cf. Russian *глаз* “an eye” but Polish *glaz* “a stone.” This is a transparent stone in the sense that one can see through it and there are reflections in it; this stone shines and gives off light.

An ear (n) (from Proto-Germanic **auzon-* < Proto-Indo-European **ous-* “an ear”) relates to the meaning “to weave” of the Proto-Indo-European root **au-* that developed as “to weave > to connect > to take (in) > to perceive, to conceive, to understand.” In the archaic view, the ear is seen as the pudendum and relates to a coitus; cf. Ossetian *us* “a woman” but Avestan *usi* “the two ears” and Old Church Slavonic *ucho* “an ear.” The ear in the anthropomorphic microcosm is the place where the fire as the masculine fertilizes the water as the feminine. The divine word (Proto-Indo-European **uer-* “a word”) is “that which enters the ear” and literally has the role of the sperm that impregnates the head; cf. Latin *auris* “an ear” but Ossetian *waryn* “to give birth.” Through its fire symbolism, the ear relates directly to the meaning “gold” (cf. Latin *aurum* “gold”) and as a symbol of wisdom is endowed with a divine power.

The sound that the ear is capable to take in is intrinsically related to the light: both are the primary elements of the divine creation of the universe; cf. Proto-Indo-European **ak-/ok-* “to see; an eye” but **ag-/eg-* “to make sounds.” The light and the sound are compared to the divine movement that once created the universe; cf. Proto-Indo-European **ag-* “to move.” As the night represents hearing, not seeing, and symbolizes the feminine (cf. Tocharian A *wse* “a night” and Ossetian *woes* “a woman”), the ear is the feminine, too.

A mouth (n) (from Proto-Germanic **muntha-* “a mouth” < Proto-Indo-European **men-t* “to knead, to chop up > to chew” < **men-* “to arch, to billow; to rise”) relates to the archaic meaning “to project,” with a semantic shift from “a chin” as a projecting body part to “a mouth;” cf. Latin *mentum* “a chin” and Cymraeg *mant* “a jaw.”

The mouth in the anthropomorphic model of the universe is the seat of the soul (taken to mean fire; cf. Hittite *muwas* “a soul” < Proto-Indo-European **men-/man-* “to burn”) and is the center of childbirth; cf. Latin *mundus* “the universe,” Old Indo-Aryan *mānas* “a spirit, a soul,” Old English *mōþ* “a spirit, a soul” but Proto-Indo-European **moud-* “genitals,” Russian *пом* “the mouth” but *подуть* “to give birth,” Latin *os, oris* “the mouth” but Ossetian *aryn* “to give birth.” The mouth is believed to give birth, to breed, and to generate, and through the idea of childbirth symbolizes the pudendum; cf. Lithuanian *mutenti* “to copulate.” In the archaic view, deities impregnate themselves by swallowing their own semen and spitting whole worlds out of their mouths; cf. Old English *swelgan* “to swallow” but *swegle* “the sun.”

A nose (n) (from Proto-Germanic **nuso-* < Proto-Indo-European **nas-* “a nose”) relates to the archaic meaning “to cut, to beat > to protrude, to project; to rise;” cf. Russian *нос* “a nose” but Ossetian *nos* “a scar,” and also Russian *нож* “a knife” and Latin *gnoscere* “to know < to cut.” The Proto-Indo-European root **nas-* “a nose” emerged as a linguistic taboo achieved by means of the negation element **ne-*. To the archaic mind, the nose is the seat of the soul and also is a symbol of the phallus, and has the vast symbolism of fire underpinning both.

The phallic meaning is related, on the one hand, to the idea of making phallic actions in order to mimic those of the creative deity (“to beat > to strike fire > fire”) and to pay tribute to the deity this way; on the other hand, fire as “something in a vertical position > erect” has a phallic symbolism of its own and generally falls within the symbolism of poles as signs of the deity pointing at the upper, divine part of the macrocosm. The nose by analogy is a sign of the deity but in the microcosm of the human body; here, the nose symbolizes the world-mind. The nose as a symbol of fire and of sexual potency (“fire > impulse, passion > human fire”), just as the phallus, is an object of worship and an amulet; cf. Old Indo-Aryan *as* “a life, a soul,” Icelandic *nara* “a life” but *nosi* “penis equi,” Old Norse *knoss* “a precious possession < precious < pleasant < clean, immaculate, true < to procreate” (potency as related to power and wealth), Old English *ge-nisan* “to save;” Lithuanian *deguns* “a nose” < Old Indo-Aryan *tok-* “male seed, semen; offspring” and Proto-Indo-European **dheg-* “to burn, to project, to thrust forward (about a fire),” and the English idiom *to pay through the nose* with *the nose* understood as wealth or riches. What is more, the nose pertains to speech where the sound and the soul overlap as manifestations of the creative deity; cf. English *a nose* and *a noise*.

The data show that the archaic image of an opening is the one that came to motivate the words *an eye*, *an ear*, *a mouth*, and *a nose* at the moment of their creation, and thus is the inner form of these words. This opening is a fiery abyss; its symbolism embraces the masculine and the feminine: whereas the nose is the masculine, the mouth

is the feminine; whereas the eye pertains to the light and thus is the masculine, the ear pertains to the sound and therefore is the feminine. It, apparently, is no mere chance that the old saying goes as “Men fall in love through their eyes, while women through their ears.”

The opening that this paper discusses is an archetypal image; through its ingredients and associations such as the soul and also fire and water, this image relates to the archetypes of ANIMA and ANIMUS, while the circle as a representation of cosmic integrity and wholeness relates this image to THE SELF which is the archetype of order: the masculine and the feminine are part of cosmic order, and to recall in this regard the circle representing the Chinese philosophical concept of yin and yang I think would be quite pertinent.

2. The image of an opening as a seed image: networks of polysemy of the English nouns *an eye*, *an ear*, *a mouth*, and *a nose*

The lexical meanings of the nouns *an eye*, *an ear*, *a mouth*, and *a nose* comprise a set of senses each. These senses form networks of polysemy represented as semantic networks structured by propositions.

I adopt into this paper the cognitive linguistic approach to polysemy suggested by Жаботинская (2008) and borrow from Жаботинська (2019) the nomenclature of propositions with the help of which I arrange the senses of the nouns into semantic networks⁴. The propositions in S. A. Zhabotynska's theory of meaning are conceived as ones of the highest level of abstraction; they single out the primary conceptual entities and the basic attributes and relations that these entities can have, and are the finite, universal tool set of humans' propositional thought in its infinite configurations.

In keeping with the approach, my analysis starts with a dictionary search; the objective of this search is to compile a comprehensive list of the senses that *an eye* (n) has developed in English⁵. Next, the senses are arranged with the help of propositions into a semantic network; this network (1) shows how the senses of *an eye* (n) relate to each other and (2) organizes the semantic space of *an eye* (n) into several domains.

The noun *an eye*, according to the lexicographic sources (see References), has 44 senses. Its network of polysemy is as follows:

1 the organ of sight of human beings and animals, containing light-sensitive cells associated with nerve fibers, so that light entering the eye is converted to nervous impulses that reach the brain: *She opened one eye, then the other, confirming his words;*

1.1 the eyeball⁶: *Her eyes fell when he looked at her*

1 → 1.1 WH-whole has PR-part;

1.1.1 the iris of the organ of sight: *blue eyes*

1.1 → 1.1.1 WH-whole has PR-part;

1.1.2 a sensory system of vision, retinal receptors: *Her eyes slowly became accustomed to the dark*

1.1 → 1.1.2 WH-whole has PR-part;

1.1.2.1 the faculty of seeing, power of vision: *These bacteria are invisible to our eyes*

1.1.2 → 1.1.2.1 CR-causer makes FT-factive;

1.1.2.1.1 good discernment: *she has an eye for fresh talent*

1.1.2.1 → 1.1.2.1.1 ID-identified/kind is CL-classifier/type;

1.1.2.1.2 estimation by sight: *faultless eye*

1.1.2.1 → 1.1.2.1.2 ID-identified/kind is CL-classifier/type;

1.1.3 a look, glance, expression, or gaze: *a stern eye*

1.1 → 1.1.3 CR-causer makes FT-factive;

1.1.3.1 a sexually inviting or provocative look: *to make eyes at somebody*

1.1.3 → 1.1.3.1 ID-identified/kind is CL-classifier/type;

1.1.3.2 attention; observation, scrutiny: *he tried to catch her eye, under the eye of a guard, in the public eye*

1.1.3 → 1.1.3.2 ID-identified/kind is CL-classifier/type;

1.1.3.3 an opinion, point of view: *in the eyes of the law*

1.1.3 → 1.1.3.3 CV-comparative is as if MT-correlate;

1.1.3.3.1 a particular way of seeing, understanding, or judging something: *Only a trained eye can tell the difference between the original painting and a good copy*

1.1.3.3 → 1.1.3.3.1 ID-identified/kind is CL-classifier/type;

1.1.3.4 an aim or intention: *an eye to one's own advantage*

1.1.3 → 1.1.3.4 AG-agent acts upon PT-patient;

1.1.3.5 a shade of color: *with an eye of blue*

1.1.3 → 1.1.3.5 CV-comparative is as if MT-correlate;

⁴ For considerations of space, I included into my analysis but excluded from this paper the networks of polysemy of the nouns *an ear*, *a mouth*, and *a nose* as this paper's concern is far from being polysemy proper. Readers who are interested in the shape that these networks take in the English language may wish to contact the author for more information.

⁵ In this paper, polysemy is explored as a phenomenon of language, no reference to speech is intended.

⁶ The first line, hereinafter, presents a sense as part of the lexical meaning of *an eye* (n), and the indented line beneath gives the proposition that has licensed this sense.

- 1.2 the region surrounding the eye; the aggregate of structures situated within or near the orbit that support, or protect the eye: *heavy-lidded eyes*, a *black eye*
 1 → 1.2 X exists THERE/LC-locative;
- 1.3 an organ sensitive to light, as in certain lower forms of life: *Eyes allow the earthworm to sense light and dark*
 1 → 1.3 CV-comparative *is as* AN-correlate;
- 2 a detective: *She hired a private eye*
 1 → 2 WH-whole *has* PR-part;
- 3 a screen of the TV set: *the eye of TV*
 1 → 3 CV-comparative *is as if* MT-correlate;
- 4 the part of the main deck of a vessel that is farthest forward: *it was hanging in the eyes of the ship*
 1 → 4 CV-comparative *is as if* MT-correlate;
- 5 a spot, a chip (a prototype as an abstraction)
 1 → 5 CV-comparative *is as if* MT-correlate;
- 5.1 a dark spot on a potato, from which a new stem and leaves will grow: *withered potatoes sprouting at the eyes*
 5 → 5.1 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 5.2 a spot on a feather: *eyes of a peacock*
 5 → 5.2 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 5.3 a spot on a butterfly wing: *She noticed small black eyes on the butterfly wings*
 5 → 5.3 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 5.4 the scar to which the muscle is attached in oysters and other bivalve shells: *the eye of oysters*
 5 → 5.4 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6 an opening, a hole (a prototype as an abstraction)
 1 → 6 CV-comparative *is as if* MT-correlate;
- 6.1 an opening deliberately made in smth.: *to make an eye in a box*
 6 → 6.1 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.2 a hole, as in certain cheeses: *the boy looked through the eyes of cheese*
 6 → 6.2 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.3 a hole through the upper millstone: *the eye of the millstone*
 6 → 6.3 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.4 a hole in a tool, as for a handle: *the eye of an ax*
 6 → 6.4 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.5 the hole in a needle through which you put the thread: *strands of glass tiny enough to pass through the eye of a needle*
 6 → 6.5 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.6 a peephole: *he came up to the peep-eye and looked into it*
 6 → 6.6 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.7 a small loop to receive a hook: *eyes on a dress*
 6 → 6.7 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.8 a ring through which something is passed: *to pass the rope through the eye*
 6 → 6.8 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.9 the mouth of a shaft: *he was standing at the eye of a shaft*
 6 → 6.9 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 6.10 an aperture of a camera: *Fashion models are completely comfortable with the eye of the camera*
 6 → 6.10 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 7 the center, crux of smth.: *the eye of the problem*, *the eye of an issue*
 1 → 7 CV-comparative *is as if* MT-correlate;
- 7.1 the center of action: *right in the eye of the controversy*
 7 → 7.1 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 7.2 the center of a target: *the bull's-eye*
 7 → 7.2 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 7.3 the center of a flower: *delicate flowers of light blue color, with white or yellow eyes*
 7 → 7.3 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 7.4 a choice central cut of meat: *eye of the round*
 7 → 7.4 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 7.5 a small area of low pressure and calm in the center of a tornado or cyclone: *the smaller the eye, the more intense the winds*
 7 → 7.5 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 8 the beginning, the source (a prototype as an abstraction)
 1 → 8 CV-comparative *is as if* MT-correlate;
- 8.1 the source of a spring or river: *the eye of the river dries up*
 8 → 8.1 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type;
- 8.2 the direction from which the wind is blowing: *He could not determine the eye of the wind*
 8 → 8.2 ID-identified/kind *is* CL-classifier/type.

The noun *an eye* has developed a mixed polysemy, with an interplay of radial and chain fragments in the network. The network has eight nodes and organizes the semantic space of *an eye* (n) into two domains: A LIVING BEING (its subdomain is A HUMAN BEING) and A NON-LIVING OBJECT (its subdomains are AN OBJECT OF NATURE, AN ARTIFACT, and A PHENOMENON).

The image of an opening proves a seed image that has converted into a most assorted propositional content, indeed. Tables 1 and 2 summarize my findings. Table 1 shows which propositions exactly (from among those generally thinkable by humans) the image has converted into. Table 2 lays open the domains within which the senses that the propositions license profile.

Table 1

The image of an opening and its generative power

Propositions	The image of an opening as the word inner form in			
	<i>an eye</i> (n)	<i>an ear</i> (n)	<i>a mouth</i> (n)	<i>a nose</i> (n)
X is THAT MANY / Qn-quantity		+		
X is SUCH / Ql-quality				+
X exists THERE / LC-locative	+	+		
X exists THEN / TM-temporative				
X exists SO / MD-mode			+	
AG-agent acts/exists				+
AG-agent acts upon PT-patient / AF-affected	+	+		+
CR-causer makes FT-factitive	+	+	+	+
WH-whole has PR-part	+	+	+	+
CR-container has CT-content		+	+	
OW-owner has OD-owned			+	
ID-identified / individual or kind is CL-classifier / kind or type	+	+	+	+
ID-identified / individual is CH-characteriser				
ID-identified / individual is PS-personifier / a proper name				
CV-comparative is (as) MS-correlate			+	
CV-comparative is as AN-correlate	+			+
CV-comparative is as if MT-correlate	+	+	+	+

Thus, the senses that the image of an opening has generated sit on various propositions; these propositions constitute the majority of those generally thinkable: the overlap in the table is almost complete. Absence of the propositions X exists THEN/TM-temporative, ID-identified/individual is CH-characteriser, and ID-identified/individual is PS-personifier in the data I believe is quite natural: X exists THEN/TM-temporative tends to license adverbial meanings, while characterizing and personifying are very counterintuitive if the ontological properties of the four parts of the human face are considered (see Vakhovska (2021a) who discusses the propositions with respect to ontological knowledge).

Table 2

The semantic space of the nouns *an eye*, *an ear*, *a mouth*, and *a nose*

(Sub)Domains	<i>an eye</i> (n)	<i>an ear</i> (n)	<i>a mouth</i> (n)	<i>a nose</i> (n)
A LIVING BEING	+	+	+	+
A HUMAN BEING	+	+	+	+
A NON-LIVING OBJECT	+	+	+	+
AN OBJECT OF NATURE	+	+	+	+
AN ARTIFACT	+	+	+	+
A PHENOMENON	+	+	+	+

The senses of the four nouns prove to profile within the domains that provide a widest coverage of the humans' worldview in its utmost, broadest outreach.

My data confirm the potential of the word inner form to generate a most assorted pictorial content: «[сила] внутренней формы возбуждать самое разнообразное содержание» (Потебня, 1892: 187), and to convert into a most diverse array of propositions.

Conclusion. This paper has shown that the image of an opening is the word inner form of the polysemous nouns *an eye*, *an ear*, *a mouth*, and *a nose*. The image of an opening is shown to be a seed image that has generated 4 distinct meanings, each meaning having a unique set of senses (138 senses in total) underpinned by individual propositions.

This paper's epigraph has picked up from Потебня (1892) the view that there is neither arbitrariness nor whim in creating language, and I believe there must be none in translating language as well. The question "What are

the grounds for a word to mean what it means and not anything different?” must necessarily be addressed by translation theorists, and this paper has just pointed its way towards finding an answer. The **prospect** of this paper is to place the theory of image-driven interpretations into a broader epistemological context and to see what scientific and practical benefits might be reaped from such a placement.

Acknowledgement

I thank Shlapak Tatyana, a Master student, for the conscientious dictionary search for the senses of *an eye* (n). It is on the results of this search that this paper has had the joy to rely on.

Список використаних джерел:

1. Chalmers D. The representational character of experience. B. Leiter (Ed.), *The future for philosophy*. 2004. С. 153–181. Oxford : Oxford University Press.
2. Jung C. On the nature of the psyche. *Collected works of C. G. Jung*, volume 8. 1947. London : Routledge & Kegan Paul.
3. Jung C. Archetypes and the collective unconscious. G. Adler & R. F. C. Hull (Eds.), *Collected works of C. G. Jung*, volume 9, part 1. 1981. Princeton : Princeton University Press.
4. Kosslyn S. M., Thompson W. L., & Ganis G. The case for mental imagery. 2006. Oxford : OUP.
5. Onions C. (Ed.). The Oxford dictionary of English etymology. 1966. Oxford : Clarendon Press.
6. Vakhovska O. Metaphors of emotions: Towards a data-driven formalization. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*, 24 (1). 2021a. С. 33–48. doi: 10.32589/2311-0821.24%20(1).2021.236030
7. Vakhovska O. Subjectivity in metaphor translation: A case for Russian translation of English metaphors of depressive emotions. *Когніція, комунікація, дискурс*, 23. 2021b. С. 99–117. <http://doi.org/10.26565/2218-2926-2021-23-07>
8. Vakhovska O. The sin of the translator: On words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*, 11 (54). 2022b. С. 178–188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>
9. Vakhovska O. & Isaienko O. Language, culture, and image-driven interpretations in translation: A case for the university translation classroom in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10 (47). 2021. С. 240–249. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.25>
10. Vakhovska O. & Jusuk F. Image-driven interpretations in professional communicative mediation: Bringing translation and psychotherapy together. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 48 (261). 2021. С. 63–67. URL: <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-261IX48-11>
11. Yudkowsky E. Seed AI. Lesswrong. 2001. Режим доступу www.lesswrong.com/tag/seed-ai
12. Zhabotynska S. Saussure’s theory of the linguistic sign: A cognitive perspective. *Papers of the International Congress of Linguistics*, online, 20–27 July, 2013. Genève, Switzerland : Département de Linguistique de l’Université de Genève. Режим доступу: https://www.cil19.org/uploads/documents/Saussure_Theory_Of_The_Linguistic_Sign-A_Cognitive_Perspective.pdf
13. Ваховська О. В. Імперативи сучасності і переклад: від теорії перекладу до практики його університетського викладання. Babelyuk O. (Ed.), *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries. Scientific monograph*. Volume 1. 2022a. С. 242–267. Czestochowa : Polonia University in Czestochowa. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-10>
14. Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии. *Проблеми загального, германського та слов’янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького*. 2008. С. 357–368. Чернівці : Книги XXI.
15. Жаботинська С. А. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica. Філологічні студії*. 2019. Вип. 13. С. 17–27. doi: 10.28925/2311-2425.2019.13.3
16. Кубрякова Е. С. Язык и знание. 2004. Москва : Языки славянской культуры.
17. Маковский М. М. Историко-этимологический словарь современного английского языка. 2000. Москва : Издательский дом «Диалог».
18. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. 1996. Москва : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.
19. Потебня А. А. Мысль и язык. 1892. Харьков : Типография Адольфа Дарре. Режим доступу https://archive.org/details/libgen_00702348/page/n11/mode/1up?view=theater

References:

1. Chalmers, D. (2004). The representational character of experience. In B. Leiter (Ed.), *The future for philosophy*, 153–181. Oxford : Oxford University Press.
2. Jung, C. (1947). On the nature of the psyche. In *Collected works of C. G. Jung*, volume 8. London : Routledge & Kegan Paul.
3. Jung, C. (1981). Archetypes and the collective unconscious. In G. Adler & R. F. C. Hull (Eds.), *Collected works of C. G. Jung*, volume 9, part 1. Princeton : Princeton University Press.
4. Kosslyn, S. M., Thompson, W. L., & Ganis, G. (2006). The case for mental imagery. Oxford : OUP.
5. Onions, C. (Ed.). (1966). The Oxford dictionary of English etymology. Oxford : Clarendon Press.
6. Vakhovska, O. (2021a). Metaphors of emotions: Towards a data-driven formalization. *Messenger of Kyiv National Linguistic University*, 24 (1), 33–48. doi: 10.32589/2311-0821.24%20(1).2021.236030

7. Vakhovska, O. (2021b). Subjectivity in metaphor translation: A case for Russian translation of English metaphors of depressive emotions. *Cognition, communication, discourse*, 23, 99–117. URL: <http://doi.org/10.26565/2218-2926-2021-23-07>
8. Vakhovska, O. (2022b). The sin of the translator: On words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*, 11 (54), 178–188. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>
9. Vakhovska, O., & Isaienko, O. (2021). Language, culture, and image-driven interpretations in translation: A case for the university translation classroom in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10 (47), 240–249. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.25>
10. Vakhovska, O., & Jusuk, F. (2021). Image-driven interpretations in professional communicative mediation: Bringing translation and psychotherapy together. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 48 (261), 63–67. URL: <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-261IX48-11>
11. Yudkowsky, E. (2001). Seed AI. Lesswrong. Recovered from: www.lesswrong.com/tag/seed-ai
12. Zhabotynska, S. (2013). Saussure's theory of the linguistic sign: A cognitive perspective. In *Papers of the International Congress of Linguistics*, online, 20–27 July, 2013, Genève, Switzerland: Département de Linguistique de l'Université de Genève. Recovered from: https://www.cil19.org/uploads/documents/Saussure_Theory_Of_The_Linguistic_Sign-A_Cognitive_Perspective.pdf
13. Vakhovska, O. (2022a). Imperatyvy suchasnosti i pereklad: vid teorii perekladu do praktyky yogo universytets'kogo vykladannya [Imperatives of today and translation: From a translation theory to the university translation classroom]. In Babelyuk O. (Ed.), *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries. Scientific monograph*. Volume 1, 242–267. Częstochowa : Polonia University in Częstochowa. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-10> [in Ukrainian]
14. Zhabotynska, S. (2008). Printsypy lingvokognitivnogo analiza i fenomen polisemii [Principles of cognitive linguistic analysis and the phenomenon of polysemy]. *Issues of general, Germanic and Slavic linguistics*, 357–368. Chernivtsi. [in Russian]
15. Zhabotynska, S. (2019). Semantika lingvalnykh merezh u navchalnomu kombinatornomy tezaurusi [Semantics of lingual networks in the educational combinatory thesaurus]. *Studia Philologica*, 13, 17–27. doi: 10.28925/2311-2425.2019.13.3 [in Ukrainian]
16. Kubryakova, E. S. (2004). Yazyk i znanie [Language and knowledge]. Moscow : Yazyki slavyanskoy kultury. [in Russian]
17. Makovsky, M. (2000). Istiriko-etimologicheskii slovar' sovremenogo angliyskogo yazyka [A historic and etymological dictionary of the Modern English language]. Moscow : The Dialogue Publishing House. [in Russian]
18. Makovsky, M. (1996). Sravnitel'nyi slovar' mifologicheskoy simboliki v indoevropayskikh yazykakh [A comparative dictionary of mythological symbolism in the Indo-European languages]. Moscow : The VLADOS Humanitarian Publishing Center. [in Russian]
19. Potebnya, A. A. (1892). Mysl' i yazyk [Thought and language]. Kharkiv : Tipografiya Adolfa Darre. Recovered from: https://archive.org/details/libgen_00702348/page/n11/mode/1up?view=theater [in Russian, pre-reform orthography]

Lexicographic sources:

1. ABBY Lingvo On-line Dictionary. Recovered from <http://www.lingvo.ua/>
2. Collins English Thesaurus Dictionary. Recovered from www.collinsdictionary.com/english-thesaurus
3. Dictionary of the English Language. Recovered from www.thefreedictionary.com
4. English Thesaurus Dictionary. Recovered from www.thesaurus.com
5. General English Dictionary. Recovered from www.thefreedictionary.com/dictionary.htm
6. Macmillan Dictionary and Thesaurus. Recovered from www.macmillandictionary.com
7. Merriam Webster Dictionary. Recovered from www.merriam-webster.com

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.20>

YURII ANATOLIIOVYCH (SYN ANATOLIIA) PINCHUK: PROBLEMY POWSTANIA NARODU UKRAIŃSKIEGO W DZIEDZICTWIE NAUKOWYM M. I. KOSTOMAROWA

Tamara Dorokhina

*kandydat nauk historycznych, docent Katedry Historii Ukrainy,
Archeologii i Krajoznawstwa Uniwersytetu Narodowego „Czernihowski Collegium”
imienia T. H. Szewczenki (Czernihów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-9936-6226
tamara-turenok@ukr.net*

Yurii Kakherskyi

*aspirant Katedry Historii Ukrainy, Archeologii i krajoznawstwa
Krajoznawstwa Uniwersytetu Narodowego „Czernihowski Collegium”
imienia T. H. Szewczenki (Czernihów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-8615-3651
yurakaherskiy@gmail.com*

Adnotacja. W artykule omówiono dziedzictwo naukowe ukraińskiego historyka, badacza problemów historiografii i studiów źródłowych Ukrainy, zasłużonego działacza nauki i technologii Ukrainy Yurii Anatoliiovycha (syna Anatolii) Pinchuka, który poświęcone badaniu poglądów XIX-wiecznego historyka Ukrainy Mykoły Iwanowycza Kostomarowa na historyczny postęp w tworzeniu narodowości ukraińskiej, kształtowanie świadomości narodowej ludzi, wydarzenia związane z ruchem Wyzwolenia Narodowego, rozwój państwowości ukraińskiej i tym podobne. Y. A. Pinchuk od lat 70. XX wieku przez całą swoją drogę naukową badał życie i twórczość M. I. Kostomarowa, zaproponował bezstronną ocenę jego wybitnego dziedzictwa w historii Ukrainy. Zwrócono uwagę na osobisty wkład Y. A. Pinchuka w ponowne opublikowanie i popularyzację dziedzictwa naukowego wybitnego historyka, etnografa, myśliciela i osoby publicznej.

Słowa kluczowe: M. I. Kostomarow, kostomarowoznawstwo, dziedzictwo naukowe, świadomość narodowa, idea narodowa, geneza, ukraińskość.

YURII ANATOLIIOVYCH PINCHUK: THE QUESTION OF FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION IN THE SCIENTIFIC WORKS OF M. I. KOSTOMAROV

Tamara Dorokhina

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department
of History of Ukraine, Archeology and Local History
T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Collegium”
(Chernihiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-9936-6226
tamara-turenok@ukr.net*

Yurii Kakherskyi

*Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine,
Archeology and Local History
T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Collegium”
(Chernihiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-8615-3651
yurakaherskiy@gmail.com*

Abstract. The article examines the scientific output of the Ukrainian historian, researcher of the problems of historiography and source studies of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine Yurii Anatoliiovych Pinchuk, which is devoted to the study of the views of the historian of Ukraine of the 19th century Mykola Ivanovich Kostomarov on the historical progress in the creation of the Ukrainian nation, the formation of the national self-awareness of the people, events, related to the national liberation movement, the development of Ukrainian statehood, etc. From the 70s of the 20th century, Yu. A. Pinchuk studied the life and work of M. I. Kostomarov throughout his scientific career, and offered an unbiased assessment of his remarkable legacy in the history of Ukraine. Attention is paid to the personal contribution of Yu. A. Pinchuk regarding the republishing and popularization of the scientific heritage of an outstanding historian, ethnographer, thinker and public figure.

Key words: M. I. Kostomarov, Kostomarov studies, scientific work, national self-awareness, national idea, nation building, ukrainianness.

ЮРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ ПІНЧУК: ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ М. І. КОСТОМАРОВА

Тамара Дорохіна

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства

Національного університету «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-9936-6226

tamara-turenok@ukr.net

Юрій Кахерський

аспірант кафедри історії України, археології та краєзнавства

Національного університету «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8615-3651

yurakaherskiy@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто науковий доробок українського історика, дослідника проблем історіографії та джерелознавства України, заслуженого діяча науки і техніки України Юрія Анатолійовича Пінчука, який присвячений вивченню поглядів історика України XIX століття Миколи Івановича Костомарова на історичний поступ у творенні української народності, формуванні національного самоусвідомлення народу, подій, пов'язаних з національно-визвольним рухом, розвитком української державності тощо. Ю. А. Пінчук з 70-х років XX століття впродовж усього свого наукового шляху вивчав життя та творчість М. І. Костомарова, запропонував неупереджену оцінку його визначної спадщини з історії України. Приділено увагу особистому внеску Ю. А. Пінчука щодо перевидання та популяризації наукової спадщини видатного історика, етнографа, мислителя та громадського діяча.

Ключові слова: М. І. Костомаров, костомаровознавство, науковий доробок, національна самосвідомість, національна ідея, націєтворення, українськість.

Вступ. Вивчення наукового доробку Миколи Івановича Костомарова бере початок з XIX століття. Багато уваги творчості видатного історика присвячували М. П. Драгоманов (1841–1895), Д. І. Багалій (1957–1932), О. С. Грушевський (1877–1942). Проте визначальну дослідницьку роль, що полягає у виокремленні серед істориків XIX століття саме М. І. Костомарова, відіграв Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934). У студії «Українська історіографія і Микола Костомаров», присвяченій 25-м роковинам смерті науковця, М. С. Грушевський схарактеризував М. І. Костомарова як «першого національного історика України, одного з найвизначніших представників і проводирів поступового українства, що гаряче прив'язання до рідної землі, до своїх традицій погоджували і зв'язували в одно з ідеалами вселюдського поступу, розвою й згоди» (Грушевський, 2005: 23–24). Окрім наукового студіювання спадщини М. І. Костомарова, М. С. Грушевський долучився до популяризації його праць: під його керівництвом було заплановано видання творчої спадщини видатного історика. Світ побачили два томи цієї серії, у яких були опубліковані найголовніші етнографічні, публіцистичні та науково-полемічні твори М. І. Костомарова: «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова», «Етнографічні писання Костомарова».

Дослідження наукового доробку М. І. Костомарова отримало продовження у XX–XXI століттях. Велика кількість сучасників долучилися до історіографічної традиції М. С. Грушевського в оцінках творчої спадщини «національного історика України». Відомий костомаровознавець, засновник міждисциплінарної наукової галузі – костомаровознавства, Юрій Анатолійович Пінчук (1937–2012) назвав М. С. Грушевського видатним знавцем спадщини «Нестора української історіографії» (Тельвак, Тельвак, 2005: 223).

Ю. А. Пінчук присвятив вивченню діяльності М. І. Костомарова, репрезентації його поглядів на суспільні процеси та історичний поступ у творенні української народності (державності) лівову частку свого наукового доробку. Його шлях костомаровознавства розпочався з обрання теми наукового дослідження на здобуття ступеня кандидата історичних наук – «М. І. Костомаров як історик України». В обґрунтуванні теми він зазначив: «Назріла необхідність дати аналіз та оцінку великій спадщині з історії України М. І. Костомарова, який збагатив і розширив джерелознавчу базу історії України й на її основі зробив ряд висновків, що зберегли своє наукове значення до наших днів» (Дорохіна, 2018: 354). Захист відбувся в 1972 році, науковий керівник молодого наполегливого науковця – член-кореспондент АН УРСР Іван Олександрович Гуржій (1915–1971).

Метою статті є крізь призму наукового доробку Ю. А. Пінчука висвітлити погляди М. І. Костомарова на історію України: питання національно-визвольного руху, часи козацької доби та гетьманування визначних постатей у різні періоди, формування української нації, української національної ідеї, державотворчі процеси, проблеми української мови та літератури, унійні процеси, ідеї українськості. Важливо визначити роль Ю. А. Пінчука у справі повернення імені М. І. Костомарова в історичну науку.

Для реалізації визначеної мети було використано загальнонаукові (аналіз, синтез, абстрагування та порівняння) та спеціально-наукові (біографічний метод з використанням принципів історизму, науковості та системності) **методи** дослідження.

Основна частина. Зацікавившись постаттю М. І. Костомарова, Ю. А. Пінчук вивчав не тільки його наукову та громадську діяльність. Перші розвідки він присвятив переважно сторінкам особистого життя вченого, його життєвого поступу. Варто зазначити, що досліднику довелося працювати в умовах, коли вповільнився розвиток усієї української науки. Він зустрів на своєму науковому шляху безліч труднощів, як у період підготовки матеріалу дисертації, його апробації, так і під час захисту. Тільки в 1984 році після тривалих зусиль побачила світ монографія Ю. А. Пінчука «Исторические взгляды Н. И. Костомарова» (Дорохіна, 2018: 299).

Зі слів Ю. А. Пінчука, одна з улюблених його статей – «До питання про історичний живопис М. М. Ге» (1978). Вона дала автору змогу в непрості часи тоталітарного режиму презентувати М. І. Костомарова як бажану персону в товаристві відомих письменників та вчених свого часу: «По четвергах у петербурзькій квартирі митця збиралися відомі діячі літератури і мистецтва, вчені (О. М. Пипін, К. Д. Кавелін, І. М. Крамської, М. М. Антокольський), був тут й історик М. І. Костомаров. У свою чергу, М. М. Ге був частим гостем «квітторків» М. І. Костомарова» (Пінчук, 2012: 39). У статті приділено увагу святкуванню 35-ти річчя літературної діяльності М. І. Костомарова, яке йому підготували друзі (М. О. Некрасов, І. С. Тургенєв, Д. Л. Мордовцев, М. М. Ге та багато ін.) та детально описано подарунок – фотоальбом зі світлинами присутніх (57 знімків). «На масивній срібній кришці фотоальбому зображено історичний сюжет, намальований М. М. Ге: зліва представлено портрет Кобзаря, на першому плані – чорнильниця з пером, літописи і розгорнутий сувій з написом «1838–1873», з правого боку тематика наукових досліджень М. І. Костомарова – Богдан Хмельницький, Степан Разін, Іван Грозний, Володимир Мономах, у віддаленні – перші давньоруські князі. Зверху кришки написано – «Харьков, Киев, Петербург», тобто міста, в університетах яких навчався або читав лекції М. І. Костомаров, знизу напис «М. И. Костомаров, десятое мая» – це дата, коли вийшов його перший твір «Сава Чалий» (Пінчук, 2009: 40). На сьогодні альбом зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки імені М. Є. Салтикова-Щедріна. Ознайомившись із розвідкою, розуміємо, що М. І. Костомарову в ній приділено багато уваги й тільки завдяки назві Ю. А. Пінчук зміг її опублікувати. Він схарактеризував друзів історика, його основні вподобання, історичних персоналій, якими захоплювався М. І. Костомаров, а також рівень його авторитету та популярності. Ю. А. Пінчук так прокоментував свою мотивацію щодо підготовки статті: «Надрукувати щось з костомаровознавства, яким я займався, становило велику проблему. <...> Проте, боліло хоч щось сказати про Миколу Костомарова, бажано нове і об'єктивне, що вдалося зробити лише в закамурфльованій розвідці, стосовно її назви і змісту, під живопис визначного маляра XIX ст. Миколи Ге» (Дорохіна, 2018: 298).

З 90-х років XX століття з-поміж публікацій Ю. А. Пінчука вирізняються дослідження наукового доробку М. І. Костомарова, присвячені національно-визвольному руху, поглядам на розвиток української державності, формуванню самоусвідомлення, самоідентифікації українського народу, проблематиці української мови та літератури. Остання знайшла відображення в праці М. І. Костомарова «Правы ли наши обвинители?», яку Ю. А. Пінчук віднайшов у тодішньому Відділі рукописів ЦНБ ім. Вернадського АН УРСР і запропонував до уваги широкого загалу розвідку «Заборонена стаття М. І. Костомарова». Автор високо оцінив діяльність М. І. Костомарова в царині захисту української мови, її популяризації в суспільстві: «І справді, чи ж можна залишити поза увагою, і з точки зору пізнавальної, і з огляду на практику сьогодення, твір, у якому М. І. Костомаров підняв свій голос в оборону української мови, проти антиукраїнської кампанії реакційної преси? Звичайно, ні! Тема оборони української мови й літератури та обґрунтування їх права на визнання була започаткована ним ще в юності. Вона яскраво простежується вже в найперших його працях. Зокрема, в «Обзоре сочинений, писанных на малороссийском языке, 1843» (Молодик на 1844 год. Харків, 1843) розкривається мовне й естетичне значення нашого красного письменства, починаючи від «Енеїди» Котляревського й закінчуючи творами 1841 р.» (Пінчук, 1990: 137–140).

Отже, видатний учений, письменник і громадський діяч М. І. Костомаров є однією з тих постатей, з якими асоціюється українське відродження й національна історична наука XIX століття. Підтвердженням цього слугує захищена ще на початку наукової діяльності (автору було 25 років) магістерська дисертація «О причинах и характере унии в Западной России» (1842), надрукована вперше окремим виданням у вигляді книжечки: «О причинах и характере унии в Западной России, сочинение кандидата 1-го отделения философского факультета Николая Костомарова, написано для получения степени магистра исторических наук. Харьков. В университетской типографии. 1841» (Пінчук, 2007: 78). Про це писали багато вчених, проте важливо зауважити, що саме М. С. Грушевський надав усебічну інтерпретацію поглядів автора студії на історію України та унійні процеси (Пінчук, 2007: 79). Згодом ця праця увійшла до редакovanого М. С. Грушевським збірника «Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова». Уперше запропонована до розгляду наукового загалу думка М. І. Костомарова, що українці та росіяни – два різні народи, отримала таке роз'яснення з боку М. С. Грушевського: у центрі дослідницької роботи М. І. Костомарова була зовсім не західна Росія, як написано в назві, а в основному Україна, життя та боротьба народних мас та їх спогади про свою історію (Грушевський, 1992: 114).

Ю. А. Пінчук після вивчення дослідження М. І. Костомарова «О причинах и характере унии в Западной России» зазначив, що, хоча дисертаційне дослідження й не було «останнім словом» науки у висвітленні історії унії, воно зберегло свою наукову цінність унікальністю ідей щодо версії трактування унійних процесів у контексті загального історичного поступу України та її сусідніх держав, а подекуди – європейського. Попри те, що лише окремі аспекти стосовно згаданих ідей містяться в працях М. С. Грушевського й поодиноких студіях сучасних учених, важливість дисертації М. І. Костомарова, указує Ю. А. Пінчук, полягає саме

у відображенні процесу націєтворення та пробудження ідеї самостійності українського народу на основі однієї історичної події (Пінчук, 2007: 81).

Знаковим періодом у процесі формування самоусвідомлення та віднайдення історичної пам'яті є період розвитку українського суспільства, відомий у науці як українське національне відродження. Цей час пов'язаний з розквітом діяльності великої плеяди науковців, письменників тощо, котрі обстоювали ідею українськості. Саме М. І. Костомаров став одним із представників нашої інтелектуальної еліти тогочасного періоду, що протистояла зросійщенню всіма можливими способами. Одним з виявів такого протистояння була праця «Книга буття українського народу», автором якої вважають М. І. Костомарова. Ця робота є своєрідним виявом багатовікових прагнень українського народу до державотворення та суверенітету. Ю. А. Пінчук у науковій розвідці «Ідеолог Кирило-Мефодіївського братства» вказує на основну мету «Книги...»: «Зрештою “Книга буття українського народу” пропагує вже зовсім незвичну для тогочасної російської дійсності модель державного і суспільного устрою, у якому Україна “буде не підлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським” і не зостанеться “ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар”» (Пінчук, 1992: 16). Праця присвячена темі боротьби українського народу за свободу, за свої права, висвітлення якої і є її головною ідеєю. Ці переконання підкріплені історичними фактами, що доводять незламність вільнолюбного духу українського народу.

У праці «Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова» Ю. А. Пінчук звернув увагу на положення «Книги...», за якими «обов'язковими повинні бути політичні та особисті права і свободи для кожного громадянина, незалежно від віри, походження, народності, переконань тощо». Як підсумок зазначено, що головна мета костомарівської кирило-мефодіївської концепції – це підвищення рівня політичного й національного самоусвідомлення слов'ян та створення слов'янської республіканської федерації на умовах повної рівності та суверенності всіх народів (Пінчук, 2012: 189). Справляє враження сміливість демонстрації М. І. Костомаровим думок про відродження та утвердження української державності за часів козацтва, які й стали основою наукових пошуків історика (Пінчук, 2012: 512–513).

Для того щоб усвідомити рівень зацікавленості М. І. Костомарова тематикою періоду козацтва, варто звернутися до статті Ю. А. Пінчука «Постать Богдана Хмельницького в публіцистиці М. Костомарова». У розвідці йде мова про Богдана Хмельницького як видатного діяча свого часу, очільника процесу «складання української державності». Проте, беручи до уваги, що твори М. І. Костомарова були підцензурні та не мали абсолютної свободи слова, висвітлювати зазначені питання доводилось дещо узагальнено (Пінчук, 1994: 141). Як влучно зауважив Ю. А. Пінчук, «дещо в його публікаціях слід прочитувати між рядками. Адже М. Костомаров мав бути дуже обережним у висловах, бо вже в 60-х роках у російських реакціонерів виросло тверде переконання про нього як ворога Москви, і неприємного великоросів взагалі» (Пінчук, 1994: 141). Це не дивно, адже повсякчас українські діячі зазнавали утисків та відчували вплив репресій на собі як за часів Російської імперії, так і за часів СРСР.

Висвітленням націєтворчих прагнень українського народу за часів козацької доби став розгляд подій періоду гетьманування Івана Виговського. Як зазначає Ю. А. Пінчук, Гадяцький договір (1658) М. І. Костомаров пов'язував з першою спробою утворення слов'янського союзу, оскільки на його основі мала постати держава з назвою Велике Князівство Руське. Державне утворення мало бути у формі незалежної республіки з самостійністю внутрішнього управління, судовою, фінансовою, військовою та громадською системою. Об'єднання передбачало подальше утворення союзу слов'янських держав: Польщі, Великого Князівства Литовсько-Руського, Великого Князівства Руського і з майбутнього можливістю приєднання Москви (Пінчук, 1997: 5–7).

Серед творів М. І. Костомарова, які відображають процес національного самоусвідомлення, вирізняється триптих «Руїна». У праці описуються події періоду гетьманування Івана Самойловича, Дем'яна Многогрішного, Івана Брюховецького. Період «Руїни» М. І. Костомаровим трактується як руйнація не лише матеріального побуту, а й духовного життя в Україні. Таке бачення становило новацію в розумінні тогочасної доби нашої історії, а отже сприяло кращому її вивченню і розумінню (Пінчук, 2008: 212–213).

У роботі Ю. А. Пінчука «Аналіз студії М. Костомарова “Гетьманство Самойловича” в аспекті впливу на розвиток національного самоусвідомлення» вказано на важливість дослідження М. І. Костомаровим періоду правління Івана Самойловича, історик вияскравив значення його внеску в здобуття самостійності для Української Гетьманської держави та її народу. Гетьман був діячем української історії, який вирізнявся прагненням забезпечити самостійний державний розвиток України (Пінчук, 2008: 225).

На думку Ю. А. Пінчука, визначальними були історичні погляди М. І. Костомарова на роль особистості в історії, особливо питання конфлікту тієї чи іншої постаті з «народними низами» та їхніми прагненнями. Дослідник зробив висновок, що такі сюжети обов'язкові для вивчення й подальшого публікування, адже питання причин занепаду козацького устрою, нівелювання його провідних ідей у праці «Руїна» були своєрідним подразником, що підштовхувало читачів до усвідомлення себе єдиною нацією (Пінчук, 2008: 226).

Ю. А. Пінчук не залишив без уваги й наступний том триптиху – «Гетьманство Многогрішного». Після ретельного аналізу презентував статтю «Студія М. Костомарова “Гетьманство Многогрішного” в контексті творення української етнічної ідентичності». Автор зазначив, що головна думка студії М. І. Костомарова полягала у висвітленні основної мети українців – мати власну автономну державу, а це вкотре доводить, що М. І. Костомаров зробив значний внесок у формування й розвиток української ідентичності (Пінчук, 2012: 527).

У наступній розвідці «Питання національного самоусвідомлення у студії М. Костомарова «Гетманство Бруховецького»» Ю. А. Пінчук продовжив аналізувати працю М. І. Костомарова «Гетманство Бруховецького» і запропонував до уваги науковців висновок про те, що новий том, як і попередній про Івана Самойловича, виконував роль того самого «подразника», що був стимулятором читацької аудиторії для усвідомлення себе як нації.

Зважаючи на зазначене вище, Ю. А. Пінчук дійшов висновку, що М. І. Костомаров як провідний дослідник доби Руїни в українській історії не тільки всебічно схарактеризував її, але й окреслив тогочасне бачення української національної ідеї, кінцевою метою якої було прагнення до державотворення. Все це підтверджує неоціненний внесок М. І. Костомарова в процес формування національного самоусвідомлення українців (Пінчук, 2010: 188).

Безсумнівно, постать М. І. Костомарова стала однією з найбільш досліджуваних з XIX століття, адже завдяки його працям відкрилась фундаментальна джерельна база, за якою можна вивчати буремні події XVII–XVIII століть. Важливо також зазначити, що завдяки М. І. Костомарову та його творчості науковці мають можливість долучитися до аналізу фактичних матеріалів соціально-політичної історії українських земель, ролі народних мас у суспільному устрої, історії козацтва та діяльності його гетьманів тощо.

Не тільки теоретичними дослідженнями, а й визначними практичними здобутками відзначена діяльність Ю. А. Пінчука у сфері костомаровознавства. Так, за його сприяння в 1992 році Національного академію наук України за видатні роботи в галузі історії та історичного джерелознавства встановлено академічну премію імені М. І. Костомарова, першим лауреатом якої він сам і став у березні 1993 року (Удод, 2007: 7). Ю. А. Пінчук організував з 2002 року проведення тематичного наукового форуму «Костомарівські читання», а також активно сприяв перевиданню праць М. І. Костомарова.

Висновки. Таким чином, вивчаючи життя та науковий доробок М. І. Костомарова, дослідник Ю. А. Пінчук зумів неупереджено висвітлити думки знаного історика та громадського діяча XIX століття, яскраво подані чи то уміло приховані «між рядків» наукових праць. За збігом обставин, Ю. А. Пінчук також потрапив під пильне око влади, котра так само, як і за часів Російської імперії, розпочала «очищення» інформаційного простору від усього, що стосувалося національного – українського. Незважаючи на це, Ю. А. Пінчуку вдалося повернути ім'я М. І. Костомарова в науково-публіцистичні кола, репрезентувати загалу багато нових фактів та неопублікованих праць. Особливе значення має розкриття чинників впливу М. І. Костомарова на формування в українців національного самоусвідомлення в контексті творення власної державності.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. С. З публіцистичних писань Костомарова. *Український історичний журнал*. 1992. № 4. С. 113–133.
2. Грушевський М. С. На спомин Миколи Костомарова († 7 цвітня 1885 р.). Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ», 2005. Т. 3. С. 23–24.
3. Дорохіна Т. Ф. Костомаровознавство у долі видатного історика, історіографа Ю. А. Пінчука. *Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 28. С. 352–378.
4. Дорохіна Т. Ф. Школа костомаровознавства Юрія Анатолійовича Пінчука. *Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 29. С. 294–307.
5. Пінчук Ю. А. Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М. І. Костомарова. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 78–88.
6. Пінчук Ю. А. Аналіз студії М. Костомарова «Гетманство Самойловича» в аспекті впливу на розвиток національного самоусвідомлення. *Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць*. Київ, 2008. Вип. 19. С. 212–228.
7. Пінчук Ю. А. Вибрані студії з костомаровознавства. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. 608 с.
8. Пінчук Ю. А. Державницькі ідеї кирило-мефодіївців у спадщині М. Костомарова. *Історія в школі*. 1997. № 1/2. С. 5–7.
9. Пінчук Ю. А. Заборонена стаття М. І. Костомарова. *Український історичний журнал*. 1990. № 7. С. 137–140.
10. Пінчук Ю. А. Ідеолог Кирило-Мефодіївського братства [М. І. Костомаров]. *Київська старовина*. 1992. № 5. С. 15–18.
11. Пінчук Ю. А. Питання національного самоусвідомлення у студії М. Костомарова «Гетманство Бруховецького». *Український історичний журнал*. 2010. № 1. С. 179–189.
12. Пінчук Ю. А. Постать Богдана Хмельницького в публіцистиці М. Костомарова. *Український історичний журнал*. 1994. № 5. С. 139–144.
13. Тельвак В. П., Тельвак В. В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. Київ; Дрогобич: Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2005. 332 с.
14. Юрій Анатолійович Пінчук: Бібліографія (До 70-річчя від дня народження) / відп. ред. О. А. Удод. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2007. 64 с.

References:

1. Hrushevskiy, M. S. (1992). Z publitsystychnykh pysan Kostomarova [From the journalistic writings of Kostomarov]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, issue 4, pp. 113–133. [in Ukrainian]
2. Hrushevskiy, M. S. (2005). Na spomyn Mykoly Kostomarov († 7 tsvitnia 1885 r.) [in memory of Mykola Kostomarov († May 7, 1885)]. *Tvory: u 50 t. / M. S. Hrushevskiy; redkol.: P. Sokhan (holov. red.), Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in. Lviv : Vydavnytstvo "Svit", Vol. 3, pp. 23–24.* [in Ukrainian]
3. Dorokhina, T. F. (2018). Kostomarovoznavstvo u doli vydatnoho istoryka, istoriohrafa Yu. A. Pinchuka [Kostomarov studies in the fate of the outstanding historian, historiographer Yu. A. Pinchuk]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini : zb. nauk. pr.*, issue 28, pp. 352–378 [in Ukrainian].
4. Dorokhina, T. F. (2018). Shkola kostomarovoznavstva Yurii Anatoliiivycha Pinchuka [Yury Anatoliiivych Pinchuk School of Kostomarov Studies]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini : zb. nauk. pr.*, issue 29, pp. 294–307. [in Ukrainian]
5. Pinchuk, Yu. A. (2007). Vidobrazhennia elementiv ukrainskoi natsionalnoi idei v naukovi tvorchosti M. I. Kostomarov [Reflection of the elements of the Ukrainian national idea in the scientific work of M. I. Kostomarov]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, issue 2, pp. 78–88. [in Ukrainian]
6. Pinchuk, Yu. A. (2008). Analiz studii M. Kostomarov "Hetmanstvo Samoiloivycha" v aspekti vplyvu na rozvytok natsionalnoho samousvidomlennia [Analysis of M. Kostomarov's studio "Hetmanship of Samoiloivych" in terms of influence on the development of national self-awareness]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini : zb. nauk. pr.*, issue. 19, pp. 212–228. [in Ukrainian]
7. Pinchuk, Yu. A. (1997). Derzhavnytski idey kyrylo-mefodiivtsiv u spadshchyni M. Kostomarov [State ideas of the Cyril-Methodists in the legacy of M. Kostomarov]. *Istoriia v shkoli*, issue 1/2, pp. 5–7. [in Ukrainian]
8. Pinchuk, Yu. A. (1990). Zaboronena stattia M. I. Kostomarov [Banned article by M. I. Kostomarov]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, issue 7, pp. 137–140. [in Ukrainian]
9. Pinchuk, Yu. A. (1992). Ideoloh Kyrylo-Mefodiivskoho bratstva [M. I. Kostomarov] [Ideologist of the Cyril and Methodius Brotherhood [M. I. Kostomarov]]. *Kyivska starovyna*, issue 5, pp. 15–18. [in Ukrainian]
10. Pinchuk, Yu. A. (2010). Pytannia natsionalnoho samousvidomlennia u studii M. Kostomarov "Hetmanstvo Brukhovetskoho" [The question of national self-awareness in the studio of M. Kostomarov "Hetmanship of Brukhovetsky"]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, issue 1, pp. 179–189. [in Ukrainian]
11. Pinchuk, Yu. A. (1994). Postat Bohdana Khmelnytskoho v publitsystytsi M. Kostomarov [The figure of Bohdan Khmelnytskyi in the journalism of M. Kostomarov]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, issue 5, pp. 139–144. [in Ukrainian]
12. Pinchuk, Yu. A. (2012). Vybrani studii z kostomarovoznavstva [Selected studios in costomarov studies]. Kyiv : Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
13. Telvak, V. P., & Telvak, V. V. (2005). Mykhailo Hrushevskiy yak doslidnyk ukrainskoi istoriohrafii [Mykhailo Hrushevskiy as a researcher of Ukrainian historiography]. Kyiv ; Drohobych : Ukrainskyi naukovy-doslidnyi instytut arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. [in Ukrainian]
14. Udod, O. A. (Ed.). (2007). Yurii Anatoliiivych Pinchuk: Bibliohrafiia (Do 70-ricchia vid dnia narodzhennia) [Yurii Anatoliiivych Pinchuk: Bibliography (To the 70th anniversary of his birth)]. Kyiv : NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.21>

**ŻYCIE CODZIENNE SPOŁECZNOŚCI POLSKIEJ NA UKRAINIE
ZACHODNIEJ PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ: ŚWIADOMOŚĆ, PAMIĘĆ, ADAPTACJA
(NA MATERIAŁACH HISTORII MÓWIONEJ)**

Vasylyna Zaitseva

*doktorantka Wydziału “Ośrodek Studiów Stosunków Ukraińsko-Polskich”
Instytutu Ukrainoznawstwa im I. Krypiakewycza Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Lwów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-2840-4440
vaszaitseva@gmail.com*

Adnotacja. Na podstawie materiałów historii mówionej podjęto próbę zarysowania niektórych aspektów codziennego życia Polaków na Ukrainie Zachodniej po II wojnie światowej. W badaniu wzięli udział mieszkańcy byłych polskich wsi, które w 1944 r. były częścią Związku Radzieckiego. Wywiad został przeprowadzony metodą F. Schütze, zgodnie z którą wybrano główną narrację z życia informatorów. W analizie uwzględniono także fragmenty materiałów z projektu “Polacy na Wschodzie” archiwum Ośrodka KARTA w Warszawie. Zdecydowano, że nowy świat życia przedstawiciele Polonii zbudowany został wokół codziennej ciężkiej pracy w kołchozie i religijności. Stwierdzono, że decydującymi wydarzeniami w życiu badanych nie był upadek Państwa Polskiego, ale utrata własnej ziemi i zapisanie się do kołchozu. Ujawniają się osobliwości stosunków polsko-ukraińskich w wymiarze interpersonalnym. Podkreślono problem publicznego używania języka polskiego w czasach sowieckich, adaptacja w środowisku ukraińskojęzycznym. Analizowane są możliwości rozwoju kulturalnego Polaków w warunkach życia sowieckiego. Na podstawie metody analizy treści zbadano pamięć respondentów o sytuacji osób narodowości polskiej w Ukraińskiej SRR. Wyciąga się wnioski dotyczące pamięci, tożsamości i adaptacji informatorów.

Słowa kluczowe: Polacy, życie codzienne, język, rozwój kulturowy, stosunki ukraińsko-polskie, pamięć, tożsamość, adaptacja.

**EVERYDAY LIFE OF THE POLISH COMMUNITY IN WESTERN UKRAINE
AFTER THE SECOND WORLD WAR: CONSCIOUSNESS, MEMORY, ADAPTATION
(BASED ON ORAL HISTORY MATERIALS)**

Vasylyna Zaitseva

*PhD Student Department “Center for Ukrainian-Polish Relations Research”
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the
National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-2840-4440
vaszaitseva@gmail.com*

Abstract. On the basis of oral history materials, an attempt was made to outline some aspects of the daily life of Poles in Western Ukraine after the Second World War. Residents of former Polish villages that were part of the Soviet Union in 1944 were involved in the survey. The interview was conducted using the method of F. Schütze, according to which the main narrative from the life of the informants was selected. For the analysis, fragments of materials from the project “Poles in the East” of the archive of the KARTA Center in Warsaw were also included. It was determined that the new life world of representatives of the Polish community was built around daily hard work in the collective farm and religiosity. It was found that the defining events in the respondents’ lives were not the collapse of the Polish state, but the loss of their own land and enrollment in a collective farm. Peculiarities of Polish-Ukrainian relations on the interpersonal dimension are revealed. The problem of public use of the Polish language in Soviet times, adaptation in the Ukrainian-speaking environment is highlighted. The possibilities of cultural development of Poles in the conditions of Soviet life are analyzed. Based on the method of content analysis, the respondents’ memory of the situation of persons of Polish nationality in the Ukrainian SSR was investigated. Conclusions are drawn regarding memory, identity and adaptation of the informants.

Key words: Poles, everyday life, language, cultural development, Ukrainian-Polish relations, memory, identity, adaptation.

ПОВСЯКДЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СВІДОМІСТЬ, ПАМ'ЯТЬ, АДАПТАЦІЯ (НА МАТЕРІАЛАХ УСНОЇ ІСТОРІЇ)

Василина Зайцева

аспірантка відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича

Національної академії наук України (Львів, Україна)

ORCID: 0000-0002-2840-4440

vaszaitseva@gmail.com

Анотація. На основі усноісторичних матеріалів здійснена спроба окреслити деякі аспекти повсякденного життя поляків Західної України після Другої світової війни. До опитування залучені мешканці колишніх польських сіл, що в 1944 р. опинилися в складі Радянського Союзу. Інтерв'ю проведено методом Ф. Шутце, за яким виділено основний наратив із життя інформантів. Для аналізу також залучені фрагменти матеріалів з проєкту «Поляки на Сході» архіву Осередку КАРТА у Варшаві. Визначено, що новий життєсвіт представників польської громади будувався навколо щоденної важкої праці в колгоспі та релігійності. З'ясовано, що визначальними подіями в житті респондентів стали не крах Польської держави, а втрата власної землі та запис до колгоспу. Розкрито особливості польсько-українських відносин на міжлюдському вимірі. Висвітлено проблему публічного вживання польської мови за радянських часів, адаптації в україномовному середовищі. Проаналізовано можливості культурного розвитку поляків в умовах радянського життя. На підставі методу контент-аналізу досліджено пам'ять респондентів про становище осіб польської національності в УРСР. Зроблено висновки щодо пам'яті, ідентичності та адаптації інформантів.

Ключові слова: поляки, повсякдення, мова, культурний розвиток, українсько-польські відносини, пам'ять, ідентичність, адаптація.

Вступ. Однієї з найбільших етноменшин сучасної України залишається польська громада. Героїчна боротьба Армії крайової з радянським режимом, долі польських інтелігентів міста Львова, депортація польського населення в 1946 р. стали предметами дослідження низки українських та польських істориків. Проте не лише подієва історія, опір та боротьба з режимом заслуговують уваги, а й життя пересічних людей, що також є творцями історії. Це й вивчає історія повсякдення. В центрі нашого дослідження життєписи пересічних громадян України польської національності, що після Другої світової війни залишилися проживати на території Радянського Союзу.

Термін повсякдення є багатомірним. Існують різноманітні теорії написання історії повсякденності. В сучасному історіописанні все частіше використовують феноменологічний аналіз, засновником якого є німецький філософ Едмунд Гуссерль (Edmund Husserl). Згідно теорії вченого – повсякдення це не лише безпосередній опис повсякденних практик людини, а його металні компоненти – суб'єктивне сприйняття людиною довколишнього світу, уявлення, роздуми, бачення (Історія повсякденності: теорія та практика, 2010: 12). Засновники Школи «Анналів» Марк Блок (Mark Block) та Люсьєн Февр (Lucien Febvre) розподіляли повсякдення на дві структури – матеріальне та нематеріальне життя, що охоплює психологію і щоденні практики. На ментальних компонентах повсякденності (загальні уявлення, страхи, тривоги тощо) зосереджують увагу вже сучасні адепти Школи Анналів. У методологічному сенсі це – дистанціювання від висвітлення господарсько-побутової історії, що обмежується описом матеріального світу, його об'єктів, речей і звичаїв як таких (Історія повсякденності: теорія та практика, 2010: 12). Проте найповніше феноменологічний підхід у вивченні повсякдення визначили соціологи Пітер Бергер (Peter Ludwig Berger) і Томас Лукман (Thomas Luckmann). Згідно їхньої теорії, історією повсякденності виступає найперше психологізація щоденного життя, особливості мови, культури, стосунків із іншими групами соціального простору, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя (Удод, 2004: 287). Тому вважаємо, що повсякденне життя – це реальність, котра інтерпретується людьми, це світ, який створюється у їхніх думках та діях і проживається ними як реальний (Berger, Luckmann, 1966: 16).

Аналіз досліджень та публікацій. Повоєнне життя поляків в Радянському Союзі ставало предметом дослідження деяких українських, польських та німецьких дослідників. Зокрема, присвятила свою працю щоденному побуту Львова 1945–1991 рр. Олександра Матюхіна (Aleksandra Matyukhina), в ній науковиця виокремила й побут польського населення Matyukhina, 2000: 173). Також про ментальні виміри повсякдення поляків-львів'ян, такі як самосприйняття, знаходимо у польсько-німецькому проєкті «Нове суспільство у давньому місті. Пам'ять та історична політика засобами Oral History», зокрема у розділі «Від більшості до меншості. Поляки у Львові після 1945 року» (Eine neue Gesellschaft in einer alten Stadt. Erinnerung und Geschäftspolitik im Lemberg anhand Oral history, 2007: 141–177). Соціологиня Вікторія Куделя-Свійонтек проаналізувала усноісторичні нарації поляків, що були виселені до Казахстану (Kudela-Swiątek, 2013: 250). Також важливою є праця Анни Вилегали про побудову колективної історичної пам'яті на прикладі жителів містечка Жовкви, в тому числі й поляків (Wylegała, 2014: 340). Проте досі поза увагою залишалися життєписи осіб польської національності із сільської місцевості.

Мета статті – на основі усноісторичних матеріалів та результатів контент-аналізу проаналізувати деякі аспекти повсякдення поляків Західної України після Другої світової війни.

Методи дослідження. Як зазначалося вище, в статті застосована методологія усної історії (Грінченко, 2007: 29). Опитування та наліз нарративного інтерв'ю проведено методом німецького соціолога Фріца Шутце (Fritz Shütze), зосередженого на життєписі оповідача з блоками уточнювальних та додаткових запитань (Schütze, 1983: 283–293). Інтерв'ю поділено на три частини. Перша – заздалегідь невідготовлена спонтанна розповідь інформанта, переказ його життєпису; друга і третя частини – уточнювальні запитання до розповіді, які допомагають респонденту оцінити самого себе чи певну подію. Завдяки цим уточнювальним запитанням маємо можливість сконструювати загальний образ історії життя людини, аналізувати чому інформант розповідає свою історію в певній послідовності, які події стали ключовими в його житті (Грінченко, 2008: 186–188).

Відтак, в основі статті – дев'ять інтерв'ю, проведені авторкою у Львівській області та фрагменти п'яти інтерв'ю з усноісторичного проекту «Поляки на Сході» (Polacy na Wschodzie) архіву Осередку KARTA (Ósrodek KARTA) у Варшаві. До опитування були залучені респонденти 1925–1944 р. н. Розповіді висвітлюють приблизний часовий проміжок середини 1940-х – кінця 1960-х рр. Це час дитинства, юності, шкільних років, початок трудового шляху опитуваних.

Інтерв'ювання проведено в місцевостях, де до 1939 року компактно проживало лише польське населення, дуже рідко мішані сім'ї і майже відсутність чисто українського населення. Це села у теперішній Львівській області: єдине в сучасній Україні польськомовне село Стрілецьке, а також Крисовичі Мостиського району, Семенівка Пустомитівського району, Нове місто Старосамбірського району. Також використані фрагменти аудіоматеріалів проекту «Поляки на Сході» з архіву Осередку KARTA, які записані в колишніх польських селах Пнікут, Стрілецьке, Рудники Мостиського району, а також Чорний ліс Чортківського району, Тернопільської області. Після переселенської акції 1944–1946 рр. в цих краях залишилося проживати найбільша кількість поляків в Українській РСР. Зокрема, 27 тис. 485 осіб в колишній Дрогобицькій області ліквідована у 1956 р., на той час входили вищезгадані Мостиський та Старосамбірський райони), 27 тис. 111 осіб у Львівській області, а також у Тернопільській області – 9 тис. 927 осіб (Markowski, 2018: 489).

Зауважимо, що повсякденна свідомість респондентів із сільської місцевості, а також пам'ять, сприйняття дійсності, життєвий досвід та ідентичність істотно відрізняються від жителів містечок та великих міст, зокрема Львова. Вагомим фактором, який впливає на життєву позицію також буде рівень освіченості, рід діяльності. Частина опитаних були зайняті в сільському господарстві, зокрема працювали в колгоспах, інша частина – технічний персонал.

Основна частина. «...Так ся жило помало, бо мусило ся жити» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.).

Варто врахувати, що після закінчення війни респонденти були ще дітьми, соціальна реальність яких відрізняється від дорослих. Дитячий світ доволі одновимірний і формується не лише зовнішніми обставинами, а й керується логікою, яку завдає родина, говорить словами, второваними колективною пам'яттю. Виростаючи, діти продовжують транслювати той погляд, який запропонувала свого часу родина. Попередні знання дані нам як типові і тому прийняття свідомості змінюється в залежності від сімейних обставин, поведінки та позиції батьків (Стяжкіна, 2011: 147). Тому, як правило, відповіді респондентів не завжди будуть повністю об'єктивними і їхній вимір життя частково залежатиме від попереднього досвіду батьків.

Зауважимо, що переважно життєпис «свідків історії» та їхня повсякденність пригадується цілісно, без особливих поділів на історичні періоди (Стяжкіна, 2011: 147). Проте в розповідях наших інформантів ми спробували виділити події радянського повоєнного часу, які найважче прийняли польські селяни.

Зміну старого ладу особливо боліче прийняло старше покоління, батьки респондентів, що народжені переважно в 1900–1910-х рр. Подією, котра змінила усталені раніше норми життя стала втрата землі і запис до колгоспу.

«Зразу забрали господарство, і записували до колгоспів, ніхто не хотів. А таких самих бідних, як той Ленін вибрав, то ті пішли, дали їм посади... А других били, в нас не привикли то робити...» (Archiwum Historii Mówionej: AHM_PnW_01_1044, 1.39).

«Мама займалися яблучними садами. Десять тисяч саджанців. В 1947 році сади відібрали до колгоспу. Мама так плакала, бідна» (Інтерв'ю з Станіславом М., 1944 р. н.).

«Ціле село забирали до колгоспу, всьо нам позабирали. І хто що мав, які чи коні, чи віз, чи якусь машину чи шо, всьо нам позабирали, ми ніч не мали. То була велика біда тоді. Всьо колгоспне чи радгоспне було, всьо їхнє було і ми ходили в то паньство на свої поля робити» (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.).

Примусові записи до колгоспу поляки спочатку бойкотували:

«Як почали записувати в колгоспи, всі в лісі сиділи, батько втік... і не було порятунку, одним словом» (Archiwum Historii Mówionej: AHM_PnW_2121_01, 2.28 с.).

«Люди схованки робили, старалися сховатисі. То було 8 грудня, холод, змушували, шантажували людей. Але люди писалися, мусили» (Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н.).

Поширювалася думка, що такий розвиток подій тимчасовий.
 «Мама сі не записала, то сиділа в тюрмі пару днів в Пустомитах. Думали, що то не буде колгоспу, а то всьо їдно зробили» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.).

Проте, респонденти зазначають, що поступово звикали до життя без власної землі і щоденної важкої праці на радянську владу:

«Пізніше настав колгосп, навіть не пам'ятаю в якому році, то всьо забрали майно до колгоспу і тато так само працював в колгоспі, і мама працювала. І так пізніше я щось вже робила в колгоспі» (Інтерв'ю з Янкою, 1935 р. н.).

«До колгоспу треба було йти та й всьо. В колгоспі робили. До колгоспу сі позаписували, бо що мали роботи, та й сі записали, де мали йти, треба робити в колгоспі. Всьо нам позабирали, стодоли, тай всьо. Та й так сі жило. Коні на колгосп позабирали, нашо нам тудий були. Як нема поля, то і того не треба. Мали но той город трошка, коло хати» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.).

«Червона мітла все вичищала, потроху встановила колгоспи, та й до праці...» (Archiwum Historii Mówionej: ANM_PnW_01_1044).

Окрім того, в пам'ять вривається важка праця і повоєнний голод:

«Після війни, то страх згадувати. Після війни то було дуже тяжко, був голод, голодували. Хліба тут не було, всьо нам позабирали, ми ніц не мали. Дали нам присадибу тільки поля коло хати, що ми не мали з чого жити. Хто мав велику сім'ю, то не мали з чого жити. І ходили ми на своє поле робити, і стояли над нами, же би хто собі шо не вкрав. Старалися закопувати в ямку і потім ввечір ходили то шукати і приносили додому. Батьки вночі ставали, їздили до Львова за хлібом, ставали в колейку. Видавали тільки по два хліба і пару раз мусіли ставати, хто мав дома велику сім'ю, то всі йшли і цілу ніч стояли за тим хлібом. Всі стояли за тим хлібом. Аби щось принесли дітям їсти...» (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.).

«Я з дитинства пам'ятаю тільки ту господарку, шо в нас була. Діти були малі. А мама, як звичайно, серп на плечі, комбайнів не було, ні нічого, і всі ходили в поле. Всі ходили в поле жати, бо треба було жати» (Інтерв'ю з Яніною К., 1937 р. н.).

«Йду з тої ферми і плачу, 20 рублів заробила. Йде вчителька і питає мене. Чого ти плачеш? Кажу: 20 рублів заробила. Вона працювала в Крисовичах. І вона мене покликкала до Крисович. І я пішла там до роботи. Зима, сніги, п'ята година ранку, я мусила бігти. Там 70 рублів заробила (Інтерв'ю з Станіславою М., 1938 р. н.).

Звертаємо увагу на повоєнні розповіді про запис до колгоспу і складне економічне становище для кращого розуміння не лише побуту чи сільських буднів, а свідомості польських селян. В фокусі розповідей повоєнні злидні. Жоден з оповідачів не акцентував у спогадах на втраті державності. Закінчення війни і встановлення радянської влади польські селяни пов'язували саме з колгоспною системою, а не втратою державності.

Важке повоєнне життя ставило складні виклики: прогнати сім'ю, вижити. Побутові проблеми вийшли на перше місце. Важка праця в радянських колгоспах замінила потребу культурного розвитку, аналізування ситуації, проблеми патріотизму, розуміння своєї ідентичності.

«Як ксьондз сказав, же свято, то святкували, як не сказав – не» (Інтерв'ю з Мирославою, 1938 р. н.).

Натомість 95 % опитаних починали розмову із розповідей (або й повністю фокусували її) про костельне життя в своєму селі, хрещення (своє чи інших членів родини), Перше Причастя, або ж про значиму постать їхнього душпастира для них самих чи громади цілком, який був зберігачем традицій і служив дороговказом. Зауважимо, що інтерв'ювання проводилося у місцевостях, в яких у радянські часи існували діючі костели. Тому в опитаних значна роль саме релігійного чинника в житті і розуміння польськості і себе перш за все як релігійної спільноти.

Згідно німецького соціолога Альфреда Шюца, який є творцем феноменологічної соціології – «Світ повсякденного життя повинен позначати інтерсуб'єктивний світ, який існував задовго до народження, пережитий та проінтерпретований іншими, нашими попередниками. Тепер він даний нашому переживанню. Будь яка інтерпретація цього світу заснована на запасі попередніх його переживань, переживань наших власних і переданих нам нашими батьками і вчителями...» (Шюц, Лукман, 2004: 47). Виходячи із концепції А. Шюца. Вважаємо, що світ саме релігійної свідомості поляків вторований раніше і передавався з покоління в покоління, тому займав центральне місце в житті селян і був чи не найбільшою ознакою їхньої польськості в непольській державі. Не заважаючи на атеїстичну пропаганду, населення залишалося консервативним в дотриманні костельних традицій.

В конфлікт з радянською владою представники польської національності входили за умови наступу влади на віру, закриття костелів, ув'язнення ксьондзів і т. д.:

«Прийшла та русска влада, костьоли позамикали...ми ходили до Мостиськ, 4 кілометри, мій чоловік брав трактор і на прицеп нас, і вночі ми їхали до Мостиськ» (Інтерв'ю з Яніною К., 1937 р. н.).

«Дітям забороняли ходити до костелу, але люди брали дітей, а вчителі стояли і не пускали. А ми казали: «Ви маєте право в школі на дітей. Ви керуєте в школі дітьми, а ми вдома» (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.).

Окрім того, релігійність давала почуття окремішності від інших жителів Радянського Союзу, а й навіть від поляків по той бік кордону.

«Всьо нам позабирали з костелу, як виїжджали до Польщі. Матір Божу Ченстоховску забрали нам. Правда потім вернули копію» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.).

В словах оповідачки відчутне дистанціювання від поляків, які виїхали за кордон, а ніж тих, що залишилися. Відтак, особлива релігійність дозволила українським полякам репрезентувати свою ідентичність як особливої релігійної громади.

«По-польски не говорила, бо мені не було потреби...» (Інтерв'ю з Анною М., 1927 р. н.).

Зокрема важливими для розуміння інтеграції поляків в радянське повсякдення стало обговорення вивчення української мови та проблему публічного вживання польської.

Зауважимо, що після другого захоплення західноукраїнських земель в 1944 р., радянська влада продовжила уніфікувати всі галузі суспільного та культурного життя. У період 1944–1946 рр. відбувалося масове закриття польськомовних освітніх закладів. Визначальним чинником у цьому процесі стала переселенська акція, яка розпочалася восени 1944 р. У зв'язку з масовим виїздом польських учнів та вчителів польськомовні школи були закриті або ж переведені на українську мову навчання (Самборський, 2012: 424). Школи краю, розгортали свою роботу на засадах радянської концепції освіти. У 50-х роках було завершено перехід до загального семирічного навчання (Сворах, 1997: 32).

Пропагандистська українізація радянської влада передбачала закриття колишніх польських шкіл та переведення на українську мову навчання. Вчителів польської національності, котрі б могли плекати національну ідентичність у своїх учнів майже не стало. Опитані підтверджують однозначну відсутність вчителів-поляків у школах. Тим не менше, в позитивному світлі респонденти розповідають про українців та новоприбулих росіян-вчителів. (Інтерв'ю з Мирославою, 1938 р. н.).

«Коли прийшли нас «визволяти» росіяни, то ми не вміли і букви написати по-українськи. Тепер треба було вчитися по-українськи писати і читати» (Archiwum Historii Mówionej: АНМ_PnW_2121_01, 2.28 с).

– найперше завдання, з котрим зіткнулися діти польських селян після війни.

«Тяжко мі було, тяжко мі було, бо батьки не вміли по-українськи. Я сама... Тяжко мі було, але яось дала м ради і навчилася. Вмію і писати і читати...» (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.).

– респонденти відзначають, що для старшого покоління, народжене в 1900-х рр. вивчення української мови стало надто складним завданням. Більшість з них її так і не вивчили, російської взагалі не розуміли. Цілком очевидно, що старше покоління і надалі в публічному просторі говорило польською мовою:

«Мама моя не вміла навіть по-українски говорити. Забували. Казали: я буду ліпше по-свому говорила. Ходила до колгоспу, говорила як вміла. Ніхто ніч не казав. Ше една так говорила, то на них казали, то як би дві сестри були, вони говорять цілий час по-польски» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.).

Тут варто врахувати сільську місцевість, де можливо був менший контроль. А також роботу в колгоспі, адже реалізація в містах та на публічній роботі для старшого покоління поляків не була потребою.

Проте 100 % респондентів стверджують, що вивчення української мови вдалося надзвичайно легко, адже вони були дітьми. Пам'ятають ще зі школи, а деякі й вільно цитують вірші польською, українською, російською мовами (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.).

«Діти як діти, як в школі скажуть...» (Інтерв'ю з Янкою, 1935 р. н.).

Окрім того, покоління 1920–1930 рр. не бачило трагічності невживання польської мови. Складності чи небажання у вивченні української теж не відзначають, бо навчалися нею в школі, тому вона стала усталеною нормою життя:

«І по-польськи розмовляю і по-українськи, різниці не було. Разом вчилися» (Archiwum Historii Mówionej: AHM_PnW_2116_01.).

«Я любила українську мову, я сі добре вчила» (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.).

«Та що то є таке, знати, як я ходила до школи, по-українськи ся вчила. По-українськи говорила» (Інтерв'ю з Анною М. 1927 р. н.).

Говорити в публічному просторі українською чи російською поляків ніхто не примушував, це було власною ініціативою:

«Ніхто нас не примушував ні на українській, ні на російській». (Інтерв'ю з Станіславою, 1938 р. н.).

Також 100 % опитаних не говорили публічно польською мовою, вона залишилася мовою спілкування в родині. Зокрема респондентка, яка дає інтерв'ю польською мовою, зазначила так:

«По-польски не говорила, бо мені не було потреби. По-українськи говорила... Вдома ми по-польськи розмовляли. «Як треба було розмовляла по-польськи, як треба було по-українськи. Мені було все одно. Мені добре було і так, і так». Вдома по-польски говорили, але мої батьки повмирили. Вчила дітей по-польськи говорити і писати навчила. Я собі з поляками говорила по-польськи, з українцями по-українськи, що мені тяжко було, в школі вчилася» (Інтерв'ю з Анною М., 1927 р. н.).

В тодішньому україномовному просторі, зокрема на роботі, в поляків вживання української мови стає звичним усталеним явищем:

«Всьо по-українски було. Той говорили так як треба. Привикли вже. Навіть ся ніц не здавало. Так має бути і всьо. Ходили на роботу, мали говорити як всі говорять» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.).

«...Різні люди були на роботі: орм'яни, поляки, українці, жиди. Всі говорили по-українськи. Орм'яни довго не вм'їли по-українськи, говорили по-руски. На роботі руска мова переважала, пішов до кантори, багато москалів було». «Мову українську і російську вивчив досить швидко, російську вчив в войску». «Говорили і по-українськи і по-руски. Вдома по-польски» (Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н.).

Також одна з опитаних зазначає, що до керівництва, в транспорті, державних установах польською мовою ніхто не звертався. Опитані не бачать зміни власної поведінки, наприклад свідоме невживання польської мови, а пояснюють це іншими причинами:

«Може українці не любили польської мови. Та й ми сі старали по-українски говорити, щоб не було проблем» (Інтерв'ю з Янкою, 1935 р. н.).

Зауважимо, що діти респондентів вже вчилися на українській (вдома розмовляли польською), внуки україномовні, польську за бажанням вчили з медійних ресурсів.

«Ми дружно жили, добре жили...» (Інтерв'ю з Мирославою, 1938 р. н.).

Після 1944 р. збільшилася кількість українців в колишніх польських селах. Цьому сприяла депортація лемків з Польщі. Через будівництво колгоспів і радгоспів в краю, відбувався значний вплив українців та росіян із Східної України. Звернемо увагу на відносини з українцями та конструювання образу українця. Зазначимо, що в 85 % респондентів дружини/чоловіки українці. А в 99 % діти чи внуки в шлюбі з українцями/українками. Шлюбні чи родинні відносини впливають на конструювання позитивного образу. Міцні стосунки будувалися завдяки спільним святкуванням релігійних свят та гостинам:

«Ми вже собі так святкували, як ся належить. Ніхто нам не забороняв. Сходилися гості, родина сходилася. Вони до нас, ми до них. І ми так святкували як ся належить. І мій брат мав, і моя сестра в родині мали українців. Вони приходили на наші свята, ми на їх свята (Archiwum Historii Mówionej, AHM_PnW_2121_02).

«В колективі і українці були, і поляки, але не було різниці. До нині пам'ятаю як було добре, і гостину собі робили, якісь іменини чи щось. Не було різниці на роботі, взаємна була повага. Не можу сказати» (Archiwum Historii Mówionej: AHM_PnW_2116_01).

«Українці як було колись, як і тепер, вони роблять своє, я своє. Жили в згоді. Вони своє робили, поляки своє. Вони свої свята святкували, ми свої» (Archiwum Historii Mówionej: АНМ_PnW_2116_01).

Респондентка, якій сусіди допомагали будувати будинок, переносить позитивний образ на українців загалом:

«Добре мені було. Я була задоволена. Вони були добрі, хату мені ставили. Я їх шанувала. Що треба було зробити, то слухала. Я не можу сказати, мені добре було працювати з ними. Хоч були українцями, були добрими людьми» (Інтерв'ю з Анною М. 1927 р. н.).

Окрім того, особистий досвід також відіграв важливу роль. До прикладу про позитивний особистий досвід говорить респондента із польськомовного села Стрілецьке:

«Як я працювала в інтернаті. То говорила по-українськи, а вчитель сказав: «Не, як Вас мама научила, так говоріть. (Інтерв'ю з Станіславою, 1938 р. н.).

Українець дозволив жінці говорити по-польськи, прийняв її мовну ідентичність. «Прийняття» однією людиною сприятиме до конструювання позитивного образу в загальному.

В іншій інформантки керівник-українець толерував її релігійну приналежність та відпустив на службу Божу до костелу:

«“Мені краще дати 10 таких, що моляться, ніж одного пияка”»: казав мій начальник. Такого не було, щоб мені хтось забороняв (Archiwum Historii Mówionej: АНМ_PnW_2121_01, 2.28 с).

Навіть коли була жнива, то помічник мене бодай до Крукенич до костьола відпустив» (Archiwum Historii Mówionej: АНМ_PnW_2121_01, 6.20 с).

Цілком очевидно, що є й особисті причини для конструювання загального негативного образу:

«Тепер як років 15 як інакше...а раньше було страшне. Чо вони таку злість мали на тих поляків. Злість мали страшенну. Де яка робота, там начальник українець був... (Інтерв'ю з Станіславом М., 1944 р. н.).

Зауважимо, що в респондента дружина теж польського походження, діти працюють в Польщі, родинних стосунків з українцями нема. Тому й конструювання образу може бути негативним. Припускаємо, що замовчування деяких аспектів українсько-польських відносин відбувається досі, позаяк конкретної причини чоловік так і не назвав.

Проте окрім шлюбних відносин, більшість українців толерували релігійну і мовну ідентичність поляків, тому українсько-польські відносини в міжлюдському вимірі були позитивними.

«Книжки по-українськи читали і по-руськи читали» (Інтерв'ю з п. Броніславом Ш., 1932 р. н.).

Національний культурний розвиток сприяє зберіганню власної ідентичності. Але підтримувати культурний розвиток в умовах радянського села було доволі важко. Близькість до польського кордону не рятувала, література польською мовою була вилучена із бібліотек. Опитані одностайно стверджують, що літератури польською мовою вони не читали:

«Книжки по-українськи читали і по-руськи читали» (Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н.).

Окрім того, щоденна зайнятість в колгоспі та власному господарстві забирали час:

«Вповім по правді, не любила читати, і до того часу. Не мала часу на то, троє дітей, господарку, дві корови» (Інтерв'ю з п. Станіславою М., 1938 р. н.).

Респонденти неодностайні в відповідях про можливості культурного розвитку, зокрема в питання польської преси:

«З Польщі приходили газети» (Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н.).

«Польських газет не виписували, не можна було» (Інтерв'ю з Станіславом М., 1944 р. н.).

85 % опитаних не пам'ятає про випикування польських газет чи перегляд польських передач по телевізорі. Недільний час минав за переглядом телевізора з радянськими телепередачами.

Найбільш зацікавленим в польських медіа таки виступало старше покоління, аніж молодше.

«То тато мій, то вічно слухав радіо, таке було з-за кордону, то він то слухав. Радіо Марія було» (Інтерв'ю з п. Станіславою М., 1938 р. н.).

Проте після війни поляки привозили фільми для прикордонних сіл на польській мові. Фільми були виключно на воєнну тематику, яка прославляла героїзм радянської армії (Archiwum Historii Mówionej: ANM_PnW_2121_01, 6.20 с).

Проте кіно теж не рятувало від поступової інтеграції в радянське життя та відхід від польських державних традицій. Щоденна важка праця унеможлилювала потребу культурного розвитку, читання. Часу на саморозвиток не було.

Пам'ять про минуле: контент аналіз усної історії

Пам'ять про радянське минуле покажемо на прикладі методики контент-аналізу (Костенко, Іванов, 2003: 250).

Вторинне кодування	Первинне кодування	Текстові секвенції
Бути поляком/ полячкою в Радянському Союзі	Важко було	«Не важко, чи поляк, всім було тяжко» (Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н.). «Було тяжко, як то було мовити, купони були. Не було що купувати. Я теж їздила до Львова за хлібом. Яблука возили. Поїхали продали яблука. За то купували хліб» (Інтерв'ю з Мирославою, 1938 р. н.). «Тяжко було, але якимось раду давали люди» (Archiwum Historii Mówionej: ANM_PnW_01_1044, 1.39). «Прийшла та руська влада, костьоли позамикали... ми ходили до Мостиськ, чотири кілометри, мій чоловік брав трактор і на причеп нас, і вночі ми їхали до Мостиськ» (Інтерв'ю з Яніною К. 1937 р. н.).
	Легко було	«Я би не сказав, що дуже там прислідували. Всі були однакові» (Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н.). «Всі призвичаїлися, нам так не було зле» (Інтерв'ю з Яніною К., 1937 р. н.). «Кривди мені не робили. Ніхто нам не витикував чи ти полька, чи шо. Всьо було добре. В школі разом вчилисі. Не було кривди нам. Ніхто сі не сварив» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.). «Страшили нас, жи то буде Комуна, не знати шо, а то просто ходили на колгосп та й всьо, на бураки, на льон. І ніхто нам ніц не говорив, чи ти полька, чи шо» (Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н.). «Ні на кого не маю шо казати., ні на українців, ні на кого. Ніхто мені не надокучав...» (Інтерв'ю з Станіславою М., 1938 р. н.). «Ми дружно жили, добре жили, та й дружно живемо далі» (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.). «Як був Союз, то можна було захиститися, а як був Горбачов, то всьо почалося» (Інтерв'ю з Яніною К., 1937 р. н.). «Перше мая чи жовтневе свято відзначали. Ми самі чекали тих свят, щоб не піти до роботи» (Інтерв'ю з Станіславом М., 1944 р. н.). «Піонери всі були, галстуки подавали» (Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н.). «Добре було, не можу сказати, шо зле було» (Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н.).

Бути носієм польської ідентичності на той час, як виявилось не було важким. Ми бачимо із контент-аналізу, що опитані слабо вирізняють проблему своєї ідентичності з-поміж інших запитань. На запитання чи було важко бути поляком за радянських часів ніхто не згадав про втрату державності, позаяк «важкість» асоціюється перш за все з економічними проблемами. Це може означати, що психологічної прив'язаності до Польщі як історичної Батьківщини, важке переживання її втрати у покоління, що народжені в 1930–1940-ми рр. вже не було. Легкість буття в минулому бачать майже всі опитані поляки. Окрім того, як очевидно для них бути носієм польської ідентичності було, на їхню думку, неважким завданням. Це можемо пояснити лише зміною в свідомості польської громади, влиття в радянську систему життя, непотрібність проявляти національність в публічному житті. Відмітимо, що жоден з оповідачів не фокусує свою біографічну розповідь навколо депортаційних процесів 1944–1946 рр., навіть якщо були виселені найближчі родичі чи сусіди. Залишена в своєму домі, людина відчувається захищеною.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що втрата власної землі, худоби стала найбільшчим ударом для всіх селян, який перекрив бажання повернення державності, ідентичності. В пам'ять вривається нестача їжі, втрата землі, яка годувала. На першому плані – потреба вижити і прогодувати сім'ю. Питання національності чи етнічності для колишніх польських селян не було важливим. Позаяк вияв ідентичності поляки співвідносили лише з релігійною культурою, а також спілкуванні польською мовою вдома. Поза родинним спілкуванням, в публічному просторі польською мовою не говорили свідомо.

Часу на культурний розвиток не було осмислення втрати державності навіть не згадувалося. Важка праця в радянських колгоспах замінила потребу культурного розвитку, аналізу ситуації, проблеми патріотизму, розуміння своєї ідентичності. Проте нове радянське повсякдення насправді сприймалося неважко, адже інтерв'юери була дітьми. Вагомим фактором сприйняття нової реальності було відсутність сильних травм, пов'язаних з депортацією, війною чи радянською владою. Тому селяни польської національності швидко адаптувалися до нових умов життя в комуністичній державі.

Список використаних джерел:

1. Грінченко Г. Проведення та аналіз автобіографічного нарративного інтерв'ю: метод Фріца Шутце. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2008. № 288. Вип. 10. С. 186–194.
2. Грінченко Г. Усна історія: методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Харків, 2007. 32 с.
3. Інтерв'ю з п. Анною М. 1927 р. н., записане у селі Нове Місто, Старосамбірського району, 13 квітня 2019 р. Архів автора.
4. Інтерв'ю з Броніславом Ш., 1932 р. н., записане у селі Семенівка Пустомитівського району 2 червня 2019 р. Архів автора.
5. Інтерв'ю з Мирославою, 1938 р. н., записане у селі Стрілецьке Мостиського району, 12 квітня 2019 р. Архів автора.
6. Інтерв'ю з Нелею, 1938 р. н., записане у селі Стрілецьке, Мостиського району 12 квітня 2019 р. Архів автора.
7. Інтерв'ю з Станіславом М., 1944 р. н., записане у селі Нове Місто, Старосамбірського району 13 квітня 2019 р. Архів автора.
8. Інтерв'ю з Станіславою М., 1938 р. н., записане у селі Стрілецьке Мостиського району 12 квітня 2019 р. Архів автора.
9. Інтерв'ю з Стефанією Б., 1933 р. н., записане у селі Семенівка Пустомитівського району 23 квітня 2019 р. Архів автора.
10. Інтерв'ю з Яніною К., 1937 р. н., записане у селі Крисові Мостиського району 5 травня 2019 р. Архів автора.
11. Інтерв'ю з Янкою, 1935 р. н., записане у селі Стрілецьке, Мостиського району 12 квітня 2019 р. Архів автора.
12. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики. Київ : Центр вільної преси, 2003. 250 с.
13. Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання (повсякденна історія війни: методологічні нотатки). «Історія повсякденності: теорія та практика» : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.). Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 11–19.
14. Самборський Є. Становище польської освіти в західних областях України і Білорусії в 1944–1946 рр. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний часопис*. 2012. Ч. 20, 21. С. 421–426.
15. Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28–42.
16. Стяжкіна О. «Ми жили» жіночі історії окупації Східної України: підходи і робочі гіпотези до аналізу. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 146–151.
17. Удод О. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х)*. 2010. Вип. 2. С. 17–39.
18. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. 540 с.
19. Berger P. L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociolog of Knowledge*. New York, 1966. Pp. 219.
20. Eine neue Gesellschaft in einer alten Stadt. Erinnerung und Geschäftspolitik im Lemberg anhand Oral history. Herausgegeben von L. Henke, G. Rossolinski, F. Ther. Wrocław, 2007. S. 141–177.
21. Kudela-Swiątek W. *Od pamiętane: o historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*. Kraków : Universitas, 2013. Ss. 372.
22. Markowski D. K. *Anatomia strachu. Sowietyzacja obwodu Lwowskiego 1944–1953: studium zmian polityczno-gospodarczych*. Warszawa, 2018. Ss. 560.
23. Matyukhina A. *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*. Kraków, 2000. Ss. 173.
24. Ośrodek KARTA w Warszawie. *Archiwum Historii Mówionej. Kolekcja “Polacy na Wschodzie”, AHM_PnW_01_1044*, 1.39.
25. Ośrodek KARTA w Warszawie. *Archiwum Historii Mówionej. Kolekcja “Polacy na Wschodzie”, AHM_PnW_2121_01*, 6.20 c.
26. Ośrodek KARTA w Warszawie. *Archiwum Historii Mówionej. Kolekcja “Polacy na Wschodzie”, AHM_PnW_2116_01*.
27. Wylegała A. *Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji I polskich “ziem odzyskanych”*. Toruń, 2014. Ss. 526.
28. Schütze F. *Biographieforschung und narratives Interview*. *Neue Praxis*, 1983. № 13 (3). S. 283–293.

References:

1. Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociolog of Knowledge*. Neu York, 219. [in English]
2. Henke, L., Rossolinski, G., Ther, F. (2007). Eine neue Gesellschaft in einer alten Stadt. Erinnerung und Geschäftspolitik im Lemberg anhand Oral history. Wrocław, 141–177. [in Deutsche]
3. Hrinchenko, H. (2008). Provedennya ta analiz avtobiografichnoho naratyvnoho intervyyu: metod Friza Shutze. [Conducting and analyzing an autobiographical narrative interview: the method of Fritz Schütze]. *Visnyk Charkivskoho nazionalnoho universytetu im. N. V. Karazina. Seriya: Istoriya Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky*, 288, 10, 186–194. [in Ukrainian]
4. Hrinchenko, H. (2007). Uсна istoriya: metodychni rekomendaziyi z orhanizaciyi doslidzennya: dlia studentiv i aspirantiav. [Oral history: methodological recommendations for the organization of research: for students and graduate students]. Charkiv, 32. [in Ukrainian]

5. Kostenko, N. & Ivanov, V. (2003). *Dosvid content-analizu: modeli ta praktyky*. [Content analysis experience: models and practices]. Kyiv : Zentr vilnoyi presy, 250. [in Ukrainian]
6. Kudela-Swiątek, W. (2013). Odpamiętane: o historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym. Kraków : Universitas, 372. [in Polish]
7. Lysenko, O. (2010). Istoriya povsyakdennosti yak haluz naukovoho znannya (povsyakdenna istoriya viyny: metodolohichni notatky). [The history of everyday life as a field of scientific knowledge (everyday history of war: methodological notes)]. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-Conference: "Istoriya povsyakdennosti: teoria ta praktyka", Pereyaslav-Chmelnyzky, 14–15 travnya 2010 r. Pereyaslav-Chmelnyzky, 11–19. [in Ukrainian]
8. Markowski, D. K. (2018). Anatomia strachu. Sowietyzacja obwodu Lwowskiego 1944–1953: studium zmian polityczno-gospodarczych. Warszawa, 560. [in Polish]
9. Matyukhina, A. (2000). W sowieckim Lwowie. Zycie codzienne miasta w latach 1944–1990. Kraków, 173. [in Polish]
10. Anna, M. Personal communication, April 13, 2019. [in Polish]
11. Bronislav, Sh. Personal communication, June 2, 2019. [in Ukrainian]
12. Muroslava, Personal communication, April 12, 2019. [in Ukrainian]
13. Nelya, Personal communication, April 12, 2019. [in Ukrainian]
14. Stanislav, M. Personal communication, April 13, 2019. [in Ukrainian].
15. Stanislava, M. Personal communication, April 12, 2019. [in Polish]
16. Stefaniya, B. Personal communication, April 23, 2019. [in Ukrainian]
17. Yanina, K. Personal communication, Mai 5, 2019. [in Polish]
18. Yanka, Personal communication, April 12, 2019. [in Ukrainian]
19. Samborsky, Ye. (2012). Stanovyshche polskoyi osvity v zachidnykh oblastyakh Ukrainy i Biorusiyi v 1944–1946 rr. [The state of Polish education in the western regions of Ukraine and Belarus in 1944–1946]. *Halychyna. Naukovyy i kulturno-prosvitniy chasopys*. 20 (21), 421–426. [in Ukrainian]
20. Schütze, F. (1983). Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis*, 13 (3), 283–293. [in Deutsche]
21. Stiazkina, O. (2011). "My zyly" zinochi istoriyi okupaziyi Schidnoyi Ukrainy: pidchody i robochi hipotezy do analizu. ["We lived" women's stories of the occupation of Eastern Ukraine: approaches and working hypotheses for analysis]. *Ukrainoznavchyy almanach*, 6, 146–151. [in Ukrainian]
22. Shyuz, A. & Lukman, T. (2004). Struktury zyttyesvitu. [Structures of the life world]. Kyiv : Ukrainskyy Zentr dukhovnoi kultury, 540. [in Ukrainian]
23. Svorak, S. D. (1997). Osvita na zachidnoukrainskykh zemliakh u povoennyi period. [Education in Western Ukrainian lands in the post-war period]. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*, 2, 28–42. [in Ukrainian]
24. Udod, O. (2004). Istoriya povsyakdennosti: pytannya metodolohiyi, istoriohrafii ta dzereloznavstva. [The history of everyday life: issues of methodology, historiography and source studies]. *Povoyenna Ukraina: narysy sotsialnoyi istoriyi (druha polovyna 1940-ch – seredyna 1950-ch, Vol. 2, 17–39. [in Ukrainian]*
25. Wylegała, A. (2014). Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji I polskich "ziem odzyskanych". Toruń, 526. [in Polish]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.22>

SKŁADNIA JAKO JEDEN Z GŁÓWNYCH ŚRODKÓW PEŁNIENIA FUNKCJI PRAGMATYCZNEJ W TEKSTACH REKLAMY ANGLOJĘZYCZNEJ

Nataliia Kuspis

asystent Katedry Języków Obcych, aspirant Katedry Filologii Angielskiej

Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki

(Lwów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4221-9281

kn2013@ukr.net

Adnotacja. Artykuł poświęcono językowemu badaniu anglojęzycznych tekstów reklamowych. W artykule wskazano pojęcie składni jako gałęzi gramatyki zajmującej się badaniem głównych cech struktury, semantyki i funkcjonowania jednostek składniowych. Koncentruje się na cechach wykorzystania konstrukcji syntaktycznych w tekstach reklamowych różnych dziedzin działalności. W badaniu wykorzystano takie metody jak opisowy – w celu określenia ogólnego problemu, analiza – w celu zbadania składniowych cech funkcjonowania konstrukcji gramatycznych w różnych tekstach reklamowych oraz metoda uogólniania – w celu uzyskania wyników. Tekst szczegółowo omawia takie konstrukcje gramatyczne jak zdania motywacyjne, jednoczęściowe zdania powszechne, jednoczęściowe zdania typu czasownika, imperatywne formy czasownika, zdania pytające, retoryczne i wykrzyknikowe, inwersja, konstrukcje równoległe. W trakcie badania trzydziestu dwóch tekstów reklamowych ujawniono częste stosowanie konstrukcji gramatycznych w tekstach reklamowych i sloganach branży turystycznej, samochodowej i kosmetycznej. Tak więc prawidłowe połączenie konstrukcji gramatycznych będzie zależeć od tego, jaki efekt ta reklama przyniesie klientowi i czy będzie chciał skorzystać z określonego rodzaju usług.

Słowa kluczowe: reklama, tekst reklamowy, slogan reklamowy, pragmatyka, składnia, składnia tekstu reklamowego, konstrukcje gramatyczne.

SYNTAX AS ONE OF THE LEADING MEANS OF IMPLEMENTING A PRAGMATIC FUNCTION IN ENGLISH ADVERTISING TEXTS

Nataliia Kuspis

Lecturer at the Department of Foreign Languages,

Postgraduate Student at the Department of English Philology

Lviv Ivan Franko National University (Lviv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4221-9281

kn2013@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the linguistic study of the advertising texts in English. The concept of syntax as a grammar section which deals with the study of the main structure features, semantics and syntactic units functioning is outlined in the article. The main focus is based on the peculiarities of the syntactic constructions use in advertising texts of various activity spheres. Such methods as descriptive – to outline the general problem, analysis – to study the syntactic features of the functioning of grammatical constructions in various advertising texts, and the generalization method – to summarize the obtained results are used in the research. The following grammatical constructions such as imperative sentences, one-syllable common sentences, one-syllable verb-type sentences, imperative forms of the verb, interrogative, rhetorical and exclamatory sentences, inversion, parallel constructions are considered in detail in the text. The frequent use of grammatical constructions in advertising texts and slogans of the tourism industry, cars and cosmetics is revealed in the process of researching thirty-two advertising texts. Thus, the correct use of grammatical constructions will depend on what effect this advertising will have on the client, and whether he wants to use certain type of service.

Key words: advertising, advertising text, advertising slogan, pragmatics, syntax, syntax of advertising text, grammatical constructions.

СИНТАКСИС ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ ЗАСОБІВ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАГМАТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ У ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНОЇ РЕКЛАМИ

Наталія Куснісь

асистент кафедри іноземних мов, аспірант кафедри англійської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4221-9281

kn2013@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена лінгвістичному дослідженню англомовних рекламних текстів. У статті окреслено поняття синтаксису як розділу граматики, який займається вивченням основних ознак будови, семантики й функціонування синтаксичних одиниць. Основна увага зосереджена на особливостях використання синтаксичних конструкцій у рекламних текстах різноманітних сфер діяльності. У дослідженні використано такі методи як описовий – для окреслення загальної проблеми, аналізу – для дослідження синтаксичних особливостей функціонування граматичних конструкцій у різних рекламних текстах та метод узагальнення – для підсумку отриманих результатів. У тексті детально розглядаються такі граматичні конструкції як спонукальні речення, односкладні поширені речення, односкладні речення дієслівного типу, імперативні форми дієслова, питальні, риторичні та окличні речення, інверсія, паралельні конструкції. У процесі дослідження тридцяти двох рекламних текстів виявлено часте застосування граматичних конструкцій у рекламних текстах та слоганах туристичної сфери, автомобілів та косметичних засобів. Таким чином, від коректного поєднання граматичних конструкцій буде залежати який ефект дана реклама справить на клієнта, та чи захоче він скористатися певним видом послуг.

Ключові слова: реклама, рекламний текст, рекламний слоган, прагматика, синтаксис, синтаксис рекламного тексту, граматичні конструкції.

Вступ. Актуальність дослідження граматичних особливостей сучасних англомовних рекламних текстів випливає з того факту, що завдяки технологічному прогресу реклама на сьогоднішній день залишається невід'ємною складовою життя як окремої людини, так і суспільства загалом. Різноманітні рекламні повідомлення зустрічаються не лише у кожній суспільній сфері діяльності, а й активно розміщуються на сторінках Інтернет простору та шпальтах газет, журналів. Таким чином, особлива увага зосереджена на синтаксичному впливі англомовних рекламних текстів на потенційних споживачів, здійсненому через різні типи рекламних повідомлень. Для того, щоб краще зрозуміти як за допомогою синтаксису здійснюється прагматична функція у рекламному повідомленні, варто розглянути поняття прагматики та зрозуміти, яку роль вона виконує.

Термін «прагматика» багато науковців трактують по-різному, зокрема як елемент лінгвістики, який займається вивченням відношень між словами та певними обставинами. Адже знаки мови носії застосовують для того, щоб ділитися власними думками з оточуючими. Знаки ж у свою чергу виконують роль комунікативного засобу й обираються суспільством для порозуміння. Зокрема, науковці Т. Космеда та Л. Соболь зазначають, що основна роль мовних знаків полягає у тому, щоб привернути увагу співбесідника для того, щоб він став учасником комунікації (Космеда, Соболь, 2016: 66).

Як стверджує І. В. Кевлюк, термін «прагматика» був запропонований одним із провідних засновників семіотики Ч. Моррісом. Він наголошував на тому, що прагматика займається вивченням функціонування мовних знаків у справжніх процесах вербального спілкування (Кевлюк, 2012: 143).

На протязі останніх десяти років формування комунікативно-прагматичного напрямку наукових досліджень поклав початок виникненню певних змін, зокрема велика кількість науковців зосередила свою увагу не на дослідженні творця комунікації, а на адресаті. Такий напрямок дає змогу аналізувати рекламні тексти не лише з погляду граматичних конструкцій та засобів їх реалізації на різних рівнях мови (морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному та стилістичному), але і водночас враховувати прагматичні та комунікативні стратегії (Gudykunst, 2005: 132).

Що стосується синтаксису, то як мовознавча сфера займається вивченням законів, згідно яких слова поєднуються у словосполучення та речення, синтаксичні місії слів у словосполученні та реченні, взаємозв'язки структури слів у реченні, обставини, за якими речення набуває експресії та усвідомлення, вимоги застосування, інтонації, порядку слів. Розуміння особливостей синтаксису допомагає передавати смислові й емоційні забарвлення вираження та застосовувати певні стратегії комунікації. Таким чином, кожному функціональному стилю притаманний конкретний вид синтаксису. Провідна комунікативна стратегія авторів рекламного повідомлення зосереджена на тому, щоб переконати споживача придбати рекламований продукт. Здійснюється даний підхід завдяки комунікативним тактикам, основною з яких є тактика «зближення з реципієнтом» спрямована на те, щоб прищепити довіру. Отже, своєрідність рекламних обставин комунікації і характеристики синтаксису рекламного повідомлення спрямовані на те, щоб переконати реципієнта та здійснювати маніпулювання його свідомістю (Прокопенко, 2014: 69–70).

Науковці дуже часто ставлять перед собою завдання дослідити різноманітні рекламні тексти з погляду різних галузей мовознавства. Оскільки рекламна комунікація залишається одним із провідних засобів інформування щодо конкретних товарів та послуг, подальший її детальний аналіз буде дуже актуальним. У своїй роботі ставимо за мету дослідити особливості вживання граматичних конструкцій у різноманітних англомовних рекламних текстах та на конкретних рекламних прикладах побачити як за допомогою синтаксису здійснюється прагматична функція у рекламному тексті.

Основна частина. Мета дослідження передбачає вирішення кількох завдань: дати визначення понять прагматики, синтаксису та розкрити проблеми еволюції у світовій науковій літературі; розкрити особливості функціонування синтаксису у рекламному тексті; дослідити основні тенденції застосування граматичних конструкцій у рекламних текстах різних сфер діяльності; забезпечити детальний синтаксичний аналіз рекламних текстів.

Об'єктом нашого дослідження є англомовні тексти реклами та слогани туристичної сфери, автомобілів, косметичних засобів та продуктів харчування. Що стосується основних критеріїв відбору рекламних текстів, то основна увага була зосереджена на влучному поєднанні граматичних конструкцій з метою здійснення прямого впливу на адресата. Матеріалом дослідження слугував корпус із 32 англомовних рекламних текстів та слоганів у вигляді інтернет-реклами білбордів, буклетів, журналів, вебсайтів.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є описовий – для окреслення загальної проблеми, аналіз – для дослідження синтаксичних особливостей функціонування граматичних конструкцій у різних рекламних текстах та метод узагальнення – для проведення підсумку отриманих результатів.

Результати та їх обговорення. Таким чином, бачимо, що для того щоб краще зрозуміти роль синтаксичних конструкцій у дослідженні рекламного тексту, необхідно розглянути конкретні рекламні приклади.

Для стилю рекламних повідомлень притаманне часте використання коротких простих речень – здебільшого спонукальних. Їх застосовують з метою переконати споживача придбати рекламований товар чи скористатися певним видом послуг. Розглянемо наступні приклади: “*DISCOVER GOLD*” (Benson and Hedges, 1990); “*Think Small*” (The greatest print campaigns of all time: Volkswagen Think Small); “*Because you’re worth it*” (L’oreal); “*Wake up in The Philippines*” (Tourism travel brochures).

У рекламах туристичної сфери та автомобілів переважають односкладні поширені речення, у яких головний член виражений переважно іменником або словосполученням. Їх використання зумовлене необхідністю рекомендувати товар чи послугу та завдяки виразним ознакам запам’ятатися споживачам, наприклад: “*Life’s essentials found here*” (Costa Rica tours); “*This is the great outdoors*” (Kentucky Travel slogans) – “*A future where we don’t have to worry about the future*” (Hyundai slogans).

Крім того, до складу деяких рекламних текстів належать односкладні речення дієслівного типу, в яких єдиний член речення виражений предикативною чи непередикативною формою дієслова. Найбільш застосовуваними з них є спонукальні речення у рекламі туристичної сфери та телебачення, наприклад: “*Fly the friendly skies*” (United Airlines advertising); “*Rule the Air*” (Verizon advertising); “*Seas the day*” (Travel brochures); “*Discover The Pyramids*” (Travel brochures).

Використовуються в тексті реклами також імперативні форми дієслова для того, щоб зробити акцент на певній проблемі, дати пораду або ж завзято пропонувати споживачу скористатися послугами, наприклад: “*Discover the wonders of scuba diving in Dubai’s clear warm waters*” (Majelan Tours & Cargo. Scuba diving); “*Obey your thirst*” (Sprite advertising slogans); “*Renew your love affair with red*” (Maybelline New York); “*Regenerate the condition of lashes. Lash-by-lash fullness*” (Lancome Paris).

У рекламних текстах прослідковується часте вживання питальних пропозицій з метою привернення уваги реципієнта. Вони забезпечують рекламний дискурс провідною ознакою якісного спілкування – діалогічністю. Для того, щоб ближче познайомитися з адресатом та забезпечити високий рівень порозуміння, застосовують питальні конструкції, що містять привабливі пропозиції, від яких адресат не зможе відмовитися. Так, у рекламі закладів харчування та туристичної сфери “*Did somebody say McDonald’s?*” (McDonald’s advertising slogans); “*Are you an adventurous type who likes to travel on a budget?*” (Basix style of travel, 2020: 11); “*Why take a river cruise?*” (Why take a river cruise, 2017–2018: 14); “*What’s your dream escape?*” (What’s your dream escape, 2019: 16) автори особливу увагу надають саме питальним пропозиціям, які, як вони вважають є важливими для досягнення ефекту зближення з реципієнтом та зацікавленні у придбанні товару.

Вживаються в рекламі туристичної сфери, автомобілів та їжі також і риторичні питальні речення, що містять у своїй основі твердження чи заперечення та передбачають відповідь, наприклад: “*Need a vacation?*” (Tourism travel brochures); “*Isn’t Bermuda full of high society?*” (Tourism travel brochures); “*Have you driven a Ford Lately?*” (Ford advertising slogans); “*Hungry? Grab a snickers*” (Snickers advertising slogans).

Що стосується окличних речень, то їх часте застосування у текстах реклами сприяє наділенню повідомлення певною емоційністю та додатково приверне увагу клієнтів. Зокрема, у туристичній рекламі у вигляді білбордів ми прослідкували їх часте використання. Розглянемо наступні приклади: “*Kronos Homes. Tanning time!*” (Tourism advertisement billboards); “*Teachers! Take a holiday from union dues!*” (Tourism advertisement billboards); “*Ocean Reef. Where vacation starts!*”; “*Book your trip now!*” (Tourism advertisement billboards).

Крім того, у текстах реклами трапляється висока частотність застосування інверсії. Інверсія, на думку, Джона Каддона, вважається заміною звичного порядку слів у реченні на незвичний для того, щоб досягнути комунікативної мети, а саме для зосередження уваги завдяки вдалому та неординарному вираженню судження (Cuddon, 2013: 170). Розглянемо випадки застосування інверсії у рекламних текстах: “*Impossible is nothing*” (Adidas global brand advertising campaign) – “*Coke is it*” (Coke is it advert) – “*Playful and provocative, the Just Cavalli Man teases his prey, making his mark with wild piment*” (Roberto Cavalli Just Cavalli Man Eau de Toilette). Таким чином, у даних рекламних прикладах прослідковується порушений звичний порядок слів у реченні. У першому та другому прикладах бачимо, що з граматичної точки зору переважає непрямий порядок слів, і тому слоган мав би звучати як *Nothing is impossible* та *It is coke*. Щодо третього прикладу, то бачимо зроблений акцент на словах *playful* та *provocative* для того, щоб виокремити їх за значенням та додати ефекту емоційності.

Розглянемо наостанок ще одну граматичну конструкцію. Яскравою ознакою проаналізованих текстів є застосування паралельних конструкцій. Найчастіше їх використовують у тексті реклами задля здійснення прямого впливу на споживача, завдяки розміщенню двох і більше фраз, речень поряд, схожих за будовою та значенням, що врівноважують один одного. Наприклад, у рекламі косметичних засобів та автомобілів “*More defined. More conditioned. More beautiful lashes. More than Mascara with more black impact*” (Estée Lauder); “*You see it. You hear it. You feel it: Beyoncé Pulse*” (Beyoncé Pulse); “*Be classy. Be fearless. Be unstoppable*” (BMW slogans) ми вважаємо, що завдяки наявності повторюваних елементів споживач не лише зверне увагу на дане повідомлення, але й придбає рекламований товар.

Висновки. Таким чином, наш аналіз свідчить про те, що дослідження особливостей застосування граматичних конструкцій до англомовних туристичних текстів є достатньо складним та багатограним процесом. Дослідження тенденцій використання синтаксичних мовних засобів в рекламних текстах переконливо продемонструвало той факт, що реклама є достатньо складним явищем, що існують розбіжності у аналізі синтаксису у різних видах рекламних текстів, що у свою чергу потребує подальшого ретельного дослідження. Окрім того, ми розглянули поняття прагматики як однієї із провідних галузей дослідження особливостей мови у певному контексті, і є доволі специфічною, адже аналіз можливий лише за умови повного розуміння усіх її функцій у тексті. Ми дійшли висновку, що кожна граматична конструкція представлена у різних типах рекламних текстів по-різному, і тому ми спостерігаємо відмінності у забезпеченні прагматичної функції у кожному тексті. Отже, дослідивши тридцять два тексти та слогани англомовної реклами, розглянутих вище, ми побачили, що застосовувавши методологію синтаксичного аналізу до текстів реклами, синтаксис, як розділ граматики дає можливість дослідити рекламний текст з граматичної точки зору та на конкретних рекламних прикладах побачити як творці реклами майстерно використовують її засоби для здійснення прямого впливу на споживача, маніпулюючи його думкою та свідомістю.

Подальше дослідження особливостей синтаксичного підходу, представленого взаємодією різноманітних граматичних конструкцій, буде базуватися на ширшій базі рекламних текстів і буде спрямоване на підтвердження чи спростування висновків, яких ми дійшли в цьому аналізі.

Список використаних джерел:

1. Кевлюк І. В. Прагматика соматичних фразем із компонентом ОКО в публіцистичних текстах // Дослідження з лексикології і граматики української мови : збірник наукових праць Дніпропетровського Національного Університету імені Олеся Гончара / відпов. за випуск Попова І. С. Дніпро, 2012. Вип. 12. С. 142–151.
2. Космеда Т. А., Соболь Л. І. Графічні системи слов'янських мов: взаємовплив та прагматика. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Філологія. Мовознавство. 2016. Вип. 266. С. 63–67.
3. Прокопенко А. В. Синтаксична будова англомовної журнальної реклами косметики для жінок / А. В. Прокопенко, Н. С. Рева // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. Мовознавство: збірник наукових праць / за ред. Н. Л. Іваницької. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. Вип. 19. С. 69–73.
4. Adidas global brand advertising campaign. URL: <https://www.adidas-group.com/en/media/news-archive/press-releases/2004/impossible-nothing-adidas-launches-new-global-brand-advertising-/#:~:text=%22Impossible%20is%20Nothing%22%20is%20adidas,in%20Europe%20on%20March%20>
5. Basix style of travel. Intrepid Travel. North America. 2020. 48 p.
6. Benson and Hedges advertising. URL: <https://brand-history.com/benson-hedges/benson-hedges/benson-hedges-filter-discover-gold-sujet-world-trade-center-twin-towers>
7. Beyoncé Pulse. URL: <https://www.chemistwarehouse.com.au/buy/66183/beyonce-pulse-eau-de-parfum-100ml-spray>
8. BMW slogans. URL: <https://twitter.com/bmw/status/931628014684852224>
9. Coke is it advert. URL: <https://archive.org/details/coke-coke-is-it-advert>
10. Costa Rica tours. URL: [https://www.google.com.ua/search?xsrf=ALiCzsYNhbjUWMqvByV3FD6zDX_9B6P-1w:1660052305583&source=univ&tbm=isch&q=life%E2%80%99s+essentials+found+here+\(costa+rica+tours\);&hl=ru&fir=bgNGEasLx2hFcM%252](https://www.google.com.ua/search?xsrf=ALiCzsYNhbjUWMqvByV3FD6zDX_9B6P-1w:1660052305583&source=univ&tbm=isch&q=life%E2%80%99s+essentials+found+here+(costa+rica+tours);&hl=ru&fir=bgNGEasLx2hFcM%252)
11. Cuddon J. A. A dictionary of literary terms and literary theory. John Wiley & Sons, 2013. 784 p.
12. Estée Lauder more than Mascara. URL: <https://www.temptalia.com/myriad-of-mascara-estee-lauder-more-than-mascara>
13. Ford advertising slogans. URL: https://www.google.com.ua/search?q=Have+you+driven+a+Ford+lately&hl=ru&sxsrf=ALiCzsaG6imxdS6YEZbhGpxkykDAa-y2zQ:1660567202403&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKewiK--Xx7s-j5AhViposKHc19AdgQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25#imgcr=rthd_4V8le1WtM
14. Gudykunst W. Theorizing about intercultural communication / W. Gudykunst. New York : Sage Publications, 2005. 480 p.
15. Hyundai advertising slogans. URL: https://www.google.com.ua/search?q=A+future+where+we+don%27t+have+to+work+about+the+future+hyundai&hl=ru&sxsrf=ALiCzsZNHui2pYZJAmhL_Pr85hAHglbWQ:1660053825653&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKewit5de09m5AhWHYIsKHbMTCRQQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25
16. Kentucky Travel slogans. URL: [https://www.google.com.ua/search?q=This+is+the+great+outdoors+\(Kentucky&hl=ru&sxsrf=ALiCzsYv6k0Pj3XYyIVNYUmZ2B6zT9p4g:1660052511140](https://www.google.com.ua/search?q=This+is+the+great+outdoors+(Kentucky&hl=ru&sxsrf=ALiCzsYv6k0Pj3XYyIVNYUmZ2B6zT9p4g:1660052511140)
17. Lancome Paris. Beauty Fashion. № 8. 2010. 84 p. URL: https://issuu.com/beautyfashion/docs/bf_aug-complete
18. L'oreal Paris. Because you're worth it. URL: <https://www.lorealparisusa.com/because-youre-worth-it>
19. McDonald's advertising slogans. URL: https://www.google.com.ua/search?q=Did+somebody+say+McDonald%E2%80%99s%3F&hl=ru&sxsrf=ALiCzsZffXqHg0fH2bXmEYCJWHmkAGdtng:166022433279&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKewi1s4jD6r75AhUrposKHRZIBogQ_AUoAnoECAEQBA&biw=1536&bih=722&dpr=1.25#imgcr=1CZ X4OJCXWk97M
20. Majelan Tours and Cargo. Scuba diving. URL: <http://magellan-tours.net/en/services/trips-tours/scuba-diving/>
21. Maybelline New York. Beauty Fashion. № 8. 2010. 84 p. URL: https://issuu.com/beautyfashion/docs/bf_aug-complete
22. Roberto Cavalli Just Cavalli Man Eau de Toilette. URL: https://www.birdsfootpharmacy.co.uk/pages/roberto_cavalli_just_cavalli_man_254230.cfm

23. Snickers advertising slogans. URL: https://www.google.com.ua/search?q=snickers+advertising&hl=ru&sxsrf=ALiCzsYl8avL0gIgpAxdnUdqz1twK570hQ:1660569262379&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEWj25ojI9sj5AhVvXosKHXEIAX8Q_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25#imgcr=6wRiAiRlKnOGEM
24. Sprite advertising slogans. URL: https://www.google.com.ua/search?q=sprite:+%C2%ABobey+your+thirst!&hl=ru&sxsrf=ALiCzsazMJDbdELY0G_iYJeNpGPSJqhAfW:1660224754513&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwitsPWV8775AhXt_CoKHZTWBBEQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25
25. The greatest print campaigns of all time: Volkswagen Think Small. URL: <https://designshack.net/articles/graphics/the-greatest-print-campaigns-of-all-time-volkswagen-think-small/>
26. Tourism advertisement billboards. URL: https://www.google.com.ua/search?q=tourism+advertisement+billboards&tbm=isch&ved=2ahUKEWjCsoj65Jj3AhVOvioKHfY9DziQ2-cCegQIABAA&oq=tourism+&gs_lcp=CgNpbWcQARgAMgcIIxDvAxAnMgcIIXDvAxAnMgUIABCABDIFCAAQgA
27. Tourism travel brochures. URL: https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsZ8OMzMicpDfmEfnYAX5TI7IQ_tEw:1659093134020&source=univ&tbm=isch&q=tourism+travel+ads&hl
28. United Airlines advertising. URL: https://www.google.com.ua/search?hl=ru&sxsrf=ALiCzsbEImHniid4_OXjhpq38qfQSBkEA:1660395105810&q=%C2%ABfly+the+friendly+skies%C2%BB&tbm=isch&chips=q:fly+the+friendly+skies,on_line_chips:united+airlines:YJAwe9z7v4g%3D&usg=AI4_-kT_7OWRzxiOKfdFuN_Oj8Z2HoEFWQ&sa=X&ved=2ahUKEWjAst_j7cP5AhWBqIsKHbuwAwsQgIoDKAB6BAglEAg&biw=1536&bih=722&dpr=1.25
29. Verizon advertising. URL: [https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsZeKTvohMqgc6Q4guQM5pKdz_Dxqg:1660396375835&source=univ&tbm=isch&q=%C2%ABRule+the+Air%C2%BB+\(Verizon\)&hl=ru&fir=vIUGME_ZvN1KYM%252CmH7FpOM_KbqWXM%252C_%253B3kGG3ExojLCZRM%252Ccr3oQA-iChunQEM%252C_%253Bb2WG3QXi-38WJM%252Cw2ihNzP1fQstoM%252C_%253BpONgeWs3OLaWGM%252CK3i0p8tn2keP_M%252C_%253B5bHQOjxbw-zDM%252CCh_8Zrazfq6GYLM%252C_%253Bhok95hu4PTac4M%252CvDYdaL63ttKoOM%252C_%253BNs9iEOlqU6_vGM%252CwgL_hvYrJBPuvM%252C_%253BbTNIFE33nJPYQM%252C7M8HyUcTNpubjM%252C_%253BiLTVG-NsB2y4rM%252CCK3i0p8tn2keP_M%252C_%253B4yXGt8nHza4g-M%252C4nOlgZuGf82iuM%252C_&usg=AI4_-kT17bFa1_VC2qtV6G5PHPMekUVJEA&sa=X&ved=2ahUKEwisy6vB8sP5AhVY6CoKHbwyDzQQjJkEegQIFBAC&biw=1536&bih=722&dpr=1.25](https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsZeKTvohMqgc6Q4guQM5pKdz_Dxqg:1660396375835&source=univ&tbm=isch&q=%C2%ABRule+the+Air%C2%BB+(Verizon)&hl=ru&fir=vIUGME_ZvN1KYM%252CmH7FpOM_KbqWXM%252C_%253B3kGG3ExojLCZRM%252Ccr3oQA-iChunQEM%252C_%253Bb2WG3QXi-38WJM%252Cw2ihNzP1fQstoM%252C_%253BpONgeWs3OLaWGM%252CK3i0p8tn2keP_M%252C_%253B5bHQOjxbw-zDM%252CCh_8Zrazfq6GYLM%252C_%253Bhok95hu4PTac4M%252CvDYdaL63ttKoOM%252C_%253BNs9iEOlqU6_vGM%252CwgL_hvYrJBPuvM%252C_%253BbTNIFE33nJPYQM%252C7M8HyUcTNpubjM%252C_%253BiLTVG-NsB2y4rM%252CCK3i0p8tn2keP_M%252C_%253B4yXGt8nHza4g-M%252C4nOlgZuGf82iuM%252C_&usg=AI4_-kT17bFa1_VC2qtV6G5PHPMekUVJEA&sa=X&ved=2ahUKEwisy6vB8sP5AhVY6CoKHbwyDzQQjJkEegQIFBAC&biw=1536&bih=722&dpr=1.25)
30. What's your dream escape? Traveller. № 7. 2019. 30 p. URL: <https://fliphtml5.com/tithx/ieuk/basic>
31. Why take a river cruise? Great Escapes. Top 10 travel destinations for 2017. 2017–2018. 52 p.

References:

1. Kevliuk, I. V. (2012). Prahmatyka somatychnykh frazem iz komponentom OKO v publitsystychnykh tekstakh [Pragmatics of somatic phrases with the OKO component in journalistic texts]. *Doslidzhennia z leksykologhii i hramatyky ukrainskoi movy* : zbirnyk naukovykh prats Dnipropetrovskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Olesia Honchara, issue 12. Pp. 142–151. [in Ukrainian]
2. Kosmeda, T. A. (2016). Hrafichni systemy slovianskykh mov: vzaiemovplyv ta prahmatyka. [Graphic systems of Slavic languages: mutual influence and pragmatics]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*. Seria: Filolohiia. Movoznavstvo, issue 266. Pp. 63–67. [in Ukrainian]
3. Prokopenko, A. V. (2014). Syntaksychna budova anhlomovnoi zhurnalnoi reklamy kosmetyky dlia zhinok. [The syntactic structure of an English-language magazine advertisement of cosmetics for women]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Seria: Filolohiia. Movoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats / za red. N. L. Ivanytskoi. Vinnytsia : TOV "Firma 'Planer'", issue 19. Pp. 69–73. [in Ukrainian]
4. Adidas global brand advertising campaign. Retrieved from: [https://www.adidas-group.com/en/media/news-archive/press-releases/2004/impossible-nothing-adidas-launches-new-global-brand-advertising-/#:~:text="Impossible%20is%20Nothing"%20is%20adidas,in%20Europe%20on%20March%20](https://www.adidas-group.com/en/media/news-archive/press-releases/2004/impossible-nothing-adidas-launches-new-global-brand-advertising-/#:~:text=)
5. (2020). Basix style of travel. Intrepid Travel. North America, 48.
6. Benson and Hedges advertising. Retrieved from: <https://brand-history.com/benson-hedges/benson-hedges/benson-hedges-benson-hedges-filter-discover-gold-sujet-world-trade-center-twin-towers>
7. Beyoncé Pulse. Retrieved from: <https://www.chemistwarehouse.com.au/buy/66183/beyonce-pulse-eau-de-parfum-100ml-spray>
8. BMW slogans. Retrieved from: <https://twitter.com/bmw/status/931628014684852224>
9. Coke is it advert. Retrieved from: <https://archive.org/details/coke-coke-is-it-advert>
10. Costa Rica tours. Retrieved from: [https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsYNhbjUWMqvByV3FD6zDX_9B6P-1w:1660052305583&source=univ&tbm=isch&q=life%E2%80%99s+essentials+found+here+\(costa+rica+tours\);&hl=ru&fir=bgNGEasLx2hFcM%252](https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsYNhbjUWMqvByV3FD6zDX_9B6P-1w:1660052305583&source=univ&tbm=isch&q=life%E2%80%99s+essentials+found+here+(costa+rica+tours);&hl=ru&fir=bgNGEasLx2hFcM%252)
11. Cuddon, J. A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory*. John Wiley & Sons, 784.
12. Estée Lauder more than Mascara. Retrieved from: <https://www.temptalia.com/myriad-of-mascara-estee-lauder-more-than-mascara>
13. Ford advertising slogans. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?q=Have+you+driven+a+Ford+lately&hl=ru&sxsrf=ALiCzsaG6imxdS6YEZbhGpxkykDAA-y2zQ:1660567202403&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiK--Xx7sj5AhVIposKHc19AdgQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25#imgcr=rthd_4V8Ie1WtM
14. Gudykunst, W. (2005). *Theorizing about intercultural communication* / W. Gudykunst. New York : Sage Publications. 480 (132).

15. Hyundai advertising slogans. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?q=A+future+where+we+don%27t+have+to+worry+about+the+future+hyundai&hl=ru&sxsrf=ALiCzsZNHui2pYZJAmhL_Prb85hAHgIbWQ:1660053825653&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwIt5de09rn5AhWhyIsKHbMTCRQQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25
16. Kentucky Travel slogans. Retrieved from: [https://www.google.com.ua/search?q=This+is+the+great+outdoors+\(Kentucky&hl=ru&sxsrf=ALiCzsYv6k0Pj3XYyIVNYUmZ2B6zT9p4g:1660052511140](https://www.google.com.ua/search?q=This+is+the+great+outdoors+(Kentucky&hl=ru&sxsrf=ALiCzsYv6k0Pj3XYyIVNYUmZ2B6zT9p4g:1660052511140)
17. (2010). Lancome Paris. Beauty Fashion, 8, 84. Retrieved from: https://issuu.com/beautyfashion/docs/bf_aug-complete
18. L'oreal Paris. Because you're worth it. Retrieved from: <https://www.lorealparisusa.com/because-youre-worth-it>
19. McDonald's advertising slogans. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?q=Did+somebody+say+McDonald%2E%80%99s%3F&hl=ru&sxsrf=ALiCzsZfXqHg0fH2bXmEYCJWHmkAGdtng:1660222433279&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwi1s4jd6r75AhUrposKHRZIBogQ_AUoAnoECAEQBA&biw=1536&bih=722&dpr=1.25#imgrc=1CZ40JCXWk97M
20. Majelan Tours and Cargo. Scuba diving. Retrieved from: <http://magellan-tours.net/en/services/trips-tours/scuba-diving/>
21. (2010). Maybelline New York. Beauty Fashion, 8, 84. Retrieved from: https://issuu.com/beautyfashion/docs/bf_aug-complete
22. Roberto Cavalli Just Cavalli Man Eau de Toilette. Retrieved from: https://www.birdsfootpharmacy.co.uk/pages/roberto_cavalli_just_cavalli_man_254230.cfm
23. Snickers advertising slogans. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?q=snickers+advertising&hl=ru&sxsrf=ALiCzsYl8avL0gIgpAxdnUdqz1twK57OhQ:1660569262379&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj25ojI9sj5AhVvxosKHXEIAX8Q_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25#imgrc=6wRiAiRIKnOGEM
24. Sprite advertising slogans. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?q=sprite:+%C2%ABobey+your+thirst!&hl=ru&sxsrf=ALiCzsazMJDbdELY0G_iYJeNpGPSJqhAfw:1660224754513&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwitsPWV8775AhXt_CoKHZTWBBEQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25
25. The greatest print campaigns of all time: Volkswagen Think Small. Retrieved from: <https://designshack.net/articles/graphics/the-greatest-print-campaigns-of-all-time-volkswagen-think-small/>
26. Tourism advertisement billboards. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?q=tourism+advertisement+billboards&tbm=isch&ved=2ahUKEwjCsoj65Jj3AhVOvioKHfY9DzIQ2-cCeqQIABAA&oq=tourism+&gs_lcp=CgNpbWcQA RgAMgcIIXDvAxAnMgcIIXDvAxAnMgUIABCABDIFCAAQgA
27. Tourism travel brochures. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsZ8OMzMicpDfmEfNyAX5T I7IQ_tEw:1659093134020&source=univ&tbm=isch&q=tourism+travel+ads&hl
28. United Airlines advertising. Retrieved from: https://www.google.com.ua/search?hl=ru&sxsrf=ALiCzsbEImHniid4_OXj hpg38qfQSBkEA:1660395105810&q=%C2%ABFly+the+friendly+skies%C2%BB&tbm=isch&chips=q:fly+the+friendly+skies,online_chips:united+airlines:YJAwe9z7v4g%3D&usg=AI4_-kT_7OWRzxiOKfdfuN_Oj8Z2HoEFWQ&sa=X&ved=2ahUKEwjAst_j7cP5AhWBqIsKHbuwAwsQgIoDKAB6BAglEAg&biw=1536&bih=722&dpr=1.25
29. Verizon advertising. Retrieved from: [https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsZeKTvohMqgc6Q4guQM 5pKdz_Dxqg:1660396375835&source=univ&tbm=isch&q=%C2%ABRule+the+Air%C2%BB+\(Verizon\)&hl=ru&fir=vIUGME_ZvN1KYM%252CmH7FpOM_KbqWXM%252C_%253B3kGG3ExojLCZRM%252C_r3oQA-iChunQEM%252C_%253Bb2WG3QXi-38WJM%252Cw2ihNzP1fQstoM%252C_%253BpONgeWs3OLaWGM%252C_K3i0p8tn2keP_M%252C_%253B5bHQOQjxbw-zDM%252C_h8Zrazfq6GYLM%252C_%253Bhok95hu4PTac4M%252C_CvDYdaL63ttKoOM%252C_%253BNs9iEOlqU6_vGM%252CwgL_hvYrJBpuvM%252C_%253BbTNIFE33nJPYQM%252C7M8HyUcTNpubjM%252C_%253BiLTVG-NsB2y4rM%252CK3i0p8tn2keP_M%252C_%253B4yXGt8nHza4g-M%252C4nOlGZuGf82iuM%252C_&usg=AI4_-kTl7bFa1_VC2qtV6G5PHPmEKuVJEA&sa=X&ved=2ahUKEwisy6vB8sP5AhVY6CoKHbwyDzQQjJkEegQIFBAC&biw=1536&bih=722&dpr=1.25](https://www.google.com.ua/search?sxsrf=ALiCzsZeKTvohMqgc6Q4guQM 5pKdz_Dxqg:1660396375835&source=univ&tbm=isch&q=%C2%ABRule+the+Air%C2%BB+(Verizon)&hl=ru&fir=vIUGME_ZvN1KYM%252CmH7FpOM_KbqWXM%252C_%253B3kGG3ExojLCZRM%252C_r3oQA-iChunQEM%252C_%253Bb2WG3QXi-38WJM%252Cw2ihNzP1fQstoM%252C_%253BpONgeWs3OLaWGM%252C_K3i0p8tn2keP_M%252C_%253B5bHQOQjxbw-zDM%252C_h8Zrazfq6GYLM%252C_%253Bhok95hu4PTac4M%252C_CvDYdaL63ttKoOM%252C_%253BNs9iEOlqU6_vGM%252CwgL_hvYrJBpuvM%252C_%253BbTNIFE33nJPYQM%252C7M8HyUcTNpubjM%252C_%253BiLTVG-NsB2y4rM%252CK3i0p8tn2keP_M%252C_%253B4yXGt8nHza4g-M%252C4nOlGZuGf82iuM%252C_&usg=AI4_-kTl7bFa1_VC2qtV6G5PHPmEKuVJEA&sa=X&ved=2ahUKEwisy6vB8sP5AhVY6CoKHbwyDzQQjJkEegQIFBAC&biw=1536&bih=722&dpr=1.25)
30. (2019). What's your dream escape? Traveller, 7, 30. Retrieved from: <https://fliphtml5.com/tithx/ieuk/basic>
31. (2017–2018). Why take a river cruise? Great Escapes. Top 10 travel destinations for 2017, 52.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.23>

MANIFESTACJA ZJAWISKA OSOBOWOŚCI JAKO NOŚNIKA WOLNEJ WOLI PRZEZ PRYZMAT KONCEPTUALNEGO ROZUMIENIA FILOZOFII JEAN-PAULA SARTRE'A

Maryna Mazur

aspirant Katedry Filozofii

Dnieprzańskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Olesia Honczara (Dniepr, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-5371-490X

mazur.marina92@gmail.com

Adnotacja. Celem badań jest odkrycie istoty zjawiska osobowości, jako nośnika wolnej woli w kontekście poglądów filozoficznych Jeana-Paula Sartre'a. W niniejszym artykule po pierwsze podkreślono, że dialektyka Sartre'a wyraźnie rozróżnia świat materialny przedmiotów (bycie-w-sobie) i świat duchowy człowieka (bycie-dla-siebie). Innymi słowy, mówimy tutaj o relacji dwóch diametralnie przeciwnych biegunów: obiektywnej rzeczywistości (konieczności) i subiektywnej rzeczywistości (wolności ludzkiej egzystencji). Po drugie, należy zauważyć, że podmiot jest ucieleśnieniem wolności, która przewiduje jego osobistą odpowiedzialność za każdy dokonany wybór, który jest warunkiem jego samorealizacji. Każdy czyn i każdy wybrany przez podmiot destrukcyjny obraz, który zdecyduje się przymierzyć, na przykład kłamcy, łajdaka lub tchórza, pozostawi swój ślad bezpośrednio na jego reputacji.

Słowa kluczowe: osobowość, wolna wola, alienacja, istnienie, istota, wybór, odpowiedzialność.

THE MANIFESTATION OF THE PHENOMENON OF PERSONALITY AS THE BEARER OF FREE WILL THROUGH THE PRISM OF CONCEPTUAL COMPREHENSION OF THE PHILOSOPHY OF JEAN-PAUL SARTRE

Maryna Mazur

Postgraduate Student at the Department of Philosophy

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5371-490X

mazur.marina92@gmail.com

Abstract. The purpose of the study is to revealing the essence of the phenomenon of personality as the bearer of free will in the context of the philosophical views of Jean-Paul Sartre. In this article, firstly, it was emphasized, that Sartre's dialectic clearly demarcates the material world of objects (being-in-itself) and the spiritual world of man (being-for-itself). In other words, here we are talking about the ratio of two diametrically opposed poles: objective reality (necessity) and subjective reality (freedom of human existence). Secondly, it is noted, that the subject is the embodiment of freedom, which implies him personal responsibility for each effected choices, which is a condition his self-realization. Every act and any chosen by the subject destructive image, which he decides to try on tries on himself, for example, liar, scoundrel or coward will leave its mark directly on his reputation.

Key words: personality, free will, alienation, existence, essence, choice, responsibility.

МАНІФЕСТАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ОСОБИСТОСТІ ЯК НОСІЯ СВОБОДИ ВОЛІ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОСМИСЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ЖАНА-ПОЛЯ САРТРА

Марина Мазур

аспірант кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара

(Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-5371-490X

mazur.marina92@gmail.com

Анотація. Метою дослідження є розкриття сутності феномену особистості, як носія свободи волі в контексті філософських поглядів Жана-Поля Сартра. У даній статті, по-перше, було підкреслено, що сартрівська діалектика чітко розмежує матеріальний світ об'єктів (буття-в-собі) і духовний світ людини (буття-для-себе). Іншими словами, тут мова йде про співвідношення двох діаметрально протилежних полюсів: об'єктивної реальності (необхідності) та суб'єктивної реальності (свободи людського існування). По-друге, наголошено, що суб'єкт є втіленням свободи, яка передбачає його персональну відповідальність за кожен здійснений вибір, який є умовою його самorealizacji. Кожен вчинок та будь-який обраний суб'єктом деструктивний образ, який він вирішить приміряти на себе, наприклад, брехуна, негідника чи боягуза залишить свій відбиток безпосередньо на його репутації.

Ключові слова: особистість, свобода волі, відчуження, існування, сутність, вибір, відповідальність.

Вступ. На формування світогляду французького філософа, представника атеїстичного екзистенціалізму, лауреата Нобелівської премії з літератури (1964 р.) Жана-Поля Сартра (1905–1980 рр.) вплинули такі мислителі, як Ф. Ніцше, І. Кант, С. Де Бовуар, Е. Гуссерль, А. Бергсон, С. К'єркегор, І. В. Ф. Гегель, Ф. М. Достоєвський, К. Маркс, М. Гайдеггер та ін. Вчений затвердив статус особистості, як автономного та інтегрального суб'єкта, який володіє індивідуальністю і не вписується в звичні та усталені рамки буття, як середньостатистична одиниця.

Дослідник звертає особливу увагу на спроможність людини боротися з невідворотними роковими обставинами та на накопичений нею досвід, який синхронізується з ситуаціями, коли вона опинялася на межі життя і смерті (прим. тут йдеться про пережиті події минулого та сьогодення – період двох світових воєн і війни, яка наразі точиться в Україні, починаючи з 2014 року). Саме, перебуваючи в ситуації невизначеності (коли жертва вимушена кожного разу дивитися катові прямо у вічі) людина починає відчувати тотальну тривогу та пригніченість і на цьому тлі у неї з'являються перші ознаки внутрішнього бунту (екзистенціальної кризи). Про екзистенціальну кризу вперше свого часу заговорив австрійський психіатр і філософ Віктор Еміль Франкл, який був в'язнем нацистського концтабору «Аушвіц-Біркенау». А також доцільно буде в даному контексті згадати про сучасну реальну автобіографічну історію ще одного полоненого – українського журналіста Станіслава Володимировича Асєва, який знаходячись у російському полоні зазнав жахливих тортур, але йому дивом вдалося вижити та не зламатися (прим. див. книгу: «Світлий Шлях»: історія одного концтабору – 2020 р.). Як відомо людина, яка знаходиться під тиском загрозливих для життя обставин неоднозначно може оцінювати ситуацію, в якій вона опиняється. Переважна більшість з тих хто був у полоні взагалі не бажують нічого розповідати і вважають отриманий досвід перевіркою на міцність, яка потрібна для того, щоб пізнати себе та визначити межі своїх можливостей.

Людині після звільнення з «тенет зла» потрібно вдатися до певних хитрощів та самотійно або за допомогою кваліфікованих фахівців розірвати існуючі шаблони, що перетворювали її на маріонетку(жертву маніпуляцій) і вийти за межі чужорідних установок, які пробуджують в ній хворобливе відчуття нудоти.

Очевидним на думку Жана-Поля Сартра є те, що людина може знайти опору лише в самій собі, оскільки вона є вільною у своєму виборі за який несе особисту відповідальність. Науковець вважає, що їй іноді для прийняття серйозних рішень необхідно залишатися наодинці із собою. Адже короткочасна самотність не впливає на неї деструктивним чином і не створює психологічних та комунікативних бар'єрів, а є для неї тим самим «острівцем» індивідуального буття та умиротворення.

Крім того, Жан-Поль Сартр пропонує нам подивитися на особистість, яка відкрито заявляє про свою незалежність і не бажає ховатися за ширмою зовнішніх обставин та проявляє свій бунтарський дух задля того, щоб звільнитися від ілюзій, які закріплюють за нею роль свідка, який позбавлений можливості брати безпосередню участь у вирішенні проблем та впливати на будь-яку життєву ситуацію. Особистість з яскраво вираженою індивідуальністю (прим. тут мова йде не про сукупність проявів егоїзму, гордині та марнославства і т. д.) не з тих, хто буде грати за чужими правилами і проявляти себе, як конформіст, який легко пристосовується до будь-яких умов і прислухається до різноманітних порад і думок, що транслюються її близьким оточенням. Вона уникає постійного контакту з навколишнім середовищем і людьми через те, що вони можуть стати причиною її внутрішнього конфлікту і загнати її у глухий кут відчуження. Водночас дослідник констатує, що соціальна спільнота, до якої належить індивід, зацікавлена саме в тому, щоб він постійно перебував у «рожевих окулярах», які вони йому наділи і перетворився на раба системи, який залежить виключно від зовнішніх обставин.

Міркування Жана-Поля Сартра зводилися до того, що колективні масові стандарти накладають табу на розвиток критичного мислення суб'єкта та на повноцінне розкриття його творчого потенціалу. Індивід губиться в безликій масі і відчуває себе заручником соціальної системи, яка продавляє його особисті кордони та намагається стерти обриси його індивідуальності.

Метою дослідження є розкриття сутності феномену особистості, як носія свободи волі в контексті філософських поглядів Жана-Поля Сартра.

Результати дослідження та їх обговорення. В ХХ-му сторіччі у зв'язку з нищівними війнами (прим. йдеться про дві світові війни) та революційними процесами, що саме тоді відбувалися в суспільстві змінюється і вектор наукових пошуків. Пріоритетним центром досліджень європейської філософії ХХ-го сторіччя стає не проблема пізнання навколишнього світу, а безпосередньо людина, яка шукає вихід з лабіринту життєвих обставин. Нова парадигма залишає в тіні онтологічну та гносеологічну проблематику, що виводила на перший план положення про автономію буття світу від особистості, яка взагалі розглядалася, як річ і пізнавальна машина та знаходилася в повній залежності від нього.

Об'єктом уваги філософів цього періоду стає не абстрактний індивід, а реальний суб'єкт, який володіє свідомістю і є носієм свободи волі та заявляє про свою присутність у світі через досягнення Самості (цілісності), пошук сенсу життя, активну діяльність та реалізацію своїх прагнень. Німецький дослідник і філософ Крістоф Дюрт апелює до авторитетної думки Жана-Поля Сартра і додає до вищесказаного те, що «звичайна свідомість не проводить чіткої різниці між людиною у світі і переживаючим суб'єктом» (переклад тут і далі по тексту мій – М. М.) (Durt, 2020: 82).

Фундатор атеїстичного екзистенціалізму Жан-Поль Сартр вибудовує свою концепцію особистості на принципі заперечення її об'єктивації та обстоє ідею «розпредмечування» змісту її буття. Вчений вбачає в людині організатора життєвого простору, який сміливо відкриває двері у світ нових можливостей, що

допоможуть їй повністю розкрити її потенціал. Людина проектує себе, як особистість, що не підкоряється обставинам і не пливе за течією, а накопичує ресурси, що допоможуть їй вийти на шлях свого призначення. Втім, португальський дослідник Брауліо Джордано пише, що «наші особливості не визначають нас, якби ми були зведені до них, але вони є об'єктами, які належать нам, тому ми можемо змінити їх, трансформувати або навіть заперечувати їх» (Giordano, 2021: 4).

Жан-Поль Сартр у своїй роботі «Буття та ніщо. Досвід феноменологічної онтології» (1943 р.) виокремлює три фундаментальні модули людського існування: (1) «Буття-в-собі» (франц. “être-en-soi”); (2) «Буття-для-себе» (франц. “être-pour-soi”); (3) «Буття-для-інших» (франц. “être-pour-autrui”). Коротко охарактеризуємо кожен з вище представлених онтологічних вимірів. Доречно наголосити, що «буття-в-собі» (франц. “être-en-soi”) полягає у розмежуванні суцього (буття речей) і «Я» (суб'єкта) – носія свідомості, який націлений на пізнання навколишнього середовища. Екзистенціал «буття-в-собі» – це буття оточуючого світу, що характеризується статичністю, замкненістю, інертністю і визначається своєю сутністю («Буття є те, що воно є» – франц. “L’etre est sequ’il est”). Водночас «буття-для-себе» (франц. “être-pour-soi”) – це буття особистості (екзистенції), яке спрямоване на пізнання людських можливостей і певною мірою розкриває сенс свободи. Адже свобода ототожнюється з вільним вибором, здійснення якого є для людини своєрідним тягарем. Також варто відзначити те, що «буття-для-себе» є уособленням «ніщо», яке є «отвором» в бутті. Сартрівське поняття «ніщо» представляє собою категорію негачії (заперечення) буття, як такого. Онтологічний модус «буття-для-себе» відрізняється від «буття-в-собі» та «буття-для-інших» своєю мінливістю, відсутністю детермінованості, розімкненістю та інтенціональністю («Буття ніколи не є тим, що воно є» – франц. “L’etre n’est jamais sequ’il est”). Зокрема на рівні «буття-для-інших» (франц. “être-pour-autrui”) відбувається еволюція взаємовідносин «Я» та «Іншого» в межах інтерсуб'єктивного простору. За словами вченого, «Інший з'являється як єдиний, який може здійснити синтез між безсвідомою тезою та свідомою антитезою. Я можу знати про себе лише через опосередкування Іншого; це означає, що я є по відношенню до *мого* Воно в позиції *іншого*» (курсив автора – *Жана-Поля Сартра*) (Сартр, 2017: 125). На початковій стадії процесу комунікації «Інший» виступає об'єктом, який викликає деякі побоювання і на всяк випадок відправляється суб'єктом («Я») до «зони відчуження», тому що сприймається ним, як щось незвідане, як те, що приносить із собою новий досвід. Вчений відштовхується від розуміння того, що людина по суті не є індивідуальним суб'єктом. Жан-Поль Сартр переконаний, що суб'єкт «Я» тільки через взаємодію з «Іншим» зможе пізнати себе і осягнути істину власного буття. Філософ зводить на п'єдестал картезіанський постулат “Cogito ergo sum” («Я мислю, отже, я існую»). Науковець зауважує, що саме через “cogito” суб'єкт підбирає ключі, як до самого себе так і до інших людей. Однак, слід зазначити, що «Інший» виконує дуже важливу функцію – засвідчує факт існування «Я», яке є насправді таким, яким його бачить «Інший». Свого часу американський теолог і філософ Чейз Клотье звернув увагу на те, що Сартру вдалося розкрити специфіку інтерсуб'єктивних відносин: «моя свобода як суб'єкта обмежена тим, що мої можливості заперечуються об'єктивуючим поглядом Іншого» (Cloutier, 2018: 3). Звідси випливає те, що «Я», як наявне буття не існує без підтвердження «Іншого». А для того, щоб не потрапити в лабіринт ілюзій і пройти повз пастку неадекватного сприйняття зі сторони «Іншого» потрібно одразу з'ясувати те, ким є «Я» без наносних проєкцій і хто насправді є той «Інший», який зіштовхується з «Я» в межах одного поля.

Проводячи паралелі між екзистенціалізмом Сартра і психоаналізом Фрейда португальський вчений Карлос Едуардо Ортолани Прадо де Моура підводить нас до думки про те, що «для екзистенціалізму неможливо думати про спіраль персоналізації, що підтримується позачасовою діалектикою, оскільки кожна дія, інструменталізована тілесністю буття-у-світі-серед-інших, буде відбуватися в часі та просторі.

Сартр і Фрейд могли виходити тут з однієї й тієї ж підстави: кожна дія *символічна* (курсив автора – *Карлоса Едуардо Ортолани Прадо де Моури*). І це остільки, оскільки вона транслює бажання чи глибші структури особистості. Таким чином, психоаналіз представляється сартрівському екзистенціалізму як метод, здатний пояснити це бажання або ці структури в області їх значень» (Moura, 2019: 25).

Провідною ідеєю сартрівського екзистенціалізму є встановлена різниця між речами, як матеріальними рукотворними об'єктами у яких есенція (сутність) передує екзистенції (існуванню) та суб'єктом, як єдиним буттям, у якого існування передує сутності і зникає лише тоді, коли настає смерть. Тільки тоді, коли людину наздоганяє смерть і вона вже нічого не може змінити, тільки в момент збігу певних обставин її сутність може стати доступною для пізнання. Перефразовуючи Сартра, африканський дослідник Малесела Джон Ламола писав, що «ми спочатку існуємо, пов'язані фактичністю, а потім спонукувані трансцендентністю, що притаманна нашому буттю...» (Lamola, 2020: 7).

Жан-Поль Сартр наголошує на тому, що фактично держава надає особистості гарантії захисту її прав для того, щоб вона передусім змогла відстояти свою свободу. Проте соціальні установки подібно лещатам тиснуть на неї з обох боків і змушують її відповідати умовному стандарту, який руйнує каркас її індивідуальності і позбавляє її свободи вибору. У ліберально-демократичному суспільстві свобода полягає у відкритому висловлюванні власних світоглядних переконань, уявлень та культурних орієнтацій. Але не треба забувати і про те, що держава до того ж має повноваження обмежувати свободу особистості та залучати її до участі у грі лише на політичному та економічному полях. Мислитель критично оцінює дану ситуацію і звертає нашу увагу на те, що людина починає втрачати себе, коли бере участь у подібних іграх.

Ба більше, Жан-Поль Сартр заперечує божественне походження людини, яка з його точки зору не є носієм природної сутності «натури». Особистість наділена свободою волі та потенціалом дії, які сприяють

досягненню мети. В повсякденному житті людина у своєму виборі, що зумовлений зовнішніми та внутрішніми факторами, керується своїми вподобаннями та ціннісними орієнтирами і т. д. Бажано також враховувати ще й те, що вибір людини між рівнозначними варіантами може бути немотивованим (індиферентно-вільним). Індиферентно-вільний вибір супроводжується «станом афекту», метушною людиною, яка порівнює між собою різні події, бажання або несхожі між собою речі і не може визначитися, якому із представлених варіантів віддати перевагу. Дана ситуація насправді нагадує славнозвісний філософський парадокс про «буриданового віслюка», який довго вагався між двома копицями сіна, що знаходилися на однаковій відстані від нього та не міг визначитися зі своїм вибором і таким чином приговорив себе до голодної смерті. Авторство цього парадоксу приписується давньогрецькому філософу Аристотелю (трактат «Про небо»), а названий він в честь французького філософа-номіналіста XIV ст. Жана Буридана, який був прихильником ідеї морального детермінізму. Людину до здійснення вибору підштовхує її бажання стати самодостатньою особистістю та досягти внутрішньої цілісності. Але нам в даній ситуації не завадить відтворити в пам'яті те, що її особиста мотивація контролюється санкцією волі, а не лише відмовою від мотиваційних преференцій (відданням переваги одному із запропонованих варіантів). Коли людина все ж визначається з вибором, то вона робить ставку на те, щоб даний вибір був цінним не тільки особисто для неї, але і щоб схвалювався та набув особливої значимості в очах інших. За будь-яких умов людина не може ухилитися від вибору пріоритету, який при цьому не є випадковим і накладає на неї певні обов'язання, що корелюються з прийняттям глобальних викликів, до яких взагалі причетне все людство, а не лише конкретний суб'єкт.

Водночас вибір людини передбачає свободу волевиявлення і оцінку, як своїх дій так і оточення, яке зі свого боку спостерігає за її вибором і прискіпливо оцінює його, враховуючи інтереси всього людства. До того ж людина відчуває надмірну тривогу через усвідомлення свого становища і той тягар відповідальності, який вона повинна нести за все людство. Вона схильна постійно ставити під сумнів свій авторитет, тому що не завжди впевнена в правильності своїх дій. Здебільшого людина намагається уникати будь-якої відповідальності і прагне залишатися лише очевидцем подій і намагається одразу відганяти від себе думку про безмежну свободу, яка підтверджує її небажання йти на угоду з совістю і є маркером відсутності сенсу існування – стану екзистенціального вакууму. Поняття «екзистенціального вакууму» було введено в науковий обіг австрійським психіатром Віктором Емілем Франклом. Людина сприймає відповідальність, як вирок, який зобов'язує її тягнути за собою шлейф самозаперечень і спонукає до розкриття прихованого сенсу існування. Іспанський науковець Даніель Руєда Гаррідо писав про те, що «суб'єкт як втілення форми життя у своїй онтологічній контингентності завжди в кінцевому підсумку має в собі причину свого буття і своєї наполегливості» (Garrido, 2021: 72–73).

Резюмуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що індивід спроможний завдяки активній діяльності розірвати замкнене коло обставин, тобто прорватися «крізь терни до зірок» і вийти на шлях свого призначення.

На переконання Жана-Поля Сартра людина повинна заявити про себе світу, як про активного суб'єкта, який несе відповідальність за своє існування та навколишнє середовище і у такий спосіб протистоїть масовій рабовласницькій свідомості, що відповідає колективним формам життя. Проте вона може зректися себе і відмовитися від відповідальності за прийняті рішення і делегувати здійснення вибору соціальним структурам (суспільству, сім'ї і т. д.). Відчуженість індивіда від самого себе прирікає його на неправдоподібне існування, яке спричиняє у нього «нудоту». Філософ маніфестує, що мотиваційним важелем розвитку особистості є її прагнення до свободи, яке не може бути обмежене зовнішніми об'єктивними обставинами.

Зокрема свобода у розумінні Сартра розкривається у здатності індивіда робити акцент не на виборі реальних можливостей, а на вмінні продемонструвати своє відношення до незалежної від нього ситуації. Науковець стверджує, що людина засуджена до свободи і наводить приклад про ув'язненого, який залишається незалежним у прийнятті рішень і вільним у своєму виборі, незважаючи на замкнений простір з ґратами, які є лише формальною перешкодою на його шляху до свободи. Насамперед тут можна говорити про те, що коли людина звільняється від нав'язаних соціумом стереотипів і починає активно діяти, накопичуючи новий життєвий досвід вона видозмінює своє ставлення до світу і у такий спосіб відкриває нові грані своєї особистості. Звідси виходить те, що людське існування ґрунтується на самозапереченнях, які розкривають всю повноту свободи. В даному випадку доречно висвітлити той факт, що свобода визначає ціннісно-сміслові орієнтири особистості та пропонує безліч варіантів розвитку її майбутнього, яке не залежить від справжнього моменту та подій, що відбувалися в минулому. Жан-Поль Сартр запевняє, що об'єктивні обставини не є перепонами на шляху до свободи та причиною поневолення людини. Разом з тим особистість у разі потреби здатна проявити свободу волі та продемонструвати свою здатність до швидких змін, що підштовхнуть її до стрімкого прийняття стратегічно важливих рішень, які необхідні будуть у разі виникнення непередбачуваних (екстрених) ситуацій. Стан закинутості людини у світ породжує в її душі відчуття самотності, тривоги та туги, що сприймаються Сартром не як страждання, а як сигнали, що сповіщають її про початок процесу трансформації, який допоможе їй усвідомити свободу, як необхідність. Вона у процесі пошуку відповідей на свої запитання виявляє для себе нову реальну можливість заявити про себе, як про суб'єкта діяльності, котрий має активну життєву позицію та завжди контролює ситуацію, тримаючи руку на пульсі життєво значущих подій.

Персонажів Сартра можна охарактеризувати, як прибічників ліберальної ідеології, яка спонукає їх до пропагування ідеї абсурдності людського буття і світу. Сартрівський герой є вибагливим спостерігачем,

який відчуває свою безпорадність і тотальну тривогу, які роз’їдають його зсередини. Далі ми на прикладі Антуана Рокантена – головного персонажа роману Жана-Поля Сартра «Нудота» розглянемо особливості трансформації його особистості. Вчений зміг встановити, що каталізатором трансформації є процес віддзеркалення тінювих сторін особистості, це коли «фактично, я занурююсь у світ об’єктів, саме вони становлять єдність моїх свідомостей, які представляють собою цінності, привабливі і відштовхуючі цінності, але що стосується мене, то я зник, я знищив себе. Для мене немає місця на цьому рівні, і це не є результатом якоїсь випадковості, якогось короткочасного провалу уваги: це впливає із самої структури свідомості» (Sartre, 2004: 8). При цьому він позиціонує себе, як звичайну людину, яка не володіє неабиякими надприродними здібностями. Поглинений глибокими роздумами про сутність і сенс людського існування герой поступово приходить до усвідомлення свободи в контексті «буття-для-себе», але залишається вірним собі і продовжує постійно ризикувати, обираючи для себе ходіння по слизькому парпету життя. Світогляд Антуана Рокантена базується на вихідному принципі, що «існування – це не те, про що можна розмірковувати з боку: треба, щоб воно раптом нахлинуло, навалилося на тебе, всією тяжкістю лягло тобі на серце, як величезний нерухомий звір, – або ж нічого цього просто немає» (Сартр, 2019: 236–237). Взагалі серед речей, які викликали у нього відразу був звичайний пивний кухоль, що стояв на столі і за яким він деякий час спостерігав та не відриваючи погляду від нього, намагався здійснити синтез усіх ментальних конструкцій, що заважали йому вийти зі стану стагнації та рухатися вперед. Хворобливі уявлення, що виринали у той час в його свідомості стали моментом осяяння, який налаштував його на те, щоб він все ж таки проявив свою слабкість та зірвався з місця так і не подивившись своїм страхам в обличчя. Отже, як свідчив англійський вчений Том Грівз «... втеча є сама по собі не акт чистої розсудливості, але, знову ж таки, вона може дати людині момент невизначеної свободи дій, коли можуть з’явитися шляхи до укриття» (Greaves, 2022: 283). Червоною ниткою через всю історію Антуана Рокантена проходить втрата сенсу життя, що схожа за відчуттями зі станом метафізичної смерті, який призводить до драматично загостреного сприйняття зовнішнього світу.

Зрештою, коли людина наближається до істини, її починає нудити і тоді вона впадає у крайнощі. Людина намагається відволікатися на зовнішні фактори і визнавати існування лише об’єктивного світу та закривати очі на втрачений зв’язок зі своїм справжнім «Я», яке є субстратом свідомості. Абсурдність світу зводиться до протиставлення свідомості «Я» та матеріального світу та до навішування ярликів з боку суспільства. Людина, проаналізувавши стан речей, починає розігрувати трагікомедію, що змушує її вдаватися до вторинного зиску, який обмежує її право вибору та нав’язує неавтентичний життєвий сценарій та ставить її у залежність від фальшивих умовностей. Матеріальний світ є для людини нав’язливою реальністю, що провокує нудоту, яка виникає внаслідок відсутності сенсу існування (відчуття абсурдності буття). Згідно з твердженням Сартра «практико-інертне поле це поле нашого рабства, яке означає не ідеальне рабство, а реальне підкорення «природним» силам, «механічним» силам і «антисоціальним» апаратам» (курсив автора – *Жана-Поля Сартра*) (Sartre, 2004: 332). Крім того, слід вказати те, що речі (предмети, які відносяться до об’єктивного світу) є інертними об’єктами, які неможливо ототожнити з «Я». Варто акцентувати увагу на тому, що екзистенціальна криза у Антуана Рокантена підкріплена внутрішніми інсайтами і розумінням того, що йому доведеться здійснити своєрідний апгрейд особистості і пройти непростий шлях заперечення абсурдності і етап подолання даності речей. Не зайвим буде сказати про те, що трансформація реальності серйозно вплинула на світосприйняття головного героя роману Жана-Поля Сартра «Нудота» Антуана Рокантена, спричинивши розрив причинно-наслідкових зв’язків та нівелювання його стійкої системи понять і усіх смислоутверджуючих орієнтирів, які склали основу його світогляду.

Висновки. В межах даного дослідження було розкрито сутність феномену особистості, як носія свободи волі в контексті філософських поглядів Жана-Поля Сартра. В ході дослідження, по-перше, було визначено, що суб’єкт є творцем власної історії, який вдається до тоталізації відчужених елементів, які превалюють над його індивідуальністю. Тут йдеться про те, що він поєднує між собою соціальну структуру суспільства та матеріальний світ об’єктів (сферу матеріального виробництва) і таким чином розширює простір своєї свободи. По-друге, підкреслено, що особистість володіє свободою волі, індивідуальністю та своєрідним баченням світу. По-третє, виявлено, що екзистенціальна криза особистості пов’язана з відчуттям абсурдності буття і втратою сенсу життя. У сучасному світі індивід (прим. прикладом якого є головний герой сартрівського роману «Нудота» – Антуан Рокантен) відчуває себе відчуженою істотою, яка намагається замаскувати свою індивідуальність та вписати її в «стандарти» об’єктивного світу (сім’ї, суспільства і т. д.), які викликають у нього «нудоту» через те, що вони відстоюють принципи несправжнього існування.

Список використаних джерел:

1. Durt C. (2020). The Embodied Self and the Paradox of Subjectivity / Christoph Durt – Springer Nature – Husserl Studies – Vol. 36. Issue 1. – Pp. 69–85. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10743-019-09256-4>
2. Garrido D. R. (2021). Forms of Life and Subjectivity: Rethinking Sartre’s Philosophy / Daniel Rueda Garrido – Cambridge – UK : Open Book Publishers – 333 p. – DOI: 10.11647/OBP.0259
3. Giordano B. (2021). Jean-Paul Sartre: The Consciousness and the Self / Braulio Giordano – USA – Novi, Michigan – Philosophy International Journal (PhIJ). – Vol. 4. Issue 2: 000172. – Pp. 1–5. – DOI: 10.23880/phij-16000172
4. Greaves T. (2022). Magic, Emotion and Practical Metabolism: Affective praxis in Sartre and Collingwood / Tom Greaves – London & New York – Routledge Classics: Taylor & Francis Group Ltd. – Journal of the British Society for Phenomenology, 53 (3), pp. 276–297. – URL: <https://doi.org/10.1080/00071773.2021.1906160>

5. Cloutier C. J. (2018). Love as Seeing in Truth: Sartre and Stein on Self-Constitution / Chase J. Cloutier – Boston College School of Theology and Ministry (Brighton, MA) – Lumen et Vita – Vol. 8. No. 2. – Pp. 1–11. – DOI: 10.6017/LV.v8i2.10505
6. Lamola M. J. (2020). On the transcendence of selfidentity: a philosophical account of Sartre’s personal praxis / Malesela John Lamola – London – Taylor & Francis Online Journals – African Identities. – 1–16 pp. – DOI: 10.1080/14725843.2020.1813082
7. Moura C. de (2019). Entre psicanálise e existencialismo: a estruturação da personalidade sob condição (Between psychoanalysis and existentialism: personality structuring under conditions) / Carlos Eduardo Ortolani Prado de Moura – Psicologia: Teoria e Pesquisa (Psychology: Theory and Research) – Juiz de Fora. – Vol. 13. No. 2. – Pp. 24–41. – DOI: 10.34019/1982-1247.2019.v13.27188
8. Sartre J.-P. (2004). Critique of Deialectical Reason. Theory of Practical Ensembles (Volume 1) / Jean-Paul Sartre – Translated French language from by Alan Sheridan-Smith; Edited by Jonathan Réé; Foreword by Fredric Jameson – London & New York – Verso. – 835 p.
9. Sartre J.-P. (2004). The Transcendence of the Ego A sketch for a phenomenological description / Jean-Paul Sartre – Translated French language from by Andrew Brown with an introduction by Sarah Richmond – London & New York – Routledge Classics – Taylor & Francis Group Ltd. – 45 p.
10. Сартр Ж.-П. (2017). Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / Жан-Поль Сартр – Серия: Философия – Neoclassic. Перевод с французского языка В. И. Колядко. – Москва : Издательство АСТ. – 928 с.
11. Сартр Ж.-П. (2019). Тошнота / Жан-Поль Сартр – Серия: Эксклюзивная классика. Перевод с французского языка Ю. Я. Яхниной. – Москва : Издательство АСТ. – 320 с.

References:

1. Durt, C. (2020). The Embodied Self and the Paradox of Subjectivity / Christoph Durt – Springer Nature – Husserl Studies. – Vol. 36. Issue 1. – Pp. 69–85. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10743-019-09256-4> [in English]
2. Garrido, D. R. (2021). Forms of Life and Subjectivity: Rethinking Sartre’s Philosophy / Daniel Rueda Garrido – Cambridge – UK : Open Book Publishers – 333 p. – DOI: 10.11647/OBP.0259 [in English]
3. Giordano, B. (2021). Jean-Paul Sartre: The Consciousness and the Self / Braulio Giordano – USA – Novi, Michigan – Philosophy International Journal (PhIJ). – Vol. 4. Issue 2: 000172. – Pp. 1–5. – DOI: 10.23880/phij-16000172 [in English]
4. Greaves, T. (2022). Magic, Emotion and Practical Metabolism: Affective praxis in Sartre and Collingwood / Tom Greaves – London & New York – Routledge Classics: Taylor & Francis Group Ltd. – Journal of the British Society for Phenomenology, 53 (3), pp. 276–297. – URL: <https://doi.org/10.1080/00071773.2021.1906160> [in English]
5. Cloutier, C. J. (2018). Love as Seeing in Truth: Sartre and Stein on Self-Constitution / Chase J. Cloutier – Boston College School of Theology and Ministry (Brighton, MA) – Lumen et Vita. – Vol. 8. No. 2. – Pp. 1–11. – DOI: 10.6017/LV.v8i2.10505 [in English]
6. Lamola, M. J. (2020). On the transcendence of selfidentity: a philosophical account of Sartre’s personal praxis / Malesela John Lamola – London – Taylor & Francis Online Journals – African Identities. – 1–16 pp. – DOI: 10.1080/14725843.2020.1813082 [in English]
7. Moura, C. de (2019). Entre psicanálise e existencialismo: a estruturação da personalidade sob condição (Between psychoanalysis and existentialism: personality structuring under conditions) / Carlos Eduardo Ortolani Prado de Moura – Psicologia: Teoria e Pesquisa (Psychology: Theory and Research) – Juiz de Fora. – Vol. 13. No. 2. – Pp. 24–41. – DOI: 10.34019/1982-1247.2019.v13.27188 [in English]
8. Sartre, J.-P. (2004). Critique of Deialectical Reason. Theory of Practical Ensembles (Volume 1) / Jean-Paul Sartre – Translated French language from by Alan Sheridan-Smith; Edited by Jonathan Réé; Foreword by Fredric Jameson – London & New York – Verso. – 835 p. [in English]
9. Sartre, J.-P. (2004). The Transcendence of the Ego A sketch for a phenomenological description / Jean-Paul Sartre – Translated French language from by Andrew Brown with an introduction by Sarah Richmond – London & New York – Routledge Classics – Taylor & Francis Group Ltd. – 45 p. [in English]
10. Сартр, Ж.-П. (2017). Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии [Being and Nothingness. An Essay on Phenomenological Ontology] / Жан-Поль Сартр – Серия: Философия – Neoclassic. Перевод с французского языка В. И. Колядко. – Москва : Издательство АСТ – 928 с. [in Russian]
11. Сартр, Ж.-П. (2019). Тошнота [Nausea] / Жан-Поль Сартр – Серия: Эксклюзивная классика. Перевод с французского языка Ю. Я. Яхниной. – Москва : Издательство АСТ – 320 с. [in Russian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.24>

KOBIECE WIZJE TOPOSU WOJNY W POWIEŚCIACH HORICHA ZERNIA „CÓRECZKA” I GASKI SHYJAN „ZA PLECAMI”

Dmytro Prysivok

aspirant Katedry Literatury i Metodyki jej Nauczania, Historii Kultury i Dziennikarstwa Nieżyńskiego Państwowego Uniwersytetu imienia Mikołaja Gogola (Nieżyn, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2877-3200

prysivok.dmytro@gmail.com

Adnotacja. Artykuł zwraca uwagę na jedną z grup tekstów o wojnie na wschodzie Ukrainy z okresu operacji antyterrorystycznej, a mianowicie prozę kobiecą. Przedmiotem badań są powieści Gaski Shyjan „Za plecami” i Tamary Horicha Zernia „Córeczka”. Przedmiotem są toposy wojenne w oznaczonych tekstach.

W pracy, poprzez całościową analizę tekstu, wyróżnia się toposy, którymi autorzy żywo ilustrują sytuację kobiet w czasie wojny. Upewnia się interakcja toposów między sobą. Wyróżnia się wspólne i charakterystyczne cechy przedstawiania wojny w obu dziełach na poziomie toposu.

Dzięki analizie ujawniono, że powieści koncentrują się na kobiecym cierpieniu, jednak ucieleśnienie tego toposu jest inne, ponieważ naruszają różne problemy w tekstach. W szczególności Horicha Zernia przedstawia okupowaną przestrzeń Donbasu, a Gaska Shyjan – kontrolowany i daleki od frontu Lwów.

Słowa kluczowe: topos wojny, przestrzeń wojny, proza kobieca, topos cierpienia, mortality, topos śmierci, sytuacja społeczna.

WOMEN’S VISIONS OF THE TOPOS OF WAR IN THE NOVELS OF HORIHA ZERNIA “DAUGHTER” AND HASKA SHIAN “BEHIND THE BACK”

Dmytro Prysivok

Postgraduate Student at the Department of Literature, Methods of its Teaching, History of Culture and Journalism of Mykola Gogol Nizhyn State University (Nizhyn, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2877-3200

prysivok.dmytro@gmail.com

Abstract. The article highlights one of the groups of texts about the war in eastern Ukraine during the ATO period, namely women’s prose. The object of the research is the novels of Haska Shiyian “Behind the back” and Tamara Gorikha Zernya “Daughter”. The topos of war specified in texts is the subject.

In the work, through a holistic analysis of the text, topos are singled out, which vividly illustrate the position of women during the war. The interaction of topos among themselves is evidenced. The common and distinctive traits of the war depiction are distinguished at the topos level in both texts.

Through the analysis, it was found that in both novels is focused the attention to women’s suffering, however, the embodiment of this topos is different, since the authors raise different issues in the texts. In particular, Gorikha Zernya describes the occupied space of Donbass, and Gaska Shiyian represents Lviv, controlled by Ukraine and far from the front.

Key words: topos of war, space of war, women’s prose, topos of suffering, mortality, topos of death, social situation.

ЖІНОЧІ ВІЗІЇ ТОПОСУ ВІЙНИ В РОМАНАХ ГОРІХА ЗЕРНЯ «ДОЦЯ» ТА ГАСЬКИ ШИЯН «ЗА СПИНОЮ»

Дмитро Присівок

аспірант кафедри літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2877-3200

prysivok.dmytro@gmail.com

Анотація. У статті звертається увага на одну з груп текстів про війну на сході України періоду АТО, а саме жіночу прозу. Об’єктом дослідження є романи Гаськи Шиян «За спиною» та Тамари Горіха Зерня «Доця». Предметом – топоси війни в означених текстах.

У праці шляхом цілісного аналізу тексту виокремлюються топоси, якими авторки яскраво ілюструють положення жінок під час війни. Засвідчується взаємодія топосів між собою. Виокремлюються спільні та відмінні риси зображення війни в обох творах на рівні топосу.

Шляхом аналізу виявлено, що в романах фокусується увага на жіночих стражданнях, втім втілення цього топосу відрізняється, оскільки авторки порушують у текстах різну проблематику. Зокрема, Горіха Зерня зображує окупований простір Донбасу, а Гаська Шиян – підконтрольний і далекий від фронту Львів.

Ключові слова: топос війни, простір війни, жіноча проза, топос страждань, mortality, топос смерті, суспільна ситуація.

Вступ. Початок війни на Донбасі у 2014 р. став великою трагедією, яку намагалася висвітлити в художніх творах досить велика кількість авторів. Як одну з груп текстів про війну періоду АТО/ООС деякі науковці, зокрема Н. Герасименко, виділяють жіночу літературу, цікаву тим, що представляє унікальний жіночий досвід війни. До цієї категорії належать книги «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» М. Матіос, «Гудзик – 2» І. Роздобудько, «Ти зробив усе, що міг» Г. Вдовиченко, «Мій тато став зіркою» Г. Кирпи та інші. Окремо варто розглянути романи Гаськи Шиян «За спиною» та Горіха Зерня «Доця». Перший отримав відзнаку «Книга року ВВС-2019», Літературну премію ЄС, Всеукраїнську премію «ЛітАкцент року» (2019) та виграв пітчінг Одеського кінофестивалю. Роман «Доця» отримав нагороду «Книга року ВВС-2019» та «Національну премію імені Тараса Шевченка» (2022). Обидва тексти стали об'єктом гучних обговорень та отримали велику кількість рецензій.

Обидва романи досліджувала в праці «Поza межами бою» О. Пухонська. Науковиця розглянула роман «За спиною» в контексті суспільної травми 1990-х, на яку наклалася війна. У цьому тексті О. Пухонська аналізує моделі поведінки жінок під час такої кризової ситуації. У романі «Доця» дослідниця виокремлює питання пам'яті та контрпам'яті на землях Донбасу, розглядає, яким чином Тамара Горіха Зерня описує формування ідентичності його жителів та якою є для них війна. О. Сидоренко досліджує, у який спосіб у романі Г. Шиян «За спиною» війна втілюється як фактор, що підштовхує до перегляду патріархальних традицій в українській культурі. Т. Гребенюк аналізує топоси, за допомогою яких відбувається «занурення» читача в текст роману «За спиною». Також Т. Гребенюк вивчає продуктивність стратегій експериментальності в романі Тамари Горіха Зерня «Доця». І. Ренчка на прикладі «Доці» досліджує мовну поведінку та мовну стійкість українців. Як бачимо, обидва тексти вже мають низку присвячених їм наукових публікацій, але питання топосу війни в них розглядалося лише дотично. Зважаючи на це, виправданою є **мета** нашої роботи, а саме: проаналізувати особливості жіночих візій топосу війни в романах Горіха Зерня «Доця» та Гаськи Шиян «За спиною». Для її досягнення потрібно виявити топоси війни в текстах, дослідити риси їх оприявлення та порівняти.

Основна частина. Немало критиків звернули увагу на те, що в окреслених текстах зображується власне вплив війни на жінок, зокрема О. Забужко назвала свій огляд на «Доцю» «Жінка в Донецьку». Науковиця говорить, що «внесла б «Доцю» Тамари Горіха Зерня... у список обов'язкової до читання мемуаристики – і не тільки української» (Забужко, 2019). Віднесення тексту до мемуаристики вона пояснює передмовою до книги, у якій авторка називає її «документальною книгою настільки, наскільки це можливо для художнього твору: усі герої мають прототипів, усі події траплялися насправді, хоч і не всі з тими самими героями», а жанром роману О. Забужко називає “faction” – змішання fact та fiction, тобто документальної та художньої літератури (Забужко, 2019).

О. Коцарев стверджує, що «Доця» – класичний динамічний пригодницький роман про українсько-російську війну в житті однієї молодої жінки з Донецька, яка з початком подій вирішує не ховатись і вичікувати, а активно стати на захист своєї країни» (Коцарев, 2020). Дійсно, сюжет «Доці» насичений подіями, хоча безпосередніх бойових дій у ньому небагато. У романі досить докладно змальовуються моменти, які відбувалися в Донецьку під час Євромайдану та багато подробиць із життя мешканців міста, волонтерів. Включно з головною героїнею більшість персонажів – жінки, тож і війну ми прочитаємо через жіночі дії та жіночі проблеми, пов'язані з нею.

Головна героїня жива і вразлива. Вона не може встояти, коли бачить чуже горе, і кожен раз, коли Ельф може хоч чимось допомогти пригнобленим або ж перешкодити ворогу, вона це робить. Через ці постійні втручання протагоністка потрапляє в ситуації, які ілюструють становище жителів окупованих територій, зокрема жінок. Звісно ж, умови життя й ставлення до них не є людськими: в часи окупації жінка втрачає свою суб'єктність і перетворюється на об'єкт для знущань. Одним із найважливіших епізодів тексту є врятування Доцею Тетяни та її дочки: «Її шукають восьмий день. Саме стільки Аня провела в підвалі. І Ані чотирнадцять років. Господи всеблагий, я не хочу знати деталі... ..А мене сказали ползти за ним на животе и выгирать кровь на полу одеждой. Я не хотела, но следователь ударил несколько раз, я упала. Говорил, что хохлов нужно к чистоте приучать» (Тамара Горіха Зерня, 2019: 126). Врятування дівчини відбулося майже чудом через втручання Доці, інакше її страждання б продовжувалися, можливо, до смерті. На окупованих територіях діє безправ'я, тож для Тетяни (матері Ані) не було жодних гарантованих і законних способів врятувати дівчину та відновити справедливість. Таким чином Горіха Зерня представляє читачу простір, де ледь не єдиною стратегією виживання для жінки є покладатися на допомогу таких, як і вона: жінок, які страждають через окупаційні дії.

Дехто з жителів міста обирає втечу в Росію (родина Ліди, працевластувачі Оксани), але люди, які постраждали через так звану ДНР і хочуть втекти до України чи шукають, як допомогти іншим, приходять до Доці, бо вона носійка української ідентичності й місток, який з'єднує окуповані території з тілом України. Можна зробити припущення, що авторка прописує її спасителькою Донбасу, що рятує страждених, подібно Ісусу. Таку думку бачимо й у деяких рецензентів, зокрема Т. Петренко, яка проводить паралелі між Ісусом і Богородицею та Доцею і її матір'ю, яку теж звали Марія, а також звертає увагу на те, що Доця теж була оголошена померлою, але віднайшлася живою, що є безсумнівною алюзією на воскресіння (Петренко, 2020).

Чоловічі образи в тексті теж є, ті ж Роман і Борисович. Це позитивні, колоритні персонажі, але центром їхньої «банди» є саме Доця. Чоловіки допомагають їй впоратися з проблемами, проте головна увага фокусується на жінках. Наприклад, у безвиході до неї приходять Ліда, ошукана жінка, родина якої вирішила кинути її без нічого та виїхати в Росію. Доця звертається за допомогою до друзів, які вирішують питання з родичами

жінки, але центральна увага зосереджується на душевних стражданнях Ліди, пов'язаних із втратою всього свого життя та небезпекою для дітей. Сцена, у якій розлучена мати в розпачі чавить яйця, яскраво показує рівень її відчаю, адже, як зазначає Г. Улюра «це ж має бути саме яйце... символ світової гармонії, символ початку й кінця», тобто рівень страждань жінки-матері, особи, яка приносить у світ життя, порівнюється з руйнуванням світу (Улюра, 2019).

Трагедію збиття літака Boeing 777 російськими окупантами Тамара Горіха Зерня теж передає через жіночих персонажів. Загубившись в одній із поїздок, Доця зустрічає божевільну жінку й припускає, що та вжила наркотики, але скоро стикається з жахом, який змусив ту жінку зійти з розуму: рештки мертвих тіл розкиданих обійстям. Психіка головної героїні теж не витримує такого видовища, і вона щосили втікає не роздумуючи. Г. Улюра коментує цю сцену так: «Ані винних, ані покараних у тій історії – є безумна жінка, мертве жіноче тіло і жінка, що рятується втечею... І так, самі жінки в тій війні – мертві, божевільні, тимчасово уцілілі» (Улюра, 2019). Зіткнувшись із такою сліпою жорстокістю Доця обирає єдину можливу стратегію – втечу. Рівень тиску на її психіку в цей момент сягає рівня, який людина не може витримати не збожеволівши, що й сталося з жінкою, яка жила поблизу місця трагедії.

Також цей момент є одним із найяскравіших, який ілюструє війну як простір смерті. Саме кілька яскравих епізодів, які пов'язані зі смертю, є переломними для Доці, оскільки через них відбувається поділ життя жінки на «до» та «після». Точка неповернення для неї настає ще до початку бойових дій, а саме, коли під час демонстрації, яку мала захищати міліція, дістає важке поранення один із її учасників і гине в кареті швидкої на очах у жінки. Під час цього епізоду найбільш явно вперше війна проявляється як смерть, і далі навколо жінки розвертається нова мертва воєнна реальність. У той же вечір, зайшовши в бар, жінка бачить усіх відвідувачів мертвими: «Увесь бар, і відвідувачі, і офіціанти були мертвими. Фігури витончилися, ніби на пласкому екрані, а темні та порожні місця поряд із ними більше не були порожніми» (Тамара Горіха Зерня, 2019: 67). Досить прикметним є те, що перша смерть настає ще до появи російських військових і захоплення влади, адже регіон був цілком для ворожої пропаганди, яка тримала його населення в полоні шкідливих людій.

О. Пухонська, досліджуючи ідентичнісний простір війни в романі, слушно зазначає, що «лейтмотивом практично всіх літературних творів, що порушують проблему сучасної російсько-української війни, є різні види травми (історична, культурна, національна, індивідуальна), яка так чи так прочитується і як причини, і як мотиваційний чинник певної поведінки персонажів, за якими здебільшого стоять або реальні прототипи, або збірні образи донбаської дійсності» (Пухонська, 2022: 50). Можна сказати, що весь простір Донбасу, що втілюється в романі на прикладі Донецька, травмований процесом русифікації й нав'язування радянських наративів. Пропаганда зробила місто вразливим і значною мірою прихильним до загарбників, що виглядає хворобливим симптомом травми для жителів регіону. Однією з жінок, які підтримують так званих «ополченців» є баба Степа. Її стратегія виживання – це прихильність до нової влади. Втім вона не є продуктивною й не надає захисту: «Закрили на заводі на три дні. Не давали спати, ні разу не погодували, тримали в підвалі, а зрештою викинули в чому стояла, без авто, грошей і документів» (Тамара Горіха Зерня, 2019: 255). На її прикладі ми бачимо, що простір війни є однаково небезпечним для всіх жінок, незалежно від їхніх поглядів, а для окупанта немає «своїх».

Тож письменниця Тамара Горіха Зерня в романі «Доця», змальовуючи збройний конфлікт на Донбасі, досить глибоко проникає в його корені й звертає увагу на те, що це гібридна війна, яка інформаційно почалася давно, оскільки на момент вторгнення жителі регіону вже перебували під впливом пропаганди, і їхня ідентичність була значною мірою сформована нею. Таким чином війна в широкому сенсі розділила українців Донбасу на людей із патріотичними поглядами та колаборантів.

Окрім цього війна постає як травмуючий та мертвий простір, поширення якого забирає в усіх, кого він захоплює, можливість жити, як раніше. Важливим є те, що війна зображується через призму жіночого бачення. Більшість проблем, які порушуються в тексті, стосуються становища жінок на війні, тож справедливим буде заявити, що в «Доці» війна – це топос жіночих страждань. До того ж під стражданнями мається на увазі саме існування на окупованих територіях. Письменниця описує стратегії виживання, до яких доводиться вдаватися жінкам. Головною з них є гуртування, яке ми бачимо на прикладі Доці, яка стає договороказом, до якого сходяться інші жінки. Також знаходимо в тексті стратегію втечі, яка втілюється й через тих, хто приходиться до Доці для того, щоб виїхати на підконтрольні Україні землі, і через тих, хто виїжджає до Росії, втім у цьому випадку втеча є лише позірною, бо жертви самі йдуть в руки свого кривдника. Ще однією стратегією виживання є співпраця з окупантом, яка може бути навіть щирою, як у випадку баби Степи. Однак цей шлях є результатом обману та пропаганди і в результаті теж призводить до страждань.

Зображенням становища жінки під час війни періоду АТО в романі «За спиною» пройнялася й Гаська Шиян, але вона підійшла до цієї проблеми інакше. Шиян у своїй книзі відходить від зображення АТО, баталій, злочинів окупаційної влади чи внутрішнього світу солдатів, натомість надавши перевагу змалюванню міста, у якому бойові дії не відбуваються, та його людей. О. Пухонська зазначає, що «основна мета «За спиною» – виявити психологічну реакцію на війну соціуму поза фронтом – на території України, показати її гібридний характер, коли перемога видається не спільною ціллю, а ефемерними, радше політичними гаслами» (Пухонська, 2022: 23).

Розповідь у романі ведеться від імені головної героїні – працівниці ІТ-компанії Марти. На сході України – розпал війни, Мартиному хлопцю Максу приходиться повістка, і він вирішує їхати на військові навчання. Навколо стосунків Марти та Макса, у які втрутилася війна, і розвивається сюжет, хоча насправді план

розповіді ширший. Авторка в інтерв'ю Олегові Коцареву говорить про те, що «текст значно більше, ніж про війну, війна тут – тло, обставини, у які ми всі потрапили, того зовсім не чекаючи, тож кожен шукає власні способи до них адаптуватися» (Коцарев, 2019).

Головна героїня – це молода, фінансово забезпечена жінка, яка значною мірою звільнена від патріархальних стереотипів мислення. Проте голодне дитинство у квартирі в панельному будинку стало для Марти травматичним. Ряди будинків, споруджених у радянські часи, пустирі, покинуті будівлі та інші місця, позбавлені людського догляду, викликають у жінки відчуття небезпеки і страх смерті. Від будь-яких явищ, забарвлених для неї моральністю, жінка намагається сховатися в непомірному споживацтві та сексі. На таке сприйняття світу головної героїні накладається війна, що розлучає її з хлопцем. Марта спустошена через цю подію, адже вона любила Макса, але в її свідомості виникає протиставлення себе війні, і виходить, що з цієї пари хлопець вибрав другу. Війна в цьому випадку обмежується для неї моральним змістом, тож для Марти проходження служби значить, що Макс, обираючи між життям і смертю, обрав другу.

Так мимоволі жінка опиняється в статусі дівчини солдата, який стає для неї тягарем, адже вона намагається дистанціюватися від усього морального, а солдати й війна для головної героїні – це майже синоніми: «...у кожного всередині сидить маленький солдатик, який мечеться постійно туди-сюди, підстрибує, щомиті бере когось на мушку і зводить курок. Його плющить від бажання знищувати, причому не міфічну росу на сонці, – він прагне перетворювати людей на шматки м'яса з очима» (Шиян, 2019: 25). Момент, коли Марта під час відвідин військової частини бажає сексу з Максимом, але не може змусити себе піти з ним у кімнату для побачень, є важливим, оскільки це епізод, у якому життя програє смерті – секс, який, на думку Т. Гребенюк, є для Марти найбільш вітальним із можливих досвідів, поступається страху смерті (Гребенюк, 2019: 8).

Набуття нової соціальної ролі підштовхує Марту до занять, які б відповідали її статусу – вона стає волонтеркою й знайомиться з іншими жінками, так чи інакше пов'язаними з війною. Втім, дівчина старастся по змозі уникати волонтерської роботи, бо вона змушує її весь час стикатися з сім'ями, яких зачепили війна та смерть: «Дивно, що людині, яка щодня бере на себе відповідальність за виконання серйозних бізнес-процесів, може бути по-дитячому страшно і неприємно зіткнутися з чимось буденним, що, в принципі, і так її оточує» (Шиян, 2019: 59). Подібними епізодами рясніє весь текст, адже ні робота Марти з волонтерками, ні зустріч із Максимом, ні заняття спортом чи придбання непотрібних речей не дозволяють їй забути про свої страхи. Старі травми не дають жінці повноцінно влитися в ту роль, якої від неї очікують, як від жінки військового. Так війна поза зоною ведення бойових дій на Донбасі стає суспільною ситуацією, яка ставить жінок у певне положення, вихід з якого передбачає осуд. Марта звертає увагу на те, як образ чоловіка відразу очищується від негативних рис, а на жінку накладається обов'язок чекати його й усіляко підтримувати: «...самі поліцейські, заявляли, що згвалтування в шлюбі нонсенс, а втішати чоловіка з посттравматичним синдромом – її прямиий подружній обов'язок, в тому числі і перед Батьківщиною. Подумаєш, вмастив ляпаса в процесі спокушання – значить, заслужила» (Шиян, 2019: 161).

Представлені в романі й будні сімей внутрішньо переміщених через війну осіб, у яких жінки теж лпняються в скрутному становищі. Через втрату майна й звичаєння до життя в новому місці часто в гірших умовах, ніж раніше, на них звалюється безліч обов'язків, Жінки, яких Марта відвідує в рамках волонтерства, просто не можуть думати про відпочинок через брак часу, але й можливості для нього не мають через матеріальну скруту, поглиблену війною: «Ця замучена жінка чомусь твердо асоціювалася з вареною ковбасою, яку оживив якийсь жорстокий жартівник. Вона явно давно не мала часу помити голову, невідомо коли знімала з себе цей халат і викликала стільки співчуття, що хотілося якнайшвидше залишити її в спокої» (Шиян, 2019: 65).

Гаська Шиян не ідеалізує образи волонтерів чи учасників АТО. В одному з інтерв'ю вона говорить: «...будь-яка героїзація персонажів – це антонім олюднення, бо неодмінно передбачає замовчування певних рис, думок, реакцій. У всіх наших діях і вчинках (суб'єктивно хороших чи поганих) завжди є внутрішні, глибинні мотиви, які до них спонукають, і мені цікаво в цьому розбиратися. Чи готове до такого аналізу суспільство – важко сказати, адже людям часто потрібні «позитивні ідеали» (Інтерв'ю з автором. Гаська Шиян, 2019). Авторка хоче показати, що в умовах війни жінка теж людина, а не образ, зведений до кількох ролей. Головна героїня роману бачить навколо себе осіб, які впевнені, що жінка солдата мусить бути щаслива від того, що її чоловік чинить героїчну справу. Втім, на прикладі її подруг-волонтерок та самої Марти авторка хоче показати наскільки виснажливим є таке існування, коли ти мусиш робити лише те, чого від тебе очікують, навіть якщо й сама не проти цієї роботи, адже Ольга, Катя та Елла не сприймають волонтерства як тягар, хоча воно все одно виснажує їх.

У тексті прочитується думка, що відпочинок, а тим більше розваги, у суспільній уяві – це недопустима розкіш для волонтерок. Коли жінки вибираються в нічний клуб, Ольга повертається додому найпершою після телефонного дзвінка, який відразу змінює її настрій. Подібне відчуває й головна героїня, пишучи повідомлення Максіві: «Ну як, добре потусила?!». І попри її нейтральний текст я інтуїтивно відчуваю, що вона сповнена образи на те, що я мала необережність розважитися. Ми з дівчатами свідомо не чекінилися і не постили селфі – активним волонтеркам не бажано світити легковажні сторони свого життя» (Шиян, 2019: 143).

Поїздка до Франції стає для Марти способом відволіктися від усього, що пригнічує. У цій утечі жінка намагається максимально забути, тому й залишається на тиждень після від'їзду дітей. Секс, що є для дівчини найбільш вітальним досвідом, – остання відчайдушна спроба втекти від думок про війну, з якою її

насамперед пов'язує Макс, почуття до якого поступово холонуть. Тому вона й наважується зрадити хлопця, адже почувається закордоном ніби в іншому світі, вільному від війни, бідності, смерті. Проте дівчина помиляється, бо навіть у безпечній, на її думку, Ніцці, її коханець гине в теракті. Це ламає Марту, вітальність зраджує її там, де вона цього не очікувала. Психологічно травмована жінка пориває стосунки з Максом, намагаючись надалі максимально уникати всього, що хоч якось пов'язане з війною: «Щойно хтось заводять розмову на мілітаристично-політичні теми, я починаю від'їжджати. Краще триматися осторонь людей зі зброєю незалежно, на чийй вони стороні» (Шиян, 2019: 229). Шляхом вирішення своїх проблем вона обирає ізоляцію від інших людей. Марта – це образ жінки, у якої є своє минуле і власне життя, але війна стає соціальною ситуацією, що накладає на неї ролі, до яких вона не готова, і тому намагається опиратися їм усіма способами. Цей супротив, врешті, не є продуктивним, оскільки війна, навіть локалізована в одному регіоні країни, – занадто широке явище, яке охоплює різні сторони життя людей, і її важко просто ігнорувати, хоча авторка й залишає за головною героїнею таке право.

Якщо прибрати з роману війну, то залишається здебільшого критика пострадянського консервативного суспільства та нарікання на долю жінки в ньому. Але війна значно обтяжує цю картину, створюючи нову суспільну ситуацію, у якій вибір дуже звужується. Авторка зображує ситуацію, у якій перед жінкою стоїть вибір між двома варіантами, і обидва можуть бути однаково обтяжливими. Перед нами постають моральні питання, актуальні для воєнної ситуації в Україні періоду війни на Донбасі до повномасштабного вторгнення Росії: чи зобов'язана жінка солдата бути волонтеркою, чи має волонтерка право на розваги, чи мусить вона зберігати вірність хлопцю, якщо почуттів більше нема тощо. Марта намагається відповісти на ці питання схвально й уникнути засудження, але життя волонтерки виснажує її, бо психологічна травма, завдана в дитинстві, виявляється надто глибокою. Зраджуючи Макса, й у такий спосіб відповідаючи «ні», вона теж завдає собі болю, бо свідомо обирає суспільний осуд. Розповідаючи історію головної героїні та інших жінок, авторка намагається донести читачу, «що війна – це не лише про патріотизм і національну самосвідомість. Усім нам треба ще й якось співіснувати в її контексті та поза ним», як зауважує Д. Харамуза в рецензії (Харамуза, 2019).

Отже, ми можемо зробити висновок, що війна в романі Гаськи Шиян «За спиною» представлена в першу чергу як топос суспільної ситуації, яка нав'язує жінці певні соціальні ролі і форми поведінки, особливо, якщо це жінка військовослужбовця. Марта – це образ жінки, яка не може вписатися ні в одну з представлених ролей: у неї не вистачає духу ігнорувати те, що відбувається, однак і повністю прийняти ситуацію й діяти, як Ольга, вона теж не може себе примусити, бо відчуває сильний дискомфорт. Це почуття викликане її страхом смерті, з якою асоціюється війна. Вплив на суспільне положення жінки та моральність – це основні риси топосу війни в романі Гаськи Шиян.

Висновки. Важливою при розгляді текстів про російсько-українську війну періоду 2014–2022 р. є жіноча проза. У текстах Тамари Горіха та Гаськи Шиян однією з головних проблем є становище жінки під час війни. Обидві авторки звертають увагу на те, що воно є травмуючим. У романі Горіха Зерня представлена й тілесна, і психічна травмованість, зумовлена війною, коли Гаська Шиян більше концентрується на психологічних аспектах травми, зважаючи на те, що для її персонажів війна відбувається далеко «за спиною».

Простір війни в обох текстах також мислиться як простір смерті, але в романі «За спиною» війна є лише одним із явищ, що може принести смерть, у «Доці» ж між образами смерті і війни можна поставити знак дорівнює. Тобто, якщо з пари «війна-смерть» обрати головне слово, то в Гаськи Шиян таким буде смерть, а в романі Горіха Зерня ці поняття майже рівнозначні, проте топос війни ширший.

Роман «Доця» зображує існування жінок в окупованому місті. Його авторка виписує стратегії виживання жінок під час війни, зокрема гуртування, втечу, співпрацю з окупантом. Втім, ні одна зі стратегій не звільняє від страждань і ризику загибелі. Тож одними з центральних у цьому тексті є топоси жіночих страждань та смерті.

Для Гаськи Шиян було важливо зобразити життя жінок у населеному пункті поза зоною бойових дій. Для неї війна втілюється головним чином як топоси суспільної ситуації та смерті. Згідно з логікою роману війна навішує на жінку нові соціальні ролі, до яких та може бути не готова, що загострює вже наявні травми та може призвести до нової.

Список використаних джерел:

1. Гребенюк Т. Наратив однієї втечі: просторові чинники занурення у світ роману Гаськи Шиян «За спиною». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2019. № 1. С. 5–10. DOI: 10.26661/2414-9594-2019-1-01
2. Забужко О. У війни – жіноче обличчя. URL: <https://www.dw.com/uk/оксана-забужко-у-війни-жіноче-обличчя/a-49571247> (дата звернення: 20.08.2022).
3. Інтерв'ю з автором. Гаська Шиян. URL: <https://fabulabook.com/osobysta-dumka/interv-yu-z-avtorom-gaska-shyian/> (дата звернення: 20.08.2022).
4. Коцарев О. «Доця»: пригодницький роман про війну, який «проситься» в серіал. URL: https://texty.org.ua/articles/99927/Доса_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakuj_prosytsya-99927/ (дата звернення: 21.08.2022).
5. Коцарев О. Гаська Шиян, письменниця: Тема сексу в українській літературі залишається табуованою (18+). URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/04/25/haska-shyian-3/> (дата звернення: 20.08.2022).
6. Петренко Т. Ісусе, синку: «Доця» як месія з Донбасу. URL: <https://chytomo.com/isuse-synku-dotsia-iak-mesiia-z-donbasu/> (дата звернення: 21.08.2022).
7. Пухонська О. Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі. Брустури : Дискурс, 2022. 288 с.

8. Тамара Горіха Зерня. Доця. Київ : Білка, 2019. 288 с.
9. Улюра Г. «Доця»: коли жінка убиває. URL: https://lb.ua/culture/2019/10/03/438650_dotsya_koli_zhinka_ubivaie.html (дата звернення: 21.08.2022).
10. Харамуза Д. Інший погляд на війну: відгук на роман Гаськи Шиян «За спиною». URL: <http://litakcent.com/2019/04/11/inshiy-poglyad-na-viynu-retsenziya-na-roman-gaski-shiyan-za-spinoyu/> (дата звернення: 21.08.2022).
11. Шиян Гаська. За спиною. Харків : Вид-во «Ранок»: Фарбула, 2019. 235 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/za-spinoyu-1879429.html> (дата звернення: 10.08.2020).

References:

1. Hrebenuk, T. (2019). Naratyv odniiiei vtechi: prostorovi chynnyky zanurennia u svit romanu Hasky Shyian “Za spynoiu” [The narrative of one escape: spatial factors of immersion in the world of Haska Shyian’s novel “Behind the Back”]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. № 1. Pp. 5–10. DOI: 10.26661/2414-9594-2019-1-01 [in Ukrainian]
2. Zabuzhko, O. (16.07.2019). U viiny – zhinoche oblychchia [War has a female face]. URL: <https://www.dw.com/uk/oksana-zabuzhko-u-viiny-zhinoche-oblychchia/a-49571247> (accessed: 20.08.2022). [in Ukrainian]
3. Interviu z avtorom. Haska Shyian [Interview with the author. Haska Shyian]. (19.05.2019). URL: <https://fabulabook.com/osobyta-dumka/interv-yu-z-avtorom-gaska-shiyan/> (accessed: 20.08.2022). [in Ukrainian]
4. Kotsarev, O. “Dotsia”: pryhodnytskyi roman pro viinu, yakyi “prosytsia” v serial [“Daughter”: an adventure novel about the war, which “begs” for a TV series] (17.02.2020). URL: https://texty.org.ua/articles/99927/Doca_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakyj_prosytsia-99927 (accessed: 21.08.2022). [in Ukrainian]
5. Kotsarev, O. Haska Shyian, pysmennytsia: Tema seksu v ukrainskii literaturi zalyshaietsia tabuiovanoiu (18+) [Haska Shyian, writer: The subject of sex in Ukrainian literature remains taboo (18+)] (16.04.2019). URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/04/25/haska-shiyan-3/> (accessed: 20.08.2022). [in Ukrainian]
6. Petrenko, T. Isuse, synku: “Dotsia” yak mesiia z Donbasu [Jesus, son: “Daughter” as a messiah from Donbas] (26.02.2020). URL: <https://chytomo.com/isuse-synku-dotsia-iak-mesiia-z-donbasu/> (accessed: 21.08.2022). [in Ukrainian]
7. Pukhonska, O. (2022). Poza mezhamy boiu. Dyskurs viiny v suchasni literaturi [Outside of combat. Discourse of war in modern literature]. *Brustury : Dyskursus*. 288 p. [in Ukrainian]
8. Tamara Horikha Zernia (2019). Dotsia [Daughter]. Kyiv : Bilka. 288 p. [in Ukrainian]
9. Uliura, H. “Dotsia”: koly zhinka ubivaie [“Daughter”: when a woman kills] (03.10.2019). URL: https://lb.ua/culture/2019/10/03/438650_dotsya_koli_zhinka_ubivaie.html (accessed: 21.08.2022). [in Ukrainian]
10. Kharamuza, D. Inshyi pohliad na viinu: vidhuk na roman Hasky Shyian “Za spynoiu” [Another view of war: a review of Haska Shyian’s novel “Behind the Back”] (11.04.2019). URL: <http://litakcent.com/2019/04/11/inshiy-poglyad-na-viynu-retsenziya-na-roman-gaski-shiyan-za-spinoyu/> (accessed: 21.08.2022). [in Ukrainian]
11. Shyian Haska (2019). Za spynoiu [Behind the back]. Kharkiv : Vyd-vo “Ranok”: Farbula. 235 p. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/za-spinoyu-1879429.html> (accessed: 10.08.2020). [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.25>

ZMIANA STANDARDÓW: JAK JĘZYKOZNAWCY TRAKTUJĄ NOWOTWORY JĘZYKOWE W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ

Maria Semenova

*aspirantka Katedry Lingwistyki Stosowanej
Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki
(Łuck, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-3370-7750

semenova.maria@vnu.edu.ua

Adnotacja. W artykule naukowym autor ma na celu nakreślenie podejść do badania słowotwórstwa, przedstawienie modeli słowotwórczych i reagowanie na językową krytykę zmian językowych. Do realizacji zadań zastosowano następujące metody: metoda wyszukiwania informacji podczas wyboru materiału badawczego; analiza definicji słownictwa i modeli słowotwórczych; metoda ciągłego pobierania próbek ze źródeł leksykograficznych; kontekstowa, funkcjonalna i metoda analizy definicji słownictwa w celu śledzenia cech językowych nowotworzeń języka angielskiego; deduktywno-induktywna metoda podsumowania danych i podsumowania wniosków z pracy. Artykuł naukowy zawiera 1) szeroki przegląd historycznych i współczesnych podejść do badania słowotwórstwa ze wskazaniem różnic w opisie diachronicznym i synchronicznym, cech perspektyw semasiologiczno-onomasiologiczno-perspektywicznych; 2) jasną klasyfikację głównych modeli słowotwórczych; 3) dyskurs na temat krytyki zmian językowych. Praca ma istotne znaczenie w kwestii uogólniania, usystematyzowania i aktualizacji współczesnych danych słowotwórczych. Perspektywiczność badań można prześledzić w potencjalnym wykorzystaniu materiałów i wyników w kursach normatywnych: „leksykologia”, „stylistyka”, „dyskursologia”, „sociolingwistyka”, a także w pisaniu podręczników i badaniach naukowców.

Słowa kluczowe: neologizm, nowotwory językowe, rozwój mowy, badania nad słowotwórstwem, modele słowotwórcze.

SHIFTING STANDARDS: HOW LINGUISTIC NEOLOGISMS ARE VIEWED FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

Maria Semenova

*Postgraduate Student at the Department of Applied Linguistics
Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-3370-7750

semenova.maria@vnu.edu.ua

Abstract. The author aims to outline approaches to the study of word formation, depict word formation models and respond to linguistic criticism of language changes. The following methods were used to fulfill the tasks: information-search method during the selection of research material; analysis of dictionary definitions and word-formation models; sampling from lexicographic sources; contextual, functional and method of analysis of dictionary definitions to trace the linguo-pragmatic features of English neologisms; deductive-inductive method for summarizing data and summarizing work conclusions. The scientific article contains a broad overview of 1) historical and modern approaches to the study of the word-forms with an indication of the differences between diachronic and synchronic description, features of semasiological and onomasiological perspectives; 2) the main word-forming models; 3) a discourse on the topic of criticism of language changes. The results can be potential used in normative courses: “Lexicology”, “Stylistics”, “Discourseology”, “Sociolinguistics”, as well as in the scientific research.

Key words: neologism, linguistic innovations, language development, word formation research, word formation models.

ЗСУВ СТАНДАРТІВ: ЯК МОВОЗНАВЦІ СТАВЛЯТЬСЯ ДО МОВНИХ НОВОУТВОРІВ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Марія Семенова

*аспірантка кафедри прикладної лінгвістики
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-3370-7750

semenova.maria@vnu.edu.ua

Анотація. У матеріалі наукової статті автор ставить на меті окреслити підходи до вивчення словотвору, зобразити словотвірні моделі та відреагувати на лінгвістичну критику мовних змін. Для виконання поставлених

завдань були застосовані наступні методи: інформаційно-пошуковий метод під час відбору матеріалу дослідження; аналіз словникових дефініцій та словотвірних моделей; метод суцільної вибірки із лексикографічних джерел; контекстуальний, функціональний та метод аналізу словникових дефініцій для простеження лінгвопрагматичних особливостей англійських мовних новоутворів; дедуктивно-індуктивний метод для узагальнення даних і підсумування висновків роботи. Наукова стаття містить: 1) широкий огляд історичних та сучасних підходів до вивчення словотвору із зазначенням відмінностей діахронічного та синхронічного опису, особливостей семасіологічної та ономасіологічної перспективи; 2) чітку класифікацію основних словотвірних моделей; 3) дискурс на тему критики мовних змін. Робота несе значну актуальність у питанні узагальнення, систематизації та актуалізації сучасних словотвірних даних. Перспективність дослідження прослідковується у потенційному використанні матеріалів та результатів у нормативних курсах: «Лексикологія», «Стилістика», «Дискурсологія», «Соціолінгвістика», а також при написанні навчальних посібників і в дослідженні науковців.

Ключові слова: неологізм, мовні новоутвори, розвиток мови, дослідження словотвору, словотвірні моделі.

«Спочатку було Слово»
Старий Завіт

Вступ. Сфера досліджень словотвору поширюється на вивчення закономірностей та шаблонів, що лежать в основі утворення складних лексем за допомогою існуючих лінгвістичних структур з метою формулювання правил та інших типів узагальнень. Основний інтерес словотворчих досліджень полягає у потребі узагальнення, систематизації та актуалізації сучасних даних.

Завданням нашого дослідження є окреслити історичну перспективу розвитку словотвору, включно з підходами та моделями до його вивчення та лінгвістичною критикою мовних змін, проаналізувати позамовні фактори-тригери для утворення нових слів у мові та відобразити найтиповіші словотвірні моделі. **Метою роботи** є окреслити процеси словотворчих досліджень в їх історичному розвитку.

Матеріалом дослідження слугували комплексні праці європейських лінгвістів – розроблений корпус англійських новостворених лексичних одиниць, онлайн словники сленгу та неологізмів: Word Spy, Wikipedia, Urban dictionary, Twittonary, NetLingo. Задля виконання поставлених завдань, були використані такі **методи досліджень** як метод суцільної вибірки із лексикографічних джерел; аналіз словникових дефініцій та словотвірних моделей; інформаційно-пошуковий метод для відбору та опрацювання матеріалу дослідження, необхідних для інтерпретації та формування корпусу неологізмів; контекстуальний, функціональний та метод аналізу словникових дефініцій для простеження лінгвопрагматичних особливостей неологізмів; метод дедукції та індукції для підсумування даних і формулювання висновків роботи.

Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання отриманих результатів у нормативних курсах з лексикології та стилістики, дискурсології, соціолінгвістики. Отримані в результаті дослідження дані можуть використовуватись при написанні навчальних посібників і в дослідженні науковців.

Результати та їх обговорення. Підходи до вивчення словотвору завжди були і будуть багатосторонніми. Одні підходи є спільними з іншими лінгвістичними дисциплінами, інші – специфічні чи виявляються у особливих формах. Як і в інших галузях лінгвістики, можна виділити історичні підходи і ті, що досліджують сучасну мову в її нинішньому стані. Історичні дослідження можуть проводитись у діахронічному (Kastovsky 2009: 1–14) або синхронічному ключі. Особливістю досліджень словотвору є те, що в синхронічних описах завжди є прихований діахронічний елемент, оскільки сама ідея про те, що складні лексеми є продуктами процесу словотворення, насправді має динамічну перспективу. У той час як синхронічний опис може покладатися виключно на спостереження парадигматичних відносин між словами, що мають одні і ті ж продуктивні елементи, то складні лексеми словотвору складають враження, що вони є результатом якогось масштабного процесу (Giacalone et al. 2013: 17–18).

Як і в інших областях лінгвістики, типологічні дослідження словотвору: 1) порівнюють різні мови з метою виявлення подібностей і відмінностей та 2) створюють універсальний достовірний опис словотвору в конкретній мові.

Словотворчі дослідження проводилися як у семасіологічній перспективі, яка була домінуючою, так і в ономасіологічній (Stekauer 1998: 21; 2005: 207–232). Семасіологічні дослідження спрямовані на опис структур та значень складних лексем та словотвірних моделей. При цьому вони починаються з вивчення існуючих складних лексем, наприклад *explanation, combination, description*, які мають однаково морфологічну структуру і тому допускають спільну історію словотворення за схемою $[V + (a)tion]$ (Müller 2015: 1–7). Тому в семасіологічних підходах на перший план виходить аналітичний аспект слухача чи читача, що зіштовхнувся зі складною лексемою, чи лінгвіста, який намагається виявити структурні узагальнення. Ономасіологічний підхід додатково враховує той факт, що компетентні мовці не лише здатні сегментувати складні слова на їх складові, а й використовують результати такого аналізу для власного генеративного потенціалу створення нових слів. Ономасіологічна перспектива відображає стан свідомості мовця під час спроби закодувати задану концептуалізацію у вигляді застосування словотвірної моделі. Наприклад, що вибирає мовець, намагаючись закодувати результат дії шляхом виведення іменника з дієслова: *-ization* як у *digitalization* ← *digital*; *-ment* як у *refreshment* ← *refresh*; *-ence* як у *dependeence* ← *depend*; *-ing* як у *walking* ← *walk*; *-al* як у *refusal* ← *refuse*; *-age* як у *breakage* ← *break*? З цього слідує, що ономасіологічний підхід відповідає синтетичному аспекту словотвору. Семасіологічний та ономасіологічний підходи розрізняються у плані можливості їх застосування в описових цілях. Через практично необмежений діапазон значень, які можуть бути виражені за допомогою сполук, особливо кореневих сполук, семасіологічний підхід є домінуючим у цій галузі.

Моделі словотвору. Однією з найбільш поширених класифікацією основних словотвірних моделей, що зустрічаються в мовах світу, є схема за Мюлером (Müller 2015: 22), наведена на рисунку нижче.

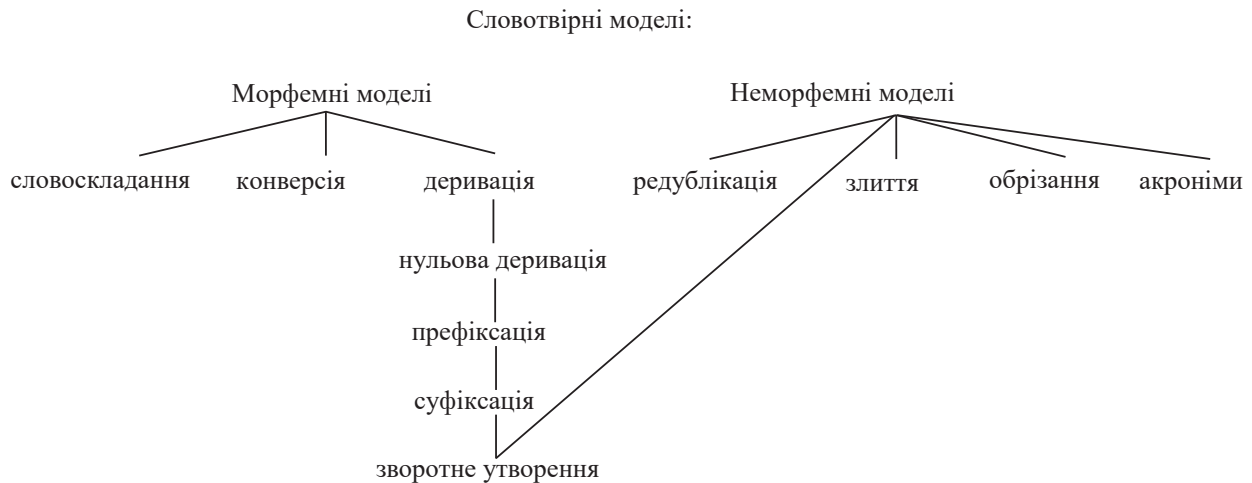

Рис. 1. Огляд словотвірних моделей за Мюлером

Словоскладання – це комбінація щонайменше двох лексем або слів (Bauer 2003: 33), основ (Giacalone et al. 2013: 17; Fleischer 2012: 366) та вільних лексичних морфем (Schmid 2016: 3–38). Словоскладання – один із найстаріших методів словотвору: *day's eye* → *daisy*.

За структурою складні слова класифікуються на нейтральні, морфологічні і синтаксичні. Нейтральні складні слова утворюються без сполучних елементів, простим додаванням основ:

а) прості нейтральні складні слова не містять афіксів у своїй структурі:

shop-window, bedroom, tallboy, sunflower;

б) похідні слова мають у св. структурі афікси:

golden-haired, film-goer, music-lover, early-riser;

с) скорочені слова:

TV-set, V-day, H-bag (handbag), T-shirt.

Морфологічні складні слова нечисленні, утворюються за допомогою сполучного елемента, цей тип словоскладання не є продуктивним: *Anglo-Saxon, handiwork, statesman, handicraft*.

Синтаксичні складні слова є рисами особливої англійської структури слова. Ці складні слова містять у своїй структурі численні ознаки синтагматичних відносин, типових для мови: артиклі, прийменники, прислівники. Ці слова за структурою нагадують словосполучення і пропозиції: *lilly-of-the-valley, good-for-nothing, know-nothing*. Саме у цій групі слів можна зустріти велику кількість неологізмів: *breakfast-in-the-bedder*.

Дери́вація – це процес додавання афікса до основи або пов'язаної лексичної морфемі до вільної, щоб створити нову лексему. Основними формами дери́вації є префіксація або префіксальна дери́вація, коли пов'язана морфема передує вільною, і суфіксація або суфіксальна дери́вація, коли порядок змінюється протилежним. Більш рідкісними є інфіксація і циркумфіксація. У деяких школах дослідження словотвору, в основному в англійських дослідженнях (Marchand 1969; Kastovsky 2009; Giacalone et al. 2013) нульова дери́вація або дери́вація нульової морфемі постулюється як ще один тип дери́вації, що виробляє нові лексеми шляхом додавання формально порожньої.

Конверсія – це словотвірний процес, який переносить лексему до нового класу слів без додавання явно маркованого суфікса. Форма перетвореного елемента не змінюється, тоді як його флективний потенціал, його синтаксична функція та його значення змінюються, отже елемент виявляє флективні, синтаксичні та семантичні властивості нового класу слів.

Морфемні процеси становлять ядро словотвору тому, що вони значною мірою регулярні і передбачувані, і тому піддаються узагальненню як правил чи схем.

Редублікація – це словотвірний процес, який включає повторення слова, словоподібного елемента або частини слова або в незмінному вигляді (наприклад, *hush-hush*), або з іншої гласної (наприклад, *hip-hop*) або іншої згідної (наприклад, *boogie-woogie*).

Злиття – це загальний термін для низки процесів, які, об'єднують дві і більше лексеми (подібно до словоскладання) та їх форми або шляхом скорочення однієї або обох вхідних лексем, або шляхом їх телескопії одна в одну у місцях, де їх форми перетинаються (відмінно від словоскладання).

На відміну від усіх інших словотвірних моделей, кліпінг (обрі́зання) та утворення акронімів зберігають денотативні значення вихідних лексем. Обидва процеси є лише процесами скорочення форми. Кліпінг – видалення початкових та/або кінцевих частин слів, може застосовуватися до окремих слів, у той час як акроніми, з деякими варіаціями, створюються шляхом видалення всього, крім початкових букв двослівних або довших виразів.

Тригери утворення нових слів. Мова – це складна кінематична система, як її дефінює лінгвістика. Будучи в своєму постійному розвитку, вона безперервно вдосконалюється, при цьому пам'ятаючи про своє минуле, проживаючи теперішнє та дбаючи про майбутнє. В наш час науково-технічного прогресу, інтенсивного громадсько-політичного життя, яке сповнене подіями міжнародного масштабу, весь час відбувається процес лексичного збагачення мови в цих напрямках. Всі зміни й процеси, які відбуваються в громадському житті, знаходять безпосереднє відображення в мові. Активне й свідоме відношення до ресурсів мови становить сутність самої культури мови. Насправді, саме цей безперестанний розвиток, який відображається в появі нових слів, є найважливішою умовою існування мови. Процес світопізнання, поява нових понять, прогрес науки і техніки, зміни в суспільстві відбуваються беззупинно, і вимагають від мови забезпечити мовців необхідною кількістю нових лексичних одиниць. Нові слова потребують не тільки кількісного фіксування, але й якісного аналізу.

З того часу, як люди винайшли мовні системи, мови піддаються постійним змінам: слова змінюються, деякі вимирають, а нові слова «винаходяться» або ре-утворюються знову і знову. Таке розширення словникового запасу необхідне, оскільки об'єкти, види спорту, критерії, стани, терміни, способи дії, контексти, події тощо, завжди мають бути описані та названі. У лінгвістиці цим явищем займається галузь морфології. «Морфологія займається побудовою слів і слів з найдрібніших будівельних блоків слів, вона ставить питання про комбінацію таких одиниць, як основи і афікси, вона виводить значення складних слів і робить зрозумілим, на основі яких механізмів виникають нові слова.» (Eisenberg, 2006: 201).

Одні слова відмирають, інші з'являються, треті із жаргонних стають літературними, четверті з літературних перетворюються народними. Коли доводиться знайомитися з походженням слів, розумієш, що мова, як і будь-який здоровий організм, вся в русі, в динаміці росту. Саме тому в лінгвістичній літературі справедливо зазначається, що питання зміни мови, яка є показником її якості, можна вважати центральним для характеристики її словникового складу.

Критика мовознавцями стрімкого напливу неологізмів та швидких мовних змін. У кожному поколінні є письменники, мовознавці, філологи та лінгвісти, серйозно стурбовані поточною деградацією їхньої мови. Більшість з них вважає, що покоління чи два тому мова була більш правильною. Сучасні лінгвісти сьогодні згодні з тим, що мовні зміни неминучі і неупинні, і самі по собі не є ні добрими, ні поганими. Але чому зміна мови завжди сприймається як деградація? Відповідь, яка була визнана лінгвістами лише в останні кілька десятиліть, полягає в тому, що сили руйнування та розпаду легше спостерігати, ніж сили будівництва та творення. Ці обидві сили постійно працюють, поступово видаляючи одиниці з мови та додаючи до неї нове (Дойчер 2005: 43).

Джордж Оруелл, написавши в журналі *Horizon* у 1946 році, заявив: «...більшість людей, які взагалі турбуються з цього приводу, визнають, що англійська мова перебуває у поганому стані» (Оруелл 1946: 136).

Зміна мови – далеко не явище 21-го століття. Від найпершого в історії англійського словника з трьома тисячами слів і до наших днів лексикографи зробили десятки спроб, або укласти найповніший словник англійської мови. Оксфордський словник англійської мови (*Oxford English Dictionary, OED*) є наймісткішим словником із понад 600 000 слів. І одне лише крайнє оновлення словника за період грудня 2021 – березня 2022-го року добавило 700 неологізмів. Щотримісяці у цьому словнику з'являється близько 900 нових слів, фраз, смислів та підсмислів. Швидкість включення нових слів до *OED* становить близько 4000 на рік. Застосувавши нескладну математичну формулу приходимо до висновку, що відсоткове збагачення англійської мови новими мовними одиницями сягає 0,66 % на рік. Це означає, що до 2150 року кількість слів англійської мови збільшиться вдвічі.

Та чому мовознавці не соромляться визнавати вороже ставлення до мовних новотворень? Впродовж останніх семи десяти років знавці мови скаржаться на один і той же зсув стандартів (Shariatmadari, 2019), хоч за цей період з'явилися найкращі твори англійської літератури. Сягаючи корінням в 14 століття письменники відчували, що говорять деградуючою, німецькою та «забрудненою» мовою. Ранульф Хігден вважав, що «в результаті змішання спочатку з датчанами, а потім з норманами, у багатьох народах постраждала мова землі, і деякі використовують дивні невиразні промови, балаканину, гарчання і різке скреготання зубами». Згодом, у 16 столітті, У листі до товариша професор Кембриджа Джон Чеке з тривогою писав: «Наша мова має бути написана чистою і непорочною, не змішаною і не обплутаною запозиченнями з інших мов». Згодом, у книзі «Мистецтво англійської поезії» (1589) критик Джордж Путтенхем висловлював невдоволення імпортом нових, іноземних слів – «дивних термінів з інших мов... і багатьох темних слів, не звичайних і не милозвучних, хоча вони щодня вимовляються при дворі». На початку 18-го століття ірландський письменник-публіцист Джонатан Свіфт написав те, що називають «однією з найбільш вражаючих фанатичних тирад» серед мовних критичних статей – «Пропозицію щодо виправлення, покращення та визначення англійської мови», яку починає зі слів: «Наша мова вкрай недосконала». У листі Роберту, графу Оксфордському, він скаржився: «З часів громадянської війни і досі я схильний сумніватися, що псування нашої мови не зрівнялося з її удосконаленням... більшість книг, які ми бачимо сьогодні, сповнені цих спотворень і скорочень. Випадки такого зловживання незліченні: Що ваша світлість думає про слова “Drudg’d”, “Disturb’d”, “Rebuk’t”, “Fledg’d” та тисячі інших, які можна зустріти як у прозі, так і у віршах?».

Вже наприкінці 18-го століття лінгвісти вважали, що англійська мова досягла своєї межі ідеальності і відтоді може лише деградувати. Томас Шерідан у 1780 році писав: «...багато вимов, які тридцять чи сорок років тому були вульгарними, поступово завойовують позиції [серед модних людей]; і якщо нічого не буде прийнято, щоб зупинити це зростаюче зло... англійська, мабуть, перетвориться на простий жаргон». Шерідан

вважав, що всього за сімдесят років до цього «під час правління королеви Анни [1702–1714] англійська мова була у її найвищому стані досконалості». Поет і філософ Джеймс Бітті заявив: «Наша мова (я маю на увазі англійську) дуже швидко деградує». Століття після нього, у 1848 році відомий лінгвіст Август Шлейхер писав, що англійська мова показала, «як швидко може опуститися мова нації, важливої як в історії, так і в літературі», і передбачив, що англійська мова, ймовірно, ще більше «зануриться в односкладовість».

Тут прослідковується чітка закономірність суперечки щодо стандартів, яка ніяк не обмежується англійською мовою. Доля кожної мови у світі в той чи інший момент оплакувалася її носіями. У 13-му столітті арабський лексикограф Ібн Манзур назвав себе лінгвістичним Ноєм – він поміщав слова у захисний ковчег, щоб вони могли пережити натиск людської лінії. Еліас Муханна, професор порівняльної літератури, описує одного з сучасних колег Манзура: «Fi'l Amr, група захисту мови [у Лівані], розпочала кампанію з підвищення поінформованості про критичний стан арабської мови, інсценізуючи місця злочину в Бейруті, зображуючи “убиті” арабські літери, оточені жовтою поліцейською стрічкою з написом: “Не вбивайте свою мову”».

Лінгвіст Руді Келлер наводить аналогічні приклади з Німеччини. «Не минає й тижня, – пише він, – щоб якийсь читач Frankfurter Allgemeine Zeitung не написав листа редактору, який висловлює побоювання за майбутнє німецької мови». Як каже Келлер: «Вже понад 2000 років у літературі зустрічаються скарги на занепад відповідних мов, але ніхто досі не зміг назвати приклад «занепаду мови». У його словах є сенс. Так сучасні німці вважають епоху Гете та Шиллера своїм «золотим віком», в той час як казкарі Якоб і Вільгельм Грімми уже в 1819 році (за життя того ж Гете) нарікали, що, порівняно з мовою їх часу, «шістсот років тому кожен простий селянин знав такі досконалості та тонкощі німецької мови, про які найкращі викладачі мови дні не можуть навіть мріяти».

Французькі мовознавці давнини та сучасності скаржаться на зміни у французькій мові. Серж Костер у 2001 році написав, що «крайні зміни розкладають систему граматики, що століттями створювалася і залишалася майже стабільною з вісімнадцятого століття». За два століття до нього, в 1843 році французький філософ Віктор Кузен сперечався з письменником Віктором Гюго, що «занепад французької мови почався в 1789». Ще один французький лінгвіст Гастон Паріс вбачає розкол в набагато глибшому минулому, заявляючи в 1862 році, що «французька мова, оскільки розвинулася з вульгарної латини, латині «неграмотних мас»), поступається за красою та логікою» латині епохи Вергілія і Цицерона (1-е століття до нашої ери).

Чому час перестати турбуватися про занепад англійської мови. Суворая правда полягає в тому, що англійська, як і всі інші мови, постійно розвивається. Саме швидкість змін, які відбуваються протягом нашого короткого життя, створює ілюзію занепаду. Оскільки зміни часто відбуваються на рівні поколінь, літні носії усвідомлюють, що норми, на яких вони виростили, відходять, замінюючись новими, які їм не так зручно використовувати. Більшість аспектів використання мови, враховуючи стилістичні вподобання, закріплюються до 20 років. У віці за 50, людина в значній мірі ідентифікує себе з мовними звичками 30–45-річної давності. Це означає, що люди похилого віку зазнають більшої мовної дезорієнтації. Цей когнітивний дисонанс не викликає приємних відчуттів, переростаючи у критику. Люди схильні знаходити інтелектуальні виправдання особистим уподобанням, хоч би чим вони були мотивовані. Якби ми жили сотні років, то змогли б побачити картину в цілому. Адже якщо збільшити масштаб, то можна зрозуміти, що зміна мови – це зовсім не недбалість: зміни відбуваються на всіх рівнях, від поверхневого до структурного. Еволюція мозку – очевидний приклад того, як ми еволюціонуємо, щоб пристосуватися. Але на сьогодні ми знаємо, що в геномі людини є всі види взаємодій, які дозволяють людським організмам мати пластичність – тобто, здатність до адаптації сама по собі є властивістю, що еволюціонувала.

Здатність спілкуватися – це інструмент, на який людство покладалося з самого світанку людської історії і який дозволив закласти основи цивілізації. Ми висловлювали свої думки словами та використовували ці ж слова для встановлення зв'язків і передачі життєво-важливої інформації.

Та будь-яка мова протягом століть зазнає значної реконфігурації, аж до повної невпізнанності. Але, як і в складних системах у світі природи, тут часто спостерігається своєрідний гомеостаз: спрощення в одній області може призвести до ускладнення в іншій. Зміна мови є, так чи інакше, еволюцією. Що залишається незмінним, то це виразні можливості мови. Ми завжди зможемо сказати те, що має бути сказано.

У цій роботі ми ж розглядаємо новоутвори у мові як найважливішу у найближчому майбутньому структуру у створенні нових зв'язків у комунікації. Так триватиме доти, доки людство не перейде до іншого виду спілкування. Якщо пересічний споживач мови сприймає неологізми як відображення реального стану речей, то ми, лінгвісти, здатні передбачати майбутні віхи розвитку комунікації. Ці зміни проллють світло на роботу людського розуму, рота та культури.

Висновок. Деградація мови – це культурна лже-тривога. Не існує такого явища, як лінгвістичний занепад, якщо говорити про виразні можливості усного або писемного мовлення. Нам не слід боятися руйнування комунікації. Наша мова завжди буде такою ж гнучкою і витонченою, якою вона була досі. Погіршення мови до рівня, що людство буде спілкуватися за допомогою бурчань ніколи не відбудеться.

Ми з'ясували, що дослідження словотвору можуть відбуватися в історичному (діахронія) та сучасному ключі; ставлячи на меті аналіз різних мов на предмет подібностей і відмінностей в їх словотворі або ж вивчаючи словотвір конкретної мови. Окремо були виокремлені та наочно зображені головні словотвірні моделі – морфемні і неморфемні. Стаття дає нам зрозуміти, що дослідження словотвору мають довгу історію і беруть свій початок в часи Античності. Хоч певний час лінгвісти засуджували процеси швидких мовних змін та виступали противниками впровадження в мову неологізмів, проте сьогодні ніхто не сперечається з важливістю та функціональністю мовних новоутворів.

Як описано в статті, родзинка дослідження словотвору полягає в тому, що його наслідки поширюються на всі рівні лінгвістичного аналізу, опису та теоретизування. Останнім часом ця галузь характеризується зростаючим усвідомленням того, що продуктивні та творчі ресурси мови можна використовувати набагато гнучкішим і мінливішим чином, ніж раніше передбачали жорсткі та редуційні моделі. Систематизація та достовірне узагальнення цієї гнучкості може стати одним із основних завдань словотворчого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Bauer L. *Introducing Linguistic Morphology*. 2nd ed. Georgetown University Press, 2003. P. 33.
2. Eisenberg P. *Grundriss der deutschen Grammatik: Band 1: Das Wort*. J. B. Metzler. Part of Springer Nature: Springer-Verlag GmbH, 2006. Auflage 3. S. 201.
3. Fleischer W. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin, Boston : De Gruyter, 2012. DOI: 10.1515/9783110256659
4. Giacalone Ramat A., Mauri C., Molinelli P. *Synchrony and Diachrony: A dynamic interface*. Philadelphia, Pennsylvania: John Benjamins North America, 2013. P. 17–18. ISBN 978-9027272072. Retrieved 3 April 2017.
5. Kastovsky D. *Astronaut, astrology, astrophysics: About Combining Forms, Classical Compounds and Affixoids*. Vienna University: *Selected Proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX 2)*. 2009. P. 1–14.
6. Marchand H. *The categories and types of present-day English word formation. A Synchronic-diachronic approach*. Munich : Beck, 1969.
7. Schmid H. J. *English morphology and word-formation: An introduction*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2016. P. 3–38.
8. Shariatmadari D. *Why it's time to stop worrying about the decline of the English language*. *The Guardian*. 2019. 15th August. URL: <https://www.theguardian.com/science/2019/aug/15/why-its-time-to-stop-worrying-about-the-decline-of-the-english-language>
9. Štekauer P. *An Onomasiological Theory of English Word-Formation*. *Studies in Functional and Structural Linguistics*. John Benjamins Publishing Company. 1998. DOI: 10.1075/sfsl.46
10. Štekauer P. *Onomasiological Approach to Word-Formation*. *Handbook of Word-Formation. Studies in Natural Language and Linguistic Theory*. Vol. 64 / ed. by P. Štekauer, R. Lieber. Dordrecht : Springer, 2005. P. 207–232. DOI: 10.1007/1-4020-3596-9_9
11. *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe* / P. O. Müller et al. De Gruyter Mouton. P. 1–22.
12. Дойчер Г. Розгортання мови: еволюційний тур найвищим винаходом людства. Нью-Йорк : Генрі Холт і компанія, 2005. С. 43.
13. Оруелл Дж. Політика і англійська мова. *Політична лінгвістика*. Єкатеринбург : Горизонт, 2006. № 20. С. 136.

References:

1. Bauer, L. (2003). *Introducing Linguistic Morphology* (Second ed.). Georgetown University Press.
2. Deutscher, G. (2005). *Rozgortannia movy: evoliutsiynyi tur naivyshchym vynakhodom liudstva*. [The Unfolding of Language: An Evolutionary Tour of Mankind's Greatest Invention]. Niu-York : Henri Kholt i kompaniia. P. 43. [in Ukrainian]
3. Eisenberg, P. (2006). *Grundriss der deutschen Grammatik: Band 1: Das Wort* (3., durchgesehene Aufl.). J. B. Metzler, Part of Springer Nature – Springer-Verlag GmbH. – S. 201.
4. Fleischer, W. (2012). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin, Boston : De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110256659
5. Giacalone Ramat, A., Mauri, C., Molinelli, P., eds. (2013). *Synchrony and Diachrony: A dynamic interface*. Philadelphia, Pennsylvania : John Benjamins North America. Pp. 17, 18. ISBN 978-9027272072. Retrieved 3 April 2017.
6. Kastovsky, D. (2009). *Astronaut, astrology, astrophysics: About Combining Forms, Classical Compounds and Affixoids*. Vienna University: *Selected Proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX 2)*. (ed. by McConchie, R. W., Honkapohja, A., Tyrkkö, J.).
7. Marchand, H. (1969). *The categories and types of present-day English word formation. A Synchronic-diachronic approach*. Munich : Beck.
8. Müller, P. O., Ohnheiser, I., Olsen, S. & Rainer, F. (2015). *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. Science [HSK] 40) (English Edition) (1. Aufl.). De Gruyter Mouton. Pp. 1–22.
9. Orwell, G. (1946). *Polityka i anhliiska mova*. [Politics and the English Language]. *Politychna linhvistyka*. Yekaterynburh : Horizon. 2006. P. 136. [in Ukrainian]
10. Schmid, H. (2016). *English morphology and word-formation: An introduction*. Schmidt, Erich Verlag. Pp. 3–38.
11. Shariatmadari, D. (2019). *Why it's time to stop worrying about the decline of the English language*. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/science/2019/aug/15/why-its-time-to-stop-worrying-about-the-decline-of-the-english-language>
12. Štekauer, P. (1998). *An Onomasiological Theory of English Word-Formation (Studies in Functional and Structural Linguistics)*. John Benjamins Publishing Company. DOI: 10.1075/sfsl.46
13. Štekauer, P. (2005). *Onomasiological Approach to Word-Formation*. In: Štekauer, P., Lieber, R. (eds.). *Handbook of Word-Formation. Studies in Natural Language and Linguistic Theory*, vol. 64. Springer, Dordrecht. Pp. 207–232. DOI: 10.1007/1-4020-3596-9_9

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.26>

DEINFANTYLIZACJA SPOŁECZEŃSTWA UKRAIŃSKIEGO JAKO STRATEGIA ARTYSTYCZNYCH TEKSTÓW PROZATORSKICH O REWOLUCJI GODNOŚCI

Olha Sydorenko

*aspirantka Katedry Literatury Ukrainiejskiej
Dnieprzańskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Olesia Honczara
(Dniepr, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-8702-3659
olga.sydorenko@ukr.net*

Adnotacja. W artykule podjęto próbę prześledzenia, w jaki sposób strategie artystyczne dotyczące wydarzenia – Rewolucji Godności są realizowane w literaturze, jakie strategie artystyczne autora są najczęściej stosowane w tym celu, jaka jest ich specyfika. Pomimo ponad ośmioletniego okresu wciąż brakuje pełnoprawnych badań, w których by została prześledzona i przeanalizowana rola tekstów o Rewolucji Godności w kształtowaniu militarnego dyskursu współczesnej ukraińskiej prozy, ich główne strategie, a także wpływ na modele narracji autora, co z góry determinuje wysokie znaczenie i nowość naszej pracy. W wyniku badań okazało się, że główną strategią artystycznych tekstów prozatorskich o Rewolucji Godności jest deinfantylizacja społeczeństwa ukraińskiego: symboliczne przejście od niedojrzałego infantylnego Ukraińca do „godnego”, odpowiedzialnego, świadomego. W tych tekstach obserwuje się próbę nie tylko uchwycenia najbardziej przełomowych momentów najnowszej historii, ale przede wszystkim konsolidacji różnych grup społecznych, przyczynienia się do ponownego przemyślenia przez Ukraińców całego okresu Niepodległości, zniszczenia dawnych ideałów dla stworzenia wspólnej prawdziwie suwerennej przestrzeni narodowej.

Słowa kluczowe: deinfantylizacja, Rewolucja Godności, Majdan, strategia artystyczna, strategia pisania, współczesna literatura ukraińska.

DEINFANTILIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY AS A STRATEGY OF ARTISTIC PROSE TEXTS ON THE REVOLUTION OF DIGNITY

Olha Sydorenko

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-8702-3659
olga.sydorenko@ukr.net*

Abstract. In the article an attempt was made to trace exactly how the artistic strategies of covering the event – the Revolution of Dignity, which author’s artistic strategies are most often used for this purpose, what are their specificities. Despite the more than eight-year period there are still no full-fledged studies that would trace and analyze the role of texts about the Revolution of Dignity in the formation of the military discourse of modern Ukrainian prose, their main strategies, as well as their influence on the models of the author’s narrative, which determines the high relevance and novelty of our work. As a result of the research, it was found that the leading strategy of artistic prose texts about the Revolution of Dignity is the deinfantilization of Ukrainian society: a symbolic transition from an immature, infantile Ukrainian to a “worthy”, responsible. In these texts there is an attempt not only to record the most turning points of recent history, but above all to consolidate different social groups, to contribute to the reinterpretation by Ukrainians of the entire period of Independence, the destruction of former ideals in order to create a common, truly sovereign national space.

Key words: deinfantilization, Revolution of Dignity, Maidan, artistic strategy, writing strategy, modern Ukrainian literature.

ДЕІНФАНТАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СТРАТЕГІЯ ХУДОЖНІХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ ГІДНОСТІ

Ольга Сидоренко

*аспірантка кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара (Дніпро, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-8702-3659
olga.sydorenko@ukr.net*

Анотація. У статті здійснено спробу простежити, як саме реалізовані в літературі художні стратегії висвітлення події – Революції Гідності, які авторські художні стратегії найчастіше використані з цією метою, в чому полягає їх специфіка. Попри понад восьмирічний період все ще відсутні повноцінні дослідження, в яких було б простежено і проаналізовано роль текстів про Революцію Гідності у формуванні мілітарного дискурсу сучасної української прози, їх основні стратегії, а також вплив на моделі авторського нарративу, що й зумовлює високу

актуальність та новизну нашої роботи. В результаті дослідження з'ясовано, що провідною стратегією художніх прозових текстів про Революцію Гідності є деінфантилізація українського суспільства: символічний перехід від незрілого інфантильного українця до «гідного», відповідального, усвідомленого. У цих текстах спостерігається спроба не лише зафіксувати найбільш переломні моменти донедавної історії, а передусім консолідувати різні соціальні групи, сприяти переосмисленню українцями всього періоду Незалежності, деструкції колишніх ідеалів задля творення спільного по-справжньому суверенного національного простору.

Ключові слова: деінфантилізація, Революція Гідності, Майдан, художня стратегія, стратегія письма, сучасна українська література.

Вступ. Загалом Революція Гідності, будучи «свіжою» національною травмою, досить обережно осмислена в художній літературі. За вісім років опісля можна нарахувати не більше десяти повноцінних професійних художніх текстів. Якщо брати до уваги всі художні тексти про Євромайдан, написані професійними, непрофесійними письменниками, аматорами чи учасниками літературних конкурсів, то список значно розшириться. Утім, далеко не всі літературознавці визнають високу художню цінність подібних творів, хоч і погоджуються з потребою кумулювання особистих досвідів, на основі яких у подальшому розвинеться по-справжньому сильна й вартісна література. Дослідженню «майданної» і «постмайданної» літератури приділили увагу літературознавці Н. Герасименко («Особливий погляд (огляд романів українських письменниць про події Революції Гідності та війну на Сході України)», «Новий герой сучасної воєнної прози (на матеріалі книжок про Майдан та війну на Донбасі)», «Словами очевидців: література від Євромайдану до війни»), Г. Улюра («Майдан і література: теперішнє тривале недоконане»), Т. Вірченко («Майдан в українському романі про Революцію Гідності: поетика і міфологія»), Я. Поліщук (статті «Ефект Євромайдану і література», «Література майданного гарту», монографія «Реактивність літератури»). Відтак метою є окреслення загальних ознак художньої прози про Революцію Гідності з виокремлення основних художніх стратегій цих прозових текстів.

Основна частина. Завданнями нашої роботи є дослідити найпоказовіші художні прозові тексти про Революції Гідності, акцентувавши на головних авторських стратегіях репрезентації Євромайдану як суспільної та культурної події, насамперед, на стратегії деінфантилізації українського суспільства.

Аналізувати художні тексти сучасної української літератури без залучення суспільно-політичного та історичного контексту – безуспішна стратегія, адже вона створена з метою зафіксувати панівні настрої, переживання, думки, пориви, умови, проблеми, теми, донести їх до нащадків, які сприйматимуть написане суто як текст, а не живу реальність автора. Тому доречним вважається застосування в роботі **принципу та методик** нового історизму, що був закладений американським критиком літератури Відродження Стівеном Грінблатом (праця «Практикуючи новий історизм», 2000 р.). На його думку, література є достоту історичним явищем, тобто, літературний твір – це не просто перенесення чийогось задуму чи ідеї на папір, а соціальна та культурна конструкція, творення якої було обумовлене далеко не лише авторським задумом, а й загальним життєвим контекстом. Тому література – це не просто продукт людської діяльності, а передусім продукт конкретної епохи. Сама людська ідентичність також є соціально-культурним конструктом. Відповідно, особу автора та його наміри неможливо збагнути поза контекстом. Окремі тексти зливаються в дискурсивні простори, на рівні яких зникає відмінність між власне літературою та іншими «нелітературними» текстами чи семіотичними практиками.

Виклад основного матеріалу. На виокреслення стратегії деінфантилізації серед інших текстуальних стратегій художніх текстів про Євромайдан вплинуло переконання певного кола політологів та істориків, що Незалежність 1991 року далася Україні занадто легко. Це по-своєму посилює процес інфантилізації українського суспільства, адже кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується загальною інфантилізацією західних суспільств. Також спостерігається тенденція до репресивної інфантилізації суспільств, що звільняються від комунізму, тобто спроба колонізатора усіма можливими способами переконати колишнього колонізованого, що сам по собі він безпорадний і потребує постійного нагляду/опіки/захисту більш зрілого «дорослого». Помаранчева революція, а надалі й Революція Гідності (в подальшому і потреба захищати власну територіальну цілісність) стали потужним індикатором суспільно-ментальної трансформації людей, адже саме ці події вкорінили в українців глибоке переконання, що вони більше не об'єкти історії, а її активні творці.

Наприкінці минулого 2021 року чергове загострення суспільно-політичної ситуації в Україні, а в подальшому й ескалація агресії з боку Російської Федерації зумовили потребу додаткової ревізії та рефлексії нещодавнього травматичного досвіду в колі вітчизняних літераторів. Фокусною темою крайнього 28-го Міжнародного книжкового форуму (BookForum) стала «Гра в дорослішання: як ми зростаємо незалежними». Мета організаторів – вкотре довести дезорієнтованому атмосферою неминучого наближення повномасштабного вторгнення Росії пересічному українцеві, що сьогодні він вже не той пасивний спостерігач анексії прикордонних територій, а свідомий громадянин, вчинки і дії якого здатні вплинути на хід історії.

На думку Юрка Прохаська – куратора фокусної теми форуму, українського перекладача, літературознавця та психоаналітика, після 2014 року українське суспільство демонструє показний перехід від «дитячої безпорадності» й інфантильності до активного дорослішання і відновлення приспаної самості: «Дорослішання пов'язане зі становленням, дозріванням, розвитком, відповідальністю, визнанням меж, обмежень і обмеженості... Відчуття автономності і суверенності – у кожному розумінні й аспекті – стають провідними вартостями і осердям Самості... Переоцінки зазнають виміри “свого”, “власного”, “свого, рідного” і “своєрідного” – і “чужого» (Прохасько, 2021).

Схожу центральну тезу має дискусія «Українське суспільство: зріле чи інфантильне». Свої позиції та думки відстоювали письменниця і філософиня О. Забужко, вчений, релігієзнавець, філософ І. Козловський та голова Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, колишній Міністр Освіти України С. Квіт. Відповідаючи на питання «Що дають Майдани?» О. Забужко влучно зауважує, що здобутками Революції є відчуття «соціальної зрілості, дорослості, відповідальності, бо тільки зі солідарності, яка зростається на Майдані, з'являється громадянське почуття. Це почуття належності до спільноти, яка від тебе залежить. Ти тут тому, що прийшов/ла їй дати, в неї інвестувати, щоб вона була. На індивідуальному рівні «Чим допомогти?» – це питання дорослої людини...» (Забужко, Квіт, Козловський, 2021).

Якщо зіставити художні стратегії текстів, в яких лише згадано чи більш детально висвітлено події Майдану 2013–2014 років, то майже в кожному з них зафіксовано *символічний перехід* від незрілого інфантильного українця до «гідного», отже, відповідального, усвідомленого, а відтак сильного і безстрашного.

Прикметно, що політику деінфантилізації сучасного суспільства письменники почали не на прикладі дорослих, а реалізують щодо самих дітей, аби змалечку закласти ті ціннісні орієнтири, які зроблять прийдешні покоління українців менш вразливими до гібридних засобів інформаційного впливу на свідомість людини. Із цією метою була створена унікальна «Повстанська абетка» (автори – художниця Поліна Мороз та студія LLIWELL studio of creation). У книзі для ілюстрації літер алфавіту використані не «метелики та котики», а живі сторінки історії України, аби доступно пояснити складні суспільно-політичні процеси, наголосити на їх значущості для збереження суверенності держави й підготувати до травматичної «реальності дорослих», в якій поділ на добро і зло не завжди очевидний, а боротьба за справедливість і свободу не завжди винагороджується, частіше – потребує індивідуальної жертвості.

Поява ілюстрованої книги «Казка про Майдан» професійної художниці та письменниці Христини Лукашук – унікальна подія в царині дитячої художньої літератури. Анотація до книги пояснює, чому на таку дитячу прозу нині високий попит у суспільстві: *«Зараз у багатьох виникає питання: як говорити з дітьми про драматичні події, які пережила наша країна, відстоюючи прагнення людей жити в оновленому суспільстві. Про Майдан було і буде багато видань. А це – книга для маленьких, які все бачать, розуміють і по-своєму сприймають»*. Сама ж авторка зізнається, що в час, коли не кожен дорослий сповна спроможний дати оцінку сучасній історичній ситуації, передусім варто подбати про дітей, привити їм упевненість у важливості кожної особистості для розвою цілої країни і наголосити, що лише спільними зусиллями можна відстояти право на краще життя: *«Пам'ятаю, як особисто мені в дитинстві було важливо знати, що все навколо відбувається справедливо, що кожна казка, яку батьки читали на ніч, закінчиться перемогою добра. Основна ідея, яку хотілося б донести, – думка про те, що добро перемогло зло. Аби все відбулося, мусимо кожен на своєму місці щодня, щомиті до цього докластися. Перекладати відповідальність на чужі плечі більше не вдасться»*.

Так звана «підліткова література» хоч і побічно, та все ж торкається травматичних подій Революції Гідності та війни на східних теренах України. У повісті «Марта з вулиці Святого Миколая» (2015) Дзвінки Матіяш ідеться про тінейджерку Марту, яка мріє стати художницею. Процес її дорослішання позначений відкриттями, здійсненими під впливом однолітків, старших (батьки, родичі, сусіди тощо), у результаті перших художніх спроб, процесу очікування появи на світ молодшого брата, першим досвідом закоханості тощо. Однак природний процес дорослішання Марти прискорюють суспільні події, ще не свідомим, та все ж повноправним свідком яких є сама дівчинка. Так, щорічний ритуал пам'яті і скорботи про полеглих учасників Революції Гідності (*«Двадцятого лютого ми запалюємо товсту воскову свічку і ставимо її на підвіконня. Це свічка за хлопців, які загинули на вулиці Інститутській у нашому місті кілька років тому»*) (Матіяш, 2015: 176–177) змушує дівчинку замислитися над явищами людського героїзму, жертвості, громадянської позиції і чи не вперше піддати сумніву властивий дітям егоїзм: *«Я дивлюсь на нашу свічку, і думаю про хлопців, які стали ангелами. Мама каже, що той, хто віддав життя за своїх друзів і за незнайомих людей, стає ангелом. Може, ті хлопці більше хотіли бути людьми, а не ангелами? І померти у дев'яносто років, а не у двадцять? Навіщо взагалі вмирати за когось? Мама каже, що через це багато людей змінилося. Невже вони не могли змінитися в інший спосіб? Мама каже, що вона сама змінилась. Мені важко сказати, я мало що з того пам'ятаю. Пам'ятаю, що мама тоді багато плакала»* (Матіяш, 2015: 177).

Важливим для реалізації стратегій деінфантилізації стає увиразнення ментальних процесів Марти, зокрема аналізу навколишньої дійсності та процесу прийняття рішень. Прикметно, що дитина вимагає пояснення у дорослих і залежно від рівня довіри вирішує, беззастережно сприйняти все за власне переконання чи піддати сумніву. Спершу дівчинка, замислюючись над тим, чи готова сама вона на жертву, як хлопці-янголі з Інститутської, вагається і не хоче втрачати своє життя, адже для дитини важливими є не духовні, а матеріальні цінності (звідси така потреба володіти чужими речами, збирати скарби, вимагати від дорослих все нових і нових іграшок): *«Цікаво, де тепер ті хлопці-ангели? Ті, які стали ангелами на Інститутській і на війні? Літають над нашим містом? Може, навіть хтось пролетів щойно над нашим будинком – бо ось вогник свічки затремтів. Я би також хотіла літати. Тільки не знаю, чи хочу ставати ангелом. Якщо для цього треба вмирати – то ні. Мене тоді не буде видно, бо від мене залишиться тільки душа»* (Матіяш, 2015: 179).

Марти зазнають трансформації, коли з дорослішанням у ній розвивається емпатія, вміння критично оцінювати дійсність, навіть якщо ти не знаходишся в епіцентрі подій: *«А потім була війна. Вона почалася навесні й тягнулася нестерпно довго. І дуже всім набридла і всіх втомила. І коли вона нарешті закінчилася, всі полеглих зітхнули. Хоча я не відчувала війни. Бо у нас не їздили вулицями танки. І не стріляли*

з автоматів. Війна була далеко» (Матіяш, 2015: 178). Дівчинка чудово вловлює вібрації і настрої інших людей, загальну атмосферу світу дорослих, перетворюючи їхній досвід на власний, не прожитий у буквальному сенсі, проте глибоко засвоєний на ментально-фізіологічному рівні: «Коли я вимовляю слово **«війна» навіть зараз, я відчуваю неприємний присмак у роті, й мене починає трохи нудити – так, як нудить, коли закачає в машині. І хочеться пожувати кисле яблуко або посмоктати м'ятну карамельку. Смак карамельки дозволяв ненадовго забути про смак війни. Війни не було видно, але нею пахло всюди. По дорозі до школи я весь час відчувала цей запах. Тому мусила смоктати карамельки, щоб хоч трохи його перебити. Я смоктала карамельки на уроках, у душі, коли мила голову, коли їздила з батьками до супермаркету, коли гойдалась у нашому гамаку...» (Матіяш, 2015: 178). Потреба «смоктати карамельки» – це по-дитячому наївний спосіб впоратися з тригером, що непокоїть, заважає жити звичним безтурботним життям, і водночас перша спроба захистити скривдженого, на кшталт, як у світі дорослих реагують на кривду слабших: «Мама плаче, а я сміюся. Питаю в неї: **«Чого ти плачеш? Більше не буде війни. Я ж зісмоктала оту карамельку, від якої закінчується війна».** Мама нічого не відповідає, обіймає мене і далі плаче» (Матіяш, 2015: 179) Дитина ще не здатна самостійно оцінити себе з боку, не може об'єктивно оцінити свої здібності, тому потребує схвалення і підтримки дорослого. Авторка змушує Марту, усвідомивши героїчність самопожертви «хлопців з Інститутської», замислитися, чи сама вона здатна на самопожертву, чи готова поступитися особистим задля загальнонаціонального, загальнолюдського, щоб стати янголом: «Мамо, а я стану ангелом, коли помру?» – питаю я мамі. Вогник свічки знову затремтів. **«Не знаю», – каже мама. Вона сумна і, здається, щойно плакала»** (Матіяш, 2015: 179).**

Відтак з огляду стратегії тексту важливою виявляється не відповідь дівчинки, а саме формулювання питання, що назріло внаслідок потужної трансформації ціннісної матриці українського суспільства, яке вийшло на Майдан і успішно склало іспит на свою дорослість, зрілість. Без перебільшення кожен учасник або спостерігач подій Революції Гідності шукав для себе відповідь на питання, чи готовий взяти на себе відповідальність за долю інших, чи усвідомлює сповна весь тягар цієї відповідальності, чи у вирішальний момент зможе поступитися власним благом задля загального. «Майдан – це був той момент, коли ставили питання і чекали відповідей», – зауважує С. Квіт під час уже згаданої дискусії, а І. Козловський називає пошук відповідей на питання подібного штибу ознакою суто «екзистенційного інтелекту. Це інтелект дорослої людини. Якщо є питання, повинна бути відповідь. Відповідь пов'язана з відповідальністю, і далі – з відповідністю. Відповідність – це тотожність, або, як зараз ми говоримо – ідентичність. Ти – відповідний тому, як ти себе усвідомлюєш» (Забужко, Квіт, Козловський, 2021).

Слід зауважити, що для деяких авторів власне осмислення важкого досвіду Революції Гідності позиціоноване наріжним каменем у віднайденні/визначенні власної ідентичності та стратегії письма. 2015 року побачила світ збірка короткої прози «Червоні на чорному сліди» молодої режисерки та письменниці Ірини Цілик. Однотименне оповідання, що дало назву збірці, хоч і написане не для дітей, та все ж фіксує етап деінфантизації як дітей, так і дорослих. У творі майстерно відтворено стан дитини, яка ще не здатна сповна відрефлексувати й осягнути складність сучасних їй історичних подій, але вже живе з глибоко вкоріненим почуттям жаху і страху своєї матері ніби власної «дорослої» пам'яті про загальнонаціональну трагедію – Майдан і війну на сході України. Сама Ірина Цілик зізнається, що все, чим займається останнім часом, так чи інакше пов'язане з темою війни: «Я не можу перемагнутися на інше. Може, вже й варто було би спробувати, але війна тримає, тому що це саме те, що відбувається з нами тут і тепер. Неможливо не рефлексувати так чи інакше. Кожен шукає свої способи говорити про це, але мовчати якось не виходить» (Цілик, 2016).

Героїня оповідання «Червоні на чорному сліди» Ліна здобуває у спадок від своєї матері Марії онтологічний стан страху та вроджений посттравматичний синдром, спричинений жахами Другої світової війни, зокрема після їхнього повернення у звільнений від окупації Київ: Онука Ліни, безіменна оповідачка та alter ego письменниці, спостерігає, як «...чорно-білі історії з минулого життя раптом знову **набрякли кольором (тут і далі виділення наші – О. С.),** дієсловами теперішнього часу, новими суперечливими подіями, чорними від пережитого або нахабними біженцями, маленькими сиротами з сухими очима, болем, голими цифрами, щоденними втратами, розбомбленими сучасними будинками, моїми навіки згаслими ровесниками із посттравматичним синдромом» (Цілик, 2015: 142). Її син Андрій, онук Ліни, хоч сповна і не усвідомлює значимість подій, що розгортаються в час його дорослішання, та все ж інтуїтивно осягає їх: «Мені більше тридцяти років, Андрієві нині – менше п'яти, але **деякі відкриття приходять до нас синхронно.** Ця дата – двадцять лютого дві тисячі чотирнадцятого року. Так, її ні для кого не потрібно розшифровувати» (Цілик, 2015: 135).

Неспроста епіграфом до оповідання обрано дитячу лічилку: «Якщо раптом зіткнешся з кимось лобом, треба зупинитися й сказати заклинання: **«Раз-два-три, тато, мамо, не помри! Раз-два-три, тільки б не було війни!»**» (Цілик, 2015: 131). Оповідачка, мама Андрія, пригадує, що страх смерті (особливо близьких людей) є її ключовою онтологічною травмою дитинства, коли вона вперше побачила мертву людину-безхатька на подвір'ї багатоповерхівки, в якій мешкала. Будь-які ознаки смерті чи жалоби, особливо червоний колір у контрасті на чорному, викликали в дитини моторошні відчуття, оскільки асоціювалися з непоправною втратою, горем, а тому паралізували й посилювали стан внутрішньої прострації: **«Відтак я час від часу зустрічала його сліди на дворовому асфальті, перелякано спиняючись із розгону перед доріжками незмінно червоних гвоздик, рідше – тюльпанів або троянд. Ці квіти були ще живі, але я точно знала – їх категорично не можна було чіпати руками або наступати на них, як і на тріщини в асфальті**

(бо мама помере!). **Ми, діти, розуміли: десь тут була смерть і залишила свої мітки – червоні на чорному»** (Цілик, 2015: 137). Сюжет побудований таким чим, щоб увиразнити те, як, дорослішаючи, героїня позбувається дитячих забобонів і страхів, починає сприймати смерть як природний процес і навіть як буденний, неминучий аспект існування. Кульмінаційним моментом в оповіданні можна вважати епізод споглядання героїнею контрасту багряної крові на чорній підлозі волонтерського штабу Євромайдану, що засвідчує злам у свідомості дівчини: *«Здається, я зрозуміла щось тоді, коли мене попросили помити ліфт. Озброївшись відром, рукавичками, ганчіркою, я бадьоро драїла підлогу, вимочуючи калюжку згуслої крові, – це треба було зробити швидко, як і все того дня. Кров була чужою, ще годину тому вона комусь належала, була теплою, текла, пульсувала. Вода у відрі поступово набувала брудно-червоного відтінку, я сиділа сама навколішках у маленькому лікарняному ліфті, механічно робила своє і вперше не боялася чіпати руками ці червоні на чорному сліди... «Як зробити, щоб смерті не було?»* (Цілик, 2015: 136). Пряме зіткнення зі смертю, страшною реальністю свого часу – це своєрідний ритуал ініціації, подолання інфантильного стану безпорадності і зрештою рішення взяти на себе відповідальність за слабших, вчинити по-дорослому. Комусь вдається опанувати себе і «подорослішати», а хтось на все життя лишається вразливим і слабким.

Спершу героїню за всіма канонами зображення критичної ситуації поглинає стан паніки та прострації через неможливість передбачити, які наслідки матимуть по собі Майдан та воєнні дії на сході держави на майбутнє України і її власної родини: *«Скупий простір однокімнатної квартири пробивався до моєї схожанки глухим долбі сюрраундом: десь праворуч Ліна дрібно стукотіла ножем, дзвеніла мисками (нервами?), десь ліворуч мій син і далі збуджено попискував – ууу, кулями! ааа, в людей! Наш трикутник несподівано замкнувся. Я сиділа і слухала. Ще нічого не розуміла»* (Цілик, 2015: 137). Однак дуже швидко дівчина починає усвідомлювати себе (і взагалі своє покоління ровесників) сполучною ланкою між страшним поколінням (яке через замовчування, творення сурогату історичної правди, маніпулювання псевдо-патріотичними цінностями, тоталітарний тиск та інші об'єктивні причини не змогло належними чином відрефлексувати і подолати травму досвіду Другої Світової війни, як бабуся Ліна), і ще фізично не сформованим молодшим поколінням, котре вже називає речі своїми іменами і демонструє свою свідому громадянську позицію, проте занадто юне, аби брати на себе відповідальність. Це покоління репрезентує син нараторки Андрій: *«Якось Андрій сказав мені, що більше ніколи туди не піде. «Там убивають людей», – більш ніж вагомий аргумент»* (Цілик, 2015: 146). Потреба давати відповіді *«на прості питання хлопчикові й «дівчинці», яка щодня ходить тепер, у свої майже вісімдесят років, плести маскувальні сітки для фронту ХХІ століття»* (Цілик, 2015: 142) загострюється авторкою в епізоді, коли героїня помічає, що її власний син може стати заручником тих самих психологічних і ментальних травм, з якими вона вимушена боротися донині: *«Мам, дивись, я цілий день робив для тебе малюнки! Дивись, ось Майдан! Це танк. А це лікарня. А ось джип привіз цукерки. А це лежить людина...» ...я дивилася на його каляки-маляки й не могла проковтнути повітря: всі вони були зроблені в однаково-аскетичній гамі – двоєдності чорного і брудно-червоного кольорів. Як він знав, чому знехтував усіма іншими можливостями своєї палітри?»* (Цілик, 2015: 137). У такий спосіб Цілик увиразнює причину високого відсотка залученості людських ресурсів у місію Майдану, наголошуючи на небаченій жертвовності, громадській солідарності, взаємопідтримці.

Загалом оповідання Ірини Цілик яскраво репрезентує, як революційні події Майдану 2013–2014 рр. і подальша зовнішня військова агресія на теренах України прискорюють процеси дорослішання дітей та деінфантилізації дорослих, які в епоху консюмеризму та гедонізму, в «теплих» ліберально-демократичних умовах далеко не одразу виявилися готовими брати на себе відповідальність за суспільно-історичні зміни, хоч саме це покоління у своїй більшості стало рушієм євроінтеграційного поступу України. Мотивація рішення в кожного була своя: хтось виборював справжній, а не декларований на папері, суверенітет своєї країни, хтось боровся за краще майбутнє своїх дітей, хтось – за своє власне. Проте кожен твердо вірив у силу єднання й солідарності, кожен відчував себе частиною чогось вічного, непереможного.

Чи не єдиний російськомовний текст про події Євромайдану (який до того вперше опублікований в російському літературному журналі «Дружба народів» під назвою «Шкіль-модзиль») – повість «Санітар з Інститутської» киянина Олексія Нікітіна. У повісті майстерно відтворено атмосферу пострадянського Києва і його ментальної трансформації під час Революції Гідності. Художній текст показовий, оскільки акцентує на подоланні дорослим українським суспільством ознаки інфантильності, яку філософ І. Козловський назвав *«тотальним гуманітарним невіглаством»* і яка означає «відсутність історичної пам'яті, невміння рефлексувати, ставити запитання» (Збруч). Головні героями повісті виведено чоловіків, які репрезентують різні психотипи. Два товариші – художник Коля Уманець і поет Юрко Незгода, перспективні колись митці («втрачене покоління зламу 80–90 років») вдаються до своєрідного ескапізму: перший – через інтенсивну роботу у власній майстерні, другий – через постійне намагання подолати депресію у відповідних медичних закладах. Індивідуальний кризовий стан героїв відходить на задній план, коли назріває колективна, національна травма – Майдан, очевидцями й учасниками якого стають Уманець та Незгода. Майдан позиціоновано потужним тригером не лише для покоління активної молоді, яка по суті є рушієм і двигуном будь-яких революційних подій, а й для покоління, народженого в часи Радянського Союзу, а, отже, свідомість якого уражена рудиментами ідеології громадянської пасивності, апасіонарності, яку О. Забужко влучно назвала «підшкірним страхом Радянського Союзу: не вмійшуйся. Це страх суспільства, де всі функції відповідальності делеговані владі» (Забужко, Квіт, Козловський, 2021).

Звична модель устрою і функціонування радянської тоталітарної політичної системи в перші роки незалежності України викликала у дорослого населення помітний дисонанс, дихотомію, оскільки орієнтація на демократичні європейські цінності означала потребу активної участі й перекладання відповідальності з плечей влади на народ. І якщо перша Помаранчева революція не призвела до тотального революційного оновлення суспільно-політичного устрою країни, бо не надто акцентувала увагу на потребі реставрації спільної історичної пам'яті, то Революція Гідності прийняла творенню спільної історичної пам'яті, оскільки відстояти право на європейське демократичне майбутнє українцям вдалося лише ціною жертв у вигляді людських життів і тимчасовою втратою територій.

Один із головних героїв Уманець фіксує конфлікт свідомості свого покоління на локальному рівні, зіставляючи головну площу країни пострадянського зразка початку 2000-х («Уманець нікогда не любил Майдан. Площадь часто меняла названия, менялась сама, и всякий раз становилась только хуже. Современный Майдан – это скопление уродливых скульптурных групп, случайным образом расставленных в неподходящих местах» (Нікітін, 2016: 129) і його оновлений, вігальний, енергетично насажений вигляд в період Революції Гідності: «Майдан теперь стал похож и на огонь, и на воду. Как на огонь и воду, на него можно смотреть бесконечно, следить за потоками людей, которые расходятся, обтекая палатки и сцену, а потом вливаются в мощные течения, стремящиеся через всю площадь, от одних баррикад к другим. В часы противостояний он окружен протуберанцами гнева, медленно угасающими, когда градус опасности понемногу снижается, а ночью пульсирует проблесками огней, и вспышки фотокамер перемежаются с разрывами свето-шумовых гранат» (Нікітін, 2016: 134).

Для обох головних героїв революційні події стають шансом на остаточне подолання внутрішнього конфлікту свого покоління, яке залишилось інфантильним заручником нездорової моделі самоідентифікації всередині системи, що все вирішує без твоєї згоди чи незгоди. Врешті-решт герої усвідомлюють, що для цього потрібно не боятися розділити колективну відповідальність за зміни в країні і долучитись до активних дій, або як зауважив Уманець: «Чтобы почувствовать Майдан, на него нужно выйти» (Нікітін, 2016: 135).

Чимало реальних, а не художньо створених представників покоління Уманця та Незгоди в житті були солідарні зі своїм народом, але боялися чи вороже ставились до євроінтеграційної спрямованості ідей Майдану, оскільки відчували загрозу розчарування маревом «сильної і цвітучої Європи». Виразником цього погляду в повісті є колега Уманця, поляк Тадек: «Европы, которую вы себе нафантазировали, нет. Осталась только оболочка, мертвые камни и люди-функции. Не думайте о Европе, забудьте о ней прямо сейчас, забудьте немедленно, иначе вас ожидает страшное разочарование, наступающая катастрофа» (Нікітін, 2016: 165). Утім, зазирнувши в саму гущу подій, Тадек усвідомлює, що насправді Україна не потребує заступництва чи протекції Європи, вона лише стоїчно відстоює цінності, які давно визначила за базові для подальшого свого існування та розвитку. Ця переконаність і твердість у обраному векторі розвитку витворює зі строкатого, різношерстого, генераційно розірваного колективу з приспаною історичною пам'яттю єдиний вільний і нескорений народ: «...баррикады – это просто кучи мусора, никому они не интересны. Меня удивили люди. Я почти ничего не понял из того, что увидел – телевизор уродует и искажает действительность, но знаешь, это было похоже на извержение подводного вулкана: чудовищные энергии, кипение камней и испарение океана, вода и лава, и в результате – новая земля посреди воды. Так я представляю себе первые дни творения. Новый мир опасен и смертельно токсичен, но в ядовитой химии зарождается жизнь» (Нікітін, 2016: 175). І хай ціною цього революційного оновлення стала «ніч бездержавності», нестабільна політично-економічна позиція України на світовій арені, загальнодержавна криза, головним її здобутком є остаточний відхід від патерналізму, пострадянського інфантильного мислення і усвідомлення важливості збереження та акумулювання спільної історичної пам'яті. Цілоком символічно повість обривається на полеміці Уманця і Тадека:

- В Киеве некому работать с твоими идеями. Сейчас Украина – страна без государства, его просто нет.
- Государство нам не нужно, мы все сделаем сами (Нікітін, 2016: 175).

Висновки. Таким чином, майже в усіх художніх текстах про Євромайдан письменники вдаються до символічного осмислення прискороеного «дорослішання» і в майбутньому остаточної «зрілості» нації, спричиненого Революцією Гідності та подіями на сході країни, що неминуче позначились на ментальній та духовній мапі українців. Деінфантилізація українського суспільства, зафіксована у художніх текстах сучасної прози, стала своєрідним каталізатором появи «дорослої», нецензурованої риторики/нарації прийдешньої мілітарної літератури, в якій автори сміливо, правдиво і подеколи гостро порушують проблеми наслідків тривалого патерналізму й інфантильності молодій українській державі, не замовчують фактів, пришвидшуючи таким чином процес остаточного подолання постколоніальних і посттоталітарних національних травм.

Список використаних джерел:

1. Забужко О., Квіт С., Козловський І. Інфантильна. Зріла. Вічна. URL: <https://zbruc.eu/node/107750> (дата звернення: 17.11.2021).
2. Матіяш Дзвінка. Марта з вулиці Святого Миколая. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 240 с.
3. Мороз А. Країна перемігшого інфантилізму. URL: <https://dniprograd.org/blogs/517> (дата звернення: 17.11.2021).
4. Никитин А. Санитар с Институтской. Київ : Люта справа, 2016. 176 с.
5. Прохасько Ю. Гра в дорослішання. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/252584> (дата звернення: 17.11.2021).
6. Цілик І. «В мене є відчуття, що українське кіно й українська література не знають одне одного». URL: https://lb.ua/culture/2016/08/31/343992_irina_tsilik_v_mene_ie_vidchuttuya_shcho.html (дата звернення: 21.11.2021).
7. Цілик І. Червоні на чорному сліди. Київ : КОМОРА, 2015. 152 с.

References:

1. Zabuzhko, O., Kvit, S., Kozlovskiy, I. (2021). *Infantylna. Zrila. Vichna* [Infantile. Ripe Eternal]. URL: <https://zbruc.eu/node/107750> (data zvernennia: 17.11.2021). [in Ukraine]
2. Matiiash Dzvinka (2015). *Marta z vulytsi Sviatoho Mykolaia* [Marta from St. Nicholas Street]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva. 240 s. [in Ukraine]
3. Moroz, A. (2018). *Kraina peremihshoho infanzylizmu* [The country of victorious infantilism]. URL: <https://dniprograd.org/blogs/517> (data zvernennia: 17.11.2021). [in Ukraine]
4. Nykytyn, A. (2016). *Sanytar s Ynstytutskoi* [Sanitary worker from Instytutska Street]. Kyiv : Liuta sprava. 176 s. [in Russian]
5. Prokhasko, Yu. (2021). *Hra v doroslishannia* [A game of growing up]. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/252584> (data zvernennia: 17.11.2021). [in Ukraine]
6. Tsilyk, I. (2016). “V mene ye vidchuttia, shcho ukrainske kino y ukrainska literatura ne znaiut odne odnoho” [I have a feeling that Ukrainian cinema and Ukrainian literature do not know each other]. URL: https://lb.ua/culture/2016/08/31/343992_irina_tsilik_v_mene_ie_vidchuttya_shcho.html (data zvernennia: 21.11.2021). [in Ukraine]
7. Tsilyk, I. (2015). *Chervoni na chornomu slidy* [Red marks on black]. Kyiv : KOMORA. 152 s. [in Ukraine]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.27>

SYMBOLIZACJA ZOOFRAZEM W MOWIE LUDOWEJ

Hanna Onufriichuk

kandydat nauk filologicznych,
 docent Katedry Języka i Kultury Ukrainńskiej
 Narodowego Uniwersytetu Lotniczego (Kijów, Ukraina)
 ORCID ID: 0000-0002-7589-4411
 anya.onufriichuk@ukr.net

Maria Filipchuk

kandydat nauk filologicznych, docent,
 docent Katedry Historii i Kultury Języka Ukrainńskiego
 Czerniowieckiego Uniwersytetu Narodowego imienia Jurija Fedkowycza (Czerniowce, Ukraina)
 ORCID ID: 0000-0001-6818-6890
 filipchukmv@gmail.com

Adnotacja. Znaczenie badania wynika z potrzeby zbadania symboliki zoofrazem w aspekcie etnolingwistycznym i określenia ich roli w kształtowaniu językowego obrazu świata. Symbolizowane słowa-nazwy odzwierciedlają cechy kultury ludu, jego historię, zwyczaje i zachęcają do pojawienia się powiązań asocjacyjnych, które opierają się na porównaniu, zestawieniu przedmiotów, zjawisk, cech i tym podobnych. Paralele asocjacyjne powstają na osobistym subiektywnym doświadczeniu człowieka, które pokrywa się z etnokułturowymi tradycjami ludzi, do których należy mówca. Przez pryzmat animistycznego światopoglądu ludzi kompleksowo przeanalizowano specyfikę refleksji nad asocjacyjnymi podobieństwami między człowiekiem a ptakiem w powszechnych etnosymboli. Wyjaśniono znaczenie i wpływ ptaków na cechy charakteru i usposobienia człowieka, określono pozytywne i negatywne cechy ptaka. Etnosymbole na oznaczenie faunosymboliki są tworzone na podstawie metaforycznego zrozumienia realiów i składników jednostek językowych odzwierciedlających językowy obraz świata narodu ukraińskiego, przyczyniają się do poznania jego tradycji, tożsamości narodowej i wyjątkowości.

Słowa kluczowe: jednostki językowe, frazema, paralela asocjacyjna, zoofraseologizm, etnosymbol, obraz językowy świata.

SYMBOLIZATION OF ZOOPHRASE IN FOLK SPEECH

Hanna Onufriichuk

Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Culture
 National Aviation University (Kyiv, Ukraine)
 ORCID ID: 0000-0002-7589-4411
 anya.onufriichuk@ukr.net

Maria Filipchuk

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
 Associate Professor at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language
 Chernivtsi National University named after Yu. Fedkovych (Chernivtsi, Ukraine)
 ORCID ID: 0000-0001-6818-6890
 filipchukmv@gmail.com

Abstract. The relevance of the study is due to the need to study the symbolism of zoophrases in the ethnolinguistic aspect and determine their role in the formation of the linguistic picture of the world. Symbolized words-names reflect the peculiarities of a people's culture, its history, habits and encourage the emergence of associative connections based on comparison, correlation of objects, phenomena, qualities, etc. Associative parallels are created on the personal subjective experience of the person, coinciding with the ethno-cultural traditions of the people to which the speaker belongs. Through the prism of the animistic worldview of the people, the specificity of the reflection of associative parallels between man and bird in common ethnosymbols is comprehensively analyzed. The meaning and influence of birds on human character traits and well-being are determined, positive and negative characteristics of the bird are determined. Ethnosympholics for the designation of faunosympholics are created on the basis of metaphorical understanding of realities and components of linguistic units, reflect the linguistic picture of the world of the Ukrainian people, contribute to the knowledge of its traditions, national identity and uniqueness.

Key words: linguistic picture of the world, the phrase, associative parallels, zoophraseology, ethnic symbol, ethno linguistics.

СИМВОЛІЗАЦІЯ ЗООФРАЗЕМ У НАРОДНОМУ МОВЛЕННІ

Ганна Онуфрійчук

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-7589-4411
anya.onufriichuk@ukr.net

Марія Філіпчук

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича (Чернівці, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-6818-6890
filipchukmv@gmail.com

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення символіки зоофразем в етнолінгвістичному аспекті та визначення їх ролі у формуванні мовної картини світу. Символізовані слова-назви відображають особливості культури народу, його історію, звичаї та спонукають до виникнення асоціативних зв'язків, які ґрунтуються на порівнянні, співвідношенні предметів, явищ, якостей тощо. Асоціативні паралелі створюються на особистому суб'єктивному досвіді особи, що збігається з етнокультурними традиціями народу, до якого належить мовець. Через призму анімістичного світогляду народу комплексно проаналізовано специфіку відображення асоціативних паралелей між людиною та птахою в поширених етносимволах. З'ясовано значення та вплив птахів на риси характеру та вдачі людини, визначено позитивні та негативні характеристики птаха. Етносимволи на позначення фауносимволіки створені на основі метафоричного осмислення реалій та компонентів мовних одиниць, відображають мовну картину світу українського народу, сприяють пізнанню його традицій, національної ідентичності й неповторності.

Ключові слова: мовні одиниці, фразема, асоціативна паралель, зоофразеологізм, етносимвол, мовна картина світу.

Вступ. Способом мислення та активним відображенням дійсності є мова, ота «жива схованка народного мовлення», яка є активним учасником формування світобачення народу, його менталітету, основою творення мовної картини світу. Мовна картина світу твориться на основі порівняння та символізму, демонструючи те, як ми бачимо навколишній світ. У мовній картині світу відслідковуємо ряд фразем, які яскраво демонструють тісний зв'язок людини з навколишнім світом, зокрема з тваринами, тим самим утворюючи зоофразами та відображаючи анімістичний світогляд нашого народу. Оскільки людина є частиною біосфери, тому завжди знаходиться у взаємодії з об'єктами та явищами довкілля, спостерігає за ними і використовує свої спостереження у повсякденному житті тощо. Птахи як представники живої природи є невід'ємною складовою реального світу та опиняються у фокусі уваги носіїв мови. Це і стало об'єктом нашої уваги у дослідженні.

Метою роботи є дослідження символіки мовних сполук на позначення птахів у руслі взаємозв'язку понять «мова-культура-етнос», що яскраво відбиває етнопсихологічні особливості носія мови та демонструє вплив мови на формування менталітету народу. Відповідно до мети роботи та з урахуванням того, що людина пізнає світ у зіставленні себе з довкіллям – прямо або через посередництво якихось ознак, у нашому дослідженні виокремлюємо асоціативні паралелі, які яскраво відображають зовнішній та внутрішній світ людини на основі асоціативних зв'язків.

У дослідженні використовуємо методику зіставлення мовних одиниць та співвіднесеності з елементами концептуального аналізу, лексикографічного опису, методику асоціативних полів.

Основна частина. Загальновідомо, що навколишній світ людини постає в образах, у символах, що сприяє утворенню сталих мовних одиниць на основі образності та порівняння. Водночас образність фразеологічних одиниць – це здатність фразеологізму мати у своїй семантиці певний образ. За О. Потебнею, «мова є головне і первісне знаряддя міфічного мислення» (Потебня, 1993: 74).

Дослідження символіки тваринного світу було у фокусі уваги багатьох вчених. Проте найґрунтовніше типологічне дослідження символіки тварин у слов'янській мовнокультурній традиції здійснив О. В. Гура, який схарактеризував образи птахів у двох аспектах: за загальною схемою опису матеріалу на основі встановлених смислорозрізнювальних ознак та шляхом аналізу окремих птахів (Гура, 1997: 245–249, 527–746).

В українському мовознавстві цій проблемі присвячені наукові праці І. О. Голубовської, О. П. Левченко, О. І. Панченко, І. А. Салати, Д. В. Ужченка та інших. Однак поза увагою науковців залишилося дослідження семантики мовних одиниць із компонентом-зоонімом саме у народному мовленні, яке є рушійною силою у творенні таких мовних одиниць. Проте воно не подає опису картин природи, живих істот самих по собі, а проводить асоціативні зв'язки між символікою стану, звичок та дій людини. Саме тому у нашому дослідженні виокремлюємо асоціативні паралелі: *людина ↔ ворона / ворон/галка; людина ↔ журавель (пелека).*

Людина ↔ ворона / ворон/галка. Відповідно до одинадцятитомного Словника сучасної української мови, **ВОРОН** (ч.) – великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від осель (переважно в лісі) (Словник української мови, 1970–1980: Т. 1, 740) (*див. ще ворона; галка; крук*); **ВОРОНА** (ж.) – хижий птах із чорним або сірим пір'ям, що живе на деревах поблизу населених пунктів (Словник української мови, 1970–1980: Т. 1, 740) (*див. ще галка; ворон; крук*); **ГАЛКА** (ж.) – птах родини воронових з чорним пір'ям, блискучим на спині (Словник української мови, 1970–1980: Т. 2, 20) (*див. ще ворона; ворон; крук*).

Провівши дослідження народного мовлення, з'ясуємо, що *ворон / ворона* в народному віруванні уособлює лиховісність, її каркання не провіщає нічого доброго, тому кажуть: «*На кого ворони, на того й сороки*». Ворона разом із гайворонами та кречетами іноді влаштовують зловісні хороводи, які віщують загальну біду (Жайворонок, 2006: 116). Тому у народному мовленні часто чуємо: «*Не каркай як ворона*» – тобто не накликай біду.

Ворон вважають нечистим птахом, який пов'язаний зі світом мертвих. Він не користується симпатіями передусім через чорне оперення (*чорний як ворон чорненький; крукові й мило не допоможе*). Часто символіка кольору птаха переносилася на зовнішність людини, тому кажуть: «*Чорна як ворона*». Також ворон з глибокої давнини вважається лиховісним птахом, вісником смерті, що широко відбито в українському фольклорі, пор: «*Кому ворон над головою криче, той має щастя собаче*» (Жайворонок, 2006: 115).

За народними уявленнями, сімейство воронячих має диявольську природу, наприклад, ворона чорна тому, що створена дияволом, чорт може приймати подобу ворони, душі злих людей уявлялися у вигляді чорної ворони (Жайворонок, 2006: 116).

Водночас вислів *чорний ворон* (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 124) означає машину, в якій перевозять заарештованого, це активно застосовувалося у період Радянського Союзу. В. Ужченко стверджує, що цей вислів є наслідком вторинної метафоризації дуже давнього символу, корені якого ще в глибокій міфологічній семантиці, бо ще у дохристиянських міфологічних уявленнях (чорний) ворон був птахом, що приносить нещастя (Ужченко, 2000: 12).

У народному мовленні спостерігаємо анонімичний мовний сталий вираз *біла ворона* – символ когось або чогось рідкісного, незвичайного; за легендою, віщий ворон був створений білим як сніг, покірливим, як голуб, а за іншою – могутній богатир убив злого духа разом з його коханкою; прилетіли ворон і ворона і стали клювати трупи: ворон клював тільки нечистого, тому він лише чорний, а ворона клювала і чистого, і нечистого, тому буває білою і чорною (Жайворонок, 2006: 116–117). Тому кажуть: *не хочу я бути білою вороною*, тобто виділятися серед інших чимось незвичайним, зовсім не схожим на інших.

Оскільки людина ототожнювала своє життя з навколишнім світом, то це породило у світогляді народу певні передбачення відповідно до поведінки птаха. Залежно від його поведінки вгадували погоду або передбачали ту чи іншу подію, пор.: *ворон криче – на нещастя, ворона – на дощ* (Жайворонок, 2006: 116); *ворони летять стаями і кричать на негоду; ворони взимку кружляють у повітрі – перед снігом; ворони здіймаються догори – на погоду; ворон до обіду віщує гостя; як ворони сідають униз дерева, то буде холодно* (Прислів'я та приказки, 1989: 379). А проклінаючи, кажуть: *бодай (щоб) над тобою ворони каркали; нехай над ним ворони крикають* чи коли клянуться, то кажуть: *ворони (щоб) наді мною крикали* (Жайворонок, 2006: 116); *щоб над тобою ворони крикали; нехай над ним ворони крикають; бодай над тобою ворони каркали; ворони щоб наді мною крикали* (Прислів'я та приказки, 1989: 329).

Разом з тим існує повір'я, що коли кричить крук, необхідно спльовувати, як і в тих випадках, коли бояться зурочення або пристріту. Ще одна прикмета говорить, що коли ворон кине вгору камінчик, то хтось помре, а коли сяде біля хати й тричі крикне – жди недоброго (Жайворонок, 2006: 115–116).

Водночас ворон вважається й мудрим віщуном, бо живе сто, а то й триста років і знає багато тасмниць. Ворон може передбачити смерть, нашествия ворогів, знає, де закопані скарби, дає мудрі поради билинним і казковим героям, у піснях приносить матері звістку про загибель синів (Жайворонок, 2006: 116).

Птах символізує пожадливість (*не такий крук, щоб впустив з рук*), корисливість, кар'єризм (*ворон не б'є на голу кістку*). Існує легенда, що у гнізді ворон зберігає золото, срібло, коштовне каміння. Також люди вірять, що ворон-крук є володарем живої й неживої води та золотих яблук. А у Чистий четвер ворон зі своїм сімейством поспішає викупатися у воді, що має цілющу силу.

У народному віруванні ворон здавна вважався віщим птахом, що уміє передбачати майбутнє. Ймовірно, це пов'язано з тим, що він уміє відтворювати людську мову. У народному повір'ї говориться, що колись був такий час, що всі звірі і птахи розмовляли людською мовою. Ключі від вирію тоді були у ворони (за іншим – у галки). Та якось вона прогнівала Бога, і відтоді ключі від вирію перейшли до сойки (за іншим повір'ям – зозулі) (Булашев, 1992: 370).

Отож, провівши дослідження та здійснивши асоціативні паралелі, виокремлюємо здебільшого негативні ознаки птаха, які водночас ототожнюють їх з людиною, наділяючи її відповідними ознаками, рисами характеру тощо. Напр. н е г а т и в н і риси *ворона* – високомірність, корисливість, обережність (обачність): *поглядає туди і сюди як той ворон хижий* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 340); *на голу кість і ворон не паде (не б'є, не сяде, не паде)* (Прислів'я та приказки, 1989: 216, 223, 329); *ворон ворону (воронів) очі (очей, ока, око) не виклює (видовбає, не клює, видзьобає), а хоч і виклює, то не вийме* (Прислів'я та приказки, 1989: 213, 214, 217); н е г а т и в н і риси *ворони* – агресивність, байдикування (неуважність), боягузтво, високомірність, корисливість, крикливість, ледарство, невірноваженість, неосвіченість, неуважність, пліткарство, хвалькуватість, хижість, хитрість: *ворона за сім миль стерво чує* (Прислів'я та приказки,

1989: 214); *гав (гави, ворон) ловити* (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 350); *лякана (стріляна, полохлива, налякана) ворона (і) куца боїться* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 340); *в своїм гнізді і ворона сміла* (Прислів'я та приказки, 1989: 213); *у своїм гнізді і ворона яструбові очі виклює (виголе)* (Збірка українських приказок та прислів'їв, 2002: 213); *ворона в павиному (павичевім) пір'ї* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 234); *і цариця ворона, коли спаде корона* (Прислів'я та приказки, 1990: 244); *на голу кістку і ворона не впаде, там паде, де чує поживу; старий ворон не каркне мимо (даром (пусто) не криче)* (Прислів'я та приказки, 1989: 216, 223, 329); *кричить наче (як) ворона над курчам* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 136); *ворон лічити (ловити)* (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 349); *вороняче гніздо в голові має* (Прислів'я та приказки, 1989: 215); *ворона і (й) за море літала (літає), (а все) та дурна (вороною, чорна) верталась (вертала, вертається)* (Прислів'я та приказки, 1989: 214); *ворона ти в рот залетить* (Прислів'я та приказки, 1990: 32); *стули рота, бо ворона влетить; не роззявляй рота, бо ворона (як) летітиме (залетить), так і влетить іще* (Прислів'я та приказки, 1990: 244, 416); *маленька ворона, та рот великий (рот має, великий кусок м'яса ковтає, да рот велик)* (Прислів'я та приказки, 1989: 214, 216); *ворона хоч мала (маленька, літає), а рот має великий (велике, дурний голову задирає)*; *новину ворона на хвості принесла; і ворона хвалить воронят* (Прислів'я та приказки, 1989: 215); *розкубують мов (як) гави солону* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 197); *злетілися як ворони на стерво* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 184); *каркає як ворона (ворон), а хитрий як чорт; мужик як ворона, а хитер як хто іной; москаль як ворона, та хитріший чорта* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 135, 219); *мужик дурний як ворона, а хитрий як чорт* (Збірка українських приказок та прислів'їв, 2002: 114, 131); *дурний (говорить) як ворона, а хитрий як чорт; кармає як ворона, а хитрий як чорт* (Прислів'я та приказки, 1990: 340, 387); *хитрий як чорт, а дурний як ворона (впертий як свиня); дурний як ворона, а хитрий як біс* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 83, 98); *не г а т и в н і риси галки – ледарство, пліткарство: галки (галок) лічити (ловити)* (Словник фразеологізмів української мови, 2003: 349); *маленька галка, та рот великий (рот має, великий кусок м'яса ковтає, да рот велик)* (Прислів'я та приказки, 1989: 214, 216).

Як бачимо, асоціативні зв'язки з навколишнім світом активно впливають на людину, виокремлюючи її риси характеру та водночас виступають певним символом у народному мовленні. Тому, напевно, й кажуть у народі: «Чоловік, як ворона, коло хати оборона».

Людина ↔ журавель (лелека). У Словнику сучасної української мови зазначено: *ЖУРАВЕЛЬ* (ч.) – великий перелітний птах з довгими ногами, шиєю і прямим гострим дзьобом, живе на лісових та степових болотах (Словник української мови, 1970–1980: Т. 2, 547); *ЛЕЛЕКА*, и, ч. і ж. Великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом та довгими ногами (Словник української мови, 1970–1980: Т. 4, 474).

Спостерігаємо, що Божою птицею, птахом Сонця, вісником весни, у народному віруванні вважають журавля. А тому надibuємо у народному мовленні вислови, які передбачають прихід весни: *журавель прилетів – теплий приніс; журавлі летять високо – зима ще далеко; журавлі летять низько – зима вже близько; ранній приліт журавлів – на ранню весну* (Жайворонок, 2006: 227) або *коли буськи прилітають, то вже весну заповідають* (Прислів'я та приказки, 1989: 219).

У віруванні народу помічено, що журавель прилітає через тринадцять тижнів після Різдва. За народним повір'ям, навесні, побачивши перший ключ журавлів, не можна промовляти вголос «журавель», бо журитимешся весь рік, а «веселик». А відліт журавлів у вирій – ознака закінчення теплого періоду року, про що говорив пророк Ієремія в Біблії: «Горлиця й ластівка та журавель стережуть час прилету свого» (Жайворонок, 2006: 227).

Цей птах також символізує сторожкість (*стоїть як журавель на варті*), відлюдкуватість (*ходить як журавель по болоті*), гульвісу (*унадився журавель до бабиних конопель*). У народному мовленні журавлем також називають цибатих людей. Пор.: *В той час на верхніх східцях з'явилась висока, рівна станом панія, цибата, як журавель* (Словник української мови, 1970–1980: Т. 2, 547).

Лексею *журавель* називають довгу жердину, яка приладнана біля колодязя як важіль для витягування води, а також увесь пристрій з такою жердиною, наприклад, *Далеко серед пасовиськ видніється колодязь з журавлем – водопій для худоби* (О. Гончар) (Словник української мови, 1970–1980: Т. 2, 547).

Також журавлем називають народний сюжетний танець, у якому танцюристи зображують журавля. Цей танець танцювали зазвичай на *перезві* (у весільному обряді – звичай, за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі за запросинами йшли або їхали з відповідними обрядовими піснями на частування до хати молодої) (Жайворонок, 2006: 438). Серед молоді поширеними були «журавлині» танці – як *журавель*, так і *журавлиний ключ*, пор.: *Тут інші журавля скакали, а хто од дудочки потів* (І. Котляревський) (Словник української мови, 1970–1980: Т. 2, 547).

«Божою птицею» у народному віруванні виступає також лелека. У народі з цим птахом пов'язані добрі ознаки, оскільки він символізує щастя, добробут і загишок у домі (Жайворонок, 2006: 331).

Лелека – сакральний птах у різних міфологічних і окультних традиціях, що символізує нове життя, прихід весни, удачу. У давнину вірили, що лелеки годують своїх престарілих батьків. Припис піклуватися про батьків у Римі іменувався «Законом лелеки». У християнстві лелека символізувала чистоту, цнотливість, розсудливість, пильність. За шведською легендою лелека підбадьорювала катованого Христа.

Лелека також є символом мандрівника. У слов'ян вважався священним птахом, вбивство лелеки або розорення його гнізда розцінювалося як великий гріх. Згідно з народними повір'ями, лелека – птах, що

приносить щастя. Він пророкує народження дітей. Жартівливе повір'я говорить про те, що дітей приносить батькам лелека: воно походить з давнього уявлення, що душі, які народилися, мешкають в країні боліт, ставків і трясовин (Жайворонок, 2006: 332). Тому й закликають: «Бузьку, бузьку принеси нам Іруську».

Цікавою є прикмета, що птах обирає хату спокійну й побожну, бо сам побожний, а тому вважають щасливою ту родину, у якій на даху хати чи іншій будівлі оселяються лелеки, тому кажуть: «Де лелека водиться, там щастя родиться» (Жайворонок, 2006: 331–332). З гніздом лелеки пов'язане повір'я, що коли зруйнувати лелечине гніздо, то лелека запалить ту хату, де було гніздо, старші люди до сьогоднішніх днів вірять у цю прикмету. Разом з тим суворо заборонялося убивати лелеку, бо буде посуха або затяжний дощ, тому у народі про зливу кажуть: «Після своєї смерті лелека три дні плаче за своїм убивцею» (Жайворонок, 2006: 332).

Спостерігаючи за віруванням народу, надбуємо чимало вірувань про лелек. Наприклад, коли дівчина навесні вперше побачить лелеку, що летить, значить того ж року вийде заміж, а коли лелеку на гнізді, то ще рік просидить з батьками (Жайворонок, 2006: 332). Або якщо навесні побачити у гнізді пару лелек, то цього року також знайдеш свою пару.

У народі лелеку чи журавля називають *бузько* = *бузьок* = *бусел* = *бусол* = *боцян* = *боцун*. Бузько у народі виступає символом праці та відданості. Навесні першого бузька діти вітають словами: «Стоїть бузько на воротах у червоних чоботях» (Жайворонок, 2006: 58).

Лелека виступає також символом любові до рідної землі, а також символом шанобливості до батьків (вважалося, що молоді лелеки під час тривалого перельоту несуть на собі старих і ослаблих родичів), ніжності, прихильності до дітей.

Уособлення, образність як основний елемент творення мовних одиниць сприяє ототожненню позитивних та негативних рис характеру людини. Серед позитивних рис лелеки виділяємо вірність, щастя, добробут, затишок тощо. Щодо журавля, то виокремлюємо н е г а т и в н і риси – жадібність, лінивість, невпевненість: *внадився журавель до бабиних конопель* (Прислів'я та приказки, 1989: 218); *унадився як журавель до конопель* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 209); *журавлі прилетіли і полудень принесли* (Прислів'я та приказки, 1989: 218); *журавель у небі* (Українські прислів'я, приказки та порівняння, 2001: 240).

Висновок. Людина пізнає світ у зіставленні себе з довкіллям – прямо або через посередництво якихось ознак. Народне мовлення, вірування, як бачимо, не подає опис картин природи, живих істот самих по собі, а проводить асоціативні зв'язки між символікою стану, звичок та дій людини. Асоціативні зв'язки, які виникають унаслідок ототожнення людини з навколишньою природою, є цінним аспектом у дослідженні стійких мовних одиниць етнолінгвістичного характеру, які активно використовуються в народному мовленні як образна характеристика людини. Їх здебільшого використовують для відображення психоемоційного, фізіологічного станів людини, її поведінкових характеристик. Подальше дослідження таких мовних одиниць сприятиме створенню ідеографічних словників, що допоможе реконструювати етномовну картину світу, створити образну картину мозаїчного типу, що відбиватиме світобачення нації, знання людини про навколишній світ у метафоричному переосмисленні та буде своєрідним ключем до розуміння укладу життя народу, його менталітету.

Список використаних джерел:

1. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К. : Довіра, 1992. 414 с.
2. Голубовська І. О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу «царство тварин» (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов). Мовознавство. 2003. № 6. С. 6–68.
3. Гура А. В. Символіка животних в славянській народній традиції. М. : Индрик, 1997. 912 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси. К. : Довіра, 2007. 261 с.
6. Збірка українських приказок та прислів'їв: Репринтне відтворення вид. 1929 р. К. : Техніка, 2002. 224 с.
7. Потєбня А. А. Мысль и язык. К. : СИНТО, 1993. 190 с.
8. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. К. : Наук. думка, 1990. 528 с.
9. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк. К. : Наук. думка, 1989. 480 с.
10. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд. М. М. Пазяк. К. : Наук. думка, 2001. 392 с.
11. Словник української мови: в 11 т./ І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
12. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К. : Наук. думка, 2003. 1104 с.
13. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2000. 18 с.
14. Філіпчук М. В., Онуфрійчук Г. І. Фауносимволіка народного мовлення: асоціативні паралелі // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2021. Вип. 21. С. 152–157.

References:

1. Bulashev, H. O. (1992). Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh [The Ukrainian people are in the legends, religious looks and beliefs]. K. : Dovira, 414 s.

2. Holubovska, I. O. (2003). Metaforyko-symvolichni ipostasi zoonimiv u ramkakh frahmenta movnoi kartyny svitu "tsarstvo tvaryn" (na materiali ukrainskoi, rosiiskoi, anhliiskoi ta kytaiskoi mov) [Metaforiko-symbolic posing of zoonimiv within the framework of fragment of linguistic picture of the world "reign of zoons" (on material of the Ukrainian, Russian, English and Chinese languages)]. *Movoznavstvo*. № 6. S. 6–68.
3. Hura, A. V. (1997). Symvolyka zhyvotnykh v slavianskoi narodnoi tradytsyy [Symbolism of animals in the Slavic folk tradition]. M. : Yndryk, 912 s.
4. Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian etnokul'turi: Reference dictionary-book]. K. : Dovira. 703 s.
5. Zhaivoronok, V. V. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka. Narysy [Ukrainian etnolingvistika. Essays]. K. : Dovira. 261 s.
6. Zbirka ukrainskykh prykazok ta prysliviv: Reprintne vidtvorennia vyd. 1929 r. [Collection of the Ukrainian saying and proverbs: Reprintne of recreation kind. in 1929] (2002). K. : Tekhnika. 224 s.
7. Potebnia, A. A. (1993). Mysl y yazyk [Thought and language]. K. : SYNTO. 190 s.
8. Pryslivia ta prykazky: Liudyna. Rodynne zhyttia. Rysy kharakteru [Proverb and saying: Man. Domestic life. Character traits] / uporiad. M. M. Paziak (1990). K. : Nauk. dumka. 528 s.
9. Pryslivia ta prykazky: Pryroda. Hospodarska diialnist liudyny [Proverb and saying: Nature. Economic activity of man] / uporiad. M. M. Paziak (1989). K. : Nauk. dumka. 480 s.
10. Ukrainski pryslivia, prykazky ta porivniannia z literaturnykh pamiatok [The Ukrainian proverbs, saying and comparisons, are from literary sights] / uporiad. M. M. Paziak (2001). K. : Nauk. dumka. 392 s.
11. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of Ukrainian: in 11 t.] / I. K. Bilodid (hol. red.) ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980.
12. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseological units of Ukrainian] / uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. (2003). K. : Nauk. dumka. 1104 s.
13. Uzhchenko, D. V. (2000). Semantyka ukrainskykh zoofrazeolohizmiv v etnokulturnomu vysvitleni : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 "Ukrainska mova" [Semantics of Ukrainian zoofrazeologizmiv is in etnokul'turnomu illumination: avtoref. dis. on the receipt of sciences. degree of kand. filol. sciences: special. 10.02.01 "Ukrainian"]. Kharkiv. 18 s.
14. Filipchuk, M. V., Onufriichuk, H. I. (2021). Faunosymvolika narodnoho movlennia: asotsiatyvni paraleli [Faunosimvolika of the folk broadcasting: associative parallels] // Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva : zb. nauk. prats. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi natsionalnyi universytet. Vyp. 21. S. 152–157.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.28>

FUNKCJE WNĘTRZA W PROZIE ARTYSTYCZNEJ

Karine Khachaturian

doktor filozofii, wykładowca

Charkowskiego Zawodowego College'u Transportu Samochodowego (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4131-1836

kartinka13210@ukr.net

Adnotacja. W artykule omówiono rolę wnętrza literackiego w organizacji przestrzeni dzieła sztuki – formy opisu stosowane w tekście dzieła sztuki wraz z formami takimi jak krajobraz i portret. Przedstawiono przegląd prac naukowych, w których rozważane są artystyczne funkcje rzeczy przedmiotowych, które składają się na literacką przestrzeń wewnętrzną. Wskazano, że wnętrze odgrywa ważną rolę nie tylko jako element strukturalny tekstu artystycznego, ale także odgrywa znaczącą rolę w odkrywaniu poetyki dzieł sztuki w nowy sposób, odgrywając kluczową rolę również na poziomie semantycznym.

Określa się rola wnętrza w ujawnianiu wewnętrznego świata postaci, w poznawaniu przyrody, natury i charakteru postaci, a analitycznie pokazuje, jak wszystko to wiąże się z koncepcją psychologizmu w fikcji literackiej. Dzięki chronotopowej funkcji wnętrza literackiego badane są cechy artystycznej ekspresji przedmiotów o symbolicznym znaczeniu, właściwości i cechy przestrzeni estetycznej ukształtowanej w jedności czasu i przestrzeni ustanowionej w kulturowym poznaniu ludzkości.

Analiza funkcji wnętrza literackiego pozwala teoretycznie zbadać system przedmiotów w dziele artystycznym i zidentyfikować cechy wykorzystania szczegółów materialnych w tekstach artystycznych.

Słowa kluczowe: wnętrze literackie, świat przedmiotowy, opis, poetyka, chronotop, szczegół.

INTERIOR FUNCTIONS IN ART PROSE

Karine Khachaturian

Phd Philology, Teacher

Kharkiv Avtotransport Professional College (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4131-1836

kartinka13210@ukr.net

Abstract. The article considers the role of the literary interior in organizing the space of the work of art – the form of description used in the text of the work of art along with forms such as landscape and portrait. An overview of scientific works is given, which considers the artistic functions of subject things that make up the literary interior space. It is shown that the interior plays an important role not only as a structural element of artistic text, but also plays a significant role in the disclosure of poetics of works of art in a new way, taking a key role on a semantic level.

The role of the interior in uncovering the inner world of the character, in the knowledge of the nature, nature and character of the character, and is analytically shown how this all relates to the concept of psychologism in fiction. Due to the chronotopic function of the literary interior, the peculiarities of artistic expression of objects with symbolic meaning, properties and characteristics of aesthetic space formed in the unity of time and space established in the cultural knowledge of humanity are studied.

Analysis of the function of the literary interior allows theoretically studying the system of subjects in an artistic work and identifying the peculiarities of the use of material details in artistic texts.

Key words: literary interior, subject world, description, poetics, chronotop, detail.

ФУНКЦІЇ ІНТЕР'ЄРУ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Каріне Хачатурян

доктор філософії, викладач

Харківського автотранспортного фахового коледжу (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4131-1836

kartinka13210@ukr.net

Анотація. У статті розглядається роль літературного інтер'єру в організації простору художнього твору – форми опису, що використовуються в тексті художнього твору поряд з такими формами, як пейзаж та портрет. Наводиться огляд наукових робіт, де розглядаються художні функції предметних речей, що складають літературний інтер'єрний простір. Показується, що інтер'єр відіграє важливу роль не тільки як структурний елемент художнього тексту, але також відіграє значну роль у розкритті поетики творів мистецтва по-новому, посідаючи ключову роль і на смисловому рівні.

Вивчаються роль інтер'єру у розкритті внутрішнього світу персонажа, у пізнанні природи, природи і характеру персонажа, і аналітично показано як це все пов'язується з концепцією psychologizmu в художній літературі. Через

хронотопну функцію літературного інтер'єру вивчаються особливості художнього вираження предметів із символічним значенням, властивості і характеристики естетичного простору, сформованого в єдності часу і простору, встановленому в культурному пізнанні людства.

Аналіз функції літературного інтер'єру дозволяє теоретично вивчати систему предметів у художньому творі і виявляти особливості використання матеріальних деталей у художніх текстах.

Ключові слова: літературний інтер'єр, предметний світ, опис, поетика, хронотоп, деталь.

Вступ. Кожен об'єкт матеріального світу, що оточує людину, має свій сенс і призначення, створений знаннями і мудрістю людства. Світ речей визначає спосіб життя, культуру і психологію людини. Історія людства базується на фізичних даних і розкриває таємниці глибинних шарів історії. Так само і предметний світ, який знаходить місце в просторі художнього твору, вводить до нього кольори і барви, слугує для найпереконливішого опису місця героя та подій навколо нього, дозволяє нам поринути у глибинні шари людської душі. Світ речей, художньо засвоєний письменником силою пера, тобто одяг, предмети побуту, різноманітні меблі та знаряддя побуту, що заповнюють створений рукою людини простір хати, – все це створює фундамент твору, представляє художній текст з різних сторін, відкриває перед читачем двері таємничого світу. Цю оповідну одиницю у творі називають «літературним інтер'єром» або «матеріальним світом».

Дослідження інтер'єру в художній літературі є однією з актуальних проблем сучасного літературознавства. Зарубіжні і українські вчені, які детально досліджували текст художнього твору, згодом розглядали літературний інтер'єр як невід'ємну частину художнього твору та звертали особливу увагу на його функції. У сучасному українському літературознавстві літературний інтер'єр ще не ставав предметом спеціального вивчення та повною мірою не увійшов в науковий обіг, тому це дослідження є актуальним.

Великого значення для уявлення стильової індивідуальності автора художнього твору, його власної манери письма та художніх особливостей твору, світогляду письменника та його художніх особливостей мають такі одиниці як портрет і пейзаж, які виокремлюють характерні особливості в художньому творі. Досить важко уявити мистецтво без жодного елемента інтер'єру. Оскільки функція літературного інтер'єру в кожен період історії літератури спеціально не досліджена, важливо проаналізувати його функцію в організації тексту літературного твору та розпізнати структурно-функціональні особливості художнього тексту.

Мета статті – осмислення інтер'єру як літературознавчої категорії, необхідної для аналізу і розуміння цілісності художнього тексту, шляхом виявлення її структурно-функціональних особливостей.

Основна частина. У сучасному суспільстві існують окремі дисципліни, які вивчають ансамблі предметів довкілля (тобто інтер'єри) в їх взаємозв'язку з людською особистістю, як то: дизайн і психологія інтер'єру. Відповідно до уявлень сучасної людини і з точки зору дизайну, інтер'єр – це архітектурно та предметно-функціональне оформлення внутрішнього простору будівлі, що повинно забезпечувати людині сприятливі умови життєдіяльності.

Уявлення про взаємовплив речей і людей знайшли своє відображення в різних філософських і художніх текстах. Зокрема, простір з певними особливостями пристосування (наприклад, неправильної форми) з часом став сприйматися як потенційне вмістилище потойбічних сил.

Подібні явища з галузі людської думки можливі з огляду на те, що реальний, дійсний інтер'єр навколо нас є система знаків, побудована нами як усвідомлено, так і несвідомо. Організація інтер'єру – це не просто розміщення меблів, прикрас, оформлення стін і стелі. Цей процес передбачає певний принцип, систему правил підбору і з'єднання елементів. Дизайнер або господар житлового простору «кодує» його, використовуючи в якості знаків меблі, прикраси, кольори з їх стійкою семантикою, освітлення, архітектурні можливості, створюючи з їх допомогою психологічну атмосферу. Психолог, в свою чергу, користуючись своїм інструментарієм, декодує інформацію про характер та особистість мешканця того чи іншого простору.

Організація інтер'єрів як особливого роду мови є однією з базових, первинних систем культури. На основі первинних знакових систем у різних галузях культури виникали свої власні, пристосовані для вираження їх змісту мови. У працях Ю. Лотмана, Б. Успенського та інших представників тартусько-московської семіотичної школи вони отримали назву «вторинні моделюючі системи». Інтер'єри в художній літературі варто відносити саме до цього виду знакових систем. Тобто, зовнішній світ людини, щоб стати частиною культури, на думку Ю. Лотмана «піддається семіотизації», стаючи світом предметів, які щось означають, щось символізують та мають якийсь сенс. Тоді цілком обґрунтованим здається припущення, що літературний інтер'єр як знакова система підпорядковується тим самим принципам відносин зазначених до того, що були визначені такими вченими як Ч. Пірс та Ф. Соссюр для поняття «знак». Літературний інтер'єр як знакова система може належати до різних семіотичних типів. Можна виділити інтер'єри з індексною функцією (функція значення), інтер'єри з іконічною функцією (створення зорового образу деякого простору) та інтер'єри з символічною функцією (інтер'єр має деякий позаповажний денотату сенс).

При цьому якщо під референтним змістом літературного інтер'єру слід розуміти певним чином вибудовану первинну семіотичну систему, де в якості знаків виступають різні функціональні знаки (тобто речі та явища, що мають безпосереднє прагматичне призначення, але стають знаками у зв'язку з тим, що розміщені в якийсь культурний контекст життєдіяльності), то, очевидно, що «код» літературного інтер'єру повинен складатися зі знаків іншого порядку. Перебуваючи в рамках літературного твору «речі» перетворюються на артефакти. Артефактом є будь-яка «предметна» деталь, що бере участь у створенні літературного інтер'єру.

Таким чином, літературний інтер'єр може бути визначений як семіотична система вербально репрезентованих артефактів, упорядкованих у певному хатньому просторі героїв.

Разом з тим, інтер'єром в літературному творі, в силу його специфіки (опис простору, де проживають герої), можна вважати не лише фрагменти, що містять опис оточення, але й описи архітектурного простору цих просторів. У зв'язку з цим пропоную класифікувати наявні літературні інтер'єри за переважанням одного з планів опису на предметні, що розкривають спосіб повсякденного життя героя, і архітектурні, коли увага читача зосереджується на просторовій впорядкованості житлового приміщення, що належить до образу світу, навколишнього героя. Також, безумовно, може зустрічатися і змішаний тип.

Поняття «інтер'єр» у перекладі з французької мови означає «всередині», і це поняття відноситься закрито, замкненого простору, такого як кімната, офіс, будинок тощо або застосовується до зовнішнього вигляду об'єктів, розташованих у цьому просторі. Інтер'єр та його елементи не лише відображені в тексті творів, а й оживляють неживі предмети, різнобічно їх змінюють, у процесі перетворення реальності життя на художню реальність. Зміна речей пов'язана зі змінами в житті й душі персонажа художнього твору. Вчений Б. Галанов, який досліджував предметний світ мистецтва та його художню функцію у своїй роботі зазначив «Простих предметів у літературі та мистецтві не буває. Вони повинні служити своїм господарям» (Галанов, 1974: 303), що служить яскравим доказом.

У своїх працях літературознавці називали літературний інтер'єр «матеріальним світом», «домашнім простором», «замкнутим простором» і намагалися проаналізувати особливості інтер'єру в загальній літературі чи у творчості окремих письменників. Однак ця категорія не вивчена такою ж мірою, як пейзаж та портрет. О. Чудаков, який досліджував створений словом предметний світ картини та художнього твору, звертає особливу увагу на те, що «світ предметів, розміщених у створеному творчою волею художника просторі, є не меншим за слово» (Чудаков, 1992: 5). Звертаючи увагу на світ речей в організації тексту в творчості вченого, він порушує проблему недослідженості світу речей у художніх творах.

На думку вченого В. Халізева «матеріальний світ є невід'ємною і дуже важливою складовою літературно-художньої репрезентації» (Халізов, 2002: 240).

В. Шмід, який розглядав проблему структури оповіді та системи поглядів у художньому творі, визнає оповідь сюжетним словом, яка розкриває окрему історію чи послідовність подій. Кажуть, що окремий об'єкт або світ об'єктів у деяких творах мистецтва контролює та приводить у рух увесь наратив. На думку вченого, інтер'єр є «безподієвою одиницею», тобто сам інтер'єр не належить до події, але за читацькою рецепцією, виражаючи певний зміст, формує необхідний для розвитку інформаційний фон події. (Шмід, 2008: 23).

Літературознавці вважають «основними функціями літературного інтер'єру є декоративна, що уміщує описові та хронотопічні ознаки» (Судосева, 2013: 89). Крім того літературний інтер'єр має багато другорядних функцій.

Декоративна функція літературного інтер'єру сягає глибокої давнини. Відомо, що передумовою появи літературного інтер'єру стало саме ораторське мистецтво, становлення науки риторики, що використовувалася під час ведення судових та політичних справ.

Ключовими в системі художніх засобів є поняття деталізації та фокалізації (термін Ж. Женетта).

У різних статтях інтер'єр, як правило, номінально вказується в якості композиційної форми мовлення, одного з різновидів опису, поряд з пейзажем, портретом і екфрасисом. Таким чином, поетика інтер'єру – це по суті аспект поетики деталізації, оскільки всі описи – суть деталізації певної ділянки художньої дійсності. Такий підхід застосовуємо при розгляді інтер'єру як елемента об'єктної організації тексту. Водночас, як і будь-який опис, інтер'єр – це частина суб'єктної організації тексту, оскільки свідчить не тільки про описане, але і про автора.

Інтер'єр, будучи видом опису, за своєю природою ітеративний (математичний термін, що означає «повторюваний»). Але він формує якісь параметри ситуації, певні рамки її сприйняття, розставляє пріоритети і надає значимість деяким елементам так, що створюється перспектива майбутньої події.

На підставі вище зазначених спостережень варто сформулювати низку конструктивних особливостей категорії інтер'єру.

Літературний інтер'єр передбачає:

– наявність суб'єкта споглядання, тобто носія точки зору, мотивованого певною системою цінностей, з якою співвідноситься зображений світ в цілому;

– наявність об'єкта зображення зі своїм світом, аналіз якого дозволяє отримати деякі відомості про об'єкта, який перебуває і цьому просторі.

До складу літературного інтер'єру в моєму розумінні входить все, що перебуває в межах житлового простору, що потрапляє в найближчий кругозір оповідача.

Хоч, відповідно до більшості визначень опис у тексті має бути представлений як окремий фрагмент, в дійсності у художній літературі, особливо в творах сучасних письменників, інтер'єрів у вигляді відносно великих фрагментів тексту зустрічається не так вже й багато. Деталі інтер'єру можуть бути «розсіяні» в сингулярному оповіданні, але при цьому формувати у реципієнта певний образ житлового простору.

Можна припустити, що характер описів інтер'єру пов'язаний з переважанням тих чи інших категорій у свідомості носіїв певної культури. На долітературній стадії, предмети тісно пов'язані з традиційними віруваннями, їх присутність необхідна і регламентована. Це стосується, насамперед, обрядових текстів, але актуально і для фольклорної епіки – ті ж предмети і заборони фігурують у казках. Тимчасове зникнення згадок цих елементів житла з найбільш ранніх літературних текстів пов'язано, по-перше, з втратою ними сакральної функції, а, по-друге, з набуттям нової функції – маніфестації «чужого» простору. Описувати ж

свій, засвоєний, звичний простір, найбільш вірогідно, не завжди є необхідним. На даному етапі з'являється перша найочевидніша функція інтер'єру – ознайомчо-прикрашальна. Такого роду призначення деталізації близькі античному поняттю *decorum*.

Фантастична і готична гілки літературного письма ніби «згадують» фольклорну значимість деяких елементів побуту, використовуючи в переважно їх співвідносить з потойбічними силами для створення комічного або жахливого ефектів, для досягнення таємничості.

Надалі інтер'єри починають застосовуватися для опису різних сфер людського життя (як свого світу, так і чужого герою простору).

Цікаво, що незалежно від обраного шляху подальшого вивчення літературного інтер'єру, вже на даному етапі досліджень еволюція цієї категорії художнього листа очевидним чином пов'язується з еволюцією людських цінностей. Виявляється можливим розглядати літературний інтер'єр як відображення історичних станів соціокультурного життя суспільства. При постійній зміні кодів культури, зміна «інтер'єрного коду» являє собою свого роду парадигму соціальної динаміки ціннісних відносин людини до речового світу.

Цілком очевидно, що з часом інтер'єр в цілому розвивається і ускладнюється. Семіотична функціональність, притаманна соціокультурній реальності, переходячи в літературні тексти, стає художньою, набуває естетичної значущості.

Матеріали і методи досліджень. Хоч інтер'єр спеціально не розглядається як літературознавча категорія, проте «Естетика словесної творчості» М. Бахтіна, яка складає теоретичну базу досліджень у цьому напрямі (1979), Б. Галанова «Живопись словом» (1974), В. Халізов «Теорія літератури» (2002), В. Шміда «Наратологія» (2003), В. Тюпи «Аналіз художнього тексту» (2006), І. Судосєєва «Функції літературного інтер'єру» (2013), Г. Піралієва «Деякі проблеми психології в художній літературі» (2003) та інші. Під час аналізу функцій літературного інтер'єру в організації тексту художнього твору використано порівняльно-історичний, типологічний та порівняльний методи аналізу. Відібрано оповідання сучасних українських авторів і проведено аналіз літературних моделей, виявлених у прозовому тексті.

Результати та їх обговорення. Вивчення предметів та їх системи в тексті художнього твору розкриває новий аспект художнього тексту, відкриває шлях до глибокого пізнання матеріальних образів. Вивчення функцій літературного інтер'єру дає чудову можливість розпізнати поетику художнього твору. Навряд чи існує художній твір без світу предметів, які стали важливою складовою і навіть невід'ємною частиною художнього твору, і їх зустріч у тексті важко назвати випадковим збігом. Можна розуміти, що матеріальні деталі в оповідному жанрі сучасної української прози знаходяться на такому рівні, який може відповідати поданню основних функцій літературного інтер'єру в цілому. З оповідань сучасних українських письменників, проаналізованих у статті, літературний інтер'єр і предмети в ньому є середовищем, в якому розгортається історія, показником психології персонажа, знаком, що нагадує про минуле, художнім елементом, що знайомить зі стилем твору, сформованим на стику часу і простору, вираженням національної культури і знань, характером і самобутністю історичної доби. Ми можемо чітко простежити його функції як оповідної одиниці, яка розкриває його існування та інформує про рівень життя людини.

У сучасному літературознавстві предметний світ художнього твору потребує комплексного й всебічного дослідження. Адже матеріальний світ, що оточує героя, є єдиним художнім ключем і психологічним елементом, який глибоко проникає в душу людини, її внутрішній світ. Ця тема ще потребує глибокого аналізу та індивідуального дослідження. Тому дослідження поетики літературного інтер'єру та речових деталей у його просторі є одним із найактуальніших питань.

Список використаних джерел:

1. Галанов Б. Живопись словом: портрет, пейзаж, вещь. М. : Советский писатель, 1974. 343 с.
2. Чудаков А. Слово – вещь – мир. М. : Современный писатель, 1992. 320 с.
3. Халізов В. Теория литературы. М. : Высшая школа, 2002. 438 с.
4. Шмид В. Нарратология. М. : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
5. Судосєєва И. Функции литературного интерьера. Вестник РГГУ. 2013. № 20 (121). С. 89–100 (рус).

References:

1. Galanov, B. (1974). Zhivopis slovom: portret, pejzazh, veshch. [Painting in a word: portrait, landscape, thing]. M. : Sovetskij pisatel. 343 s. [in Russian]
2. Chudakov, A. (1992). Slovo – veshch – mir. [The word – the thing – the world]. M. : Sovetskij pisatel. 343 s. [in Russian]
3. Halizev, V. (2002). Teoriya literatury. [Theory of literature]. M. : Vysshaya shkola. 438 s. [in Russian]
4. Shmid, V. (2003). Narratologiya. [Narratologiya]. M. : Yazyki slavyanskoj kultury. 312 s. [in Russian]
5. Sudoseeva, I. (2013). Funkcii literaturnogo inter'era. [Functions of a literary interior]. Vestnik RGGU. № 20 (121). S. 89–100. [in Russian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.29>

CUDZOZIEMCY W SZEREGACH ARMII UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ PODCZAS WOJNY POLSKO-RADZIECKIEJ 1920 ROKU

Oleksandr Sholk

aspirant Katedry Historii Ukrainy

Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Ohijienki w Kamieńcu Podolskim

(Kamieniec Podolski, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-0830-4538

alexandersholk@gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano udział cudzoziemców w walce zbrojnej w szeregach Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej podczas wojny polsko-radzieckiej w 1920 roku. Autor zwraca uwagę na mało znane fakty dotyczące tworzenia zagranicznych jednostek w ramach wojska ukraińskiego, niezrealizowane projekty formowania jednostek nieukraińskich, angażowanie rosyjskich, kozackich, polskich oficerów i żołnierzy do działań wojskowych na terytorium zachodniej i prawobrzeżnej Ukrainy, co było konsekwencją Układu Warszawskiego z 1920 r., polsko-ukraiński związek wojskowy, do którego następnie dołączył szef Rządu Krymskiego Piotr Wrangel. Osobno zwrócono uwagę na powstawanie jednostek kozackich i mieszanych polsko-ukraińskich, których inicjatorami powstania było właśnie polskie kierownictwo wojskowe. Autor zwrócił uwagę na niewystarczające opracowanie źródeł na ten temat, brak wystarczających informacji o uczestnikach tych wydarzeń, ich działalności i wpływie na procesy.

Słowa kluczowe: Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej, J. Piłsudski, B. Sawinkow, P. Wrangel, Samodzielna Brygada Kozacka, 3. Armia Rosyjska, M. Omelianowycz-Pawlenko, cudzoziemcy.

FOREIGNERS IN THE ARMY OF THE UNR DURING THE POLISH-SOVIET WAR OF 1920

Oleksandr Sholk

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University

(Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-0830-4538

alexandersholk@gmail.com

Abstract. The article researches the participation of foreigners in the armed struggle in the ranks of the army of the Ukrainian People's Republic during the Polish-Soviet war of 1920. The author draws attention to the little-known facts about the formation of foreign units in the Ukrainian army, unrealized projects for the formation of non-Ukrainian units, the involvement of Russian, Cossack, and Polish officers and soldiers in military operations on the territory of Western and Right-Bank Ukraine, which was a consequence of the Warsaw Pact of 1920, about the Polish-Ukrainian military alliance, which was later joined by the head of the Crimean government Petro Wrangel. Particular attention was paid to the formation of Cossack and mixed Polish-Ukrainian units, the initiators of which were the Polish military leadership. The author drew attention to the insufficient development of sources on this topic, the lack of sufficient information about the participants of those events, their activities and influence on the processes.

Key words: UPR Army, Yu. Pilsudskyi, B. Savinkov, P. Wrangel, Cossack Brigade, 3rd Russian Army, M. Omelyanovich-Pavlenko, foreigners.

ІНОЗЕМЦІ В ЛАВАХ АРМІЇ УНР ПІД ЧАС ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ

Олександр Шолк

аспірант кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0830-4538

alexandersholk@gmail.com

Анотація. У статті досліджено участь іноземців у збройній боротьбі у лавах армії Української Народної Республіки під час польсько-радянської війни 1920 року. Автор звертає увагу на маловідомі факти щодо утворення іноземних відділів у складі українського війська, нереалізовані проекти формування неукраїнських частин, залучення російських, козацьких, польських офіцерів і вояків до військових дій на території Західної і Правобережної України, що стало наслідком Варшавської угоди 1920 р., про польсько-український військовий союз, до якого згодом долучився і глава Кримського уряду Петро Врангель. Особливо приділено увагу утворенню козацьких і змішаних польсько-українських частин, ініціаторами створення яких було саме польське військове керівництво.

Автор звернув увагу на недостатню опрацьованість джерел з цієї тематики, відсутність достатньої інформації про учасників тих подій, їх діяльність та вплив на процеси.

Ключові слова: Армія УНР, Ю. Пилсудський, Б. Савінков, П. Врангель, Окрема козака бригада, 3-я російська армія, М. Омелянович-Павленко, іноземці.

Вступ. Після невдалої кампанії 1919 р., Українська Народна Республіка втратила більшу частину боєздатної армії. В результаті політичних конфліктів, Галицька армія покинула своїх союзників і перейшла на бік Денікіна, а в Дієвій армії розпочалась епідемія тифу, що викосила більшу частину українських вояків. Уряду УНР довелося звернутись до Речі Посполитої з пропозицією про утворення союзу за умови визнання незалежності України і Директорії, як її законного уряду. Але найголовніше – для інтернаціоналізації своєї армії і її збереження у польських таборях. Саме фактор малої чисельності війська і низької боєздатності спонукав українське командування до залучення іноземних частин. В результаті, до Армії УНР влились російські, польські, козацькі загони, що поповнили її склад і посилили боєздатність.

Метою статті є дослідити маловідомі епізоди щодо участі іноземних частин у бойових діях на території України в складі армії УНР під час польсько-радянської війни 1920 року. На основі наукових досліджень і джерельної бази, розглянути бойовий склад, структуру і застосування іноземних відділів українського війська у боях у Західній Україні та Поділлі у подіях 1920 року.

Аналіз публікацій та джерел. Основу джерельної бази для дослідження даної теми складають джерела особистого походження (мемуари, спогади, листи), публіцистичні матеріали (статті в періодиці), офіційна документація (договори, меморандуми, угоди, конвенції, звіти та військові огляди), а також архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади у м. Київ (ЦДАВО). Аналізуючи науковий доробок з цієї проблематики, варто відзначити прогалини у дослідженнях окремих епізодів. Найбільш цінними є праці З. Карпуса, А. Руккаса, Т. Симонової, Я. Тинченка. Однак усі вони торкаються лише окремих питань з даної тематики, саме це спонукає продовжувати дослідження цієї теми задля подальшого поглиблення знань.

Під час написання даної статті, автором був застосований широкий інструментарій **методів**, як загальнонаукових (аналіз, синтез, абстрагування), так і спеціально-історичних. З останніх варто виділити історико-порівняльний (компаративний), який дозволяє порівняти українські та неукраїнські відділи у складі армії УНР, а також джерела поповнення нових рекрутів, залежно від походження підрозділу (українського, козацького, російського). Герметичний метод дозволяє аналізувати джерела і наукові публікації: зокрема, спогади сучасників, військові звіти та офіційні договори, статті і мемуари у періодичних виданнях. Метод індукції дозволяє простежити походження та історію окремих іноземних підрозділів у складі Армії УНР, при їх окремому розгляді.

Результати та їх обговорення. Напочатку 1920-го року Українська Народна Республіка перебувала у катастрофічній ситуації. В результаті подій осені-зими 1919 р. коли розпочалась війна з армією Денікіна, вона втратила контроль над Правобережжям, разом із тим у українському війську розпочалась епідемія тифу, що викосила більшу частину бойових частин (Карпус, 1999: 21–22). Існували також суперечності із Галицькою армією, що перебувала у Наддніпрянщині. В результаті декількох конфліктів через різні інтереси щодо продовження Визвольних змагань, більшість галичан перейшла на бік Денікіна, а згодом потрапила в полон до червоних (Карпус, 1999: 17–19).

Тим часом, залишки Дієвої армії УНР розпочали Перший Зимовий похід, метою котрого було збереження війська для наступної весняної кампанії, налагодження зв'язку із повстанськими загонами і знищення тилів білих і червоних в Україні. Під час цього походу армія поповнювалась рекрутами і дезертирами. Зокрема, з-поміж дезертирів із РСЧА було багато осіб іноземного походження. Примусово мобілізовані китайці, корейці, калмики, татари, російські селяни не мали жодного бажання воювати за «диктатуру пролетаріату», тому за першої ж нагоди дезертирували із Червоної армії. Сотні із них приєднались до українського війська, оскільки не мали змоги повернутись додому. Таким чином, Армія УНР поповнювалась свіжими рекрутами. В списках учасників військових походів числяться десятки корейських, китайських, російських, татарських імен (Тинченко, 2017: 417–493). Згодом, після завершення бойових дій, усі учасники Походу матимуть право отримати Залізний хрест УНР.

Під час Зимового походу до складу Армії УНР перейшло одразу декілька військових з'єднань. Серед них, деякі підрозділи радянської дивізії під командуванням ген. Галкіна. Володимир Галкін походив із Петербургу і в 1918 р. служив в армії Української Держави, згодом перейшов на бік білих, але через недовіру з-боку Денікіна важливих постів не займав. Він не встиг евакуюватись з Одеси у січні 1920-го р. і опинився в радянській окупації, був вимушений під іншим ім'ям вступити до Червоної Армії. Але дізнавшись про наближення українського війська, він підготував заколот із числа примусово мобілізованих бійців. Таким чином, декілька підрозділів дивізії приєднались до українського війська. Зокрема, там служили і колишні денікінські офіцери-росіяни (Тинченко, 2017: 57–59).

Навесні 1920-го р. українське керівництво провадило перемовини із польським урядом у Варшаві. На той час під контролем Директорії УНР залишалось лише одне велике місто – Кам'янець-Подільський, наповнене біженцями з усієї країни, урядовцями та хворими на тиф солдатами. В місті стояла польська залога та декілька українських загонів (Руккас, 2013: 25). В такій ситуації Головний Отаман С. Петлюра прийняв вкрай складне і неоднозначне рішення – погодитись на умови визнання за Польщею Галичини і Волині, в обмін на отримання військової допомоги та визнання незалежності УНР (Карпус, 1999: 41).

За умовами підписаної у квітні 1920-го р. Варшавської угоди, Командування Війська Польського брало на себе зобов'язання забезпечувати українське військо усім необхідним. Окремо говорилося про те, що на території Польщі будуть утворені нові українські підрозділи із числа інтернованих вояків УНР та УГА, а також усіх добровольців, котрі зголосяться служити в українській армії. Українці активно проводили агітацію не лише серед своїх земляків, але і в таборах інтернованих козаків і росіян із армій Юденича, Бермондта-Авалова і Денікіна (Симонова, 2013: 62–63). Польське командування мало на меті утворити широку антибільшовицьку коаліцію, з цією метою проводились перемовини не лише з урядом УНР, але й бароном П. Врангелем, що очолив залишки денікінських військ у Криму. Почались перемовини також між українцями і росіянами щодо Неспільних дій проти червоних. Цьому сприяла і позиція Юзефа Пілсудського (Симонова, 2013: 59).

Влітку 1920 року на території Польщі розпочалось формування російських добровольчих з'єднань. Вони створювалися на основі білих відділів Північно-Західної армії ген. Юденича, які відступили до Польщі після невдалого наступу на Петроград наприкінці 1919 року і офіційного розформування армії у січні 1920-го в Естонії (Волков, 2003: 572–573). До лав цих загонів також залучали учасників Бредовського походу – відступу генерала М. Бредова з України до Польщі, а також військовополонених росіян, українців і козаків із німецьких та австрійських таборів. Ініціатором створення добровольчих загонів був Борис Савінков – один із лідерів партії есерів, відомий революціонер та письменник. У липні 1920-го відбулась зустріч Б. Савінкова із Ю. Пілсудським, польський маршал підтримав ідею щодо формування політичного центру російського антибільшовицького руху у Варшаві (Російський Політичний Комітет) та підпорядкування йому російських та козацьких частин на території Польщі (Борис Савінков на Лубянке, 2001: 410–411).

Згодом сам П. Врангель відмовився від великодержавної ідеології і заключив військову конвенцію із урядом УНР. Ю. Пілсудський, будучи прихильником ідей прометеїзму, виступав за формування військового та політичного союзу країн Східної Європи для протидії експансії з-боку Німеччини і Росії, водночас він розумів загрозу з-боку більшовизму, а тому підтримував усі антибільшовицькі рухи в Росії (Красноармейцы, 2004: 238). Єдиним представником антибільшовицьких сил хто підтримав ідею національної самостійності народів Російської імперії виявився Б. Савінков, що стало причиною його підтримки з-боку поляків (Б. Савінков на Лубянке, 2001: 83–84).

Ще до початку формування російських добровольчих загонів, на території України діяли козацькі загоны. Частково – це були козаки із армії ген. Бредова, котрі відправились на фронт раніше за росіян, частково – кавалеристи 1-ї кінної армії С. Будонного, котрі перейшли на бік поляків. Під час початку Київської кампанії у квітні 1920 року, деякі підрозділи 1-ї Кінної армії здались в полон польським військам, але деякі приєдналися і до українців, одразу вступивши до лав Армії УНР (Симонова, 1935: 75).

Про їх участь у збройній боротьбі із більшовиками є відомості в мемуарах українських генералів: М. Омеляновича-Павленка та О. Удовиченка. Найбільший масив інформації міститься у мемуарах командарма Омеляновича-Павленка (Омелянович-Павленко, 2007). Так, генерал згадує, що козаки Фролова були зараховані до Окремої кінної дивізії, котрою командував Іван Омелянович-Павленко (брат командарма). Загалом, генерал досить високо цінував боєздатність дивізії, і зокрема донського полку Фролова (Омелянович-Павленко, 2007: 426).

У подіях серпня 1920 р. донці зіграли досить важливу роль, на думку командарма. У той час Кінна армія С. Будонного наступала на Львів і мала на меті підтримати рух військ М. Тухачевського до Варшави. Польсько-українське командування розробило план затримки червоної кінноти, щоби не дати військам більшовиків з'єднатися. Було вирішено затримати Будонного в районі Замостя, не давши йому прорвати фронт. Донський полк перебував тоді у складі групи ген. Удовиченка, котра прикривала лівий фланг польсько-українського фронту. Відтягуючи на себе сили червоних, українська і донська кіннота форсувала Дністер у районі Монастирська і Підгайців (Удовиченко, 1935: 89–91). У той же час відділи польських і українських військ в районі Замостя зупинили наступ основних частин Кінної армії, змусивши її затриматись на кілька днів у боях. Таким чином, спільні дії українців і донців зіграли значну роль у Варшавській битві і перемозі польської армії над червоними (Омелянович-Павленко, 2007: 425–426).

За мемуарами маршала, 1-а кінна армія стикнулася із козаками 27 серпня 1920 р. В районі Тишевіч червоні наскочили на кінний роз'їзд загону Яковлева, котрі розкидали листівки із закликом переходити на їх бік і «боротись за самостійність Дону та Кубані». У самих Тишевіч червоні вступили в бій із основними силами козаків, в результаті яких, за словами Будонного, останні втратили 200 вбитими і 100 – полоненими. За словами полонених, до складу загону Яковлева входило 2 полки – Терський і Донський, загальною чисельністю у 750 шабель. Окрім того, від полонених поляків Будонний довідався, що поляки, українці і козаки добре знали про напрям руху червоної кавалерії і влаштували пастку у Замості (Буденний, 1965: 351–352). Але отримавши телеграму від М. Тухачевського, він все ж вирішив прориватись через Замостя, що і вирішило долю усієї кампанії, оскільки це затримало червоних на 2 дні (Буденний, 1965: 352). С. Будонний також згадує і про погроми, що чинили козаки Яковлева (це підтверджується і спогадами українських, польських і російських учасників) (Буденний, 1965: 355).

Про ці події також згадує в своїх мемуарах командуєчий І-ю Кінною Армією С. Будонний. Проте радянський маршал згадує лише про загін осавула В. Яковлева як єдину козацьку частину на боці поляків. Ані про Фролова ані про Сальникова, котрі також брали участь у боях з І-ю Кінною Армією в його мемуарах нема. Це можна пояснити походженням загону Сальникова: здебільшого він складався із донських та кубанських козаків, котрі добровільно перейшли на бік поляків. Зрозуміло, що С. Будонний не став згадувати

про дезертирство зі своєї армії (Симонова, 2013: 54). Однак про перехід деяких козаків на польський бік свідчить і щоденник осавула Ковальова. Так, він згадує, що у складі 3-ї російської армії восени 1920-го діяв Уральський кінний полк, при чому козаки цього полку носили «будьонівки», через що їх було важко відрізнити від червоних (Ковалев, 2003: 621).

У червні 1920 р. до ВКВП звертався ген. Сальський із пропозицією приєднати бригаду Сальникова до українського війська. Генерал В. Сінклер навіть розробив окремий проект щодо утворення козацької бригади у складі 6-ї стрілецької дивізії. Було розписано штат і призначено командирів з українських старшин. Однак і сам Сальников, і його старшини відмовились тоді приєднуватись до українського війська, посилаючись на «низькі бойові якості» останнього (Руккас, 2013: 406). Ще одна спроба залучити козацьку бригаду була здійснена напочатку липня. В. Сальський отримав згоду польського командування на перекидання загону Сальникова в район Могилів-Подільського (Сальський, 1933: 63). Однак і на цей домовитись із козаками не вдалось. Бригада Сальникова фактично увійде до складу Армії УНР лише наприкінці жовтня.

Цікавими є відомості щодо походження осавула Яковлева. Деякі очевидці (Омелянович-Павленко, Іскра (Лохвицький) називають Яковлева козаком, у той час інші (Ковальов, Северин) не згадують його козацьке походження (Северин, 1964: 35). Є відомості про його службу у I-му кадетському корпусі і отримання звання штабс-капітана, під час Великої війни він служив в артилерії. У козацьких військах лише з 1918-го, коли вступив у Донську армію ген. Краснова (Ковалев, 2005: 618; Северин, 1964: 35).

Однак за спогадами офіцера загону Яковлева (у газеті «Часовой» він публікувався під псевдонімом «Старый Волчанец», справжнє ім'я невідоме), козака бригада дійсно складалася переважно із козаків (80 % особистого складу), структура була наступною: 1. Донський кінний полк (800 шабель, залишки Волчанського полку армії Бредова (котрим і командував Яковлев іще у 1918-му; 2. Терський козачий полк, що складався із декількох сотень терських козаків і 1-ї сотні кавказців, всього – 900 шабель; 3. Кінна батарея із юнкерів і слухачів із Катеринослава та Києва (Старый Волчанец, 1965: 22).

Перемога у Варшавській битві стала переломним моментом усієї війни. Невдача наступу 1-ї Кінної армії на Львів, величезні втрати червоної кінноти змусили С. Будьонного відступати за Збруч. По всьому фронту розпочався контрнаступ польсько-українських військ. У планах Ю. Пілсудського українським, російським та козацьким підрозділам відводилась також важлива роль: польський маршал сподівався до початку зими звільнити якомога більше території від більшовиків, на якій повинна була початись загальна мобілізація, що дало б можливість навесні 21-го року розпочати новий контрнаступ (Омелянович-Павленко, 2007: 431–432). Тому поляки координували свої дії із українським військом, загонами генерала Балаховича на Поліссі і Врангеля в Криму (Карпус, 1999: 82).

Велику роль відіграв 3-й кінний полк осавула Фролова, що діяв у серпні-вересні 1920-го у складі групи генерала О. Удовиченка. Генерал залишив спогади про ті події, котрі розповідають і про участь донських козаків у контрнаступі на Поділлі (Удовиченко, 1935). Також Удовиченко повідомляє і цікаві факти про залучення 3-го кінного полку до бойових дій. За його відомостями, Фролов, всупереч позиції Бредова і Врангеля, іще в квітні 1920-го виступив на фронт і приєднався до 3-ї Залізної дивізії (Удовиченко, 1935: 115). Генерал віддав наказ козакам Фролова наступати на Ягольницю, а згодом у складі всієї групи мав перерізати шлях відступу червоним з Чорткова на Гусятин. У районі Пробіжної козаки вирізали декілька сотень червоних піхотинців, а поблизу Копичинців захопили бронепотяг (Удовиченко, 1935: 87–88).

22 вересня вийшла директива командарма Омеляновича-Павленка про наступ на Проскурів, 3-ю кінному полку було наказано йти через Кадиївці-Кам'янець-Дунаївці (Удовиченко, 1935: 93). 23 вересня козаки Фролова прибули до губернського центру, жителі котрого вітали донців оваціями, декілька десятків добровольців вступило до 3-го полку. Поповнивши лави, 3-й полк продовжив рух до Дунаївців (Удовиченко, 1935: 95). 25–27 вересня полк Фролова вів досить затяжні бої в районі Мінькіців і Антонівки. Результатом цих боїв стало знищення цілого полку червоних, захоплення значної кількості майна. Успіх Фролова генерал Удовиченко пояснює його тактикою швидких маневрів і рейдів у тил Червоної Армії (Удовиченко, 1935: 98–100). 28 вересня козацький полк у районі с. Песець розгромив один із батальйонів червоних, захопивши понад 200 полених та 4 кулемети. 1 жовтня полк Фролова зайняв Нову Ушицю (Удовиченко, 1935: 101–102).

Протягом жовтня 1920-го 3-й кінний полк у складі Окремої кінної дивізії здійснював рейди тилами червоних, звільняючи українські села від ворога. Незважаючи на невелику чисельність, донським козакам вдавалося громити ворожі відділи. Так, в районі Лучинця козаки розбили 361-й радянський полк, а в Березівці 422-й полк 47 дивізії (Удовиченко, 1935: 119–122).

У вересні 1920-го, за відомостями М. Омеляновича-Павленка, розпочались офіційні перемовини у Варшаві між УНР та урядом Врангеля. Україну представляв військовий аташе генерал Зелінський. Найважливішою метою командарм вважав підписання військової конвенції для спільних дій проти більшовиків (Омелянович-Павленко, 2007: 432). Однак російські відділи прибули на фронт дещо пізніше – у жовтні 1920-го. Не було координації між українцями і армією ген. Балаховича (Омелянович-Павленко, 2007: 440).

Паралельно із цим продовжувалось формування і козацьких частин. Зокрема, осавул Яковлев зміг залучити до себе деяких козаків із числа «будьонівців». Цей загін хотіли отримати усі військові підрозділи: і 3-я армія Б. Пермикіна і генерал С. Булак-Балахович, і Армія УНР. Врешті-решт Яковлев мав свободу вибору і звернувся до українського керівництва з пропозицією увійти до Дієвої армії УНР.

6 жовтня між Яковлевим і Зелінським відбулась зустріч і детальна розмова у Варшаві. На ній, осавул сказав, що немає жодних злих умислів щодо українців і хоче боротись проти більшовиків за спільну справу.

На питання, чому б йому не приєднатися до російської армії, Яковлев відповів що є кубанським козаком і готовий воювати за Кубань, але не за Росію. Осавул наполягав на своїй участі у війні проти більшовиків і генерал Зелінський погодився включити його бригаду до складу Армії УНР (Руккас, 2013: 407). На той момент козаки дислокувались у Бродах, звідти їх залізницею перекинули до Збруча, де козаки самостійно дістались в район Проскурова (Карпус, 1999: 152).

Однак включення козацької бригади до Армії УНР викликало незадоволення у російського командування. Зокрема, за наказом барона Врангеля, осавула Яковлева змістили із його посади, а на місце командира бригади призначили осавула Печерського. Однак Яковлев мав авторитет серед своїх підлеглих і спроба «перевороту» не вдалась (Українська революція, 1984: 278–279). Він залишився на посаді і 17 жовтня звернувся до українського командування, вказавши, що усі його бійці підтримали перехід до Армії УНР (Українська революція, 1984: 281–282). За домовленістю із Яковлевим, його бригада зберігала внутрішню автономію і діяла як самостійний загін, але все ж повинна була підлягати армійському командуванню УНР.

Наприкінці жовтня 1920 р. Козача бригада осавула Яковлева прибула на Поділля і стала в районі Чорного Острову. 24 жовтня до штабу командарма Омеляновича-Павленка прибув кур'єр від козаків, який перед від осавула готовність виконувати накази і розпорядження. Цікаво, що сам командарм нічого не знав про попередні домовленості між українцями і козаками і для нього ця новина стала несподіванкою (Омелянович-Павленко, 2007: 404). Офіційно, Козача бригада була зарахована до складу українського війська того ж 29 жовтня, і отримала назву Окрема козака дивізія. При цьому, за словами самого Павленка, цей підрозділ хотів отримати і генерал Б. Пермикін. Де-юре, Окрема козака дивізія не стала частиною Армії УНР, оскільки наказ про її зарахування Головний Отаман не встиг підписати до евакуації за Збруч, але де-факто, козаки Яковлева перейшли у розпорядження командарма Омеляновича-Павленка (Руккас, 2013: 411).

Паралельно із зарахуванням Окремої козацької дивізії до складу Армії УНР йшли перемовини із російськими антибільшовицькими силами. Зокрема, у Варшаві діяла дипломатична місія барона Врангеля, котрий прагнув заключити військову конвенцію із українським урядом. Іще під час наступу червоних на Варшаву, білі сили у Криму зробили велику послугу Війську Польському – почавши наступ у Таврії і Лівобережжі, вони відтягнули на себе частину Червоної Армії і дали можливість зупинити більшовицький похід у Європу (Омелянович-Павленко, 2007: 439).

На той момент ще тривало формування 3-ї Російської армії, що складалась із інтернованих вояків розгромлених білих частин. Більшість із них належала до колишньої Західної Російської армії Бермондта-Авалова, а також Північно-Західної армії ген. Юденича. Частину склали інтерновані війська отамана С. Булак-Балаховича, що відступили із Білорусі. Також були відділи російських військ у Румунії та військовополонені з німецьких і австрійських таборів; російські емігранти з Балтії і Фінляндії. До них у березні 1920 р. долучились частини ген. Бредова, також інтерновані поляками (Симонова, 2013: 55–56).

Не всі російські частини хотіли підпорядковуватись Врангелю. Деякі із них домовлялись із лідером РПК Б. Савінковим про спільні дії. Український уряд також співпрацював із РПК, оскільки останній визнавав незалежність УНР і стояв на антиімперських позиціях. Сам ген. Б. Пермикін раніше служив в армії Бермондта-Авалова і вважався германофілом, що викликало підозри з-боку польського уряду. Ген. Пермикін відмовився від пропозиції отамана Булак-Балаховича щодо спільних дій, натомість прийняв пропозицію польського командування приєднатись до українського війська на Правобережжі (Симонова, 2013: 58).

Перемовини між українським і врангелівським урядами розпочались 8 листопада у Варшаві, через військових представників. Уряд УНР наполягав на визнанні незалежності України і С. Петлюри як її законного правителя (Українська революція, 1984: 339–341).

Врешті-решт, за посередництва французької військової місії, було досягнуто компромісу, як з Врангелем, так і з Пермикіном. За підписаною військовою угодою, 3-я російська армія підпорядковувалась українському командуванню, але зберігала внутрішню автономію, доки перебувала на Правобережжі; одразу після переходу на Лівобережжя, вона переходила під контроль уряду П. Врангеля (Українська революція, 1984: 338–341). Офіційна військова конвенція між українським і російським урядами була підписана 17 листопада і з огляду на подальші події, не зіграла великої ролі у війні (Україна і Польща в документах, 1983: 251). Однак, саме вона дозволила налагодити військовий союз між обома арміями.

3-я російська армія іще наприкінці жовтня 1920 р. прибула на територію України і займала позиції поблизу Чорного Острову, Проскурова і Шепетівки – північний фланг Українського фронту. Саме тоді ген. Пермикін востаннє відмовився від ідеї пробиватись до Криму і погодився діяти під українським командуванням (Карпус, 1999: 127). В організаційному плані, російські союзники мали у розпорядженні 3 дивізії: 2 піхотні та 1 кінну, а також два окремих кінно-артилерійських дивізіони. Загальна чисельність армії складала майже 9 тис. осіб, але за оцінками українського командування, лише трохи більше 3 тис. її бійців були здатні до бойових дій/Командарм Омелянович-Павленко у своїх спогадах відзначав, що навіть на фоні української армії російські вояки виглядали вкрай жалюгідними. У них не вистачало коней, обмундирування, набоїв і снарядів. Постацання з-боку польського командування було нерегулярним (Омелянович-Павленко, 2007: 440).

Під час розробки плану контрнаступу на Правобережжя, ген. Омелянович-Павленко хотів використати 3-ю російську армію і Окрему козацьку бригаду Яковлева в якості північного ешелону. За його планом, російські союзники мали наступати вздовж залізниці на Жмеринку, Вінницю і Бар. Наступ планувався на 9 листопада, але був перенесений через несприятливі умови (Руккас, 2013: 115). Це стало фатальною помилкою, оскільки більшовики розгадали плани українського командування і підтягнули резерви, щоби вдарити першими.

10 листопада розпочався повномасштабний наступ червоних, котрий швидко досяг успіху. Зокрема, кіннота Г. Котовського змогла розсікти комунікації між українськими відділами в районі Дунаївців. В той же час північніше більшовики не проявляли великої активності, а тому загони Пермикіна і Яковлєва майже не постраждали під час першого удару. Командарм Омелянович-Павленко використав 3-ю російську армію у якості резерву і відправив завдати удару в районі Проскурова, щоби відкинути червоних (Руккас, 2013: 120).

Разом із тим, у рейд по ворожим тилам було відправлено Окрему козацю бригаду Яковлєва, котра дійшла майже до Вінниці. Козачі відділи громили ворога, перерізали комунікації і брали полонених. Після повернення бригади Яковлєва із рейду, Омелянович-Павленко доєднав її до полку Чорних Запорозжів, таким чином утворивши сильний кавалерійський підрозділ (Омелянович-Павленко, 2007: 459). Запорозжці і козаки Яковлєва змогли зупинити на деякий час кінноту Котовського, при чому взяли багато полонених і трофеїв. Зокрема, в районі Старої Гути і Деражні були розбиті декілька батальйонів червоних, взяли понад 300 полонених, декілька гармат і кулеметів (Руккас, 2013: 121). У той же час, 3-я російська армія діяла північніше Дунаївців, в районі Проскурова, але не мала змоги зупинити наступ ворога. Активно діяв і 3-й кінний полк Фролова, котрий у боях і рейдах по тилах більшовиків втратив понад 2/3 особового складу і більше половини коней (Омелянович-Павленко, 2007: 452).

В українського командування уже не залишалось резервів для зупинки ворожого наступу. Поразка стала очевидною, тому 19 листопада у Волочиську була зібрана спільна військова нарада українського, польського і російського командування. На ній було прийнято рішення про евакуацію усіх українських, російських і козацьких відділів за Збруч та їх інтернування у польських таборач.

20 листопада евакуація розпочалась в районі Волочиська. Першими перейшли українські відділи, в той же час деякі козацькі частини відволікали кінноту Котовського кавалерійськими рейдами (Карпус, 1999: 58).

Окрема козаця бригада Яковлєва прибула пізніше і не змогла виконати бойове завдання, а саме прикривати евакуацію своїми атаками. Ба більше, одна із частин (осетинська сотня) бригади перейшла на бік червоних. Інші козаки кинулись на міст через Збруч і переправились на інший берег. Із ними відступили і залишки 3-го кінного полку Фролова, а після них українська і російська піхота. Всього, було евакуйовано майже 20 тис. українських вояків, 8 тис. російських і 1,5 тис. козаків Яковлєва (Руккас, 2013: 124–125).

Окрім уже названих підрозділів, у боях на Правобережжі брали участь змішані польсько-українські відділи. Про їх організацію, бойовий склад і чисельність відомо вкрай мало. Ідею утворення такого відділу запропонував підполковник В. Славек – довірена особа Ю. Пілсудського, котрий представляв маршала при українському командуванні. Саме він запропонував утворити відділ із числа поляків, що проживали в Україні (Карпус, 1999: 45).

Офіційно, Ю. Пілсудський не погодився на цей план, але у приватних розмовах дозволив Славеку набір добровольців. Попри ідею залучення українських поляків, туди набирали усіх охочих, зокрема і поляків із Литви, Сілезії, Помор'я, ветеранів Війська Польського і легіонів. Сам Славек був родом із Київської губернії, а тому чудово підходив для ролі командира. Польське командування вирішило повторити сценарій «бунту» ген. Желіговського в Литві, який захопив Вільно без офіційного дозволу і утворив Серединну Литву. Оскільки після підписання перемир'я польський уряд не міг офіційно допомагати союзникам, то це можна було доручити «бунтівному» загонов Славека (Руккас, 2013: 414–416).

Щодо чисельності цього відділу і його участі в боях, точних даних також немає. Історик З. Карпус у своїй монографії із посиланням на польські архіви вказує чисельність у 1200 офіцерів і солдат (Карпус, 1999: 45). Щодо участі їх у боях відомо вкрай мало, скоріш за все, українське командування не використовувало цей підрозділ як окрему одиницю (Сальський, 1933: 349). Точно відомо, що деякі загони брали участь у боях на Поділлі, а 21 листопада були евакуйовані через Збруч.

Обговорення. Іноземні підрозділи склали значну частину Армії УНР, в першу чергу це стосується козацької кінноти, яка відіграла ключову роль у битві під Замостям. Але варто відзначити невелику кількість наукових праць із даної тематики. Зокрема, дослідники мало залучають джерела особистого походження, що могли б пролити світло на події 1920 року.

Висновки. Отже, після початку польсько-радянської війни 1920 року, українське військово керівництво активно залучало на свій бік іноземні підрозділи. Найбільш чисельними із них були козацькі частини (3-й кінний полк Фролова, Окремий кінний полк Сальникова, Окрема козаця бригада Яковлєва), 3-я російська армія ген. Пермикіна, менш чисельними – польські та змішані польсько-українські підрозділи. У складі Армії УНР існували також невеликі загони корейців, китайців та кавказців, що брали участь у Зимовому поході та в пізніших бойових діях. Загалом, неукраїнські підрозділи посилювали бойові якості української армії, найбільш цінними були козацькі кавалерійські частини, що становили основу української кінноти. Однак, навіть попри таку військову допомогу кампанія 1920 року завершилась поразкою для Армії УНР та відступом за Збруч, що знаменувало завершення Визвольних змагань за участі регулярної армії.

Список використаних джерел:

1. Борис Савинков на Лубянке. Документи / Науч. ред. А. Л. Литвин. Москва : РОССПЭН, 2001. 576 с.
2. Будённый С. М. Пройденный путь. Москва : Военное издательство министерства обороны СССР, 1965. Кн. 2. 391 с.
3. Волков С. В. Белая борьба на Северо-Западе. Москва : ЗАО Центрполиграф. 2003. 687 с.
4. Карпус З. Східні союзники Польщі у війні 1920 року. Торун, 1999. 246 с.
5. Ковалев Е. Из Польши на Украину с 3-й Русской Армией генерала Врангеля. *Исход Русской Армии генерала Врангеля из Крыма*. Москва : ЗАО Центрполиграф. 2003. С. 515–529.

6. Красноармейцы в польском плену в 1919–1922 гг. : сборник документов и материалов. Москва ; Санкт-Петербург : Летний сад, 2004. 912 с.
7. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) : документально-художнє видання. Київ : Темпора, 2007. 608 с.
8. Переписка про чисельний та бойовий склад Армії. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО). Київ : Ф. 3172. Оп. 1. Спр. 11.
9. Пермикин Б. Г. Генерал, рожденный войной. Из записок 1912–1959 гг. Москва : Посев, 2011. 284 с.
10. Руккас А. О. Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. 480 с.
11. Сальський В. Українсько-московська війна 1920 року в документах. Ч. 1: Оперативні документи штабу армії Української Народної Республіки. Варшава, 1933. 423 с.
12. Северин А. О «Воспоминаниях» К. Вендзягольского в «Новом Журнале». *Часовой*. 1964. № 8–9 (458–459). С. 35–36.
13. Симонова Т. Советская Россия (СССР) и Польша. Русские антисоветские формирования в Польше (1919–1925 гг.). Москва : Квадрига; Зебра Е, 2013. 368 с.
14. Старый Волчанец. О ген. Балаховиче и полк. Яковлеве. *Часовой*, 1965. № 2 (464). С. 22–23.
15. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. Київ : Темпора, 2017. 760 с.
16. Удовиченко О. Від Дністра до лінії перемир'я і відворот за Збруч *За Державність*. Каліш, 1935. № 5. С. 76–124.
17. Україна і Польща в документах 1918–1922. Упоряд. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1983. Т. 2. 468 с.
18. Українська революція: Документи, 1919–1921 / Ред. Т. Г. Гунчак. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1984. Т. 2. 478 с.

References:

1. Boris Savinkov na Lubianke. Dokumenty [Boris Savinkov at the Lubyanka. Documents]. Moskva : ROSSPEN, 2001. 576. [in Russian]
2. Budjonnyj, S. (1965). Projdenyj put' [The path traveled]. Moskva : Voennoe izdatel'stvo ministerstva oborony SSSR. Vol. 2. 391. [in Russian]
3. Karpus, Z. (1999). Skhidni soiuznyky Polshchi u viini 1920 roku [Eastern allies of Poland in the war of 1920]. Torun, 1999. 246. [in Ukrainian]
4. Kovalev, E. (2003). Iz Pol'shi na Ukrainu s 3-j Russkoj Armiej generala Vrangelja [From Poland to Ukraine with the 3rd Russian Army of General Wrangel]. *Ishod Russkoj Armii generala Vrangelja iz Kryma*. (515–529). [in Russian]
5. Красноармейцы в польском плену в 1919–1922 гг. : Сборник документов и материалов [Red Army soldiers in Polish captivity in 1919–1922 : Collection of documents and materials]. Moskva ; Sankt-Peterburg : Letnij sad, 2004. 912. [in Russian]
6. Omelianovych-Pavlenko, M. (2007). Spohady komandarma (1917–1920) : Dokumentalno-khudozhnie vydannia [Memoirs of a commander (1917–1920) : Documentary and Artistic edition]. Kyiv : Tempora. 608. [in Ukrainian]
7. Perepyska pro chyselnyi ta boiovyi sklad Armii [Correspondence about the numerical and combat composition of the Army] (1920). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia (TsDAVO), Kyiv. F. 3172. Op. 1. Spr. 11. 152 ark. [in Ukrainian]
8. Permikin, B. (2011). General, rozhdenyj vojnoj. Iz zapisok 1912–1959 gg. [A general born of war. From the notes of 1912–1959]. Moskva : Posev. 284. [in Russian]
9. Rukkas, A. (2013). Razom z pol'skym viiskom: Armiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky 1920 r. (struktura, orhanizatsiia, chyselnist, uniforma) [Together with the Polish army: the Army of the Ukrainian People's Republic in 1920 (structure, organization, numbers, uniform)]. Nizhyn : Vydavets PP Lysenko M. M. 480. [in Ukrainian]
10. Salskyi, V. Ukrainsko-moskovska viina 1920 roku v dokumentakh. Ch. 1: Operatyvni dokumenty shtabu armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [The Ukrainian-Moscow war of 1920 in documents. Vol. 1: Operational documents of the headquarters of the army of the Ukrainian People's Republic]. Varshava, 1933. 423. [in Ukrainian]
11. Severin, A. (1964) O "Vospominaniyah" K. Vendzyagol'skogo v "Novom Zhurnale" [About "Memoirs" by K. Vendzyagolsky in the "New Journal"]. *Chasovoj*. 8–9 (458–459). 35–36. [in Russian]
12. Simonova, T. (2013). Sovetskaja Rossija (SSSR) i Pol'sha. Russkie antisovetskie formirovaniya v Pol'she (1919–1925 gg.) [Soviet Russia (USSR) and Poland. Russian anti-Soviet formations in Poland (1919–1925)]. Moskva : Kvadriga; Zebra E. 368. [in Russian]
13. Staryj Volchanec (1965). O gen. Balahoviche i polk. Jakovleve [About Gen. Balakhoviche and Col. Yakovlev]. *Chasovoj*, 2 (464). 22–23. [in Russian]
14. Tynchenko, Ya (2017). Lytsari Zymovykh pokhodiv. 1919–1922 rr. [Knights of the Winter Campaigns. 1919–1922]. Kyiv : Tempora, 760. [in Ukrainian]
15. Udovychenko, O. (1935). Vid Dnistra do linii peremyria i vidvorot za Zbruch [From the Dniester to the armistice line and a turn for Zbruch]. *Za Derzhavnist*. 5. 76–124. [in Ukrainian]
16. Ukraina i Polshcha v dokumentakh 1918–1922. Uporiad. T. Hunchak. [Ukraine and Poland in documents 1918–1922]. Ed. T. Hunchak. Niu-York, 1983. T. 2. 468. [in Ukrainian]
17. Ukrainka revoliutsiia: Dokumenty, 1919–1921. [The Ukrainian Revolution: Documents, 1919–1921]. Ed. T. Hunchak. Niu-York : Ukrainka Vilna Akademiia Nauk u SShA, 1984. Ch. 2. 478. [in Ukrainian]
18. Volkov, S. (2003). Belaja bor'ba na Severo-Zapade [White struggle in the Northwest]. Moskva : ZAO Centropoligraf. 687. [in Russian]

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.30>

INSTYTUCJONALNY WYMIAR BEZPIECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO PAŃSTWA W WARUNKACH WSPÓŁCZESNYCH TRENDÓW GLOBALIZACYJNYCH

Svitlana Vnuchko

*kandydat nauk politycznych, docent Katedry Nauk Politycznych
Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-9176-1304
vnuchko@ukr.net*

Olena Polovko

*kandydat nauk politycznych, docent Katedry Nauk Politycznych
Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-1207-7174
alena.polovko@gmail.com*

Adnotacja. W artykule omówiono cechy instytucjonalnego pomiaru bezpieczeństwa informacji państwa w warunkach współczesnych trendów globalizacyjnych. Koncentruje się na kwestiach rozwoju sfery informacyjnej społeczeństwa i powstawania nowych zagrożeń dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa w ramach realizacji zadań polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa, zwłaszcza w warunkach wojny hybrydowej. Badane są cechy systemu ochrony bezpieczeństwa narodowego w sektorze przeciwdziałania ekspansji informacji. Badana jest rola bezpieczeństwa informacji Ukrainy jako jednej z kluczowych we współczesnej walce o własną niepodległość. W rezultacie należy zauważyć, że w celu zmniejszenia skutków ataków informacyjnych, państwowa polityka informacyjna powinna opierać się na zapewnieniu prawa do rzetelnej, kompletnej i terminowej informacji, wolności słowa i działalności informacyjnej, zapobieganiu ingerencji w treść i wewnętrzną organizację procesów informacyjnych; zachowaniu i poprawie krajowego produktu i technologii informacyjnych, zapewnieniu informacji i identyfikacji narodowo-kulturowej Ukrainy w światowej przestrzeni informacyjnej.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo informacji, przestrzeń informacyjna, wpływy informacyjne, zagrożenia zewnętrzne, globalizacja, sieci społecznościowe, polityka państwa.

INSTITUTIONAL DIMENSION OF STATE INFORMATION SECURITY IN THE CONDITIONS OF CURRENT GLOBALIZATION TRENDS

Svitlana Vnuchko

*Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department of Political Sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-9176-1304
vnuchko@ukr.net*

Olena Polovko

*Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department of Political Sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-1207-7174
alena.polovko@gmail.com*

Abstract. The article examines the peculiarities of the institutional dimension of state information security in the context of current globalization trends. Attention is focused on the issues of the development of the information sphere of society and the emergence of new threats to state information security within the framework of the implementation of the tasks of the state's internal and foreign policy, especially in the context of hybrid war. Peculiarities of the national security protection system in the sector of countering information expansion are being studied. The role of state information security is studied as one of the key factors in the current struggle for one's own independence. In conclusion, it is noted that in order to reduce the consequences of information attacks, the state information policy should be based on ensuring the right to reliable, complete and timely information, freedom of speech and information

activities, prevention of interference in the content and internal organization of information processes; preservation and improvement of the domestic national information product and technologies, provision of information and national-cultural identification of Ukraine in the world information space.

Key words: informative safety, informative space, informative influences, external threats, globalization, social networks, state policy.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУЧАСНОСТІ

Світлана Внучко

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-9176-1304
vnuchko@ukr.net*

Олена Половко

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-1207-7174
alena.polovko@gmail.com*

Анотація. У статті розглядаються особливості інституційного виміру інформаційної безпеки держави в умовах глобалізаційних тенденцій сучасності. Акцентується увага на питаннях розвитку інформаційної сфери суспільства та виникнення нових загроз для інформаційної безпеки держави в рамках реалізації завдань внутрішньої і зовнішньої політики держави, особливо в умовах гібридної війни. Досліджуються особливості системи захисту національної безпеки в секторі протидії інформаційній експансії. Вивчається роль інформаційної безпеки України як однієї з ключових у сучасній боротьбі за власну незалежність. У підсумку відзначається, що для зменшення наслідків інформаційних атак, державна інформаційна політика повинна базуватись на забезпеченні права на достовірну, повну та своєчасну інформацію, свободу слова та інформаційну діяльність, недопущення втручання в зміст та внутрішню організацію інформаційних процесів; збереженні та вдосконаленні вітчизняного національного інформаційного продукту та технологій, забезпеченні інформаційної та національно-культурної ідентифікації України у світовому інформаційному просторі.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, інформаційні впливи, зовнішні загрози, глобалізація, соціальні мережі, політика держави.

Вступ. XXI століття знаменувалося шаленим розвитком інформаційних систем. Інформація в сучасному світі активно впливає на всі сфери життєдіяльності не лише окремих індивідів та держав, але і всього світового співтовариства. Жодна сфера життя не може функціонувати без розвинутої інформаційної структури. Проникаючи в усі сфери діяльності держави, інформація здобуває конкретне політичне, матеріальне і вартісне вираження.

Інформаційна безпека й відповідна політика держави в цій сфері набувають усе більш глобального характеру. Процеси інформаційної глобалізації дуже гостро дали про себе знати й, крім позитивних елементів, поставили перед державами та суспільством серйозні виклики щодо готовності протидії негативним складовим інформаційного розвитку, до яких світова спільнота виявилася неготовою. Сьогодні необхідність забезпечення інформаційної безпеки держави відіграє важливу роль в функціонуванні політичної системи кожної країни. Адже в епоху інформаційних війн цінність інформації зростає в багато разів. Інформація стала вже не тільки товаром, а й інструментом тиску, маніпуляції суспільством, громадською думкою.

Глобальні соціальні мережі стали чи не головним інструментом розвитку сучасних засобів інтелектуального спілкування та пізнання, що робить Інтернет новим складним об'єктом інформаційного впливу на суспільство та видозмінили комунікативні технології спеціального впливу на особистість. Звіт Digital 2022 Global Statshot від DataReportal демонструє, що понад 5 млрд людей у всьому світі користуються Інтернетом, а 63 % всього населення світу майже постійно перебуває онлайн. При цьому лише за останній рік їх загальна кількість зросла майже на 200 млн осіб. Крім того, 5,32 млрд людей у всьому світі користуються мобільними телефонами, це 67 % населення планети; 4 з 5 мобільних телефонів – смартфони. У всьому світі сьогодні 4,65 млрд користувачів соціальних мереж, це 58,7 % всього населення планети (Digital Global Statshot Report, 2022).

Сучасними Інтернет-технологіями відпрацьовані й апробовані ефективні методи інформаційних впливів на особистість. Інформаційна сфера перетворюється в арену міжнародного суперництва та створює небезпеку для національних інтересів. Випадки міжнародного інформаційного тероризму й інформаційних воєн стали геополітичною реальністю.

Ефективно протистояти інформаційним загрозам у сучасних умовах може лише добре організована державна система забезпечення інформаційної безпеки, що повинна здійснюватися при повній взаємодії всіх державних органів, недержавних структур і громадян. Таким чином, питання інформаційної

безпеки держави в умовах глобалізаційних тенденцій сучасності надзвичайно актуальні й потребують поглибленого вивчення.

Інформаційну безпеку, проблеми захисту національного інформаційного простору досліджували багато науковців. Так, поняття «інформаційної безпеки держави» розглядають Зернецька О., Кормич Б., Ліпкан В., Марущак А., Петрик В., Резнікова О., Сашук Г. та ін. Вивченням ролі держави у формуванні інформаційного суспільства займаються такі вчені як Арістова І., Почепцов Г. та ін. Супрун В., Ярочкін В. досліджують питання основних принципів забезпечення інформаційної безпеки. Однак, поза увагою науковців залишились проблеми чіткого окреслення джерел інформаційних загроз, визначення та обґрунтування методів протидії інформаційно-психологічним негативним впливам. Окремого дослідження також потребують інституційні виміри процесу гарантування інформаційної безпеки держави.

Мета статті полягає в проведенні аналізу глобалізаційних тенденцій інформаційної безпеки в сучасному суспільстві, окресленні джерел загроз інтересам держави та виокремленні інструментів протидії інформаційним загрозам.

Основна частина. Протягом тривалого часу інформаційну безпеку здебільшого визначали через комп'ютерну безпеку, вказуючи на необхідність захисту величезних обсягів інформації, яка стосується державних таємниць, особистих даних громадян тощо та містяться на електронних носіях. Бажання отримати доступ до такої інформації призвело до поширення таких явищ як хакерські атаки, інформаційні диверсії тощо. Інформаційна інфраструктура країн і національних інформаційних ресурсів виявилися досить уразливими об'єктами впливу з боку іноземних держав та терористичних організацій.

Сьогодні поняття інформаційної безпеки, залежно від його використання, можна розглядати у двох ракурсах. У найзагальнішому випадку, інформаційна безпека визначається як стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави.

Більш розгорнуте формулювання інформаційної безпеки – це стан захищеності потреб в інформації особистості, суспільства і держави, при якому забезпечується їхнє існування і прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз. Саме розгорнуте визначення інформаційної безпеки найбільш повно відображає ключові аспекти поняття в умовах сучасних глобалізаційних тенденцій.

Організація діяльності держави у питаннях гарантування інформаційної безпеки – це послідовний безперервний процес, спрямований на розробку і здійснення правових, організаційних, технічних та інших заходів у цій сфері. Наразі Україна переживає нелегкий період у забезпеченні інформаційної безпеки, проходячи через купу загроз, пов'язаних із гібридною війною, де вміло використовуються прийоми дезінформації та поширюються фейкові новини з метою дестабілізації ситуації в країні. Інформаційне вторгнення, маніпуляції, застосування соціально-психологічного впливу є серйозною загрозою як головним засадам демократичного суспільства, так і особистій інформаційно-психологічній безпеці громадян, у тому числі – загрозою є застосування “fake news” з метою політичного впливу та здійснення політичних завдань (Невельська-Гордеєва, 2022: 124).

В умовах російсько-української війни спроба росії зруйнувати інформаційну безпеку України напряму пов'язана з загрозою національній безпеці – це намагання росії вплинути на інформаційну інфраструктуру України, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості, з метою нав'язати українцям бажану (для росії) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для росії напрямку.

Інформаційна складова гібридної війни росії проти України поставила на порядок денний питання забезпечення та посилення захисту національного інформаційного продукту, в тому числі боротьбу з фейками, використання маніпулятивних технологій в соціальних мережах, запровадження адміністративних обмежень трансляції на українській території програм іноземних (російських) теле- і радіоканалів та поширення іншої мас-медійної продукції, яка дестабілізує суспільну ситуацію в Україні і формує загрози національній безпеці.

Маніпулятивні технології на службі у гібридної інформаційної війни росії проти України: нагнітання психологічного шоку, ефект первинності (удар на випередження), ефект присутності (трюки, покликані імітувати реальність у «репортажах з місць боїв») розпочали активно застосовуватись ще з 2014 року на Донбасі, а з лютого 2022 р. поширились не лише на всю територію України, а й вийшли на міжнародний рівень.

Однією з найбільш поширених технологій «інформаційної обробки» населення став прийом, який застосовує російські телеканали – організація виступів свідків подій на підготовленому підґрунті та тиражування центральним телебаченням потрібної версії. Підтвердженням цього є чисельні приклади відео репортажів російських телеканалів з тимчасово окупованих територій України, на яких лунають гасла в підтримку так званого «руського міра».

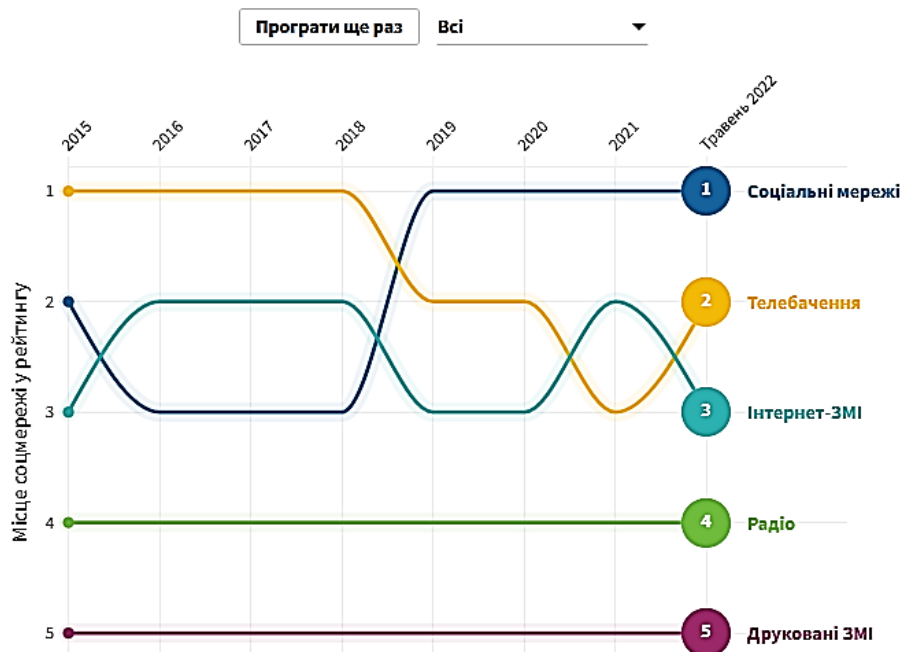
Серед інших прийомів, які часто застосовуються, варто відмітити такий прийом як «підтасовування фактів». За допомогою підтасовки фактів, поширення чуток створюється штучна атмосфера: нагнітання паніки та страху серед українців (в інформаційних повідомленнях щодо можливих ракетних обстрілів, ядерних загроз тощо) та «спокою і впевненості росіян» (щодо приховування реальних наслідків затоплення крейсера «Москва», вибухів в Новофедоровці тощо). В арсеналі «агентів інформаційно-комунікативного впливу» є окремі представники журналістської спільноти та навіть цілі організації, від імені яких поширюються

неправдиві та неперевірені свідчення про «злочини» українських військових (як приклад можна навести нещодавні скандальні відео сюжет телеканалу CBS та звіт правозахисної організації Amnesty International).

За умов широкомасштабного використання ворогом маніпулятивного інструментарію інформаційного суспільства, необхідність гарантування інформаційної безпеки визначається, по-перше, потребою забезпечення національної безпеки України в цілому, по-друге, існуванням таких загроз інформаційній сфері країни, які можуть завдавати значної шкоди загальним національним інтересам, по-третє, врахуванням того, що за допомогою інформації можна впливати на зміну свідомості і поведінку людей (Бондаренко В., 1999: 129). Завдання інформаційної безпеки держави – створення системи протидії інформаційним загрозам та захист власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави. Підтвердженням цього виступають дані корпорації Microsoft, відповідно до яких більшість хакерських атак (46 %) протягом 2020–2021 років спрямовувалися проти США. Україна перебуває на 2 місці в списку – 19 %, на третьому Велика Британія – 9 %. Найбільше хакерських атак – 58 % – зафіксовано з рф, 23 % – із Північної Кореї, 11 % – з Ірану. При цьому російські хакери почали частіше зламувати урядові організації: кількість таких злочинів збільшилася з 3 % до 53 % (Microsoft Digital Defense Report, 2021). Від 24 лютого працівниками кіберполіції України було знескоджено понад 300 ворожих атак на етапі їхньої підготовки, ще 83 атаки фахівці кіберполіції відбили у співпраці з іншими правоохоронними органами (Офіційний сайт Національної поліції України, 2022).

Повномасштабне вторгнення рф в Україну призвело до різкого зростання використання соціальних мереж як джерела новин. Найпопулярнішим джерелом інформації за травень-червень 2022 р. виявилися соціальні мережі: ними для отримання новин користуються 76,6 % українців (серед них 66 % обирають Telegram, 61 % – YouTube, 58 % – Facebook). На другому місці – телебачення з 66,7 % голосів. Третє місце взяв інтернет (за винятком соцмереж) – 61,2 % користувачів. Радіо наразі слухають близько 28,4 % громадян України, а друковані ЗМІ читають лише 15,7 % опитаних (Снопок О., 2022). Це свідчить про зростання потреби в більш оперативних джерелах інформації, однак призводить до того, що споживання дезінформації також зростає. За даними щорічного опитування USAID-Internews щодо споживання медіа лише 3 % людей в Україні можуть розпізнати брехню в новинах (Результати опитування USAID-Internews, 2021). Якщо говорити про українську молодь віком 15–19 років, то, за даними молодіжного опитування U-Report, лише 14 % завжди перевіряють інформацію (U-Report, 2020).

Зміна медіаспоживання українців (2015 - 2022)

Джерело: Громадянська мережа ОПОРА, USAID-Internews (Снопок О., 2022)

Важливим елементом, який потрібно враховувати при дослідженні особливостей використання соціальних мереж є явище інформаційної бульбашки – це інтелектуальна ізоляція, спричинена персональним підбором інформації для користувачів за допомогою алгоритмів цифрових платформ. Зі стрічки новин залишається все, на що конкретна людина активно реагує (особливо негативно), і, навпаки, зникає все, що суперечить її інтересам та поглядам. У результаті користувач не бачить ширшої реальності. Таким чином соціальні мережі головним чином надають користувачу інформацію, яка найбільшою мірою відповідає його вподобанням, випускаючи з поля зору інформацію, яка суперечить його вподобанням, проте могла би потенційно розширити його світогляд, зробити більш толерантними до інших точок зору чи навіть спонукати змінити думку про щось, вказати на іншу логіку подій чи процесів.

Таким чином, нова соціальна реальність забезпечила сприятливі умови для швидкого та широкомасштабного поширення як необхідної і важливої так і завідома неправдивої й маніпулятивної інформації, спотвореної зумисно заради певних економічних, політичних або інших вигод. За таких умов інформаційна гігієна – фільтрація потоку отримуваної інформації, що допомагає не засмічувати голову фейками, протистояти шахрайству та не робити непотрібних помилок у момент паніки – набуває особливої актуальності.

Превентивні заходи та швидка адаптація до умов реальної ситуації на рівні державних інститутів значною мірою сприяють забезпечення інформаційної безпеки. Так, ще 28 грудня 2021 року Президент України Володимир Зеленський увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки», яка спрямована на посилення можливості держави щодо забезпечення власної інформбезпеки, захисту інформаційного простору. Основною загрозою безпеці України в цьому документі називається росія і проведена нею інформаційна політика. «Застосовані Російською Федерацією технології гібридної війни проти України, у тому числі моделі і механізми інформаційного втручання, поширюються на інші держави, швидко адаптуючись до локальних контекстів та регуляторних політик. Обмежувальні заходи (санкції) та ефективний механізм моніторингу і відповідальності за їх порушення є одним із дієвих механізмів відповіді на дезінформаційну активність Російської Федерації як держави-агресора», – сказано в документі. В документі також досить повно визначені глобальні та національні виклики і загрози інформаційній безпеці України: збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній; соціальні мережі як суб'єкти впливу в інформаційному просторі; недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури) в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій; інформаційне домінування Російської Федерації як держави-агресора на тимчасово окупованих територіях України, несформованість системи стратегічних комунікацій тощо та представлені основні стратегії протидії їм (Указ Президента України, 2021).

За ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики України 16 лютого 2022 року було проведено телемарафон на всіх телеканалах України на тему єднання, створено єдину інформаційну платформу стратегічної комунікації «UA разом» (в подальшому телемарафон «Єдині новини»). З моменту введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року, телеканали «UA: Перший», «Рада», «1+1», «ICTV», «Інтер» й «Україна 24» відразу об'єдналися і позмінно проводять трансляцію, не зважаючи на воєнні дії, перебуваючи в студії, чи в бомбосховищах. Таким чином українська влада намагалася пристосувати інформаційне поле до умов воєнного часу, а також розширити кількість офіційних каналів комунікації, створюючи офіційні профілі органів влади у Telegram, YouTube та інших соціальних мережах.

В липні 2022 року Міністр культури та інформаційної політики України додатково ініціював створення єдиної позиції України до світових техплатформ із протидії дезінформації та фейкам. Міністерство культури та інформаційної політики України разом з Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки пропонує державним органам та громадським організаціям просувати «єдину позицію» в частині інформаційної безпеки під час взаємодії з соціальними мережами та платформами США. Зокрема, мова йде про так звані Big Tech – Google, Amazon, Microsoft, Apple, Meta (Facebook та Instagram), Twitter, LinkedIn, YouTube, Telegram (Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України, 2022).

Висновки. Сьогодні український інформаційний простір зазнає безпрецедентного впливу. Україна зіткнулася зі спробами системного нагнітання паніки, поширенням фейкової інформації та викривленням реального стану речей. Усе це в комплексі – ніщо інше як чергова потужна хвиля гібридної війни росії проти України. Водночас ми чудово розуміємо мотиви нинішнього інформаційного нагнітання – посягти тривогу в українському суспільстві, підірвати віру в здатність держави захистити своїх громадян, розхитати нашу єдність.

Зважаючи на постійну інформаційну боротьбу, для забезпечення своєї незалежності Україні необхідно і далі удосконалювати та розвивати як правові засади (в тому числі й міжнародні), так і структурну й технічну складову інформаційної безпеки.

Україні потрібно продовжувати процес побудови системи стратегічних комунікацій. Державна політика з забезпечення інформаційної безпеки повинна і надалі бути направлена на здійснення низки організаційних та практичних заходів зі зміцнення власної інституційної спроможності у сфері стратегічних комунікацій, створення дієвого механізму координації і взаємодії між усіма органами державної влади, залученими до здійснення заходів із протидії загрозам в інформаційній сфері, об'єднання всіх ключових суб'єктів у сфері інформаційних відносин, суб'єктів формування і реалізації державної політики щодо ефективного захисту національного інформаційного простору, реалізації цілей захисту національної безпеки України в інформаційній сфері. Також варто враховувати, що реалізація державою стратегії інформаційної безпеки повинна бути направлення не лише на державні інституції, а й враховувати комплекс заходів спрямованих на підвищення рівня медіа грамотності українців, рівня інформаційної гігієни та безпеки людини в соціальних мережах.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко В. О., Литвиненко О. В. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми. *Стратегічна панорама*. – 1999. – № 1–2. – С. 127–133.
2. Microsoft Digital Defense Report. Russian cyberattacks pose greater risk to governments and other insights from our annual report, 2021. URL: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2021/10/07/digital-defense-report-2021/>
3. Невельська-Гордєєва О. П., Нечитайло В. О. Феномен “fake news” у контексті забезпечення інформаційної безпеки держави. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 1 (52). С. 123–135. DOI: 10.21564/2663-5704.52.250655

4. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. Олександр Ткаченко ініціює створення єдиної позиції України до світових техплатформ із протидії дезінформації та фейкам. 19.07.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-tkachenko-initsiiuie-stvorennia-iedynoi-pozytsii-ukrainy-do-svitovykh-tekhplatform-iz-protydii-dezinformatsii-ta-feikam>
5. Офіційний сайт Національної поліції України. Брифінг в Медіацентрі Україна – Укрінформ 10.08.2022. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/kiberzlochyni/Iz-pochatku-povnomasshtabnogo-vijskovogo-vtorgnennya-rf-kiberpolicziya-poperedila-ponad-300-kiberatak-na-ukrajinski-resursi/>
6. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021. *Результати опитування USAID-Internews*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3349746-opituvanna-usaidinternews-sodo-spozivanna-media.html/>
7. Снопко О. Дивимось, читаємо, слухаємо: як змінилося медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни (22.06.2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/7353987/>
8. Указ Президента України № 685/2021 від 28.11.2021 р. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
9. Digital 2022 July Global Statshot Report. Datareportal. URL: <https://ain.ua/2022/04/30/zvit-digital-2022/>
10. U-Report. Your voice matters. URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/4025>

References:

1. Bondarenko, V. O., Lytvynenko, O. V. Informatsiina bezpeka suchasnoi derzhavy: kontseptualni rozdumy [Information security of the modern state: conceptual reflections]. *Stratehichna panorama*. – 1999. – № 1–2. – S. 127–133. [in Ukrainian]
2. Microsoft Digital Defense Report. Russian cyberattacks pose greater risk to governments and other insights from our annual report, 2021. URL: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2021/10/07/digital-defense-report-2021/>
3. Nevelska-Hordieieva, O. P., Nechytailo, V. O. Fenomen “fake news” u konteksti zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy [“Fake news” phenomenon in context ensuring information security of the state]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. 2022. № 1 (52). S. 123–135. DOI: 10.21564/2663-5704.52.250655 [in Ukrainian]
4. Ofitsiynyi sait Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy [Official website of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine]. Oleksandr Tkachenko initsiiuie stvorennia yedynoi pozytsii Ukrainy do svitovykh tekhplatform iz protydii dezinformatsii ta feikam. 19.07.2022 r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-tkachenko-initsiiuie-stvorennia-iedynoi-pozytsii-ukrainy-do-svitovykh-tekhplatform-iz-protydii-dezinformatsii-ta-feikam> [in Ukrainian]
5. Ofitsiynyi sait Natsionalnoi politsii Ukrainy [Official website of the National Police of Ukraine]. Bryfinh v Mediatsentri Ukraina – Ukrinform 10.08.2022. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/kiberzlochyni/Iz-pochatku-povnomasshtabnogo-vijskovogo-vtorgnennya-rf-kiberpolicziya-poperedila-ponad-300-kiberatak-na-ukrajinski-resursi/> [in Ukrainian]
6. Stavlennia naseleennia do media ta spozhyvannia riznykh typiv media 2021. [Public attitudes towards media and consumption of different types of media 2021]. *Rezultaty opytuvannia USAID-Internews*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3349746-opituvanna-usaidinternews-sodo-spozivanna-media.html/> [in Ukrainian]
7. Snopok, O. Dyvymosia, chytaiemo, slukhaiemo: yak zminylosia mediaspozhyvannia ukraintsiv v umovakh povnomasshtabnoi viiny (22.06.2022) [We watch, read, listen: how the media consumption of Ukrainians has changed in the conditions of a full-scale war]. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/7353987/> [in Ukrainian]
8. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 685/2021 vid 28.11.2021 r. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku “Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky”. Decree of the President of Ukraine “On Information Security Strategy”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [in Ukrainian]
9. Digital 2022 July Global Statshot Report. Datareportal. URL: <https://ain.ua/2022/04/30/zvit-digital-2022/>
10. U-Report. Your voice matters. URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/4025/>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.31>

TRENING PSYCHOKOREKCYJNY “UCZYMY SIĘ KONSTRUKTYWNIEM ROZWIĄZYWAĆ SYTUACJE KONFLIKTOWE”

Nataliia Hrynova

*kandydat nauk psychologicznych, docent, docent Katedry Psychologii
Humańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia Pawła Tyczyny (Humań, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-7261-9871
grineva-n@ukr.net*

Victoriia Stanishevskaya

*wykładowca Katedry Psychologii
Humańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia Pawła Tyczyny (Humań, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-3324-8988*

Adnotacja. W artykule scharakteryzowano pojęcia „konfliktu” i „konfliktu intrapersonalnego”. Należy zauważyć, że sytuacje konfliktowe doświadczane w okresie dojrzewania mają ostrzejsze tempo i mają nie tylko negatywny wpływ na kształtowanie się osobowości, ale mogą również prowadzić do rozwoju stanów kryzysowych, zjawisk neurotycznych i nieprawidłowych zmian osobowości. Określone są specyficzne przejawy konfliktu intrapersonalnego, charakterystyczne dla nich cechy w sferze poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej młodzieży. Przedstawiono wyniki badania neurotyzmu wśród młodzieży, które wskazują na obecność podwyższonego poziomu „neurotyzmu” wśród dzieci w wieku młodzieńczym. Przedstawiono autorski trening psychokorekcyjny „Naucz się konstruktywnie rozwiązywać sytuacje konfliktowe” do użytku przez psychologów pracujących z dziećmi w wieku młodzieńczym. Szkolenie może być stosowane jako metoda pomocy nastolatkom, którzy mają zwiększony poziom konfliktu, oznaki konfliktu intrapersonalnego, wysoki poziom „neurotyzmu”.

Słowa kluczowe: konflikt intrapersonalny, konflikt, nastolatki, neurotyzm, trening.

PSYCHOCORRECTIVE TRAINING “LET’S LEARN TO SOLVE CONFLICT SITUATIONS CONSTRUCTIVELY”

Nataliia Hrynova

*PhD of Psychological, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-7261-9871
grineva-n@ukr.net*

Victoriia Stanishevskaya

*Teacher of the Psychology Department
Pavlo Tychyny Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-3324-8988*

Abstract. The article describes the concepts of “conflict” and “intrapersonal conflict”. It is noted that conflict situations that are experienced in adolescence have a more acute flow rate and have not only a negative impact on personality formation, but can also lead to the development of crisis states, neurotic phenomena, and abnormal personality changes. The specific manifestations of intrapersonal conflict, their characteristic features in the cognitive, emotional and behavioral spheres of adolescents are determined. The results of a study of neuroticism among adolescents are presented, which indicate the presence of an increased level of “neuroticism” among children of adolescent age. The author’s psychocorrective training “Learning to constructively resolve conflict situations” is presented for use by psychologists working with adolescent children. Training can be used as a method of providing assistance to teenagers who have an increased level of conflict, signs of intrapersonal conflict, and a high level of “neuroticism”.

Key words: intrapersonal conflict, conflict, teenagers, neuroticism, training.

ПСИХОКОРЕКЦІЙНИЙ ТРЕНІНГ «ВЧИМОСЬ КОНСТРУКТИВНО ВИРІШУВАТИ КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ»

Наталія Гриньова

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини (Умань, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-7261-9871
grineva-n@ukr.net*

Вікторія Станішевська

*викладач кафедри психології
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини (Умань, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-3324-8988*

Анотація. В статті охарактеризовано поняття «конфлікт» та «внутрішньоособистісний конфлікт». Зазначається, що конфліктні ситуації, які переживаються в підлітковому віці мають гостріший темп протікання та чинять не тільки негативний вплив на формування особистості, а й можуть призвести до розвитку кризових станів, невротичних явищ, аномальних змін особистості. Визначено специфічні прояви внутрішньоособистісного конфлікту, характерні для них ознаки у когнітивній, емоційній та поведінковій сферах підлітків. Подано результати дослідження нейротизму серед підлітків, які свідчать про наявність підвищеного рівня «нейротизму» серед дітей підліткового віку. Представлено авторський психокорекційний тренінг «Вчимося конструктивно вирішувати конфліктні ситуації» для використання психологами, які працюють з дітьми підліткового віку. Тренінг може застосовуватися як метод надання допомоги підліткам, які мають підвищений рівень конфліктності, ознаки внутрішньоособистісного конфлікту, високий рівень «нейротизму».

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, конфлікт, підлітки, нейротизм, тренінг.

Вступ. Конфлікт, будучи явищем складним і багатовимірним, на сучасному етапі розвитку психологічної науки, продовжує бути актуальним серед наукових досліджень. Конфлікт є частиною повсякденного життя, багато людей практично щодня виявляються втягненими в конфліктну ситуацію. Протириччя у поглядах, переконаннях між людьми, можуть загострюватися і переростати в конфлікт, який впливає на всі сфери особистості. Конфліктні ситуації, які виникають у підлітковому віці, мають більш прискорений та гостріший темп протікання, часом доходять до зіткнення, як в фізичному так і в психічному проявах. Своєчасно невирішений конфлікт може перетікати у більш гострішу фазу і перейти у внутрішньоособистісний конфлікт, який може призвести до негативних явищ.

Внутрішньоособистісний конфлікт являє собою протистояння двох начал в психіці людини: того, що сприймається і емоційно переживається як важлива для людини психологічна проблема, і того, що потребує свого розв'язку і викликає внутрішню роботу, спрямовану на його подолання. Вони супроводжують людину протягом усього життя (Громова, 2000: 16).

Мета статті: представити авторський психокорекційний тренінг «Вчимося конструктивно вирішувати конфліктні ситуації», який може використовуватися психологами з метою надання допомоги підліткам, які переживають гострі кризові стани, проявляють високу конфліктність та нейротизм. Також, тренінг можливо використовувати як профілактичний метод з метою формування знань про психологічну природу конфліктів, їх структуру й динаміку, ефективні способи вирішення серед дітей підліткового віку.

Основна частина. Внутрішньоособистісний конфліктів має специфічні особливості: відсутність суб'єктів конфліктного протистояння в особі окремих особистостей або груп, сторонами конфлікту стають різні внутрішньоособистісні світи; протікає у формі важких внутрішніх переживань, супроводжується специфічними станами (страхом, депресіями, стресом, може вилитися в невроз або психоз); має латентність протікання як для оточення, так часто і для самого індивіда. Тому потрібно бути дуже уважним при роботі з підлітками, щоб надати їм професійну психологічну допомогу.

Різні аспекти внутрішньоособистісних конфліктів були вивчені: психологічні маркери (Т. Третьяковою, В. Станішевською, 2020: 173); класифікація (Є. Бабосовим, 2000: 47); феноменологічна карта (О. Савіним, 2012: 32); особистісні детермінанти конфліктності (О. Камінською, 2020: 85) та ін.

Матеріал і методи дослідження. Існує чимало діагностичних методик для вивчення проявів конфліктності, які можуть вказувати на наявність внутрішньоособистісного конфлікту. Нами було проведене психологічне дослідження з використанням психодіагностичної методики «Опитувальник Г. Айзенка» (Eysenck Personality Questionnaire) призначений для вивчення екстра-інтроверсії і нейротизму як базових особистісних вимірів серед підлітків. Всього у дослідженні приймали участь 78 підлітків у віці 12–14 років (25 дівчаток та 53 хлопчики). Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що середній та високий рівень нейротизму притаманний 52 % досліджуваних. Такий показник ми вважаємо високим, тому була

розроблена психокорекційна тренінгова програма «Вчимося конструктивно вирішувати конфліктні ситуації» (далі – тренінг), яка розрахована на 7 занять. Кількість учасників – 10–15 осіб.

Під час тренінгу учасники отримують знання про психологічну природу конфліктів, їх структуру й динаміку, ефективні способи вирішення. У ході тренінгу підлітки навчаються конструктивним способам вирішення конфліктних ситуацій, що сприятиме зменшенню їх конфліктності у зовнішніх та внутрішніх проявах.

Результати та їх обговорення. Мета тренінгу: допомогти учасникам зрозуміти природу конфліктів причини їх виникнення та шляхи подолання. Отримання знань та набуття навичок щодо конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Завдання тренінгу:

- навчити використовувати та застосовувати на практиці методи знаходження рішення в конфліктних ситуаціях;
- допомогти учасникам навчитися неупереджено оцінювати конфліктну ситуацію;
- допомогти учасникам скоректувати свою поведінку у бік зниження його конфліктогенності (зняти конфліктність в особово-емоційній сфері);
- об'єднання конкретного колективу (у випадку якщо всі учасники представляють колектив), розвиток умінь і навичок командної взаємодії.

Заняття № 1 (тривалість – 2 години). Привітання, вступне слово. Мета та завдання тренінгу. Знайомство. Визначення правил роботи групи («Слухати один одного», «Говоріть по суті», «Виявляти повагу», «Закон нуль-нуль», «Конфіденційність», «Правило стоп», «Персоніфікація», «Двомовність», «Правило вільної ноги», «Правило руки», «Бути позитивними»). Очікування.

Вправа «Інтерв'ю» (час виконання – 10 хв). Мета: розвиток умінь слухати партнера і удосконалювати комунікативні навички. Скорочення комунікативної дистанції між учасниками тренінгу.

Інструкція: Учасники розбиваються на пари і протягом 10 хв розмовляють зі своїм партнером, намагаючись дізнатися про нього якомога більше. Потім кожен готує коротке представлення свого співрозмовника. Головне завдання – підкреслити його індивідуальність, несхожість на інших. Після чого учасники по черзі представляють один одного.

Вправа «Очікування» (час виконання – 10 хв). Мета: Виявити очікування кожного учасника групи.

Інструкція: Тренер роздає учасникам групи стікери і пропонує записати те, що вони очікують від тренінгу. Потім кожен підходить до задалегідь підготовленого плакату і приліплює стікер, далі учасники сідають в коло і по бажанню висловлюють свої очікування. Бажано, щоб висловився кожен з учасників.

Вправа «Мозковий штурм «Види конфліктів» (час виконання – 10 хв). Мета: сприяти усвідомленню поняття «конфлікту».

Інструкція: тренер пропонує учасникам обговорити питання: «Що таке конфлікт?». Усі висловлювання учасників записуються, потім тренер робить невеличке інформаційне повідомлення про поняття «конфлікт» і види конфліктів, використовуючи матеріал інформаційного блоку.

Вправа-розминка «Ураган» (час виконання – 10 хв). Мета: сприяти зниженню напруги в колективі. Розвиток згуртованості, довіри, встановлення дружніх стосунків.

Інструкція: Учасники сідають у коло, ведучий виходить у його центр і пропонує помінятися місцями всім, хто має певну ознаку (білу сорочкою, блакитні очі і т. д.). Якщо учасник відповідає названій ознаці, він обов'язково повинен своє місце або стати ведучим. Ведучий називає тільки ту ознаку, яку він на даний момент має. Коли гравці міняються місцями, він повинен зайняти чие-небудь місце. Учасник, що залишився без стільця, стає ведучим. Якщо він довго не може сісти в коло, то може сказати: «Ураган», і тоді всі, хто сидить в колі – міняються місцями.

Вправа «Перегляд презентації» (час виконання – 15 хв) Інструкція: Тренер пропонує переглянути презентацію, в якій розкриваються теоретичні положення конфлікту (види конфліктів, їх перебіг, етапи і способи їх вирішення). Після перегляду відбувається обговорення.

Вправа «Накопичувальні компліменти» (час виконання – 10 хв). Мета: сприяти підвищенню самооцінки учасників групи. Задоволення базових потреб її членів, сприяння встановленню дружніх стосунків у колективі. Інструкція: «Гра починається з тих, хто стоїть в кожному ряду першим. Ви повертаєтесь до того, хто стоїть за вами і шепочете йому на вухо. Використовуйте простий оборот: «Я думаю, що ти... (привітний)». Другий учасник передає назад комплімент, який сам отримав, і додає до нього власний комплімент».

Дебрифінг (час виконання – 15 хв).

Заняття № 2 (тривалість – 2 години 10 хв). Повторення правил роботи групи (5 хв).

Вправа «Мене звуть... Я люблю себе за те, що...» (час виконання – 15 хв). Мета: для відновлення в пам'яті імен учасників групи і створення робочої атмосфери.

Інструкція: Вправа проводиться в колі. Тренер пропонує учасникам по черзі або по бажанню назвати своє ім'я і сказати за що себе люблю. Кожен по черзі говорить дві фрази: «Мене звуть...» і «Я люблю себе за те, що...». Не відволікайтеся на суперечки і обговорення із приводу ваших бажань. Просто висловлюйте їх по черзі, неупереджено і швидко.

Вправа «Мозковий штурм «Етапи вирішення конфліктів» (час виконання – 15 хв). Мета: сприяти розвитку критичного мислення, оцінювання наслідків.

Інструкція: тренер пропонує учасникам обговорити питання «Етапи вирішення конфліктів». Усі висловлювання учасників записуються, потім тренер робить невеличке інформаційне повідомлення.

Вправа «Способи врегулювання конфліктів» (час виконання – 15 хв). Мета: сформувати в учасників групи уявлення про етапи вирішення конфліктів.

Інструкція: тренер записує етапи вирішення конфліктів, детально пояснює кожний етап. Після запису відбувається обговорення в групі. Питання до обговорення:

- Який стиль вирішення конфлікту є найкращим на вашу думку?
- Який стиль вирішення конфлікту є найгіршим на вашу думку?
- Який стиль вирішення конфлікту обираєте ви в повсякденному житті?

Таблиця 1

Стилі вирішення конфлікту

№ п/п	Стиль	Сутність стратегії	Умови ефективного застосування	Недоліки
1	Змагання	Прагнення досягнути свого в збиток іншому	Результат дуже важливий. Володіння певною владою. Необхідність термінового вирішення.	При поразці – незадоволеність. При перемозі – почуття провини; непопулярність; зіпсовані відносини.
2	Ухилення	Відхід від відповідальності за рішення	Результат не дуже важливий. Відсутність влади. Збереження спокою. Бажання виграти час.	Перехід конфлікту в приховану форму.
3	Пристосування	Згладжування розбіжностей за рахунок власних інтересів	Предмет розбіжності більш важливий для іншого. Бажання зберегти мир. Правда на іншій стороні. Відсутність влади.	Ви поступилися. Рішення відкладається.
4	Компроміс	Пошук рішень за рахунок взаємних поступок	Самотня влада. Взаємовиключні інтереси. Немає резерву часу. Інші стилі неефективні.	Отримання тільки половини очікуваного. Причини конфлікту повністю не усунуто.
56	Співпраця	Пошук рішення, що задовольняє всіх учасників	Є час. Рішення важливо обом сторонам. Чітке розуміння точки зору іншого. Бажання зберегти відносини.	Часові та енергетичні витрати. Негарантованість успіху.

Вправа «Коло знайомств» (час виконання – 10 хв). Мета вправи: згуртувати учасників та зняти їх внутрішню напругу.

Інструкція: Учасники встають у коло. Один із гравців робить крок у центр кола, називає своє ім'я, показує якийсь рух або жест, властивий йому або придуманий, потім повертається знову в коло. Усі гравці повторюють як можна точніше його рух, інтонацію, міміку. Таким чином, кожний з учасників продемонструє свій рух або жест.

Вправа «Кажу, що бачу» (час виконання – 10–15 хв). Мета: навчити учасників групи висловлювати свою думку без оцінювання інших людей. Сприяти розвитку спостереження.

Інструкція: «Сидячи в колі, зараз ви спостерігаєте за поведінкою інших і, по черзі, говорите, що бачите щодо будь-якого з учасників. Наприклад: «Коля сидить, поклавши ногу на ногу», «Катруся посміхається». Ведучий стежить за тим, щоб не використовувалися оціночні судження і умовиводи. Після виконання вправа обговорюється. Питання для обговорення:

- Чи часто спостерігалася тенденція використовувати оцінки?
- Що було складним в цій вправі?
- Що відчували учасники під час виконання вправи?

Вправа-розминка «Веселуха». Мета: зняття втоми та переключення між видами діяльності, згуртування колективу та створення позитивного клімату в групі.

Інструкція: тренер пропонує учасникам групи придумати кодове слово, наприклад «Веселуха». І коли тренер промовить це слово, учасники повинні встати і швидко помінятися місцями один з одним.

До уваги тренера: тренер може сказати кодове слово в будь-якій частині тренінгу і повторити його декілька разів підряд або ж впродовж тренінгу. Також тренер може домовитися з учасниками групи, що коли вони втомляться вони можуть нагадати тренерові (передати записку з кодовим словом).

Вправа «Невпевнені, впевнені та агресивні відповіді» (час виконання – 20 хв). Мета: формування навиків модифікації та корекції поведінки на основі аналізу розігрування ролей і групового аналізу поведінки. Відпрацювання практичних навичок.

Інструкція: Кожному члену групи пропонується продемонструвати в заданій ситуації невпевнений, впевнений і агресивний типи відповідей. Це рольова гра, в якій членам групи дається можливість програти свої внутрішньоособистісні конфлікти. Розігрування ролей використовується для розширення усвідомлення поведінки та можливості її зміни.

Вправа «Подарунки» (час виконання – 20 хв). Мета: сприяння творчій та позитивній атмосфері в колективі, згуртування колективу.

Інструкція: Усі члени групи анонімно дарують один одному уявні подарунки (пишуть на папері назви, позначення, характеристики і кількість тих речей, предметів, об'єктів, явищ, які хочуть подарувати саме

цьому учасникові). Подарунки не підписуються. Ведучий збирає подарунки і складає окремими купками, не передаючи адресатам доти, доки не будуть зібрані подарунки для всіх. Потім подарункові набори роздаються. Якийсь час учасники вивчають зміст записок. Обговорення підсумків може вилитися у вільний обмін враженнями. Висновки, здогади, міркування, пов'язані з характером подарованого один одному, учасники роблять самі.

Дебрифінг (час виконання – 5 хв).

Заняття № 3 (тривалість – 2 год). Повторення правил 5 хв.

Вправа «Ніхто з вас не знає, що я...» (час виконання – 5 хв). Матеріал: м'яч або клубок. Мета: надати можливість учасникам, які уже знайомі, й були разом впродовж певного часу, дізнатися один про одного щось нове, створити працездатність в групі.

Інструкція: Тренер дає учасникам м'яч. Учасники кидають один одному м'яч зі словами: «Ніхто з вас не знає, я...».

Вправа «Модель зміни поведінки» (час виконання – 30 хв). Мета: сформуванню в учасників групи уявлення про можливість зміни небажаної поведінки.

Інструкція: тренер записує модель зміни поведінки. Детально пояснює кожний етап. Після запису відбувається обговорення в групі.

Вправа «Перебільшення або повна зміна поведінки» (час виконання – 15 хв). Мета: формування навиків модифікації та корекції поведінки на основі аналізу розігрування ролей і групового аналізу поведінки. Закріплення практичних знань.

Інструкція: членам групи дається можливість програти свої внутрішньоособистісні конфлікти. Розігрування ролей використовується для розширення усвідомлення поведінки та можливості її зміни. Учасник сам обирає небажану особисту поведінку, або група допомагає йому обрати поведінку, яка ним не усвідомлюється.

Вправа «Сигнал» (час виконання – 5 хв). Мета: розминка, поліпшення атмосфери в групі.

Інструкція: учасники стоять по колу, досить близько і тримаються ззаду за руки. Хтось, легко стискаючи руку, посилає сигнал у вигляді послідовності швидких або більш довгих стиснень. Сигнал передається по колу, поки не повернеться до автора. У вигляді ускладнення можна посилати кілька сигналів одночасно, в одну або різні сторони руху.

Вправа «Диспут» (час виконання – 20 хв). Мета: розвиток умінь і навичок активного слухання.

Інструкція: учасники діляться на дві рівні за чисельністю команди, за допомогою жереба вирішується, яка з команд буде займати одну з альтернативних позицій з якого-небудь питання, наприклад: прихильники і противники «засмаги», «куріння», «роздільного харчування» і т. д. Аргументи на користь тієї або іншої точки зору члени команд висловлюють по черзі.

Вправа «Згладжування конфліктів» (час виконання – 15 хв). Мета: відпрацювання умінь і навичок згладжування конфліктів.

Інструкція: ведучий розповідає про важливість вміння швидко і ефективно згладжувати конфлікти; про основні методи врегулювання конфліктів. Учасники розбиваються на трійки. Протягом 5 хвилин кожна трійка придумує сценарій, за яким двоє учасників представляють конфліктуючі сторони (наприклад, подружжя), а третій – грає миротворця, арбітра. Питання для обговорення:

- Які методи згладжування конфліктів були продемонстровані?
- Які, на ваш погляд, цікаві знахідки використовували учасники під час гри?
- Як варто було поводити себе тим учасникам, кому не вдалося згладити конфлікт?

Вправа «Якщо б..., я став би...» (час виконання – 10 хв). Мета: вироблення навичок швидкого реагування на конфліктну ситуацію.

Інструкція: вправа відбувається по колу: один учасник ставить умову, в якій обумовлена певна конфліктна ситуація: «якби мене обрахували в магазині...». Наступний, який сидить поруч, продовжує (закінчує) пропозицію: «...я став вимагати книгу скарг». Доцільно провести цю вправу в декілька етапів, в кожному з яких беруть участь всі присутні, після чого відбувається обговорення. Ведучий зазначає, що як конфліктні ситуації, так і виходи з них, можуть повторюватися.

Вправа-розминка «Веселуха». Мета: зняття втоми та переключення між видами діяльності, згуртування колективу та створення позитивного клімату в групі.

Інструкція: тренер пропонує учасникам групи. Придумати кодове слово. наприклад «Веселуха», і коли тренер промовить це слово, учасники повинні встати і швидко помінятися місцями один з одним.

Дебрифінг (час виконання – 5 хв).

Заняття № 4 (тривалість – 2 год 10 хв). Повторення правил (5 хв). Вправа «Спіймай руку» (час виконання – 10 хв). Мета: створення атмосфери ефективної взаємодії учасників.

Інструкція: Тренер пропонує учасникам вибрати партнера і стати навпроти нього. Той, хто старший за віком, буде «ловець», розставляє руки і тримає їх на рівні стегон, на відстані близько 25 сантиметрів один від одного. Кисті його рук утворюють відкриту пастку. Завдання другого – провести свою ліву або праву руку між обома руками партнера, не торкаючись цієї пастки, так як вона в будь-який момент може закритися. Якщо «ловець» зловить руку партнера, то вони міняються ролями, спійманою вважається рука, до якої доторкнеться «ловець» (якщо є можливість, можна провести другий тур з іншими партнерами).

Вправа «Правила безконфліктного спілкування» (час виконання – 30 хв). Мета: навчити учасників навичкам міжособистісного спілкування відстоювання власних інтересів, оцінювання наслідків.

Інструкція: тренер записує на дошці або фліпчарті правила. Учасники занотовують за тренером. При написанні правил, тренер детально пояснює кожне правило і наводить приклад. Після написання правил відбувається обговорення.

Правило 1. Не вживайте конфліктогени. Правило 2. Не відповідайте конфліктогеном на конфліктоген. Правило 3. Проявляйте емпатію до співрозмовника. Правило 4. Робіть якомога більше доброзичливих послань.

Вправа «Контраргументи» (час виконання – 40–50 хв). Мета: створення умов для саморозкриття, вміння вести полеміку та контраргументацію.

Інструкція: кожен член групи повинен розповісти іншим учасникам про свої слабкі сторони, про те, що він не приймає в собі. Інші учасники уважно слухають і по закінченні виступу обговорюють сказане, намагаючись навести контраргументи, тобто те, що можна протиставити зазначених недоліків або навіть показуючи, що наші слабкості в одних випадках, стають нашою силою в інших.

Вправа-розминка «Веселуха». Мета: зняття втоми та переключення між видами діяльності, згуртування колективу та створення позитивного клімату в групі.

Інструкція: тренер пропонує учасникам групи. Придумати кодове слово, наприклад «Веселуха», коли тренер промовить це слово, то учасники повинні встати і швидко помінятися місцями один з одним.

Вправа «Позиція» (час виконання – 10 хв). Мета: рефлексія взаємооцінкових позицій учасників тренінгових занять.

Інструкція: учасники утворюють два кола: внутрішнє і зовнішнє. Зовнішнє коло рухається, внутрішнє залишається на місці. Хто знаходиться у зовнішньому колі висловлює своє враження про партнера по внутрішньому колі, починаючи з фрази «Я бачу тебе», «Я хочу тобі сказати», «Мені подобається в тобі». Через 2 хвилини зовнішнє коло зміщується на одну людину і т. д.

Вправа «Зворотній зв'язок» (час виконання – 10 хв). Мета: отримати зворотній зв'язок про себе як про керівника групи та звернути увагу учасників на важливість психологічної атмосфери в групі. Проаналізувати задоволеність/незадоволеність групою роботи тренера, внести правки в хід роботи тренінгової програми.

Інструкція: «Я хочу, щоб кожен з вас показав, наскільки він в даний момент задоволений роботою групи. Всі сідають в коло і кожен учасник по черзі висловлює свою думку».

Дебрифінг (час виконання – 5 хв).

Заняття № 5 (тривалість – 1 год 40 хв). Вправа «Трамвайчик» (час виконання – 10 хв). Мета: створення позитивної атмосфери, налаштування учасників на роботу.

Інструкція: всі учасники сидять по колу, де знаходиться один вільний стілець. Починає той, у кого вільний стілець праворуч, він повинен пересісти на вільний стілець і сказати: «А я їду». Наступний учасник, у кого справа виявився порожній стілець, пересідає і каже: «А я теж». Третій учасник каже: «А я зайцем», а четвертий заявляє: «А я ... (називає ім'я будь-якого учасника)». Той, чие ім'я назвали, поспішає сісти на порожній стілець, і всі за аналогією повторюються з початку.

Вправа «Плюси і мінуси конфлікту» (час виконання – 20 хв). Мета: закріпити інформацію стосовно конфлікту, сприяти розвитку відстоювання власної думки, критичного, мислення, аналізу інформації.

Інструкція: Учасники діляться на дві групи. Першій команді потрібно буде в режимі мозкового штурму записати якомога більше позитивних наслідків конфліктних ситуацій, другій команді, відповідно, описати негативні наслідки конфліктів.

Вправа-розминка «Веселуха» (час виконання – 5 хв). Мета: зняття втоми та переключення між видами діяльності, згуртування колективу та створення позитивного клімату в групі.

Інструкція: тренер пропонує учасникам групи придумати кодове слово, наприклад «Веселуха», коли тренер промовить це слово, учасники повинні встати і швидко помінятися місцями один з одним.

Вправа «Я в конфлікті» (час виконання – 20 хв). Мета: висловити своє бачення самого себе в складній ситуації дати можливість звільнитися від накопичених емоцій.

Інструкції: учасникам роздаються аркуші паперу, всі необхідні для малювання матеріали, і вони займають будь-яке відокремлене місце. Протягом 10 хвилин їм треба буде намалювати картину, головна ідея якої виражається в її назві «Я в конфлікті». Коли всі малюнки готові, ведучий збирає їх і перемішує, щоб не можна було здогадатися, де чий малюнок. Учасники сідають у коло, і далі вони повинні обговорити, хто є творцем тієї чи іншої роботи. Коли всі автори визначено, учасники обмінюються враженнями як від самого процесу малювання, так і від подальшого обговорення малюнків у групі.

Вправа «Довірливе падіння» (час виконання – 20 хв). Мета: формування навичок психомоторного взаємодії, скорочення комунікативної дистанції між членами групи.

Інструкція: учасники утворюють велике коло, один із них стає в центр кола, потім падає на руки кому-небудь з кола, для цього потрібно заплющити очі, розслабитися та падати назад. Кожен повинен мати можливість падати і ловити. По закінченню завдання група обговорює враження від виконаної вправи.

Вправа «Побажання» (час виконання – 10 хв). Мета: сприяти створенню позитивної, дружельної атмосфери в колективі.

Інструкція: учасники сидять в колі і по черзі або за бажанням звертаються з побажанням до свого сусіда праворуч: «Я бажаю тобі...».

Дебрифінг (тривалість – 5 хв).

Заняття № 6 (тривалість – 1 год 40 хв). Вправа «Гуфі» (час виконання – 5 хв). Мета: створення позитивної атмосфери у колективі, налаштування учасників на робочий процес.

Інструкція: на початку вправи ведучий обирає одного учасника на роль Гуфі (казкової істоти), але повідомляє йому про це так, щоб інші учасники групи не дізналися. Учасники встають у коло і ведучий повідомляє, що серед присутніх є мовчазна істота Гуфі. Знайти її можна лише так: доторкнутися і запитати: «Ти – Гуфі?», якщо відповідь буде «Ні» – можна рухатись далі. Якщо відповіді не буде – значить це справжній Гуфі, і той хто доторкнувся до нього приліплюється до нього і сам стає також мовчазною істотою.

Вправа «Техніки, що знижують та підвищують напругу у конфлікті» (час виконання – 30 хв). Мета: сприяти розвитку навичок використання технік у конфлікті.

Інструкція: тренер записує на дошці або фліпчарті правила, учасники занотовують за тренером. При написанні правил, тренер детально пояснює кожен техніку і наводить приклад. Після написання технік відбувається їх обговорення:

- Для чого потрібні ці техніки? Яка роль цієї техніки в конфлікті?
- Надання партнеру можливості виговоритися.
- Вербалізація емоційного стану свого та партнера.
- Підкреслення спільності з партнером (схожість інтересів, думок, єдність мети та ін.).
- Прояв інтересу до проблем партнера.
- Підкреслення значущості партнера, його думки у ваших очах.
- У разі вашої неправоти – негайне визнання її.
- Пропозиція конкретного виходу із ситуації.
- Звернення до фактів.
- Спокійний впевнений темп мовлення.
- Підтримання оптимальної дистанції, кута повороту і контакту очей.

Техніки, що підвищують напругу:

- Перебивання партнера.
- Ігнорування емоційного стану свого та партнера.
- Підкреслення відмінностей між собою і партнером, применшення внеску.
- Партнера в загальну справу і перебільшення свого.
- Демонстрація незацікавленості в проблемі партнера.
- Приниження партнера, негативна оцінка особистості партнера.
- Відтягування моменту визнання своєї неправоти або заперечення її.
- Пошук винних і звинувачення партнера.
- Перехід на «особистості».
- Різде прискорення темпу мовлення.
- Уникання просторової близькості і нахилу тіла.

Вправа-розминка «Веселуха» (тривалість – 5 хв). Мета: зняття втоми та переключення між видами діяльності, згуртування колективу та створення позитивного клімату в групі.

Інструкція: тренер пропонує учасникам групи придумати кодове слово, наприклад «Веселуха», коли тренер промовить це слово, учасники повинні встати і швидко помінятися місцями один з одним.

Вправа «Робота з асоціаціями до поняття «конфлікт» (час виконання – 10 хв). Мета: усвідомлення власного емоційного поля сприйняття конфлікту.

Інструкція: учасники сидять по колу: «У фокусі нашої уваги конфлікт. Коли ми вимовляємо це слово, у нас виникає ряд асоціацій, почуттів. Ми чули про конфлікт, знаємо, як він проявляється у поведінці людей. Зараз ми досліджуємо відображення конфлікту на внутрішньому стані людини. Нехай кожен скаже, з чим асоціюється слово «конфлікт», який образ підказує ваша уява? « Після першого ряду асоціацій можна попросити продовжити:

- Якщо конфлікт це меблі, то які?
- Якщо посуд, то який?
- Якщо одяг, то який?

Вправа «Випадок із життя» (час виконання – 20 хв). Мета: закріпити отриманий під час тренінгу досвід.

Інструкція: кожен з учасників по черзі розповідає про конфлікт, свідком або учасником якого він колись був. Ця розповідь стане сценарієм для подальшої рольової гри, в якій візьмуть участь усі присутні. Оповідач може бути не тільки «сценаристом» і «режисером» цієї рольової гри, робити по кілька «дублів» тощо.

Вправа «Долонька» (час виконання – 10 хв). Мета: забезпечити психологічне розвантаження учасників, створення дружньої, позитивної атмосфери.

Інструкція: кожен з учасників на аркуші обводить фломастером свою долоню і пише ім'я, потім передає сусідові праворуч і далі по колу, кожен пише на отриманій долоньці одну позитивну рису, яку він побачив у людині, листок якої потрапив до нього. Кожен з учасників наприкінці отримує свій листок з відгуками.

Дебрифінг (тривалість – 10 хв).

Заняття № 7 (тривалість – 1 год 25 хв). Вправа «Я – це...» (час виконання – 30 хв). Мета: допомогти учасникам краще познайомитися, розповісти про себе.

Інструкція: всім роздаються листочки і ручки. Учасники придумують 10 слів або фраз, які характеризують його, записують на листочку і прикріплюють на груди. Після закінчення часу учасники починають переміщатися по аудиторії і читати характеристики один одного. Коли всі прочитають написи у кожної людини, сідають у коло і починають обговорювати.

Вправа «Спілкування в різних позиціях» (час виконання – 10 хв). Мета: дати зрозуміти, що для спілкування важлива відсутність бар'єрів між співрозмовниками.

Інструкція: учасникам дається 6 хв для розмови на тему «Які особистісні риси важливі для спілкування», потім учасники повертаються один до одного спиною й розпочинають бесіду. Учасники кілька хвилин спілкуються, сидячи спиною один до одного, по 1,5 хв – один сидячи, другий стоячи й навпаки; потім так само, але обличчям один до одного, 1,5 хв – сидячи обличчям один до одного. Обговорення: «В якому положенні спілкуватися було найкомфортніше? Чому?»

Вправа «Остання зустріч» (час виконання – 10 хв). Мета: удосконалення комунікативної культури, стимулювання активності учасників.

Інструкція: «Уявіть собі, що заняття вже закінчилися, і ви прощаєтеся. Але чи все встигли сказати один одному? Може ви забули поділитися з групою своїми переживаннями? Або є людина, думку якої про себе ви хотіли б дізнатися? Або ви хочете подякувати кому-небудь? Зробіть це «тут і тепер»».

Вправа «Потяг їде на південь» (час виконання – 10 хв). Мета: сприяти створенню гарного настрою в групі, позитивного завершення тренінгових занять.

Інструкція: учасники стають в коло, кладуть руки на спину сусідові і повторюють рухи за тренером: «Потяг їде... (учасники пропонують куди хотіли б поїхати). Розпочався маленький дощ, який стає сильнішим пішов град. Під'їжджаючи до місця призначення дощ закінчується, виходить сонечко».

Вправа «Хай нам завтра пощастить!!!» (час виконання – 5 хв). Мета: сприяти створенню гарного настрою в групі, позитивного завершення тренінгових занять.

Інструкція: учасники стають в коло обнімаючи один одного за талію. Підгинають одну ногу і скачуть на одній нозі спочатку вправо, а потім вліво. При цьому промовляючи «Хай нам завтра пощастить!!!».

Вправа «Зворотній зв'язок» (час виконання – 5 хв). Мета: підведення підсумку роботи.

Інструкція: кожен з учасників групи, в тому числі і тренер, висловлюють свої враження від тренінгу.

Дебрифінг (тривалість – 10 хв).

Висновки. Представлена програма психокорекційного тренінгу «Вчимося конструктивно вирішувати конфліктні ситуації» пропонується для використання психологами, які працюють з дітьми підліткового віку як ефективний метод надання їм психологічної допомоги. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в представлених аналізів результатів особистісної психокорекції учасників даного тренінгу.

Список використаних джерел:

1. Бабосов Е. Конфликтология. Учебное пособие. 2-е изд. Минск : ТетраСистемс, 2000. 464 с.
2. Громова О. М. Конфликтология. М. : Экспос, 2000. 320 с.
3. Камінська О. Особистісні детермінанти конфліктності в підлітковому віці. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*. Вип. 14. Рівне, 2020. С. 84–91.
4. Савін О. І. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник делінквентної поведінки неповнолітніх : дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2012. 189 с.
5. Станішевська В. І., Третякова Т. М. Психологічні маркери особистості, що переживає внутрішньоособистісний конфлікт. *Вісник національного університету оборони України*. 2020. Вип. 1. С. 173–178.

References:

1. Babosov, E. (2000). *Konfliktologiya [Conflictology]. Uchebnoe posobie. 2-e izd. Minsk : TetraSistems.* [in Russian]
2. Gromova, O. (2000). *Konfliktologiya [Conflictology]. M. : Ekspos.* [in Russian]
3. Kamins'ka, O. (2020). *Osobystisnyh determinant konfliktnosti v pidlitkovomu vici [Personal determinants of conflict in adolescence]. Psihologija: real'nist' i perspektivy. Zbirnyk naukovykh prac' RDGU. Vyp. 14. 84–91.* [in Ukrainian]
4. Savin, O. (2012). *Vnutrishno-osobystisnyj konflikt jak chynnyk delinkventnoi povedinky nepovnolitnih [Interpersonal conflict as factor of delictional behavior of minor]. Doctor's thesis. Kyiv.* [in Ukrainian]
5. Stanishevskaya, V., Tretiakova, T. (2020). *Psikhologichni markery osobystosti, shcho perezhivaie vnutrishnoosobystisnyi konflikt [Psychological markers of an individual experiencing an intrapersonal conflict]. Visnyk natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy. Vyp. 1, 173–178.* [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.32>

OPRACOWANIE ZESTAWU NARZĘDZI INTEGRACYJNYCH W PSYCHOLOGII: KIERUNKI I PERSPEKTYWY BADAŃ

Olena Zavhorodnia

*doktor nauk psychologicznych, starszy badacz,
główny pracownik naukowy w laboratorium metodologii i teorii psychologii
Instytutu imienia H. S. Kostiuka Narodowej
Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-8786-8707
zolen1958@gmail.com*

Adnotacja. W artykule dokonano analizy podstaw teoretycznych i kierunków przetwarzania metodologicznego zestawu narzędzi integracji wiedzy psychologicznej. Stwierdzono wzrost zmienności wiedzy psychologicznej, różnice w językach teoretyzowania; dlatego istotne jest opracowanie i doskonalenie narzędzi integracyjnych. Strategia integracji ma na celu analizę i powiązanie ustalonych teorii klasycznych i nowych, w tym WEIRD problemu, studiów poskolonialnych i dotyczących płci, podejść etycznych i emickich, osiągnięć psychologii indygenicznej. Sformułowano zadania i perspektywy integracji na poziomie metateoretycznym. Wyjaśniono możliwości ułatwienia integracji na poziomie badań empirycznych. Twierdzi się, że celowa refleksja badaczy na temat nauk psychologicznych oraz opracowanie narzędzi metodologicznych niezbędnych do realizacji projektów integracyjnych są czynnikiem przewyższania zjawisk kryzysowych, motorem rozwoju i skuteczności wiedzy psychologicznej. Określono warunki sprzyjania integracyjnym ustaleniom badacza.

Słowa kluczowe: wiedza psychologiczna, integracja, zestaw narzędzi metodologicznych, nauka psychologiczna, model teoretyczny.

DEVELOPMENT OF INTEGRATIVE TOOLKIT IN PSYCHOLOGY: RESEARCH DIRECTIONS AND PERSPECTIVES

Olena Zavhorodnia

*Doctor of Psychology, Senior Researcher,
Leading Researcher of the Laboratory of Methodology and Theory of Psychology of the G. S. Kostyuk
Institute of Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-8786-8707
zolen1958@gmail.com*

Abstract. The article analyzes the theoretical foundations and directions for improving the methodological tools for the integration of psychological knowledge. The increase in the variability of psychological knowledge, the divergence of theorizing languages was noted. Therefore, the development and improvement of means of integration is an urgent task. The integration strategy is aimed at analyzing (in particular, clarifying the common and the different) established classical and new theories, including the WEIRD-problem, post-colonial and gender studies, ethical and emic approaches, achievements of the psychology of indigenous peoples. The tasks and prospects of integration at the meta-theoretical level are formulated. The possibilities of promoting integration at the level of empirical research have been clarified. It is claimed that the purposeful reflection of researchers of psychological science, as well as the development of methodological tools necessary for the implementation of integrative projects, is a factor in overcoming crisis phenomena, a driving force for the development and effectiveness of psychological knowledge. The conditions for promoting the researcher's integration orientation are outlined.

Key words: psychological knowledge, integration, methodological tools, psychological science, theoretical model.

РОЗРОБКА ІНТЕГРАЦІЙНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ В ПСИХОЛОГІЇ: НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Олена Завгородня

*доктор психологічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-8786-8707
zolen1958@gmail.com*

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні засади та напрямки опрацювання методологічного інструментарію інтеграції психологічного знання. Констатовано зростання варіативності психологічного знання, розходжен-

ня мов теоретизування; тому актуальною є розробка та вдосконалення інтеграційного інструментарію. Стратегія інтеграції спрямована на аналіз і співвіднесення усталених класичних і нових теорій, включаючи WEIRD-проблему, постколоніальні і гендерні студії, етик- та емік-підходи, здобутки індигенної психології. Сформульовано завдання та перспективи інтеграції на метатеоретичному рівні. З'ясовано можливість фасилітації інтеграції на рівні емпіричного дослідження. Стверджується, що цілеспрямована рефлексія дослідників про психологічну науку, а також розробка методологічного інструментарію, необхідного для реалізації інтегративних проєктів, є чинником подолання кризових явищ, рушієм розвитку та дієвості психологічного знання. Окреслено умови сприяння інтеграційним настановленням дослідника.

Ключові слова: психологічне знання, інтеграція, методологічний інструментарій, психологічна наука, теоретична модель.

Вступ. Чимало дослідників висловлюють занепокоєння методологічною ситуацією, що склалася в психології. Діапазон визначень пізнавального поля дослідження коливається від вкрай суб'єктивістських, проблемних щодо верифікації, до вкрай об'єктивістських, що ведуть до редукції і втрати специфіки психології. З різноманітністю визначень предмета психології тісно пов'язана проблема фрагментованості психологічного знання. Це стає перепорою для розвитку психології та ефективного її використання. Тому опрацювання методологічних інструментів забезпечення інтеграції становить нагальне завдання. Такими інструментами можуть бути поняттєві засоби високого рівня абстракції, використовувані в описах психологічної феноменології, медіатори міжпарадигмальної взаємодії, прогностичні моделі психології та її галузей, відповідні сучасній пізнавальній ситуації та культурним контекстам. Концептуальне різноманіття у сучасній психології зумовлює необхідність вводити в проблемне поле науки засоби конструювання психологічного знання, схеми предметної області науки, багатовимірні моделі, здатні репрезентувати психологічну феноменологію у якнайширшому контексті.

Мета дослідження – охарактеризувати напрямки розробки методологічних інструментів фасилітації інтегративних процесів в психології.

Стан розроблення проблеми. Більшість дослідників вбачають сутність кризи в психології в суперечливості позицій різних підходів щодо провідних питань психології і згодні з тим, що сучасне психологічне знання становить «запаморочливий масив несумісних теорій, моделей, методів, а іноді і філософій» (Yanchar and Slife, 1997, с. 235–36). На думку А. Toomela: «За останні 60 років в психологічних дослідженнях були отримані тисячі, якщо не мільйони, статистично встановлених зв'язків різних змінних один з одним. У той же час багато фундаментальних питань навіть не ставилися через обмеженість методологічного мислення... Вивчення фрагментів мало що дає для розуміння людської особистості в цілому» (Toomela, 2007, р. 18). Постає низка питань: що означає прогрес у психології? Як пов'язаний він з інтеграцією, і що може бути її інструментами? В контексті нашого дослідження важливими є праці, в яких різнобічно висвітлено актуальні виклики сучасної психології (Smedslund, 2016; Zagaria, Ando, Zennaro, 2020 та ін.), питання методології (Балл, 1917; Гусельцева, 2017; Toomela, 2007; Garber, 2019 та ін.), проблему інтеграції психологічного знання (Henriques, 2013; Балл, 1917; Янчук, 2018; Загородня, 2020 та ін.), праці з розгляду метатеоретичних стратегій в соціогуманітарній сфері (Wallis, 2010), зокрема, в психології (Янчук, 2018; Garber, 2019; Henriques, 2013). Важливими методологічними орієнтирами здійснюваного дослідження є роботи, в яких проаналізовано труднощі теоретичного об'єднання психології (Yanchar and Slife, 1997; Toomela 2007), обговорення ймовірних інструментів об'єднання (Stam, 2015; Pérez-Álvarez, 2018; Lincoln and Hoffman, 2019), із зверненням до метатеоретизування (Henriques, 2013; Янчук, 2018; Garber, 2019).

Основна частина. Відповідно до поставленої мети передбачається виконання таких завдань: окреслити чинники актуалізації інтегративного метатеоретизування в сучасній психології; визначити теоретичні засади розробки методологічного інструментарію; з'ясувати завдання інтеграції на метатеоретичному рівні; визначити можливості фасилітації інтеграції на рівні емпіричного дослідження; окреслити проблему сприяння інтеграційним настановлень дослідника. Використовувалися теоретичні *методи* дослідження, зокрема аналіз, інтерпретація та концептуалізація.

Результати та їх обговорення. *Актуалізація інтегративного метатеоретизування.* Найважливішими соціальними чинниками, що актуалізують інтеграцію є глобалізація й широке включення психології в практику. Інформаційний обмін, потреби практики, необхідність розробки єдиних стандартів професії актуалізують пошуки загальнонаукового контексту психології, стимулюють як стихійні, так і цілеспрямовані інтеграційні процеси. Одна з найактуальніших сучасних стратегій – інтегративне метатеоретизування. Якщо психологічні теорії як предмет дослідження розглядають психологічну феноменологію, то метатеорії своїм специфічним об'єктом роблять самі теорії (Wallis, 2010).

Можна виділити кілька причин підвищеної уваги до метатеоретизування. Одною з причин є відставання психології в концептуалізації психологічної феноменології, яка стрімко змінюється, тобто створюється «зазор» між теорією і предметним полем. Зміни психології людини, пов'язані з культурно-цивілізаційними трансформаціями, вимагають нових концептуалізацій, понять, методологічних прийомів дослідження. Ще одна причина актуалізації метатеоретизування – це фрагментованість, суперечливість та варіативність психологічного знання, розходження мов теоретизування. Причиною підвищеної уваги до метатеоретизування також є WEIRD-проблема (проблема домінування у психологічній науці дослідників з країн WEIRD, тобто країн, які характеризуються як західні, освічені, промислово розвинуті, багаті і демократичні), вплив індигенної психології, емік-підходу, постколоніальних і гендерних досліджень; зазначені студії пропонують

інший ракурс аналізу психологічної феноменології, пов'язаний з відмовою від універсалізації «психології євроамериканського білого чоловіка» і охоплення дослідженням психологічної «іншості» представників постколоніальних країн, меншин, людей різної ідентичності, різних рас, етносів, культур тощо.

Розвиток нових інформаційних технологій в контексті психологічних досліджень і практики також стимулює інтерес до метатеоретизування.

Теоретичні засади розробки методологічного інструментарію. В роботі ми спираємося на загально-наукові принципи цілісності, активності, розвитку та взаємодії. Згідно із цими принципами, розвиток сфери психології ми розглядаємо як її еволюційно спрямовані якісні зміни – зростання диференційованості та інтегрованості, досягнення більшої внутрішньої узгодженості та цілісності через осягнення суб'єктами сфери психології її сенсу, екзистенційного призначення, через активну взаємодію зазначених суб'єктів, спрямовану на подолання перешкод на шляху посилення культуротвірної функції психології, її гуманізувального впливу, що, зокрема, передбачає інтеграційні зусилля.

Інтеграція; в широкому розумінні, означає об'єднання в ціле окремих елементів, відновлення єдності; стан пов'язаності окремих диференційованих частин в єдине ціле, а також процес, що сприяє такому стану. В контексті психології інтеграція означає активність суб'єктів цієї сфери, орієнтовану на її цілісність, через знаходження медіаторів-посередників між розрізненими частинами, чинників об'єднання психологічного знання, і ширше всієї сфери психології, включно з практикою, визначення спільних професійно-ціннісних орієнтирів. Будь-яка інтеграція, особливо цілеспрямована, пов'язана з активністю суб'єктів сфери психології, а також з їх взаємодією між собою. Взаємодія зазначених суб'єктів може різною мірою сприяти комунікаційним та інтеграційним процесам в психології (налаштованість на співробітництво, орієнтація на загальнолюдські цінності, дотримання етичних засад), може також мати гальмівний вплив (перевага стратегій еґо- або групоцентричного суперництва, уникання або імітація співробітництва, ігнорування етичних засад тощо). Цілеспрямована інтеграція пов'язана з налаштуванням на сполучення і комунікацію всього цінного, накопиченого психологією, попри суперечності, об'єднання елементів (різних ідей, підходів, методів, технологій) в мережу з достатнім діапазоном свободи. Без інтеграційних зусиль не можна подолати роздробленість психологічного знання, розщеплення психології на академічну і практичну, падіння престижу психології тощо.

Засадничим для нашого підходу є принцип раціогуманізму, що спирається на розроблену Г. О. Баллом концепцію раціогуманістичної світоглядної та методологічної орієнтації в людинознавстві. Концепція передбачає увагу до ціннісного аспекту наукової діяльності; конструктивну ревізію трансдисциплінарних категорій, із категорією раціональності включно; орієнтацію на гармонійний раціоналізм, який спирається на інтелектуальну культуру в її найширшому розумінні (а відтак передбачає діалогічну взаємодію логічно обґрунтованих та інтелектуально осягнутих позицій, розвиток потенціалу різних позицій через діалог); вимоги забезпечення адекватності, змістовності, логічної чіткості, ясності моделей (зокрема, системних описів) досліджуваних процесів з урахуванням їхньої складності; побудову відповідного методологічного інструментарію.

У вдосконаленні методологічного інструментарію інтеграції психологічного знання доцільними виступають принципи потрійного моделювання досліджуваної психологічної феноменології; спіралі розуміння та постійного «відточування» інструментарію; рефлексивного «лінзоаналізу»; принцип ресурсної відкритості; доповнювальності; транссистемності; прийняття антиномічності психологічної феноменології; сприйнятливості до контекстів сучасності та потреб практики; широкого трактування моделі; врахування різноманітності психологічної науки. Окреслимо більш детально деякі з них.

Принцип *потрійного моделювання досліджуваної феноменології.* Зазначений принцип пов'язаний з уявленням про три сфери бачення психологічних явищ та поняттям «ученого незнання» (вираз М. Кузанського в творі «De Docta ignorantia»). «Учене незнання» невіддільне від глибокого погляду на психологічну феноменологію, зокрема, коли мова йде про духовно-екзистенційні джерела особистості. Ми виокремлюємо: 1) сферу проясненого, ясного бачення (мережа видимих та пояснюваних фактів), 2) сферу проблемного, мінливого або тьмяного бачення (мережа частково видимих, але недостатньо пояснюваних фактів), 3) сферу потенційного знання, невидимого, невідомого, варіативно-гіпотетичного, уявлюваного в різних варіантах. В залежності від сфери змінюються вимоги до розробки та адаптації інтеграційного інструментарію.

Принцип рефлексивного «лінзоаналізу» методологічного бачення полягає у рефлексії багатовимірності, багаторівневості та плинності психологічної феноменології, рефлексії взаємин між суб'єктом та об'єктом дослідження, суб'єктивності дослідника і суб'єктивності досліджуваного (надання голосу об'єкту дослідження), аналізі обмеженості окремих позицій і способів (методологічних «лінз») трактування, виявленні пізнавальних упереджень, їх соціально-психологічних, когнітивних та мотиваційних чинників (зокрема, психологічних захистів); вказані принципи запобігають абсолютизації та ригідності дослідницьких настановлень, сприяють гнучкому використанню методологічних інструментів. Слід відзначити, що суб'єктивність є однією з характеристик нового методологічного інструментарію, оскільки створюючи його, розробник спирається на власний варіант суб'єктивної картини психологічної феноменології. Виходячи з факту «присутності» автора в творі існує необхідність рефлексивного опрацювання суб'єктивності (переживань, прагнень, ціннісних пріоритетів) розробника методологічного інструментарію, простеженні зв'язків та спадкоємності різних близьких йому ідей, певного зрізу наукової культури, його проєкцій щодо об'єкта дослідження та аналізу його методологічних преференцій. Принцип рефлексивного «лінзоаналізу» тісно

пов'язаний з принципами адитивності та ресурсної відкритості. Принцип відкритості полягає не лише у відкритості науковим ідеям і концепціям в інтегративному контексті, а й використанням інших підходів як метатеоретических ресурсів. Принцип адитивності (доповнювальності) полягає у визначенні діапазону придатності та дослідницьких переваг тих чи інших методологічних інструментів, їх доцільного поєднання та внутрішньої логічної узгодженості різних інструментів між собою.

Принцип прийняття антиномічності, необхідний у пізнанні надскладних психологічних явищ, полягає у толерантності до пізнавальної невизначеності, «вченого незнання», прийнятті складності та суперечливості психологічних явищ, врахуванні динаміки переходів різних їх станів (застigliх, стійких, плинних, «летючих»), в контексті вдосконалення методологічного інструментарію передбачає посилену увагу до медіаторів – інструментів узгодження суперечностей у розумінні явища (інтелектуальний стиль, спосіб розмірковування, норми обговорення, діалогічні універсалії тощо).

Принцип структурно-функціональної різнорівневості психологічної науки. Ми виходимо з того, що психологічна наука має різнорівневу структуру. Звичайно, рівнів, підрівнів може бути багато (напр., І. Є. Гарбер виокремлює 8 рівнів). Проте ми розглянемо три основні рівні психології, що є важливим в контексті інтеграції: I – від початкового опису проблеми до аналізу отриманих даних та перших концептуалізацій (початковий рівень); II – від перших концептуалізацій до психологічних теорій «середнього» рівня; III – від концептуалізацій, теорій середнього рівня до провідних психологічних теорій та метатеоретизування. На різних рівнях функціонування психологічної науки (умовно – «згори», «знизу») інтеграційні процеси мають свої особливості, що виявляється, зокрема, у співвідношенні ознак стихійного протікання процесу та цілеспрямованого, свідомого керування ним.

Завдання та перспективи інтеграції на метатеоретичному рівні

Сприяння інтеграційним процесам «згори» (на метатеоретичному рівні) можливе через розробку та вдосконалення низки інтеграційних інструментів та виконання таких завдань:

- саморефлексія психології, з позиції еволюції концептуальних моделей, наявних методологічних підходів;
- виокремлення етапів, фаз, зміщень у психологічному знанні, картографування минулих досягнень, визначення особливостей наявного стану, осмислення тенденцій і перспектив розвитку у змінюваному соціальному та інтелектуальному контексті;
- оцінка прогресу психологічного знання як результату зміни та взаємодії наукових підходів;
- виокремлення незалежних одна від одної, внутрішньо впорядкованих теорій, пояснювальних моделей; визначення специфіки, акцентів, спрямованості тої чи іншої теорії – пояснювальної, евристичної, аналітичної, екзегетичної; оцінка чіткості й адекватності базових припущень, ключових понять, пояснювальних моделей основних психологічних теорій; вирішення суттєвого, найбільш істотного в теорії, порівняно з менш істотним, другорядним;
- логічно обґрунтоване розгортання теорій з метою формулювання гіпотез для можливого емпіричного підтвердження;
- співвіднесення наявних емпіричних даних в контексті оцінки обґрунтованості теорій;
- перевизначення теорії в результаті теоретичного аналізу та аналізу емпіричних даних;
- визначення можливостей формалізації теорії;
- виявлення різних теоретичних логік, співвіднесення різних позицій, спроби «взаємоперекладу» різних мов опису психологічної феноменології;
- знаходження схожості, перетину та відмінностей різних теорій, виявлення можливостей та обмежень їх інтеграції;
- «інвентаризація», систематизація, уточнення тематично фокусованого категоріального апарату та концептуальних засновків окремих предметних областей з урахуванням варіативності сенсів понять;
- формування та вдосконалення варіантів мови науки, співвіднесення різних мов опису подібних феноменів, знаходження найбільш відповідної (з урахуванням орієнтації на точність чи глибину осягнення) мови опису суті теорії;
- концептуальне впорядкування окремих предметних областей психології;
- осмислення психології як джерела пояснювальних моделей в контексті між- і трансдисциплінарних досліджень;
- конструювання моделі гетерогенної психологічної феноменології;
- створення спільного багатовимірного теоретико-методологічного метапростору (матриці теорій) та обґрунтування місця в ньому різних теорій із врахуванням їх епістемологічних координат, пояснювальних можливостей, сфери застосовності, логічної послідовності положень, внутрішньої узгодженості, методичної витонченості;
- визначення складних зв'язків між модельованими матрицями феноменології та теорій;
- визначення інтегративно доцільних критеріїв впорядкування психологічних підходів;
- розробка засобів медіації (визначення принципів й форм взаємодії різних психологічних підходів), опрацювання інструментарію узгодження пояснювальних схем, зокрема, опис інструментів здійснення міжконцептуального діалогу та міжконцептуального «перекладу»;
- визначення принципів, критеріїв інтегративно орієнтованого впорядкування наявних методів дослідження.

Для реалізації окреслених завдань доцільним є застосування метааналітичних процедур (генетико-тенденційний, хронотопічний, аксіологічний аналіз) та конструювання багатовимірних моделей.

Забезпечення умов фасилітації інтеграційних процесів на етапі емпіричного дослідження. На рівні початкового опису проблеми здійснюється її постановка, опис явищ за допомогою мови психології, виділення невивчених аспектів, висунення гіпотез, цілеспрямований збір даних, їх обробка, аналіз. На I рівні інтеграція значною мірою здійснюється стихійно. Дослідник, мотивований прагненням якнайповнішого і найрізноманітнішого пізнання певного явища, не буде обмежуватися якоюсь однією перспективою бачення предмета. Навіть будучи прихильником певної теорії, він буде виходити за її межі, звертатись до можливостей різних підходів, розглядати явище з різних позицій, прагнучи створити адекватнішу й повнішу модель досліджуваного явища.

Забезпечення умов фасилітації інтеграційних процесів «знизу» та розробка відповідних інструментів можливі через використання ресурсів (конструктивних складників) різних теорій і підходів для дослідження проблемного поля; визначення його місця та конкретної проблеми в модельованому багатовимірному просторі психологічної феноменології на підставі провідних вимірів зазначеного простору; врахування сфери застосовності, пояснювального потенціалу теорій щодо конкретної проблеми. Зупинимось більш детально на можливих інструментах дослідження актуальних психологічних проблем. Мова йде про особливим чином спрямовані аналітичні процедури та моделювання.

Запропоновано до апробації такі аналітичні процедури – системно-поліконцептуальний аналіз; транзитивний аналіз; поліфокусований рефлексивний аналіз, а також порівняльне поліконцептуальне моделювання. Системно-поліконцептуальний аналіз полягає у визначенні діапазону придатності та дослідницьких переваг тої чи іншої концепції (підходу), перепрочитанні давніх концепцій в контексті сучасної ситуації та конкретної проблеми; поєднанні та гнучкому використанні пізнавально-інструментальних можливостей різних концепцій щодо конкретної проблеми для розв'язання таких питань (з позиції підходу a, підходу b, ... підходу n):

- які метафоричні конструкти найкраще репрезентують досліджуваний феномен (або сукупність феноменів) – ДФ;
- які факти (або мережа фактів) акцентуються в дослідженні;
- які має ДФ особливі властивості (атрибутивний аналіз);
- які сфери чи аспекти можна виокремити в ДФ;
- які компоненти складають ДФ;
- в чому полягають функції та дисфункції ДФ;
- як компоненти поєднані в одне ціле (структурний аналіз);
- якими є генетичні аспекти ДФ, висвітлення її історії розвитку (генетичний аналіз).

Транзитивний аналіз – гнучкий аналіз досліджуваної реальності в контексті її станів – стійких («твердих»), плинних, «летючих».

Поліфокусований рефлексивний аналіз досліджуваної реальності в просторі її пізнання полягає в різнорівневій рефлексії суб'єктивності дослідницької позиції, зокрема, виявленні її переваг і недоліків, ролі психологічних захистів суб'єкта дослідження (дефензивно-психологічний аналіз), культурального контексту тощо.

Порівняльне поліконцептуальне моделювання – створення та співставлення кількох моделей ДФ зі спіранням на різні підходи до її пізнання.

В розумінні моделі ми виходимо з таких міркувань. Модель – об'єкт-замінник, який за певних умов може замінювати об'єкт-оригінал, відтворюючи ті властивості та характеристики, що цікавлять дослідника. Відтворення може здійснюватись в предметній (макет, пристрій), знаковій (графік, схема, програма, теорія) та образно-символічній (метафора, художній образ) та змішаних формах. Модель – будь-яка система, що несе інформацію, яка може бути використана, про іншу /модельовану/ систему. Модельне відношення є тернарним, тобто пов'язує три системи; модель, активну систему (зокрема, суб'єкта) та модельовану систему (Балл, 2017). Модель має відповідати проблемі, бути практичною, гнучкою, придатною в роботі з фактами. Вона має гіпотетичний характер, відображає варіативність спроб вивчення об'єкта та прогнозування його змін (активності, розвитку, згасання), може стати його оригінальним поясненням, інструментом знаходження нових властивостей, осередком як визнаних, так і нових дискусійних ідей. Моделі в одних випадках можуть бути термінологічно витримані, побудовані переважно на основі логічного підходу, відрізнятись упорядкованістю та завершеністю, а в інших – можуть бути побудовані переважно на основі інтуїтивного підходу, відкритості, опори на вчування та емпатію, мати вербально-образну та образно-символічну форму (Старовойтенко, 2007).

Враховується перспектива виокремлення різних сфер досліджуваної феноменології, типів її функціонування, стадій розвитку; відповідно, знаходження зони найкращої придатності різних моделей для репрезентації різних сфер, типів, стадій, що відкриває можливості варіативності їх тлумачення в різних контекстах, побудови багатовимірних збагачених моделей та розширення пояснювальних можливостей щодо досліджуваних явищ.

Модель має підлаштовуватись під досліджувану реальність (як карта під репрезентовану нею територію), відображати найсуттєвіше, зокрема, і її стан (затверділий, плинний, летючий, «речовий» чи «атмосферний» тощо); і, власне, цим може визначатись подібність моделі до системи чи мережі.

На основі принципу потрібного конструювання моделі ми виокремлюємо три сфери бачення феноменів (див. вище). Застосування логічних конструктів є доцільним переважно щодо сфери ясного бачення (мережа видимих та пояснюваних фактів), а застосування метафорично-гіпотетичних конструктів може бути продуктивним щодо другої і третьої сфер, особливо в зоні «мінливої і недостатньої видимості».

Різні методичні стратегії в практиці перетинаються, поєднуються, виступають як провідні в різних сферах дослідження, доповнюють і посилюють одна одну. Така різнобічність процедур аналізу і синтезу створює основу для 1) співставлення концептуальних підходів до зазначеної проблеми, 2) створення ампліфікованої моделі ДФ.

Сприяння інтеграційним настановленням дослідників. Ще однією важливою проблемою є сприяння формуванню інтеграційних настановлень дослідників. Впродовж тривалого періоду в психології панувала логіка або / або, спрямована на доведення правоти, істинності пропагованої позиції і знецінення інших альтернатив (через концентрацію на їх слабкостях, недосконалостях, акцентування власних переваг над ними). Це призводило до редукації, обмеженого часткового бачення предмету психології. Таким чином формувалась дезінтегрована множина часткових уявлень про спільний предмет вивчення, що зумовлювало кризу психології.

В сфері інтеграційних настановлень психологів на основі аналізу низки досліджень (Балл, 2017; Смирнов, 2005; Хенрікес, 2013 та ін.) можна виокремити 5 позицій:

Перша позиція – «методологічний нігілізм», це позиція, яка знецінює методологічну рефлексію, зокрема щодо проблеми роздробленості психологічного знання, ототожнюючи методологічні розміркування з безплідним філософуванням.

Друга позиція – «методологічний монізм» – свідомо преференція певного підходу як єдино вірного, жорстка критика й відкидання всіх інших; ігнорування різноманіття ідей в психології, переконаність в тому, що є єдина наукова методологія, поза дотриманням якої втрачається науковість, і, відповідно, можлива тільки одна справжня наукова теорія; тенденція до знецінення альтернативних концепцій (через концентрацію на їх слабкостях, недосконалостях, акцентування переваг «єдиновірної» методології і теорії) (42).

Третя позиція – «ледачий плюралізм» – полягає в тому, що слід визнати всі психологічні теорії, оскільки різноманітність підходів у психології є її перевагою; проблеми, пов'язані з роз'єднаністю різних підходів, мінімальні, тому не треба прагнути до «наведення мостів» між ними, залишивши психологію в її нинішньому роздробленому стані і визнавши такий неінтегрований стан як неминучий.

Четверта позиція – «розширений толерантний монізм» – полягає в переконанні, що необхідно і можливо побудувати «єдину теорію», об'єднану навколо кількох підходів (за преференціями автора теорії, наприклад, з поведінкових і когнітивних перспектив), здійснюючи аналіз усього створеного в психології, відбір та асиміляцію усього кращого й адекватного з погляду зазначеної єдиної теорії та її базових положень.

П'ята позиція – «інтегративний плюралізм» – полягає у переконанні у взаємодоповнювальності різних підходів, актуальності побудови методологічних інструментів їх інтеграції без втрати унікальності бачення та переваг кожного. Згідно з цією позицією, однаково легітимні і так само адекватні всі глобальні психологічні підходи, які пройшли природний відбір в історії психологічної науки, але треба шукати «переходи», «мости» між ними, які послужили б каркасами єдиної системи психологічного знання. Представники зазначеної позиції виходять з констатації багатогранної комплексності психічного життя, закликають до обмеження жорстких епістемологічних, методологічних і онтологічних вимог. Вони обґрунтовують необхідність використання різних підходів, заснованих на різних теоретичних підставах щодо цієї комплексності та багатовимірності; стверджують, що переваги одного підходу можуть компенсувати обмеження інших, що різні підходи є взаємодоповнювальними. На їх думку, варто поєднувати зусилля та інтелектуальні ресурси в напрямку інтеграції.

Поліваріантність методологічних поглядів психологів та їхніх теоретичних преференцій може бути описана за допомогою окреслення індивідуальних пізнавальних «лінз», орієнтації на певні провідні принципи; втім, кожен з принципів може бути по-різному трактованим. Сприяння інтеграційним настановленням дослідників можливе, зокрема, за таких умов:

- активізація їх рефлексії щодо чинників індивідуальної системи наукових диспозицій (аналіз впливу на габітус дослідника пізнавальних домінант епістемічної спільноти, до якої він належить, парадигм наукової галузі, синтагматичного досвіду трансдисциплінарних досліджень);
- пробудження прагнення до глибшого розуміння проблеми, розширення психологічного знання про суть досліджуваних явищ;
- формування здатності до позиціонування – визначення власних вихідних пізнавальних позицій, способу теоретизування, методу дослідження;
- усвідомлення методологічної, онтолого-епістемологічної поліваріантності різних підходів і теорій, з розумінням їх можливостей, обмежень і сфери екстраполяції результатів, визначення меж застосування результатів; констатації збігів і неузгодженості різних позицій;
- прийняття факту існування альтернативних пояснень, прагнення ознайомитися з ними, зрозуміти їх обґрунтованість;
- відмова від знецінення інших альтернатив (через концентрацію на їх слабкостях, недосконалостях, акцентування власних переваг над ними);
- визначення можливостей діалога між носіями різних позицій;

- включення механізмів ідентифікації, емпатії та рефлексії учасників потенційного діалогу, визначення спільної мети, налагодження продуктивного діалогу, знаходження шляхів і способів співпраці на основі розуміння опонента;
- налагодження продуктивної взаємодії, підпорядкованої спільній меті – поглибленню уявлень про суть досліджуваного і обговорюваного феномена, знаходженню шляхів і способів співпраці;
- визнання взаємовпливу і взаємозумовленості всіх чинників, що впливають на функціонування досліджуваного феномена, а також на особистість дослідника;
- розширення бачення проблемної області, усвідомлення обмежень власного початкового трактування (бачення), розсування парадигмальних рамок;
- подолання емоційного блокування, зумовленого впливом власних дослідницьких пріоритетів;
- подолання негативних почуттів щодо носіїв іншої дослідницької позиції;
- спроби рефлексивної ідентифікації з міркуваннями партнера-опонента;
- розкриття можливостей спільного опрацювання ідей і рішень на діалогічній основі;
- створення якнайширшої інформаційної бази теоретичної і емпіричної опрацьованості проблемної області з різних позицій;
- творення спільного знання з урахуванням індивідуальних і культуральних відмінностей, за логікою взаємозбагачення і взаєморозвитку.

Пізнавальні пріоритети дослідника виявляються, згідно з Р. Healy, на всіх рівнях: на епістемологічному рівні – у діапазоні між перспективами першої і третьої особи, між пояснювальним і експірієнським (переживальним) підходами, між природничо-науковою та гуманітарною орієнтаціями; на методологічному рівні – між кількісно / експериментальним і якісно / описовим підходами; на онтологічному рівні – мова йде про «відмінності «природного» і «людського» роду і відмінності «метафізики речей» і «метафізики людей»» (Healy, 2012, p. 273).

Співіснування в умовах концептуального різноманіття вимагає від дослідників налагодження міжпарадигмального діалогу, пізнання психологічних явищ через супроводжуване рефлексивним «лінзоаналізом» подолання парадигмальної та авторської упередженості, і відтак сприяє глибшому розумінню досліджуваного феномена.

Запропонована концепція вдосконалення інструментарію інтеграції психології не є завершеною, передбачає подальше опрацювання.

Висновки. Отже, в зв'язку з варіативністю психологічного знання, розходженням мов теоретизування, необхідним є інструментарій співвіднесення різноманітних теорій та побудови спільного метатеоретичного контексту. До складу методологічного інструментарію входять поняттєві засоби високого рівня абстракції, медіатори міжпарадигмальної взаємодії, моделі психології та її галузей, а також засоби конструювання психологічного знання, схеми предметної області науки, багатовимірні моделі, здатні репрезентувати психологічну феноменологію у якнайширшому культурному контексті. Для підготовки та сприяння інтеграції, крім зазначених, необхідні методологічні інструменти для формування та вдосконалення відповідних сучасному культурному контексту теоретичних моделей інтеграції, прогнозування процесів її здійснення. У дослідженні визначено теоретичні засади та охарактеризовано провідні напрямки опрацювання методологічного інструментарію інтеграції психологічного знання. В перспективі розробка зазначеного інструментарію може забезпечити основу проєктів інтеграції психологічного знання на різних рівнях наукових і прикладних досліджень, а також у контексті взаємозбагачення психологічної науки і практики та побудови інтегративних ІКТ технологій.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства: наукове видання. Київ : Видавництво ПП «СКД». 2017. 300 с.
2. Завгородня О. В. Теоретико-методологічні засади дослідження та фасилітації інтеграційних процесів у психології. В монографії: Теоретико-методологічні основи інтеграції психологічного знання. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2020. С. 5–45.
3. Смирнов С. Д. Методологический плюрализм и предмет психологии *Вопр. психологии*. 2005. № 4. С. 3–8.
4. Старовойтенко Е. Б. Культурная психология личности: монография. Москва : Академический проект; Гаудеамус, 2007. 420 с.
5. Янчук В. Культурно-диалогический интердетерминистский метаподход к анализу психологической феноменологии: теоретико-прикладные возможности. *Теоретичні дослідження у психології*. Харьков : Монограф. 2018. Том IV. С. 21–82.
6. Garber I. Schemas of the Transformation of Psychology in an Information Society *J. Russian East Eur. Psychol.* 2019, 56, 296–313. URL: <https://doi.org/10.1080/10610405.2019.1659699>
7. Healy P. Toward an integrative, pluralistic psychology: On the hermeneutico-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation. *New Ideas in Psychology*, 2012, 30, 271–280.
8. Henriques G. Evolving from methodological to conceptual unification. *Review of General Psychology*. 2013. Vol. 17. P. 168–173. DOI: 10.1037/a0032929
9. Lincoln J., and Hoffman L. Toward an integration of constructivism and existential psychotherapy. *J. Construct. Psychol.* 2019, 32, 108–125. doi: 10.1080/10720537.2018.1461719

10. Pérez-Álvarez M. Psychology as a Science of Subject and Comportment, beyond the Mind and Behavior. *Integr. psych. behav.* 52, 25–51 (2018). URL: <https://doi.org/10.1007/s12124-017-9408-4>
11. Stam H. J. The neurosciences and the search for a unified psychology: the science and esthetics of a single framework. *Front Psychol.* 2015. Vol. 6. P. 1467. Oct. 7. doi: 10.3389/fpsyg.2015.01467
12. Smedslund J. Why psychology cannot be an empirical science. *Integrative Psychological and Behavioral Science.* 2016. Vol. 50 (2). P. 185–197.
13. Toomela A. Culture of science: Strange history of the methodological thinking in psychology. *IPBS: Integrative Psychological & Behavioral Science.* 2007. Vol. 41 (1). P. 6–20.
14. Wallis S. Toward a Science of Metatheory. *Integral Review. A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research, and Praxis.* 2010. Vol. 6 (3). P. 73–115.
15. Yanchar S. C., Slife B. D. Pursuing unity in a fragmented psychology: Problems and prospects, Review of General Psychology. 1997. Vol. 1. P. 235–255.
16. Zagaria A., Ando A., and Zennaro A. Psychology: a giant with feet of clay. *Integr. Psychol. Behav. Sci.* 2020, 54, 521–562. doi: 10.1007/s12124-020-09524-5

References:

1. Ball, H. O. (2017). Ratsiohumanistychna oriantatsiia v metodolohii liudynoznavstva: naukove vydannia (Rational humanistic orientation in the methodology of humanities: scientific edition). Kyiv : Vydavnytstvo PP “SKD”. 300 p. [in Ukrainian]
2. Zavhorodnia, O. V. (2020). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia ta fasylytatsii intehratsiinykh protsesiv u psykholohii (Theoretical and methodological principles of research and facilitation of integration processes in psychology). V monohrafii: Teoretyko-metodolohichni osnovy intehratsii psykholohichnoho znannia (Theoretical and methodological foundations of the integration of psychological knowledge). Kyiv : Vydavnychi Dim “Slovo”. P. 5–45. [in Ukrainian]
3. Smyrnov, S. D. (2005). Metodolohycheskyi pliuralyzm y predmet psykholohyy (Methodological pluralism and the subject of psychology). *Vopr. psykholohyy.* № 4. P. 3–8. [in Russian]
4. Starovoitenko, E. B. (2007). Kulturnaia psykholohyia lychnosti : monohrafiia (Cultural psychology of personality : monograph). Moskva : Akademicheskyi proekt; Haudeamus, 420 p. [in Russian]
5. Yanchuk, V. (2018). Kulturno-dyalohycheskyi ynterdeterminytskyi metapodkhod k analyzu psykholohycheskoi fenomenolohyy: teoretyko-prykladnye vozmozhnomy (Cultural-dialogical interdeterministic meta-approach to the analysis of psychological phenomenology: theoretical and practical possibilities). *Teoretychni doslidzhennia u psykholohii.* Kharkov : Monohraf. Tom IV. P. 21–82. [in Russian]
6. Garber, I. (2019). Schemas of the Transformation of Psychology in an Information Society *J. Russian East Eur. Psychol.* 2019, 56, 296–313. URL: <https://doi.org/10.1080/10610405.2019.1659699>
7. Healy, P. (2012). Toward an integrative, pluralistic psychology: On the hermeneutico-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation. *New Ideas in Psychology.* 30, 271–280.
8. Henriques, G. (2013). Evolving from methodological to conceptual unification. *Review of General Psychology.* Vol. 17. P. 168–173. DOI: 10.1037/a0032929
9. Lincoln, J., and Hoffman, L. (2018). Toward an integration of constructivism and existential psychotherapy. *J. Construct. Psychol.* 32, 108–125. doi: 10.1080/10720537.2018.1461719
10. Pérez-Álvarez, M. (2018). Psychology as a Science of Subject and Comportment, beyond the Mind and Behavior. *Integr. psych. behav.* 52, 25–51 (2018). URL: <https://doi.org/10.1007/s12124-017-9408-4>
11. Stam, H. J. (2015). The neurosciences and the search for a unified psychology: the science and esthetics of a single framework. *Front Psychol.* 2015. Vol. 6. P. 1467. Oct 7. doi: 10.3389/fpsyg.2015.01467
12. Smedslund, J. (2016). Why psychology cannot be an empirical science. *Integrative Psychological and Behavioral Science.* Vol. 50 (2). P. 185–197.
13. Toomela, A. (2007). Culture of science: Strange history of the methodological thinking in psychology. *IPBS: Integrative Psychological & Behavioral Science.* Vol. 41 (1). P. 6–20.
14. Wallis, S. (2010). Toward a Science of Metatheory. *Integral Review. A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research, and Praxis.* Vol. 6 (3). P. 73–115.
15. Yanchar, S. C., Slife, B. D. (1997). Pursuing unity in a fragmented psychology: Problems and prospects, Review of General Psychology. Vol. 1. P. 235–255.
16. Zagaria, A., Ando, A., and Zennaro, (2020). A. Psychology: a giant with feet of clay. *Integr. Psychol. Behav. Sci.* 2020, 54, 521–562. doi: 10.1007/s12124-020-09524-5

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.33>**PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY SZKOLENIA PRACOWNIKÓW SOCJALNYCH****Olena Ivanova**

*asystent Katedry Filozofii, Nauk Społeczno-Humanistycznych
i Wychowania Fizycznego Chmielnickiego Uniwersytetu Zarządzania i Prawa
imienia Leonida Yuzkova (Chmielnicki, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-0682-5607
ivanovahuup@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł koncentruje się na cechach szkolenia psychologicznego pracowników socjalnych. Zidentyfikowano problemy związku specjalnej wiedzy psychologicznej w działaniach pracownika socjalnego. Zwrócono uwagę na znaczenie ukierunkowania procesu kształtowania gotowości przyszłego pracownika socjalnego do aktywności zawodowej na specjalnych cechach i cechach osobowości, które stanowią podstawę sukcesu w wykonywaniu obowiązków zawodowych. Rozważano interpretację pojęcia „gotowość pracowników socjalnych do aktywności zawodowej”. Ustalono, że głównym kryterium gotowości jest kompetencja zawodowa specjalisty. Przedstawiono i scharakteryzowano podstawowe wymagania dotyczące przyszłego pracownika socjalnego. Uwarunkowano etap realizacji modelu przygotowania zawodowego studentów wyższych uczelni do pracy socjalnej. Wskazano, że przeprowadzono badanie psychologiczne z wykorzystaniem metody obserwacji w celu oceny psychologicznych aspektów szkolenia pracowników socjalnych. Udział wzięli studenci drugiego roku grupy „Pomoc społeczna”. Wyniki obserwacji wykazały niski poziom psychologicznego przygotowania uczniów do pracy socjalnej, ponieważ respondenci wykazywali niestabilność emocjonalną, wysoki poziom lęku, fragmentaryczną świadomość dotyczącą obszarów i form pracy socjalnej.

Słowa kluczowe: gotowość, działalność zawodowa, pomoc społeczna, model szkolenia zawodowego, praca socjalna.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE TRAINING OF SOCIAL WORKERS**Olena Ivanova**

*Assistant of the Department of Philosophy,
Social and Humanitarian Sciences and Physical Education,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
(Khmelnytskyi, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-0682-5607
ivanovahuup@gmail.com*

Abstract. Attention is focused on the peculiarities of psychological training of social workers. The problems of interrelation of special psychological knowledge in the activity of a social worker have been revealed. The importance of orienting the process of forming the readiness of the future social worker for professional activity on the special qualities and traits of the individual, which form the basis of the success of the performance of professional duties, is indicated. It is noted that a psychological study using the observation method was conducted to assess the psychological aspects of the training of social workers. Second-year students of the “Social Support” group took part in the research. According to the results of the observation, a low level of psychological preparation of students for social work was revealed, as the respondents demonstrated emotional instability, a high level of anxiety, and a fragmented awareness of the spheres and forms of social work.

Key words: readiness, professional activity, social support, professional training model, social work.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ**Олена Іванова**

*асистент кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук
та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова (Хмельницький, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-0682-5607
ivanovahuup@gmail.com*

Анотація. Акцентовано увагу на особливостях психологічної підготовки соціальних працівників. Виявлено проблеми взаємозв'язку спеціальних психологічних знань у діяльності соціального працівника. Зазначено важливість орієнтації процесу формування готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності на особливих якостях і рисах особистості, які складають основу успіху виконання професійних обов'язків. Розглянуто трактування поняття «готовність соціальних працівників до професійної діяльності». Визначено, що головним критерієм готовності є професійна компетентність фахівця. Представлено та охарактеризовано основні вимоги до майбутнього соціального працівника. Обумовлено етапність реалізації моделі професійної підготовки

студентів вищих закладів освіти до соціальної роботи. Зазначено, що для оцінки психологічних аспектів підготовки соціальних працівників було проведено психологічне дослідження з використанням методу спостереження. Участь прийняли студенти другого курсу групи «Соціальне забезпечення». За результатами спостереження було виявлено низький рівень психологічної підготовки студентів до соціальної роботи, оскільки респонденти продемонстрували емоційну нестабільність, високий рівень тривожності, фрагментарну усвідомленість щодо сфер і форм соціальної роботи.

Ключові слова: готовність, професійна діяльність, соціальний супровід, модель професійної підготовки, соціальна робота.

Вступ. Актуальність проблеми дослідження визначається необхідністю теоретичного узагальнення проблем психологічної підготовки соціальних працівників, потреби практики щодо використання спеціальних психологічних знань, необхідність систематизації наявного досвіду застосування досягнень психологічної науки. Вивчення проблеми взаємозв'язку спеціальних психологічних знань у діяльності соціального працівника, закономірності та особливості залучення зазначених знань на різних етапах професійної діяльності, потребує дослідження проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи, здатних надавати психолого-соціальну допомогу різним категоріям громадян, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Обрана проблематика має значне представлення в наукових дослідженнях. При написанні статті були використані здобутки таких вчених, як: Т. Голубенко, О. Карпенко, А. Лігоцький, С. Максименко, Т. Надвигина, Я. Співак, Л. Співак, М. Томчук, Л. Хоменко-Семенова, Н. Чепелева. Проте сучасні соціальні тенденції потребують оновлення психологічного компоненту фахової підготовки, а, отже, проведення досліджень з їх врахуванням.

Мета дослідження – проаналізувати та визначити психологічні аспекти підготовки соціальних працівників. Для досягнення поставленої мети доцільно виконати такі завдання: сформулювати цілісне уявлення про особливості підготовки соціальних працівників; здійснити оцінку психологічних аспектів підготовки соціальних працівників.

Матеріал і методи досліджень. Для оцінки психологічних аспектів підготовки соціальних працівників було проведено психологічне дослідження з використанням методу спостереження – 21 студент другого курсу групи «Соціальне забезпечення» прийняли участь.

З метою створення максимально наближених умов до професійної діяльності було розроблено комплекс рольових ігор, в основу яких покладено різномірне взаємодія з різними суб'єктами соціальної роботи для вирішення найбільш поширених ситуацій:

1. Знайомство та налагодження контакту з новим клієнтом.
2. Обговорення якісних показників наданої соціальної послуги.
3. Ознайомлення клієнта з алгоритмом надання соціальних послуг.
4. Причини виникнення конфліктних ситуацій.

5. Шляхи вирішення конфліктних ситуацій (з прийомними батьками, з вимушено переміщеними особами, з людьми похилого віку).

Спочатку викладач спільно з кількома студентами відпрацьовували визначені ситуації для загального розуміння вимог. У подальшому порядку студенти розподілялись на підгрупи з трьох осіб (соціальний працівник, клієнт, спостерігач). В ході заняття вони змінювали свої ролі, щоб мати в повній мірі уявлення про різні аспекти ситуації, сильні та слабкі сторони учасників взаємодії, окреслити власні зони професійного зростання.

Результати та їх обговорення. Під час формування готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності надзвичайно важливо акцентувати увагу на особливих якостях і рисах особистості, які складають основу успіху виконання професійних обов'язків. Зокрема, доцільно приділити значну увагу окремим особливостям готовності, які окреслилися в розумінні її як цілісного стану, що забезпечує професійну спрямованість та обґрунтовує необхідність виконання професійних завдань. З точки зору О. Г. Карпенка, готовність соціальних працівників до професійної діяльності полягає в системі компонентів, якостей особистості майбутнього фахівця-професіонала, які забезпечують виконання ним функцій, адекватних потребам певної професійної діяльності. Домінуючим фактором готовності є професійна компетентність фахівця [Карпенко, 2008: 21].

Основою готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності є інтегративне особистісне утворення, яке характеризується мотиваційно-ціннісною спрямованістю на здійснення системи суспільної діяльності, а також професійно спрямованими знаннями, уміннями та навичками, якостями особистості, спрямованими на ефективну реалізацію професійної діяльності.

Серед основних вимог до майбутнього соціального працівника можна відзначити наступні: наявність професійного такту, відкритість, чуйність, дотримання професійної таємниці, делікатність у всіх питаннях, що стосуються інтимної сторони життя людини, вміння викликати симпатію та довіру в інших; емоційна стійкість, готовність до психічних перевантажень, універсальність в оцінці проблеми, відсутність невротичних відхилень у власній оцінці та діях, незважаючи на можливі невдачі (недовіра, образа, неприйняття тощо), сумлінність при виконанні своїх професійних обов'язків; збереження терпіння, доброзичливості та чуйності; уміння приймати рішення в несподіваних, екстремальних ситуаціях, чітко формулювати свої рішення, викладати їх грамотно й доступно, критично оцінювати свою діяльність, уникати зарозумілості; готовність ділитися своїми знаннями, досвідом з колегами, молодими спеціалістами, популяризувати свою професію, підтримувати високі стандарти своєї поведінки тощо (Надвигина, 2017: 131–137.).

Модель професійної підготовки студентів ВЗО до соціальної роботи має кілька етапів:

- перший – орієнтовний (приспосувальний), коли майбутній фахівець знайомиться з соціальною обумовленістю, функціями, місцем і етикою діяльності соціального працівника;
- другий – засвоєння теоретичних знань, необхідно для соціального працівника широкого профілю: соціологічних, психолого-педагогічних, соціокультурних;
- третій етап – майстерність практичні навички, необхідні соціальному працівнику, зокрема, уміння спілкування, організація соціальної взаємодії та самодопомоги, впливу з метою реабілітації або корекції поведінки клієнта тощо.

Основний шлях формування готовності соціального працівника до професійної діяльності – це професійне виховання та включення в суспільно-професійну діяльність.

При цьому центральною ідеєю професійної підготовки студентів до соціальної роботи є їх комплексний розвиток як суб'єктів навчально-професійної діяльності та соціально-професійної комунікативної діяльності протягом усього періоду навчання у ВЗО (Карпенко).

Більшість вчених стверджує, що в процесі трудової діяльності проявляються як стійкі особистісні властивості людини (переконавання, погляди, риси характеру тощо), так і пов'язані з трудовим процесом ситуативні психічні стани (спостережливість, зібраність, задоволеність тощо) (Томчук, 2003).

При розгляді психологічних аспектів підготовки соціальних працівників доцільно розглядати готовність як сукупність здібностей, що включають якості та властивості особистості, особистий стан, стійку властивість особистості (Хоменко-Семенова, 2013: 125–128); внутрішньо особистісне утворення зі складною структурою (риса і якості характеру, особливості розвитку професійно важливих пізнавальних процесів (уваги, сприйняття, мислення, пам'яті та ін.) і психічний стан особистості (позитивне ставлення до професії, мотиваційне ставлення та ін.); прояви темпераменту; спрямованість когнітивного компонента на певну сферу діяльності (Чепелева, 1992: 111–112); цілеспрямований прояв особистості (погляди, переконавання, знання, звички, уміння, установки, мотиви, вольові та інтелектуальні якості, почуття, установки); важлива умова цілеспрямованої ефективної діяльності, її стабільність і регламентованість, що дає можливість успішно виконувати професійні обов'язки, правильно застосовуючи попередній досвід, знання, особистісні якості та пристосовуючись до виконання певних дій у разі виникнення непередбачених перешкод.

Водночас формування готовності відбувається в процесі морально-психологічної, професійної підготовки і є результатом всебічного особистісного розвитку особистості з урахуванням вимог, зумовлених специфікою професії (Максименко, 1994: 68–72).

Запорукою професійної впевненості соціального працівника є практичний досвід, теоретичні знання, широкий інформаційний світогляд, особисті моральні якості та репутація, накопичені за період професійної підготовки, службової практики та самовдосконалення. Системне, діалектичне мислення, багатоаспектне бачення соціальної проблеми, а не окремих її складових, є одним із головних завдань соціальних працівників. Поєднання всіх окремих компонентів соціальної проблеми, засноване на принципі діалектичної єдності, допоможе соціальному працівнику знайти оптимальні раціональні шляхи і методи її вирішення (Співак, 2021: 105–111).

Аналіз психологічної літератури з проблеми використання спеціальних психологічних знань в діяльності соціального працівника, обґрунтувати стверджувати, що для працівників соціальних служб не є важливими лише наявність наукових знань соціального циклу і спеціальних дисциплін, а й знання і застосування законів психології. Це пов'язано, перш за все, з тим, що діяльність соціального працівника, як правило, проходить у несприятливих умовах для суб'єкта конфліктного спілкування з людьми – об'єктами їхньої уваги.

Тільки за допомогою психологічної науки можна розробити заходи нейтралізації дії негативних факторів, зниження ризику помилки в оцінці фактів соціальними працівниками. Треба також вміти правильно й адекватно застосовувати методи психологічного впливу оцінки отриманих результатів (Лігоцький, 2019: 64–67).

Застосування спеціальних психологічних знань у практиці соціального працівника є своєрідним проявом використання психології в конкретній сфері професійної діяльності. Теоретичною основою використання спеціально-психологічних знань у діяльності соціального працівника є загальна психологія. Спеціальні психологічні знання в діяльності соціального працівника можна застосовувати на всіх етапах.

Перелік можливостей залучення спеціальних психологічних знань для вирішення діяльнісних завдань соціального працівника не може бути вичерпним. З одного боку, триває об'єктивний процес інтеграції диференціації наук, з іншого – потреби практики на різних етапах роботи є передумовою виникнення і розвитку нових видів та інших форм спеціального застосування психологічних знань соціального працівника.

Основним критерієм класифікації спеціальних психологічних знань може бути об'єкт і предмет фундаментальної науки, а допоміжним – мета, яку ставлять соціальні працівники перед об'єктом послуг, залучаючи його до взаємодії. Тобто перший критерій має об'єктивний характер (пов'язаний з частиною об'єктивної дійсності, яка досліджується конкретно наукою), другий – суб'єктивний (пов'язаний з волевиявленням спеціаліста). При цьому під спеціальними знаннями розуміють професійні знання, якими володіють фахівці в різних сферах теоретичної та практичної діяльності. Використання ними психологічних методів, прийомів та засобів професійного спілкування завжди визначалися особистістю професіонала, його досвідом.

Під час спостереження за роботою в групах був здійснений акцент на аналізі таких психологічних проявів готовності студентів, як: психологічна готовність до майбутньої роботи, усвідомлення мотивації виконання професійних обов'язків, особливості емоційного стану студентів, пов'язаного з виконанням професійних обов'язків, усвідомленість щодо специфіки соціальної роботи.

Результати спостереження за визначеними критеріями представлено на рис. 1–3.

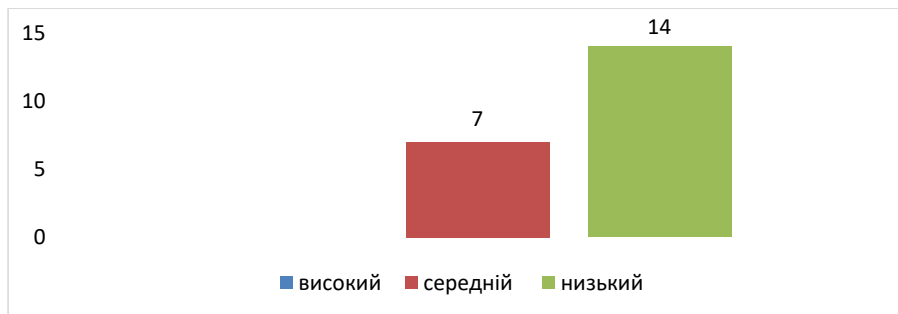

Рис. 1. Розподіл рівнів психологічної готовності до майбутньої роботи

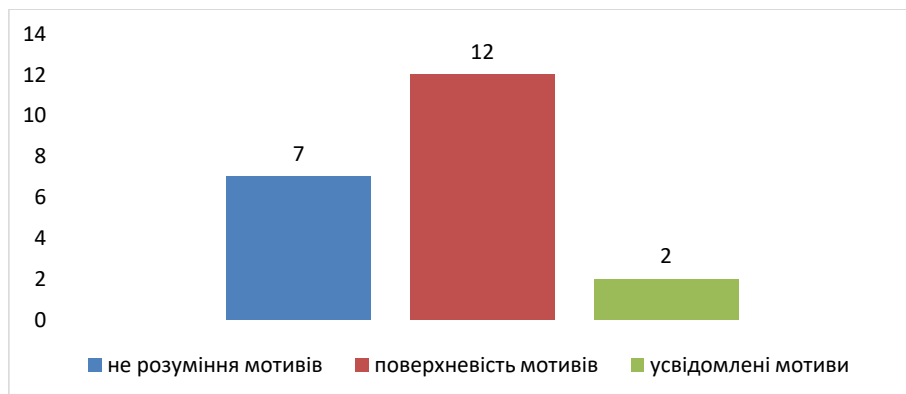

Рис. 2. Оцінка мотивації виконання професійних обов'язків

Рис. 3. Оцінка емоційного стану студентів

Виявлений рівень психологічної підготовки студентів до соціальної роботи на 2 курсі є низьким, що проявляється в недостатній психологічній готовності до майбутньої роботи, поверховість мотивів або їх відсутність взагалі, емоційна нестійкість, високий рівень тривожності, пов'язаної з виконанням професійних обов'язків, низька, фрагментарна усвідомленість щодо сфер і форм соціальної роботи, що свідчить про потребу в організації цілеспрямованої роботи в напрямку розвитку психологічної готовності майбутніх соціальних працівників, посилення підготовки до майбутньої професійної діяльності соціальних працівників (Голубенко, 2012: 164–168).

Висновки. Отже, особистість соціального працівника визначає стан соціальної сфери держави, результати якого безпосередньо залежать від професійної підготовки, широкого кругозору, рівня культури та громадянської позиції, соціального розвитку суспільства. На основі критерію оцінкою випускника вищого закладу освіти є компетентність, при цьому формується визначальний фактор успішності його професійної діяльності, цілісності його особистості, духовного багатства, морально-естетичного іміджу. При цьому варто відзначити, що студентам не вистачає саме спеціальних психологічних знань щодо розуміння умов і сенсу діяльності в соціальній сфері. Це вимагає забезпечення високого рівня соціальних заходів, їх об'єктивності щодо конкретної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Голубенко Т. О. Складові готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 5. С. 164–168.
2. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2008. 46 с.
3. Карпенко О. Г. Теоретико-методологічні підходи професійної готовності фахівців до соціальної роботи. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/3930>
4. Лігоцький А. Особливості психологічної підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. № 1 (10). С. 64–67.
5. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати. Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності. *Рідна школа*. 1994. № 3–4. С. 68–72.
6. Надвинична Т. Підготовка ефективного соціального працівника сьогодні: виклики та реалії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 2. С. 131–137.
7. Співак Я., Співак Л. Сучасні проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2021. № 34 (20). С. 105–111.
8. Томчук М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності. Хмельницький : НВП «Єврика», 2003. 197 с.
9. Хоменко-Семенова Л. О. Професійний портрет соціального працівника сучасного типу. *Вісник національного авіаційного університету : зб. наук. пр. Педагогіка. Психологія*. Київ : НАУ, 2013. № 1 (4). С. 125–128.
10. Чепелева Н. В. Проблемы личностной подготовки психологов-практиков в условиях вуза. *Сборник материалов международной конференции «Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика»*. Том 2. Одеса, 1992. С. 111–112.

References:

1. Holubenko, T. O. (2012). Skladovi hotovnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do patronazhnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Components of the readiness of future social workers for patronage work with the elderly]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Ser.: Psykholoho-pedahohichni nauky*. Vol. 5. Pp. 164–168. [in Ukrainian]
2. Karpenko, O. H. (2008). Profesiina pidhotovka maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetskoï osvity [Professional training of future social workers in the conditions of university education] : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk. Kyiv. 46 p. [in Ukrainian]
3. Karpenko, O. H. Teoretyko-metodolohichni pidkhody profesiinoï hotovnosti fakhivtsiv do sotsialnoi roboty [Theoretical and methodological approaches to the professional readiness of specialists for social work]. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/3930> [in Ukrainian]
4. Lihotskyi, A. (2019). Osoblyvosti psykhologichnoi pidhotovky maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do profesiinoï diialnosti [Peculiarities of psychological preparation of future social workers for professional activity]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Vol. 1 (10). Pp. 64–67. [in Ukrainian]
5. Maksymenko, S. D. (1994). Fakhivtsia potribno modeliuvaty. Naukovi osnovy hotovnosti vypusknika pedvuzu do pedahohichnoi diialnosti [Fakhivets needs to be modeled. Scientific basis of readiness of a graduate of a pedagogical university for pedagogical activity] *Ridna shkola*. Vol. 3–4. Pp. 68–72. [in Ukrainian]
6. Nadvynychna, T. (2017). Pidhotovka efektyvnoho sotsialnoho pratsivnyka sohodni: vyklyky ta realii [Training of an effective social worker today: challenges and realities]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vol. 2. Pp. 131–137. [in Ukrainian]
7. Spivak, Ya., Spivak, L. (2021). Suchasni problemy pidhotovky maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do profesiinoï diialnosti. [Modern problems of training future social workers for professional activities]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*. Vol. 34 (20). Pp. 105–111. [in Ukrainian]
8. Tomchuk, M. I. (2003). Psykhologichna hotovnist osobystosti do pravookhoronnoi diialnosti [Psychological readiness of an individual for law enforcement activities]. Khmelnytskyi : NVP “Evryka”. 197 p. [in Ukrainian]
9. Khomenko-Semenova, L. O. (2013). Profesiinyi portret sotsialnoho pratsivnyka suchasnoho typu [Professional portrait of a social worker of the modern type]. *Visnyk natsionalnoho aviatsiinoho universytetu : zb. nauk. pr. Pedahohika. Psykholohiia*. Kyiv : NAU. Vol. 1 (4). Pp. 125–128. [in Ukrainian]
10. Chepeleva, N. V. (1992). Problemi lychnostnoi podhotovky psykhologov-praktykov v uslovyakh vuza [Problems of personal training of practicing psychologists in the conditions of a university]. *Sbornyk materyalov mezhdunarodnoi konferentsyyi “Aktualnie problemy psykhologicheskoi sluzhbi: teoriya y praktyka”*. Tom 2. Odesa. Pp. 111–112. [in Russian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.34>

TEORIA GEOSTRATEGII: ANALIZA DYSKURSYWNA

Volodymyr Lipkan

*doktor nauk prawnych, profesor,
doktorant Wydziału Zagadnień Prawnych Politologii
Instytutu Państwa i Prawa imienia W. M. Korieckiego
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-7411-2086
wladademic@gmail.com*

Adnotacja. Logika badania nowoczesnych procesów w przestrzeni geostrategicznej przewiduje tworzenie podstaw do tworzenia dyskursu geostrategicznego, wyjaśnienie jego strategicznego potencjału metapoznawczego w ramach rozwoju teorii geostrategii. Uzasadniona jest potrzeba wykorzystania analizy dyskursywnej w tworzeniu narracji strategicznych. Na podstawie autorskiej koncepcji geostrategii analizowane są współczesne stosowane trendy polityczne w komunikacji politycznej, które wpływają na kształtowanie się geostrategii współczesnej Ukrainy. Jedną z wybitnych metod jest właśnie analiza dyskursywna, która uwzględnia potrzebę rozróżnienia i usystematyzowania multiplikatywności dyskursów funkcjonujących w badaniu zjawisk w przestrzeni geostrategicznej.

Artykuł kontynuuje kluczową ideę autora dotyczącą wyraźnego rozróżnienia między geopolityką a geostrategią. W analizie geostrategii w perspektywie językowo-kulturowej wyróżniono podejścia obiektowe i podmiotowe. Znaczenie chronotopu jest uzasadnione.

Stwierdzono, że dyskurs metapoznawczy umożliwia architektowi strategicznemu uzyskanie możliwości wyjścia poza proces poznawczy, czyniąc go przedmiotem monitorowania i interpretacji.

Zastosowano metodę case study, przejawiającą się w analizie problemów stosowanych i formułowaniu na ich podstawie wniosków teoretycznych.

Przedstawiono autorski model dyskursów systemowych geostrategii jako teorii.

Słowa kluczowe: geostrategia, państwo ukraińskie, geostrategikon, dyskurs geostrategiczny, przestrzeń geostrategiczna, krajobraz geostrategiczny, dyskurs metakognitywny, narracja strategiczna, analiza dyskursywna, geostrategia współczesnego państwa ukraińskiego.

THEORY OF GEOSTRATEGY: DISCOURSE ANALYSIS

Volodymyr Lipkan

*Doctor of Law, Professor,
Postdoctoral Student at the Department of Political Science Issues
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-7411-2086
wladademic@gmail.com*

Abstract. The logic of studying modern processes in the geostrategic dimension provides for the formation of the principles for creating geostrategic discourse and elaborating its strategic metacognitive potential amidst the development of the geostrategy theory. The need for resorting to discourse analysis in formulating strategic narratives is justified. Based on the author's concept of geostrategy, current applied political trends in political communication, which affect the formation of modern Ukraine's geostrategy, are analyzed. Thus, one of the most pivotal methods is discourse analysis that illustrates the necessity to distinguish and systematize the multiplicity of available discourses while studying phenomena in the geostrategic dimension.

The article extends the author's key idea of clear differentiation between geopolitics and geostrategy. In analyzing geostrategy in the linguo-cultural perspective, objective and subjective approaches are highlighted. The significance of chronotope is proved.

It is stated that metacognitive discourse allows a strategic architect to go beyond the cognitive process by making him an object of monitoring and interpretation.

The author has applied the case study method, which involves analyzing applied problems and thus, formulating theoretical conclusions.

The original model system discourse of geostrategy as a theory is put forward.

Key words: geostrategy, Ukrainian state, geostrategikon, geostrategic discourse, geostrategic space, geostrategic landscape, metacognitive discourse, strategic narrative, discourse analysis, geostrategy of modern Ukrainian state.

ТЕОРІЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ: ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ

Володимир Ліпкан

доктор юридичних наук, професор,
 докторант відділу правових проблем політології
 Інституту держави і права імені В. М. Корецького
 Національної академії наук України (Київ, Україна)
 ORCID ID: 0000-0002-7411-2086
 wladademic@gmail.com

Анотація. Логіка дослідження сучасних процесів у геостратегічному просторі передбачає формування засад для творення геостратегічного дискурсу, з'ясування його стратегічного метакогнітивного потенціалу в рамках розроблення теорії геостратегії. Обґрунтовано необхідність послугоування дискурсивним аналізом у разі формування стратегічних наративів. На підставі авторської концепції геостратегії аналізуються сучасні прикладні політичні тенденції в політичній комунікації, які впливають на формування геостратегії сучасної України. Одним із визначних методів у цьому виступає саме дискурсивний аналіз, який унаочнює необхідність порівняння та систематизації мультиплікативності дискурсів, які функціонують у разі вивчення явищ у геостратегічному просторі.

У статті продовжується ключова авторська ідея щодо чіткого порівняння геополітики і геостратегії. Під час аналізу геостратегії в лінгвокультурологічній перспективі виділено об'єктний і суб'єктний підходи. Обґрунтовано значення хронотопу.

Констатовано, що метакогнітивний дискурс уможливило для стратегічного архітектора отримувати можливість виходити за межі пізнавального процесу, зробивши його об'єктом моніторингу та інтерпретації.

Застосовано метод кейс-стаді, що виявляється в аналізі прикладних проблем і формулюванні на їх основі теоретичних висновків.

Подана авторська модель системних дискурсів геостратегії як теорії.

Ключові слова: геостратегія, Українська держава, геостратегікон, геостратегічний дискурс, геостратегічний простір, геостратегічний ландшафт, метакогнітивний дискурс, стратегічний наратив, дискурсивний аналіз, геостратегія сучасної Української держави.

Загальна постановка проблеми. Формування сучасної Української держави ґрунтується на сучасних методологічних концепціях, теоріях, водночас і нових реаліях перебудови світової безпекової архітектури.

Однією з таких теорій виступає *теорія геостратегії*, складовим методологічним компонентом якої виступає дискурсивний аналіз.

Дискурсивний аналіз унаочнює необхідність порівняння та систематизації мультиплікативності дискурсів, які функціонують у разі опису явищ у геостратегічному просторі.

Тому постає необхідність у формуванні когнітивної системи, в якій би знайшов опис стратегічних явищ стосовно прив'язки не лише до землі, простору і суші, як це зазвичай виокремлюють різноманітні сучасні дослідники, виділяючи геополітику як самостійний напрям дослідження, а передусім **стратегічний простір** – простір, в якому функціонують явища стратегічного порядку, що може бути писано і досліджено в рамках геостратегії.

Причому доцільно також використовувати тут і засади *логічного аналізу*, який стосовно предмета мого дослідження полягає в аналізові дискурсивних практик, за допомогою якого чітко ідентифікуються і встановлюються і надалі моделюються системно-структурні зв'язки між аргументацією, демонстрацією, доведенням, спростуванням і моделюванням.

Отже, у цій статті мною унормовується максима про необхідність розвитку саме геостратегії, використання дискурсивного аналізу для розуміння будови алгоритму системних дискурсів геостратегії загалом.

Аналіз публікацій. Багатоплановість вибраної для дослідження теми зумовлює звернення до низки аспектів. *По-перше*, це питання методології науки. У цьому напрямі є важливими розробки таких учених, як: М. Буроменський, С. Бобровнік, В. Горбатенко, Ю. Власов, О. Ганьба, С. Даниленко, С. Дністрянський, Є. Ерліх, Г. Кельзен, Б. Кістяківський, І. Кресіна, А. Коваленко, М. Козюбра, М. Костицький, Є. Макаренко, О. Мережко, І. Настася, М. Ожеван, Н. Оніщенко, Б. Парахонський, М. Рижков, Ю. Римаренко, В. Сіренко, О. Скрипнюк, В. Старосольський, О. Стойко, Ю. Шемшученко, В. Явір, А. Яковець та ін.

По-друге, це наукові історичні витоки формування геостратегічного дискурсу і геостратегії як теорії, які я надбибував, дотично опрацьовуючи розвідки таких постатей, як: С. Бандера, В. Габсбург, М. Грушевський, Д. Донцов, Ю. Липа, В. Липинський, В. Мартинець, М. Міхновський, О. Ольжич, З. Пеленський, П. Скоропадський, Я. Стецько, М. Сциборський, О. Теліга, П. Штепа та ін.

Однак застосування *дискурсивного аналізу* для формування такого концепту, як *«геостратегічний дискурс»*, поки не стало предметом маститих досліджень відомих політичних дослідників та практичних політологів. Тому використання наукової методології матиме подвійне значення: з одного боку, воно спрямоване на досягнення проголошених цілей у статті, а з іншого – сприятиме подовженню наукової дискусії щодо остаточного і парадигмального ставлення до необхідності формування теорії геостратегії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних наукових політологічних дослідженнях замало уваги приділено дискурсивному аналізу і також обґрунтуванню метакогнітивного дискурсу як засади формування геостратегічного дискурсу загалом. Це зумовлює актуальність теми статті.

У зв'язку з цим **мета** статті полягає у формуванні наукових аргументів щодо доцільності застосування дискурсивного аналізу у разі творення геостратегії сучасної Української держави.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені та вирішені такі наукові завдання:

- 1) визначити поняття та зміст дискурсивного аналізу;
- 2) обґрунтувати метакогнітивний дискурс геостратегії;
- 3) подати модель компонентів геостратегічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У такому аспекті дискурсивний аналіз аналізуватиму в контексті формування геостратегічного дискурсу, а тому, зважаючи на презентовану мною у попередніх статтях модель метакогнітивного системного дискурсу, яка складається з основних 11 компонентів, корисним є дослідження *сутності дискурсивного аналізу*.

Дискурс – єдність тексту і комунікативної ситуації (Карасик).

Аналізуючи геостратегію в лінгвокультурологічній перспективі, виділяється декілька найбільш традиційних підходів. Для мого дослідження важливим є об'єктний і суб'єктний (*тональність* ведення дискурсу, її вплив на особливості ведення комунікації, яка характеризується інформативністю і фасцинативністю, лишаємо поза межами цього дослідження).

Відповідно до *першого* дискурс може бути **об'єктивним**.

Отже, в поданій та презентованій мною концепції геостратегії виділено принаймні 11 ключових дискурсів:

- 1) стратегічний;
- 2) наративний;
- 3) політологічний;
- 4) праксеологічно-безпековий;
- 5) правовий;
- 6) онтологічний;
- 7) гносеологічний;
- 8) аксіологічний;
- 9) феноменологічний;
- 10) мілітарний;
- 11) космологічний.

Важливою характеристикою окреслених вище дискурсів виступає поняття *хронотопу* – визначені жорсткі показники часу та місця.

Цікавість такого підходу полягає у тому, що в його рамках існує один важливий вимір: формат подачі інформації, наявність підтексту, прихованого змісту, прямого або непрямого вираження інформації. Адже комунікативна ситуація сама по собі пояснює ту дозу підтексту, яку ми можемо витягти з тексту. Зазвичай шукати підтекст в інструкції до електроприладів – марна справа, водночас коли йдеться, наприклад про такий нормативний акт, як Стратегічна концепція НАТО від 29 червня 2022 року, то вочевидь, що, окрім явно виражених номінацій та смислових форм, які вони утворюють, у текст зашивається чимало додаткових смислів, які вже більш детально розкриваються в безпосередньому процесі реалізації геостратегії.

Стратегічна концепція НАТО визначає стратегію Альянсу. Зазвичай вона викладає довгострокові цілі, характер і основні завдання НАТО у сфері безпеки, а також виклики та можливості, з якими Альянс стикається у мінливому середовищі безпеки. У Стратегічній концепції також вказуються елементи підходів Альянсу до безпеки та формулюються керівні вказівки щодо його подальшої політичної та військової адаптації (Нова Стратегічна концепція Альянсу: у пріоритеті агресія РФ в Україні).

Адже в концепції викладена обстановка у сфері безпеки, в якій перебуває альянс, підтверджені ключові цінності і мета НАТО – **забезпечення колективної оборони**. Для досягнення цієї мети визначено три основні завдання НАТО:

- 1) стримування і оборона;
- 2) попередження криз і кризове регулювання;
- 3) безпека на засадах співробітництва (Лідери НАТО утвердили нову Стратегічну концепцію).

Підкреслю: незважаючи на те, що Росія визначена як найбільш значуща пряма загроза безпеці членів НАТО, в документі не йдеться про прямі військові дії проти Росії, немає завдань щодо денацифікації / демілітаризації / десоверенізації / деінфраструктуризації тощо Росії, а також не містяться заклики до вбивств і прямого знищення як лідерів країни, політичного керівництва, так і пересічних громадян, які сповідують ідеологію руського миру. Також у цьому документі ми не знайдемо закликів до сепаратизму, розчленування Росії або ж захоплення її окремих територій.

Позаяк суть проста. НАТО створено:

- для оборони, а не для нападу;
- для захисту, а не для агресії;
- для колективної оборони, а не для реалізації одноособових егалітарних інтересів однієї країни;
- для попередження криз, а не для їх створення і ведення агресивних війн, геноциду і терору, агресії та анексії;
- керівним принципом забезпечення безпеки виступає співробітництво, а не месіанська ідея богообраності однієї нації або блоку.

Незважаючи на пряму загрозу з боку Росії, НАТО зберігає позиції і методологію реактивного підходу: жодних безпосередніх активних воєнних дій першими, аби не спровокувати Росію на війну з країнами НАТО. Чи

є правильною вибрана тактика саме у сучасних умовах, чи є доцільним у часи безпосередніх прямих загроз очікувати на щось, не впроваджувати адаптивну проактивну безпекову політику, покаже лише час.

І взагалі, чи є впевненість чиновників НАТО, що війна в Україні – це війна лише проти України і вона обмежиться лише кордонами України? Якщо у Стратегічній концепції НАТО РФ визнано найбільшою і суттєвою загрозою, то які кроки НАТО має робити, щоб деескалювати ситуацію і знешкодити загрозу?

На моє переконання, це – концептуальна помилка НАТО, яка стратегічно закладає фундамент для тиражування реактивного підходу і формування передумов для силових акцій і актів у міжнародних відносинах щодо держав нечленів НАТО. Більше того, такий підхід НАТО заохочує до експансії мілітарного дискурсу у міжнародних відносинах і перенесення практики застосування сили *hard power* у глобальному масштабі, що рано чи пізно спричинить глобальну війну, яка може стати останньою для людства.

Чи слід дочікуватися цього або ж, можливо, маючи для цього всі необхідні і достатні ресурси, політичну волю і практичну здатність, інфраструктурний, а головне, стратегічний потенціал, попередити розростання агресії шляхом не лише санкцій, доцільність і ефективність яких не має чітко доведеного результату і, за словами Ж. Бореля «найближчим часом не змусить Путіна змінити агресивний курс» (Багато хто з G20 утримується від того, щоб прямо назвати Росію агресором – Боррель), а **застосування прямої військової сили** з метою встановлення балансу і унеможливлення ескалації насильства з боку керівництва Росії.

Міністр оборони США Л. Остін підкреслив: «Ми хочемо, щоб Росія була ослаблена до такої міри, щоб вона не могла робити те, що вона зробила під час вторгнення в Україну» (Глава Пентагону: Росія має бути ослаблена, щоб не могла ні на кого напасти).

Більше того, моя думка знаходить відлуння і в публікаціях та виступах відомих американських політиків. Зокрема, посол США в Україні з 2003 по 2006 роки, голова центру Євразії в The Atlantic Council пан Джон Гербст, відзначив: «1) у Росії одна з найбільших армій світу, вона хочуть повністю підпорядкувати Україну і не зупиниться, **Росія завжди йде на ескалацію**; 2) Росія постійно намагається ескалювати ситуацію, але якщо вона вийде на кордон країн НАТО і почне атакувати їх, ми що теж стоятимемо і дивитимемося, як Росія руйнує НАТО тільки, щоб не ескалювати ситуацію? Якщо ми вже розуміємо, що Путін загрожує НАТО, то наше завдання має полягати в тому, щоб зупинити Путіна в Україні» (Зупинити Путіна потрібно в Україні. Експосол США відповів скептикам, які не вірять у можливість перемоги Росію).

Калібрування спільного розуміння базових, я вже лишаю осторонь навіть стратегічних, цінностей відбувається саме в рамках *дискурсивного аналізу*, адже якщо в рамках простих текстів не відбувається вироблення спільного розуміння, розходження в трактуванні визначальних посилів та взагалі смислу, це означає, що нас не розуміють не тому, що ми не вдумливо або не зрозуміло написали, а тому, що нас не бажають чути і розуміти. Голова дипломатії ЄС Ж. Борель взагалі відзначає *глобальну битву наративів* (Багато хто з G20 утримується від того, щоб прямо назвати Росію агресором – Боррель).

Найбільш яскравим прикладом для України виступає Будапештський меморандум, згідно з яким жодна держава-«гарант» територіальної цілісності і державного суверенітету насправді ніяких гарантій не реалізувала, тобто фактично навіть і не була гарантом. Так само можна говорити і про Мінські домовленості, положення яких суттєво і докорінно відрізняються у своїй інтерпретації та трактуванні Україною та Росією, а також міжнародними партнерами, що призвело до варварської агресивної війни, а також абсолютно різного її трактування, в тому числі й нашими іноземними партнерами.

Зокрема, це стосується і самого **факту війни** Росії проти України, яку називали:

– *конфліктом* (італійський прем'єр-міністр *Драгі*, німецький канцлер *Шольц*, президент Франції *Макрон* та інші);

– *українською кризою* – фраза китайського лідера *Сі Цзінпїна* (лідер Китаю війну в Україні продовжує називати «українською кризою»);

– *неспровокованим вторгненням* – термін початково уживаний у США;

– *міжнародною кризою надзвичайної серйозності* – термін *Ж. Борреля* (Боррель: У війні, що розв'язана Росією, ніхто не може залишатися нейтральним);

– *військовою агресією*;

– *анексією* – термін, яким послуговувалися із 2014 року після анексії Криму й окремих українських частин Луганської та Донецької областей;

– *проксівійною, спеціальною воєнною операцією* – термін, що вписує Україну в концепції геополітичного суперництва атлантизму та неосєвразійства, презентований у руських дослідженнях.

А вже у липні 2022 року, коли здавалося б усе і всім зрозуміло, коли вже політики, в тому числі і французькі, побували на місцях військових злочинів з боку Росії у Гостомелі, Бучі, Ірпені, Макарові, Мощуні тощо, зненацька французька агенція назвала російську армію *«українськими сепаратистами»*. МЗС України відразу ж дуже жорстко і миттєво відреагувало на пропагандистське видання Франції, відзначивши на неприпустимість підігрування Росії і відповідальності за свідоме уведення в оману і нанесення репутаційної шкоди Україні (у МЗС вказали агенції Франс Прес, що армію росії не можна називати «сепаратистами»).

Отже, навіть на рівні міжнародного товариства не було початково вироблено та узгоджено правильне тлумачення подій, що і призвело до логічного обґрунтування значного уповільнення темпів коректної, адекватної і масштабної реакції і надання Українській державі **достатньої кількості потрібної та необхідної зброї у визначений** Українською державою **час** для забезпечення власної національної безпеки.

Отже, за допомогою *дискурсивного аналізу* за такого випадку доходимо чіткого висновку:

- нас слухають, але не завжди бажають чути;
- партнери роблять зацікавлений публічний вигляд щодо прагнення нас зрозуміти, але на практиці нас не бажають розуміти, усвідомити зміст нашої позиції;
- з нами ведуть переговори, але ще й досі нас не вважають реальними рівноправними партнерами, незважаючи на офіційні заяви для преси, паритетність відносин є лише перспективою, а не реальністю, якої потребує українська політична державна нація тут і зараз;
- публічні заяви окремих посадових осіб країн ЄС абсолютно не відповідають конкретним діям, як наслідок, проголошена мета в реальності не досягається через брак і нехоть практичних дій наших окремих партнерів.

По факту допомога надається на тому рівні, щоб не можна було дорікнути, що допомога взагалі не надається. Натомість її обсяги, якість, відповідність зброї тим запитам, що їх ставить українське керівництво, і головне – час надходження необхідних озброєнь, – не відповідають оперативній обстановці. Допомога не надається для перемоги, вона надається на томі рівні, щоб знесилити Росію, послабити її, але все **за рахунок передусім людських ресурсів України**. Адже матеріальні ресурси, які західні країни виділяють Україні, відновити можливо дуже швидко, а ось людські, які щодня втрачає Україна, – на жаль, ні.

Переконалий, що активний розвідувальний заходи щодо європейських лідерів із боку українського розвідувального товариства дали б змогу більш чітко розуміти справжнє ставлення до України і дійсні перспективи її війни проти Росії. Врахування цих початкових посилів має визначати відповідну тактику і стратегію реалізації власної державної політики у зовнішньополітичній сфері, мета якої полягає в утвердженні України у світі як сильної та авторитетної європейської держави, здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку і реалізації свого потенціалу, економіки та українського суспільства (Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, 2021).

Дуже небезпечним є впровадження в геостратегічний дискурс у червні 2022 року нарративу про *«необхідність обміну миру на територію»*, який у тих чи інших інтерпретаціях і скритих формах висловлюють як окремі представники адміністрації США, усілякі «експерти, аналітики, представники аналітичних спільнот», колумністи впливових іноземних ЗМІ (The War in Ukraine Is Getting Complicated, and America Isn't Ready, 2022), так і європейські політики, включаючи президента Німеччини *Штайнмаєра* і канцлера *Шольца*, і колишнього канцлера *Щрьодера* (у західних медіа розгортається небезпечна для України дискусія: розповідаємо чому).

Також були намагання просування такого нарративу *«припинення вогню, заморожений конфлікт та здавання частини території заради миру»*. Окремо можна виділити більш виважені іноземні публікації, в яких здійснено системно спробу щодо формулювання основних сценаріїв розвитку подій на полі бою (Can Ukraine Win? Five Scenarios for the War's Next Phase).

На це керівництво держави відповіло однозначно і чітко: **Україна не торгує власним суверенітетом** (Територія в обмін на мир: Зеленський відповів на заклики іноЗМІ до «важких компромісів»; «Україна не торгує своїм суверенітетом»: Подоляк прокоментував статтю видання NYT щодо української перемоги). Адже, якщо Україна припинить воювати – її не буде, якщо Росія – не буде війни.

Ще одна теза *«про втомленість від війни»* також є частиною російського стратегічного нарративу, який впроваджують дуже обережно, але цілеспрямовано у геостратегічний дискурс (Залізний кулак та втома Європи на тлі слизких тез Байдена: 100 днів війни в Україні).

Знову ж такі ця варіативність і лабільність, фактично керуваність геостратегічного дискурсу є наслідком відсутності розробленої власної геостратегії Української держави, в рамках якої такі питання мали б бути наперед визначені. Бо справжня геостратегія наперед включає у себе всі секторальні стратегії і напрями їх реалізації в рамках окремих видів державної політики, з урахуванням наявних можливостей держави, потенціалу залучення зовнішніх ресурсів, а також з огляду на інтереси як нинішніх, так і прийдешніх поколінь українства. Геостратегія передбачає генерування і подальшу реалізацію українського національного стратегічного нарративу.

Це позбавило б поля можливостей численних пропагандистів та агентів впливу у багатьох європейських країнах, які, відпрацьовуючи російські гроші, впливають на формування як суспільної думки, так і на ухвалення рішення своїми політиками та урядами зсередини країни. Проблематика **лобізму українських національних інтересів** у зовнішній сфері також є окремою темою наукових досліджень і має бути досконало розроблена з урахуванням нинішніх подій у контексті реалізації геостратегії.

Однак відзначу, що поза контекстом власної геостратегії, розробленої власними науковими кадрами, аналітичної та епістемологічної спільнотами ці секторальні стратегії знову поміщуються на тактичний рівень, здебільшого зводяться до ситуативного управління без виходу на стратегічний рівень – рівень стратегічного управління (Белошарпа, Загорий, 1998).

Згідно із **суб'єктивним дискурсом**, він пов'язаний із людьми, які формують, використовують, легітимують та реалізують певні ідеї, тим самим демонструючи свою належність до певної групи. Саме тому це насамперед ідеологічне та світоглядне розуміння.

За такого підходу дискурс може бути:

- дискурс влади / опозиції;
- дискурс еліти;

– дискурс олігархів;
 – дискурс агресора;
 – патріотичний дискурс або дискурс іншої групи людей, вираженої в комунікативному акті та поведінці взагалі;

– дискурс лідерів громадської думки (соціальні мережі, телеграм-канали).

Окремо слід говорити про дискурс радників, речників та блогерів.

На думку професора В. І. Карасика, в рамках суб'єктного дискурсу доцільно виділяти два типи: особистісно орієнтований і статусно орієнтований (Карасик).

Особистісно орієнтований тип – спілкування між людьми, які добре, або буцімто добре знають одне одного.

Статусно орієнтований тип дискурсу – комунікація між представниками різних груп з метою досягнення визначених цілей. Оскільки метою геостратегічного дискурсу є реалізація власної стратегії, то в рамках реалізації геостратегії як політико-безпекової практики потрібно чітко усвідомлювати, що кожен учасник або ж суб'єкт міжнародних відносин прагнутиме до реалізації передусім власних національних інтересів.

Яскраві приклади сучасності:

1) дисбаланс у сфері прав людини через фактичне примушування до вакцинації та дискримінація людей за ознакою вакцинавання;

2) дисбаланс у розподілі по світу вакцин від ковід у 2019–2022 роках (пандемією офіційно визнано лише 11 березня 2020 року, хоча перші випадки сталися у грудні 2019 року);

3) цифрова асиметрія світу;

4) кліматичні зміни, зумовлені нереалізацією політики декарбонізації і нульових викидів тими державами, які найбільше чинять негативний вплив на навколишнє середовище;

5) односторонні випробування кінетичної зброї США, Китаєм, Росією та Індією у космосі, що створює небезпеку мирного використання космосу, породжує преференційні умови, передусім у контексті формування та розвитку космічної інфраструктури, для окремих країн.

Доцільно в цьому контексті нагадати мої напрацювання щодо *інформаційної наратології*, поняття якої мною було визначено як галузь наратології, специфічний метод стратегічних комунікацій, що вивчає оповідальні тексти в інформаційному просторі та їх вплив на свідомість людини, досліджує генезу, природу, форми та функціонування наративів, специфічні риси, притаманні наративам в інформаційній сфері, а також критерії, що дозволяють відрізнити наративи (в блогосфері та медіасфері), і система правил, стосовно яких наративи створюються, розкриваються і функціонують. На відміну від досліджень, де вивчається конкретне значення тексту, предметом інформаційної наратології є фундаментальні принципи оповідання, що задають його здатність володіти знаннями та впливати на свідомість людини (Ліпкан, 2016: 150).

Причому *наратив* свого часу я визначив як виклад взаємопов'язаних подій, що подаються через певну послідовність словесних описів або образів, лінійний спосіб передавання фактів, які характеризуються модальністю, хронотопом і темпоральністю (Ліпкан, 2016). Така будова передбачає певну послідовність дій, які у своїй єдності створюють можливості для вирішення конкретного стратегічного завдання – формування *стратегічного наративу як засади геостратегічного дискурсу*.

Зазначені особливості інформаційної наратології є вельми важливими для цього дослідження, адже саме *аналітичний наратив*, концепція якого подана в рамках моєї наукової школи О. Мандзюком (Мандзюк, 2019; Ліпкан, 2015; Мандзюк, 2015), чинить керуваний вплив на свідомість людини, а отже, формує середовище функціонування і реалізації геостратегічного дискурсу.

Відзначу абрисно: в рамках формування геостратегічного дискурсу важливим і необхідним є звернення до *наратології* в найширшому її розумінні (Тюпа, 2001), а також опертя на вітчизняні дослідження щодо формування *аналітичного наративу* (Ліпкан, 2016; Мандзюк, 2016; Мандзюк, 2017а; Мандзюк, 2017б), який може бути покладено в основу творення *стратегічного наративу* (Ожеван, 2016; Сивак, 2019; Syvak, 2016; Золотухін; Дубов, 2017) (гранднарративу (Казаков, 2015), метанаративу (Соловійов, 2018; Битва нарративів з Росією в самому розпалі, але поки ЄС не у вигрaші...) тощо) як ключової номінації геостратегічного дискурсу.

Необхідність і важливість звернення до нарративів відзначав і голова дипломатіє ЄС Ж. Боррель, акцентуючи увагу на глобальній битві нарративів, вказуючи: «Багато європейських країн утримуються від того, щоб прямо назвати Росію агресором, попри те, що декларують принцип суверенітету та територіальної цілісності держав. Жорстока правда полягає в тому, що національні інтереси часто перевершують загальну прихильність більш високим ідеалам (Битва нарративів з Росією в самому розпалі, але поки ЄС не у вигрaші...). Усі засуджують зазіхання на територіальну цілісність та суверенітет країни, але коли справа доходить до того, щоб назвати ім'я агресора та вказати, хто несе відповідальність за наслідки, багато хто з різних причин утримується від цього. Глобальна *битва нарративів* у самому розпалі» (Багато хто з G20 утримується від того, щоб прямо назвати Росію агресором – Боррель). Про битву нарративів також ідеться і в інших повідомленнях (Битва нарративів: кремлівська дезінформація у справі Віталія Марківа в Італії) та доповідях (другий фільм «Як сформувати стратегічний наратив. Історія України як битва нарративів»), що становлять окремий пласт наукових досліджень (Конституційна криза-2020 як битва трьох історій), а також окремих навчальних відеофільмах (Як сформувати стратегічний наратив).

У цілому ж підкреслю, що *дискурсивний аналіз* виступає серйозним методологічним підґрунтям для формування геостратегічного дискурсу зокрема і теорії геостратегії загалом. Водночас розуміння необхідності

застосування міждисциплінарної методології ґрунтується на необхідності чіткого порівняння когнітивного (Почепцов, 2019) і *метакогнітивного дискурсу* (Савченко).

Метакогнітивний дискурс

Дивно, що навіть зараз, коли в Україні з 24 лютого 2022 року відбувається активна фаза широкомасштабної війни, яка почалась у 2014 році, а фактично тривала з моменту відновлення Української державності 24 серпня 1991 року (хоча можу згадати і Акт відновлення Української держави від 30 червня 1941 року та інші історичні події), в науковій царині улаштовують старомодні дискусії представники лінійної парадигми, кидаючи визивний погляд і прагнучи встигнути скласти заповіт своїм ортодоксальним кліше, натомість навіть не роблячи бодай спроби до осягнення нової дійсності і нових реалій, формуванні нових метатеорій, відходу геополітики як віджилої амбівалентної конфліктогенної окультної парадигми, заснованої на іманентному протистоянні: будь-кого будь-кому і будь-чому з приводу будь-чого шляхом експансії насильства і множення зла.

Адже ця система знань (теорія геополітики) – насамперед система обґрунтування насильства.

Апологети геополітики застерезливо накреслили свій кордон, не усвідомлюючи того факту, що небокрай стратегічного ландшафту давно розширено поза лаштунками їхніх старих моделей світобудови. Світ не вичерпується протистоянням, розвиток цивілізації не завжди пролягає стежиною боротьби, війни та крові й лиха. Якщо геополітика завжди обґрунтовує домінування, то геостратегія спрямована на процвітання та коєволюцію складних нелінійних соціальних систем на засадах справедливості та солідарності.

Також досі поза лаштунками лишається і важливий *геостратегічний дискурс* такої проблематики: вироблення стратегії стало чи наймоднішим нормотворчим витвором курсу команди Президента України В. Зеленського. Адже відповідно до п. 66 Стратегії національної безпеки України в редакції 2020 року **лише у 2021 році було затверджено Президентом України:**

1) Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя;

2) Стратегію воєнної безпеки України;

3) Стратегію людського розвитку;

4) Стратегію економічної безпеки України;

5) Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України;

6) Стратегію зовнішньополітичної діяльності України;

7) Стратегію кібербезпеки України;

8) Стратегію біобезпеки та біологічного захисту;

9) Стратегію інформаційної безпеки;

10) Стратегію забезпечення державної безпеки.

Зважаючи на те, що в 2021 році в умовах паралічу та інституційної неспроможності до ефективного та оперативного вирішення нагальних завдань у сферах державної політики, РНБОУ виявилася єдиним органом держави, який має реальні важелі впливу на державне управління: за наявності політичної волі Президента України всі рішення ухвалювалися швидко і без зайвої тяганини.

Звичайно, можна говорити про якість тих чи інших рішень, але ідеальних рішень не буває. Відмітним і концептуально важливим є те, що РНБОУ почала використовувати на повний потенціал свої здатності та інституційні спроможності щодо формування та реалізації стратегії державної політики, використовуючи стратегічну правотворчість, яка реалізовувалася через такий правий інструментарій, як Рішення РНБОУ, уведені в дію Указами Президента України.

І яскравий доказ цьому – кількість (і, буду відвертий, відносна якість) Стратегій, які було ухвалено, ще раз підкреслю, **лише в 2021 році!** Це вражає, і переконаний, що таку динаміку потрібно зберігати, особливо після завершення війни і відбудови оновленої європейської Української держави, і з часом більше уваги приділяючи вже змістовим частинам і долучаючи інституції громадянського суспільства, фахових експертів та аналітичні спільноти.

За таких умов на часі пригадати думку китайського філософа Хай Тао: «В умовах невизначеності послідовність і жорсткість завжди кращі за коливання і нерішучість. Краще якісно втілити будь-яке рішення, ніж сахатися від одного до іншого, вагатися та змінювати думку до останнього» (Пекар, 2022: 9).

Тож, суто з аналітичних позицій, внаслідок власного аналізу політичної і нормотворчої діяльності, відзначу помітну рішучість і послідовність влади до ухвалення швидких та ефективних рішень, здатність брати на себе відповідальність у скрутних ситуаціях, в умовах дисбалансу органів державної влади та гілок влади загалом, в умовах тиску з боку різноманітних агентів впливу та внутрішніх колаборантів і п'ятої колони, а також цілеспрямованих інформаційно-психологічних та гібридних операцій, що ведуться на постійній основі проти України. Це проілюструвала і чітка й непохитна позиція В. Зеленського під час початку війни 24 лютого 2022 року, коли були різні варіанти його поведінки саме як людини, котрі, до речі, прогнозувалися різними «експертами», в тому числі фахівцями тих країн, які зараз активно нам допомагають як союзники. Але він залишився в країні із народом і прийняв бій.

Утім, загалом підтримуючи саму ідею стратегічної правотворчості, про яку в Україні лише починають писати окремі свідомі та помірковані дослідники, постає питання саме політологічного штибу:

– який курс, візію та місію держави реалізують різні секторальні стратегії;

– які стратегічні цілі по кожному виду державної політики загалом становлять стратегічне ядро цілей;

- які стратегічні національні інтереси реалізує кожна стратегія;
- які політичні інститути є відповідальними за розроблення та реалізацію стратегічної політики по кожній сфері життєдіяльності;
- яка конструктивна роль геостратегії як вищої стратегії.

У багатьох роботах та різноманітних публікаціях різних авторів не робиться аргументованого виходу на системні політико-безпекові та правові мультиплікативні концепції (системи науково-теоретичних поглядів) формування геостратегії, через що я переконаний щодо необхідності актуалізації *метакогнітивного системного дискурсу* в рамках формування теорії геостратегії.

У рамках такої *пропонованої* вперше мною моделі презюмуються такі *компоненти геостратегічного дискурсу* та відповідні їм *завдання*:

1) *стратегічний дискурс* – визначити топологічні характеристики різноманітних секторальних стратегій серед інших державних стратегій і їхній органічний та корелятивний зв'язок із геостратегією загалом;

2) *нарративний дискурс* – розробити методологічні засади творення національного стратегічного нарративу, ґрунтуючись з-поміж інших на аналітичному нарративі;

3) *політологічний дискурс* – розробити структурно-факторну модель будови геостратегії як політико-безпекової практики;

4) *праксеологічно-безпековий дискурс* – презентувати організаційно-функціональну модель ефективного функціонування структури системи суб'єктів забезпечення геостратегічної безпеки;

5) *правовий дискурс* – проаналізувати з позицій правничої герменевтики та стратегічної правотворчості засади розроблення Стратегій як нормативно-правового акта, їх місця в ієрархічній системі нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у тій чи іншій сфері життєдіяльності та загалом у сфері геостратегії;

6) *онтологічний дискурс* – встановити онтологічний зміст та стратегічне значення збереження та дальшого творення стратегічного потенціалу, синергетичного розвитку інституційної спроможності та публічно-приватного партнерства;

7) *гносеологічний дискурс* – сформувати та визначити засади творення розвитку теорії геостратегії, її місця у системі політологічного та націобезпекознавчого знання;

8) *аксіологічний дискурс* – сформувати та визначити, науково обґрунтувати гуманістичну цінність геостратегії на сучасному етапі як теорії розвитку та процвітання, в тому числі провівши чітке порівняння між геополітикою як концептуальною світоглядною системою обґрунтування війни та конфліктів різної інтенсивності, неозорої безодні пригнічення та поневолення;

9) *феноменологічний дискурс* – встановити сутність та призначення, прояв у дійсності сучасних стратегій в епоху нестаціонарності;

10) *мілітарний дискурс* – розкрити значення та сутність сучасних війн у творенні геостратегії, визначити мілітарний потенціал війни як застарілого засобу встановлення влади та контролю над соціальними системами та їхніми ресурсами, визначивши війну як збій в алгоритмі соціального управління;

11) *космологічний дискурс* – фізичний вакуум створює космічну антигравітацію, яка керує динамікою космологічного розширення у сучасну епоху. Через це космологічне розширення прискорюється, а чотири-вимірний простір-час Всесвіту стає статичним. Завдання стратегічних архітекторів полягає у передбаченні і прогнозуванні настання як можливих, так і, на перший лінійний погляд, неможливих подій з урахуванням космологічної теорії – збільшення непрогнозованого впливу темної матерії та нестаціонарності на біоістоти. Випадковість має стати компонентом будь-яких алгоритмів управління.

Також поза фокусом наукової уваги лишаються сучасні тенденції розвитку соціальних та політичних систем, задіяння інституційної спроможності окремих держав для трансформації війн нового покоління і зміни структури суспільних відносин на користь однієї держави (центру сили) – реінкарнація монополярного світу.

Чому я звертаюсь саме до *метакогнітивних стратегій*?

Тому що саме ці процеси передують і завершують когнітивну активність. Значення метакогнітивних стратегій актуалізуються саме в умовах невизначеності, нестаціонарності, нелінійності, випадковості. Значні фрустрації вищого керівництва, в тому числі і військового, держави під час війни пов'язуються із відсутністю механізмів переключення з когнітивних на метакогнітивні стратегії. За рахунок останніх стратегічний архітектор отримує можливість виходити за межі пізнавального процесу, зробивши його об'єктом моніторингу (аналізу, спостереження, оцінки і прогнозу) та інтерпретації.

Висновки. Вперше в рамках такої статті пропонується *модель системних дискурсів геостратегії* – сформований образ геостратегії з метою вироблення цілісної картини її пізнання крізь формування об'єднаних за змістом таких дискурсів, як: 1) стратегічний дискурс; 2) політологічний дискурс; 3) праксеологічно-безпековий дискурс; 4) правовий дискурс; 5) онтологічний дискурс; 6) гносеологічний дискурс; 7) аксіологічний; 8) феноменологічний дискурс; 9) мілітарний дискурс; 10) космологічний дискурс; 11) нарративний дискурс.

Теорія геополітики виступає ні чим іншим, як формою дискурсу, що лише незначною мірою стосується реальності, а прикладні теорії та постулати і взагалі мова геополітики виступають об'єктивним оповіданням про саму себе, без втручання людини.

На відміну від геополітики, *геостратегія* засновується на *геостратегічному дискурсі* і безпосередньо спрямована на вплив на дійсність, вона є реальністю і втілюється в реальність. Поза реальністю не існує стратегій, які безпосередньо формують стратегічні архітектори. Геостратегія стосується людей, тож

геостратегічний дискурс є оповіданням про стратегії людей щодо досягнення їхнього розвитку в умовах глобалізації і становлення нового світового порядку, заснованого на гуманістичних засадах, взаємоповазі, процвітанні, солідарності та розумному стратегічному балансі інтересів.

Домінантою сучасних досліджень геостратегічного дискурсу має стати міждисциплінарність, компонентом якої виступає дискурсивний аналіз. Утім безпосередньо геостратегічний дискурс має розглядатися як інтегральний компонент різних галузей наукового знання в рамках теорії геостратегії.

Це дозволить, ґрунтуючись на принципах стратегічної культури, сформувати суверенне мислення, на підставі якого врешті-решт розв'язати одвічний доленосний вододіл, накресливши стратегічні дороговкази не лише для маніфестації, а й для конкретної покрокової реалізації власної суб'єктності.

Список використаних джерел:

1. Карасик В. И. «Дискурс – это единство текста и коммуникативной ситуации». Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина. URL: <https://www.pushkin.institute/news/detail.php?ID=15579>
2. Нова Стратегічна концепція Альянсу: у пріоритеті агресія РФ в Україні. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/07/09/nova-strategichna-konceptsiya-alyansu-u-prioryteti-agresiya-rf-v-ukrayini/>
3. Лидеры НАТО утвердили новую Стратегическую концепцию. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_197281.htm
4. Багато хто з G20 утримується від того, щоб прямо назвати Росію агресором – Боррель. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/mnogie-iz-g20-vozderjivayutsya-ot-togo-chtoby-pryamo-nazvat-rossiyu-agressorom-borrel>
5. Глава Пентагону: Росія має бути ослаблена, щоб не могла ні на кого напасти. URL: <https://www.unian.ua/politics/glava-pentagonu-lloyd-ostin-rosiya-povinna-buti-oslablena-shchob-ne-mogla-ni-na-kogo-napasti-novini-ukrajina-11801220.html>
6. Зупинити Путіна потрібно в Україні. Експосол США відповів скептикам, які не вірять у можливість перемогти Росію. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/ukrajina-mozhe-peremogti-rossiyu-chi-ni-eks-posol-vidpoviv-skeptikam-novini-ukrajini-50255805.html>
7. Лідер Китаю війну в Україні продовжує називати «українською кризою». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytayu-viyna-v-ukrayini/31911143.html/>
8. Боррель: У війні, що розв'язана Росією, ніхто не може залишатися нейтральним. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/borrel-v-razvyazannoju-rossiyu-voyne-nikto-ne-mojet-ostavatsya-neytralnym/>
9. У МЗС вказали агенції Франс Прес, що армію росії не можна називати «сепаратистами». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3520779-u-mzs-vkazali-agencii-frans-pres-so-armiu-rosii-ne-mozna-nazivati-separatistami.html/>
10. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. *Офіційний вісник Президента України* від 03.09.2021. 2021 р., № 22, стор. 101, стаття 1056.
11. The War in Ukraine Is Getting Complicated, and America Isn't Ready. *New York Times*. 05/19/2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/america-ukraine-war-support.html>
12. У західних медіа розгортається небезпечна для України дискусія: розповідаємо чому. URL: <https://tsn.ua/exclusive/u-zahidnih-media-rozhortayetsya-nebezpechna-dlya-ukrayini-diskusiya-rozpovidayemochomu-2066815.html/>
13. Can Ukraine Win? Five Scenarios for the War's Next Phase. URL: <https://www.wsj.com/articles/ukraine-russia-war-end-11652967707/>
14. Територія в обмін на мир: Зеленський відповів на заклики іноЗМІ до «важких компромісів». URL: <https://tsn.ua/politika/teritoriya-v-obmin-na-mir-zelenskiy-vidpoviv-na-zakliki-inozmi-do-vazhkih-kompromisiv-2071114.html>
15. «Україна не торгує своїм суверенітетом»: Подольак прокоментував статтю видання NYT щодо української перемоги. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-ne-torguye-svoym-suverenitetom-podolyak-prokomentuvav-stattyu-vidannya-nyt-schodo-ukrayinskoyi-peremogi-2067571.html>
16. Залізний кулак та втома Європи на тлі слизких тез Байдена: 100 днів війни в Україні. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/100-dniv-vijni-v-ukrayini-yednist-ta-vtoma-zahodu-ot/>
17. Стратегическое управление: принципы и международная практика / В. А. Белошапка, Г. В. Загорий. Київ : Абсолют-В, 1998. 359 с.
18. Ліпкан В. А., Попова Т. В. Стратегічні комунікації: словник / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2016. 416 с.
19. Ліпкан В. Наративний аналіз стратегічних комунікацій у посланні Президента України. *Цензор НЕТ*. 09.09.16. URL: https://censor.net.ua/blogs/1102935/narativniyi_analz_strategichnih_komunkatsiy_u_poslann_prezidenta_ukrani/
20. Мандзюк О. А. Аналітична діяльність в Україні: адміністративно-правові засади регулювання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 488 с.
21. Ліпкан В. А., Шепета О. В., Мандзюк О. А. Правовий режим податкової інформації в Україні : монографія. Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2015. 440 с.
22. Мандзюк О. А. Компетентность информационного аналитика: сущность и специфические особенности. *Leges Viata*. 2015. № 8/2 (284). С. 48–51.
23. Тюпа В. И. Нарратология как аналитика повествовательного дискурса. Тверь : Твер. гос. ун-т, 2001. 61 с.
24. Мандзюк О. А. Наратив як метатеоретична парадигма. *Інформаційна безпека: європейські орієнтири та перспективи для України* : матеріали III Міжнародного науково-практичного круглого столу, м. Харків, 25 листопада 2016 р. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016. С. 69–72.

25. Мандзюк О. А. Підходи до побудови аналітичного нарративу в рамках теорії стратегічних комунікацій. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю, м. Одеса, 2017 р. Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління при Національній академії державного управління при Президентові України, 2017. С. 273–274.
26. Мандзюк О. А. Засади розроблення стратегічного нарративу. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 18–19 травня 2017 р. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2017. С. 91–93.
27. Ожеван М. Глобальна війна стратегічних нарративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети* : науково-аналітичний щоквартальний збірник. Серія «Політика». 2016. № 4 (41). С. 30–40.
28. Сивак Т. В. Стратегічні комунікації у системі публічного управління України : монографія. Київ : НАДУ, 2019. 338 с.
29. Syvak T. Strategic narrative as a methodological toolkit for strategic communications. *The World of Politics, Society, Geography*. Słupsk : Institute of Geography and Regional Studies APS, 2016. Year I, Issue 1. P. 171–181.
30. Золотухін Д. Український нарратив має утворюватися виключно природним шляхом, без «планово-квадратного-гніздового підходу». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2620105-ukrainskij-strategicnij-narativ-matcastina.html>
31. Дубов Д. Б. «Стратегічний нарратив»: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій у Україні : аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. *Інформаційні стратегії*. 2017. № 8. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377>
32. Казаков М. Гранд-нарратив у історії. *Освіта, наука, знання*. 2015. № 9. URL: <https://commons.com.ua/uk/grand-narativ-u-istoriyi>
33. Савченко В., Дзюба Т., Діба І. Формування вимог до домінуючого стратегічного метанаративу для нейтралізації агресивних стратегічних нарративів. *Сучасні військові проблеми*. 2016. № 1 (25). С. 192–197.
34. Соловійов С. Г. Стратегічні нарративи (метанаративи). *Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє*. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
35. Битва нарративів з Росією в самому розпалі, але поки ЄС не у вигаші. – Боррель. URL: <https://kontrakty.ua/article/200367/>
36. Битва нарративів: кремлівська дезінформація у справі Віталія Марківа в Італії. URL: <https://uacrisis.org/uk/bytva-narativiv-kremlivska-dezinformatsiya-u-spravi-vitaliya-markiva-v-italiyi>
37. Другий фільм «Як сформувати стратегічний нарратив. Історія України як битва нарративів». URL: <https://academy.ssu.gov.ua/ua/news-1-8-261-drugiy-film-yak-sformuvati-strategichniy-narativ-istoriya-ukraini-yak-bitva-narativiv/>
38. Конституційна криза-2020 як битва трьох історій. URL: <https://ukrcontent.com/reports/konstitucijna-kriza-2020-yak-bitva-narativiv.html/>
39. Як сформувати стратегічний нарратив. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YnNhJ4rqI8s/>
40. Почепцов Г. Г. Когнитивные войны в соцмедиа, массовой культуре и массовых коммуникациях. Харьков : Фолио, 2019. 314 с.
41. Савченко О. В. Когнітивні та метакогнітивні стратегії розв'язання проблемних питань. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/23/148#:~:text>
42. Пекар В. Бесіди майстра Хай Тао про стратегію / худож.-оформлювач М. С. Мендор. Харків : Фолио, 2020. 223 с.

References:

1. Karasik, V. I. “Diskurs – eto edinstvo teksta i kommunikativnoj situacii” [“Discourse is the unity of the text and the communicative situation”]. Gosudarstvennyj institut russkogo yazyka im. A. S. Pushkina – State Institute of Russian Language named after A. S. Pushkin. Retrieved from: <https://www.pushkin.institute/news/detail.php?ID=15579> [in Russian]
2. Nova Stratehichna kontseptsiia Aliansu: u prioryteti ahresiiia rf v Ukraini [The new strategic concept of the Alliance: the priority is the aggression of the Russian Federation in Ukraine]. *armyinform.com.ua*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2022/07/09/nova-strategichna-konczepczyia-alyansu-u-prioryteti-agresiya-rf-v-ukrayini/> [in Ukrainian]
3. Lidery NATO utverdili novuyu Strategicheskuyu koncepciyu Ukraini [NATO leaders approve new Strategic Concept]. *www.nato.int*. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_197281.htm [in Russian]
4. Bahato khto z G20 utrymuietsia vid toho, shchob priamo nazvaty Rosiiu ahresorom – Borrel [Many in the G20 refrain from directly calling Russia an aggressor – Borrell]. *news.liga.net*. Retrieved from: <https://news.liga.net/ua/politics/news/mnogie-iz-g20-vozderjivayutsya-ot-togo-chtoby-priamo-nazvat-rossiyu-agressorom-borrel> [in Ukrainian]
5. Hlava Pentahonu: Rosiia maie buty oslablena, shchob ne mohla ni na koho napasty [The head of the Pentagon: Russia must be weakened so that it cannot attack anyone]. *www.unian.ua*. Retrieved from: <https://www.unian.ua/politics/glava-pentagonu-lloyd-ostin-rosiya-povinna-buti-oslablena-shchob-ne-mogla-ni-na-kogo-napasti-novini-ukrajina-11801220.html> [in Ukrainian]
6. Zupynyty Putina potribno v Ukraini. Eksposol SShA vidpoviv skeptykam, yaki ne viriat u mozhlyvist peremohty Rosiiu [Putin must be stopped in Ukraine. The US ambassador responded to skeptics who do not believe in the possibility of defeating Russia]. *nv.ua*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/ukrajina-mozhe-peremogti-rosiyu-chi-ni-eksposol-vidpoviv-skeptikam-novini-ukrajini-50255805.html> [in Ukrainian]

7. Lider Kytaiu viinu v Ukraini prodovzhuie nazyvaty “ukrainskoiu kryzoiu” [The leader of China continues to call the war in Ukraine “the Ukrainian crisis”]. *nv.ua*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/ukrajina-mozhe-peremogti-rosiyu-chi-ni-eks-posol-vidpoviv-skeptikam-novini-ukrajini-50255805.html> [in Ukrainian]
8. Borrel: U viini, shcho rozviazana Rosiieiu, nikhto ne mozhe zalyshtatsia neitralnym [Borrell: In a war unleashed by Russia, no one can remain neutral]. *news.liga.net*. Retrieved from: <https://news.liga.net/ua/politics/news/borrel-v-razvyazannoy-rossiyei-voyne-nikto-ne-mojet-ostavatsya-neytralnym/> [in Ukrainian]
9. U MZS vkazaly ahentsii Frans Pres, shcho armiiu rosii ne mozhna nazyvaty “separatystamy” [The Ministry of Foreign Affairs told AFP that the Russian army cannot be called “separatists”]. *www.ukrinform.ua*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3520779-u-mzs-vkazali-agencii-frans-pres-so-armiu-rosii-ne-mozna-nazivati-separatistami.html/> [in Ukrainian]
10. Stratehiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy [Strategy of foreign policy activity of Ukraine]. *Ofitsiyni visnyk Prezidenta Ukrainy vid 03.09.2021. – Official Gazette of the President of Ukraine dated September 3, 2021. 22, p. 101, Art. 1056.* [in Ukrainian]
11. The War in Ukraine Is Getting Complicated, and America Isn't Ready. *New York Times*. 05/19/2022. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/america-ukraine-war-support.html>
12. U zakhidnykh media rozghortaietsia nebezpechna dlia Ukrainy dyskusiia: rozpovidaiemo chomu [A dangerous discussion for Ukraine is taking place in the Western media: we will tell you why]. *tsn.ua*. Retrieved from: <https://tsn.ua/exclusive/u-zahidnih-media-rozhortayetsya-nebezpechna-dlya-ukrayini-diskusiya-rozpovidayemo-chomu-2066815.html/> [in Ukrainian]
13. Can Ukraine Win? Five Scenarios for the War's Next Phase. *www.wsj.com*. Retrieved from: <https://www.wsj.com/articles/ukraine-russia-war-end-11652967707>
14. Terytoriiia v obmin na myr: Zelenskyi vidpoviv na zaklyky inozMI do “vazhkykh kompromisiv” [Territory in exchange for peace: Zelensky responded to the calls of foreign media for “difficult compromises”]. *tsn.ua*. Retrieved from: <https://tsn.ua/politika/teritoriya-v-obmin-na-mir-zelenskiy-vidpoviv-na-zaklyki-inozmi-do-vazhkih-kompromisiv-2071114.html> [in Ukrainian]
15. “Ukraina ne torhuie svoim suverenitetom”: Podoliak prokomentuvav stattiu vydannia NYT shchodo ukrainskoi peremohy [“Ukraine does not trade its sovereignty”: Podoliak commented on the NYT article about the Ukrainian victory]. *tsn.ua*. Retrieved from: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-ne-torguye-svoym-suverenitetom-podoliak-prokomentuvav-stattyu-vidannya-nyt-schodo-ukrayinskoyi-peremogi-2067571.html> [in Ukrainian]
16. Zaliznyi kulak ta vtoma Yevropy na tli slizkykh tez Baidena: 100 dnev viiny v Ukraini [The iron fist and fatigue of Europe against the background of Biden's slippery theses: 100 days of war in Ukraine]. *thepage.ua*. Retrieved from: <https://thepage.ua/ua/politics/100-dniv-vijni-v-ukrayini-yednist-ta-vtoma-zahodu-or/> [in Ukrainian]
17. Beloshapka, V. A. & Zagorij, G. V. (1998). *Strategicheskoe upravlenie: principy i mezhdunarodnaya praktika* [Strategic management: principles and international practice]. Kyiv : Absolut-V. [in Ukrainian]
18. Lipkan, V. A. (ed.) & Popova, T. V. (2016). *Stratehichni komunikatsii : slovnyk* [Strategic communications : dictionary]. Kyiv : FOP O. S. Lipkan. [in Ukrainian]
19. Lipkan, V. (2016). *Naratyvnyi analiz stratehichnykh komunikatsii u poslanni Prezidenta Ukrainy* [Narrative analysis of strategic communications by the envoy of the President of Ukraine]. *Tsenzor NET*. 09.09.16. Retrieved from: https://censor.net.ua/blogs/1102935/narativnyi_analz_strategichnih_komunkatsyi_u_poslann_prezidenta_ukrani/ [in Ukrainian]
20. Mandziuk, O. A. (2019). *Analitichna diialnist v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady rehuliuвання : monohrafiia* [Analytical activity in Ukraine: administrative and legal principles of regulation : monograph]. Kherson : Vydavnychiy dim “Helvetica”. [in Ukrainian]
21. Lipkan, V. A. & Shepeta, O. V. & Mandziuk, O. A. (2015). *Pravovyi rezhym podatkovoi informatsii v Ukraini : monohrafiia* [Legal regime of tax information in Ukraine : monograph]. Kyiv : FOP Lipkan O. S. [in Ukrainian]
22. Mandziuk, O. A. (2015). Kompetentnost ynfomatsyonnoho analytyka: sushchnost y spetsyfycheskye osobennosty [Information analyst competence: essence and specific features]. *Leges Viata*, 8/2 (284), 48–51. [in Russian]
23. Tyupa, V. I. (2001). *Narratologiya kak analitika povestvovatel'nogo diskursa* [Narratology as an analytics of narrative discourse]. Tver : Tver. gos. un-t. [in Russian]
24. Mandziuk, O. A. (2016). *Naratyv yak metateoretychna paradyhma. Informatsiina bezpeka: yevropeiski oriientyry ta perspektyvy dlia Ukrainy* [Narrative as a metatheoretical paradigm. Information security: European orientations and prospects for Ukraine]. Proceedings from *Materialy III Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho kruhloho stolu, m. Kharkiv, 25 lystopada 2016 r. – Materials of the III International Scientific and Practical Round Table, Kharkiv, November 25, 2016* (pp. 69–72). Kharkiv : Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. [in Ukrainian]
25. Mandziuk, O. A. (2017). *Pidkhody do pobudovy analitichnoho naratyvu v ramkakh teorii stratehichnykh komunikatsii. Reformuvannia publicjnoho upravlinnia ta administruvannia: teoriia, praktyka, mizhnarodnyi dosvid* [Approaches to the construction of an analytical narrative within the framework of the theory of strategic communications. Reforming public management and administration: theory, practice, international experience]. Proceedings from *Materialy vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu, m. Odesa, 2017 r. – Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation, Odesa, 2017* (pp. 273–274). Odesa : Odeskyi rehionalnyi instytut derzhavnogo upravlinnia pry Natsionalnii akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. [in Ukrainian]
26. Mandziuk, O. A. (2017). *Zasady rozroblennia stratehichnoho naratyvu. Publichne administruvannia v umovakh zmin ta peretvoren: problemy orhanizatsii ta pravovoho zabezpechennia* [Principles of developing a strategic narrative. Public administration in conditions of changes and transformations: problems of organization and legal support]. Proceedings

- from *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kharkiv, 18–19 travnia 2017 r. – Materials of the international scientific and practical conference, Kharkiv, May 18–19, 2017* (pp. 91–93). Kharkiv : Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. [in Ukrainian]
27. Ozhevan, M. (2016). Hlobalna viina stratehichnykh naratyviv: vyklyky ta ryzyky dlia Ukrainy. Stratehichni priorityety [Global war of strategic narratives: challenges and risks for Ukraine. Strategic priorities]. *Naukovo-analitychnyi shchokvartalnyi zbirnyk. Seriya "Polityka" – Scientific and analytical quarterly collection. "Politics" series*, 4 (41), 30–40. [in Ukrainian]
 28. Syvak, T. V. (2019). *Stratehichni komunikatsii u systemi publichnoho upravlinnia Ukrainy : monohrafiia* [Strategic communications in the system of public administration of Ukraine : monograph]. Kyiv : NADU. [in Ukrainian]
 29. Syvak, T. (2016). Strategic narrative as a methodological toolkit for strategic communications. *The World of Politics, Society, Geography, Year I, Issue 1*, 171–181.
 30. Zolotukhin, D. Ukrainskyi naratyv maie utvoriuvatsia vykliuchno pryrodnim shliakhom, bez "planovo-kvadratnoho-hnizdovoho pidkhodu" [The Ukrainian narrative should be formed exclusively in a natural way, without a "plan-square-nest approach"]. *Ukrinform – Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2620105-ukrainskij-strategicnij-narativ-matcastina.html> [in Ukrainian]
 31. Dubov, D. B. (2017). "Stratehichni naratyv": do problemy realizatsii sutnisnoi skladovoi stratehichnykh komunikatsii u Ukraini: analitychna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen ["Strategic narrative": to the problem of implementation of the essential component of strategic communications in Ukraine: an analytical note of the National Institute of Strategic Studies]. *Informatsiini stratehii – Information strategies*, 8. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377> [in Ukrainian]
 32. Kazakov, M. (2015). Hrand-naratyv u istorii [Grand narrative in history]. *Osvita, nauka, znannia – Education, science, knowledge*, 9. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/grand-narativ-u-istoriyi/> [in Ukrainian]
 33. Savchenko, V. & Dziuba, T. & Dyba, I. (2016). Formuvannia vymoh do dominuiuchoho stratehichnoho metanaratyvu dlia neitralizatsii ahresyvnykh stratehichnykh naratyviv [Forming requirements for a dominant strategic metanarrative to neutralize aggressive strategic narratives]. *Suchasni viiskovi problemy – Modern military problems*, 1 (25), 192–197. [in Ukrainian]
 34. Soloviov, S. H. (2018). Stratehichni naratyvy (meta-naratyvy). *Publichne upravlinnia: terminol. slov. – Strategic narratives (meta-narratives). Public administration : terminal. words* / V. S. Kuibidy & M. M. Bilynskoï & O. M. Petroie (Ed.). Kyiv : NADU. [in Ukrainian]
 35. Bytva naratyviv z Rosiieiu v samomu rozpali, ale poky YeS ne u vyhrashi – Borrel [The battle of narratives with Russia is in full swing, but the EU is not winning yet – Borrell]. *kontrakty.ua*. Retrieved from: <https://kontrakty.ua/article/200367/> [in Ukrainian]
 36. Bytva naratyviv: kremlivska dezinformatsiia u spravi Vitaliia Markiva v Italii [The battle of narratives: Kremlin disinformation in the case of Vitaly Markiv in Italy]. *uacrisis.org*. Retrieved from: <https://uacrisis.org/uk/bytva-naratyviv-kremlivska-dezinformatsiya-u-spravi-vitaliya-markiva-v-italiyi> [in Ukrainian]
 37. Druhyi film "Iak sformuvaty stratehichni naratyv. Istoriia Ukrainy yak bytva naratyviv" [The second film "How to form a strategic narrative. The history of Ukraine as a battle of narratives"]. *academy.ssu.gov.ua*. Retrieved from: <https://academy.ssu.gov.ua/ua/news-1-8-261-drugiy-film-yak-sformuvati-strategicnij-narativ-istoriya-ukraini-yak-bitva-narativiv/> [in Ukrainian]
 38. Konstytutsiina kryza-2020 yak bytva trokh istorii [Constitutional crisis-2020 as a battle of three stories]. *ukrcontent.com*. Retrieved from: <https://ukrcontent.com/reports/konstitucijna-kryza-2020-yak-bitva-narativiv.html/> [in Ukrainian]
 39. Iak sformuvaty stratehichni naratyv [How to form a strategic narrative]. *www.youtube.com*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=YnNhJ4rq18s/> [in Ukrainian]
 40. Pochepcov, G. G. (2019). *Kognitivnye vojny v socmedia, massovoj kulture i massovyh kommunikacijah* [Cognitive wars in social media, mass culture and mass communications]. Kharkov : Folio. [in Russian]
 41. Savchenko, O. V. Kohnityvni ta metakohnityvni stratehii rozviazannia problemnykh pytan [Cognitive and metacognitive strategies for solving problematic issues]. *www.inforum.in.ua*. Retrieved from: <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/23/148#:~:text=> [in Ukrainian]
 42. Pekar, V. (2020). Besidy maistra Khai Tao pro stratehiiu [Master Hai Tao talks about strategy] / M. S. Mendor (Ed.). Kharkiv : Folio. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.35>

CECHY MANIFESTACJI BARIER PSYCHOLOGICZNYCH W ROZWOJU KREATYWNOŚCI MŁODSZYCH NASTOLATKÓW

Liu Yan

aspirant Katedry Psychologii Rozwoju i Komunikacji Społecznej Południowoukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia K. D. Uszyńskiego (Odessa, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-8477-3403

35500703@qq.com

Adnotacja. W artykule omówiono problem badania przejawów barier psychologicznych w rozwoju kreatywności u młodszych nastolatków. Rozważane są pojęcia „bariera psychologiczna” i „kreatywność”. Empirycznie zbadano cechy manifestacji barier psychologicznych w rozwoju kreatywności u młodszych nastolatków w wieku 10–12 lat. Wśród metod badawczych zastosowano: kwestionariusz kreatywności osobowości G. Davisa, metodę P. Torrensa, metodę S. Mednyka, metodę wieloczynnikowego badania osobowości R. Cattella (wersja dziecięca) w adaptacji E. Oleksandrowskiej, skalę lęku osobowego O. Parafian, autorski kwestionariusz badania psychologicznych barier kreatywności młodszych nastolatków (A. Massanov, Liu Yan); wśród metod statystycznych wybrano metodę korelacji Spearmana i Test U Manna-Whitneya. Stwierdzono, że badani przeważają poniżej średniego i niskiego poziomu rozwoju elementów strukturalnych kreatywności. Zbadano indywidualne cechy osobowości i cechy manifestacji barier psychologicznych u młodszych nastolatków. Udowodniono, że u młodszych nastolatków przeszkodami w przejawianiu kreatywności są bariery psychologiczne, takie jak strach, lęk, zwątpienie i sumienność.

Słowa kluczowe: kreatywność, strukturalne elementy kreatywności, zdolności twórcze, bariera, bariera psychologiczna, młodzi nastolatki, rozwój.

PARTICULARITIES OF THE MANIFESTATION OF PSYCHOLOGICAL BARRIERS TO THE CREATIVE DEVELOPMENT OF YOUNG TEENAGERS

Liu Yan,

Postgraduate Student at the Department of Developmental Psychology and Social Communications, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-8477-3403

35500703@qq.com

Abstract. The article considers the problem of studying the manifestation of psychological barriers to the creative development of young teenagers. The concepts of “psychological barrier” and “creativity” are analyzed. The features of the manifestation of psychological barriers to the development of creativity in younger adolescents (10–12 years old) were empirically studied. The following research methods were used: Personality-Based Test of Creative Potential by G. Davis, Torrance Test of Creative Thinking, Remote Associates Test by S. Mednick, Cattell’s Personality Factors Questionnaire (children’s version) adapted by E. Oleksandrowska, personal anxiety scale O. Prykhozhan, author’s questionnaire for studying psychological barriers to creativity in young teenagers (A. Massanov, Liu Yan); the Spearman’s rank correlation coefficient and Mann-Whitney U test were used as statistical methods. It was found that participants predominantly have below-average and low levels of structural components of creativity. Individual and personal characteristics and peculiarities of the manifestation of psychological barriers in young teenagers were studied. It was proved that such psychological barriers as fear, anxiety, self-doubt, and conscientiousness hinder creativity manifestation in young teenagers.

Key words: creativity, structural components of creativity, creative skills, barrier, psychological barrier, young teenagers, development.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР’ЄРІВ В РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Лю Янь

аспірант кафедри психології розвитку та соціальних комунікацій

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-8477-3403

35500703@qq.com

Анотація. В статті розглянуто проблему вивчення прояву психологічних бар’єрів в розвитку креативності у молодших підлітків. Розглянуто поняття «психологічний бар’єр» та «креативність». Емпірично досліджено особливості прояву психологічних бар’єрів в розвитку креативності у молодших підлітків 10–12 років. Серед

методик дослідження були використані наступні: опитувальник креативності особистості Г. Девіса, методика П. Торренса, методика С. Медника, методика багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (дитячий варіант) в адаптації Є. Олександровської, шкала особистісної тривожності О. Прихожан, авторська анкета вивчення психологічних бар'єрів креативності молодших підлітків (А. Массанов, Лю Янь); серед статистичних методів обрано кореляційний метод за Спірменом та критерій U Манна-Уїтні. Встановлено, що у досліджуваних переважає нижче середнього та низький рівні розвитку структурних компонентів креативності. Вивчені індивідуально-особистісні характеристики та особливості прояву психологічних бар'єрів у молодших підлітків. Доведено, що у молодших підлітків перешкодами прояву креативності виступають такі психологічні бар'єри як страх, тривожність, невпевненість у собі та сумлінність.

Ключові слова: креативність, структурні компоненти креативності, творчі здібності, бар'єр, психологічний бар'єр, молодші підлітки, розвиток.

Вступ. На сьогоднішній день однією з необхідних якостей особистості підлітка для успішної адаптації в сучасному світі є розвинута креативність. Для сучасного суспільства важливим постає розвиток креативно-розвинених особистостей, які спроможні нестандартно та оригінально вирішувати поставлені завдання. Але прояву креативності як дорослим так і підлітками можуть заважати різноманітні зовнішні і внутрішні перешкоди. Найбільш актуальним є питання роботи з внутрішніми перешкодами до яких відносяться саме психологічні бар'єри особистості. Серед значної кількості наукових робіт, які присвячені вивченню розвитку креативності особистості, незначна частина цих досліджень спрямована на вивчення впливу психологічних бар'єрів на прояв творчості у дорослої людини. А також майже відсутні дослідження впливу психологічних бар'єрів на розвиток креативності в молодшому підлітковому віці, що обумовлює актуальність цієї проблеми.

Основна частина. Проблема креативності та творчих здібностей розглядається в роботах А. Адлера, Ф. Баррона, Д. Богоявленської, Дж. Гілфорда, В. Дружиніна, Л. Єрмолаєва-Томіної, Н. Лейтеса, В. Моляко, С. Симоненко, Б. Теплова, П. Торренса та ін. Вченими представлені розробки поняття креативності, її види та структурна організація, а також особливості розвитку на різних вікових етапах. Так, креативність розглядають як здатність до творчості (Л. Єрмолаєва-Томіна), як властивість особистості (Дж. Гілфорд), як здатність особистості виходити за межі заданої ситуації, створювати оригінальні цінності (В. Моляко). Розвиток креативності особистості залежить від наступних факторів – індивідуальні особливості особистості, соціально-культурне середовище та характер індивідуальної діяльності. Кожний з цих факторів має власну структуру та, відповідно, позитивний та негативний вплив на розвиток креативності людини. Також, як зазначають науковці, саме розвиток креативного мислення відбувається під час рішення нових проблем. А проблема виникає у людини лише в тих випадках, коли є прагнення досягти мету та на шляху до неї виникають перешкоди та труднощі. Проте, подолати ці труднощі та перешкоди у більшості випадків людині заважають саме психологічні бар'єри, які виникають при реалізації власних можливостей.

В сучасній науці психологічний бар'єр визначають як перешкоди, які чинять спротив проявам життєдіяльності суб'єкта, його активності; як внутрішня перепона виконанню психічної діяльності, а саме творчої; негативний вплив минулого досвіду, який заважає розумінню та правильному оцінюванню ситуації, фактів, закономірностей, вибору способів дії, стратегії рішення проблеми, інноваціям; як психічний стан, який компенсує прихований потенціал його активності (за Б. Поригінім); як механізм психологічного захисту (за К. Роджерсом) (Шакуров, 1998). І. Бурганова психологічні бар'єри в інтелектуальній творчості розглядає як психологічну перешкоду для рішення творчого завдання, тобто вся та сукупність звичних уявлень, образів, способів інтелектуальних дій (ментальних стереотипів), яка заважає побачити інший – більш раціональний, не стереотипний – варіант розгляду завдання» (Бурганова, 1999: 7). А бар'єрами креативності визначають фільтри, які не дають можливості проявиться креативності у вигляді нестандартного рішення завдання, наукового відкриття, продукту художньої творчості або оригінального способу комунікації (Яничева, 2015: 16).

Розглядаючи бар'єри в творчості, науковці виокремлюють такі види: внутрішні (перцептуальні, інтелектуальні та емоційні перешкоди) та зовнішні (перешкоди у фізичному оточенні та у соціальному оточенні) (за А. Холлом); відсутність гнучкості, сила звички, вузькопрактичний підхід, надмірна спеціалізація, вплив авторитетів, боязнь критики (за П. Хіллом); бар'єр невіри у власні сили та функціонально-розумові бар'єри (за А. В. Антоновим); пізнавально-психологічні (за Б. Кедровим); ціннісноорієнтаційні бар'єри, бар'єр невизначеності та дефіциту уваги (за Р. Шакуровим); (Бурганова, 1999; Грись, 2014; Шакуров, 1998; Lozhkin, 2008).

Як зазначають науковці, саме підлітковий вік є одним з найсприятливіших вікових періодів розвитку креативності. Це обумовлено тим, що підліток може проявляти ризикованість, невдоволення собою, бажання виділитися, самодостатність, почуття краси, незалежність, активність, ініціативність, самостійність, працьовитість. Саме в цьому віці креативність може проявлятися під час спілкування, в різних видах та продуктах діяльності, мисленні та почуттях. Підлітки, які ухиляються від творчої діяльності, роблять це через відсутність інтересу, ліні, невпевненості в собі та ін. Часто в основі цього лежить страх, хоча б перед тим, щоб вийти зі своєї «зони комфорту». Молодші підлітки, які ухиляються від розвитку своїх творчих здібностей, за умови, що вони визнають корисність творчих занять, мають, на нашу думку, психологічні бар'єри.

Отже, в психології існує значна кількість наукових досліджень з проблеми вивчення розвитку креативності у підлітків та вивчення різних видів психологічних бар'єрів, які в більшості пов'язані з дослідженням

бар'єрів в спілкуванні. Тому, питання щодо психологічних бар'єрів в розвитку креативності у молодших підлітків є недостатньо вивченим та потребує його дослідження.

Метою статті є вивчення прояву психологічних бар'єрів в розвитку креативності молодших підлітків.

Матеріал і методи дослідження. В емпіричному дослідженні приймали участь 150 молодших підлітків 10–12 років, які відпочивали в ДП УДЦ «Молода гвардія».

Відповідно до мети дослідження нами були використані наступні емпіричні методи: бесіда, спостереження, аналіз продуктів діяльності та конкретні методики – опитувальник креативності особистості Г. Девіса, методика вивчення креативності П. Торренса, методика вивчення вербальної креативності С. Медника, методика багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (дитячий варіант) в адаптації Є. Олександровської, шкала особистісної тривожності О. Прихожан, самооцінка впевненості у собі, авторська анкета вивчення бар'єрів креативності молодших підлітків (А. Массанов, Лю Янь).

Кількісний аналіз даних було опрацьовано за допомогою статистичного пакету IBM SPSS Statistics 20. Достовірність різниць між окремими показниками в групах визначалось за допомогою критерію U Манна-Уїтні, а взаємозв'язок показників виявлявся за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена.

Результати дослідження. Одержані результати за методикою Г. Девіса, дозволили встановити, що у молодших підлітків 10–12 років переважає рівень розвитку креативності як якості особистості нижче середнього (10 років – $X_{cp}=10,52$, 11 років – $X_{cp}=10,6$, 12 років – $X_{cp}=11,2$). Так, серед 10-річних підлітків 66 % досліджуваних мають низький рівень, 34 % досліджуваних мають середній рівень розвитку; серед 11-річних підлітків 64 % досліджуваних мають низький рівень, у 36 % досліджуваних – середній рівень розвитку; серед 12-річних 52 % досліджуваних мають низький рівень, середній рівень розвитку мають 40 % досліджуваних, високий рівень розвитку мають 8 % досліджуваних. А також виявлено, що рівень розвитку креативності зростає протягом досліджуваного віку на рівні X_{cp} . Це підтверджено наявністю статистично значущих відмінностей між показниками у молодших підлітків 10 та 12 років ($U=1005$ при $p<0,05$). Такі результати пов'язані з особливостями кризового періоду означеного віку. А саме з розвитком самооцінки. Як відмічає С. Рубінштейн, особливостями розвитку самосвідомості підлітків є набуття самооцінкою духовних, ідеологічних масштабів. В результаті підліток самовизначається як особистість на більш високому рівні (Рубінштейн, 2000).

Вивчено особливості розподілу структурних компонентів креативності у молодших підлітків (за методикою П. Торренса) та визначено, що на першому місці стоїть показник продуктивності висунення візуальних гіпотез (10 років $X_{cp}=0,57$, 11 років $X_{cp}=0,65$, 12 років $X_{cp}=0,81$), на другому місці – конструктивна активність (10 років $X_{cp}=1,65$, 11 років $X_{cp}=1,98$, 12 років $X_{cp}=2,0$), третім за результатами є вербальна оригінальність (10 років $X_{cp}=1,02$, 11 років $X_{cp}=1,47$, 12 років $X_{cp}=1,48$). На четвертому місці знаходиться візуальна оригінальність (10 років $X_{cp}=0,73$, 11 років $X_{cp}=0,76$, 12 років $X_{cp}=0,86$), найнижчі оцінки виявлені за показником категоріальної гнучкості (10 років $X_{cp}=0,40$, 11 років $X_{cp}=0,35$, 12 років $X_{cp}=0,35$). Такий розподіл структурних компонентів можна пояснити особливостями розвитку мисленнєвої сфери в підлітковому віці. Так, саме в підлітковому віці проявляється здатність оперувати гіпотезами при вирішенні інтелектуальних завдань, а також при рішенні нових задач підліток прагне використовувати різноманітні підходи до її вирішення, намагаючись знайти найбільш ефективний з них (Реан, 2002). За допомогою одержаних результатів було також виявлено, що оригінальність має середній рівень розвитку у представників досліджуваної групи. Це пов'язано з розвитком інтелектуальної сфери молодших підлітків. Адже саме у 12 років відбувається пік інтелектуального розвитку (за Я. Пономарьовим). І як зазначає Я. Пономарьов, творчий процес є результатом взаємодії різних рівнів інтелектуальної діяльності людини (Ільїн, 2012). Вчені також виділяють основні властивості інтелектуального розвитку в підлітковому віці: можливості прояву нестандартного підходу до вже відомих проблем; уміння включати приватні проблеми в більш загальні, родові; здатність поставити плідні питання навіть на основі погано сформульованих завдань (Подымов, 1999: 326]. Також, протягом досліджуваного вікового періоду відбувається зростання структурних компонентів креативності, що доведено наявністю значущих відмінностей за показниками продуктивності, конструктивної активності, візуальної оригінальності за критерієм Манна-Уїтні ($U=817$, $U=901$, $U=892$ при $p<0,01$).

Досліджено рівень розвитку вербальної креативності у молодших підлітків та встановлено (за методикою С. Медника), що найбільш розвинутий такий структурний компонент як вербальна продуктивність (10 років $X_{cp}=0,70$, 11 років $X_{cp}=0,87$, 12 років $X_{cp}=0,81$), середні оцінки виявлені за показником вербальної оригінальності (10 років $X_{cp}=0,42$, 11 років $X_{cp}=0,49$, 12 років $X_{cp}=0,38$) та нижче середнього результати за показником унікальності (10 років $X_{cp}=0,35$, 11 років $X_{cp}=0,37$, 12 років $X_{cp}=0,28$). Такі результати пов'язані із чутливістю підліткового віку до розвитку креативності. Тобто, при формуванні почуття дорослості, яке відбувається саме в підлітковому віці, дитина прагне виділитися серед однолітків, що призводить до продукування значної кількості різноманітних ідей та асоціацій, тому показник продуктивності має вище середнього рівень розвитку. Середні результати за показниками оригінальності та унікальності пов'язані з особливостями спілкування та поведінки в означеному віковому періоді.

Вивчено індивідуально-особистісні характеристики у молодших підлітків 10–12 років та встановлено, що у 10-річних найбільш вираженими є показники сміливості (шкала VII), практичності (шкала VIII), оптимізму (шкала IX), у 11-річних підлітків – сумлінності (шкала VI), практичності (шкала VIII), оптимізму (шкала IX), а у 12-річних підлітків найбільш вираженими є сміливість (шкала VII) та практичність (шкала VIII). Найменш вираженими виявились такі індивідуально-особистісні якості у 10-річних підлітків як впевненість

у собі (шкала II), емоційна стійкість (шкала III), незалежність (шкала IV), сумлінність (шкала VI), самоконтроль (шкала X), у 11-річних підлітків – впевненість у собі (шкала II), незалежність (шкала IV), розсудливість (шкала V), у 12-річних підлітків – емоційна стійкість (шкала III), незалежність (шкала IV) та самоконтроль (шкала X). тобто, ми можемо стверджувати, що молодшим підліткам властиві такі якості як сміливість, рішучість, мрійливість, практичність та оптимізм, а також занижений настрій, схильність до ризику, безпечність та невміння контролювати свою поведінку.

Встановлено, що рівень тривожності у досліджуваних молодших підлітків має нормальний рівень (на рівні X_{cp}). Проте, виявлено, що є в усіх групах підлітків 10–12 років найбільш вираженою є шкала самооціночної тривожності ($X_{cp}=5,04$, $X_{cp}=5,52$, $X_{cp}=4,56$). Так, другою шкалою за рівнем значимості у досліджуваних 10 та 11 років є міжособистісна тривожність ($X_{cp}=4,84$, $X_{cp}=5,51$), а третьою – шкільна тривожність ($X_{cp}=4,12$, $X_{cp}=4,84$). Проте, у підлітків 12 років другою за значимістю виступає шкільна тривожність ($X_{cp}=4,56$), а третьою – міжособистісна тривожність ($X_{cp}=3,6$). Цю різницю також було підтверджено наявністю статистично значущих відмінностей в оцінках за показниками міжособистісної та загальної тривожності у досліджуваних 11 та 12 років ($U=906$, $U=958$ при $p<0,05$), 10 та 12 років ($U=832$, $U=1006$ при $p<0,05$), а саме, у досліджуваних підлітків 10–12 років відбувається зниження рівня міжособистісної тривожності та загальної тривожності.

Вивчено наявність психологічних бар'єрів в розвитку креативності у молодших підлітків за авторською методикою А. Массанова та Лю Яня. Виявлено, що серед досліджуваних молодших підлітків у 21 % є психологічні бар'єри в розвитку креативності, серед яких найбільш вираженими є невпевненість у собі, думка про свої обмежені можливості, не зацікавленість, страх зробити помилку, небажання ризикувати. А саме, у молодших підлітків 10 років найбільш вираженими є думка про свої обмежені можливості (35 %), невпевненість, (50 %). Такі результати можна пояснити як особливостями особистісного розвитку і даному віці, так і соціальним статусом сімей підлітків (це діти з неповних, багатодітних та малозабезпечених родин). У 11–12-річних підлітків найбільш вираженими є відповіді «це не цікаво мені» (45 %) та «не знаю, що мені більше подобається» (55 %), що пов'язано з особливостями сімейного виховання (діти з неповних, багатодітних та малозабезпечених сімей). За даними В. Дружиніна, Н. Хазратової, О. Тунік якраз особливості виховання в родині як простір формування особистості має значний вплив на розвиток креативності підлітка та формує його психологічні бар'єри (Дружинин, 2005).

Для визначення впливу особистісних рис та психологічних бар'єрів на рівень розвитку креативності у молодших підлітків 10–12 років нами був обрахований коефіцієнт кореляції Спірмена.

Встановлено, що перешкодою в розвитку креативності як риси особистості виступає мрійливість та не реалістичність, а також шкільна та загальна тривожність у підлітків 10 років, про що свідчить наявність значущого зворотного зв'язку між означеними показниками ($r=-0,33$, $r=-0,31$, $r=-0,32$, $p<0,05$). Також, перешкодами в розвитку структурних компонентів вербальної креативності у молодших підлітків виступають розсудливість та сумлінність ($r=-0,30$, $r=-0,23$, $r=-0,41$, $p<0,05$).

В роботах 11-річних підлітків виявлено значущий зворотний зв'язок між креативністю як якістю особистості та сумлінністю ($r=-0,42$, $p<0,01$), непрактичністю ($r=-0,39$, $p<0,05$), тобто перешкодою в розвитку креативності як якості особистості є такі риси як сумлінність та непрактичність, а також мрійливість. Також, перешкодами в розвитку креативності як якості особистості у 11-річних підлітків виступають шкільна тривожність ($r=-0,40$, $p<0,05$), самооціночна тривожність ($r=-0,36$, $p<0,05$), міжособистісна тривожність ($r=-0,30$, $p<0,05$), загальна тривожність ($r=-0,37$, $p<0,05$), високий рівень наявності психологічних бар'єрів ($r=-0,35$, $p<0,05$).

У підлітків 12 років перешкодами в розвитку вербальної креативності виступає емоційна збудливість ($r=-0,49$, $r=-0,38$, $p<0,01$), а для креативності як якості особистості – розсудливість ($r=-0,29$, $p<0,05$). Отже, для 12-річних підлітків бар'єрами в розвитку креативності є психічні стани виникнення яких, у відповідних ситуаціях, провокують такі властивості особистості як емоційна нестійкість, розсудливість, інтроверсія, невпевненість у собі, песимізм.

Отже, перешкодами в розвитку креативності та її структурних компонентів у молодших підлітків 10–12 років є розсудливість, сумлінність, невпевненість у собі, сором'язливість, емоційна збудливість, загальна та шкільна тривожність (на рівні $p<0,01$, $p<0,05$). Саме на розвиток креативності, за даними науковців, значний вплив мають оточуючі (Ильин, 2012). Т. Amabile доводить, що незначний вплив оточуючих може перешкоджати прояву креативності (Amabile, 1988). Тобто, задалегідь визначена винагорода, ліміт часу, вказівок, змагання, обмеження вибору способів дії або матеріалів виступають причиною виникнення психічного стану, що перешкоджає прояву креативності особистості. Такі стани і є психологічними бар'єрами.

Психологи вказують, що творчі здібності повинні не розвиватися, а вивільнятися, тобто перешкодами на шляху самовираження, прояву творчого потенціалу виступають психологічні бар'єри. Ці бар'єри впливають на прояв креативності, будь то нестандартне рішення задачі, наукове відкриття, продукт художньої творчості або оригінальний спосіб комунікації. Але бар'єри креативності можуть породжуватися як особистісними (внутрішніми), так і ситуативними (зовнішніми, середовищними) чинниками.

Зворотні зв'язки виявлені між всіма показниками креативності та рівнем вираженості психологічних бар'єрів у молодших підлітків. Саме такі перешкоди як критика, конкуренція, дефіцит часу або інших ресурсів, ситуація жорсткої оцінки спричиняють виникнення психологічних бар'єрів в розвитку креативності

молодших підлітків 10–12 років. Тобто, розвитку креативності у досліджуваних молодших підлітків 10–12 років заважають психологічні бар'єри які базуються на особистісних факторах.

Висновки. Встановлено, що у молодших підлітків 10–12 років переважає середній рівень розвитку креативності як якості особистості; рівень розвитку вербальної та візуальної креативності у молодших підлітків також має середній та нижче середнього рівня розвитку. Розподіл структурних компонентів візуальної креативності в роботах досліджуваних наступний: на першому місці стоїть показник візуальної продуктивності, на другому місці – конструктивна активність, третім за результатами є вербальна оригінальність, четвертим за результатами – візуальна оригінальність, останньою є категоріальна гнучкість. Розподіл структурних компонентів вербальної креативності у досліджуваних наступний: на першому місці – вербальна продуктивність, на другому місці – вербальна оригінальність, останньою є унікальність. Доведено, що протягом досліджуваного віку відбувається зростання показників креативності (при $p < 0,05$).

Вивчено індивідуально-психологічні характеристики молодших підлітків. Так, у 10-річних найбільш вираженими є показники сміливість, практичність, оптимізм, найнижчі результати виявлені за показниками впевненість у собі, емоційна стійкість, незалежність, сумлінність, самоконтроль. У 11-річних досліджуваних найбільш вираженими є показники сумлінності, практичності, оптимізму, низькі значення за показниками впевненості у собі, незалежності, розсудливості. У 12-річних досліджуваних найбільш вираженими показниками є сміливість та практичність, достатньо низькі значення за показниками емоційної стійкості, незалежності та самоконтролю. Також, у досліджуваних молодших підлітків 10–12 років переважає нормальний рівень тривожності за всіма показниками, проте, найбільш вираженою є самооціночна тривожність.

Молодші підлітки 10–12 років мають психологічні бар'єри в розвитку креативності, серед яких найбільш вираженими є не впевненість у собі, переконання про обмеженість своїх можливостей, не зацікавленість в творчій діяльності, страх зробити помилку, небажання ризикувати.

Доведено, що рівень вираженості психологічних бар'єрів впливає на рівень розвитку креативності в молодшому підлітковому віці. Саме такі перешкоди як критика, конкуренція, дефіцит часу або інших ресурсів, ситуація жорсткої оцінки спричиняють виникнення психологічних бар'єрів в розвитку креативності молодших підлітків 10–12 років.

Список використаних джерел:

1. Бурганова И. Ф. Психологические барьеры в интеллектуальном творчестве : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 Общая психология, история психологии. Казань, 1999. URL: <http://www.disscat.com/content/psikhologicheskie-barery-v-intellektualnom-tvorchestve>
2. Грись А. М. Психологічні бар'єри студентів у процесі їх підготовки до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : [зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка]. Т. XVI. Ч. 2. К. : Гнозис, 2014. С. 289–298.
3. Дружинин В. Н. Психология творчества. *Психологический журнал*. Т. 26, № 5. 2005. С. 101–109.
4. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. СПб. : Питер, 2012. 434 с.
5. Подымов Н. А. Психологические барьеры в профессиональной деятельности учителя : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология». М., 1999. 39 с.
6. Психология человека от рождения до смерти / Под общей редакцией А. А. Реана. СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Издательство «Питер», 2000. 712 с.
8. Шакуров Р. Х. Психология: контуры новой научной теории. *Novitas*, вып. 4, Психология. Казань, 1998. С. 4–12.
9. Яничева Т. Г., Новикова В. А. Креативность: социально-психологический аспект. *Петербургский психологический журнал*, 2015. С. 13.
10. Amabile T. M. A model of creativity and innovation in organizations. *Research in Organizational behavior*, 1988, 10, p. 123–167.
11. Lozhkin G., Volyniuk N. (2008). Ways of overcoming psychological barriers. *International journal of psychology*. Volume 43. Issue 3–4. P. 323–323.

References:

1. Burganova, I. F. (1999). *Psikhologicheskie bar'ery v intellektual'nom tvorchestve* [Psychological barriers in intellectual creativity] : avtoref. dis spec. 19.00.01. – obshhaja psikhologija, istorija psikhologii. Kazan', 19 p. [in Russian]
2. Hryś, A. M. *Psyhholohichni bariery studentiv u protsesi yikh pidhotovky do roboty z sotsialno dezadaptovanyimi nepovnoolitnimi* [Psychological barriers of students in the process of their preparation for work with socially maladapted minors]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psyhholohii* : [zb. nauk. prats Instytutu psyhholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka]. T. KhVI. Ch. 2. K. : Hnozys, 2014. S. 289–298. [in Ukraine]
3. Druzhinin, V. N. (2005). *Psikhologija tvorchestva* [Psychology of creativity]. *Psikhologicheskij zhurnal*. T. 26, № 5. P. 101–109. [in Russian]
4. Il'in, E. P. (2012). *Psikhologija tvorchestva, kreativnosti, odarennosti* [Psychology of creativity, creativity, giftedness]. SPb. : Piter. 434 p. [in Russian]
5. Podymov, N. A. (1999). *Psikhologicheskie bar'ery v professional'noj dejatel'nosti uchitelja* [Psychological barriers in the professional activity of a teacher] : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni d-ra psihol. nauk: spec. 19.00.07 "Pedagogicheskaja psikhologija". M. 39 p. [in Russian]

6. Psihologija cheloveka ot rozhdenija do smerti (2002). [Human psychology from birth to death]. Pod obshej redakciej A. A. Reana. SPb. : prajm-EVROZNAK. 656 p. [in Russian]
7. Rubinshtejn, S. L. (2000). Osnovy obshhej psihologii [Fundamentals of general psychology]. SPb : Izdatel'stvo "Piter". 712 p. [in Russian]
8. Shakurov, R. H. (1998). Psihologija: kontury novej nauchnoj teorii [Psychology: the contours of a new scientific theory]. Novitas, vyp. 4, Psihologija, Kazan'. P. 4–12. [in Russian]
9. Janicheva, T. G., Novikova, V. A. (2015). Kreativnost': social'nopsihologicheskij aspekt [Creativity: a socio-psychological aspect]. Peterburgskij psihologicheskij zhurnal, 13 p. [in Russian]
10. Amabile, T. M. A model of creativity and innovation in organizations. *Research in Organizational behavior*, 1988, 10, p. 123–167.
11. Lozhkin, G., Volyanyuk, N. (2008). Ways of overcoming psychological barriers. *International journal of psychology*. Volume 43. Issue 3–4. P. 323–323.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.36>

KOMUNIKACJA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO UKRAINY W WARUNKACH WOJNY

Anastasiia Mishchenko

aspirantka Katedry Politologii Wydziału Socjologii i Zarządzania

Zaporoskiego Uniwersytetu Narodowego (Zaporoże, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3394-3841

natuttifrutti2101@gmail.com

Adnotacja. W artykule skupiono się na modelach realizacji strategicznej komunikacji władz lokalnych w zjednoczonych hromadach terytorialnych Ukrainy w czasie wojny. Podano, jak koncepcyjnie warto opracować strategiczną komunikację między samorządem a ludnością hromady. Koncentruje się na tym, jaka powinna być komunikacja w hromadach podczas wojny. Osobno rozważane są opcje komunikacji między organami samorządu terytorialnego i zjednoczonymi hromadami terytorialnymi na terytoriach pod tymczasową okupacją i na terytoriach kontrolowanych przez Ukrainę. Każda z tych opcji jest konkretyzowana zgodnie z istniejącymi scenariuszami działania władz i społeczności. Zaproponowano podstawy projektu informacyjno-edukacyjnego, którego celem jest pomoc w budowaniu skuteczniejszej komunikacji między władzą lokalną a społeczeństwem, przygotowanie władz i ludności do różnych opcji prowadzenia wojny, zapewniając w ten sposób przynajmniej minimalną gwarancję przetrwania w warunkach zagrożeń i okupacji.

Słowa kluczowe: komunikacja strategiczna, samorząd lokalny, decentralizacja, społeczność, wojna, stan wojenny, okupacja.

COMMUNICATIONS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE IN WAR CONDITIONS

Anastasiia Mishchenko

Postgraduate Student at the Department of Political Science

Social Sciences and Public Administration faculty

Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3394-3841

natuttifrutti2101@gmail.com

Abstract. The article focuses on models of implementation of strategic communication of local self-government bodies in united territorial communities of Ukraine during the war. It is considered how it is conceptually necessary to develop strategic communication between local self-government and the population of the community. Attention is focused on what communication in communities should be during the war. Communication options between local authorities and united territorial communities in the occupied and the controlled territory were separately considered. Each of the mentioned options is specified according to the existing scenarios of government and community activity. The principles of an informational and educational project are proposed. The project aims to help build more effective communication between the local government and the community, to prepare the government and the population for various versions of warfare, thereby providing at least a minimal guarantee of survival in conditions of threats and occupation.

Key words: strategic communications, local self-government, decentralization, community, war, martial law, occupation.

КОМУНІКАЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анастасія Міщенко

аспірантка кафедри політології факультету соціології та управління

Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3394-3841

natuttifrutti2101@gmail.com

Анотація. У статті зосереджена увага на моделях реалізації стратегічної комунікації органів місцевого самоврядування в об'єднаних територіальних громадах України під час війни. Розглянуто, як концептуально варто розробляти стратегічну комунікацію між місцевим самоврядуванням та населенням громади. Зосереджено увагу на тому, якою повинна бути комунікація в громадах під час війни. Окремо розглянуто варіанти комунікації між органами місцевого самоврядування та ОТГ на територіях, що знаходяться під тимчасовою окупацією та на підконтрольній Україні територіях. Кожен із вказаних варіантів конкретизовано ще за існуючими сценаріями діяльності влади та громади. Зaproponовано засади інформаційно-освітнього проекту, мета

якого – допомогти розбудувати більш ефективну комунікацію між місцевою владою та громадою, підготувати владу та населення до різних варіантів ведення війни, тим самим забезпечити хоч мінімальну гарантію на виживання в умовах загроз та окупації.

Ключові слова: стратегічні комунікації, місцеве самоврядування, децентралізація, громада, війна, військове положення, окупація.

Вступ. Актуальність теми статті обумовлена низкою факторів, адже, окрім повномасштабної збройної війни, відбувається ще потужна інформаційна війна, ворожа мета якої ускладнити, а то і взагалі знищити будь-які інформаційні кампанії з боку України для населення, що знаходиться під тимчасовою окупацією. Сучасні науковці зазначають, що саме інформаційна війна є одним з основних складників перемоги України у цій гібридній війні. Роботою на інформаційному полі займаються не лише військові журналісти, аналітики, інформаційні центри та центральна влада. Не менш вагому роль у формуванні думки та адекватного сприйняття подій, що відбуваються в громаді та області, відіграють і представники органів місцевого самоврядування. Саме вони в змозі донести актуальну інформацію до громад, яка буде розкривати саме особливості того, що відбувається на їх рідній малій батьківщині, як протистояти ворогу у разі окупації, або як та чим можна бути корисним, якщо громада знаходиться далеко від зони бойових дій. Тому дослідження особливостей комунікації між органами місцевого самоврядування та населенням громад в умовах воєнного стану є необхідним, бо тим самим ми досліджуємо, яким чином відбувається комунікація під час тимчасової окупації та як ефективніше вибудовувати стратегічну комунікацію в громадах на території, підконтрольній Україні, яка теж зазнала певних змін через військове положення.

Основна частина. Перед Україною у 2022 році постали нові виклики: боротьба з ворогом на полі бою, економічна криза, викликана військовими діями, питання безпеки та міжнародної політики, а також низка питань, що стосуються побудови ефективної комунікації з населенням. У першу чергу це стосується комунікації органів місцевого самоврядування України з громадою в умовах війни.

Так як в Україні відбулась реформа децентралізації і базовою одиницею управління стала громада, то основним завданням місцевого самоврядування в умовах війни є налагодження системи комунікації. На сьогодні побудова та розвиток комунікації залежить від того, де саме територіально знаходиться громада, а саме на підконтрольній території України або під тимчасовою окупацією. Саме в залежності від територіального фактору повинні вибудовуватися акценти з розвитку стратегічної комунікації.

Для загального розуміння варто знати базові складники побудови ефективної комунікаційної стратегії, якщо місцеве самоврядування не налагодило стратегічну комунікацію з громадою до війни, то під час війни є особлива необхідність для розбудови даного процесу. Перед побудовою стратегічної комунікації варто надати ґрунтовні відповіді на питання: що, для кого, як, та в яких умовах буде відбуватися комунікація в громаді. Під час розробки стратегій можуть виникнути ще й інші питання, які допоможуть розширити та конкретизувати особливості стратегії. Варто зазначити, що в деяких громадах існують певні стратегії комунікації, але слід врахувати, що, виходячи з того, що в країні триває війна, дані стратегії необхідно доповнити сучасними викликами, та методами реагування них місцевим самоврядуванням. Основна увага повинна бути привернута до побудови актуальних стратегічних цілей. Окрім традиційних цілей (напр., легітимізація місцевого самоврядування в громаді, підвищення соціальної та політичної активності, залучення до підприємницької діяльності) варто включити такі як: адаптація внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) в громаді, боротьба з пропагандою та фейками (це завдання повинно виконуватися як на загальнодержавному рівні, так і в ОТГ) та загальновійськова обізнаність громади під час військового стану.

Побудова стратегій повинна розпочинатися за ієрархічним принципом, а саме від розуміння основної місії стратегії до розробки адекватної оцінки ефективності. Отже, першочергово при розробці стратегії комунікації в громаді органи місцевого самоврядування повинні визначитися з місією, яка надає відповідь на питання – для чого/кого ми працюємо, та яке саме основне завдання даного органу. Наступним кроком є розробка візії, яка представляє собою бачення майбутнього. Вона відображає, що саме варто робити для досягнення бажаного майбутнього, а також акцентує увагу на характеристиках, які повинні мати органи місцевого самоврядування.

Не менш важливим складником виступають цінності, які є дороговказом для відповідної візії. Вони виступають основними принципами та засадами, які розкривають особливості досягнення цілей стратегії. Цінності демонструють колективні зобов'язання як органів влади, так і мешканців громади. Основним результатом вище зазначеного є стратегія, яка закріплює, що, коли та як треба робити для того, щоб виконати місію. Комунікаційна стратегія включає в себе аналіз середовища, ризики, перспективи та певний послідовний план діяльності. Побудова комунікаційної стратегії повинна ґрунтуватися на аналізі внутрішнього (будь-які зв'язки всередині громади) та зовнішнього (комунікація ОМС з мешканцями, громадськими активістами, бенефіціарами, ЗМІ, представниками влади різних рівнів та ін.) середовищ. Даний аналіз робиться за допомогою SWOT, PEST, TOWS аналізів, які допомагають більш детально розробити план стратегічної комунікації громади, враховуючи усі можливі фактори впливу розвитку стратегії. Не менш важливим кроком є аналіз можливих сценаріїв розвитку комунікаційної стратегії, а саме їх здатності трансформуватися до різного роду випадків, наприклад ефективно продовжувати стратегічну комунікацію під час війни в країні. Для того, щоб основна ідейна лінія стратегічної комунікації ефективно з'єднувала місцеву владу та населення, варто розуміти об'єктивні потреби громади, сучасні виклики в інформаційному полі країни, та бути мобільним, а саме адаптуватися та змінюватися відповідно до обставин (ЦПК, 2022; Куропась, 2020).

Розглянемо більш детально ситуації з комунікацією між органами місцевого самоврядування та населенням, що склалися на тимчасово окупованих територіях. Під тимчасовою окупацією перебувають частини Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Харківської, Херсонської областей. В деяких окупованих громадах відбуваються активні бойові дії, деякі є тилловими для ворога, в яких відбувається «тихий терор» місцевого населення. Але, незважаючи на те, що люди активно намагаються виїхати на підконтрольну Україні територію, певна частина населення чекає на деокупацію та повернення українського прапора вдома. Відповідно, те населення, що залишилося без традиційних благ українського життя, стало об'єктом анти-української окупаційної пропаганди. Так як з самого початку окупації відбувався тиск на легітимні органи місцевого самоврядування громад, відповідно, комунікація між місцевою владою та населенням окупованих громад стала справжнім викликом для обох сторін. Під час перебігу військової окупації ми спостерігаємо декілька варіантів розвитку комунікації між владою та населенням. Один із найпоширеніших варіантів комунікації реалізується тоді, коли представники органів місцевого самоврядування виїхали на підконтрольну територію України та продовжують підтримувати зв'язок з громадою. Така комунікація відбувається завдяки інформаційним каналам, де голови громад або представники депутатського корпусу чи виконкому розповідають про перебіг справ, проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо запобігання поширенню фейків з боку окупаційної влади. Також намагаються доправити гуманітарну допомогу до громади та допомогти в питанні евакуації на підконтрольну Україні територію.

Альтернативою даному варіанту є ситуація, коли голова громади та представники органів місцевого самоврядування з початку окупації залишилися на території громади і продовжують виконувати свої обов'язки. В обох варіантах засобами інформування є офіційний український сайт громади (якщо його не заблокували окупаційні кібервійська) або інформаційні канали громади в соціальних мережах або месенджерах. Інформування відбувається на постійній або на періодичній основі. Мешканцям розповідають про поставлені виклики та задачі, що було зроблено органом місцевого самоврядування за певний період, розповідається про актуальні події, а саме: які вимоги ставили російська війська, яка була завдана шкода та існуючі ризики. Вказаний варіант (місцева влада не евакуювалася і залишилась працювати згідно до норм українського законодавства в умовах окупації) є можливим за умови, коли життю представників органів місцевого самоврядування та їх сім'ям нічого не загрожує. Така модель розвивається в тих громадах, які не є цікавими для російської пропаганди, тому не є інформаційно привабливими для окупантів, які орієнтовані на поступове встановлення колаборантської влади (Мищенко, 2022).

Наступним та неприйнятним варіантом є той випадок, коли комунікація представників місцевої влади з громадою відсутня внаслідок того, що голова громади, його заступники й депутатський корпус та старости населених пунктів евакуювалися на безпечну територію та взагалі не виходять на зв'язок з громадою. У такому випадку громада залишається без об'єктивної інформації щодо перебігу військових дій в країні, тим самим утворюється вільний простір для поширення дезінформації та утворення окупаційного інформаційного вакууму (Мищенко, 2022).

У таких випадках допомагають або волонтери, або активні громадяни, які здатні взяти на себе зобов'язання щодо інформатизації та допомоги населенню громади. Після деокупації громад, в яких під час окупації сталася така ситуація, однією з основних цілей мешканців громади буде не допустити до влади тих людей, які покинули громаду та залишили її населення напризволяще.

Не менш жахливим варіантом є той, коли окупанти викрадають голів громад або інших представників місцевого самоврядування ОТГ. Таким чином будь-який варіант комунікації зводиться до нуля. Місцева влада приходить в дезорганізований стан, усувається самопроголошеною окупаційною та колаборантською владою, і тим самим громада залишається без будь-яких ознак легітимної та легальної місцевої влади. Такий варіант простежується в особливо активних громадах, які на початку окупації чинили активний супротив на чолі з головою громади. Звісно, є випадки, коли голову громади повертають з окупаційного полону і він продовжує виконувати свої обов'язки вже з іншого, більш безпечного для його життя місця. А є випадки, де голови громад невідомо ще скільки часу будуть в полоні, і тому проявів владної діяльності з боку українського самоврядування в громаді не відбувається (Мищенко, 2022; Баштанська ОТГ, 2019).

Є й інша модель комунікації, коли голови з самого початку окупації переходять на бік окупантів, тим самим стають колаборантами і закликають мешканців громади не робити супротив. Така модель комунікації, вважаємо, теж не є прийнятною, тому що така діяльність як мінімум суперечить Конституції України та іншим Законам України, які розкривають майбутню долю зрадників. Подальша доля громадян в таких громадах залежить від власних настанов самоідентифікації та розуміння подальшої долі у часи, коли територія буде деокупована. Проукраїнська комунікація з населенням повинна стати першочерговим завданням для небайдужих мешканців громади для того, щоб об'єктивно розуміти, що відбувається в громаді, та тримати зв'язок з обласною військово-цивільною адміністрацією. Комунікація з громадою є дуже важливою у таких випадках, оскільки окупаційні війська мають широкий арсенал пропагандистських методів перекручування фактів, які здатні трансформувати думку населення не на користь української сторони (Мищенко, 2022).

Не менш важливим є розвиток стратегічної комунікації у тих громадах, які далекі від військових подій, але повномасштабна війна тим чи іншим чином теж вплинула на особливості інформування населення. В неокупованих громадах значно легше налагодити стратегічну комунікацію між органом місцевого самоврядування та громадою. Але варто враховувати як загальні базові складники стратегічної комунікації, так і ті корективи, які принесла війна в країні.

Отже, розглянемо більш детально, як реалізовується стратегічна комунікація в ОТГ, які знаходяться на підконтрольній Україні території під час воєнного стану. Особливо актуальними лініями стратегічної комунікації в громадах стали: інформування щодо військових подій в області (якщо область частково окупована), в регіоні, та в цілому в країні; боротьба з фейками та російською пропагандою, які націлені на дискредитацію політичного керівництва країни та усіх збройних сил України; налагодження комунікації з ВПО, що оселилися в громаді.

Щодо інформування мешканців громад відносно військових подій, то на початку війни відчувалась певна неорганізованість у поданні інформації, не було єдиного формату бачення у висвітлювання фактів широкому загалу як з боку центральної, так і місцевої влади. Представники місцевого самоврядування, особливо у прифронтових зонах, часто могли надати інформацію, яка з позицій військового бачення не повинна була висвітлюватися для цивільних з тих чи інших причин. Або навпаки, суспільство актуалізувало питання до місцевих органів влади з низки питань, що стосуються саме військових подій в країні (сигнали повітряної тривоги, наявність бомбосховищ, контроль за цінами на харчові продукти, питання бензину тощо), а відповіді на них були або взагалі відсутні, або носили формальний характер. Отже бачимо, що органи місцевого самоврядування на початку повномасштабної війни в Україні не були готові до проведення відповідної інформаційної кампанії, а стратегічна комунікація з питань, що тим чи іншим чином пов'язані з військовими подіями, вибудовувалася вже під час війни.

Наступним актуальним напрямком є налагодження комунікації органів місцевого самоврядування з ВПО. Так як більшість ВПО знаходяться у стресовому стані внаслідок вимушеного полишення домівок через активні бойові дії або через «тихий» окупаційний терор, варто розуміти, що комунікація повинна відбуватися достатньо делікатно. Побудова комунікаційної стратегії громад з ВПО повинна обговорюватися зі спеціалістами (психологи, соціальні працівники) з врахуванням усіх можливих нюансів, що можуть виникнути з даною категорією населення.

Доцільно виділити два основні вектори комунікації місцевого самоврядування з ВПО, це: 1) надання першочергового та необхідного для облаштування життя в громаді та 2) нейтралізація конфліктів між місцевими жителями громад та ВПО (дана тенденція відбувається на західній території України). Щодо облаштування життя ВПО в нових умовах, то питання комунікації з ВПО розділили з місцевим самоврядуванням волонтери благодійних та громадських організацій. Державні інституції та органи місцевого самоврядування в більшості випадків у перші тижні війни виявились не підготовленими для зустрічі та допомоги ВПО (Укрінформ, 2022). У цьому випадку активно були залучені як волонтерські організації, так і міжнародні партнери, які допомагали місцевій владі з потоками біженців. Звісно, з часом органи місцевого самоврядування змогли вибудувати канали комунікації з біженцями та забезпечувати мінімальні потреби ВПО. Швидкість та якість налагодження комунікації залежить саме від відкритості органів місцевого самоврядування до сприйняття критики та здатності швидко реагувати на ті чи інші проблеми (отримання статусу ВПО, низка питань щодо отримання гуманітарної допомоги, надання тимчасового житла для ВПО, грошові виплати).

На допомогу органам місцевого самоврядування для зворотної комунікації ставали місцеві інформаційні канали в соціальних мережах та месенджерах; саме завдяки таким каналам інформація від ВПО ставала більш публічною, що, в свою чергу, пришвидшувало процес вирішення питань. У питанні щодо нейтралізації конфліктів між місцевими та ВПО місцеве самоврядування повинно провести інформаційну роботу з кожною категорією населення окремо та пояснити, наскільки негативно впливає конфліктна ситуація, що виникла, на внутрішній стан громад. Звісно, повністю уникнути конфліктів неможливо, але роботи з попередження та нейтралізації конфліктів повинні бути проведені. Вважаємо, що інформаційні кампанії по уникненню конфліктів між представниками різних регіонів України повинні реалізовуватися не лише органами місцевого самоврядування, але й на державному рівні. Причини конфлікту можуть бути різні, але усім варто розуміти, що сьогодні в країні триває війна, і зусилля кожного повинні бути спрямовані на перемогу України.

Таким чином бачимо, що органи місцевого самоврядування, незважаючи на той факт, що в країні 8 років тривала війна на Донбасі, не були готові до початку повномасштабної війни. Непідготовленість стосувалась як матеріальної сфери, так й інформаційної. Будь-яку громаду країни, не дивлячись, в якій частині України вона розташована, так чи інакше спіткало проблемне питання налагодження комунікації під час воєнного стану. Тому актуальними на сьогодні є більш детальна розробка стратегії комунікації в умовах війни, удосконалення тих механізмів, які функціонують зараз, та розробка й аналіз усіх можливих сценаріїв, які можуть бути в громаді під час війни. Актуальними питаннями залишаються своєчасне інформування громади про повітряну тривогу, артобстріл, найближчі безпечні укриття, та роз'яснювальна робота щодо подальших дій у разі обстрілу громади. Не менш важливим є своєчасне інформування про необхідність евакуюватися з небезпечної для життя громади. Місцева влада та громадяни повинні усвідомлювати рівень загрози як в громаді, так і в країні в цілому, знати та чітко знати, що варто робити у разі екстрених випадків на декілька кроків наперед. Тому органам місцевого самоврядування варто розробити інформаційні дорожівкази щодо подальших дій у разі загострення військової ситуації, а для небайдужих громадян проводити сумісно з волонтерськими, благодійними та міжнародними організаціями освітні проекти, метою яких буде комплексне навчання щодо того, як жити в умовах війни.

На нашу думку, таке навчання повинно включати: вміння надавати першу медичну допомогу, також психологічну допомогу як собі так і іншим (особливо вразливим категоріям населення), розпізнавати фейки, мати базові знання про військову зброю, можливо, також розуміння медіаторних технологій,

наприклад, як вести себе, якщо зустрівся з окупантом та ін. Особливо важливим вважаємо реалізувати дані освітні напрямки в областях, що межують з країнами, які здатні напасти. Вважаємо, що після деокупації тих територій України, які знаходяться під тимчасовою окупацією, особливо важливо налагодити саме цю лінію стратегічної комунікації, бо, як демонструє практика, ворог є дуже підступним та може нанести удар у будь-який час.

Висновки. Під час запровадження воєнного стану абсолютна більшість громад в Україні виявилась не готовою до повномасштабної російсько-української війни. Перші дні та тижні війни в громадах проводилась слабка комунікація щодо військового положення в цілому та розуміння того, що варто чи не варто робити мешканцям громад. Більшість комунікацій йшла або від центрального керівництва країни, або завдяки небайдужим громадянам або громадським організаціям, які могли допомогти подолати панічні настрої та пояснити населенню, як діяти. Лише згодом органи місцевого самоврядування змогли налагодити стратегічну комунікацію з населенням громади щодо питань, які актуалізувалися під час воєнного стану. Не своєчасна реакція на виклик сучасності продемонструвала неготовність органів місцевого самоврядування до початку повномасштабної війни. На сьогодні існує два основні сценарії комунікації місцевої влади з громадою, що залежать від умов, у яких опинилася громада: 1) громада знаходиться під тимчасовою окупацією та 2) громада на підконтрольній території України. Кожен з цих варіантів, як ми зазначали, має свої особливості та складнощі, які вимагають професійності, уваги та доопрацювання для більшої ефективності комунікаційної стратегії. Було запропоновано розробити спеціальні освітні проекти, які б допомогли як громаді, так і органам місцевого самоврядування більш ефективно налагоджувати комунікацію в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Влада громад має налагоджувати комунікацію між переселенцями і місцевими жителями – U-LEAD. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3531661-vlada-gromad-mae-nalagodzuvati-komunikaciju-miz-pereselencami-i-miscevimi-zitelami-ulead.html> (дата звернення: 04.08.2022).
2. Картки: що таке стратегічна комунікація і кому вона потрібна. URL: <https://cpc.com.ua/articles/kartki-scho-take-strategichna-komunikaciya-i-komu-vona-potribna> (дата звернення: 04.08.2022).
3. Комунікаційна стратегія Баштанської ОТГ на 2019–2026 рр. URL: <https://bashtanskaotg.gov.ua/storage/documents/attachments/b047350e4f74d409c0914609a46dc728.pdf> (дата звернення: 05.08.2022).
4. Куропась І. Комунікаційна стратегія громади: тренд чи необхідність? URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/59429/> (дата звернення: 08.08.2022).
5. Міщенко А. С. Особливості комунікації органів місцевого самоврядування з населенням об'єднаних територіальних громад, що знаходяться під тимчасовою окупацією. *Матеріали XII Міжнародної наукової конференції «Соціально-економічне прогнозування та проектування майбутнього: зміни глобальної безпеки як виклик миротворенню та медіації»*. Запоріжжя : КСК-Альянс. 2022. С. 79–81.

References:

1. Ukrinform (2022). Vlada hromad maie nalagodzhuvaty komunikatsiiu mizh pereselentsiamy i mistsevymy zhyteliamy – U-LEAD [Community authorities should establish communication between immigrants and local residents – U-LEAD]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3531661-vlada-gromad-mae-nalagodzuvati-komunikaciju-miz-pereselencami-i-miscevimi-zitelami-ulead.html> (accessed: 04.08.2022).
2. Center for political consulting (2020). Kartky: shcho take stratehichna komunikatsiia i komu vona potribna [Cards: what is strategic communication and who needs it]. Retrieved from: <https://cpc.com.ua/articles/kartki-scho-take-strategichna-komunikaciya-i-komu-vona-potribna> (accessed: 04.08.2022).
3. Bashtanska OTG (2019). Komunikatsiina stratehiia Bashtanskoj OTH na 2019–2026 rr. [Communication strategy of Bashtanska OTG for 2019–2026]. Retrieved from: <https://bashtanskaotg.gov.ua/storage/documents/attachments/b047350e4f74d409c0914609a46dc728.pdf> (accessed 05.08.2022).
4. Kuropas, I. (2020). Komunikatsiina stratehiia hromady: trend chy neobkhdnist? [Community communication strategy: trend or necessity?]. Retrieved from: <https://gurt.org.ua/news/informator/59429/> (accessed 08.08.2022).
5. Mishchenko, A. S. (2022). Osoblyvosti komunikatsii orhaniv mistsevoho samovriadvannia z naseleнням obiednanykh terytorialnykh hromad, shcho znakhodiatsia pid tymchasovoiu okupatsiieiu [Peculiarities of communication between local self-government bodies and the population of united territorial communities under temporary occupation]. *Materialy XII Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii “Sotsialne prohnozuvannia ta proektuvannia maibutnoho: zminy hlobalnoi bezpeky yak vyklyk myrotvorenniu ta mediatsii”*. Zaporizhzhia : KSK-Alians. S. 79–81.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.37>

CHARAKTERYSTYKA CZYNNIKÓW BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO INSTYTUCJI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

Tetyana Panyuk

*kandydat nauk ekonomicznych, docent, profesor Wydziału Teorii Ekonomicznej
Rówieńskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego (Równe, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-2494-6111

panjuk@ukr.net

Ivan Zyma

*kandydat nauk medycznych, doktor nauk w zakresie administracji publicznej,
docent, Zasłużony Lekarz Ukrainy, Akademik Międzynarodowej Akademii Kadrowej
(Równe, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-5063-949X

Adnotacja. Na podstawie badań czynników bezpieczeństwa ekonomicznego uczelni wyższych w Ukrainie, przeprowadzono systematyzację wskaźników charakteryzujących efektywność funkcjonowania systemu szkół wyższych. Okazało się, że głównym wskaźnikiem, od którego zależy stan innych wskaźników, są wydatki ogólnego funduszu budżetu państwa. Przeprowadzono analizę jego wydatków i przedstawiono kwotę spadku w 2022 r. w porównaniu z 2021 r. Udowodniono, że na efektywność funkcjonowania szkół wyższych wpływają czynniki środowiska zewnętrznego i wewnętrznego. Szczegółowo scharakteryzowano czynniki bezpieczeństwa ekonomicznego, wpływające na skuteczność działań instytucji szkolnictwa wyższego, które są bezpośrednie i pośrednie. Wyróżniono cztery grupy czynników charakteryzujących zakres zarządzania systemem szkół wyższych w kontekście jego wsparcia finansowego i organizacyjnego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekonomiczne instytucji szkolnictwa wyższego, instytucje szkolnictwa wyższego, wskaźniki efektywności, wydatki, czynniki, bezpieczeństwo ekonomiczne, czynniki bezpośrednie, czynniki pośrednie.

CHARACTERISTICS OF FACTORS OF ECONOMIC SECURITY OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Tetyana Panyuk

*PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economic Theory,
Rivne State University of Humanitarian (Rivne, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-2494-6111

panjuk@ukr.net

Ivan Zyma

*Candidate of Medical Sciences, Doctor of Science in Public Administration, Docent,
Merited Doctor of Ukraine, Honorary Professor of Academie Huspol (Rivne, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-5063-949X

Abstract. Based on the study of the factors of economic security of higher education institutions in Ukraine, a systematization of indicators characterizing the effectiveness of the functioning of the system of higher education institutions was carried out. It was found that the main indicator on which the state of other indicators depends is the expenditure of the general fund of the state budget. An analysis of its expenses was carried out and the amount of reduction in 2022 compared to 2021 was presented. It has been proven that the effectiveness of the functioning of higher education institutions is influenced by factors of the external and internal environment. Factors of economic security that affect the effectiveness of higher education institutions, which are direct and indirect, are characterized in detail. Four groups of factors characterizing the sphere of management of the system of higher education institutions in the context of its financial and organizational support are distinguished.

Key words: economic security of institutions of higher education, institutions of higher education, performance indicators, expenses, factors, economic security, direct factors, indirect factors.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Тетяна Панюк

*кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економічної теорії
Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-2494-6111

panjuk@ukr.net

Іван Зима

*кандидат медичних наук, доктор наук з державного управління, доцент,
заслужений лікар України, академік Міжнародної кадрової академії
(Рівне, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-5063-949X

Анотація. На основі дослідження чинників економічної безпеки закладів вищої освіти в Україні, здійснено систематизацію показників, що характеризують ефективність функціонування системи закладів вищої освіти. З'ясовано, що основним показником від якого залежить стан інших показників – є видатки загального фонду державного бюджету. Проведений аналіз його видатків та представлена сума зменшення у 2022 році порівняно з 2021 роком. Доведено, що на ефективність функціонування закладів вищої освіти впливають чинники зовнішнього та внутрішнього середовища. Детально охарактеризовані чинники економічної безпеки які впливають на ефективність діяльності закладів вищої освіти які є прямими та непрямими. Виділено чотири групи чинників, що характеризують сферу управління системою закладів вищої освіти у контексті її фінансового та організаційного забезпечення.

Ключові слова: економічна безпека закладів вищої освіти, заклади вищої освіти, показники ефективності, видатки, чинники, економічна безпека, прямі чинники, непрямі чинники.

Вступ. Стрімкому розвитку економічної безпеки та соціальної відповідальності закладів вищої освіти (ЗВО) на початку XXI ст. сприяли кілька факторів: глобальне усвідомлення важливості вищої освіти і зростання ролі ЗВО у процесах соціально-економічного розвитку; вироблення і ухвалення на загальноєвропейському та міжнародному рівнях низки документів, що спонукають держави і ЗВО до впровадження соціальної відповідальності; поширення практик корпоративної соціальної відповідальності висококонтурного приватного сектору в університетському середовищі.

Конкурентна боротьба, а саме університетське лідерство внаслідок глобалізаційних процесів, отримання закордонного досвіду та зміни в свідомості молоді призвели до зміни моделі вищої освіти. Сучасні заклади вищої освіти (ЗВО) виступають драйверами соціально-економічного розвитку територіальної громади чи регіону, промислової галузі чи соціально-гуманітарної сфери, генераторами новітніх технологій чи інноваційних технічних рішень використовуючи практичний досвід. Сучасні університети виконують роль посередника між внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами які здатні запропонувати різні соціально-економічні та політичні рішення, а саме: рішення для розв'язання економічної кризи, пом'якшення напруги між соцієтнічними групами, надання психологічної реабілітації та інше.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку глобалізаційних процесів вища освіта виконує важливу роль та має суттєве значення для забезпечення економічного розвитку на макро та мега рівнях. Проте, зважаючи на недостатнє фінансування з боку держави та інвестування вітчизняної освіти, у цій сфері відбувається збільшення несприятливих тенденцій під негативним впливом низки чинників, дія яких призводить до погіршення якості вітчизняної вищої освіти і у результаті до зниження її конкурентоспроможності та рівня економічної безпеки системи ЗВО, що потребує розроблення та реалізації заходів управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дослідження, формування та управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти та групи чинники які впливають на діяльність ЗВО досліджують у своїх працях С. В. Бреус (Бреус С., 2019), Т. В. Терентьева, М. Н. Кулакова (Терентьева Т.; Кулакова М., 2012), В. В. Гірняк, Н. І. Козьмук, О. В. Лук'янська (Гірняк В.; Козьмук Н.; Лук'янська О., 2014), Я. А. Малихіна (Малихіна Я., 2013) та інші науковці. Найважливіші показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти які визначають величину певних чинників, а також кількісні зміни, що в них відбуваються, у формі викликів викладені в законодавчих документах (Постанова Кабінету Міністрів України «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету», 2022) та інших. Проте недостатня кількість наукових досліджень у даному напрямі, низка складних та актуальних питань все ще шукають свого вирішення. Зокрема, недостатньо вивчені питання характеристики чинників та їх вплив на економічну безпеку ЗВО.

Постановка завдання. Незважаючи на значну кількість досліджень, вважаємо за необхідне детально охарактеризувати чинники економічної безпеки закладів вищої освіти, згідно вимог сучасності зважаючи на конкурентність ринку освітніх послуг.

Основна частина. В сучасних умовах збільшується обсяг несприятливих тенденцій економічного розвитку країни, що мають вплив на ефективність функціонування ЗВО які є складовими елементами соціально-економічної системи та суб'єктами господарювання. Це безпосередньо впливає на економічну безпеку ЗВО та управління нею.

За результатом економіко-статистичного аналізу особливостей розвитку вищої освіти С. Бреус здійснено систематизацію показників, що характеризують ефективність функціонування системи закладів вищої освіти (рис. 1), на нашу думку деякі з них потрібно розглянути детально та охарактеризувати для здійснення дослідження стану чинників економічної безпеки системи ЗВО.

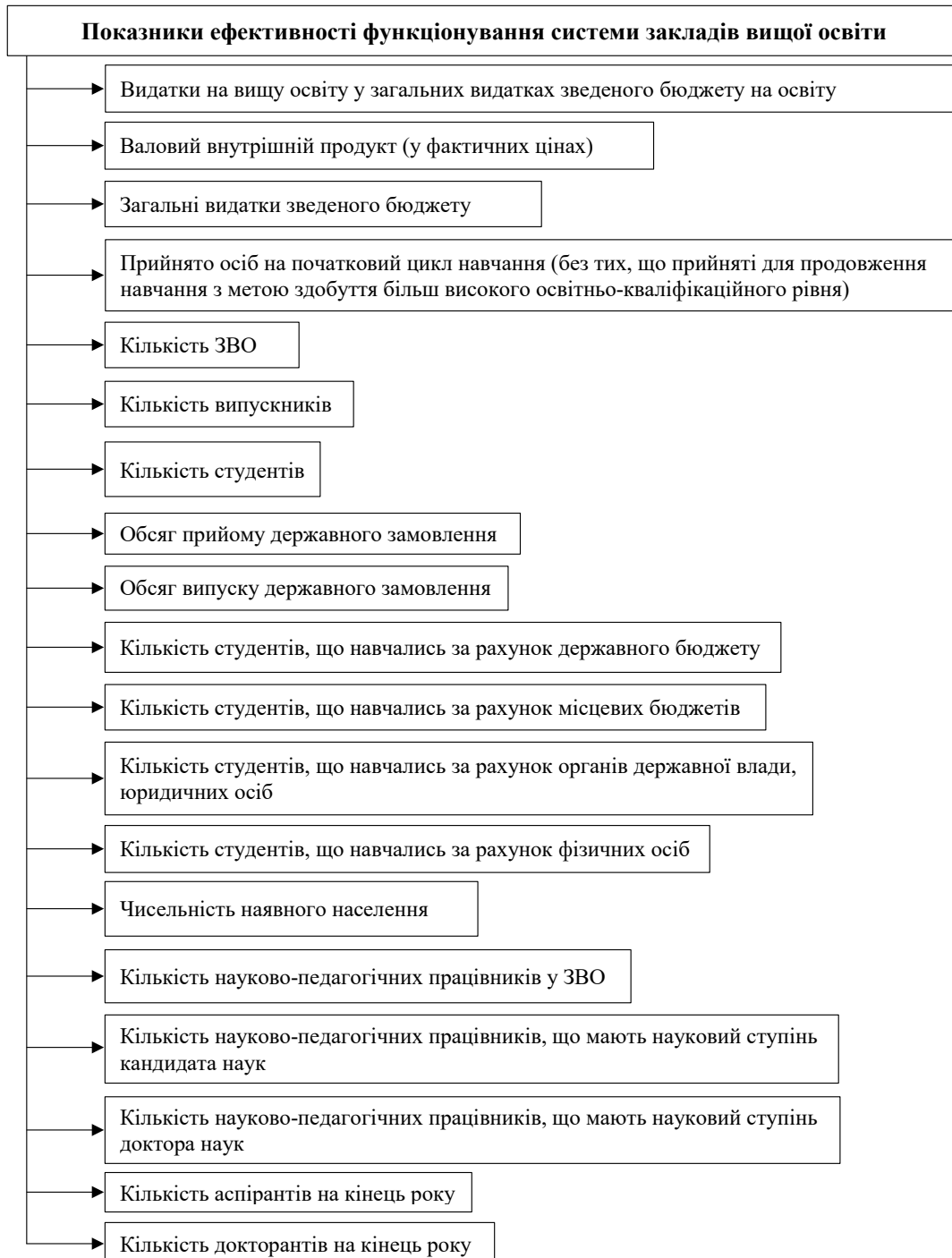

Рис. 1. Показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти (Бреус С., 2019)

Сформовані показники визначають величину певних чинників, а також кількісні зміни, що в них відбуваються, у формі викликів. Ідентифікація їх поряд із загрозами й здійснення оцінювання ризиків економічної безпеки системи закладів вищої освіти має важливе науково-практичне значення задля здійснення процесу управління економічною безпекою системи ЗВО (Бреус С., 2019).

Аналізуючи показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти, вважаємо, що основним показником від якого залежить стан інших вищезазначених показників є видатки загального фонду держбюджету. Згідно Постанови КМУ № 401 від 01.04.2022 року «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету» видатки загального фонду держбюджету у 2022 році передбачені для МОН за програмою «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам» скоротились на 10 % або на понад 10,8 млрд гривень у порівнянні з 2021 роком та «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» – скоротились на 50,4 млн грн у порівнянні з 2021 роком. Розглянемо детально які саме видатки і на яку суму скоротились у 2022 році у порівнянні з 2021 роком:

- загальне керівництво та управління у сфері освіти і науки (на 34 827,80 тис. грн);
- забезпечення організації роботи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Національного агентства кваліфікацій, освітнього омбудсмана (на 18 424,40 тис. грн);
- забезпечення здобуття професійної (професійно-технічної) освіти за професіями загальнодержавного значення (на 25 085 тис. грн);
- наукова і науково-технічна діяльність закладів вищої освіти та наукових установ (на 86 217,3 тис. грн);
- фонд президента України з підтримки освіти, науки та спорту (на 3810 тис. грн);
- державні премії, стипендії та гранти в галузі освіти, науки і техніки, стипендії переможцям міжнародних конкурсів (на 10 057,60 тис. грн);
- надання освіти закладами загальної середньої освіти державної форми власності та освітніх послуг державною установою для осіб, які перебувають у закладах охорони здоров'я (на 49 752,70 тис. грн);
- забезпечення діяльності Національного центру «Мала академія наук України», надання позашкільної освіти державними закладами позашкільної освіти, заходи з позашкільної роботи (на 49 244,90 тис. грн);
- забезпечення здобуття професійної (професійно-технічної) освіти у закладах освіти соціальної реабілітації та адаптації державної форми власності, методичне забезпечення закладів професійної (професійно-технічної) освіти (на 52 947,80 тис. грн);
- підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики (на 2 107 202 тис. грн);
- здійснення методичного та аналітичного забезпечення діяльності закладів освіти (на 23 749,50 тис. грн);
- виплата академічних стипендій студентам (курсантам), аспірантам, докторантам закладів фахової передвищої та вищої освіти (на 514 457,60 тис. грн);
- підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, керівних працівників і спеціалістів державного управління, харчової, переробної промисловості та агропромислового комплексу, медичних та фармацевтичних кадрів (на 6883,20 тис. грн);
- загальнодержавні заходи у сфері освіти (на 12 545,80 тис. грн);
- підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка (на 162 059,4 тис. грн);
- забезпечення діяльності Національного фонду досліджень, грантова підтримка наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок (на 5220,3 тис. грн);
- фізична і спортивна підготовка учнівської та студентської молоді (на 55 515,80 тис. грн);
- виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва, участь у рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій (на 31 871,4 тис. грн);
- підтримка пріоритетних напрямів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у закладах вищої освіти (на 2250 тис. грн);
- наукова і науково-технічна діяльність на антарктичній станції «Академік Вернадський» (на 40 889,3 тис. грн);
- підготовка кадрів закладами фахової передвищої освіти (на 503 713,8 тис. грн);
- здійснення зовнішнього оцінювання та моніторинг якості освіти Українським центром оцінювання якості освіти та його регіональними підрозділами (на 373 034,80 тис. грн);
- керівництво та управління у сфері забезпечення якості освіти (на 11 663,7 тис. грн);
- здійснення сертифікації педагогічних працівників, експертизи та акредитації освітніх програм у сфері забезпечення якості освіти (на 597,7 тис. грн);
- керівництво та управління у сфері стандартів державної мови (на 5744,40 тис. грн) (Нова українська школа, 2022; Постанова КМУ «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету», 2022).

На ефективність функціонування ЗВО впливають чинники зовнішнього та внутрішнього середовища. Беремо до уваги те, що діяльність ЗВО залежить від системи вищої освіти та має значний вплив на економічний розвиток держави, а також здійснює взаємодію із зовнішнім середовищем, завдяки чому формуються надійні зв'язки з ним та відбувається формування ЗВО в новому, інноваційному, європейському форматі. В окремих наукових працях у сфері економічної безпеки ЗВО спостерігається чіткий поділ чинників на внутрішні та зовнішні (Терентьєва Т.; Кулакова М., 2012; Гірняк В.; Козьмук Н.; Лук'янська О., 2014; Малихіна Я., 2013). Зважаючи на це чинники зовнішнього середовища (прямі) негайно впливають на ЗВО, інші – опосередковано (непрямі). Доречність цього доводиться також тим, що прямий вплив не завжди є безпосереднім, він проявляється в діяльності ЗВО, але протягом певного періоду часу може бути постійним або тимчасовим. Непрямий вплив спрямовується через інші чинники або в певних умовах, при цьому він може

бути тривалим у часі чи одноразовим. Проте варто зауважити, що економічна безпека у цьому випадку розглядається на рівні певних закладів вищої освіти, а не їх системних зв'язків.

Під час дослідження економічної безпеки системи ЗВО в розрізі управління нею, зауважимо, що чітко відокремити чинники зовнішнього і внутрішнього середовища неможливо. Тому розглянемо їх залежно від характеру прямого і непрямого впливу (таблиця 1). Варто зазначити, що ці чинники у контексті управління економічною безпекою системи ЗВО залежно від характеру їхнього впливу на якість вищої освіти (з урахуванням поділу їх на чинники прямого та непрямого впливу) узагальнено та розподілено на групи, що у сукупності формують комплекс. Комплекс чинників являє собою, з одного боку, можливості для функціонування системи ЗВО, які доцільно реалізувати, а з іншого – виклики як одну з форм чинників, якої вони набувають у разі негативних змін зовнішнього та внутрішнього середовища та сприяють породженню небезпеки, похідною якої є загроза, що отримує прояв у вигляді ризиків економічної безпеки системи ЗВО (Денисенко М.; Бреус С., 2017; Kasych A.; Breus S.; Khaustova Ye., 2017).

Таблиця 1

Прямі та непрямі чинники впливу на ефективність функціонування ЗВО

Прямі чинники	Непрямі чинники
– економічні (зниження платоспроможності населення і, як результат, підвищення рівня бідності);	– управлінські (політичні та правові чинники). До політичних віднесена нестабільна політична ситуація в країні, у результаті чого відбувається зменшення кількості студентів у вітчизняних вишах загалом та прискорення міграційних процесів за межі країни тощо. До правових належать ті, які впливають на якість вищої освіти через низку нормативно-правових актів: Конституція України (ст. 53); Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016) тощо, а також міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. Ці чинники знаходять прояв переважно через економічні та демографічні.
– демографічні (від'ємне сальдо природного та механічного руху населення та абітурієнтів, викликане зменшенням народжуваності та активізацією міграційних процесів випускників у зв'язку з війною та високою конкуренцією іноземних вишів за абітурієнтів та випускників із подальшою їх локалізацією в країнах навчання тощо)	– воєнні (війна, анексія АР Крим Російською Федерацією, нарошування обсягів зовнішньої агресії з боку Росії у результаті військових дій та, як результат, збільшення міграційних процесів усередині країни з Криму та зони військових дій). Дія цих чинників переважно проявляється через дію демографічних.
	– соціальні (зростання соціальної напруженості в суспільстві та погіршення кримінальної обстановки в державі тощо). Вплив соціальних чинників проявляється через дію економічних, політичних та воєнних

Джерело: складено авторами на основі (Бреус С., 2019)

Варто зазначити, що ці чинники у контексті управління економічною безпекою системи ЗВО залежно від характеру їхнього впливу на якість вищої освіти (з урахуванням поділу їх на чинники прямого та непрямого впливу) узагальнено та розподілено на групи, що у сукупності формують комплекс. Комплекс чинників являє собою, з одного боку, можливості для функціонування системи ЗВО, які доцільно реалізувати, а з іншого – виклики як одну з форм чинників, якої вони набувають у разі негативних змін зовнішнього та внутрішнього середовища та сприяють породженню небезпеки, похідною якої є загроза, що отримує прояв у вигляді ризиків економічної безпеки системи ЗВО (Денисенко М.; Бреус С., 2017; Kasych A.; Breus S.; Khaustova Ye., 2017).

С. Бреус виділяє 4 групи чинників, що характеризують сферу управління системою ЗВО у контексті її фінансового та організаційного забезпечення, контингенту студентів та науково-педагогічних працівників. Це такі групи як: механізм розподілу державного фінансування (синтезу управлінських та економічних чинників); модель фінансування вітчизняної вищої освіти: синтез управлінських, економічних, демографічних та воєнних чинників; представленість вітчизняних ЗВО у міжнародних рейтингах університетів: синтез управлінських та демографічних чинників (Бреус С., 2019). При цьому чинники не є незалежними один від одного, вони в комплексі впливають на ефективність функціонуванню вищої освіти загалом та системи ЗВО зокрема (Денисенко М.; Бреус С., 2018; Грищенко І.; Денисенко М.; Бреус С., 2014).

Висновки. Згідно вищевикладеного спостерігаємо, що усі групи чинників проявляють у собі в більшості управлінські якості. З цього можна зробити висновок, що є актуальним запровадження та використання системи заходів підвищення якості вищої освіти й економічної безпеки системи ЗВО в аспекті управління. Для більш детального розуміння проблематики даного дослідження детально розглянуто показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти які визначають величину певних чинників. Виявлення їх разом із загрозами, оцінка ризиків економічної безпеки системи закладів вищої освіти має важливе науково-практичне значення для здійснення процесу управління економічною безпекою системи ЗВО, що має важливе значення на ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел:

1. Бреус С. В. Управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти: проблематика використання ієрархічно-фасетного методу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 24. Частина 1. С. 55–63.
2. Гіряк В. В., Козьмук Н. І., Лук'яньська О. В. Фінансово-економічна безпека вищих навчальних закладів в умовах євроінтеграції Вищої освіти України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 1038–1042.

3. Грищенко І. М., Денисенко М. П., Бреус С. В. Роль вищої освіти в сучасних умовах розвитку економіки України. *Проведення прогностико-аналітичних досліджень відповідності системи професійної освіти перспективам соціально-економічного розвитку України* : монографія; за ред. І. М. Грищенко, І. А. Ігнатєва, М. П. Денисенко та ін. К. : КНУТД. 2014. С. 6–8.
4. Денисенко М. П., Бреус С. В. Системні загрози як чинник погіршення економічної безпеки вищих навчальних закладів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 16. Ч. 1. С. 76–80. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/8845>
5. Денисенко М. П., Бреус С. В. Економічна безпека ВНЗ у регіональному розрізі: дослідження сутності ризику, безпеки та економічної небезпеки. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2017. Випуск 4-1 (43). С. 79–85. URL: <http://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/8849>
6. Денисенко М. П., Бреус С. В. Сучасний стан розвитку вищої освіти в Україні та взаємозв'язок з економічною безпекою закладів вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 3 (51). С. 157–167. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/12115>
7. Kasych A., Breus S., Khaustova Ye. Investigation of risk in the activities of higher education institutions in the context of securing their economic safety. *Technology audit and production reserves*. 2017. № 6/4 (38). P. 30–34. URL: <http://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/8931>
8. Нова українська школа. У 2022 році видатки на освіту скоротили на 14 млрд грн. Скільки й звідки забрали. 2022. URL: <http://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly>
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету». 2022. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Терентєва Т. В., Кулакова М. Н. Факторы, влияющие на эффективность образовательных услуг вуза в современном обществе. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 5. URL: <http://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7123>

References:

1. Breus, S. V. (2019). Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu systemy zakladiv vyshchoi osvity: problematyka vykorystannia ierarhichno-fasetnoho metodu [Management of the economic security of the system of higher education institutions: problems of using the hierarchical-faceted method]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 24. Chastyna 1. P. 55–63. [in Ukraine]
2. Hirniak, V. V., Kozmuk, N. I., Lukianska, O. V. (2014). Finansovo-ekonomichna bezpeka vyshchych navchalnykh zakladiv v umovakh yevrointehratsii Vyshchoi osvity Ukrainy [Financial and economic security of higher educational institutions in the conditions of European integration of Higher Education of Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. № 2. P. 1038–1042. [in Ukraine]
3. Hryshchenko, I. M., Denysenko, M. P., Breus, S. V. (2014). Rol vyshchoi osvity v suchasnykh umovakh rozvytku ekonomiky Ukrainy. [The role of higher education in modern conditions of development of the economy of Ukraine]. *Provedennia prohnozno-analitychnykh doslidzhen vidpovidnosti systemy profesiinoi osvity perspektyvam sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* : monohrafiia; za red. I. M. Hryshchenko, I. A. Ihnatieva, M. P. Denysenko ta in. K. : KNUVD. P. 6–8. [in Ukraine]
4. Denysenko, M. P., Breus, S. V. (2017). Systemni zahrozy yak chynnyk pohirshennia ekonomichnoi bezpeky vyshchych navchalnykh zakladiv [Systemic threats as a factor in the deterioration of the economic security of higher educational institutions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. Vyp. 16. Ch. 1. P. 76–80. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/8845> [in Ukraine]
5. Denysenko, M. P., Breus, S. V. (2017). Ekonomichna bezpeka VNZ u rehionalnomu rozrizi: doslidzhennia sutnosti ryzyku, bezpeky ta ekonomichnoi nebezpeky [Economic security of higher education institutions in a regional context: study of the essence of risk, security and economic danger]. *Naukovo-vyrobnychiy zhurnal "Biznes-navihator"*. Vyp. 4-1 (43). P. 79–85. URL: <http://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/8849> [in Ukraine]
6. Denysenko, M. P., Breus, S. V. (2018). Suchasnyi stan rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini ta vziaimozv'iazok z ekonomichnoiu bezpekoiu zakladiv vyshchoi osvity [The current state of higher education development in Ukraine and the relationship with the economic security of higher education institutions]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*. № 3 (51). P. 157–167. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/12115> [in Ukraine]
7. Kasych, A., Breus, S., Khaustova, Ye. (2017). Investigation of risk in the activities of higher education institutions in the context of securing their economic safety. *Technology audit and production reserves*. № 6/4 (38). P. 30–34. URL: <http://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/8931> [in English]
8. Nova ukrainska shkola (2022). U 2022 rotsi vydatky na osvitu skorotyly na 14 mlrd hrn. Skilky y zvidky zabraly [in 2022, spending on education was reduced by UAH 14 billion. How much and where they took it from]. URL: <http://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly> [in Ukraine]
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro spriamuvannia koshtiv do rezervnoho fondu derzhavnogo biudzhetu" (2022). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the allocation of funds to the reserve fund of the state budget"]. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukraine]
10. Terenteva, T. V., Kulakova, M. N. (2012). Faktory, vlyaiushchye na effektivnost obrazovatelnykh usluh vuza v sovremennom obshchestve [Factors affecting the effectiveness of educational services of the university in modern society]. *Sovremennye problemy nauki y obrazovaniya*. № 5. URL: <http://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7123> [in Russia]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.38>

PSYCHOLOGICZNA ODPORNOŚĆ STUDENTÓW NA MANIPULACYJNE SKUTKI REKLAMY

Nataliia Shelenkova

*kandydat nauk psychologicznych, docent,
Humańskiego Państwowego Uniwersytetu
Pedagogicznego imienia Pawła Tyuczyny (Humań, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-6488-9078*

Liudmyla Zagoruiko

*kandydat nauk pedagogicznych, docent,
Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-4250-3688
hvat203@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu psychologicznej odporności studentów na manipulacyjny wpływ treści reklamowych. Przeprowadzono analizę literatury psychologicznej na ten temat, określono reklamę jako koncepcję, rodzaje reklamy, jej prawdziwy cel i wpływ na ludzką świadomość, a także najczęstsze sposoby manipulowania świadomością. Za pomocą badań empirycznych zidentyfikowano poziom indywidualnej podatności na hipnozę studentów oraz ich stosunek do reklamy i jej środków.

Autorzy wykorzystali własny kwestionariusz do określenia postawy studentów wobec reklamy i jej środków, a także skalę kwestionariusza opracowaną przez Instytut neurologii i psychiatrii im. P. Protopopowa.

Wyniki badania sugerują, że respondenci uważają się za niezależnych od wpływu reklamy, ale nadal częściowo podlegają jej wpływowi. Dowodzi to, że bez względu na to, jak intensywny jest opór wobec sił zewnętrznych, krytyczne myślenie konsumenta reklamy jest stopniowo niwelowane.

Słowa kluczowe: reklama, wpływ, manipulacja, reklamowany produkt, podatność na hipnozę, hipnoza, student.

STUDENTS' PSYCHOLOGICAL RESISTANCE TO MANIPULATIVE INFLUENCE OF ADVERTISING

Nataliia Shelenkova

*PhD in Psychology, Associate Professor,
Pavlo Tyuchyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-6488-9078*

Liudmyla Zagoruiko

*PhD in Education, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4250-3688
hvat203@gmail.com*

Abstract. The article is devoted to studying the psychological stability of students to the manipulative influence of advertising content. Advertising as a concept, types of advertising, its real purpose and influence on human consciousness, and the most common ways of manipulating consciousness are revealed. The level of students' self-awareness has been studied and their attitude to advertising and its means.

The authors used own questionnaire to determine the students' attitudes towards advertising and its means, and a questionnaire scale created by the Institute of Neurology and Psychiatry named after P. Protopopov to measure a student level of hypnotizability.

The obtained research results state that the respondents consider themselves independent of advertising influence, but they still partially fall under its influence. It proves that no matter how intense the resistance to external forces is, the advertising consumer's critical thinking is gradually levelled.

Key words: advertising, influence, manipulation, advertised product, hypnotisability, hypnosis, student.

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ РЕКЛАМИ

Наталія Шеленкова

кандидат психологічних наук, доцент,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-6488-9078

Людмила Загоруйко

кандидат педагогічних наук, доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4250-3688

hvat203@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню психологічної стійкості студентів до маніпулятивного впливу рекламного контенту. Здійснено аналіз психологічної літератури з означеного питання, розглядається реклама як поняття, види реклами, її справжнє призначення і вплив на свідомість людини, а також найпоширеніші способи маніпулювання свідомістю. За допомогою емпіричного дослідження виявлено рівень індивідуальної гіпнабельності студентів, а також їх ставлення до реклами та її засобів.

Автори використовували власну анкету для визначення ставлення студентів до реклами та її засобів, а також шкалу опитувальника, розроблену Інститутом неврології та психіатрії ім. П. Протопопова.

Отримані результати дослідження свідчать про те, що респонденти вважають себе незалежними від впливу реклами, але все ж частково підпадають під її вплив. Це доводить, що яким би інтенсивним не був опір зовнішнім силам, критичне мислення споживача реклами поступово нівелюється.

Ключові слова: реклама, вплив, маніпулювання, рекламований продукт, гіпнабельність, гіпноз, студент.

Introduction. The research topic's relevance is connected with an increasing tendency to worsen the psychological, environmental friendliness of advertising content. The main reason for this phenomenon is the rapid development of commerce, which leads to a more violent struggle of commercial companies for the consumer (Biały, 2017).

Advertising is used to keep the demand for the companies' products and survive in tough competition. Advertising can dramatically influence the consumer's choice, exercising a conscious and unconscious influence on the psyche, affecting various areas, managing unconscious drives, exerting pressure on needs and preferences, challenging "everyone buys, and you don't?!"

The main contingent that is influenced by advertising companies is young people (including students) (Crain & Nadler, 2019). The psyche of a young person is in the process of formation. Suggestive and manipulative influences give a large increase in the implementation of the advertised product, but less attention is paid to advertising content's moral and psychological safety.

The problem of using psychological knowledge in advertising is particularly relevant today. The study of the influence of advertising on consumer's behaviour in childhood was described in Matthew A. Lapierre's work. These results provide new insights into how children's advertising literacy and cognitive development potentially affect their consumer behaviour (Lapierre, 2019).

Research in the field of advertising psychology was carried out by scientists who left a very noticeable mark in psychological science. They are the following: W. D. Scott, W. Moede, K. W. Schuite, K. Marbe, E. Stern, W. Blumenfeld, J. B. Watson, N. Munsterberg, S. V. Hartungen, and others. It is necessary to mention the works of such scientists as V. I. Borodina and Ye. V. Sydorenko, where much attention is paid to manipulative methods of working with consumers. The researchers had also studied the psychological mechanisms of advertising influence and the conditions for increasing advertising effectiveness. In the book "Theory and Practice of Advertising", authored by Scott M. Katlip, they concluded the need of research attention in the development of advertising slogans. Separately, we can highlight the monograph of A. I. Lebedev-Liubimov "Psychology of Advertising", which describes the main aspects of the psychology of advertising and the problems that arise when conducting applied research (Lebedev-Liubimov, 2006).

Participants.

Sixty students of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Cherkasy region, Ukraine) participated in the research. We did not consider gender. The age of the participants was 17–18 years.

Procedure.

Participants were informed about the study's purpose, the voluntary nature of participation, and gave informed consent. We submitted the author's questionnaire in Ukrainian. The average time to complete the questionnaire was 15 minutes. The scale was a questionnaire of the definition of the level of individual hypnosis ability of the Institute of Neurology and Psychiatry named after V. P. Protopopov. It was also presented in the Ukrainian language. The average time spent working with the questionnaire was 20 minutes. The total duration of the interview procedure was 30–35 minutes.

Aim.

Based on the above, we can formulate the article's aim, which is to study the psychological stability of students to the manipulative influence of advertising content.

Methodology.

To reach the aim, we used the following methods: the author's questionnaire to determine students' attitude to advertising and its means, the scale-questionnaire to assess the level of individual hypnotizability of Research Institute of Neurology and Psychiatry named after P. Protopopov, as well as methods of mathematical and statistical data processing: finding percentage values.

Results and Discussion.

Advertising is specific information about individuals or products that are distributed in any form and in any way to make a direct or indirect profit (Law of Ukraine, 2018). Famous scientist V. P. Shejnov believes that advertising is the art of shackling the buyer's mind for a sufficient time to extort money from him (Shejnov, 2001).

These definitions indicate that advertising's primary purpose is revenue, which requires effective presentation of information about the advertised products. In our time, this is achieved by a hidden advertising context, affecting various psychological spheres.

Depending on the purpose, the following types of advertising are distinguished:

- informative – used to inform consumers about the appearance of new products, services, and ideas on the market. The goal is to bring the product to the market and search for potential consumers;
- training – formation of selective demand. It is used when a product that has any advantages over other products is offered in a competitive environment;
- comparative – the main characteristics of the advertised product are compared with similar features of competitors' products;
- reminder – promotes a product that has already won markets, but requires reminding the buyer about itself (Butenko, 2006).

One of the tasks of advertising is to convince people that the producers must purchase the advertised product. To do this, it is necessary, first of all, to draw the audience's attention to the advertising message. Because of the hundreds of messages that a person receives every day, only a third are realized, and only a tenth has a chance to influence human behaviour (Jefkins & Yadin, 2000).

That is why when creating an add, it is taken into account that the synthesis of the plot, a bright picture, and background music cause serious mental excitement and leave a persistent associative "trail", which in turn is imprinted for a long time in the viewer's subconscious. It is due to the simultaneous perception of identical information by several analyzers.

The main idea of effective advertising is not to sell a product (service), but to satisfy some human needs (material or psychological). Direct call – buy it! – pushes the fact that imposes the decision. Freedom, including one to make a decision, is one of the leading human values. So, the task of advertising is to give a person the impression that the decision was made by himself and voluntarily (Shejnov, 2001).

Researcher V. G. Zazykin identifies the following four components of the psychological effect of advertising:

- cognitive (obtaining new information through its processing processes: sensation, perception, attention, associative thinking, memory);
- affective (formation of an emotional attitude, incentive desire, experience);
- regulatory (prompting specific actions);
- communicative (integration into the processes of information communication, activity, exchange of opinions, etc.) (Zazykin, 2000).

The cognitive component is related to how a person perceives advertising information. The mental element study involves the analysis of several information-processing processes, such as sensation and perception, memory, representation and imagination, thinking and language, etc. (Mokshancev, 2006).

The affective (emotional) component of advertising influence determines the emotional attitude of the subject (consumer) to the object of advertising information: with sympathy; with antipathy; neutral; with contradiction (Shuvanov, 2003).

For example, consumer antipathy is caused by intrusive Internet advertising that interferes with active online activity. For the comfort of users, programmers created apps that block advertisements.

Effective advertising should be directed at both the unconscious and the conscious, thoughts, feelings, attitudes, and behaviour. This approach changes attitudes, altering consumer behaviour. It affects the buyer from all sides – convinces, forces, attracts, wraps, and orders to fulfil the seller's wishes.

Consumer behaviour depends significantly on the goals of the consumer's activity. Advertising will determine the choice of products to the extent that its content coincides with the plans of consumers' actions. Ultimately, advertising on consumer behaviour means its influence on consumers' decision to buy (Mokshancev, 2006).

The impact of advertising on consumers is carried out gradually by the following four stages:

- the first – attracting the audience's attention;
- the second – awakening the interest;
- the third – providing the audience with arguments in favour of the product that is advertised, forming a psychological attitude that proves that the proposed values meet the needs of the audience, overcoming the barrier of audience distrust;
- the fourth – creating a psychological mood for memorizing the message (Bondarovska, 2007).

Scientist S. G. Kara-Murza notes the “lulling effect” of television advertising, which provides passivity of perception. From his perspective, the combination of text, images, music and home environment promotes relaxation, reduces mental activity and critical perception of information (Kara-Murza, 2006).

This step-by-step procedure is similar to the experiment of studying the frog’s response to a temperature stimulus. If the frog is thrown into boiling water, it will jump out, but if it is put in a container with cool water and gradually heated, it will be cooked. Thus, consumers with aggressive advertising pressure (advertising in Play Market apps) are caused by negativity and dissatisfaction, and with the “lulling effect” (advertising cookies “Oreo”), there is almost no negative and there is a desire to buy the advertised product.

Advertising affects buyers and contributes to their actions to purchase advertised goods and services. In this case, many different methods and techniques involve various mental structures of a person, both on the conscious and unconscious level. There are the following methods of the psychological impact of advertising on the consumer:

- method of persuasion;
- method of infusion;
- method of hypnosis;
- psychoanalytic method;
- method of neuro-linguistic programming;
- method of linguistic manipulation.

Persuasion as a method of advertising influence proves the advantages of this product and the need to purchase it with the help of argument. The process of persuading the consumer involves a critical understanding of the received advertising information and its correlation with previous life experience.

The infusion method is considered an artificial inoculation by word or other means of various mental phenomena, including mood, external impression, idea or a specific action to another person in the absence of critical thinking. Suppose the role of logic and rational evaluation of the advertised object is high in persuasion. In that case, emotion, the influence of authority, trust in the group and public opinion come to the fore in the infusion.

Infusion in advertising skillfully operates the entire spectrum of emotional impact, using the person’s desire to be healthy, well-being, vanity, the desire to maintain or improve a person’s social status.

The essence of the method of hypnosis is that a person practically does not give direct orders, comment on something, ask about something, and consult with a communication partner. However, the applied speech strategies allow you to get the result – the absence of conscious resistance to the order (the order is executed) (Moser, 2002).

The main hypnosis techniques are as follows:

- truism (hypnotic command substitution);
- the illusion of choice;
- assumption;
- the command is hidden in the question;
- the use of opposites;
- full selection;
- the psychoanalytic method is based on two essential points;
- the product must be attractive subconsciously;
- the basis of product attractiveness is sexuality in a broad sense (Popova, 2002).

Neuro-linguistic programming is an approach of influencing a person to affect his psyche, and therefore his behaviour. “Neuro” here stands in the light of the fact that as a result of advertising influence, the behaviour is a consequence of neuro-psychological processes, and “linguistic” – in the fact that the word controls these processes. “Programming” assumes a precise organization of management actions on the object of influence. This clarity also applies to “reading” information from an item through its speech behaviour, gestures, voice manifestations, eye movements, and breathing.

The NLP model includes three behavioural stages of influence from the advertising subject of communication:

- 1) establishing psychological contact with the object;
- 2) establishing and maintaining a communication process with him;
- 3) inducing an item to perform the desired behaviour (Moser, 2002).

Language manipulation uses language features and rules of its use for hidden (unconscious by the addressee) influence on the addressee in the right direction. Advertisers often use language manipulation techniques, sometimes intuitively, sometimes quite consciously. The manipulative capabilities of the language are prosperous. Language metaphor, false analogy, multilingualism, indirect speech acts, etc., are at the advertiser’s service (Bilohorodskyi, 2005).

The effect of the “25th frame” is that if you insert a 25 frame at a speed of 24 frames per second, it will not be perceived visually, but it is subconsciously fixed. This way was used for the first time by advertisers in the United States. After the demonstration of movies, where the 25th frame was “Coca-Cola”, the sale of this drink jumped by 58 % at once.

In the pursuit of profit, “black advertisers” take actions that border on crime. First of all, this applies to the market of medicines, food products and hygiene products. Using all the power of hidden influence tools, the creators of advertising introduce the idea of the miracle effect of the advertised tool into the mind of an inexperienced listener in medicine. These suggestions’ harmfulness is that all medicines and hygiene products have certain restrictions in use and even contraindications (Shejnov, 2001).

The study's above-mentioned theoretical underpinnings served as a basis for experimental research of the students' psychological stability. The research took place at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. The data were obtained from 60 students. The age of the participants was 17–18 years. We did not take the gender aspect into account.

We researched the experimental and practical aspects of the study with the help of the author's questionnaire to determine the students' attitudes towards advertising and its means [media], and a questionnaire scale created by the Institute of Neurology and Psychiatry named after P. Protopopov to measure the individual level of hypnotizability.

We analyzed the statistical significance of the obtained results using mathematical and statistical data processing methods.

The author's questionnaire provided the following results:

- number of students viewing ads: often – 22.3 %, occasionally – 18.5 %, rarely – 22.3 %, hardly ever – 37 % (Fig. 1);

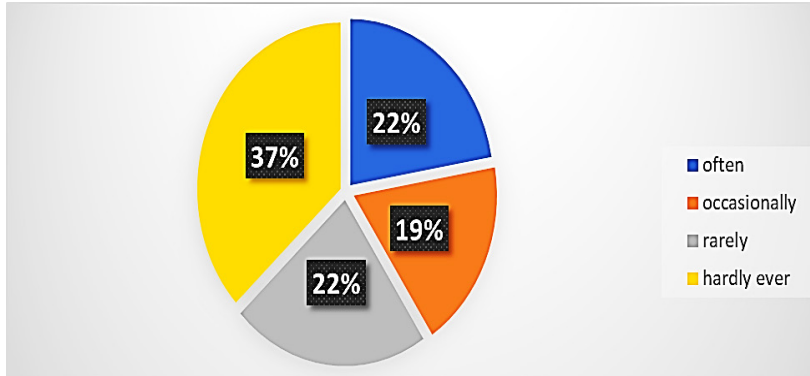

Figure 1. Frequency of viewing ads by students

- 14.8 % of students are interested in viewing ads, while the opposite group constitutes 85.2 % (Fig. 2);

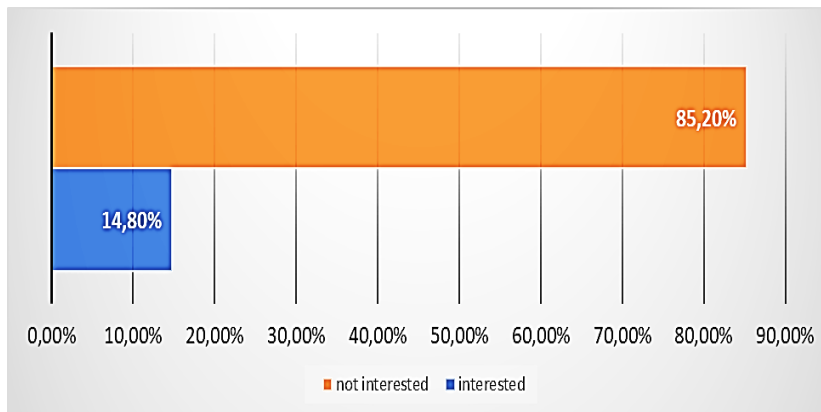

Figure 2. Interest in viewing ads

- students considered the following aspects of being attractive in advertisements: goods that are advertised (11.1 %); the plot of the ad (18.5 %); background music (63 %); everything that is attractive (3.7 %); nothing is attractive (3.7 %) (Fig. 3);

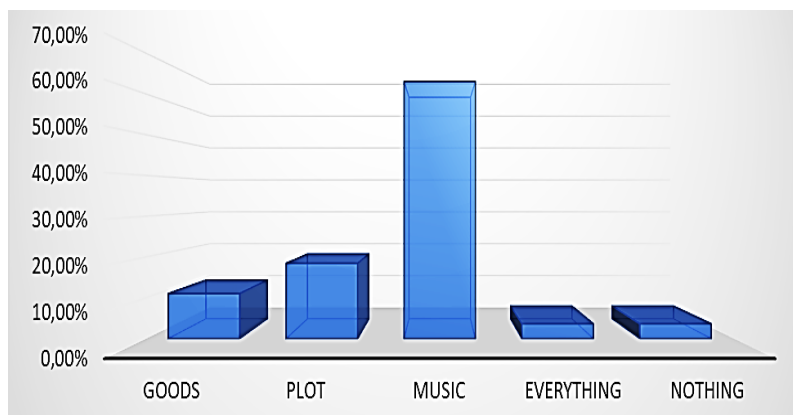

Figure 3. Attractiveness in ads

- after viewing ads 25.9 % of students occasionally buy, 74 % rarely buy, 0 % always buy, 0 % often buy the advertised goods (Fig. 4);

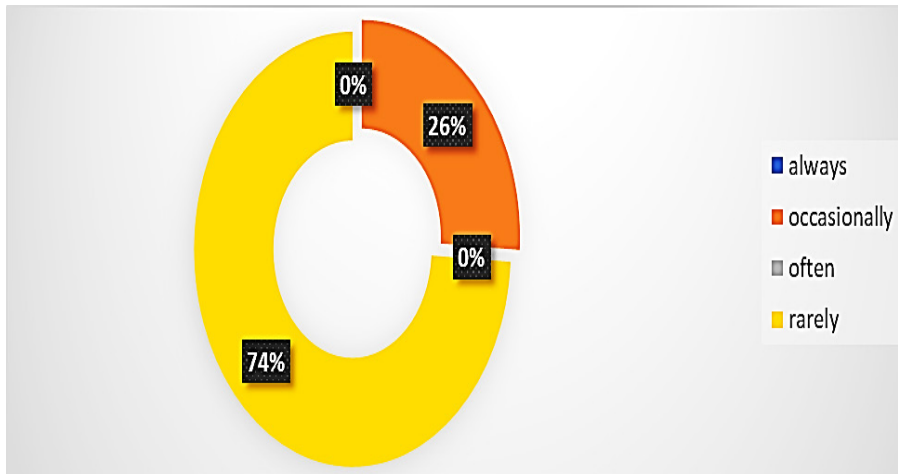

Figure 4. Frequency of purchase of the advertised goods

The percentage of students who haven't planned to buy goods, but do it as a result of viewing ads is: always – 4.5 %; often – 18.5 %; occasionally – 40 %; rarely – 37 % (Fig. 5).

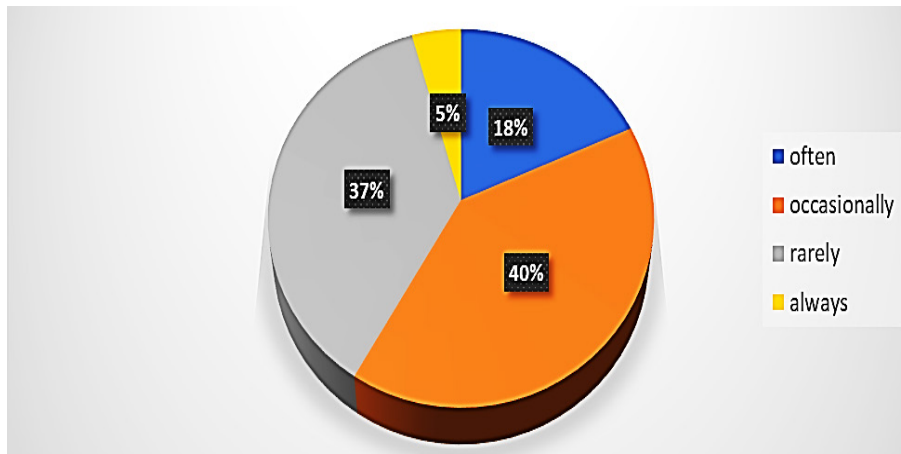

Figure 5. Frequency of unplanned purchases

- 100 % of respondents say that high-quality advertising does not necessarily mean the high quality of the goods;
- the percentage of respondents who are irritated by advertising is 66.7 %; occasionally irritated – 7.4 %; rarely irritated – 3.7 %; not irritated – 22.2 % (Fig. 6);

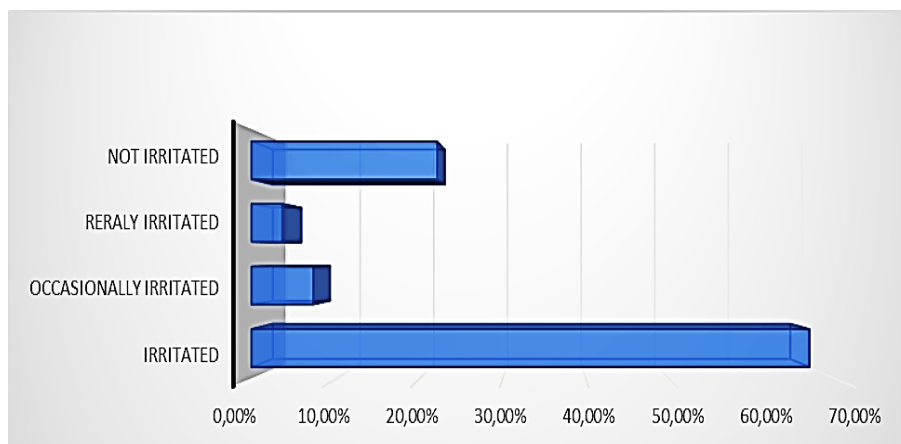

Figure 6. Students' perception of advertising

Using V. P. Protopopov's method for measuring the individual level of hypnotizability, we determined that the hypnotizability among 7.4 % of respondents is 2 points. Thus, it corresponds to the second degree of the first stage of hypnotic depth. There is a low probability of manipulative influence on this group of students. The hypnotizability among 26 % of respondents is 3 points, which corresponds to the third degree of the first stage of hypnotic depth. It indicates a relatively low probability of manipulative influence on these students. The hypnotizability among 37 % of respondents is 4 points, and it corresponds to the first degree of the second stage of hypnotic depth. This result indicates a sufficient risk to be a subject to suggestive influence. 22.2 % of the respondents demonstrated the hypnotizability of 5 points, which corresponds to the second degree of the second stage of hypnotic depth. The result is sufficient for students to be under the manipulative influence. The hypnotizability of 6 points was found in 7.4 % of respondents, and it corresponds to the third degree of the second stage of hypnotic depth. Students in this group can be easily manipulated (Fig. 7).

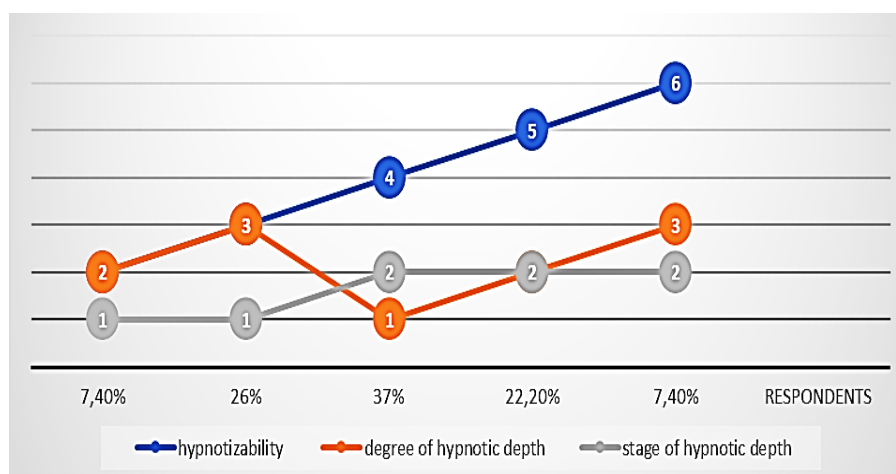

Figure 7. The rates of hypnotizability and hypnotic depth

Many students claim that it is not the quality, characteristics and properties of the advertised goods that attract the buyer, but the ways the goods are presented in advertising. Music and storyline are the most influential of the ad. It, in turn, indicates the presence of mechanisms of psychological influence in commercial advertising.

There is also the phenomenon of buying goods that haven't been planned for purchase. It is the result of well-thought-out hidden advertising. However, all the students surveyed claim that the vast majority of the advertising array causes them to be irritated and negative about the advertised goods.

The data allow us to summarize the research results in the following way: although respondents consider themselves independent of advertising influence, they still partially fall under its influence. It indicates that no matter how intense the resistance to external forces is, the advertising consumer's critical thinking is gradually levelled. The information obtained allows us to make recommendations for personal protection from the manipulative influence of advertising content.

Conclusions. The theoretical studies reveal the essence of the negative psychological impact of advertising on consumers and indicate a growing trend of deterioration of the advertising content environmental friendliness. After analyzing and summarizing the research on the negative advertising impact, we were able to empirically investigate students' psychological resistance to the manipulative influence of advertising content.

We have found out that there is a particular discrepancy between the opinion of the studied students regarding their psychological resistance to advertising content and the study of resistance to the manipulative influence of advertising. According to the survey results, they are entirely independent of the advertising impact. Still, at the same time, they cannot explain the unsoundness of many purchases of the advertised goods. It is defined by a relatively significant level of respondents' responsiveness. It can be considered a significant factor that confirms a hidden suggestive advertising effect of advertising content on the students' minds. Although respondents consider themselves independent of the advertising impact, they are still partially subject to it. It indicates that no matter how intense the resistance to external influences is, the advertising consumer's critical thinking is gradually levelled.

Список використаних джерел:

1. Biały B. Social Media-From Social Exchange to Battlefield. *The Cyber Defense Review*. 2017. 2 (2). P. 69–90.
2. Білогородський А. А. Маніпулятивні методи в рекламі. *Маркетинг у Росії і за кордоном*. 2005. № 6 (50). С. 43–54.
3. Бондаровська В. Вплив реклами на людину: нариси. *Психолог (Шкільний світ)*. 2007. № 30. С. 33–56.
4. Бутенко Н. Ю. *Соціальна психологія в рекламі*. К. : КНЕУ. 2006. 320 с.
5. Crain M., & Nadler A. Political Manipulation and Internet Advertising Infrastructure. *Journal of Information Policy*. 2019. 9. P. 370–410.
6. Jefkins F. W., & Yadin D. L. *Advertising*. 2000. Harlow : Financial Times Prentice Hall.
7. Кара-Мурза С. Г. *Манипуляция сознанием*. К. : Знання. 2006. 864 с.

8. Lapierre M. Advertising Literacy and Executive Function: Testing Their Influence on Children's Consumer Behavior. *MEDIA PSYCHOLOGY*. 2019. Vol. 22, Issue 1. P. 39–59. DOI: 10.1080/15213269.2017.1345638
9. Закон України «Про рекламу», стаття 1 – «Визначення термінів». Редакція від 26.07.2018.
10. Лебедєв-Любимов А. Н. *Психология рекламы*. 2-е изд. СПб. : Питер. 2006. 450 с.
11. Мокшанцев Р. И. *Психология рекламы*. М. : ИНФРА-М. 2006. 230 с.
12. Moser K. *Markt- und Werbepsychologie: Ein Lehrbuch*. 2002. Göttingen: Hogrefe.
13. Попова Ж. Г. Ідеї психоаналізу в сучасній рекламі. *Маркетинг в Росії і за кордоном*. 2002. № 1. С. 31–37.
14. Шейнов В. П. *Скрытое управление человеком*. М. : АСТ; Минск : Харвест. 2001. 431 с.
15. Шуванов В. И. *Психология рекламы*. Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс». 2003. 320 с.
16. Зазыкин В. Г. *Психологические основы гуманистической рекламы*. Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. М., 2000. 120 с.

References:

1. Bialy, B. (2017). Social Media-From Social Exchange to Battlefield. *The Cyber Defense Review*, 2 (2), 69–90.
2. Bilohorodskiy, A. (2005). Manipulativni metody v reklamі [Manipulation Methods in Advertising]. *Marketing in Russia and abroad*. № 6 (50), 43–54 (In Ukrainian).
3. Bondarovska, V. (2007). Vplyv reklamy na liudynu: narysy. [The impact of advertising on people: essays]. *Psykhologh (Shkilnyi svit)*. № 30, 33–56 (In Ukrainian).
4. Butenko, N. (2006). *Sotsialna psykholohiia v reklamі*. [Social Psychology in Advertising]. K. : KNEU (In Ukrainian).
5. Crain, M., & Nadler, A. (2019). Political Manipulation and Internet Advertising Infrastructure. *Journal of Information Policy*, 9, 370–410.
6. Jefkins, F. W., & Yadin, D. L. (2000). *Advertising*. Harlow : Financial Times Prentice Hall.
7. Kara-Murza, S. (2006). *Manipulyaciya soznaniem*. [Manipulation of consciousness]. K. : Znannya (In Russian).
8. Lapierre, M. (2019). Advertising Literacy and Executive Function: Testing Their Influence on Children's Consumer Behavior. *MEDIA PSYCHOLOGY*. Vol. 22, Issue 1, 39–59. DOI: 10.1080/15213269.2017.1345638
9. Law of Ukraine (2018). "On Advertisement". Article 1.
10. Lebedev-Lyubimov, A. (2006). *Psihologiya reklamy*. [Psychology of advertisement]. SPb. : Piter (In Russian).
11. Mokshancev, R. (2006). *Psihologiya reklamy*. [Psychology of advertisement]. M. : INFRA-M (In Russian).
12. Moser, K. (2002). *Markt- und Werbepsychologie: Ein Lehrbuch*. Göttingen : Hogrefe.
13. Popova, Zh. (2002). Idei psykhoanalizu v suchasni reklamі. [Ideas of psychoanalyses in modern advertisement]. *Marketing in Russia and abroad*. № 1 (In Ukrainian).
14. Shejnov, V. (2001). *Skrytoe upravlenie chelovekom*. [Covert human control]. M. : AST ; Minsk : Harvest (In Russian).
15. Shuvanov, V. (2003). *Psihologiya reklamy*. [Psychology of advertisement]. Rostov-na-Donu : Izd-vo "Feniks" (In Russian).
16. Zazykin, V. (2000). *Psihologicheskie osnovy gumanisticheskoy reklamy*. [Psychological bases of humanistic advertising]. Ros. akad. gos. sluzhby pri Prezidente RF (In Russian).

MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.39>

NARZĘDZIA KSZTAŁTOWANIA MOTYWACJI NAJWYŻSZEGO KIEROWNICTWA GLOBALNYCH KORPORACJI FINANSOWYCH

Nataliya Aleksandrova

kandydat nauk pedagogicznych, docent,

docent Katedry Języków Obcych i Komunikacji Międzykulturowej

Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Ekonomicznego imienia Wadyma Hetmana (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-7902-2434

natik76aleksandrova@gmail.com

Tetiana Davydenko

starszy wykładowca Katedry Języków Obcych i Komunikacji Międzykulturowej

Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Ekonomicznego imienia Wadyma Hetmana (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-5470-8691

davydenko.t@ukr.net

Adnotacja. Artykuł analizuje treść istoty pojęcia „motywacja” i podkreśla główne motywatory i czynniki wpływające na motywację pracowników organizacji i menedżerów. Proponowane są nowoczesne podejścia i praktyki kształtowania i doskonalenia sfery motywacyjnej w międzynarodowych organizacjach finansowych. Istota motywacji jest postrzegana przez pryzmat podstawowych zasad ładu korporacyjnego. Motywacja przedstawia się jako podstawowy i integralny element oraz składnik Społecznej odpowiedzialności biznesu wobec pracowników. Należy zauważyć potrzebę uczenia się przez całe życie i doskonalenia umiejętności komunikacyjnych i interakcji społecznych. Autor analizuje niejednoznaczność zachęt finansowych jako jednego z narzędzi stymulowania pracy najwyższego kierownictwa. Istnieje współzależność między efektywnością działalności korporacji finansowej a poziomem motywacji jej pracowników i aparatu kierowniczego.

Słowa kluczowe: motywacja, najwyższe kierownictwo, organizacja finansowa, uczenie się przez całe życie, społeczna odpowiedzialność biznesu, ład korporacyjny, motywatory, czynniki wpływające.

MOTIVATION TOOLS FOR TOP MANAGEMENT IN GLOBAL FINANCIAL CORPORATIONS

Nataliya Aleksandrova

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy), Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Intercultural Communication

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7902-2434

natik76aleksandrova@gmail.com

Tetiana Davydenko

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Intercultural Communication

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5470-8691

davydenko.t@ukr.net

Abstract. In the article the author analyzes the essence of the concept of “motivation” and singles out the main motivators and drivers of the motivation of the organization’s employees and managers. Modern approaches and practices of cultivating and improving the motivational sphere in international financial organizations are proposed. The essence of motivation is considered through the basic principles of corporate management and social business responsibility. Motivation appears as the main and integral component and part of the social responsibility of business towards its employees. Emphasis is placed on the need for lifelong learning and improvement of communication and social interaction skills. The author analyzes the ambiguity of financial incentives as one of the tools for stimulating the work of top management. The interdependence between the financial corporation’s efficiency and performance and the level of motivation of its workers and management staff is monitored.

Key words: motivation, top management, financial organization, lifelong learning, social responsibility of business, corporate governance, motivators, influencing factors.

ІНСТРУМЕНТИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ТОП-МЕНЕДЖМЕНТУ ГЛОБАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ

Наталія Александрова

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7902-2434

natik76aleksandrova@gmail.com

Тетяна Давиденко

старший викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-5470-8691

davydenko.t@ukr.net

Анотація. В статті аналізується зміст сутності поняття «мотивація» та виокремлюються основні мотиватори та фактори впливу на мотивацію працівників організації та керівників. Пропонуються сучасні підходи та практики формування та покращення мотиваційної сфери у міжнародних фінансових організаціях. Розглядається сутність мотивації крізь призму основних принципів корпоративного управління. Мотивація постає як основний та невід’ємний компонент та складова соціальної відповідальності бізнесу перед своїми працівниками. Наголошується на необхідності навчання упродовж життя та удосконалення комунікативних навичок та вмінь соціальної взаємодії. Автор аналізує неоднозначність фінансових стимулів як одного з інструментів стимулювання праці топ менеджменту. Прослідковується взаємозалежність між ефективністю діяльності фінансової корпорації та рівнем мотивації її робітників та управлінського апарату.

Ключові слова: мотивація, топ менеджмент, фінансова організація, навчання впродовж життя, соціальна відповідальність бізнесу, корпоративне управління, мотиватори, фактори впливу.

Вступ. Рушійною силою та визначальним фактором будь-якої діяльності людини завжди була мотивація, яку ми розуміємо як поєднання внутрішніх і зовнішніх сил, що пов’язані з певним ступенем емоцій та спонукають людину до досягнення окресленої мети з благими намірами. Тобто, з огляду на сутність діяльності фінансових корпорацій, мотивація топ менеджменту має бути спрямована на досягнення цілей організації та/або окремої особи. Відтак, головним завданням топ менеджменту фінансової корпорації при реалізації функції мотивації є: розвиток демократичних управлінських практик у кожного керівника підрозділів фінансової корпорації з використанням сучасних теорій мотивації; усвідомлення природи та значущості мотивації на робочому місці; розуміння керівниками підрозділів важливості комунікації в організації (Anupakulov, 2020: 279). Реалізація цих завдань, передусім, передбачає встановлення співпраці та взаємодії з усіма структурами на основі співробітництва. Мотивація є стрижнем управління, і її ефективність залежить від народження багатьох мотивуючих факторів.

Основна частина. На формування мотивації особистості впливають певні мотиваційні традиції, які походять від політичних та моральних усвідомлень людини, перспектив роботи та рівня життя, достатньої внутрішньої мотивації та зацікавленості для отримання задоволення від роботи, а також власні внутрішні мотиви, сильні почуття любові, вдячності, страху, злості, гніву, смутку тощо (Anupakulov, 2020: 277). На мотивацію також впливає сильний емоційний стрес при належному реагуванні в певних ситуаціях; нехтування звичаями, традиціями, іншими працівниками, працею; наслідування певної поведінки, смаків, одягу, взуття тощо.

Метою статті є аналіз сутності та змісту поняття «мотивація» та запропонувати основні стратегії та практики підвищення мотивації топ менеджменту у фінансових організаціях. Мотивація – це процес спонукання і спонукання людини, врахування її добрих намірів і вплив на неї до дії. Мотивація є стрижнем менеджменту, і його ефективність залежить від народження багатьох мотивуючих факторів.

На думку фахівців у професійній діяльності слід розрізняти два основних види мотивації: 1. Зовнішні впливи на людину, щоб змусити її досягти бажаних результатів шляхом доведення своїх намірів. Цей вид торгівлі схожий на угоду, тобто «я дам тобі все, що ти хочеш, але ти задовольниш мою волю» (Anupakulov, 2020: 280). 2. Формування в особистості специфічних мотиваційних структур. Цей вид мотивації є навчально-виховним і вимагає глибоких професійних та психологічних знань, здібностей і зусиль. Організації, які засвоїли обидва ці два види мотивації та застосовують її у своїй практиці, зроблять управління більш успішним. Мотивація впливає на такі ознаки діяльності: працьовитість; рух; наполегливість; гудвіл (репутація); доцільність; чесність.

Ми однозначно поділяємо думку сучасних фахівців в галузі корпоративного управління, що одним із ефективних шляхів набуття фінансовими корпораціями успішного досвіду є використання ефективних методів управління персоналом та пошук нових способів взаємодії та мотивації.

Корпоративне управління як процес, спрямований на досягнення цілей господарюючого суб’єкта передбачає залучення різних механізмів впливу на мотиваційну сферу як топ менеджменту так і персоналу

компанії в цілому. Управління людськими ресурсами по суті є розвитком суб'єкта господарювання з урахуванням інтелектуального потенціалу працівників та їх різноманітних можливостей. Це головна мета управління, надати певну спрямованість об'єктам і процесам, діяльності людини, досягти очікуваних результатів, мотивувати персонал на самореалізацію.

Потреба в управлінні виникає тоді, коли кількість учасників велика через складність економічних і виробничих процесів. Процеси управління відповідно до своїх цілей – це процес послідовності їх дій, необхідний для вирішення низки виробничих і соціальних питань суб'єкта господарювання та його реалізації. Звичайно, керівництво автоматично створить власну технологію в ході виконання своєї місії, а підприємство в свою чергу буде постійно її вдосконалювати для підвищення ефективності виробництва.

Технологія управління лежить в основі технології управління та її вдосконалення. Стиль менеджменту – це сукупність методів роботи, що дозволяє уникнути всіх позитивних і водночас складних проблем у своїй діяльності, і базується на реалізації складних економічних, соціальних і технологічних відносин. В даний час для забезпечення безперервної та безперебійної роботи підприємств необхідно домогтися структурних змін у виробництві та диверсифікації виробництва. Цей процес вимагає нових методів управління та створення нових технологій. При цьому кожна організація і підприємство має ряд шляхів і напрямків, які можуть впливати на моральний стан співробітників і мотивувати їх, одним з яких є диверсифікація бізнесу.

Диверсифікація означає всі види прогресу на латині. По суті, диверсифікація є багатопрофільною діяльністю. Це дозволяє кожному співробітнику вибрати відповідну мережеву діяльність відповідно до власних можливостей. Безперечно, безперебійне безперервність бізнесу та сезонність виробництва є найважливішою основою для запобігання та пом'якшення кризи в нашій країні.

Досягнення підприємствами статусу мультидисциплінарного сезонного продукту є продовженням структурної трансформації або диверсифікації виробництва.

Одним із сучасних підходів до мотивації є запровадження диверсифікації, що дозволяє кожному співробітнику фінансової організації вибрати відповідну мережеву діяльність з урахуванням власних професійних можливостей (Anunakulov, 2020: 281). Впровадження та просування цієї системи повинно базуватися на: наданні самостійності ініціативи топ менеджменту щодо вибору сфери відповідальності (корпоративний бізнес, управління ризиками, бюджетування, тобто конкретна сфера діяльності підрозділів фінансової корпорації); вивчення можливостей та ініціативи працівників в інноваційній фінансовій діяльності; орієнтація працівників на інноваційну професійну діяльність на основі їх інтелектуального потенціалу; визначення надбавок до їх заробітної плати виходячи з доходів корпорацій та особистого внеску; в окремих випадках стимулювання інноваційної професійної діяльності за рахунок єдиної плати. З цих пропозицій можна зробити висновок, що для управління персоналом необхідно добре знати його психологію, тобто психологію людини. Це, у свою чергу, залежить від того, наскільки добре вони можуть сприймати фінансово-економічні процеси. Звичайно, кожна людина має певне розуміння економічних процесів, економічних спадів чи дефіцитів через відповідальність за підтримку сім'ї, що разом з часом формує економічне мислення працівника.

Сучасне швидкоплинне ділове середовище вимагає від фінансових організацій бути інноваційними, оскільки їх середовище є непередбачуваним, нестабільним або інколи навіть загрозливим. Фінансовий та функціональний успіх організації залежить від багатьох факторів, але важливість рівня мотивації персоналу та керівників на досягнення результатів недооцінювати не можна. Серед основних факторів – мотиваторів ми можемо виокремити наступні: (1) навчання та розвиток; (2) підтримка та мотивація зверху; (3) відкрита політика; (4) визнання; та (5) автономія та гнучкість. Пропонуються рекомендації щодо підвищення креативності співробітників організації. Це: (1) кошти асигнування на програму навчання та розвитку топ менеджерів за рахунок компанії; (2) ініціативи керівництва щодо підтримки та мотивації працівників; (3) детальне та прозоре спілкування та взаємодія між керівництвом та працівниками; (4) визнавати та хвалити працівників за творчі ідеї; і (5) залучати працівників до участі в плануванні та прийнятті рішень.

Істотним інструментом мотивації завжди виступала відповідна фінансова винагорода працівників. Останнім часом, як зазначають дослідники відповідального корпоративного управління (María Aluchna, L. Bebchuk, J. Fried), спостерігається тенденція до збільшення винагород для топ менеджменту фінансових корпорацій, особливо частки довгострокових заохочень у загальній компенсації директорів, але в той же час зростає критика щодо того, що заробітна плата генерального директора не досягає належного ефекту впливу на продуктивність фінансової корпорації (Aluchna, 2017: 215–218). На переконання дослідників, така тенденція може призводити навіть до корпоративних скандалів (Coffee, 2005; Sahakians, 2015). Наприклад, Бебчук і Фрід заявили з цього приводу, що «договори про оплату праці винагороджують керівників за короткострокові результати, які не обов'язково відображають довгострокову ефективність і які насправді можуть бути отримані за рахунок довготривалих результатів. «строкова вартість» (Bebchuk, 2010: 1922).

У літературі про заробітну плату генеральних директорів часто обговорювалися способи покращення етичних або аспектів соціальної відповідальності керівників, включаючи радикальні пропозиції щодо зміни винагороди генерального директора з етичної точки зору, що включає обмеження на оплату праці топ-менеджерів. Нещодавнє народне голосування у Швейцарії проти надмірної винагороди керівникам, включаючи бонуси за підписку, або так званий «золотий привіт», а також високі вихідні виплати топ-менеджерам («золоті парашути»), можна інтерпретувати як прояв несумісності схеми винагород з домінуючими соціальними нормами в певних суспільствах (Aluchna, 2017: 218). Наведені вище дискусії та політичні дії підкреслюють необхідність збереження соціально відповідального характеру оплати праці генеральних

директорів та узгодження винагороди топ-менеджерів не лише з інтересами акціонерів, а й з інтересами всіх груп зацікавлених сторін – відповідно до поняття корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Цей підхід можна охарактеризувати як соціально відповідальну винагороду керівника, яка ґрунтується на поєднанні ефективності та етичних цілей під час розробки відповідних методів роботи з людськими ресурсами (HR) (Aluchna, 2017: 216–218).

Більшість дослідників і фахівців схиляються до думки, що, з огляду на вимоги суспільства, постає практична необхідність розробки оплати праці керівників на основі цілей, пов'язаних з корпоративною соціальною відповідальністю (КСВ), підтверджується доказами позитивного впливу соціальної відповідальності на фінансові результати, наданими Орліцьким, Шмідтом та Райнсом (2003) та головну роль генеральних директорів у сприянні корпоративній соціальної відповідальності (Godos-Dí'ez, Ferna'ndez-Gago, & Martí'nez-Campillo) (Aluchna, 2017: 207).

Нещодавні обговорення недоліків винагород керівників, пов'язаних із корпоративними скандалами (Coffee, 2005) та останньою фінансовою кризою (Vebchuk), підкреслюють важливість того, щоб генеральний директор оплачував соціальну відповідальність. Цей заклик було підкріплено зростаючою важливістю КСВ та пов'язаним з нею поняттям сталого розвитку для бізнесу (Callan, 2014).

На сьогоднішній день існують беззаперечні докази, що показники ефективності, пов'язані з КСВ, все частіше використовуються компаніями під час розробки схем стимулювання для топ-менеджерів. Водночас, на переконання тих же дослідників, доступної інформації про конкретне використання та ефективність використання таких показників поки що замало.

Можна очікувати, що значення соціально відповідальної винагороди керівників і надалі зростатиме, що стане практичним викликом для компаній, які впроваджують відповідні схеми, насамперед, з огляду на розробку ефективних систем управління результативністю та стимулювання. Тут докази ефективності застосування збалансованих систем показників стійкості та позитивного впливу соціально відповідальних схем оплати праці генеральних директорів на загальну ефективність компанії могли б створити потужні бізнес-кейси, що демонструють переваги КСВ та стійкості. Крім того, такі докази мають бути підкріплені академічними дослідженнями, зосередженими, наприклад, на інтеграції підходу зацікавлених сторін і теорії принципал-агент (Aluchna, 2017: 207–208).

Ще одним інструментом підтримання мотивації топ менеджменту є дотримання етичної поведінки директорів, що є одним із найважливіших наріжних каменів належного корпоративного управління, оскільки вона задає тон етичної поведінки корпорації, а це, у свою чергу, значною мірою гарантує, що корпорація дотримується належної практики корпоративного управління (G20/OECD, 2015: 122–130).

Як зазначено в Принципах належного корпоративного управління та рекомендацій ASX 2007 року, етичну поведінку корпорації слід заохочувати і мотивувати керівників до цього. Виходячи з цього корпорація повинна мати «етику, мораль та цінності».

Рекомендації ASX «Принципи належного корпоративного управління та передові практики» 2003 року були одними з перших звітів про корпоративне управління, які конкретно розглядали етичну поведінку директорів. Він рекомендував корпораціям запровадити кодекс етичної та правової поведінки, щоб керувати радою та керівниками щодо: практики, необхідної для підтримки впевненості в доброчесності компанії та відповідальність окремих осіб за повідомлення та розслідування повідомлень про неетичні дії. Нинішнє очікування в Принципах належного корпоративного управління та найкращої практики ASX 2007 року полягає в тому, що ці аспекти розглядаються в кодексі поведінки.

Ми вважаємо, що в майбутньому «етика, мораль та цінності» для корпорацій стануть все більш важливими для корпорацій. Ми поділяємо думку фахівців, що належне корпоративне управління додає цінність корпорації, так само й «етична поведінка»: високоетична фінансова корпорація, ймовірно, витратить набагато менше на захист від шахрайства і, ймовірно, доведеться витратити набагато менше про виробничі відносини для підтримки морального духу та спільної мети.

Спірне питання щодо надмірної винагороди керівників стали особливо чутливими в політичному плані в результаті світової фінансової кризи, але це не нова тема. У 1995 році у Великобританії Звіт Грінбері був одним із перших звітів про корпоративне управління, що сприяли прозорості та розкриттю винагороди керівників. Це було розглянуто далі у Звіті Хемпела у Великобританії за 1998 рік, і Австралія наслідувала його приклад, повторивши настрої щодо розкриття винагород керівників у Звітах про корпоративне управління (G20/OECD, 2015: 128–130).

В результаті цього було введено законодавство для забезпечення розкриття інформації в обох юрисдикціях.

У науковій літературі також знаходимо рекомендації щодо удосконалення мотиваційної сфери в міжнародній фінансовій корпорації шляхом запровадження системи VCR. Для підвищення мотивації топ менеджменту міжнародних фінансових корпорацій фахівцями розроблено й запроваджується стратегія, що спрямований на те, щоб свідомо докласти зусиль для зміцнення якостей лідера, сприяти двосторонній комунікації та заохочувати більше винагород і визнання на всіх рівнях. Запланована стратегія охоплює розвиток та удосконалення стратегічного мислення, вміння передбачувати наслідки прийнятих рішень (vision or visibility), комунікації (communication) та розпізнавання й визнання досягнень (recognition of achievements) – VCR.

Займаючи керівні посади та управляючи командами фахівців, топ менеджмент повинен мати бажання навчатися та розвиватися упродовж життя. Навчання впродовж життя є критично важливим для лідерів, щоб бути агентами змін, співавторами, новаторами та наставниками.

Дослідження стверджують, що залучення фахового персоналу компанії до прийняття рішень (empowerment) впливає на ефективність діяльності організації в цілому, наймання та утримання персоналу (staff retention), обслуговування клієнтів, рівень задоволеності (self-fulfillment) та прибутковість організації (company efficiency). Декілька досліджень (Hunder C. D.) показують, що ефективна організаційна комунікаційна практика сприяє залученню персоналу до прийняття рішень, що істотним чином покращує їхню мотивацію (Hunder, 2017). Задоволеність організаційним спілкуванням має найбільший зв'язок із залученням співробітників, а інноваційні способи використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для спілкування між топ менеджментом та персоналом можуть бути ефективними та недорогими, але існують ймовірність перевантаження інформацією та неправильного спілкування.

З огляду на все це, включена комунікаційна стратегія надає важливого значення змістовній двосторонній комунікації. Зважаючи на специфіку діяльності міжнародних фінансових корпорацій, фінансові організації обмежують доступ інформації «для всіх» і, передусім, зосереджуються на обміні цінною інформацією з тими, хто її потребує, тобто встановлюється рівень доступу до інформації (Hunder, 2017). Таким чином встановлюється вертикаль основних ініціатив, які делегуються по вертикалі від топ менеджменту до підлеглих, запобігаючи перевантаженню інформаційного поля. Так встановлюється двосторонній зв'язок між керівництвом організації та рештою персоналу.

Залучення та використання формату SBAR (situation, background, assessment, and recommendation) у спілкуванні та обміні інформацією заохочує всіх учасників організації комунікації в компанії до чіткого, короткого та продуктивного спілкування за допомогою ланцюжка команд (Suarman, 2018). Такий формат комунікації сприяє встановленню цілей на основі потреб своїх підрозділів і обов'язків ради, досягненню результатів та підвищенню продуктивності організації в цілому. Це допомагає учасникам працювати як одна команда та зосередитися на досягненні цілей замість того, щоб бути перевантаженими багатьма проблемами. Робота з конкретними цілями дає досяжні результати, задіяні в комунікації працівники мають можливість оцінити свою участь у важливій і значущій роботі, яка сприяла продуктивній досконалості для клієнтів, персоналу та організації в цілому. Такий підхід підвищує мотивацію всього персоналу компанії.

Визнання досягнень (recognition of achievements) є важливим інструментом підвищення мотивації для лідерів, топ менеджменту та працівників в цілому, оскільки це означає визнання когось, підкреслення досконалості за допомогою похвал і нагород. Винагороди не обов'язково мають бути дорогими, але мають значний вплив на залучення персоналу. В деяких компаніях існують певні ритуали та внутрішні та зовнішні програми визнання та нагород (щорічні фінансові винагороди – премії, дошки пошани).

Поряд із регулярними внутрішніми та зовнішніми нагородами, існують інші досягнення, такі як просування по службі, публікації, визнання кар'єрних сходів, досягнення в сертифікації тощо. Особиста вдячність заохочувалась системною карткою оплесків, цифровим методом вдячності та визнання.

Ми поділяємо думку західних дослідників (Aluchna M., Ldowu S. O., Anyanakulov M. A., Bebachuk L. A., & Fried J. M.), що системи вимірювання ефективності (PMS – performance measuring system), які сприймаються як сприятлива формалізація, можуть підвищити ефективність управління. Спираючись на теорію самодетермінації, ми описуємо мотиваційні механізми, які можуть пояснити взаємозв'язок між можливим вимірюванням продуктивності та ефективністю управління. Згідно з даними (дані опитування 160 бельгійських менеджерів) дослідникам вдалося емпірично довести, що автономна трудова мотивація опосередковує взаємозв'язок між сприянням PMS та управлінською продуктивністю через задоволення трьох основних психологічних потреб (автономії, компетентності та зв'язку). Це дослідження сприяє попередньому дослідженню управлінського контролю щодо мотивації самостійної праці та доповнює попередні дослідження щодо (прямого) зв'язку між стимулюючими засобами контролю та ефективністю управління.

Потреба в навчанні від індивідуального до організаційного рівня є важливою, особливо в нинішню епоху цифрової трансформації, коли адаптація до нових змін не припиняється. Це пояснюється тим, що якщо знання фрагментовані в організації, ідеї, досвід і рішення проблем будуть доступні лише певній групі людей. Метою цього дослідження було провести оцінку факторів, які сприяють навчанню в контексті цифровізації, з точки зору членів команди та керівників проєктів. Критичні фактори, які сприяють навчанню в проєктах цифровізації, були визначені з існуючої літератури та класифіковані на фактори, пов'язані з працівниками, керівництвом і навколишнім середовищем. Вони були оцінені за допомогою опитування. Всього було встановлено одинадцять шкал вимірювання за допомогою 5-бальної шкали Лайкерта. Опитування було проведено для 120 учасників, які працюють у різних проєктах цифровізації в різних галузях. Результати показали, що хоча фактори, пов'язані з управлінням, мабуть, мають найбільший вплив на сприяння навчанню співробітників у проєктах цифровізації, вони є факторами, яким приділяється менше уваги в організаціях порівняно з факторами, пов'язаними з працівниками та середовищем. Крім того, дослідження показує, як фактори, пов'язані з керівництвом, працівниками та середовищем, впливають один на одного.

Висновки. Отже, можемо узагальнити, що існують різні інструменти підтримання мотивації топ менеджменту у фінансових корпораціях, які спрямовані на заохочення керівників до відповідального на належного управління для досягнення й забезпечення процвітання фінансової корпорації. Винагорода топ менеджменту детермінується не лише кількісними показниками діяльності фінансової корпорації, але й якісними, наскільки керівництво дотримується соціально-відповідальної та етичної поведінки в бізнес середовищі.

Список використаних джерел:

1. Aluchna M., Ldowu S. O. (2017). Responsible corporate governance. Towards Sustainable and effective Governance structures. London Metropolitan University, London, UK. Springer International Publishing AG, 288 p.
2. Anynakulov M. A. (2020). Employee motivation as a factor of efficiency // Proceedings of Online International Conference on Advances in Technology, Social Sciences and Humanities. July 11th and 12th 2020. P. 278–283.
3. Bebchuk L. A., & Fried J. M. (2006). Pay without performance: Overview of the issues. *Academy of Management Perspectives*, 20. P. 5–24.
4. Bebchuk L. A., & Fried J. M. (2010). Paying for long-term performance. *University of Pennsylvania Law Review*, 158. P. 1915–19.
5. Callan S. J., & Thomas J. M. (2014). Relating CEO compensation to social performance and financial performance: Does the measure of compensation matter? *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21. P. 202–227.
6. G20/OECD (2015). Principles of corporate governance. Accessed December 22, 2016. URL:www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-ENG.pdf (Дата звернення: 24.01.2022).
7. Hunder C. D. The development, implementation, and evaluation of an individualized self-assessment process for life-long learning. MS in Community Health Education, August 2017. 72 pp. (G. D. Gilmore).
8. Suarman D. J., Kartikowati S. (2018). Accomplishment Motivation and Soft Skill Related to Learning Achievement. *Journal of Educational Sciences*. Vol. 2, No. 2, 2018. P. 83–89.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.40>

WPŁYW I AKTUALIZACJA ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH W DZIEDZINIE BEZPIECZEŃSTWA EKOLOGICZNEGO UKRAINY

Tetiana Bieloshapka

*aspirant Katedry Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Terytoriów Edukacyjno-Naukowego Instytutu
Służby Publicznej i Zarządzania gu „Politechnika Odeska” (Odessa, Ukraina); główny specjalista
Państwowej Agencji Melioracji i Rybołówstwa Ukrainy (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-2103-0730

tatyanapatrol@gmail.com

Adnotacja. Rozważono kwestię wpływu organizacji społecznych w dziedzinie bezpieczeństwa ekologicznego Ukrainy. Zbadano działalność i strukturę organizacji publicznych prowadzących publiczną administrację w zakresie bezpieczeństwa środowiskowego. Przeanalizowano ramy regulacyjne i prawne oraz prace naukowców, w których badano problemy współczesnego stanu organizacji publicznych w zarządzaniu publicznym w zakresie bezpieczeństwa środowiskowego. Zauważono potrzebę ekologizacji administracji publicznej i podkreślono ważne kierunki, zarówno na poziomie regionalnym, jak i lokalnym. Nacisk kładziony jest na znaczenie kształtowania świadomości ekologicznej społeczeństwa jako przesłanki dalszego zrównoważonego rozwoju terytoriów i państwa. Znakiem jego realiów jest ekologizacja systemu administracji publicznej, która według czołowych naukowców ma trwałą tendencję do pogłębiania się w celu zmiany podstawowych relacji podmiotowo-przedmiotowych i wpływów w mechanizmach administracji publicznej w czasach współczesnych.

Słowa kluczowe: administracja publiczna, bezpieczeństwo środowiskowe, zarządzanie zasobami przyrody, ekologizacja, ochrona środowiska, polityka środowiskowa, organizacje pożytku publicznego.

INFLUENCE AND ACTUALIZATION OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINE

Tetiana Bieloshapka

*Postgraduate Student at ESI of Public Service and Administration
Odesa Polytechnic National University (Odesa, Ukraine);
Chief Specialist, State Agency of Fisheries of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-2103-0730

tatyanapatrol@gmail.com

Abstract. The issue of the influence of public organizations in the field of environmental safety is considered of Ukraine. The activity and structure of public organizations that carry out public management in the field of environmental safety have been studied. The regulatory and legal framework and the works of scientists were analyzed, where the issues of the current state of public organizations in public management in the field of environmental safety were investigated. The need for environmentalization of public administration is emphasized and its important directions are highlighted both at the regional and local levels. Attention is focused on the relevance of the formation of environmental awareness of society as a prerequisite for further sustainable development of territories and the state. A sign of its realities is the greening of the public administration system, which, according to leading scientists, has a steady tendency to deepen in order to change the main subject-object relations and influences in the mechanisms of modern state administration.

Key words: public administration, environmental safety, nature management, environmental protection, environmental policy, public organizations.

ВПЛИВ ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Тетяна Белошанка

*аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління ДУ «Одеська політехніка»,
(Одеса, Україна); головний спеціаліст Державного агентства меліорації
та рибного господарства України (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-2103-0730

tatyanapatrol@gmail.com

Анотація. Розглянуто питання впливу громадських організацій в сфері екологічної безпеки України. Досліджено діяльність та структуру громадських організацій, які здійснюють публічне управління в сфері екологічної безпеки. Проаналізовано нормативно-правову базу та праці науковців, де досліджувалися питання сучасного ста-

ну громадських організацій в публічному управлінні у сфері екологічної безпеки. Наголошується на необхідності екологізації публічного управління та висвітлюються його важливі напрями як на регіональному, так і на місцевому рівнях. Акцентовано увагу на актуальності формування екологічної свідомості суспільства як передумови подальшого сталого розвитку територій і держави. Ознакою її реалії є екологізація системи публічного управління, яка, на думку провідних науковців, має стійку тенденцію до поглиблення з метою зміни основних суб'єкт-об'єктних відносин і впливів у механізмах державного управління сучасності.

Ключові слова: публічне управління, екологічна безпека, природокористування, екологізація, охорона природного середовища, екологічна політика, громадські організації.

Вступ. На сучасному етапі розвитку України забезпечення сталого природокористування та охорони навколишнього середовища є одним із найважливіших завдань держави та суспільства.

Високий рівень вимог до політики в екологічній сфері визначається значимістю питань безпечного середовища. Безконтрольність процесів у цій сфері може мати серйозні ризики та незворотні наслідки для різних соціальних груп, держави загалом. Універсальні для більшості країн загрози, пов'язані з ядерною зброєю, природними ресурсами, техногенними катастрофами, кліматичними змінами, війною та інше, диктують потребу поглибленої співпраці України з міжнародними екологічними інститутами, приєднання до відповідних міждержавних та громадських ініціатив.

Основна частина. З розвитком економіки техногенне навантаження на навколишнє природне середовище постійно збільшується. Актуальним є і буде питання впливу суспільства безпосередньо на стан та якість довкілля. Одним з найефективніших способів для небайдужого громадянина впливати на вирішення екологічних проблем – це участь у громадських екологічних організаціях. Робота екологічних природоохоронних організацій спрямована на розширення природоохоронної діяльності в суспільстві, на усвідомлення і активне вирішення громадськістю проблем довкілля (Напрями розвитку..., сайт).

В Україні на сьогоднішній день представлені глобальні міжнародні екологічні організації, метою яких є досягнути прийняття рішень у розв'язанні глобальних екологічних проблем, в тому числі шляхом привертання до них уваги громадськості і влади. У світі існує значна кількість міжнародних екологічних організацій, які проводять різні наукові дослідження, зокрема, щодо впливу діяльності людини на клімат, атмосферу, гідросферу, ґрунти, рослинність і тваринний світ, передбачення землетрусів і цунамій, роботи в галузі біологічних та генетичних наслідків забруднення навколишнього середовища. Переважно діяльність таких організацій надто перетинається у різних аспектах збереження й відтворення природи.

Матеріали і методи досліджень. Використано метод аналізу – аналіз літературних джерел.

Результати та їх обговорення. Автор надає перелік деяких міжнародних громадських організацій, що зробили великий внесок у екологічну безпеку нашої планети:

- Всесвітня організація захисту тварин (ВТЗТ) (англ. World Society for the Protection of Animals (WSPA)) міжнародна некомерційна зооохисна організація, що діє більш ніж у 150 країнах світу й об'єднує понад 900 організацій. У ВТЗТ 13 офісів, розташованих в Австралії, Бразилії, Канаді, Колумбії, Коста-Риці, Данії, Німеччині, Нідерландах, Новій Зеландії, Танзанії, Таїланді, США та Великій Британії, головний офіс ВТЗТ – у Лондоні (World Animal Protection..., сайт).

- Всесвітній фонд дикої природи (ВФДП) (англ. World Wide Fund for Nature, до 1986 р. – Всесвітній фонд дикої природи (англ. World Wildlife Fund (WWF)) – міжнародна неурядова організація, що займається збереженням природи, дослідженнями та відновленням природного середовища. Офіційна назва організації була змінена з World Wildlife Fund на World Wide Fund for Nature, проте попередня назва залишається офіційною в багатьох країнах (Екологічні організації..., сайт; Statement by WWF-Ukraine..., сайт).

Це найбільша незалежна природоохоронна організація у світі, що здійснює понад 1200 екологічних проєктів, привертаючи увагу мільйонів людей до проблем охорони довкілля і їхнього рішення. Організація існує на добровільних внесках, приблизно 9 % її бюджету поступає від приватних пожертв.

Місія WWF – запобігання наростаючій деградації природного середовища планети і досягненні гармонії людини і природи. Головна мета – збереження біологічної різноманітності Землі. Символ Всесвітнього фонду природи – гігантська панда.

Проєкти WWF, які реалізовані в Україні:

1. Щорічна міжнародна акція Година Землі, що відбувається у березні.

2. WWF Дунайсько-Карпатська програма була заснована у 1998 році. Її мета – сприяти збереженню, відновленню екосистем, гармонійному співіснуванню людини і природи та координувати діяльність WWF у країнах Дунаю та Карпатського регіону: Україні, Молдові, Румунії, Болгарії, Сербії, Словаччині, Чехії та Словенії.

Пріоритетні напрямки програми: стале управління лісами, охорона водно-болотних угідь та пралісів, збереження популяцій великих хижих ссавців (вовк, рись, ведмідь) та осетрових, екологічна освіта та зміни клімату. WWF активно працює з законодавчими питаннями на національному рівні та рівні Європейського Союзу.

Дунайсько-Карпатська програма WWF є важливим скеровуючим агентом в області покращення стану навколишнього середовища в регіоні та активно співпрацює з міжнародними партнерами, місцевими урядами та іншими зацікавленими сторонами.

Беручи до уваги те, що більшість країн регіону увійшли чи збираються увійти у Євросоюз найближчим часом, робота Дунай-Карпатської програми WWF багато у чому фокусується на розвитку та впровадженні політики та законодавства Євросоюзу.

3. Кампанія «Подаруй дереву колечко!». Протягом даної кампанії WWF просить українців збирати паперову продукцію та здавати її у пункти прийому макулатури. А потім надсилати представництву результати своєї роботи – тобто, скільки кілограмів макулатури було здано на переробку. На сайті WWF розміщено перелік офіційних пунктів прийому макулатури, а також форму, яку можна заповнити для звітності про зібрану паперову продукцію.

4. «Цеглинка для майбутнього». Проект передбачає побудову Екоцентру. Це модерна освітня платформа, мета якої показати людям сталий спосіб життя. В центрі були представлені прості побутові рішення та сучасні «зелені» технології, екологічні ігри та інтерактивні елементи, проводимуться відкриті освітні та інформаційні заходи. Кожен міг прийти в Екоцентр, що працював у Національному ботанічному саду ім. Гришка, та безкоштовно отримати цікавий досвід та інформацію про природні процеси, сталий розвиток, енергоефективність у побуті і господарстві та багато іншого.

5. Підтримка природоохоронних територій в Україні. Метою проекту є покращення ефективності управління природоохоронних територій та збереження їх екологічних цінностей, таких як: Природний заповідник «Горгани», Карпатський біосферний заповідник, Карпатський національний природний парк, Національний природний парк «Синевир», Ужанський національний природний парк, Верховинський національний природний парк, Вишницький національний природний парк, Яворівський національний природний парк (Екологічні організації..., сайт; Statement by WWF-Ukraine..., сайт).

- Глобальна мережа екологічного маркування (англ. Global Ekolabelling Network (GEN)) соціалізація незалежних організацій із 36 країн, що впроваджують системи екологічного маркування відповідно до добровільного міжнародного стандарту ISO 14024. GEN тісно співпрацює із Світовою організацією торгівлі, а одним з її членів є Комісія європейського Співтовариства з питань екологічної сертифікації та маркування.

Український знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» включено до міжнародного реєстру 8 жовтня 2004 року на офіційній щорічній зустрічі організацій-членів GEN, яка відбулася в Токіо. Тоді ж було визнано українську Програму екологічного маркування.

У 2011 Українська програма екологічного маркування пройшла міжнародний аудит і отримала сертифікат за програмою взаємного визнання "GENICES". Аудит відбувався 3 та 4 травня 2011 року на базі органу з екологічного маркування який адмініструє з 2003 року Всеукраїнська громадська організація «Жива планета» (Екологічні організації..., сайт; Хорт, сайт).

- Global Nest – міжнародна асоціація вчених, технологів, інженерів та інших зацікавлених груп, що беруть участь в усіх наукових і технологічних аспектів навколишнього середовища, а також у застосуванні методів, спрямованих на сталий розвиток. Головною метою організації є підтримка та сприяння поширенню інформації про найсучасніших методів для поліпшення якості життя на основі розробки і застосування технологій і політики, дружньої до навколишнього середовища (Global NEST..., сайт).

- ГРІНПІС або «Зелений світ» (англ. Greenpeace). Міжнародна неурядова природоохоронна організація, заснована у 1971 році в місті Ванкувер, Канада. Основні завдання організації – сприяти екологічному відродженню та привертати увагу людей та влади до збереження природи, зупинити глобальне потепління, зберегти природу океанів, зберегти стародавні ліси та джунглі, забезпечити атомне роззброєння, ввести екологічне землеробство, припинити виготовлення токсичних речовин. Фінансування організації – винятково із пожертв людей, небайдужих до збереження природи. Грінпіс не приймає фінансування бізнесу, влади та політичних партій. В Україні є представництво, яке займається актуальними питаннями організації це ГО ГРІНПІС-УКРАЇНА (Екологічні організації..., сайт).

- «Комісія Брундтланд» (Brundtland Commission) також відома як Міжнародна (Світова) комісія з довкілля і розвитку (англ. World Commission on Environment and Development (WCED)) незалежна комісія, яка працювала з 1984 по 1987 рр. Комісія і підготувала свою доповідь у вигляді книги «Наше спільне майбутнє», в основі якої лежала «Концепція сталого розвитку». Наголошується на необхідності взаємопов'язаного соціально-економічного та екологічного розвитку; при розгляді екологічної проблематики не можна обмежуватися тільки проблемами довкілля (General Assembly..., сайт) та інші організації.

У світі є міжнародні організації, які інвестують кошти у проекти або програми, які покращують природне середовище та посилюють екологічну безпеку планети:

- Глобальний екологічний фонд (ГЕФ) (англ. The Global Environment Facility (GEF)) – незалежний міжнародний фінансовий суб'єкт, діяльність якого реалізується через Програму розвитку ООН, Програму охорони навколишнього середовища ООН і Світовий банк. Фонд надає гранти на здійснення проектів у таких галузях: біорізноманіття, зміна клімату, міжнародні води, деградація земель, захист озонового шару та стійкі органічні забруднювачі.

ГЕФ виступає донором через свої виконавчі агенції для впровадження в дію проектів на території країн реципієнтів. Таким чином, кошти перераховуються не державі а на рахунки виконавчих агенцій ГЕФ. Виконавчими агенціями ГЕФ, що здійснюють управління його проектами є 10 установ: Програма розвитку ООН, Програма ООН з навколишнього середовища, Світовий банк, Африканський банк розвитку (AfDB), Азіатський банк розвитку (ADB), Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD), Організація харчування та сільського господарства ООН (FAO), Міжамериканський банк розвитку (IDB), Міжнародний фонд розвитку сільського господарства (IFAD), а також Організація розвитку промисловості ООН (UNIDO). Науково-технічний консультативний комітет надає технічні та наукові консультації з питань політики ГЕФ і проектів (Глобальний..., сайт).

- Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) (анг. European Investment Bank (EIB)), який діє у секторі охорони навколишнього природного середовища. З 2004 року Україна розпочала співпрацю з Європейським інвестиційним банком, направлену на отримання можливості залучення в економіку України довгострокових фінансових ресурсів банку для реалізації важливих інфраструктурних, енергетичних, природоохоронних та інших інвестиційних проєктів загальнодержавного значення (Європейський..., сайт).

Роль таких масштабних організацій є надзвичайно вагомою, особливо у питаннях впливу на виробників, продавців та вимагання дотримання екологічних норм і стандартів, що прийняті на глобальному рівні. В Україні налічується понад 500 громадських екологічних організацій. Громадські екологічні організації є в усіх регіонах України (Абламєтова, 2018).

Екологічну громадську спільноту представляють переважно організації з високим експертним рівнем, досвідом та результатами (МБО «Екологія-Право-Людина», ВГО «Жива планета», Національний екологічний центр України, Всеукраїнська екологічна ліга та ін.) (Андрусевич, 2006).

- Всеукраїнської громадської організації природоохоронного спрямування «Жива планета» (ВГО «Жива планета») – є неприбутковою Всеукраїнською громадською організацією, яка об'єднує 19 територіальних осередків в областях України. Основними завданнями є: об'єднання громадян, підприємств, установ та організації на основі екологічних ідей і загальнолюдської моралі для участі у вирішенні екологічних проблем; участь в розробці нових політичних, економічних, соціальних, екологічних, освітніх та культурних програм; вдосконалення законодавства України; сприяння розвитку в Україні сталого (збалансованого) виробництва і споживання та інше (Всеукраїнської громадської..., сайт).

- Всеукраїнська екологічна громадська організація «МАМА-86» (ВЕГО «МАМА-86») була широкою мережею екологічних неурядових організацій. З 02.12.2019 р. організація припинила свою діяльність (МАМА-86, сайт).

- Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» є єдиною дитячою громадською організацією, яка об'єднує дітей, підлітків, молодь, що опікується проблемами довкілля. Діти та молодь, які свідомо беруть участь у розв'язанні екологічних проблем і створюють проєкти, спрямовані на поліпшення екологічної ситуації рідного краю, є справжніми патріотами своєї Батьківщини. Питання охорони та збереження довкілля сьогодні є дуже актуальними, тому підготовка лідерів у цій сфері є вкрай необхідною для суспільства (Всеукраїнська дитяча спілка..., сайт).

- Всеукраїнська екологічна ліга (ВЕЛ) (англ. All-Ukrainian Environmental League) – громадська організація, яка була заснована 12 грудня 1997 року. Метою діяльності ВЕЛ є: поліпшення екологічної ситуації в Україні, формування нового природоохоронного світогляду, забезпечення екологічних прав громадян, формування в Україні засад збалансованого (сталого) розвитку, побудова громадянського суспільства в Україні, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах екологічної етики та ін. (Всеукраїнська екологічна ліга..., сайт).

- Громада рибалок України (ГРУ) – Всеукраїнське громадське об'єднання рибалок-любителів і спортсменів. Включає до свого складу Всеукраїнський благодійний фонд, Всеукраїнський риболовно-спортивний клуб і Всеукраїнську громадську організацію. Організація об'єднує всіх, хто захоплений риболовлю, чия трудова діяльність так чи інакше пов'язана з риболовним спортом або бізнесом, займається проблемами екології, охорони природи, стану водойм та боротьбою з браконьєрством. Організація має на меті захист прав та інтересів українських рибалок: повсюдна заборона вільного продажу сіток і незаконних знарядь лову, громадська охорона рибних ресурсів і водного середовища України, популяризація і розвиток як любительського так і спортивного рибальства, а також риболовного туризму, підвищення рибальської культури населення, навчання азам майстерності підростаючого покоління, рибальська реабілітація дітей-сиріт та інвалідів (Екологічні організації..., сайт).

- Громадська організація «Зелений Фронт» – харківська обласна громадська організація екологічного спрямування, яка займається охороною навколишнього природного середовища, захистом екологічних та пов'язаних з ними соціальних прав громадян. велику увагу організація приділяє створенню природоохоронних територій та охороні вже існуючих. Зокрема, нею створено проєкти чотирьох заказників, що мають виникнути на території Харківського лісопарку. Активісти даної організації беруть участь у всеукраїнських екологічних акціях: «Першоцвіт», «Ялинка», в проведенні інших всеукраїнських та міжнародних заходів (Екологічні організації..., сайт).

- Дніпропетровська міська організація Товариства охорони природи (Дніпропетровське міське товариство охорони природи) це громадська організація екологічної спрямованості, яка поширює свою діяльність на територію міста Дніпропетровська. Основні напрямки діяльності товариства: проведення громадських природоохоронних акцій, просвітницька діяльність, проведення громадських екологічних експертиз, видання екологічної літератури, взаємодія з органами державної влади і місцевого самоврядування в галузі охорони довкілля, захист екологічних прав громадян (Дніпропетровська..., сайт; Екологічні організації..., сайт).

- ЕкоКлуб Зелена Хвиля – екологічна організація студентів та випускників Національного університету «Кисво-Могилянська академія» (НаУКМА), робота якої направлена на сприяння збереженню навколишнього природного середовища шляхом освітньої діяльності та практичних заходів. Мета створення клубу це надавати студентам НаУКМА можливість набути професійного досвіду природоохоронної діяльності, сприяти самореалізації екологічно свідомих студентів і згуртуванню студентської громади навколо принципів

охорони навколишнього природного середовища, формувати імідж Академії, як «екологічно свідомого» навчального закладу України (Екологічні організації..., сайт).

- Міжнародна благодійна організація (МБО «Екологія, право, людина») (ЕПЛ) колишня «Екоправо-Львів» – правозахисна організація, яка з 1994 року здійснює діяльність в сфері охорони довкілля, підтримання, відновлення та покращення його стану; надає правову допомогу в захисті екологічних прав громадян та інших дотичних прав людини, працює в напрямку підвищення екологічної свідомості та формування екологічної культури громадян (Екологія..., сайт).

- Національний екологічний центр України (НЕЦУ) – одна з перших екологічних громадських неприбуткових організацій національного рівня, зареєстрованих у незалежній Україні та заснований 30.08.1991 року. Має 24 територіальні відділення по всій Україні. НЕЦУ ставить собі на меті створення здорового довкілля та поліпшення якості життя людей в Україні, намагається донести позиції фахівців в охороні довкілля до посадовців які приймають рішення у різних галузях господарства.

Значна частка роботи НЕЦУ пов'язані зі збереженням природи України через створення нових природоохоронних об'єктів та відстоювання недоторканності існуючих. НЕЦУ також намагається вплинути на енергетичну політику, розуміючи, що саме новітні підходи до розбудови енергетичного сектора створять умови для розвитку країни без негативних наслідків для довкілля. І також, НЕЦУ відстоює позицію, що кошти платників податків не повинні використовуватися на будівництво об'єктів зі значним негативним впливом на населення та навколишнє середовище, і намагається вплинути на рішення про фінансування проєктів міжнародними фінансовими організаціями (Екологічні організації..., сайт).

Українська екологічна асоціація «Зелений світ» створена в 1988 році як реакція суспільства на жахливий екологічний стан в Україні, спричинений Чорнобильською катастрофою 1986 року. Асоціація є членом найбільшої Міжнародної громадської організації федерації «Друзі Землі» (Friends of the Earth). Українська екологічна асоціація «Зелений світ» постійно підіймає питання комплексного захисту природного середовища та ролі територіальних громад в сфері охорони навколишнього середовища через розширення застосування альтернативних джерел енергії, утилізації твердих побутових відходів, знищення карантинних бур'янів-алергенів, водозабезпечення та очищення побутових стоків населених пунктів, як необхідної складової здорового життя людини (Українська екологічна..., сайт).

- Українське товариство охорони природи (УкрТОП) це громадська екологічна організація, створення якої передувало хрущовській відлизі. Під тиском УкрТОП у 1967 році Уряд Української РСР створив Держкомприроди, як центральний орган влади. Це сталося на три роки раніше, ніж створення Агентства охорони довкілля США (англ. Environmental Protection Agency) та на 21 рік раніше ніж створення подібних державних органів в Москві (рос. Госкомприроды ССРСР/РСФСР). Держкомприроди України має статус міністерства з 1991 року (Українське товариство..., сайт). Даний перелік не є вичерпним.

Обговорення. Для багатьох розвинених європейських країн традиційно входження «зелених» партій до національних парламентів, урядів, місцевих органів влади, а також до наднаціонального органу – Європейського парламенту, де представлено Європейську партію зелених. В Україні подібна практика відсутня, оскільки не сформовано достатньо потужних політичних та партійних структур, які компетентно та послідовно займалися екологічними питаннями та брали активну участь у політичному процесі та виборах, у формуванні органів державної влади. Така відірваність екологічної політики держави від суспільства зумовлює посилення уваги громадського сектору до екологічних питань.

Сьогодні управління в галузі екології зводиться до врегулювання за допомогою правових важелів суспільних відносин. Суб'єктами такого врегулювання виступають державні органи, органи місцевого самоврядування, частково – громадські об'єднання. Їх діяльність спрямована на забезпечення ефективного використання природних ресурсів, охорони довкілля, екологічної безпеки уповноваженими особами (фізичними і юридичними) на засадах дотримання екологічного законодавства, попередження можливого погіршення екологічної ситуації та захист прав громадян на екологічно безпечні умови життя (Голинська, 2020: 184).

Екологічні громадські організації, місцеві громади, ініціативи та рухи шляхом створення системи партнерських організацій, коаліцій та мереж об'єднуються для захисту екологічних прав та інтересів. Найбільш організована частина екологічних громадських структур через інформаційно-просвітницьку, експертно-дослідницьку, програмно-проєктну діяльність розширює свою участь у формуванні державної екологічної політики та практичному вирішенні проблем довкілля. Здійснюється це як на рівні співробітництва з органами державної влади, так і з міжнародними інституціями та неурядовими організаціями.

Екологічні суспільні ініціативи та рухи пропонують ефективні та ресурсно невитратні рішення таких завдань, як сортування та утилізація побутових відходів, зменшення обсягів сміття, економія енергетичних витрат. Форми активності та відповідна спрямованість програм, кампаній зумовлені регіональними особливостями, концентрацією промислових об'єктів, природоохоронними об'єктами. Втім, найбільший ефект вирішення екологічних завдань справив би поєднання подібних успішних проєктів та практик, їх популяризація.

Слід зазначити, що принцип участі громадськості у формуванні та реалізації екологічної політики, облік пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства закріплений як один із основних у Стратегії національної екологічної політики України на період до 2030 року. Необхідність удосконалення механізмів співробітництва органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, науки та бізнесу при вирішенні екологічних проблем визнається Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (Виступ Міністра..., 2013).

Місцевий рівень інституційної системи охорони навколишнього природного середовища включає органи місцевого самоврядування, тобто територіальні громади. Закріпивши право територіальної громади безпосередньо здійснювати місцеве самоврядування Конституція України (Конституція України, редакція 2020) та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Про місцеве самоврядування..., 1997 зі змінами) таким чином підвищили роль та значення різних форм прямого волевиявлення територіальних громад з метою вирішення чи участі у вирішенні питань, віднесених до повноважень місцевого самоврядування, включаючи і ті з них, які пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та інше.

Слід враховувати, що абсолютна більшість екологічних питань потребують професійної основи. Тому пошуки оптимальних рішень та реагування на проблеми довкілля, пов'язані з техногенними загрозами, утилізацією побутових, промислових, небезпечних відходів вимагають ґрунтовних оцінок експертного середовища. При цьому мають бути збалансовані національні інтереси, позиції експертної громадськості, громадська думка.

Для громадського контролю важливо акумулювати досвід громадян з різним освітнім та професійним рівнем, використовувати потенціал випускників вищих навчальних закладів за профільним спрямуванням спеціалізації, зокрема їх працевлаштування до органів державної влади, організації громадського сектору, ЗМІ, підприємств екологічного спрямування.

Висновки. Отже, вирішення екологічних проблем та безпеки людини потребує негайних рішень з боку органів публічного управління, а саме територіальних громад, ці управлінські рішення мають бути спрямовані на успішне вирішення комплексної проблематики екологічного розвитку нашої держави, яка в останні десятиліття може бути визначена як украй актуальна. Екологізація системи громадського адміністрування є ознакою його реалій, і, з огляду на думку провідних учених, вона має стійкий тренд до поглиблення з метою зміни основних суб'єкт-об'єктних зв'язків та впливів у механізмах громадського управління сучасного часу.

Публічне управління в галузі екології має бути спрямоване на гармонізацію взаємодії суспільства та природи, а також на визначення загальної відповідальності держави та суспільства. Охорона навколишнього середовища має бути пріоритетом для громадськості та місцевих громад.

Екологічна ситуація в Україні потребує залучення широкого кола населення до розв'язання екологічних проблем, тісної взаємодії з громадськими екологічними організаціями, підтримки їх ініціативи та конкретних пропозицій, що відповідає і передбачено екологічним законодавством України та Організацією Конвенцією.

Список використаних джерел:

1. Абрамєтова Я. А., Думас І. З. Роль громадських екологічних організацій в Україні. 2018. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/5073> (дата звернення: 22.08.2022).
2. Андруєвич А. Неурядові екологічні організації в Україні: проблеми становлення та розвитку. № 41. 2006. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n41texts/andrusevych.htm> (дата звернення: 26.08.2022).
3. Виступ Міністра екології та природних ресурсів України О. О. Проскурякова на всеєвропейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи». URL: <http://www.sbs-envir.org/index.php/ru/home-rus/69-ukrainian/highlights/125-kviten-2013> (дата звернення: 29.08.2022).
4. Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта». Всеукраїнська екологічна ліга : веб-сайт. URL: <https://www.ecoleague.net/diialnist/osvita-ta-informuvannia/ekolohichna-varta> (дата звернення: 28.08.2022).
5. Всеукраїнська екологічна ліга: 25 років задля збереження довкілля. Всеукраїнська екологічна ліга : веб-сайт. URL: <https://www.ecoleague.net/pro-vel> (дата звернення: 27.08.2022).
6. Всеукраїнської громадської організації природоохоронного спрямування «Жива планета» : веб-сайт. URL: <https://www.zhiva-planeta.org.ua> (дата звернення: 27.08.2022).
7. Глобальний Екологічний Фонд. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України* : веб-сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/content/globalniy-ekologichniy-fond.html> (дата звернення: 27.08.2022).
8. Голинська О. В., Белошапка Т. В. Актуалізація публічно-управлінської проблематики в екологічній сфері: світовий та вітчизняний виміри. *Публічне управління: традиції, інновації, глобальні тренди*. 2020. Вип. 2 (58). С. 181–187.
9. Дніпропетровська міська організація товариства охорони природи : веб-сайт. URL: <https://www.nature.dp.ua> (дата звернення: 27.08.2022).
10. Екологічні організації. *Київський національний торговельно-економічний університет* : веб-сайт. URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=5104&uk> (дата звернення: 28.08.2022).
11. Екологія, право, людина : веб-сайт. URL: <http://epi.org.ua> (дата звернення: 28.08.2022).
12. Європейський інвестиційний банк. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України* : веб-сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/content/globalniy-ekologichniy-fond.html> (дата звернення: 27.08.2022).
13. Конституція України: редакція від 01.01.2020 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.08.2022).
14. МАМА-86 : веб-сайт. URL: <http://mama-86.org.ua/index.php> (дата звернення: 27.08.2022).
15. Напрями розвитку організаційно-економічних інструментів громадського екологічного управління. URL: <http://www.m.nauka.com.ua> (дата звернення: 22.08.2022).
16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 28.06.1997 р. № 280/97-ВР: із змінами згідно із законом України від 03.08.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 22.08.2022).
17. Українська екологічна асоціація «Зелений світ» : веб-сайт. URL: <http://www.zelenysvit.org.ua/?page=about> (дата звернення: 28.08.2022).

18. Українське товариство охорони природи : веб-сайт. URL: <http://www.ukrpryroda.org> (дата звернення: 27.08.2022).
19. Хорт О. А. Екологічне маркування в Україні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14043728.pdf> (дата звернення: 27.08.2022).
20. General Assembly. URL: <https://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm> (дата звернення: 22.08.2022).
21. Global NEST : веб-сайт. URL: <https://www.gnest.org> (дата звернення: 27.08.2022).
22. Statement by WWF-Ukraine on the possible unification of forestry enterprises. *WWF* : веб-сайт. URL: <https://wwf.ua/en/?7079866/forests-enterprise-reform> (дата звернення: 27.08.2022).
23. World Animal Protection. *Charity Navigator* : веб-сайт. URL: <https://www.charitynavigator.org/ein/042718182> (дата звернення: 27.08.2022).

References:

1. Ablamietova, Ya. A., Dumas, I. Z. (2018). Rol hromadskykh ekolohichnykh orhanizatsii v Ukraini. [The role of public environmental organizations in Ukraine]. URL: <https://sci.lidubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/5073> (data zvernennia: 22.08.2022). [in Ukrainian]
2. Andrusevych, A. (2006). Neuriadovi ekolohichni orhanizatsii v Ukraini: problemy stanovlennia ta rozvytku. [Non-governmental environmental organizations in Ukraine: problems of formation and development]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n41texts/andrusevych.htm> (data zvernennia: 26.08.2022). [in Ukrainian]
3. Vystup Ministra ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy O. O. Proskuriakova na vseievropeiskii konferentsii Ministriv okhorony navkolyshnoho seredovyssha "Dovkillia dlia Yevropy". [Speech of the Minister of Ecology and Natural Resources of Ukraine O. O. Proskuryakov at the All-European Conference of Ministers of Environmental Protection "Environment for Europe"]. URL: <http://www.sbs-envir.org/index.php/ru/home-rus/69-ukrainian/highlights/125-kviten-2013> (data zvernennia: 29.08.2022). [in Ukrainian]
4. Vseukrainska dytiacha spilka "Ekolohichna varta". Vseukrainska ekolohichna liha. [All-Ukrainian Children's Union "Ecological Guard". All-Ukrainian Environmental League] : veb-sait. URL: <https://www.ecoleague.net/diialnist/osvita-ta-informuvannya/ekolohichna-varta> (data zvernennia: 28.08.2022). [in Ukrainian]
5. Vseukrainska ekolohichna liha: 25 rokiv zadlia zberezhenia dovkillia. Vseukrainska ekolohichna liha. [All-Ukrainian Environmental League: 25 years for the preservation of the environment. All-Ukrainian Environmental League] : veb-sait. URL: <https://www.ecoleague.net/pro-vel> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]
6. Vseukrainskoi hromadskoi orhanizatsii pryrodokhoronoho spriamuvannia "Zhyva planeta". [All-Ukrainian public organization of nature protection direction "Living Planet"] : veb-sait. URL: <https://www.zhiva-planeta.org.ua> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]
7. Hlobalnyi Ekolohichniy Fond. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. [Global Environmental Fund] : veb-sait. URL: <https://mepr.gov.ua/content/globalniy-ekologichniy-fond.html> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]
8. Holynska, O. V., Bieloshapka, T. V. (2020). Aktualizatsiia publichno-upravlinskoj problematyky v ekolohichnii sferi: svitovyi ta vitchyzniani vymiry. [Actualization of public management issues in the environmental sphere: global and domestic dimensions]. *Publichne upravlinnia: tradytsii, innovatsii, hlobalni trendy*. Vyp. 2 (58). S. 181–187. [in Ukrainian]
9. Dnipropetrovska miska orhanizatsiia tovarystva okhorony pryrody. [Dnipropetrovsk city organization of nature protection society] : veb-sait. URL: <https://www.nature.dp.ua> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]
10. Ekolohichni orhanizatsii. Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichniy universytet : veb-sait. [Ecological organizations]. URL: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=5104&uk> (data zvernennia: 28.08.2022). [in Ukrainian]
11. Ekolohiia, pravo, liudyna. [Ecology, law, man] : veb-sait. URL: <http://epl.org.ua> (data zvernennia: 28.08.2022). [in Ukrainian]
12. Ievropeiskiy investytsiinyi bank. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. [European Investment Bank] : veb-sait. URL: <https://mepr.gov.ua/content/globalniy-ekologichniy-fond.html> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]
13. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: redaktsiia vid 01.01.2020 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (data zvernennia: 22.08.2022). [in Ukrainian]
14. MAMA-86. [MOTHER-86] : veb-sait. URL: <http://mama-86.org.ua/index.php> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]
15. Napriamy rozvytku orhanizatsiino-ekonomichnykh instrumentiv hromadskoho ekolohichnoho upravlinnia. [Development directions of organizational and economic tools of public environmental management]. URL: <http://www.m.nayka.com.ua> (data zvernennia: 22.08.2022). [in Ukrainian]
16. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [About local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1997 r. № 280/97-VR: iz zminamy zghidno iz zakonom Ukrainy vid 03.08.2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vp#Text> (data zvernennia: 22.08.2022). [in Ukrainian]
17. Ukrainska ekolohichna asotsiatsiia "Zelenyi svit". [Ukrainian ecological association "Green World"] : veb-sait. URL: <http://www.zelenysvit.org.ua/?page=about> (data zvernennia: 28.08.2022). [in Ukrainian]
18. Ukrainske tovarystvo okhorony pryrody. [Ukrainian Society for Nature Protection] : veb-sait. URL: <http://www.ukrpryroda.org> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]
19. Khort, O. A. Ekolohichne markuvannia v Ukraini. [Environmental labeling in Ukraine]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14043728.pdf> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukrainian]

20. General Assembly. UPL: <https://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm> (data zvernennia: 22.08.2022).
21. Global NEST : веб-сайт. URL: <https://www.gnest.org> (data zvernennia: 27.08.2022).
22. Statement by WWF-Ukraine on the possible unification of forestry enterprises. WWF : веб-сайт. URL: <https://wwf.ua/en/?7079866/forests-enterprise-reform> (data zvernennia: 27.08.2022).
23. World Animal Protection. Charity Navigator : веб-сайт. URL: <https://www.charitynavigator.org/ein/042718182> (data zvernennia: 27.08.2022).

LAW

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.41>

PODSTAWY PRAWNE ZAPEWNIENIA BEZPIECZEŃSTWA RUCHU DROGOWEGO PRZEZ ORGANY I JEDNOSTKI NARODOWEJ POLICJI

Bohdan Aganin

student Naukowo-Badawczego Instytutu Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-8654-3940

bohdan_ahanin@ukr.net

Adnotacja. W artykule na podstawie analizy obowiązujących przepisów w dziedzinie bezpieczeństwa ruchu drogowego stwierdzono, że jedną z głównych przyczyn problemu w dziedzinie bezpieczeństwa ruchu drogowego jest niedoskonałość mechanizmu prawnego i regulacji prawnych. Dlatego podstawy prawne zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego przez organy i jednostki Narodowej Policji wymagają jasnej definicji legislacyjnej w celu skutecznego zarządzania ryzykiem w tej dziedzinie. Stwierdzono, że podstawą prawną działalności Narodowej Policji w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego są: Konstytucja Ukrainy; Ustawy Ukrainy „O Narodowej Policji”, „O ruchu drogowym”, Kodeks cywilny, inne ustawy Ukrainy, dekrety i zarządzenia Gabinetu Ministrów Ukrainy, dekrety Prezydenta Ukrainy, akty normatywne i prawne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy i Narodowej Policji. Organy i jednostki Narodowej Policji podczas wykonywania swojej działalności są zobowiązane do ścisłego przestrzegania obowiązującego prawa krajowego oraz międzynarodowych aktów normatywnych i prawnych ratyfikowanych przez Radę Najwyższą Ukrainy. Oznacza to, że dla ich działalności charakterystyczny jest specjalnie dopuszczalny rodzaj regulacji prawnej.

Słowa kluczowe: działalność administracyjna, bezpieczeństwo ruchu drogowego, bezpieczeństwo, ruch drogowy, zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego, Narodowa Policja, podstawy prawne.

LEGAL PRINCIPLES OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY BY BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE

Bohdan Aganin

Laureate of the Research Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8654-3940

bohdan_ahanin@ukr.net

Abstract. The article, based on the analysis of current legislation in the field of road safety, states that one of the main causes of the problem in the field of road safety is recognized as the imperfection of the legal mechanism and legal regulation. And it is difficult to disagree with this, because the legal principles of ensuring road traffic safety by the bodies and units of the National Police require a clear legislative definition for the effective management of the risk protection system in this area. It was concluded that the legal basis of the National Police's activity in the field of ensuring road traffic safety is: the Constitution of Ukraine; Laws of Ukraine "On the National Police", "On Road Traffic", The Code of Ukraine on Administrative Offenses, other laws of Ukraine, resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, normative legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police. Bodies and units of the National Police, when carrying out their activities, are obliged to strictly adhere to the current national legislation, as well as international normative legal acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. That is, its activity is characterized by a special-permissive type of legal regulation.

Key words: administrative activity, ensuring internal security, legal principles, National Police, road safety, road traffic, safety.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ОРГАНАМИ І ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Богдан Аганін

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8654-3940

bohdan_ahanin@ukr.net

Анотація. У статті на основі аналізу чинного законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху констатовано, що однією із основних причин виникнення проблеми в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є недосконалість правового механізму та нормативно-правового регулювання. Тому правові засади забез-

печення безпеки дорожнього руху органами і підрозділами Національної поліції потребують чіткого законодавчого визначення для ефективного управління ризиками у цій сфері. Зроблено висновок, що правовою основою діяльності Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є: Конституція України; Закони України «Про Національну поліцію», «Про дорожній рух», КУпАП, інші закони України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, укази Президента України, нормативно-правові акти МВС України та Національної поліції. Органи і підрозділи Національної поліції при здійсненні своєї діяльності зобов'язані неухильно дотримуватися чинного національного законодавства, а також міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України. Тобто для її діяльності характерним є спеціально-дозвільний тип правового регулювання.

Ключові слова: адміністративна діяльність, безпека дорожнього руху, безпека, дорожній рух, забезпечення внутрішньої безпеки, Національна поліція, правові основи.

Постановка проблеми. Стійкість або її відсутність, це складна і динамічна особливість. Це і процес, і результат, який вимагає від нас здатність: передбачити загрози, зменшити вразливість, мобілізувати свої ресурси і активи і планувати краще майбутнє (Сорока, 2020: 131). Забезпечення стійкості адміністративної діяльності Національної поліції є надскладним завданням, адже по-перше, на сучасному етапі державних, економічних та соціальних перетворень як в Україні, так і у світі помітні тенденції дещо оновленого розуміння значення обов'язків держави, умов та форм їх реалізації та й загалом взаємовідносин владних суб'єктів із суспільством (Даниленко, 2019: 224); по-друге, введення до профільного законодавчого акту нового терміна «надання послуг» дало змогу зробити значний крок до переосмислення ролі, завдань і призначення Національної поліції, наближення її діяльності до європейських стандартів (Вдовічен, 2020: 153). Тому задля того, щоб Національна поліція дійсно служила суспільству, мала можливість забезпечувати публічну безпеку і порядок, її правові засади організації та діяльності постійно оптимізуються.

Сьогодні в Україні гостро стоїть питання профілактики аварійності та дорожньо-транспортного травматизму, який відноситься до однієї з трьох найпоширеніших причин смертності осіб у віці від 5 до 44 років і, якщо не вжити невідкладних та дієвих заходів, він може стати п'ятою найпоширенішою причиною смертності у світі, яка щорічно забиратиме близько 2,4 мільйона людських життів. Водночас стрімкі процеси реформування підрозділів Національної поліції, що забезпечують безпеку дорожнього руху, викликають потребу у ґрунтовному аналізі проєктів нормативно-правових актів у відповідній галузі, а також чинного законодавства у сфері дорожньої безпеки (Давидова, Доненко, 2017: 8), адже як свідчать вищенаведені дані, воно потребує оновлення, оскільки більше не контролює динаміку (Сорока, 2020: 484) дорожньо-транспортного травматизму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена до аналізу проблематика не має наукового висвітлення у вітчизняній науковій думці. В межах цього дослідження використано напрацювання таких вчених як: В. Вдовічен, Н. Давидова, А. Даниленко, В. Доненко, В. Криклій, Л. Сопільник та Л. Сорока.

Метою статті є визначення правових засад забезпечення безпеки дорожнього руху органами і підрозділами Національної поліції в умовах необхідності наближення національних показників безпеки дорожнього руху до середньоєвропейського рівня.

Виклад основного матеріалу. Професор Л. Сопільник вірно вказав, що «існування такої складної динамічної системи, як дорожній рух, неможливе без правової регламентації, більш того, саме правове забезпечення є тим елементом, який у сучасних умовах забезпечує повноцінний розвиток і оптимальний рівень ефективної організації дорожнього руху» (Давидова, Доненко, 2017: 8; Сопільник, 2002: 10). Аналогічна позиція зазначена у «Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року» (Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, 2020), яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р. Її положеннями однією із основних причин виникнення проблеми в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху визнано недосконалість правового механізму та нормативно-правового регулювання. І з цим важко не погодитися, адже правові засади забезпечення безпеки дорожнього руху органами і підрозділами Національної поліції потребують чіткого законодавчого визначення для ефективного управління системою убезпечення від ризиків у цій сфері.

Загалом правовим засадам будь-якої діяльності (в нашому випадку щодо забезпечення безпеки дорожнього руху органами і підрозділами Національної поліції) характерна дуальність, з одного боку вони є основою такої діяльності, а з іншого, утворюють систему (порядок), яка знаходить своє втілення у сукупності нормативно-правових актах, що її регулюють.

Так зокрема базовими основами такої діяльності є низка основоположних цінностей: підзвітність, професіоналізм, дотримання прав людини та залучення населення до охорони правопорядку (зосередженість на громадянах (Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Посилення впровадження європейських стандартів прав людини»). Коментар Генерального директорату з прав людини та верховенства права (Директорату з прав людини) Ради Європи до проєктів законів України «Про органи внутрішніх справ» та «Про національну поліцію», 2016). У контексті реалізації забезпечення безпеки дорожнього руху такими цінностями також є зокрема: домінування безпеки дорожнього руху; соціальна справедливість; дотримання інтересів громадян, суспільства і держави щодо безпеки дорожнього руху; забезпечення безпеки вразливих учасників дорожнього руху (діти, особи з інвалідністю, маломобільні групи населення), пасажирських і вантажних перевезень; концентрація зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування,

громадськості та науковців на забезпеченні безпеки дорожнього руху; законність, відповідність ухвалених рішень положенням законодавства і міжнародним зобов'язанням України (Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, 2020).

Щодо питання про систему нормативно-правових актів, які безпосередньо встановлюють та охороняють такі цінності відзначимо, що їх перелік є надзвичайно великим (Всі документи бази даних «Законодавство України», 2022). Так зокрема складові національного законодавства України у досліджуваному аспекті можуть бути:

1) за дією у просторі – загальнодержавними (наприклад, Закон України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 року № 3353-ХІІ); регіональними (наприклад, розпорядження Донецької обласної державної адміністрації, Донецької обласної військово-цивільної адміністрації «Про затвердження Регіональної програми розвитку та безпеки дорожнього руху в Донецькій області до 2020 року» від 15.04.2019 року № 406/5-19); місцевими (наприклад, рішення Київської міської ради «Про затвердження Міської цільової програми підвищення організації та безпеки дорожнього руху в м. Києві до 2022 року» від 15.05.2019 року № 542/7128), локальними (наприклад, наказ Конопотської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 11 «Про проведення в школі тижня безпеки дорожнього руху» від 12.05.2021 року № № 69-од);

2) за обсягом поширення дії – звичайні, які діють незалежно від наявності чи відсутності певних умов та факторів, що породжують їхню дію (наприклад, наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про проведення Всеукраїнського дитячого творчого конкурсу «Молоде покоління за безпеку дорожнього руху»» від 12.05.2016 року № 379/496) і надзвичайні, дія яких поширюється на суспільні відносини, які виникають за наявності підстав, перелічених у їхніх положеннях (наприклад, наказ Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) «Про затвердження Положення про функціональну підсистему забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху єдиної державної системи цивільного захисту» від 04.10.2019 року № 835);

3) за локалізацією мети – а) організаційно-функціональні, що визначають статус суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про службу безпеки дорожнього руху міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, їх об'єднань, установ і організацій» від 05.05.1994 року № 227; наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України «Положення про службу безпеки дорожнього руху Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 12.09.2013 року № 511; наказ МВС України «Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції» від 06.11.2015 року № 73); б) стратегічно-програмні, що встановлюють пріоритетні завдання та плани їхньої реалізації (наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року» від 21.10.2020 року № 1360-р; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» від 25.05.2018 р. № 435); в) процедурні, що регулюють порядок проведення окремих дій по забезпеченню безпеки чи фіксації правопорушень (наприклад, накази МВС України «Порядок отримання автоматизованою системою обробки даних Міністерства внутрішніх справ України інформаційних файлів або метаданих від автоматичної системи виявлення та фіксації шляхом фотозйомки або відеозапису подій, що містять ознаки адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, за допомогою технічних засобів (приладів контролю)» від 06.04.2020 року № 326, «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» від 07.11.2015 року № 1395, «Порядок технічної експлуатації системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі» від 06.05.2020 року № 326;); г) координаційні, що покликані забезпечити узгодженість дій міждержавного рівня (наприклад, розпорядження Президента України «Про делегацію України для участі у переговорах з Міжнародним банком реконструкції та розвитку щодо укладення Угоди про позику «Проект розвитку дорожньої галузі (Третій проект покращення автомобільних доріг та безпеки руху)» між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку» від 29.09.2015 року № 721/2015-рп) або міжвідомчого рівня (наприклад, наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між посадовими особами підрозділів Державної прикордонної служби України та територіальних органів Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в місцях значного скупчення транспортних засобів перед пунктами пропуску через державний кордон України» від 16.02.2017 року № 128);

4) за характером положень: загальнообов'язкові (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Правила дорожнього руху» від 10.10.2001 року № 1306) або рекомендаційні (наприклад, постанова Верховної Ради України «Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан і перспективи забезпечення в Україні безпеки дорожнього руху»» від 13.05.2016 року № 1091-VIII);

5) за юридичним змістом загальнообов'язкових приписів: а) зобов'язуючі (наприклад, згідно з Правилами дорожнього руху, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 року № 1306 «пішоходи повинні рухатися по тротуарах і пішохідних доріжках, тримаючись правого боку»); б) заборонні (наприклад, згідно з положеннями ст. 121 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) забороняється «порушувати водієм правил керування транспортним засобом, правил користування ремнями безпеки або мотошоломами»); в) уповноважні (наприклад, згідно з положеннями ст. 222 КУпАП

«органи Національної поліції розглядають справи про такі адміністративні правопорушення про порушення правил дорожнього руху»).

Загалом аналіз складових законодавства України, яке регулює механізм забезпечення безпеки дорожнього руху свідчить, що: 1) суб'єкти, що розробляють і приймають нормативно-правові акти у зазначеній сфері – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, МВС України; 2) переважна більшість норм мають відомчий характер – розробляються і приймаються МВС України або власне Національною поліцією; 3) у своїй більшості програмних документів співвиконавцями у сфері безпеки дорожнього руху є органи та підрозділи Національної поліції.

Уточнимо, що основним нормативно-правовим актом, що визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції є Закон України «Про Національну поліцію». Його прийняття було обумовлено необхідністю кардинальної перебудови тогочасної правоохоронної системи. Загалом Закон «Про міліцію» вже давно не відповідав сучасним реаліям не лише концептуально (передусім в аспекті суспільної ролі міліції), а й у більшості своїх приписів. Крім того вказаним Законом значна частина правового регулювання діяльності міліції не виправдано делегувалась на рівень підзаконних актів Міністерства внутрішніх справ України та Кабінету Міністрів України, якими міліції часто надавалися повноваження, несумісні з положеннями Конституції України та міжнародними стандартами (Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про поліцію і поліцейську діяльність», 2015).

Основними блоками поліцейської діяльності, що закріпив Закон є: 1) завдання, принципи діяльності поліції, її система (підрозділи, керівники тощо); 2) перелік поліцейських заходів та порядок їх застосування. Поліцейські заходи можуть бути превентивними (перевірка документів, зупинення транспортного засобу тощо) та заходами примусу (застосування фізичного впливу (сили), спец. засобів та вогнепальної зброї); 3) загальні положення про добір на посаду поліцейського, загальні засади проходження служби в поліції, соціальний захист поліцейських; 4) положення про громадський контроль поліції (звітування перед громадою, спільні проекти з громадськістю тощо) (Законодавство про поліцію, 2022).

При цьому його необхідно розглядати у сукупності із іншими нормативно-правовими актами – наприклад, КУпАП, що містить норми матеріального та процесуального права (порядок затримання, строки тримання тощо) (Законодавство про поліцію, 2022) або ж Дисциплінарним статутом Національної поліції України, який визначає сутність службової дисципліни в Національній поліції України, повноваження поліцейських та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування та оскарження (Про Дисциплінарний статут Національної поліції України, 2018).

Ще одним базовим нормативно-правовим актом у досліджуваній площині є Закон України «Про дорожній рух», оскільки визначає правові та соціальні основи дорожнього руху з метою захисту життя та здоров'я громадян, створення безпечних і комфортних умов для учасників руху та охорони навколишнього природного середовища (Про дорожній рух, 1993). У зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію», положення вищезазначеного нормативно-правового акту було змінено. Зокрема доповнено статтею, що визначає повноваження Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Серед стратегічно-програмних нормативно-правових актів у цій сфері особливої уваги заслуговує Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, яка визначила важливу мету – наближення національних показників безпеки дорожнього руху до середньоєвропейського рівня, поліпшення стану вулично-дорожньої мережі та дорожньої інфраструктури. Також документ спрямований на зменшення ступеню тяжкості наслідків ДТП для учасників дорожнього руху, зменшення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортного травматизму та запровадження ефективної системи управління безпекою дорожнього руху для забезпечення захисту життя та здоров'я населення. Загалом Стратегія безпеки руху складається з: 1) цифровізації та запровадження інтелектуальної транспортної системи в систему управління безпекою дорожнього руху; 2) розбудови сучасної інфраструктури безпеки; 3) створення умов та правил на ринку перевезень, що унеможливають нехтування безпекою з боку перевізників; 4) створення системи ефективною та швидкою допомоги постраждалим під час ДТП; 5) довготривалої масштабної кампанії, покликаної суттєво змінити рівень ставлення суспільства до безпеки руху (Криклій, 2020).

Окремо зазначимо, що існує низка європейських стандартів, які мають бути невід'ємною частиною правових засад забезпечення безпеки дорожнього руху органами і підрозділами Національної поліції. До таких стандартів відносяться прецедентне право Європейського суду з прав людини, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи, висновки та інші документи Комісара з прав людини, різні документи Ради Європи, а також стандарти охорони правопорядку Організації з безпеки і співробітництва в Європі (Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Посилення впровадження європейських стандартів прав людини». Коментар Генерального директорату з прав людини та верховенства права (Директорату з прав людини) Ради Європи до проектів законів України «Про органи внутрішніх справ» та «Про національну поліцію», 2016).

Висновки. Якщо узагальнити, то правовою основою діяльності Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є: Конституція України; Закони України «Про Національну поліцію», «Про дорожній рух», КУпАП, інші закони України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, укази Президента України, нормативно-правові акти МВС України та Національної поліції. Органи і підрозділи Національної поліції при здійсненні своєї діяльності зобов'язані неухильно дотримуватися чинного національного законодавства, а також міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України. Тобто для її діяльності характерним є спеціально-дозвільний тип правового регулювання.

У ході аналізу виявлено, що для нормативно-правових актів, які забезпечують безпеку дорожнього руху органами і підрозділами Національної поліції характерно те, що вони зазвичай мають обов'язковий, загальнодержавний характер і в основному є процедурними.

В умовах необхідності наближення національних показників безпеки дорожнього руху до середньоєвропейського рівня актуальною є не тільки необхідність чіткого визначення термінологічного апарату, що стосується безпеки дорожнього руху, а й повноважень суб'єктів, що мають її забезпечувати загалом, у тому числі – органів і підрозділів Національної поліції.

Список використаних джерел:

1. Вдовічен В. А. Субстаціональні якості правової категорії «поліцейські послуги». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 152–156.
2. Всі документи бази даних «Законодавство України». *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text=безпек+дорожн+рух&textl=1&bool=and>
3. Давидова Н., Доненко В. Удосконалення законодавства пропаганди забезпечення безпеки дорожнього руху. *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 17 листопада 2017 року). Кривий Ріг, 2017. С. 7–9.
4. Даниленко А. Основні фактори впливу на адміністративну результативність та ефективність публічного адміністрування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 224–226.
5. Законодавство про поліцію. *Асоціація УМДПЛ*, 2022. URL: <http://umdpl.info/police-experts.info/legislation/>
6. Криклій В. Затверджено Стратегію підвищення безпеки дорожнього руху в Україні до 2024 року. *Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України*, 2020. URL: <https://mtu.gov.ua/news/32290.html>
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про поліцію і поліцейську діяльність» від 26.01.2015 № 1692-1. *Ліга 360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH1B01AA>
8. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>
9. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>
10. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-p#Text>
11. Сопільник Л. І. Розвиток теорії та засад формування нормативної бази безпеки дорожнього руху : дис. ... д-ра техн. наук: 05.01.02. Національний ун-т «Львівська політехніка». Л., 2002. 449 с.
12. Сорока Л. Керівні принципи забезпечення довгострокової стійкості космічної діяльності як основа нової космічної доктрини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 484–487.
13. Сорока Л. Стійкий розвиток космічної діяльності як основа економічного розвитку країни. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*: електронне наукове видання : збірник. 2020. № 2 (8). С. 130–137.
14. Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Посилення впровадження європейських стандартів прав людини». Коментар Генерального директорату з прав людини та верховенства права (Директорату з прав людини) Ради Європи до проектів законів України «Про органи внутрішніх справ» та «Про національну поліцію». Офіс Ради Європи в Україні, 2016. 32 с.

References:

1. Vdovichen, V. A. Substansionalni yakosti pravovoi katehorii “politseiski posluhy” [Substationary qualities of the legal category “police services”]. *Pidpriemnystvo, gospodarstvo i pravo*. 2020. № 8. Pp. 152–156. [in Ukrainian]
2. Vsi dokumenty bazy danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” [All documents of the “Legislation of Ukraine” database]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text=безпек+дорожн+рух&textl=1&bool=and> [in Ukrainian]
3. Davydova, N., Donenko, V. Udoskonalennia zakonodavstva propahandy zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu [Improvement of legislation on the promotion of road safety]. *Bezpeka dorozhnoho rukhu: pravovi ta orhanizatsiini aspekty* : materialy KhII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kryvyi Rih, 17 lystopada 2017 roku). Kryvyi Rih, 2017. Pp. 7–9. [in Ukrainian]
4. Danylenko, A. Osnovni faktory vplyvu na administratyvnu rezultatyvnist ta efektyvnist publicjnoho administruvannia [The main factors of influence on administrative effectiveness and efficiency of public administration]. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2019. № 6. Pp. 224–226. [in Ukrainian]
5. Zakonodavstvo pro politsiuu [Legislation on the police]. Asotsiatsiia UMDPL, 2022. URL: <http://umdpl.info/police-experts.info/legislation/> [in Ukrainian]
6. Kryklii, V. Zatverdzheno Stratehiu pidvyshchennia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini do 2024 roku [The Strategy for Improving Road Traffic Safety in Ukraine until 2024 was approved]. *Ofitsiyni sait Ministerstvo infrastruktury Ukrainy*, 2020. URL: <https://mtu.gov.ua/news/32290.html> [in Ukrainian]
7. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy “Pro politsiuu i politseisku diialnist” [Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On Police and Police Activities”] vid 26.01.2015 № 1692-1. *Lyha 360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH1B01AA> [in Ukrainian]

8. Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2018 r. № 2337-VIII. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> [in Ukrainian]
9. Pro dorozhnii rukh [On road traffic] : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 № 3353-XII. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> [in Ukrainian]
10. Pro skhvalennia Stratehii pidvyshchennia rinvnia bezpeky dorozhnogo rukhu v Ukraini na period do 2024 roku [On the approval of the Strategy for increasing the level of road safety in Ukraine for the period up to 2024] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.10.2020 r. № 1360-r. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-p#Text> [in Ukrainian]
11. Sopilnyk, L. I. Rozvytok teorii ta zasad formuvannia normatyvnoi bazy bezpeky dorozhnogo rukhu [Development of the theory and principles of the formation of the normative base of road traffic safety] : dys. ... d-ra tekhn. nauk: 05.01.02. Natsionalnyi un-t "Lvivska politekhnika". L., 2002. 449 p. [in Ukrainian]
12. Soroka, L. Kerivni pryntsypy zabezpechennia dovhostrokovoi stiikosti kosmichnoi diialnosti yak osnova novoi kosmichnoi doktryny [Guiding principles of ensuring the long-term sustainability of space activities as the basis of a new space doctrine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2020. № 2. Pp. 484–487. [in Ukrainian]
13. Soroka, L. Stiikii rozvytok kosmichnoi diialnosti yak osnova ekonomichnoho rozvytku krainy [ustainable development of space activity as the basis of economic development of the country]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia: elektronne naukove vydannia : zbirnyk*. 2020. № 2 (8). Pp. 130–137. [in Ukrainian]
14. Spilna prohrama Yevropeiskoho Soiuzu ta Rady Yevropy "Posylennia vprovadzhennia yevropeiskykh standartiv prav liudyny" [Joint program of the European Union and the Council of Europe "Strengthening the implementation of European standards of human rights"]. Komentar Heneralnogo dyrektoratu z prav liudyny ta verkhovenstva prava (Dyrektoratu z prav liudyny) Rady Yevropy do proektiv zakoniv Ukrainy "Pro orhany vnutrishnikh sprav" ta "Pro natsionalnu politsiiu". Ofis Rady Yevropy v Ukraini, 2016. 32 p. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.42>

CECHY PROCESOWE SPORU O PRZYWRÓCENIU PRACOWNIKA DO PRACY

Roman Balahura

nauczyciel wydziału prawa

Institucja szkolnictwa wyższego „Uniwersytet Króla Daniela”

(Iwano-Frankiwsk, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-1353-8694

romanbalahura@ukr.net

Adnotacja. Spory pracownicze dotyczące przywrócenia nielegalnie zwolnionych pracowników są jedną z najczęstszych odmian sporów pracowniczych. Zgodnie z ogólną zasadą są one rozpatrywane w postępowaniu cywilnym. W literaturze prawniczej brakuje jednolitych podejść do zrozumienia sporu o przywrócenie pracy. Dlatego wydaje się właściwe zaproponowanie autorskiej wizji oznak sporów o przywrócenie do pracy, które odróżniają ją od innych rodzajów sporów pracowniczych. Stwierdzono, że cechy sporu o przywrócenie do pracy to: 1) zależność jurysdykcji sporu od składu podmiotowego stron; 2) brak faktycznych stosunków prawnych dotyczących pracy w momencie złożenia pozwu; 3) połączenie roszczenia niemajątkowego i majątkowego w pozwie; 4) terminowość (pilność) wykonania; 5) niemożność wykonania bez udziału dłużnika.

Słowa kluczowe: spór o przywrócenie do pracy, jurysdykcja sporów pracowniczych, natychmiastowe wykonanie, postępowanie egzekucyjne, spór pracowniczy, postępowanie cywilne.

PROCEDURAL FEATURES OF THE DISPUTE ON REINSTATEMENT OF THE EMPLOYEE AT WORK

Roman Balahura

Teacher at the Department of Law

King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-1353-8694

romanbalahura@ukr.net

Abstract. Labor disputes about reinstatement of illegally dismissed employees are one of the most common types of labor disputes. As a general rule, they are considered in civil proceedings. In the legal literature, there are no uniform approaches to understanding the dispute about resuming work. Therefore, it seems appropriate to offer the author's vision of the signs of disputes about reinstatement, which distinguish it from other types of labor disputes. It was concluded that the peculiarities of the labor dispute about reinstatement are: 1) the dependence of the jurisdiction of the dispute on the subject composition of the parties; 2) absence of an actual employment relationship at the time of filing the claim; 3) combination of non-property and property claims in the lawsuit; 4) immediacy (urgency) of execution; 5) impossibility of performance without the participation of the debtor.

Key words: dispute about reinstatement, jurisdiction of labor disputes, immediate enforcement, advance enforcement proceedings, labor dispute, civil justice.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОРУ ПРО ПОНОВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКА НА РОБОТІ

Роман Балагура

викладач кафедри права

Університету Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

ORCID: 0000-0003-1353-8694

romanbalahura@ukr.net

Анотація. Трудові спори про відновлення на роботі незаконно звільнених працівників є одним із найпоширеніших різновидів трудових спорів. За загальним правилом вони розглядаються в порядку цивільного судочинства. В юридичній літературі відсутні єдині підходи до розуміння спору про поновлення роботи. Тому видається доцільним запропонувати авторське бачення ознак спорів про поновлення на роботі, які вирізняють його серед інших видів трудових спорів. Зроблено висновок, що особливостями трудового спору про поновлення на роботі є: 1) залежність юрисдикції спору від суб'єктного складу сторін; 2) відсутність фактичних трудових правовідносин на момент подання позову; 3) поєднання немайнової та майнової вимоги в позові; 4) негайність (невідкладність) виконання; 5) неможливість виконання без участі боржника.

Ключові слова: спір про поновлення на роботі, юрисдикція трудових спорів, негайне виконання, авансування виконавчого провадження, трудовий спір, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трудові спори про відновлення на роботі незаконно звільнених працівників є одним із найпоширеніших різновидів трудових спорів та за загальним правилом розглядаються в порядку цивільного судочинства. Але стан регулювання таких правовідносин вимагає комплексного переосмислення норм трудового права з метою приведення їх у відповідність до нових вимог суспільного, соціального та економічного розвитку України. Визначення особливостей розгляду трудових спорів про відновлення на роботі працівника та аналіз судової практики сприятиме дотриманню законності та одноманітному застосуванню норм права судами, а також забезпечить захист такого соціально-економічного права громадян, як право на працю.

Стан дослідження. Спори про поновлення на роботі була предметом досліджень ряду вітчизняних вчених, серед яких варто відзначити таких як В. Жовнір, В. І. Бондар, А. Грובה, В. І. Щербина, Л. П. Грузінова, О. А. Шурін. Поряд з тим узагальнення характерних ознак провадження у спорах про поновлення працівника на робочому місці залишилось поза їх увагою.

Мета статті полягає у встановленні процесуальних особливостей розгляду спорів про поновлення на роботі працівника.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі виділяють наступні ознаки трудового спору про поновлення на роботі: 1) це розбіжність між роботодавцем і працівником (відмова роботодавця поновити порушені права звільненого працівника а саме поновити працівника на роботі); 2) цей трудовий спір не вирішений у процесі переговорів між роботодавцем і працівником або їх представниками (відмова роботодавця поновлювати працівника на роботі); 3) розбіжності виникли у зв'язку із застосуванням законів та інших нормативних правових актів, містять норми трудового права, трудового договору; 4) цей трудовий спір про поновлення на роботі направлено на розгляд органу, який має право розглядати такого виду трудові спори, тобто до суду (Грובה, 2013: 358).

На думку Т. Жовнір, особливості вирішення трудових спорів про поновлення працівника на роботі полягають в тому, що: 1) трудовий спір є наслідком певного трудового конфлікту або розбіжностей між роботодавцем і працівником; 2) під час розгляду трудових спорів із приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби застосовується окремий порядок; 3) під час розгляду трудових спорів судам слід встановлювати дійсні обставини справи; 4) судові рішення про поновлення на роботу працівника повинно виконуватись негайно (Жовнір, 2018: 76).

Видається, щонайменше дві з перерахованих вище рис не є такими, що диференціюють спори про поновлення на роботі з-поміж інших трудових спорів. По-перше, будь-який трудовий спір (а не лише про поновлення на роботі) є наслідком певного трудового конфлікту або розбіжностей між роботодавцем і працівником. По-друге, необхідність встановлювати дійсні обставини справи – це обов'язково не лише стосовно загалом трудових спорів, а обов'язок суду щодо будь-якої категорії цивільно-правового спору, визначений ЦПК України.

Як вбачається з вище наведеного, в юридичній літературі відсутні єдині підходи до розуміння спору про поновлення роботи. Тому видається доцільним запропонувати авторське бачення ознак спорів про поновлення на роботі, які вирізняють його серед інших видів трудових спорів.

Залежність юрисдикції спору від суб'єктного складу сторін. Абсолютна більшість трудових спорів розглядаються в порядку цивільного судочинства, оскільки трудові правовідносини є одним із різновидів приватно-правових правовідносин. Позови про поновлення на роботі в цьому аспекті мають свої особливості. Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства (ч. 1 ст. 19 ЦПК України) (Цивільно-процесуальний кодекс України, 2004). Але спори про визнання розпоряджень, наказів органів публічно влади з одночасним заявленням вимог про протиправність звільнення та поновлення на роботі є за своєю правовою природою публічно-правовими. Тому за юрисдикцією спір про поновлення на роботі може бути як цивільно-правовий так і адміністративно-правовий. В останньому випадку йде мова про поновлення на роботі посадових осіб органів публічної влади в порядку передбаченому КАС України.

Відсутність фактичних трудових правовідносин на момент подання позову. На відміну від інших трудових спорів (про виплату заробітної плати, про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом тощо), при виникненні яких сторони судового провадження перебувають у трудових правовідносинах, у справах про поновлення на роботі позивач та відповідач уже в таких правовідносинах не перебувають. Виняток становлять тільки позови про поновлення на роботі у зв'язку незаконним переведенням на інше робоче місце. Відсутність фактичних трудових правовідносин між позивачем та відповідачем впливає на предмет доказування по даній категорії справ. Позивачу поряд з іншими обставинами по справі потрібно довести факт перебування в трудових правовідносинах з відповідачем.

Поєднання немайнових та майнових вимог. Предметом спору є поновлення працівника на робочому місці. Дана вимога є за своєю юридичною природою немайною. Разом з тим слід відзначити, що на практиці виключно вимога про поновлення на роботі без одночасного пред'явлення майнових вимог практично не трапляється. Майже завжди позов про поновлення на роботі супроводжується вимогами щодо стягнення заробітку за час вимушеного прогулу, рідше – відшкодуванням моральної шкоди у зв'язку протиправністю дій роботодавця та завданими психічними стражданнями. Таким чином, у позові про поновлення на роботу поряд з основною вимогою – відновлення на робочому місці, позивач з метою процесуальної економії (аби згодом не заявляти додаткові позови) заявляє додаткові вимоги про матеріальне відшкодування.

Негайне виконання рішення про поновлення на роботі. Судове рішення набирає законної сили після закінчення строку на його оскарження в апеляційному чи касаційному порядку. Лише після того позивач (стягувач) може звернутися до державних чи приватних виконавців з ціллю реалізувати судове рішення. У цьому аспекті позови про поновлення на роботі мають свої особливості. У відповідності з ч. 1 ст. 65 Закону України «Про виконавче провадження» рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного працівника виконується невідкладно в порядку, визначеному статтею 63 цього Закону.

Таким чином, особливостями трудового спору про поновлення на роботі є: 1) залежність юрисдикції спору від суб'єктного складу сторін; 2) відсутність фактичних трудових правовідносин на момент подання позову; 3) поєднання немайнової та майнової вимоги; 4) негайне виконання.

Слід детальніше зупинитися на особливостях виконання рішень про поновлення працівника на роботі. Як уже було зазначено, характерним для виконання судового рішення про поновлення на роботі є негайність (невідкладність) його виконання. Тобто позивачу (стягувачу) не має необхідності очікувати набрання рішенням суду законної сили. На практиці має місце часом різне трактування моменту, з якого рішення про поновлення працівника підлягає негайному виконанню, двоє розуміння того, від коли працівник підлягає поновленню на робочому місці. Часто підприємство (відповідач) погоджується видати наказ про поновлення працівника на роботі лише після відкриття виконавчого провадження.

З приводу таких аргументів судова практика неоднозначна. Згідно однієї поширеної думки посилання представника відповідача на те, що наказ про поновлення на роботі винесено негайно після отримання постанови про відкриття виконавчого провадження, а тому затримки з поновленням на роботі не допущено, є безпідставним. Підставою для негайного поновлення на роботі є безпосередньо судове рішення, а не постанова державного виконавця, яким всього лише розпочинається провадження з примусового виконання рішення суду про поновлення працівника на роботі.

В інших справах суди притримуються протилежних висновків. Так, в одній із судових справ судова колегія відзначає, що лише після відкриття виконавчого провадження у боржника (відповідача) виникає обов'язок щодо виконання рішення суду про поновлення позивача на роботі. Та обставина, що боржник не використав своє право добровільно виконати рішення суду першої інстанції не може бути підставою для застосування по відношенню до нього негативних наслідків, оскільки у ст. 30 Закону України «Про виконавче провадження» (стара редакція – прим. автора) під негайним виконанням рішення слід розуміти його виконання не пізніше наступного дня після надходження документів, зазначених у ст. 17 цього Закону, і винесення ним постанови про відкриття виконавчого провадження (Бондар, 2013: 162). У відповідності з чинною редакцією Закону України «Про виконавче провадження» якщо рішення підлягає негайному виконанню, виконавець перевіряє виконання рішення не пізніше як на третій робочий день після відкриття виконавчого провадження (ч. 1 ст. 63).

Варто підтримати точку зору В. І. Бондар, яка відзначає, що не можна погодитися з таким тлумаченням норм законодавства, оскільки підставою для негайного поновлення на роботі позивача є саме судове рішення, а не постанова державного виконавця. Державний виконавець лише розпочинає провадження щодо примусового виконання судового рішення про поновлення на роботі у випадку невиконання боржником рішення суду добровільно. Таким чином, обов'язок щодо виконання рішення суду про поновлення на роботі виникає у боржника з моменту оголошення рішення в судовому засіданні, а не з моменту відкриття виконавчого провадження (Бондар, 2013: 162).

Відсутність строку на добровільне виконання. Виходячи з уже згаданої ознаки негайності закономірно впливає правило проте, що боржнику не надається строку для добровільного виконання судового рішення.

Неможливість виконання без участі боржника. Якщо у справах про стягнення заробітної плати, відшкодування іншої майнової шкоди можливе примусове стягнення виконавцем незалежно від волі боржника, то у справах про поновлення працівника від роботодавця потребується прийняття відповідного наказу. Поновлення працівника відноситься до виключної компетенції роботодавця. Рішення суду виступає лише передумовою для відновлення трудових правовідносин, а моментом їх відновлення є саме наказ підприємства про поновлення працівника. Тому без волі боржника виконання рішення є неможливим.

Аби стимулювати роботодавця передбачено застосування штрафу за невиконання судового рішення. У разі невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника – фізичну особу у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та встановлює новий строк виконання (ч. 1 ст. 75 Закону України «Про виконавче провадження») (Закон України Про виконавче провадження, 2016).

Скорочені строки виконавчого провадження. Зважаючи на те, що спір про поновлення на роботі є немайновим за своєю правовою природою, строки виконавчого провадження як в даному випадку, так і в інших немайнових спорах коротші.

Відсутність необхідності сплати авансових платежів. Новим Законом України «Про виконавче провадження» для багатьох проваджень передбачено необхідність сплати авансових платежів з метою стимулювання сторін до добросовісного виконання своїх обов'язків. Але стосовно даної категорії справ, поширюється аналогічне правило, що й до сплати судового збору. У стягувачів відсутній обов'язок сплати авансового платежу (ч. 2 ст. 26 Закону).

Висновки. Таким чином, особливостями трудового спору про поновлення на роботі є: 1) залежність юрисдикції спору від суб'єктного складу сторін; 2) відсутність фактичних трудових правовідносин на момент подання позову; 3) поєднання немайнової та майнової вимоги в позові; 4) негайність (невідкладність) виконання; 5) неможливість виконання без участі боржника.

Список використаних джерел:

1. Бондар В. І. Особливості виконання рішень про поновлення на роботі: теорія та практика. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 160–164.
2. Грובהва А. Трудові спори про поновлення на роботі: поняття та ознаки. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 353–359.
3. Жовнір В. Особливості вирішення трудових спорів про поновлення працівника на роботі. *Підприємництво, господарство і право*, 2018, № 8, С. 74–77.
4. Про виконавче провадження : Закон України № 1404-VIII від 2 червня 2016 року.
5. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV.

References:

1. Bondar, V. I. (2013). Osoblyvosti vykonannya rishen pro ponovlennia na roboti: teoriia ta praktyka [Peculiarities of implementation of decisions on reinstatement: theory and practice]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, № 3. Pp. 160–164.
2. Hrobova, A. (2013). Trudovi spory pro ponovlennia na roboti: poniattia ta oznaky [Labor disputes about reinstatement: concepts and signs]. *Publichne pravo*. 2013. № 1 (9). Pp. 353–359.
3. Zhovnir, V. (2018). Osoblyvosti vyrishennia trudovykh sporiv pro ponovlennia pratsivnyka na roboti [Peculiarities of resolving labor disputes about reinstatement of an employee]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, № 8, pp. 74–77.
4. Pro vykonavche provadzhennia [On executive proceedings] : Zakon Ukrainy № 1404-VIII vid 2 chervnia 2016 roku.
5. Tsyvilno-protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.43>

CECHY REGULACJI PRAWNYCH W UKRAINIE INSTYTUTU ŚRODKÓW ZAPOBIEGAWCZYCH PODCZAS POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO W WARUNKACH STANU WOJENNEGO

Inna Bezukh

*aspirant Katedry Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych
Uniwersytetu Państwowej Służby Fiskalnej Ukrainy (Irpień, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-0654-4028

innessa.bezuh@ukr.net

Adnotacja. W artykule przeanalizowano przepisy prawa w zakresie postępowania karnego w części podmiotu i procedury rozstrzygnięcia kwestii wyboru lub przedłużenia środka zapobiegawczego w postaci zatrzymania w czasie stanu wojennego oraz praktykę stosowania art. 615 Kodeksu Postępowania Karnego Ukrainy w odniesieniu do specjalnego porządku postępowania karnego podczas delegowania prokuratorowi części uprawnień sędziego śledczego. Przedstawiono i przeanalizowano praktykę sądową dotyczącą zmiany jurysdykcji terytorialnej spraw sądowych w warunkach stanu wojennego, rozpatrzenia wniosku prokuratora o przedłużenie ważności środka zapobiegawczego i przeprowadzenia rozprawy sądowej pod nieobecność oskarżonego. Zwrócono uwagę na konieczność wprowadzenia zmian do Kodeksu Postępowania Karnego Ukrainy w sprawie odwołania się od decyzji prokuratora o przedłużeniu okresu obowiązywania środka zapobiegawczego.

Słowa kluczowe: postępowanie karne w warunkach stanu wojennego, sędzia śledczy, kierownik właściwego organu prokuratury, uprawnienia delegowane, Wysoka Umawiająca się Strona, odległość.

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE OF THE INSTITUTION OF PREVENTIVE MEASURES DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW

Inna Bezukh

*Postgraduate Student at the Department of Criminal Justice
State Fiscal Service University of Ukraine (Irpın, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-0654-4028

innessa.bezuh@ukr.net

Abstract. The article analyzes the provisions of the criminal procedural legislation in terms of the subject and the procedure for deciding the issue of choosing or extending a preventive measure in the form of detention in wartime conditions, as well as the practice of applying Art. 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the special procedure for criminal proceedings during the delegation of part of the powers of the investigating judge to the prosecutor. Judicial practice on changing the territorial jurisdiction of court cases under martial law conditions, consideration of the prosecutor's request to extend the term of the preventive measure and holding a court session in the absence of the accused is presented and analyzed. Attention was drawn to the need to make changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the appeal of the prosecutor's decision to extend the term of the preventive measure.

Key words: criminal proceedings under martial law, investigating judge, head of the relevant prosecutor's office, delegated powers, High Contracting Party, remoteness.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ІНСТYTУТУ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інна Безух

*аспірант кафедри кримінальної юстиції
Університету державної фіскальної служби України (Ірпін, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-0654-4028

innessa.bezuh@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано положення кримінального процесуального законодавства в частині суб'єкта та порядку вирішення питання про обрання чи продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою в умовах воєнного часу, а також практику застосування ст. 615 КПК України щодо особливого порядку кримінального провадження під час делегування прокурору частини повноважень слідчого судді. Наведено та проаналізовано судову практику щодо зміни територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану, розгляду клопотання прокурора про продовження строку дії запобіжного заходу та проведення судового засідання у відсутність обвинуваченого. Звернено увагу на необхідність внесення змін до КПК України щодо оскарження рішення прокурора про продовження строку дії запобіжного заходу.

Ключові слова: кримінальне провадження в умовах воєнного стану, слідчий суддя, керівник відповідного органу прокуратури, делеговані повноваження, Висока Договірнa Сторона, дистанційність.

Вступ. За роки своєї незалежності Україна зробила не один вагомий крок у напрямку адаптації кримінального процесуального законодавства до міжнародних стандартів забезпечення прав людини. Однак вже 24 лютого 2022 року кожен українець почув страшні звуки сирени, ворожих ракет, в небі роботу двигунів військових літаків.

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 постановлено, що тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України (Указ Президента України, 2022). Однак, найголовніше право, передбачене Основним законом, – це те, що кожна людина має невід’ємне право на життя (ст. 27) (Конституція України, 1996).

Конституційне забезпечення в Україні невід’ємного права на життя кожної людини, як і усіх інших прав і свобод людини і громадянина базується на встановлених Конституцією України цих прав і свобод, а не законами чи іншими підзаконними нормативними актами. Відповідно до положень ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (Конституція України, 1996).

Відповідно, **метою** цієї статті є виявлення прогалин зміненого законодавцем порядку обрання чи продовження запобіжного заходу в умовах воєнного часу та формування позицій щодо їх усунення. Насамперед поставлено за мету виявити недоліки підходу до застосування ст. 615 КПК України під час досудового розслідування, відсутність норми оскарження рішення прокурора про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою та запропонувати ефективні шляхи їх усунення.

Основна частина. Повномасштабна військова агресія з боку російської федерації внесла свої корективи не лише у життя мирного населення, а й в специфіку роботи різних галузей, включаючи медицину, освіту і, зокрема, кримінальну юстицію. І, коли можливість функціонування вже налагодженої системи кримінального провадження, яка була орієнтована на захист прав людини в деяких регіонах України була майже втрачена, наша держава опинилася у ситуації, яка потребувала об’єктивної адаптації кримінального процесуального законодавства до умов воєнного часу.

Так, з цією метою законодавцем було внесено ряд змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), зокрема законами № 2111-IX від 03 березня 2022 року, № 2125-IX від 15 березня 2022 року, № 2198-IX та № 2201-IX від 14 квітня 2022 року, № 2236-IX від 03 травня 2022 року. Найбільш помітною серед новел КПК України стали нововведення щодо порядку вирішення питання про обрання чи продовження запобіжного заходу.

В умовах воєнного стану сфера кримінальної юстиції опинилася перед проблемами забезпечення безпеки осіб, залучених до кримінального провадження, та реалізації принципу невідворотності відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Так, з одного боку, відповідно до ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, делегування функцій судів не допускається (Конституція України, 1996). Також Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII встановлено, що суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставах, у межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України. Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. І найвагомніше, на нашу думку, це те, що створення надзвичайних та особливих судів не допускається (Закон України, 2015).

З іншого ж боку, якщо не зважати на окупацію Автономної Республіки Крим та частини Донецької і Луганської областей, яка фактично триває з 2014 року, то підстави, повноваження та спосіб про які йдеться в законі, фактично не відповідають реаліям воєнного стану. Оскільки чинний на момент повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну КПК України виявився неготовим для забезпечення належного функціонування кримінальної юстиції під час війни.

Обов’язок держави щодо впровадження належної системи захисту життя, здоров’я та гідності особи передбачає можливість забезпечення ефективного розслідування як фактів позбавлення життя чи неналежного поводження, так і щодо осіб, які під повним контролем держави перебувають у місцях позбавлення волі.

Щоб якомога швидше синхронізувати кримінальну процесуальну діяльність до реалій сьогодення, парламент України приймав законодавчі акти, спрямовані на регламентацію тих чи інших питань кримінального провадження. Ця безумовна необхідність з внесенням змін з точки зору законотворчої техніки, системності й правової визначеності проходила в «турборежимі».

Досить тривалий час, діючи в умовах воєнного часу, судді не мали доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень та, як результат, не могли досліджувати практику один одного, тим паче використовувати в частині формування однакових підходів для реалізації як законодавчих норм, так і заповнювати наявні прогалини в кримінальному процесі.

Відтак законодавець вважав за необхідне внести деякі зміни в розділі КПК України, якими визначено правові основи щодо особливостей досудового розслідування, а також організації роботи судової гілки в умовах воєнного стану.

Серед усіх змін чи не найбільшу увагу законодавцем було приділено питанням застосування окремих видів запобіжних заходів. Системний аналіз кримінального процесуального законодавства, а саме Глави 18 Розділу II та Розділу IX-1 КПК України, дозволяє визнати, що під час застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану існують певні особливості. В частині: обрання тримання під вартою, продовження строків тримання під вартою, порядок зміни запобіжних заходів у вигляді застави та домашнього арешту, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, прийняття рішення про затримання з метою приводу, а також затримання особи без ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури.

Наразі важливим питанням є застосування ст. 615 КПК України. Так, відносно вимог попередньої статті, законодавець не тільки її розширив, а й змінив підхід у застосуванні. Наприклад, якщо раніше було визначено тільки групу злочинів «повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 Кримінального кодексу України» по яким прокурорам передавалися повноваження, то після внесених змін законодавець уперше зазначив «у виняткових випадках також у вчиненні інших тяжких та особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати сліди кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні таки злочинів» (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012). Таким чином дана стаття встановлює екстраординарну та виняткову процедуру обрання зазначених запобіжних заходів. Повноваження слідчих суддів, з урахуванням умови якщо слідчий суддя не може діяти, були передані прокурорам.

Варто наголосити, що відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 3 КПК України керівник органу прокуратури – це Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури та їх перші заступники і заступники, які діють у межах своїх повноважень (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Керівнику відповідного органу прокуратури з урахуванням вимог глави 37 КПК України, тобто особливого порядку кримінального провадження, за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором делеговано наступні повноваження слідчого судді, зокрема:

1) щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–115, 121, 127, 146, 146⁻¹, 147, 152, 153, 185, 186, 187, 189–191, 201, 258–258⁻⁵, 260–263⁻¹, 294, 348, 349, 365, 377–379, 402–444 КК України;

2) щодо продовження строку дії ухвали слідчого судді або постанови прокурора про тримання під вартою до одного місяця, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених ст. 615 КПК України (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Для прикладу, в ухвалі Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 24 березня 2022 року (справа № 373/330/20) зазначено про те, що «*ОСОБА_1 обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення (злочину), передбаченого ч. 1 ст. 187 КК України. Кримінальне провадження відносно нього перебувало на розгляді Ірпінського міського суду Київської області*». Однак, враховуючи розпорядження голови Верховного Суду В. Князева від 06 березня 2022 року «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», було змінено територіальну підсудність справ Ірпінського міського суду на Переяслав-Хмельницький міськрайонний суд Київської області.

Крім того, при зміні територіальної підсудності судді керуються Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1404-VIII (зі змінами). Так в ухвалі Яготинського районного суду Київської області від 27 квітня 2022 року (справа № 750/6219/21) зазначено, що відповідно до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється.

Законодавець також передбачив, що прокурор до зупинення досудового розслідування зобов'язаний вирішити питання про продовження строку тримання під вартою, однак, по суті йдеться про керівника органу прокуратури. Оскільки на останнього законодавцем покладено здійснення цих делегованих повноважень, а прокурор може лише ініціювати продовження строку тримання під вартою. У даному випадку має бути прийняте рішення про зупинення досудового розслідування.

Виникає логічне запитання, а чи не буде передання таких повноважень керівнику відповідного органу прокуратури порушенням Конституції України. Оскільки вимоги ст. 29 Основного Закону встановлено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (Конституція України, 1996). Разом з тим

у ст. 69 Конституції України зазначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Крім того, серед іншого не можуть бути встановлені обмежені права і свободи, передбачені ст. 29 цієї Конституції (Конституція України, 1996). Отже, конституційність прийнятих змін в частині делегування керівнику органу прокуратури невластивих йому в мирний час повноважень є предметом для обговорення в юридичній спільноті, оскільки юристи-практики цієї норми не розуміють. Умови війни диктують свої правила.

Норма ч. 2 ст. 615 КПК України зазначає, що прокурор ініціює підозрюваному обрання запобіжного заходу та здійснення затримання до останнього, або слідчий за клопотанням, яке погоджено прокурором (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Наприклад, у рішенні Іванківського районного суду Київської області від 20 травня 2022 року (справа № 366/2783/21) зазначено про ініціативу прокурора у продовженні дії строку запобіжного заходу «у зв'язку з постановленням указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» № 259/2022 від 18 квітня 2022 року строку дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 год 30 хв 25 квітня 2022 року строком на 30 діб та з урахуванням закінчення строку тримання обвинуваченого під вартою до 22.03.2022 включно, визначеного ухвалою Іванківського районного суду Київської області від 21 січня 2022 року». При цьому суд зазначив, що «керівником Вишгородської окружної прокуратури Василенко М. відповідно до ч. 6 ст. 615 КПК України продовжено ОСОБА_1 запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до 22 травня 2022 року включно або до вирішення відповідного питання судом».

Якщо говорити за інші запобіжні заходи, зокрема за особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт та запобіжні заходи, які застосовуються до окремої категорії осіб (неповнолітніх, психічнохворих чи пов'язаних з екстрадицією), то такі запобіжні заходи обираються за рішенням слідчого судді з обов'язковим постановленням ухвали суду. Знову ж таки, виникає колізія прийнятих змін до КПК України, чому законодавець надав право вибору прокурору обирати винятковий запобіжний захід, а слідчому судді можливість застосовувати менш суворі запобіжні заходи.

У даному випадку можна стверджувати про порушення ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Зазначена стаття передбачає, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Таким чином законодавець передбачив шлях відступу від своїх зобов'язань під час воєнного стану (European Convention on Human Rights, 1950: 13).

Крім того, ч. 3 ст. 15 Конвенції наголошує, що використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, будь-яка Висока Договірна Сторона у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою (European Convention on Human Rights, 1950: 14).

З метою уникнення міжнародних правових суперечок Україна, станом на 28 лютого 2022 року, проінформувала Генерального секретаря Ради Європи про відступ від своїх зобов'язань за статтями 5, 8, 13 та 15 Конвенції. Таким чином українське законодавство легітимно обмежило права на свободу та особисту недоторканість в умовах воєнного стану.

Згідно з практикою застосування Європейським судом з прав людини п. 3 ст. 5 Конвенції, зокрема у п. 60 рішення у справі «Слоєв проти України» від 06 листопада 2008 року № 17283/02 зазначено, що після спливу певного проміжку часу існування лише обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, і судові органи мають навести інші підстави для продовження тримання особи під вартою; до того ж такі підстави мають бути чітко наведені національними судами (Yeloev v. Ukraine, 2008).

Однак багато з юристів вважає, що зміни в КПК України з початку повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію нашої держави не призвели до позитивних змін, а навпаки повернули норми КПК 1960 року. На нашу думку, дана ситуація є досить дискусійною, а можливо навіть й неприйнятною в юридичному середовищі та потребує додаткового дослідження.

У Законі України від 03 березня 2022 року № 2111-IX законодавець п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України передбачив можливість обмеження права на свободу та особисту недоторканість під час обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, а також прийняття рішення на підставі постанови керівника органу прокуратури про надання дозволу на здійснення затримання підозрюваного з метою приводу лише у разі відсутності можливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею своїх повноважень (Закон України, 2022).

Така вищезазначена норма закону не забезпечує дотримання принципу правової визначеності, оскільки вона, на нашу думку, не конкретизована. Питання можливості чи неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень має виходити з наявності реальної загрози життю, здоров'ю і безпеці учасників кримінального провадження та визначатися в конкретному випадку окремо. Об'єктивна неможливість є питанням фактів і встановлюється у кожному конкретному провадженні з урахуванням воєнних дій на території України.

Верховний Суд у своєму листі «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22 зазначив, що згідно із частиною першою ст. 615

КПК України на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії російської федерації в Донецькій та Луганській областях, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 КК України, ці повноваження виконує відповідний прокурор (Лист Верховного Суду, 2022).

У разі винесення постанови керівника органу прокуратури на останнього діють загальні правила обрання запобіжних заходів, передбачені Главою 18 Розділом II КПК України. Так, на керівника органу прокуратури покладаються ті ж обов'язки, що й на слідчого суддю, а саме встановити чи доводити надані слідчим, прокурором докази обставини, які свідчать про:

- 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення;
- 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, на які вказує слідчий, прокурор;
- 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

При цьому керівник органу прокуратури при обранні запобіжного заходу у виді тримання під вартою повинен оцінити всі обставини, визначені ст. 178 КПК України. Про прийняте прокурором рішення, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, до якого, згідно Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (зі змінами) належать:

- 1) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів окружної прокуратури – керівник окружної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;
- 2) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів обласної прокуратури – керівник обласної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;
- 3) для керівника окружної прокуратури, його першого заступника та заступників – керівник відповідної обласної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;
- 4) для керівника обласної прокуратури, його першого заступника та заступників, керівника та заступника керівника підрозділу, прокурора Офісу Генерального прокурора – Генеральний прокурор чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;
- 5) для першого заступника та заступника Генерального прокурора – Генеральний прокурор;
- 6) для керівників управлінь, відділів та їх заступників, прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури – керівник Спеціалізованої прокуратури, його перший заступник та заступник;
- 7) для заступника та першого заступника керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (Закон України, 2014).

Також не пізніше 10 днів з дня повідомлення, повідомляється суд, за визначеним Державною судовою адміністрацією України переліком з обов'язковим наданням відповідних документів. Разом з тим, ст. 615 КПК України вказує лише про повідомлення суду, але не передбачає подальшої перевірки цих рішень слідчим суддею.

Крім того, згідно пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного суду України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017 встановлено, що обґрунтованість застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, зокрема домашнього арешту та тримання під вартою, має піддаватися судовому контролю через певні проміжки часу, періодично об'єктивним та неупередженим судом на предмет перевірки наявності чи відсутності ризиків, за яких вказані запобіжні заходи застосовуються, у тому числі при закінченні досудового розслідування, коли деякі ризики вже можуть зникнути (Рішення Конституційного суду України, 2017).

Зазначимо, що сталого порядку розгляду клопотання прокурора про продовження підозрюваному строку дії запобіжного заходу у виді тримання під вартою до передання матеріалів кримінального провадження до суду не визначено. У випадку, коли на стадії досудового розслідування територіальну змінено підслідність кримінальних правопорушень, а через воєнні дії матеріали кримінальних проваджень не передано чи передано не в повному обсязі, то слідчий суддя, оцінюючи наявні ризики, які обґрунтовують доцільність застосування запобіжних заходів, в тому числі і у виді тримання під вартою, керується наявними в нього матеріалами клопотання про застосування чи продовження запобіжного заходу. В судовій практиці зустрічаються різні підходи до оцінки відсутності документів. Певна кількість суддів задовольняють подане прокурором клопотання, інша ж навпаки – залишає без розгляду з посиланням на те, що застосований запобіжний захід вважається продовженим.

Так, у хвалі Києво-Святошинського районного суду Київської області від 27 червня 2022 року (справа № 369/5280/22) слідчий суддя зазначив, що в «матеріалах, які були долучені до клопотання, відсутні докази, що підозрюваний переховується від органу досудового розслідування, оскільки в матеріалах долучених до клопотання відсутні докази про направлення повісток та вручення ОСОБА_1». Також слідчим суддею вирішувалося питання про надання дозволу на затримання підозрюваної з метою її приводу для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою. При цьому, у мотивувальній частині ухвали слідчий суддя зазначив, що «долучені до матеріалів справи рапорти працівників поліції не можуть слугувати належними доказами, що підозрювана переховується від органів досудового розслідування».

Слідчий суддя дійшов висновку, що на час прийняття рішення відсутні підстави для надання дозволу на затримання підозрюваної, а тому відмовив у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на затримання підозрюваної з метою її приводу для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Також у рішенні Ірпінського міського суду Київської області суд від 02 червня 2022 року (справа № 367/1456/22) суддя зазначив про прийняте прокурором рішення під час воєнного стану, а саме *«постановою керівника Бучанської окружної прокуратури Київської області Кравченка Р. від 09.05.2022 року обвинуваченому було продовжено строк дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до 04.06.2022 року»*. Однак суд, проаналізувавши наявне обґрунтоване, на думку прокурора, обвинувачення за ч. 4 ст. 185 КК України, а також наявний ризик, передбачений п.п. 1 ст. 177 КПК України, інший ризик на який посилався прокурор у судовому засіданні, який також не був підтверджений та спростований самим потерпілим, а також не було доведено недостатність застосування більш м'якого запобіжного заходу для запобігання наявних ризиків, прийшов до висновку *«про залишення без задоволення клопотання прокурора про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обвинуваченому ОСОБА_2»*.

Крім того, з початку повномасштабного військового вторгнення російської федерації на терени нашої держави, прийнятих рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень значно порідшало. Лише після внесення відповідних змін в законодавство, суди змогли належним чином функціонувати.

Законодавець у прийнятих змінах до КПК України лише зазначив, що функції слідчого судді бере на себе прокурор – керівник місцевої прокуратури, однак ні процедури, ні учасників не передбачив. Вважаємо, що таке нововведення є прямим порушенням закону. Оскільки законодавець у цьому випадку, передаючи право прокурору, мав би визначити чітку процедуру його реалізації.

Під час дослідження судових рішень, які пов'язані з запобіжними заходами, особливу увагу привертає імперативність розгляду клопотання у дистанційному режимі або без участі підозрюваного, обвинуваченого, який тримається під вартою. Дану імперативність можна пояснити наявними роз'ясненнями Верховного Суду, викладеними у листі «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03 березня 2022 року де зазначено умови розгляду клопотання без участі особи, якої воно стосується, а саме об'єктивні обставини, як виняток та належна мотивація такої процедури (Роз'яснення Верховного Суду, 2022). Крім того, законодавець допускає розгляд відповідних клопотань прокурора за відсутності підозрюваного, однак не встановлює за загальне правило.

Крім того, вважаємо за необхідне звернути увагу на новелу щодо судового розгляду клопотання про продовження запобіжного заходу у відсутність обвинуваченого. У листі Верховного Суду від 03 березня 2022 року використовується лише поняття «підозрюваний», тоді як під час судового розгляду особа набуває статусу обвинуваченого (Лист Верховного Суду, 2022).

Так, приймаючи рішення 24 березня 2022 року щодо можливості задоволення клопотання прокурора та продовження застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою обвинуваченому ОСОБА_1, суддя Переяслав-Хмельницького районного суду Київської області (справа № 373/330/22) зазначив, що *«забезпечити участь в судовому засіданні обвинуваченого ОСОБА_1 не вдалося за можливе, зважаючи на запровадження на території країни воєнного стану в зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України, на бойові дії, що ведуться і в деяких районах м. Києва, а також неможливість проведення судового засідання в режимі відеоконференції (повітряна тривога в м. Києві), що вбачається із телефонного повідомлення працівника СІЗО»*, та дійшов висновку, що *«баланс відповідних прав та інтересів громадян, які наражаються на небезпеку при виконанні вимог КПК України щодо організації обов'язкової участі обвинуваченого ОСОБА_1 (працівники поліції та конвойного підрозділу, персонал ДУ «Київський слідчий ізолятор», і виконання ними своїх обов'язків в частині здійснення правосуддя, тощо) в судовому засіданні набагато переважає за право обвинуваченого бути присутнім в залі суду (як і обов'язок суду забезпечити участь обвинуваченого) під час вирішення питання в порядку ст. 331 КПК України дії запобіжного заходу у зв'язку з обвинуваченням його у вчиненні тяжкого злочину»*. І, як не дивно, в результаті засідання все ж таки було проведено у відсутність обвинуваченого з посиланням на *«норму ч. 6 ст. 193 КПК України в сукупності з нормами ст. 7 та ст. 9 КПК України, зважаючи на запровадження на території країни воєнного стану в зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України, на бойові дії, що ведуться і в деяких районах м. Києва»*.

Висновки. На підставі викладеного, можна зробити висновок, що ст. 615 КПК України встановлює екстраординарну та виняткову процедуру обрання запобіжних заходів у виді тримання під вартою, а також у виняткових випадках у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів.

Крім того, прийняті зміни до КПК України, щодо делегування прокурору частини повноважень слідчого судді в кримінальному провадженні, які полягають у наданні законодавцем права вибору прокурору обирати винятковий запобіжний захід, а слідчому судді можливість застосовувати менш суворі запобіжні заходи є порушенням Конституції України в частині ст. 29 Основного Закону. Вважаємо, що питання можливості чи неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень має виходити з наявності реальної загрози життю, здоров'ю і безпеці учасників кримінального провадження та визначатися в конкретному випадку окремо.

Крім того, проаналізувавши прийняті зміни до КПК України, вважаємо, що надактуальним є питання щодо оскарження рішення прокурора про продовження строку дії запобіжного заходу. Адже, враховуючи реалії воєнного часу, підозрюваному та його захиснику копія прийнятого прокурором такого рішення не

вручається, КПК України не містить прямої вказівки на можливість оскарження такого рішення до апеляційного суду. Враховуючи, що до функції апеляційних судів належить перевірка рішення суду першої інстанції, а не безпосередньо прокурора, то єдиним із перспектив, що може, наприклад, врятувати позицію сторони захисту – це надання законодавцем можливість оскарження рішення прокурора про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою у порядку ст. 303 КПК України, тобто в порядку оскарження рішень, дій та бездіяльності прокурора. Однак на даний час такого порядку оскарження законодавцем не передбачено.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану : Закон України від 03 березня 2022 року № 2111-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text>
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
8. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану : розпорядження Верховного Суду від 06 березня 2022 року № 1/0/9-22. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00822?an=2>
9. Рішення Конституційного суду України від 23 листопада 2017 року № 1-п/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text>
10. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : лист Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00819?an=1>
11. European Convention on Human Rights. 1950. S. 62.
12. Yeloev v. Ukraine. 2008.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian]
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy “Pro poperednie uviaznennia” shchodo dodatkovoho rehuliuвання zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Pretrial Detention” Regarding Additional Regulation of Ensuring the Activities of Law Enforcement Bodies in Martial Law] : Zakon Ukrainy vid 03 bereznia 2022 roku № 2111-IX. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text> [in Ukrainian]
4. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the Legal Regime of Martial Law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]
5. Pro prokuraturu [On the Prosecutor’s Office] : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian]
6. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges] : Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2016 roku № 1404-VIII. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian]
7. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022. Otrymano z: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian]
8. Pro zminu terytorialnoi pidsudnosti sudovykh sprav v umovakh voiennoho stanu [On changing the territorial jurisdiction of court cases under martial law] : rozporiadzhennia Verkhovnoho Sudu vid 06 bereznia 2022 roku № 1/0/9-22. Otrymano z: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00822?an=2> [in Ukrainian]
9. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]: vid 23 lystopada 2017 roku № 1-r/2017. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text> [in Ukrainian]
10. Shchodo okremykh pytan zdiisnennia kryminalnogo provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Regarding certain issues of criminal proceedings under martial law] : lyst Verkhovnoho Sudu vid 03 bereznia 2022 roku № 1/0/2-22. Otrymano z: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00819?an=1> [in Ukrainian]
11. European Convention on Human Rights (1950). P. 62.
12. Yeloev v. Ukraine (2008).

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.44>

W SPRAWIE INFORMACJI PRAWNYCH EWIDENCJI I REJESTRACJI OSÓB WEWNĘTRZNIE PRZESIEDLONYCH

Nataliia Blok

kandydat nauk prawnych,

asystent Katedry Cywilnego Prawa i Postępowania

*Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa, Psychologii i Edukacji Innowacyjnej
Uniwersytetu Narodowego „Politechnika Lwowska” (Lwów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-7052-5297

nataliia.v.blok@lpnu.ua

Adnotacja. W artykule zaproponowano autorską definicję pojęcia „osoby wewnątrznie przesiedlone”. Zauważono przyczyny przymusowej migracji ludności, zachęcające obywateli do przemieszczania się w kraju. Wskazano cechy uzyskania zaświadczenia o rejestracji osoby wewnątrznie przesiedlonej i podstawy do anulowania zaświadczenia. Podano charakterystykę osób, które mogą ubiegać się o zaświadczenie świadczące o statusie prawnym osoby przesiedlonej. Przeanalizowano obowiązujące przepisy i wykaz dokumentów niezbędnych do uzyskania zaświadczenia. Stwierdzono, że aplikacja Diya stała się uproszczoną procedurą uzyskania zaświadczenia, dlatego e-zaświadczenie jest tworzone za pomocą jednolitej bazy danych informacji o przesiedleńcach wewnątrznych i portalu działania zgodnie z wymogami prawnymi dotyczącymi informacji i ochrony danych osobowych.

Słowa kluczowe: przymusowa migracja, osoby wewnątrznie przesiedlone, zaświadczenie o wpisie do ewidencji, Ujednoliconą Baza Danych, informacja prawna, przemieszczanie osób, Portal Diya.

ON INFORMATION AND LEGAL ENSUREMENT ACCOUNTING AND REGISTRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Nataliia Blok

Doctor of Law,

Assistant of the Department of Civil Law and Procedure

*Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-7052-5297

nataliia.v.blok@lpnu.ua

Abstract. The article offers the author’s definition of the concept of “internally displaced persons”. The reasons for the forced migration of the population, which encourage citizens to move within the country, are indicated. The features of obtaining a certificate of registration of an internally displaced person and the grounds for canceling the certificate are indicated. The persons who can submit an application for obtaining a certificate, which testifies to the legal status of a displaced person, are characterized. The current legislation and the list of documents required to obtain a certificate have been analyzed. It was established that the Diya application has become a simplified procedure for obtaining a certificate, therefore, the electronic certificate is formed by means of the Unified Information Database on Internally Displaced Persons and the Diya Portal in compliance with the requirements of the information legislation and the legislation on the protection of personal data.

Key words: forced migration, internally displaced persons, registration certificate, Unified information database, information and legal support, displacement of people, Diya Portal.

ПРО ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ТА РЕЄСТРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Наталія Блок

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-7052-5297

nataliia.v.blok@lpnu.ua

Анотація. У статті запропоновано авторське визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». Зазначено, причини вимушеної міграції населення, що спонукають громадян до переміщення в межах країни. Вка-

зано про особливості отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи та підстави щодо скасування довідки. Схарактеризовано осіб, котрі можуть подавати заяву про отримання довідки, яка свідчить про правовий статус переміщеної особи. Проаналізовано чинне законодавство та перелік документів, що необхідні для отримання довідки. Констатовано, що застосунок Дія став спрощеною процедурою щодо отримання довідки, тому електронна довідка формується засобами Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб та Порталу Дія з дотриманням вимог законодавства про інформацію та законодавства про захист персональних даних.

Ключові слова: вимушена міграція, внутрішньо переміщені особи, довідка про взяття на облік, Єдина інформаційна база даних, інформаційно-правове забезпечення, переміщення людей, Портал Дія.

Вступ. Основним предметом міждержавного співробітництва виступають питання міжнародного захисту внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Будь-який військовий конфлікт породжує такі явища, як мігранти, внутрішньо переміщені особи, біженці та кризи. Україна вперше зіткнулась з проблемою внутрішньо переміщених осіб та захистом їх соціально-економічних та культурних прав, свобод й гарантій їх реалізації у 2014 році. Саме з цього часу нашою державою розпочато впровадження низки нормативно-правових актів та вивчення міжнародного досвіду щодо врегулювання подібних процесів з метою вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб.

Вимушений міграційний процес, через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну має безліч негативних сторін та наслідків. Тому масова міграція обумовлена виникненням саме збройного конфлікту. Велика кількість людей була змушена покинути свої місця постійного проживання у зв'язку з підвищеною небезпечкою у різних сферах життєдіяльності та переміститись до інших безпечних населених пунктів. Здебільшого внутрішньо переміщені особи постраждали матеріально, зіткнувшись з проблемами правового, майнового, соціокультурного та іншого характеру. Тому факт внутрішнього переміщення підтверджується певною довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Отже, набувають популярності електронні послуги через додаток Порталу Дія та реєстрація у Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз попередніх досліджень. Питання внутрішньо переміщених осіб стали дослідженням таких науковців, як: І. С. Басової, Н. Б. Болотіної, В. Г. Буткевича, О. В. Задорожного, М. І. Малихи, В. В. Мицика, Ф. Мейдіна, М. В. Менджул, Р. І. Наджафгулієва, Л. Р. Наливайка, М. Ніколайчука, А. Ф. Орешкової, Ю. С. Паніної, Ю. І. Римаренка, М. М. Сірант та інших.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України щодо обліку та реєстрації внутрішньо переміщених осіб у сфері інформаційно-правового забезпечення.

Результати та їх обговорення. Через стихійні та техногенні лиха, збройні конфлікти, війни, геноцид населення, порушення прав людини, соціальні й економічні труднощі тощо сучасний світ є доволі конфліктним. Тому безліч людей вимушені покидати свої місця постійного проживання та прилаштовуються до нових місць проживання, котре має стати для них безпечнішим.

Повномасштабне вторгнення, що розпочалося 24 лютого 2022 року віроломним нападом Російської Федерації на Україну, призвело до масової міграції населення України та появи не відомого раніше в українському суспільстві феномена багатомільйонних вимушених мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, біженців, шукачів притулку, переселенців й емігрантів.

Майже 10 млн українців були змушені залишити свої домівки. Це 1/4 населення країни, близько 6,5 мільйона українців стали внутрішніми переселенцями та 3,2 мільйона людей виїхали з України, за результатами Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ) (Міжнародна організація з міграції, 1951).

За оцінками на основі опитування МОМ, 48 % переміщених в Україні залишили місце проживання після початку війни, 45 % залишили місце проживання, коли війна досягла їхнього району, а 5 % покинули місце проживання в очікуванні конфлікту (Міжнародна організація з міграції, 1951).

Можна припустити, що частина людей змушені покидати свої помешкання уже вдруге. Серед областей та міст, які зараз перебувають у зоні активних бойових дій, багато таких, що ставали прихистком для внутрішньо переміщених осіб з 2014 року. За даними Міністерства соціальної політики України, у 2021 році було взято на облік близько 1,46 млн ВПО з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і Севастополя. Найбільша кількість ВПО налічувалась у Донецькій (512 тис.) і Луганській (282 тис.) областях, у Києві (163 тис.), у Харківській (136 тис.) області (Міністерство соціальної політики України, 2010).

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Тому, внутрішньо переміщені особи – це громадяни країни, іноземці, особи без громадянства, які постійно чи тимчасово проживають на території України та змушені з власної волі чи примусово здійснювати внутрішнє переміщення у межах своєї країни з причин об'єктивного характеру, які загрожують їхньому життю та здоров'ю.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє безстроково (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Термін «довідка» означає належність цього документа до категорії службового, що містить опис та підтвердження тих чи інших фактів або подій (Садовнича, 2014: 207).

Як правило, довідки поділяються на ті, що: 1) містять інформацію про факти та події службового характеру; 2) засвідчують якісь факти (наприклад, засвідчення правового статусу внутрішньо переміщеної особи). Так, найчисельнішою є група довідок, що засвідчують якийсь факт.

Проте, стаття 12 даного Закону передбачає, що підставою щодо скасування дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи та внесення відомостей про це в Єдину інформаційну базу даних про внутрішньо переміщених осіб є обставини, за яких внутрішньо переміщена особа:

1) подала заяву про відмову від довідки;

2) вчинила кримінальне правопорушення: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; терористичний акт; втягнення у вчинення терористичного акту; публічні заклики до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи чи терористичної організації; сприяння вчиненню терористичного акту; фінансування тероризму; вчинення кримінального правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку або військового кримінального правопорушення;

3) повернулася до покинутого місця постійного проживання;

4) виїхала на постійне місце проживання за кордон;

5) подала завідомо недостовірні відомості.

Тому, рішення про скасування дії довідки приймається керівником структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем проживання особи та надається внутрішньо переміщеній особі протягом трьох днів з дня прийняття такого рішення (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Для отримання довідки повнолітня або неповнолітня внутрішньо переміщена особа звертається особисто, а малолітня дитина, недієздатна особа або особа, дієздатність якої обмежена, – через законного представника із заявою про взяття на облік до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад (далі – уповноважені органи) (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014; Про облік внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Варто зазначити, що з метою обліку внутрішньо переміщених осіб орган соціального захисту населення на підставі отриманої електронної справи включає інформацію про таких осіб до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (Про облік внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Безперечно, форма заяви затверджується центральним органом виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну.

Заява подається внутрішньо переміщеною особою, у тому числі неповнолітніми дітьми, особисто, а малолітніми дітьми, недієздатними особами або особами, дієздатність яких обмежено, подається через законного представника. (далі – заявник) (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

На отримання довідки мають право студенти, учні професійно-технічних навчальних закладів, які перемістилися з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення (Про облік внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Студенти, які здобували певний освітньо-кваліфікаційний рівень і мали реєстрацію місця проживання в гуртожитках, після зняття з реєстрації мають право на отримання довідки, якщо вони не бажають повернутися до попереднього місця проживання.

Також на отримання довідки мають право військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу), які проходили військову службу та мали зареєстроване місце проживання на території, де виникли негативні наслідки збройного конфлікту, тимчасова окупація, повсюдні прояви насильства, порушення прав людини та надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру, на дату їх виникнення (Про облік внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Разом із заявою заявник подає документ, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документ, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, або свідоцтво про народження дитини (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014; Про облік внутрішньо переміщених осіб, 2014).

У разі наявності в документі, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документі, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи або рішення про відмову у видачі довідки

з обов'язковим зазначенням підстави відмови, підписане керівником уповноваженого органу, видається заявнику в день подання заяви.

У разі відсутності в документі, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документі, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, заявник надає докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, на день виникнення обставин, що спричинили внутрішнє переміщення, (військовий квиток з відомостями про проходження військової служби, трудова книжка із записами про здійснення трудової діяльності (за наявності), документ, що підтверджує право власності на рухоме або нерухоме майно, свідоцтво про базову загальну середню освіту, атестат про повну загальну середню освіту, документи про професійно-технічну освіту, документ про вищу освіту (науковий ступінь), довідку з місця навчання, рішення районної, районної у місті Києві чи Севастополі державної адміністрації, виконавчого органу міської чи районної у місті ради про влаштування дитини до дитячого закладу, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, встановлення опіки чи піклування, медичні документи, фотографії, відеозаписи тощо) (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Уповноважений орган зобов'язаний розглянути заяву про отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи протягом 15 робочих днів та прийняти рішення про видачу або відмову у видачі довідки з обов'язковим зазначенням підстави відмови, яке підписується керівником цього органу.

У разі подання заяви законним представником особи додатково подаються:

- 1) документ, що посвідчує особу законного представника;
- 2) документ, що підтверджує повноваження особи як законного представника, крім випадків, коли законними представниками є батьки (усиновлювачі);
- 3) у разі необхідності – свідоцтво про народження дитини.

У разі подання заяви особою додатково подаються:

- 1) документ, що посвідчує особу заявника;
- 2) документи, що підтверджують родинні стосунки між дитиною і заявником;
- 3) документ, що підтверджує повноваження представника органу опіки та піклування або керівника дитячого закладу, закладу охорони здоров'я або закладу соціального захисту дітей, у якому дитина перебуває на повному державному забезпеченні, та документ, що підтверджує факт зарахування дитини до цього закладу (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Проте, заявнику може бути відмовлено у видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, якщо:

- 1) відсутні певні обставини, що спричинили внутрішнє переміщення;
- 2) у державних органів наявні відомості про подання завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки;
- 3) заявник втратив документи, що посвідчують його особу, до їх відновлення;
- 4) у заявника немає відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, та відсутні докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення;
- 5) докази, надані заявником для підтвердження факту проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення не доводять факту проживання заявника на території зазначеної адміністративно-територіальної одиниці (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Особа має право звернутися із заявою повторно, якщо у неї з'явилися підстави або усунуті підстави для відмови у видачі довідки чи оскаржити рішення про відмову у видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи до суду.

Довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи засвідчує місце проживання внутрішньо переміщеної особи на певний період. Адресою фактичного місця проживання внутрішньо переміщеної особи може бути адреса відповідного місця компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (адреса містечка із збірних модулів, гуртожитку, оздоровчого табору, будинку відпочинку, санаторію, пансіонату, готелю тощо) (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

На отримання довідки мають право особи, житлові приміщення яких зруйновані або стали непридатними для проживання внаслідок проведення антитерористичної операції або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, що підтверджується відповідним актом обстеження технічного стану житлового приміщення (будинку, квартири), та неповнолітні діти, які отримали паспорт громадянина України, незалежно від наявності (відсутності) реєстрації місця проживання, якщо інформацію про них внесено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (Про облік внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Проте, уряд спростив процедуру подання документів, тому тепер громадяни України можуть одержати довідку внутрішньо переміщеної особи та соціальні виплати у застосунку Дія для себе та своїх дітей.

Послуга доступна для громадян, які перемістилися з території, що розташовані в районі проведення бойових дій, або які перебувають в тимчасовій окупації.

Щоб одержати довідку ВПО у Дії, потрібно перейти в розділ Послуги – Отримати статус ВПО – і подати заявку. При цьому необхідно вказати наступні відомості:

- поточне місце перебування (підтвердити за допомогою геолокації);
- дані дітей, що перебувають з вами;
- дані картки єПідтримки;
- потреби на місці перебування (в медичному обслуговуванні, освіті або гуманітарній допомозі тощо).

Також одержати довідку ВПО можна у:

- виконавчих органах сільських, селищних, міських радах;
- центрах надання адміністративних послуг;
- структурних підрозділах з питань соцзахисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх створення) рад (Як внутрішньо переміщені особи можуть одержати довідку через Дію?, 2022).

Електронна довідка формується засобами Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб та Порталу Дія і передається в мобільний додаток Порталу Дія особи за її запитом шляхом використання інформації, наявної в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб та переданої до Порталу Дія з дотриманням вимог законодавства про інформацію та законодавства про захист персональних даних (Про облік внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи потрібна для: відкриття рахунків у банках; відновлення паспорта; отримання соціальних виплат і компенсацій; сплати податків за місцем проживання; певних послуг у сервісних центрах МВС; при зарахуванні до школи або дитсадка тощо.

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що доволі вагомою та найпоширенішою причиною внутрішньої міграції є конфлікт із застосуванням зброї або військового потенціалу країни. Тому, велика кількість осіб облікована, як внутрішньо переміщені. Портал Дія став спрощеною процедурою для отримання довідки. Але, на жаль, тільки певна частина людей вважає за потрібне повідомити про своє прибуття місцеві органи влади, найімовірніше, реєстрація відбувається у випадках, коли прибулі звертаються по допомогу щодо поселення, необхідності отримання гуманітарної, медичної та іншої допомоги.

Список використаних джерел:

1. Міжнародна організація з міграції. 1951 р. URL: <https://iom.org.ua/ua> (дата звернення: 22.08.2022).
2. Міністерство соціальної політики України від 09.12.2010 р. Київ. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення: 22.08.2022).
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 23.08.2022).
4. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова від 01.10.2014 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п#Text> (дата звернення: 23.08.2022).
5. Садовнича В. В. Сучасні ділові документи та папери. Як правильно оформити і підготувати. Зразки та приклади / В. В. Садовнича. Харків : Книжковий клуб. «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 608 с.
6. Як внутрішньо переміщені особи можуть одержати довідку через Дію? – покрокова інструкція від Мінреінтеграції. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-vnutrishno-peremishcheni-osobi-mozhut-oderzhati-dovidku-cherez-diyu-pokrokovaya-instrukciya-vid-minreintegraciyi> (дата звернення: 23.08.2022).

References:

1. Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsiiai. [International Organization for Migration]. (1951). URL: <https://iom.org.ua/ua>
2. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. [Ministry of Social Policy of Ukraine]. (2010). vid 09.12.2010. Kyiv. URL: <https://www.msp.gov.ua/>
3. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. (2015) : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 № 1706-VII // Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
4. Pro oblik vnutrishno peremishchenykh osib. [About the registration of internally displaced persons]. (2014) : Postanova vid 01.10.2014. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п#Text>
5. Sadovnycha, V. V. (2014). Suchasni dilovi dokumenty ta papery. Yak pravylno oformyty i pidhotuvaty. Zrazky ta pryklady. [Modern business documents and papers. How to properly arrange and prepare. Samples and examples] / V. V. Sadovnycha. Kharkiv : Knyzhkovyi klub. “Klub Simeinoho Dozvillia”, 2014. 608 p.
6. Yak vnutrishno peremishcheni osoby mozhut oderzhaty dovidku cherez Diiu? – pokrokovaya instruktziia vid Minreintehtatsii. [How can internally displaced persons receive a certificate through Diya? – step-by-step instructions from the Ministry of Reintegration]. (2022). Uriadovyi portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-vnutrishno-peremishcheni-osobi-mozhut-oderzhati-dovidku-cherez-diyu-pokrokovaya-instrukciya-vid-minreintegraciyi>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.45>

DOCHODY BUDŻETÓW LOKALNYCH W WARUNKACH STANU WOJENNEGO: ASPEKT FINANSOWO-PRAWNY

Yevheniia Bokovykova

aspirantka Katedry Prawa Finansowego

Narodowego Uniwersytetu Prawniczego imienia Jarosława Mądrego (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-0577-3569

yevheniia.bokovykova@gmail.com

Adnotacja. W pracy określono cechy kształtowania części dochodowej budżetów lokalnych w warunkach stanu wojennego. Przeanalizowano regulacyjne i prawne regulacje mechanizmu poziomego wyrównywania zdolności podatkowej terytoriów oraz przyznanie dodatkowej dotacji na kompensację strat dochodów budżetów lokalnych z powodu ulg podatkowych przyznanych przez państwo po rozpoczęciu działań wojennych na terytorium Ukrainy. Stwierdzono faktyczne niestosowanie się do mechanizmu poziomego wyrównywania zdolności podatkowej terytoriów do warunków stanu wojennego. Rozgraniczono pojęcia „interes społeczny” i „interes publiczny” w stosunkach dotyczących wypełniania części dochodowej budżetów lokalnych, rozważano regulację prawną tworzenia części dochodowej budżetów lokalnych i warunków stanu wojennego z punktu widzenia jego zgodności z interesem państwowym i publicznym, położono nacisk na potrzebę znalezienia uczciwej równowagi między zapewnieniem takich interesów. Określono wady obowiązującego ustawodawstwa budżetowego w zakresie zapewnienia poszczególnym budżetom lokalnym wystarczającej ilości środków finansowych. Zaproponowano sposoby poprawy stosunków międzybudżetowych w warunkach stanu wojennego.

Słowa kluczowe: prawo budżetowe, dotacje, dochody z budżetów lokalnych, budżety lokalne, transfery międzybudżetowe, stan wojenny.

REVENUES OF LOCAL BUDGETS UNDER MARTIAL STATUS: FINANCIAL AND LEGAL ASPECT

Yevheniia Bokovykova

Postgraduate Student at the Department of Financial Law

Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-0577-3569

yevheniia.bokovykova@gmail.com

Abstract. The work defines the peculiarities of the formation of the revenue part of local budgets in the conditions of martial law. The normative-legal regulation of the mechanism of horizontal equalization of the tax capacity of territories and the provision of an additional subsidy to compensate for the loss of income of local budgets as a result of tax benefits provided by the state after the start of military operations on the territory of Ukraine have been analyzed. The actual non-application of the mechanism of horizontal equalization of the tax capacity of the territories in the conditions of martial law was established. The concepts of “public interest” and “state interest” in relations to filling the revenue part of local budgets have been distinguished, the legal regulation of the formation of the revenue part of local budgets and the conditions of martial law have been considered from the standpoint of its compliance with state and public interests, the need to find a fair balance between ensuring such interests. The shortcomings of the current budget legislation on the provision of individual local budgets with a sufficient amount of financial resources have been identified. Ways of improving inter-budgetary relations in the conditions of martial law have been proposed.

Key words: budget law, subsidies, revenues of local budgets, local budgets, interbudgetary transfers, martial law.

ДОХОДИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Євгенія Боковикова

аспірантка кафедри фінансового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-0577-3569

yevheniia.bokovykova@gmail.com

Анотація. У роботі визначено особливості формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Проаналізовано нормативно-правове регулювання механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій і надання додаткової дотації на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок наданих державою податкових пільг після початку воєнних дій на території України. Констатовано фактичне незастосування механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій у умовах воєнного стану. Розмежовано поняття «суспільний інтерес» і «державний інтерес» у відносинах щодо

наповнення дохідної частини місцевих бюджетів, розглянуто правове регулювання формування дохідної частини місцевих бюджетів і умовах воєнного стану з позицій його відповідності державному і публічному інтересам, наголошено на необхідності пошуку справедливого балансу між забезпеченням таких інтересів. Визначено недоліки чинного бюджетного законодавства з питань забезпечення окремих місцевих бюджетів достатньою кількістю фінансових ресурсів. Запропоновано шляхи удосконалення міжбюджетних відносин в умовах воєнного стану.

Ключові слова: бюджетне право, дотації, доходи місцевих бюджетів, місцеві бюджети, міжбюджетні трансферти, воєнний стан.

Вступ. Міжбюджетні відносини в Україні зазнали численних змін внаслідок запровадження воєнного стану на території держави. Зміни торкнулися, в першу чергу, податкових і бюджетних відносин, що спричинило зміни у дохідній частині місцевих бюджетів. Зважаючи на особливу роль місцевих бюджетів в економіці держави, питання правового регулювання забезпечення дохідної частини місцевих бюджетів набуває особливої актуальності.

Метою роботи є встановлення особливостей правового регулювання наповнення дохідної частини місцевих бюджетів в умовах воєнного стану.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: аналіз змін бюджетного і податкового законодавства щодо надання окремих міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам в умовах воєнного стану, прав і обов'язків Державної казначейської служби України; аналіз наповнюваності дохідної частини місцевих бюджетів після введення на території України воєнного стану. У процесі визначення ролі міжбюджетних трансфертів до місцевих бюджетів у фінансуванні видатків держави в умовах воєнного стану було застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез), а також спеціально-юридичні (порівняльно-правовий, формально-юридичний, логіко-юридичний) методи.

Основна частина. До змін податкового законодавства у період воєнного стану належать зміни до п. 69 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України, внесені Законом України від 24 березня 2022 року № 2142-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» (Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану, 2022). Новим п.п. 69.22 передбачено, що на період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, в якому припинено або скасовано воєнний стан не нараховується та не сплачується податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за об'єкти житлової нерухомості, у тому числі їх частки, які перебувають у власності фізичних осіб, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації, та за об'єкти житлової нерухомості, що стала непридатною для проживання у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Зміни торкнулися також нарахування і сплати зазначеного податку тих самих об'єктів, що перебувають у власності юридичних осіб (Податковий кодекс України, 2010).

Формулювання «не нараховується та не сплачується податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки» свідчить про тимчасове вилучення вказаних об'єктів з переліку об'єктів оподаткування. При цьому зазначену норму можна віднести до встановлення державою податкових пільг з огляду на положення п. 30.2 ст. 32 Податкового кодексу України, яким передбачено підстави для надання податкових пільг, зокрема особливості, що характеризують об'єкт оподаткування. Такими особливостями об'єкта оподаткування є його розташування на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації, та за об'єкти житлової нерухомості, що стала непридатною для проживання у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України (Податковий кодекс України, 2010).

З наведеного випливає, що оновлене законодавство передбачає надання платникам податків пільг зі сплати податку на нерухоме майно, відмінного від земельної ділянки. Надання зазначених пільг призводить до зменшення доходів місцевих бюджетів з огляду на те, що:

- зазначений податок є складовою частиною податку на майно, який належить до місцевих податків;
- згідно з п. 19 ч. 1 ст. 64 Бюджетного кодексу України до доходів загального фонду бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад належать місцеві податки та збори, що сплачуються (перераховуються) згідно з Податковим кодексом України (Бюджетний кодекс України, 2010).

Таким чином, податкові пільги зі сплати податку на нерухоме майно, відмінного від земельної ділянки, надані державою у зв'язку з запровадженням воєнного стану на території України, призводять до зменшення дохідної частини місцевих бюджетів. Згідно зі ст. 103 Бюджетного кодексу України надання державою податкових пільг, які зменшують доходи місцевих бюджетів, має супроводжуватися наданням додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію відповідних втрат доходів місцевих бюджетів (Бюджетний кодекс України, 2010). Тобто можна однозначно стверджувати про формальну наявність усіх підстав для надання зазначеної дотації місцевим бюджетам, до доходів яких має зараховуватись податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Наголосимо, що інформація про стан виконання місцевих бюджетів за період після внесення змін до Податкового кодексу України щодо вилучення окремих об'єктів оподаткування з переліку об'єктів оподаткування податком на нерухоме майно станом на липень 2022 року відсутня. Так, Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів оприлюднена Державною казначейською службою України за період з січня по

березень 2022 року (Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів, 2022). Отже, питання фактичної компенсації місцевим бюджетам втрат внаслідок зазначених пільг залишається не з'ясованим.

Розглянемо доцільність змін, запроваджених Законом України від 24 березня 2022 року № 2142-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану», і їх вплив на механізм захисту прав людини в Україні детальніше (Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану, 2022).

Ст. 1 Конституції України визначає Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу. На рівні Основного закону держави визнається її соціальна спрямованість, що підтверджується також положеннями, викладеними у ст. 3 Конституції України: захист життя і здоров'я людини, її прав і свобод є пріоритетними у діяльності держави (Конституція України, 1996).

Тимчасове виведення державою окремих об'єктів з переліку об'єктів оподаткування податком на нерухоме майно і запровадження таким чином податкових пільг, з одного боку, підтверджує першочерговість закріпленого ст. 3 Конституції України захисту життя і здоров'я людини, її недоторканості і безпеки (Конституція України, 1996). Очевидно, що пріоритет надається не наповнюваності місцевих бюджетів до запланованого рівня, а захисту від небезпеки проживання у об'єктах житлової нерухомості, розташованих на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації, та об'єктах житлової нерухомості, що стали непридатною для проживання у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Відтак, держава вживає заходів як до збереження життя і здоров'я людей і забезпечення їх безпеки, так і до збереження фінансового становища осіб, постраждалих внаслідок воєнних дій.

З іншого боку, дивлячись на перспективу, відсутність компенсації з боку держави втрат місцевих бюджетів, нестача коштів у бюджетах постраждалих від військової агресії громад (здебільшого розташованих на півдні і сході України), призведе неможливість здійснювати заплановані видатки з місцевих бюджетів. Згідно зі ст.ст. 89, 90 Бюджетного кодексу України з бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад здійснюються видатки на охорону здоров'я (зокрема на амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу, первинну медичну допомогу, програми медико-санітарної освіти, інші державні програми медичної та санітарної допомоги), оплати комунальних послуг та енергоносіїв комунальними закладами охорони здоров'я, що надають первинну медичну допомогу, місцеві програми розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я, що надають первинну медичну допомогу, та місцеві програми надання населенню медичних послуг з первинної медичної допомоги населенню, оплати комунальних послуг та енергоносіїв комунальних закладів охорони здоров'я, які належать відповідним територіальним громадам, для забезпечення надання медичних послуг за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення, місцеві програми розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я, які належать відповідним територіальним громадам, місцеві програми надання населенню медичних послуг понад обсяг, передбачений програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян. З бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів здійснюються видатки на охорону здоров'я: консультативну амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення), центри екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, станції екстреної (швидкої) медичної допомоги, спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу, інші державні програми медичної та санітарної допомоги тощо (Бюджетний кодекс України, 2010). Неможливість здійснити заплановані видатки з місцевих бюджетів, зокрема видатки на охорону здоров'я, може призвести до порушення гарантованого Конституцією права на охорону здоров'я мешканців громад, постраждалих від військової агресії.

Окрім наведеного, вважаємо, що запровадження вказаних податкових пільг без відповідної компенсації втрат доходів місцевих бюджетів дає підстави вести мову про розмежування публічного інтересу від інтересу державного, а також про визначення їх ролі у правовому регулюванні доходів місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Так, на думку німецького вченого О. Майєра поняття «публічний інтерес» і «державний інтерес» співвідносяться як загальне до конкретного, публічний інтерес є загальносоціальний (Mayer I. Deutsches Verwaltungsrecht, 1924, p. 10). Вбачається, що під публічними інтересами слід розуміти найбільш значущі інтереси у суспільстві. На конституційному рівні закріплено Україну як соціальну, демократичну і правову державу, чим підкреслено особливу значущість людського життя і необхідність його захисту державою. Розглянемо правове регулювання формування дохідної частини місцевих бюджетів і умовах воєнного стану з позицій його відповідності державному і публічному інтересам.

Так, у випадку відсутності компенсації з боку держави місцевим бюджетам коштів, які місцеві бюджети не отримали в запланованих обсягах, державний інтерес полягає у захисті територіальної цілісності України. Це потребує спрямування значної публічних коштів на потреби оборони, що є вкрай актуальним в умовах воєнного стану. Видатки на оборону за державним бюджетом за період з січня по квітень 2022 р. зросли у 4,2 раза до 137,9 млрд гривень (Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень – квітень 2022 року, 2022). Наведене цілком підпадає під визначення публічного інтересу державного рівня (державного інтересу) Однозначно акумуляція коштів на потреби оборони і їх подальше використання спрямовані на захист життя і здоров'я людини від небезпеки. Проте вбачається, що в умовах воєнного стану для забезпечення такого захисту фінансування переважно оборонної галузі недостатньо.

Так, надання відповідної компенсації, в свою чергу, сприяло б забезпеченню інтересів жителів конкретних громад, що постраждали через воєнну агресію Російської федерації: спрямувати кошти на фінансування сфери охорони здоров'я, забезпечення надання комунальних послуг тощо. У випадку надання компенсації місцевим бюджетам забезпечується реалізація публічного (загальносоціального) інтересу, адже загальний рівень життя і безпеки осіб, що проживають на території України, містить згадані складові в межах окремих громад. Отже, в цьому випадку суспільний інтерес є превалюючим.

В умовах воєнної агресії Російської федерації захист життя і здоров'я людини запобігання фінансово-правового регулювання відбувається двома шляхами:

- фактичним (військовим), що з фінансово-правової точки зору виявляється у перерозподілі бюджетних коштів для збільшення фінансуванні оборонної галузі;
- юридичним, тобто закріпленням у законодавстві механізмів захисту таких прав (право на життя, на працю, на достатній життєвий рівень, на безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо забезпечуються у тому числі реалізацією механізмів наповнення місцевих бюджетів).

Зважаючи на викладене, ситуація з запровадженням державою податкових пільг, що призводять до втрат місцевих бюджетів, в умовах воєнного стану потребує пошуку справедливого балансу між забезпеченням державних і суспільних інтересів таким чином, щоб максимально забезпечити надання критично необхідних послуг мешканцям тих громад, що постраждали внаслідок воєнних дій без завдання шкоди інтересам збереження територіальної цілісності держави.

Правове регулювання міжбюджетних відносин передбачає і інші трансферти, що входять до складу доходів місцевих бюджетів, регламентація яких в умовах воєнного стану зазнала змін. Відповідно до п. 22 Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 перерахування реверсної дотації до державного бюджету з місцевих бюджетів територій, на яких введено воєнний стан, Казначейством не здійснюється (Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, 2021). Зважаючи на те, що з набранням чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні від 24.02.2022 № 64/2022 воєнний стан запроваджено на всій території України, перерахування реверсної дотації в Україні більше не здійснюється (Про введення воєнного стану в Україні, 2022).

До скасування воєнного стану «надлишкові» доходи громад не перерозподіляються, а залишаються на місцях, що свідчить про прагнення держави максимально акумулювати власні ресурси в межах місцевих бюджетів. В свою чергу, неперерахування реверсної дотації викликає питання щодо дієвості існуючого механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій, який базується на розрахунку індекса податкоспроможності місцевих бюджетів і перерозподілі коштів відповідно до потреб громад.

Ст.ст. 98, 99 Бюджетного кодексу України прямо передбачають передачу реверсної дотації з відповідного бюджету у випадку перевищення індексу податкоспроможності значення 1,1 (Бюджетний кодекс України, 2010). Згадана Постанова тимчасово позбавляє Казначейство обов'язку перераховувати грошові кошти як реверсну дотацію. З одного боку, відмова від реверсної дотації сприяє акумуляції коштів в межах місцевих бюджетів. З іншого ж боку, після початку воєнних дій у такий спосіб регіони, що потребують фінансової підтримки, зокрема ті, на яких ведуться (велися) бойові дії, залишилися без такої підтримки. Важливо зазначити, що саме ці регіони до війни перераховували реверсну дотацію до державного бюджету, проте внаслідок прийняття Постанови залишилися без фінансової допомоги.

Про переважну дотаційність місцевих бюджетів свідчить аналіз інформації про виконання показників міжбюджетних трансфертів Державної казначейської служби на початок 2021 року (Річний звіт про виконання державного бюджету України за 2020 рік, 2020). Лише 4 обласних бюджети у 2020 році не були дотаційними; решта ж обласних бюджетів отримували з Державного бюджету базову дотацію. Інформацію щодо розміру базової дотації обласних бюджетів зображено на діаграмі (без урахування сум грошових коштів, наданих Закарпатському обласному бюджету) (рис. 1).

В свою чергу, обласний бюджет Закарпатської області у 2020 році отримав базову дотацію в розмірі більше 2 млн грн. Очевидним є значне переважання західних областей серед дотаційних громад і кількісно, і за обсягами наданих як базова дотація грошових коштів.

Регіони, що до початку воєнних дій були дотаційними, також вимушені використовувати переважно власні ресурси через неперерахування реверсної дотації з бюджетів інших громад до Державного бюджету України. У перспективі окреслена ситуація може призвести до гальмування загального економічного розвитку держави, адже «багатші» громади зазнали втрат людських ресурсів і значного руйнування інфраструктури. Збільшення доходів бюджетів відбувалося у тому числі і за рахунок податкових надходжень, що давало змогу досягти рівня індекса податкоспроможності територій, що перевищував значення 1,1, а отже – надати фінансові ресурси менш забезпеченим громадам. Водночас інфраструктура «бідніших» громад станом на червень 2022 року не дозволяє забезпечити місцеві бюджети фінансовими ресурсами у достатніх обсягах. Постанова, в свою чергу, не містить положень щодо заборони перерахування Казначейством базової дотації, отже кошти продовжують надходити до переважної більшості місцевих бюджетів.

Важливим залишається питання відповідності Постанови чинному бюджетному законодавству: постанови Кабінету Міністрів України є підзаконними нормативно-правовими актами, а отже повинні відповідати їм. Норми ж Постанови щодо неперерахування реверсної дотації у період воєнного стану не

узгоджуються з положеннями Бюджетного кодексу України, зокрема з положеннями ст.ст. 98, 99. Зважаючи на викладене, Постанова не має підлягати застосуванню. Крім того, вказаний документ зводить нанівець як відпрацьований механізм горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій, так і глобальні позитивні тенденції економічного розвитку держави, порушує стабільність бюджетних відносин.

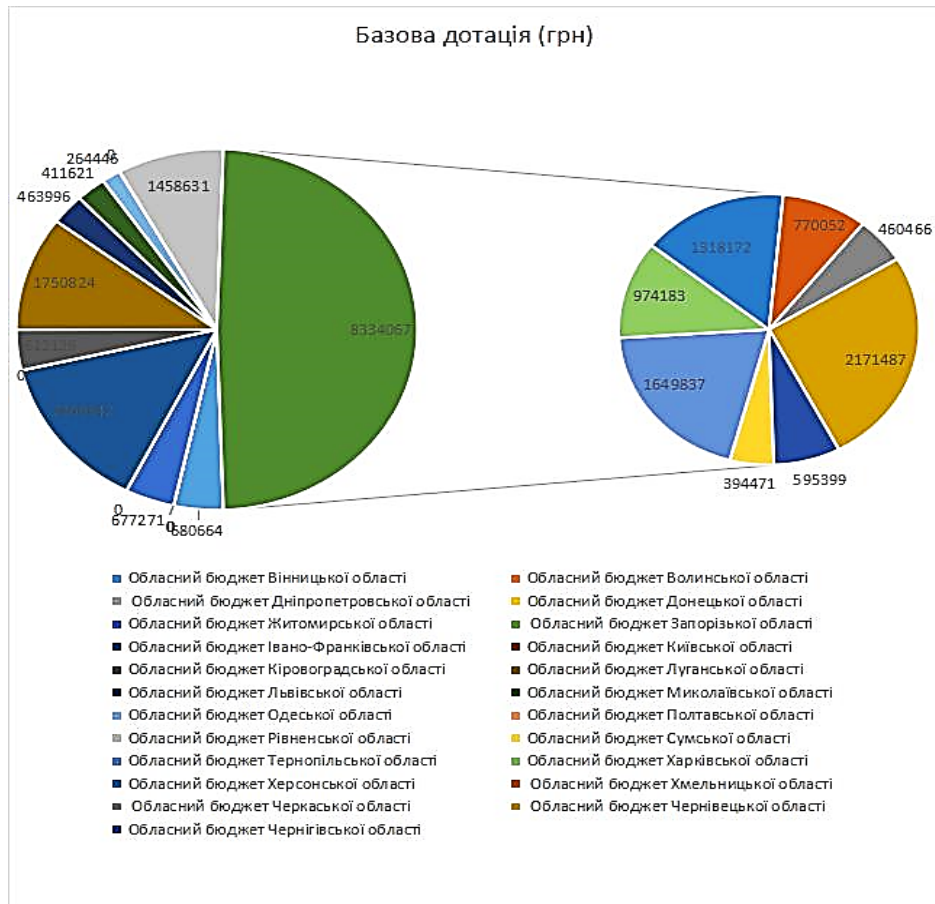

Рис. 1.

Такі зміни бюджетного законодавства вбачаються виправданими з огляду на необхідність тимчасової перебудови бюджетних відносин в умовах воєнного стану, а також внаслідок запровадження нових джерел доходів місцевих бюджетів: держава надає фінансову підтримку місцевим бюджетам за рахунок субвенції на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану в розмірі 7,5 млрд грн. Розподілено 4,9 млрд грн між областями. Не розподілений залишок субвенції складає 2,6 млрд грн (Деякі питання фінансування закупівлі товарів тривалого зберігання в умовах воєнного стану, 2022). З метою додержання принципу верховенства права пропонуємо доповнити Бюджетний кодекс України положенням щодо незастосування механізму горизонтального вирівнювання в частині перерахування реверсної дотації в умовах воєнного стану.

Висновки. Механізм правового регулювання доходів місцевих бюджетів в умовах воєнного стану характеризується складністю його перебудови і невідповідністю окремих змін законодавства нормам чинного Бюджетного кодексу України. Ситуація з запровадженням державою податкових пільг, що призводять до втрат місцевих бюджетів, в умовах воєнного стану потребує пошуку справедливого балансу між забезпеченням державних і суспільних інтересів таким чином, щоб максимально забезпечити надання критично необхідних послуг мешканцям тих громад, що постраждали внаслідок воєнних дій. Механізм горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій в умовах воєнного стану фактично не реалізується, а наповнення дохідної частини місцевих бюджетів відбувається, крім іншого, за рахунок субвенції на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану. З метою додержання принципу верховенства права запропоновано доповнити Бюджетний кодекс України положенням щодо незастосування механізму горизонтального вирівнювання в частині перерахування реверсної дотації в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

2. Деякі питання фінансування закупівлі товарів тривалого зберігання в умовах воєнного стану : Постанова від 03.05.2022 р. № 528 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2022-п#n12>
3. Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів : Довідка від 02.05.2022 р. / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Довідка_на_сайт_за_січеньберезень_2022_року.pdf
4. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень-квітень 2022 року : Довідка від 25.05.2022 р. / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
6. Mayer Í. Deutsches Verwaltungsrecht. Berlin : Duncker & Humblot, 1924. 409 с.
7. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ від 24.02.2022 № 64/2022 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2142-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>
10. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова від 9 червня 2021 р. № 590 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п#Text>
11. Річний звіт про виконання державного бюджету України за 2020 рік : Звіт від 2020 р. / Державна казначейська служба. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2020-rik?page=4>

References:

1. Biudzhetni kodeks [Budget Code] : Zakon Ukrainy vid 8.07.2010 roku № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20100708#Text> [in Ukrainian]
2. Деякі питання фінансування закупівлі товарів тривалого зберігання в умовах воєнного стану [Certain issues of financing the purchase of long-term storage goods under martial law conditions] : Постанова від 03.05.2022 р. № 528. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2022-п#n12> [in Ukrainian]
3. Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів [Information on the state of implementation of local budgets] : Довідка від 02.05.2022 р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Довідка_на_сайт_за_січеньберезень_2022_року.pdf [in Ukrainian]
4. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень – квітень 2022 року [information on the state of execution of the Consolidated and State Budgets of Ukraine for January – April 2022] : Довідка від 25.05.2022 р. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 [in Ukrainian]
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian]
6. Mayer, Í. Deutsches Verwaltungsrecht (1924). Duncker & Humblot. 409 p. [in German]
7. Podatkoviy kodeks [Tax Code] : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian]
8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian]
9. Pro vnesennia zmin do Podatkovoiu kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva na period dii voiennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of legislation for the period of martial law] : Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 r. № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> [in Ukrainian]
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannya povnovazhen Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvomu rehymy v umovakh voiennoho stanu [On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law] : Postanova vid 9.06.2021 r. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п#Text> [in Ukrainian]
11. Richnyi zvit pro vykonannya derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2020 rik [Annual report on the implementation of the state budget of Ukraine for 2020] : Zvit vid 2020 r. <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2020-rik?page=4> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.46>

REGULACJE PRAWNE I NORMATYWNE DOTYCZĄCE WSPÓLDZIAŁANIA PAŃSTW W ZAKRESIE ZAPOBIEGANIA PRZESTĘPCZOŚCI W WYMIARZE MIĘDZYNARODOWYM

Dariya Vitiuk

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Teoretyczno-Prawnych
Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-3457-9984
dashastarosta@ukr.net*

Adnotacja. Autor przeanalizował regulacje prawne dotyczące współdziałania państw w zakresie zapobiegania przestępczości w wymiarze międzynarodowym. Badanie zostało przeprowadzone zarówno w aspekcie historycznym, jak i dzisiaj. Należy zauważyć, że znaczenie badanego problemu wynika z faktu, że każde państwo, określając bezprawność działań, wzmacnia walkę z przestępczością. Jednak ludzkość od dawna zna zbrodnie, które wykraczają poza granice państwa, naruszając w ten sposób bezpieczeństwo zarówno kilku państw, jak i bezpieczeństwo międzynarodowe całej ludzkości jako całości. Problem ten określał potrzebę zjednoczenia wysiłków państw w celu zapobiegania takim przestępstwom. W związku z tym istnieje potrzeba naukowego badania problemów kształtowania się i rozwoju głównych kierunków międzynarodowej współpracy prawnej w zapobieganiu przestępczości, aby wykorzystać to doświadczenie we współczesnych warunkach. Określono specyfikę kierunków regulacji regulacyjnej i prawnej badanej kwestii oraz zaproponowano sposoby poprawy.

Słowa kluczowe: regulacje prawne i normatywne, zapobieganie, przestępstwa, przestępczość, ponadnarodowe.

NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF STATES IN THE PREVENTION OF CRIME IN THE INTERNATIONAL DIMENSION

Dariya Vitiuk

*Candidate of Juridical Science (Ph.D.), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theoretical and Legal Disciplines
State Tax University (Irpın, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-3457-9984
dashastarosta@ukr.net*

Abstract. The author has analyzed the normative and legal regulation of the interaction of states in the prevention of crime in the international dimension. The research was carried out both in the historical aspect and in the conditions of today. It is noted that the relevance of the investigated problem is determined by the fact that any state formation, determining the illegality of actions, strengthens the fight against crime. However, humanity has long known crimes that go beyond the borders of the state, thus encroaching on the security of several states in particular, and on the international security of all humanity as a whole. This problem determined the need to unite the efforts of states to prevent such crimes. In connection with this, there is a need for a scientific study of the problems of the formation and development of the main directions of international legal cooperation in the prevention of crime in order to use this experience in modern conditions. The specifics of the directions of normative and legal regulation of the researched issue are determined and ways of improvement are proposed.

Key words: normative and legal regulation, prevention, crimes, crime, transnational.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ

Дарія Вітюк

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теоретико-правових дисциплін
Державного податкового університету (Ірпін, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-3457-9984
dashastarosta@ukr.net*

Анотація. Автором проаналізовано нормативно-правове регулювання взаємодії держав щодо запобігання злочинності у міжнародному вимірі. Дослідження проведено як в історичному аспекті, так і в умовах сьогодення. Зазначено, що актуальність досліджуваної проблеми зумовлена тим, що будь-яке державотворення, визначаючи протиправність дій, посилює боротьбу зі злочинністю. Однак людству здавна відомі злочини, які виходять за

кордони держави, таким чином посягаючи на безпеку як декількох держав зокрема, так і на міжнародну безпеку всього людства в цілому. Дана проблема і визначила потребу в об'єднанні зусиль держав по запобіганню таким злочинам. У зв'язку з цим і виникає необхідність у науковому дослідженні проблем становлення і розвитку основних напрямків міжнародно-правового співробітництва у запобіганні злочинності для використання цього досвіду в сучасних умовах. Визначено специфіку напрямків нормативно-правового регулювання досліджуваного питання та запропоновано шляхи удосконалення.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, запобігання, злочини, злочинність, транснаціональні.

Introduction. The relevance of the investigated problem is determined by the fact that any state formation, determining the illegality of actions, strengthens the fight against crime. However, humanity has long known crimes that go beyond the borders of the state, thus encroaching on the security of several states in particular, and on the international security of all humanity as a whole. This problem determined the need to unite the efforts of states to prevent such crimes. In connection with this, there is a need for a scientific study of the problems of the formation and development of the main directions of international legal cooperation in the prevention of crime in order to use this experience in modern conditions.

Main part. The main goal of writing this article is an attempt at a comprehensive scientific study of the problems of the formation and development of the main areas of international legal cooperation in crime prevention, an analysis of the doctrinal approaches of scientists and the norms of international treaties in this area, the identification of the main areas of international legal cooperation in crime prevention, substantiation of their specifics.

Research materials and methods. In the analysis of historical and legal problems of international crime prevention, the following methods were used: formal-legal, comparative-legal, historical-legal, analysis of judicial practice, data of the Prosecutor General's Office.

The theoretical basis of this article was modern scientific developments of domestic and foreign scientists regarding the application of preventive measures to participants in criminal proceedings, directions for improving legislation on this issue, and law enforcement practice.

The method of synthesis and generalization was used to form conclusions.

Results and their discussion. It is worth noting that even in ancient times, international aspects of combating criminal offenses appeared. From the moment of the emergence of international law, the institution of extradition of criminals was born, which in the process of historical development underwent significant changes.

If a person who committed a crime in the territory of one state is hiding in the territory of another state, the cooperation of these states was necessary. In the Soviet science of international law, it is reasonably recognized that extradition is considered as an act of legal assistance (Галенская, 1968: 20). Extradition of criminals is understood as "an act of legal assistance based on international treaties and generally recognized principles of international law, which consists in the transfer of an accused or convicted person by the state in whose territory he is located to the state that requires such extradition, to the state in whose territory the person committed the crime or of which she is a citizen, or to the state that suffered from the crime, in order to bring her to criminal responsibility or to enforce the sentence" (Валеев, 1976: 28).

Accordingly, the legal assistance of one state to another is the first direction of state cooperation in preventing and fighting crime. In modern conditions, in addition to the extradition of criminals, agreements on legal assistance in criminal proceedings provide for the conduct of search and investigative actions on the territory of one state on behalf of another state (Договори про надання правової допомоги по цивільним, сімейним і кримінальним справам, укладені СРСР з іншими соціалістичними державами, 1973).

Since the end of the 15th century, states began to conclude multilateral agreements on the fight against certain types of criminal offenses that encroach on the interests of many countries, on the normal development of relations between states. Slave trade was recognized as the first such crime. At the Congress of Vienna in 1815, the Declaration on the Abolition of the Negro Slave Trade (Declaration Relative to the Universal, 1815) was adopted. Later, a number of international documents were adopted to combat the slave trade. In the General Act of the Brussels Conference of 1890, regulations were included, which included a list of specific measures to prevent the slave trade, established a "doubtful line", which included the western part of the Indian Ocean, the Red Sea and the Persian Gulf, where warships of the contracting parties had the right to detain and inspect all suspicious vessels (Convention Relative to Slave Trade and Importation into Africa of Fire Arms, 1980). It should be noted that these measures were aimed only at the fight against the slave trade, and not at the fight against slavery. In 1919, the Treaty of Saint-Germain repealed the provisions of the Brussels General Act of 1890, but stipulated that the parties would make every effort to completely eradicate slavery and the slave trade. Only the League of Nations developed a document that prohibits not only the slave trade, but also the use of slave labor. In 1924, the Council of the League of Nations appointed a temporary commission on slavery, which prepared a draft of the Convention on Slavery. The Convention was signed by the states on September 25, 1926 (Міжнародне право в документах, 1982: 377). According to this convention, the participating states undertook the following obligations: "a) to prevent and stop the slave trade; b) continue to strive gradually and in the shortest possible time for the complete abolition of slavery in all its forms", and the means to achieve this goal is the obligation of the participating parties to apply measures of strict punishment for violations of the norms of national criminal legislation prohibiting slavery and the slave trade (Міжнародне право в документах, 1982: 378). After the establishment of the UN, a number of documents were adopted in which slavery was condemned and prohibited. First of all, it is worth mentioning Art. 4 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948: "No one shall be held in slavery or servitude; slavery and the slave trade

are prohibited in all their forms” (Universal Declaration of Human Rights, 1948). In 1956, at the International Conference Against Slavery organized by the United Nations, the Supplementary Convention on the Condemnation of Slavery, the Slave Trade, Institutions and Customs Similar to Slavery (hereinafter – the 1956 Convention) was adopted. In Art. 6 of the 1956 Convention defined that “reducing another person into slavery or inducing another person to commit himself or a person dependent on that other person into slavery, or attempting to commit such acts, or complicity in them, or participation in secret conspiracy to commit any of these acts is a criminal offense under the laws of States parties to the Convention, and persons found guilty thereof are liable to punishment” (Міжнародне право в документах, 1982: 381).

As a result, the member states of the specified convention defined the crime of slave trade and the use of slave labor and undertook to implement them in their national legislation. Another important point should be considered the provision of the convention that the subject of such crimes is only a natural person. The 1956 Convention also included crimes related to the possession of slaves. In Art. 5 of the 1956 Convention makes it a criminal offense to commit acts that lead to the death, branding by burning or in any other way of a slave or a person in a state of servitude in order to mark his condition, either for the purpose of punishment or for any other reason. Persons who have committed such a crime are subject to punishment. In Art. 3 of the 1956 Convention, the agreed position of the participating states is that the transportation or attempt to transport slaves from one state to another by any means of transport is considered a criminal offense under the laws of the states that are parties to the convention, and persons found guilty of these crimes, subject to severe punishment (Міжнародне право в документах, 1982: 380). In order to prevent the slave trade and the use of slave force, the participating states undertook to include an agreed set of crimes in their national criminal legislation and to bring to justice individuals guilty of these crimes. At the same time, the participating states undertook to take the necessary measures to prevent these crimes: to introduce the necessary legislation, material and other guarantees to prevent the slave trade and the use of slave labor. B of the 1956 Convention stipulates the obligation of the participating states to cooperate with each other to fight crimes. This includes the exchange of information with the aim of ensuring the practical coordination of the measures that are applied, notification of cases of slave trade known to them (Article 3), cooperation with the UN and with each other in the implementation of the provisions of the convention (Article 8) (Міжнародне право в документах, 1982).

Slavery and forced labor are prohibited by such an important document as the International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966. In Art. 8 of this pact is about the fact that no one should be held in slavery, slavery and the slave trade are prohibited in all their forms. No one should be kept in a state of servitude, should not perform forced labor.

Along with the conventions on the prohibition of slavery and the slave trade, a number of agreements on the fight against similar crimes were concluded. In 1910, the Convention on the Prohibition of the White Slave Trade was signed in Paris, which provides for the criminal liability of persons who trade in white women and children, as well as involve women in prostitution (International Agreement for the Suppression of White Slave Trade Traffic, 1904). In 1921, the Convention on the Suppression of Trafficking in Women and Children was signed, which was supplemented by a protocol developed by the United Nations General Assembly in 1947. To date, all previous norms have been included in the current Convention on the Suppression of Trafficking in Human Beings and the Exploitation of Prostitution by Third Parties of March 21 1950 (hereinafter referred to as the 1950 Convention), developed by the UN General Assembly.

The 1950 Convention stipulates that the participating states recognize as a criminal offense solicitation, temptation, inducement for the purpose of prostitution, exploitation of prostitution, maintenance, management and financing of brothels (Articles 1, 2). States Parties shall take all necessary measures to stop trafficking in persons of both sexes for the purpose of prostitution (Article 17), to identify foreigners engaged in prostitution and to provide data to the State of origin (Article 18). In the Convention of 1950, all the crimes specified in it involve extradition, and therefore detailed rules for the provision of legal assistance by the participating states (Articles 6, 9–13) (Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами, 1950).

In the process of international cooperation of states to prevent criminal offenses that threaten the interests of many states and disorganize international communication, a large number of agreements were concluded (Bassiouni, 1987: 105).

But all these agreements are similar to the preventive clauses of the convention against slavery and the slave trade described above. The development of conventions to combat criminal offenses that threaten the interests of many states and undermine international communication continues today. UNO member states pay special attention to the fight against international terrorism, mercenary and some other criminal offenses. Therefore, the second direction of cooperation between states in combating crime is the conclusion of international conventions. The agreements already in force were developed in different historical contexts and differ markedly in terms of style and nature of obligations. But it is possible to single out several characteristic features inherent in these conventions. In all conventions, certain illegal actions are recognized by all participating states as socially dangerous, and the contracting parties undertake to include them in their national legislation as criminal offenses that must be severely punished. Participating states undertake to take all necessary measures to prevent and stop these crimes. They also undertake to intensify cooperation in various forms with each other and with the UN to establish punishment for the criminal offenses provided for in these conventions. All conventions deal with the criminal responsibility of individuals personally. Features of the second direction of cooperation between states are noted by many domestic and foreign lawyers (Бородін, Ляхов, 1983: 2).

After the First World War, in connection with attempts to create an international criminal code, lists of international crimes were discussed at several international conferences. At the first international conference on the unification of criminal legislation in 1927 in Warsaw, the following international criminal offenses were included: counterfeiting of metal money and state securities; slave trade; trafficking in women or children; deliberate use of any kind of substances capable of causing public danger; drug trade; trade in pornographic literature; other crimes stipulated by international conventions concluded by these states (Решетов, 1983: 9).

But here a difficult situation arose with the list of international crimes, and theoretically – with the definition of the concept of “international crime”. Already after the First World War in Art. 227 of the Treaty of Versailles provided for the possibility of bringing the former Emperor of Germany Wilhelm II to criminal responsibility before a special international tribunal on a public accusation “in the highest form of international morality and the sacred power of the agreement”, i. e. for the start of the First World War and the commission of war crimes during it (Решетов, 1983: 11). Articles 228, 229 of the Treaty of Berlin provided for the extradition of German soldiers and officers who committed war crimes to the countries against which these crimes were committed (Курс міжнародного права, 1967: 102). Even before this agreement, in the Peace Decree of 1917, imperialist war was qualified as a “crime against humanity.”

Western jurists, supporters of state criminal responsibility (B. Pella (Pella, 1925: 239), K. Caldanya (Saldana, 1925: 316), N. Politic (Politis, 1927: 127) considered aggressive war an international crime, as well as a threat an aggressive war, the intervention of one state in an internal political struggle or the exercise of the powers of another state.

Domestic jurists rightly noted that international crimes are such offenses that pose a threat to general peace and security, in the cessation and prevention of which the entire world community is interested (Трайнін, 1956: 13). As for criminal crimes, for the prevention of which the second direction of interaction in this field was created, they began to be called quasi-international crimes (Решетов, 1983: 11), quasi-international torts (Василенко, 1976: 171), crimes of an international nature (Карпец, 1988: 48).

There is no generally accepted term defining these international criminal crimes. During and after the Second World War, a third direction of cooperation between states in crime prevention emerged: a number of international agreements were adopted on the prosecution and punishment of major war criminals and the creation of international military tribunals for this purpose. The Declaration on Hitler’s Responsibility for Atrocities, adopted by the CRCP, CSA and Great Britain and published on October 30, 1943, provided that all German war criminals “shall be sent to the countries where their heinous acts were committed, in order that they could be tried and punished in accordance with the laws of those liberated countries” (Міжнародне право в документах, 1982: 825). After the Second World War, the Soviet Union, the United States of America, Great Britain and France signed the Agreement on the Prosecution and Punishment of Major War Criminals of European States of August 8, 1945, which provided for the creation of an international military tribunal to try war criminals whose crimes were not associated with a certain geographical location. Art. B 6 of the Statute of the International Military Tribunal of August 8, 1945, which is part of this agreement, the composition of crimes against peace, humanity and the composition of war crimes was prescribed (Міжнародне право в документах, 1982: 827). As a result, the UN General Assembly confirmed the principles of international law enshrined in the Charter and the Judgment of the Nuremberg International Military Tribunal in its resolutions. On behalf of the UN General Assembly, the International Law Commission is developing a draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. It included only international crimes. The UN General Assembly approved the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948, and the Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid of December 30, 1973, which recognized genocide and apartheid as crimes against humanity, and participating states undertook to warn, prevent and punish natural persons, regardless of their position.

A characteristic feature of international crimes is the fact that they represent an offense committed by a state against the entire world community, and the international legal responsibility of states also includes the criminal responsibility of natural persons who are representatives of this state. And, finally, the fourth direction of cooperation of states in crime prevention is their participation in the work of international organizations dealing with these issues. Back in 1872, the International Criminal and Penitentiary Commission was created in London at the First International Penitentiary Congress, which existed until 1950, when its powers were transferred to the UN. At its conferences, the International Criminal and Penitentiary Commission discussed the problems of coordinating the activities of police bodies in the fight against crime; mutual legal assistance and identification of criminals; extradition of own citizens to states; criminal punishment of foreigners; problems of crime prevention. The League of Nations created a number of advisory committees to combat trafficking in women and children, trafficking in opium and other drugs, and combating slavery. These committees were engaged in research work and generalizations on the implementation of contracts within their competence (Бородін, Ляхов, 1983: 17).

In 1923, the International Criminal Police Commission was established in Vienna, the purpose of which was the following tasks: a) to facilitate the establishment of mutual business contacts between police bodies within the limits of the laws in force in the participating countries; b) take care of the creation and successful operation of all national institutions whose duty is to combat criminal offenses.

After World War II, this commission was transformed into the International Criminal Police Organization (Interpol). In Art. 2 of the Interpol Charter defines the purpose of the organization:

«1. Promote broad mutual interaction of all criminal police agencies within the limits of the legislation in force in the states and in the spirit of the Universal Declaration of Human Rights. 2. To create and develop institutions that can contribute to the successful prevention and fight against criminal crime.» In connection with the assigned tasks, Interpol is an international center for the registration of criminals and coordinates the international search for persons who have committed certain crimes with an international element.

The United Nations in accordance with paragraph 3 of Art. 1 of its charter carries out international cooperation in solving international problems of an economic, social, cultural and humanitarian nature. The cooperation of states in the fight against criminal offenses is included in these issues of UN activity. Thus, the member states of the UN have taken upon themselves the responsibility to honestly implement such cooperation in accordance with the basic principles of international law (Article 2 of the UN Charter). The UN General Assembly developed and submitted for signature a number of international conventions on combating such international crimes as genocide (1948), apartheid (1973), international criminal crimes, slavery and the slave trade (1953, 1956), illegal drug trafficking (1961), crimes against persons enjoying international protection (1973), etc. In addition, it has adopted a significant number of declarations relating to the prevention of criminal offences.

The Economic and Social Union of the United Nations (hereinafter – ECOCOC) and its functional social development commission prepare drafts of international agreements for the prevention of crime for the United Nations General Assembly, research and make reports on relevant problems and prepare recommendations for the United Nations General Assembly to combat crime, convene the necessary conferences and creates the necessary auxiliary bodies (Articles 62–66 of the UN Charter). Accordingly, ECOCOC established the Permanent Central Committee on Narcotics, organized for drug control (ООН. Короткий довідник, 1965: 65). United Nations Committee on Crime Prevention and Control, Congress on Crime Prevention and Treatment of Offenders.

However, one cannot agree with the position of C. B. Borodina and E. H. Lyakhova that the UN “directly controls the problems of combating criminal crime” in connection with the fact that the General Assembly of the UN adopted resolution 415 (B) of December 1, 1950 and assumed the functions of the International Criminal and Penitentiary Commission. This statement is related to the exaggeration of the role of the Congress in preventing crime and dealing with offenders in the Committee on the Prevention of Crime and the Fight against it, which are ECOSOS bodies (Бородін, Ляхов, 1983: 22).

First of all, the competence of UN bodies is determined by the UN Charter, not by resolutions of the UN General Assembly. It is clear that the norms on the activities of the United Nations in 1950 and the competence of the bodies of the United Nations, established in the Constitution of the United Nations, convincingly show that a number of conventions and declarations related to the prevention of crime were adopted in 1950, and that the General Assembly of the United Nations is the main body, where issues of interstate cooperation in crime prevention are resolved. ECOCOC itself, not to mention its bodies, is an auxiliary body that operates under the direction of the UN General Assembly.

Textbooks on international law state that the main tasks of states in the fight against crime are the following: a) agreement on the qualification of crimes that pose a danger to several or all states as crimes of an international nature; b) coordination of measures to stop and prevent crimes of an international nature; c) establishment of jurisdiction over crimes and criminals; d) ensuring the inevitability of punishment; e) provision of legal assistance in criminal cases, including the extradition of criminals (Міжнародне право, 1982: 353).

C. B. Borodin and E. H. Lyakhov called the following the main directions of interstate cooperation in crime prevention: a) extradition of criminals and provision of legal assistance in criminal cases; b) scientific and informational (exchange of national scientific and practical experience, justification of problems and joint research); c) provision of professional and technical assistance to states in the fight against criminality; d) contractual and legal coordination of the fight against crimes affecting several states (cooperation of states in the fight against certain types of crimes based on international agreements) (Бородін, Ляхов, 1983: 11).

Of the described approaches, the one generally recognized is the separation into a special direction of cooperation between states in the fight against crime, the issuance and provision of legal aid.

All other tasks of cooperation between states in the prevention of crime, specified in textbooks on international law (harmonizing the qualification of international criminal crimes, coordinating measures to stop and prevent them, ensuring the inevitability of punishment by establishing jurisdiction over such crimes and punishing the persons who committed them), form another one direction of international crime prevention. In this regard, it should be considered that C. B. Borodin and E. H. Lyakhov absolutely correctly noted this circumstance. As for the scientific and information direction and the provision of professional and technical assistance, these directions are typical for the activities of international organizations. However, those authors who believe that international cooperation in crime prevention is carried out in two forms are absolutely right: on the basis of international agreements and within international organizations. Thus, it can be argued that the fight against international crime is also another direction of international cooperation in crime prevention.

Conclusions. Thus, it can be argued that the normal functioning and development of interstate relations is conditioned by the objective needs of the state and society, harming them as a result of criminal offenses in any case harms both the interests of the state itself and society. In this regard, the main areas of cooperation between states in preventing crime were formed: 1) states providing each other with legal assistance in criminal cases (including extradition) on the basis of international agreements; 2) establishment of international agreements in the case of international legal responsibility of states for committing international crimes of criminal liability of natural

persons guilty of committing these crimes; 3) definition in international agreements of the composition of crimes that threaten the interests of states and the order in international relations, acceptance by the states-participants of the agreements regarding the obligations to warn and prevent such crimes, as well as bring to justice the persons guilty of committing these crimes; 4) activities of international organizations on the development of international standards for legal aid, prevention of international crime, as well as provision of advisory and scientific and technical assistance to states in the fight against crime.

Список використаних джерел:

1. Василенко В. А. Відповідальність держав за міжнародні правопорушення. Монографія. К., 1976. 268 с.
2. Bassiouni Gh. A. Draft International Code and. Draft Statue for International Criminal Tribunal. Dordrecnt; Boston : Lancaster, 1987. 492 p.
3. Валеєв Р. М. Выдача преступников в современном международном праве (некоторые вопросы теории и практики). Казань : Из-во Казанск. ун-та, 1976. 126 с.
4. Convention Relative to Slave trade and importation into Africa of fire aims. Ammunition and Spritous Liquors (General Act of Brussels), signed at Brussels, 2 July 1980, 17. Martens Nouveau Recueil (2d) 345, 27 Stat. 886 Treaty Series № 383.
5. Declaration Relative to the Universal. Abolition of Slave trade / Congress of Vienna / Act XV, Signed- at Vienna, 8 February 1815. 2. Martens Nouveau Recueil de Traités 432.
6. International Agreement for the Suppression of white slave trade Traffic. Signed at Paris, 18 May 1904. League of Nations Treaty Seties 83.
7. Карпец И. И. Международная преступность. М. : Наука, 1988. 110 с.
8. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами від 21 березня 1950 р. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_162
9. Курс международного права: в 6 т. А. Н. Верещагин, Б. В. Ганюшкин, Г. П. Жуков и др. М. : Наука, 1967. Т. 3. 1967. 451 с.
10. ООН. Короткий довідник. К., 1965. С. 65–66.
11. Pella V. La Criminalite collective des Etats et le droit penal l'aveniz. Bucarest, 1925. P. 239–240.
12. Решетов Ю. А. Борьба с международными злочинами проти миру та безпеки. Міжнародні відносини. 1983. 224 с.
13. Politis N. Les nouvelles tendences du droit international. Paris, 1927. P. 127.
14. Saldana Q. La justice penale international. Recueil des Cours Le L'Academic de droit international. 1925. 369 p.
15. Трайнин А. Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. М., 1956. 229 с.
16. Бородин С. В., Ляхов Є. Г. Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародною кримінальною злочинністю. Міжнародні відносини. 1983. 200 с.
17. Галенская Л. Н. Право убежища. Международно-правовые вопросы. М., 1968. 128 с.
18. Договори про надання правової допомоги по цивільним, сімейним і кримінальним справам, укладені СРСР з іншими соціалістичними державами. Відп. ред. М. Д. Гришин. 2-е вид., доп. Юридична література, 1973. 392 с.
19. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10 грудня 1948 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
20. Міжнародне право в документах. Укл. Н. Т. Блатова. Юридична література, 1982. 853 с.
21. Міжнародне право. Під ред. Г. І. Тункіна. К. : Юридична література, 1982. 566 с.

References:

1. Vasylenko, V. A. (1976). Vidpovidalnist derzhav za mizhnarodni pravoporushennia. Monohpafyia [Responsibility of states for international crimes]. K. 268 c. [in Ukrainian]
2. Bassiouni, Gh. A. (1987). Draft International Code and. Draft Statue for International Criminal Tribunal. Dordrecnt; Boston : Lancaster. 492 p. [in English]
3. Baleev, P. M. (1976). Vyдача ppectynnikov v sovremennom mezhdynapodnom ppave (nekotopye voppocy teorii i ppaktiki) [Extradition of criminals in modern international law (some issues of theory and practice)]. Kazan' : Iz-vo Kazanck. yn-ta, 126 c. [in Russian]
4. Convention Relative to Slave trade and importation into Africa of fire aims (1980). Ammunition and Spritous Liquors (General Act of Brussels), signed at Brussels, 2 July 1980, 17. Martens Nouveau Recueil (2d) 345, 27 Stat. 886 Treaty Series № 383. [in English]
5. Declaration Relative to the Universal (1815). Abolition of Slave trade / Congress of Vienna / Act XV, Signed- at Vienna, 8 February 1815. 2. Martens Nouveau Recueil de Traités 432. [in English]
6. International Agreement for the Suppression of white slave trade Traffic (1904). Signed at Paris, 18 May-1904 // League of Nations Treaty Seties 83. [in English]
7. Карпец, И. И. (1988). Mezhdynapodnaya ppectynnoct' [International Crime]. М. : Nayka. 110 c. [in Russian]
8. Konventsiia ppo bopotby z tophivleiu liudmy y ekcplyatatsiieiu ppocytitytsii tpetimy ocobamy (1950). [Convention against Torture and Exploitation of Third Persons] vid 21 bepeznia 1950 p. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_162 [in Ukrainian]
9. Курс mezhdynapodnogo ppava (1967). [Kurs International Law]: v 6 t. A. N. Bepeshchagin, B. B. Ganyushkin, G. P. ZHykov i dr. М. : Nayka, 1967. Т. 3. 451 c. [in Russian]
10. ООН. Korotkyi dovidnyk (1965) [OON. A brief guide]. К. С. 65–66. [in Ukrainian]
11. Pella, V. (1925). La Criminalite collective des Etats et le droit penal l'aveniz. Bucarest. P. 239–240. [in English]

12. Peshetov, Yu. A. (1983). Borotba z mizhnarodnymi zlochynamy proty myru ta bezpeky [Fighting international crimes against peace and security]. Mizhnarodni vidnosyny. 224 c. [in Ukrainian]
13. Politis, N. (1927). Les nouvelles tendances du droit international. Paris. P. 127. [in English]
14. Saldana, Q. (1925). La justice penale international. Recueil des Cours de L'Academie de droit international. 369 p. [in English]
15. Tsjajnin, A. N. (1956). Zashchita mira i bop'ba c ppectyplenyami pprotiv chelovechestva [Protecting the world and fighting crimes against humanity]. M. 229 c. [in Russian]
16. Bopodin, C. B., Liakhov, Ye.H. (1983). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u borotbi z mizhnarodnoiu kryminalnoiu zlochynnistiu [International cooperation in the fight against international criminality]. Mizhnarodni vidnosyny. 200 c. [in Ukrainian]
17. Galenckaya, L. N. (1968). Ppavo ybezhishcha [Right of asylum]. Mezhdynapodno-ppavovye voppocy. M. 128 c. [in Russian]
18. Dohovory pro nadannia pravovoi dopomohy po tsyvilnym, simeinym i kryminalnym spravam, ukladeni SRSR z inshymi sotsialistychnymi derzhavamy (1973). [Agreements on the provision of legal assistance in civil, family and criminal cases concluded by the USSR with other socialist states]. Vidp. ped. M. D. Hpyshyn. 2-e vyd., dop. Yurydychna literatura. 392 c. [in Ukrainian]
19. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (1948). [Universal Declaration of Human Rights]: Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON 217 A (III) vid 10 hrudnia 1948 h. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]
20. Mizhnarodne ppavo v dokumentax (1982). [International payment in document tax]. Ukl. N. T. Blatova. Yurydychna literatura. 853 c. [in Ukrainian]
21. Mizhnarodne ppavo (1982). [International Law]. Pid ped. H. I. Tynkina. K. : Yurydychna literatura. 566 c. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.47>

W SPRAWIE ODPOWIEDZIALNOŚCI DYSCIPLINARNEJ PRACOWNIKÓW ZGODNIE Z PRAWEM PRACY UKRAINY

Oleksandra Voitsyshena

aspirantka Katedry Prawa Pracy i Prawa Ubezpieczeń Społecznych Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)
 ORCID ID: 0000-0003-0631-9656
 ceslii.knu@gmail.com

Adnotacja. Kwestie prawnej regulacji odpowiedzialności dyscyplinarnej są szczególnie istotne we współczesnych warunkach, gdy pracownik, jako strona umowy o pracę, w taki czy inny sposób znajduje się w bardziej niepewnej sytuacji w stosunku pracy. W artykule przedstawiono kompleksowe badanie najbardziej zaostrożonych problemów odpowiedzialności dyscyplinarnej wobec pracowników zgodnie z prawem pracy w Ukrainie. Chodzi o to, że prawo pracy w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej powstało w czasach byłego ZSRR, co wskazuje na jego wyraźną przestarzałość i niezgodność ze współczesnymi realiami rynku pracy. Wdrożenie tych norm w praktyce nie pozabawia typowych problemów, ponadto stale pojawiają się nowe. W artykule zwrócono szczególną uwagę na negatywne konsekwencje, jakie ponosi pracownik i określono sposoby rozwiązania tych problemów. Wraz z problemami prawnymi, oczywiście, pozostają istotne oraz inne – działania wojenne, kryzys gospodarczy, spadek produkcji, niski poziom dochodów ludności i ogólnie poziom życia w Ukrainie, których rozwiązania leżą znacznie głębiej niż w zmianach obecnego lub rozwoju skutecznego obiecującego prawa pracy.

Słowa kluczowe: dyscyplina, odpowiedzialność dyscyplinarna, wykroczenie dyscyplinarne, pracodawca, pracownik.

REGARDING THE ISSUE OF DISCIPLINARY LIABILITY OF EMPLOYEES UNDER THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE

Oleksandra Voitsyshena

Postgraduate Student at the Department of Labor Law and Social Security Law Taras Shevchenko Kyiv National University (Kyiv, Ukraine)
 ORCID ID: 0000-0003-0631-9656
 ceslii.knu@gmail.com

Abstract. The issue of legal regulation of disciplinary liability is especially urgent in modern conditions, when the employee, as a party to the employment contract, is somehow in a more vulnerable position in labor relations. The article presents a comprehensive study of the most acute problems of disciplinary responsibility for employees under labor legislation in Ukraine. It is about the fact that labor legislation in the field of disciplinary responsibility was formed during the times of the former USSR, which indicates its obvious obsolescence and inconsistency with the modern realities of the labor market. The implementation of these norms in practice does not eliminate typical problems, moreover, new ones constantly arise. In the article, special attention is paid to the negative consequences experienced by the employee and the ways of solving these issues are determined. Along with legal problems, of course, other issues remain relevant – military operations, economic crisis, production decline, low level of population incomes and the general standard of living in Ukraine, the solutions of which lie much deeper than changes in the current or the development of effective prospective labor legislation.

Key words: discipline, disciplinary responsibility, disciplinary misconduct, employer, employee.

ЩОДО ПИТАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Олександра Войцишена

аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
 ORCID ID: 0000-0003-0631-9656
 ceslii.knu@gmail.com

Анотація. Питання правового регулювання дисциплінарної відповідальності особливо нагальне у сучасних умовах, коли працівник, як сторона трудового договору, так чи інакше перебуває у більш незахищеному становищі у трудових відносинах. У статті представлено комплексне дослідження найбільш загострених проблем дисциплінарної відповідальності до працівників за трудовим законодавством в Україні. Йдеться про те, що трудове законодавство у сфері дисциплінарної відповідальності формувалося ще за часів колишнього СРСР, що вказує на його явну застарілість та невідповідність сучасним реаліям ринку праці. Реалізація даних норм на практиці не позбавляє типових проблем, більше того – постійно виникають нові. У статті особлива увага приділена негатив-

ним наслідкам, яких зазнає працівник та визначено шляхи вирішення даних питань. Наряду із правовими проблемами, звичайно, актуальними залишаються і інші – воєнні дії, криза економіки, спад виробництва, низький рівень доходів населення та в цілому рівня життя в Україні, рішення яких лежать на багато глибше, ніж у змінах чинного чи розробці дієвого перспективного трудового законодавства.

Ключові слова: дисципліна, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, роботодавець, працівник.

Постановка проблеми. Питання правового регулювання дисциплінарної відповідальності особливо нагальне у сучасних умовах, коли працівник, як сторона трудового договору, так чи інакше перебуває у більш незахищеному становищі у трудових відносинах. Існує певна психологічна, економічна, в якійсь мірі, юридична залежність від роботодавця особливо у випадку зловживання ним владою, або перевищенням владними повноваженнями. Враховуючи це, а також тотальне безробіття та відсутність громадського контролю за дотриманням трудового законодавства в Україні, розповсюдженою сьогодні стала «мовчазна згода» працівника на усі умови та вимоги роботодавця, що аж ніяк якісно не позначається на ефективному забезпеченні трудових правовідносин (Колесник, 2018: 66).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дисциплінарної відповідальності до працівників за трудовим законодавством присвячені праці багатьох вчених серед яких є: А. В. Андрушко, Н. Б. Болотіна, М. О. Кабаченко, С. С. Ковальов, В. Л. Костюк, Т. В. Колесник, Р. З. Лівшиць, П. С. Луцюк, О. М. Лук'янчиков, Н. В. Медведенко, Н. О. Мельничук, В. І. Нікітінський, О. І. Процевський, О. В. Смирнов, С. В. Цветков. Праці зазначених вчених не втратили наукової цінності, однак сформульовані в них висновки та пропозиції потребують переосмислення та нових теоретичних підходів.

Метою наукової статті є комплексне дослідження найбільш загострених проблем дисциплінарної відповідальності до працівників за трудовим законодавством в Україні та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досить слушно у своїй дисертації зазначає П. С. Луцюк, що враховуючи той факт, що трудове законодавство у сфері дисциплінарної відповідальності формувалося ще за часів колишнього СРСР, що очевидно, вказує на його явну застарілість та невідповідність сучасним реаліям ринку праці, навіть застосування даних норм на практиці досі не позбавлене типових проблем, більше того – постійно виникають і нові (Луцюк, 2017: 167).

У спеціальній літературі розкривається широке коло проблем правового забезпечення дисциплінарної відповідальності.

Серед таких Т. В. Колесник називає:

- те, що умови та підстави дисциплінарної відповідальності закріплюються не лише на рівні законів, а й у підзаконних нормативно-правових актах;
- правову невизначеність можливостей розширення обсягів трудових обов'язків, за невиконання або неналежне виконання яких працівник може притягатися до дисциплінарної відповідальності;
- відсутність законодавчого закріплення можливості для громадськості ініціювати дисциплінарні провадження стосовно високопосадовців та працівників із владними повноваженнями;
- низьку ефективність діяльності профспілок, що в цілому позначається на рівні гарантування та захисту прав працівників, не лише у сфері притягнення їх до дисциплінарної відповідальності;
- те, що за допомогою застосування передбачених сьогодні законодавством стягнень, не досягається, передусім, виховна функція дисциплінарної відповідальності як основна;
- невизнання прямо зловживання трудовими правами та перевищення прав в якості фактичних підстав дисциплінарної відповідальності (Колесник, 2018: 115).

У свою чергу, П. С. Луцюк вказує на: 1) недостатню врегульованість дисциплінарної відповідальності на рівні діючого законодавства, а також неефективність законодавства про дисциплінарну відповідальність через те, що переважна більшість норм була прийнята в умовах неринкової економіки, за яких домінувала ідеологізована праця та виховання громадян у праці, що на сьогодні відійшло у далеке минуле; 2) неефективність заходів дисциплінарної відповідальності (особливо у приватному секторі) через ринкові реалії, за яких інтерес роботодавця сфокусований, переважно на результативності працівника та якості його роботи, нерідко із ігноруванням дисциплінарних проступків з його сторони, та існує широка можливість для майбутнього працевлаштування у випадку звільнення та заведення нової трудової книжки, чи взагалі не сприйняття дисциплінарного стягнення як якоїсь перешкоди для подальшої кар'єри ні працівником, ні новим роботодавцем; 3) зловживання порушниками дисципліни своїми трудовими правами (наприклад, норма, згідно з якою забороняється звільняти працівника в період тимчасової непрацездатності або відпустки, на думку автора, сприяє розвитку «цілої індустрії» недобросовісного та неправомірного оформлення листків непрацездатності, свого роду «купівлі-продажу» таких документів), що культивує поширення безкарності недобросовісних працівників, спотворює сутність відповідальності, знижує авторитет судової влади тощо; 4) уникнення дисциплінарної відповідальності поданням у відставку (особливо що стосується суддів); 5) невинуватого затягування процедури оскарження заходів дисциплінарного стягнення, зокрема й суддями (Луцюк, 2017: 167–182).

Дуже вдало науковцем окреслюються практичні проблеми. Зокрема, наприклад, щодо встановлення винуватості порушника дисципліни праці та міри його протиправності. Так, трудове законодавство чітко розподіляє тягар доказування лише у випадках матеріальної відповідальності (згідно зі ст. 138 КЗпП України), у той час, як щодо дисциплінарної – існує прогалина. Проте, судова практика свідчить про те, що такий

тягар лежить на роботодавцеві (Святошинський районний суд міста Києва, 2015). В дійсності такий підхід спричиняє виникнення великої кількості проблем для роботодавців, приміром, нерідко необгрунтоване притягнення до дисциплінарної відповідальності через складність доказування поважних причин відсутності на роботі, факту несумлінного або неякісного виконання працівником своїх трудових обов'язків. Це все в подальшому слугує причиною численних оскаржень таких дій роботодавця в суді (Луцюк, 2017: 167–173). Не слід ігнорувати і те, що на практиці нерідко із складністю доказування зустрічаються працівники, особливо в випадках подання неналежних чи неправдивих доказів.

У спеціальній літературі найчастіше пропонується розширення переліку стягнень включенням попередження, зауваження, штрафу тощо.

Проблемою практичного характеру, з-поміж іншого, є застосування до порушників дисципліни фактичного дисциплінарного штрафу (Луцюк, 2017: 179). Загальновідомо, що за допомогою премій, передбачених у системі оплати праці, та преміювання в цілому здійснюється заохочення працівників в найбільш широкому розумінні. Так, згідно з ч. 3 ст. 151 КЗпП України, заходи заохочення не застосовуються до працівників, яких було притягнуто до дисциплінарної відповідальності. Таке законодавче правило дало підстави багатьом радянським та українським вченим стверджувати, що депреміювання – це штрафна санкція, тобто дисциплінарний штраф (наприклад, М. І. Бару (Бару, 1981: 36–37), М. С. Кохану (Кохан, 2012: 419) та іншим).

Більше того, запровадження штрафів суперечило б положенням Конвенції МОП про захист заробітної плати № 95, яка ратифікована Україною, у ч. 2 ст. 10 якої зазначено: «заробітна плата повинна охоронятися від арештів і передачі в такій мірі, в якій це вважається потрібним для утримання працівника і його сім'ї» (Верховна Рада України, 1993).

На нашу думку, вести дискусію щодо доцільності визнання дисциплінарних штрафів серед існуючих дисциплінарних стягнень, які виражаються у позбавлення працівника премій, буде зайвим, адже вони по суті широко використовуються та передбачені чинним законодавством. Але, у той же час, необхідно взяти до уваги той факт, що законодавством обмежено загальний список дисциплінарних стягнень виключно використанням догани та звільненням, прямо не вказуючи на можливість застосовувати також штрафи (а відповідно, вони застосовуються як додаткові санкції, фактично спричиняючи ситуацію подвійної відповідальності за одне й те саме правопорушення, що, як відомо, недопустимо). Отже, можливим вирішенням даної проблеми може стати закріплення ще одного виду стягнень – дисциплінарного штрафу, або ж скасування норми законодавства про депреміювання працівника.

У наукових колах також висвітлюються пропозиції запровадження такої дисциплінарної санкції, як «призупинення дії трудового договору на строк до 10 днів у разі грубого чи систематичного невиконання працівником норм трудового законодавства, вимог нормативних актів про охорону праці або законних розпоряджень роботодавця» (Щербина, 2008: 213). Але, на нашу думку, такий вид стягнення за змістом мало чим відрізняється від штрафу, окрім лише способу, у який особа-порушник зазнає фінансових втрат, у даному випадку йдеться про позбавлення працівника тимчасово можливості заробляти, що суперечитиме конституційним положенням про можливість «заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» (ч. 1 ст. 43 та ст. 48 Конституції України).

Стосовно можливості запровадження серед існуючих такого заходу дисциплінарного стягнення, як зауваження, слід висвітлити точку зору В. І. Щербини, який взагалі вважає недоцільним говорити про зауваження як санкцію, адже власне воно є по суті нагадуванням роботодавцем працівникові про його трудові обов'язки та застереженням про недопустимість порушень трудової дисципліни» (Щербина, 2006: 45). Натомість, вчений пропонує закріпити попередження працівника про його неповну професійну придатність, що демонструватиме наміри роботодавця розірвати трудовий договір у випадку відсутності належної реакції працівника на такий дисциплінарний вплив (Щербина, 2008: 45). Але, на нашу думку, таке попередження за своєю природою близьке до догани, а тому, окремо його виділяти було б не досить обгрунтовано.

Більше того, слід підтримати позицію І. В. Лазор, що з етимологічної точки зору «зауваження» і «догана» є категоріями близькими та взаємозалежними, а тому, роботодавцю на практиці у випадку закріплення також зауваження як виду стягнення буде проблемно визначитись із конкретною санкцією, а тому, доцільність такої новели у дисциплінарному законодавстві сумнівна (Лазор, 2010: 264–266).

Слід звернути увагу на ще одну проблему – застосування заходів дисциплінарного стягнення у правовідносинах із низьким рівнем трудових гарантій чи у правовідносинах без трудових гарантій (Луцюк, 2017: 182). Передусім, це стосується учасників фактичних трудових відносин – тобто таких, які виникають без належного їх оформлення, або осіб які працюють на умовах отримання частину заробітної плати «неофіційно». Таке нехтування своїми трудовими правами та законодавчими гарантіями працівниками може призвести до великого кола негативних наслідків на практиці (наприклад, під час задоволення позивних вимог про стягнення суми середньомісячного заробітку працівника за час вимушеного прогулу у випадку його неправомірного дисциплінарного звільнення чи відсторонення від роботи; застосування фактичних дисциплінарних штрафів до працівника, позбавляючи його тієї частини заробітної плати, яку він отримав в обхід закону, у випадку чого претендувати на удовий захист в дійсності буде важко тощо).

І. Калініним взагалі пропонується питання дисциплінарної відповідальності вирішувати на розсуд сторін трудового договору, а відтак, пропонується встановити відкритий перелік дисциплінарних стягнень, залишивши тільки визначення дисциплінарного стягнення з метою обмеження сваволі роботодавця у встановленні й виборі таких стягнень (Калінін, 1998: 34).

Проблемним у сфері дисциплінарної відповідальності є питання спеціальної дисциплінарної відповідальності, а саме – затвердження окремих статутів і положень про дисципліну постановами Верховної Ради України та Кабінету Міністрів, що, слід погодитись із О. М. Ярошенком, є неконституційним, адже на рівні Основного закону України проголошується, що підстави і умови юридичної відповідальності мають бути врегульовані на рівні закону (Ярошенко, 2013: 136).

Проблемою, яка притаманна як для державного, так і для приватного сектору, на думку Т. В. Колесник, є низька ефективність спеціальної дисциплінарної відповідальності, а нерідко – взагалі її ігнорування щодо таких категорій осіб, як керівники (адміністрація) підприємств, установ, організацій; високопосадовці, чиновники місцевої влади та інші. Зважаючи на своє посадове та службове становище, даними особами повсякчас порушуються правила внутрішнього трудового розпорядку, що виражається як в елементарному – запізненнях на роботу, так і в більш серйозних порушеннях (Колесник, 2018). Така ситуація сіє сумніви щодо невідворотності юридичної відповідальності, а відтак – негативно позначається на її ефективності в цілому. Вирішенням тут може стати громадський контроль або розширення повноважень профспілок застосовувати заходи дисциплінарного стягнення до керівників, що, вочевидь, слугуватиме принаймні першим зрушенням у досліджуваному питанні.

Крім цього, на практиці багато проблем, у тому числі у сфері притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, викликає розповсюдженість усної форми трудового договору, адже за таких обставин довести працівникові зміст тих чи інших умов трудового договору буває досить складно, особливо що стосується кола трудових обов'язків, за невиконання яких, як відомо, працівника може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності (Колесник, 2018: 66). Це призводить до систематичних зловживань зі сторони роботодавця, які призводять до виконання працівником додаткової роботи, не обумовленої трудовим договором, під страхом бути звільненим.

Заслужують на увагу міркування Т. В. Колесник щодо можливості покращення процедури притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, яка узагальнено зводиться до видачі роботодавцем (особою, яка наділена правом прийому на роботу) наказу (розпорядження) про застосування до працівника заходів дисциплінарного стягнення, у той час, як працівник забезпечений можливістю лише надати письмові пояснення щодо цього, тим самим, свого роду, обмежений у можливості відстояти свої інтереси. Беручи до уваги зазначене та той факт, що в недержавному секторі, здебільшого, рішення про притягнення працівника до відповідальності приймаються одноосібно, яке зводиться до звільнення порушника, вчений вважає, що суттєво вплинути на рівень захищеності працівника у цих правовідносинах зможе запровадження колегіального порядку встановлення обставин порушення та ступеня вини працівника (наприклад, шляхом створення дисциплінарної комісії) (Колесник, 2018: 69). Це все зможе знизити можливість прийняття упереджених рішень та зловживання своїм становищем з боку роботодавця.

Представлене широке коло проблем, які існують у сфері правового забезпечення дисциплінарної відповідальності працівника на сучасному етапі розвитку України свідчить про назрілу потребу фундаментального перегляду даного інституту трудового права в цілому, адже, переважно, окреслені проблеми зумовлені застарілістю трудового законодавства про дисциплінарну відповідальність та некоректністю розуміння вимог такого законодавства на практиці роботодавцем навмисно чи в силу низького рівня правосвідомості.

Особливо необхідним, на наше переконання, є зміщення акцентів дисциплінарної відповідальності із виключно негативного її розуміння до все більшого застосування методів позитивного стимулювання, що було б значно ефективнішим та відповідало б цілком особливостям розвитку сучасного суспільства та держави. У свою чергу, заходам стягнення повинна віддаватися роль крайньої міри – за умов, коли громадський вплив чи інші дисциплінарні заходи не сприяли належному виконанню працівником своїх трудових обов'язків.

Наряду із правовими проблемами, звичайно, актуальними залишаються і інші – криза економіки, спад виробництва, низький рівень доходів населення та в цілому рівня життя в Україні, рішення яких лежать на багато глибше, ніж у змінах чинного чи розробці дієвого перспективного трудового законодавства.

Список використаних джерел:

1. Колесник Т. В. Дисциплінарна відповідальність: проблемні аспекти застосування. Держава та регіони. Серія: Право. 2018. № 1 (59). С. 65–70.
2. Луцюк П. С. Концептуальні засади юридичної відповідальності в сучасних умовах розвитку трудового законодавства : дис. ... д. ю. н.: 12.00.05. Сєверодонецьк, 2017. 468 с.
3. Колесник Т. В. Застосування дисциплінарних стягнень: дискусійні питання. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 111–117.
4. Рішення Святошинського районного суду міста Києва від 13.10.2015 р. у справі № 759/4438/15-ц (провадження No. 2/759/3087/15). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52680597>
5. Бару М. И. Матеріальні санкції в трудовому праві. *Советское государство и право*. 1981. № 7. С. 33–37.
6. Кохан М. С. Про співвідношення премій як виду заохочення з преміями у системі оплати праці. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр.* 2012. Вип. 63. С. 417–423.
7. Конвенція про захист заробітної плати № 95. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_146
8. Щербина В. І. Функції трудового права : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05; Академія митної служби України. Д., 2008. 423 с.
9. Щербина В. І. Дисциплінарні санкції: проблеми ефективності в умовах ринкових відносин. *Підприємство, господарство і право*. 2006. № 10. С. 45.

10. Лазор И. В. Выговор как вид дисциплинарного взыскания: правовая характеристика. *Актуальные проблемы права: теория и практика : сб. науч. трудов.* Луганск, 2010. № 17. С. 256–266.
11. Калинин И. Допустимо ли субсидиарное применение норм административного права к трудовым отношениям? *Российская юстиция.* 1998. № 5. С. 32–39.
12. Ярошенко О. М. Щодо окремих проблемних питань централізованого правового регулювання внутрішнього трудового розпорядку. *Вісник Академії правових наук України.* 2013. № 1. С. 131–138.

References:

1. Kolesnik, T. V. (2018). Disciplinary responsibility: problematic aspects of application. State and regions. Series: Law. No. 1 (59). P. 65–70. [in Ukrainian]
2. Lutsyuk, P. S. (2017). Conceptual principles of legal responsibility in modern conditions of the development of labor legislation : diss. ... d. j. n.: 12.00.05. Severodonetsk. 468 p. [in Ukrainian]
3. Kolesnyk, T. V. (2018). Application of disciplinary sanctions: debatable issues. Law and society. No. 2. P. 111–117. [in Ukrainian]
4. Decision of the Sviatoshyn District Court of the city of Kyiv dated October 13, 2015 in case No. 759/4438/15-ts (proceedings No. 2/759/3087/15). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52680597> [in Ukrainian]
5. Baru, M. I. (1981). Material sanctions in labor law. Soviet state and law. No. 7. P. 33–37. [in Ukrainian]
6. Kokhan, M. S. (2012). About the ratio of bonuses as a type of incentive with bonuses in the labor remuneration system. Actual problems of the state and law: Collection. of science pr. 2012. Issue 63. P. 417–423. [in Ukrainian]
7. Wage Protection Convention No. 95. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_146 [in Ukrainian]
8. Shcherbina, V. I. (2008). Functions of labor law : dissertation. ... Doctor of Law. Sciences: 12.00.05; Academy of the Customs Service of Ukraine. D. 423 p. [in Ukrainian]
9. Shcherbina, V. I. (2006). Disciplinary sanctions: problems of efficiency in the conditions of market relations. Entrepreneurship, economy and law. No. 10. P. 45. [in Ukrainian]
10. Lazor, I. V. (2010). Proclamation as a type of disciplinary action: legal characteristics. Actual problems of law: theory and practice: Sat. science labor Luhansk. No. 17. P. 256–266. [in Ukrainian]
11. Kalinin, I. (1998). Do we allow the subsidiary application of the norms of administrative law to labor relations? Russian Justice. No. 5. P. 32–39. [in Russian]
12. Yaroshenko, O. M. (2013). Regarding certain problematic issues of centralized legal regulation of internal labor regulations. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. No. 1. P. 131–138. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.48>

ПОЯЄНЦІЄ І ІСТОТА ДОВОДУ АДМІНІСТРАЦЫЈНО-САДОВОГО: АСПЕКТЫ ПРОЦЕСОВЕ

Petro Havaleshko

Сідзя Троіцкаго Сіду Рэјонавога Обвoду Луганскаго (Троіцке, Украіна)

ORCID ID: 0000-0001-5903-6321

havaleshko13@ukr.net

Adnotacja. W artykule zbadano dowód administracyjno-sądowy, określono jego cechy proceduralne. Należy zauważyć, że w administracyjnym postępowaniu sądowym fakty są kluczowe i ważne dla zwykłego egzekwowania prawa. Dlatego, aby określić treść i zakres pojęcia dowodu administracyjno-sądowego, należy najpierw zrozumieć naturę i funkcjonalny cel faktów ustalonych podczas weryfikacji dowodów.

Stwierdzono, że fakt postrzegany jako zdarzenie nie jest w stanie funkcjonować jako środek poznania. Nie można go zbierać, przechowywać ani bezpośrednio badać. I można operować tylko świadomymi wiadomościami (informacjami). W konsekwencji można postawić hipotezę, że dowody są obrazami odbitych faktów obiektywnej rzeczywistości. Tak więc, aby informacje o faktach nieoobojętnych prawu można było uznać za dowody, muszą one mieć formę proceduralną (dowody pisemne, ekspertyzy, zeznania świadków itp.).

Słowa kluczowe: dowody, udowadnianie, postępowanie administracyjne, postępowanie sądowe, prawo procesowe, fakty, poznanie faktów.

CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROVING: PROCEDURAL ASPECTS

Petro Havaleshko

Judge at Troitskyi District Court of Luhansk oblast (Troitske, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-5903-6321

havaleshko13@ukr.net

Abstract. The article studies administrative court proving and defines its procedural characteristics. It is emphasized that the facts are of decisive importance in administrative litigation and are significant for ordinary judicial enforcement. Thus, in order to determine the content and scope of the concept of administrative and judicial proving, it is necessary, first of all, to gain an insight into the nature and functional purpose of the facts established during the verification of evidence.

The author concludes that the fact regarded as an event cannot function as a means of knowledge. It cannot be collected, stored and directly examined. One can use only conscious messages (information). As a result, it is possible to hypothesize that the evidence is an image of rendered facts of objective reality. Therefore, in order for findings about legally relevant facts to be considered evidence, they must have a procedural form (written evidence, expert opinions, witness statements, etc.).

Key words: evidence, proving, administrative proceedings, judicial proceedings, procedural law, facts, knowledge of facts.

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Петро Гавалешко

Суддя Троїцького районного суду Луганської області (Троїцьке, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-5903-6321

havaleshko13@ukr.net

Анотація. У статті досліджено адміністративно-судове доказування, визначено його процесуальні характеристики. Наголошено, що в адміністративному судовому процесі факти мають вирішальне значення та є важливі для звичайного судового правозастосування. Тому для визначення змісту й обсягу поняття адміністративно-судового доказування потрібно, по-перше, зрозуміти природу і функціональне призначення фактів, що встановлюються при перевірці доказів.

Зроблено висновок, що факт, який сприймається як подія, не спроможний функціонувати як засіб пізнання. Його не можна зібрати, зберігати і безпосередньо досліджувати. А оперувати можна тільки усвідомленими повідомленнями (інформацією). Як наслідок, можна висунути гіпотезу про те, що докази є образами відбитих фактів об'єктивної дійсності. Отже, щоб відомості про небайдужі праву факти вважалися доказами, вони мають бути наділені процесуальною формою (письмові докази, експертні висновки, свідчення свідків тощо).

Ключові слова: докази, доказування, адміністративний процес, судовий процес, процесуальне право, факти, пізнання фактів.

Намагаючись підкреслити виняткову важливість доказових правил для процесу відправлення правосуддя, відомий британський юрист Вільям Блекстон у своїй праці «Коментарі до англійських законів» зазначав, що «на понад сотню тяжб, що виникають через спірні факти, припадає одна тяжба, що є наслідком сумнівів у питаннях права» (цит. за: (Langbein, 1996: 1168)). Це спостереження, зроблене понад два століття тому щодо англійського правопорядку, здається, не втрачає своєї актуальності і в сучасних умовах та добре пояснює, чому видатний англійський філософ і правознавець Джеремі Бентам був схильний ототожнювати мистецтво судочинства з «мистецтвом користуватися доказами» (Бентам, 1876: 2). Справді, відмінною рисою будь-якого судового розгляду виступає те, що суддя в момент порушення справи, як правило, перебуває в стані невизначеності щодо дійсних обставин конкретних спорів (Clermont, 2013: 3), і для винесення законного й обґрунтованого судового акту він змушений займатися відтворенням і реконструюванням минулих подій і фактів, які характеризують суть спірних правовідносин і мають значення для правильного вирішення справи. По суті, саме ця обставина дозволила інституту доказування і доказів зайняти особливе, центральне місце в системі процесуального права.

Водночас є достатньо підстав вважати, що оцінки Блекстона і Бентама не були б настільки однозначними, якби вони брали до уваги такий специфічний вид судової діяльності як адміністративний контроль. Набувши поширення на юридичній «карті світу» у XX ст., інститут судового контролю не лише змінив традиційні уявлення про природу правосуддя та роль судів у суспільстві, а й розмив чітку грань, яка послідовно проводилася в процесуальній науці між питаннями факту і питаннями права. Зокрема, в англо-американському доказовому праві подібний поділ історично здійснювався радше за функціональним принципом, аніж за змістовним, оскільки ця дихотомія служила орієнтиром для поділу праці між суддями, до обов'язків яких входило вирішення питань права, і присяжними засідателями, які встановлювали факти. Мабуть, зокрема, і з цієї причини в континентальній правовій традиції, де саме професійний суддя одночасно вирішував і питання права, і факт, ґрунтовно напрацьовано й теоретичну модель правозастосування.

З'ясувалося, що підстави їх відмінності, які використовуються в контексті адміністративного процесу, не зовсім придатні для судового процесу, під час якого встановлення фактів здійснюється головно не для їхньої подальшої юридичної оцінки (правової кваліфікації) шляхом знаходження застосовної до спірної ситуації норми права за правилами дедукції. Як неважко здогадатися, за своїм змістом такі факти тісно пов'язані з питаннями права, але до них не зводяться, а тому й підлягають доказуванню. З огляду на це, представник американської школи критичних правових досліджень Д. Кеннеді, пропонуючи свою типологію правових аргументів, відразу застерігає, що вона побудована без урахування ситуацій, коли правова суперечка «може бути задовільно вирішена через дедуктивне застосування правила або за допомогою посилання до прецеденту, що має обов'язкову силу», однак застосовна до ситуацій, коли в системі чинного правового регулювання є «прогалини, протиріччя та двозначності» (Kennedy, 1994: 319).

Отже, в адміністративному судовому процесі факти мають вирішальне значення та є важливі для звичайного судового правозастосування. Тому для визначення змісту й обсягу поняття адміністративно-судового доказування потрібно, по-перше, зрозуміти природу і функціональне призначення фактів, що встановлюються при перевірці доказів.

Теорія судових доказувань формувалася і розвивалася переважно в контексті судових процесів, які мають правозастосовну природу (насамперед цивільного та кримінального процесів) та за своїми характеристиками відповідають традиційній моделі правосуддя, тоді як адміністративний судовий процес має низку ознак, що дозволяють зарахувати його до суспільно-правової моделі правосуддя (Chayes, 1996: 1281).

При цьому у традиційній моделі правосуддя, зокрема й адміністративного, структура осіб, які беруть участь у справі, є біполярною; доказування скеровано на встановлення фактів і переважно має ретроспективний характер; судові рішення зумовлює правові наслідки тільки для осіб, які беруть участь у справі (Благута, 2018: 1282–1283). А в суспільно-правовій моделі правосуддя склад сторін вже має багатополарний характер, доказова діяльність не обмежується ретроспективою й охоплює головно встановлення фактів-станів та подій, щодо настання яких у майбутньому є висока вірогідність, а об'єктом доказування виступають узагальнені (генералізовані) факти, що виходять за межі конкретного спору, і ті, які набувають властивості відносності в аналогічних судових справах, ініційованих іншими суб'єктами права; судові рішення впливає не тільки на права й обов'язки осіб, які беруть участь у справі, але й здатне змінювати зміст правового статусу широкого кола суб'єктів, не залучених до судового процесу (Перепелюк, 2004: 102). У цьому сенсі для визначення ознак судового доказування потрібно зміст доказової діяльності, що здійснюється в рамках судових процесів, які мають правозастосовну природу, зіставити з особливостями адміністративного контролю.

Оскільки в понятійному складі юриспруденції поняття доказування з'явилося «в процесі професійного осмислення юридичної практики та її наукової рефлексії», воно є органічним поняттям, що не збігається за своїм обсягом і змістом з поняттями з інших галузей знань, які також прийнято позначати терміном «доказування». Наприклад, якщо в логіці під доказуванням розуміють «встановлення істинності одного судження за допомогою інших, уже відомих положень, суджень, прийнятих за справжні», шляхом демонстрації (виявлення та обґрунтування зв'язку між тезою і доказом), то доказування в юриспруденції (процесуальне доказування) являє собою опосередковану форму пізнання, здійснювану за допомогою процесуальних дій і спрямовану на встановлення наявності або відсутності фактів, що мають значення для вирішення справи.

Проте в сучасних юридичних дослідженнях методологічна вимога про необхідність забезпечення понятійної автономності дотримується, на жаль, не завжди, внаслідок чого з'являються не зовсім точні

дослідницькі судження. Наприклад, термін «доказування» вживається не в юридичному сенсі у твердженнях про те, що в «адміністративному процесі завжди саме право, а якщо точніше, його зміст (як правових норм оспорюваного акта, так і правових норм, що містяться в акті на предмет відповідності якому проводиться нормоконтроль) стає своєрідним предметом доказування» і «логічні міркування суб'єктів, які беруть участь у справі, що складають їх правові позиції, є основними засобами доказування у справі, на відміну від процесу цивільного» (Но, 2015: 204–228).

У теорії судових доказів під засобом доказування розуміють процесуальну форму доказу, тобто джерело отримання відомостей про факти (наприклад, показання свідків, письмові або речові докази тощо), а ключовою особливістю процесуального доказування є те, що воно, за визначенням, пов'язане з оперуванням фактами (Но, 2015: 204–228). З огляду на дію принципу «суд знає право» (лат. – *iura novit curia*), до предмета судового доказування питання права не входять, оскільки презюмується, що нормативні положення заздалегідь оприлюднені і доведені до загального відома, а тому немає практичної необхідності у встановленні їх дійсної наявності. Однак цей правовий принцип традиційно не поширюється на зміст іноземного права, оскільки вважається, що суддя не зобов'язаний докладно знати іноземне правове регулювання. Тому в судовому процесі іноземне право, яке підлягає застосуванню, потрібно доводити (Zimmermann, 2006: 52–53).

Отже, важливою ознакою процесуального доказування є те, що його об'єктом виступають саме факти. Відтак доказова діяльність в адміністративному процесі спрямована на пізнання фактів, а тому «ядром» процесуального доведення виступає саме «пізнавальний елемент». Водночас важливо зробити дві ремарки. З одного боку, процесуальне доведення не варто розглядати суто в епістемологічній площині, оскільки воно складається з низки організаційно-технічних елементів, які, строго кажучи, позбавлені будь-якої гносеологічної складової (наприклад, коли йдеться про витребування доказів, їх представлення, вилучення тощо). З іншого боку, процесуальне доказування не рівнозначне судовому пізнанню фактів, оскільки можна навести приклади, коли обставини, що мають важливе значення для вирішення спору, можуть бути встановлені без доказів (наприклад, загальновідомі факти).

Ще однією важливою ознакою судового доказування є те, що воно завжди здійснюється у формі процесуальних дій, що сприяє виявленню істини і застерігає від можливої омани, помилок. Проте це не єдине призначення процесуальної форми. Процесуальна форма покликана не просто забезпечувати достовірне встановлення фактів, які мають важливе значення для справи, а також гарантувати справедливий механізм судового розгляду. Про це наочно свідчить: (1) наявність, наприклад, спеціальних правил розподілу тягара доказування; (2) надання привілеїв та імунітетів; (3) звуження або розширення доказових каналів шляхом закріплення спеціальних вимог щодо допустимості доказів (коли певні факти потрібно підтверджувати конкретними видами доказів та засобами доказування); (4) можливість вилучати докази (навіть відносні та достовірні, але отримані з порушенням закону тощо). У цьому плані американське доказове право йде ще далі, дозволяючи суду вилучати навіть докази, отримані без порушення закону, якщо «їх доказова цінність суттєво переважається ризиком несправедливого упередження, внесення плутанини в розглянуті питання, введення присяжних в оману... чи марного накопичення доказів» (Naack, 2014: 41)). Інакше кажучи, якщо в інших сферах людської діяльності фактичні дані становлять цінність *per se*, часом незалежно від способу їх отримання, то право не ставить за мету отримати відомості про факти, що шукаються, за будь-яку ціну. Правосуддю важлива справедливість, іноді навіть на шкоду пізнавальному процесу та достовірній реконструкції дійсних обставин конкретних суперечок. Отже, істина у правосудній площині є *sui generis*.

Для того щоб краще усвідомити сутність судового доказування, важливо не просто визначити його мету і суб'єктний склад, а й пропустити їх крізь призму принципу змагальності. Річ у тому, що процес трансформації традиційної моделі суду на суспільно-правову потребує серйозного переосмислення ціннісних підстав правосудної діяльності загалом та змісту зазначеного принципу зокрема.

У контексті судових процесів, що мають правозастосовну природу, принцип змагальності означає, що суд повинен виступати як пасивний (неупереджений) і незалежний арбітр (Freer, 2006: 5–6), який не займається збиранням доказів і виносить рішення на основі того доказового матеріалу, який був сформований сторонами. Цей принцип, виступаючи на противагу інквізиційним (розшуковим) засадам судового розгляду, акцентує увагу на самій процесуальній боротьбі, яка – з урахуванням юридичної зацікавленості сторін у результаті справи – сприймається як «найбільш надійний спосіб встановлення істини» (Gorod, 2011: 3). На відміну від інквізиційного правосуддя, основною метою якого є встановлення об'єктивної істини, тобто коли твердження про факти відповідають дійсності, змагальне правосуддя обмежується формальною (юридичною) істиною, яка завжди може корелюватися з реальністю. З огляду на дію принципу об'єктивної істини, суд «повинен вжити всіх заходів до достовірного встановлення всіх обставин справи та правовідносин, від яких залежить винесення законного та обґрунтованого рішення суду». При цьому, вказуючи на недоліки суто змагального процесу, дослідники зазначають, що «якби суд став... помилково визнавати дійсні факти неіснуючими, а факти вигадані дійсними, і застосовувати до них потім правила закону з усією точністю, така комедія правосуддя вказувала б на глибоке псування його і була б страшним лихом для народу». Ситуація така стає можливою завдяки тому, що сторони, повністю контролюючи процес формування доказового матеріалу (Damaska, 1997: 74), отримують можливість розпоряджатися обставинами справи. До слова, у цивільному процесі США взагалі не потрібно доводити факти, яких не заперечують сторони. Більше того, американські суди, здійснюючи правосуддя у цивільних справах, всіляко вітають укладання сторонами угод про фактичні обставини справи (*stipulation*) для спрощення судового розгляду (Eades, 2008: 29). У навчальних курсах

з доказового права як хрестоматійний приклад, що ілюструє сутність принципу змагальності, часто наводиться діалог між баристером і суддею в англійському суді. Помічаючи явні суперечності між свідченнями свідків, засмучений суддя цікавиться в баристера, чи прозвучить у процесі правда. На що отримує спокійну відповідь: «Ні, мій пане, тільки докази» (Huff, 2004: 114).

Однак наскільки коректно поширювати принцип змагальності в зазначеному доказовому аспекті на адміністративний судовий процес? Особливо якщо мати на увазі, що ідея про пасивне (нейтральне) становище суду основана на тому, що саме особи, які сперечаються, найкраще обізнані з обставинами конфлікту, що виник між ними (Шкарупа, 1995: 34). Вважається, що оскільки докази, які підтверджують або спростовують існування спірних юридичних фактів (поодинокі факти), перебувають, як правило, у розпорядженні сторін (в адміністративному процесі доказом, наприклад, можуть виступати будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи; у кримінальному процесі доказом скоєння злочину – матеріали, зібрані за результатами попереднього розслідування тощо), оскільки суд у разі самостійного збирання доказів, по суті, починає підміняти інших учасників процесу та виконувати процесуальні дії, не сумісні з функцією вирішення справи. При цьому, якщо суддя бере активну участь у формуванні доказової бази справи, він «приходить до рішення надто рано і, свідомо чи несвідомо, перестає шукати докази чи аргументи, які суперечать його висновкам» (Sward, 1989: 312). А це створює ризик втрати ним об'єктивності та неупередженості, а також сприяє виникненню ситуацій, коли суд змушений перевіряти власні висновки.

З урахуванням викладеного, під адміністративно-судовим доказом потрібно розуміти врегульовану нормами права сукупність процесуальних дій, що здійснюються судом, особами, які беруть участь у справі, і невизначеним колом зацікавлених (у широкому сенсі слова) суб'єктів, спрямованих на достовірне встановлення обставин минулого, фактів станів та подій, які можуть настати в майбутньому, для вирішення питань, які є предметом доказування в адміністративній справі.

У вітчизняній доктрині процесуального права пропонується вузьке та широке розуміння предмета доказування. У вузькому значенні предмет доказування охоплює «обставини, що становлять підставу вимог та заперечень сторін», тобто факти, що мають виключно матеріально-правове значення. У широкому значенні предмет доказування позначає сукупність усіх фактів та пов'язаних з ними обставин, які потрібно встановити для правильного вирішення справи, зокрема обставини процесуального характеру. Друга позиція видається більш виправданою. Як справедливо зазначають дослідники, «якщо критерієм включення тих чи інших фактів до предмета доказування є їх значущість для вирішення... справи..., то навряд чи варто заперечувати важливість процесуальних фактів» (Умнова, 2007: 9).

В адміністративному судовому процесі часто недоведеність саме обставин процесуального характеру стає перешкодою для розгляду справи по суті. Наприклад, якщо заявник не наведе доказів, то суд винесе ухвалу про відмову у прийнятті скарги до розгляду. Разом з тим, якщо знову спрямована скарга того ж заявника буде доповнена вказівкою на застосування норми іншими судами та підтверджена більш актуальними судовими актами, то відмовна ухвала не стане перешкодою для прийняття звернення до провадження і навіть винесення постанови.

При визначенні змісту предмета адміністративно-судового доказування потрібно враховувати, що судова діяльність може здійснюватися за матеріальними й формальними критеріями. У зв'язку із цим у предметі доказування треба розрізняти змістовні та процедурні факти. При цьому, не підлягають розгляду правові вимоги особи, якщо оспорювані нормативні положення заторкують її фактичне та правове становище. Подібні вимоги спрямовані на уникнення передчасних та спекулятивних суперечок, що мають значення для судового розгляду (ripeness). Крім того, американський суд не має права вирішувати питання по суті, якщо на момент винесення підсумкового судового акта особа, що ініціювала судову перевірку, втратила інтерес до результату справи (mootness) (Sedler, 2014: 68; Galloway, 1990: 911).

Акцент на процесуальній складовій доказів простежується у визначенні відомого англійського правознавця Дж. Тейлора, який під доказами пропонував розуміти «всі правові засоби, відкидаючи просту аргументацію, які доводять чи спростовують факт, істинність якого підлягає судовому дослідженню» (цит. за: (Sedler, 2014: 554)). У цьому розумінні основна функція доказового права полягає у визначенні того, хто і в якому порядку має надавати фактичні дані, щоб вони були придатні для використання суб'єктами процесуальної діяльності, відповідальними за вирішення питань факту (trier of fact) (Уолкер, 1980: 312).

На подібні міркування натрапляємо і у вітчизняній процесуальній науці. Наприклад, якщо проаналізувати юридичну літературу, можна виявити, що наші процесуалісти також акцентували увагу на характеристиках об'єкта юридичного доказування. Зокрема, доказ, – відзначають вчені, – «усе, що переконує наш розум в істинності чи хибності якогось факту» (Матвійчук, 2008: 416). Так само міркують інші дослідники, зазначаючи, що як докази виступають «ті дані, які сторона представляє суду з метою переконати його в істинності факту» (Нечитайло, 2010: 127).

Розкриваючи процесуальний аспект юридичного доказування, вчені зазначають, що «у доказі слід розрізняти два елементи: відомості про існуванні факту та джерело, з якого це зведення виходить» (Бентам, 1876: 44). Існування факту підтверджується, власне, зведенням, яке про нього додається. Останнє можна назвати тому основою доказу, а джерело, з якого воно видобувається, – засобом доказу (Нечитайло, 2010: 127). Отже, щоб відомості про небайдужі праву факти вважалися доказами, вони мають

бути наділені процесуальною формою (письмові докази, експертні висновки, свідчення свідків тощо) (Мельник, 2010: 76).

Таким чином, можна зробити висновок, що факт, який сприймається як подія, не спроможний функціонувати як засіб пізнання. Його не можна зібрати, зберігати і безпосередньо досліджувати. А оперувати можна тільки усвідомленими повідомленнями (інформацією). Як наслідок, можна висунути гіпотезу про те, що докази є образами відбитих фактів об'єктивної дійсності.

Не вдаючись у цю наукову дискусію, лише зазначимо, що уявлення про судові докази як про відомості про пошукові факти, які мають бути представлені до уваги суду за допомогою передбачених законом засобів доказу, набуло широкого поширення в процесуальній літературі та, на думку сучасних дослідників, дозволяє забезпечити єдність змісту та процесуальної форми. Хоча можна було б відразу ж заперечити, вказавши на те, що уявлення про юридичні докази лише як «образи відбитих фактів» призводить, по суті, до заперечення можливості доведення обставин, які можуть бути в майбутньому, бо готових відомостей про майбутні події немає в природі. Прийдешнє ж можна визначити лише на ймовірнісній основі, через зіставлення вже відомих фактів з невідомими, але шуканими (майбутніми) фактами.

Список використаних джерел:

- Langbein J. H. Historical Foundations of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources. *Columbia Law Review*. 1996. Vol. 96, no. 5. P. 1168–1202.
- Бентам И. Трактат о судебных доказательствах: пер. с фр. Киев : Типография М. П. Фрица, 1876.
- Clermont K. M. Standards of Decision in Law: Psychological and Logical Bases for the Standard of Proof, Here and Abroad. Durham, North Carolina : Carolina Academic Press, 2013.
- Kennedy D. A Semiotics of Legal Argument. *Collected Courses of the Academy of European Law*. 1994. Vol. 3, book 2. P. 309–365.
- Chayes A. The Role of the Judge in Public Law Litigation. *Harvard Law Review*. 1976. Vol. 89, no. 7. P. 1281–1316.
- Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посіб. / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
- Перепелюк В. І. Адміністративний процес. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид., змін. і допов. Київ : Центр навч. л-ри, 2004. 368 с.
- Ho N. L. The Legal Concept of Evidence. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2015. Winter. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/evidence-legal/> (viewed on 02.08.2022).
- The Oxford Handbook of Comparative Law / ed. by M. Reimann, R. Zimmermann. Oxford : Oxford Univ. Press, 2006.
- Haack S. Evidence Matters: Science, Proof, and Truth in the Law. New York : Cambridge Univ. Press, 2014.
- Freer R. D. Introduction to Civil Procedure. New York, NY : Aspen Publishers, 2006.
- Gorod B. J. The Adversarial Myth: Appellate Court Extra-Record Factfinding. *Duke Law Journal*. 2011. Vol. 61, no. 1. P. 1–79.
- Damaska M. R. Evidence Law Adrift. New Haven-London : Yale Univ. Press, 1997.
- Eades R. W. Mastering Evidence. Durham, NC : Carolina Academic Press, 2008.
- Huff C. R. Wrongful Convictions: The American Experience. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. 2004. Vol. 46, no. 2. P. 107–120.
- Шкарупа В. К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції) : монографія. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 163 с.
- Sward E. E. Values, Ideology, and the Evolution of the Adversary system. *Indiana Law Journal*. 1989. Vol. 64, no. 2. P. 301–355.
- Умнова О. Дослідження та оцінка доказів в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник України*. 2007. № 47.
- Sedler R. A. Constitutional Law in the United States. 2nd rev. ed. Den Haag: Kluwer Law International, 2014. P. 68–77.
- Galloway R. W. Basic Justiciability Analysis. *Santa Clara Law Review*. 1990. Vol. 30. P. 911–934.
- Уолкер Р. Английская судебная система: пер. с англ. Москва : Юрид. лит., 1980. 631 с.
- Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: у 2 т. / [за заг. ред. В. К. Матвійчука; В. К. Матвійчук, І. О. Хар]. Вид. 2, змін. та допов. Київ : Алерта; КНТ, 2008. 787 с.
- Нечитайло О. М. Забезпечення доказів в адміністративному судочинстві України. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 127–130.
- Мельник М. Засоби, джерела доказування в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості. *Віче*. 2010. URL: <http://www.viche.info/journal/2157> (дата звернення: 03.08.2022).

References:

- Langbein, J. H. (1996). Historical Foundations of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources. *Columbia Law Review*, 96, 5. [in English]
- Bentham, I. (1876). *Traktat o sudobnyh dokazatel'stvah*: per. s fr. Kiev : Tipografija M. P. Frica. [in Russian]
- Clermont, K. M. (2013). Standards of Decision in Law: Psychological and Logical Bases for the Standard of Proof, Here and Abroad. Durham, North Carolina : Carolina Academic Press. [in English]
- Kennedy, D. (1994). A Semiotics of Legal Argument. *Collected Courses of the Academy of European Law*, 3, 2. [in English]
- Chayes, A. (1976). The Role of the Judge in Public Law Litigation. *Harvard Law Review*, 89, 7. [in English]

6. Blahuta, R. I., Hutsuliak, Yu. V., Dufeniuk, O. M. ta in. (2018). Dokazy ta dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Evidence and proof in criminal proceedings] : navch. posib. Lviv : LvDUVS. [in Ukrainian]
7. Perepeliuk, V. I. (2004). Administratyvnyi protses. Zahalna chastyna : navch. posib. 2-he vyd., zmin. i dopov. Kyiv : Tsentr navch. l-ry. [in Ukrainian]
8. Ho, H. L. (2015). The Legal Concept of Evidence. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, winter. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/evidence-legal/> [in English]
9. Reimann, M., Zimmermann, R. (red.) (2006). *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford Univ. Press, 2006. [in English]
10. Haack, S. (2014). *Evidence Matters: Science, Proof, and Truth in the Law*. New York : Cambridge Univ. Press. [in English]
11. Freer, R. D. (2006). *Introduction to Civil Procedure*. New York, NY : Aspen Publishers. [in English]
12. Gorod, B. J. (2011). The Adversarial Myth: Appellate Court Extra-Record Factfinding. *Duke Law Journal*, 61, 1. [in English]
13. Damaska, M. R. (1997). *Evidence Law Adrift*. New Haven-London : Yale Univ. Press. [in English]
14. Eades, R. W. (2008). *Mastering Evidence*. Durham, NC : Carolina Academic Press. [in English]
15. Huff, C. R. (2004). Wrongful Convictions: The American Experience. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 46, 2. [in English]
16. Shkarupa, V. K. (1995). Dokazuvannia ta dokazy v administratyvno-prymusovii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav (militsii) : monohrafiia. Kyiv : Ukr. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian]
17. Sward, E. E. (1989). Values, Ideology, and the Evolution of the Adversary system. *Indiana Law Journal*, 64, 2. [in English]
18. Umnova, O. (2007). Doslidzhennia ta otsinka dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 47. [in Ukrainian]
19. Sedler, R. A. (2014). *Constitutional Law in the United States*. 2nd rev. ed. Den Haag : Kluwer Law International. [in English]
20. Galloway, R. W. (1990). Basic Justiciability Analysis. *Santa Clara Law Review*, 30. [in English]
21. Uolker, R. (1980). Anglijskaja sudebnaja sistema: per. s angl. Moskva : Jurid. lit. [in Russian]
22. Matviichuk, V. K. (red.) (2008). Naukovo-praktychnyi komentar do Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: u 2 t. / V. K. Matviichuk, I. O. Khar. Vyd. 2, zmin. ta dopov. Kyiv : Alerta; KNT. [in Ukrainian]
23. Nechytailo, O. M. (2010). Zabezpechennia dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. *Pravo i Bezpeka*, 3. [in Ukrainian]
24. Melnyk, M. (2010). Zasoby, dzherela dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy: poniattia ta osoblyvosti. *Viche*. URL: <http://www.viche.info/journal/2157> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.49>

NARZĘDZIA ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ AKADEMICKIEJ DOBROCZYNNOSCI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO NA UKRAINIE

Valentin Galunko

doktorant Instytutu Naukowo-Badawczego

Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-8133-6766

valentinvalentin0987@gmail.com

Anotacja. Artykuł ujawnia charakter prawny i treść narzędzi administracji publicznej integralności akademickiej szkolnictwa wyższego na Ukrainie. Udowodniono, że głównym podmiotem administracji publicznej, który będzie stosował narzędzia administracji publicznej w analizowanym obszarze, jest Narodowa Agencja Jakości Szkolnictwa Wyższego, wiodące Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy, administracja i nauka. Ważne są rady instytucji naukowych i oświaty, a także podmioty społeczeństwa obywatelskiego. Najczęściej będą stosować następujące narzędzia administracji publicznej: wydawanie aktów normatywnych i indywidualnych, aktów działania, środków perswazji i przymusu administracyjnego oraz zarządzania elektronicznego.

Stwierdzono, że jednym z głównych narzędzi zapewniania przez administrację publiczną integralności akademickiej szkolnictwa wyższego są działania perswazyjne oferowane środowisku naukowemu przez Komisję Etyki Narodowej Agencji Zapewniania Jakości w Szkolnictwie Wyższym, a mianowicie: wykluczenie przypadków publikowania prac autorów bez ich pisemnej zgody; zapewnienie jednoznacznego określenia autorstwa w pracach zbiorowych; unikanie odniesień do źródeł o niewystarczającej jakości akademickiej; nadmierne używanie tłumaczenia dosłownego. Stwierdzono, że podmioty administracji publicznej powinny pamiętać, że są metodą, a nie celem przy korzystaniu z narzędzi administracji publicznej. Według Komisji Etyki Narodowej Agencji Zapewniania Jakości w Szkolnictwie Wyższym celem walki z plagiatami jest podnoszenie jakości badań naukowych i kultury pisania tekstów akademickich, promowanie interakcji i współpracy w oparciu o rzetelność akademicką, życzliwość i profesjonalizm.

Ogólnie podsumowuje się, że narzędzia administracji publicznej uczciwości akademickiej szkolnictwa wyższego na Ukrainie są metodami specjalnej i ogólnej działalności administracyjnej administracji publicznej (Narodowa Agencja Jakości Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy, administracja i rad akademickich instytucji naukowych i oświaty, podmiotów społeczeństwa obywatelskiego), wykorzystywane w celu przeciwdziałania plagiatowi to podnoszenie jakości badań naukowych i kultury pisania tekstów naukowych, promowanie interakcji i współpracy w oparciu o uczciwość naukową, życzliwość i profesjonalizm.

Słowa kluczowe: uczciwość akademicka, szkolnictwo wyższe, narzędzie, plagiat, programy, administracja publiczna.

TOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF ACADEMIC INTEGRITY OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Valentyn Halunko

Postgraduate Student of the Research Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8133-6766

valentinvalentin0987@gmail.com

Abstract. The article reveals the legal nature and content of the tools of public administration of academic integrity of higher education in Ukraine. It has been proven that the main subject of public administration, which will apply the tools of public administration in the analyzed area, is the National Agency for the Quality of Higher Education, the leading Ministry of Education and Science of Ukraine, the administration and academic councils of scientific institutions and education, as well as subjects of civil society are important. Most often, they will apply the following tools of public administration: issuing normative and individual acts, acts of action, measures of persuasion and administrative coercion, and electronic governance.

It was found that one of the main tools of public administration to ensure the academic integrity of higher education is the persuasive measures offered to the scientific community by the Ethics Committee of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education, namely: exclusion of cases of publication of authors' works without their written consent; ensuring unambiguous specification of authorship in collective works; avoiding references to sources of insufficient academic quality; excessive use of literal translation. It was concluded that subjects of public administration when applying public administration tools should remember that they are a method and not a goal. According to the Ethics Committee of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education, the goal of combating plagiarism is to improve the quality of scientific research and the culture of writing academic texts, to promote interaction and cooperation on the basis of academic integrity, benevolence and professionalism.

In general, it is summarized that the tools of public administration of academic integrity of higher education in Ukraine are methods of special and general administrative activity of public administration (National Agency for the Quality of Higher Education, Ministry of Education and Science of Ukraine, administration and academic councils of scientific institutions and education, subjects civil society), used for the purpose of preventing plagiarism is to improve the quality of scientific research and the culture of writing academic texts, to promote interaction and cooperation on the basis of academic integrity, benevolence and professionalism.

Key words: academic integrity, Higher Education, plagiarism, programs, public administration, tool.

ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Валентин Галунько

аспірант Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8133-6766

valentinvalentin0987@gmail.com

Анотація. В статті розкрито юридичну природу та зміст інструментів публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні. Доведено що, головним суб'єктом публічної адміністрації, які застосують інструменти публічного адміністрування в аналізованій сфері є Національне агентство з якості вищої освіти, провідним Міністерство освіти і науки України, вагомими адміністрація та вчені ради наукових закладів та освіти, а також суб'єкти громадянського суспільства. Найбільш часто вони застосують наступні інструменти публічного адміністрування: виданням нормативних та індивідуальних актів, акти дії, заходи переконання та адміністративного примусу та електронне врядування.

З'ясовано, що одним із головних інструментів публічного адміністрування щодо забезпечення академічної доброчесності вищої освіти є заходи переконання, які пропонує науковій спільноті Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, а саме: виключення випадків публікацій творів авторів без їх письмової згоди; забезпечення однозначної специфікації авторського складу у колективних працях; уникання посилання на джерела недостатньої академічної якості; надмірного вживання дослівного перекладу. Зроблено висновок, що суб'єкти публічної адміністрації при застосуванні інструментів публічного адміністрування мають пам'ятати, що вони є способом, а не метою. На думку Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти метою боротьби з плагіатом є підвищення якості наукових досліджень й культури написання академічних текстів, сприяння взаємодії та співпраці на засадах академічної доброчесності, доброзичливості й професіоналізму.

В цілому узагальнено що, інструменти публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні – це способи спеціально і загальної адміністративної діяльності публічної адміністрації (Національне агентство з якості вищої освіти, Міністерство освіти і науки України, адміністрація та вчені ради наукових закладів та освіти, суб'єкти громадянського суспільства), що використовуються з метою не допущення плагіату є підвищення якості наукових досліджень й культури написання академічних текстів, сприяння взаємодії та співпраці на засадах академічної доброчесності, доброзичливості й професіоналізму.

Ключові слова: академічна доброчесність, вища освіта, інструмент, плагіат, програми, публічне адміністрування.

Актуальність дослідження. Одним, із факторів захисту інтелектуальної власності є чинники забезпечення академічної доброчесності, які опосередковано впливають на ефективність забезпечення Українських сил безпеки і оборони високотехнологічним озброєнням, а суспільство, бізнес та публічне адміністрування належними засобами для відновлення та розвитку знищеною війною вітчизняного простору.

В системі захисту інтелектуальної власності низовий рівень забезпечується публічним інструментарієм. Саме завдяки йому високі засади демократичної правової держави втілюються безпосередньо у правозастосування. Без ефективних інструментів публічного адміністрування будь-яка сфера суспільних відносин перетворюються на утопію.

Як вже доводилося вище не є виключенням із цього правила й публічне забезпечення адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні, яке потребує узагальнення та удосконалення специфічних інструментів публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень. В дослідження лягли роботи наступних науковців, теорії держави та права та інших галузей права: В. Єрмоленко, О. Зайчук, С. Захаріна, Н. Оніщенко, О. Скакун, Д. Сопова, М. Фіцули, С. Фіялка. З адміністративного права, а саме: Б. Авер'янова, О. Бандурки, О. Безпалової, Ю. Битяка, В. Гаращука, Ю. Гаруста, І. Голосніченка, В. Галунька, С. Гусарова, С. Ківалова, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, Р. Мельника, Д. Хорошковської, Г. Христова, тощо. Проте, названі вище вчені до аналізованій нами проблематики безпосередньо не зверталися, а досліджували інші більш загальні, спеціальні чи суміжні виклики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії держави права, теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити інструменти публічного адміністрування академічної доброчесності.

Виклад основних положень. Для пізнання інструментів публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти здійснено Лінгвістичний аналіз проблеми. Згідно із словником української мови «інструмент» – це знаряддя для праці [8]. Розуміння в публічному адмініструванні «інструмент» це – установлення норм адміністративного права, які визначають адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права. Як приклад практично можна говорити, що як для столяра рубанок (теслярський інструмент), так для суб'єкта публічної адміністрації адміністративний акт (інструмент публічного адміністрування) є професійними знаряддями праці [7].

Для загального визначення розберемося з поняттями інструментів публічного адміністрування. Вчені – адміністративісти доводять, що інструменти публічного адміністрування – це комплекс заходів, які використовують суб'єкти публічного адміністрування з метою забезпечення (охорони) прав, свобод і законних інтересів приватних осіб публічного інтересу держави й суспільства загалом. Інструменти публічного

адміністрування характеризуються такими ознаками: є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності публічної адміністрації; віддзеркалюють правову динаміку (адміністративну діяльність) публічного адміністрування; залежать від змісту компетенцій суб'єктів публічної адміністрації; зумовлені реалізацією адміністративних обов'язків суб'єктів публічної адміністрації та здійснюються виключно через реалізацію їх адміністративних прав; їх вибір зумовлюється специфікою поставленої мети щодо певного об'єкта публічного впливу, що встановлює найкращий ефективний варіант діяльності. В юридичній літературі існують два основних підходи до розкриття видів інструментів публічного адміністрування: вузький і широкий. Вчені, які сповідують перший підхід до складу інструментів публічної адміністрації відносять: видання нормативно-правових актів, видання індивідуальних актів, укладення адміністративних договорів, використання актів-планів та актів-дій. Вчені що сподіюють широкий підхід розширюють зазначений перелік більш широкими способами адміністративної діяльності [6, с. 209]. Ми є прихильниками другого широкого підходу. Здійснимо їх аналіз на прикладах публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні.

Видання підзаконних нормативно-правових актів публічною адміністрацією характеризуються такими ознаками: видаються в установленому законом порядку органами публічної адміністрації та їх посадовими особами; утверджують адміністративно-правові норми-загальнообов'язкові правила поведінки); є неперсоніфікованими, тобто обов'язковими до невизначеного кола осіб і розраховані на багаторазове застосування [6, с. 209]. Наприклад, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти 21 червня 2022 р. своїм протоколом 10 (15), затвердило «Порядок розгляду скарг/повідомлень щодо фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації», яке підзаконним нормативно правовим актом, яке деталізує, уточнює закони України, в першу чергу Закону України «Про Вищу освіту». Згідно з цим Порядком затверджена процедура розгляду Комітетом з питань етики скарг/повідомлень щодо наявності у дисертаціях на здобуття ступеня доктора філософії (наукового ступеня доктора наук, кандидата наук) та/або наукових публікаціях, у яких висвітлені наукові результати дисертації, фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, порядок звернення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до Міністерства освіти і науки України про необхідність позбавлення особи наукового ступеня доктора (кандидата) наук у випадку виявлення в дисертації, наукових публікаціях, зарахованих за її темою, академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та процедуру скасування Національним агентством рішення разової ради про присудження ступеня доктора філософії у зв'язку з виявленням у дисертації та/або наукових публікаціях, у яких висвітлені наукові результати дисертації, фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації [5].

Індивідуальні акти є найбільш широко вживаними інструментами публічного адміністрування відновленням порушених прав інтелектуальної власності та публічного інтересу суспільства сфері забезпечення академічної доброчесності вищої освіти в Україні. Наприклад, Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за скаргами на порушення академічної доброчесності у наукових роботах Особа 1, на своєму засіданні 7 травня 2020 р., на основі ґрунтовного аналізу матеріалів та доказів наданих сторонами у відкритому провадженні прийняв рішення про відсутність в роботах Особа 1 академічного плагіату [4]. Яке за своєю юридичною природою є класичним індивідуальним актом на основі якого – Особа 1 відстояла свою наукову та ділову репутацію. А адміністративна справа з цього приводу виконала свою публічну роль щодо цієї конкретної та інших заціплених осіб і була закрита.

Також, певне використання сфері забезпечення академічної доброчесності вищої освіти відіграє такі інструменти публічного адміністрування як, акти-дій (фактичні дії). Які на відміну від індивідуальних актів є призводять до виникнення змину чи припинення адміністративно-правих відносин, разом з тим впливають на процедури їх прийняття, чи іншим чином забезпечують права свободи приватних осіб та чи публічно інтерес суспільства. Наприклад, один із членів Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти взяв самовідвід від участі у розгляді адміністративної справи фігурантом якої він був [2].

Зазначені вище інструменти публічного адміністрування із вузького його розуміння доповнюється аналізовані нами сфери іншими способами відновленням порушених прав інтелектуальної власності та публічного інтересу суспільства сфері забезпечення академічної доброчесності вищої освіти із широкого їх розуміння.

Так, методи адміністративного примусу є дієвим засобом і в аналізованій нами сфері. Згідно із теорією адміністративного права метод примусу є обов'язковою та необхідною ознакою будь-якої організованої спільноти людей, в тому числі держави. Публічна адміністрація і примус настільки взаємопов'язані, що в загальнотеоретичній літературі ці поняття розглядаються неодмінно разом. Будь-яке визначення норми права як основного регулятивного та правоохоронного засобу впливу на поведінку людей містить вказівку на те, що її виконання забезпечується державним примусом. Серед видів державного примусу адміністративний примус виділяється високою мобільністю і здатністю адаптуватися до сучасних умов життєдіяльності суспільства. В нормах адміністративного права закріплено широке коло заходів примусового впливу. Розглядуваний вид примусу охороняє не тільки адміністративно-правові норми, а й норми цивільного, трудового, земельного та інших галузей права, реалізацію яких покликана забезпечити публічна адміністрація [11].

Згідно із Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII визначено, що заклади освіти мають право визначати види академічної відповідальності (у тому числі додаткові та/або деталізовані) учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності своїми внутрішніми положеннями,

що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти в частині їхньої відповідальності (п. 7 ст. 42). Крім того, уповноважені колегіальні органи управління закладу освіти, з урахуванням вимог Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», мають право визначати порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності (п. 8 ст. 42) [4]. Наприклад, за порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники Національного університету біоресурсів і природокористування України можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності: відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання; відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади. За порушення академічної доброчесності здобувачі вищої освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності: повторне проходження оцінювання (контрольна робота, екзамен, залік тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми (рішення вченої ради факультету); відрахування з Університету; позбавлення академічної стипендії; позбавлення наданих Університетом пільг з оплати навчання [17].

Також у своїй діяльності спеціалізовані суб'єкти публічного адміністрування використовують й методи переконання. Зокрема, Рішення Комітету з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 24 липня 2019 р., було рекомендовано: 1) закладам вищої освіти, редакціям журналів, іншим видавцям уникати практики публікації статей, тез конференцій та будь-яких інших матеріалів без згоди авторів. Доцільним є запровадження практики письмової згоди або спеціальної угоди у випадку наукових публікацій; 2) кожному із співавторів при публікації спільних результатів слід чітко визначати авторський внесок у статтю, монографію, будь-яку іншу публікацію. Також необхідно відмовитися від практики включення науковців як співавторів у публікації, в написанні яких вони реально не брали участь; 3) важливо уникати не лише випадків плагіату як текстового запозичення, запозичення наукових ідей або привласнення чужих результатів, але й практики недостатньої академічної якості (poor academic quality): невірної оформлення посилань, відсутності лапок для прямих цитат, надмірного вживання дослівного перекладу або цитат навіть у разі їх вірного оформлення, тощо; 4) важливо ретельно оформлювати усі посилання, цитати, переклади тощо відповідно до чинних вимог; 5) доцільним є використання на практиці актуальних методичних рекомендацій щодо забезпечення академічної доброчесності, наприклад: – SAIUP (2019) Рекомендації для університетів та розширений глосарій термінів та понять із академічної доброчесності.

В цілому, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти закликає академічну спільноту та всіх стейкхолдерів використовувати боротьбу з плагіатом виключно з метою підвищення якості наукових досліджень й культури написання академічних текстів, сприяння взаємодії та співпраці на засадах академічної доброчесності, доброзичливості й професіоналізму, а також уникати практики використання «антиплагіатних скандалів» з метою нанесення шкоди інституційній та особистій репутації, дискредитації організацій та фізичних осіб, несумлінної конкуренції чи особистої вигоди [3].

Серцевиною електронного врядування, як інструменту публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти є вибір, юридична легалізація та формування методології застосування відповідного програмного забезпечення. На сьогоднішній день перевірка робіт на академічну доброчесність користуються програмами, онлайн-інструменти, веб-додатки. Наведемо приклади: Plagiarisma програма перевірки тексту на запозичення. Дуже важливою перевагою є те, що ресурс підтримує понад 190 мов. Платформа дозволяє перевіряти тексти та виявляти збіги в Google. Вона є безкоштовною, має онлайн-версію або ж може бути завантажена та встановлена на комп'ютер. StrikePlagiarism антиплагіатна система, яка автоматично перевіряє оригінальність тексту. У системи простий і зручний для користування інтерфейс. Документи можна завантажувати в систему в багатьох популярних форматах (DOC, ODT, TXT, PDF), відсутні обмеження на обсяг документу. Текст порівнюється з ресурсами інтернету та базою даних системи Unplag/Unichek, як онлайн-інструмент для швидкої перевірки академічних робіт та будь-яких інших текстів на плагіат, створений молодіжною українською командою. Сервіс виконує швидку перевірку по інтернет, а також по базах наукових робіт університетів чи репозитаріїв. Працює з форматами DOC, DOCX, PDF, ODT, RTF, HTML, з необмеженою кількістю користувачів одночасно. Здійснюючи пошук на плагіат протягом декількох секунд, Unplag забезпечує найбільш точні результати в режимі реального часу; edu-birde <https://edubirdie.com/perevirka-na-plagiat> – безкоштовна онлайн-платформа для перевірки текстів на плагіат. Для перевірки тексту потрібно його скопіювати та вставити у відповідне вікно, натиснути кнопку «перевірити» та зачекати на звіт. Можна також завантажити повністю весь документ [10].

При цьому, нами рекомендується науковим установам та закладам для того щоб використовувати аналізовані чи інші програми спочатку треба розробити та адаптувати методологію (технологію, процедури) їх застосування та затвердити її рішенням вченої ради.

Висновки. Усе вище викладене дає можливість сформулювати наступні узагальнення щодо інструментів публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні:

– головним суб'єктом публічної адміністрації, які застосують інструменти публічного адміністрування в аналізованій сфері є Національне агентство з якості вищої освіти, провідним Міністерство освіти і науки України, вагомими адміністрація та вчені ради наукових закладів та освіти, а також суб'єкти громадянського суспільства;

– найбільш часто вони застосують наступні інструменти публічного адміністрування: виданням нормативних та індивідуальних актів, акти дії, заходи переконання та адміністративного примусу та електронне врядування;

– доведено, що одним із головних інструментів публічного адміністрування щодо забезпечення академічної доброчесності вищої освіти є заходи переконання, які пропонує науковій спільноті Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, а саме: виключення випадків публікацій творів авторів без їх письмової згоди; забезпечення однозначної специфікації авторського складу у колективних працях; уникання посилання на джерела недостатньої академічної якості; надмірного вживання дослівного перекладу;

– зроблено висновок, що суб'єкти публічної адміністрації при застосуванні інструментів публічного адміністрування мають пам'ятати, що вони є способом, а не метою. На слушну думку Комітет з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти метою боротьби з плагіатом є підвищення якості наукових досліджень й культури написання академічних текстів, сприяння взаємодії та співпраці на засадах академічної доброчесності, доброзичливості й професіоналізму.

Отже, інструменти публічного адміністрування академічної доброчесності вищої освіти в Україні – це способи спеціально і загальної адміністративної діяльності публічної адміністрації (Національне агентство з якості вищої освіти, Міністерство освіти і науки України, адміністрація та вчені ради наукових закладів та освіти, суб'єкти громадянського суспільства), що використовуються з метою не допущення плагіату є підвищення якості наукових досліджень й культури написання академічних текстів, сприяння взаємодії та співпраці на засадах академічної доброчесності, доброзичливості й професіоналізму.

Список використаних джерел:

1. Антиплагіатні програми та їхнє застосування. URL: https://ifnmu.edu.ua/images/diyalnist_universitetu/naukova_robota/komisiya_plagiatu/lekciya4.pdf
2. Національне Агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/>
3. Рішення. Комітету з питань етики стосовно звинувачень у плагіаті членів Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <http://surl.li/cumml>
4. Рішення Комітету з питань етики Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за скаргами на порушення академічної доброчесності у наукових роботах Гриценка І. С. від 29.05.2020 р. URL: <http://surl.li/cumnk>
5. Затверджено на засіданні Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти «21» червня 2022 р. (протокол № 10 (15) Порядок розгляду скарг/повідомлень щодо фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. URL: <http://surl.li/cumjq>
6. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
7. Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О. Адміністративне право України. Повний курс. Навчальний посібник. ОЛДІ-ПЛЮС. Херсон. 2018. 446 с.
8. Інструмент. Словник української мови: в 11 томах, том 4, 1973. С. 34. URL: <http://sum.in.ua/s/instrument>
9. Антиплагіат тексту. ApolloGuru. URL: <https://apollo.guru/services/antypLAGIAT/>
10. Інструменти перевірки текстів на плагіат. Академічна доброчесність. Наукова бібліотека ЗДМУ. URL: https://lib.zsmu.edu.ua/p_82.html
11. Тема 8. Методи публічного адміністрування. Навчальні теми. Національна академія внутрішніх справ. Кафедра адміністративного права і процесу. Мультимедійний навчальний посібник. Адміністративне право. Загальна частина. Національна академія внутрішніх справ, 2017. Офіційний веб-портал. URL: <http://surl.li/cumjo>
12. Положення про організацію та методику проведення поточного, підсумкового контролю та атестації студентів. URL: <http://surl.li/cumjk>
13. Державна атестація диплом. URL: <http://surl.li/cumjm>
14. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради, 2017, № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19#n613>
15. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. Відомості Верховної Ради, 2014, № 37–38, ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
16. Адміністративне право України. Академічний курс. Підручник. У двох томах. Том 1. Загальна частина. Ред. колегія В. Б. Авер'янов (голова). Видавництво «Юридична думка». Київ : 2004. 584 с.
17. Положення про академічну доброчесність у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. Затверджено Вченою радою НУБіП України «28» лютого 2018 р. Протокол № 7. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u213/polozhennya_akademichna_dobrocheshnist_03.03.2018.pdf

References:

1. AntypLAGIATni prohramy ta yikhnie zastosuvannia. URL: https://ifnmu.edu.ua/images/diyalnist_universitetu/naukova_robota/komisiya_plagiatu/lekciya4.pdf
2. Natsionalne Ahenstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. URL: <https://naqa.gov.ua/>
3. Rishennia. Komitetu z pytan etyky stosovno zvyuvachen u plahiaty chleniv Natsionalnoho ahenstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. URL: <http://surl.li/cumml>

4. Rishennia Komitetu z pytan etyky Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za skarhamy na porushennia akademichnoi dobrochesnosti u naukovykh robotakh Hrytsenka I. S. vid 29.05.2020 r. URL: <http://surl.li/cumnk>
5. Zatverdzheno na zasidanni Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity «21» chervnia 2022 r. (protokol № 10 (15) Poriadok rozghliadu skarh/povidomlen shchodo faktiv akademichnoho plahiatu, fabrykatsii, falsyfikatsii. URL: <http://surl.li/cumjq>
6. Administratyvne pravo Ukraïny. Povnyï kurs: pidruchnyk / za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Vydannia tretie. Kyiv : Akademiia administratyvno-pravovykh nauk, 2020. 466 s.
7. Halunko V., Dikhtiievskiy P., Kuzmenko O. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs. Navchalnyi posibnyk. OLDI-PLUS. Kherson. 2018. 446 c.
8. Instrument. Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 tomakh, tom 4, 1973. S. 34. URL: <http://sum.in.ua/s/instrument>
9. Antyplahiat tekstu. ApollonGuru. URL: <https://apollon.guru/services/antypLAGIAT/>
10. Instrumenty perevirky tekstiv na plahiat. Akademichna dobrochesnist. Naukova biblioteka ZDMU. URL: https://lib.zsmu.edu.ua/p_82.html
11. Tema 8. Metody publichnoho administruvannia. Navchalni temy. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kafedra administratyvnoho prava i protsesu. Multymediïnyi navchalnyi posibnyk. Administratyvne pravo. Zahalna chastyna. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2017. Ofitsiïnyi veb-portal. URL: <http://surl.li/cumjo>
12. Polozhennia pro orhanizatsiiu ta metodyku provedennia potochnoho, pidsumkovoho kontroliu ta atestatsii studentiv. URL: <http://surl.li/cumjk>
13. Derzhavna atestatsiia dyplom. URL: <http://surl.li/cumjm>
14. Pro osvitu. Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2017, № 38–39, st. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19№%n613>
15. Pro vyshchu osvitu. Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2014, № 37–38, st. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18№%Text>
16. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs. Pidruchnyk. U dvokh tomakh. Tom 1. Zahalna chastyna. Red. Kolehiia V. B. Averianov (holova). Vydavnytstvo “Iurydychna dumka”. Kyiv. 2004. 584 s.
17. Polozhennia pro akademichnu dobrochesnist u Natsionalnomu universyteti bioesursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Zatverdzheno Vchenoiu radoiu NUBiP Ukrainy “28” liutoho 2018 r. Protokol № 7. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u213/polozhennya_akademichna_dobrochesnist_03.03.2018.pdf

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.50>

RETROSPEKTYWNA ANALIZA POWSTANIA INSTYTUCJI IMPEACHMENTU W SYSTEMIE ODPOWIEDZIALNOŚCI KONSTITUCYJNO-PRAWNEJ

Elina Gansetska

aspirantka Katedry Prawa Konstytucyjnego

*Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego
imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-3515-8655

elinagansetska@gmail.com

Adnotacja. Artykuł naukowy poświęcono teoretyczno-prawnemu badaniu natury prawnej instytucji impeachmentu, jego istoty z uwzględnieniem doświadczeń krajów anglosaskiej rodziny prawnej. Rozważane są osobliwości rozważanych modeli impeachmentu głowy państwa i jego koncepcji w tradycji angielskiej a amerykańskiej oddzielnie.

Ustala się, że historyczne przesłanki powstania i dalszego rozwoju instytucji impeachmentu wiążą się z prostszym pojęciem zdrady stanu przez urzędników średniowiecza. Zwraca się również uwagę na przejawy transformacji pojęcia impeachmentu od bardziej brutalnych metod wywierania wpływu (w tym zabójstwa) do bardziej lojalnych i skoncentrowanych w ramach stosowania środków odpowiedzialności konstytucyjnej wobec rządzących.

Podczas badania najskuteczniejszym okazało się zastosowanie metody porównawczo-prawnej do stworzenia całościowego obrazu prawnego charakteru instytucji impeachmentu i ujawnienia jej pewnych wzorców i tendencji do kształtowania się w tradycji różnych krajów i form rządu. Dzięki opisowi głównych wniosków uzyskanych podczas badania ujawniono głęboką istotę impeachmentu, która przejawia się przede wszystkim w środkach prewencyjnych wobec najwyższych urzędników w państwie.

Słowa kluczowe: impeachment, instytucja impeachmentu, zdrada, przestępstwo, głowa państwa, odpowiedzialność konstytucyjna, podmiot władzy.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF IMPEACHMENT IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY

Elina Gansetska

Postgraduate Student at the Department of Constitutional Law,

Educational and Scientific Institute of Law,

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3515-8655

elinagansetska@gmail.com

Abstract. The scientific article is devoted to the theoretical study of the legal nature of the institution of impeachment, its essence, taking into account the experience of the countries of the Anglo-Saxon law. The features of the considered models of impeachment of the head of state and its concept in the English and American tradition are considered separately.

It is established that the historical prerequisites for the emergence and further development of the institution of impeachment are related to the concept of treason by officials of the Middle Ages. Attention is also paid to the manifestations of the transformation of the concept of impeachment from more brutal methods of influence (including murder) to more loyal and focused within the framework of applying measures of constitutional and legal responsibility to officials.

During the research, the application of the comparative legal method proved to be the most effective in order to create a complete picture of the legal nature of the institution of impeachment and reveal its certain regularities and trends in the tradition of different countries and forms of state government. Thanks to the main conclusions obtained during the research, the deep essence of impeachment was revealed, which is primarily manifested in measures of a preventive nature against high-ranking officials in the state.

Key words: impeachment, institution of impeachment, treason, crime, head of state, constitutional responsibility, subject of power.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ІМПІЧМЕНТУ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Еліна Гансецька

аспірантка кафедри конституційного права

Навчально-наукового інституту права Київського національного університету

імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3515-8655

elinagansetska@gmail.com

Анотація. Наукова стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню правової природи інституту імпичменту, його сутності із врахуванням досвіду країн англосаксонської правової сім'ї. Розглядаються особливості розгляду-вання моделей імпичменту глави держави та його концепції в англійській та американській традиції окремо.

Встановлюється, що історичні передумови виникнення та подальшого розвитку інституту імпичменту пов'язані із більш простим поняттям державної зради чиновниками середньовіччя. Також приділяється увага проявам трансформації поняття імпичменту від більш жорстоких методів впливу (в тому числі вбивства) до більш лояльних та зосереджених у рамках застосування заходів конституційно-правової відповідальності до можновладців.

Під час здійснення дослідження найбільш результативним виявилось застосування порівняльно-правового методу задля створення цілісної картини правової природи інституту імпичменту та розкриття його певних закономірностей і тенденцій становлення в традиції різних країн та форм державного правління. Завдяки опису основних висновків, отриманих у ході дослідження, було виявлено глибинну суть імпичменту, яка насамперед проявляється у заходах превентивного характеру на вищих посадових осіб у державі.

Ключові слова: імпичмент, інститут імпичменту, зрада, злочин, глава держави, конституційна відповідальність, суб'єкт владних повноважень.

Вступ. Починаючи детальний розгляд історичних передумов появи імпичменту, слід зазначити, що його виникнення і активний розвиток у минулому був зосереджений у країнах, які належать до англосаксонської правової сім'ї, зокрема Великобританії та Сполучених Штатах Америки. Ретроспектива становлення та причини утвердження такого інституту в даних країнах різняться, маючи при цьому свої характерні особливості та практику застосування.

Так, поняття імпичменту у Англії бере свій початок з періоду пізнього середньовіччя, коли відбувалася централізація держав під королівською владою. Утвердження основних засад процедури імпичменту відбулося на теренах англійської традиції і пройшло шлях трансформацій під впливом змінюваних тенденцій правлячих династій.

Розвиваючись відносно паралельно, але із урахуванням англійського досвіду, американська традиція імпичменту зосереджується не у самому застосуванні кримінально-правових санкцій та відповідному покаранні винної посадової особи, а в першу чергу з метою захисту суспільного інтересу. Цим зайвий раз підкреслюється особливість поняття імпичменту, адже він є не тільки політичним інструментом усунення з посади, але й захистом інтересів усього суспільства, а тому має набувати розголосу та певного ступеню публічності.

В цьому напрямку імпичмент може розглядатися не тільки як форма правового впливу на очільника держави, а й як психологічного. На практиці сьогодення, нерідко даний інститут є проявом саме політичної волі, яка приходить на вимогу парламенту щодо ухвалення відповідних рішень президентом.

Відтак, **метою** статті є вивчення ретроспективи виникнення та становлення інституту імпичменту у світі, а також дослідження особливостей його правової природи із використанням порівняльно-правового методу.

Основна частина. Поява імпичменту як явища має тісний зв'язок із його етимологічними особливостями. Назва терміну походить від ряду діалектів, на якому говорили у середньовічній Англії, Шотландії та Ірландії, відомому як середньоанглійська мова та пов'язують із нормандськими завоюваннями у XI–XV століттях. Так, слово “emprachment” з середньоанглійської – це перешкода, акт виклику сумнівів або дискредитації, тоді як зі старофранцузької “emprachment” – це осуд, обвинувачення (Теліпко, 2009: 312).

Хоча окремі дослідники також стверджують, що імпичмент як правове явище виник ще в Античній Греції у вигляді так званої ісангелія (eisangelia), особливого виду процесу, в ході якого поза чергою розглядалися справи про злочини проти держави, антидемократичні змови, з приводу яких вносилися «надзвичайні заяви». Суд був відкритим і привселюдним, тоді як Ареопаг мав право відсторонити від посади будь-якого державного чиновника, чий дії завдавали шкоди державі. Під час процесу могли бути присутні не лише афіняни, але й приїжджі з інших держав. Рішення приймалося таємним голосуванням, простою більшістю голосів. Воно було остаточним і не підлягало оскарженню (Балух, 2007: 204).

Дійсно, такий процес досить віддалено нагадує імпичмент і повністю заперечувати те, що така процедура створила певне підґрунтя для появи в майбутньому імпичменту, не вбачається доцільним.

Викладений підхід пояснюється тим, що саме поняття імпичменту в загальному розумінні знаходить свої витоки з поняття зради, маючи велике значення в історії середньовічної Англії не тільки через свою екстраординарну природу, але й з причин своїх можливих наслідків. З часів Генріха III зрада каралася найжорсткішим чином. Так, Акт про зраду 1352 року встановлював для обвинуваченого покарання через повішення, патрання і четвертування (від англ. [to be] hanged, drawn and quartered), яке до того моменту вже неодноразово застосовувалося проти зрадників (Сотниченко, 2014: 112). Так, деякий чоловік, замахнувшись на життя Генріха III, був «розірваний навпіл, потім обезголовлений, а його тіло було розділене на три частини; кожна частина була протягнута через один з головних мостів Англії, а потім повішена на шибениці для злодіїв». Відтак, можна прийти до висновку, що суворість покарання відповідала серйозності злочину, так як для підданого не могло бути нічого страшнішого зради корони. Надалі уявлення про зраду формувалися тривалий час і під впливом цілої низки чинників, що синтезували німецькі, римські і християнські традиції.

Однак із величезним наростанням королівської влади за часів Тюдорів (королівської династії, що правила в Англії в 1485–1603 роках) «вільнодумства» в парламенті були ліквідовані, а застосування імпичменту було припинено. Це пов'язано із тим, що Тюдори здебільшого впроваджували політику, що відповідала інтересам англійського дворянства і буржуазії, тоді як механізм імпичменту передбачав застосування відповідальності щодо урядовців, у тому числі і щодо радників короля. Проте, необхідність у застосуванні імпичменту за

таких умов ще більше виникала із причин зловживання чиновниками своїм службовим становищем. Дані зловживання надавали підстави початку процедури імпичменту з метою усунення серйозних проступків посадової особи. Так, у XVII столітті Палата громад заявила, що імпичмент повинен застосовуватися до будь-кого, від працівників найнижчої ланки до висококваліфікованих суддів. Дане твердження в подальшому було схвалено і Палатою лордів. При цьому навіть посадовці, які дотримувалися сумлінної поведінки, могли бути зняті зі своїх службових посад із застосуванням *quo warranto writ* (судового наказу про перевірку правомірності претензій) (Черноватий, 2006: 45).

Із урахуванням цього змінилася підзвітність англійських службовців: за допомогою механізму імпичменту парламент після тривалої і гострої боротьби фактично змусив підкорюватись чиновників йому, а не короні, замінивши абсолютистські вимоги монархії на парламентське верховенство. Варто зазначити, що в той самий час імпичмент в американській традиції значною мірою виступав засобом усунення корумпованих суддів, однак для англійців дана процедура слугувала головним інструментом збереження уряду (від англ. "the chief institution for the preservation of the government").

Говорячи узагальнено, застосування імпичменту у Англії виглядало наступним чином: Палата громад виступала стороною обвинувачення, перебираючи при цьому на себе функції прокурора, а Палата лордів виступала у ролі судді при розгляді тієї чи іншої справи. Отже, особливістю імпичменту вже тоді було встановлено те, що слідство по окреслених вище питаннях проводилося самим парламентом (Палатою громад, зокрема). Винесення присуду покладалося на Палату лордів, яка фактично перебирала на себе невластиві до цього повноваження суду (Страшун, 1995: 338–339). Відтак, англійська модель імпичменту є яскравим прикладом ненасильницької парламентської боротьби з одного боку, і радикальним засобом демонстрації сили з іншого, що так чи інакше, якнайкраще відповідало потребам Палати громад протягом XVII століття. Проте, незважаючи на такий довгий шлях становлення та трансформацій, дана процедура у Великобританії вже не застосовується декілька століть.

З урахуванням англійського прикладу, у Сполучених Штатах Америки делегати Конгресу Філадельфії прийняли рішення про включення процедури імпичменту до статті II Розділу 4 Конституції, яка може бути застосована до будь-якого представника державної влади, де з метою позбавлення положень двозначності, досить конкретно згадується Президент, до якого також могли бути застосовані дані положення. Але думки щодо даних ініціатив, зокрема підстав за яких Конгрес має право ініціювати імпичмент, були різноманітні.

Спочатку підставами для запуску процедури імпичменту вважалися тільки правопорушення на кшталт зради (державної зради) та хабарництва, однак при цьому висловлювалися і думки щодо застосування імпичменту з причин некомпетентності адміністрації та її посадових осіб. На протипагу цьому виникла концепція, що імпичмент повинен бути застосований тільки за злочинну поведінку, оскільки порушення, допущені у відповідності до критерію некомпетентності фактично означали, що Президент певним чином буде виконувати волю Сенату, полишаючи засади своєї незалежності від парламенту. У кінцевому варіанті було досягнуто консенсусу: делегати прийняли рішення зійтися на положеннях, що дозволяють застосування імпичменту за «зраду, хабарництво та інші тяжкі злочини і проступки».

На відміну від британської правової системи, у якій процедуру імпичменту здійснювала Палата лордів, у американському варіанті застосування заходів конституційної відповідальності в порядку імпичменту не пов'язане з безпосереднім застосуванням кримінально-правових санкцій, хоча проти відстороненого від посади в подальшому може бути порушена кримінальна справа. Це вказує на те, що американська процедура імпичменту замислювалася не стільки для покарання самої посадової особи, скільки з метою захисту суспільного інтересу – усунення зловживань посадовими повноваженнями і «зіпсутого правління» (Червоная, Петросян, 2000: 7).

Сучасний американський процес реалізації імпичменту може бути запущений як членом Палати представників у відповідному порядку (наприклад, виголошення власної ініціативи), так і іншими суб'єктами. В останньому випадку мова йде про притягнення до відповідальності не президента, а таких осіб, як федеральний суддя, котрий може бути обвинувачений у діях, що є підставою для імпичменту, досить широким колом осіб (спеціальним прокурором, територіальним органом, присяжними або громадянами за петицією). Отже, вся процедура усунення посадової особи також здійснюється у рамках Конгресу (Ковлер, Чиркин, Юдин, 1996: 611–612).

Забігаючи наперед, можна сказати, що серед зарубіжних конституціоналістів процедура імпичменту нерідко сприймається скептично із огляду на неефективність застосування. Досвід багатоголового застосування імпичменту у Англії та Сполучених Штатах Америки безумовно є повчальним і красномовно демонструє його історію, яка в першу чергу розповідає про досі наявну недосконалість і невизначеність правового регулювання питань усунення з посад можновладців чи глави держави. Окремою проблематикою слід вважати і явище фракціонізму (від англ. *factionalism*) парламенту, що передбачає наявність суперечностей чи дискусій між двома або більше малими групами всередині більшої групи, що якнайкраще знаходить свій прояв у практиці застосування імпичменту.

Основною позицією є те, що між давно запровадженою процедурою осуду «міністрів корони» зі сторони Великобританії та відносно не пов'язаними із цим положеннями Конституції Сполучених Штатів Америки 1787 року, є суттєва різниця у правозастосуванні. Можна провести і санкційну паралель, за якої зазначити, що реалізація британської процедури «засудження» до імпичменту призводила до накладення штрафів, ув'язнень і навіть до страти, тоді як у Сполучених Штатах покарання знаходило свій прояв в усунення та позбавлення посад.

У випадку Сполучених Штатів, у основному законі даної держави існують певні незмінні принципи, які за понад двісті років залишилися сталими, тоді як важко знайти щось подібне, виходячи з історії британського судочинства у справах імпічменту. Це пояснюється не лише тим, що позиція президента ієрархічно знаходиться між посадою британського міністра та королем, а власне тому, що Англія XVII–XVIII століття (не кажучи вже про XIV століття) – це не Сполучені Штати у XXI столітті.

Висновки. В підсумку проведеного аналізу очевидним стає те, що сутність імпічменту полягає у застосуванні конституційної відповідальності до тих чи інших суб'єктів владних повноважень. В загальному розумінні англійських дослідників імпічмент пов'язують із більш широким поняттям зради, що стосувалася здебільшого корупційних чи інших правопорушень, які тим чи іншим чином вважалися образою монарха. Однак якщо раніше подібне посягання на короля чи його владу каралося жорсткими фізичними методами, то нині імпічмент став достатньо прогресивним заходом впливу саме через свій ненасильницький характер.

Також давня традиція застосування імпічменту полягає у невластивому переході повноважень до парламенту. Така процедура визначає особливість імпічменту як такого, встановлюючи, що слідство по питанням усунення з посади того чи іншого посадовця проводиться самим парламентом і виключно у його межах. Проте, незважаючи на процедурну подібність до судового розгляду, головним змістом відповідальності у порядку імпічменту є безпосередня політична оцінка дій посадових осіб. Однак у випадку здійснення такої оцінки та наслідком застосування заходів відповідальності є подальше усунення від посади суб'єкта владних повноважень.

Продовжуючи думку, можна дійти до цікавого висновку стосовно певної взаємодії між парламентом і судом. Так, дійсно, з процесуальної точки зору процедура імпічменту є подібною до судочинства за своєю суттю, але головним змістом відповідальності у порядку першого є все ж таки безпосередня політична оцінка дій посадових осіб, тоді як потенційне усунення таких осіб від посад (постів) виступає вже у якості наслідку. Ще однією відмінністю є те, що процедура імпічменту майже завжди відбувається у рамках парламенту, що власне і визначає сутність застосування такого виду відповідальності.

Із огляду на проведене дослідження становлення інституту імпічменту, слід відмітити, що у ході розвитку сучасної державності він став атрибутом усіх республіканських форм правління. Не менш важливим є і той факт, що імпічмент може бути розглянутий не як безпосередній інструмент впливу на того чи іншого посадовця, а й як сама лише можливість його застосування. У цьому аспекті така потенційність є превентивним засобом, яка обмежує суб'єкта владних повноважень у безпосередньому їх здійсненні та запобігає можливою свавіллям у прийнятті рішень. При цьому, незважаючи на попередню неефективність застосування імпічменту у країнах-фундаторах даного інституту, варто визнати, що хоч їх системи і не є досконалими, але раз у століття мають шанс на застосування. І, можливо, наступного разу ці механізми почнуть працювати краще.

Список використаних джерел:

1. Злочин та покарання у Середньовічній Європі. *Сотниченко В. М.* : веб-сайт. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/10444/1/Акт.%20пробл.%20очима%20молад.%20учен.%20%20Ч2_p106-111.pdf (дата звернення: 28.08.2022).
2. Історія античної цивілізації: у 3 т. / гол. ред. В. О. Балух. Чернівці : ТОВ «Видавництво “Наші книги”», 2007. Т. 1. 658 с.
3. Ковлер А. И., Чиркин В. Е., Юдин Ю. А. Сравнительное конституционное право : книга. Москва : Манускрипт, 1996. 729 с.
4. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: в 4 т. / отв. ред. Б. А. Страшун. Москва : Издательство БЕК, 2000. Т. 1–2. 784 с.
5. Переклад англійської юридичної літератури / Черноватий Л. М., Карабан В. І., Іванко Ю. П., Ліпко І. П. Вінниця : Нова Книга, 2006. 656 с.
6. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 568 с.
7. Червоная С., Петросян М. Президентский импичмент и парадигма власти. Москва : Наука, 2000. 286 с.
8. Factionism. *Collins English dictionary* : веб-сайт. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/factionalism> (дата звернення: 28.08.2022).
9. Middle English Dictionary : веб-сайт. URL: <https://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/dictionary/MED13442> (дата звернення: 28.08.2022).
10. The English history of impeachment. *The Week* : веб-сайт. URL: <https://theweek.com/articles/882275/english-history-impachment/> (дата звернення: 28.08.2022).

References:

1. Balukh, V. O. Istoriiia antychnoi tsyvilizatsii [History of ancient civilization] u 3 t. / hol. red. V. O. Balukh. Chernivtsi : TOV "Vydavnytstvo "Nashi knyhy"", 2007. T. 1. 658 p. [in Ukrainian]
2. Chernovaty, L. M., Karaban, V. I., Ivanko, Yu. P., Lipko, I. P. Pereklad anhlomovnoi yurydychnoi literatury [Translation of English-language legal literature]. Vinnytsia : Nova Knyha, 2006. 656 p. [in Ukrainian]
3. Chervonnaia, S., Petrosian, M. Prezydentskyi impichment i paradihma vlasti [Presidential impeachment and the paradigm of power]. Moskva : Nauka, 2000. 286 p. [in Russian]
4. Factionism. Collins English dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/factionalism>

5. Kovler, A. Y., Chyrkyn, V. E., Yudyn, Yu. A. Sravnitelnoe konstitutsionnoe pravo [Comparative constitutional law] : knyha. Moskva : Manuskrypt, 1996. 729 p. [in Russian]
6. Middle English Dictionary. URL: <https://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/dictionary/MED13442>
7. Sotnychenko, V. M. Zlochyn ta pokarannia u Serednovichnii Yevropi. [Crime and punishment in medieval Europe]. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/10444/1/Акт.%20пробл.%20очима%20молод.%20учен.%20%20Ч2_p106-111.pdf [in Ukrainian]
8. Strashun, B. A. Konstitutsionnoe (hosudarstvennoe) pravo zarubezhnykh stran [Constitutional (state) law of foreign countries]: v 4 t. / otv. red. B. A. Strashun. Moskva : Yzdatelstvo BEK, 2000. T. 1–2. 784 p. [in Russian]
9. Telipko, V. E. Konstytutsiine ta konstytutsiino-protsesualne pravo Ukrainy [Constitutional and constitutional procedural law of Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2009. 568 p. [in Ukrainian]
10. The English history of impeachment. The Week. URL: <https://theweek.com/articles/882275/english-history-impeachment/>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.51>

OCHRONA PRAW WŁASNOŚCI INTELEKTUALNEJ DO ZNAKÓW TOWAROWYCH W INTERNECIE

Vladyslav Grynychuk

*aspirant Katedry Własności Intelektualnej i Cyberprawa
Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego
imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-5747-6454
vgrynychuk96@ukr.net*

Adnotacja. Artykuł poświęcono rozważeniu cech ochrony praw własności intelektualnej w Internecie. W publikacji zauważono, że do tej pory w Ukrainie obserwuje się znaczną liczbę przypadków naruszenia praw do znaków towarowych, które powodują znaczną szkodę nie tylko dla prawowitych ludzi, ale także dla całego państwa. Należy zauważyć, że zakres ochrony praw do znaków towarowych w Internecie wymaga nowoczesnego zintegrowanego podejścia do regulacji prawnych, a środki w celu zapewnienia skutecznej ochrony powinny być kierowane nie tylko przez państwo i jego organy. Znaczącą rolę w tym procesie powinny odgrywać działania samych właścicieli praw autorskich w celu kontrolowania przestrzegania ich praw i zapobiegania przestępstwom, stosowania pozasądowych metod ochrony praw własności intelektualnej, co jest szczególnie ważne w zakresie ochrony praw do znaków towarowych w Internecie.

Słowa kluczowe: znak towarowy, ochrona praw, cybersquatting, nazwa domeny, UDRP, mediacja.

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON TRADEMARKS ON THE INTERNET

Vladyslav Grynychuk

*Postgraduate Student at the Department of Intellectual Property and Information Law
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
ORCID 0000-0001-5747-6454
vgrynychuk96@ukr.net*

Abstract. The article is devoted to the consideration of the features of the protection of intellectual property rights on the Internet. The publication emphasizes that today in Ukraine there are a significant number of cases of violation of trademark rights, which cause significant damage not only to the right holders, but also to the state as a whole. It is noted that the sphere of protection of trademark rights on the Internet requires a modern comprehensive approach in legal regulation, and measures to ensure effective protection should be directed not only by the state and its bodies. A significant role in this process should be played by the activities of the right holders themselves in monitoring the observance of their rights and prevention of violations, the use of extrajudicial methods of protecting intellectual property rights, which is especially important in the field of protection of trademark rights on the Internet.

Key words: trademark, rights protection, cybersquatting, domain name, UDRP, mediation.

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Владислав Гринчук

*аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-5747-6454
vgrynychuk96@ukr.net*

Анотація. Стаття присвячена розгляду особливостей захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет. У публікації наголошується, що на сьогоднішній день в Україні спостерігаються значна кількість випадків порушення прав на торговельні марки, що завдають істотної шкоди, не лише правоволодільцям, а і державі в цілому. Відзначається, що сфера захисту прав на торговельні марки в мережі Інтернет потребує сучасного комплексного підходу у правовому регулюванні, а заходи щодо забезпечення ефективного захисту мають спрямовуватися не лише з боку держави та її органів. Значну роль у цьому процесі має відігравати діяльність самих правоволодільців за контролем додержання їх прав та попередження правопорушень, застосування позасудових способів захисту прав інтелектуальної власності, що особливо важливо у сфері захисту прав на торговельні марки у мережі Інтернет.

Ключові слова: торговельна марка, захист прав, кіберсквотинг, доменне ім'я, UDRP, медіація.

Вступ. Торговельна марка є одним із найбільш поширених об'єктів права інтелектуальної власності. В Україні кожного року подається на реєстрацію понад 25 тис. заявок на отримання свідоцтв України на знаки для товарів і послуг. Так, у 2020 р. за даним ДП «Украпатент» (Річний звіт, 2020) за національною процедурою було подано 27 895 заявок на торговельні марки, з них 23 841 – національними заявниками та 4054 іноземними. У 2020 році було зареєстровано більше 19,6 тис. торговельних марок, з них 85,7 % – на ім'я національних заявників. Загальна кількість чинних в Україні реєстрацій торговельних марок на кінець 2020 року становила 201 053.

Важливим внеском до сфери правового захисту інтелектуальної власності стало прийняття у 2020 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» (Закон України, 2020), яким було викладено у новій редакції Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (надалі – Закон).

Крім положень Закону правова охорона торговельних марок в Україні забезпечується низкою міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною: Паризькою конвенцією про охорону промислової власності 1883 р., Мадридською угодою про міжнародну реєстрацію знаків 1891 р., Договором про закони щодо товарних знаків 1994 р., Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності тощо.

В Україні створена розгалужена система підзаконного регулювання відносин, пов'язаних з реєстрацією та розпорядженням правами на торговельні марки. Наразі очікуємо внесення змін до зазначених підзаконних актів у зв'язку з оновленням спеціального Закону у даній сфері.

Суттєвий вплив на розвиток правових відносин з приводу захисту прав на торговельні марки здійснює судова практика. Враховуючи складність вирішення даної категорії судових спорів та їх значну кількість порівняно зі справами щодо захисту прав на інші об'єкти інтелектуальної власності, питанням розгляду спорів щодо торговельних марок присвячено значну кількість положень Постанови Пленуму Вищого господарського суду України № 12 від 17.10.2012 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» (Пленум Вищого господарського суду, постанова № 12 2012) та Постанови Пленуму № 5 від 23.03.2012 р. «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» (Пленум Вищого господарського суду, постанова № 5, 2012).

Наразі завершується формування Вищого суду з питань інтелектуальної власності, до компетенції якого буде належати розгляд справ у порядку господарського судочинства щодо прав інтелектуальної власності, зокрема справ у спорах щодо прав на торговельну марку, щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними та дострокового припинення свідоцтв на торговельні марки, справ про визнання торговельних марок добре відомими тощо.

Основна частина. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, просування товарів та послуг через мережу Інтернет стало досить важливим аспектом розвитку підприємницької діяльності. Зростання кількості соціальних мереж та веб-сайтів, які мають велику популярність серед споживачів, сприяють популяризації результатів діяльності суб'єктів господарювання, а використання засобів індивідуалізації в мережі Інтернет – може надавати споживачу повну інформацію щодо виробника, походження його товарів та/або послуг, а також характеризувати репутацію підприємства. Відтак, виникає нагальна потреба ефективного захисту прав на торговельні марки у мережі Інтернет. Розгляду особливостей та проблем захисту прав на ці об'єкти у Всесвітній мережі присвячено дану публікацію.

Метою статті є системний аналіз сучасного стану захисту прав інтелектуальної власності на торговельні марки в мережі Інтернет, у роботі досліджуються питання порушення прав у визначеній сфері, а також можливі шляхи вдосконалення національного законодавства, враховуючи специфіку правовідносин.

У межах юридичної науки та на рівні практики неодноразово наголошувалося на потребах створення дієвих механізмів захисту прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет. Про це вказували у своїх працях К. О. Зеров, Ю. М. Капіца, А. О. Кодинець, О. П. Орлюк, М. Ю. Потоцький, І. Є. Якубівський та інші вчені.

Методи дослідження. У процесі розгляду особливостей захисту прав інтелектуальної власності на торговельні марки у мережі Інтернет використовувалися загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження правових явищ, юридичних категорій та закономірностей.

Зміст поняття «використання торговельної марки» визначене у статті 16 Закону та передбачає, що використання марки визнається:

- нанесення її на будь-який товар, для якого торговельну марку зареєстровано, упаковку, в якій міститься такий товар, вивіску, пов'язану з ним, етикетку, нашивку, бирку чи інший прикріплений до товару предмет, зберігання такого товару із зазначеним нанесенням торговельної марки з метою пропонування для продажу, пропонування його для продажу, продаж, імпорт (ввезення) та експорт (вивезення);
- застосування її під час пропонування та надання будь-якої послуги, для якої торговельну марку зареєстровано;
- застосування її в діловій документації чи в рекламі та в мережі Інтернет.

За твердженням Бошицького Ю. Л., Рассомахіної О. А. способи використання торговельних марок в мережі Інтернет можна розділити на: традиційні та нетрадиційні (Бошицький, Рассомахіна, 2017: 127). Зокрема, до традиційних способів використання торговельних марок в мережі Інтернет, на думку авторів, належить: розміщення позначення торговельної марки на веб-сайтах, використання позначення для реклами, для отримання

замовлень на поставку товарів чи надання послуг, а також використання знака у різноманітних віртуальних правочинах. А до нетрадиційних форм використання, автори відносять використання знака у складі доменних імен, у гіперпосиланнях, контекстній рекламі, метатеггах, банерах, спливаючих вікнах тощо.

Підтримуючи думку науковців, можна зауважити, що на сьогоднішній день, до застосування знака для товарів і послуг в мережі Інтернет найчастіше відносяться: «посилання» або «лінк» (відсилки (посилання та гіперпосилання) веб-сайтів на інші сторінки даного сайту або на інші сайти); використання знака у соціальних мережах; використання як метатегу чи ключового слова; використання “adwords” (платного сервісу пошукової системи та служби контекстної реклами у Google); реєстрація доменних імен тощо.

Правове регулювання відносин з розміщення торговельні марки, що носять в собі територіальний характер, не узгоджується з поза територіальним, глобальним характером мережі Інтернет, що породжує проблематику у встановленні національних правових норм, які могли б застосовуватися до конкретних правовідносин, а також встановленні юрисдикції судів, що повинні розглядати справи у спорах пов'язаних у мережі Інтернет (Бенедисюк, 2018).

Зокрема, одним із найпоширеніших способів використання торговельних марок у мережі Інтернет є його застосування у формі доменного імені. Будь-які правовідносини, що виникають у зв'язку зі створенням та використанням доменних імен, наразі можуть регулюватися відповідним положеннями українського та міжнародного законодавства в сфері телекомунікацій та захисту персональних даних.

Відповідно до Закону про телекомунікації (Закон, 2003) можна виділити два основних види доменів: домени, створені на основі кодування назв країн відповідно до міжнародних стандартів, і домени другого рівня. Зокрема, доменом із прив'язкою до держави Україна, є домен .UA – домен верхнього рівня ієрархічного адресного простору мережі Інтернет, створений на основі кодування назв країн відповідно до міжнародних стандартів, для обслуговування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет. В свою чергу, домен другого рівня – частина адресного простору мережі Інтернет, що розташовується на другому рівні ієрархії імен у цій мережі.

У даному випадку, важливо зауважити, що доменні імена другого рівня можуть делегуватися лише зареєстрованим власникам прав на відповідні знаки для товарів і послуг (якщо це словесна торговельна марка, то її словесна частина має збігатися з бажаним доменним ім'ям), а також на торговельні марки, зареєстровані за Мадридською системою. Таким чином, реєстрація домену в зоні .UA можлива лише за наявності:

- свідоцтва України на знак для товарів і послуг, виданого патентним відомством;
- договору про передачу права власності на знак для товарів і послуг або ліцензійної угоди з правовласником знака, зазначеним у свідоцтві.

Стосовно порядку реєстрації доменних імен другого рівня в зоні .UA, то відповідні відносини регулюються Регламентом особливостей реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені .UA (Регламент .UA, 2014). Необхідно зазначити, що відповідний регламент не є нормативно-правовим актом, що встановлює права й обов'язки для реєстраторів або третіх осіб, проте адміністратор домену .UA, а саме товариство з обмеженою відповідальністю «Хостмайстер», вказує на те, що відповідний регламент є основним документом, зміст якого впливає з договорів, укладених тільки між Адміністратором домену .UA та реєстраторами доменних імен і є обов'язковим до виконання.

Зі збільшенням користувацького контенту в мережі Інтернет, не кажучи вже про поширення реєстрації доменних імен і конкуренції серед рекламодавців та інших суб'єктів господарювання, що прагнуть залучити потенційних споживачів на власні веб-сайти, для власників торговельних марок значно зросло навантаження пов'язане з необхідністю контролювати «онлайн-використання» їх торговельних марок третіми особами. Споживачі, конкуренти тощо, все частіше публікують коментарі, поширюють рекламу або інший контент в соціальних мережах, де вільно використовують чужі торговельні марки в своїх цілях.

На сьогоднішній день, досить актуальним питанням залишається недобросовісна реєстрація доменних імен із використанням чужих позначень. Права, що засвідчені свідоцтвом на торговельну марку, можуть стати підставою для того, щоб боротися з недобросовісним реєстрантом доменного імені, але при цьому слід пам'ятати про особливості правового регулювання таких об'єктів.

Так, згідно зі статтею 20 Закону, порушенням прав власника свідоцтва вважається також використання без його згоди і в доменних іменах. У тому разі, якщо доменне ім'я використовується для позначення веб-сайту, через який, наприклад, продаються або рекламуються товари та/або послуги, для яких зареєстрована торговельна марка, можна зазначати про неправомірне використання торговельної марки. При цьому наведена норма статті 20 Закону дозволяє звертатися до суду з позовом про порушення майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку і вимагати припинення відповідного порушення. Водночас, не будь-яке поширення інформації із торговельною маркою у мережі Інтернет є правопорушенням, а лише таке, що спрямоване на безпосередньо надання послуг з рекламування товарів із застосуванням торговельної марки.

Відповідно до постанови Касаційного господарського суду (постанова у справі № 925/329/19, 2020) у складі Верховного Суду (далі – КГС ВС) від 17 вересня 2020 року, у справі за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Холі Ленд» (далі – Позивач) до фізичної особи – підприємця Савіська Василя Григоровича (далі – Відповідач), зі спору про припинення порушення прав інтелектуальної власності на знаки для товарів і послуг, було визначено, що господарському суду слід з'ясувати також перелік товарів і послуг, для яких спірні знаки зареєстровано, та встановлювати фактичні обставини використання спірних позначень відповідачами у справах у частині їх фактичного зображення та переліку товарів і послуг, для яких

вони використовуються, беручи до уваги необхідність їх порівняння з товарами і послугами, для яких торговельну марку зареєстрував позивач. У відповідній справі, суди попередніх інстанцій, дійшовши висновку про те, що обсяг правової охорони, який надається за свідоцтвом Позивача, поширюється на діяльність з розміщування в мережі Інтернет на веб-сторінках і на веб-сайтах інформації щодо асортименту різноманітних товарів, не врахували того, що Відповідач не надавав безпосередньо послуги з рекламування товарів із застосуванням позначень, що передбачені свідоцтвом на ТМ Позивача для послуг у 35 класі за МКТП, та не отримував за це грошові кошти. Отже, скасовуючи рішення та постанову судів попередніх інстанцій з передачею справи на новий розгляд, КГС ВС виходив з того, що господарським судам потрібно мати на увазі, що власник прав на знак для товарів і послуг має право забороняти іншим особам використовувати тотожне чи схоже до ступеня змішування з цим знаком позначення лише стосовно тих товарів і послуг, щодо яких цей знак зареєстровано, чи споріднених з ними товарів і послуг.

Використання чужої торговельної марки у доменному імені визнається як «кіберсквотинг» (англ. cybersquatting), тобто протизаконна діяльність, що полягає у реєстрації, використанні та пропонуванні до продажу доменного імені із несумлінним наміром отримати прибуток від паразитування на торговельній марці, яка належить іншій особі.

В українському законодавстві поняття кіберсквотингу не визначено. Однак, разом з розвитком доменів в зоні .UA зростає необхідність не лише в реєстрації доменного імені, а і захисту від кіберсквотингу. Адже, у сучасних реаліях, обсяги кіберсквотингу досить великі і можна стверджувати, що більшість доменних імен, які у споживачів асоціюються із відомими світовими брендами, належать зовсім не їм. Так, наприклад, з кіберсквотингом в доменній зоні .UA зіткнулись такі добре відомі компанії як Google Inc., Leroy Merlin, eBay Inc. тощо.

Серед кіберсквотингу, як основних форм порушення прав на торговельні марки з використанням мережі Інтернет можна визначити (Науменко, 2016):

- навмисну реєстрацію доменних імен, які схожі або є ідентичними відповідно до вже зареєстрованих позначень, що належать іншим особам (найчастіше відомим світовим брендам), з метою отримання від власників, відповідного зареєстрованого позначення, прибутку – брендовий кіберсквотинг;
- реєстрацію доменних імен, співзвучних з прізвищами, іменами, псевдонімами відомих людей, з метою подальшого продажу відповідного домену або дискредитації особи – іменний кіберсквотинг;
- захоплення доменів, співзвучних з доменами вже популярних в мережі Інтернет ресурсів, що відрізняються лише однією чи двома літерами, наявністю дефісу тощо – тайпсквотинг. Основними цілями реєстрації подібних доменних імен є отримання частини користувачів відомого ресурсу, що помилково порушують порядок літер у слові при пошуку конкретного домену.

Проблемою захисту прав у даному випадку також є те, що відсудити такий домен можна тільки при реєстрації свого прізвища як торговельної марки. Так, наприклад, в 2000 р. у справі Julia Fiona Roberts v. Russell Boyd (Julia Fiona Roberts v. Russell Boyd, 2000) відповідач визнав, що обрав домен <juliaroberts.com> через ім'я відомої акторки. І хоча в даному випадку, Джулія Робертс не реєструвала ім'я як торговельну марку, у рішенні арбітр вказав, що в цьому не було необхідності, адже її ім'я отримало самостійне значення завдяки комерційному використанню в акторській діяльності заявника. У подальшому відповідна справа стала судовим прецедентом для подібних спорів.

Варто зазначити, що сучасне законодавство України, яке б могло регулювати сферу доменних спорів – практично відсутнє. Оскільки правовідносини, що виникають в мережі Інтернет, мають свою специфіку правового регулювання та виходять поза межі правового поля суто державного характеру. Саме тому, досить актуальним залишається питання перспективи вирішення доменних спорів альтернативними способами.

Так, наприклад, корпорацією ICANN (Інтернет-корпорація з призначення доменних імен та номерів) вперше були запропоновані положення, що стосуються альтернативних процедур вирішення доменних спорів та закріплені в Єдиній політиці розгляду спорів щодо доменних імен (Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy (UDRP) (далі – Політика UDRP), розроблених Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (надалі-ВОІВ) та прийнятих ICANN у 1999 році. У зв'язку із прийняттям відповідної політики, на базі ВОІВ було створено акредитований центр, що уповноважений розглядати спори стосовно доменних імен: Центр арбітражу та посередництва ВОІВ.

Спираючись на базу даних ВОІВ, яка містить в собі інформацію про наявність угод щодо реєстрацій, наявності служби WHOIS і можливості застосування процедур альтернативного вирішення спорів, можна зробити висновок про існування величезної кількості національних варіацій процедури UDRP. Це можуть бути як процедури, що зберігають в собі більшість положень оригінального процесу позасудового вирішення спору за UDRP, але при цьому враховуючи особливості національного законодавства конкретної країни, так і адміністративні процедури, що зовсім відмінні від UDRP.

19 грудня 2019 року на території України стало можливим позасудове вирішення спорів, що стосуються доменних імен .UA та COM.UA. Адміністративна процедура UA-DRP, аналогічна розробленій ВОІВ політиці UDRP 1999 року, яка протягом двох десятиріч свого існування зарекомендувала себе як ефективний інструмент вирішення доменних спорів, що має значну кількість переваг перед судовим розглядом.

Крім того, вже з 6 травня 2021 року в публічних доменах kyiv.ua, kiev.ua, pl.ua, poltava.ua, if.ua, ivano-frankivsk.ua, uzhgorod.ua, uz.ua також почне діяти процедура позасудового врегулювання спорів (Позасудове врегулювання, 2021).

Акредитованим органом, що наразі приймає рішення у категорії доменних спорів щодо доменів .UA та COM.UA, та у найближчому майбутньому буде приймати рішення щодо публічних доменів kyiv.ua, kiev.ua, pl.ua, poltava.ua, if.ua, ivano-frankivsk.ua, uzhgorod.ua, uz.ua, визначено – Центр Арбітражу та Посередництва ВОІВ. У свої діяльності при вирішенні питань пов'язаних з порушенням прав у визначеній сфері Арбітражний центр керується:

- Єдиною політику вирішення спорів щодо доменних імен в домені .UA (Політика .UA);
- Правилами Єдиної політики вирішення спорів щодо доменних імен в домені .UA (Правила .UA);
- Правилами ВОІВ Єдиної політики вирішення спорів щодо доменних імен в домені .UA (Додаткові

Правила ВОІВ).

Варто зауважити, що до прийняття політики UA-DRP, домени другого рівня .UA завжди мали кращий захист, зокрема від такого виду порушення як кіберсквотинг, оскільки відповідні домени можуть бути зареєстровані лише за наявності свідоцтва на зареєстровану торговельну марку. Однак, що стосується доменів третього рівня .COM.UA, то їх реєстрація відбувалась за спрощеною процедурою, що не передбачає обов'язкової наявності свідоцтва на торговельну марку, а тому правовласники часто стикалися з порушеннями прав інтелектуальної власності саме на домени .COM.UA.

Слід відзначити, що першою державою, яка зробила крок до правового регулювання відносин, що виникають в мережі Інтернет, були Сполучені Штати Америки. Так, у Законі США «Про захист споживачів від кіберсквотингу» (Anticybersquatting Consumer Protection Act, 1999) визначаються три види дій, що відносяться до кіберсквотингу: реєстрація доменного імені, аналогічного або ідентичного існуючому товарному знаку; тайпсквотинг, тобто реєстрація варіантів популярних товарних знаків, в розрахунок на неправильне написання споживачем оригінальної назви торговельної марки в пошуковому рядку; перехоплення продовження строку чинності доменного імені, тобто покупка доменного імені відразу після закінчення терміну попередньої реєстрації.

Таким чином в американському законодавстві безпосередньо вказується, що при винесенні рішення, суд обов'язково повинен з'ясувати, чи є відповідач кіберсквотером чи ні, і наявність даної кваліфікації, або її відсутність, є принциповим для визнання порушення прав на торговельні марки та притягнення правопорушника до відповідальності.

Досвід США при використанні торговельної марки в якості ключового слова третьою особою, також міг би бути досить корисним для українських законотворців. Оскільки в США відповідні дії також визначають на законодавчому рівні як правопорушення. Також, досить важливим моментом є і те, що при реєстрації торговельної марки на території США, до заявки на реєстрацію, в обов'язковому порядку необхідно також подати підтвердження використання торговельної марки у комерції, або надати декларацію про намір такого використання.

Висновки. Підсумовуюче вищезазначене, слід зауважити, що сфера захисту прав на торговельні марки в мережі Інтернет потребує сучасного комплексного підходу у правовому регулюванні. На сьогоднішній день сучасні способи порушення прав на торговельні марки, зокрема в мережі Інтернет, не врегульовані чинним законодавством, що породжує проблеми захисту виключних прав власників на торговельні марки.

Правове регулювання відносин з використання торговельних марок, що має територіальний характер, не узгоджується з глобальним характером мережі Інтернет, що породжує проблему встановлення національних правових норм, які могли б застосовуватися до конкретних правовідносин, а також визначення юрисдикції судів, що мають розглядати справи у спорах пов'язаних у мережі Інтернет.

Вважаємо, що доцільно було б внести зміни до законодавства України, враховуючи досвід зарубіжних країн, для того, аби відобразити реальний стан правовідносин, пов'язаних із захистом прав на торговельні марки в мережі Інтернет та більш ефективно захищати права інтелектуальної власності суб'єктів господарювання. На підставі аналізу зарубіжних законодавчих норм, а також судової практики щодо врегулювання спорів пов'язаних з порушенням прав на зареєстровані торговельні марки в мережі Інтернет, можна констатувати, що внесення змін до законодавства України з урахуванням досвіду зарубіжних країн сприятиме зменшенню кількості порушених прав на торговельні марки у цифровому просторі.

Список використаних джерел:

1. Case Julia Fiona Roberts v. Russell Boyd № D2000-0210. URL: <https://www.wipo.int/amc/en/domains/decisions/html/2000/d2000-0210.html> (дата звернення: 20.08.2022).
2. The Anticybersquatting Consumer Protection Act (ACPA), 1999. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-106srpt140/html/CRPT-106srpt140.htm> (дата звернення: 20.08.2022).
3. Бенедисюк І. М. Посібник для суддів інтелектуальної власності, Київ, 2018. URL: http://nsj.gov.ua/files/1541665727IntellProperty_Handbook_.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
4. Бошицький Ю. Л., Рассомахіна О. А. Охорона прав на торговельні марки у мережі Інтернет : монографія. К. : ТОВ ВП «Логос-М», 2017. 176 с.
5. Науменко Ю. М. Кіберсквотинг як загроза системі правової охорони доменних імен в Україні. Право та інноваційне суспільство : електрон. наук. вид. 2016. № 2 (7). URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Naumenko7.pdf> (дата звернення: 20.08.2022).
6. Позасудове врегулювання суперечок в доменах Києва, Полтави, Івано-Франківська та Ужгорода з 6 травня 2021. URL: <https://hostmaster.ua/news/?pr20210407> (дата звернення: 20.08.2022).

7. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 17.09.2020 по справі № 925/329/19. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91683821?utm_source=facebook&utm_medium=post&utm_campaign=zo_digest_121&utm_term=21/01/21_1&utm_content=link_925/329/19 (дата звернення: 20.08.2022).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями : Закон України від 21.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-20#Text> (дата звернення: 20.08.2022).
9. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 12 від 17.10.2012 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12> (дата звернення: 20.08.2022).
10. Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності : постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 5 від 23.03.2012 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005600-12> (дата звернення: 20.08.2022).
11. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України 15.12.1993 (зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>
12. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (дата звернення: 20.08.2022).
13. Регламент особливості реєстрації приватних доменних імен другого рівня в домені .UA від 1 квітня 2014. URL: https://www.hostmaster.ua/policy/Reglament-UA_1.0_UK.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
14. Річний звіт НОІВ / ДП «Укрпатент» за 2020 р. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/zvit-ukr-2020-1.pdf> (дата звернення: 20.08.2022).

References:

1. Case Julia Fiona Roberts v. Russell Boyd № D2000-0210. URL: <https://www.wipo.int/amc/en/domains/decisions/html/2000/d2000-0210.html> (accessed: 20.08.2022) (in English).
2. The Anticybersquatting Consumer Protection Act (ACPA), 1999. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-106srpt140/html/CRPT-106srpt140.htm> (accessed: 20.08.2022) (in English).
3. Benedysiuk, I. M. (2018). Posibnyk dlia suddiv intelektualnoi vlasnosti [Guide for judges of intellectual property]. Kyiv. URL: http://nsj.gov.ua/files/1541665727IntellProperty_Handbook_.pdf (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
4. Boshytskyi, Yu. L., Rassomakhina, O. A. (2017). Okhorona prav na torhovelni marky u merezhi Internet : monohrafiia [Protection of trademark rights on the Internet : monograph]. K. : TOV VP "Lohos-M", 176 (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
5. Naumenko, Yu. M. (2016). Kiberskvotynh yak zahroza systemi pravovoi okhorony domennykh imen v Ukraini [Cybersquatting as a threat to the system of legal protection of domain names in Ukraine]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo [Law and innovative society]* № 2 (7). URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Naumenko7.pdf> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
6. Pozasudove vrehuliuvannia superechok v domenakh Kyieva, Poltavy, Ivano-Frankivska ta Uzhhoroda z 6 travnia 2021 [Out-of-court settlement of disputes in the domains of Kyiv, Poltava, Ivano-Frankivsk and Uzhhorod from May 6, 2021]. URL: <https://hostmaster.ua/news/?pr20210407> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
7. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court] vid 17.09.2020 po spravi № 925/329/19. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91683821?utm_source=facebook&utm_medium=post&utm_campaign=zo_digest_121&utm_term=21/01/21_1&utm_content=link_925/329/19 (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
8. Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia okhorony i zakhystu prav na torhovelni marky i promyslovi zrazky ta borotby z patentnyimi zlovzhvanniamy : Zakon Ukrainy [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the strengthening of the protection and protection of rights to trademarks and industrial designs and the fight against patent abuse : The Law of Ukraine] vid 21.07.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
9. Pro deiaiki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, poviazanykh iz zakhystom prav intelektualnoi vlasnosti: postanova plenumu Vysshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy [On some issues of the practice of resolving disputes related to the protection of intellectual property rights : Resolution of the Plenum of the Higher Economic Court of Ukraine] vid 17.10.2012 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12#Text> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
10. "Pro deiaiki pytannia praktyky pryznachennia sudovykh ekspertyz u spravakh zi sporiv, poviazanykh iz zakhystom prava intelektualnoi vlasnosti" vid: postanova plenumu Vysshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy ["On some issues of the practice of appointing forensic experts in cases of disputes related to the protection of intellectual property rights" from: Resolution of the Plenum of the Higher Economic Court of Ukraine] vid 23.03.2012 № 5 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12#Text> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
11. Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh : Zakon Ukrainy [On protection of rights to signs for goods and services : The Law of Ukraine] 15.12.1993. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
12. Pro telekomunikatsii : Zakon Ukrainy [On telecommunications : The Law of Ukraine] vid 18.11.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
13. Rehlament osoblyvostei reiestratsii pryvatnykh domennykh imen druhoho rivnia v domeni .UA [Regulation of peculiarities of registration of second-level private domain names in the .UA domain], 1 kvitnia 2014. URL: https://www.hostmaster.ua/policy/Reglament-UA_1.0_UK.pdf (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).
14. Richnyi zvit NOIV / DP "Ukrpatent" za 2020 r. [Annual report of NBIV / Ukrpatent]. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/zvit-ukr-2020-1.pdf> (accessed: 20.08.2022) (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.52>

LEGISLACYJNE ROZSTRZYGANIE POSTĘPOWAŃ SĄDOWYCH DOTYCZĄCYCH WYKROCZEŃ KARNYCH: DOŚWIADCZENIA KRAJÓW PRAWA KONTYNETALNEGO

Oleksii Yevtushenko

*aspirant Katedry Postępowania Karnego i Kryminalistyki
Uniwersytetu Państwowej Służby Fiskalnej Ukrainy (Irpień, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-4524-3773
a.dolgov@i.ua*

Adnotacja. W artykule przeanalizowano regulacje prawne w postępowaniu karnym poszczególnych krajów kontynentalnego systemu prawa postępowania w odniesieniu do wykroczeń karnych, ze szczególnym uwzględnieniem postępowania sądowego wobec nich. Na podstawie badania prawa postępowania karnego krajów europejskich stwierdza się brak jedności w tworzeniu przepisów dotyczących wyodrębnienia cech postępowania karnego w odniesieniu do wykroczeń/przestępstw niecieężkich: od wprowadzenia takich cech (Niemcy, Francja) do ich ignorowania (Bułgaria, Czechy, Polska) lub określenia specjalnego, protokolarnego (pozasądowego) sposobu rozwiązania konfliktu wynikającego z wykroczenia (kraje bałtyckie). Wskazano na aktywne stosowanie przez ustawodawcę europejskiego kategorii „uproszczenie” (szeroko rozumianej) w celu określenia zróżnicowania procedury postępowania sądowego. Jednocześnie okazało się, że wykroczenie karne w takim uproszczeniu nie odgrywa decydującej roli. Przedstawiono ogólne i charakterystyczne cechy rozstrzygnięcia zarysowanych kwestii oraz wyrażono autorską wizję dalszej poprawy krajowego prawa postępowania karnego w zakresie postępowania sądowego w odniesieniu do wykroczeń karnych.

Słowa kluczowe: postępowanie karne, wykroczenie karne, postępowanie sądowe, zróżnicowanie, uproszczenie postępowania, doświadczenie zagraniczne, kraje europejskie.

A LEGISLATIVE SETTLEMENT OF JUDICIAL REALIZATION IS IN RELATION TO CRIMINAL MISCONDUCTS: EXPERIENCE OF COUNTRIES OF THE CONTINENTAL SYSTEM OF LAW

Oleksii Yevtushenko

*Postgraduate Student at the Department of Criminal Process and Criminalistics
University of Government Tax of Ukraine (Irpın, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-4524-3773
a.dolgov@i.ua*

Abstract. In the article legislative regulation is analyzed in the criminal process of separate countries of the continental system of right for realization in relation to criminal misconducts, with an accent on judicial realization in relation to them. On the basis of study of penal judicial laws of the European countries absence of unity is established in rule-making in relation to the selection of features of criminal realization in relation to misconduct: from introduction of such features (Germany, France) to ignoring by them (Bulgaria, Czech, Poland) or determination special, protocole, (extra-judicial) method of permission of conflict, predefined misconduct (countries of Baltic). It is indicated on the active use the European legislator of category of “simplification” (in the wide understanding) for the lineation of differentiation of procedure of judicial realization. Thus, it is found out, that criminal misconduct in such simplification does not play a decision role. The general and excellent lines of settlement of the outlined questions presented and expressed author vision of subsequent improvement of domestic penal judicial law in relation to judicial realization in relation to criminal misconducts.

Key words: criminal realization, criminal misconduct, judicial realization, differentiation, simplification of realization, foreign experience, European countries.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: ДОСВІД КРАЇН КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

Олексій Євтушенко

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університет Державної фіскальної служби України (Ірпін, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-4524-3773
a.dolgov@i.ua*

Анотація. У статті проаналізовано законодавчу регламентацію в кримінальному процесі окремих країн континентальної системи права провадження щодо кримінальних проступків, з акцентом на судове провадження щодо них. На підставі вивчення кримінальних процесуальних законів європейських країн констатовано від-

сутність єдності у нормотворчості стосовно виокремлення особливостей кримінального провадження щодо проступків/нетяжких злочинів: від запровадження таких особливостей (Німеччина, Франція) до ігнорування ними (Болгарія, Чехія, Польща) або визначення особливого, протокольного (позасудового) способу вирішення конфлікту, зумовленого проступком (країни Балтії). Вказано на активне використання європейським законодавцем категорії «спрощення» (у широкому розумінні) для окреслення диференціації процедури судового провадження. При цьому, з'ясовано, що кримінальний проступок у такому спрощенні не відіграє вирішальну роль. Показано спільні та відмінні риси урегулювання окреслених питань і висловлено авторське бачення подальшого удосконалення вітчизняного кримінального процесуального закону щодо судового провадження відносно кримінальних проступків.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний проступок, судове провадження, диференціація, спрощення провадження, зарубіжний досвід, європейські країни.

Вступ. Комплексне розуміння того чи іншого правового інституту, правової категорії, поняття, терміносполуки неможливе без вивчення зарубіжного правозастосовчого досвіду щодо відповідного об'єкта пізнання. Особливо цінним є досвід країн континентальної системи права, з огляду на її наближеність до української правової системи. Динамічний розвиток кримінальних і кримінальних процесуальних правовідносин, активна законотворча діяльність із внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) ставлять перед наукою кримінально-правового блоку все нові завдання, що потребують вирішення з урахуванням зарубіжного досвіду. Тому, компаративістські дослідження, виражаючи інтегративну функцію правової науки, дозволяють виявляти особливості, переваги і недоліки законів інших країн, відкривають широкі можливості щодо запозичення апробованого досвіду під час «інституціоналізації» у національному праві.

Основна частина. Метою статті є вивчення спільних і відмінних рис законодавчої регламентації судового провадження щодо кримінальних проступків у деяких європейських країнах континентальної системи права та доцільності імплементації відповідних норм до КПК України. Задля цієї мети необхідно проаналізувати кримінальні процесуальні кодекси (закони) європейських країн; з'ясувати законодавчі підходи до спрощення кримінального провадження і виокремлення особливостей провадження щодо кримінальних проступків; сформулювати авторське бачення подальшого удосконалення вітчизняного кримінального процесуального закону щодо судового провадження відносно кримінальних проступків.

Для досягнення мети дослідження та забезпечення наукової об'єктивності одержаних результатів застосовано комплекс загальнонаукових (аналіз, узагальнення) і спеціальних (формально-юридичний, логіко-семантичний, системно-структурний, порівняльний) методів наукового пізнання.

Без вивчення зарубіжного досвіду щодо того чи іншого правового інституту, правової категорії наукове дослідження є неповним. Тому вчені досить часто звертаються до такого досвіду. Не є виключенням і кримінальний проступок (Аулін, 2020; Іванюк, Пустовий, 2021; Хавронюк, 2007 й ін.) та кримінальне провадження щодо нього (Великодний, 2014; Власова, 2015; Задоя, 2015 й ін.). Проте, у світлі динамічного розвитку кримінальних процесуальних правовідносин це питання не втрачає актуальності, тим більше, що у комбінації із диференціацією процесуальної форми воно ще не розглядалося.

Загальновідомо, що поділ кримінальних правопорушень на злочини і проступки властивий більшості європейських країн. Ґрунтовний огляд європейського кримінального законодавства проведений М. І. Хавронюком (Хавронюк, 2007). Із дослідження видно, що, попри різні підходи до розуміння таких проступків і визначення покарань, якщо відповідальність за проступки встановлюється кримінальним кодексом, вчинення такого проступку тягне за собою виникнення кримінальних процесуальних правовідносин, пов'язаних із його розслідуванням і судовим розглядом. Проте, у деяких країнах (зокрема, Східної Європи) питання проступків урегульовано в окремих законодавчих актах: Законі Республіки Сербія «Про проступки», Кодексі про проступки Республіки Польща, Законі Чеської Республіки «Про проступки» та ін., які, по суті, мають адміністративно-правову (деліктну) природу.

Аналіз кримінального процесуального законодавства європейських країн дозволив з'ясувати наступне.

Спрощене провадження відоме німецькому кримінальному процесу (VI Книга КПК). І з огляду, на досить заформалізований порядок кримінального судочинства, зокрема, проведення основного судового провадження, спрощені судові процедури відіграють значиму роль в економії процесуальних ресурсів. Разом із тим, законодавець не вживає в КПК ФРН термін «спрощене провадження». У кодексі йдеться про сумарне (§ 407–412) та прискорене (§ 417–420) провадження і відносяться вони до особливих видів провадження. Справи про незначні кримінальні злочини (проступки (Vergehen)) у ФРН розглядаються одноособово дільничним суддею. Про доцільність проведення сумарного провадження заявляє клопотання прокуратура, як і про прискорене провадження (відбувається у будь-якій справі у зв'язку із ясністю обставин справи і доказової бази). Відповідно до частини 1 § 153 КПК ФРН, якщо об'єктом провадження є кримінальний проступок, прокуратура може припинити обвинувачення за згодою суду, до компетенції якого входить відкриття основного провадження, якщо вину злочинця визнають незначною і немає громадського інтересу в обвинуваченні. Згода суду не потрібна у разі кримінального проступку, за яким не передбачено збільшення мінімального покарання, а також якщо наслідки, що настали від проступку, є незначними. Якщо обвинувачення вже висунуто, суд за згодою прокуратури та обвинуваченого може припинити провадження на будь-якій його стадії згідно з умовами частини 1 § 153 КПК ФРН (Іванюк, Пустовий, 2021: 138; German Code of Criminal Procedure, 1987). Розгляд кримінального проступку може відбуватися за спрощеною процедурою

і за виданням судового наказу – це залежить від міри покарання. Прискорений порядок може застосовуватися у справах про більш тяжкі проступки (прискоренням є розгляд справи не пізніше шести тижнів як матеріали передані до суду, а також пред'явлення усного обвинувачення на початку судового розгляду, відсутність безпосереднього дослідження доказів – через зачитування протоколів). Обвинувачений вправі заявити про розгляд справи за його відсутності, за участі захисника. У таких випадках може бути призначено покарання лише у виді штрафу і позбавлення водійських прав у справах про порушення правил дорожнього руху. Якщо обвинувачений воліє приймати участь у судовому розгляді, він здійснюється за загальною процедурою. Якщо суд не погоджується із обвинуваченням, висунутим прокурором, розгляд справи відбувається у загальному порядку. Отже, німецьким законодавцем передбачено відмінність між сумарним і прискореним провадженням (які, по суті є спрощеними). Кримінальний проступок виступає об'єктом саме сумарного провадження – провадження без проведення судового розгляду, яке має і такі риси: ініціюється прокурором, без погодження з обвинуваченим або потерпілим; клопотання містить правові наслідки для обвинуваченого, законодавчий перелік яких має вичерпний характер; суд вправі відхилити клопотання; обвинувачений може подати протест проти вироку, що означає загальний судовий розгляд.

У французькому процесі (*Code de procédure pénale*, 1959) питання про суд, який розглядатиме кримінальний проступок вирішується судовим слідчим або прокурором. Справи про проступки розглядаються виправними судами, справи про правопорушення – поліцейськими трибуналами. Суди вправі застосувати спрощений або заочний порядок. Вибір порядку розгляду справи залежить від розміру покарання, передбаченого за той чи інший проступок: якщо це штраф – застосовується заочний розгляд, якщо позбавлення волі (зазвичай, на декілька місяців) – спрощений порядок (*procédure simplifiée*). Застосування такої процедури можливе щодо проступків деяких видів (зокрема, проступків, передбачених Транспортним кодексом; проступків, що являють собою порушення правил дорожнього руху; окремих проступків, передбачених Комерційним кодексом) та щодо більшості правопорушень (ст.ст. 495, 524 КПК) (Задоя, 2015: 33). При заочному розгляді справа розглядається без участі обвинуваченого, за його клопотанням про заочний розгляд, на підставі зібраних під час попереднього слідства доказів, а рішення про штраф надсилається обвинуваченому спеціальним повідомленням. При спрощеному провадженні суддя вивчає матеріали справи самостійно і при наявності доказів вини обвинуваченого пропонує йому (спеціальним наказом) сплатити штраф. Якщо штраф не сплачується у добровільному порядку, призначається судовий розгляд. Міра покарання узгоджується із прокурором. Якщо згоди не досягнуто, справа розглядається у звичайному порядку. Призначення покарання у виді штрафу завжди має пріоритет у справах про проступки. Отже, для французького процесу властиві умови, за наявності яких відбувається судове провадження щодо кримінального проступку у заочній чи спрощеній формі. Такі умови частково збігаються із вимогами вітчизняного кримінального процесу. Окрім того, для французького процесу характерні «штраф за угодою» (*composition pénale*) і «фіксований штраф» (*amende forfaitaire*), які можуть застосовуватися при розгляді кримінальних правопорушень, відмінних від злочинів.

«Наймолодший» у Європі КПК (Швейцарської Конфедерації) (Трефілов, 2011) має свої особливості спрощення кримінального провадження, з огляду на поділ кримінальних правопорушень на злочини, проступки і правопорушення, залежно від міри покарання. Такі особливості передбачені Титулом 8 «Особливі види проваджень». Серед таких видів виділено провадження по складанню наказу про покарання (гл. 1); провадження про правопорушення (гл. 2); спрощене провадження (гл. 3). Особливості кримінальних проваджень пов'язані із визнанням вини обвинуваченим та можливістю призначення покарання не суворішого за позбавлення волі на строк до 6 місяців та штрафу. При складанні наказу публічним обвинувачем (цей наказ не вважається обвинуваченням) досудове слідство не проводиться. Суд розглядає обґрунтованість наказу і обґрунтованість заперечень проти нього. Якщо суд визнає наказ необґрунтованим, він повертає справу на новий досудовий розгляд. За таким порядком здійснюється провадження щодо правопорушень (покарання – штраф) адміністративними органами (ст. 357). Спрощене провадження не «прив'язано» до виду кримінального правопорушення, а залежить від визнання вини обвинуваченим і клопотання прокуратури про покарання – не більше п'яти років позбавлення волі (ст. 358). Отже, швейцарський законодавець фактично використовує дві особливі процедури, які можуть розцінюватися як спрощення. Але нормативно виокремлює спрощене провадження із проведенням судом розгляду справи по суті, проте, лише із опитування обвинуваченого, без здійснення повноцінної доказової діяльності (ст. 361).

Як наголошують дослідники, у східноєвропейських державах, зокрема, Болгарії, Польщі, Угорщині, диференційовані форми кримінального судочинства зберігаються у тих чи інших варіантах (Черней, Чернявський, 2019: 8).

Так, Частина п'ята КПК Болгарії має назву «Особливі правила» (Наказателно-процесуален кодекс Република България, 2005). Законодавцем виділені: прискорене провадження (глава 24) – відбувається у справах про очевидні злочини (у випадках, аналогічних затриманню за підозрою у вітчизняному КПК), передбачені скорочені процесуальні строки (від складання прокурором обвинувального акта до розгляду справи в суді), не допускається цивільний позов; негайне провадження (глава 25) – при затриманні особи на місці вчинення злочину та визнання ним вини (порядок схожий із прискореним провадженням); скорочене судове слідство (глава 27) – попереднє заслуховування сторін кримінального провадження, без виклику свідків та дослідження інших доказів, якщо сторони доходять згоди, вирок базується на доказах, наведених в обвинувальному акті; інші види провадження, пов'язані з угодою сторін, неповнолітніми, тощо. Отже, КПК Болгарії не

виокремлює особливості щодо розслідування і розгляду проступків. Проте, мають місце окремі диференційовані процесуальні форми кримінального провадження.

Як відмічалось, в Польщі діє Кодекс про проступки. Відповідальність за проступки називають кримінально-адміністративною, оскільки ці діяння різняться лише ступенем суспільної шкідливості (Федотова, 2016: 154). Разом із тим, в дисертації В. І. Лутчина (Лутчин, 2021: 5) стверджується поділ кримінальних правопорушень на злочини і проступки: «арт. 7 § 3 КК Республіки Польща визначено, які діяння є кримінальними проступками з метою їхнього відмежування від адміністративних правопорушень (*wykrzceń*); кримінальним проступком (*występkiem*) є кримінально протиправне діяння, що карається штрафом понад 30 денних ставок або більше 5 тис. злотих, обмеженням волі понад 1 місяць або позбавленням волі понад 1 місяць» [с. 128]. В іншому дослідженні термін “*występkiem*” перекладається як нетяжкий злочин (Ліпіна, 2019: 158). У будь-якому випадку КПК Польщі (*Kodeks Postępowania Karnego*, 1997) не виділяє особливості щодо провадження різновидів злочинів/проступків. Проте, є спеціальні процедури (*DZIAŁ X. Postępowania szczególne*). Статті 468–484 містили правила щодо здійснення спрощеного кримінального провадження, але були виключені з Кодексу. Серед спеціальних процедур залишається наказне провадження (ст.ст. 500–507) і прискорене провадження (*Rozdział 54a*) – на заміну спрощеного. Наказне провадження відбувається у справах про злочини, за які може бути призначено покарання у виді штрафу або обмеження волі (фактично, це нетяжкі злочини або проступки), якщо у підготовчому засіданні прийнято рішення про судовий розгляд без судового засідання. Суд приймає рішення, якщо щодо вини обвинуваченого на підставі зібраних доказів немає сумніву і суд розглядає справу за відсутності сторін. У разі заперечення потерпілого судовий розгляд здійснюється в загальному порядку.

Прискорене провадження може відбуватися при затриманні особи на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення – протягом 48 годин особа доставляється/запрошується до суду. Неявка прокурора у прискореному провадженні не перешкоджає судовому розгляду. У такому випадку обвинувачення оголошує секретар судового засідання. Обвинувальний акт може бути у формі клопотання поліції. При забезпеченні участі підозрюваного у провадженні шляхом відеоконференції, поліція вручає йому запит про розгляд справи (ст. 517b § 2a, ст. 517e § 1a). Він може подавати клопотання та заяви, а також здійснювати процесуальні дії виключно в усній формі із внесенням до протоколу. Процесуальні документи, яких не можна було передати до суду, можуть бути зачитані під час слухання (ст. 517ea § 1 і § 2). Таким же чином може бути забезпечена участь у провадженні захисника і перекладача (ст. 517b § 2c-2d). У прискореному провадженні клопотання про обґрунтування вироку може бути подане в усній формі із внесенням до протоколу або подане у письмовій формі протягом 3 днів із дати оголошення вироку; строк для подачі апеляції становить 7 днів (ст. 517h § 1 і § 3). Існує і можливість здійснення провадження у звичайному порядку: на розсуд суду, за клопотанням сторони.

У кримінальному праві Чеської Республіки (далі – Чехія) існує поділ на злочини і проступки (*přečin*), за які, у свою чергу, передбачено покарання, не пов'язані із позбавленням волі, це: штраф, громадські роботи, домашній арешт. За своєю природою і змістом такі проступки мають адміністративний характер. Вони не розглядаються судом, а справи щодо них вирішуються поліцією або відповідним органом публічного управління. У КПК Чехії має місце диференціація лише досудового провадження: вирізняється скорочене досудове провадження, яке здійснюється у злочинах, за якими районний суд може проводити розгляд у першій інстанції і за якими законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, верхня межа якого не перевищує п'яти років, якщо: підозрюваний затриманий на місці злочину або відразу після нього; під час розгляду кримінальної справи або іншої ініціативи по кримінальному переслідуванню були встановлені факти, які іншим чином виправдовують початок кримінального переслідування. Строк скороченого розслідування складає 2 тижні з дня, коли орган поліції повідомив підозрюваного про притягнення його як підозрюваного і про те, в якому злочині він підозрюється. Строк може бути продовжено максимально до 30 днів. Прокурор вправі під час скороченого розслідування укласти з підозрюваним угоду про винуватість і покарання та подати до суду клопотання про затвердження такої угоди (*Zákon o trestním řízení soudním*, 1961). Судовий розгляд відбувається за загальними правилами (розділ III). Проте, допускається провадження за відсутності обвинуваченого, за наявності певних умов, зокрема, належного вручення йому обвинувального акта і виклику до суду, не перебування особи під вартою, отримання від нього показань, що мають відповідну фіксацію (ст. 202).

Таким чином, у розглянутих східноєвропейських країнах законодавець йде шляхом скорочення і спрощення, пришвидшення провадження як досудового, так і судового. Проте, проступок не виступає основною умовою диференціації кримінального провадження. Спрощення залежить від міри покарання, очевидності діяння, можливості за відсутності обвинуваченого/підсудного в суді розв'язати суспільно-правовий конфлікт.

Країни Балтії, хоча і належать до європейського права, мають відмінні властивості в урегулюванні досліджуваних питань. Ці країни першими на пострадянському просторі ввели у своє кримінальне законодавство проступок. Законодавці балтійських країн застосували однакове родове поняття «злочинне діяння» (в Естонії – «винне діяння») для понять «злочин» і «проступок» і дали формальне визначення проступку – як злочинного діяння, за вчинення якого КК (в Пенітенціарному кодексі Естонії – «або іншим законом») передбачене певне покарання: нетривале позбавлення волі (від 15 до 90 днів) або більш м'який вид покарання (ст. 7 КК Латвії); арешт чи покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ст. 12 КК Литви); штраф, арешт чи позбавлення права керування транспортним засобом (ст. 3 ПК Естонії) (Хавронюк, 2007).

За вчинення кримінального проступку в Естонії передбачено покарання у виді штрафу або арешту. Глава 9 КПК (Уголовно-процессуальный кодекс Республики Эстония, 2003) має назву «Спрощені провадження», які включають: (1) скорочене провадження (за клопотанням обвинуваченого і прокурора, без виклику свідків, спеціалістів, експерта) – відбувається у судовому розгляді, застосовується до будь-яких кримінальних правопорушень (окрім тих, за які передбачено довічне позбавлення волі), вирізняється скороченим порядком дослідження доказів; (2) провадження за угодою сторін; (3) наказне провадження (застосовується лише при вчиненні злочину другого ступеню, при покаранні у виді штрафу); (4) прискорене провадження (щодо злочинів другого ступеню, при неоспорюваних доказах, зрозумілості обставин предмета доказування, протягом 48 годин з допиту особи як підозрюваного). При цьому, законодавець не виокремлює особливості провадження щодо кримінальних проступків. Проте, деякі з них вбачаються з окремих норм (ч. 2 ст. 14, ч. 2 ст. 183, ч. 1 ст. 274). Таким чином, естонським законодавцем використано широкий підхід у розумінні спрощення судового провадження, хоча і не виділено провадження щодо проступків. Більшість проступків в Естонії не є кримінально караними: повітові суди розглядають лише одну категорію проступків – щодо розпалювання ворожнечі.

За ст. 464 Кримінально-процесуального закону Латвії (Уголовно-процессуальный закон Латвии, 2005) має місце лише одна особливість судового провадження щодо кримінальних проступків – якщо за кримінальний проступок може бути призначено покарання у виді штрафу або примусових робіт, за клопотанням обвинуваченого судовий розгляд може відбуватися без його участі, за обов'язковою участю захисника. Особливості досудового кримінального провадження регламентовані при застосуванні прокурором припису про покарання у гл. 35 КПК. Проте, такі особливості пов'язані із визнанням обвинуваченим своєї вини, відшкодуванням ним шкоди, згодою на закриття провадження прокурором і не лише у справах щодо кримінальних проступків, а й нетяжких злочинів. Судове провадження у випадках, визначених цими приписами, відсутнє взагалі (рішення приймається прокурором).

На відміну від Латвії, КПК Литви (Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики, 2002) не виокремлює особливостей провадження щодо кримінальних проступків (хоча має місце поділ кримінальних правопорушень на проступки і злочини). Разом із тим, може застосуватися спрощена судова процедура щодо кримінальних правопорушень, за які передбачено покарання у виді штрафу або декілька альтернативних покарань, одне з яких штраф (ст. 418). Таке спрощення проявляється у наступному: «а) прокурор звертається до суду з приводу видачі розпорядження про завершення справи без передачі до суду (яке містить пропозицію щодо міри покарання обвинуваченому), за умови якщо обвинувачений не заперечує проти цього, а також відшкодував завдану шкоду або ж висловив намір зробити це (ч. ч. 1, 3 ст. 418); б) після одержання звернення прокурора суддя може або відхилити його (якщо обставини справи недостатньо з'ясовані та потребують судового розгляду), або ж видати розпорядження, яке містить, у тому числі, вказівки на правову кваліфікацію скоєного та обрану особі міру покарання (ст.ст. 420, 423); в) обвинувачений може оскаржити видане розпорядження до суду, який його видав, або ж погодитись із ним (ст. 422); г) у першому випадку відбувається «повноцінний» судовий розгляд справи (при цьому суд вже не зв'язаний мірою покарання, визначеною в судовому розпорядженні), а в другому – судове розпорядження набуває законної сили (і не підлягає подальшому оскарженню) (ст.ст. 422, 425)» (Задоя, 2015: 35).

Отже, для країн Балтії характерна протокольна і переважно позасудова форма вирішення суспільно-правового конфлікту, зумовленого вчиненням проступку. До спрощених процедур віднесено: закриття провадження з міркувань доцільності, письмове попереджувальне провадження, скорочене провадження, прищвидшене провадження.

Висновки. Таким чином, у європейських країнах, законодавство ЄС у яких є частиною національного законодавства, виконуються Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо спрощення кримінального судочинства» (Рекомендація R (87)18 1987), в яких йдеться про доцільність спрощення процедур в кримінальному провадженні, зокрема, й загальних судових процедур – для незначних кримінальних правопорушень. Залежно від особливостей національної правової системи, європейські країни, в основному, розвинули вказані Рекомендації відповідними умовами застосування спрощення судового провадження та процедурами його здійснення, зокрема: погодженням окремих дій/рішень з прокурором, залежністю від міри покарання (не від виду кримінального правопорушення), обов'язковим підтвердженням вини обвинуваченим, виокремленням заочного розгляду, обов'язковою участю захисника тощо. У законодавстві деяких країн спрощені процедури пов'язані із наказом/розпорядженням прокурора, а також із відсутністю судового провадження взагалі. Отже, категорія «спрощення» не має законодавчої однаковості щодо її змісту та безумовного розповсюдження на провадження щодо кримінальних проступків.

Окрім того, для більшості європейських держав невідома згода обвинуваченого (підозрюваного, підсудного) на розгляд справи у спрощеному провадженні, як і згода потерпілого. При цьому, їм надається право на оскарження прийнятого у спрощеному порядку рішення (за деякими умовами). Також слід відмітити характерне для суду дискреційне повноваження щодо погодження із клопотанням прокурора (публічного обвинувача) про розгляд провадження у спрощеному порядку. Суд у таких випадках в змозі оцінити матеріали кримінального провадження на предмет відповідності дій обвинуваченого кримінально-правовій кваліфікації та доцільності проведення судового розгляду у загальному порядку. Це, у свою чергу, усуває ризики зловживання стороною обвинувачення процедурою спрощеного судового провадження.

Порівняння досвіду зарубіжних країн й вітчизняного законодавця щодо правового урегулювання двох напрямів – інституту кримінальних проступків та кримінального провадження щодо них і диференціації

в кримінальному процесі у бік спрощення – показує наявність спільної мети – оптимізації кримінального провадження завдяки застосуванню спрощених (у широкому розумінні) форм його здійснення, при дотриманні прав і свобод учасників процесу, на підставі реалізації приписів Рекомендацій ЄС у цій сфері. Модель кримінального провадження щодо кримінальних проступків, закріплена в КПК України, концептуально відповідає зазначеній меті. Разом із тим, видається доцільним у подальшому розвитку спрощення провадження відносно кримінальних проступків відходити від постулату «явка обвинуваченого в суд – це його обов’язок». На нашу думку, необхідно перейняти європейську концепцію: явка обвинуваченого в суд – це його право (у справах про нетяжкі діяння). І акцент необхідно робити на належному інформуванні обвинуваченого та потерпілого (прокурора і захисника) про суть обвинувачення, передання матеріалів справи про проступки до суду, призначений судовий розгляд, зокрема й за допомогою порталу «Дія». Якщо учасники процесу належно повідомлені і не з’являються до суду, вважається, що вони погоджуються із розглядом справи *in absentia* (тим самим скорочується процедура за рахунок непотреби подання відповідних клопотань). Також, логічним є розвиток правила – при необхідності виклику в суд прокурора (на думку судді, наприклад, якщо суддя не погоджується із запропонованою в обвинувальному акті мірою покарання) віддзеркаленням є участь захисника у такому розгляді проступку (без виклику обвинуваченого).

Список використаних джерел:

1. Аулін О. Інститут кримінальних проступків в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 9 (194). С. 26–28. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumk/2020/9.pdf>
2. Великодний Д. В. Спрощені форми кримінального провадження: огляд досвіду Франції та України. *Митна справа*. 2014. № 2 (92), частина 2, книга 1. С. 120–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_2%282.1%29_23
3. Власова Г. П. Межі провадження щодо кримінальних проступків за прикладом зарубіжних країн. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_1_9
4. Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29–39. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2015_Zadoya.pdf
5. Іванюк В., Пустовий О. Інститут кримінальних проступків у законодавстві України та зарубіжних держав. *Актуальні проблеми правознавства*. 3 (27)/2021. С. 135–140. URL: <file:///C:/Users/911/Downloads/1271-2573-1-SM.pdf> DOI: 10.35774/app2021.03.135
6. Ліпіна В. В. Кримінальний проступок у контексті реформування кримінального законодавства. *Молодий вчений*. 2019. № 3 (67). С. 157–160. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-32>
7. Лутчин В. І. Класифікація кримінальних правопорушень за кримінальним правом України та Республіки Польща: порівняльна характеристика : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2021. 208 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4313/1/lutchyn_d.pdf
8. Наказателно-процесуален кодекс Република България. URL: <http://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135512224> (дата звернення: 23.07.2022).
9. Рекомендация R (87)18 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «Относительно упрощения уголовного правосудия». 17 сентября 1987 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339#Text
10. Трефилов А. А. Новый Уголовно-процессуальный кодекс Швейцарии : комментарий и перевод. Москва, 2011. 224 с.
11. Уголовно-процессуальный закон Латвии : Закон от 20.04.2005. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html (дата звернення: 08.08.2022).
12. Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики : Закон от 14.03.2002. URL: <https://wipolex.wipo.int/legislation/details/8195> (дата звернення: 08.08.2022).
13. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Эстонии : Закон от 12.02.2003. Издатель: Рийгикогу. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/> (дата звернення: 08.08.2022).
14. Федотова Г. В. Особливості правового врегулювання інституту кримінального проступку в законодавстві Литовської Республіки та Республіки Польща. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Частина 2. С. 152–156. URL: [file:///C:/Users/911/Downloads/Pis_2016_2\(2\)_29.pdf](file:///C:/Users/911/Downloads/Pis_2016_2(2)_29.pdf)
15. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2007. 557 с.
16. Черней В. В., Чернявський С. С. Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 7–14. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191123.7>
17. Code de procédure pénale. *République française*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071154/> (дата звернення: 27.07.2022).
18. German Code of Criminal Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (дата звернення: 27.07.2022).
19. Kodeks Postępowania Karnego. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970890555> (дата звернення: 27.07.2022).
20. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád), ze dne 29.11.1961. Zákon č. 141/1961 Sb. Ve znění. URL: <http://www.zakony.cz/zakon-SB1961141> (дата звернення: 06.08.2022).

References:

1. Aulin, O. (2020). Instytut kryminalnykh prostupkiv v Ukraini [An institute of criminal misconducts is in Ukraine]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia*. № 9 (194). 26–28. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumk/2020/9.pdf> [in Ukrainian]
2. Velykodny, D. V. (2014). Sproshcheni formy kryminalnogo provadzhennia: ohliad dosvidu Frantsii ta Ukrainy [Simplified forms of criminal realization: review of experience of France and Ukraine]. *Mytna sprava*. № 2 (92), chastyna 2, knyha 1. 120–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_2%282.1%29_23 [in Ukrainian]
3. Vlasova, H. P. (2015). Mezhi provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv za prykladom zarubizhnykh krain [Limits of realization are in relation to criminal misconducts for example of foreign countries]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. № 1. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_1_9 [in Ukrainian]
4. Zadoia, K. P. (2015). Sproshchene provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy 2012 ta zakonodavstvom yevropeiskykh derzhav [Simplified realization in relation to criminal misconducts after the Criminal code of practice of Ukraine 2012 and by the legislation of the European states]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*. № 1. 29–39. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2015_Zadoya.pdf [in Ukrainian]
5. Ivaniuk, V., Pustovyi, O. (2021). Instytut kryminalnykh prostupkiv u zakonodavstvi Ukrainy ta zarubizhnykh derzhav [An institute of criminal misconducts is in the legislation of Ukraine and foreign states]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 3 (27). 135–140. URL: <file:///C:/Users/911/Downloads/1271-2573-1-SM.pdf>, DOI: 10.35774/app2021.03.135 [in Ukrainian]
6. Lipina, V. V. (2019). Kryminalnyi prostupok u konteksti reformuvannia kryminalnogo zakonodavstva [Criminal misconduct is in the context of reformation of criminal legislation]. *Molodyi vchenyi*. № 3 (67). 157–160. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-32> [in Ukrainian]
7. Lutchny, V. I. (2021). Klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen za kryminalnym pravom Ukrainy ta Respubliky Polshcha: porivnialna kharakterystyka [Classification of criminal offences on a criminal right for Ukraine and Republic Poland: comparative description]. *Abstract of candidate's thesis*. Lviv. URL: http://dSPACE.lvdvds.edu.ua/bitstream/1234567890/4313/1/lutchny_d.pdf [in Ukrainian]
8. Nakazatelno-protsesualen kodeks Republika Bŭlhariia (2005). [An imperative code of practice of Republic is Bulgaria]. URL: <http://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135512224> [in Bulgarian]
9. Rekomendacija R. (87)18 (1987). Komiteta ministrov Soveta Evropy gosudarstvam-chlenam "Otnositel'no uproshheniia ugolovnogo pravosudija". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339#Text [in Russian]
10. Trefilov, A. A. (2011). Novyj Ugolovno-processual'nyj kodeks Shvejcarii : kommentarij i perevod [New Criminal Code of Practice of Switzerland : comment and translation]. Moskva. 224 s. [in Russian]
11. Ugolovno-processual'nyj zakon Latvii : Zakon ot 20.04.2005. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html [in Russian]
12. Ugolovno-processual'nyj kodeks Litovskoj Respubliki : Zakon ot 14.03.2002. URL: <https://wipo.lex.wipo.int/legislation/details/8195> [in Russian]
13. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Jestonii : Zakon ot 12.02.2003. Izdatel': Rijgikogu. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/> [in Russian]
14. Fedotova, H. V. (2016). Osoblyvosti pravovoho vrehuliuvannia instytutu kryminalnogo prostupku v zakonodavstvi Lytovskoi Respubliky ta respubliky Polshcha [Features of legal settlement of institute of criminal misconduct in the legislation of Lithuanian Republic and Republic Poland]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. Chastyna 2. 152–156. URL: [file:///C:/Users/911/Downloads/Pis_2016_2\(2\)_29.pdf](file:///C:/Users/911/Downloads/Pis_2016_2(2)_29.pdf) [in Ukrainian]
15. Khavroniuk, M. I. (2007). Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii [Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe: comparative analysis, problems of harmonization]. *Abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. 557 s. [in Ukrainian]
16. Cherniei, V. V., Cherniavskiy, S. S. (2019). Zaprovadzhennia instytutu kryminalnykh prostupkiv u konteksti reformuvannia systemy dosudovoho rozsliduvannia v Ukraini [Introduction of institute of criminal misconducts is in the context of reformation of the system of pre-trial investigation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 3 (112). 7–14. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191123.7> [in Ukrainian]
17. Code de procédure pénale. *République française*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071154/> [in French]
18. German Code of Criminal Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html [in German]
19. Kodeks Postepowania Karnego. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970890555> [in Polish]
20. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád), ze dne 29.11.1961. Zákon č. 141/1961 Sb. Ve znění. URL: <http://www.zakony.cz/zakon-SB1961141> [in Czech]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.53>

W SPRAWIE PROBLEMU OKREŚLENIA UWARUNKOWAŃ SPOŁECZNYCH USTALANIA SANKCJI ZA WYKROCZENIA KARNE W SPRAWACH ZIEMI

Olena Ivashchenko

aspirant Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2148-8220

lea213709@gmail.com

Adnotacja. Artykuł poświęcono aktualnym zagadnieniom określania społecznych uwarunkowań ustanawiania sankcji za wykroczenia karne w sprawach ziemi. Krajowe dane statystyczne z ostatnich lat wskazują na stały wzrost liczby wykroczeń karnych w wyżej wymienionym zakresie. Nielegalne przejęcie i wykorzystanie zasobów ziemi, w tym zanieczyszczenia, uszkodzenia, ich irracjonalne i niewłaściwe wykorzystanie, doprowadziło do znacznego pogorszenia ich jakości, żyzności, katastrofalnego stanu pokrywy glebowej ziemi i ogólnie do jej zniszczenia, niemożności jej wykorzystania. To właśnie taka działalność ludzkości stała się znaczącym impulsem do kryminalizacji, a tym samym penalizacji społecznie niebezpiecznych czynów w sferze stosunków prawnych dotyczących ziemi, ponieważ ten element środowiska naturalnego wymaga nie tylko szczególnej uwagi, ale także odpowiedniej ochrony. W artykule stwierdzono, że zagrożenie dla istniejących stosunków społecznych i innych dóbr i wartości jest podstawą do kryminalizacji i ustanowienia sprawiedliwych i prawnie zweryfikowanych sankcji za wykroczenia karne w sferze stosunków prawnych dotyczących ziemi, które miałyby największą skuteczność w przeciwdziałaniu przestępstwom i ich zapobieganiu.

Słowa kluczowe: wykroczenia karne, wykroczenia karne w sprawach ziemi, uwarunkowania społeczne, sankcje, penalizacja wykroczeń karnych, odpowiedzialność karna.

CONCERNING THE PROBLEM OF DETERMINING THE SOCIAL CONDITIONS OF ESTABLISHING SANCTIONS FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS

Olena Ivashchenko

Postgraduate Student of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2148-8220

lea213709@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the topical issues of determining the social conditioning of imposing sanctions for criminal offenses in the field of land relations. National statistical data of recent years indicate a steady increase in the number of criminal offenses in the above-mentioned area. Illegal possession and use of land resources, including pollution, spoilage, irrational and non-targeted use of them led to a significant deterioration of their quality, fertility, catastrophic state of the soil cover of the land and in general to its destruction, impossibility of its use. It was this kind of human activity that became a strong impetus to criminalization, and accordingly to the criminalization of socially dangerous actions in the field of land legal relations, since this element of the natural environment needs not only special attention, but also proper protection. The article concludes that the threat to existing social relations and other goods and values is the basis for criminalization and the establishment of fair and legally verified sanctions for criminal offenses in the field of land relations, which would have the greatest effectiveness in countering criminally illegal acts and their prevention.

Key words: criminal offenses, criminal offenses in the field of land relations, social conditionality, sanctions, criminalization of criminal offenses, criminal liability.

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ САНКЦІЙ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Олена Іващенко

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2148-8220

lea213709@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням визначення соціальної обумовленості встановлення санкцій за кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин. Національні статистичні дані останніх років свідчать про невпинне зростання кількості кримінальних правопорушень у вищезазначеній сфері. Незаконне заволодіння та використання земельних ресурсів, у тому числі забруднення, псування, нерациональне та нецільове їх використання призвело до значного погіршення їх якості, родючості, катастрофічного стану ґрунтового покриву земель та взагалі до її знищення, неможливості її використання. Саме така діяльність людства і стала

вагомим поштовхом до криміналізації, а відповідно й пеналізації суспільно небезпечних діянь у сфері земельних правовідносин, так як цей елемент навколишнього природного середовища потребує не просто особливої уваги, а й належної охорони. У статті зроблено висновок, що загроза існуючим суспільним відносинам та іншим благам й цінностям і є підставою для криміналізації та встановлення справедливих та юридично вивірених санкцій за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин, які мали б найбільшу ефективність у протидії кримінально протиправним вчинкам та їх профілактиці.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, соціальна обумовленість, санкції, пеналізація кримінальних правопорушень, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. У процесі становлення та розвитку суспільних відносин відбулась зміна поглядів на соціальну цінність земельних ресурсів як головного засобу виробництва на товар, який користується особливим попитом та має передусім не стільки екологічну, а й соціальну, політичну та економічну цінність. Така трансформація зумовила різке збільшення кількості правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин. Це є одним з чинників, який створює достатньо високий ступінь суспільної небезпеки цих правопорушень. Також на ступінь суспільної небезпеки впливає корінним образом те, що земельні ресурси є продуктом, що виник та існує незалежно від волі та діяльності людини, так як є похідним виключно від самої природи та не може бути штучно створений. У свою чергу, земля – це найперша передумова і природна основа суспільного виробництва, універсальний чинник будь-якої діяльності людини (Андрусенко, Бандурка, Рябченко, 2013: 7).

Національні статистичні дані останніх років свідчать про невпинне зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Така протиправна діяльність потягла за собою незворотні негативні екологічні, суспільні та економічні наслідки по всій території нашої держави. Відповідно до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року, в реаліях теперішнього часу, стан земельних ресурсів в Україні наближений до катастрофічного, так як на всій території нашої держави поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія (близько 57 відсотка території), підтоплення (близько 12 %), забруднення (близько 20 відсотків території) (Закон України, 2019: 1).

Стан дослідження. Значне поширення суспільно небезпечних та протиправних посягань на земельні ресурси спонукають науковців-правників до звернення особливої уваги щодо вивчення та вирішення питання стосовно загальної оптимізації юридичної відповідальності за цей вид правопорушення, так і встановлення покарання, яке, у свою чергу, стане стримуючим фактором вчинення таких кримінальних правопорушень у вищезазначеній царині. Даному питанню приділяли і приділяють увагу у своїх працях такі науковці, як: С. Андрусенко, О. Бандурка, Т. Ковальчук, Р. Мовчан, А. Мірошніченко, В. Носік, О. Олійник, М. Рябченко, С. Ребенко, А. Шульга, Н. Цвіркун та інші.

Метою статті є дослідження юридичної природи соціальної обумовленості встановлення санкцій за кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, а завданням є вироблення теоретико-практичних рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правової охорони земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. У будь-якому суспільстві, будь-якій державі, у певний проміжок часу виникає необхідність подолати те чи інше суспільно-негативне явище або процес та обмежити подальше його розповсюдження та масштаби дестабілізуючого впливу. У таких випадках з'являється нагальна потреба у виробленні адекватних засобів впливу на цей негативний чинник. Дану проблему законодавець вирішує шляхом криміналізації такого дестабілізуючого явища, що набуло значної суспільної небезпеки. З цього приводу влучною є думка професора Шульги А. Він зазначає, що на суспільну небезпеку кримінального правопорушення загалом, так і на суспільну небезпеку кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів зокрема, впливають такі обставини: по-перше, об'єктивні та суб'єктивні особливості діяння; по-друге, кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення; по-третє, ступінь реалізації кримінально-протиправного наміру; по-четверте, особливості співучасті у кримінальному правопорушенні; по-п'яте, наявна множинність у кримінальному правопорушенні тощо (Шульга, 2019: 235).

Основний закон держави закріплює фундаментальне конституційне положення про те, що «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» (Закон України, 1996: 14). Виходячи з цього, можемо зробити проміжний висновок, що будь-які протиправні посягання на земельні ресурси вже є суспільно небезпечними, навіть при їх одиничному вчиненні, зважаючи на те, що цей природний ресурс є складним за своєю структурою та вкрай важливим для всього живого на Землі. Також, важливим буде підкреслити і положення Конституції України про те, що кожен громадянин України, або особа, яка перебуває на території нашої держави, зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки. Беручи до уваги ситуацію, що склалась в Україні у сфері земельних правовідносин надзвичайно актуальним постає питання розроблення та закріплення таких кримінально-правових заходів, які були б найбільш ефективними і доцільними не тільки у протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних правовідносин, а й слугували ще й превентивною мірою цьому суспільно-негативному явищу. Тобто, у цьому контексті для законодавця найбільш нагальними питаннями є: по-перше, встановлення такого виду та розміру покарання за відповідне земельне кримінальне правопорушення, що безпосередньо загрожує суспільним відносинам, яке є необхідним і достатнім для досягнення цілей покарання, і по-друге, формування системного підходу до цього питання та приділення особливої уваги, що має призвести до справедливого призначення судами покарань, раціоналізації та чіткої

послідовності процесу їх призначення, а також кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин, або ж є потенційними правопорушниками.

Перш ніж перейти до проблеми соціальної обумовленості встановлення санкцій за кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, слід відзначити, що статтею 1 Кримінального кодексу України (далі – КК) визначається його завдання, а саме, охорона прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (Закон України, 2001: 1). Для реалізації зазначених завдань, КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Аналіз існуючих точок зору вчених-криміналістів щодо визначення терміну «соціальна обумовленість» дозволяє говорити про те, що такою є взаємопов'язані умови та чинники, що проявляються в певних сферах життєдіяльності суспільства та процес протікання яких визначає об'єктивну та практичну необхідність існування кримінальної відповідальності за те чи інше діяння. Така необхідність виникає не раптово, а в процесі функціонування суспільства і є усталеною практикою. Не виявляє сумнівів і думка О. Олійник, яка дуже влучно підкреслює, що поява в кримінальному законі відповідних статей, пов'язаних з охороною земельних відносин, пояснюється тим, що на певному етапі розвитку України як незалежної держави з'ясувалося, що така аграрна країна, як Україна, просто не може собі дозволити розбазарювати своє національне багатство – землі (Олійник, 2011: 106).

Взагалі, на «соціальну обумовленість» впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні обставини у їх взаємозв'язку, як на це вже наголошував професор А. Шульга. У свою чергу, Р. Мовчан, прирівнює поняття «соціальна обумовленість» до «криміналізації», і обґрунтовує це тим, що: «у теорії кримінального права поняттям «підстави криміналізації» найчастіше позначають ті процеси, які відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей. Інакше кажучи, підстави криміналізації – це те, що створює дійсну суспільну необхідність у кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми. До причин зміни кола та об'єму криміналізації зазвичай відносять: 1) виникнення нових, невідомих раніше видів суспільно небезпечної діяльності людей; 2) несприятливу динаміку окремих видів людської поведінки, що раніше регламентувалася в адміністративному законодавстві або взагалі не розглядалася як правопорушення; 3) науково-технічний прогрес, що розвиває потенційно небезпечні для людини сфери науки і техніки; 4) необхідність посилення охорони конституційних прав і свобод особистості; 5) помилки у проведених раніше декриміналізації злочинного діяння (Мовчан, 2020: с. 169–170).

Пропонуємо розглянути соціальну обумовленість встановлення санкцій за кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин через призму суспільно небезпечних наслідків, які спричиняються даним видом правопорушень. Як влучно зазначається в літературі: «Суспільно небезпечні наслідки мають певний соціальний аспект. Він для злочинів проти земельних ресурсів зумовлений особливістю об'єкта як соціально значущою цінністю. Наслідки цих злочинів являють собою шкідливі (небезпечні) зміни у земельних правовідносинах, а також якісного стану земельних ресурсів, а відповідно й довкілля загалом, що полягають у спричиненні землевласникам або законним землекористувачам та усім іншим особам особистої (фізичної) та (або) матеріальної шкоди» (Шульга, 2017: 139–144). Тобто, виходячи з цього положення, ми можемо погодитись із думкою автора, і виявити виключно домінуючу роль суспільно небезпечних наслідків при вирішенні питання криміналізації діяння, що посягає на земельні ресурси.

Земельні ресурси, у свою чергу, відіграють надважливу роль у житті людини і займають одне з провідних місць, так як вони є умовою, місцем і засобом праці та життя кожної людини. Законодавець підкреслює таке особливе місце земельних ресурсів, наголошуючи, що всі відносини у цій сфері будуються на принципі «поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва», саме така позиція висвітлена у статті 5 Земельного кодексу України (далі – ЗК) (Закон України, 2022: 5). Це пов'язане з тим, що земельні ресурси України є основою економічного, політичного та соціального суверенітету будь-якої держави, незалежно від форми правління, політичного режиму та територіального устрою.

Варто підкреслити, що особливе значення земельних відносин полягає ще й у тому, що їх виникнення і розвиток безпосередньо пов'язані з об'єктивними закономірностями функціонування людського суспільства й суспільного виробництва. Від якісного та кількісного стану земельних ресурсів залежить безпосередня якість існування людини на всій нашій планеті. Важливим буде зауважити, що особливим об'єктом правової охорони земельних відносин є ґрунти. За останні роки в нашій країні відзначається динаміка на збільшення протиправної діяльності, предметом якої виступають, зокрема, ґрунтові покрови. Можна погодитись із думкою О. Олійник, що, крім негативних природних процесів, які впливають на якісний стан ґрунтів (підтоплення, засолення ґрунтів), також все частіше почало зустрічатися варварське незаконне зняття ґрунтового покриву (поверхневого шару) земель, що, у свою чергу, не тільки спричиняє шкоду землям сільськогосподарського призначення, яке вони відповідно втрачають, але водночас також завдається шкода всій екосистемі певного району, регіону, області, порушується її баланс (Олійник, 2011: 106). Критичною в цьому сенсі є і ситуація, пов'язана з забрудненням ґрунтів внаслідок проведення бойових дій на території України. За даними ДСНС України, на сьогоднішній день, загальна площа забруднення вибухонебезпечними предметами становить близько 300 тисяч квадратних кілометрів. Вибухонебезпечні предмети шкодять не лише

людям та будинкам. Вони забруднюють повітря та шкодять екології (Електронний ресурс, 2022: 1). Тобто, вплив на предмет цих відносин, у більшій мірі, безпосередньо пов'язаний із антропогенною діяльністю, а це у свою чергу означає, що соціальний фактор у цих відносин є досить вагомим.

Незаконне заволодіння та використання земельних ресурсів, негативний вплив на їх якісний стан, у тому числі забруднення, псування, нераціональне та нецільове їх використання протягом тривалого часу призвів до значного погіршення їх якості, родючості, катастрофічного стану поверхневого ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення та взагалі до її знищення та неможливості у подальшому використанні. Саме така діяльність людства і стала вагомим поштовхом до криміналізації, а відповідно й пеналізації суспільно небезпечних діянь у сфері земельних правовідносин, так як цей елемент навколишнього природного середовища потребує не просто особливої уваги, а й належної охорони. Для досягнення цієї мети (по-перше, зменшення кількості кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин, а по-друге, взагалі ліквідації такого виду кримінальних правопорушень), необхідне не тільки забезпечення правильної кваліфікації таких діянь, а й вирішення питання призначення справедливого та достатнього покарання особам, що вчинили такі кримінальні правопорушення.

Одним із вирішальних факторів соціальної обумовленості пеналізації правопорушень у сфері земельних правовідносин є те, що основна суспільно-негативна властивість кримінально-протиправного вчинку – це його загроза існуючим суспільним відносинам та існуючому правопорядку, який об'єктивно історично склався у суспільстві та існує для функціонування та розвитку суспільних відносин, соціальних благ, цінностей, сфер життєдіяльності людини і охорони прав та інтересів громадян, суспільства та держави. З цього приводу цікавою буде думка Т. Ковальчук, яка зазначає, що: «правову охорону земель прийнято розглядати як такий стан суспільних відносин, за яких за допомогою правових норм і заходів екологічного, економічного, земельно-правового, науково-технічного й іншого характеру гарантується та забезпечується збереження і захист усіх категорій земель, запобігання погіршенню стану довкілля та настання інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я людей, а також застосування до порушників вимог законодавства про охорону земель заходів юридичного впливу. Крім того правова охорона земель розглядається як один із засобів забезпечення екологічної безпеки та гарантія реалізації права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що закріплено Конституцією України» (Ковальчук, 2012: 17–18).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, маю зазначити, що головною підставою соціальної обумовленості існування кримінально-правових норм є суспільна небезпечність діяння, що підлягає криміналізації. У свою чергу шкода, що завдається кримінально протиправним діянням матеріалізує саму суспільну небезпеку і є її своєрідним вираженням зовні у формі конкретного акту протиправної діяльності суб'єкта. Як зазначено вище, кримінальний закон захищає відносити, цінності, суспільні інтереси, сфери життєдіяльності тощо, що визнаються більшістю суспільства. Тому, повною мірою, можна зазначити, що загроза існуючим у суспільстві відносинам та іншим благам й цінностям і є підставою для криміналізації та встановлення справедливих та юридично вивірених санкцій за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин, які мали б найбільшу ефективність у протидії кримінально протиправним вчинкам та їх профілактиці.

Список використаних джерел:

1. Андрусенко С., Бандурка О., Рябченко М. та ін.; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова. Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навч. посібник. Харків : ХНУВС. 2013. С. 185.
2. Земельний кодекс України : Закон України від 09.06.2022 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
3. Ковальчук Т. Теоретико-правові дослідження та проблеми правового регулювання у сфері охорони земель в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. № 92. С. 17–18.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Мовчан Р. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. 2020. 1152 с.
7. Олійник О. Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства, нові норми та проблеми впровадження їх в життя. Нормативне закріплення визначення предмету злочину в сфері земельних відносин. Юридичний журнал. 2011. № 10. С. 106.
8. Площа забруднення вибуховими предметами в Україні. [Електронний ресурс]. URL: <https://24tv.ua/ploshha-zabrudnennya-vibuhovimi-predmetami-ukrayini-standovit>
9. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
10. Шульга А. Проблеми визначення суспільно небезпечних наслідків злочинів проти земельних ресурсів. Приватне та публічне право. 2017. № 4. С. 139–144.
11. Шульга А. Земельні ресурси України під охороною Закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків, 2019. 668 с.

References:

1. Andrusenko, S., Bandurka, O., Riabchenko, M. ta in. zah. nauk. red. Husarova, S. (2013). Protydiia zlochynam u sferi zemelnykh vidnosyn [Combating crimes in the field of land relations]. Kharkiv : KhNUVS. S. 7.
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 09.06.2022 r. № 2768-III [Land Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 09.06.2022 No. 2768-III]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
3. Kovalchuk, T. (2012). Teoretyko-pravovi doslidzhennia ta problemy pravovoho rehuliuвання u sferi okhorony zemel v Ukraini [Theoretical and legal studies and problems of legal regulation in the field of land protection in Ukraine]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky № 92. S. 17–18.
4. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine : Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96>
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Movchan, R. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka : monohrafiia [Criminal responsibility for crimes in the field of land relations: legislation, doctrine, practice : monograph]. Vinnytsia. S. 1152.
7. Oiliinyk, O. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zemelnogo zakonodavstva, novy normy ta problemy vprovadzhennia yikh v zhyt-tia. Normatyvne zakriplennia vyznachennia predmetu zlochyvu v sferi zemelnykh vidnosyn [Criminal liability for violations of land legislation, new norms and problems of their implementation. Normative consolidation of the definition of the subject of the crime in the field of land relations], Yurydychnyi zhurnal. № 10. S. 106.
8. Ploshcha zabrudnennya vibuhovimi predmetami v Ukraïni. [Elektronnij resurs] URL: https://24tv.ua/ploshha-zabrudnennya-vibuhovimi-predmetami-ukrayini-stanovit_n1928982 (Data zvernennya: 22.07.2022).
9. Zakon Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 16-st. 70 (2019). Pro osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [On the main principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030].
10. Shulha, A. (2017). Problemy vyznachennia suspilno nebezpechnykh naslidkiv zlochyniv proty zemelnykh resursiv [Problems of determining the socially dangerous consequences of crimes against land resources], Pryvatne ta publichne pravo № 4. S. 139–144.
11. Shulha, A. (2019). Zemelni resursy Ukrainy pid okhoronoiu Zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist : monohrafiia [Land resources of Ukraine under the protection of the Law on criminal responsibility : monograph]. Kharkiv. S. 668.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.54>

ZADANIA REALIZACJI PROCEDUR SĄDOWYCH W POSTĘPOWANIU ADMINISTRACYJNYM

Nadiia Ilchyshyn

kandydat nauk prawnych,

sędzia Ósmego Apelacyjnego Sądu Administracyjnego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-0435-6480

nadiia_ilchyshyn@ukr.net

Adnotacja. Koncentruje się na znaczeniu wyjaśnienia istoty zadań procedur sądowych w postępowaniu administracyjnym i prawidłowego sformułowania poszczególnych z nich jako jednego z warunków pełnego, kompleksowego zrozumienia ich złożonego charakteru prawnego. Przeprowadzono analizę podejść naukowych dotyczących ogólnego zrozumienia istoty kategorii „zadania” w celu ustalenia istoty zarówno jako całości zadań procedur sądowych w postępowaniu administracyjnym, jak i określenia poszczególnych z nich. Przeprowadzono analizę semantyczną słowa „zadanie”. Wyjaśniono stosunek pojęcia „zadania” do „celu”. Podkreślono, że kategorie „zadanie” i „cel” są podobne, o zbliżonym znaczeniu, ale w żadnym wypadku nie są identyczne. Należy zauważyć, że określone przez ustawodawcę zadania postępowania administracyjnego, w kontekście jego stosowania w odniesieniu do procedur sądowych, powinny być wyjaśnione z uwzględnieniem odrębnego sporu publicznoprawnego, który w przypadku jego rozpatrzenia i zgodnie z decyzją sądu administracyjnego przekształca się w sprawę administracyjną.

Słowa kluczowe: postępowanie sądowe, sądownictwo administracyjne, proces administracyjny, postępowanie administracyjne, sprawa administracyjna, zadania, realizacja.

TASKS OF IMPLEMENTATION OF COURT PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Nadia Ilchyshyn

Candidate of Legal Sciences,

Judge of the Eighth Administrative Court of Appeal (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-0435-6480

nadiia_ilchyshyn@ukr.net

Abstract. Emphasis has been placed on the importance of clarifying the essence of the tasks of court proceedings in administrative proceedings and the correct formulation of some of them as one of the conditions for a full, comprehensive understanding of their complex legal nature. The analysis of scientific approaches to the general understanding of the essence of the category of “task” has been carried out in order to establish the essence of the tasks of judicial procedures in administrative proceedings in general, and to identify some of them. It has been carried out the semantic analysis of the word “task”. The relationship between the concepts of “task” and “goal” has been clarified. It has been emphasized that the categories “task” and “goal” are similar, close in meaning, but by no means identical. It has been emphasized that the task of administrative proceedings defined by the legislator, in the context of its application to court proceedings, should be clarified taking into account a separate public law dispute, which in case of its consideration and resolution by the administrative court is transformed into an administrative case.

Key words: judicial procedure, administrative proceedings, administrative process, administrative case, tasks, implementation.

ЗАВДАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Надія Ільчишин

кандидат юридичних наук,

суддя Восьмого апеляційного адміністративного суду (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-0435-6480

nadiia_ilchyshyn@ukr.net

Анотація. Акцентовано увагу на важливості з’ясування сутності завдань судових процедур в адміністративному судочинстві та правильного формулювання окремих з них як однієї з умов повного, всебічного розуміння їх складної юридичної природи. Здійснено аналіз наукових підходів щодо загального розуміння сутності категорії «завдання» з метою встановлення сутності як у цілому завдань судових процедур в адміністративному судочинстві, так і визначення окремих з них. Здійснено семантичний аналіз слова «завдання». З’ясовано співвідношення понять «завдання» та «мета». Підкреслено, що категорії «завдання» та «мета» є схожими, близькими за значенням, однак у жодному разі не тотожними. Наголошено, що визначене законодавцем завдання адміністративного

судочинства, в контексті його застосування по відношенню до судових процедур, має бути уточнено з урахуванням окремо взятого публічно-правового спору, який у разі його розгляду та відповідно вирішення адміністративним судом трансформується в адміністративну справу.

Ключові слова: судові процедури, адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративне провадження, адміністративна справа, завдання, реалізація.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших умов ефективного функціонування відповідної інституції є чітко визначені та вірно сформовані завдання, які ставляться перед нею уповноваженою особою, суспільством у цілому. На значенні завдань, що здійснюються в межах відповідних суспільних відносин, реалізуються державними органами та їх посадовими особами, неодноразово наголошувалось ученими-правознавцями незалежно від сфери їх наукових інтересів. Зокрема, як цілком слушно зауважує А. О. Полянський, значення завдань виражається в тому, що вони розкривають мету та вказують на ті необхідні умови, які забезпечують її досягнення (Полянський, 2021: 51–52). Більш того, як підкреслює О. С. Литвинов, завдання що є правильно теоретично розглянутими та практично сприйнятими, передбачають можливість з'ясування причин недосягнення мети (Литвинов, 2010: 34–35). Також вірною здається позиція відносно того, що встановлення завдань відповідної діяльності або ж процесів є необхідною умовою повноцінності дослідження їх методологічних засад (Пчелін, 2017: 49). З огляду на зазначене, а також з урахуванням багатоаспектності судових процедур в адміністративному судочинстві, з'ясування сутності їх завдань і правильне формулювання окремих з них є однією з умов повного, всебічного розуміння їх складної юридичної природи.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. У наукових джерелах знайшли своє висвітлення в основному питання, присвячені становленню та розвитку адміністративної юстиції, організаційно-правовим засадам адміністративного судочинства, правовій природі судового адміністративного процесу, доказуванню в адміністративному судочинстві. Зокрема, названі питання досліджували в своїх напрацюваннях такі вчені, як В. М. Бевзенко, М. Т. Гаврильців, М. В. Джафарова, М. В. Ковалів, Д. В. Кузнецов, Р. С. Мельник, В. Б. Пчелін, М. І. Смокович, І. Б. Стахура, Ю. І. Цвіркун, А. О. Чернікова й інші. Однак, чимало особливостей реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві залишилось поза увагою. Зокрема, не з'ясовано сутність завдання реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві та його співвідношення з метою адміністративного судочинства; не систематизовано завдання судових процедур в адміністративному судочинстві, залежно від особливостей їх реалізації.

Метою статті є визначення сутності та змісту завдань реалізації судових процедур в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Встановлення сутності як у цілому завдань судових процедур в адміністративному судочинстві, так і визначення окремих з них, передбачає здійснення аналізу підходів учених щодо загального розуміння сутності категорії «завдання». Так, якщо здійснити семантичний аналіз слова «завдання», побачимо, що в сучасній українській мові воно використовується в декількох досить пов'язаних між собою значеннях, зокрема як: настанова, розпорядження виконати певне доручення; мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити; наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо (Бусел, 2009: 378). Семантичний сенс досліджуваної категорії свідчить, що її суть визначають через схожу за своїм змістом категорію «мета». При цьому суть останньої визначають через категорію «завдання». Тобто вказані категорії є взаємозумовленими, мають двосторонній зв'язок. Зокрема, авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови вказує на те, що мета – це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; задалегідь намічене завдання; замисел (Бусел, 2009: 661). Можливо саме тому більшість учених-правознавців при формуванні дефініції категорії «завдання» в її основу закладають саме мету відповідної діяльності. А деякі з науковців взагалі використовують вказані категорії як синонімічні.

Наприклад, автори підручника «Адміністративне право України. Академічний курс» під завданнями розуміють активізовану, конкретизовану й сформульовану перед чимось або кимось мету (Бандурка, 2011: 57). Також, зауважує В. О. Климов, під завданнями варто розуміти мету, досягнення якої є бажаним до відповідного моменту в межах періоду, на який розраховано управлінське рішення. Завдання, підкреслює вчений, вказують на безпосередню мету організації, що піддається кількісній характеристиці. У такому разі завдання слід представляти як певну сукупність вимог для прийняття рішень у відповідній ситуації (Климов, 2010: 99). Дійсно категорії «завдання» та «мета» є схожими, близькими за значенням, однак у жодному разі не тотожними. Мова йде про їх тісний взаємозв'язок, взаємообумовленість, адже вони співвідносяться як загальне та його частка. На такому положенні справ, як свідчить проведений аналіз, наголошує й більшість учених-правознавців.

Так, на сторінках фахової літератури вказують, що цілі та завдання можна розглядати як уявлення про напрями й очікувані результати управлінської діяльності. Відмінність між цими однопорядковими категоріями полягає в ступені узагальнення результатів, які мають бути досягнуті в процесі управлінської діяльності – в цілях відтворюються більш триваліші та значущі, ніж у завданнях показники (Авер'янов, 2004: 260). Також справедливо виглядає позиція відносно того, що цілі можуть бути недосяжними на конкретний (запланований) момент, але наближення до них за цей час повинно відбуватися постійно. Проте завдання, на відміну від цілей, повинні бути здійсненими, хоча не завжди можна вимагати їх здійснення. Поряд з цим розглядається ціль, яку ніколи не можна досягти, але до якої треба постійно наближатися, що отримала назву – ідеал (Комісаров, 2002: 90). Іншими словами, мета представляє собою загальний, можна мовити ідеальний варіант і відповідно результат завершення певної діяльності.

У такому ж контексті сутність категорії «завдання» та її співвідношення з метою певної діяльності розглядає А. О. Полянський, вказуючи на те, що мета – це наперед визначений, ідеальний, відповідний певним уявленням і переконанням результат діяльності, процесу розвитку й таке інше. Мета є конструктивним елементом будь-якого явища, оскільки формує вектор його існування та вказує на загальне призначення. Разом з цим, наголошує науковець, мета – це складне явище, яке формують складові елементи під назвою «завдання» (Полянський, 2021: 50). Більше того, підкреслює А. А. Манжула, якщо мета являє собою передбачений у свідомості людини результат, який, як правило, має ідеалізований, навіть, абстрактний вигляд, то завдання являють собою конкретні етапи роботи, які необхідно пройти, виконати, рухаючись до мети. В якості прикладу учений наводить той факт, що законодавець, визначаючи правовий статус тих чи інших суб'єктів відповідних суспільних відносин, досить часто уникає визначення мети їх діяльності, акцентуючи увагу лише на завданнях. Адже перша, мета, лише вказує на те, до чого прагне суб'єкт, для чого він існує та функціонує, у той час як другі, завдання, дають зрозуміти що саме здійснює суб'єкт у ході реалізації свого функціонального призначення (Манжула, 2015: 56).

Враховуючи вищевикладене, у ст. 2 «Завдання та основні засади адміністративного судочинства» КАС України мова скоріш йде не про завдання, а про мету адміністративного судочинства – справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005). Указана мета фактично буде співпадати із загальною метою судових процедур у даному різновиді судочинства. Така мета, по-перше, не є досяжною в «ідеальному вигляді», адже не всі публічно-правові спори можуть бути в якийсь окремо взятий проміжок часу вирішені – у такому разі сенс існування адміністративного судочинства буде вичерпано, оскільки настане стан повного захисту всіх прав, свобод та інтересів особи в межах публічно-правових відносин. По-друге, як свідчить аналіз судової практики, зокрема великої кількості апеляційних і касаційних переглядів судових рішень, у тому числі задоволення відповідних скарг, суди доволі часто допускають помилки та прорахунки при прийнятті відповідного рішення (наприклад, порушення процесуальних строків, прийняття необґрунтованих рішень, порушення норм матеріального та процесуального права, тощо).

Саме тому, на нашу думку, окреслене вище законодавцем завдання адміністративного судочинства, в контексті його застосування по відношенню до судових процедур, має бути уточнено з урахуванням окремо взятого публічно-правового спору, який у разі його розгляду та відповідно вирішення адміністративним судом трансформується в адміністративну справу. Крім того, вважаємо, що завдання адміністративного судочинства має бути уточнено з огляду на те, що спори в сфері публічно-правових відносин, які вирішуються адміністративними судами, не завжди пов'язані із захистом прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Такого висновку, по-перше, можна дійти з огляду на саме визначення поняття публічно-правового спору, закріпленого в п. 2 ч. 1 ст. 4 КАС України, зокрема в частині того, що ним є спір, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005). По-друге, окрема категорія публічно-правових спорів, переданих на розгляд і вирішення адміністративного суду, взагалі можуть бути ініційовані власне суб'єктами владних повноважень. Наприклад, ст. 284 КАС України передбачено особливості провадження у справах за зверненням Служби безпеки України щодо включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, виключення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій з такого переліку та надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом і його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005). По-третє, при формуванні завдань адміністративного судочинства, законодавець обмежується лише такими засадами вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин як справедливість, неупередженість та своєчасність, забуваючи при цьому про ще цілу низку найважливіших засад здійснення адміністративного судочинства.

Висновки. Отже, з огляду на вищеведені позиції, назва ст. 2 КАС України потребує уточнень і повинна бути викладена в наступній редакції: «Мета та основні засади адміністративного судочинства». При цьому ч. 1 ст. 2 КАС України необхідно викласти в такій редакції: «Метою адміністративного судочинства є вирішення адміністративним судом у відповідності до закріплених процесуальним законодавством засад спорів у сфері публічно-правових відносин». Така мета буде співпадати й з метою судових процедур в адміністративному судочинстві й відповідно формувати їх завдання. А тому під завданнями судових процедур в адміністративному судочинстві слід розуміти закріплені адміністративним процесуальним законодавством напрямки їх реалізації, що спрямовані на вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин задля охорони й захисту в їх межах прав, свобод та інтересів особи.

Запропонований підхід до розуміння сутності завдань судових процедур в адміністративному судочинстві має загальний характер для усіх з них. По відношенню до окремо взятої судової процедури або її видової групи такі завдання можуть набувати певних особливостей.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України: академічний курс : підручник: у 2 т. К. : Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 2004. 584 с.
2. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : [підруч.] / За заг. ред. академіка НАПрН України О. М. Бандурки. Х. : Золота миля, 2011. 584 с.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Климков В. О. Організаційно-правові засади діяльності спеціального органу з питань банкрутства : дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2010. 205 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV.
6. Комісаров О. Г. Процес цілепокладання в організації діяльності органів внутрішніх справ України на сучасному етапі розвитку : дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2002. 237 с.
7. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2010. 432 с.
8. Манжула А. А. Адміністративно-правові засади організації діяльності науково-дослідних установ в Україні : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2015. 422 с.
9. Полянський А. О. Адміністративно-правові засади взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Суми, 2021. 406 с.
10. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2017. 485 с.

References:

1. Averianov, V. B. (2004). *Administrativne pravo Ukrainy: akademichnyi kurs* [Administrative law of Ukraine: academic course] : pidruchnyk: u 2 t. K. : Yuryd. dumka, 2004. T. 1. Zahalna chastyna. 584 p. [in Ukrainian]
2. Bandurka, O. M. (2011). *Administrativne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. Akademichnyi kurs*: [Administrative law of Ukraine. General part. Academic course]. Kh. : Zolota mylia. 584 p. [in Ukrainian]
3. Busel, V. T. (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K. : Irpin : VTF "Perun". 1736 p. [in Ukrainian]
4. Klymkov, V. O. (2010). *Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti spetsialnoho orhanu z pytan bankrutstva* [Organizational and legal principles of the activity of a special body on bankruptcy issues] : dys. ... kandydata yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Kyiv. 205 p. [in Ukrainian]
5. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* [Administrative Judicial Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. [in Ukrainian]
6. Komisarov, O. H. (2002). *Protses tsilepokladannia v orhanizatsii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku* [The process of goal setting in the organization of the activities of internal affairs bodies of Ukraine at the current stage of development] : dys. ... kandydata yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Zaporizhzhia. 237 p. [in Ukrainian]
7. Lytvynov, O. M. (2010). *Sotsialno-pravovyi mekhanizm protyдии zlochynnosti v Ukraini (teoretychni ta praktychni zasady)* [Socio-legal mechanism of combating crime in Ukraine (theoretical and practical foundations)] : dys. ... doktora yuryd. nauk: spets. 12.00.08. Kharkiv. 432 p. [in Ukrainian]
8. Manzhula, A. A. (2015). *Administrativno-pravovi zasady orhanizatsii diialnosti naukovy-doslidnykh ustanov v Ukraini* [Administrative and legal principles of the organization of activities of research institutions in Ukraine] : dys. ... doktora yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Dnipropetrovsk. 422 p. [in Ukrainian]
9. Polianskyi, A. O. (2021). *Administrativno-pravovi zasady vzaiemodii sudovo-ekspertnykh ustanov z pravookhoronnymy orhanamy* [Administrative and legal principles of interaction of forensic expert institutions with law enforcement agencies] : dys. ... doktora yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Sumy. 406 p. [in Ukrainian]
10. Pchelin, V. B. (2017). *Orhanizatsiia administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: pravovi zasady* [Organization of the administrative judiciary of Ukraine: legal principles] : dys. ... doktora yuryd. nauk: spets. 12.00.07. Kharkiv. 485 p. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.55>

POJĘCIE I KATEGORIE POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO DOTYCZĄCEGO PODATKOWYCH WYKROCZEŃ KARNYCH W KONTEKŚCIE DOŚWIADCZEŃ KRAJÓW POSTSOWIECKICH

Natalya Karabaza

*aspirantka Katedry Postępowania Karnego i Kryminalistyki
Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-9526-2155

Www140976karabaza@ukr.net

Adnotacja. W artykule dokonano analizy przepisów krajów postsowieckich regulujących kwestie postępowania sądowego dotyczącego podatkowych wykroczeń karnych (w szczególności uchylania się od opodatkowania). Wskazano na wybór przez ustawodawców różnych podejść do definicji: istoty (treści) systemu terminów „uchylanie się od płacenia podatków, opłat (innych płatności)”, niektórych pojęć związanych z pociągnięciem do odpowiedzialności karnej za uchylanie się od płacenia podatków (wysokość wyrządzonej szkody, zwolnienie z odpowiedzialności karnej), prawo sądu do stosowania dodatkowych i specjalnych (dodatkowych) rodzajów kar. Zidentyfikowano różnice w stosunku sądu do uczestników/podmiotów postępowania (procesu). Stwierdzono, że większość składników aparatu pojęciowo-kategorycznego postępowania sądowego w postępowaniu karnym jest taka sama i odzwierciedla procedurę rozpatrywania sprawy w sądzie, jednak istnieje również użycie określonych terminów. Ustalono, że niektóre prawa postępowania karnego mają pewne cechy związane z podatkami, z dowodami i stosowaniem środków, prowadzeniem skróconego (uproszczonego) postępowania sądowego.

Słowa kluczowe: postępowanie karne, postępowanie sądowe, podatkowe wykroczenia karne, uchylanie się od opodatkowania, aparat pojęciowy, kraje postsowieckie.

CONCEPTS AND CATEGORIES OF COURT PROCEEDINGS REGARDING TAX CRIMINAL OFFENSES IN THE CONTEXT OF THE EXPERIENCE OF POST-SOVIET COUNTRIES

Natalya Karabaza

*Postgraduate Student at the Department of Criminal Process and Criminalistics
State Tax University (Irpın, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-9526-2155

Www140976karabaza@ukr.net

Abstract. The article analyzes the legislation of the countries of the post-Soviet space, which regulates the issue of court proceedings regarding tax criminal offenses (in particular, tax evasion). It is indicated on electing of the different going legislators near determination: there are essences (to the table of contents) of the term system “avoiding payment of taxes, collections (other payments)”, separate concepts, incident to bringing in to criminal responsibility for avoiding payment of taxes (to the size of the inflicted harm, to the release from criminal responsibility), right for a court, on application of additional and special (additional) types of punishments. Found out differences in attributing of court to the participants, subjects of realization (to the process). Ascertained that most constituents of concept category vehicle of judicial realization in a criminal process are identical and represent procedure of consideration of business in a court, however, takes place and the use of specific terms. Established that some criminal procedural laws are characterize by certain peculiarities regarding taxes, related to proof and application of preventive measures, conducting abbreviated (simplified) court proceedings.

Key words: criminal realization, court proceedings, tax criminal offences, avoiding taxation, concept-category vehicle, countries of the post-Soviet space.

ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПОДАТКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Наталія Карабаза

*аспірантка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Державного податкового університету (Ірпін, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-9526-2155

Www140976karabaza@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано законодавство країн пострадянського простору, яке регулює питання судового провадження щодо податкових кримінальних правопорушень (зокрема, ухиленя від оподаткування). Вказано

на обрання законодавцями різних підходів до визначення: сутності (змісту) терміносистеми «ухилення від сплати податків, зборів (інших платежів)», окремих понять, властивих притягненню до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків (розміру завданої шкоди, звільненню від кримінальної відповідальності), права суду на застосування додаткових та особливих (додаткових) видів покарань. Виявлено відмінності у віднесенні суду до учасників/суб'єктів провадження (процесу). Констатовано, що більшість складових понятійно-категоріального апарату судового провадження в кримінальному процесі є однаковими і відображають процедуру розгляду справи в суді, проте, має місце і використання специфічних термінів. Встановлено, що деяким кримінальним процесуальним законам властиві певні особливості щодо податків, пов'язані із доказуванням та застосуванням запобіжних заходів, проведенням скороченого (спрощеного) судового провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, судове провадження, податкові кримінальні правопорушення, ухилення від оподаткування, понятійно-категоріальний апарат, країни пострадянського простору.

Вступ. Удосконалення національної правової системи, вітчизняного законодавства неможливе без порівняльного досвіду країн однієї правової системи. Завдяки вивченню зарубіжного досвіду формуються «найбільш досконалі з техніко-юридичного боку, актуальні, апробовані протягом тривалого часу застосування, узгоджені з визнаними міжнародними актами законодавчі положення, окреслюються спільні проблеми та напрями їх вирішення і таким чином досягається високий рівень комплексності вивчення об'єкта наукового пошуку» (Бугайчук, 2019: 103). Аналіз кримінальних процесуальних законів країн континентальної системи права показує імплементацію значної кількості правових інститутів та категорій європейського кримінального судочинства у вітчизняний Кримінальний процесуальний кодекс.

Такі категорії як «податкові правопорушення», «понятійно-правовий апарат податкового права», «судове провадження» ставали предметом досліджень з огляду на зарубіжний досвід їх нормативного закріплення (наприклад: Баїк, 2019; Ігнатюк, 2015; Старинець, 2021; Varabash, 2015 та ін.). Проте, понятійно-категоріальний апарат кримінального процесуального права, а тим більше – судового провадження щодо податкових кримінальних правопорушень – залишається поза увагою дослідників, що актуалізує цей напрям наукового пошуку.

Основна частина. Більшість дослідників зарубіжного досвіду звертаються до європейського законодавства (насамперед, Німеччини, Франції), зважаючи на євроінтеграційний курс України. Безумовно, це є правильним підходом. Проте, не слід ігнорувати законодавчі приписи і пострадянських держав, які представляють науковий інтерес, зважаючи на паралельні процеси становлення і розвитку державності. Тож метою цієї публікації є висвітлення законодавчої регламентації понятійно-категоріального апарату судового провадження щодо кримінальних податкових правопорушень саме країн пострадянського простору. До завдань дослідження віднесено: проаналізувати кримінальне, податкове, кримінальне процесуальне законодавство на предмет нормативного використання відповідних понять і категорій та визначити спільні й відмінні риси судового провадження щодо кримінальних податкових правопорушень. Для реалізації мети і завдань публікації використано загальнонаукові і спеціальні *методи* наукового пізнання (акцент зроблено на порівнянні і узагальненні).

Основною категорією науки про податки у різних державах є податок та система податків (система оподаткування). Справляння податків регламентується податковим законодавством, зокрема, кодексами або спеціальними законами. Практично усі держави з розвинутою ринковою економікою свого часу стикнулися із проблемами ухилення від сплати податків, і обрали шлях протидії такого роду діяльності кримінально-правовими засобами, що є соціально обумовленим підходом. Саме кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків (в узагальненому розумінні у цій публікації податкових кримінальних правопорушень) властива державам романо-германської правової системи (за деякими виключеннями не кримінально-правової протидії ухиленню від оподаткування).

Усі пострадянські держави (до них віднесено у цьому дослідженні і країни Балтії) передбачають кримінальну відповідальність за податкові правопорушення, яка врегульована у відповідних кримінальних кодексах. Деякі законодавчі акти закріплюють один склад злочину – ухилення від сплати податків (Грузія, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Латвія та ін.), а деякі – різновиди такого ухилення, залежно від виду податків, зборів (Киргизька Республіка, Таджикистан та ін.). При цьому, кримінально-караними є і малозначні діяння, наприклад, щодо неподання декларації про доходи (Естонія, Литва, Латвія, Вірменія), подання недостовірних даних про доходи (Литва).

В окремих правових системах має місце вказівка на сутність терміносистеми «ухилення від сплати податків, зборів (інших платежів)», тобто її змістовне наповнення через перерахування дій, що вказують на умисел такої діяльності (Вірменія, Узбекистан, Молдова), в інших – не розкривається об'єктивна сторона цього діяння (Грузія, Литва, Казахстан) або відмежовується безпосередньо ухилення від оподаткування та приховування чи зменшення об'єктів оподаткування (Естонія, Латвія). Іноді певна діяльність визначається кримінально караною задля мети – ухилення від сплати податків (Грузія) або ухилення від подання декларації прирівнюється до ухилення від сплати податків (Вірменія, Молдова).

Примітки до статей КК із визначенням окремих понять, властивих притягненню до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зокрема, стосовно розміру суми ухилення або умов (періоду) непритягнення до відповідальності мають законодавчі акти Грузії і Казахстану. Це сприяє однаковому розумінню судовими органами понятійно-термінологічного апарату при вирішенні справ про ухилення від оподаткування.

Також слід відмітити, що заохочувальні приписи про звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків містяться у кримінальних кодексах Азербайджанської Республіки, Республіки Грузія, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан. В інших пострадянських державах (країни Балтії, Вірменія, Молдова, Туркменістан) не надається оцінка позитивній посткримінальній діяльності особи, винної у вчиненні ухилення від сплати податків (Олійниченко, 2018: 113). Кримінальному законодавству лише деяких країн властиве закріплення права суду на застосування додаткових та особливих (додаткових) видів покарань: позбавлення права займатися певною діяльністю, займати певні посади (Азербайджан, Молдова), ліквідація юридичної особи (Молдова).

Таким чином, податкові правопорушення у пострадянських державах представлені як ухилення від сплати податків, зборів (інших платежів) із законодавчим визначенням/не визначенням способів такого ухилення, кваліфікованих його обставин (повторність, група осіб тощо), окремим роз'ясненням деяких понять (розміру шкоди, можливості звільнення від кримінальної відповідальності) у самій нормі або примітці до статті та застосуванням покарання у виді штрафу, громадських робіт, позбавлення/обмеження волі, можливою дискреції суду щодо визначення додаткових покарань.

Країни пострадянського простору мають кодифіковане законодавство у сфері кримінального судочинства. Після розпаду СРСР деякі з них вже двічі його оновлювали (Грузія, Казахстан, Киргизстан).

На відміну від європейських, більшість кодифікованих актів у сфері кримінального провадження пострадянських країн містять окремі норми із визначенням термінів, що використовуються в них. Так, КПК Грузії (Уголовно-процесуальний кодекс Грузії, 2009) роз'яснює 40 термінів, без дотримання алфавітного порядку; Кодекс Азербайджанської Республіки (Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки, 2000) у Розділі I визначає основні поняття, які використовуються у кодексі (43, без алфавітного порядку); 48 понять закріплено і КПК Вірменії (Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Армения, 1998). Терміни та словосполучення виокремлені і в КПК Молдови (понад 50) (Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Молдова, 2003) (серед специфічних терміносистем можна назвати «констатуючий акт», «кімната для допиту», «обґрунтована підозра», «серйозна фактична помилка», «агент під прикриттям», «корисні докази» тощо (Бугайчук, 2019: 106). КПК Туркменістану (Уголовно-процесуальний кодекс Туркменістану, 2009) і КПК Таджикистану (Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Таджикистан, 2009) теж визначають значну кількість термінів (60), які в них використовуються. 58 визначень надає КПК Казахстану (Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан, 2014). «Наймолодший» кодекс – КПК Киргизької Республіки (Уголовно-процесуальний кодекс Кыргызской Республіки, 2021) ураховує сучасні досягнення законотвірчої техніки і закріплює визначення 57 понять в алфавітному порядку. КПК ж Республіки Узбекистан (Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Узбекистан, 1994) не закріплює роз'яснюючих термінів.

Різний законодавчий підхід використано у країнах Балтії. У КПК Литви (Уголовно-процесуальний кодекс Литовской Республіки, 2002) кожному роз'яснюючому терміну присвячено окрему статтю (р. II). Проте, дослідниками зауважується, що перелік цих термінів є неповним, а деяких – беззмисловим (наприклад, поняття суду першої інстанції розкривається через перелік судів, які розглядають кримінальні справи, аналогічно – поняття суду) (Ігнатюк, 2015: 58) КПК ж Латвії (Уголовно-процесуальний закон Латвії, 2005) і Естонії (Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Естонії, 2003) не виокремлюють вжитих у них термінів.

На відміну від вітчизняного кримінального процесуального закону, в КПК досліджуваних пострадянських держав не йдеться про кримінальне провадження і прив'язку до нього інших понять, категорій і термінів (окрім КПК Естонії, КПК Таджикистану). При цьому, більшість закріплених понять (термінів) розкривається не через їх теоретико-методологічне визначення, а за допомогою переліку складових цього поняття (терміну): наприклад, суд – це суд першої, апеляційної або касаційної інстанції (КПК Азербайджанської Республіки).

Суд віднесено до органів, які здійснюють (ведуть) кримінальний процес, в КПК Азербайджану, Казахстану; до учасників кримінального судочинства – у Таджикистані (суду приділено лише три статті щодо переліку судів, їх складу і повноважень (гл. 4)); у Туркменістані – до органів та осіб, які приймають участь у кримінальному процесі (ст. 52); до органів, відповідальних за провадження у кримінальній справі (з поміж учасників процесу) – Узбекистан (Р. II). Кримінально-процесуальний закон Латвії встановлює, що суд належить до органів, які спрямовують процес (ст. 27). Найбільш влучною, на нашу думку, є приналежність суду до суб'єктів кримінального судочинства (Р. II КПК Киргизької Республіки).

Серед понять, які використовуються в КПК Азербайджану, у контексті судового провадження, виокремлені: суд першої інстанції (п. 7.0.10), суд апеляційної інстанції (п. 7.0.11), суд касаційної інстанції (п. 7.0.12), суддя (п. 7.0.13), головуєчий у судовому засіданні (п. 7.0.14). Аналогічний підхід використано в КПК Вірменії (ст. 6). В КПК Молдови стаття 6 має назву «Терміни та вирази, що використовуються в кодексі» і розкрито термін «судова інстанція» (п. 16 ст. 6).

У КПК Грузії терміни, пов'язані із судовою діяльністю (суд, суддя тощо), відсутні (ст. 3), за виключенням поняття вироку і ухвали, а також судді по нагляду (зміни 2018 р.). Разом з тим, суд визнається учасником кримінального процесу (р. III). Розгляд справи в суді по суті в Грузії охоплює питання не лише постановлення судового рішення, а й його виконання, апеляції, касації, перегляду вироку за нововиявленими обставинами.

Відмінним є розуміння відповідних термінів молдавським законодавцем, зокрема, суд першої інстанції визначено як процедуру – «разрешение посредством постановления приговора уголовного дела по существу

в результате непосредственного рассмотрения судебной инстанцией доказательств с участием сторон»; суддю – як фахівця: «юрист, обладающий дипломом лицензиата, назначаемый на должность в установленном законом порядке, уполномоченный рассматривать поступающие в судебную инстанцию дела»; суддю з кримінального переслідування – як суддю «наделенного функциями уголовного преследования, а также судебного контроля процессуальных действий, осуществляемых в ходе уголовного преследования» (ст. 6). Також для Молдови специфічним є положення про можливість створення спеціалізованих судів (колегій, складів) для розгляду окремих категорій справ (ст. 29).

У КПК Таджикистану серед роз'яснюючих термінів є суд – як орган судової влади, суддя – як посадова особа і суди: першої, касаційної та наглядової інстанцій (ст. 6). КПК Туркменістану, окрім вказаних термінів, роз'яснює ще поняття: судовий розгляд (судове засідання суду першої, касаційної та наглядової інстанцій) і судове провадження (досудове і судове провадження по кримінальним справам) (ст. 6). У цій країні є судовий нагляд з боку Верховного Суду за діяльністю усіх інших судів (ст. 70).

В Киргизії суд визначено як орган, що здійснює правосуддя у кримінальних справах та справах про проступки (п. 48 ст. 5), а суд першої інстанції – як районний та прирівнений до нього міський суд, уповноважений на безпосереднє дослідження та встановлення у судовому засіданні обставин справи та винесення в ній відповідного рішення (п. 49 ст. 5).

Найоб'ємніше визначення поняття «суд першої інстанції» надано в КПК Казахстану (п. 9 ст. 7): воно включає перелік судів за територіальним принципом і напрямки їхньої діяльності. Окрім того, акцентовано увагу на понятті суду, судді, головуючого, вироку.

За відсутності роз'яснення поняття «суд, суддя», латвійський законодавець розмежує суддю (здійснює підготовку до слухання справи) (ст. 47), суд (здійснює судовий розгляд, чинить правосуддя) (ст. 48) і суддю, що скеровує справу після проголошення судового рішення (ст. 49).

Судове провадження (провадження в суді першої інстанції) розпочинається із: попереднього розгляду кримінальної справи (Азербайджан), віддання обвинуваченого до суду (Естонія, Киргизія), підготовчого судового провадження (Литва), підготовки до судового розгляду (Вірменія, Таджикистан, Узбекистан, Латвія), розпорядчого судового засідання (Туркменістан), попереднього слухання справи (Казахстан). У Латвії є невідкладний порядок підготовки справи до судового розгляду (ст. 487).

Підготовче судове засідання властиве Азербайджану, Молдові, Киргизії, Естонії (при наявності відповідних підстав – ст. 258). У грузинському процесі має місце досудове засідання (гл. XXII), а в узбецькому і киргизькому – попереднє слухання (гл. 39).

Суду у підготовчому засіданні надано право ухвалити окрему постанову (Азербайджан) або у судовому засіданні по суті – додаткову постанову (Вірменія). В Узбекистані суд вправі усунути неповноту дізнання, попереднього слідства або суттєвих порушень норм кримінального процесуального закону (ст. 415-1).

Питання загальних засад (умов) судового розгляду виокремлені в КПК Азербайджану (Гл. XLI), Грузії (Гл. XIX), Вірменії (Гл. 41), Молдови (Гл. 1 р. II), Таджикистану (Гл. 32), Туркменістану (Гл. 39), Казахстану (Гл. 42), Узбекистану (Гл. 50), Киргизії (Гл. 40), Латвії (Гл. 40).

В Естонії і Литві про закриття кримінального провадження (кримінальної справи) судом постановляється вирок. Для Естонії також характерними є: подання до суду обвинувального акта в електронній формі; можливість участі у судовому розгляді анонімних свідків; обмеження гласності судового розгляду та ведення записів у судовому засіданні. Схожі обмеження властиві литовському судовому провадженню. Окрім того, в Литві є можливість відновлення розгляду доказів, якщо під час наради суддів щодо вироку прийнято рішення про недостатність доведення обставин справи (Ігнатюк, 2015: 46).

До понятійно-категоріального апарату судового провадження також віднесено терміни і терміносполуки: запасний суддя (Азербайджан, Казахстан, Латвія), вердикт (Азербайджан, Грузія, Киргизія), вирок (усі країни), межі судового розгляду (більшість країн), підготовча частина судового засідання (Вірменія, Молдова, Таджикистан, Казахстан, Узбекистан, Киргизія), судове слідство (усі країни, в Киргизії – судовий розгляд), судові дії (Азербайджан), судові дебати (усі країни, в Киргизії, Латвії – не виокремлюється, передбачено в одній статті), останнє слово підсудного (усі країни, в Киргизії, Латвії – передбачено в одній статті), судове рішення (Азербайджан), фактична і правова сторона справи (Молдова), головний судовий розгляд (Казахстан).

Специфічними лексемами у понятійно-категоріальному апараті судового провадження досліджуваних країн є: додаткова касація, протест (Азербайджан), предмет наради суддів (Молдова), суддя по нагляду (Грузія), спеціалізовані суди (Молдова).

Також, деяким кримінальним процесуальним законам властиві певні особливості щодо податків. Зокрема, КПК Азербайджану передбачено можливість використання в якості доказу протоколу слідчої дії щодо перехоплення відомостей про сплату податків (ст. 134; 134.2.9), яка здійснюється лише за постановою суду (ст. 177; 177.3). За КПК Грузії інформація про рахунки і податки відноситься до інформації про особу, що може мати значення для справи (ч. 3 ст. 136). В КПК Казахстану вказано на визнання документом актів податкових перевірок, висновків податкових органів (ч. 3 ст. 120). КПК Узбекистану передбачає можливість проведення ревізії (ст.ст. 187-2, 187-5), яка є характерною процесуальною дією для податкових правопорушень (питанням ревізії в кримінальному процесі присвячено декілька статей КПК). Ревізія властива і латвійському процесу (ст. 35). Також у Латвії закріплено, якщо кримінальний процес розпочато щодо злочинного діяння, яке може вплинути на визначення розміру податків, суд (як орган, який скеровує процес)

зобов'язаний повідомити про це Службу державних податків (п. 6-1 ст. 372). КПК Киргизької Республіки встановлює правило, за яким при здійсненні провадження, зокрема, й щодо злочинів у сфері оподаткування, до осіб, які займаються підприємництвом і бізнесом, не застосовується взяття під варту (ч. 4 ст. 106).

У КПК Вірменії закріплено прискорений порядок судового розгляду (Р. 9-1), який може застосовуватися при провадженні щодо злочинів, за які встановлено покарання до 10 років позбавлення волі, а отже – і щодо податкових правопорушень. Певне спрощення характерне і для кримінального провадження Молдови (ст. 364-1) – при умові визнання особою вини і заявлення про це клопотання; Туркменістану – щодо злочинів невеликої тяжкості (ст. 406). У КПК Казахстану закріплено скорочений порядок судового розгляду (ст. 382) – для злочинів невеликої, середньої тяжкості і в деяких випадках – щодо тяжких злочинів. Саме у такому порядку розглядаються і злочини щодо ухилення від сплати податків. Спрощене судове провадження у справах щодо проступків характерне і для кримінального процесу Киргизії (ст. 511). Скорочений процес властивий Латвійській державі (ст. 432) – без участі обвинуваченого, якому може бути призначено покарання у виді штрафу (ст. 464).

Висновки. Ухилення від оподаткування, як кримінально каране діяння, врегульоване у кримінальних кодексах усіх пострадянських держав. Податкові правопорушення представлені як ухилення від сплати податків, зборів (інших платежів) із законодавчим визначенням/не визначенням способів такого ухилення, кваліфікованих його обставин (повторність, група осіб тощо), окремим роз'ясненням деяких понять (розміру шкоди, можливості звільнення від кримінальної відповідальності) у самій нормі або примітці до статті та застосуванням покарання у виді штрафу, громадських робіт, позбавлення/обмеження волі, можливістю дискреції суду щодо визначення додаткових покарань.

Понятійно-категоріальний апарат кримінального процесуального права при здійсненні судового провадження, терміни, поняття і категорії у цих державах можна віднести до: (1) теоретико-методологічних (мають визначення в теорії процесуального права) – межі судового розгляду, доказування, засади судового розгляду, частини судового розгляду, види судових рішень, таємниця нарадчої кімнати, вимоги до судових рішень та ін.; (2) практично значимих (вказують на суб'єктів, порядок, алгоритм їх дій, зокрема, й суду (суддів, присяжних)) – суд, запасний суддя, попередній судовий розгляд, підготовча частина судового засідання, судові слідство, судові дебати, зміст і проголошення судового рішення та ін. У КПК окремих країн встановлюються деякі особливості щодо податкових кримінальних правопорушень, пов'язані із доказуванням, застосуванням запобіжних заходів, спрощеним провадженням.

Також у законодавчому забезпеченні понятійно-категоріального апарату судового провадження щодо ухилення від сплати податків та інших податкових кримінальних правопорушень у аналізованих країнах, аналогічно Україні, можна виділити загальнозживану лексику (номінації місця, часу, числові позначення) і тематичну лексику, представлену трьома групами: податкові, кримінальні й кримінальні процесуальні терміни та терміносполуки.

Список використаних джерел:

1. Баїк О. І. Понятійно-категоріальний апарат податкового права України : дис. ... докт. юрид. наук. Львів, 2019. 522 с. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/45451>
2. Бугайчук А. А. Закон як джерело кримінального процесуального права держав пострадянського простору. *Національний юридический журнал "National law journal: theory and practice"* L. L. C. 2019. № 2 (36). С. 103–108 (Республіка Молдова). URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/2/part_2/23.pdf
3. Ігнатюк О. В. Судове провадження у першій інстанції в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2015. 224 с.
4. Олійниченко В. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за законодавством зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія ПРАВО. Випуск 49. Том 2. С. 112–116. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34771>
5. Старинець Є. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... докт. філософ. Одеса, 2021. URL: <http://oduvs.edu.ua/>
6. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки : Закон от 14.07.2000 г. № 907-IQ. URL: <https://online.zakon.kz/Document/?doc> (дата звернення: 15.08.2022).
7. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Армения : Закон от 01.07.1998 г. № ЗР-248. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7460 (дата звернення: 15.08.2022).
8. Уголовно-процесуальний кодекс Грузії : Закон от 09.10.2009 г. № 1772-IIс. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
9. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Естонії : Закон от 12.02.2003 г. URL: <http://www.yurotdel.com> (дата звернення: 16.08.2022).
10. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан : Закон от 04.07.2014 г. № 231-V. URL: www.zakon.kz/ugolovno_processualniy_kodeks (дата звернення: 15.08.2022).
11. Уголовно-процесуальний кодекс Кыргызської Республіки : Закон от 28.10.2021 г. № 129. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36639004 (дата звернення: 15.08.2022).
12. Уголовно-процесуальний закон Латвії : Закон от 20.04.2005 г. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html (дата звернення: 16.08.2022).
13. Уголовно-процесуальний кодекс Литовської Республіки : Закон от 14.03.2002. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/8195> (дата звернення: 16.08.2022).

14. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : Закон от 14.03.2003 г. № 122. URL: www.yurotdel.com (дата звернення: 16.08.2022).
15. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан : Закон от 03.12.2009 г. № 264. URL: mmk.tj/ru/library/-upk_rt.doc (дата звернення: 16.08.2022).
16. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана : Закон от 18.04.2009 г. № 28-IV. URL: <http://www.minjust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc> (дата звернення: 16.08.2022).
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : Закон от 22.09.1994 г. № 2013-XII. URL: <http://www.lex.uz/docs/111463> (дата звернення: 16.08.2022).
18. Barabasch T. M. Die Verwirklichung der normativen und der rechtlichen Grundlagen der Gerichtsverhandlung im Strafverfahren der Ukraine. *Neue Tendenzen im Strafprozessrecht – Deutschland, Polen und die Ukraine*. Frankfurt am Main. Peter Lang GmbH. 2015. Band 79. 247–255.

References:

1. Baik, O. I. (2019). Poniatiino-katehorialnyi aparat podatkovoho prava Ukrainy [Conceptual and categorical apparatus of tax law of Ukraine]. *Abstract of Doctor's thesis*. Lviv. 522 s. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/45451> [in Ukrainian]
2. Buhaichuk, A. A. (2019). Zakon yak dzherelo kryminalnoho protsesualnoho prava derzhav postradianskoho prostoru [The law as a source of criminal procedural law of post-Soviet states]. *Natsionalnyi yurydycheskyi zhurnal "National law journal: theory and practice"* L. L. C. № 2 (36). 103–108 (Republika Moldova). URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/2/part_2/23.pdf [in Ukrainian]
3. Ihnatiuk, O. V. (2015). Sudove provadzhennia u pershii instantsii v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Court proceedings in the first instance in the criminal process of Ukraine]. *Abstract of Doctor's thesis*. Irpin. 224 s. [in Ukrainian]
4. Oliinychenko, V. V. (2018). Zvylnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za ukhylennia vid splaty podatkov, zboriv (oboviazkovykh platezhiv) za zakonodavstvom zarubizhnykh krain [Exemption from criminal liability for tax evasion, fees (mandatory payments) under the laws of foreign countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. Vypusk 49. Tom 2. 112–116. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34771> [in Ukrainian]
5. Starynets, Ye. A. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za ukhylennia vid splaty podatkov, zboriv (oboviazkovykh platezhiv) [Criminal responsibility for tax evasion, fees (mandatory payments)]. *Abstract of Doctor's thesis*. Odesa. URL: <http://oduvs.edu.ua/> [in Ukrainian]
6. Ugolovno-processual'nyj kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki : Zakon ot 14.07.2000 g. № 907-IQ. URL: <https://online.zakon.kz/Document/?doc> [in Russian]
7. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Armenija : Zakon ot 01.07.1998 g. № ZR-248. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7460 [in Russian]
8. Ugolovno-processual'nyj kodeks Gruzii : Zakon ot 09.10.2009 g. № 1772-IIc. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf [in Russian]
9. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Jestonii : Zakon ot 12.02.2003. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/> [in Russian]
10. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan : Zakon ot 04.07.2014 g. № 231-V. URL: www.zakon.kz/ugolovno-processualniy_kodeks [in Russian]
11. Ugolovno-processual'nyj kodeks Kyrgyzskoj Respubliki : Zakon ot 28.10.2021 g. № 129. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36639004 [in Russian]
12. Ugolovno-processual'nyj zakon Latvii : Zakon ot 20.04.2005. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html [in Russian]
13. Ugolovno-processual'nyj kodeks Litovskoj Respubliki : Zakon ot 14.03.2002. URL: <https://wipolex.wipo.int/legislation/details/8195> [in Russian]
14. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Moldova : Zakon ot 14.03.2003 g. № 122. URL: www.yurotdel.com [in Russian]
15. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Tadzhiikistan : Zakon ot 03.12.2009 g. № 264. URL: mmk.tj/ru/library/-upk_rt.doc [in Russian]
16. Ugolovno-processual'nyj kodeks Turkmenistana : Zakon ot 18.04.2009 g. № 28-IV. URL: <http://www.minjust.gov.tm/ru/mmerkezi/dos> [in Russian]
17. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Uzbekistan : Zakon ot 22.09.1994 g. № 2013-HII. URL: <http://www.lex.uz/docs/111463> [in Russian]
18. Barabasch T. M. Die Verwirklichung der normativen und der rechtlichen Grundlagen der Gerichtsverhandlung im Strafverfahren der Ukraine. *Neue Tendenzen im Strafprozessrecht – Deutschland, Polen und die Ukraine*. Frankfurt am Main. Peter Lang GmbH. 2015. Band 79. 247–255/ [in German]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.56>

PRAWO ENERGETYCZNE UKRAINY: STRATEGIA PRZEDWOJENNA, TRANSFORMACJA POWOJENNA

Roman Kirin

*doktor nauk prawnych, docent, główny pracownik naukowy
Instytucji państwowej „Instytut Badań Ekonomiczno-Prawnych imienia V. K. Mamutova
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy” (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-0089-4086
kirinrs62@gmail.com*

Sergii Hryshchak

*kandydat nauk prawnych, docent,
dyrektor Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Nauk Humanistycznych i Społecznych
Narodowego Uniwersytetu Technicznego „Politechnika Dnieprowska” (Dniepr, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-6302-1322
hryshchak@gmail.com*

Adnotacja. W artykule omówiono główne kierunki strategii przedwojennej i transformacji powojennej prawa energetycznego Ukrainy. Analiza przedwojennych strategii energetycznych Ukrainy (1996–2013) wykazała uwarunkowania ich rozwoju, głównie przez kolejny okres stanu krytycznego lub przedkrytycznego w energetyce. Zidentyfikowano podstawowe oznaki, które określały ich niezgodność z europejskimi i krajowymi wymaganiami dla branży, a także niewystarczającą skuteczność mechanizmów wdrażania. Wyjaśniono aktualny stan krajowego wsparcia prawnego strategicznego rozwoju kompleksu paliwowo-energetycznego Ukrainy na poziomie legislacyjnym i regulacyjnym. Przeprowadzono uogólnienia i ujawniono priorytetowe kierunki transformacji energetycznej Ukrainy w warunkach powojennego ożywienia gospodarczego. Zaproponowano utworzenie systemu źródeł prawa energetycznego na podstawie dwuwymiarowego modelu wielopoziomowego.

Słowa kluczowe: prawo energetyczne, strategia energetyczna, kompleks paliwowo-energetyczny, agresja zbrojna, transformacja powojenna, Kodeks Energetyczny.

ENERGY LEGISLATION OF UKRAINE: PRE-WAR STRATEGY, POST-WAR TRANSFORMATION

Roman Kirin

*Doctor of Law, Associate Professor,
Senior Research Fellow, State Organization V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-0089-4086
kirinrs62@gmail.com*

Sergii Hryshchak

*PhD in Law, Associate Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute of Humanities and Social Sciences
of Dnipro University of Technology, (Dnipro, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-6302-1322
hryshchak@gmail.com*

Abstract. The article examines the main directions of the pre-war strategy and post-war transformation of the energy legislation of Ukraine. The analysis of the pre-war energy strategies of Ukraine (1996–2013) showed that their development was mainly due to another period of critical or pre-critical state in the energy industry. The fundamental features that determined their non-compliance with European and national requirements for the industry, as well as insufficient effectiveness of implementation mechanisms, were identified. The current state of domestic legal support for the strategic development of the fuel and energy complex of Ukraine at the legislative and sub-legal levels has been clarified. Generalization was carried out and priority directions of energy transformation of Ukraine in the conditions of post-war economic recovery were identified. It is proposed to form a system of sources of energy law based on a two-dimensional multi-level model.

Key words: energy legislation, energy strategy, fuel and energy complex, armed aggression, post-war transformation, Energy Code.

ЕНЕРГЕТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ДОВОЄННА СТРАТЕГІЯ, ПОВОЄННА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Роман Кірін

*доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова
Національної академії наук України» (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-0089-4086
kirinrs62@gmail.com*

Сергій Грищак

*кандидат юридичних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-6302-1322
hryshchak@gmail.com*

Анотація. У статті розглянуті основні напрями довоєнної стратегії та повоєнної трансформації енергетичного законодавства України. Аналіз довоєнних енергетичних стратегій України (1996–2013 рр.) показав обумовленість їх розробки, переважно, черговим періодом критичного або передкритичного стану в енергетиці. Виявлено принципові ознаки, які визначили їх невідповідність європейським та національним вимогам до галузі, а також недостатню дієвість механізмів реалізації. З'ясовано сучасний стан вітчизняного правового забезпечення стратегічного розвитку паливно-енергетичного комплексу України на законодавчому та підзаконному рівнях. Проведено узагальнення та виявлено пріоритетні напрями енергетичної трансформації України в умовах повоєнного відновлення економіки. Запропоновано формувати систему джерел енергетичного права на основі двовимірної багаторівневої моделі.

Ключові слова: енергетичне законодавство, енергетична стратегія, паливно-енергетичний комплекс, збройна агресія, повоєнна трансформація, Енергетичний кодекс.

Вступ. Енергетика була і залишається головною стратегічною передумовою розвитку економіки, основою забезпечення усіх видів життєдіяльності суспільства. Тому визначення та реалізація напрямів її розвитку є пріоритетними завданнями у забезпеченні національної безпеки, політичної та енергетичної незалежності, неухильного економічного розвитку. Так свого часу характеризував значення енергетики для економіки країни очільник профільного міністерства. Він зазначав, що паливно-енергетичний комплекс України (далі – ПЕК) або просто енергетика – це галузь економіки, яка охоплює діяльність з розвідування і видобутку, переробки і виробництва, зберігання і транспортування, передачі і розподілу, торгівлі і збуту чи продажу енергетичних продуктів – палива, електричної і теплової енергії (Плачков, 2005). Приєднавшись до Європейського Енергетичного Співтовариства у 2011 р. Україна підтвердила наміри стати частиною європейського енергетичного ринку та побудувати конкурентний ринок із міцними взаємозв'язками з європейськими сусідами. Україні надавалися всі права, надані Договірним Сторонам, і вона має виконувати всі зобов'язання, покладені на Договірні Сторони Договором і всіма Рішеннями та Процедурними актами, прийнятими під час застосування Договору із часу набрання ним чинності, якщо іншого не зазначено в Протоколі, на дату приєднання (Протокол про приєднання, 2010). Для відповідності розділові II Договору про заснування Енергетичного Співтовариства (The Energy Community, 2006) й пов'язаним з ним додатком, графік передбачав імплементацію таких актів *acquis communautaire* як директиви, регламенти, рішення Комісії, плани імплементації тощо.

Тож, очевидно, що енергетичне законодавство України одним з перших галузей стало на шлях європейської інтеграції, проте мілітарний вплив на окремі регіони з 2014 р. та повномасштабна збройна агресія 2022 р. певною мірою відобразилися не тільки на чинних стратегіях розвитку складових ПЕК, а й на правовому забезпеченні їх подальших перспектив.

Відтак, **мета поданої роботи** полягає у розкритті особливостей довоєнних стратегій та перспектив повоєнної трансформації енергетичного законодавства України.

Основна частина. Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження передбачені наступні завдання: – проведення огляду та аналізу Енергетичних стратегій України 1996–2013 рр.; – визначення сучасного стану правового забезпечення стратегічного розвитку ПЕК України; – узагальнення напрямів енергетичної трансформації України в умовах повоєнного відновлення економіки.

Матеріал і методи досліджень. Методологічну основу роботи становить комплекс загальних та спеціальних наукових методів пізнання, зумовлених темою та метою дослідження. Під час підготовки статті використано такі методи як формально-юридичний, діалектичний, аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, за допомогою яких опрацьовані аналітичні матеріали та наукова література, акти законодавства ЄС і нормативно-правові акти України.

Результати та їх обговорення. *Огляд та аналіз Енергетичних стратегій України 1996–2013 рр.* Стан ПЕК України 1996 р. характеризувався, серед іншого, й такими показниками: – країна є енергодефіцитною, яка задовольняє свої потреби в паливно-енергетичних ресурсах (далі – ПЕР) за рахунок власного їх видобутку менш, ніж на 50 %; – ефективність використання ПЕР в економіці України та соціальній сфері дуже низька; – енергоемність валового внутрішнього продукту в Україні більш, ніж вдвічі вища за енергоемність промислово розвинутих країн Західної Європи і продовжує зростати.

При цьому, на той час кількість діючих блоків атомних електростанцій репрезентували одну з найбільших ядерно-енергетичних програм у Європі (п'яте місце), а прийняту Концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні рішенням парламенту покладено в основу ядерного законодавства – законодавства в галузі використання ядерної енергії та радіаційного захисту України (Про Концепцію державного, 1994).

Для розв'язання проблем розвитку ПЕК та задоволення потреб економіки України у всіх видах палива і енергії парламент прийняв Національну енергетичну програму України до 2010 року (далі – НЕП) (Про Національну енергетичну, 1996), а уряд – комплексні заходи щодо її реалізації (Про Комплексні заходи, 1997), в яких відповідальність за виконання НЕП була покладена на центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Окремою постановою Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) прийняв також і Комплексну державну програму енергозбереження (Про Комплексну державну, 1997), де, у тому числі, було визначено, що принципово умовою підвищення енергоефективності є створення такої законодавчої та нормативної бази вимог до енергоспоживаючих технологій, машин та устаткування.

Водночас, іншою урядовою постановою було встановлено, що правову основу забезпечення енергетичної безпеки України становлять Конституція України, закони України, НЕП, Концепція національної безпеки України, Комплексна державна програма енергозбереження, інші програми та нормативно-правові акти щодо пріоритетного розвитку галузей ПЕК, а також міжнародні договори (Про Концепцію діяльності, 1998).

Втім, соціально-економічна ситуація в країні зумовила необхідність внесення змін і доповнень до НЕП, що головним чином торкалися шляхів підвищення видобутку викопних ПЕР (Про заходи, 2000). Наприклад, основні показники Національної програми «Нафта і газ України до 2010 року», схвалені постановою уряду від 17.02.1995 р. № 125 були скореговані наступною постановою у 2001 р. (Про Національну програму, 2001). У тому ж році була затверджена Програма «Українське вугілля» (Про затвердження Програми, 2001), що розроблена з метою підвищення ефективності роботи підприємств вугільної промисловості та досягнення обсягів видобутку вугілля, необхідних для задоволення потреб національної економіки.

Натомість парламент констатував, що прийнята в 1996 р. НЕП не має дійових за сучасних умов механізмів реалізації, зокрема реального фінансового забезпечення. Становище у паливно-енергетичній сфері України близьке до критичного (Про підсумки, 2001). Уряду, серед іншого, було доручено: 1) розробити і затвердити Енергетичну стратегію України до 2030 року (далі – ЕС-2030); 2) розробити і подати на розгляд проєкт НЕП до 2020 року; 3) разом з парламентськими комітетами прискорити розробку проєктів енергетичних законів України.

На наступних парламентських слуханнях 2005 р. було зроблено повідомлення (Парламентські слухання, 2005), згідно із яким розвиток енергетичного законодавства України є одним з пріоритетних завдань. Враховуючи існуючий стан законодавства у ПЕК, розробку та прийняття нових законодавчих актів необхідно здійснювати з урахуванням: – створення єдиного рамкового закону, який повинен передбачити основні засади правового регулювання всієї енергетики (у подальшому такий закон повинен стати основою енергетичного права України); – перенесення правового регулювання на рівень законів та зменшення частки підзаконних нормативно-правових актів у регулюванні енергетичних відносин тощо (Парламентські слухання, 2005). Однією з миттєвих реакцій Верховної Ради на зазначені проблеми стало прийняття закону з відповідним чином визначеною метою (Про заходи, 2005). Лише у 2006 р. уряд нарешті схвалює довгоочікувану ЕС-2030 (ред. 2006), мета якої була визначена як створення умов для інтенсивного розвитку економіки і підвищення рівня життя населення країни (Про схвалення Енергетичної стратегії, 2006).

Водночас у законі, прийнятому того ж року, містився припис, згідно із яким до складу ПЕК в особливий період входять підприємства, установи та організації незалежно від форми власності: 1) електроенергетичного; 2) ядерно-промислового; 3) вугільно-промислового; 4) нафтогазового комплексів. Хоча власне поняття «особливий період» у цьому законі не було розкрито (Про функціонування, 2006). В цей же період уряд звернув увагу й на окремі складові енергетичного законодавства. Так, принципи реалізації державної політики щодо функціонування газотранспортної системи України, підтримання її в належному технічному стані та забезпечення надійності функціонування визначалися у нафтогазовому та транспортному законодавстві (Про схвалення Концепції, 2009).

На думку енергетичного експерта Г. Рябцева одна з основних проблем ЕС-2030 (ред. 2006), полягала в тому, що документ запізнився в часі, адже розроблену в 2001 р., прийняли тільки в 2006 р., а за цей період відбулися дуже серйозні зміни на енергетичних ринках. По-перше, пройшла приватизація основних інфраструктурних об'єктів. Намагання держави управляти енергетичними об'єктами було неможливо тому, що більшість підприємств енергетики на момент прийняття документу були вже приватизовані. По-друге, Стратегія готувалася без урахування наявності у держави ресурсів для її реалізації – фінансових, організаційних, інформаційних, людських тощо (Білозерова, 2021).

Тож, у 2013 р. ЕС-2030 (ред. 2006) була переглянута (оновлена) і схвалена у новій редакції, де ПЕК розглядався вже як сукупність секторів економіки, до якої входять суб'єкти господарювання, діяльність яких пов'язана з розвідкою, видобутком, переробкою, виробництвом, зберіганням, транспортуванням, передачею, розподілом, торгівлею, збутом або продажем і використанням енергетичних продуктів (енергоносіїв) (Про схвалення, 2013).

Більше того, Україна уклала угоду ЄС, що представлений Європейською Комісією про фінансування програми реалізації ЕС-2030 (ред. 2013), конкретні цілі якої щодо підтримки секторальної політики є такими: – зменшення забруднення навколишнього середовища, що пов'язано з електроенергетичною галуззю і, зокрема, прогрес стосовно реалізації Директиви щодо великих спалювальних установок (2001/80/ЄС); – підвищення енергетичної безпеки шляхом створення системи запасів нафти і нафтопродуктів тощо (Угода про фінансування, 2013).

Втім анексія Криму, військові дії внаслідок збройної агресії РФ на сході України, безпекові виклики, зміна економічних партнерів та ринків енергоносіїв сформували нові завдання для української енергетики (Білозерова, 2021). Набравши чинність 29.01.2014 р. ЕС-2030 (ред. 2013) втратила її 18.08.2017 р. з прийняттям ЕС-2035 (ред. 2017).

Отже, огляд і аналіз національних енергетичних стратегій і планів 1996–2013 рр. засвідчив, що необхідність їх розробки була обумовлена, переважно, черговим періодом критичного або передкритичного стану в енергетиці. До принципів ознак, які визначили їх невідповідність європейським та національним вимогам до галузі, а також недостатню дієвість механізмів реалізації слід віднести такі: – правові; – техніко-технологічні; – управлінські; – господарські; – фінансові; – інвестиційні; – інноваційні; – екологічні; – геолого-мінералогічні; – житлово-господарські; – громадські.

Для порівняння слід зазначити, що європейська ЕС-2020 визначала пріоритети ЄС на 2010–2020 рр., відомі як цілі «20-20-20»: – зменшення викидів парникових газів щонайменше на 20 %; – збільшення частки відновлювальної енергії в енергетичному балансі ЄС щонайменше до 20 %; – підвищення енергоефективності щонайменше на 20 %. Стратегією «Енергія 2020» щодо конкурентоспроможної, стійкої та безпечної енергетики було встановлено цілі, які б допомогли ЄС боротися зі зміною клімату та забрудненням повітря, а також зменшити залежність від іноземного викопного палива, зберігаючи енергію доступною для споживачів і підприємств (A new Energy Strategy, 2011).

Сучасний стан правового забезпечення стратегічного розвитку ПЕК України. З початком російсько-української війни, яка безпосередньо вплинула й на стан ПЕК країни, Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) прийняла декілька енергозначущих рішень, в яких йшлося зокрема про: – актуалізацію положень ЕС-2030 (ред. 2013) з метою забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України щодо розвитку відновлювальних джерел енергії, а також з урахуванням загроз енергетичній безпеці, пов'язаних із тимчасовою окупацією території Криму та міста Севастополя внаслідок збройної агресії РФ (Про стан забезпечення, 2014-1); – невідкладне вжиття відповідно до компетенції заходів щодо переведення в установленому порядку всіх категорій споживачів на облік теплової енергії та природного газу з використанням приладів комерційного обліку, а також оптимізації норм споживання природного газу тощо (Про стан забезпечення, 2014-2).

Один із законопроектів енергетичного законодавства цього періоду, містить визначення поняття «особливий період у ПЕК» як період функціонування ПЕК в умовах обмеження та/або припинення постачання енергоносіїв (енергозабезпечення) на територію України, а також в інших випадках, визначених законом (Проект Закону, 2014). І хоча цей проект закону й досі залишається в статусі такого, що прийнятий в першому читанні (04.07.2014 р.), слід відмітити, по-перше, розроблявся він виходячи з Указу Президента України (Про рішення, 2014). По-друге, не дивлячись на те, що власне текст рішення РНБО є таємним і не підлягає опублікуванню, з назви указу очевидно, що він стосується й роботи ПЕК в особливий період, тобто в період подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України. По-третє, вказане визначення особливого періоду є не тільки досить вузьким, а й таким, що породжує колізію з військовим законодавством, а саме – із Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (Про мобілізаційну підготовку, 1993). На цьому тлі уряд продовжував отримувати кошти від ЄС для фінансування реалізації ЕС-2030 (ред. 2013) (Питання виконання Угоди, 2016), яка практично ґрунтувалася на традиційних енергогенеруючих об'єктах, не маючи перспектив розвитку сектору відновлюваної енергетики та не враховуючи міжнародні зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів.

Нарешті, 18.08.2017 р. була прийнята, а 08.09.2017 р. набрала чинність ЕС-2035 (ред. 2017) (Про схвалення Енергетичної стратегії, 2017), в якій передбачалося, що до 2025 р. здебільшого буде: 1) завершено реформування енергетичного комплексу України; 2) досягнуто першочергових цільових показників з безпеки та енергоефективності; 3) забезпечено його інноваційне оновлення та інтеграцію з енергетичним сектором ЄС.

Досягнення стратегічних цілей передбачалося поетапно. Так, урядовою постановою був затверджений план заходів з реалізації етапу «Реформування енергетичного сектору (до 2020 року)» ЕС-2035 (ред. 2017), а Міністерству енергетики разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади було доручено подати КМУ проекти планів заходів з реалізації її етапів: – до 1 грудня 2020 р. «Оптимізація та інноваційний розвиток енергетичної інфраструктури (до 2025 року)»; – до 1 грудня 2025 р. «Забезпечення сталого розвитку (до 2035 року)» (Про затвердження плану, 2018). При цьому, цікавим фактом є те, що уряд уклав

додаткову угоду про фінансування програми підтримки реалізації ЕС-2030 (ред. 2013) вже після прийняття ЕС-2035 (ред. 2017) (Про підписання Додаткової угоди, 2018).

Також слід відмітити, що сучасний етап розвитку енергетичного законодавства України (2014–2022 рр.) був плідним в плані розвитку та оновлення правового забезпечення стратегічного розвитку ПЕК України, що визначається сукупністю його нормативно-правових актів, які регулюють наступні основні групи енергетичних відносин: а) на законодавчому рівні: – ринок електричної енергії; – енергоефективність; – дерегуляція в нафтогазовій галузі; – інвестиції в енергомодернізацію; – конкуренція виробництва енергії з альтернативних джерел; – комерційний облік теплової енергії тощо; б) на підзаконному рівні: – скорочення викидів; – енергетична безпека; – стабілізація та розвиток ядерної енергетики (атомно-промислового комплексу); – енергетичне надкористування; – фінансування та забезпечення енергоефективності; – розвиток газодобувної галузі; – державна політика у сфері зміни клімату; – справедлива трансформація вугільних регіонів тощо.

Т. Мусієнко дійшла висновку, згідно із яким у майбутньому, коли чисельність законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів у сфері ПЕК прирівняється до критичного рівня, і коли кодифікація енергетичного законодавства стане невідворотним явищем, буде прийнято енергетичний кодекс, а разом з ним з'явиться і галузь енергетичного законодавства (Мусієнко, 2011). Проте, подібна думка уявляється не достатньо обґрунтованою, адже, наприклад, ще 2003 р. в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України вийшов збірник нормативно-правових актів енергетичного законодавства України обсягом у 731 сторінки, який очевидно засвідчував і появу відповідної галузі законодавства і «критичну» чисельність її актів (Енергетичне законодавство, 2003).

Натомість, цікавою є думка О. Ю. Битяка, який наголошує, що ієрархічний характер самого ПЕК передбачає ієрархічний характер розбудови системи джерел законодавчого регулювання відповідних відносин. У прагматичному сенсі це означає, зокрема, що енергетична законодавча політика має бути розподілена на загальний рівень – енергетичне законодавство, та спеціальний – електроенергетичне, виробництво ядерної енергії, вугільне, нафтогазове законодавство, законодавство про альтернативні джерела енергії. Відтак, слід знову повернутися до пропозиції прийняття на загальноуніверсальному для всієї сфери енергетичних відносин рівні Основ енергетичного законодавства України та на спеціальному рівні низки кодексів, одним з яких має стати Електроенергетичний кодекс України (Битяк, 2010: 119–120). Слушним також є висновок Г. Д. Джумагельдієвої, яка аргументувала, що основними чинниками нівелювання позитивного регулювального впливу є несистемність реформування, відокремлення економічного, екологічного та інноваційного аспектів господарської діяльності, повільний темп реформ, зайва спеціалізація енергетичного законодавства (Джумагельдієва, 2016: 147).

На нашу думку формування системи джерел енергетичного права має відбуватися на основі двовимірної багаторівневої моделі, в якій горизонтальна ланка представлена тріадою блоків: – енергоресурсне законодавство; – законодавство про енергетичну ефективність; – законодавство про енергетичну безпеку. Вертикальна ланка, кожна складова якої на своєму рівні утворює додатково відповідний вид на перетині із горизонтальною ланкою, представлена складовими енергоресурсного законодавства, а саме: – електроенергетичне, ядерне (атомне), вугільне, нафтогазове та законодавство про відновлювальні («зелені») джерела енергії. За такої моделі, наприклад, електроенергетичне законодавство, буде мати три внутрішні складові: 1) електроенергоресурсне законодавство; 2) законодавство про електроенергетичну ефективність; 3) законодавство про електроенергетичну безпеку.

Енергетична трансформація України в умовах повоєнного відновлення економіки: правові аспекти. У січні 2014 р. Європейська комісія ухвалила нову «кліматично-енергетичну структуру». Цей законодавчий «пакет» спрямований на встановлення комунікаційної або кліматичної та енергетичної політики ЄС на період 2020–2030 рр., щоб, серед іншого, досягти просування до економіки з низьким вмістом вуглецю. ЕС ЄС-2030 (ред. 2014) (European Commission, 2013), передбачає такі завдання: – встановити ціль скорочення викидів парникових газів для внутрішніх викидів ЄС на 40 % у 2030 р. відносно викидів у 1990 р. (43 % скорочення викидів у секторі ETS); – реформувати схеми торгівлі викидами ЄС для включення резерву стабільності ринку; – забезпечити прозорий та динамічний процес управління для досягнення цілей Енергетичного Співтовариства, а саме щонайменше: 32 % цільової частки відновлюваної енергії, як встановлено Директивою про відновлювану енергію (The Renewable Energy Directive 2009/28/EC) (Renewable energy, 2009); 32,5 % мають покращити енергоефективність, як це встановлено Директивою про енергоефективність (The Energy Efficiency Directive 2012/27/EU) (Energy efficiency, 2012).

З аналізу повідомлення А. Геруса, в аспекті реалізації Плану повоєнного відновлення України, можна дійти таких висновків: 1) імплементація європейського енергетичного законодавства; 2) орієнтація на зелену енергетику; 3) побудова конкурентного та прозорого енергетичного ринку; 4) зменшення енергетичної залежності; 5) модернізація енергетичного сектору України за допомогою ЄС (Україна має імплементувати, 2022).

Крім того, як зазначають інші автори, сучасні виклики, у тому числі і в енергетичній сфері, вимагають корекції діяльності ЄС та НАТО з тим, щоб забезпечити стан безпеки у галузях, що істотно впливають на рівень обороноздатності держав-членів. У зв'язку з чим відбувається трансформація політики безпеки міжнародних організацій, яка передбачає переорієнтацію (або доповнення) їх цілей діяльності, розширення набору методів, напрацювання відповідної правової регламентації (Кононенко, 2021: 313).

Наразі Європейська комісія визначила такі основні теми в сфері енергетики: 1) енергоефективність; 2) відновлювальна енергетика; 3) енергетичні стратегії; 4) ринки та споживачі; 5) інфраструктура; 6) нафта, газ, вугілля; 7) дослідження та технології; 8) інтеграція енергетичних систем; 9) ядерна (атомна) енергетика; 10) міжнародна співпраця; 11) енергетична безпека; 12) фінансування (European Commission).

Враховуючи обраний напрямок дослідження особливу увагу з наведених вище привертає розділ «Енергетичні стратегії». Результати узагальнення його пріоритетів можна представити, а отже і врахувати в процесі енергетичної трансформації України в умовах повоєнного відновлення економіки, наступним чином: – Попередні енергетичні стратегії (*Previous energy strategies*); – Стратегія зовнішньої участі ЄС у сфері енергетики (*Strategy for an EU external energy engagement*); – Довгострокова стратегія 2050 (*2050 Long-term strategy*); – Енергетичний союз (*Energy union*); – Пакет «Чиста енергія для всіх європейців» (*Clean energy for all Europeans package*); – Національні енергетичні та кліматичні плани (*National energy and climate plans, NECPs*); – Платформа рівності для енергетичного сектору (*Equality platform for the energy sector*); – Тиждень сталої енергії ЄС (*EU Sustainable Energy Week, EUSEW*); – День енергетики ЄС (*EU Energy Day*); – Цілі до 2030 р. (*2030 targets*); – Кліматична та енергетична основа (*Climate and energy framework*); – Європейська зелена угода (курс) (*European Green Deal*); – Енергетична дорожня карта 2050 (*Energy Roadmap 2050*) (*Energy strategy*).

Саме ці документи, ініціативи та інструменти ЄС мають виступати ідеологічною основою майбутньої редакції ЕС 2050 (ред. 2022–2023) зокрема та повоєнної трансформації енергетичного законодавства України в цілому.

Висновки. Таким чином, за підсумками проведеного дослідження за обраною темою, можна сформулювати наступні результати вирішення визначеної проблеми.

1. Розглянуто довоєнні енергетичні стратегії України (1996–2013 рр.), необхідність розробки яких була обумовлена, переважно, черговим періодом критичного або передкритичного стану в енергетиці. До принципних ознак, які визначили їх невідповідність європейським та національним вимогам до галузі, а також недостатню дієвість механізмів реалізації слід віднести такі: – правові; – техніко-технологічні; – управлінські; – господарські; – фінансові; – інвестиційні; – інноваційні; – екологічні; – геолого-мінералогічні; – житлово-господарські; – громадські.

2. З'ясовано, що сучасний стан правового забезпечення стратегічного розвитку ПЕК України визначається сукупністю нормативно-правових актів енергетичного законодавства, які регулюють наступні основні групи енергетичних відносин: а) на законодавчому рівні: – ринок електричної енергії; – енергоефективність; – дерегуляція в нафтогазовій галузі; – інвестиції в енергомодернізацію; – конкуренція виробництва енергії з альтернативних джерел; – комерційний облік теплової енергії тощо; б) на підзаконному рівні: – скорочення викидів; – енергетична безпека; – стабілізація та розвиток ядерної енергетики (атомно-промислового комплексу); – енергетичне надкористування; – фінансування та забезпечення енергоефективності; – розвиток газовидобувної галузі; – державна політика у сфері зміни клімату; – справедлива трансформація вугільних регіонів тощо.

3. Проведено узагальнення напрямів енергетичної трансформації України в умовах повоєнного відновлення економіки, серед яких пріоритетними пропонується визнати наступні: – попередні енергетичні стратегії; – стратегія зовнішньої участі ЄС в енергетичній сфері; – довгострокова стратегія 2050; – Цілі до 2030 р.; – Енергетична стратегія 2030; – Європейська зелена угода (курс); – Енергетична дорожня карта 2050; – Енергетичний союз; – Пакет «Чиста енергія для всіх європейців»; – Національні енергетичні та кліматичні плани; – Платформа рівності для енергетичного сектору; – Тиждень сталої енергії ЄС; – День енергетики ЄС. Саме ці документи, ініціативи та інструменти ЄС мають виступати ідеологічною основою майбутньої редакції ЕС 2050 (ред. 2022–2023) зокрема та повоєнної трансформації енергетичного законодавства України в цілому.

4. Запропоновано формувати систему джерел енергетичного права на основі двовимірної багаторівневої моделі, в якій горизонтальна ланка представлена тріадою блоків: – енергоресурсне законодавство; – законодавство про енергетичну ефективність; – законодавство про енергетичну безпеку; а вертикальна ланка, кожна складова якої на своєму рівні утворює додатково відповідний вид на перетині із горизонтальною ланкою, представлена складовими енергоресурсного законодавства, а саме: – електроенергетичне, ядерне (атомне), вугільне, нафтогазове та законодавство про відновлювальні («зелені») джерела енергії.

Напрямки подальших досліджень мають бути зосереджені, у тому числі, на питаннях кодифікації енергетичного законодавства, яка б передбачала розробку та прийняття єдиного кодифікованого акту у формі Енергетичного кодексу України, побудованого на засадах європейської «зеленої» енергетичної трансформації та потребах національної економіки, а також детальний аналіз європейських енергетичних документів та інструментів з метою визначення пріоритетності й спроможності їх імплементації.

Список використаних джерел:

1. A new Energy Strategy for Europe 2011–2020. Official Journal of the European Union. 3.4.2012/C 99 E/64.
2. Білозерова Л. Третя за 20 років: чого не вистачає українським енергостратегіям? 27.09.2021. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/tretia-na-pidkhodi-choho-ne-vystachaie-ukrainskym-enerhostrategiiam> (дата звернення: 31.07.2022).
3. Битяк О. Ю. Систематизація законодавства України у сфері електроенергетичних відносин / О. Ю. Битяк // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. № 3. – С. 113–120.

4. Джумагельдієва Г. Д. Історико-правові передумови деструкції регульовального впливу енергетичного законодавства України / Г. Д. Джумагельдієва // Економіка та право. – 2016. – № 3. – С. 147–153.
5. Енергетичне законодавство : зб. нормативно-правових актів / упоряд. В. П. Нагребельний [та ін.]; заг. ред. Ю. С. Шемшученко, В. П. Нагребельний. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, у 2-х томах. 2003. Т. 1: Збірник нормативно-правових актів України – 731 с.; Т. 2: Збірник правових актів Європейського Союзу – 289 с.
6. European Commission (2013). Green Paper, A 2030 Framework for Climate and Energy Policies, COM (2013) 169 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52013DC0169> (дата звернення: 03.08.2022).
7. Energy efficiency directive. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-directive_en (дата звернення: 03.08.2022).
8. European Commission. Energy. Topics. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics_en (дата звернення: 03.08.2022).
9. Energy strategy. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy_en (дата звернення: 03.08.2022).
10. Кононенко В. П., Новікова Л. В., Харченко І. М. Трансформація політики міжнародних організацій ЄС та НАТО з метою забезпечення енергетичної безпеки держав-членів. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія «Право». 2021. Випуск 67. – С. 313–318. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.59>
11. Мусієнко Т. До питання співвідношення енергетичного права та енергетичного законодавства України / Т. Мусієнко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2011. № 1. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2011/1/27.pdf> (дата звернення: 03.08.2022).
12. Парламентські слухання 15 червня 2005 року : «Перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу України». URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/5472.html (дата звернення: 31.07.2022).
13. Питання виконання Угоди про фінансування програми «Продовження підтримки реалізації Енергетичної стратегії України» : постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1064. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2016-p#Text> (дата звернення: 01.08.2022).
14. Плачков І. В. Перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу України. 16.06.2005. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=97023 (дата звернення: 31.07.2022).
15. Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства : міжнародний договір від 24.09.2010 (ратифіковано Законом України № 2787-VI від 15.12.2010 р.). Офіційний вісник України. 2011, № 32 / № 1, 2011.
16. Про Концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні : Постанова Верховної Ради України від 25 січня 1994 р. № 3871-XII // Відомості Верховної Ради України, 1994. № 18.
17. Про Національну енергетичну програму України до 2010 року : постанова Верховної Ради України від 15 травня 1996 р. № 191/96-ВР // Голос України від 30.05.1996.
18. Про Комплексні заходи щодо реалізації Національної енергетичної програми України до 2010 року : постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 1997 р. № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-97-p#Text> (дата звернення: 31.07.2022).
19. Про Комплексну державну програму енергозбереження України : постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 р. № 148 // Офіційний вісник України, 1997. № 6.
20. Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України : постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-98-p#Text> (дата звернення: 31.07.2022).
21. Про заходи щодо подальшої реалізації Національної енергетичної програми України до 2010 року : постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2000 р. № 1757 // Офіційний вісник України, 2000. № 48.
22. Про Національну програму «Нафта і газ України до 2010 року» : постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2001 р. № 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/665-2001-p#Text> (дата звернення: 31.07.2022).
23. Про затвердження Програми «Українське вугілля» : постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2001 р. № 1205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2001-p#Text> (дата звернення: 31.07.2022).
24. Про підсумки парламентських слухань «Енергетична стратегія України на період до 2030 року» : постанова Верховної Ради України від 24 травня 2001 р. / № 2455-III // Голос України, 2001. № 103.
25. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2711-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2711-15#Text> (дата звернення: 31.07.2022).
26. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 145-р (розпорядження втратило чинність на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України № 1071-р від 24.07.2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-p#Text> (дата звернення: 31.07.2022).
27. Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період : Закон України від 2 листопада 2006 р. № 307-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-16#Text> (дата звернення: 31.07.2022).
28. Про схвалення Концепції розвитку, модернізації і переоснащення газотранспортної системи України на 2009–2015 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2009 р. № 1417-р // Офіційний вісник України, 2009. № 93.
29. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р (розпорядження втратило чинність на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України № 605-р від 18.08.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-p#Text> (дата звернення: 31.07.2022).

30. Про стан забезпечення енергетичної безпеки у зв'язку з ситуацією щодо постачання природного газу в Україну : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 р. (рішення введено в дію Указом Президента України № 448/2014 від 01.05.2014 р., рішення втратило чинність на підставі Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.12.2019 р.) // Офіційний вісник України, 2014. № 37.
31. Про стан забезпечення енергетичної безпеки держави та невідкладні заходи щодо сталого проведення опалювального сезону 2014/15 року : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 р. (рішення введено в дію Указом Президента України № 876/2014 від 14.11.2014 р., рішення втратило чинність на підставі Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.12.2019 р.) // Офіційний вісник України, 2014. № 93.
32. Проект Закону про особливий період у паливно-енергетичному комплексі № 4117а від 18.06.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51387 (дата звернення: 01.08.2022).
33. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014 // Офіційний вісник Президента України, 2014. № 14.
34. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 01.08.2022).
35. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р // Урядовий кур'єр від 08.09.2017 – № 167.
36. Про затвердження плану заходів з реалізації етапу «Реформування енергетичного сектору (до 2020 року)» Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 497-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2018-r#Text> (дата звернення: 03.08.2022).
37. Про підписання Додаткової угоди № 2 між Урядом України та Європейською Комісією, що діє від імені Європейського Союзу, про внесення змін до Угоди про фінансування програми «Продовження підтримки реалізації Енергетичної стратегії України» від 20 грудня 2013 року (ENPI/2012/023-677) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 826-р // Урядовий кур'єр, 2018. № 213.
38. Renewable energy directive. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en (дата звернення: 03.08.2022).
39. The Energy Community Treaty. Official Journal of the European Union. 20.7.2006/ L 198/18/
40. Угода про фінансування програми «Продовження підтримки реалізації Енергетичної стратегії України» : двостороння угода від 20.12.2013 р. // Офіційний вісник України, 2014. № 39.
41. «Україна має імплементувати енергетичне законодавство ЄС та орієнтуватись на європейський зелений курс» – Голова Комітету з питань енергетики та житлово-комунальних послуг Андрій Герус. 05.07.2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/225044.html> (дата звернення: 03.08.2022).

References:

1. A new Energy Strategy for Europe 2011–2020. *Official Journal of the European Union*. 3.4.2012/C 99 E/64.
2. Bilozerova, L. (2021). Tretya za 20 rokov: chogo ne vistachae ukrayinskim energostrategiyam? [The third in 20 years: what is missing from Ukrainian energy strategies?]. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/tretia-na-pidkhodi-choho-ne-vystachae-ukrayinskym-enerhostrategiyam> [in Ukrainian]
3. Bityak, O. Yu. (2010). Sistematizatsiya zakonodavstva Ukrayini u sferi elektroenergetichnih vidnosin [Systematization of Ukrainian legislation in the field of electrical energy relations]. *Visnik Natsionalnoyi yuridichnoyi akademiyi Ukrayini im. Yaroslava Mudrogo*. № 3. 113–120. [in Ukrainian]
4. Dzhumageldieva, G. D. (2016). Istoriko-pravovi peredumovi destruktivnoyi regulyuvannogo vplivu energetichnogo zakonodavstva Ukrayini [Historical and Legal Preconditions of Destruction Effect of the Energy Regulatory Law of Ukraine]. *Ekonomika ta pravo*. № 3. 147–153. [in Ukrainian]
5. Energetichne zakonodavstvo [Energy legislation] : zb. normativno-pravovih aktiv / uporyad. V. P. Nagrebelniy [ta in.]; zag. red. Yu. S. Shemshuchenko, V. P. Nagrebelniy. – K. : Institut derzhavi i prava im. V. M. Koretskogo NAN Ukrayini, u 2-h tomah. 2003. T. 1: *Zbirnik normativno-pravovih aktiv Ukrayini – 731 s.*; T. 2: *Zbirnik pravovih aktiv Evropeyskogo Soyuzu – 289 s.* [in Ukrainian]
6. European Commission (2013), Green Paper, A 2030 Framework for Climate and Energy Policies, COM (2013) 169 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52013DC0169>
7. Energy efficiency directive. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-directive_en
8. European Commission. Energy. Topics. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics_en
9. Energy strategy. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy_en
10. Kononenko, V. P., Novikova, L. V., Harchenko, I. M. (2021). Transformatsiya politiki mizhnarodnih organizatsiy ES ta NATO z metoyu zabezpechennya energetichnoyi bezpeki derzhav-chleniv [Transformation of the policy of the EU and NATO international organizations in order to ensure the energy security of the member states]. *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo Natsionalnogo Universitetu, Seriya "Pravo"*. Vipusk 67. 313–318. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.59> [in Ukrainian]
11. Musienko, T. (2011). Do pitannya spivvidnoshennya energetichnogo prava ta energetichnogo zakonodavstva Ukrayini [To the question of the relationship between energy law and energy legislation of Ukraine]. *Visnik Natsionalnogo*

- tehnichnogo universitetu Ukraini "Kiyivskiy politehnicniy Institut". Politologiya. Sotsiologiya. Pravo. № 1.* URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2011/1/27.pdf> [in Ukrainian]
12. Parlamentski sluhannya 15 chervnya 2005 roku: "Perspektivi rozvitku palivno-energetichnogo kompleksu Ukraini" [Parliamentary hearings on June 15, 2005: "Prospects for the development of the fuel and energy complex of Ukraine"]. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/5472.html [in Ukrainian]
 13. Pitannya vikonannya Ugodi pro finansuvannya programi "Prodovzhennya pidtrimki realizatsiyi Energetichnoyi strategiyi Ukraini" [The issue of the implementation of the Agreement on the financing of the program "Continuation of support for the implementation of the Energy Strategy of Ukraine"] : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 28.12.2016 № 1064. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2016-p#Text> [in Ukrainian]
 14. Plachkov, I. V. Perspektivi rozvitku palivno-energetichnogo kompleksu Ukraini. [Prospects for the development of the fuel and energy complex of Ukraine]. 16.06.2005. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=97023 [in Ukrainian]
 15. Protokol pro priednannya Ukraini do Dogovoru pro zasnuvannya Energetichnogo Spivtovaristva [Protocol on the accession of Ukraine to the Treaty on the Establishment of the Energy Community] : mizhnarodniy dogovor vid 24.09.2010 (ratifikovano Zakonom Ukraini № 2787-VI vid 15.12.2010). *Ofitsiyinyi visnik Ukraini*. 2011, № 32 / № 1, 2011. [in Ukrainian]
 16. Pro Kontseptsyu derzhavnogo reguluvannya bezpeki ta upravlinnya yadernoyu galuzzyu v Ukraini [About the Concept of State Regulation of Safety and Management of the Nuclear Industry in Ukraine] : Postanova Verhovnoyi Radi Ukraini vid 25.01.1994 № 3871-XII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini*, 1994. № 18. [in Ukrainian]
 17. Pro Natsionalnu energetichnu programu Ukraini do 2010 roku [About the National Energy Program of Ukraine until 2010] : postanova Verhovnoyi Radi Ukraini vid 15.05.1996 № 191/96-VR. *Golos Ukraini* vid 30.05.1996. [in Ukrainian]
 18. Pro Kompleksni zahodi schodo realizatsiyi Natsionalnoyi energetichnoyi programi Ukraini do 2010 roku [About Comprehensive measures for the implementation of the National Energy Program of Ukraine until 2010] : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 10.07.1997 № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-97-p#Text> [in Ukrainian]
 19. Pro Kompleksnu derzhavnu programu energozberezhennya Ukraini [About the Comprehensive State Energy Saving Program of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 5.02.1997 № 148. *Ofitsiyinyi visnik Ukraini*, 1997. № 6. [in Ukrainian]
 20. Pro Kontseptsiyu diyalnostI organiv vikonavchoyi vladi u zabezpechenni energetichnoyi bezpeki Ukraini [About the Concept of the activities of the executive authorities in ensuring the energy security of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 19.01.1998 № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-98-p#Text> [in Ukrainian]
 21. Pro zahodi schodo podalshoyi realizatsiyi Natsionalnoyi energetichnoyi programi Ukraini do 2010 roku [On measures for the further implementation of the National Energy Program of Ukraine until 2010] : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 29.11.2000 № 1757. *Ofitsiyinyi visnik Ukraini*, 2000. № 48. [in Ukrainian]
 22. Natsionalnu programu "Nafta i gaz Ukraini do 2010 roku" [About the National Program "Oil and Gas of Ukraine until 2010"] : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 21.06.2001 № 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/665-2001-p#Text> [in Ukrainian]
 23. Pro zatverdzhennya Programi "Ukrayinske vugillya" [About the approval of the "Ukrainian Coal" Program] : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 19.09.2001 № 1205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2001-p#Text> [in Ukrainian]
 24. Pro pidsumki parlamentskih sluhan "Energetichna strategiya Ukraini na period do 2030 roku" [About the results of the parliamentary hearings "Energy Strategy of Ukraine for the period until 2030"] : postanova Verhovnoyi Radi Ukraini vid 24.05.2001 № 2455-III. *Golos Ukraini*, 2001. № 103. [in Ukrainian]
 25. Pro zahodi, spryamovani na zabezpechennya stalogo funktsionuvannya pidpriemstv palivno-energetichnogo kompleksu [About measures aimed at ensuring the sustainable functioning of enterprises of the fuel and energy complex] : Zakon Ukraini vid 23.06.2005 № 2711-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2711-15#Text> [in Ukrainian]
 26. Pro shvalennya Energetichnoyi strategiyi Ukraini na period do 2030 roku [On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2030] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 15.03.2006 № 145-r. (rozporядzhennya vtratile chinnist na pidstavi rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini № 1071-r vid 24.07.2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-r#Text> [in Ukrainian]
 27. Pro funktsionuvannya palivno-energetichnogo kompleksu v osobliviy period [About the functioning of the fuel and energy complex in a special period] : Zakon Ukraini vid 2.11.2006 № 307-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-16#Text> [in Ukrainian]
 28. Pro shvalennya Kontseptsiyi rozvitku, modernizatsiyi i pereosnaschennya gazotransportnoyi sistemi Ukraini na 2009–2015 roki [On the approval of the Concept of development, modernization and re-equipment of the gas transportation system of Ukraine for 2009–2015] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 21.10.2009 № 1417-r. *Ofitsiyinyi visnik Ukraini*, 2009. № 93. [in Ukrainian]
 29. Pro shvalennya Energetichnoyi strategiyi Ukraini na period do 2030 roku [On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2030] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 24.07.2013 № 1071-r. (rozporядzhennya vtratile chinnist na pidstavi rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini № 605-r vid 18.08.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-r#Text> [in Ukrainian]
 30. Pro stan zabezpechennya energetichnoyi bezpeki u zv'yazku z situatsieyu schodo postachannya prirodnogo gazu v Ukraini [About the state of ensuring energy security in connection with the situation regarding the supply of natural gas to Ukraine] : rishennya Radi natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukraini vid 28.04.2014 (rishennya vvedeno v diyu Ukazom

- Prezidenta Ukrainy № 448/2014 vId 01.05.2014, rishennya vtratile chinnist na pidstavi Rishennya Radi natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukrainy vid 02.12.2019). *Ofitsiyinyi visnik Ukrainy*, 2014. № 37. [in Ukrainian]
31. Pro stan zabezpechennya energetichnoyi bezpeki derzhavi ta nevidkladni zahodi schodo stalogo provedennya opalyvalnogo sezonu 2014/15 roku [On the state of ensuring the energy security of the state and urgent measures for the sustainable conduct of the heating season of 2014/15] : rishennya Radi natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukrainy vid 4.11.2014 (rishennya vvedeno v diyu Ukazom Prezidenta Ukrainy № 876/2014 vid 14.11.2014, rishennya vtratile chinnist na pidstavi Rishennya Radi natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukrainy vid 02.12.2019). *Ofitsiyinyi visnik Ukrainy*, 2014. № 93. [in Ukrainian]
 32. Proekt Zakonu pro osobliviy period u palivno-energetichnomu kompleksi [Draft Law on a special period in the fuel and energy complex] № 4117a vid 18.06.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51387 [in Ukrainian]
 33. Pro rishennya Radi natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukrainy vid 13 kvitnya 2014 roku “Pro nevidkladni zahodi schodo podolannya teroristichnoyi zagrozi i zberezhenya teritorialnoyi tsilivosti Ukrainy” [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated April 13, 2014 “On urgent measures to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine”] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 14.04.2014 № 405/2014. *Ofitsiyinyi visnik Prezidenta Ukrainy*, 2014. № 14. [in Ukrainian]
 34. Pro mobilizatsiyu pidgotovku ta mobilizatsiyu [About mobilization training and mobilization] : Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian]
 35. Pro shvalennya Energetichnoyi strategiyi Ukrainy na period do 2035 roku “Bezpeka, energoefektivnist, konkurentospromozhnist” [On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2035 “Safety, energy efficiency, competitiveness”] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.08.2017 № 605-r. *Uryadoviy kur'er*. 2017. № 167. [in Ukrainian]
 36. Pro zatverdzhennya planu zahodiv z realizatsiyi etapu “Reformuvannya energetichnogo sektoru (do 2020 roku)” Energetichnoyi strategiyi Ukrainy na period do 2035 roku “Bezpeka, energoefektivnist, konkurentospromozhnist” [On the approval of the plan of measures for the implementation of the “Energy sector reform (until 2020)” stage of the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2035 “Security, energy efficiency, competitiveness”] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6.06.2018 № 497-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2018-r#Text> [in Ukrainian]
 37. Pro pidpisannya Dodatkovoyi ugodi № 2 mizh Uryadom Ukrainy ta Evropeyskoyu Komisieyu, scho die vid imeni Evropeyskogo Soyuzu, pro vnesennya zmin do Ugodi pro finansuvannya programi “Prodovzhennya pidtrimki realizatsiyi Energetichnoyi strategiyi Ukrainy” vid 20 grudnya 2013 roku (ENPI/2012/023-677) [On the signing of Additional Agreement No. 2 between the Government of Ukraine and the European Commission, acting on behalf of the European Union, on amendments to the Agreement on financing the program “Continuation of support for the implementation of the Energy Strategy of Ukraine” dated December 20, 2013 (ENPI/2012/023-677)] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7.11.2018 № 826-r. *Uryadoviy kur'er*, 2018. № 213. [in Ukrainian]
 38. The Energy Community Treaty. *Official Journal of the European Union*. 20.7.2006/ L 198/18/.
 39. Renewable energy directive. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-directive_en
 40. Ugoda pro finansuvannya programi “Prodovzhennya pidtrimki realizatsiyi Energetichnoyi strategiyi Ukrainy” [Agreement on financing the program “Continuation of support for the implementation of the Energy Strategy of Ukraine”] : dvostoronnya ugoda vid 20.12.2013. *Ofitsiyinyi visnik Ukrainy*, 2014. № 39. [in Ukrainian]
 41. “Ukrayina mae implementuvati energetichne zakonodavstvo ES ta orientuvatis na Evropeyskiy zeleniy kurs” [Ukraine should implement EU energy legislation and focus on the European green course] – Golova Komitetu z pitan energetiki ta zhitlovo-komunalnih poslug Andriy Gerus. 05.07.2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/225044.html> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.57>

O NIEKTÓRYCH DETERMINANTACH, KTÓRE SPOWODOWAŁY NISKI POZIOM EDUKACJI I NAUKI W UKRAINIE W CZASIE WOJNY

Oleksandr Kolb

*doktor nauk prawnych, profesor, Zasłużony Prawnik Ukrainy,
przewodniczący Grupy Roboczej wolontariuszy Stowarzyszenia społecznego „Związek Osób
Niepełnosprawnych Czarnobyla Wołynia” Ogólnoukraińskiej Organizacji Społecznej Osób
Niepełnosprawnych „Związek Czarnobyl Ukrainy” (Łuck, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-1792-4739
lesya5@meta.ua*

Adnotacja. W artykule na podstawie analizy aktów normatywnych i prawnych regulujących dziedzinę edukacji i nauki w Ukrainie zidentyfikowano główne problemy determinujące niski poziom działalności naukowej i edukacyjnej. W szczególności w art. 59 Ustawy Ukrainy „O szkolnictwie wyższym” są wyraźnie określone gwarancje prawne realizacji przez pracowników naukowo-pedagogicznych ich praw i obowiązków, co jest bardzo ważne w kontekście tych problemów, które wygenerowało zarządzenie Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy z dnia 16.02.2022 nr 186 „W sprawie zatwierdzenia zalecanej listy rodzajów pracy dydaktycznej, metodycznej, naukowej i organizacyjnej dla pracowników naukowo-pedagogicznych” oraz praktyka jego wykonywania kierownikom uniwersytetów. Tak więc w ww. zarządzeniu wprowadzono takie obowiązki pracowników naukowo-pedagogicznych, które nie są przewidziane na poziomie legislacyjnym, a mianowicie – w zakresie: a) organizowania i prowadzenia środków oraz prac związanych z doradztwem zawodowym; b) organizowania i prowadzenia zajęć kulturalno-twórczych, sportowych itp. dla studentów w godzinach pozalekcyjnych, przy czym dla tych ostatnich jest to prawo, a nie obowiązek.

Słowa kluczowe: determinanty, dziedzina edukacji i nauki, czas wojny, zapewnienie legislacyjne, pracownicy naukowo-dydaktyczni, status prawny, gwarancje prawne.

ABOUT SOME DETERMINANTS THAT LED TO THE LOW LEVEL OF EDUCATION AND SCIENCE IN UKRAINE DURING THE WAR

Kolb Oleksandr

*Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Working Group of Volunteers
of the NGO “Union of Disabled People of Chornobyl Volyn” of the All-Ukrainian Public Organization
of the Disabled “Chernobyl Union of Ukraine” (Lutsk, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-1792-4739
lesya5@meta.ua*

Abstract. In the article, based on the analysis of legal acts that regulate the sphere of education and science in Ukraine, the main problems that determine the low level of scientific and educational activity are identified. In particular, Art. 59 of the Act “On Higher Education” clearly defines the legal guarantees of the implementation of their rights and obligations by scientific and pedagogical employees, which is quite important in the context of problems caused by the ordinance of the Ministry of National Education of February 16, 2022 No. 186 “On the approval of the recommended list of types of didactic work, methodological, scientific and organizational for research and teaching staff” and the practice of its implementation by heads of universities.

Key words: determinants, the field of education and science, wartime, legislative support, scientific and pedagogical workers, Legal Status, legal guarantees.

ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ОБУМОВИЛИ НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ЧАС

Олександр Колб

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
голова робочої групи волонтерів ГО «Союз інвалідів Чорнобиля
Волині» Всеукраїнської громадської організації інвалідів
«Союз Чорнобиль України» (Луцьк, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-1792-4739
lesya5@meta.ua*

Анотація. В статті, на підставі аналізу нормативно-правових актів, які регулюють сферу освіти і науки в Україні, визначені основні проблеми, що детермінують низький рівень науково-освітньої діяльності. Зокрема, у ст. 59 ЗУ

«Про вищу освіту» чітко визначені правові гарантії реалізації науково-педагогічними працівниками своїх прав і обов'язків, що досить важливо в контексті тих проблем, які породив наказ МОН України від 16.02.2022 № 186 «Про затвердження рекомендованого переліку видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних працівників» та практика його виконання керівникам ВНЗ. Так, у цьому підзаконному акті введені ті обов'язки для НПП, які не передбачені на законодавчому рівні, а саме – щодо: а) організації та проведення заходів і роботи з профорієнтації; б) організації та проведення культурно-мистецької, спортивної та т. п. заходів для студентів у позанавчальний час, при тому, що для останніх це є правом, а не обов'язком.

Ключові слова: детермінанти, сфера освіти і науки, воєнний час, законодавче забезпечення, науково-педагогічні працівники, правовий статус, правові гарантії.

Вступ. Відкрита війна Російської Федерації (РФ) проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року і триває по теперішній час, обумовила по іншому оцінити стан і рівень науково-освітнього процесу в нашій державі, враховуючи безпосередній вплив зазначеної сфери діяльності на забезпечення її обороноздатності та, в цілому, національної безпеки (Луценко, 2019: 84–96).

Додатковим аргументом з цього приводу виступає й той юридичний факт, що пов'язаний з рішенням Парламенту Європейського Союзу (ЄС) про прийняття України кандидатом на вступ у зазначене суспільно-політичне міжнародне об'єднання (Укрінформ, 2022).

При цьому, як у першому, так і в другому випадках основним критерієм оцінки готовності нашої держави до участі у таких союзах є рівень дотримання та правової охорони прав людини і громадянина, а також реалізація у своїй діяльності у повному обсязі положень принципу верховенства права (Дудоров, 2017: 129–140).

Більш того, одним із дієвих елементів зазначеного правового механізму та гарантією забезпечення на практиці вказаного вище принципу виступають рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які є обов'язковими й для України (Донецький Меморіал, 2011: 55).

Основний текст. Якщо з означеної вище позиції підійти до з'ясування змісту науково-педагогічної діяльності в нашій державі, то на порядок денний виходять ряд питань, що стосуються проблем дотримання правового статусу учасників даного процесу, які у свою чергу, знижують їх потенційні можливості у забезпеченні національної безпеки у воєнний час. Зокрема, всупереч закріпленим у Законі України «Про вищу освіту» гарантіям реалізації науково-педагогічними працівниками (НПП) своїх прав і обов'язків, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки (на сьогодні – це Міністерство освіти і науки (МОН) України) з часів незалежності (1991 р.) по теперішній час постійно їх не дотримуються та «провокує» керівництво закладів вищої освіти до неправомірних дій. А, це, як показує практика, «бумерангом» відображається на творчій активності НПП, а, в кінцевому підсумку, на рівень національної та воєнної безпеки України, враховуючи, що більшість рекомендованих МОН України видів робіт ніякого відношення до науково-дослідної діяльності не має, але в структурі посадових обов'язків цих осіб складає більше 50 % (наприклад, проведення профорієнтаційної роботи) (Міністерство освіти та науки, 2022).

Отже, в наявності складна прикладна проблема, вирішення якої й має стати предметом наукових розробок у сучасних воєнних умовах України.

Як свідчить аналіз наукової літератури, питаннями запобігання правопорушенням у сфері освіти і науки України займаються такі учені, як: А. М. Бабенко, М. Б. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, Б. М. Головкін, О. М. Джу́жа, О. О. Дудоров, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, І. М. Копотун, Є. С. Назимко, Є. О. Письменний, П. Л. Фріс та ін.

Поряд з цим, досі на доктринальному рівні питання щодо детермінант, які обумовлюють низький рівень освіти і науки в Україні у воєнний час, комплексного і систематичного характеру при проведенні наукових досліджень не набули, що й стало вирішальним при виборі теми цієї статті.

Виходячи з цього її метою стало з'ясування змісту та впливу науково-педагогічної діяльності в Україні в умовах війни з РФ на стан воєнної і національної безпеки, в цілому, а *головним завданням* – розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які негативним чином впливають на ефективність наукового супроводу військових технологій та озброєнь у зв'язку з низьким рівнем організації науково-педагогічного процесу в нашій державі, враховуючи їх діалектичний взаємозв'язок поміж собою (Головкін, 2020: 280).

Результати дослідження та їх обговорення. Відповідно до положень п. 1 ст. 92 Конституції України, правовий статус фізичної особи визначається виключно на підставі закону.

Саме з цих міркувань у ст. 57 Закону України «Про вищу освіту» закріплені права науково-педагогічних працівників, а в ст. 58 – їх обов'язки. При цьому варто звернути увагу на той факт, що перелік прав НПП, мова про які ведеться у даному законодавчому акті, є не вичерпним, позаяк, поряд з так званими «професійними» правами, ці суб'єкти навчально-педагогічного процесу мають й інші права, які закріплені в Конституції України та відповідних законах (наприклад, з питань, що стосуються пенсійного та іншого соціального забезпечення, трудового законодавства, надання відпусток, т. ін.).

Більш того, у ст. 59 Закону України «Про вищу освіту» чітко визначені й правові гарантії реалізації НПП своїх прав і обов'язків, що досить важливо у контексті тих проблем, які породив, зокрема, вищезгаданий наказ МОН України від 16.02.2022 № 186 та практика його виконання керівникам ВНЗ (Міністерство освіти та науки, 2022). Зокрема, у цьому підзаконному акті введені ті обов'язки для НПП, які не передбачені на законодавчому рівні, а саме – щодо:

а) організації та проведення заходів і роботи з профорієнтації (п. 5 розділу «Організаційна робота»);
 б) організації та проведення культурно-мистецької, спортивної та т. п. заходів для студентів у позанавчальний час (п. 2 р. «Організаційна робота»), при тому, що для останніх це є правом, а не обов'язком (ст. 62 Закону України «Про вищу освіту»).

З іншого боку, вказаний вид робіт так відображає радянські підходи які на рівні установи сьогодні заперечуються і не дозволяються.

Цікавим, у контексті досліджуваної у даній статті проблематики, є й інший факт – із 20 видів рекомендованих МОН України видів робіт для НПП тільки 3 присвячені науковій діяльності (Міністерство освіти та науки, 2022).

Звичайно, що при такому співвідношенні наукової та педагогічної діяльності, у якій першій відводиться лише 15 %, годі говорити про якісь серйозні доктринальні розробки у сфері національної та воєнної безпеки України, враховуючи, що для реалізації зазначених видів робіт НПП щотижневе навантаження складає тільки 36 годин (ст. 56 Закону України «Про вищу освіту»).

Як показали результати вивчення змісту науково-педагогічної діяльності, не сприяють підвищенню рівня творчої (доктринальної) активності НПП й непередбачені на законодавчому рівні обов'язки, які вводять для них керівники ВНЗ, як от:

- 1) публікації в науково-метричних виданнях, типу “SCOPUS” тощо;
- 2) одноособові статті у фахових виданнях;
- 3) участь у державних науково-дослідних програмах;
- 4) «заробляння» різноманітним чином коштів для спецфонду ВНЗ та ін.

Здавалось би, у цьому немає нічого суспільно небезпечного.

Проте, на практиці це приводить до іншого – зовсім неочікуваного наслідку, який детермінується (спричинюється та обумовлюється) (Кваша, 2017: 333–340) неправомірними діями керівників ВНЗ та МОН України, а саме:

1. Такі підходи грубо порушують конституційний принцип законності, відповідно до якого всі органи державної влади (у даному випадку – МОН України) та їх посадові особи (керівники ВНЗ) зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Основного закону), а також не порушувати конституційні права і свободи людини та громадянина (ст. 40 Кримінального кодексу (КК) України).

2. Зазначені волонтаристські (суб'єктивні рішення без урахування об'єктивних умов) (Булико, 2010: 125) та нігілістичні (заперечення норм права) (Булико, 2010: 390) діяння підвищують рівень корупції та інших кримінальних правопорушень (зловживання владою або службовим положенням (ст. 364 КК), зловживання повноваженнями, особами, які надають публічні послуги підроблення (ст. 366 КК) та ін.).

3. Вказана популістська (бо, так вимагає Захід (Рада Європи, Європейський Союз, ООН, та ін.)) діяльність (позиція, яка ґрунтується на обіцянках) (Булико, 2010: 458) немає нічого спільного із змістом принципу верховенства права, що є пріоритетним у цивілізованих державах (Загиней-Заболотенко, 2020: 67–80). При цьому, як вірно з цього приводу зробив висновок С. Головатий, в Україні чомусь зазначений принцип зведений до принципу верховенства закону, мова про який ведеться в ст. 8 Конституції України (Головатий, 2011: 70).

У той самий час, принцип верховенства права не тільки включає у себе всі елементи принципу законності, але й визнає природні права людини і громадянина пріоритетними перед тими, які встановлює на законодавчому рівні держава (Дудоров, 2017: 183–184).

4. Безпідставне розширення своїх повноважень центральним органом виконавчої влади та керівниками ВНЗ, якщо ситуація з означених вище питань не зміниться та не зупинить порушення у сьогоднішній Конституційних прав і свобод НПП, може привести до того, що ті 7 вимог, які поставив ЄС для вступу України у даний Союз (Укрінформ, 2022), «переростуть» у 7 «променів сонця», тобто розширяться в геометричній прогресії, позаяк у ЄС первинними є права людини, а вторинними – держави.

Більш того, у всіх членах-державих даного союзу за всі визначені для НПП види робіт держава (а, від їх імені – ВНЗ) в обов'язковому порядку вводять чіткі та гарантовані розміри грошових виплат (для тих науково-педагогічних працівників, які опублікували свої праці будь-де).

Поряд з цим, в Україні й досі (після 2014 р., з часу проведення процесу так званої «декомунізації») НПП видають всі види наукових праць, включаючи й у “SCOPUS” за свої кошти, тобто практика безоплатного виконання цими суб'єктами додаткових видів робіт (як от тих, що передбачені в розділі «Організаційна робота» наказу МОН України від 16.02.2022 № 186 (Міністерство освіти та науки, 2022)) продовжує бути пріоритетною у діяльності ВНЗ.

Без сумніву, ВНЗ вправі удосконалювати змістовні елементи науково-педагогічної діяльності, але при цьому має дотримуватись в обов'язковому порядку приписів і вимог тих законодавчих актів (і не тільки!), які стосуються правового статусу НПП. На сьогодні – це аксіома, бо при інших підходах ні ЄС, ні інші цивілізовані держави та суспільно-політичні об'єднання не захочуть з Україною мати жодних справ, позаяк на сьогодні така діяльність є не тільки протиправною, (порушує конституційні права і свободи людини та громадянина), але й аморальною позаяк не співпадає з формою (закріпленим у законі правовим статусом НПП) та змістом науково-практичної діяльності (безпідставним його розширенням на рівні підзаконних нормативно-правових актів, які видають на місцях керівники ВНЗ).

Більш того, аморальність зазначеної практики у ВНЗ у сьогоденні полягає ще й у тому, що, замість того, щоб змінити у воєнний час співвідношення педагогічної та наукової діяльності (хоча б, у межах 50×50), керівники цих закладів й надалі дотримуються тих формальних вимог та оціночних (у формі звітів) показників, які їм доводяться МОН України.

Саме тому, якщо лише поверхнево поглянути на їх змістовну спрямованість, то у зв'язку з цим виникає ряд логічних питань, а саме:

1. Чим займаються створені у кожному ВНЗ підрозділи профорієнтації, приймальної комісії, ліцензування та акредитації тощо, коли на НПП керівники закладів покладали фактично їх обов'язки?

Як видається, найкращою презентацією ВНЗ є його рівень послуг, які надаються студентам.

2. Чому організацією та безпосередньою міжнародною співпрацею займаються НПП, а не МОН України та відповідні підрозділи ВНЗ, які пропонували б науково-педагогічним працівникам різноманітні варіанти їх участі у міжнародних грантах, проектах тощо, а, не навпаки, коли кожен НПП зобов'язаний шукати собі таку роботу?

Від цього, без сумніву, виграла б не тільки держава, але й конкретний ВНЗ.

3. Чому МОН України та керівники ВНЗ не залучають НПП до реалізації державних програм з освітньої та науково-технічної діяльності, а вимагають це робити останнім за власною ініціативою?

4. Чому досі відповідні категорії корупціонерів «заробляють» на НПП, пришвидшуючи (бо щорічно слід мати такі показники) процеси опублікування їх праць у такому науково-методичному виданні, як «SCOPUS»?

При цьому слід зазначити, що особливо «вразливими» у віктимологічному аспекті стають ті НПП, які хочуть отримати вчені звання (старшого дослідника, доцента чи професора), позаяк за «терміновість» включення їх в авторський колектив вони ще й доплачують різноманітним «заробітчанами» у сфері освіти і науки.

Все це, як показує практика, є відомим як державним чиновникам МОН України та правоохоронним органам, так і відповідним структурам ЄС, які, без сумніву, на це будуть реагувати не профілактичними та іншими тактичними запобіжними заходами (Бабенко, 2021: 14–22), а прямою відмовою щодо прийняття України у вказаний Союз, звичайно з урахуванням при цьому інших системних критеріїв, в основі яких лежать право людини і громадянина та принцип верховенства права.

Наочним прикладом такого реагування можна назвати рішення ЄСПЛ по Україні, де наша держава знаходиться у першій п'ятирічці тих Європейських країн, громадяни яких шукають справедливості саме у зазначеному Суді, а не в своїй державі (Кириченко, 2015: 272–275).

Висновок. Таким чином, проведений аналіз змісту нормативно-правових актів у сфері освіти і науки України та практики забезпечення правового статусу НПП дозволяють констатувати, що при існуючому в нашій державі науково-педагогічному процесі у ВНЗ, ми не зможемо у найближчому майбутньому підвищити рівень ефективності наукових розробок з питань обороноздатності та блокувати, нейтралізувати, усунути тощо дію тих детермінант, які негативно впливають на професійно-мотиваційну складову діяльність науково-педагогічних працівників.

Саме з цих міркувань, означена у цій науковій статті прикладна проблематика має стати предметом окремих монографічних та інших комплексних доктринальних розробок у сьогоденні, з урахуванням воєнного стану та його завдань в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бабенко А. М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативні заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14–22.
2. Булько А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тыс. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.
3. Головатий С. Коментар документа Венеціанської комісії «Доповідь про правосуддя». Доповідь про правосуддя: ухвалено Венеціанською комісією на її 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 березня 2011 року). Страсбург – Київ : Доповідь про правосуддя, 2011. С. 28–70.
4. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.
5. Дудоров О. О., Мазур М. В. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 5. С. 129–140.
6. Європарламент підтримав падання Україні статусу кандидата в ЄС. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3513314-evroparlament-pidtrimav-nadanna-ukraini-statusu-kandidata-v-es.html>
7. Загней-Заболотенко З. А. Визначеність та невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.
8. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях: традиції та сучасність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 333–340.
9. Кириченко В. Є. Кримінально-виконавча система України – реформи заради реформ. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2015 року). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 272–275.
10. Луценко Ю. В. Доктринальні положення кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2019. Вип. 138. С. 84–96.
11. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Донецьк : Донецький Меморіал, 2011. 55 с.

12. Про затвердження рекомендованого переліку видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних працівників: *наказ МОН України від 16.02.2022 № 186*. URL: <https://mon.gov.ua>

References:

1. Babenko, A. M. (2021). Taktyko-psykholohichni, kryminalno-protseusualni, administratyvno-pravovi ta operatyvno-rozshukovi zakhody profilaktyky i zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam. [Tactical-psychological, criminal-procedural, administrative-legal and operational-search measures for the prevention and prevention of criminal offenses]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 1. Pp. 14–22. [in Ukrainian]
2. Bulyko, A. N. (2010). Bolshoi slovar inostrannykh slov. [Large dictionary of foreign words]. 35 tys. Yzd. 3-e, yspr., pererab. Moskva : Martyn. 704 p. [in Russian]
3. Dudorov, O. O., Mazur, M. V. (2017). Realizatsiia pryntsypu verkhovenstva prava pry zastosuvanni zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist: postanovka problemy, mizhnarodnyi i zarubizhnyi dosvid. [Implementation of the principle of the rule of law in the application of the law on criminal liability: problem statement, international and foreign experience]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*. № 5. Pp. 129–140. [in Ukrainian]
4. Holovaty, S. (2011). Komentar dokumenta Venetsianskoi komisii “Dopovid pro pravosuddia”. Dopovid pro pravosuddia. [Commentary on the document of the Venice Commission “Report on justice”. Report on justice]: ukhvaleno Venetsianskoiu komisiieiu na yii 86-mu plenarnomu zasidanni (m. Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku). Strasburh – Kyiv : Dopovid pro pravosuddia. Pp. 28–70. [in Ukrainian]
5. Holovkin, B. M. (2020). Pro determinatsiiu zlochynnosti. [On the determination of crime]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. Pp. 274–280. [in Ukrainian]
6. Kvasha, O. O. (2017). Znachennia filosofskoi katehorii prychnynosti u kryminalno-pravovykh doslidzhenniakh. [The importance of the philosophical category of causality in criminal legal studies]: tradytsii ta suchasnist. *Pravova derzhava*. Vyp. 28. Pp. 333–340. [in Ukrainian]
7. Kyrychenko, V. Ye. (2015). Kryminalno-vykonavcha systema Ukrainy – reformy zarady reform. [Criminal and executive system of Ukraine – reforms for the sake of reforms]. *Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu: rozvytok ta intehtatsiia* : zb. Materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 22 lystopada 2015 roku). Kyiv : In-t krym.-vykon. Sluzhby. Pp. 272–275. [in Ukrainian]
8. Lutsenko, Yu. V. (2019). Doktrynalni polozhennia kryminalno-pravovoi polityky derzhavy u sferi zabezpechennia voiennoi bezpeky Ukrainy. [Doctrinal provisions of the criminal law policy of the state in the sphere of ensuring military security of Ukraine]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 138. Pp. 84–96. [in Ukrainian]
9. Ohliad rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (2011). [Review of decisions of the European Court of Human Rights (2011)]. Donetsk : Donetskyi Memorial,. 55 p. [in Ukrainian]
10. Pro zatverdzhennia rekomendovanoho pereliku vydiv navchalnoi, metodychnoi, naukovoi ta orhanizatsiinoi roboty dlia naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv (2022). [On the approval of the recommended list of types of educational, methodical, scientific and organizational work for scientific and pedagogical workers] : *nakaz MON Ukrainy vid 16.02. № 186*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian]
11. Yevroparlament pidtrymav nadannia Ukraini statusu kandydata v YeS [The European Parliament supported granting Ukraine the status of a candidate for the EU]. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3513314-evroparlament-pidtrimav-nadanna-ukraini-statusu-kandidata-v-es.html> [in Ukrainian]
12. Zagyniei-Zabolotenko, Z. A. (2020). Vyznachenist ta nevyznachenist kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy. [Certainty and uncertainty of the criminal legislation of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 2. Pp. 67–80. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.58>

FUNKCJE BEZPIECZEŃSTWA CYBERNETYCZNEGO I PRZECIWDZIAŁANIA CYBERPRZESTĘPCZOŚCI W WARUNKACH STANU WOJENNEGO W UKRAINIE

Oleksandr Kolosov

*aspirant Katedry Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych
Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-0128-5565
kolosov2424@gmail.com*

Lyubov Omelchuk

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych
Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-2457-0118
o.l.v.0328@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł bada cechy bezpieczeństwa cybernetycznego i przeciwdziałania cyberprzestępczości w warunkach stanu wojennego w Ukrainie. W artykule podkreślono przypadki cyberzagrożeń w Ukrainie w czasie stanu wojennego, przeanalizowano zmiany w przepisach prawa w zakresie zapewnienia cyberbezpieczeństwa i przeciwdziałania cyberprzestępczości w warunkach stanu wojennego w Ukrainie, sformułowano propozycje na podstawie wykorzystanych źródeł w celu poprawy bezpieczeństwa cybernetycznego w Ukrainie. Przeanalizowano zmiany w Kodeksie Karnym Ukrainy dotyczące poprawy skuteczności zwalczania cyberprzestępczości w warunkach stanu wojennego, w szczególności ustawy nr 2149-IX. Uzasadnione jest również stworzenie w Ukrainie możliwości legislacyjnych i organizacyjnych dla trójstronnej współpracy w kierunku zapewnienia cyberbezpieczeństwa między sektorem publicznym i prywatnym a instytucjami naukowo-educacyjnymi.

Słowa kluczowe: cyberbezpieczeństwo, stan wojenny, cyberprzestępstwo, cyberzagrożenie, przeciwdziałanie, cyberbezpieczeństwo, technologie informacyjne.

FEATURES OF ENSURING CYBERSECURITY AND COUNTERACTING CYBERCRIMES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Oleksandr Kolosov

*Postgraduate Student at the Department of Criminal Justice
Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University
(Irpın, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-0128-5565
kolosov2424@gmail.com*

Lyubov Omelchuk

*PhD in law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Justice
Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University
(Irpın, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-2457-0118
o.l.v.0328@gmail.com*

Abstract. The article examines the features of ensuring cybersecurity and counteracting cybercrimes in the conditions of martial law in Ukraine. The article reflects cases of cyber threats in Ukraine during martial law, the changes to Ukrainian legislation in terms of ensuring cyber security and counteracting cyber crimes in the conditions of martial law in Ukraine are analyzed, proposals based on the sources used to improve cyber security in Ukraine are formulated. The changes to Criminal Code of Ukraine to improve the effectiveness of the fight against cybercrime in the conditions of martial law, in particular, Law No. 2149-IX are analyzed. It also substantiates the creation in Ukraine of legislative and organizational opportunities for trilateral cooperation to ensure cybersecurity between the public and private sectors and scientific and educational institutions.

Key words: cybersecurity, martial law, cybercrime, cyberthreat, counteraction, provision of cybersecurity, information technology.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ТА ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИНАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Олександр Колосов

аспірант кафедри кримінальної юстиції

Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету (Ірпінь, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0128-5565

kolosov2424@gmail.com

Любов Омельчук

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінальної юстиції

Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету (Ірпінь, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2457-0118

o.l.v.0328@gmail.com

Анотація. У статті досліджуються особливості забезпечення кібербезпеки та протидії кіберзлочинам в умовах воєнного стану в Україні. У статті висвітлено випадки кіберзагроз в Україні під час воєнного стану, проаналізовано зміни до українського законодавства у частині забезпечення кібербезпеки та протидії кіберзлочинам в умовах воєнного стану в Україні, сформульовано пропозиції на основі використаних джерел щодо покращення забезпечення кібербезпеки в Україні. Проаналізовано зміни до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану, зокрема Закон № 2149-IX. Також обґрунтовано створення в Україні законодавчих та організаційних можливостей для трьохсторонньої співпраці у напрямку забезпечення кібербезпеки між публічним та приватним секторами та науково-освітніми навчальними закладами.

Ключові слова: кібербезпека, воєнний стан, кіберзлочин, кіберзагроза, протидія, забезпечення кібербезпеки, інформаційні технології.

Вступ. На сьогоднішній день в умовах військової агресії Російської Федерації проти України захист українського кіберпростору є одним з ключових завдань в умовах воєнного стану. Таким чином, враховуючи теперішні безпекові виклики Україна потребує пошуку ефективних способів їх подолання.

Проблематикою дослідження забезпечення інформаційної безпеки займалися такі українські вчені як Арістова І. В., Березовська І. Р., Дзьобаня О. П., Калюжний Р. А., Кормич Б. А., Ліпкан В. А., Марущак А. І., Цимбалюк В. С., Юдін О. К. та інші.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей забезпечення кібербезпеки та протидії кіберзлочинам в умовах воєнного стану в Україні.

Нормативною базою дослідження є Кримінальний кодекс України, Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 р. № 2163-VIII, Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» від 24 березня 2022 р. № 2149-IX, Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України», Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2022 р. № 751 «Порядок використання коштів з рахунка Міністерства цифрової трансформації для забезпечення протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, кіберзахисту, відновлення та розвитку цифрової інфраструктури держави», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні». Також використовувалась аналітика з публікацій Світового банку та Організації об'єднаних націй та інших відкритих інформаційних джерел.

Основна частина. У дослідженні використано методи аналізу та синтезу. Проаналізовано нормативно-правовий базис України у частині забезпечення кібербезпеки в Україні в умовах воєнного стану. Завданнями дослідження є:

- висвітлення випадків кіберзагроз в Україні під час воєнного стану;
- аналіз змін до українського законодавства у частині забезпечення кібербезпеки та протидії кіберзлочинам в умовах воєнного стану в Україні;
- формування пропозицій на основі використаних джерел щодо покращення забезпечення кібербезпеки в Україні.

Використання інформаційних технологій є невід'ємною частиною кожної соціально активної людини в Україні. Державний та приватний сектори економіки поступово переходять на електронний документообіг, що значно полегшує роботу як органів державної влади, так і бізнесу. Стабільність функціонування банківського сектору, критичної інфраструктури, підприємств, установ, організацій безпосередньо залежить від стабільності та безпеки кіберпростору з яким вони працюють.

В цілому можна зауважити, що в Україні розвиток електронної економіки зростає значними темпами. У Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р визначено термін електронна економіка як форма економічних

відносин у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг, наданих в електронному вигляді за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – е-економіка) (Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2013).

Зворотньою стороною інформаційно-технологічного розвитку є збільшення кількості кіберзлочинів. Особливо проблема кіберзлочинності залишається актуальною під час дії воєнного стану в Україні.

Відповідно до Стратегії кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – Запорука успішного розвитку країни», затвердженої Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021, кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Набирає сили тенденція зі створення кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, що включає виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури противника шляхом руйнування інформаційних систем, які управляють такими об'єктами. Зростає технічний рівень реалізації кіберзагроз, постійно вдосконалюються та розробляються нові інструменти і механізми кібератак. Посилюється тенденція щодо використання кібератак як інструменту спеціальних інформаційних операцій, маніпулювання суспільною думкою, впливу на виборчі процеси (Указ Президента України, 2021).

Кіберзлочинці прагнуть використовувати вразливість людини чи безпеки, з метою безпосереднього вкрадення паролів, даних чи грошей. До найпоширеніших кіберзагроз відносяться:

- Злом (англ. “Hacking”) – у тому числі соціальних мереж та паролів електронної пошти;
- Фішинг (англ. “Phishing”) – підроблені електронні листи із запитом інформації про безпеку та особисті дані;
- Шкідливе програмне забезпечення (англ. “Malicious software”) -, включаючи вимагачі (англ. “ransomware”), за допомогою яких злочинці захоплюють файли та утримують їх з метою отримання викупу.
- Розподілені атаки типу «відмова в обслуговуванні» (DDOS) проти веб-сайтів, які часто супроводжуються вимаганням (National Crime Agency).

Таким чином, з часу запровадження воєнного стану в Україні введеного Указом Президента України № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, були випадки невдалої спроби атаки хакерського угруповання Strontium, які намагалися отримати доступ до комп'ютерних мереж в Україні, США та ЄС, щоб забезпечити тактичну підтримку фізичного вторгнення росії в Україну та викрасти конфіденційну інформацію (Єрема, 2022).

Були повідомлення від Держспецзв'язку про отримання українськими користувачами нових небезпечних електронних листів з темою «№ 1275 від 07.04.2022». Листи містили HTML-файл, відкриття якого призвело до створення на комп'ютері архіву з файлом під назвою «Щодо фактів переслідування та вбивства працівників Прокуратури з боку російських військових на тимчасово окупованих територіях.lnk». Його відкриття, у свою чергу, призвело до можливості хакерів отримати повний контроль над комп'ютером користувача і загрожувало крадіжкою конфіденційної інформації, пошкодженням даних та комп'ютерних систем. Таку активність було асоційовано з діяльністю групи UAC-0010 (Armageddon), яка вже неодноразово здійснювала кібертаратаки як державні органи України, так і на країні ЄС (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, 2022).

Держспецзв'язку попереджувало про розповсюдження електронних листів, що містять HTML-файл «Військові злочинці РФ.htm», відкриття якого призведе до створення на комп'ютері RAR-архіву “Viyskovi_zlochinci_RU.rar”. Згаданий архів містить файл-ярлик «Військові-злочинці що знищують Україну (домашні адреси, фото, номера телефонів, сторінки у соціальних сетях).lnk». Його відкриття призведе до того, що зловмисники отримують віддалений доступ до комп'ютера жертви. Активність асоційовано з діяльністю групи UAC-0010 (Armageddon) (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, 2022).

Під прицілом знаходяться також об'єкти критичної інфраструктури. Український провайдер Укртелеком зазнав потужної атаки 28 березня 2022 року, під час якої хакери намагалися проаналізувати, як влаштована ІТ-інфраструктура, вивести з ладу обладнання та сервіси, а також отримати контроль над мережею та обладнанням компанії (Єрема, 2022).

Також урядовою командою реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA, яка діє при Держспецзв'язку, було виявлено RAR-архів «Диверсанти.rar», що містив RAR-архів «Диверсанти 21.03.rar». Він, у свою чергу, містив SFX-архів «Диверсанти filercs.rar» (для маскуванню розширення ім'я файлу містить right-to-left override (RTLO) символ). Згаданий архів містив документи та зображення приманки, а також VBScript-код (Thumbs.db), який забезпечував створення та запуск .NET-програми “dhdhk0k34.com”. В результаті комп'ютер буде уражено шкідливою програмою Cobalt Strike Beacon (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, 2022).

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 р. № 2163-VIII кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України (Закон України, 2017). Варто зауважити, що чинне кримінальне законодавство України не містить поняття кіберзлочину. У Кримінальному кодексі України наявний розділ, який визначає відповідальність за кіберзлочини – Розділ XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електронного зв'язку» (Закон України, 2001), який

містить у собі шість статей: 1) ст. 361 – несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж; 2) ст. 361-1 – створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут; 3) ст. 361-2 – несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації; 4) ст. 362 – несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї; 5) ст. 363 – порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється; 6) ст. 363-1 – перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку.

Враховуючи вищевикладене, підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю є нагальною проблемою. Окрему увагу варто приділити прийнятому Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-ІХ від 24 березня 2022 р. (далі – «Закон № 2149-ІХ») (Закон України, 2022). Як зазначається у пояснювальній записці до проекту документа, закон спрямований на посилення захисту критичної інфраструктури України від кібератак (Бізнес Цензор, 2022).

Мета нового Закону 2149-ІХ полягає у:

- посиленні спроможностей та оптимізації національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам;
- впровадженні дієвих кримінально-правових механізмів протидії кіберзлочинності;
- забезпеченні надійності та безпеки використання цифрових послуг (Єрема, 2022).

Відповідно до Закону України «Про електронні комунікації» й вимог іншого законодавства України у сфері кібербезпеки, термін «електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку» замінено на «інформаційні (автоматизовані), електронні комунікаційні, інформаційно-комунікаційні системи, електронні комунікаційні мережі». Відповідні зміни також формалізовано у ст. 361 Кримінального кодексу України (Єрема, 2022).

Таким чином, стаття 361 ККУ зазнала змін серед яких можна виділити наступні:

- 1) термінологічних;
- 2) конструктивних – матеріальний склад змінено на формальний;
- 3) додано нові кваліфіковані юридичні склади:

– дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони призвели до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації (ч. 3 ст. 361 ККУ, новий кваліфікований склад, проте в попередній редакції диспозиція належала до опису основного складу).

– дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони (...) створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення чи інших тяжких наслідків (ч. 4 ст. 361 ККУ).

– дії, передбачені частиною третьою або четвертою цієї статті, вчинені під час дії воєнного стану (ч. 5 ст. 361 ККУ).

Цікаво, що така ознака як вчинення злочину в умовах воєнного стану є кваліфікуючою лише щодо кваліфікованих складів (ч.ч. 3, 4 ст. 361 ККУ). Отже, вчинення діянь, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 361 ККУ під час дії воєнного стану кваліфікації за ч. 5 цієї статті не підлягає, хоча це й буде розцінюватися як обставина, що обтяжує покарання відповідно до ст. 67 ККУ (Єрема, 2022).

Також внесеними до Кримінального кодексу України змінами було посилено відповідальність за несанкціоноване втручання у роботу електронних систем залежно від їхніх наслідків. Зокрема Законом № 2149-ІХ передбачено покарання за кіберзлочини вчинені саме під час воєнного стану – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (Громадський простір, 2022).

Також Закон 2149-ІХ передбачає, що втручання в роботу інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж не вважатиметься несанкціонованим, якщо таке втручання вчинено відповідно до Порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей таких систем чи мереж, текст якого Держспецзв'язку зараз активно напрацьовує (Єрема, 2022).

Таким чином, в Україні відбулося узаконення процедури Bug Bounty. Дана процедура передбачає залучення за винагороду зовнішніх фахівців до пошуку помилок і вразливостей програмних продуктів, інформаційно-комунікаційних систем тощо, що дає можливість оперативно усувати всі недоліки та прогалини у безпеці (Юридична Газета online, 2022).

Вважаємо такі зміни позитивними. Зміни до Кримінального кодексу України є своєчасною відповіддю на безпекові виклики сучасності. Узаконення процедури Big Bounty сприятиме підвищенню ефективності кіберзахисту державних інформаційних систем, зокрема шляхом перевірки на наявність вразливостей.

Також не менш важливим є питання фінансової складової у боротьбі з кіберзлочинністю в Україні. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 2022 р. № 751 було затверджено Порядок використання

коштів з рахунка Міністерства цифрової трансформації для забезпечення протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, кіберзахисту, відновлення та розвитку цифрової інфраструктури держави (надалі – Порядок), що визначає механізм використання коштів для забезпечення протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, кіберзахисту, відновлення та розвитку цифрової інфраструктури держави, що надійшли в національній та іноземній валюті від фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів як благодійна пожертва, гуманітарна допомога, гранти та дарунки (надалі – кошти) на поточний рахунок Мінцифри, відкритий у Національному банку. Відповідно до Порядку кошти спрямовуються на посилення кіберзахисту держави, зокрема придбання та впровадження (розроблення, модернізацію) відповідних технічних та програмних засобів, організацію спеціальних навчань та міжнародної співпраці, придбання послуг у сфері захисту інформації (Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Відкритим залишається питання щодо убезпечення від кіберзагроз не тільки публічного, але і приватного сектору. Варто зауважити, що враховуючи важливу роль приватного сектору в економічному розвитку країни, зокрема електронної економіки, вважаємо, що співробітництво публічного та приватного секторів у сфері протидії кіберзлочинності є основоположним фактором забезпечення кібербезпеки держави. Тому питання публічно-приватного партнерства у сфері протидії кіберзлочинності та забезпечення кібербезпеки є як ніколи нагальним.

Згідно спільної публікації публікацією Світового банку та ООН “Combating Cybercrime: Tools and Capacity Building for Emerging Economies” від 2017 р. (надалі – «Публікація») публічно-приватне партнерство створюється або неформально, через казуальні угоди або домовленості, або формально, шляхом встановлення юридичних угод. Співпраця спрямована на полегшення обміну інформацією про загрози та тенденції, а також на запобігання конкретній діяльності та діям. Такі дії доповнюють дії правоохоронних органів та можуть допомогти зменшити збитки, завдані жертвам (The World Bank, 2017: 251).

Академічні установи відіграють різні ролі у запобіганні кіберзлочинності, у тому числі шляхом надання освіти та навчання фахівців, розробки законодавства та політики, а також роботи над технічними стандартами та розробкою рішень. Університети розміщують та допомагають експертам з кіберзлочинності, навіть розміщуючи групи CIRT (групи реагування на комп’ютерні інциденти) та інші спеціалізовані дослідницькі центри (The World Bank, 2017: 251).

Групи CIRT відіграють важливу роль у нарощуванні потенціалу за допомогою проведення заходів та обміну інформацією, дуже часто технічно. Вони також полегшують взаємодію з місцевою поліцією для виявлення кіберзлочинців, пропонують важливу підтримку приватному сектору для підтримки та координації з іншими групами CIRT для обміну технічними даними та технічними знаннями в режимі реального часу для відстеження кіберзлочинців (The World Bank, 2017: 251–252).

Також варто відмітити важливість співпраці між науково-освітніми установами та державними органами у сфері забезпечення кібербезпеки. Оскільки вважаємо, що ефективна підготовка фахівців з кібербезпеки є одним із ключових завдань держави у сфері протидії кіберзагрозам. Так, у 2012 році Національний університет Філіппін (англ. “The National University of the Philippines”) та Міністерство юстиції США (англ. “U. S. Department of Justice”) підписали угоду про публічно-приватне партнерство для підготовки експертів з кіберзлочинності у рамках першого у Південно-Східній Азії чотирирічного курсу цифрової криміналістики. Курс – ступінь бакалавра наук у галузі комп’ютерних досліджень зі спеціалізацією в галузі цифрової криміналістики (англ. “Bachelor of Science in Computer Studies, Major in Digital Forensics”) – призначений для підготовки фахівців у спеціалізованій галузі, особливо у сфері пошуку доказів із жорстких дисків комп’ютерів, мобільних телефонів та інших пристроїв ІКТ. Довгострокове публічно-приватне партнерство призначене для забезпечення інституційного нарощування потенціалу та забезпечення спільного використання ресурсів для вирішення глобальної проблеми кіберзлочинності шляхом мобілізації наступних поколінь (The World Bank, 2017: 253).

Також у Публікації зазначено, що координація кібербезпеки дуже часто носить епізодичний чи бюрократичний характер. У всіх ініціативах необхідно впровадити дієву культуру обміну інформацією та координації. Необхідно створити відповідні інститути для реалізації цих культурних зрушень, оскільки багато приватних суб’єктів досі не знають чи, коли і як буде корисна (або шкідлива) взаємодія з урядом з цих питань (The World Bank, 2017: 254–255).

Вважаємо, що в Україні необхідно створити чіткі законодавчі та організаційні механізми для функціонування злагодженої координації зусиль відповідних державних органів, приватного сектору та науково-освітніх закладів. Зокрема, одним з таких напрямків може бути створення створення в національних вищих навчальних закладах кібер-лабораторій, де студенти мали б можливість здобувати практичні знання, переїмати досвід та проводити сумісні дослідження з фахівцями як публічного, так і приватного сектору.

Висновки. Отже, вважаємо позитивними зміни у вітчизняне законодавство щодо протидії кіберзлочинам, зокрема зміни закріплені у прийнятому Законі України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-IX від 24 березня 2022 р., що є об’єктивною необхідністю в умовах дії воєнного стану в Україні. Проте, вважаємо за необхідне закріпити у Кримінальному кодексі України визначення поняття «кіберзлочин». Такі зміни сприятимуть формуванню єдиних підходів до протидії кіберзлочинності.

Також, вважаємо доцільними узаконення в Україні процедури Bug Bounty. Дана процедура сприятиме підвищенню ефективності кіберзахисту державних інформаційних систем, зокрема шляхом перевірки на наявність вразливостей.

Також вважаємо, що одним із ключових питань у протидії кіберзлочинності особливо в умовах воєнного стану є консолідація зусиль публічного та приватного секторів. Вважаємо за необхідне поглиблювати співпрацю між публічним та приватним секторами у сфері кібербезпеки та створювати законодавчі та організаційні можливості для трьохсторонньої співпраці у даному напрямку між публічним та приватним секторами та науково-освітніми навчальними закладами. Одним з таких напрямків може бути створення створення в національних вищих навчальних закладах кібер-лабораторій.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p#Text> (дата звернення: 01.07.2022).
2. Про Стратегію кібербезпеки України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року. Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 02.07.2022).
3. Cyber crime. National Criminal Agency. URL: <https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/what-we-do/crime-threats/cyber-crime> (дата звернення: 03.07.2022).
4. Єрема Микола. Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон 2149-IX. ЮРЛІГА : веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix (дата звернення: 04.07.2022).
5. Увага! Нова кібератака групи Armageddon на державні органи України. Сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/uvaga-nova-kiberataka-grupi-armageddon-na-derzhavni-organi-ukrayini> (дата звернення: 05.07.2022).
6. Увага! Нова кібератака на державні органи України. Сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/uvaga-nova-kiberataka-na-derzhavni-organi-ukrayini> (дата звернення: 06.07.2022).
7. Кібератака на державні організації України з використанням шкідливої програми Cobalt Strike Beacon. Сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/kiberataka-na-derzhavni-organizaciyi-ukrayini-z-vikoristannyam-shkidlivoyi-programi-cobalt-strike-beacon> (дата звернення: 07.07.2022).
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05 жовтня 2017 р. N 2163-VIII. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
9. Кримінальний кодекс України. Кодекс. Закон України № 2341-III 05 квітня 2001 р. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України № 2149-IX від 24 березня 2022 р. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#Text> (дата звернення: 17.07.2022).
11. Рада послила покарання за кіберзлочини в умовах воєнного стану. Бізнес Цензор : веб-сайт. URL: https://biz.censor.net/news/3328358/rada_posylyla_pokarannya_za_kiberzlochyny_v_umovah_voyennogo_stanu (дата звернення: 18.07.2022).
12. Особливості боротьби з кіберзлочинністю в умовах воєнного стану. Громадський простір : веб-сайт. URL: <https://www.prostir.ua/?news=osoblyvosti-borotby-z-kiberzlochynistyu-v-umovah-vojennoho-stanu> (дата звернення: 20.07.2022).
13. В Україні узаконили Bug Bounty: що це і як допоможе? Юридична газета : веб-сайт. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-uzakonili-bug-bounty-shcho-ce-i-yak-dopomozhe.html> (дата звернення: 22.07.2022).
14. Порядок використання коштів з рахунка Міністерства цифрової трансформації для забезпечення протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, кіберзахисту, відновлення та розвитку цифрової інфраструктури держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2022 р. № 751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2022-p#Text> (дата звернення: 22.07.2022).
15. Combatting Cybercrime: Tools and Capacity Building for Emerging Economies. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/worldbank-combating-cybercrime-toolkit.pdf> (дата звернення: 22.07.2022).

References:

1. Pro shvalennya Stratehiyi rozvytku informatsiynoho suspil'stva v Ukrayini : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 15 travnya 2013 r. № 386-r [On the approval of the Information Society Development Strategy in Ukraine : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 15, 2013 No. 386-r]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p#Text> [in Ukrainian]
2. Pro Stratehiyu kiberbezpeky Ukrayiny : Rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14 travnya 2021 roku. Ukaz Prezidenta Ukrayiny vid 26 serpnia 2021 roku № 447/2021. [On Cyber Security Strategy of Ukraine : Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021. Decree of the President of Ukraine dated August 26, 2021 No. 447/2021]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> [in Ukrainian]
3. Cyber crime. National Criminal Agency. Retrieved from: <https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/what-we-do/crime-threats/cyber-crime> [in English]

4. Yerema Mykola. Borot'ba z kiberzlochynnisty v umovakh diyi voyennoho stanu : Zakon 2149-IX. [Combating cybercrime under martial law : Law 2149-IX]. YURLIHA : veb-sayt. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210562_borotba-z-kberzlochinnisty-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix [in Ukrainian]
5. Uvaha! Nova kiberataka hrupy Armageddon na derzhavni orhany Ukrayiny. [Attention! Armageddon group's new cyber attack on Ukrainian state bodies]. Sayt Derzhavnoi sluzhby spetsial'noho zv'yazku ta zakhystu informatsiyi Ukrayiny. Retrieved from: <https://cip.gov.ua/ua/news/uvaga-nova-kiberataka-grupi-armageddon-na-derzhavni-organi-ukrayini> [in Ukrainian]
6. Uvaha! Nova kiberataka na derzhavni orhany Ukrayiny. [Attention! New cyber attack on state bodies of Ukraine]. Sayt Derzhavnoi sluzhby spetsial'noho zv'yazku ta zakhystu informatsiyi Ukrayiny. Retrieved from: <https://cip.gov.ua/ua/news/uvaga-nova-kiberataka-na-derzhavni-organi-ukrayini> [in Ukrainian]
7. Kiberataka na derzhavni orhanizatsiyi Ukrayiny z vykorystannyam shkidlyvoyi prohramy Cobalt Strike Beacon. [A cyber attack on state organizations of Ukraine using the Cobalt Strike Beacon malware]. Sayt Derzhavnoi sluzhby spetsial'noho zv'yazku ta zakhystu informatsiyi Ukrayiny. Retrieved from: <https://cip.gov.ua/ua/news/kiberataka-na-derzhavni-organizatsiyi-ukrayini-z-vikorystannyam-shkidlyvoyi-programi-cobalt-strike-beacon> [in Ukrainian]
8. Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 05 zhovtnya 2017 r. N 2163-VIII. [On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine : Law of Ukraine dated October 5, 2017 No. 2163-VIII]. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny". VR Ukrayiny. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian]
9. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny. Kodeks. Zakon Ukrayiny N 2341-III 05 kvitnya 2001 r. [Criminal code of Ukraine. Code. Law of Ukraine No. 2341-III April 5, 2001]. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny". VR Ukrayiny. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]
10. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny shchodo pidvyshchennya efektyvnosti borot'by z kiberzlochynnisty v umovakh diyi voyennoho stanu : Zakon Ukrayiny № 2149-IX vid 24 bereznia 2022 r. [On making changes to the Criminal Code of Ukraine to improve the effectiveness of the fight against cybercrime under martial law : Law of Ukraine No. 2149-IX dated March 24, 2022]. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrayiny". VR Ukrayiny. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#Text> [in Ukrainian]
11. Rada posylyla pokarannya za kiberzlochyny v umovakh voyennoho stanu. [The Council has increased penalties for cybercrimes under martial law]. Biznes Tsenzor : veb-sayt. Retrieved from: https://biz.censor.net/news/3328358/rada_posylyla_pokarannya_za_kiberzlochyny_v_umovah_voyennogo_stanu [in Ukrainian]
12. Osoblyvosti borot'by z kiberzlochynnisty v umovakh voyennoho stanu. [Peculiarities of combating cybercrime under martial law]. Hromads'kyi prostir : veb-sayt. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/?news=osoblyvosti-borotby-z-kiberzlochynnisty-v-umovah-vojennoho-stanu> [in Ukrainian]
13. V Ukrayini uzakonyly Bug Bounty: shcho tse i yak dopomozhe? [Bug Bounty has been legalized in Ukraine: what is it and how will it help?]. Yurydychna hazeta : veb-sayt. Retrieved from: <https://jur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-uzakonili-bug-bounty-shcho-ce-i-yak-dopomozhe.html> [in Ukrainian]
14. Poryadok vykorystannya koshtiv z rakhunka Ministerstva tsyfrovoyi transformatsiyi dlya zabezpechennya protydyi informatsiynym zahrozam z boku derzhavy-ahresora, kiberzakhystu, vidnovlennya ta rozvytku tsyfrovoyi infrastruktury derzhavy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 1 lypnya 2022 r. № 751. [The procedure for using funds from the account of the Ministry of Digital Transformation to ensure counteraction to information threats from the aggressor state, cyber protection, restoration and development of the state's digital infrastructure : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 1, 2022 No. 751]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2022-n#Text> [in Ukrainian]
15. Combatting Cybercrime: Tools and Capacity Building for Emerging Economies. Retrieved from: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/worldbank-combating-cybercrime-toolkit.pdf> [in English]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.59>

CECHY DOCHODZENIA W UKRAINIE NIEKTÓRYCH RODZAJÓW PRZESTĘPSTW W ZAKRESIE OBROTU KRYPTOWALUTAMI

Petro Kravchuk

kandydat nauk prawnych, docent,

działek Wydziału Prawa

Prywatnej Szkoły Wyższej „Uniwersytet Europejski” (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4246-974H

petro.kravchuk@e-u.edu.ua

Margaryta Dovga

studentka

Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa

Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-9320-0631

Adnotacja. Niniejszy artykuł koncentruje się na badaniu problemów związanych z dochodzeniem w sprawie niektórych rodzajów przestępstw w zakresie obiegu i wykorzystania kryptowalut. Autorzy zbadali cechy dochodzenia w sprawie takich powszechnych przestępstw jak legalizacja (pranie) dochodów uzyskanych w sposób przestępczy przy użyciu kryptowalut i uchylanie się od płacenia podatków, opłat (obowiązkowych płatności) w zakresie obiegu kryptowalutami. Część tej pracy obejmuje również analizę innych przestępstw związanych z obrotem aktywami wirtualnymi. Wiele uwagi podczas tego badania poświęcono określeniu statusu karno-prawnego kryptowalut.

Słowa kluczowe: aktywa wirtualne, przestępstwa w zakresie obrotu kryptowalutami, dochodzenie w sprawie wykroczeń, legalizacja (pranie) dochodów uzyskanych w sposób przestępczy, status karno-prawnego kryptowalut.

PECULIARITIES OF THE INVESTIGATION IN UKRAINE OF CERTAIN TYPES OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF CIRCULATION OF CRYPTOCURRENCY

Petro Kravchuk

Candidate Science of Law, Associate Professor,

The Dean of the Faculty of Law

Private Higher Educational Establishment “European University”

(Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4246-974X

petro.kravchuk@e-u.edu.ua

Margaryta Dovga

Student of Higher Education

Educational and Scientific Institute of Law

State Tax University (Irpın, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9320-0631

Abstract. This article is devoted to the study of the problems of investigating certain types of crimes in the field of circulation and use of cryptocurrency. The authors investigated the features of the investigation of such common criminal offenses as legalization (laundering) of proceeds from crime with the use of cryptocurrency and evasion of taxes, fees (mandatory payments) in the field of cryptocurrency. Considerable attention during this study was paid to determining the criminal status of cryptocurrency. That is why in their article the authors analyze the state of Ukrainian legislation that regulates relations related to the circulation of virtual assets.

Key words: virtual assets, crimes in the field of cryptocurrency circulation, investigation of offenses, legalization (laundering) of proceeds from crime, criminal status of cryptocurrency.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТИ

Петро Кравчук

кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
ПВНЗ «Європейський університет» (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-4246-974X
petro.kravchuk@e-u.edu.ua

Маргарита Довга

здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету (Ірпінь, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-9320-0631

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню проблем розслідування деяких видів злочинів у сфері обігу та використання криптовалюти. Автори дослідили особливості розслідування таких поширених кримінальних правопорушень як легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом із використанням криптовалюти та ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері обігу криптовалюти. Частково у цій роботі проводиться аналіз й інших злочинів, пов'язаних із обігом віртуальних активів. Значну увагу під час даного дослідження було приділено визначенню кримінально-правового статусу криптовалюти.

Ключові слова: віртуальні активи, злочини у сфері обігу криптовалюти, розслідування правопорушень, легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, кримінально-правовий статус криптовалюти.

Вступ. Сьогодні швидкими темпами зростає популярність електронної торгівлі та безготівкової форми оплати товарів та послуг. Останні десять років характеризуються появою нових форм цифрової валюти, особливим видом якої є криптовалюта. Значна частина економічно розвинених країн вже визнали її легальним платіжним засобом, зокрема, Німеччина, Швеція, Іспанія тощо. Минулого року в Україні було прийнято Закон України «Про віртуальні активи», що визнає їх оборотоздатною цінністю, який проте ще не набрав чинності, хоч і підписаний Президентом України. Тому визначення статусу криптовалюти в Україні залишається актуальним, враховуючи також те, що зараз Україна перебуває в п'ятірці лідерів з майнінгу криптовалюти. Відсутність правового регулювання таких правовідносин призвела до збільшення кількості правопорушень, пов'язаних із використанням криптовалюти. Через це «на порядку денному» перебуває потреба у розробці нових методів та способів їх розслідування.

Проблеми визначення правового статусу криптовалюти в Україні, а також криміналістичної характеристики таких діянь досліджували Бондаренко О. С., Казначеева Д. В., Калайда Ю. П., Карапетян О., Карпюк І. С., Коваленко І. О., Кузьменко О. В., Леськів С., Марущак А. І., Некіт К. Г., Черевко К. О., та інші. Проте, комплексного аналізу питань методики щодо розслідування злочинів у сфері обігу та використання криптовалюти проведено не було, хоча окремі питання ставали об'єктом наукового пошуку Кременського О.В., Омельчук Л. В. тощо. Тому обрана тема цієї статті є актуальною та відповідає сучасним запитам.

Метою статті є розкриття загальних тенденцій сучасного стану регулювання обігу віртуальних валют в Україні, а також визначення їх кримінально-правового статусу, на основі чого зроблено спробу виявити особливості та проблеми розслідування окремих економічних правопорушень у сфері обігу криптовалюти в Україні, а також запропонувати орієнтовні напрямки розробки методики їх розслідування, яка нині відсутня в Україні, з урахуванням вивченого досвіду правоохоронних органів низки зарубіжних країн та галузевих міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. Як в українській, так і в світовій науці немає чіткого та єдиного визначення правового статусу криптовалюти. Європейський суд у своєму рішенні від 22.10.2015 року визнав біткоїн валютою, а отже і засобом платежу. Наразі в Україні все ще розробляється правова позиція щодо статусу криптовалюти та її використання. Наприклад, Закон України «Про віртуальні активи» (який ще не набрав законної сили) легалізує та закріплює правове регулювання криптовалюти в Україні, а також визначає права та обов'язки учасників обігу таких активів (Кузьменко, Карпюк, 2020: 427). Чинним є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX. Він містить перелік суб'єктів первинного фінансового моніторингу, діяльність яких пов'язана з обігом електронної валюти. У цьому Законі сказано, що «якщо компанія здійснює платежі у криптовалюті на суму більше 30 тис. грн в еквіваленті, вона зобов'язана перевірити цю операцію та встановити інформацію про клієнта. Клієнт, в свою чергу, повинен надати повну інформацію про походження і призначення своїх віртуальних активів. У разі встановлення факту, що ці кошти він отримав незаконним шляхом, операцію зупинити неможливо, але можливо заблокувати криптогаманець і вилучити незаконно здобуті криптоактиви» (Кісіль, Пряміцин, 2021: 8). Центральним органом, який покликаний здійснювати контроль за такими операціями, слід

вважати Міністерство цифрової трансформації України. У ст. 16 Закону України «Про віртуальні активи» сказано, що державне регулювання ринку віртуальних активів покладається на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку та Національний банк України (Закон України № 2074-IX, 2022).

Наголошуємо, що деякі науковці відносять криптовалюту до інших матеріальних та нематеріальних благ. Інші ж вчені сходяться до думки, що її слід вважати майновим правом. У ст. 4 Закону України «Про віртуальні активи» сказано, що власне віртуальні активи є нематеріальними благами, особливості обороту яких визначаються Цивільним кодексом України та цим Законом (Закон України № 2074-IX, 2022). Цікавим є також визначення економіко-правового статусу віртуальних валют. Варто зазначити, що зараз відбувається зростання кількості інвестицій за допомогою системи blockchain. Популярність таких технологій зумовлює створення відповідних умов для вчинення таких злочинів як фінансування тероризму або ж легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Причиною спалаху такої злочинності також є відсутність правового поля для регулювання таких правовідносин (Пашко, Омельчук, 2018: 175–176).

Як свідчить аналіз слідчої та судової практик, найбільш поширеними в нашій країні є такі кримінальні правопорушення, пов'язані із криптовалютою, як: ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»; ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму»; ст. 361-1 КК України «Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут» та ін (Леськів, 2019: 199–203).

Проте, це неповний список кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням криптовалюти. Наприклад, в ухвалі Закарпатського апеляційного суду щодо справи 308/2549/18 йдеться про те, що «ОСОБА_1, з метою особистого незаконного збагачення, шляхом заволодіння чужим майном, діючи з прямим умислом та корисливим мотивом, достовірно знаючи, що потерпілий ОСОБА_2 займається підприємницькою діяльністю та має значні доходи, використавши попереднє знайомство з останнім, під час запланованої ним зустрічі ввійшов до потерпілого в довіру, та з метою створення в останнього хибної уяви про можливість фінансового збагачення, в ході усної бесіди, розповів про те, що ним розроблено спосіб швидкого заробітку, шляхом здійснення фінансових операцій з криптовалютою “Bitcoin”, а саме її купівлі та подальшого продажу за ціною вищою від закупівельної». Виходячи із обставин справи, можна зрозуміти, що таке діяння підпадає під ч. 4 ст. 190 КК України «Шахрайство» (Ухвала у справі № 308/2549/18, 2018).

Як зазначає Міністерство цифрової трансформації України, ринок криптовалют в нашій державі є цілком розвиненим, але значна його частина перебуває в сірій зоні та створює загрозу для держави і населення. Причиною вчинення таких злочинів є те, що система блокчейн (база даних, де фіксуються усі операції з криптовалютою) є цілком анонімною як для відправника таких коштів, так і для їх отримувача. Саме тому розслідування таких злочинів має свої особливості (Казначеева, Дорош, 2021: 149–157).

На думку таких науковців як Д. В. Казначеева та А. О. Дорош до криміногенних властивостей криптовалюти можна віднести: її анонімність, швидкість користування, дешеві та незворотні перекази; складні ланцюжки таких транзакцій; відсутність правового регулювання операцій з криптовалютою, державного реєстру відповідних компаній, пунктів обігу та ідентифікації власників криптовалютних гаманців; доступ через Інтернет з будь-якої точки світу; полегшена можливість здійснювати перекази грошових коштів за кордон та використання такої системи як сховища таких грошей; відносна безпека таких операцій; можливість створення цифрової валюти спеціально для відмивання (легалізації) коштів; відсутність державного органу, який мав би здійснювати контроль за такими операціями (Казначеева, Дорош, 2021: 149–157).

Одними із найпоширеніших злочинів із криптовалютою є злочини, передбачені ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)».

Не дивлячись на те, що в українському законодавстві криптовалюта є явищем із невизначеним статусом, де-факто вона все частіше стає предметом тих чи інших правопорушень. Біткоїн та інші віртуальні валюти належать до віртуальних грошей. Предметом корупційних злочинів можуть бути: грошові кошти або інше майно; переваги; пільги; послуги; нематеріальні активи; вигоди нематеріального та негрошового характеру. Враховуючи те, що жоден державний орган не визнав біткоїн та інші криптовалюти грошима, вважатимемо його нематеріальним активом. Те, що криптовалюта може бути предметом або способом вчинення злочину підтверджує й слідча та судова практика. Особливо, це помітно під час кваліфікації кримінальних правопорушень (Черевко, 2021: 73).

Особливістю такого предмета злочину є те, що винна особа здійснює своє злочинне діяння за допомогою комп'ютерної техніки. Наприклад, для легалізації (відмивання) доходів, які належать певним фінансовим установам, правопорушник має застосовувати програмно-технічні засоби. Сюди відносяться ноутбуки, комп'ютери, планшети, смартфони тощо. Варто уточнити, що предметом таких правопорушень буде лише те майно, яким злочинець встиг заволодіти.

Такий науковець, як Коваленко І. О. вважає, що криптовалюта як предмет злочинного діяння відповідає усім ознакам предмета правопорушення в цілому. По-перше, економічна та юридична ознака криптовалюти як об'єктивної сторони злочину полягає в фактичній оборотоздатності таких активів та тому, що ними можна незаконно заволодіти. На думку цього науковця, фізична ознака криптовалюти як предмета злочину полягає у тому, що вона є своєрідним «електричним зарядом», який зберігається в програмно-технічних засобах і являє собою матеріальний об'єкт (Недвиг, 2020: 285–288).

Варто зазначити, що потенційними злочинцями у сфері використання та обігу криптовалюти можуть бути не лише особи, які безпосередньо працюють із програмно-технічними засобами, а й ті, хто має доступ до наркотичних речовин або ж активно користується мережею “Darknet”. У світі неодноразово траплялися випадки, коли криптовалюта нелегально ставала способом оплати наркотичних речовин та порнографічних матеріалів.

У 2017 році в Україні правоохоронці викрили міжрегіональну злочинну групу, члени якої незаконно заволодівали великою сумою коштів. Окрім шахрайства, вони здійснювали легалізацію коштів, отриманих злочинним шляхом, під виглядом переведення криптовалюти в звичайну готівку (Казначеева, Дорош, 2021: 149–157).

Вважаємо, що враховуючи складну економічну природу криптовалюти, а також потребу обізнаності у технологічних процесах, з якими пов'язаний обіг віртуальних валют, можна говорити про такі характеристики суб'єкта відповідних кримінальних правопорушень як наявність комп'ютерних навичок, освіченість, ведення господарської діяльності, часто – зайняття посад в органах державної влади тощо. Загалом, через незначну кількість актуальних кримінальних проваджень на сьогодні, можна стверджувати, що єдиний портрет злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення шляхом використання криптовалюти, важко узагальнити.

Як правило, значна кількість криптовалюти в Україні видобувається на так званих майнінгових фермах. Зазвичай, ними є система потужних комп'ютерів, які виконують подібну роботу. Головним обладнанням для майнінгової ферми є відеокарти або ASIC-машини. Перший спосіб часто використовується в домашніх умовах і є доступним майже кожному. Другий спосіб полягає у поєднанні таких відеокарт, з метою підвищення потужності видобування криптовалюти. Як показує практика, найчастіше саме ця техніка стає знаряддям вчинення таких правопорушень. Таке майно може бути вилучено правоохоронними органами. Фізична або юридична особа, у якої було вилучено обладнання для майнінгу має право оскаржити такі дії до суду або до прокуратури, який є процесуальним керівником по кримінальному провадженні. В Україні є випадки доведення в суді неправомірності дій правоохоронних органів щодо вилучення такого майна під час обшуку. Наприклад, це підтверджує справа № 757/6892/18-к, яку розглядав Печерський районний суд міста Києва (Ухвала у справі № 757/6892/18-к, 2018).

Як свідчить досвід таких державних органів як СБУ, НБУ та НПУ зростання кількості правопорушень у вигляді легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, пов'язане із відсутністю контролю з боку держави за обігом та використанням криптовалюти, недостатнім правовим регулюванням та анонімністю таких розрахунків. При цьому розслідування таких правопорушень має свої особливості. Розглянемо їх детальніше.

21 червня 2019 року Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) опублікувала Керівництво з ризик-орієнтованого підходу до віртуальних активів та постачальників послуг із переказу віртуальних активів. Разом із тим FATF прийняла Пояснювальну записку до Рекомендації 15 «Нові технології», яка встановлює додаткові вимоги для віртуальних активів і провайдерів послуг у сфері віртуальних активів. Ці документи значно розширили сферу регулювання протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом із використанням криптовалюти та фінансуванню тероризму на операції з обміну віртуальними активами і на широке коло провайдерів послуг і продуктів у криптосфері, включаючи зберігачів і біржі (Карапетян, Білінський, 2018: 119).

Саме на основі цього документа був прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Саме цей нормативно-правовий акт вивів з тіні операції з криптовалютою та дозволив державі здійснювати контроль за її обігом. Цей документ також дозволив визнати криптовалюту предметом злочину (Карапетян, Білінський, 2018: 119).

Як стверджують науковці Кузьменко О. В. та Карпюк І. С.: «Легалізація злочинних коштів може здійснюватися різними способами, злочинці вигадують найрізноманітніші схеми відмивання коштів. Тому, на нашу думку, варто звернути увагу саме на особливості, які свідчать, що підозрюваний використовував у злочинній діяльності віртуальні валюти. Надалі це значно спростить процес розслідування легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, адже слідчий чітко розумітиме, з яким фінансовим інструментом він має справу, як розшукати докази і яким чином працювати з такими доказами. Деякі віртуальні валюти, особливо децентралізовані, передбачають встановлення спеціального програмного забезпечення. Наявність такого програмного забезпечення на досліджуваному комп'ютері також може свідчити про використання віртуальних валют у злочинній діяльності» (Кузьменко, Карпюк, 2020: 428).

Проте, варто зазначити, що не всі криптовалюти потребують встановлення спеціального програмного забезпечення. Зазвичай, торгівля віртуальними валютами здійснюється за допомогою різноманітних браузерів. Саме тому «закладки, історія перегляду та кеш-пам'ять комп'ютера підозрюваного також потребують ретельного дослідження, а отримані докази можуть надати цінні відомості з приводу використання віртуальних валют» (Кузьменко, Карпюк, 2020: 428).

Подібного дослідження, зазвичай, потребують і мобільні пристрої. Як свідчить статистика, саме на них найчастіше зберігається уся інформація про діяльність суб'єкта такого злочину та докази його вини. Також велику цінність для слідчого, який розслідує подібні правопорушення, становлять компакт-диски, зовнішні жорсткі диски, флеш-накопичувачі і тому подібне. Наприклад, автори міжнародного посібника

з розслідування таких правопорушень “Basic Manual on the Detection And Investigation of the Laundering of Crime Proceeds Using Virtual Currencies” розробили список доказів, які можна отримати з комп’ютера або іншої техніки особи, що підозрюється у вчиненні легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (Посібник). До таких доказів належать: «докази у вигляді облікових даних, історії відвідувань вебсайтів, електронних листів тощо, які дають змогу встановити взаємодію підозрюваного з провайдером віртуальної валюти або біржою віртуальних валют; докази, які доводять наявність у підозрюваного певної вартості віртуальної валюти; IP-адреса комп’ютера в певний час може бути пов’язана з відомими підозрілими операціями чи іншою фінансовою діяльністю; докази використання послуг віддаленого зберігання, де може зберігатися вираження вартості віртуальної валюти; паролі та інші облікові дані, які можуть бути використані в процесі розслідування» (Basic Manual, 2014).

Слід підкреслити, що процес розслідування таких правопорушень часто потребує співпраці Нацполіції з іншими державними органами та відповідними експертами. Наразі в Україні все частіше спостерігаються випадки вдалого розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом із використанням криптовалюти.

Наприклад, минулого року відомим стало провадження № 11-кп/824/498/2021. Воно охоплювало такі злочинні дії як: створення злочинної організації та вчинення нею злочинів; вчинення дій, спрямованих на приховання та маскування незаконного походження коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, джерела, їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення) завдяки віртуальним валютам; незаконне набуття, володіння та використання коштів, а також іншого майна, права на них, тощо. Успішним таке розслідування було саме завдяки добре організованій та налагодженій співпраці слідчих та оперативних працівників Державного бюро розслідувань та Національної поліції України. За допомогою обміну інформацією між цими органами було проведено низку тактичних операцій, які дали можливість цим органам отримати інформацію про канали набуття, володіння та використання «брудних» грошей та їх легалізацію шляхом впровадження у механізм відмивання криптообмінних операцій. За результатами проведеної роботи було припинено діяльність цієї злочинної організації, знайдено усіх суб’єктів цього правопорушення (тридцятьох осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності), конфісковано понад 7,3 млн дол. США (Справа № 757/25822/19-к, 2019).

Зауважимо, що такий досвід взаємодії Нацполіції з іншими органами має бути спрямований на забезпечення безпеки та припинення протидії підозрюваних осіб у ході розслідування.

Виходячи з усього вищевикладеного, можна зробити висновок, що українські правоохоронці активно співпрацюють з іноземними та міжнародними органами у цій сфері. Важливу роль тут відіграє Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Україні слід продовжувати таку співпрацю та накопичувати досвід щодо розслідування таких правопорушень.

У більшості розвинених країн світу операції з криптовалютою підпадають під сферу контролю податкових органів. Минулого року Україна зробила значний крок, який дозволить вивести з тіні операції з віртуальними активами. Закон України «Про віртуальні активи» був прийнятий 8 вересня 2021 року. Саме цей нормативно-правовий акт встановив особливості оподаткування операцій з віртуальними активами (Казначейська, Дорош, 2021: 149–157).

Згідно з чинним законодавством оподатковуватися має не сама криптовалюта, а криптоактиви. Криптоактив – це вид віртуальних активів, який може існувати тільки в системі обліку цифрових даних. «При купівлі-продажу криптовалют спірним питанням є визначення бази оподаткування: включати до бази лише позитивну дельту чи весь прибуток у процесі виведення коштів у фіатну валюту» (Моргун, Терещенко, 2021: 287). Так, сам факт наявності у платника податків криптовалюти не потребує відображення у податковій декларації, проте дохід, отриманий від операцій з криптовалютами, підлягає декларуванню. Розслідування таких правопорушень має свої особливості (Моргун, Терещенко, 2021: 287).

Слід звернути увагу, що ст. 212 КК України є бланкетною нормою та відсилає до певних норм Податкового кодексу України. Водночас установлення факту порушення податкового законодавства так само, як і фактичного ненадходження внаслідок цього коштів до бюджетів (цілевих фондів), відбувається за спеціальною законодавчою процедурою, тобто шляхом проведення податкової перевірки. Такий акт перевірки не є остаточним підтвердженням вчинення злочину. Він встановлює лише об’єктивну сторону такого діяння. Для підтвердження наявності злочину щодо ухилення від сплати податків, крім акта перевірки, мають встановлюватися і досліджуватися інші обставини, які необхідні в теорії кримінального права для визначення такого злочину і характеризують суб’єктивну та об’єктивну його сторони, суб’єкт і об’єкт (Моргун, Терещенко, 2021: 287).

Складність розслідування таких правопорушень полягає в тому, що наявну в електронному гаманці суму оцінити досить складно. Декларант, держслужбовець може самостійно довести володіння певним гаманцем (Черевко, 2021: 74).

Значною особливістю розслідування таких правопорушень у світі є так званий «сатоші-тест». «Тест сатоші» – це метод підтвердження володіння гаманцем. У світі прийняли тест сатоші як єдиний прийнятний спосіб доказу криптомонет, тому що це перевірена стратегія для фільтрації продавців, які не готові брати участь у купівлі продажу біткоїнів. Він полягає у переказі з одного такого гаманця на інший символічної суми. Варто зазначити, що вся історія транзакцій в електронних гаманцях є відкритою, тому дуже легко

виявити будь-які порушення в цій сфері. Слід звернути особливу увагу на те, що за українськими законами не потрібно вказувати номер гаманця в деклараціях, так само як профільні державні органи, такі як Держфінмоніторинг чи НАЗК, без постанови суду, згідно з кримінальним процесуальним законодавством, не можуть перевірити гаманець особи (Бондаренко, Кисельов, 2021: 230–231).

Цікаво, що в Україні розслідування цього правопорушення відтепер займається також Бюро економічної безпеки. Це правоохоронний орган, який діє у сфері охорони економічної безпеки держави та підзвітний Кабінету Міністрів України. Його було створено лише 12 травня 2021 року. Разом із тим, пропонується ввести до Кримінального кодексу України відповідальність за шахрайство з податком на додану вартість, як окремий вид кримінального правопорушення. Такі розслідування мають бути віднесені до компетенції Бюро. Створення такого органу позбавило СБУ повноважень у сфері економічної безпеки. Наразі про практику розслідування цим органом подібних правопорушень інформації немає. З цього можна зробити висновок, що українські правоохоронні органи лише починають розробляти певні стратегії розслідування цього правопорушення.

Слід зауважити, що доопрацювання з боку законодавців потребує кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство, актуальним є розробка методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування з криптовалюти, розкривши тактику типових слідчих (розшукових) дій, які б дозволили правоохоронним органам ефективніше збирати та досліджувати інформацію, яка міститься на приладах порушників, із урахуванням того, що їх проведення потребує специфічних знань і вмінь з боку правоохоронних органів. Також одним із дієвих способів вирішення проблем розслідування злочинів у сфері обігу криптовалюти в Україні є вивчення та використання успішного міжнародного досвіду.

Висновки. Не дивлячись на те, що Україна входить в п'ятірку лідерів з видобування криптовалюти у світі, в нашій країні все ще відсутній єдиний підхід до розуміння її правового статусу. Сьогодні в Україні перед правоохоронними органами стоїть складна задача щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу криптовалюти. Це пояснюється тим, що: наразі в нашій країні відсутнє законодавство, яке б прямо регулювало обіг та використання криптовалюти; відсутні методичні рекомендації щодо розслідування подібних правопорушень; особливі джерела доказів таких кримінальних правопорушень, що вимагає спеціальних навичок в слідчій діяльності (сайти, Інтернет-сторінки, електронні документи і повідомлення), тощо.

Для нашої держави важливим є питання створення методичних рекомендацій з розкриття та розслідування подібних правопорушень. В таких методичних рекомендаціях або такій інструкції можуть міститися: загальні положення щодо розслідування таких кримінальних правопорушень (принципи, органи, права та обов'язки осіб, які проводять досудове слідство, тощо); особливості організації взаємодії під час надходження до підрозділу поліції, Бюро економічної безпеки, Служби безпеки України заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагування на них (Basic Manual, 2014); основи взаємодії цих правоохоронних органів з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями; особливості та підстави створення відповідних слідчо-оперативних груп для розслідування таких правопорушень; особливості виконання працівниками оперативного підрозділу доручень слідчих (дізнавачів) про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (Basic Manual, 2014); основні аспекти роботи правоохоронних органів з технікою, вилученою у підозрюваних осіб; особливості дослідження таких доказів; способи організації взаємодії при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та виконанні заходів забезпечення кримінального провадження; правове забезпечення взаємодії під час зупинення досудового розслідування; способи організації взаємодії на стадії судового розгляду кримінальних проваджень, тощо.

Загалом, слідча та судова практика України показує спроби забезпечити якісну боротьбу із кримінальними правопорушеннями у сфері обігу криптовалюти, проте проблеми виникають як у стані правового регулювання досліджуваної сфери, так і нерозробленості методики розслідування правопорушень цієї категорії, оскільки вітчизняне законодавство з цього питання лише починає розвиватися. Це стосується також способів розслідування правопорушень, пов'язаних із криптовалютою. Саме тому так важливо присвятити цьому питанню подальші дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко О. С., Кисельов Д. О. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом за допомогою криптовалюти. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2021. С. 230–231.
2. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : автореф. дис. докт. юрид. 12.00.08. Київ, 2019. 40 с.
3. Казначеева Д. В., Дорош А. О. Кримінальні правопорушення у сфері обігу криптовалюти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 149–157.
4. Калайда Ю. П. Можливості блокчейн-технологій у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в кіберпросторі. *Інформація і право*. № 4 (39)/2021. С. 171–178.
5. Карапетян О., Білинський В. Злочинні технології збагачення з використанням криптовалют та особливості їх розслідування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 2 (14). С. 115–120.
6. Кісіль А. В., Пряміцин В. Ю. Правовий статус криптовалют в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 1 (36). С. 8–11.
7. Кузьменко О. В., Карпюк І. С. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом із використанням віртуальних валют (методичні рекомендації). *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 426–429.

8. Леськів С. Кримінально-правові аспекти визначення статусу криптовалюти в Україні: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. Випуск 9/2019. С. 199–203.
9. Марущак А. І. Міжнародне співробітництво у боротьбі з транснаціональною кіберзлочинністю. *Інформація і право*. № 3 (26)/2018. С. 104–110.
10. Моргун Т. С., Терещенко Ю. В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 285–296.
11. Недвига В. В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері використання криптовалюти. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : матеріали науково-практичного семінару*. ДДУВС, 29.05.2020. С. 285–288.
12. Некіт К. Г. Правовий статус криптовалют в Україні та в світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск № 1/2018. С. 40–42.
13. Пашко Д. В., Омельчук Л. В. Потреба визначення статусу криптовалют в Україні: економічні та кримінальні процесуальні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2 (10–11). С. 173–179.
14. Справа № 757/25822/19-к Київського апеляційного суду. – URL: <https://www.kas.gov.ua/CourtPortal.WebSite/Home/Sprava/51081435554>
15. Статут міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ від 13.06.1956. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text
16. Ткачук І. І. Статус криптовалют в Україні та інших країнах світу. *Економіка і суспільство*. Випуск 16 / 2018. С. 521–526.
17. Топ-20 країн із використання криптовалют: Україна в п'ятірці лідерів. – URL: <https://thepage.ua/ua/news/top-20-krayin-svitu-z-oborotu-kriptovalyut-ukrayina-v-top-5>
18. Ухвала Закарпатського апеляційного суду у справі № 308/2549/18. URL: https://zakon.cc/court/document/read/87660237_b46574f2
19. Ухвала Печерського районного суду міста Києва у справі № 757/6892/18-к. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/81552886/>
20. Черевко К. О. Криптовалюта як предмет відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 3 груд. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2021. С. 72–75.
21. Шаповалова К. Р. Проблемні питання розслідування злочинів вчинених із використанням криптовалюти. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2018. С. 385–387.
22. Basic Manual on the Detection And Investigation of the Laundering of Crime Proceeds Using Virtual Currencies. June 2014. URL: https://www.imolin.org/pdf/imolin/FULL10UNODCVirtualCurrencies_final.pdf
23. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 22.05.2022).

References:

1. Bondarenko, O. S., Kysel'ov, D. O. (2021). Lehalizatsiya dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shlyakhom za dopomohoyu kryptovalyuty. [Legalization of proceeds of crime using cryptocurrency]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 1/2021. Pp. 230–231. [in Ukrainian]
2. Zharovs'ka, H. P. (2019). *Teoriya ta praktyka protydyiyi transnatsional'nyy orhanizovaniy zlochynnosti v Ukrayini* [Theory and practice of combating transnational organized crime in Ukraine: author's abstract.] : avtoref. dys. dokt. yuryd. 12.00.08. Kyiv, 40 p. [in Ukrainian]
3. Kaznachejeva, D. V., Dorosh, A. O. (2021). Kryminal'ni pravoporushennya u sferi obihu kryptovalyuty. [Criminal offenses in the field of cryptocurrency circulation]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*. № 2 (25). Pp. 149–157. [in Ukrainian]
4. Kalayda, Yu. P. (2021). Mozhlyvosti blokcheyn-tekhnologiy u rozsliduvanni kryminal'nykh pravoporushen', vchynenykh v kiberprostoru. [Possibilities of blockchain technologies in the investigation of criminal offenses committed in cyberspace]. *Informatsiya i pravo*. № 4 (39)/2021. Pp. 171–178. [in Ukrainian]
5. Karapetyan, O., Bilyns'kyu, V. (2018). Zlochynni tekhnolohiyi zbahachennya z vykorystanniam kryptovalyut ta osoblyvosti yikh rozsliduvannya. [Criminal enrichment technologies using cryptocurrencies and peculiarities of their investigation]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Issue 2 (14). Pp. 115–120. [in Ukrainian]
6. Kisil', A. V., Pryamitsyn, V.Yu. (2021). Pravovyy status kryptovalyut v Ukrayini. [Legal status of cryptocurrencies in Ukraine]. *Prykarpat's'kyu yurydychnyy visnyk*. Issue 1 (36). Pp. 8–11. [in Ukrainian]
7. Kuz'menko, O. V., Karpyuk, I. S. (2020). Rozsliduvannya lehalizatsiyi (vidmyvannya) dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shlyakhom iz vykorystanniam virtual'nykh valyut (metodychni rekomendatsiyi). [Investigation of the legalization (laundering) of criminally obtained income using virtual currencies (methodical recommendations)]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 8/2020. Pp. 426–429. [in Ukrainian]
8. Les'kiv, S. (2019). Kryminal'no-pravovi aspekty vyznachennya statusu kryptovalyuty v Ukrayini: vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid. [Criminal and legal aspects of determining the status of cryptocurrency in Ukraine: domestic and foreign experience]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. Issue 9/2019. Pp. 199–203. [in Ukrainian]

9. Marushchak, A. I. (2018). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u borot'bi z transnatsional'noyu kiberzlochynnistyuu. [International cooperation in the fight against transnational cybercrime]. *Informatsiya i pravo*. № 3 (26)/2018. Pp. 104–110. [in Ukrainian]
10. Morhun, T. S., Tereshchenko, Yu. V. (2021). Obstavyny, shcho pidlyahayut' dokazuvannyu pid chas rozsliduvannya umysnoho ukhlyennya vid splaty podatkov, zboriv (obov'yazkovykh platezhiv). [Circumstances to be proven during the investigation of intentional evasion of taxes, fees (mandatory payments)]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. Issue 1 (93). Pp. 285–296. [in Ukrainian]
11. Nedvyha, V. V. (2020). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv u sferi vykorystannya kryptovalyuty. [Forensic characteristics of crimes in the field of cryptocurrency use]. *Aktual'ni problemy ekspertnoho zabezpechennya dosudovoho rozsliduvannya: materialy naukovykh i praktichnykh seminariv*. DDUVS, 29.05.2020. [Actual problems of expert provision of pre-trial investigation: materials of the scientific and practical seminar. DDUVS, 05/29/2020]. Pp. 285–288. [in Ukrainian]
12. Nekt, K. H. (2018). Pravovyy status kryptovalyut v Ukrayini ta v sviti. [Legal status of cryptocurrencies in Ukraine and in the world]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. Issue № 1/2018. Pp. 40–42. [in Ukrainian]
13. Pashko, D. V., Omel'chuk, L. V. (2018). Potreba vyznachennya statusu kryptovalyut v Ukrayini: ekonomichni ta kryminal'ni protsesual'ni aspekty. [The need to determine the status of cryptocurrencies in Ukraine: economic and criminal procedural aspects]. *Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk: aktual'ni problemy suchasnosti (teoriya ta praktyka)*. Issue 1–2 (10–11). Pp. 173–179. [in Ukrainian]
14. Sprava № 757/25822/19-k Kyyvivs'koho apelyatsiynoho sudu. [Case No. 757/25822/19-k of the Kyiv Court of Appeal]. Retrieved from: <https://www.kas.gov.ua/CourtPortal.WebSite/Home/Sprava/51081435554> [in Ukrainian]
15. Statut mizhnarodnoyi orhanizatsiyi kryminal'noyi politsiyi – INTERPOL 1956. [The statute of the international organization of the criminal police – INTERPOL 1956]. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text [in Ukrainian]
16. Tkachuk, I. I. (2018). Status kryptovalyut v Ukrayini ta inshykh krayinakh svitu. [Status of cryptocurrencies in Ukraine and other countries of the world]. *Ekonomika i suspil'stvo*. Issue 16/2018. Pp. 521–526. [in Ukrainian]
17. Top-20 krayin iz vykorystannya kryptovalyut: Ukrayina v p'yatirtsi lideriv. [Top 20 countries for the use of cryptocurrencies: Ukraine is in the top five]. Retrieved from: <https://thepage.ua/ua/news/top-20-krayin-svitu-z-oborotu-kryptovalyut-ukrayina-v-top-5> [in Ukrainian]
18. Ukhvala Zakarpat's'koho apelyatsiynoho sudu u spravi № 308/2549/18. [Ukhvala Zakarpat's'koho apelyatsiynoho sudu u spravi № 308/2549/18]. Retrieved from https://zakon.cc/court/document/read/87660237_b46574f2 [in Ukrainian]
19. Ukhvala Pechers'koho rayonnoho sudu mista Kyyeva u spravi № 757/6892/18-k. [Ukhvala Pechers'koho rayonnoho sudu mista Kyyeva u spravi № 757/6892/18-k]. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/81552886/> [in Ukrainian]
20. Cherevko, K. O. (2021). Kryptovalyuta yak predmet vidmyvannya dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom. [Cryptocurrency as a subject of laundering of proceeds obtained through crime]. *Protydiya koruptsiyi: pravove rehulyuvannya i praktichnyy dosvid: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovykh i praktichnykh konferentsiyi (m. Kharkiv, 3 hrud. 2021 r.)*. [Anti-corruption: legal regulation and practical experience: collection of materials of the International Scientific and Practical Conference (Kharkov, December 3, 2021)]. Pp. 72–75. [in Ukrainian]
21. Shapovalova, K. R. (2018). Problemni pytannya rozsliduvannya zlochyniv vchynenykh iz vykorystannyam kryptovalyuty. [Problematic issues of the investigation of crimes committed with the use of cryptocurrency]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 6/2018. Pp. 385–387. [in Ukrainian]
22. Basic Manual on the Detection And Investigation of the Laundering of Crime Proceeds Using Virtual Currencies. 2014. Retrieved from: https://www.imolin.org/pdf/imolin/FULL10UNODCVirtualCurrencies_final.pdf [in English]
23. Pro virtual'ni aktyvy : Zakon Ukrayiny vid 17 lyutoho 2022 № 2074-IX. [On virtual assets : Law of Ukraine dated February 17, 2022 No. 2074-IX]. Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.60>

HISTORYCZNY ROZWÓJ PRAWA PRACY

Marina Kutsenko

aspirant Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych

Dniepropetrowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Dniepr, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-7469-4760

marinakucenko10@gmail.com

Adnotacja. W niniejszym artykule omówiono tematykę historycznego rozwoju prawa pracy. Autor stosuje kompleksowe podejście do pełnego ujawnienia wybranego tematu i na płaszczyźnie retrospektywnej określa cechy historycznego rozwoju krajowego prawa pracy. Kompleksowa analiza rozwoju doktryny prawnej i przepisów aktów prawnych okresów zróżnicowanych pozwoliła ustalić, że prawo pracy Ukrainy przeszło trzy główne etapy powstawania i rozwoju, a mianowicie przedsowiecki, radziecki i nowoczesny etap rozwoju. Każdy z odpowiednich etapów charakteryzuje się szczególnymi cechami i przesłankami przyjęcia zróżnicowanych pod względem znaczenia aktów prawnych, które zostały ujawnione przez nas przy bezpośrednim rozpatrzeniu tych ostatnich. Udowodniono, że globalizacja światowych procesów gospodarczych i rozwój sektora przedsiębiorczości pozytywnie wpłynęły na regulację prawną stosunków pracy i ogólnie na rozwój prawa pracy. W celu uzasadnienia swoich twierdzeń autor dokonuje analizy aktów prawnych minionych epok, a także postanowień doktryny prawnej w tej płaszczyźnie.

Słowa kluczowe: historia, prawo pracy, okres przedsowiecki, etap radziecki, okres nowoczesny, prawo pracy.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF LABOR LEGISLATION

Marina Kutsenko

Postgraduate Student at the Department of Civil and Legal Disciplines

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-7469-4760

marinakucenko10@gmail.com

Abstract. This article examines the subject of the historical development of labor legislation. The author uses a comprehensive approach to fully disclose the chosen topic and, retrospectively, identifies the peculiarities of the historical development of domestic labor legislation. A comprehensive analysis of developments in legal doctrine and provisions of legal acts of different periods made it possible to establish that the labor legislation of Ukraine went through three main stages of formation and development, namely, the pre-Soviet, Soviet and modern stages of development. Each of the corresponding stages is characterized by special features and prerequisites for the adoption of legal acts differentiated by their content, which was revealed by us during the direct examination of the latter. It has been proven that the globalization of world economic processes and the development of the entrepreneurial sector had a positive effect on the legal regulation of labor relations and the development of labor legislation in general. For the validity of his own statements, the author analyzes the legal acts of past eras, as well as the development of legal doctrine in this area.

Key words: history, labor law, pre-soviet period, soviet stage, modern period, labor legislation.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Марина Куценко

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-7469-4760

marinakucenko10@gmail.com

Анотація. В даній статті досліджується тематика історичного розвитку трудового законодавства. Автор послуговується комплексним підходом для повного розкриття обраної тематики та в ретроспективній площині визначає особливості історичного розвитку вітчизняного трудового законодавства. Комплексний аналіз напрацьованих правової доктрини та положень правових актів диференційованих періодів надав можливість встановити, що трудове законодавство України пройшло три основні етапи становлення та розвитку, а саме, дорадянський, радянський та сучасний етап розвитку. Кожен із відповідних етапів характеризується особливими рисами та передумовами прийняття диференційованих за змістом правових актів, що було розкрито нами при безпосередньому розгляді останніх. Доведено, що глобалізація світових економічних процесів та розвиток підприємницького сектору позитивно вплинув на правове регулювання трудових відносин та розвиток трудового законодавства загалом. Для обґрунтованості власних тверджень автор здійснює аналіз правових актів минулих епох, а також напрацьованих правової доктрини у даній площині.

Ключові слова: історія, трудове право, дорадянський період, радянський етап, сучасний період, трудове законодавство.

Постановка проблеми. Сучасний етап державотворчих процесів неодмінно пов'язаний із осучаснення вітчизняного законодавства, зокрема й трудового. Разом із тим, будь-які зміни базуються на минулому досвіді, правового розвитку. Не винятком є й процеси модернізації трудового законодавства, що безперечно мають базуватися на досвіді, що був здобутий за минулий період. Таким чином, на сьогодні, в період активного розвитку трудового законодавства, а також пошуку шляхів його осучаснення, особливо актуальною видається необхідність дослідження історичної ретроспективи останнього, що безперечно дозволить краще осягнути саму суть даного регулятора суспільних відносин, а також віднайти шляхи його удосконалення.

Стан дослідження. Відзначимо, що питання історичного розвитку трудового законодавства було об'єктом дослідження великої кількості науковців. Відтак, напрацювання у даній площині мають такі вчені, як: Л. Костенко, О. Волкова, А. Крістер, В. Лазаренко, В. Догадов, Ю. Леонова, П. Пилипенко, В. Прокопенко, В. Щербина, М. Якименко, В. Смолярчук, М. Бару, Н. Хуторян та інші. Разом із тим, кожен із вище зазначених авторів наводить свою авторську історичну періодику розвитку трудового законодавства, обґрунтовуючи її рядом чинників.

Мета дослідження. Відтак, мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу положень як правової доктрини, так і відповідного трудового законодавства диференційованих періодів задля встановлення особливостей відповідних правових актів, а також визначення власної періодизації розвитку вітчизняного трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього розкриття обраної нами проблематики, варто встановити, що розвиток законодавства про працю носив та носить диференційований характер у різних правових системах. Даний стан речей опосередкований різноманітними чинниками економічного, соціального та політичного характеру. Разом із тим, трудове законодавство у цілому характеризується і певними загальними рисами, що не залежать від «національного характеру». Це зокрема:

- спрямованість на регулювання суспільних відносин, котрі виникають між працівником та роботодавцем з приводу виконання трудових функцій;
- багаторазовість застосування по відношенню до неперсоніфікованого кола суб'єктів;
- ухвалення відповідних актів уповноваженими органами державної влади.

Разом із тим, сам зміст суспільних відносин, котрі потребують правового регулювання, суттєво диференціювався на різних суспільних етапах розвитку та у різних правових системах, окрім того відповідні тенденції продовжуються і нині. Відтак, для того аби зрозуміти сутність історичних процесів та передумов розвитку трудового законодавства, а також окреслити відповідний шлях розвитку останнього, на сьогодні видається доцільним проводити ґрунтовні дослідження у визначенні ретроспективної площини відповідних суспільних процесів. У межах даного наукового доробку нами буде сконцентрована увага на особливостях історичного розвитку виключно національного трудового законодавства, що обумовлюється широтою та комплексністю останнього. Встановимо, що українське трудове законодавство в аспекті актів нормотворчості розвивається впродовж трьох століть, і це опосередковано відповідними суспільними та соціальними процесами, що проявлялись у скасуванні кріпацтва в 1861 році, залученні іноземного капіталу, розвитку промислового виробництва та встановленні капіталізму, особливостями праці у період радянської епохи, а також прогресивними тенденціями сучасності. Сучасна правова думка наводить диференційовані підходи щодо визначення періодику розвитку трудового законодавства, разом із тим, вважаємо, що у межах аналізованої нами площини доцільно виокремити три основні періоди, а саме: дорадянський етап розвитку трудового законодавства, радянський період та сучасний стан розвитку трудового законодавства. Таким чином, нижче здійснимо комплексний аналіз кожного із вище наведених періодів.

I. Дорадянський період (1830–1917 рр.)

Даний період становлення та розвитку трудового законодавства на теренах України характеризується активним розвитком промислового виробництва та встановленням капіталізму. Самі по собі трудові відносини стають об'єктом детального правового регулювання. Вчений Венедіктов В. С. слушно зазначав, що історично трудове законодавство виникло та розвивалося як право охорони праці; воно являло собою результат боротьби робочого класу за свої соціальні та економічні права (Венедіктов, 2006: 10). І це є цілком обґрунтовано, адже першопочатково власники підприємств без будь-яких законодавчих обмежень використовували працю робітників, що безперечно часто призводило до порушення їхніх прав. Відтак, саме страйки робітників стали передумовою для формування актів трудового законодавства. У межах даного періоду розвитку трудового законодавства можна виокремити такі основні законодавчі акти:

- Положення 1835 року «Про відносини між господарями фабричних закладів і робочими людьми, що вступають до них за наймом». Даний правовий акт включає у себе лише 10 статей, у межах котрих був передбачений обов'язок власників підприємств розробити правила внутрішнього трудового законодавства, що мали виступати локальними актами та забезпечувати захист прав працівників підприємств. Разом із тим, жоден акт тогочасного законодавства, не містив вимог яким би мали відповідати дані правила. Таким чином, можна встановити, що відповідне Положення носило виключно декларативний характер, проте заклало основу правового регулювання трудових відносин.

- Закон від 1 червня 1882 року «Про заборону нічної праці на фабриках дітей до 12-річного віку» (Закон від 1 червня 1882 р. «Про заборону нічної праці на фабриках дітей до 12-річного віку»: 1882). Даний закон був базовим законом дорадянського періоду котрий був спрямований на правове регулювання «дитячої праці». У межах даного нормативно-правового акту встановлювалася заборона залучення дітей віком до

12 років на будь-які роботи. Щодо праці інших неповнолітніх, то встановлювалося, що неповнолітні у віці від 12 до 15 років можуть бути залучені на роботи на фабриках та підприємствах протягом 8 годин на день, але категорично зборонялося залучати останніх на роботи у нічний час.

- Закон від 3 червня 1885 року «Про заборону нічної роботи неповнолітніх і жінок на фабриках, заводах і мануфактурах» (Закон від 3 червня 1885 року «Про заборону нічної роботи неповнолітніх і жінок на фабриках, заводах і мануфактурах»: 1885). У даному акті була передбачена заборона залучати неповнолітніх до 17 років на роботу у нічний час та жінок на окремих видах підприємств. Даний правовий акт був логічним продовженням Закону від 1 червня 1882 року «Про заборону нічної праці на фабриках дітей до 12-річного віку» та встановлював додаткові гарантії реалізації трудових прав уразливої категорії працівників, а саме неповнолітніх та жінок.

- Закон від 3 червня 1886 року «Про взаємні відносини фабрикантів та робітників» (Закон від 3 червня 1886 року «Про взаємні відносини фабрикантів та робітників», 1886). Даний закон складався із двох відокремлених та пов'язаних водночас частин, а саме: загальні правила найму, що поширювалися на всю Російську імперію, і «особливі правила про нагляд за закладами фабричної промисловості та про взаємні відносини фабрикантів і робітників». Аналізований закон по праву можна вважати основним нормативно-правовим актом трудового законодавства тогочасного періоду, адже норми передбачені у даному акті, визначали порядок правового регулювання трудових відносин. У Законі встановлювалися правила ведення трудових книжок, особливості оплати праці та укладення трудових договорів. Окрім того, законом встановлювався порядок взаємовідносин між адміністрацією підприємства та робітниками.

- Закон від 2 червня 1897 року «Про тривалість і розподіл робочого часу в закладах фабрично-заводської промисловості» (Закон від 2 червня 1897 року «Про тривалість і розподіл робочого часу в закладах фабрично-заводської промисловості»: 1897). Даний нормативно-правовий акт став першим спеціальним законом у межах котрого визначалися постулати часового нормування праці. Відтак, на законодавчому рівні були диференційовані часові обмеження щодо праці чоловіків, жінок та дітей. Законом передбачалося, що праця на фабриках та заводах для чоловіків повинна тривати не більше 11,5 годин, у свою чергу для жінок та дітей робочий день не мав тривати більше 10 годин. Відповідні постулати безперечно порушували принцип рівності у контексті «часового» регулювання праці, проте поклали основу регулювання останньої.

Вище були наведені лише ключові нормативно-правові акти дорадянського періоду, котрі визначали суть трудового законодавства загалом. Встановимо, що даний період поклав основу подальшого забезпечення правового регулювання трудових відносин та розвиток трудового законодавства загалом.

II. Радянський період (1917–1991 рр.)

Утвердження на території України радянської влади та входження України до складу Радянського Союзу неодмінно вплинуло на розвиток трудового законодавства. Це було пов'язано із тим, що відбувся перехід від капіталізму до соціалізму. Окрім поточних актів відповідного трудового законодавства на даному етапі відбулася кодифікація правових трудових актів. Нагадаємо, що кодифікований акт – це нормативно-правовий акт, який є одночасно результатом правотворчості й систематизації законодавства, регулює значну, широку галузь суспільних відносин, призначений технічно оформити систему галузей та інститутів права, створений в особливій формі, спрямований на подолання неузгодженості і дублювання різноманітних норм. (Барсукова, 2011: 12). Кодифікація є найдосконалішим способом систематизації законодавства. На даному етапі було прийнято декілька кодексів, що були спрямовані на правове регулювання трудових відносин.

- Кодекс законів про працю РРФС 1918 року, дія котрого поширювалася на УРСР, був першим кодифікованим актом трудового законодавства. У його межах були об'єднані правові норми всіх актів про працю, видані за рік існування радянської влади, а також відбулася їх систематизація. У Кодексі законів про працю РРФС 1918 р. були закріплені широкі повноваження профспілок та водночас власників підприємств. Було передбачено, що умови праці на кожному підприємстві повинні встановлюватися диференційовано по відношенню до кожного підприємства на основі погодження останніх профспілками з керівниками підприємств.

- Кодекс законів про працю УРСР 15 листопада 1922 року був першим власним трудовим актом України у межах радянського періоду. Положення даного нормативно-правового акту повністю відбивали положення Кодексу 1918 року, разом із тим були враховані постулати нової економічної політики. Відповідно до даного кодексу радянська влада відмовилася від примусової організації праці, а відтак, і від її примусової регламентації. Новелою даного кодифікованого акту стало передбачення можливості укладення колективного договору, який мав укладатися між профспілкою і адміністрацією підприємства, в ньому мали обговорюватися умови праці працівників, рівень заробітної плати, правила внутрішнього трудового розпорядку, тощо. Також особлива увага у межах даного кодексу була приділена соціальному забезпеченню працівників. Відтак, передбачалося, що підприємства, що користуються найманою працею, зобов'язані сплачувати страхові внески в страхові фонди. Відповідні соціальні внески повинні були забезпечити виплату лікарняних, грошових коштів у разі тимчасової втрати працездатності, на догляд за дитиною, по безробіттю, по інвалідності, членам сім'ї померлого робітника. Сфера дії КЗпП поширювалася на всі державні і приватні підприємства, кооперативи, громадські організації. Окрім положень, що були зазначені вище, зміни торкнулися таких положень: переведення робітників промисловості й транспорту на 7-годинний робочий день; підприємства переведено на безперервний робочий тиждень; уведено систему «плаваючий вихідний день» (отримання вихідного дня в різні дні тижня); нарахування заробітної плати регулювалося професійною кваліфікацією

робітника; фіксованими ставками або за тарифними сітками; уведено основні форми оплати: відрядну, почасову й преміальну (Пастухов, 1989: 134).

Проте, як відомо, період непу проіснував недовго, і на зміну відносної свободи, прийшов етап суцільного контролю та нормування. На даному етапі численні нормативно-правові акти встановлювали чітке нормування праці, підвищення відповідальності за прогули, зміцнення трудової дисципліни, встановлювалися правила особливої підготовки працівників тощо. З початком Другої світової війни трудові права громадян зазнавали ще кардинальніших обмежень. Це стосувалося, як робітників, що були зайнятими в оборонному комплексі, так і громадян, що працювали на цивільних посадах. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1941 року «Про режим робочого часу робітників і службовців у воєнний стан» була на законодавчому рівні встановлена можливість залучення робітників до надурочної роботи. Окрім того, всі відпустки скасовувалися та замінювалися грошовою компенсацією. Принагідно зазначимо, що у поствоєнний період окремими постановами Верховної Ради СРСР дані обмеження були скасовані, адже навіть радянською владою останні розглядалися як вимушені із урахування стану у тогочасній державі. На підтвердження вище наведеної тези, встановимо, що вже у квітні 1956 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ «Про скасування судової відповідальності робітників і службовців за самовільне залишення підприємств і установ і за прогул без поважної причини». Крім скасування судової відповідальності за вказані дії, цей указ також передбачав можливість розірвання трудового договору на вимогу працівника, з попередженням про це адміністрації за два тижні, а також надання права адміністрації, поряд з іншими заходами, що могли застосовуватися до працівника, який допустив прогул, звільнення його з роботи (Бабій, 1967: 248). У травні 1960 року було прийнято закон «Про завершення переводу у 1960 році всіх робітників і службовців на семи- і шестигодинний робочий день», для всіх робітників і службовців було встановлено робочий день тривалістю не більше 7 годин, а для робітників провідних професій, які були зайняті на підземних роботах, – не більше 6 годин. На безперервних виробництвах, а також на тих роботах, де скорочення робочого дня у передвихідні та передсвяткові дні було неможливе, робітникам і службовцям було надано додаткові дні відпочинку з розрахунку, щоб тривалість робочого тижня не перевищувала 41 годину (Мельник, 1966: 67). Таким чином, у після воєнний період трудове законодавство розвивалося в аспекті захисту та реалізації трудових прав робітників та в аспекті переходу до сучасних тенденцій правового регулювання трудових відносин.

• Кодекс законів про працю 1971 року, один із небагатьох кодексів, котрі діють із змінами та доповненнями і до сьогодні в сучасній Україні. На етапі свого прийняття даний кодифікований акт був модерним документом, що цілком відповідав тодішнім реаліям. У даному кодексі окрім загальних постулатів правового регулювання трудових відносин, були закріплені і нові положення, не притаманні тодішньому законодавству. Серед останніх можна навести, такі як:

- ліквідація експлуатації праці та закріплення ідей свободи виконання особою трудової функції за своїм вибором;
- встановлення обов'язку кожного працевлаштуватися, що не суперечив вище наведеному принципу, адже обов'язок працювати, не тотожний обов'язку працювати на певному підприємстві, установі чи організації;
- закріплення свободи обрання форм реалізації трудової функції, зокрема закріплення можливості працювати «на когось» чи «на себе».

Як бачимо, глобалізація світових економічних процесів та розвиток підприємницького сектору позитивно вплинув на правове регулювання трудових відносин та розвиток трудового законодавства загалом.

III. Сучасний стан розвитку трудового законодавства (1991–2021 рр.)

Сучасний етап розвитку трудового законодавства характеризується активними процесами удосконалення правового регулювання праці та трудових відносин загалом. Не дивлячись на постійні зміни, що вносяться до КЗпП 1971 року, швидкість суспільних процесів, розвиток економіки та промислового сектору, встановлення нових форм та видів виконання трудової функції неминуче призводить до актуалізації питання прийняття нового Трудового Кодексу. Проте, не дивлячись на численні спроби, останній, так і не був прийнятий. Разом із тим, із здобуттям Україною незалежності трудове законодавство розвивається у демократичному ключі гарантування, захисту та реалізації прав і свобод працівників. Відтак, встановимо, що за період незалежності були розроблені та прийняті такі акти трудового законодавства, як: Закон України «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про відпустки», «Про колективні договори і угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «Про зайнятість населення», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організації роботодавців», тощо. Разом із тим, сучасні тенденції суспільного розвитку потребують активну концентрацію уваги науковців та законодавців на розробленні та прийнятті нового кодифікованого акту у відповідній площині, що має бути спрямований на забезпечення повного та модерного регулювання трудового сектору.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши обрану нами проблематику, можемо зробити ряд висновків:

1. Трудове законодавство диференційовано розвивається у кожній правовій системі, що опосередковано чинниками економічного, соціального та правового характеру.

2. Трудове законодавство України розвивалося у ретроспективі розвитку трудового законодавства Російської імперії та СРСР, що обумовлено входженням українських земель до відповідних державних утворень протягом минулих століть.

3. Комплексний аналіз напрацювань правової доктрини та положень правових актів диференційованих періодів надав можливість встановити, що трудове законодавство України пройшло три основні етапи становлення та розвитку, а саме, дорадянський, радянський та сучасний етап розвитку. Кожен із відповідних етапів характеризується особливими рисами та передумовами прийняття диференційованих за змістом правових актів, що було розкрито нами при безпосередньому розгляді останніх.

Таким чином, підводячи загальний підсумок дослідженню зазначимо, що для ефективного реформування національного трудового законодавства важливим є вивчення історичного досвіду правового регулювання трудових відносин, а також відповідних тенденцій сучасності.

Список використаних джерел:

1. Венедиктов В. Трудовое право Украины / В. Венедиктов. – Х. : Консум, 2006. – 304 с.
2. Закон від 1 червня 1882 р. «Про заборону нічної праці на фабриках дітей до 12-річного віку». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/2.pdf>
3. Закон від 3 червня 1885 «Про заборону нічної роботи неповнолітнім і жінкам на фабриках, заводах і мануфактурах». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/3.pdf>
4. Закон від 3 червня 1886 р. «Про взаємні відносини фабрикантів та робітників». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/4.pdf>
5. Закон від 2 червня 1897 р. «Про тривалість і розподіл робочого часу в закладах фабрично-заводської промисловості». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/6.pdf>
6. Барсукова В. Н. Основы структурирования кодифицированных актов / под ред. И. Н. Сенякина. М. : Статут, 2011. 107 с.
7. Пастухов В. П. Радянське трудове право. Київ : Радянська школа, 1989. 205 с.
8. Історія держави і права Української РСР: в 2 т. Т. 2. 1937–1967 рр. / Б. М. Бабій. К. : Наук. думка, 1967. 428 с.
9. Права робітників і службовців за радянським трудовим законодавством / Є. Ф. Мельник. К. : Наук. думка, 1966. 319 с.

References:

1. Venedyktov, V. (2006)/ *Trudovoe pravo Ukrainy* [Labor law of Ukraine]. KH. : Konsum. 304 s. [in Russian]
2. Zakon vid 1 chervnya 1882 r. “Pro zaboronu nichnoyi pratsi na fabrykakh ditey do 12-richnoho viku”. [Law dated June 1, 1882 “On the prohibition of night work in factories by children under the age of 12”]. Elektronnyy resurs. Retrieved from: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/2.pdf> [in Ukrainian]
3. Zakon vid 3 chervnya 1885 “Pro zaboronu nichnoyi roboty nepovnolitnim i zhinkam na fabrykakh, zavodakh i manufakturakh”. [The Law of June 3, 1885 “On the Prohibition of Night Work for Minors and Women in Factories, Factories and Manufactories”]. Elektronnyy resurs. Retrieved from: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/3.pdf> [in Ukrainian]
4. Zakon vid 3 chervnya 1886 r. “Pro vzayemni vidnosyny fabrykantiv ta robitnykiv”. [Law of June 3, 1886 “On mutual relations between manufacturers and workers”]. Elektronnyy resurs. Retrieved from: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/4.pdf> [in Ukrainian]
5. Zakon vid 2 chervnya 1897 r. “Pro tryvalist’ i rozpodil robochoho chasu v zakladakh fabrychno-zavods’koyi promyslovosti”. [Law of June 2, 1897 “On the duration and distribution of working time in factories and factories”]. Elektronnyy resurs. Retrieved from: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Litvinov/6.pdf> [in Ukrainian]
6. Barsukova, V. N. (2011). *Osnovy strukturyrovanyya kodyfytsyrovannykh aktov* [Basics of structuring of codified acts] / pod red. Y. N. Senyakyna. M. : Statut. 107 s. [in Russian]
7. Pastukhov, V. P. (1989). *Radyans’ke trudove pravo* [Soviet labor law]. Kyiv : Radyans’ka shkola. 205 s. [in Ukrainian]
8. Babiy, B. M. (1967). *Istoriya derzhavy i prava Ukrainy RSR* [Rights of workers and employees under the Soviet labor legislation]: v 2 t. T. 2. 1937–1967 rr. / K. : Nauk. dumka, 1967. 428 s. [in Ukrainian]
9. *Prava robitnykiv i sluzhbovtiv za radyans’kym trudovym zakonodavstvom* / Ye. F. Mel’nyk. K. : Nauk. dumka, 1966. 319 s. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.61>

AKTUALNY STAN REGULACJI PRAWNEJ PRACY SĄDZIEGO

Tatyana Kutsenko

aspirant Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych

Dniepropetrowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Dniepr, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-4607-9362

tetyanakucenko20@gmail.com

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu regulacji prawnej pracy sędziów, jako specjalnych podmiotów prawa pracy w Ukrainie. Badanie przeprowadzono przy użyciu takich metod jak analiza, synteza, porównanie. Artykuł określa, że państwo zapewnia każdemu obywatelowi możliwość skorzystania z jego prawa do pracy, a jednocześnie gwarantuje swobodny wybór w wyborze zawodu i rodzaju pracy, realizuje programy szkolenia zawodowego i technicznego, szkolenia i przekwalifikowania personelu zgodnie z ich potrzeby pracy. Działalność sądowa jest jawna i otwarta, a decyzje podejmowane przez sędziego w sprawie są obowiązkowe do wykonania. To z kolei zapewnia poszanowanie praw i obowiązków sędziów, a także utrzymuje poziom szacunku dla działalności zawodowej sędziów. Udowodniono, że na najwyższym poziomie regulacji prawnej pracy sędziów istnieje duża lista norm określających specjalny status prawny sędziów, ich niezależność i immunitet, określa wzrost zabezpieczenia materialnego i społecznego, specjalny tryb przyjmowania i kończenia uprawnień sędziego, główne zadania pracy sędziów i tym podobne. Stwierdzono, że praca sędziego jako specjalnego podmiotu prawa pracy Ukrainy jest regulowana normami ogólnego prawa pracy i specjalnego ustawodawstwa o sądownictwie i działalności sądowej.

Słowa kluczowe: prawo pracy, podmiot specjalny, sędzia, regulacja prawna, życie zawodowe.

CURRENT STATE OF THE LEGAL REGULATION OF LABOR ACTIVITIES OF JUDGES

Tatyana Kutsenko

Postgraduate Student at the Department of Civil and Legal Disciplines

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4607-9362

tetyanakucenko20@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the study of the legal regulation of the labor activity of judges as special subjects of labor law in Ukraine. The research was carried out using such methods as analysis, synthesis, comparison. The article states that the state provides every citizen with the opportunity to exercise his right to work, while at the same time guarantees free choice in choosing a profession and type of work, implements programs of vocational training, training and retraining of personnel in accordance with their labor needs. Judicial activity is public and open, and the decisions made by the judge in the case are binding. This, in turn, ensures compliance with the rights and duties of judges, as well as maintains the level of respect for the professional activity of judges. It has been proven that at the highest level of legal regulation of the labor activity of judges, there is a large list of norms that determine the special legal status of judges, their independence and inviolability, determine the increase in material and social security, a special procedure for accepting and terminating the powers of a judge, the main tasks of the labor activity of judges, etc. It was concluded that the labor activity of a judge, as a special subject of the labor law of Ukraine, is regulated by the norms of general labor legislation and special legislation on the judiciary and judicial activity.

Key words: labor law, special subject, judge, legal regulation, labor activity.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ

Тетяна Куценко

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4607-9362

tetyanakucenko20@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено дослідженню правового регулювання трудової діяльності суддів, як спеціальних суб'єктів трудового права в Україні. Дослідження проведено з використанням таких методів як аналіз, синтез, порівняння. В статті визначається, що держава забезпечує кожному громадянину можливість на реалізацію його права на працю, при цьому гарантує вільний вибір у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до їх трудових потреб. Судова діяльність є гласною та відкритою, і рішення, які приймаються суддею по справі є обов'язкові для виконання. Це в свою чергу забезпечує дотримання прав та обов'язків суддів, а також підтримує рівень поваги до професійної діяльності суддів. Доведено, що на найвищому рівні правового регулювання трудової діяльності суддів існує великий перелік норм, що визначають спеціальний правовий статус суддів, їх незалежність та недоторкан-

ність, визначає підвищення матеріальне та соціальне забезпечення, особливий порядок прийняття та припинення повноважень судді, головні завдання трудової діяльності суддів тощо. Зроблено висновок, що трудова діяльність судді, як спеціального суб'єкта трудового права України регулюється нормами загального трудового законодавства та спеціального законодавства про судоустрій та судову діяльність.

Ключові слова: трудове право, спеціальний суб'єкт, суддя, правове регулювання, трудова діяльність.

Постановка проблеми та її актуальність. На сьогоднішній день наша держава приділяє особливу увагу забезпеченню гарантій належного виконання суддями своїх повноважень та проблемі незалежності суддів в Україні. Суспільство та держава висувають високі вимоги як до кандидатів на посаду судді, так і до тих суддів, які здійснюють правосуддя. До них, наприклад, можна віднести високі моральні якості, почуття відповідальності тощо. Разом з тим, держава забезпечує суддям високу оплату праці, належне матеріальне та соціальне забезпечення, а також інші гарантії захисту їх трудових та інших суб'єктивних прав (Мади, 2010: 391).

Для того, щоб забезпечити належну правову та демократичну державу, необхідно забезпечувати реальну незалежність суддів в Україні при здійсненні своїх повноважень та виконанні своєї трудової діяльності. Саме тому, дослідження сучасного стану національного правового регулювання трудової діяльності суддів є доцільним та необхідним задля визначення як позитивних, так і негативних моментів правового визначення та окреслення можливих шляхів для їх подолання.

Аналіз досліджень і публікацій. Вже досить тривалий час об'єктом дослідження у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених були питання особливостей правового регулювання трудової діяльності працівників в сфері трудового права. Зокрема, даним питанням займалися Ю. П. Битяк, Н. Б. Болотіна, С. Д. Дубенко, В. В. Жернаков, Р. З. Лівшиць, С. П. Маврін, О. Є. Пашерстник, С. М. Прилипко, С. С. Студенікін, Р. І. Шабанов, Т. В. Штих, О. М. Ярошенко та інші. Проте, незважаючи на велику кількість напрацювань цих вчених, в яких певним чином висвітлювались безпосередньо питання правового регулювання трудової діяльності працівників в сфері трудового права, на сьогодні відсутнє системне комплексне наукове дослідження питання особливостей правового регулювання трудової діяльності суддів, як спеціальних суб'єктів трудового права України.

Мета статті. Дослідження сучасного стану правового регулювання трудової діяльності суддів, як спеціальних суб'єктів трудового права в Україні та виокремлення особливостей такого правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз стану правового регулювання трудової діяльності суддів почнемо з норм національного законодавства, а саме з нормативно-правового акту вищої юридичної сили – Конституції України. Даний нормативно-правовий акт, як найвищий закон нашої держави, містить положення, які визначають загальну характеристику трудових прав громадян, які, в тому числі, поширюються і на суддів, так і спеціальні положення, які регулюють виключно трудові права суддів та їх реалізацію. Так, на конституційному рівні визначається, що держава забезпечує кожному громадянину можливість на реалізацію його права на працю, при цьому гарантує вільний вибір у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до їх трудових потреб. Конституція гарантує захист від незаконного звільнення, чи на своєчасне отримання працівником заробітної плати, визначає час роботи та відпочинку тощо. Всі ці норми визначають загальні положення щодо трудової діяльності суддів.

Натомість розділі VIII «Правосуддя» містить спеціальні норми права, які регулюють виключно трудову діяльність суддів. Даний розділ Конституції України містить положення, які стосуються додаткових гарантій щодо реалізації трудової діяльності суддів, а також визначає спеціальний порядок призначення на посаду та звільнення з посади судді. Згідно зі ст. 126 Конституції України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Суддя обіймає посаду безстроково. В даній статті також зазначені випадки можливості затримання судді та підстави звільнення з посади. Також визначається, що держава забезпечує особисту безпеку судді та членів його сім'ї (Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96, 1996). До змісту Конституції України входять і норми, що визначають, що судді при здійсненні своєї трудової діяльності, є незалежними суб'єктами права та повинні керуватись верховенством права. Не менш важливим є положення ст. 130 Конституції України, де зазначено, що держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя. Належне та достатнє фінансування трудової діяльності суддів є запорукою здійснення незалежного правосуддя.

Таким чином, на найвищому рівні правового регулювання трудової діяльності суддів існує великий перелік норм, що визначають спеціальний правовий статус суддів, їх незалежність та недоторканність, визначає підвищення матеріальне та соціальне забезпечення, особливий порядок прийняття та припинення повноважень судді, головні завдання трудової діяльності суддів тощо.

Також, слід відмітити, що на рівні Конституції України визначається не лише трудова діяльність суддів, а й засади здійснення такої діяльності. Так, відповідно до ст. 129 Конституції України основними засадами судочинства є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення сім'ї (Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96, 1996).

Дотримання всіх вище зазначених засад судочинства говорить про те, що судова діяльність є гласною та відкритою, і рішення, які приймаються суддею по справі є обов'язкові для виконання. Це в свою чергу забезпечує дотримання прав та обов'язків суддів, а також підтримує рівень поваги до професійної діяльності суддів.

Нормативно-правовим актом, які містить загальні правові положення, що регулюються трудову діяльність суддів є Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII. Так, відповідно до положень Кодексу законів про працю визначаються наступні аспекти трудової діяльності суддів: 1. Відповідно до ст. 50 Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII визначається нормальна тривалість часу трудової діяльності. 2. Судді мають право на скорочений робочий день напередодні святкових і неробочих днів. Такий робочий день скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні; на всіх підприємствах, в установах, організаціях створюються безпечні і нешкідливі умови праці (ст. 53 Кодексу законів про працю України (Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII: 1971)). 3. Жінкам суддям, відповідно до ст. 179 Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII, на підставі медичного висновку надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів – 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів. Жінкам, що мають дітей віком до півтора року, надаються, крім загальної перерви для відпочинку і харчування, додаткові перерви для годування дитини та інші положення (Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII: 1971).

Загальні норми правового регулювання трудової діяльності суддів містяться і в Законі України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-XII. Так, відповідно до ч. 1, 2 ст. 6 Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-XII визначаються загальні права працівників на охорону праці під час роботи, в тому числі і суддів. В даному Законі зазначено, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства. Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля (Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII: 1992).

Відповідно до розділу II Конвенції судово-правової реформи в Україні від 28.04.1992 року № 2296-XII визначається, що головною метою судово-правової реформи і формування незалежної судової влади є перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. В ході реформи необхідно: а) шляхом ефективного розмежування повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади; б) реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою; в) створити систему законодавства про судоустрій, яке б забезпечило незалежність судової влади; г) максимально наблизити суди до населення (Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII: 1992).

В даній Конвенції також зазначається і факт того, що суддя не може бути депутатом, перебувати в політичній партії, займати будь-які інші посади, здійснювати підприємницьку діяльність. Займатися науковою, викладацькою, літературною та іншою творчою діяльністю судді не забороняється. Судді звільняються від виконання невластивих їм функцій та не можуть включатись до різного роду комітетів, комісій по боротьбі із злочинністю. Всі ці правові положення характеризують та розкривають суддів, як спеціальних суб'єктів права, розкриваючи їх особливості трудової діяльності.

Основним нормативно правовим актом, який визначає правовий механізм забезпечення і реалізації трудової діяльності суддів є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII. В даному законодавчому акті визначенні головні питання з приводу забезпечення прав, обов'язків, гарантій та захищеності трудової діяльності суддів. Так, наприклад, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII закріплено наступне: правовий статус суддів, порядок та умови призначення кандидата та обрання судді на посаду судді, визначення спеціальної процедури дисциплінарної відповідальності суддів тощо.

Відповідно до ч. 5 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і регулюється навантаження та права на здорові умови суддів. Дана правова норма визначає, що справи розподіляються з урахуванням спеціалізації суддів, навантаження кожного судді, заборони брати участь у перегляді рішень для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого порушується питання (крім перегляду за нововиявленими обставинами), перебування суддів у відпустці, відсутності у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відрядження, а також інших передбачених законом випадків, через які суддя не може здійснювати правосуддя або брати участь у розгляді судових справ. У судах, місцезнаходження яких є декілька населених пунктів, при розподілі справ враховується розташування робочих місць суддів у відповідних населених пунктах, а також критерії, встановлені законом для визначення юрисдикції суду (Про судоустрій і статус суддів Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII: 2016).

Головним завданням Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є визначення та закріплення незалежності суддів під час їх трудової діяльності шляхом: 1. Створення спеціального порядку призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів. 2. Прийняття недоторканності та спеціального імунітету судді. 3. Заборона втручання у здійснення трудової діяльності суддів. 4. Запровадження підвищеної відповідальності за неповагу до судді чи суду. 5. Окреме організаційне забезпечення трудової діяльності суддів та судового апарату. 6. Належне соціальне та матеріальне забезпечення суддів. 7. Створення та належне функціонування органів суддівського самоврядування. 8. Закріплення на законодавчому рівні засобів забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна тощо.

Новелами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII стали скасування порядку призначення суддів вперше на посаду. Так, відповідно з 02.06.2016 року всі судді призначаються безстроково Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя. Ми вважаємо, що такі судові зміни є прогресивними та обґрунтованими, оскільки вони відповідають вимогам сучасності та забезпечують єдину прозору процедури призначення суддів на посади в судах. Також, суттєвими змінами, порівняно з попереднім Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року № 2453-VI, стали підвищення віку та стажу професійної діяльності судді у сфері права. Так, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року № 2453-VI на посаду судді могли бути рекомендовані громадяни України, не молодше двадцяти п'яти років, які мали вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживали в Україні не менш як десять років та володіли державною мовою (Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI: 2010). Проте відповідно до змін, які внесла судова реформа, на сьогодні вік кандидата на посаду судді піднявся з 25 років до 30 років, а стаж професійної трудової діяльності з 3 років до п'яти. При цьому, зникла вимога обов'язкового проживання на території України 10 років. Такі законодавчі нововведення лише підтверджують прагнення України відповідати європейським стандартам та європейському законодавству. Дані зміни були необхідним, оскільки, по-перше, про них досить тривалий час наголошували науковці, по-друге, потрібні були суттєві зміни в кваліфікації та компетентності суддів. Судді, під час своєї трудової діяльності приймають юридично значущі та вагомні рішення, а це потребує він нього, як професіонала, високого рівня не лише теоретичних знань, а й наявності навичок їх практичного застосування, втілення норм права в життя, аналізу законодавства, а також і відповідного життєвого досвіду та компетентності, якого, очевидно, не може бути достатньо у віці 25 років.

Ще однією новелою Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII є ст. 59 «Моніторинг способу життя суддів», де зазначається, що з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам, проводиться моніторинг способу життя судді відповідно до закону. Моніторинг способу життя судді може бути проведений на вимогу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя та в інших випадках, визначених законом (Про судоустрій і статус суддів Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII, 2016). Отже, дана правова норма також є необхідною задля забезпечення прозорості та відкритої діяльності суддів.

Відповідно до ст. 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII питання, які відносяться до етичної поведінки суддів визначаються відповідно до Кодексу суддівської етики від 22.02.2013 року, що затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України. У випадку порушення суддею етичних норм поведінки, це не може бути підставою для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначення ступеня його вини. Кожен суддя, під час своєї трудової діяльності повинен дотримуватись етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці. Отже, положення Кодексу суддівської етики мають рекомендаційний характер для трудової діяльності суддів. Законодавець не передбачив жодного виду відповідальності за порушення етичної поведінки суддею. Проте, порушення етичних норм поведінки передбачених в Кодексі суддівської етики повинно передбачати притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Лише таким чином судді можуть гарантувати високі моральні якості та стандарти поведінки.

Відповідно до ст. 3 Кодексу суддівської етики від 22.02.2013 року суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною. Стаття 2 Кодексу закріплює те, що суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень. Він не має прав використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб та не повинен дозволяти цього іншим. Суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду (ст. 1 Кодексу суддівської етики) (Кодекс суддівської етики від 22.02.2013 року затверджено XI черговим з'їздом суддів України, 2013). Всі ці норми ще раз наголошують на тому, що до трудової діяльності суддів висувуються високі етичні та моральні вимоги як до професійного юриста. І саме тому, всі кандидати на посаду судді перевіряються на високі морально-ділові, морально-психологічні та професійні якості.

На сьогодні, нормативно-правову базу, яка забезпечує регулювання трудових правовідносин з суддями складають різні нормативно-правові акти які мають різну юридичну силу. Механізм забезпечення та регулювання трудової діяльності суддів складають загальні та спеціальні норми права. Однак, на даний час, правова система не може повною мірою забезпечити регулювання трудової діяльності суддів, що створює низку правових прогалин та недоліків які слід усунути.

Список використаних джерел:

1. Маді Г. І. Диференціація правового регулювання трудових відносин суддів в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 391–397.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50.
4. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.
5. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2016, № 31, ст. 545.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41. Ст. 1468 (чинні окремі положення).
8. Кодекс суддівської етики від 22.02.2013 року затверджено XI черговим з'їздом суддів України. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/kodsudet1>

References:

1. Madi, H. I. (2010). Dyferentsiatsiya pravovoho rehulyuvannya trudovykh vidnosyn suddiv v Ukrayini [Differentiation of legal regulation of labor relations of judges in Ukraine]. *Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka*. № 18. S. 391–397. [in Ukrainian]
2. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28) № 254k/96. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian]
3. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny [Code of Labor Laws of Ukraine]. (1971, December 10) № 322-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1971. № 50. [in Ukrainian]
4. Pro okhoronu pratsi : Zakon Ukrayiny [On labor protection: Law of Ukraine]. (1992, October, 14) № 2694-KHII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992. № 49. St. 668. [in Ukrainian]
5. Pro Kontseptsiyu sudovo-pravovoyi reformy v Ukrayini : Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [On the concept of judicial reform in Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine] (1992, April 28) № 2296-KHII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* 1992. № 30. St. 426. [in Ukrainian]
6. Pro sudoustriy i status suddiv : Zakon Ukrayiny [On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine] (2016, June 2) № 1402-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*, 2016, № 31, st. 545. [in Ukrainian]
7. Pro sudoustriy i status suddiv : Zakon Ukrayiny [On the judicial system and the status of judges : Law of Ukraine] (2010, July 07) № 2453-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2010. № 41. St. 1468 (chynni okremi polozhennya). [in Ukrainian]
8. Kodeks suddivs'koyi etyky [The Code of Judicial Ethics]. (2013, February 22) zatverdzheno chervovym z'yizdom suddiv Ukrayiny. Retrieved from: URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/kodsudet1> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.62>

RZETELNA PROCEDURA PRAWNA W DZIAŁALNOŚCI SĘDZIEGO ŚLEDZCZEGO W KRAJACH EUROPEJSKICH

Leonid Myrzlyi

*aspirant Katedry Postępowania Karnego i Kryminalistyki
Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-9202-1981

Lvmerr@gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano europejskie teoretyczne i regulacyjne podejścia do przestrzegania rzetelnej procedury prawnej przez sędziego śledczego w postępowaniu karnym. W tym celu przeanalizowano kodeksy postępowania karnego (prawa) poszczególnych krajów europejskich (demokracji stałej i „młodej”) w sprawie „rzetelnej procedury prawnej w działalności sędziego śledczego”. Ustalono, że koncepcyjno-kategoryczne połączenie dwóch systemów prawa (angielsko-amerykańskiego i kontynentalnego) doprowadziło do zastosowania systemu „rzetelnej procedury prawnej w działalności sędziego śledczego”. Rzetelna procedura prawna jest postrzegana jako norma europejska i postrzegana aksjomatycznie, w kontekście prawa do sprawiedliwego procesu. Okazało się, że w przeciwieństwie do teoretyczno-metodologicznego postrzegania kategorii „rzetelnej procedury prawnej”, pojęcie „sędziego śledczego” ma uregulowanie prawne i jest nieodłączne od prawa postępowania karnego większości obcych krajów. Zwrócono uwagę na stosowanie kategorii „rzetelnej procedury prawnej” w orzeczeniach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Słowa kluczowe: postępowanie karne, rzetelna procedura prawna, sędzia śledczy, kraje europejskie, doświadczenie, orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

PROPER LEGAL PROCEDURE IN THE ACTIVITIES OF THE INVESTIGATING JUDGE IN EUROPEAN COUNTRIES

Leonid Merzlyi

Postgraduate Student at the Department of Criminal Process and Criminalistics

State Tax University (Irpın, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9202-1981

Lvmerr@gmail.com

Abstract. In the article investigational European theoretic normative going near an observance an investigation judge in criminal realization of the proper legal procedure. The criminal codes (laws) of practice of the separate European countries (permanent and “young” democracy) are for this purpose analysed in relation to case the “proper legal procedure in activity of investigation judge”. It was established that the conceptual and categorical combination of two systems of law led to the use of the term system “proper legal procedure in the activity of the investigating judge”. Proper legal procedure is considered as a European standard and taken axiomatically, in the context of the right to a fair trial. It was found that, in contrast to the theoretical and methodological perception of the category “proper legal procedure”, the concept of “investigating judge” has a legislative regulation and is inherent in the criminal procedural laws of most foreign countries. Attention is drawn to the use of the category “proper legal procedure” in the decisions of the European Court of Human Rights.

Key words: criminal realization, proper legal procedure, investigating judge, European countries, experience, decisions of the European Court of Human Rights.

НАЛЕЖНА ПРАВОВА ПРОЦЕДУРА В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО СУДДІ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Леонід Мерзлий

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Державний податковий університет (Ірпін, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-9202-1981

Lvmerr@gmail.com

Анотація. У статті досліджено європейські теоретико-нормативні підходи до дотримання слідчим суддею у кримінальному провадженні належної правової процедури. Для цього проаналізовані кримінальні процесуальні кодекси (закони) окремих європейських країн (сталі і «молоді» демократії) щодо кейсу «належна правова процедура в діяльності слідчого судді». Встановлено, що понятійно-категоріальне поєднання двох систем права (англо-американської і континентальної) призвело до використання терміносистеми «належна правова процедура в діяльності слідчого судді». Належна правова процедура розглядається як європейський стандарт і сприймається аксіоматично, у контексті права на справедливий судовий розгляд. З'ясовано, що, на відміну від теоретико-мето-

дологічного сприйняття категорії «належна правова процедура», поняття «слідчий суддя» має законодавче урегулювання і притаманне кримінальним процесуальним законам більшості зарубіжних країн. Звернено увагу на використання категорії «належна правова процедура» у рішеннях Європейського Суду з прав людини.

Ключові слова: кримінальне провадження, належна правова процедура, слідчий суддя, європейські країни, досвід, рішення Європейського Суду з прав людини.

Вступ. Сучасні інтеграційні процеси посилюють дослідницький інтерес до правових категорій, понять і термінів, які використовуються законодавцями різних країн на позначення однакових явищ і об'єктів, тим більше у випадках, коли вони мають іноземне походження і запозичені у вітчизняне правове поле.

Категорія «належна правова процедура» виникла у концепції англосаксонської системи права і була імплементована у європейське континентальне право. Інститут же судового контролю, який покладається на слідчого суддю, зародився у французькому праві і був сприйнятий іншими європейськими державами. Понятійно-категоріальне поєднання двох систем права призвело до використання терміносистеми «належна правова процедура в діяльності слідчого судді», яка представляє дослідницький інтерес.

Щодо належної правової процедури – при оперуванні цією категорією вченими, здебільшого, стверджується її зарубіжне походження і аксіоматичне сприйняття концепції *due process* як гарантії прав людини та не акцентується увага на галузевій регламентації цієї категорії. Слідчий суддя, судовий контроль досить часто стають об'єктом наукових досліджень, зокрема, й в контексті зарубіжного досвіду (Скрипіна, 2008; Герасименко, 2012; Бялковський, 2021 та ін.). Водночас, питання вивчення європейського досвіду, зокрема, щодо законодавчого врегулювання інституту судового контролю, статусу слідчого судді не втрачають актуальності, зважаючи на динамічність цих категорій. Дослідження ж нормативного відображення правової процедури у діяльності слідчого судді пропонується вперше.

Основна частина. Метою статті визначено аналіз кримінального процесуального законодавства деяких європейських країн щодо урегулювання питань застосування правової процедури слідчим суддею. Завданням дослідження окреслено з'ясувати не лише теоретико-методологічне, а й прикладне значення належної правової процедури в кримінальному провадженні, зокрема, в діяльності слідчого судді, виявити спільні риси і відмінності у законодавчих підходах. Окрема увага приділяється рішенням Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Дослідниками відмічається, що «у західній правовій літературі належну правову процедуру розуміють як застосування права органами правосуддя відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина» (Матвєєва, 2020: 55). Окрім того, вказується на існування концепції належної правової процедури у європейських країнах. Така концепція розцінюється як юридична вимога, згідно з якою держава повинна поважати всі юридичні права, які належать особі. Основою європейського стандарту концепції природної справедливості (процесуальної належної правової процедури) є право на справедливий судовий розгляд: кожна людина при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним згідно із законом. «Право на справедливий судовий розгляд слугує основою європейського стандарту концепції «процесуальної належної правової процедури» – фундаменту сучасної демократично-правової традиції», – наголошує С. Шевчук (Шевчук, 2002: 183).

Дійсно, концепція *due process* втілена у загальновідомих міжнародних актах, присвячених правам і свободам людини й громадянина (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) та проявляється через загальні засади судочинства, закріплені, зазвичай, у конституційних приписах і деталізовані у відповідних процесуальних кодексах. Але, якщо теоретико-методологічне визнання цієї концепції не піддається сумніву, то прикладне – зокрема урегулювання у кримінальному процесуальному законі, – викликає практичний та нормотворчий інтерес.

Що ж до такого суб'єкта кримінального провадження, як слідчий суддя, то дослідники, в цілому, єдині у думці, що він властивий кримінальному процесу багатьох європейських країн та країн пострадянського простору. Проте, у низці європейських країн (Північна Німеччина, Італія, Польща, Португалія, Швейцарія) посада слідчого судді була анульована, з переміщенням вектору повноважень в інше русло, де слідчий суддя за традицією є радше судовим слідчим, ніж суддею (Чернов, 2019: 195).

Проведений аналіз дозволяє констатувати унікальність поняття «слідчий суддя», яка полягає в тому, що цей суб'єкт притаманний кримінальному процесу більшості зарубіжних країн, однак, його статус є чи не найбільш неоднозначним для правових систем однієї правової сім'ї, з огляду приналежності до судових або слідчих органів.

У Франції, Бельгії, Нідерландах слідчі судді віднесені до органів попереднього (досудового) слідства у першій інстанції. У Німеччині, Австрії дільничний суддя виконує функції судді-дознавача, здійснюючи проведення слідчих дій. Паралельно слідчі судді застосовують примусові заходи до обвинувачених (підозрюваних) (Чернов, 2019: 196).

Процесуальний статус слідчого судді у Франції має відмінності. Так, згідно із ч. III, гл. I Книги I КПК Республіки Франція, слідчий суддя відноситься до слідчих органів і на вимогу прокурора він проводить слідство (слідчі дії) та пред'являє обвинувачення. Якщо слідчий суддя вважає, що вчинене діяння є проступком, то матеріали направляються до поліцейського трибуналу (ст. 178); якщо діяння належить до порушення – то у виправний трибунал (ст. 179); а якщо вчинене діяння є злочином, то матеріали справи

з описом речових доказів терміново передаються для провадження в обвинувальній камері (ст. 181) (Code de procédure pénale, 1959). Згідно із ч. 1 ст. 81 КПК Франції, слідчий суддя має право здійснити будь-яку слідчу дію, яку вважатиме необхідною в цілях встановлення істини. Він також має право давати доручення судовій поліції про проведення слідчих дій, крім допиту обвинуваченого й очних ставок. Він здійснює усі слідчі дії, збираючи як обвинувальні, так і виправдувальні докази. Передбачено і двоінстанційну систему оскарження рішень, ухвалених слідчим суддею: слідчий суддя як слідчий орган першої інстанції і слідча камера як слідчий орган другої інстанції. У 2000 р. французький кримінальний процес зазнав суттєвого перегляду, у зв'язку з чим в КПК Франції поряд зі слідчим суддею з'явилася нова фігура – суддя «щодо попереднього взяття під варту і затримання». Відповідно до нововведень, якщо слідчий хоче ухвалити рішення про попереднє взяття під варту, він посилає запит судді за попередніми висновками щодо цього і затримання через прокурора. Отже, суддя «щодо попереднього взяття під варту і затримання» ділить зі слідчим суддею функції щодо застосування заходів судового контролю (Чернов, 2019: 197). Попри такий дуалізм, ідея ліквідації слідчого судді у Франції (2009 р.) була піддана критиці, як така, що має ризики політично мотивованих зловживань в системі кримінального правосуддя. Нині чинне законодавство наділяє слідчого суддю подвійним статусом: магістрату-судді і магістрату-прокурорів (дозволяється переходити з одного статусу в інший). На слідчого суддю під час попереднього розслідування покладається обов'язок доказування. Деякі дослідники зауважують на виконанні слідчим суддею функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням та стверджують, що слідчий суддя французької моделі кримінального судочинства вирізняється широтою своїх повноважень і правом вчиняти практичну більшість процесуальних дій за власною ініціативою (Бондюк, 2017: 55).

Здійснення судового контролю у французькому кримінальному процесі напряму пов'язують із дотриманням принципів незалежності судової влади, рівності громадян перед законом, презумпції невинуватості, права на захист, усності, гласності і змагальності процесу, внутрішнього суддівського переконання та вільної оцінки судьями доказів при винесенні рішень (Бялковський, 2021: 46), що вказує на контроль гарантування належної правової процедури.

У вступній частині кодексу (Article préliminaire) висуваються вимоги до кримінального процесу, зокрема, щодо його справедливості, змагальності та збереження балансу прав сторін. Окрім того вказується на відокремлення функцій обвинувачення і правосуддя. Також відмічається необхідність застосування належної правової процедури при застосуванні примусових заходів (за рішенням або під суворим контролем судового органу) – йдеться про процедури, пропорційні тяжкості правопорушення, які не принижують гідність особи. Взагалі, французький законодавець досить часто вживає слово «процедура» (procédure) в означенні змісту, порядку тієї чи іншої частини кримінального провадження або окремої процесуальної дії.

Схожий підхід і у німецького законодавця (German Code of Criminal Procedure, 1987). КПК Німеччини прямо не вказує на дотримання належної правової процедури, не визначає завдань, переліку принципів кримінального судочинства, термінів, якими оперує кодекс. Проте, він містить значну кількість процедурних норм. Також особливістю є те, що вказується на обов'язок дотримання процесуальних гарантій статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка виступає федеральним законом країни.

Німецька судова система не виокремлює слідчого суддю. Кримінальне провадження оперує терміносполукою «суддя над дізнанням» (суддя, до компетенції якого належить попереднє розслідування, § 169) – ординарний (звичайний) суддя під час реалізації ним у конкретній справі повноважень щодо судового контролю, закріплення доказів або проведення невідкладних слідчих дій. В Німеччині слідчий суддя не веде розслідування. З урахуванням встановлених обставин справи він перевіряє законність і обґрунтованість слідчих дій, про проведення яких заявляє прокуратура (§ 162 КПК). Тобто, слідчий суддя перевіряє дотримання належності процедури проведення слідчих дій. Слідчі судді є судьями місцевого дільничного суду і виконують зазначені функції в рамках плану розподілу обов'язків кожного конкретного суду (Чернов, 2019: 198). Нещодавно у судову систему Німеччини введений спеціальний суддя, який вирішує питання судового контролю та судового санкціонування, зокрема, про перевірку законності й обґрунтованості ключових актів поліції чи прокуратури, пов'язаних із розслідуванням. Такий суддя має право виносити відповідні імперативні рішення (ухвали), але це не слідчий суддя, у розумінні вітчизняного законодавця (там само). Окрім того, у Німеччині на слідчого суддю вищого земельного суду та слідчого суддю Верховного суду ФРН покладається повноваження із розслідування складних злочинів.

Принципи кримінального судочинства в КПК Австрії мають урегулювання в § 2–17 (Strafprozeßordnung, 1975). Окрім цього, Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод теж є частиною австрійського законодавства, тому усі задекларовані у ній норми теж ураховуються в кримінальному процесі і свідчать про дотримання належної правової процедури. До 2008 року слідчий суддя за КПК Австрії здійснював повноваження з ведення справи після того, як прокурор завершив своє розслідування на стадії досудового розслідування. Він активно залучався до розслідування злочину та збору і дослідження доказів (Бондюк, 2017: 54). Повноваження слідчого судді звузилися до прийняття рішень щодо тримання під вартою на стадії досудового розслідування та прийняття рішення щодо проведення обшуку і спостереження за особою. Дослідники висловлюють наступні міркування щодо переваг такого нового порядку: «по-перше, визнається розумним, що орган, який приймає пізніше рішення про звинувачення, з самого початку може визначити, які саме обставини необхідно встановити в процесі попереднього розслідування: з'являється

гарантія того, що досліджуються як раз ті обставини справи, які в подальшому будуть вирішальними або для пред'явлення звинувачення, або для припинення судового провадження; по-друге, стає можливим при наявності складних злочинних діянь, наприклад в області економічної злочинності, створення «прокурорських команд» за участю прокурорів-фахівців; по-третє, істотно полегшується міжнародне співробітництво, оскільки за минулі роки в більшості європейських країн процедура попереднього розслідування поставлена під контроль прокурора. Таким чином, співпраця може здійснюватися на однаковому рівні (а саме на рівні прокурорів)» (Ильютченко, 2015: 180).

Кримінальний процесуальний закон Королівства Іспанія (*Ley de enjuiciamiento criminal en España*, 2015), з поміж іншого, визначає процедуру притягнення осіб до кримінальної відповідальності, специфіку процедури діяльності окремих судів. Зокрема, для Іспанії характерні спеціалізовані відокремлені слідчі суди, із функціями дізнання і досудового слідства (Бялковський, 2021: 57–58). Слідчий суддя відповідає за якість досудового розслідування злочину, стежить за дотриманням законодавства під час збирання доказів та законністю проведення процесуальних дій, дає доручення поліції і прокурору (Войнарович, 2018: 119). Також, є ряд специфічних процедур. Наприклад, *Juicio de faltas* (розгляд справ про злочини невеликої тяжкості) (ст.ст. 962–977). Згідно із цією процедурою, на початку кримінального процесу стосовно вказаних злочинів слідчий суддя одразу ж встановлює дату судового розгляду, не проводить досудового розслідування. Розгляд справи здійснює слідчий суддя. На нього також покладається повноваження щодо процедури *Juicio rápido* (пришвидчене провадження) (ст.ст. 795–803). Найчастіше застосовується *Juicio abreviado* (скорочений порядок) досудового розслідування, який регулюється ст.ст. 757–974 і здійснюється слідчим суддею.

За КПК Швейцарії (Трефилов, 2011) кримінальне переслідування і розгляд справи в суді здійснюється завдяки діяльності державних органів кримінального судочинства (ст. 1). Кримінальний процес відбувається лише у передбаченому законом порядку (ч. 2 ст. 2). Отже, законодавець опосередковано вказує на необхідність дотримання належної правової процедури. КПК закріплює основні принципи кримінального процесу (розділ 2 Титулу 1), загальні засади урегулювання провадження по справі (розділ 8 Титулу 2) і визначає суд з питань заходів процесуального примусу (п. а ст. 13), який ухвалює рішення про взяття під варту, продовження строку застосування заходу процесуального примусу (ст. 18). Окрім того, у Швейцарії виокремлено суди з питань оскарження – процесуальних дій та рішень, на які не подається апеляція (ст. 20), зокрема, й рішення судів з питань заходів процесуального примусу. Усі процедури застосування досудового і судового взяття під варту судом з питань заходів процесуального примусу мають законодавче урегулювання.

В Італії, попри схожість кримінального процесу з французьким, суддя з попереднього розслідування, здійснюючи контроль останнього і дотримання прав підозрюваних, має поверхневе нормативно-правове урегулювання його повноважень. Італійський законодавець, ухвалюючи новий КПК 1988 року відмовився від слідчого судді, який виконував функції попереднього розслідування.

Відповідно до Закону Чеської Республіки «Про кримінальне судочинство» (*Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád)*, 1961) судді на досудових стадіях розглядають клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 69), застави (ст. 73а), про накладення тимчасових обмежень (наприклад, заборону виїзду за кордон, відвідування певних приміщень тощо, ст. 88m) та ін.; санкціонують певні слідчі дії, наприклад: огляд та обшук житлових приміщень (ст. 83), прослуховування телефонних переговорів та аналіз телекомунікаційних ліній (ст. 88) тощо; розглядають скарги на дії (бездіяльність) органів поліції, прокурора та інших осіб, уповноважених здійснювати процесуальні дії (ст. 149). Такий суб'єкт як слідчий суддя, відсутній у чеському кримінальному процесі.

Застосування належної правової процедури, попри відсутність прямої вказівки на її застосування, впливає із мети кримінально-процесуального закону Латвії (Уголовно-процесуальний закон Латвії, 2005) – встановити такий порядок кримінального процесу, який забезпечить ефективне застосування норм кримінального закону і справедливе урегулювання кримінально-процесуальних правовідносин, без невідповідного втручання у приватне життя особи (ст. 1). Латвійський закон закріплює принципи кримінального процесу, не передбачаючи завдань кримінального провадження і використовуваних термінів. Законодавцем зроблено акцент на дотриманні процесуального порядку, який встановлюється кримінальним процесуальним законом і включається до кримінально-процесуального обов'язку (ст. 9).

Відповідно до ст. 40 КПК слідчим суддею є суддя, якому доручено контролювати дотримання прав людини у кримінальних процесах. Таке доручення надається головою районного (міського) суду. Відповідні процесуальні рішення щодо законності й обґрунтованості дій слідчим суддею можуть ухвалюватися відповідно до ст. 41 КПК, зокрема контролюючи рішення щодо здійснюваних процесуальних дій. Слідчий суддя ухвалює рішення про застосування запобіжних заходів, розглядає скарги. Окрім цього, ухвалює рішення щодо здійснення вказаних у законі слідчих дій та розглядає в порядку судового контролю скарги та рішення органів попереднього розслідування. Він не має права розглядати кримінальні справи по суті. У КПК передбачено як недеволютивний (у суд, який ухвалив рішення на оскарження), так і деволутивний (у вищій суд) способи оскарження проміжних судових рішень (Чернов, 2019: 199).

КПК Естонії встановлює порядок досудового провадження і судочинства у справах про злочини, а також порядок звернення до виконання ухвалених судових рішень (ст. 1) (Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Естонії, 2003). Кодекс закріплює принципи кримінального провадження: державності, обов'язковості, презумпції невинуватості, забезпечення прав учасників процесу, свободи особистості і гідності, гласності, змагальності та ін. Проте, завдання кримінального провадження і термінологічний апарат кодексу

не визначені. Слово «процедура» в естонському кримінальному процесуальному законі не використовується. Законодавцем передбачено «суддю із попереднього розслідування», а також «виконавчого суддю», який здійснює завдання щодо виконання судового рішення (ст.ст. 21–22). Суддя із попереднього розслідування входить до поняття «суд» і належить до осіб, які ведуть процес. Такий суддя визначається як суддя, що виконує встановлені кодексом задачі. При цьому, окрема норма, із переліком відповідних завдань відсутня. Аналіз законодавчих положень показує, що на суддю із попереднього розслідування покладаються обов'язки щодо здійснення контролю досудового розслідування шляхом вирішення клопотань (у тому числі, при міжнародному співробітництві), ухвалення рішень щодо: слідчих дій, проведення оперативно-розшукових заходів, застосування запобіжних заходів, розгляду скарг.

КПК Литви (Baudžiam) (Уголовно-процесуальний кодекс Литовської Республіки, 2002) визначає мету кримінального провадження і вказує на урахування положень правових актів Європейського Союзу (ст. 1). Декілька разів вживається і термін «процедура». Примітно, що законодавець передбачає лише такі принципи кримінального провадження: змагальності, здійснення правосуддя лише судом, гласності, забезпечення права на захист, державної мови судочинства і пропорційності при застосуванні заходів процесуального примусу.

У литовському кримінальному процесуальному законі закріплено процесуальний статус судді досудового слідства (ст. 19). Такий суддя визначається як «суддя районного суду, який призначається головою окружного суду для здійснення передбачених законом процедур та прийняття рішень». У його повноваженнях відмічається особливість: за поданням судді про підготовку справи до розгляду суддя досудового слідства після передання справи на розгляд судового засідання, виконує наступні дії: а) провадить допит особи, яка повинна давати свідчення в суді, якщо є відомості, що вона через хворобу або інші поважні причини не може бути присутньою у судовому засіданні; б) провадить допит свідків, молодших 18 років або потерпілих, які не можуть бути допитані у судовому засіданні через можливість отримання психічної травми або інших тяжких наслідків; в) виконує процесуальні та організаційні дії у зв'язку із веденням процесу (ст. 239).

Окрім аналізу кримінальних процесуальних законів зарубіжних країн, слід звернути увагу і на необхідність використання слідчим суддею у своїй діяльності практики ЄСПЛ. Здійснення такої діяльності за встановленою законодавством процедурою, призначенням якої є ухвалення законних, обґрунтованих, своєчасних і справедливих рішень – називають однією із суттєвих системних ознак застосування практики ЄСПЛ слідчим суддею (Шаповалова, 2020: 3). «Кожна сучасна держава повинна бути здатною підтримувати суспільний порядок, а правила і процедури, відповідно до яких держава забезпечує виконання законів, мають бути публічними, недвозначними, справедливими та однаковими для всіх. Саме це і має на увазі належна правова процедура», – наголошує Л. Матвєєва (Матвєєва, 2020: 62). Вважається, що доктрина «належна правова процедура» відтворена: по-перше, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка в статті 6 закріпила право на справедливий судовий розгляд; по-друге, у практиці та рішеннях Європейського суду з прав людини, що містять тлумачення цього права, а також визначають критерії справедливої процедури судового розгляду (Матвєєва, 2020: 57).

Отже, правові позиції ЄСПЛ ґрунтуються на перевірці дотримання вимог щодо процесуальної процедури, встановленої ЄСПЛ. У самій Конвенції (Конвенція, 1950) категорія «належна правова процедура» не згадується. Проте, закріплені у ній права досить часто розкрито через необхідність дотримання відповідних процедурних норм: наприклад: нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом (ст. 5); кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, судове рішення проголошується публічно (ст. 6).

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошує на дотриманні належної правової процедури, наприклад: (1) щодо застосування процедури, сумісної зі статтею 6 Конвенції (справа «Попов проти Молдови» № 2 (Popov v. Moldova № 2), справа «Праведная проти Росії» (Pravednaya v. Russia)); (2) Суд повторює, що слово «законний» та словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом», які містяться в пункті 1 статті 5, по суті, відсилають до національного законодавства і встановлюють обов'язок забезпечувати дотримання матеріально-правових та процесуальних норм такого законодавства (справа «Єсіус проти Литви» (Ješius v. Lithuania)); (3) процедура вирішення питань стосовно тримання під вартою має здійснюватися з дотриманням принципу змагальності і завжди має забезпечувати рівність процесуальних засобів сторін у справі (справа «Тжаска проти Польщі» (Trzaska v. Poland)); (4) забезпечення затриманому права бути заслуханим – особисто або за допомогою певного представництва – є однією з основоположних гарантій процедури, що застосовується при вирішенні питань позбавлення свободи (справа «Кампаніс проти Греції» (Kamranis v. Greece)); (5) дотримання принципу змагальної процедури стосується провадження в «судовому органі» (справа «Кероярві проти Фінляндії» (Kerojärvi v. Finland)); (6) труднощі сторони захисту, пов'язані з нерозкриттям усіх матеріалів мають бути належним чином збалансовані наявністю юридичних процедур, які перебувають під судовим контролем (справа «Фітт проти Сполученого Королівства» (Fitt v. the United Kingdom)); (7) Суд не піддає сумніву те, що ця процедура була передбачена для забезпечення належного здійснення правосуддя, проте, беручи до уваги процедурні вимоги, які діяли на момент розгляду справи, та спосіб, у який вони були застосовані у справі заявника, Суд приходять до висновку, що застосовані засоби не були пропорційні меті (справа «Смирнова проти України» (Smirnova v. Ukraine)); (8) процедурні гарантії, закріплені статтею 6, гарантують кожному право подання скарги (справа «Голдер проти Сполученого Королівства» (Golder v. the United Kingdom)) та ін.

Таким чином, рішення ЄСПЛ, визначаючи критерії процедурних норм гарантування приписів ЄКПЛ, виконують доктринальну роль в однаковому сприйнятті усіма країнами належної правової процедури щодо дотримання у кримінальному провадженні загальновизнаних принципів і стандартів кримінального судочинства. Це сприяє єдності правозастосовної кримінальної процесуальної практики як на національному рівні, так і у міжнародному співробітництві держав, створенню спільного розуміння інтеграційного правопорядку.

Висновки. Концепція належної правової процедури визнається європейським стандартом і відображає реалізацію права на справедливий судовий розгляд. Маючи теоретико-методологічний характер і закріпленість у визначних міжнародно-правових актах, концепція due process прямо не відображена у понятійно-категоріальному апараті кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн. Слідчий суддя є суб'єктом кримінального провадження більшості проаналізованих країн, проте – і найбільш неоднозначним для правових систем однієї правової сім'ї, з огляду приналежності до судових або слідчих органів. У європейських країнах, здебільшого, відбувся перехід визнання слідчого судді від суб'єкта проведення розслідування до суб'єкта здійснення контролю проведення процесуальних (слідчих) дій та дотримання прав осіб. Хоча має місце і наділення слідчого судді широкими повноваженнями з досудового розслідування, при різних диференційованих формах кримінального провадження. Деякі країни функцію судового контролю залишають за судом, не виділяючи окремого суб'єкта для цього. КПК зарубіжних країн притаманні процедурні норми. Відсутність чіткої процедури виконання слідчим суддею (судом) повноважень в кримінальному провадженні становить ризики визнання процесу нікчемним.

Використання практики ЄСПЛ слідчим суддею вказує на керування ним принципом верховенства права, виконання правових вимог – контролю дотримання процедурних норм учасниками досудового провадження та здійснення власної діяльності у процедурних межах, визначених кримінальним процесуальним законом.

Список використаних джерел:

1. Бондюк А. Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 241 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1918/1/>
2. Бялковський Д. А. Реалізація конституційних засад кримінального провадження в діяльності слідчого судді : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2021. URL: https://docs.mgu.edu.ua/docs/vchen_rada/disertacii/balkovsk_dis.pdf
3. Герасименко С. Г. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавство та зарубіжний досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2012. 20 с.
4. Ильютенко Н. В. Оптимизация уголовного процесса: опыт Австрии. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 12 (61). С. 178–183. URL: <https://istina.ips.ac.ru/publications/article/14729266/>
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рим, 1050. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Матвеева Л. Г. Належна правова процедура та правові стандарти Європейського суду з прав людини. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4 (14). С. 54–64. URL: <https://visnykpaui.com/index.php/journal/article/view/451/347>, DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.4.05>
7. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.
8. Трефилов А. А. Новый Уголовно-процессуальный кодекс Швейцарии : комментарий и перевод. Москва, 2011. 224 с.
9. Уголовно-процессуальный закон Латвии : Закон от 20.04.2005 г. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html (дата звернення: 19.08.2022).
10. Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики : Закон от 14.03.2002. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/8195> (дата звернення: 19.08.2022).
11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Эстонии : Закон от 12.02.2003 г. URL: <http://www.yurotdel.com> (дата звернення: 19.08.2022).
12. Чернов В. С. Институт следчих суддів та імперативні рішення слідчого судді: зарубіжний досвід. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Частина 2. С. 194–200. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-30>
13. Шаповалова І. С. Застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю в кримінальному провадженні : дис. ... докт. філософ. Дніпро, 2020. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/df002/1/d1.pdf>
14. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ : Реферат, 2002. С. 183.
15. Code de procédure pénale. *République française*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071154/> (дата звернення: 18.08.2022).
16. German Code of Criminal Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ (дата звернення: 18.08.2022).
17. Ley de Enjuiciamiento Criminal en España. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. Última modificación: 2 de julio de 2021. Madrid. URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/abrir_pdf.php?id=PUB-DP-2021-145
18. Strafprozeßordnung, 1975 (StPO). StF: BGBl. Nr. 631/1975 (WV). URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/503966> (дата звернення: 18.08.2022).
19. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). 29.11.1961. Nr 141/1961. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-109> (дата звернення: 19.08.2022).

References:

1. Bondiuk, A. F. (2017). Protsesualni osnovy statusu slidchoho suddi u kryminalnomu provadzhenni [Procedural bases of the status of an investigating judge in criminal proceedings]. *Abstract of candidate's thesis*. Kyiv. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1918/1/>
2. Bialkovskiy, D. A. (2021). Realizatsiia konstytutsiinykh zasad kryminalnogo provadzhennia v diialnosti slidchoho suddi [Implementation of the constitutional principles of criminal proceedings in the activity of the investigating judge]. *Abstract of candidate's thesis*. Odesa. URL: https://docs.mgu.edu.ua/docs/vchen_rada/disertacii/balkovsk_dis.pdf
3. Herasymenko, S. H. (2012). Sudovy kontrol na dosudovykh stadiiakh kryminalnogo sudochynstva: natsionalne zakonodavstvo ta zarubizhnyi dosvid [Judicial control at the pre-trial stages of criminal proceedings: national legislation and foreign experience]. *Abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia.
4. Il'jutchenko, N. V. (2015). Optimizacija ugolovnoho processa: opyt Avstrii [Optimization of the criminal process: the experience of Austria]. *Aktual'nye problemy rossijskogo prava*. № 12 (61). S. 178–183. URL: <https://istina.ips.ac.ru/publications/article/14729266/>
5. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) [European Convention on Human Rights]. Rym, 1050. Ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Matvieieva, L. H. (2020). Nalezhna pravova protsedura ta pravovi standarty Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Due process and legal standards of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 4 (14). S. 54–64. URL: <https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/451/347>, DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.4.05>
7. Skrypina, Yu. V. (2008). Slidchyi suddia v systemi kryminalno-protsesualnoi diialnosti (porivnialno-pravove doslidzhennia) [Investigating judge in the system of criminal procedural activity (comparative legal study)]. *Abstract of candidate's thesis*. Kharkiv.
8. Trefilov, A. A. (2011). Novyj Ugolovno-processual'nyj kodeks Shvejcarii : kommentarij i perevod [New Criminal Code of Practice of Switzerland : comment and translation]. Moskva. 224 s. [in Russian]
9. Ugolovno-processual'nyj zakon Latvii : Zakon ot 20.04.2005. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html [in Russian]
10. Ugolovno-processual'nyj kodeks Litovskoj Respubliki : Zakon ot 14.03.2002. URL: <https://wipolex.wipo.int/legislation/details/8195> [in Russian]
11. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Jestonii : Zakon ot 12.02.2003. URL: [https://www.juristaitab.ee/sites/\[in Russian\]](https://www.juristaitab.ee/sites/[in Russian])
12. Chernov, V. S. (2019). Instytut slidchykh suddiv ta imperatyvni rishennia slidchoho suddi: zarubizhnyi dosvid [Institute of investigating judges and mandatory decisions of the investigating judge: foreign experience]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. Chastyna 2. S. 194–200. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-30>
13. Shapovalova, I. S. (2020). Zastosuvannia slidchym suddeiu praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni sudovoho kontroliu v kryminalnomu provadzhenni [The application of the practice of the European Court of Human Rights by the investigating judge in the exercise of judicial control in criminal proceedings]. *Abstract of candidate's thesis*. Dnipro. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/df002/1/d1.pdf>
14. Shevchuk, S. Porivnialne pretsedentne pravo z prav liudyny [Comparative case law on human rights]. Kyiv : Referat, 2002. S. 183.
15. Code de procédure pénale. *République française*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071154/> [in French]
16. German Code of Criminal Procedure. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ [in German]
17. Ley de Enjuiciamiento Criminal en España. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. Última modificación: 2 de julio de 2021. Madrid. URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/abrir_pdf.php?id=PUB-DP-2021-145 [in Spanish]
18. Strafprozeßordnung, 1975 (StPO). StF : BGBl. Nr. 631/1975 (WV). URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/503966> [in German]
19. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). 29.11.1961 № 141/1961. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-109> [in Czech]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.63>

JEDNOSTKA DOCHODZENIOWA ORGANÓW NARODOWEJ POLICJI UKRAINY I PODOBNE JEDNOSTKI W INNYCH KRAJACH ŚWIATA

Kostiantyn Mieszkovoi

adiunkt Katedry Administracji Publicznej

i Administrowania Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 000-0003-3341-5811

zaharnnkonastya@hmail.com

Adnotacja. W postanowieniach artykułu naukowego autor kompleksowo i wieloaspektowo analizuje działalność jednostki dochodzeniowej Narodowej Policji Ukrainy i jej odpowiedników w innych krajach świata, ich cechy, wyjątkowość, a także różnice. Metodologia badania polega na wykorzystaniu systemu metod wiedzy naukowej: metody porównawczo-prawnej (w analizie badań dotyczących analogii i różnic), metod analizy i syntezy (w celu określenia stanu administracyjno-prawnego zabezpieczenia działalności jednostek dochodzeniowych organów Narodowej Policji Ukrainy oraz badania doświadczeń zagranicznych innych krajów świata). Wykorzystano teoretyczne i uogólniające wnioski prawników krajowych i zagranicznych. W wyniku przeprowadzonej analizy ustalono i przeanalizowano główne aspekty działalności jednostek dochodzeniowych organów Narodowej Policji Ukrainy i podobnych jednostek w innych krajach świata.

Słowa kluczowe: jednostki dochodzeniowe, kraje, zabezpieczenie administracyjnoprawne, policja, prawo.

INVESTIGATION UNIT OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND SIMILAR UNITS IN OTHER COUNTRIES OF THE WORLD

Kostiantyn Mieszkovoi

Adjunct at the Department of Public Administration and Administration

National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 000-0003-3341-5811

zaharnnkonastya@hmail.com

Abstract. In the provisions of the scientific article, the author comprehensively and multifacetedly analyzes the activities of the investigation unit of the National Police of Ukraine and its counterparts in other countries of the world, their features, uniqueness, and differences. The research methodology involves the use of a system of scientific knowledge methods: the comparative legal method (during the analysis of the study of similarities and differences), the methods of analysis and synthesis (to determine the state of administrative and legal support for the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine and the study of the foreign experience of other countries of the world). Theoretical and general conclusions of domestic and foreign lawyers are used. As a result of the analysis, the main aspects of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine and similar units in other countries of the world were established and analyzed.

Key words: units of inquiry, countries, administrative and legal support, police, law.

ПІДРОЗДІЛ ДІЗНАННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА АНАЛОГІЧНІ ПІДРОЗДІЛИ В ІНШИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Костянтин Мєшковой

ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

ORCID ID: 000-0003-3341-5811

zaharnnkonastya@hmail.com

Анотація. У положеннях наукової статті автор всебічно та багатогранно проводить аналіз діяльності підрозділу дізнання Національної поліції України та його аналогів в інших країнах світу, їх особливості, унікальності, а також відмінності. Metodologia дослідження передбачає використання системи методів наукового пізнання: порівняльно-правовий метод (під час аналізу щодо дослідження аналогічності та розбіжностей), методи аналізу і синтезу (для визначення стану адміністративно-правового забезпечення діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України та дослідження зарубіжного досвіду інших країн світу). Використано теоретичні та узагальнюючі висновки вітчизняних і зарубіжних юристів. В результаті проведеного аналізу встановлено та проаналізовано основні аспекти діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України та аналогічних підрозділів в інших країнах світу.

Ключові слова: підрозділи дізнання, країни, адміністративно-правове забезпечення, поліція, право.

Вступ. Права і свободи людини та громадянина є головною складовою будь-якої держави, а їх зміст та спрямованість слугують кінцевою метою, досягнення котрої свідчитиме про становлення правової державності. Але нажаль рівень злочинності має прогресивний характер та потребує певної реакції. Серед органів право-порядку в нашій державі не так давно було відтворено підрозділи дізнання в Національній поліції України, котрі відіграють найголовнішу роль, адже основа протиправних посягань, що здійснюється особами в повсякденному житті, в першу чергу підпадає під категорію кримінальних проступків, розслідування котрих і є головним завданням працівників підрозділів дізнання в процесі створення даного підрозділу законодавець наполегливо аналізував діяльність інших аналогічних закордонних підрозділів, що і слугувало базисом.

Дослідженням даних понять та тем займалося ряд науковців, серед яких варто відмітити: О. В. Авраменко, Р. І. Балагута, О. В. Захарова, В. В. Коваленко, Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний та інші.

Мета статті. Висвітлити та проаналізувати діяльність підрозділів дізнання органів Національної поліції України та аналогічних підрозділів в інших країнах світу.

Основна частина. В Україні підрозділи дізнання органів Національної поліції України (далі – підрозділи дізнання) здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України, у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) (Наказ МВС, 2020).

Дізнання здійснюють також працівники поліції інших підрозділів органів Національної поліції України, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (КПК України, 2012).

Підрозділи дізнання є структурними підрозділами центрального органу управління поліції, її територіальних органів – головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві, територіальних (відокремлених) підрозділів ГУНП (Авраменко О. В., 2015: 293).

На підрозділи дізнання покладаються такі завдання:

- захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків;
- охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України;
- забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними проступками;
- виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення (Балагута Р. І., 2021: 117).

Дізнавачі підрозділів дізнання зобов'язані вживати всіх передбачених законодавством заходів для забезпечення ефективності досудового розслідування кримінальних проступків (Балагута Р. І., 2018: 65).

На підрозділи дізнання можуть бути покладені й інші завдання, визначені законодавством України (Коваленко В. В., 2013: 44).

Аналогічні підрозділи дізнання також мають місце в діяльності поліції в інших країнах світу, наприклад, аналогічний підрозділ поліції Гонконгу є підрозділом у складі Бюро кримінальної розвідки під крилом кримінального відділу В (злочинності та безпеки).

Багато державних поліцейських сил в Індії мають підрозділ дізнання (іноді відомий як відділ розслідування) як спеціалізований підрозділ.

Персонал, прикріплений до цього крила, працює в штатському. Даний підрозділ також може мати свої підрозділи, наприклад, в штаті Уттар-Прадеш включає державне бюро розслідування злочинів, бюро відбитків пальців і науковий відділ.

Подібно до своїх аналогів у поліції правопорядку, кримінальний відділ має свої ранги аж до рівня додаткового генерального директора поліції або спеціального комісара поліції.

Відділ злочинності має старших офіцерів, таких як суперінтенданти, інспектори та підінспектори. Офіцери та люди, прикріплені до цього крила, зазвичай додають префікс детектив перед своїм звичайним поліцейським званням.

Завдання кримінального відділу полягають у розслідуванні кримінальних справ, які охоплюють кілька округів або штатів. Підрозділ також може братися за складні справи, такі як справи про громадські заворушення, обіг фальшивої валюти або дуже складні справи про вбивства.

Розслідування кримінального відділу призначається судом, генеральним директором поліції або урядом.

Офіцери кримінального відомства можуть бути переведені в міліцію правопорядку і навпаки. Кримінальний підрозділ відрізняється від кримінально-кримінального загону або кримінального відділу. Загін із боротьби зі злочинністю та відділ боротьби зі злочинністю – це група звичайних поліцейських із правопорядку (які зазвичай носять уніформу, спеціально визначену інспектором міліції, щоб працювати в штатському, щоб стежити за місцевими кримінальними елементами, пов'язаними, дрібними злодіями та іншими звичайними правопорушниками).

Підрозділи кримінального розслідування в Національній поліції Індонезії називаються sat-reskrim (satuan reserse kriminal), що означає «підрозділ кримінального розслідування», вони підпорядковуються bareskrim (badan reserse kriminal) «агентству кримінального розслідування», яке підпорядковується національній поліції. штаб. Кожна регіональна поліція в Індонезії має цей підрозділ; вони займаються проведенням кримінальних розслідувань та ідентифікаційною діяльністю.

Королівська поліція Ірландії підтримувала дані підрозділи за британським принципом до здобуття незалежності більшої частини Ірландії в грудні 1922 року. Після поділу Ірландії та створення Вільної Ірландської Держави на початку 1920-х років уряд Вільної Ірландії вирішив створити аналогічний підрозділ для цілей боротьби з повстанцями під час Громадянської війни в Ірландії 1922–1923 років. Вона була відокремлена від неозброєної Громадянської гвардії, яка пізніше стала Garda Síochána. Сьогодні Garda керує місцевими детективними загонами та декількома спеціалізованими національними детективними підрозділами, включаючи Національне бюро кримінальних розслідувань.

У Північній Ірландії, регіоні, який виник у 1921 році та залишився у складі Сполученого Королівства, у червні 1922 року було сформовано нову поліцію під назвою Королівська поліція Ольстера (RUC). Ця сила мала свій власний підрозділ дізнання з самого початку. У листопаді 2001 року RUC було замінено на Службу поліції Північної Ірландії (PSNI).

В Японії відділи або бюро кримінального розслідування створені в кожному штабі поліції префектури. Вони мають два відділи розслідування: відділ розслідування організованої злочинності, мобільний слідчий підрозділ і відділ ідентифікації. Мобільні слідчі підрозділи є першими оперативними особами для першочергових розслідувань кримінальних справ, розподілених по регіону з невстановленими автомобілями. Спеціальними слідчими групами являються спеціалізовані детективні підрозділи перших відділів розслідування, добре знайомі з новими технологіями та спеціальними тактиками, включаючи можливості SWAT.

Підрозділи дізнання Королівської поліції Малайзії беруть участь у розслідуванні, арешті та судовому переслідуванні злочинів, які зачіпають людей (наприклад, вбивства, пограбування з використанням вогнепальної зброї, зґвалтування та тілесні ушкодження) та майнових злочинів (наприклад, крадіжки та злому). За зразком британської поліції цей департамент забезпечує дотримання законів щодо азартних ігор, «гріха» та тріади в Малайзії.

Підрозділи дізнання у Пакистані являються спеціальними підрозділами провінційних і міських поліцейських департаментів, які відповідають за розслідування злочинів, включаючи тероризм, вбивства, організовану злочинність і сектантство.

Підрозділи дізнання поліцейських сил Сінгапуру – це агентство, яке займається першочерговими розслідуваннями та є штатним органом із питань кримінального розслідування в поліцейських силах Сінгапуру.

Підрозділ дізнання поліцейської служби Шрі-Ланки відповідає за розслідування злочинів, включаючи вбивства та організовану злочинність. Він був заснований у 1870 році.

В Великобританії зазвичай детективів призначають або до підрозділу дізнання у місцевому поліцейському командуванні, або до центрального спеціалізованого підрозділу, який займається конкретними видами злочинів, такими як шахрайство чи сексуальні злочини.

Детективи у Сполученому Королівстві не мають окремої системи рангів і не є старшими за офіцерів у формі, які мають таке саме звання. До 1999 року звання жінок-детективів мали префікс «Жінка», як і в інших підрозділах поліції. Керівником підрозділу дізнання у більшості поліцейських сил є старший суперінтендант. Ранги скорочуються наступним чином:

- Детектив Констебль (DC або Det Con).
- Детектив-сержант (DS або Det Sgt).
- Детектив-інспектор (DI або Det Insp).
- Головний інспектор детектива.
- Детектив-суперінтендант.
- Головний суперінтендант детектива.

Щоб приєднатися до підрозділу дізнання у Сполученому Королівстві, офіцер поліції зазвичай повинен прослужити в уніформі не менше двох років. З 2017 року став можливий прямиий вхід до детективної галузі. Під час навчання на детектива їх називають стажистами-детективами (TDC), а після завершення національної програми розвитку початкових слідчих злочинів, яка зазвичай займає близько двох років, вони стають повними детективами-констеблями.

Як правило, у більшості силових структур немає надбавки до зарплати при отриманні статусу детектива. Надбавки, які виплачувалися раніше, такі як надбавка за роботу детектива (невелика виплата, яка дозволяє офіцерам купувати прохолодні напої та інші подібні дрібні грошові цілі) і надбавка за цивільний одяг (допомога, яка використовувалася для придбання відповідного одягу), усі були скасовані протягом останніх кількох років.

Королівська військова поліція, поліція Королівського військово-морського флоту і поліція Королівських військово-повітряних сил утримують відділення спеціального розслідування, яке виконує майже ту саму роль, що й вище згаданий підрозділ. Поліція Міністерства оборони є цивільною силою, яка надає поліцейські послуги на військових базах, і тому має підрозділ дізнання, схожий на територіальну поліцію.

Висновки. Таким чином, провівши аналіз діяльності підрозділів дізнання України та інших країн світу, можна стверджувати, що в діяльності даних підрозділів прослідковується досить велика кількість подібностей у їх функціонуванні, правах та обов'язках загалом. Також варто відмітити, що прослідковується і відмінність, оскільки в кожній країні присутні відмінності в законодавчому базисі кожної окремої країни.

Список використаних джерел:

1. Авраменко О. В., Балагута Р. І., Захарова О. В. Особливості розслідування окремих видів злочинів : збірник методичних рекомендацій. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 692 с.

2. Балагута Р. І. Дізнання : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 340 с.
3. Балагута Р. І., Кунтій А. І., Хитра А. Я. Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 204 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.
5. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес : підручник. Київ : ЦУЛ, 2013. 544 с.
6. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ МВС від 20 трав. 2020 р. № 405. Міністерство юстиції України. 2020. № 491/34774.

References:

1. Avramenko, O. V., Balaguta, R. I., Zakharova, O. V. Peculiarities of the investigation of certain types of crimes: a collection of methodical recommendations. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs, 2015. 692 p.
2. Balaguta, R. I. Learning: a study guide. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs, 2021. 340 p.
3. Blaguta, R. I., Kuntiy, A. I., Khytra, A. Ya. Interaction of the investigator with other units during the pre-trial investigation: training. manual Lviv : LvDUVS, 2018. 204 p.
4. Criminal Procedure Code of Ukraine : Code of Ukraine dated April 13 2012 No. 4651-VI. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2013, No. 9–10, No. 11–12, No. 13. Article 88.
5. Kovalenko, V. V., Udalova, L. D., Pismennyi, D. P. Criminal process: textbook. Kyiv : TsUL, 2013. 544 p.
6. Regulations on the organization of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine : Order of the Ministry of Internal Affairs of May 20. 2020 No. 405. Ministry of Justice of Ukraine. 2020. No. 491/34774.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.64>

USTAWOWE OGRANICZENIE SAMODZIELNEGO DOCHODZENIA UZASADNIONYCH INTERESÓW PRZEZ OSOBY, WOBEC KTÓRYCH TOCZY SIĘ POSTĘPOWANIE W SPRAWIE STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU MEDYCZNEGO

Vira Navrotska

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Prawa Karnego
Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Lwów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984
superviranavr@gmail.com*

Halyna Boreiko

*kandydat nauk prawnych, zastępca prokuratora obwodu lwowskiego (Lwów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-5592-4302
gala7788@meta.ua*

Adnotacja. Artykuł twierdzi, że nie każde zaburzenie aktywności umysłowej uczestnika postępowania karnego jest automatycznym dowodem jego niezdolności procesowej. Analizowane są przepisy Kodeksu Postępowania Karnego Ukrainy, w których ustawodawca w sposób nieuzasadniony i nieusprawiedliwiony uniemożliwia osobie, wobec której toczy się postępowanie w sprawie stosowania środków przymusu medycznego, skorzystanie z prawa do ochrony poprzez samodzielne (bez pomocy i wsparcia obrońcy i/lub przedstawiciela ustawowego) dochodzenie swoich uzasadnionych interesów. Stwierdzono niedopuszczalność takich sytuacji. W celu ich uniknięcia uzasadnione jest wprowadzenie odrębnych zmian i uzupełnień do Kodeksu Karnego i Kodeksu Postępowania Karnego Ukrainy.

Słowa kluczowe: środki egzekucyjne o charakterze medycznym, nadużycie prawa, samodzielna obrona, uzasadnione interesy, naruszenie prawa do obrony, odwołanie, odwołanie kasacyjne.

LEGISLATIVE RESTRICTION OF INDEPENDENT DEFENSE OF LEGAL INTERESTS BY PERSONS, ON WHOM MEDICAL MEASURES ARE CARRIED OUT

Vira Navrotska

*Candidate of Law, Docent,
Associate Professor of the Department of Criminal-Law Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984
superviranavr@gmail.com*

Halyna Boreiko

*Candidate of Law, Deputy Prosecutor of Lviv Region (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-5592-4302,
gala7788@meta.ua*

Abstract. The article states that not any disorder of mental activity of a criminal court participant is an automatic evidence of its procedural incapability. Analyzes the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine, in which the lawmaker unreasonably and unjustly prevents the person, in respect of which the proceeding concerning application of compulsory medical measures, to realize the right to protection by means of independent (without the help and assistance of the defender and/or legal representative) defense of their legitimate interests. The unacceptability of such situations has been established. In order to avoid them, it is justified to introduce certain changes and additions to the Criminal Code and Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: compulsory medical measures, abuse of the right, self-defense, legal interests, violation of the right to defense, appeal, cassation.

ЗАКОНОДАВЧЕ ОБМЕЖЕННЯ САМОСТІЙНОГО ОБСТОЮВАННЯ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБАМИ, ЩОДО ЯКИХ ВЕДЕТЬСЯ ПРОВАДЖЕННЯ ПО ЗАСТОСУВАННЮ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Віра Навроцька

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ (Львів, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984
superviranavr@gmail.com

Галина Борейко

кандидат юридичних наук,
заступник прокурора Львівської області (Львів, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-5592-4302
gala7788@meta.ua

Анотація. У статті стверджується, що не будь-який розлад психічної діяльності учасника кримінального судочинства є автоматичним свідченням його процесуальної неісдатності. Аналізуються положення КПК України, у яких законодавець безпідставно та невинновданно перешкоджає особі, стосовно якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, реалізувати право на захист шляхом самостійного (без допомоги й сприяння захисника та /чи законного представника) обстоювання своїх законних інтересів. Констатовано неприйнятність подібних ситуацій. З метою їх уникнення обґрунтовано внесення окремих змін й доповнень до КК та КПК України.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, зловживання правом, самостійне обстоювання, законні інтереси, порушення права на захист, апеляційне оскарження, касаційне оскарження.

Постановка проблеми. Питання належного захисту у кримінальному провадженні прав та законних інтересів осіб із психічними розладами, котрі вчинили протиправні діяння, завжди привертати увагу юристів, психологів та психіатрів. Необхідність наукової розробки цих питань зумовлена, передусім, вимогою неухильного дотримання гарантій охорони прав таких осіб. На перший погляд видається, що їм, як завідомо слабшим представникам сторони захисту, законодавець надає ширші можливості в обстоюванні своїх прав та законних інтересів, аніж, до прикладу підозрюваному /обвинуваченому. Однак аналіз положень КК та КПК України засвідчує, що іноді їх, навпаки, ущемляють у цьому, що надані їм вітчизняним законодавцем гарантії є куди вужчими, аніж у «звичайних» провадженнях (тих, де виносять повідомлення про підозру чи складають обвинувальний акт). Окрім того, законодавець чомусь автоматично прирівняє усіх осіб із психічними розладами до тих, хто є процесуально безпомічним. А тому іноді він, як видається, зовсім невинновданно обмежує можливості цих суб'єктів процесу по самостійному обстоюванню своїх законних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі проблемам застосування примусових заходів медичного характеру стосовно осіб, котрі вчинили заборонене КК України діяння, будучи обмежено осудними, неосудними або які захворіли на психічну хворобу уже після скоєння кримінального правопорушення, увага приділялася. Ці питання були (та є) предметом досліджень багатьох науковців, з-поміж яких варто виділити, зокрема праці В. Кириченка, О. Клименка, Ю. Козубенка, С. Лосича, Г. Назаренко, О. Торбаса, Д. Туренка. Водночас деякі суттєві питання, пов'язані із застосуванням примусових заходів медичного характеру до осіб із психічними розладами, які вчинили кримінальне правопорушення чи інше суспільно небезпечне діяння, або ж узагалі не врегульовані українським кримінальним та кримінальним процесуальним законом, або ж потребують істотного коректування. Зокрема, у чинному КПК України нерідко хоч і легально, однак геть безпідставно обмежено можливості цього суб'єкта процесу по самостійному обстоюванню своїх законних інтересів (у тому числі й тоді, коли з огляду на характер психічного розладу /психічного захворювання він усе-таки здатен здатний це робити особисто, без будь-якої допомоги або сприяння з боку захисника та /чи законного представника). Окрім того, у КК України чомусь не передбачено відповідальності за порушення права на захист особи, щодо якої ведеться провадження щодо застосування аналізованих заходів (хоча вона, поза будь-яким сумнівом, також має право на захист). Подібне правове регулювання видається неприйнятним.

Саме тому **метою статті** є аналіз окремих дискусійних питань цього правового інституту, а також вироблення на його основі рекомендацій по удосконаленню положень вітчизняних КК та КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Участь захисника є обов'язковою у кримінальних провадженнях щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішуються питання про їх застосування.

Захисник може бути залученим до участі у кримінальному провадженні самостійного підозрюваного /обвинуваченого (та іншими особами) або ж слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом лише у випадках,

якщо особою, котра має право на обов'язковий захист, не залучено (самостійно чи за допомогою та сприяння інших осіб) такого захисника.

Обов'язковість участі захисника у цій категорії проваджень зумовлена їх специфікою через психологічну вразливість неосудних /обмежено осудних осіб, що, своєю чергою, вимагає від захисника не лише професіоналізму, але й необхідність проявляти уважність та терплячість. Лише призначення захисника ще не забезпечує ефективної правової допомоги, яку він повинен надати підзахисному. Дії захисника повинні бути спрямовані на надання ефективної та професійної допомоги, а застосовані ним засоби мають відповідати особливостям кримінального провадження та вимогам справедливого судового розгляду, зокрема, важливим є встановлення зв'язку із підзахисним, використання належних заходів захисту, а не лише у створенні його видимості.

Забезпечення неефективного захисту як спосіб зловживання правом на захист може використовуватися особою або її захисником для майбутнього скасування рішення суду з підстав незабезпечення ефективної правової допомоги та грубого порушення права на захист. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя на досудовому розслідуванні, а також прокурор, суд під час судового розгляду, повинні гарантувати особі ефективність його захисту, у тому числі вживати заходів до виявлення та припинення випадків зловживання правом як ним особисто, так і його захисником шляхом створення видимості ефективного захисту. Обов'язок забезпечити з боку обраного особою або призначеним захисником покладається згідно ч. 2 ст. 20 КПК України на слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд. У своєму рішенні «Санніно проти Італії» (Рішення Європейського суду з прав людини, 2006) ЄСПЛ визначив, що незважаючи на поведінку заявника влада держави не звільняється від виконання зобов'язань діяти таким чином, щоб гарантувати ефективність захисту обвинуваченого (та інших осіб, котрі мають право на захист).

У кримінальних провадженнях вказаної категорії трапляються випадки, коли захисник не встановлює зв'язку із підзахисним, жодного разу не зустрічався та не спілкувався впродовж досудового розслідування з останнім, не вживав жодних заходів, спрямованих на захист, а лише формально виконував роль захисника. Своєю чергою, така пасивна роль захисника є «вигідною» для сторони обвинувачення у тактиці проведення досудового розслідування, проте не відповідає засаді змагальності кримінального провадження. У такому разі, звісно ж, ефективного представлення інтересів особи не відбувається.

З метою запобігання майбутнього оскарження рішення суду з підстав грубого порушення права на захист через зловживання таким правом, сторона обвинувачення та суд повинні вживати заходів, щоб гарантувати особі ефективний захист її прав та інтересів та своєчасно реагувати на таку поведінку захисника.

У ст. 374 КК України встановлено відповідальність за порушення права на захист. Це порушення полягає у недопущенні, ненаданні своєчасно захисника, а також «іншому грубому порушенні права на захист. Причому потерпілим від вказаного діяння за нинішнього редакції ст. 374 КК України може бути лише підозрюваний, обвинувачений. Проте ці учасники процесу – далеко не єдині, хто має право на захист. Аналіз положень КПК України, дає підстави стверджувати, що окрім них таке право належить ще й: а) засудженому, б) виправданому, в) особі, стосовно якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру, г) особі, стосовно якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів виховного характеру, ґ) а також особі, щодо якої вирішується питання про екстрадицію (ч. 1 ст. 20, ч. 1 ст. 45 КПК України). А тому логічним є встановлення відповідальності за порушення права на захист, що допущене й відносно цих учасників процесу. Причому при порушенні права на захист осіб, стосовно яких ведеться провадження щодо застосування примусових заходів = медичного (та виховного) характеру як завідомо «слабших» учасників кримінального судочинства (адже їм законодавець не випадково надає додаткові процесуальні гарантії та передбачає особливості провадження за їх участі) повинна наставати більш сувора відповідальність.

У ч. 1 ст. 374 КК України йде мова про недопущення чи ненадання своєчасно захисника чи інше грубе порушення права на захист. У науково-практичних коментарях до КК України при тлумаченні поняття «*інше грубе порушення права на захист*» переважно говорять про:

а) такий протиправний вплив на учасника процесу (наразі, як уже зазначалося, – лише на підозрюваного, обвинуваченого), за якого він відмовляється від запрошеного чи призначеного захисника;

б) або ж про ситуацію, коли працівник органу, який веде кримінальний процес, не призначив захисника у випадках, коли участь останнього є обов'язковою (Мельник, Хавронюк, 2012: 1099; Мельник, Хавронюк, 2019: 1210; Андрушко, Гончаренко, Фесенко, 2009: 452–453);

в) а також у вчинення діянь, що полягають у: відмові без законних підстав здійснити заміну захисника – ст. 54 КПК, в обмеженні кількості та тривалості побачень із захисником до першого допиту підозрюваного – ч. 5 ст. 46 КПК, у висуванні додаткових (окрім зазначених у ст. 50 КПК України), вимог для підтвердження повноважень захисника (Ківалов, Міщенко, Захарченко, 2013: 849; Потєбенько, Гончаренко, 2001: 757–759; Мельник, Клименко, 2004: 522; Литвинов, 2011: 493).

Щоправда, прибічники такого підходу додають ще й слово «тощо», підкреслюючи таким чином, що перелік випадків цього «іншого грубого порушення права на захист» є невичерпним. Однак, у будь-якому випадку, адепти такого варіанту розуміння права на захист роблять акцент на тому, що «інше грубе порушення права на захист» полягає, здебільшого, у такому навмисному створенні ситуацій, коли саме захисника учасника процесу позбавляють можливості (чи істотно обмежують у можливості) *обстоювати інтереси представлюваного*.

Однак при цьому не слід забувати, що особи, котрі мають право на захист, можуть реалізувати це право як користуючись правовою допомогою захисника, так і обстоювати свої інтереси *особисто* (ч. 1 ст. 20 КПК України). Доволі часто більш активними в обороні своїх прав є якраз їх носії, а не особи, які за законом чи за договором повинні обстоювати законні інтереси представлюваних. Доводиться констатувати, що нерідко при здійсненні захисту за призначенням (зокрема, й у ході представництва інтересів осіб, щодо яких ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру) адвокати виконують свої функції дуже формально, поверхово, не використовуючи усі надані для цього законом можливості. Це визнають і судді, задовольняючи обґрунтовані вимоги про заміну захисника, іноді прямо констатуючи, що така заміна була зумовлена саме непрофесійним захистом (Ухвала Апеляційного суду Черкаської області, 2018; ухвала Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області, 2021; ухвала Верховного суду України, 2019; ухвала Верховного суду України, 2020).

Такі висновки про подекуди неналежний захист неосудних та обмежено осудних осіб, здійснюваний адвокатами, залученими через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, роблять інші дослідники (Ткач, 2021: 128–129). Впливає він і з доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2020 р. Там констатовано, що призначені судом адвокати, котрі діють на підставі доручення регіонального центру із надання безоплатної правової допомоги, іноді неналежно та несумлінно ставляться до виконання своїх обов'язків, ігноруючи Наказ Міністерства юстиції «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі» (Наказ Міністерства юстиції, 2014). Таке неналежне виконання обов'язків захисниками, на думку омбудсмена, проявляється, зокрема, у тому, що вони не проводять конфіденційне побачення з підзахисними-пацієнтами та /чи з їх законними представниками (а деколи взагалі ніяких побачень не організовують – ні конфіденційних, ні відкритих), не роз'яснюють представлюваним їх права та обов'язки, не узгоджують із ними правову позицію. До прикладу, у звіті Уповноваженого ВРУ, складеного за результатами візиту-інспектування Київської міської психоневрологічної лікарні № 3 (здійсненого в грудні 2020 р.) зазначено, що у 52 (!) пацієнти – особи, щодо яких вирішувалося питання про продовження, скасування чи зміну примусових заходів медичного характеру, та інтереси яких «обстоював» захисник за призначенням – повідомили, що своїх захисників навіть в обличчя не знають (Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, 2020).

Звісно, таку інформацію можна піддати сумніву з огляду на те, що її повідомили особи із психічними розладами (через їх схильність до фантазування, навіювання, перебільшення, неадекватної оцінки фактів тощо). Однак ці ж відомості підтвердили (частково чи, навіть, повністю) їх законні представники, а також сторонні, незацікавлені особи – працівники закладу із надання психіатричної допомоги.

Отож, як уже зазначалося, право на захист учасник процесу може реалізувати не тільки за допомогою представника за законом чи договором або захисника, а й особисто. А тому іноді нахабне, системне, грубе перешкоджання у реалізації права на захист *самій особі*, котра має таке право (наприклад, систематична безпідставна відмова у задоволенні заявлених клопотань, відводів, взагалі недопущення її у процес чи обмеження участі у ньому, позбавлення можливості оскарження як проміжних, так і кінцевих рішень у провадженні тощо) *при тому, що стосовно її захисника* чи законного представника ніяких *перешкод не чиниться*, теж може бути кваліфіковане «інше грубе порушення» права на захист. Отакий обстоюваний підхід має прибічників (Джуца, Савченко, Черней, 2016: 915). Проте заради справедливості варто сказати, що їх кількість куди менше тієї групи дослідників, котрі аналізуючи можливі способи порушення права на захист, більший акцент роблять все-таки на ситуаціях, коли саме захиснику чиняться перешкоди в обстоюванні своїх законних інтересів.

Слід повторити: у цій статті запропоновано нову редакцію положення ч. 1 ст. 374 КК України («Порушення права на захист»), відповідно до якої потерпілими від такого діяння повинні бути визнані не тільки підозрюваний /обвинувачений, а всі суб'єкти кримінального процесу, що мають право на захист. До них, поза всяким сумнівом, належить й особа, стосовно якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру.

Припустімо, парламент прислухається до такої пропозиції і внесе зміни до КК України. Однак і тоді (без внесення певних змін ще й до вітчизняного КПК) кваліфікувати відповідні діяння як порушення права на захист особи, щодо якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, часто буде проблематично. А все тому, що у чинному КПК України нерідко хоч і легально, проте невинувато й абсолютно безпідставно обмежено можливості цього суб'єкта процесу по самостійному обстоюванню своїх законних інтересів.

Зокрема, у попередній публікації одного із авторів цієї статті уже було піддано критиці законодавчий підхід (відображений у ч. 1 ст. 293 КПК України), згідно якого копія клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру та копія реєстру матеріалів досудового розслідування самій особі, стосовно якої ведеться таке провадження, не вручається у тому числі й тоді, коли її психічний стан цілком дозволяє усвідомлювати суть кримінального провадження, своє місце у ньому та повноцінно самостійно обстоювати свої законні інтереси) (Навроцька, Устрицька, 2022: 231–232). Хоча уже з моменту отримання копії такого клопотання (якби законодавець врегулював би це питання іншим чином) така особа уже могла б робити висновок щодо підстав для здійснення кримінального переслідування та обдумувати тактику власного захисту.

Також аналіз положень ст. 376 вітчизняного КПК дає підстав для висновку, згідно якого права на ознайомлення із журналом судового засідання та подання на нього зауважень чомусь позбавлена особа, щодо

якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру (а також її захисник та законний представник). Хоча надання законодавцем такої можливості цій особі полегшило б реалізацію її права на апеляційне та касаційне оскарження рішень суду, з якими вона не згодна.

Подібні приклади – коли сам же ж законодавець безпідставно перешкоджає особі, стосовно якої ведеться провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, реалізувати право на захист шляхом самостійного обстоювання своїх інтересів (без допомоги й сприяння захисника та /чи законного представника) – не єдиний.

Так, згідно п. 5 ч. 1 ст. 393 та п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України неосудний, обмежено осудний чи особа, яка захворіла на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення, та стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру (тобто, той суб'єкт кримінального процесу, чиїх інтересів дане питання стосується безпосередньо), самостійно оскаржити в апеляційному та касаційному порядку це рішення не може. Таким правом наділені лише її захисник та /чи законний представник. Це геть не виправдано, адже не будь-який розлад психічної діяльності є автоматичним свідченням процесуальної недієздатності (Навроцька, 2020: 178–179).

З таким буквальним тлумаченням вищезгадуваних норм не погодився й Касаційний кримінальний суд Верховного Суду України у постанові від 31 липня 2018 р. У зазначеній постанові (Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду, 2018) Суд вказав, що згідно ч. 1 ст. 506 КПК України особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або ж вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного /обвинуваченого в обов'язі, що визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання згідно висновку судово-психіатричної експертизи. Ст. 516 КПК України, – продовжує Верховний суд, – передбачає, що ухвала суду, винесена у межах такого провадження, може бути оскаржена в порядку, передбаченому КПК України. При цьому норми цього Кодексу не обмежують особу у її процесуальних правах і не забороняють їй реалізовувати їх особисто. До того ж, право кожного на доступ до суду гарантовано п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Саме тому Верховний суд констатував, що особа, стосовно якої вирішувалося питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру, не позбавлена права самостійно подавати апеляційну та касаційну скаргу на рішення суду, ухвалене в порядку глави 39 КПК України. Окрім того, така позиція (щодо можливості особи, стосовно якої було застосовано примусові заходи медичного характеру на самостійне апеляційне та касаційне оскарження відповідного рішення) повністю узгоджується з рішеннями Європейського суду з прав людини, де державою-відповідачем є Україна (а саме – «Плахтєєв та Плахтєєва проти України» (Рішення Європейського суду з прав людини, 2009) та «Анатолій Руденко проти України» (Рішення Європейського суду з прав людини, 2014).

Отож, законодавець некоректно сформулював положення п. 5 ч. 1 ст. 393 й п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України таким чином, що, по-суті, позбавив особу, стосовно якої було прийнято рішення щодо застосування примусових заходів медичного характеру, на самостійне оскарження такого рішення в апеляційному та касаційному порядку (і таким чином фактично обмежив її право на захист).

Щойно згадувалося роз'яснення Верховного суду України, де він дав своє бачення (з яким слід цілком погодитися) щодо того, як слід тлумачити відповідні положення КПК України. Після винесення аналізованої постанови Верховного суду, можна навести приклади рішень, у яких суди чітко слідують такій рекомендації (Ухвала колегії суддів Сумського апеляційного суду, 2019; ухвала Колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду, 2019). Здавалося би, можна із полегшенням видихнути, розраховуючи на те, що надалі подібних проблем із оскарженням відповідних судових рішень у цього учасника процесу бути не повинно, що його уже не дискримінуватимуть. А от і ні! Таки справді: «здавалося»... Доводиться констатувати: якщо якесь законодавче положення може бути витлумачено дwoяко, неправильно, то так і станеться: колись та кимось воно таки буде зрозуміле та застосоване неправильно. Розрахунок на те, що якась «мудра голова» вкаже органам, які ведуть кримінальний процес, на «світлий шлях», на ваді при формулюванні тексту нормативних актів, а ті ж, у свою чергу, будуть тим мудрим настановам слідувати, не завжди справджується. На жаль, тут прослідковується й інша тенденція. Можна навести приклади (не можна сказати, що вони масові, але й непоодинокі), коли суди, розглянувши апеляційну /касаційну скаргу особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, прямо вказують на чинну редакцію п. 5 ч. 1 ст. 393 (чи п. 5 ч. 1 ст. 425) КПК України та зазначають, що згідно приписів вказаних норм оскаржити відповідне рішення суду можуть тільки законний представник чи захисник цієї особи, а от вона сама – ні. Причому деколи дані ним же роз'яснення та тлумачення положень закону ігнорує сам Верховний суд (!) (Ухвала Верховного суду України, 2022), хоча він з огляду на положення п. 6 ч. 2 ст. 36 закону «Про судоустрій та статус суддів» має забезпечувати сталість та єдність судової практики (Про судоустрій та статус суддів: закон, 2016). У правовій державі правозастосовна практика має складатися не аби-як, хаотично, а бути керованою (Навроцький, 2006: 84; Навроцька, 2010: 263–265). Використання її положень (як у сфері кримінально-правової кваліфікації вчиненого, так і у сфері застосування кримінальних процесуальних норм) повинно підпорядковуватися певним правилам, які зводяться, зокрема, до того, що: практика вищестоящих інстанцій є орієнтиром для органів нижчого рівня. Окрім того, правозастосовні органи за аналогічних ситуацій повинні приймати однотипні рішення, тобто вони мають бути ніби «зв'язані» власними ж рішеннями.

Певно, складно добиватися дотримання якихось вимог іншими (зокрема, й щодо однакового застосування норм права), якщо сам же ж ці вимоги ігноруєш. Що ж тоді говорити про суди нижчої ланки... Щоправда, деякі із них при поверненні апеляційної скарги такій особі як суб'єкту, що начебто не має права на звернення до суду (вказуючи на те, що перелік осіб, які мають право на подання апеляційної скарги на такі рішення є вичерпним, а ця особа до їх кола не входить), намагаються навести ще й якісь додаткові (окрім відсилання до положень п. 5 ч. 1 ст. 393 КПК України) аргументи. Так, в ухвалі Київського апеляційного суду від 12 липня 2021 року сказано наступне: «... як вбачається з поштового конверта, апеляційна скарга за підписом Особа 1 направлена на адресу Київського апеляційного суду не через адміністрацію КНТ «Київська міська психоневрологічна лікарня № 3, де наразі перебуває Особа 1, що підтверджується її письмовою розпискою про отримання копії ухвали судді-доповідача про відкриття апеляційного провадження..., а з поштової адреси: Адреса 1, що, в свою чергу позбавляє суд апеляційної інстанції пересвідчитися в автентичності підпису Особа 1» (Ухвала Київського апеляційного суду, 2021). Тут дивує те, чому це суд виключає ситуацію, за якої особа, до якої було застосовано примусовий захід медичного характеру у вигляді госпіталізації до закладу із надання психіатричної допомоги, не може попросити направити апеляційну скаргу, власноручно написану та підписану нею, якусь людину, котрій вона довіряє (наприклад, свого законного представника, захисника, родича, члена сім'ї, близького товариша, колегу по роботі тощо)? Ніде ж у КПК не вказано, що апеляційна / касаційна скарга цієї особи має надійти до суду саме з поштової адреси за місцем розташування психіатричного закладу. Зрештою, якщо керуватися логікою, що прослідковується у вищенаведених ухвалах, то сумніви в автентичності підписів на заявах чи скаргах учасників процесу, поданих поштою, можуть виникнути завжди, коли вони ставляться не в присутності працівників органів, що ведуть кримінальний процес (а не тільки в подібних ситуаціях). Але в інших випадках у прийнятті скарг на рішення судів, поданих іншими учасниками кримінального процесу (що не є неосудними / обмежено осудними), чомусь не відмовляють тільки з тих міркувань, що підпис на скарзі ставився не в присутності судді і тому у нього немає впевненості у тому, що його поставила «правильна» особа. Принаймні, у Єдиному державному реєстрі судових рішень подібних прикладів знайти не вдалося.

Найкращим способом уникнення правозастосовних помилок у ситуації, коли положення нормативних актів викладено нечітко та суперечливо, є не розрахунок на слідування тлумаченню відповідних нормативних положень хай навіть з боку суперавторитетних органів, а законодавче коректування тих положень.

З огляду на вищенаведене варто:

– викласти п. 5 ч. 1 ст. 393 КПК України у такій редакції:

«1. Апеляційну скаргу вправі подати:

5) особа, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законний представник та захисник»;

– викласти положення п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України таким чином:

«1. Касаційну скаргу вправі подати:

5) особа, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законний представник та захисник».

Висновки.

1) стверджується, що особа, стосовно якої ведеться провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру має право не лише на те, щоб у цьому провадженні було прийнято рішення про залучення адвоката, а й на те, щоб такий захист був ефективним та дієвим;

2) якщо представник органу, що веде кримінальний процес, дійде висновку, що захисник у провадженнях щодо застосування таких заходів формально та недбало ставиться до виконання своїх обов'язків по обстоюванню інтересів представляюваного, ним має бути прийняте рішення про заміну такого захисника на іншого;

3) відповідне рішення слід приймати як з метою забезпечення права цієї особи на кваліфіковану правову допомогу, так і з міркувань запобігання оскарженню у майбутньому судових рішень з огляду на грубе порушення права на захист внаслідок зловживання цим правом з боку самої особи, стосовно якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру (та / чи її законного представника) у ситуаціях, коли пасивність захисника є, навпаки, бажаною та «вигідною» для сторони обвинувачення;

4) піддано критиці законодавчий підхід, відповідно до якого потерпілими від діяння, передбаченого ст. 374 КК України («Порушення права на захист») може бути лише підозрюваний, обвинувачений. Із посиленням на положення КПК України (а саме – ч. 1 ст. 20 та ч. 1 ст. 45 цього Кодексу) обґрунтовано, що окрім них таке право належить також засудженому, виправданому, особі, стосовно якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного й виховного характеру, а також особі, щодо якої вирішується питання про екстрадицію. А тому запропоновано встановити відповідальність за порушення права на захист, допущене й відносно цих учасників процесу;

5) констатовано, що у разі порушення права на захист осіб, стосовно яких ведеться провадження щодо застосування примусових заходів медичного та виховного характеру як завідомо «слабших» учасників кримінального судочинства повинна наставати більш суворо відповідальність;

6) обґрунтовано, що позаяк право на захист учасник процесу може реалізувати не тільки за допомогою представника за законом чи договором або захисника, а й особисто, то в окремих випадках нахабне, системне, грубе перешкоджання у реалізації права на захист самій особі, котра має таке

право (до прикладу, систематична безпідставна відмова у задоволенні заявлених клопотань, відводів, взагалі недопущення її у процес чи обмеження участі у ньому, позбавлення можливості оскарження як проміжних, так і кінцевих рішень у провадженні тощо) при тому, що стосовно її захисника чи законного представника ніяких перешкод не чиниться, теж може бути кваліфіковане «інше грубе порушення» права на захист;

7) стверджується, що навіть якщо парламент внесе зміни до ч. 1 ст. 374 КК України («Порушення права на захист»), відповідно до яких потерпілими від такого діяння будуть визнані не тільки підозрюваний / обвинувачений, а й всі суб'єкти кримінального процесу, що мають право на захист, то й тоді (без внесення відповідних змін і до КПК України) кваліфікувати діяння як порушення права на захист особи, щодо якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, буде доволі проблематично. Пояснюється це тим, що у вітчизняному КПК України іноді безпідставно та невиправдано обмежено можливості цього суб'єкта процесу по самостійному обстоюванню своїх законних інтересів;

8) зазначено, що не будь-який розлад психічної діяльності учасника кримінального судочинства є автоматичним свідченням його процесуальної недієздатності;

9) піддано критиці положення ст. 376 КПК України, згідно якого права на ознайомлення із журналом судового засідання та подання на нього зауважень з незрозумілих причин позбавлена особа, щодо якої ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру (а також її захисник та законний представник);

10) визнано необґрунтованим законодавчий підхід, відповідно до якого неосудний, обмежено осудний чи особа, яка захворіла на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення, та стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру (тобто, той суб'єкт кримінального процесу, чий інтересів дане питання стосується безпосередньо), не вправі самостійно оскаржити це рішення в апеляційному та касаційному порядку. З огляду а це запропоновано нову редакцію положень п. 5 ч. 1 ст. 393 та п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України;

11) констатовано, що у правовій державі правозастосовна практика має складатися не аби-як, хаотично, а бути керованою. Використання її положень має підпорядковуватися певним правилам, які зводяться, зокрема, до того, що практика вищестоящих інстанцій є орієнтиром для органів нижчого рівня. До того ж, правозастосовні органи за аналогічних ситуацій повинні приймати однотипні рішення, тобто вони мають бути ніби «зв'язані» власними ж рішеннями;

12) зазначено, що найкращим способом уникнення правозастосовних помилок у ситуації, коли положення нормативних актів викладено суперечливо та нечітко, є не розрахунок на слідування тлумаченню відповідних положень хай навіть з боку суперавторитетних органів, а законодавче коректування тих положень.

Список використаних джерел:

1. Санінно против Италии : Решение Европейского суда по правам человека от 27 апреля 2006 г. (жалоба № 30961/03). URL: <https://base.garant.ru/5792162>
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 2 / за ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-те вид., переробл. та доп. Київ : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. Київ : «ФОРУМ», 2001.
7. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. 656 с.
8. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.
9. Ухвала Апеляційного суду Черкаської області від 20 грудня 2018 р. (справа № 708/501/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78974155>
10. Ухвала Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 10.08.2021 р. (справа № 682/252/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98903397>
11. Ухвала Верховного суду України від 02.10.2019 р. (справа № 204/4589/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84726051>
12. Ухвала Верховного суду від 18.12.2020 р. (справа № 243/5813/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93631067>
13. Ткач А. В. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 264 с.
14. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі : Наказ Міністерства юстиції України від 25.02.2014 р. № 368/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text>

15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної ради України з прав людини про стан додержання і захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019, 2020 рік. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/shchorichna-dopovid-upovnovazhenogo-verhovnoi-radi-ukraini-z-prav-lyudini-pro-stan-doderzhannya-ta-zahistu-prav-i-svobod-lyudini-i-gromadyanina-v-ukraini/>
16. Джужа О. М., Савченко А. В., Черней В. В. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
17. Навроцька В., Устрицька Н. Недоліки процедури застосування примусових заходів медичного характеру в кримінальному судочинстві України. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 3 (47). Р. 228–233.
18. Навроцька В. Оскарження питання про застосування примусового заходу медичного характеру неосудним, обмежено осудним чи особою, яка захворіла на психічну хворобу після вчинення суспільно-небезпечного діяння. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року) / уклад. З. Р. Кісіль. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 176–178. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_23_10_2020.pdf
19. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31 липня 2018 р. (справа № 308/1397/13-к). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75691980>
20. Плахтєв та Плахтєва проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 12.03.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471#Text
21. Анатолій Руденко проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 17.04.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a10#Text
22. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Сумського апеляційного суду від 4 квітня 2019 р. (справа № 584/1514/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81003920>
23. Ухвала Колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 4 грудня 2019 року (справа № 761/22671/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86162622>
24. Ухвала Верховного суду України від 17 січня 2022 р. (справа № 755/7499/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102562765>
25. Ухвала Верховного суду від 08 лютого 2021 р. (справа № 953/23726/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738030>
26. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
27. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
28. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С. 263–265. 440 с.
29. Ухвала Київського апеляційного суду від 12 липня 2021 р. (справа № 755/7499/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98365794>

References:

1. Saninno protiv Italii [Saninno v. Italy] : Resheniye Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka ot 27 aprelya 2006 g. URL: <https://base.garant.ru/5792162> [in Russian]
2. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Mel'nyka, M. I. Khavronyuka. 9-te vyd., pererobl. ta dopovn. Kyiv : Yurydychna dumka, 2012. 1316 s. [in Ukrainian]
3. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Mel'nyka, M. I. Khavronyuka. 11-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv : VD "Dakor", 2019. 1384 s.
4. Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]: U 2 t. T. 2 / za red. P. P. Andrushka, V. H. Honcharenka, Ye. V. Fesenko. 3-tye vyd., pererobl. ta dop. Kyiv : Alerta; KNT; Tsentri uchbovoyi literatury, 2009. 624 s. [in Ukrainian]
5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny : Naukovo-praktychnyy komentar [Criminal Procedural Code of Ukraine : Scientific and Practical Commentary] / Vidp. red. S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. Kharkiv : Odissey, 2013. 1104 s. [in Ukrainian]
6. Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] / pid zah. red. Poteben'ka M. O., Honcharenka V. H. Kyiv : "FORUM", 2001. [in Ukrainian]
7. Kryminal'ne pravo Ukrayiny. Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine (Special part)] : Pidruchnyk. Za red. M. I. Mel'nyka, V. A. Klymenka. Kyiv : Yurydychna dumka, 2004. 656 s. [in Ukrainian]
8. Kryminal'ne pravo Ukrayiny (Osoblyva chastyna) [Criminal law of Ukraine (Special part)] : pidruchnyk / za zah. red. O. M. Lytvynova. Kharkiv : Vyd-vo KHNUVS, 2011. 572 s. [in Ukrainian]
9. Ukhvala Apelyatsiyonoho sudu Cherkas'koyi oblasti [Decision of the Court of Appeal of the Cherkasy region] vid 20 hrudnya 2018 r. (sprava № 708/501/16-k). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78974155> [in Ukrainian]
10. Ukhvala Shepetiv'skoho mis'krayonnoho sudu Khmel'nyts'koyi oblasti [Decision of the Shepetiv city district court of the Khmelnytsky region] vid 10.08.2021 r. (sprava № 682/252/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98903397> [in Ukrainian]
11. Ukhvala Verkhovnoho sudu Ukrayiny [Resolution of the Supreme Court of Ukraine] vid 02.10.2019 r. (sprava № 204/4589/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84726051> [in Ukrainian]

12. Ukhvala Verkhovnoho sudu vid 18.12.2020 r. [Resolution of the Supreme Court] (sprava № 243/5813/16-k). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93631067> [in Ukrainian]
13. Tkach, A. V. (2021). Protsesual'na diyal'nist' prokurora u kryminal'nomu provadzhenni shchodo zastosovannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 264 p. [in Ukrainian]
14. Pro zatverdzhennya standartiv yakosti nadannya bezoplatnoyi vtorynnoyi pravovoyi dopomohy u kryminal'nomu protsesi [On the approval of quality standards for the provision of free secondary legal assistance in criminal proceedings] : Nakaz Ministerstva yustytysiyi Ukrayiny vid 25.02.2014 r. № 368/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text> [in Ukrainian]
15. Shchorichna dopovid' Upovnovazhenoho Verkhovnoyi rady Ukrayiny z prav lyudyny pro stan doderzhannya i zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini [Annual report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine] za 2019, 2020 rik. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/shchorichna-dopovid-upovnovazhenogo-verhovnoi-radi-ukraini-z-prav-lyudini-pro-stan-doderzhannya-ta-zahistu-prav-i-svobod-lyudini-i-gromadyanina-v-ukraini/> [in Ukrainian]
16. Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V., Cherney, V. V. (2016). Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv : Yurinkom Inter, 2016. 1064 p. [in Ukrainian]
17. Navrots'ka, V., Ustryts'ka, N. (2022). Nedoliky protsedury zastosovannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru v kryminal'nomu sudochynstvi Ukrayiny [Disadvantages of the procedure for applying coercive measures of a medical nature in the criminal justice system of Ukraine]. Knowledge, Education, Law, Management. 2022. № 3 (47). S. 228–233. [in Ukrainian]
18. Navrots'ka, V. (2020). Oskarzhennya pytannya pro zastosovannya prymusovoho zakhodu medychnoho kharakteru neosudnym, obmezheny osudnym chy osoboyu, yaka zakhvorila na psykhychnu khvorobu pislya vchynennya suspil'no-nebezpechnoho diyannya. Psykhychne zdorov'ya osobystosti u kryzovomu suspil'stvi : zbirnyk materialiv IV Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (23 zhovtnya 2020 roku) / uklad. Z. R. Kisil'. L'viv : L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vntrishnikh sprav, 2020. S. 176–178. [in Ukrainian]
19. Postanova Kasatsynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court] vid 31 lypnya 2018 r. (sprava № 308/1397/13-k). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75691980> [in Ukrainian]
20. Plakhtyeyev ta Plakhtyeyeva proty Ukrayiny [Plakhteev and Plakhteeva v. Ukraine] : Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 12.03.2009 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471#Text [in Ukrainian]
21. Anatoliy Rudenko proty Ukrayiny [Anatoly Rudenko v. Ukraine] : Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 17.04.2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a10#Text [in Ukrainian]
22. Ukhvala kolehiyi suddiv sudovoyi palaty u kryminal'nykh spravakh Sums'koho apelyatsynoho sudu [Decision of the panel of judges of the court chamber in criminal cases of the Sumy Court of Appeal] vid 4 kvitnya 2019 r. (sprava № 584/1514/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81003920> [in Ukrainian]
23. Ukhvala Kolehiyi suddiv Tret'oyi sudovoyi palaty Kasatsynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho sudu [Resolution of the Board of Judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court] vid 4 hrudnya 2019 roku (sprava № 761/22671/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86162622> [in Ukrainian]
24. Ukhvala Verkhovnoho sudu Ukrayiny [Decision of the Supreme Court of Ukraine] vid 17 sichnya 2022 r. (sprava № 755/7499/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102562765> [in Ukrainian]
25. Ukhvala Verkhovnoho sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 08 lyutoho 2021 r. (sprava № 953/23726/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738030> [in Ukrainian]
26. Pro sudoustriy ta status suddiv [On the judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrayiny vid 02 chervnya 2016 r. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian]
27. Navrots'kyy, V. O. (2006). Osnovy kryminal'no-pravovoyi kvalifikatsiyi : Navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 704 p. [in Ukrainian]
28. Navrots'ka, V. V. (2010). Zasada dyspozytyvnosti ta yiyi realizatsiya v kryminal'nomu protsesi Ukrayiny: monohrafiya. L'viv : L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vntrishnikh sprav, 2010. 440 p. [in Ukrainian]
29. Ukhvala Kyiv's'koho apelyatsynoho sudu [Decision of the Kyiv Court of Appeals] vid 12 lypnya 2021 r. (sprava № 755/7499/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98365794> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65>

STOSOWANIE ZASADY PRAWORZĄDNOŚCI PRZEZ SĄDY MIĘDZYNARODOWE I KRAJOWE

Larysa Nalyvaiko

*doktor nauk prawnych, profesor, Zasłużony Prawnik Ukrainy,
prorektor Dniepropetrowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Dniepr, Ukraina)*
ORCID ID: 0000-0002-7696-4223
larysa-nalyvaiko@ukr.net

Olha Chepik-Trehubenko

*kandydat nauk prawnych, docent Katedry Dyscyplin Ogólnoprawnych
Dniepropetrowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Dniepr, Ukraina)*
ORCID ID: 0000-0001-5499-5793
olga-tregubenko@ukr.net

Adnotacja. W artykule omówiono specyfikę stosowania zasady praworządności przez sądy międzynarodowe i krajowe. Ustalono, że koncepcja demokratycznego państwa prawnego w Ukrainie pozostaje głównym tematem badawczym wśród krajowych naukowców – filozofów, socjologów, prawników, politologów, menedżerów itp., a także do wprowadzenia jej głównych idei przez władze publiczne, biorąc pod uwagę pozytywne doświadczenia innych krajów. Podkreślono, że powstanie takiego modelu państwa, który funkcjonowałby na zasadach praworządności – jest zjawiskiem złożonym i długotrwałym, wymagającym systemowych, spójnych, merytorycznie jakościowych modernizacji polityczno-prawnych, społeczno-ekonomicznych, duchowo-kulturowych. Należy zauważyć, że analiza orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Sądu Konstytucyjnego Ukrainy i Sądu Najwyższego wskazuje, że na obecnym etapie sędziowie aktywnie stosują w praktyce zasadę praworządności. Określono obiecujące kierunki teorii i praktyki prawnej w zapewnianiu zasady praworządności.

Słowa kluczowe: zasada praworządności, legalność, organy władzy sądowniczej, sprawiedliwość, Europejski Trybunał Praw Człowieka, Sąd Konstytucyjny Ukrainy, Sąd Najwyższy.

APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW INTERNATIONAL AND NATIONAL COURTS

Larysa Nalyvaiko

*Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine
Vice-Rector of the Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)*
ORCID ID: 0000-0002-7696-4223
larysa-nalyvaiko@ukr.net

Olha Chepik-Trehubenko

*Candidate of Law, Associate Professor at the Department of General Legal Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)*
ORCID ID: 0000-0001-5499-5793
olga-tregubenko@ukr.net

Abstract. The article considers the peculiarities of applying the principle of the rule of law by international and national courts. It is determined that the concept of a democratic state governed by the rule of law in Ukraine remains a leading research topic among domestic scientists – philosophers, sociologists, jurists, political scientists, managers, etc., as well as for its implementation by public authorities, taking into account the positive experience of other countries. It is emphasised that forming such a model of the state, which would function based on the rule of law – is a complex and long-term phenomenon. It is emphasised that the analysis of the decisions of the ECHR, the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court shows that, at present, judges are actively applying the principle of the rule of law in practice. Perspective directions in ensuring the principle of the rule of law are identified.

Key words: the principle of law, legality, judiciary, justice, European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА МІЖНАРОДНИМИ ТА НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ

Лариса Наливайко

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
проректор Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (Дніпро, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-7696-4223
larysa-nalyvaiko@ukr.net*

Ольга Ченік-Трегубенко

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-5499-5793
olga-tregubenko@ukr.net*

Анотація. У статті розглянуто особливості застосування принципу верховенства права міжнародними та національними судами. Визначено, що концепція правової демократичної держави в Україні залишається провідною дослідницькою темою серед вітчизняних науковців – філософів, соціологів, правознавців, політологів, управлінців та ін., а також для впровадження її основних ідей органами публічної влади, враховуючи позитивний досвід інших країн. Акцентовано, що формування такої моделі держави, яка б функціонувала на засадах верховенства права – явище складне та довготривале, що потребує системних, послідовних, змістовно якісних політико-правових, соціально-економічних, духовно-культурних модернізацій. Наголошено, що аналіз рішень ЄСПЛ, КСУ та ВС свідчить про те, що на сучасному етапі судді активно застосовують у практиці принцип верховенства права. Визначено перспективні напрями для юридичної теорії та практики у забезпеченні принципу верховенства права.

Ключові слова: принцип верховенства права, законність, органи судової влади, справедливість, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України, Верховний Суд.

Formulation of the problem. The functioning of modern democracies is based on the principles of law, the primary role of which undoubtedly plays the principle of the rule of law. The priority component of legal transformations is to ensure the activities of public authorities and local governments are in accordance with the rule of law. After all, the high level of its integration into state activities affects the state of ensuring human rights, freedoms and legitimate interests, fair justice, overcoming corruption and so on. All these and many other indicators, in general, determine the state of development of democracy in the state. However, forming such a state model is a complex and long-term phenomenon that requires systematic, gradual, meaningful modernisation of political, legal, socio-economic, and cultural nature.

A significant problem in this area is the periodic imitation by government institutions of applying this principle and its functioning in accordance with its requirements. Therefore, the study of the rule of law, which underlies the concept of the rule of law in Ukraine and, among other things, is provided by the judiciary, remains one of the most relevant topics for researchers in philosophy, sociology, and law and more.

The state of elaboration of the problem. The rule of law has been studied in the works of many domestic scholars in various fields: the rule of law in the legal systems of the world, the conceptual foundations of the rule of law, the implementation of the rule of law in various fields of law, ways to improve the rule of law in Ukraine and many etc. The fundamental contribution to the study of multiple aspects of the principle of the rule of law was made by such lawyers as T. Bagriy, Y. Bytyak, S. Bobrovnyk, J. Waldron, P. Gauder, S. Golovaty, R. Dvorkin, V. Campo, M. Kelman, M. Kozyubra, A. Kolodiy, V. Kopeychikov, O. Kopylenko, V. Kostytsky, M. Kostytsky, V. Kravchenko, V. Pogorilko, S. Pogrebnyak, D. Savenko, M. Sambor, A. Selivanov, S. Seryogin, V. Sirenko, Y. Todyka, M. Tsvik, O. Uvarova, S. Shevchuk, Yu. Shemshuchenko and others. Despite the highly close attention of researchers to this topic, the issue of the rule of law over time only becomes more relevant and promising for research, which is certainly justified by the current global crisis and local problems inherent in different countries.

Let's talk about the democratic vector of development of the Ukrainian state. Implementing the rule of law in public authorities and cooperation with a civil society based on the rule of law is now of paramount importance. It, therefore, requires further comprehensive consideration, including applying the rule of rights in the practice of national and international judges. The principle of the rule of law in judicial practice was studied by V. Averyanov, Y. Baulin, T. Bingham, L. Bogachova, I. Galashin, V. Gorodovenko, A. Grubinko, V. Klyuchkovich, M. Kozyubra, A. Korshun, V. Lemak, K. Lisetska, O. Makarenkov, J. Melnyk-Tomenko, I. Novitsky, O. Petryshyn, N. Pisarenko, P. Rabinovych and others. Given the leading role of the judiciary in ensuring human rights, the study of this area is especially relevant at the present stage of the development of the Ukrainian state.

The purpose of the article. The article aims to determine the peculiarities of applying the principle of the rule of law in international and national judicial practice and to identify areas for improving the implementation of this principle by Ukrainian courts.

Presenting main material. The idea of the rule of law originated in the works of Plato, Aristotle, Socrates, Cicero, and others – whose philosophical views became the basis for its modern formation as a fundamental principle of law.

In contrast to lawlessness, thinkers sought to give advice on the management of the policy in such a way that the justice and happiness of the people were fundamental in building social relations. The unity of views of ancient philosophers is determined by the fact that the basis of a happy life for citizens is the rule of reasonable laws, the main principle of which is justice (Шевченко, 2020: 8). Historians of law characterise the Middle Ages as a period in which the basis for the functioning of the state was a compromise between the king and the people, according to which the king undertook not to allow lawlessness.

XVIII–XIX centuries were marked by the emergence in the European cultural and legal space of the rule of law as a principle that has spread and continues to be integrated into the legal systems of different countries and rooted in the socio-political processes of states. Today, for every democratic, social, and legal state, the principle of the rule of law is a fundamental component of its functioning. This principle plays a particularly important role in forming relations: the state-society – citizen. Quite often, the judiciary ensures this model's effectiveness and fairness.

The modern understanding of the concept of “the rule of law” was introduced by the British constitutionalist Albert Venn Daisy in his work “Introduction to the doctrine of the law of the constitution” (1885). The scientist believed that there were two principles inherent in the British Constitution. The first basic principle is the sovereignty (supremacy) of the parliament (thus, the notion of representative power as the main characteristic of a democratic state was enshrined). The second principle that restrained the first (but in the context of the United Kingdom could not prevail over the first) was the rule of law (Європейська комісія «За демократію через право», 2011; Beschastnyi, Shkliar, Fomenko, Obushenko, Nalyvaiko, 2019). Among many other thinkers, a vital contribution to the modern understanding of the concept of the rule of law was made by the founder of the doctrine of the rule of law, Immanuel Kant.

Later, the concept of “the rule of law” was reflected in many doctrinal sources and regulations, including international human rights instruments, including the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

In conditions of high dynamics of society, there are new principles of life, which must be subject to legal regulation and be regulated by the rule of law (Богачова, Сліпачик, Никонюк, 2021: 25; Bobrovnyk, Didych, Shevchenko, 2019). According to T. Bingham, the core of the rule of law is that all persons (both public and private) and government in the state should be bound by laws that are openly proclaimed, future-oriented and applicable in the courts (Писаренко, 2019: 58). It is important to emphasise that the concept of “the rule of law” has various interpretations. But it should be distinguished from a purely formal concept, according to which any action of a public official authorised by law must meet the requirements of the law. Over time, the essence of the rule of law in some countries has been distorted to such an extent that it is presented either as the equivalent of “the rule of law” or “rule of law” or even “law as a set of rules”. Such interpretations made possible authoritarian actions on the part of the authorities, and such interpretations do not reflect the modern essence of the rule of law (Головатий, 2006: 121). After all, the principle of the rule of law is a phenomenon that includes many different components. The leading role belongs to the Constitution (the rule of the Constitution), which ensures modern law and order.

Ensuring the rule of law The Constitution is one of the fundamental components of the rule of law and its effective integration into all spheres of state functioning. Having passed a long historical path of origin and development, the formation of a modern understanding of the principle of the rule of law in the legal science of Ukraine began after the adoption of the Basic Law of 1996 and the regulation of Art. 8, which states: the principle of the rule of law is recognised and operates in Ukraine.

For the national legal system of Ukraine, the principle of the rule of law is inseparable from the Constitution of Ukraine. This explains why the specification of the principle of the rule of law in Art. 8 of the Constitution is to proclaim the supreme legal force of the Constitution and to characterise its norms as having direct effect. Given the above, the verification of any norms or actions on their compliance with human rights is carried out by their comparative analysis with the provisions of the Constitution, and the direct effect of constitutional norms is the basis of the most accessible to citizens judicial protection of their violated rights (Хаустова, 2013; Ivani, Kuchuk, Orlova, 2020). Today, courts at various levels actively apply the rule of law in practice. In this regard, it is important to refer to the European Court of Human Rights (ECtHR) case law and national case law.

The analysis of the CAS of Ukraine shows that the principle of the rule of law is a set of guidelines and requirements for administrative proceedings. The European Court of Human Rights formulated these rules and requirements, including the principle of access to justice, legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, respect for human rights, non-discrimination and equality before the law and the courts etc. As J. Melnyk-Tomenko rightly points out, the principle of the rule of law is not limited to the above requirements and characteristics as the European Court of Human Rights in resolving specific cases (including in Ukraine) systematically enriches its importance with new permanent features and conditions of compliance (Мельник-Томенко, 2019: 88; Козинець, Мишаста, 2021: 238).

Thus, in the decision of the European Court of Human Rights in *Shchokin v. Ukraine* on 3 October 2013, the principle of the rule of law was considered in the context of the quality of legislation that proportionally affects the state of human and civil rights and freedoms. The decision states that the rule of law, one of the fundamental principles of a democratic society, is inherent in all articles of the Convention (art. 50); how national legislation is interpreted and applied must correspond to the “quality of the law”, requiring it to be accessible to interested parties,

clear and predictable in its application (paragraph 51); the lack of the necessary clarity and precision in national law, which provided for different interpretations..., violates the “quality of law” requirement of the Convention and does not provide adequate protection against arbitrary interference by public authorities with the applicant’s property rights (para. 56) (Рішення ЄСПЛ у справі «Щокін проти України», 2013).

Paragraph 55 of the judgment of the European Court of Human Rights in *Class and Others v. Germany* of 6 September 1978 states that the rule of law implies, among other things, that interference by the executive in human rights must be subject to effective supervision which the judiciary should provide. At the very least, judicial oversight should best ensure independence, impartiality and due process. The Court considers that in an area that provides, in some cases, such great opportunities for abuse that could have detrimental consequences for a democratic society as a whole, in principle, it is appropriate to entrust the supervisory function to judges (paragraph 56 § 2). The same thesis is stated in the decision in the case of *Volokh v. Ukraine*. In *Brown and Others v. The United Kingdom* and *Altai v. Turkey*, the Court noted that, by the rule of law, judicial review of the government is one of the fundamental principles of a democratic society (Ухвала, 2022). Thus, the European Court of Human Rights, considering cases and applying the principle of the rule of law, pays significant attention to control to express the principle under study. The rule of law, democracy and human rights are the elements that laid the foundation for the Council of Europe and are now effectively defended, including the rights and freedoms of many people, through the European Court of Human Rights.

It should be noted that the principle of the rule of law is one of the most frequently mentioned legal phenomena in the practice of the Constitutional Court of Ukraine. Thus, in the decision of November 2 № 15-rp/2004 in the case of a milder sentence imposed by the court, it was emphasised that the rule of law is the rule of law in society. The rule of law requires the state to implement it in law-making and law enforcement activities, in particular in laws, which in their content should be permeated primarily by the ideas of social justice, freedom, equality, etc. (Рішення КСУ, 2004). In the decision of March 2, 2015 № 213-VIII, it is determined that, given the content of Art. 8 of the Constitution of Ukraine, developing the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the rule of law should be understood, in particular, as a mechanism to ensure control over the use of state power and protect people from arbitrary actions of state power. The rule of law as a normative ideal and as a universal and integral principle of law must be considered, including in the context of its fundamental components, such as the principle of legality, the principle of separation of powers, the principle of people’s sovereignty, the principle of democracy, the principle of legal certainty (Рішення КСУ, 2015). Therefore, the principle of the rule of law is the primary system-forming phenomenon that unites the fundamental principles according to which the modern rule of law must function.

In another judgment in its constitutional complaint of 18 June 2020 № 213-VIII, the Court emphasised that the rule of law (law) as an integral part of the value system underlying modern European law is one of the triad of principles of the common heritage of European nations. nations along with its components such as true democracy and human rights. <...> The Ukrainian formula of rule of law as the basis of the national constitutional order is twofold: according to the first component “the rule of law in Ukraine is recognized”, according to the second – “the rule of law in Ukraine acts” (Рішення КСУ, 2020). It is worth noting that this is one of the first decisions of the Constitutional Court of Ukraine, where, along with the concept of the rule of law, the term “the rule of law” is used as its analogue. This innovation was introduced as a legal term by S. Holovaty (now a judge of the CCU) in his fundamental monographic study “The Rule of Law: in 3 books” (2006). And if the need for the term “the rule of law” was first debated, its use in judicial practice is now evidence of the adoption of this term by the scientific community and the authorities (Наливайко, Чепік-Трегубенко, 2020).

As for the activities of the Supreme Court and other courts of the judiciary in Ukraine, the following example should be given. The Supreme Court ruling of May 16, 2018, contains a legal position on the protection of bona fide mortgagees: “Good faith (paragraph 6 of Article 3 of the Civil Code) is a certain standard of conduct characterised by honesty, openness and respect for the interests of the other party The bank, as a bona fide mortgagee, who relied on the data of the register of real estate rights, that PERSON_9 was the sole owner of a residential building, and therefore entered into a mortgage agreement. In such a situation, the refusal to satisfy the claim for foreclosure on the mortgage is contrary to the protection of the interests of a bona fide mortgagee” (Постанова ВСУ, 2018). Therefore, in the given legal position of the court, good faith is considered an element of the principle of the rule of law.

The rule of law is a dynamic phenomenon modified under the influence of new social ideas. At the same time, legal standards in human rights and freedoms are being updated. International and national courts significantly contribute in this direction, applying the rule of law. The rule of law is an interaction model between society and the state.

Conclusions. Thus, summing up, it should be noted the following.

1. The concept of a democratic state governed by the rule of law in Ukraine remains a leading research topic among domestic scholars – philosophers, sociologists, jurists, political scientists, managers, etc., as well as for the implementation of its central ideas by public authorities, taking into account the positive experience of other countries. In the system of general principles of law, the principle of the rule of law has a leading, integral, system-forming significance for the development of the rule of law and civil society. The study of the genesis of the rule of law in the global sense gives grounds to talk about the origin of his ideas in antiquity (the basic concepts of this period remain relevant today for the world). Still, in Ukraine, it began to take shape since independence after the Basic Law. It became a critical stage in determining the vector of development of our state. Further doctrinal development of the rule of law to effectively implement it in various spheres of state activity is a priority in scientific

and practical areas of today, among such sites – mechanisms for effective implementation of the rule of law in all spheres of state and public activity. Forms and methods of implementing the principle of the rule of law create a lack of stability in state-building, law-making and law enforcement processes.

2. The formation of such a state model, which would function based on the rule of law – is a complex and long-term phenomenon that requires systematic, consistent, meaningful political and legal, socio-economic, spiritual and cultural modernisation. In this context, the rule of law should, above all, be seen as a way of interaction between man, civil society and the state. The rule of law is a dynamic phenomenon; filled with ideas of justice, virtue, reasonableness, and equality before the law. In the system of general principles of law, the principle of the rule of law has a leading, integral, system-forming significance for the development of the rule of law and civil society. The use of the rule of law in the practice of international and national courts aims to promote human rights and freedoms, which also plays a vital role in ensuring public confidence in the courts.

3. The principle of the rule of law is the fundamental basis of the legal (in particular, judicial) process in any democratic state, according to which the courts assume that law is “above” the law and thus the state is “bound” by law, state power is limited exclusively by law; man is the highest social value. According to the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court, judges are currently actively applying the principle of the rule of law in practice. It is essential that more and more often in national practice, it is not just a formal reference to this principle but a detailed analysis of the case due to its various requirements. Promising areas for theory and practice in ensuring the rule of law are developing mechanisms to improve the quality of laws, raising the level of professional and public legal awareness, further active development of civil society in Ukraine, etc. Since the rule of law contains cultural, ethical, political, and legal aspects, a separate complex area to ensure the quality of the rule of law in the judiciary is the further implementation of judicial reform, one of the fundamental principles which should be the formation of the judiciary exclusively from professional, independent, highly moral in the field of law.

References:

1. Шевченко Л. А. Принцип верховенства права: історія становлення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2020. Вип. 32. С. 7–13. DOI: 10.34142/23121661.2020.32.01
2. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) верховенство права / Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)
3. Beschastnyi V., Shklyar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. (2019). Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union And in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, 22, 6, 1–6.
4. Богачова Л. Л., Сліпачик А. І., Никонюк А. П. Застосування принципу верховенства права в судовій практиці. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2021. № 4 (2). С. 23–30. DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7163
5. Bobrovnyk S., Didych T., Shevchenko A. (2019). Forms of Modern Lawmaking in the System of a Theoretical and Applied Paradigm of Law Knowledge. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. November, Volume 8, Issue 4S, 78–82.
6. Писаренко Н. Б. Верховенство права, конвенційні гарантії справедливого суду та принципи адміністративного судочинства. *Право України*. 2019. № 4. С. 55–76. DOI: 10.33498/іош-2019-04-055
7. Головатий С. П. Верховенство права : монографія: у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. 2006. С. IX–XLI, 622 с.
8. Хаустова М. Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 1062, Вип. 14. С. 22–26.
9. Ivanič O., Kuchuk A., Orlova O. (2020). Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights Formation. *Journal of History Culture and Art Research*, 9, 1, 115–121.
10. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 84–89.
11. Козинець І. Г., Мишаста К. Б. Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 235–239. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.64.43
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» від 3 жовтня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text
13. Ухвала у справі № 757/1631/22-к від 02 лютого 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103047198>
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Голос України*. 2005. № 3.
15. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 23 січня 2020 року № 1-р/2020. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 1–2. Стр. 135.

16. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 4. Стор. 62.
17. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Інститут конституційної скарги: зарубіжна практика, вітчизняний досвід та перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 7–15.
18. Постанова Верховного Суду України у справа № 449/1154/14 від 16 травня 2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74536892>

References:

1. Shevchenko, L. A. (2020). Pryntsyp verkhovenstva prava: istoriia stanovlennia [The principle of the rule of law: the history of formation]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Serii: Pravo*, 32, 7–13. DOI: 10.34142/23121661.2020.32.01 [in Ukrainian]
2. Ievropeiska komisiia “Za demokratiu cherez pravo” (Venetsiiska Komisiia) verkhovenstvo prava (2011). [European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) Rule of Law] / Dopovid, skhvalena Venetsiiskoio Komisiieiu na 86-mu plenarnomu zasidanni. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) [in Ukrainian]
3. Beschastnyi, V., Shklyar, S., Fomenko, A., Obushenko, N., Nalyvaiko, L. (2019). Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union And in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, 22, 6, 1–6. [in English]
4. Bohachova, L. L., Slipachyk, A. I., Nykoniuk, A. P. (2021). Zastosuvannia pryntsypu verkhovenstva prava v sudovii praktysi [Application of the rule of law in judicial practice]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: Yurydychni nauky*, 4 (2), 23–30. DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7163 [in Ukrainian]
5. Bobrovnyk, S., Didych, T., Shevchenko, A. (2019). Forms of Modern Lawmaking in the System of a Theoretical and Applied Paradigm of Law Knowledge. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, November, 8, 4S, 78–82. [in English]
6. Pysarenko, N. B. (2019). Verkhovenstvo prava, konventsiini harantii spravedyvoho sudu ta pryntsypy administratyvnoho sudochynstva [The rule of law, conventional guarantees of a fair trial and principles of administrative proceedings]. *Pravo Ukrainy*, 4, 55–76. DOI: 10.33498/louu-2019-04-055 [in Ukrainian]
7. Holovatyi, S. P. (2006). Verkhovenstvo prava: monohrafiia [The rule of law: monograph]: u 3 kn. Kyiv : Feniks. Kn. 1: Vid idei – do doktryn, S. IX–XLI, 622. [in Ukrainian]
8. Khaustova, M. H. (2013). Verkhovenstvo prava – yak osnovopolozhnyi pryntsyp pravovoi systemy Ukrainy v umovakh modernizatsii [The rule of law – as a fundamental principle of the legal system of Ukraine in terms of modernisation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Pravo*, 1062, 14, 22–26. [in Ukrainian]
9. Ivani, O., Kuchuk, A., Orlova, O. (2020). Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights Formation. *Journal of History Culture and Art Research*, 9, 1, 115–121. [in English]
10. Melnyk-Tomenko, Zh. M. (2019). Pryntsyp verkhovenstva prava yak universalna zasada administratyvnoho sudochynstva [The principle of the rule of law as a universal principle of administrative justice]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, № 6, 84–89. [in Ukrainian]
11. Kozynets, I. H., Myshasta, K. B. (2021). Pryntsyp verkhovenstva prava v administratyvnomu sudochynstvi [The principle of the rule of law in administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 64, 235–239. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.64.43 [in Ukrainian]
12. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Shchokin proty Ukrainy” (2013). [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of “Shchokin v. Ukraine”]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text [in Ukrainian]
13. Ukhvala u spravi (2022). [The decision in case] № 757/1631/22-k vid 02 liutoho. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103047198> [in Ukrainian]
14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine] vid 2 lystopada 2004 roku № 15-rp/2004. *Holos Ukrainy*, 2005, 3. [in Ukrainian]
15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen rozdil 1, punktu 2 rozdil III “Prykintsevi polozhennia” Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiiinoho zabezpechennia” [The decision of the Constitutional Court of Ukraine (Grand Chamber) in the case of the constitutional petition of 49 deputies of Ukraine on the constitutionality of specific provisions of Section I, paragraph 2 of Section III “Final Provisions” of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pension provision”] vid 2 bereznia 2015 roku № 213-VIII vid 23 sichnia 2020 roku № 1-r/2020. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 2020, 1–2, 135. [in Ukrainian]

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu hromadianky Ukrainy Levchenko Olhy Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu punktu 5 rozdilii III "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia" [The decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) in the case of the constitutional complaint of Ukrainian citizen Levchenko Olga Mykolayivna on the constitutionality of the provision of paragraph 5 of Section III "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pensions"] vid 2 bereznia 2015 roku № 213-VIII vid 18 chervnia 2020 roku № 5-r(II)/2020. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 2020, 4, 62. [in Ukrainian]
17. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2020). Instytut konstytutsiinoi skarhy: zarubizhna praktyka, vitchyzniani dosvid ta perspektyvy [Institute of constitutional complaint: foreign practice, domestic experience and prospects]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 7–15. [in Ukrainian]
18. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case] u sprava № 449/1154/14 vid 16 travnia 2018 r. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74536892> [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.66>

AKTUALNY STAN PRAWNEJ REGULACJI KONTROLI SPOŁECZNEJ NAD DZIAŁALNOŚCIĄ ORGANÓW SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W UKRAINIE

Oleksandr Pashchynskiy

aspirant Naukowo-Badawczego Instytutu Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-6156-2715

Pashchynskiy@i.ua

Adnotacja. W artykule zbadano stan regulacji prawnych w zakresie zapewnienia kontroli społecznej nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego. Zaproponowano klasyfikację aktów prawnych w badanym zakresie. Stwierdzono, że poprawa regulacji prawnych kontroli społecznej nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego jest czynnikiem zwiększającym efektywność ich działalności. Stwierdzono, że jest to zapewnione dzięki zmniejszeniu ryzyka korupcyjnego w pracy badanych podmiotów i operacyjnej korekcie celowości stosowanych metod działania, co przyczynia się do rozwoju demokratycznego państwa społecznego i skutecznego systemu samorządu lokalnego. Stwierdzono, że proces kontroli ma wady i luki wynikające z braku jednolitych standardów prawnych i procedur kontroli. Podkreślono, że taki stan przyczynia się do powstawania konfliktów związanych z niejednoznacznym zrozumieniem kompetencji i kręgu podmiotów kontrolnych. Zaproponowano opracowanie i zatwierdzenie ustawy o kontroli społecznej w celu wprowadzenia jednolitych standardów i zasad wdrażania badanego rodzaju kontroli.

Słowa kluczowe: kontrola społeczna, jednostki samorządu terytorialnego, regulacja prawna, podstawa prawna, procedury, podmiot kontroli, przedmiot kontroli.

CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF PUBLIC CONTROL ON THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE

Oleksandr Pashchynskiy

Postgraduate Student of the Scientific Research Institute

Public Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-6156-2715

Pashchynskiy@i.ua

Abstract. The article examines the state of legal regulation of ensuring public control over the activities of local governments. The article found that this is ensured by reducing corruption risks in the work of the subjects under study and promptly adjusting the appropriateness of the applied methods of activity, which contributes to the development of a democratic legal social state and an effective system of local self-government. Attention is focused on the fact that the process of control activities has shortcomings and gaps due to the lack of uniform legal standards and control procedures. The conclusion is made about the need to develop and approve a draft law on public control in order to introduce uniform standards and rules for the implementation of the type of control under study.

Key words: public control, local governments, legal regulation, legal framework, procedures, subject of control, object of control.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Олександр Пащинський

аспірант Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-6156-2715

Pashchynskiy@i.ua

Анотація. У статті досліджено стан правового регулювання забезпечення громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Зaproпоновано класифікацію правових актів у досліджуваній сфері. З'ясовано, що удосконалення правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування виступає фактором підвищення ефективності їх діяльності. Встановлено, що це забезпечується завдяки зниженню корупційних ризиків у роботі досліджуваних суб'єктів та оперативному коригуванню доцільності застосованих методів діяльності, що сприяє розбудові демократичної правової соціальної держави та ефективній системі місцевого самоврядування. Зроблено висновок, що процес контрольної діяльності має вад та прогалини, обумовлені відсутністю єдиних правових стандартів та процедур контролю. Акцентовано увагу на тому, що такий стан сприяє виникненню конфліктів, пов'язаних з неоднозначним розумінням компетенції та кола суб'єктів контролю. Zaproпоновано розробити і затвердити законопроект про громадський контроль з метою запровадження єдиних стандартів і правил здійснення досліджуваного виду контролю.

Ключові слова: громадський контроль, органи місцевого самоврядування, правове регулювання, правова основа, процедури, суб'єкт контролю, об'єкт контролю.

Вступ. Як будь-яка діяльність, що провадиться органами державної влади чи місцевого самоврядування, повинна бути чітко регламентована нормами чинного законодавства України. Не є виключенням в даному випадку громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. Так, на даний час, як на національному так і на міжнародному рівні існує ціла низка нормативно-правових актів, що регламентують завдання, цілі, функції, види та порядок громадського контролю, визначають перелік та компетенцію суб'єктів, які уповноваженні на здійснення вказаної діяльності.

Разом з тим, дослідження громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, а також процесу його реалізації є неможливим без вивчення системи правових засад здійснення такого контролю. Слід зазначити, що нормативна база громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування не є досить розгалуженою та містить у собі нормативно-правові акти різної юридичної сили.

Основна частина. Стан правового забезпечення громадського контролю у науковій літературі загалом слід назвати достатньо широким. Окремі питання формування та розвитку громадського контролю були розглянуті у роботах фахівців з державного управління, політології, права, зокрема, такими фахівцями можна назвати: Б. Авер'янова, О. Андрійко, В. Андрушка, Д. Бахраха, Ю. Битяка, В. Гарушка, І. Голосніченка, В. Горшенєва, Є. Додіна, Р. Калюжного, Є. Кубка, Н. Малишеву, П. Рабіновича, А. Селіванова, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших. Проте, незважаючи на доволі велику наукову базу у відповідній сфері, недосконалість механізмів громадського контролю в сучасній Україні та обмеженість комплексних досліджень сутності розвитку громадського контролю та його впливу на процеси демократизації і підвищення ефективності публічного адміністрування актуалізує значення нових досліджень у цій царині.

Метою даної статті є дослідження стану правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні.

Матеріал і методи досліджень. Емпіричним матеріалом при написанні статті стала практика правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні, а також нормативно-правові акти, який регулюють правові відносини у вказаній сфері. Під час роботи було використано комплекс методів наукового пізнання, зокрема, формально-догматичний, порівняльно-правовий, метод документального аналізу та метод моделювання. Ці методи були об'єднані системним підходом до предмету дослідження, що дало змогу виокремити найбільш важливі аспекти досліджуваної проблематики.

Результати та їх обговорення. Демократичний розвиток держави передбачає вдосконалення правового регулювання, форм та методів співпраці органів державної влади й місцевого самоврядування з громадськістю, налагодження нових дієвих механізмів зворотного зв'язку, посилення громадського контролю за діяльністю посадових осіб органів влади та підвищення відповідальності останніх. Особливе значення це має на місцевому рівні, тому що саме там влада найбільш наближена до населення, з яким повинна тісно та плідно співпрацювати, створювати гідні умови для життя громадян та надавати якісні послуги.

Безумовно, основним нормативно-правовим актом у системі правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування є Конституція України. Однак правові засади громадського контролю передбачені в Конституції України опосередковано. У досліджуваному нами аспекті основоположною конституційною нормою виступає ст. 38 Основного Закону, якою передбачається право громадян брати участь в управлінні державними справами. Однією із форм реалізації даного конституційного права громадян є їх участь безпосередньо або через об'єднання громадян у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів державної влади. Це, безперечно, є позитивним, проте на сьогодні досить відчутною є недостатність нормативної регламентації саме на рівні Конституції України теоретичних основ громадського контролю.

З огляду на вказане, пропонуємо перейти до більш детального вивчення національного законодавства, що регулює загальні засади регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Так, як вже вказувалося вище система національного законодавства у вказаній сфері не досить розгалужена та має у собі, як закони так і підзаконні нормативно-правові акти. В свою чергу вказані акти законодавства мають різний ступінь деталізації положень, що регулюють загальні засади громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Рухаючись у цьому напрямі, передусім наголосимо на тому, що на сьогоднішній день відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би запроваджував єдині засади й стандарти регулювання не тільки громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, але й взагалі участі громадян в управлінні державними справами. Однак, розпочати аналіз національного законодавства у вказаній сфері пропонуємо з проєкту Закону України «Про громадський контроль» (Про громадський контроль, 2021). Останній визначав поняття громадського контролю як організаційно оформленої діяльності громадян України з контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю нормам Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів та за дотриманням ними державної дисципліни. Об'єктами громадського контролю визначені: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, їх посадові особи, суб'єкти господарювання незалежно від організаційно-правових форм та форм власності (Про громадський контроль, 2021). Незважаючи на необхідність прийняття вказаного закону, останній характеризувався наявністю прогалин і недоліків. З огляду на це, допоки такий нормативно-правовий акт не буде прийнято і положення у сфері участі громадян в управлінні державними справами не буде систематизовано в його межах, вивчаючи питання громадського контролю, необхідно враховувати низку нормативно-правових актів різної юридичної сили, які регламентують особливості його

здійснення в окремих сферах публічного управління. Їх можна класифікувати за формами громадського контролю, тобто ті, які так чи інакше регулюють здійснення громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування у формах: громадських слухань (обговорень), діяльності громадських інспекторів, громадських формувань, громадських експертиз, участі в управлінні державними справами у різноманітних формах загалом або в окремих сферах публічного управління.

Розглянемо деякі з них. Зокрема, регулювання здійснення громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування у формі громадських експертиз та участі в експертизах, здійснюваних органами публічної влади, регламентується такими нормативно-правовими актами, а саме: Порядок проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 61 (Постанова № 61, 2013), Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 (Постанова № 976, 2008), Порядок проведення антикорупційної експертизи, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 18.03.2015 № 383/5 (Наказ № 383/5, 2015).

Діяльність громадських інспекторів, громадських формувань та громадських слухань (обговорень) регламентовано такими нормативно-правовими актами: Порядком проведення громадських слухань з питань ядерної енергії та радіаційної безпеки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 1998 р. № 1122 (Постанова № 1122, 1998), Порядком проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 555 (Постанова № 555, 2011), Порядком проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 989 (Постанова № 989, 2017), Законами України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» (Закон № 1835-III, 2000), «Про охорону навколишнього природного середовища» (Закон № 1264-XII, 1991), Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженого наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 88 від 27.02.2002 (Наказ № 88, 2002).

Наведений перелік не є вичерпним, проте дає змогу сформулювати уяву про те, яким масивом нормативного матеріалу на сьогоднішній день регулюються відносини, що складаються з приводу здійснення громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Відповідно, до моменту прийняття загального систематизованого нормативно-правового акту у цій сфері, при здійсненні громадського контролю необхідно керуватися правилами, які викладені в усіх цих нормативних документах, що, вочевидь, не сприяє виробленню єдиних, уніфікованих засад громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Також є необхідним дослідити рівень міжнародного правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, адже саме засади, які закладено у вказаних актах деталізуються у нормах актів національного законодавства. Так, з числа міжнародно-правових актів, предметом яких є дослідження громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, доцільно виділити Європейську хартію місцевого самоврядування (Європейська хартія місцевого самоврядування, 1985). Остання встановлює, що право громадян на участь в управлінні державними справами є одним з демократичних принципів, які поділяються усіма державами-членами Ради Європи. Останні ж переконані в тому, що це право може здійснюватися саме на місцевому рівні. Наприклад, Рекомендаціями № R(97)7 Комітету міністрів Ради Європи (Рекомендація № R(97)7, 1997), визначено, що усі важливі служби, що надають соціальні та адміністративні послуги, слід піддавати періодичному оцінюванню з погляду задоволення потреб користувачів з наступним публічним обговоренням підсумків цього оцінювання. Крім цього, одним із дієвих механізмів громадського контролю в європейській спільноті є інститут місцевих уповноважених з прав людини. Досвіду застосування громадського контролю присвячена Рекомендація Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи № 61 (1999). За умов зростаючої складності адміністративних систем та завантаженості адміністративних судів Конгрес підтримав створення бюро уповноваженого з прав людини та запровадження посад місцевих і регіональних омбудсменів. Досвід свідчить, що це допомагає уникнути занадто тривалих і дорогих судових процедур, скоротити їх кількість та відстань між громадянами й органами влади, а також сприяє кращому захисту прав людей та врахуванню потреб громадян; прозорості та ефективності державного управління (Рекомендація № 16, 1999: 71–72).

Аналізуючи правову основу регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, законодавство України, яке визначає правові засади громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, умовно можна поділити на чотири блоки: 1) Конституція України; 2) міжнародно-правові акти, предметом яких є регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування; 3) спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють окремі форми здійснення громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування; 4) підзаконні нормативно-правові акти.

Висновки. Отже, удосконалення правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб виступає фактором підвищення ефективності їх діяльності. Це забезпечується завдяки зниженню корупційних ризиків у роботі досліджуваних суб'єктів та оперативному коригуванню доцільності застосованих методів діяльності, що сприяє розбудові демократичної правової соціальної держави та ефективній системі місцевого самоврядування.

Разом з тим процес контрольної діяльності має вади та прогалини, обумовлені відсутністю єдиних стандартів та процедур контролю, закріплених на законодавчому рівні. Вказане сприяє виникненню конфліктів, пов'язаних з неоднозначним розумінням компетенції та кола суб'єктів контролю, прав та обов'язків об'єктів контролю, коректності методів та способів контрольної діяльності.

З огляду на це, з метою запровадження єдиних стандартів і правил здійснення громадського контролю, необхідно є розробка законопроекту, який буде позбавлено розглянутих недоліків та який відповідатиме вимогам часу: визначатиме поняття громадського контролю; встановлюватиме форми, у яких можна його здійснювати; регламентуватиме процедури й порядок здійснення контролю у таких формах, його наслідки; закріплюватиме права та обов'язки учасників відносин, які виникають у зв'язку зі здійсненням громадського контролю; затверджуватиме принципи, яких мають дотримуватись, та вимоги, які мають виконуватись, учасниками цих відносин; визначатиме відповідальність осіб, що порушують вимоги закону про громадський контроль та ін.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону України «Про громадський контроль». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2411AA.html
2. Про затвердження Порядку проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проєктів нормативно-правових актів : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 61. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-п#Text>
3. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. N 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п#Text>
4. Про Порядок проведення антикорупційної експертизи : Наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2015 № 383/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15#Text>
5. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань ядерної енергії та радіаційної безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 1998 р. № 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1122-98-п#Text>
6. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проєктів містобудівної документації на місцевому рівні : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-п#Text>
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 989 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-п#Text>
8. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 40. ст. 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
10. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів № 88 від 27.02.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02#Text>
11. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
12. Рекомендація № R(97)7 Комітету міністрів Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_093#Text
13. Про участь уповноважених з прав людини (омбудсменів) на місцевому й регіональному рівнях у захисті прав громадян : Рекомендація Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи № 61 (1999). *Бюлетень бюро інформації Ради Європи в Україні*. 2005. № 11. С. 71–72.

References:

1. Proiekt Zakonu Ukrainy “Pro hromadskyi kontrol” [Draft Law of Ukraine “On Public Control”]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2411AA.html [in Ukrainian]
2. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia orhanamy vykonavchoi vlady antydyskryminatsiinoi ekspertyzy proektiv normatyvno-pravovykh aktiv (2013) : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 sichnia 2013. № 61 [On the approval of the Procedure for anti-discrimination examination of draft legal acts by executive authorities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 30, 2013 No. 61]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-п#Text> [in Ukrainian]
3. Pro zatverdzhennia Poriadku spriannia provedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady (2008) : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 lystopada 2008. № 976 [On the approval of the Procedure for facilitating public examination of the activities of executive authorities : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 5, 2008 N 976]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п#Text> [in Ukrainian]
4. Pro Poriadok provedennia antykoruptsiinoi ekspertyzy (2015) : Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 18.03.2015 № 383/5 [About the Procedure for conducting an anti-corruption examination : Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 18, 2015 No. 383/5]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15#Text> [in Ukrainian]
5. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia hromadskykh slukhan z pytan yadernoi enerhii ta radiatsiinoi bezpeky (1998) : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 lypnia 1998. № 1122 [On approval of the Procedure for public hearings on nuclear energy and radiation safety : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 18, 1998 No. 1122]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1122-98-п#Text> [in Ukrainian]

6. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia hromadskykh slukhan shchodo vrakhuvannia hromadskykh interesiv pid chas rozroblennia proektiv mistobudivnoi dokumentatsii na mistsevomu rivni (2011) : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 travnia 2011. № 555 [On the approval of the Procedure for holding public hearings regarding the consideration of public interests during the development of urban planning documentation projects at the local level : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 25, 2011 No. 555]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-n#Text> [in Ukrainian]
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 hrudnia 2017. № 989 “Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia hromadskykh slukhan u protsesi otsinky vplyvu na dovkillia” (2017). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 13, 2017 No. 989 “On approval of the Procedure for holding public hearings in the process of environmental impact assessment”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-n#Text> [in Ukrainian]
8. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu (2000) : Zakon Ukrainy № 1835-III [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border : Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 40. St. 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> [in Ukrainian]
9. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha (1991) : Zakon Ukrainy [On environmental protection : Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 41. St. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian]
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro hromadskykh inspektoriv z okhorony dovkillia (2002) : Nakaz Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv № 88 vid 27.02.2002 [On the approval of the Regulations on Public Environmental Protection Inspectors : Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources No. 88 dated 27.02.2002]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02#Text> [in Ukrainian]
11. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia (1985). [European Charter of Local Self-Government]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian]
12. Rekomendatsiia № R(97)7 Komitetu ministriv Rady Yevropy (1997). [Recommendation No. R(97)7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_093#Text [in Ukrainian]
13. Pro uchast upovnovazhenykh z prav liudyny (ombudsmeniv) na mistsevomu y rehionalnomu rivniakh u zakhysti prav hromadian (1999) : Rekomendatsiia Konhresu mistsevyykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy № 61. [On the participation of human rights commissioners (ombudsmen) at the local and regional levels in the protection of citizens' rights : Recommendation of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe No. 61 (1999)]. Biuleten biuro informatsii Rady Yevropy v Ukraini. 2005. № 11. C. 71–72. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.67>

ПОДСТАВЫ МЕТОДОЛОГИЧНЕ БАДАННЯ ЗАСАДЫ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СИСТЕМІ ОГОЇНЬНИХ ЗАСАД ПРАВА

Volodymyr Polish

nauczyciel wydziału prawa

Uniwersytet Króla Daniela (Iwano-Frankiwsk, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-6293-188X

volodymyr_polish@ukr.net

Adnotacja. Celem artykułu jest kompleksowe badanie teoretyczno-metodologiczne zasady sprawiedliwości w kontekście zasad prawa. Artykuł poświęcono badaniu zasady sprawiedliwości w systemie ogólnych zasad prawa. Na podstawie analizy teoretyczno-metodologicznej tego problemu ustalono, że zrozumienie zasady sprawiedliwości w kontekście systemu zasad prawa jest z góry określone przez warunki życia społeczeństwa, jego rozwój, nabytki i osiągnięcia, co powoduje zmiany w prawie pozytywnym, tworzeniu prawa i egzekwowaniu prawa. Należy zauważyć, że sprawiedliwość jest z natury pojęciem relatywnym, co odzwierciedla realia społeczne danego społeczeństwa, poziom jego świadomości kulturowej, prawnej, dojrzałości. Można argumentować, że dziś sprawiedliwość odgrywa rolę pewnego rodzaju wskaźnika, który daje konkretny wgląd w zgodność modelu państwa społecznego i prawnego z jego faktyczną pozycją w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: prawo, zasady prawa, sprawiedliwość, zasada słuszności, praworządność, egzekwowanie prawa.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCHING THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE SYSTEM OF GENERAL PRINCIPLES OF LAW

Volodymyr Polish

Teacher at the Department of Law

King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-6293-188X

volodymyr_polish@ukr.net

Abstract. The purpose of the article is a comprehensive theoretical and methodological study of the principle of justice in the context of the principles of law. The article is devoted to the study of the principle of justice in the system of general principles of law. On the basis of the conducted theoretical and methodological analysis of this issue, it was determined that the understanding of the principle of justice in the context of the system of legal principles is determined by the conditions of society, its development, assets and achievements, which generates changes in positive law, law-making and law enforcement. It is emphasized that justice is inherently a relative concept that reflects the social realities of a particular society, the level of its cultural, legal awareness, and maturity. It can be argued that today justice plays the role of a kind of indicator that gives a concrete idea of the conformity of the model of the social and legal state with its actual state in society.

Key words: law, principles of law, justice, principle of justice, law-making, law enforcement.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Володимир Поліш

викладач кафедри права

Університету Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

ORCID: 0000-0002-6293-188X

volodymyr_polish@ukr.net

Анотація. Метою статті є комплексне теоретико-методологічне дослідження принципу справедливості в контексті принципів права. Стаття присвячена дослідженню принципу справедливості у системі загальних принципів права. На підставі проведеного теоретико-методологічного аналізу даної проблематики, визначено, що розуміння принципу справедливості в контексті системи принципів права, зумовлюється умовами життя суспільства, його розвитком, надбаннями та досягненнями, що породжує зміни у позитивному праві, правотворчості та правозастосуванні. Наголошено, що справедливість за своєю суттю є поняттям релятивним, що віддзеркалює соціальні реалії того чи іншого суспільства, рівень його культурної, правової свідомості, зрілості. Можна стверджувати, що сьогодні справедливість відіграє роль своєрідного індикатора, який дає конкретне уявлення про відповідність моделі соціальної та правової держави її фактичному стану в суспільстві.

Ключові слова: право, принципи права, справедливість, принцип справедливості, правотворчість, правозастосування.

Актуальність теми. Сучасне вітчизняна правова теорія та практика породжує необхідність створення ефективних методологічних підходів до вивчення функціонування системи загальних принципів права України, а також виокремлення із цієї поліметодологічної парадигми основних напрямів дослідження принципу справедливості, який вважаємо одним із основоположних елементів цієї системи. Разом з тим необхідно визнати, що законодавче закріплення принципів права ще не означає його остаточного і безумовного переходу із сфери правосвідомості в практичну площину правозастосування.

Стан дослідження. Методологічною основою написання даної статті послужили праці Ж. Бержеля, В. Булгакова, О. Грищук, А. Колодія, О. Лейста, Д. Ллойда, А. Любимова, С. Погребняка, В. Сирих, С. Скурко, О. Уварової та інших, які в своїх наукових дослідженнях в тій чи іншій мірі піднімали дану проблематику.

Метою статті є комплексне теоретико-методологічне дослідження принципу справедливості в контексті принципів права.

Виклад основного матеріалу. Сучасна демократична правова держава в першу чергу повинна забезпечити реалізацію принципів права в процесі правотворчої і правозастосовної діяльності, а також в поведінці суб'єктів права. Від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (Цвіка, Ткаченко, Петришина, 2002: 193).

Необхідно пам'ятати, що вплив принципів на суспільство полягає в тому, що вони допомагають вихованню громадян, формування у них високої правової культури. Загальнолюдські правові принципи права на сьогодні потребують глибокого опрацювання та вивчення з метою статичного впровадження їх в практику застосування. Визнання, дотримання та застосування цих принципів є ознакою демократичності держави та критерієм поняття «правової держави».

Еволюційне формування теорії принципів права відштовхувалося від практичної значимості цього питання і відбувалося у методологічному напрямку його визнання як вихідного положення (засади) та отождоження з ідеєю. Це повністю відповідає розумінню принципу як загальнонаукової категорії (від лат. *principium* – начало, основа), що означає: 1) основне вихідне положення якоїсь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; засаду; 2) особливість, покладену в основу створення або здійснення чогось; 3) внутрішнє переконання, норму, правило, яким керується людина у поведінці, житті; канон (Яременко, Сліпущко, 2006: 899).

Аналіз існуючої наукової літератури показує, що сучасна теорія розуміння принципів права в вітчизняній юридичній науці не дає сучасній практиці однозначних підходів стосовно того, як використовувати принципи права, не пояснює однозначно, в чому конкретно вони полягають, звідки і яким чином виникають та ін. (Любимов, 2008: 154).

У сучасній вітчизняній теорії права фактично співіснують два головні та сутнісно антагоністичні методичні підходи до розуміння поняття «принципи права»: так званий легістський, що базується на позитивістських підходах до праворозуміння, та власне юридичний, в основу якого покладені природно-правові підходи до праворозуміння.

Окремі вітчизняні науковці зазначають, що сьогодні в законодавстві склалася така ситуація, що не всі засади та принципи, які в ньому отримали свою фіксацію, «є принципами права чи правовими принципами», а в «правозастосовній практиці України безпосередньої дії загальнолюдські принципи права не мають...», на жаль (Колодій, 1999: 13).

Це пояснюється, найперше, збереженням на практичному рівні легістського підходу до права і неприйняттям суто юридичного (природно-правового).

В контексті юридичного підходу принципами права є не тільки ті положення, що закріплені в законодавстві й інших джерелах правових норм, але й основоположні ідеї правосвідомості, що склалися протягом тисячоліть людського співжиття, акумулювали в собі безцінний досвід поколінь і народів різних епох, адекватно відобразили у стислій формі людські інтереси та потреби, а тому отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, інших суб'єктів внутрішньодержавного і міжнародного права, незважаючи на відсутність їхньої формальної фіксації в об'єктивному праві (Уварова, 2007: 218–219).

Принципи, як і норми права, відображають в дуже узагальненому вигляді сутнісні характеристики, певні закономірності розвитку суспільних відносин. Проте, специфікою їх природи є те, що вони виражають закономірності більш глибокого порядку. Принципи права є продуктом не емпіричного, розсудкового мислення, яке властиве всім легістам, і яке продукує на цьому рівні норми, а продуктом розумного мислення, вони є синтезом вищого категоріального рівня. Як і норми, принципи придатні цілком для регулювання правовідносин, для паротворення, правозастосування тощо. Тобто, можна вважати, що характеристикою принципів права є не тільки певні вимоги до системи юридичних норм, але й до реальної поведінки суб'єктів правовідносин.

На думку О. Уварової, однією з проблем принципів є невизначеність їхнього змісту. Застосування принципів права, і в цьому найбільша проблема, є неможливим без розкриття їх змісту. Норма права – це завжди визначене правило поведінки, імперативне чи диспозитивне. Принцип права – це абстрактні імперативні вимоги. І саме їх абстрактне формулювання «відлякує» правозастосовців, яким на допомогу мають прийти науковці (Уварова, 2007: 218–219).

Так, А. Колодій вказав, що категорія «принципи права» застосовується тоді, коли мова йде про відправні ідеї і положення, які відносяться до правознавства. Ці ідеї пов'язуються з найважливішими закономірностями даного типу держави і права, є однорядковими зі сутністю права, виражають головні риси права,

а також характеризуються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу (Колодій, 1999: 19).

З-поміж інших методологічно важливих ознак, за якими вчені ідентифікують принципи права, є і їх об'єктивність. Так, В. Сирих розглядає правовий принцип, як пізнаний юристами об'єктивний юридичний закон. Вчений визначив правові принципи, як основу правових явищ і процесів, як іманентно притаманну їм властивість. Визначаючи зміст даної категорії, він відзначає, що з розуміння принципу як керівного початку відповідного явища або процесу випливає його загальний і стійкий характер. Так як принцип є «вихідний початок», «керівна ідея», «основа», то він характеризується не стільки абстрактною загальністю, а безпосередньою пов'язаністю зі сутністю, основою явищ і процесів, та є досить стійким і постійним (Сирих, 2014: 115).

Фактор об'єктивності в ідентифікації принципів права позиціонується й іншими дослідниками. При цьому наголошується на об'єктивному характері принципу права, як похідного елемента об'єктивних законів суспільного розвитку (Скурко, 2008: 8).

О. Грищук теж зауважує, що генетична характеристика принципів права полягає в розгляді детермінованості їх змісту об'єктивними соціальними закономірностями. Основні визначальні ідеї права не є довільними конструкціями людського розуму, а представляють собою особливу форму вираження об'єктивних соціальних закономірностей. Фіксує змістовно необхідні й істотні зв'язки, що присутні в суспільстві та праві, вони дають змогу встановити такий порядок суспільних відносин, який максимально сприяє їх утвердженню та розвитку (Грищук, 2019: 39).

Характеризуючи головні методологічні підходи до тлумачення поняття «справедливості» у системі принципів права, слід, на наш погляд, найперше розкрити його сутнісні риси власне у філософсько-правовому контексті.

Справедливість за своєю суттю є поняттям релятивним, що віддзеркалює соціальні реалії того чи іншого суспільства, рівень його культурної, правової свідомості, зрілості. Можна стверджувати, що сьогодні справедливість відіграє роль своєрідного індикатора, який дає конкретне уявлення про відповідність моделі соціальної та правової держави її фактичному стану в суспільстві.

Безумовно, можна зауважити: нормативність поняття справедливості завжди викликала сумніви. Багато видів справедливості, обговорюваних ще Платоном і Аристотелем, засвідчують умовність цієї категорії.

Як відзначає О. Лейст, поняття справедливості зводиться до напівінтуїтивної, емоційної оцінки конкретних життєвих ситуацій і відносин за бланкетним правилом римських юристів «кожному своє» (Лейст, 2002: 170). Навіть науковці, які намагалися розробити концепцію справедливості, вимушені були підтримати тезу про те, що нормативне визначення справедливості є неможливим; що справедливість може виражатися через різні поняття й інші категорії, подекуди несумісні (Булгаков, 2002: 8).

Можна погодитися із загальним твердженням про те, що всі сучасні теоретичні дослідження і визначення справедливості заідеологізовані й подекуди суперечливі. Єдине, що їх поєднує – визначення справедливості як відсутності (уникнення, виправлення) несправедливості. Такі міркування навіть без глибокого аналізу поняття справедливості дозволяють стверджувати, що категорія справедливості не має і не повинна мати свого нормативного визначення та закріплення, інакше вона втратить здатність належно виконувати свої функції у правотворчому та правозастосовному процесах.

Це відбувається внаслідок відставання позитивного права від суспільних уявлень про справедливість. Проте такий розрив має тенденцію до згладжування: або внаслідок того, що уявлення про справедливість із часом руйнують правові норми, які суперечать їм, або право «перевиховує» існуючу правову мораль (Погребняк, 2008: 62). Одним із шляхів розв'язання конфлікту між позитивним правом і справедливістю деколи вважають революцію (Ципеліус, 2000).

Отже, розуміння справедливості, як оцінного поняття, зумовлюється умовами життя суспільства, його розвитком, надбаннями та досягненнями, що породжує зміни у позитивному праві.

Цей правовий принцип проявляється на різних суспільних щаблях та в різних просторових і часових вимірах. Так, існує індивідуальна справедливість, яка виражається у ставленні конкретного індивіда до навколишнього світу, існує справедливість між поколіннями, що не обмежена часовими рамками, існує справедливість між народами, націями, державами, яка виходить за межі конкретної території. Можна спробувати розподілити справедливість на види, висловлювати різні про неї міркування, дискутувати, доводити або спростовувати факт її існування. Але не можна заперечувати важливість значення справедливості для людини і людства, особливо у правовій сфері (Марченко, 2007: 112).

Можна констатувати, що ідея справедливості пронизує всі сфери життя суспільства, але найбільш повною мірою вона імплементована у право, що зумовлює наявність різноманітних підходів до дослідження цього принципу права. Справедливість, будучи зафіксованою за допомогою правових норм, виступає як визнане мірило порівняння дій людей, що захищене державою.

Завдяки праву те, що було тільки моральним, набуває чинності закону. Справедливість, втілена у праві, відображає, отже, специфічну правову якісну визначеність відповідних процесів та явищ. У ній ніби підсумовано ставлення суспільства до права. Справедливість втілюється у праві, а воно існує лише як справедливості. «Несправедливе право, на думку Ю. Пермякова, – нісенітниця на кшталт «брудної чистоти». Несправедливим може бути законодавство, але в цьому випадку воно є сваволею державної влади, що позбавляє себе опори в суспільній правосвідомості» (Пермяков, 1995: 104).

Зв'язок права і справедливості не викликає сумнівів у більшості сучасних науковців. Так, право – це мистецтво, яке прагне до проголошеної мети – справедливості (Бержель, 2000: 59), право повинно втілювати в собі справедливість, без справедливості воно є насмішкою, якщо не повним запереченням самого себе (Ллойд, 2009: 132–133), право – це дійсність, цінність якої полягає в тому, щоб слугувати справедливості (Радбрух, 2004: 44). Своєрідним узагальненням усіх наведених поглядів є твердження М. Цвіка про те, що право треба розглядати як міру свободи і рівності, яка формується в процесі суспільних відносин, що постійно повторюються, відповідають потребам суспільного розвитку та панівним уявленням про справедливість і визначаються, схвалюються й охороняються державою (Циппеліус, 2000: 28–29).

Особа, спираючись на це усвідомлення справедливості, формує для себе моральні обов'язки, виробляє спроможність здійснювати моральний самоконтроль. Ідеться про формування совісті як складової правосвідомості. Людина, керуючись совістю, оцінює свої вчинки від власного імені (Циппеліус, 2000: 28–29).

Як форма усвідомлення правової реальності, справедливість відображає інтереси відповідних суб'єктів. Це виявляється у двох моментах. По-перше, наявність інтересу є передумовою виникнення оцінки з позиції справедливості. Де немає інтересів, там не існує й подібних оцінок. По-друге, щоб дії, вчинки були оцінені як справедливі, вони повинні «вміщуватися» в рамки інтересів. Водночас варто мати на увазі, що інтерес може бути не лише прямим, а й непрямим, не тільки першочерговим, а й менш важливим. Специфічно людська природа суб'єкта зумовлює існування в нього безлічі інтересів, зокрема таких, що конкурують між собою і навіть протилежно спрямовані (Мерлін, 1971: 18).

Висновки. Отож, підсумовуючи характеристику основних напрямів дослідження принципу справедливості у системі загальних принципів права України, стверджуємо, що з одного боку, інтереси суспільства та держави визначають не тільки виникнення оцінок справедливості, а й їхній зміст, а з іншого, – поширені в суспільстві уявлення про справедливість впливають на становлення конкретних інтересів, які визначають соціальну цінність останніх.

Список використаних джерел:

1. Бержель Ж. Л. Общая теория права. М. : Nota Bene, 2000. 576 с.
2. Булгаков В. В. Концепция справедливости в праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Белгород, 2002. 18 с.
3. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
4. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (питання методології) : автореф. ... доктора юр. наук: спеціальність 12.00.02. К. : 1999. 39 с.
5. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Москва : Зерцало, 2002. 288 с.
6. Ллойд Д. Идея права. пер. с англ. Ю. М. Юмашева. Москва : Книгодел, 2009. 376 с.
7. Любимов А. П. Рецензия на книгу Скурко Е. В. Принципы права. М. : Осъ-89, 2008. 192 с.
8. Марченко М. Н. Общая теория государства и права: академический курс в трех томах. Москва : Норма, 2007. Том 2: Право. 816 с.
9. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека. Пермь. 1971. 420 с.
10. Пермяков Ю. Е. Лекции по философии права. Самара. 1995. 120 с.
11. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків. Право. 2008. 240 с.
12. Радбрух Г. Философия права. пер. с нем. Ю. М. Юмашева. Москва. 2004. 240 с.
13. Сирих В. Методологія інтегративного праворозуміння. *Право України*. 2014. № 1. С. 113–119.
14. Скурко Е. В. Принципы права : монографія. М., 2008. 192 с.
15. Уварова О. О. Шляхи дослідження правозастосовної функції принципів права. *Філософія права*. 2007. № 2. С. 218–219.
16. Цвіка М. В., Ткаченко В. Д., Петришина О. В. Загальна теорія держави і права. Харків : Право, 2002. 432 с.
17. Циппеліус Р. Філософія права. Пер. з нім. С. М. Причепій та ін. Київ : ТанDEM, 2000. 300 с.
18. Яременко В. В., Сліпущко О. М. Новий тлумачний словник української мови. Видання 2-ге, виправлене. Том 2. Київ : Видавництво «Аконіт», 2006. 926 с.

References:

1. Berzhel', Zh. L. (2000). Obshhaja teoriya prava [General theory of law]. M. : Nota Bene. 576 p. [in Russian]
2. Bulgakov, V. V. (2002). Konceptiya spravedlivosti v prave [The concept of justice in law] : avtoref. dis. na ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.01. Belgorod. 18 p. [in Russian]
3. Hryshchuk, O. V. (2019). Filosofii konstitutsiinykh tsinnosti [Philosophy of constitutional values] : monohrafiya. Kyiv : "Kompaniia VAITE". 416 p. [in Ukrainian]
4. Kolodii, A. M. (1999). Konstytutsiia i rozvytok pryntsyviv prava Ukrainy (pytannia metodolohii) [Constitution and development of the principles of law of Ukraine (issues of methodology)] : avtoref. ... doktora yur. nauk: spetsialnist 12.00.02. K. 39 p. [in Ukrainian]
5. Lejst, O. Je. (2002). Sushhnost' prava. Problemy teorii i filosofii prava [he essence of law. Problems of the theory and philosophy of law]. Moskva : Zercalo. M. 288 p. [in Russian]
6. Lloid, D. (2009). Ideja prava [The idea of law]. per. s angl. Ju. M. Jumashева. Moskva : Knigodel. 376 p. [in Russian]
7. Ljubimov, A. P. (2008). Recenzija na knigu Skurko E. V. Principy prava [Review of the book Skurko E. V. Principles of law]. M. : Os'-89. 192 p. [in Russian]

8. Marchenko, M. N. (2007). Obshhaja teoriija gosudarstva i prava [The general theory of the state and law: an academic course in three volume] : akademicheskij kurs v treh tomah. Moskva : Norma. T. 2: Pravo. 816 p. [in Russian]
9. Merlin, V. S. (1971). Lekcii po psihologii motivov cheloveka [Lectures on the psychology of human motives]. Perm'. 420 p. [in Russian]
10. Permjakov, Ju. E. (1995). Lekcii po filosofii prava [Lectures on the philosophy of law]. Samara. 1995. 120 p. [in Russian]
11. Pohrebniak, S. P. (2008). Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka) [Basic principles of law (content characteristics)] : Monohrafiia. Kharkiv. Pravo. 240 p. [in Ukrainian]
12. Radbruh, G. (2004). Filosofija prava [Philosophy of law]. per. s nem. Ju. M. Jumasheva. Moskva. 240 p. [in Russian]
13. Syrykh, V. (2014). Metodolohiia intehratyvnoho pravorozuminnia [Methodology of integrative legal understanding]. *Pravo Ukrainy*. № 1. Pp. 113–119. [in Ukrainian]
14. Skurko, E. V. (2008). Principy prava : monografija [Principles of law]. M. 192 p. [in Russian]
15. Uvarova, O. O. (2007). Shliakhy doslidzhennia pravozastosovnoi funktsii pryntsypiv prava [Ways of researching the law enforcement function of the principles of law]. *Filosofija prava*. № 2. Pp. 218–219. [in Ukrainian]
16. Tsvika, M. V., Tkachenka, V. D., Petryshyna, O. V. (2002). Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law]. Kharkiv : Pravo. 432 p. [in Ukrainian]
17. Tsypelius, R. (2000). Filosofija prava [Philosophy of law]. Per. z nim. Ye. M. Prychepii ta in. Kyiv : Tandem. 300 p. [in Ukrainian]
18. Iaromenko, V. V., Slipushko, O. M. (2006). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Vydannia 2-he, vypravlene. Tom 2. Kyiv : Vydavnytstvo "Akonit", 2006. 926 p. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.68>**WPLYW TECHNOLOGII BLOCKCHAIN NA ORZECZNICTWO SĄDOWE****Oleksandr Salomoniuk**

*aspirant Katedry Teorii Państwa i Prawa
Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-4879-9486
solomoniuk777@gmail.com*

Adnotacja. W artykule zbadano i ujawniono istotę technologii blockchain i jej potencjalne zastosowanie we wdrażaniu orzecznictwa sądowego. Podkreślono cechy wdrożenia technologii blockchain podczas wykonywania praktycznej działalności sądowej. Zaproponowano opcje zastosowania technologii blockchain w tworzeniu prawa sądowego, co może pomóc w ujednoczeniu praktyki sądowej w niektórych kwestiach prawnych i stanowisk prawnych sądów wyższej instancji, które zawierają interpretację określonej normy prawnej. Podczas pisania artykułu zastosowano metody analizy, syntezy, prognozowania, wtórnego przetwarzania informacji. Stwierdza się, że w najbliższej przyszłości można oczekiwać, że w różnych sferach publicznych pojawią się nowe projekty oparte na blockchain.

Słowa kluczowe: blockchain, orzecznictwo sądowe, technologia informacyjna, sądownictwo, decentralizacja, sędzia.

IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY ON JUDICIAL LAW-MAKING**Oleksandr Solomoniuk**

*Postgraduate Student at the Department of Theory of State and Law
National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-4879-9486
solomoniuk777@gmail.com*

Abstract. The article examines and reveals the essence of blockchain technology and shows its application in the implementation of judicial law-making. Features of the implementation of blockchain technology during judicial practice are highlighted. Variants of the use of blockchain technology in judicial law-making are proposed, which can contribute to the unification of judicial practice on certain legal issues and legal positions of higher courts, which contain the interpretation of a specific legal norm. During the writing of the article, methods of analysis, synthesis, forecasting, and secondary processing of information were used. To conclude that in the near future it is possible to expect that new blockchain-based projects will appear in various social spheres.

Key words: blockchain, judicial law-making, information technologies, judicial system, decentralization, judge.

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН НА СУДОВУ ПРАВОТВОРЧІСТЬ**Олександр Соломонюк**

*аспірант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-4879-9486
solomoniuk777@gmail.com*

Анотація. У статті досліджується та розкривається сутність технології блокчейн та її потенційне застосування при здійсненні судової правотворчості. Освітлюються особливості реалізації технології блокчейн під час здійснення судової практичної діяльності. Запропоновано варіанти застосування технології блокчейн у судовій правотворчості, що можуть допомогти з уніфікацією судової практики з окремих правових питань і правових позицій судів вищої інстанції, в яких міститься трактування конкретної правової норми. Під час написання статті були використані методи аналізу, синтезу, прогнозування, вторинної обробки інформації. Робиться висновок про те, що в найближчому майбутньому можна очікувати, що в різних суспільних сферах будуть з'являтися нові проекти на базі блокчейну.

Ключові слова: блокчейн, судова правотворчість, інформаційні технології, судова система, децентралізація, суддя.

Вступ. У зв'язку із стрімкими змінами суспільних відносин, які безпосередньо пов'язані з розвитком інформаційних технологій, а також, враховуючи сьогоденні реалії (війна, економічна криза, пандемія COVID-19), питання використання інформаційних технологій у державних установах, включаючи національні суди, входить до найбільш обговорюваних, найбільш потребуючих аналізу та дослідження не тільки в Україні, а й в усьому світі. Розвиток інформаційних технологічних сфер, а також їхнє застосування розповсюджується, як на технічні та рутинні функції, так і на вирішення складніших завдань, а інформаційні системи стають середовищем здійснення, зокрема, судових процесуальних дій. Сучасні інформаційні

технології дозволяють знаходити альтернативні способи вирішення спорів, у тому числі й судових спорів. Впровадження новітніх інформаційних технологій, як безпосередньо в організацію (роботу) судочинства, так і здійснення судової правотворчості є важливим інструментом модернізації (вдосконалення) судової системи та важливим викликом сьогодення.

Сучасні комп'ютерно-програмні та інформаційні технології щодня (навіть можна сказати погодинно) інтенсивно розвиваються та вдосконалюються. Аналізуючи наявні реалії, можна звернути увагу на те, що у вітчизняному та світовому інформаційному просторі набирає популярності («хайпу») така передова технологія сучасності як блокчейн (анг. Blockchain, “Block chain” від “block” – блок, “chain” – ланцюг). Терміни «блокчейн» часто поєднують із такими термінами як «криптовалюта» та «майнінг» і до яких середньостатистичний українець ставиться з насторогою, хоча перша робота над блокчейном, або ж криптографічно захищеним ланцюгом блоків, була описана ще у 1991 р. С. Хабером і С. Сторнеттою.

На теперішній час вказана технологія є однією з найбільш прогресуючих і перспективних, проте й доволі суперечливою та неоднозначною, тим не менш, яка вже нині використовується в різних сферах суспільної діяльності в багатьох провідних (розвинених) країнах світу, міжнародних корпораціях і банках, включаючи й Україну.

Технологія блокчейну має на меті допомогти людям інтегруватися у світову економіку, монетизувати власну інформацію, захистити конфіденційність даних і забезпечити творцям компенсацію за інтелектуальну власність, проте вказане є далеко невичерпним переліком. З вказаного виникає логічне питання: чи ця технологія може допомогти державній судовій системі, в тому числі при здійсненні судової правотворчості?

Технологія блокчейн є такою, що потенційно може бути застосована судовою гілкою влади, а саме у здійсненні судової правотворчості та реалізації судочинства. Реалізація блокчейну має місце під час здійснення судової практичної діяльності, коли необхідна автоматизація рутинних дій, щоб допомогти суддям здійснювати якісніше та пришвидшене судочинство, а також спростити доступ до правосуддя широким верствам населення.

Блокчейн здатний забезпечити коректне й оперативне розв'язання різних судових завдань, що у свою чергу сприятиме підвищенню ефективності здійснення судової правотворчості. Водночас швидкий розвиток новітніх технологій, зокрема технології блокчейну, зумовлює необхідність внесення змін у міжнародне і національне законодавство та прийняття нових нормативно-правових актів. У провідних державах та в Україні включно вже працюють над питаннями визначення правового статусу технології блокчейну (криптовалюти), правового регулювання особливостей її розробки та використання. Вказане може спричинити глобальні зміни в судочинстві та у правовій системі загалом. Враховуючи вищезазначене, детального та особливого значення набуває дослідження теоретичних і практичних аспектів взаємозв'язку та взаємодії судової системи (судової правотворчості) та технології блокчейну, її природи, потенціалу та перспективних меж (векторів) застосування у процесі здійснення судової правотворчості, прогресивних правових змін і переусвідомлення права.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї статті є розвиток теоретичних знань, узагальнення та визначення сучасного стану про потенціал, тенденції та можливі напрями використання технології блокчейну як інструмента і засобу підвищення ефективності реалізації судової правотворчості (можливо і судової системи загалом). Для досягнення вказаної мети можна сформулювати такі завдання: проаналізувати теоретичні та нормативні підходи до розуміння природи технології блокчейну, а також спірні питання, які виникають через страх нерозуміння (незнання) викликів, які виникають і пов'язуються із правовим регулюванням адаптації та використання технології блокчейну; охарактеризувати сучасний стан, основні аспекти, тенденції та розкрити потенціал застосування блокчейну в судовій системі та безпосередньо в судовій правотворчості.

Виклад основного матеріалу. Поняття блокчейну в найпростішому розумінні – це децентралізована система зберігання інформації, яка не дає змоги вносити корективи в уже зафіксовані дані (Савельєв, 2016: 19). Іншими словами, як зазначає Р. О. Стефанчук, блокчейн можна визначити як мегаблокнот (публічний цифровий розподілений реєстр), що ґрунтується на криптографічних алгоритмах і фіксує в собі інформацію про всі здійснені операції (транзакції) у цифровому просторі за допомогою створення блоків-транзакцій. Кожна така транзакція децентралізована та максимально прозора, схоронна, незмінна, а відповідно, безпечна, адже її видно і фіксується вона кожним з контрагентів, що не допускає будь-яких маніпуляцій, як-от: внесення змін, скасування, виправлення заднім числом тощо. Фактично технологія блокчейну – це цифровий конкурент для юристів на предмет суспільної довіри, який фактично виконує в цифровому просторі функції нотаріуса та судді (Стефанчук, 2018: 30).

Зміст технології блокчейн розкриває назва, що походить із двох англійських слів: block і chain (ланцюжок блоків). Тут інформація групується в блоки, а вони, своєю чергою, – в послідовний ланцюг. Записують новий блок у систему ноди (англ. node – вузол мережі блокчейн, що складається з одного або кількох комп'ютерів і є мінімальною та неподільною одиницею блокчейн-мережі), які розраховують хеш-суму (що є алгоритмом шифрування) і записують її в блокчейн, пов'язуючи з попередньою. Як наслідок, блок останньої версії містить дані щодо всіх попередніх. І коли хтось утрутиться в систему, наприклад, змінить інформацію в одному з блоків, останній просто «зламається»: зміниться хеш-сума, і весь ланцюжок стане невалідним. Якщо в дані не вносилися зміни, то ноди підтверджують їх валідність і блоки зберігаються у блокчейн.

Технологія блокчейн має чимало переваг (до вказаного можна віднести: неможливість вносити зміни непомітно або заднім числом, аудитоспроможність, децентралізація, відкритість (прозорість), відсутність

посередників, рівноправність, необмеженість ланцюга блоків), але на сьогодні також прослідковуються певні недоліки (такі як безповоротність операцій, відсутність правового регулювання, анонімність учасників, необхідність у потужній обчислювальній техніці).

Нині технологію блокчейн виокремлюють як одну з найбільш передових (трендових) технологій сьогодення, яка дає змогу відкрити дані й продемонструвати, що вказані дані не зазнали змін (різних трансформацій), не розкриваючи при цьому персональні дані користувачів. Враховуючи прозорість і незалежність від державного апарату та світових корпорацій його називають проривом XXI ст.

Впровадження блокчейну в правові процеси потребує значних знань у багатьох сферах, таких як безпека, юриспруденція, децентралізоване управління, а організації, що приймуть рішення використовувати блокчейн, будуть змушені повністю змінити свою історичну структуру, чії традиційні процеси не відповідають самій ідеї блокчейну, а також, намагаючись інтегрувати блокчейн у застарілі потоки створення цінностей і системи, можуть зіткнутися з утратою фінансування або виявити, що технологія їм не підходить (Ющенко: 2018: 269).

Враховуючи вищевказане, можна спробувати надати відповідь на зазначене питання (чи ця технологія може допомогти державній судовій системі, в тому числі при здійсненні судової правотворчості?). На перший погляд технологія блокчейну більш пристосована та застосовується для приватноправових цілей: здійснювання формування універсальних платіжних засобів, фіксації смарт-контрактів, здійснення електронної комерції, реєстрації інтелектуальної власності, інвестування у форматі ICO. Однак, на думку автора, коло суспільних відносин (проблем), які можуть бути скориговані при застосуванні судами технології блокчейну (розподілених реєстрів) є досить великим.

Основною функцією судді є здійснення правосуддя (в порядку, який встановлений процесуальним законом) з метою вирішення спору про право. Результатом цієї функції є судові рішення, яке вичерпно дає (здебільшого) однозначні відповіді за позовними вимогами, які заявлені сторонами, та підкріплюється відповідними законними та зрозумілими мотивами прийняття такого рішення. Саме такий результат є основою того, що чекають від суду громадяни, які звертаються до нього.

Як відмічає С. В. Шевчук, судова правотворчість тісно пов'язана з роллю судді, яка позначає якісні зміни в його діяльності: від «вуст, що проголошують слова закону» до «оракула права». Тобто, наприклад, «активістами» є всі судді Конституційного Суду України, які вийшли у своїх рішеннях за «буквальний» зміст конституційної норми або користуються при здійсненні конституційного судочинства не тільки граматичним способом тлумачення конституційного тексту, формулюють нові правові позиції тощо.

Судова правотворчість – особливий вид правотворчості, який є процесом здійснення судовою владою правотворчої функції в поєднанні з її правозастосовною та інтерпретаційною функціями при розгляді конкретної справи; результатом таких дій є правоположення, що містяться в сформульованих судом рішеннях, які мають обов'язкову силу не тільки для сторін у справі, але й для інших суб'єктів права відповідно до закону або в силу принципу ієрархічності судової системи (обов'язковість рішень вищих судів для нижчих або їх переконливість при розгляді аналогічних справ) (Шевчук, 2008: 100).

Судова правотворчість має свої особливості, які полягають, по-перше, в тому, що її суб'єктами виступають суди як органи державної влади, від імені яких діють судді, які входять до складу певного суду (загальної або конституційної юрисдикції). По-друге, в тому, що вона здійснюється як додаткова функція суду, адже основним призначенням будь-якого суду є розгляд правових спорів шляхом правозастосування, а не створення нових норм шляхом правотворчості. І по-третє, в тому, що вона має бути санкціонована з боку вищого представницького органу державної влади певним чином, як правило, шляхом видання спеціального закону (або шляхом мовчазної згоди парламенту і своєрідним правовим звичаєм – як це має місце у правовій системі Великобританії).

Таким чином, поєднання двох сторін, таких як технологія блокчейн та судова правотворчість – це еволюційний процес, який може сприяти покращенню використання їх для функціонування судово-правових відносин.

Основою та ключовим критерієм правового регулювання технології блокчейн є рівень поблажливості (лібералізму) в державі. Проблеми правового регулювання полягають у відсутності розуміння, яка система регулювання буде ефективною та дієвою.

Відносини з приводу технології блокчейн мають регламентуватися юридично для того, щоб сторони розуміли, які результати зумовлять ці відносини. У такому разі ефективність застосування такої технології зростає у багато разів. Технологія блокчейн будується на ідеї свободи, що є основою ідеології демократичної держави. В основі судової системи та судової правотворчості, а також в ідеї функціонування блокчейн технології та в ідеї демократичної держави (в обох випадках) найціннішими є свобода людини та її права.

Відповідно до зазначеного вище, справжню незалежність суддів у великій кількості суперечок може забезпечити технологія блокчейн, а саме: розподілення реєстрів. Тобто місце вирішення спору матиме значення лише в малій кількості спорів, в основному вже визначених винятковою підсудністю. Враховуючи те, що суддя в обов'язковому порядку не повинен сприймати інформацію безпосередньо, з метою уникнення пізнавальних спотворень, за великої кількості цифрових доказів, найчастіше не має різниці, де саме перебуває суддя, який ухвалює рішення. Особливо якщо сторони спілкуються з суддею дистанційно або не спілкуються зовсім, як у спрощеному провадженні.

Це означає, що частина суперечок, яка не вимагає присутності сторін, може вирішуватися абсолютно будь-яким суддею (суддями), оскільки полягає у виборі аргументованої позиції однієї зі сторін та правової

мотивації свого вибору. Професор Р. Саскінд, розглядаючи можливість розгляду онлайн-спорів, відмічає, що посадові обов'язки онлайн-суддів істотно відрізняться від посадових інструкцій традиційних суддів, тобто зміна профілю діяльності може призвести до більшого розмаїття всередині судової системи (Susskind, 2019: 147).

Також судові рішення судді можуть бути зафіксовані в системі розподілених реєстрів і де в разі оскарження буде розглянуто колегіально. Тобто шляхом одноосібного голосу суддів випадково обраної колегії вищої інстанції (з непарним складом) кожен суддя може виступити за позицію скажника або за позицію, яка аргументована суддею першої інстанції. Вказане дозволить уникнути тиску, як зі сторони колег, так і зі сторони учасників судового процесу (сторін), тобто як результат, дозволить забезпечити повну рівність під час обговорення судового спору.

Технологія блокчейн дозволить у відкритому доступі зафіксувати момент вирішення суддею справи та його мотиви, а також автоматично розрахувати результат розгляду в будь-якій судовій інстанції. Запропонований механізм підійде для будь-якої моделі перевірки як апеляційного, так і касаційного порядків. Якщо вимога обґрунтованості судової постанови зазнає змін у зв'язку з можливістю достовірно встановлювати більшу частину фактів стосовно суті судової справи, сам перегляд судових постанов буде передусім підлягати перевірці застосування права та перевірки висновків, які суди попередніх інстанцій зробили, спираючись на запропоновані сторонами факти, що існують у базах даних.

Стосовно судової правотворчості, технологія блокчейну може допомогти з уніфікацією судової практики з окремих правових питань і правових позицій судів вищої інстанції, в яких міститься трактування конкретної правової норми. Вказане допоможе суддям по всій країні збагачувати аргументами вирішення конкретної судової справи, крім того запропонована ними аргументація/тлумачення були підтримані суддями вищих інстанцій. Деревоподібний ланцюжок розподіленого реєстру достовірно дозволить встановити походження вмісту кожного блоку (стадії розгляду) та автора тлумачення.

Безпека в технології блокчейн забезпечується через децентралізований сервер, в якому відображаються зазначені мітки часу, та однорангові мережеві з'єднання. У результаті формується база даних, яка управляється автономно, без єдиного центру. Це робить ланцюжки блоків досить зручними для реєстрації подій (наприклад, фіксації судових документів, протоколів проведених слідчих дій, отримання рішення суду про обрання або продовження запобіжного заходу, внесення медичних записів) та операцій з даними, управління ідентифікацією та підтвердження справжності джерела.

Таким чином, переваги, які представляє технологія блокчейн у разі її використання в судовій правотворчості, бачиться велика кількість. За допомогою вказаної технології може підвищитися рівень гласності без втрати конфіденційності даних, зменшиться судова тяганина, знизяться терміни судових розглядів, в оперативному порядку вирішуватимуться питання застосування трактованих норм судів вищих інстанцій, які пов'язані схожими обставинами справи та підвищиться якість судочинства.

Блокчейн у судовій правотворчості – це розподілений реєстр, який заснований на криптографічних алгоритмах, що містить базу найновіших трактованих суддями нормативно-правових актів, а також містить інформацію про всі раніше здійснені судові процеси і носить децентралізований характер. Вказане звучить доволі складно, але для пересічного користувача варто знати те, що блокчейн надає можливість виключити підробку або зміну інформації, шахрайство, порушення майнових прав, а також вказана технологія надасть суддям уніфікувати судову практику та у пришвидшений спосіб заповнювати правові колізії.

По-суті, блокчейн це як цифровий суддя, тобто реєстр судових рішень зберігається не в реєстроутримувача, а в усіх учасників системи і кожен раз при будь-яких судово-процесуальних змінах автоматично оновлюється, зберігаючи початкову інформацію.

Так, наприклад, Дубайський міжнародний суд, що займається цивільними і торговими спорами у фінансовій галузі, планує запустити «Суд блокчейна». Завдяки цій системі виконання документообігу вручну буде усунуто, що призведе до підвищення ефективності роботи (Буяльська, 2018: 1).

Введення в судову систему технологію блокчейн, у широкому значенні, можна назвати оцифрізацією права. Проте потрібно розуміти, що оцифрізація права це не тотальна заміна суддів та всіх судових механізмів на інформаційні технології, а лише допоміжний засіб, який дозволяє суддям досягти цілей, які передбачені законодавством. Це зумовлюється тим, що в судовому процесі для досягнення певної мети важливу роль відіграє суб'єктивна оцінка ситуації, що склалася «внутрішнім переконанням». Тому оцифрізація правових відносин має контролюватись і якоюсь мірою підкорятися людині. На сучасному етапі розвитку суспільства блокчейн, нейронні мережі повинні стояти на другому місці за ієрархією значимості в судочинстві після судді.

На підставі висвітленого вище можна дійти висновків, що на теперішній час існує мало проєктів, які неможливо реалізувати без технології блокчейну. Його використання дає змогу в одних випадках скоротити час, в інших – збільшити прозорість і довіру до системи (в цьому випадку до судової системи), а також скоротити витрати на процеси.

Поява технології блокчейн дасть поштовх розвитку судочинству, усунення адміністративних бар'єрів, а також оптимізації та підвищення ефективності судового управління і здійснення судової правотворчості. Технологія блокчейн є сукупністю певних принципів, на основі яких повинна будуватися оптимальна система для вирішення поставлених завдань. При цьому ця система значно зекономить ресурси і навіть час здійснення судочинства. Також необхідно прийняти законодавчі акти, що регулюватимуть діяльність

у судовій галузі, яка буде заснована на платформі блокчейн, і навіть визначити міру відповідальності, при скоєнні неправомірних дій і помилок з допомогою цієї технології.

Окрім того, слід зазначити, що Україна входить до лідерів із впровадження технології блокчейн як у державному, так і приватному секторах (земельний реєстр, електронні торги, реєстр прав на нерухоме майно, відкрита платформа електронної демократії, банківський сектор, електронне врядування тощо). Впровадження вказаної технології розподіленого реєстру розпочалося у 2016 р. і поступово набирає обертів. Звідси слідує, що в найближчому майбутньому можна очікувати, що в різних суспільних сферах будуть з'являтися нові проєкти на базі блокчейну.

Список використаних джерел:

1. Буяльська К. А судді хто? – як блокчейн може вплинути на автоматизацію судочинства. 2018. С. 1. URL: <https://cryptotexty.com/automation-of-legal-proceedings>
2. Савельев И. Е. Технология blockchain и ее применение. Прикладная информатика. 2016. С. 19.
3. Саскінд Річард. Online Courts and the Future of Justice. Oxford University Press, Inc. 2019. С. 147. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198838364.001.0001>
4. Стефанчук Р. О. Інформаційні технології та право: quo vadis? Право України. 2018. № 1. С. 30–50.
5. Шевчук С. В. «Концепція суддівського активізму» у контексті судової правотворчості. Юридичний журнал. 2008. № 12. С. 100–105.
6. Ющенко Н. Л. Розвиток блокчейн-технологій в країні та світі. Економіка та управління національним господарством. 2018. № 19. С. 269–275.

References:

1. Buialaska, K. (2018). A suddi khto? – yak blokchein mozhe vplynuty na avtomatyzatsiiu sudochynstva [And who are the judges? – how blockchain can affect the automation of judicial proceedings]. URL: <https://cryptotexty.com/automation-of-legal-proceedings> [in Ukrainian]
2. Savelev, Y. E. (2016). Tekhnolohiya blockchain y ee prymenenye. [Blockchain technology and its application]. Prykladnaia ynformatyka. P. 19. [in Russian]
3. Richard Susskind (2019). Online Courts and the Future of Justice. Oxford University Press, Ins. P. 147. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198838364.001.0001> [in American]
4. Stefanchuk, R. O. (2018). Informatsiini tekhnolohii ta pravo: quo vadis? [Information technologies and law: quo vadis?]. Pravo Ukrainy. No. 1. P. 30–50. [in Ukrainian]
5. Shevchuk, S. V. (2008). “Kontseptsiia suddivskoho aktyvizmu” u konteksti sudovoi pravotvorchosti [“Concept of judicial activism” in the context of judicial law-making]. Yurydychnyi zhurnal. No. 12. P. 100–105. [in Ukrainian]
6. Yushchenko, N. L. (2018). Rozvytok blokchein-tekhnologii v kraini ta sviti [Development of blockchain technologies in the country and the world]. Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. No. 19. P. 269–275. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.69>

INTEGRACJA MŁODZIEŻY JAKO JEDEN Z RODZAJÓW OCHRONY SOCJALNEJ MŁODZIEŻY

Anastasiia Chernysh

*aspirantka Katedry Prawa Pracy i Prawa Ubezpieczeń Społecznych
Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-7551-5365

ceslii.knu@gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano cechy motywacyjnych i poznawczych stanów psychicznych młodzieży oraz zidentyfikowano społeczne mechanizmy interioryzacji i transformacji wartości przez współczesną młodzież w procesie jej reintegracji. Wyjaśniono wpływ dobrostanu społecznego (elementy poznawczo-oceniające, motywacyjno-wartościowe, emocjonalnie-behawioralne) i subiektywnego dobrobytu społecznego młodzieży (widoczność społeczna, dystans społeczny, akceptacja emocjonalna, aprobata społeczna, przekonania społeczne), naukowy proces jego reintegracji w warunkach współczesnego społeczeństwa. W celu realizacji zasady kompleksowości w ocenie wyniku reintegracji młodzieży w społeczeństwie zaangażowany jest integracyjny wskaźnik zdolności/niezdolności społeczno-psychologicznej jednostki, jako formacja wieloskładnikowa charakteryzująca poziom rozwoju osobowości. Ustalono, że niezdolność społeczno-psychologiczna wyraża się w obecności destrukcyjnych postaw społecznych w relacjach międzyludzkich, kształtowaniu się psychotycznego poziomu psychopatologicznych zaburzeń osobowości, podkreślanii profilu samoregulacji zachowania, nieodpowiedniej samooceny.

Słowa kluczowe: młodzież, reintegracja, ochrona socjalna, obowiązek państwa, zapewnienie procesu reintegracji, współczesne społeczeństwo.

REINTEGRATION OF YOUTH AS ONE OF THE TYPES OF SOCIAL PROTECTION OF YOUTH

Anastasiia Chernysh

*Postgraduate Student at the Department of Labor Law and Social Security Law
Taras Shevchenko Kyiv National University, (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-7551-5365

ceslii.knu@gmail.com

Abstract. The article examines the features of motivational and cognitive mental states of youth and identifies social mechanisms of internalization and transformation of values by modern youth in the process of its reintegration. The influence of social well-being (cognitive-evaluative, motivational-value, emotional-behavioral components) and subjective social well-being of youth (social visibility, social distance, emotional acceptance, social approval, social beliefs) on the success of the process of its reintegration is clarified. society. In order to implement the principle of complexity in assessing the outcome of reintegration of young people into society, the integration indicator of socio-psychological capacity / insolvency of the individual is used as a multicomponent entity that characterizes the level of personality development. It is established that socio-psychological inability is expressed in the presence of destructive social attitudes in interpersonal relationships, the formation of the psychotic level of psychopathological personality disorders, accentuated profile of self-regulation of behavior, inadequate self-esteem.

Key words: youth, reintegration, social protection, duty of the state, ensuring the reintegration process, modern society.

РЕІНТЕГРАЦІЯ МОЛОДІ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ

Анастасія Черниш

*аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-7551-5365

ceslii.knu@gmail.com

Анотація. У статті досліджено особливості мотиваційних і когнітивних психічних станів молоді та виявлено соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей сучасною молоддю в процесі її реінтеграції. З'ясовано вплив соціального самопочуття (когнітивно-оцінної, мотиваційно-ціннісної, емоційно-поведінкової складових) та суб'єктивного соціального благополуччя молоді (соціальної помітності, соціальної дистантності, емоційного прийняття, соціального схвалення, соціальних переконань) на успішність процесу її реінтеграції в умовах сучасного соціуму. З метою реалізації принципу комплексності в оцінці результату реінтеграції молоді у соціум задіяно інтеграційний показник соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості, як багатоконпонентне утворення, що характеризує рівень розвитку особистості. Встановлено, що соціально-психологічна

неспроможність виражається у наявності деструктивних соціальних установок у міжособистісних відносинах, формуванні психотичного рівня психопатологічних розладів особистості, акцентуваному профілі саморегуляції поведінки, неадекватній самооцінці.

Ключові слова: молодь, реінтеграція, соціальний захист, обов'язок держави, забезпечення процесу реінтеграції, сучасний соціум.

Постановка проблеми. Останнім часом до тривало існуючих проблем, з якими зіштовхуються молоді люди: безробіття, низький рівень життя, матеріальна незабезпеченість, неспроможність поліпшення житлових умов, економічна та соціальна залежність від батьків, низька народжуваність тощо (Гуцан, 2014: 55) додаються нові, які, крім того, ускладнюють ситуацію із вже існуючими. Передусім дана теза стосується молоді, яка переїздить до інших країн з метою пошуку кращого життя; молоді, яка була вимушена покинути звичне місце проживання через окупацію територій або залишилась там проживати, що стало реаліями для України починаючи з 2014 року. А тому, зростання рівня реінтеграції молодих людей-трудомих мігрантів, осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, а також осіб з числа внутрішньо переміщених до соціального, культурного, інформаційного, освітнього простору України – важливе завдання, яка постає сьогодні перед державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реінтеграції молоді присвячені праці багатьох вчених серед яких є: Т. Й. Буда, О. О. Блискун, Д. Т. Гошовська, Я. О. Гошовський, З. П. Кияниця, О. О. Кочемировська, Н. О. Курило, І. Р. Малик, В. І. Степаненко, Л. В. Хомко, Ю. М. Шум, А. І. Юрченко. Праці зазначених вчених не втратили наукової цінності, однак сформульовані в них висновки та пропозиції потребують переосмислення та нових теоретичних підходів. Метою наукової статті є комплексне спеціальне дослідження теоретичних проблем реінтеграції молоді в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, нинішні умови вимагають звернути увагу на проблеми соціальної інтеграції (реінтеграції) переміщених осіб, зайнятості та працевлаштування осіб із їх числа, забезпечення житлом, освітою та на багато інших, які впливають із потреби відновити життя, соціальні зв'язки, знайти своє місце у суспільстві на новому місці перебування.

Міжнародною організацією з міграції (МОМ) інтеграція в цілому розкривається як повторне включення особи до певної соціальної групи чи процесу. Припустимо, це може стосуватися включення мігранта в суспільство країни свого походження або звичного місця проживання. Крім цього, інтеграцією може називатися процес повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження (European University Institute, 2011).

За допомогою реінтеграції для людини стають доступними самодостатність, утвердження та набуття в подальшому можливості для доступу до соціальних мереж та контактів, у якійсь мірі навіть психо-соціальне здоров'я (UNHCR/CDR, SEP 1997). Великою проблемою для окремих осіб в процесі їх процесу реінтеграції стає відсутність або обмеженість доступу до ресурсів, які дають можливість здобувати засоби для існування. Найбільш деталізоване трактування досліджуваного поняття «реінтеграція», як зазначається у спеціальній літературі, міститься у документі, розробленому Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) – «Реінтеграція в перехідний період від війни до миру» (Ржевська, 2020: 43).

Національною молодіжною стратегією до 2030 року серед основних проблем та викликів, які постають перед Україною, називається необхідність вирішення проблеми реінтеграції, за для чого слід забезпечити мотивацію молоді для переїзду до інших регіонів України та відновлення свого звичного життя, становлення як повноцінних носіїв української ідентичності та європейських цінностей. Саме це визнається Стратегією одним із ключових факторів, за допомогою яких можна буде вплинути на якнайшвидшу реінтеграцію в цілому тимчасово окупованих територій в Україну (Верховна Рада України, 2021).

На момент розробки Стратегії на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі проживало близько мільйона дітей та молоді (Верховна Рада України, 2021), вочевидь, на сьогодні обсяг таких територій збільшився, проте, посилюється одночасно процеси міграції із них. За відсутності поки офіційної статистики та високої динаміки досліджуваних процесів в цілому, актуальні дані та статистику поки представити важко, проте, що найголовніше в контексті нашого дослідження – проблема реінтеграції молоді не зникає, вона є актуальною та залишатиметься своєрідним викликом для України далеко в майбутньому.

Дані, висвітлені у Стратегії, демонструють нам те, що майже третина із зазначеного числа – діти, віком від 14 до 18 років, які постійно перебувають під впливом Російської Федерації в розумінні спотворення історичних фактів, уявлень про Україну (громадянами якої вони є). Це ставить під загрозу їх українську ідентичність, а тому – може вплинути поступово на можливість для зазначених осіб реінтегруватися в українське суспільство.

За для сприяння інтеграції молоді до суспільного життя України та світу в цілому державою здійснюються спроби подолати бар'єри, які слугують перешкодою для включення молоді в соціальне, економічне та громадське життя. Необхідними чинниками за для цього слугують забезпечення участі молоді у міжнародних молодіжних обмінах, зокрема у рамках програм Ради Європи та Європейського Союзу; залучення молоді, у тому числі молодих іммігрантів, закордонних українців, іноземців, які мають інтерес до української культури, у соціальне, економічне, культурне життя України; реінтеграція молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України, та з числа внутрішньо переміщених осіб до культурного, інформаційного,

освітнього простору України; запровадження ефективних соціально-гуманітарних механізмів інтеграції до соціального, громадського та економічного життя молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України; залучення молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України, та з числа внутрішньо переміщених осіб до активного суспільного життя в Україні тощо (Верховна Рада України, 2021).

Незважаючи на те, що висновки, яких доходить О. С. Кайтанський щодо проблем зайнятості та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб були зроблені в період проведення в Україні АТО та поширення явища внутрішнього переміщення у той період, актуальними вони залишаються і сьогодні, адже число представників даної соціальної групи, на жаль, стрімко зростає. Так, вченим наголошується, що питання забезпечення зайнятості та працевлаштування молоді з числа внутрішньо переміщених осіб сьогодні потребує особливої уваги (Кайтанський, 2015: 108).

1. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» (Верховна Рада України, 2014).

2. Статтею 11 Закону передбачаються повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Згідно з частиною третьою статті, «центрального орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, забезпечує інформування внутрішньо переміщених осіб про можливості працевлаштування у відповідних населених пунктах, а також сприяє у працевлаштуванні внутрішньо переміщеним особам, які отримали статус безробітного, організовує підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації таких осіб» (Верховна Рада України, 2014).

Досить вдалими видаються пропозиції О. С. Кайтанського, щодо необхідності доповнити частину восьму та дев'яту статті 11 даного Закону у місці переліку повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування положенням аналогічним за змістом вказаному вище, адже його відсутність значно знижує можливість інтеграції даних осіб у трудову сферу. Так, доцільно було б вказати, що дані суб'єкти інформують внутрішньо переміщених осіб про можливості працевлаштування у відповідних населених пунктах, а також сприяють у їх працевлаштуванні, організовують їх підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (Кайтанський, 2015: 109). При чому, таке сприяння повинно поширюватись не лише на тих осіб, які стали на облік в якості безробітних, а на всіх, хто цього потребує.

В цілому для забезпечення реінтеграції молоді з тимчасово окупованих територій необхідно державі розвивати такі напрямки: підготовка, забезпечення та проведення навчання молоді на курсах з підготовки до вступу до державних закладів вищої освіти на безкоштовній основі; запровадження проектів та реалізація заходів, направлених на патріотичний та загалом особистісний розвиток молоді; започаткування та виконання програм для дослідження, вивчення, збереження, розвитку та популяризації культурної спадщини, історії тощо; проведення інформаційних, комунікаційних кампаній, здійснення проектів, проведення спортивних, культурних, мистецьких заходів, фестивалів тощо спрямованих на інтеграцію молоді; поширення практики ведення форумів, консультацій, конференцій, засідань, круглих столів із залученням українських і іноземних спеціалістів та експертів, за для формування та реалізації політики безпечної реінтеграції молоді (Кайтанський, 2015: 180–182).

Практика останніх років демонструє нам тенденцію зниження рівня впевненості серед молоді у можливості забезпечити для себе гідний рівень життя в Україні. Сьогоднішні події в Україні ще більш ускладнили дану проблему, адже все менше молодими людьми відчувається впевненість у завтрашньому дні, можливість отримати належний захист та умови для розвитку з боку держави. Це все стає однією із причин виїзду великої кількості молодих та перспективних громадян за кордон. Все це негативно позначається на демографії, адже утворюється від'ємний приріст населення, посилюється старіння нації та держава просто не розвивається (Верховна Рада України, 2014: 55–56).

Так, окремим питанням є соціальне забезпечення трудових мігрантів із числа молоді, які також охоплюються необхідністю соціальної інтеграції (реінтеграції), адже саме засобом побудови ефективної системи соціального захисту даної категорії молоді досягається можливість здійснення прав трудових мігрантів у різних сферах, скорочується соціальна нерівність – через зростання людського потенціалу та продуктивності, підтримується внутрішній попит на ринку праці тощо (Степаненко, 2021: 54).

Воєнні дії на території України, світова економічна криза стали причинами виникнення нових викликів для трудових мігрантів, для країн-реципієнтів та донорів (Степаненко, 2021: 54).

У спеціальній літературі соціальні ризики, з якими можуть зіштовхнутися трудові мігранти умовно поділяються на групи: 1) тимчасові – які випливають із різних етапів самого процесу міграції; 2) просторові – пов'язані із пошуком житла та встановленням соціальних зв'язків; 3) соціально-культурні – пов'язані із національною приналежністю або відхиленнями у поведінці; 4) соціально-політичні – ризики, які витікають із законодавчих обмежень щодо повноправної участі у житті суспільства та приймаючою держави (Степаненко, 2021: 54).

Зазначене коло ризиків особливо торкається нелегальних мігрантів, які не можуть скористатись повним об'ємом заходів соціального забезпечення через, припустимо, відмову від участі у системі страхування або непоширеність її на таких осіб взагалі. Більшість із числа мігрантів можуть скористатись доступом до соціального захисту лише за умов наявності дозволу на роботу.

У спеціальній літературі представлені результати досліджень, спрямованих на пошук ефективних засобів покращення становища трудових мігрантів, передусім, за допомогою системи соціального захисту. Так, наприклад, йдеться про необхідність доступу до різного роду соціальних програм, до медичної допомоги, принаймні базових соціальних послуг та пільг; акцентується увага на необхідності досягти мобільності соціальної допомоги; пропонується змістити увагу держав на поширення та розвиток неформальних мереж підтримки; в цілому – потребу перегляду існуючої політики та нової у сфері праці та працевлаштування (Степаненко, 2021: 55). Пропонуємо розкрити кожен із зазначених напрямків.

За допомогою доступу до соціальних програм (наприклад, у сфері зайнятості чи соціального страхування) може забезпечуватись більш поступова та плавна адаптація молодих людей як мігрантів, передусім через економічну та соціальну інтеграції. Соціальні заходи, які реалізуються в межах зазначених програм, зможуть позитивно вплинути на подолання бар'єру доступу до соціального забезпечення для мігрантів в цілому через створення механізму більш справедливого розподілу ресурсів і благ в контексті особливої підтримки найбільш вразливих верств молоді. Для мігрантів такі заходи можуть стати інструментом подолання різного роду соціальних додаткових ризиків (наприклад, доступною може стати інтеграція на місцевих ринках праці або асиміляція учнів (студентів) у навчальних закладах).

Мобільністю соціальної допомоги, як деталізується у науковій літературі, позначається «здатність зберігати, підтримувати і передавати право, незалежно від національності і країни проживання, на соціальний захист» (Степаненко, 2021: 56).

Як нами в деякій мірі зазначалось, трудові мігранти, стикаючись із необхідністю включитись у систему соціального захисту країни перебування, нерідко зустрічаються із проблемами, які в літературі називають «бар'єрами соціального захисту». Серед таких слід вказати: розбіжності та неможливість об'єднати національні системами соціального захисту через розбіжності у правових; брак двосторонніх або спільних регіональних договорів у сфері соціального забезпечення, які забезпечили б рівність усіх учасників ринку праці (як національних працівників, так і мігрантів), поінформованості щодо існуючих; відсутність конвертованості внесків тощо.

Називаючи необхідність розвитку неформальних мереж для соціального захисту мігрантів, пропонуємо розуміти під ними громадські інститути, за допомогою яких реалізується соціальний захист, це свого роду нетрадиційні його провайдери, які своєю діяльністю доповнюють ту, що існує на загальнодержавному рівні. До числа таких неформальних мереж можуть включатися підприємства, професійні спілки, релігійні та благодійні організації, сімейні мережі та асоціації діаспори.

Як зазначає О. П. Мульська, «відсутності державної допомоги, механізми фінансування соціальних виплат у грошовій або натуральній формі, а також медична допомога, розроблені громадськими інститутами, часто є єдиною формою соціального захисту, доступних для мігрантів» (Мульська, 2015: 56).

Не можна не звернути увагу на той факт, що проблема реінтеграції також набуває актуальності для емігрантів, які з будь-яких причин прийняли рішення повернутись додому (Шум, 2021: 55–61).

Такі особи можуть зіштовхнутися не лише з правовими, але й з соціально-психологічними та культурними проблемами, зумовленими сформованістю відмінних від українських цінностей та способу життя, що вимагатиме певного часу та відповідних заходів, спрямованих на їх повторну інтеграцію, іншими словами – реінтеграцію таких мігрантів до приймаючого суспільства.

Поняття реінтеграції розкривається в українському законодавстві саме в якості комплексу заходів: соціальних, економічних, правових тощо, які спрямовані на забезпечення адаптації до умов суспільства трудових мігрантів та членів їхніх сімей після повернення з держави перебування (Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 № 761-VIII) (Мульська, 2015: 54–57). Крім зазначених у заходів, доцільно вказати можливість підтримки досліджуваної категорії осіб також через психологічні, культурні послуги, які всі між собою тісно пов'язані та впливають один на одного (Шум, 2021: 55–61).

Питанню реінтеграції також присвячені й інші законодавчі акти, в яких визначається доцільність формування необхідних умов для забезпечення повернення та реінтеграції українських мігрантів назад в українське суспільство. Крім цього, у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року передбачається перспектива розробки широкого низки заходів, спрямованих на реінтеграцію трудових мігрантів (Балуєва, Чуприна, 2020: 119). На законодавчому рівні також акцентується неабияка увага на потребі створення загальнодержавної програми сприяння зворотній міграції та реінтеграції трудових мігрантів, що повертаються (Верховна Рада України, 2019: 761).

Проте, навіть зважаючи на вимогу щодо формування соціальних програм, спрямованих на підтримку та реінтеграцію мігрантів, досі жодної із них в Україні розроблено не було. Тому, особливо на сучасному, досить складному для України етапі є необхідність у формуванні та реалізації державної програми сприяння зворотній міграції та реінтеграції мігрантів, які повертаються в Україну – не останнє за значимістю питання. Метою такої програми згодом може стати запровадження різного розу заохочень для повернення українських мігрантів та, перш за все, створення умов для їх активного входження та залучення до соціально-економічного розвитку країни.

Не можна залишити без уваги існування затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України Плану заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їх сімей від 12 квітня 2017 р. № 257-р (Верховна Рада України, 2017). Проте, слід погодитись із Т. О. Гнатюк, що даний акт в цілому характеризується декларативністю та й питанню реінтеграції напряду присвячені лише кілька пропозицій, представлених у даному акті (Гнатюк, 2019: 94).

Отже, в цілому для покращення становища молоді в Україні та за її межами, підвищення рівня соціального забезпечення представників даної соціальної груп, виходу України на траєкторію сталого суспільного розвитку необхідним є вдосконалення системи їх підтримки та в цілому створення найбільш сприятливих умов для життя. Необхідною, з огляду на це, стане трансформація соціального захисту та підтримки молоді, розв'язання найбільш важливих молодіжних проблем. Вдосконалення потребують матеріальна допомога, соціальне обслуговування ті пільги, які сьогодні передбачені для молодих осіб у різних сферах: освіта, працевлаштування, зайнятість, підприємницька діяльність, кредитування, забезпечення житлом тощо (Співак, Івкова, 2020: 151).

Україною повинна проводитись соціально-економічна політика, за якої, у молодого населення буде можливість влаштуватись на роботу з достатньою заробітною платою, яка б дозволяла покривати затрати у всіх важливих життєвих сферах, передусім, в забезпеченні житлом. Для подолання проблем молоді, слід об'єднати сили уряду, бізнесу та громадянського суспільства, можливо – доцільним буде також запозичення позитивного зарубіжного досвіду, на чому нами неодноразово наголошувалось у дослідженні.

Список використаних джерел:

1. Гуцан Т. Г. Проблеми соціального захисту молоді в національній економіці. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка. 2014. Вип. 14. С. 54–62.
2. Return Migration and Development Platform (2011). European University Institute. URL: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata
3. Reintegration in the Transition from War to Peace (1997). URL: www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf
4. Ржевська Н. Ф. Реінтеграція окупованих територій Донбасу: пошук ефективних моделей. VII Методологічні читання – Сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка) : Матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / За наук. ред. д. політ. н., Г. В. Шишунова; відп. за вип. А. М. Сабара, Г. В. Іленьків. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. С. 43–46.
5. Національна молодіжна стратегія до 2030 року : Указ Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>
6. Кайтанський О. С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 204 с.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
8. Степаненко В. І. Реінтеграція молоді з тимчасово окупованих територій і лінії розмежування через освіту як шлях національної консолідації. Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання : зб. тез всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 8 червня 2021 р., м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України / ред. кол.: Топузов О. М., Сисоєва С. О., Дічек Н. П., Култаєва М. Д. та ін. Київ : Педагогічна думка, 2021. С. 180–182.
9. Шум Ю. М. Особливості соціального захисту молоді в Україні. Актуальні питання публічного та приватного права в контексті системних реформ. Матеріали науково-практичної конференції (м. Ужгород, 14–15 травня 2021 р.). Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2021. 96 с. С. 55–61.
10. Мульська О. П. До формування системи соціального захисту трудових мігрантів. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 54–57.
11. Балусева О. В., Чуприна О. О. Теоретико-методичні аспекти реінтеграції мігрантів в Україні. URL: <https://ojs.dsum.edu.ua/index.php/manager/article/view/119>
12. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 05.11.2015 № 761-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/761-19>
13. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p>
14. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 22. Ст. 850.
15. Про затвердження плану заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їх сімей : Розпорядженням Кабінету Міністрів України Плану заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їх сімей від 12 квітня 2017 р. № 257-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-p#Text>
16. Гнатюк Т. О. Політика реінтеграції зворотних трудових мігрантів в Україні. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Економіка. 2019. Т. 24. Вип. 1. С. 92–95.
17. Співак Я., Співак Л., Івкова О. Реалізація державної політики із соціального захисту прав молоді України: реалії та перспективи. *Гуманізація навч.-вихов. процесу : зб. наук. пр. / Донбас. держ. пед. ун-т*. Харків, 2020. № 1 (99). С. 144–151.

References:

1. Hutsan, T. G. (2014). Problems of social protection of youth in the national economy. Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Economy. Issue 14. P. 54–62. [in Ukrainian]
2. Return Migration and Development Platform (2011). European University Institute. URL: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata
3. Reintegration in the Transition from War to Peace (1997). URL: www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf
4. Rzhavska, N. F. (2020). Reintegration of the occupied territories of Donbas: the search for effective models. VII Methodological readings – Modern political science: new challenges and contexts (in memory of Professor Valery Mykolayovych Denysenko) : Materials of the Seventh All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Lviv, December 11, 2020) / Za Nauk. ed. d. flight n., G. V. Shipunova; resp. for issue A. M. Sabara, G. V. Ilenkiv Lviv : LNU named after I. Franka. P. 43–46. [in Ukrainian]
5. National youth strategy until 2030 : Decree of the President of Ukraine dated March 12, 2021 No. 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> [in Ukrainian]
6. Kaitansky, O. S. (2015). Legal provision of social protection of youth in Ukraine : monograph. Odesa : Phoenix. 204 p. [in Ukrainian]
7. On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons : Law of Ukraine dated October 20, 2014 No. 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
8. Stepanenko, V. I. (2021). Reintegration of youth from temporarily occupied territories and the dividing line through education as a way of national consolidation. History and philosophy of education in independent Ukraine: controversies of modern scientific knowledge : coll. theses of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation, June 8, 2021, Kyiv, Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine / ed. coll.: Topuzov O. M., Sysoeva S. O., Dichek N. P., Kul'taeva M. D. etc. Kyiv : Pedagogical thought. P. 180–182. [in Ukrainian]
9. Shum, Y. M. (2021). Peculiarities of social protection of youth in Ukraine. Current issues of public and private law in the context of systemic reforms. Materials of the scientific and practical conference (Uzhhorod, May 14–15, 2021). Kherson : Young Scientist Publishing House. 96 p. P. 55–61. [in Ukrainian]
10. Mulska, O. P. (2015). To the formation of the system of social protection of labor migrants. Economy and the state. No. 7. P. 54–57. [in Ukrainian]
11. Baluyeva, O. V., Chupryna, O. O. Theoretical and methodological aspects of reintegration of migrants in Ukraine. URL: <https://ojs.dsum.edu.ua/index.php/manager/article/view/119> [in Ukrainian]
12. On external labor migration : Law of Ukraine dated November 5, 2015 No. 761-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/761-19> [in Ukrainian]
13. On the approval of the State Migration Policy Strategy of Ukraine for the period until 2025 : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 12, 2017 No. 482. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p> [in Ukrainian]
14. About the Recommendations of the parliamentary hearings on the topic: “Ukrainian labor migration: state, problems and ways to solve them” : Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine. Verkhovna Rada information. 2014. No. 22. Art. 850. [in Ukrainian]
15. On the approval of the plan of measures to ensure the reintegration into society of migrant workers and their family members : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Plan of measures to ensure the reintegration into society of migrant workers and their family members dated April 12, 2017 No. 257-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-p#Text> [in Ukrainian]
16. Hnatyuk, T. O. (2019). The policy of reintegration of return labor migrants in Ukraine. Bulletin of Odessa National University. Series: Economy. Vol. 24. Issue 1. P. 92–95. [in Ukrainian]
17. Spivak, Ya., Spivak, L., Ivkova, O. (2020). Implementation of state policy on social protection of youth rights of Ukraine: realities and prospects. Humanization of education. process : coll. of science pr. / Donbas. state ped. Univ. Kharkiv, No. 1 (99). P. 144–151. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.70>

DOŚWIADCZENIA PAŃSTW UNII EUROPEJSKIEJ W ZAKRESIE REGULACJI PRAWNYCH GWARANCJI SOCJALNYCH PROKURATORÓW

Vita Shal

*prokurator Wydziału Kontroli Finansowej
Urzędu Audytu Wewnętrzznego i Kontroli
Prokuratury Generalnej Ukrainy (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-9099-4253
Vitasal615@gmail.com*

Adnotacja. W artykule dokonano przeglądu wybranych zagadnień regulacji prawnych dotyczących zabezpieczenia społecznego prokuratorów w krajach Unii Europejskiej. W ramach badania przeprowadzono analizę ogólnych przepisów prawa profilowego krajów UE dotyczących ochrony socjalnej prokuratorów, dokonano przeglądu poszczególnych gwarancji socjalnych i ich utrwalenia w prawie państw UE. Należy zauważyć, że na poziomie krajów UE nie ma jednolitej normatywno-prawnej definicji gwarancji socjalnych prokuratorów, nie ma ustalonych ich rodzajów i jasnej listy. Autor określił również jako wątpliwe utrwalenie modelu regulacji normatywnej i prawnej ochrony socjalnej i gwarancji socjalnych prokuratorów, co wynika ze specyfiki krajowych systemów prawnych każdego z państw. Naukowcy nazwali pozytywne doświadczenia Bułgarii dotyczące równości prokuratorów i sędziów w sprawach mianowania, rozwoju kariery i dyscypliny oraz innych gwarancji społecznych. Lecz osobno podkreślono szczegółowe i dogłębne badanie takiej równości właśnie dla Ukrainy. Szczególną uwagę zwraca się na doświadczenie innych krajów w regulowaniu czasu pracy prokuratorów i określaniu obciążenia prokuratorów.

Słowa kluczowe: prokurator, ochrona socjalna, zabezpieczenia społeczne, regulacje prawne, kraje Unii Europejskiej.

EXPERIENCE OF THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION REGARDING THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL GUARANTEES OF PROSECUTORS

Vita Shal

*Prosecutor of the Financial Control Department Internal Audit and Control Department
General Prosecutor's Office of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-9099-4253
Vitasal615@gmail.com*

Abstract. The article examines certain issues of legal regulation of the consolidation of social guarantees of prosecutors in the countries of the European Union. Within the framework of the study, an analysis of the general provisions of the relevant laws of the EU countries regarding the social protection of prosecutors was carried out, a review of individual social guarantees and their consolidation in the legislation of the EU countries was carried out. It is noted that at the level of the EU countries there is no single legal definition of social guarantees of prosecutors, there are no established types and a clear list. Consolidation of the model of normative-legal regulation of social protection and social guarantees of prosecutors, which is due to the peculiarities of the national legal systems of each state, is called an ambiguous author. The scientist called Bulgaria's positive experience regarding the equality of prosecutors and judges in matters of appointment, career growth and discipline, and other social guarantees. But a detailed and in-depth study of such equality is specifically emphasized for Ukraine. Special attention was paid to the experience of foreign countries regarding the regulation of working hours of prosecutors and determining the workload of prosecutors.

Key words: prosecutor, social protection, social guarantees, legal regulation, countries of the European Union.

ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРОКУРОРІВ

Віта Шаль

*прокурор відділу фінансового контролю
управління внутрішнього аудиту та контролю
Генеральної прокуратури України (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-9099-4253
Vitasal615@gmail.com*

Анотація. У статті здійснено розгляд окремих питань правового регулювання закріплення соціальних гарантій прокурорів у країнах Європейського Союзу. У рамках дослідження здійснено аналіз загальних положень профільних законів країн ЄС щодо соціального захисту прокурорів, проведено розгляд окремих соціальних гарантій та їх закріплення у законодавстві країн ЄС. Зазначено, що на рівні країн ЄС немає єдиного нор-

мативно-правового визначення соціальних гарантій прокурорів, відсутні закріплені їх види та чіткий перелік. Неоднозначним автором названо й закріплення моделі нормативно-правового регулювання соціального захисту та соціальних гарантій прокурорів, що обумовлено особливостями національних правових систем кожної з держав. Вченим названо позитивним досвід Болгарії щодо рівності прокурорів та суддів у питаннях призначення, кар'єрного зростання та дисципліни та інших соціальних гарантій. Але окремо наголошено на детальному та поглибленому дослідженні такої рівності саме для України. Особливу увагу у приділено досвіду зарубіжних країн щодо регулювання робочого часу прокурорів та визначення навантаження на прокурорів.

Ключові слова: прокурор, соціальний захист, соціальні гарантії, правове регулювання, країни Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Прагнення України на вступ до Європейського Союзу зобов'язує нас врахувати ті норми та керуватися тими соціальними гарантіями, які є притаманними для країн, що входять до Європейського Союзу. Особливо гостро це питання стосується саме представників влади та представників правоохоронних органів, які мають забезпечувати реалізацію державної політики та захист прав, свобод та законних інтересів кожного громадянина. Ці органи, їх посадові та службові особи мають, в першу чергу, бути соціально захищеними та матеріально забезпеченими, оскільки саме ці аспекти є ключовими у питанні прозорості їх роботи, незалежності від будь-якого впливу, самостійності у прийнятті рішень у рамках наданих їм повноважень. Одним із перспективних та найбільш дієвих напрямків удосконалення соціального захисту прокурорів, правового регулювання їх соціальних гарантій, системи соціальних пільг, додаткового соціального та матеріального забезпечення, беззаперечно, залишається вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання та реалізації соціальних гарантій, які передбачені для прокурорів у високорозвинених зарубіжних країнах. А тому вивчення досвіду країн ЄС, в тому числі й щодо правового регулювання соціальних гарантій прокурорів, залишається досить актуальним, оскільки курс на вступ до Європейського Союзу продовжено, тому має бути й активна нормативна та інша робота щодо удосконалення правового регулювання соціальних гарантій прокурорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом окремі питання соціального захисту прокурорів досліджували такі вчені як: А. В. Бабінська, Р. М. Білокінь, С. Я. Вавженчук, Ю. М. Гришина, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, П. В. Діхтєвський, Д. М. Добровольський, А. В. Скрипнюк, О. В. Тищенко, М. М. Устименко, В. І. Хвесюк, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Ю. А. Чаплинська, Н. Л. Шевченко, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та інші. Проте, незважаючи на ряд наукових досліджень у вказаній сфері, проблема соціального захисту прокурорів та визначення їх соціальних гарантій залишається актуальною, тому вказаний напрямок потребує подальших наукових пошуків у цій сфері. Особливого значення для України набуває саме вивчення зарубіжного досвіду, а саме країн Європейського Союзу щодо закріплення та правового регулювання соціальних гарантій, які передбачені для прокурорів.

Невирішені раніше проблеми. На сьогодні досліджуючи діяльність прокуратури в цілому варто відзначити, що одним із напрямків реформування системи прокуратури та адміністративно-правового статусу прокурора є саме удосконалення соціального захисту та подальшого розвитку соціальних гарантій прокурора. Таку позицію висловлював О. І. Скибенко, який зазначав, що одним із завдань реформування конституційно-правового статусу обласних та окружних прокуратур України названо саме приведення соціальних гарантій прокурорів у відповідність із вимогами законодавства (Скибенко, 2021: 12–13). Вважаємо, що вказаний напрямок приведення соціальних гарантій у відповідність із вимогами законодавства супроводжується не тільки активним законотворчим процесом, а й гармонізацією національного законодавства у вказаній сфері із європейськими нормами та стандартами. Прагнення України на вступ до Європейського Союзу зумовлює й приведення законодавства до вимог ЄС, в тому числі й щодо соціального захисту та окреслення соціальних гарантій прокурорів.

Метою статті є дослідження питання закріплення та нормативно-правового регулювання соціальних гарантій прокурорів в окремих країнах Європейського Союзу. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється аналіз законодавства у сфері закріплення окремих соціальних гарантій прокурорів, аналізуються положення профільних законів у зарубіжних країнах щодо соціального захисту прокурорів, забезпечується розгляд окремих соціальних гарантій та їх закріплення у законодавстві країн ЄС, а також аналізується можливість застосування окремих положень щодо соціального захисту прокурорів у законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього розгляду досвіду країн Європейського Союзу щодо правового регулювання соціальних гарантій прокурорів, варто окремо зазначити, що активний курс України на вступ до Європейського Союзу стимулює до модернізації прокуратури, в тому числі й системи наданих їм соціальних гарантій. Проте, на рівні країн ЄС немає єдиного нормативно-правового визначення соціальних гарантій прокурорів, відсутні закріплені їх види та чіткий перелік. Беззаперечно, це дещо ускладнює процес модернізації соціальних гарантій прокурорів в Україні до норм ЄС, оскільки немає чіткості та однозначності у розумінні соціальних гарантій прокурорів. У той же час, у напрямку України до ЄС у питанні реформування прокуратури та посиленні соціального захисту прокурорів варто орієнтуватися на норми, які закріплені Рекомендації Rec (2000) 19. Пунктом 4 вказаних рекомендацій передбачено, що «держава повинна вживати дієвих заходів, що гарантують прокурорам можливість виконання своїх фахових обов'язків за відповідних правових і організаційних умов, а також відповідні умови, тобто бюджетні кошти, що знаходяться в їхньому розпорядженні. Ці умови необхідно встановити з допомогою тісного

співробітництва між представниками прокуратур» (Комітет Міністрів Ради Європи, 2000). Окремий акцент зроблено на таких заходах як: 1) відсутність дискримінації у призначенні на посаду, підвищенні на посаді та переведенні прокурорів; 2) формування кар'єри прокурорів у відповідності до відомих та об'єктивних критеріїв; 3) питання переміщення – за службовою необхідністю; 4) регулювання умов служби (в тому числі заробітної плати та пенсії) на рівні закону; 5) справедливість та об'єктивність дисциплінарного провадження, яке регулюється виключно законом; 6) захист прокурорів у випадку порушення їх правового статусу, захист від погроз, захист їх особистої безпеки та особистої безпеки членів їх сімей; 7) свобода висловлювань, віросповідань, об'єднання в громадські організації; 8) навчання та підвищення кваліфікації прокурорів; 9) розвиток організації та внутрішнього управління прокуратури, правової кваліфікації та спеціалізації прокуратури; 10) законність надання будь-яких розпоряджень прокурору, а на вимогу прокурора – надання таких розпоряджень у письмовій формі. В цілому такий акт є різностороннім та стосується закріплення ключових соціальних гарантій, якими має бути наділений прокурор у державі, що прагне вступити до ЄС. Повторюємось, що це ключові засади, які є необхідними, беззаперечними та за сприятливих обставин можуть бути тільки розширені.

Окремо слід відзначити й на тому, що у країнах ЄС також немає єдиної моделі нормативно-правового регулювання соціального захисту та соціальних гарантій прокурорів, що обумовлено особливостями національних правових систем кожної з держав, її історичним походженням, взаємодією між гілками влади, політичним та державним устроєм тощо. Проте, єдине, що є спільним – розуміння того, що прокурор має бути наділений безпрецедентними соціальними гарантіями, які мають бути реально втілені по відношенню до кожного окремого прокурора, незалежно від його місця у системі прокуратури в цілому. Принцип розуміння людини як соціальної цінності, верховенство права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, захист інтересів людини і громадянина у поєднанні із захистом держави – це ті принципи, які покладені в основу формування соціальної політики кожної із держав, що входить до Європейського Союзу. І розуміння прокурора, перш за все, як людини, а вже потім як представника влади, уповноваженого на захист публічних інтересів є основою для формування соціальних гарантій по відношенню до останнього.

Характерною рисою правового регулювання соціальних гарантій прокурорів у країнах ЄС є їх закріплення у профільних законах, що регулює діяльність прокуратури. Наприклад, в Естонській Республіці у Законі «Про прокуратуру» від 12 квітня 1998 року основними гарантіями незалежності прокурора названо: винагороду, відпустку, відшкодування майнової шкоди, завданої прокурору чи членам його сім'ї при виконанні ним своїх службових повноважень та функцій, заохочення, пенсійне забезпечення (Державна Рада Естонії, 1998). У профільному Законі Польщі «Про прокуратуру» також закріплено та врегульовано ряд важливих соціальних гарантій прокурорів, серед яких: отримання винагороди прокурора у випадку відсутності на роботі за певних обставин (Національні збори Польщі, 1994). Законом Республіки Польща також детально регламентовано аспекти соціального страхування прокурора, отримання фінансових допомог, винагороди, відпустки, одноразової компенсації, виплати премій, житлового забезпечення прокурорів, відшкодування витрат на проїзд від місця проживання прокурора до організаційного підрозділу прокуратури та місцевого центру організаційного підрозділу прокуратури тощо.

Закріплення окремих соціальних гарантій в профільному законі, на нашу думку, підкреслює значення соціального захисту прокурорів, не надаючи пріоритету іншим нормам, які вже стосуються їх повноважень, компетенції та сфери діяльності. Фактично ці категорії існують поряд: ефективне функціонування прокурора забезпечується визначеними законом відповідними соціальними гарантіями. В цілому про таку ж політику можна говорити й окреслюючи правове регулювання соціальних гарантій прокурорів в Україні, проте все ж є окремі гарантії та напрямки правового регулювання, які потребують уточнення та більш детального дослідження.

Але, не всі країни, які входять до складу ЄС детально регламентують питання закріплення соціальних гарантій прокурорів у профільних законах. Так, наприклад, Законом Латвії «Про прокуратуру» від 19.05.1994 року (Саейм ЛР, 1994) не визначено переліку соціальних гарантій прокурорів, а лише окремі статті названого закону присвячено незалежності прокурорів, недоторканості прокурорів, які охоплюють певні соціальні гарантії прокурорів. Деталізація інших соціальних гарантій у вказаному законі не здійснюється.

В Україні, як і в більшості інших країн ЄС має місце диференціація у питанні незалежності прокурорів та їх соціальних гарантій із суддями та іншими особами. Проте, все ж найбільш суттєвою є різниця у соціальному захисті та соціальних гарантіях прокурорів і суддів. Судді в Україні є більш соціально захищеними ніж прокурори, що, на нашу думку, є не досить правильно, оскільки ступінь ризику як на посаді судді так і прокурора є досить високим та кожен з них може бути підданий негативному впливу з боку інших осіб. З огляду на наведене вище, вже неодноразово озвучувалось питання щодо перегляду соціальних гарантій прокурорів та їх розширення, а за основу такого розширення брались саме соціальні гарантії, які передбачені для суддів. Зокрема, така думка була висловлена у Звіті з оцінки потреб «Зміцнення функціональної незалежності прокурорів у східноєвропейських державах-учасниках», де зазначалось, що міжнародні та регіональні стандарти рекомендують державам забезпечити достатні гарантії, в деяких випадках можна порівняти з тими, які надаються суддям для того, щоб прокурори були незалежними при ухваленні рішень. Такі стандарти гарантують бюджет органів прокуратури, заробітну плату та умови служби; вони забезпечують об'єктивний відбір кадрів, оцінку діяльності співробітників та їх просування по службі, належне навчання, об'єктивне ставлення до дисципліни та механізми перекладу службою (ОБСЄ, 2018: 13).

В цілому ми погоджуємося із необхідністю реформування системи соціальних гарантій прокурорів, шляхом наближення таких гарантій до тих гарантій, які передбачені для суддів. А тому, вважаємо, що досвід Болгарії, в якій призначення, кар'єрне зростання та дисципліна суддів, прокурорів та слідчих регулюються Конституцією та законом однаково може бути корисним, але це потребує досить детального та поглибленого дослідження. Конструктивною з цього приводу є думка С. В. Циганка, який, досліджуючи питання незалежності суддів і прокурорів, наголошує на тому, що головна різниця, з точки зору незалежності, між суддями і прокурорами полягає в тому, що прокуратура може в одних державах вимагати заходів, щоб запровадити на практиці державну політику, наприклад, законодавча влада або навіть виконавча влада може законно просити прокуратуру надавати пріоритети переслідуванню одного виду злочинної діяльності над іншим. Судові рішення, навпаки, ні в якому разі не можуть контролюватися державою. Саме через цю відмінність може здатися важким надання загальних стандартів для незалежності як суддів, так і прокурорів (Циганок, 2019: 229–230). З іншої сторони, як ми вже говорили вище, і судді і прокурори несуть досить високий ризик для свого життя та здоров'я, що обумовлено їх професійною діяльністю та характером функцій та завдань, які вони виконують, оскільки беруть безпосередню участь у провадженні різноманітних справ, захищають інтереси окремої особи чи суспільства в цілому. Тому, ще раз наголошуємо на тому, що питання рівності прав суддів та прокурорів має бути детально досліджено та проаналізовано.

Окреслюючи питання соціальних гарантій прокурорів та їх правове регулювання зазначимо, що одним із перших, на що варто звернути увагу є те, що у країнах ЄС на відміну від України суттєвого значення приділено питанню правового регулювання такої соціальної гарантії як дотримання робочого навантаження прокурорів, тобто регулювання кількості справ, які веде прокурор протягом певного чітко визначеного періоду часу. Як зазначено Європейською комісією з питань ефективності правосуддя, розрахунок навантаження на прокурорів можна виміряти, розглянувши три фактори: кількість прокурорів (за необхідності, кількість посадових осіб, які виконують ті самі функції, що й прокурори), кількість проваджень, над якими працює прокурор, та кількість функцій прокурора (Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2015).

Характерною рисою країн ЄС є чітке визначення та дотримання нормування робочого часу прокурорів, що здійснюється з метою збереження їх працездатності, фізичного, морального та психологічного здоров'я. Фактично мають місце різноманітні формули визначення навантаження на прокурорів, регулювання їх робочого часу та відпочинку, методики розрахунку навантаження, що забезпечується аналізом відомостей обліку робочого часу та критеріях визначення складності завдань, що виконують прокурори. Для країн ЄС має місце усвідомлення того, що кадровий голод в системі прокуратури є недопустимий, а для якісного та своєчасного виконання прокурорами своїх функцій та посадових обов'язків має бути час на підготовку до введення справи, входження у курс кожної справи з детальним аналізом всіх складових процесу та прийняття відповідного процесуального рішення. Регулювання робочого навантаження дає змогу керувати справедливим та рівномірним розподілом справ між різними прокурорами, які входять до складу однієї прокуратури, а це, в свою чергу, є одним із показників соціального захисту та соціального забезпечення прокурорів. Наприклад, у Польщі існує два види контролю за робочим навантаженням прокурорів: 1) статистична інформація, яка є загальною та здійснюється у відповідності до Закону «Про статистичну інформацію». Зазвичай, ця інформація носить періодичний характер та спрямована на отримання певних статистичних досліджень у сфері роботи прокуратури; 2) внутрішній контроль за навантаженням прокурорів, що здійснюється з метою оцінювання роботи кожного окремого прокурора та ефективності роботи прокуратури в цілому. Проте, варто відзначити, що ніяких критичних меж щодо робочого навантаження прокурорів у Польщі немає, а тому в цілому цей показник є досить умовним та часто не в повній мірі відображає фактичну зайнятість прокурора.

Що стосується України, то у питанні розрахунку навантаження прокурорів є певні проблеми, оскільки реального моніторингу за станом завантаженості прокурорів не має. За загальним правилом ця функція покладена на керівників відповідних прокуратур та кадрову службу, проте дієвого та ефективного контролю у цій сфері, на жаль, все ще немає. Крім того, вважаємо, що така соціальна гарантія як регулювання робочого навантаження прокурорів не має бути просто проголошеною, оскільки це не забезпечить ні дієвого розподілу справ між прокурорами, ні ефективного контролю за розподілом такого навантаження. Розрахунок робочого навантаження прокурорів, методика розрахунку такого навантаження, аспекти контролю за проведенням розрахунку має бути нормативно-врегульовано із детальною регламентацією участі кожного суб'єкта у цьому процесі.

Беззаперечно окреслюючи соціальні гарантії прокурорів в країнах ЄС ми не можемо не торкнутися й питання матеріального забезпечення прокурорів у таких країнах, оскільки саме матеріальне забезпечення є однією із найбільш важливих соціальних гарантій незалежної та неупередженої роботи прокурорів. І в цій сфері нормативно-правове регулювання є досить різним, що в основному виражається у ключовому суб'єкті, який уповноважений на формування державної політики у вказаній сфері, а також закріплення основних складових заробітної плати прокурора у законі чи підзаконному нормативно-правовому акті. Яскравим прикладом матеріального забезпечення прокурорів є досвід Федеративної Республіки Німеччини. У цій державі правове регулювання виплати заробітної плати прокурорів здійснюється виключно на рівні закону, що унеможливило будь-які зловживання у вказаній сфері. У Польщі правове регулювання матеріального забезпечення прокурорів здійснюється також на рівні профільного закону, яким і визначаються складові заробітної плати, премії, інші доплати. Часто деталізація наведених у законі положень здійснюється на підзаконному

рівні у відповідних спеціально прийнятих актах. У Польщі в профільному законі «Про прокуратуру» від 28.01.2016 року закріплено аспекти фінансування діяльності прокуратури (Національні збори Польщі, 1994).

Законодавством Польщі закріплена можливість Генерального прокурора делегувати прокурора Міністерству юстиції або іншій організаційній одиниці, підпорядкованій міністру юстиції, відповідно до кваліфікації прокурора. Фінансова підтримка таких делегованих прокурорів є досить значною, зокрема закріплено, що «прокурор, делегований в іншу організаційну одиницю прокуратури, за винятком Національної прокуратури, після закінчення 6 місяців делегування отримує право на базову винагороду у розмірі базової ставки, передбаченої для прокурора цієї одиниці на строк, що залишився в делегації, а якщо за займаною ним посадою він уже отримував винагороду в цій або вищій ставці, отримує право на винагороду у більшій ставці» (стаття 108 Закону Польщі «Про прокуратуру»). Для прокурорів, які відряджені в інше місце, ніж місцезнаходження організаційної одиниці прокуратури, в якій прокурор проходить службу, інше місце його постійного проживання, прокурор, делегований на період відрядження передбачено право на наступні витрати, які пов'язані з відшкодуванням незручностей, пов'язаних з відрядженням поза встановленим місцем служби, а саме: 1) право на безкоштовне проживання в умовах, що відповідають гідності посади, або відшкодування витрат на проживання за місцем відрядження в одній із таких форм: а) відшкодування фактично понесених витрат; б) щомісячна одноразова допомога – у розмірі, що не перевищує 80 відсотків базового розміру, що є підставою для визначення посадового окладу прокурора; 2) відшкодування витрат на перший проїзд від відрядження до місця постійного проживання та відшкодування витрат на проїзд, вчинений не більше одного разу на тиждень до місця постійного проживання; 3) одноразова сума покриття витрат на проїзд на місцевому транспорті; 4) відшкодування витрат, понесених у зв'язку з використанням транспортних засобів, що належать працівнику, у службових цілях; 5) відшкодування витрат на щоденний проїзд до місця розміщення (Національні збори Польщі, 1994). Такі види матеріальної допомоги для делегованих прокурорів говорить про їх неабияку фінансову підтримку з боку держави, суть якої зводиться до забезпечення комфортних умов для тих прокурорів, які були делеговані для роботи в умовах, які не є для них звичними.

Проте не у всіх державах ЄС має місце підхід до регулювання питання оплати праці прокурорів виключно на рівні законів. Так, статтею 31 Закону «Про прокуратуру Литовської республіки» від 27.07.1990 року № I-420 закріплено, що розміри посадових окладів працівників прокуратури встановлюються Президією Верховної Ради Литовської Республіки (Сайм ЛР, 1990). В Естонській Республіці у Законі «Про прокуратуру» від 12 квітня 1998 року, а саме у статті 13 також закріплено положення про те, що заробітна плата прокурора та відшкодування витрат під час перебування на посаді визначаються Урядом республіки (Державна Рада Естонії, 1998). Отже, можемо говорити про різноманітність підходів щодо нормативно-правового закріплення питання щодо визначення структури оплати праці прокурорів. Єдиним, що є спільним для країн Європейського Союзу – це розміри оплати праці прокурорів, які в цілому є суттєвими, тобто є такими, що забезпечують нормальне та гідне становище прокурорів у суспільстві, можливості утримувати себе та свою сім'ю.

Цікавою щодо нормативно-правового регулювання є отримання заробітної плати прокурорами в такій європейській країні як Данія. Так, прокуратура у вказаній країні має право на погоджену річну зарплату. Так, прокурори мають можливість домовитися про щорічне підвищення заробітної плати та/або винагороди. Винагорода є одноразовою і призначається в індивідуальному порядку прокурорам, робота та результати роботи яких за рік перевищили очікування (Парламент Данії, 2021: 8). В Україні ж система погодженої річної заробітної плати, на нашу думку, стала б підставою для вчинення корупційних дій у вказаній сфері, оскільки, на жаль, наше суспільство, а особливо посадові особи органів влади, не мають настільки високої правової свідомості та таких високих моральних якостей, які б дозволили регулювати питання оплати праці прокурорів по іншому, аніж виключно на рівні закону.

Висновки. Підсумовуючи нормативно-правове регулювання соціальних гарантій прокурорів в країнах ЄС можемо зробити наступний висновок: наявна неоднозначність нормативно-правового регулювання соціальних гарантій прокурорів, не у всіх країнах соціальні гарантії прокурорів закріплюються на рівні саме профільних законів, не кожний закон містить чітке розуміння соціальних гарантій прокурорів та їх перелік тощо. Проте єдиним, як ми вже говорили, є усвідомлення необхідності реального та достатнього соціального захисту прокурорів, дотримання їх соціальних прав, а отже й забезпечення ефективного правового регулювання у вказаній сфері.

Список використаних джерел:

1. Скибенко О. І. Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування : дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 237 с.
2. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя: Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf
3. Про прокуратуру : Закон Естонської Республіки від 12.04.1998 року. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3nPMZkmBRrAJ:https://constitutions.ru/?p%3D24804&hl=ru&gl=ua&strip=1&vwsr=0>
4. Про прокуратуру : Закон Польщі від 28.01.1996 року. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-prokuraturze-18281417>

5. Про прокуратуру : Закон Латвії від 19.05.1994 року. URL: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/Zakon-Latvii-o-prokurature-ru.pdf>
6. Звіт з оцінки потреб «Зміцнення функціональної незалежності прокурорів у східноєвропейських державах-учасниках». URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/5/447865.pdf>
7. Циганок С. В. Принцип незалежності суддів і прокурорів у країнах Європейського Союзу. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 7. С. 227–231.
8. European judicial systems. Efficiency and quality of justice / CEPEJ STUDIES No. 23. URL: <http://bit.ly/2hSLRrz>
9. Про прокуратуру Литовської Республіки : Закон від 27.07.1990 року № I-420. URL: https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.74369/format/ISO_PDF/
10. Danish contribution to the 2021 Rule of Law Report. 9 March 2021. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/dk-input.pdf>

References:

1. Skybenko, O. I. (2021). Konstytutsiino-pravovyi status prokuratury Ukrainy v umovakh reformuvannia : dys. na zdob. nauk. stupenia kand. yuryd. nauk za spets. 12.00.02 konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 237 p. [in Ukrainian].
2. Recommendation Rec (2000) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the role of the prosecutor's office in the criminal justice system : Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 724th meeting of the Deputy Ministers on October 6. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf
3. On the Prosecutor's Office : Law of the Republic of Estonia dated April 12, 1998. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3nPMZkmBRrAJ:https://constitutions.ru/?p%3D24804&hl=ru&gl=ua&strip=1&vwsrc=0>
4. On the Prosecutor's Office : Law of Poland dated January 28, 1996. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-prokuraturze-18281417>
5. On the Prosecutor's Office : Law of Latvia dated 19.05.1994. URL: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/Zakon-Latvii-o-prokurature-ru.pdf>
6. Needs assessment report “Strengthening the functional independence of prosecutors in Eastern European participating states”. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/5/447865.pdf>
7. Tsyganok, S. V. (2019). The principle of independence of judges and prosecutors in the countries of the European Union. Entrepreneurship, economy and law. No. 7. P. 227–231. [in Ukrainian]
8. European judicial systems. Efficiency and quality of justice / CEPEJ STUDIES No. 23. URL: <http://bit.ly/2hSLRrz>
9. On the Prosecutor's Office of the Republic of Lithuania : Law dated July 27, 1990 No. I-420. URL: https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.74369/format/ISO_PDF/
10. Danish contribution to the 2021 Rule of Law Report. 9 March 2021. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/dk-input.pdf>

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.71>

POZYTYWNE DOŚWIADCZENIA LITWY W ZAKRESIE PRAWNEJ REGULACJI OCHRONY SOCJALNEJ FUNKCJONARIUSZY PUBLICZNYCH W NOWOCZESNYCH WARUNKACH KOMUNIKACJI INFORMACYJNEJ

Kateryna Shapovalova

doktor filozofii w dziedzinie "Prawo" (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4027-7576

katerynasapovalova@gmail.com

Adnotacja. W artykule przeanalizowano specyfikę regulacji prawnej ochrony socjalnej funkcjonariuszy publicznych na Litwie. Podano główne prawa Litwy w tej dziedzinie. Szczegółowo opisano treść i znaczenie przepisów prawnych dotyczących ochrony socjalnej funkcjonariuszy publicznych we współczesnych warunkach komunikacji informacyjnej. Wskazane są pozytywne punkty regulacji prawnej tego obszaru w porównaniu z doświadczeniem krajowym. Sformułowano wykaz propozycji zapożyczenia takich punktów do krajowego prawa socjalnego. Ważność każdego z nich jest uzasadniona dla poprawy prawnej regulacji ochrony socjalnej funkcjonariuszy publicznych w Ukrainie. Wskazano, że ustawodawca krajowy mógłby wykorzystać doświadczenie ustawodawstwa litewskiego w regulowaniu ograniczeń związanych ze służbą publiczną; warto byłoby skorzystać z doświadczenia ustawodawstwa litewskiego w regulowaniu prawnym poszczególnych gwarancji socjalnych zapewnionych urzędnikom publicznym na Litwie; ustawodawca krajowy miałby nieco złagodzić ograniczenia przy jednoczesnym rozszerzeniu listy gwarancji socjalnych.

Słowa kluczowe: ochrona socjalna, urzędnicy publiczni, ubezpieczenie społeczne, służba publiczna, prawo socjalne, Litwa.

POSITIVE EXPERIENCE OF LITHUANIA REGARDING THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF CIVIL SERVANTS IN MODERN CONDITIONS OF INFORMATION COMMUNICATIONS

Kateryna Shapovalova

Doctor of Philosophy in Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4027-7576

katerynasapovalova@gmail.com

Abstract. The article analyzes the specifics of the legal regulation of social protection of civil servants in Lithuania. The main laws of Lithuania in this area are given. The content and significance of the legislative provisions on the social protection of civil servants in the modern conditions of information communications are detailed. The positive aspects of the legal regulation of this area in comparison with the domestic experience are indicated. A list of proposals for borrowing such points from national social legislation has been formulated. The importance of each of them for improving the legal regulation of social protection of civil servants in Ukraine is argued. It is noted that: the domestic legislator could use the experience of Lithuanian legislation in regulating restrictions related to public service; it would be worthwhile to use the experience of Lithuanian legislation in the legal regulation of certain social guarantees granted to civil servants in Lithuania; the domestic legislator should slightly relax the restrictions while simultaneously expanding the list of social guarantees.

Key words: social protection, civil servants, social security, civil service, social legislation, Lithuania.

ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ЛИТВИ ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Катерина Шаповалова

доктор філософії з галузі «Право» (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4027-7576

katerynasapovalova@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано специфіку правового регулювання соціального захисту державних службовців в Литві. Наведено головні закони Литви у даній сфері. Деталізовано зміст і значення законодавчих положень щодо соціального захисту державних службовців в сучасних умовах інформаційних комунікацій. Вказано позитивні моменти правового регулювання даної царини у порівнянні з вітчизняним досвідом. Сформульовано перелік пропозицій щодо запозичення таких моментів у національне соціальне законодавство. Аргументовано вагомість кожної із них для удосконалення правового регулювання соціального захисту державних службовців в Україні. Зазначено, що: вітчизняний законодавець міг би використати досвід литовського законодавства у регламентації обмежень, пов'язаних із державною службою; було б варто скорити

статись досвідом литовського законодавства у правовому регулюванні окремих соціальних гарантій, якими наділяються державні службовці в Литві; вітчизняний законодавець мав би дещо послабити обмеження із одночасним розширенням переліку соціальних гарантій.

Ключові слова: соціальний захист, державні службовці, соціальне забезпечення, державна служба, соціальне законодавство, Литва.

Вступ. У сучасних умовах інформаційних комунікацій та євроінтеграції України формування в нашій державі системи державної служби, яка відповідає кращим європейським стандартам, потребує залучення до служби ефективних і кваліфікованих службовців. Система соціального захисту державних службовців є складовою цього масштабного процесу. Як ми вже неодноразово підкреслювали в даній роботі, держава зобов'язана створити необхідні умови для того, щоб забезпечити високий рівень мотивації та захисту державних службовців та членів їх сімей. Державні службовці об'єктивно потребують підвищеного рівня соціального захисту, із урахуванням змісту їхньої трудової діяльності, завдань, які вони виконують, навантажень, яких вони зазнають, та, безумовно, обмежень, визначених Законами України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII й іншими нормативно-правовими актами та спрямованих на недопущення конфлікту приватних інтересів державних службовців із публічними інтересами суспільства. Тому, рівень соціального захисту державних службовців має відповідати не лише сучасним умовам інформаційних комунікацій, а й особливостям правового статусу державних службовців, як суб'єктів трудових правовідносин. Саме тому, вважаємо логічним, що подальший розвиток його положень також доцільно здійснювати на основі досвіду більш розвинених держав. Однією із країн, досвід якої потребує нашої уваги, є Литовська Республіка як держава, що також перебувала в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік, але при цьому на сьогодні є членом ЄС.

Актуальність дослідження позитивного зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту державних службовців в сучасних умовах інформаційних комунікацій та євроінтеграції України можна пояснити через призму наступних аспектів. По-перше, на сьогодні у науковій літературі нашої держави наявна вкрай незначна кількість праць, присвячених зарубіжному досвіду в цій сфері. По-друге, в даній роботі ми встановили, що сучасний стан правового регулювання соціального захисту державних службовців характеризується наявністю деяких проблем, а пошук шляхів їх вирішення пропонуємо здійснювати у тому числі і з урахуванням курсу України до євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі нашої держави наявні праці, присвячені аналізу законодавства про державну службу в зарубіжних країнах. У даному контексті відзначимо внесок таких науковців, як: В. А. Багрій, К. К. Баранцева, В. В. Безусий, Т. Ю. Витко, Н. Т. Гончарук, О. А. Губська, М. І. Іншин, А. С. Карпунець, Ю. Ю. Кізілов, А. В. Кірмач, Т. П. Мельничук, А. М. Михненко, Л. С. Мосора, О. Ю. Оболенський, С. М. Озірська, В. М. Олуйко, О. І. Пархоменко-Куцевіл, Л. Л. Прокопенко, Д. І. Сіроха, Т. А. Соколова, Л. С. Стельмащук, В. П. Тимошук, А. О. Чаркіна. Втім, питанням соціального захисту ними приділено не так багато уваги.

Мета статті. Дослідити стандарти державної служби на прикладі Литви, окреслити шляхи імплементації в національне законодавство позитивного досвіду Литви щодо правового регулювання соціального захисту державних службовців.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист державних службовців в Литві до цих пір регулюється цим нормативно-правовим актом – Законом Литовської Республіки «Про державну службу» № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999), яким визначаються основні засади державної служби, права та обов'язки державного службовця, відповідальність, заробітна плата, соціальні та інші гарантії, правові засади управління державною службою. Окрім високої оцінки Європейської Комісії, за змістом та структурою даний нормативно-правовий акт нагадує Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Верховна Рада України, 2016), а тому позитивний досвід цієї держави особливо зручний для імплементації.

Розпочнемо із аналізу спеціальних обмежень та заборон, яких зазнають державні службовці на державній службі в Литві. Зазначимо, що за останніх декілька років Закон Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) зазнав суттєвих змін, і якщо порівнювати його редакцію за червень 2019 року (Сейм Литовської Республіки, 2018) із чинною, то вони відрізняються настільки ж масштабно, як, для прикладу, положення Законів України «Про державну службу» від 16.12.1993 № 3723-XII та від 10.12.2015 № 889-VIII у частині регулювання соціального захисту державних службовців.

Правам та обмеженням державних службовців Литви в попередній редакції Закону Литовської Республіки «про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 2018) присвячувався окремий розділ IV «Права та обов'язки державних службовців». Для нашого дослідження було б корисно проаналізувати як окремі обов'язки державних службовців за цим Законом, так і деякі з їх прав. Так, частиною 1 статті 18 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 2018) передбачалось право литовських державних службовців виконувати іншу роботу та отримувати за неї заробітну плату або винагороду, якщо його робота на таких підприємствах, установах, організаціях відповідала таким умовам: по-перше, це не викликало конфлікту громадських та приватних інтересів на державній службі; по-друге, це не створювало

передумови для використання державної служби в особистих інтересах; по-третє, це не дискредитувало авторитет державної служби; по-четверте, це не перешкоджало державному службовцю належним чином здійснювати посадові обов'язки на державній службі; по-п'яте, трудові відносини укладені не з підприємствами, установами, організаціями, щодо яких державний службовець має владні повноваження або здійснює контроль, нагляд за їх діяльністю або приймає будь-які інші рішення щодо цього підприємства, установи або організації. Іншими словами, якщо був відсутній конфлікт інтересів між державним службовцем та його іншим роботодавцем, законом допускалось працевлаштування державного службовця за сумісництвом на іншому підприємстві, установі чи організації, та одержання за роботу заробітної плати чи іншої нагороди. Відсутність обмеження на здійснення іншої оплачуваної діяльності суттєво применшувало значення соціального захисту державних службовців, адже в такому випадку у державного службовця була можливість забезпечити своє існування та існування своєї сім'ї з інших законних джерел одержання прибутку. Для того, щоб реалізувати це право, державний службовець мав звернутись до керівника державної служби із відповідним клопотанням. Дозвіл на здійснення роботи за сумісництвом надавався лише для виконання конкретної роботи на конкретній посаді. У разі переведення державного службовця на іншу посаду чи зміни його трудової функції, керівник державної служби мав оцінити ризики, та прийняти рішення щодо надання дозволу чи заборони займатись цією роботою. У разі звільнення державного службовця, наданий дозвіл скасовувався.

Також у процесі нашого дослідження ми звернули увагу на інші права державних службовців, які були закріплені попередньою редакцією Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 2018). Так, у статті 17 з-поміж інших, було закріплено права державних службовців на страйк, окрім державних службовців, які виконують обов'язки керівника державного органу або установи або органу або установи самоврядування, та їх право бути членами політичних партій та здійснювати політичну діяльність у позаслужбовий час. Тобто, принцип політичної нейтральності державних службовців в Литовській Республіці мав дещо інший зміст, аніж в Україні. І у даному контексті, у відповідності до зроблених нами раніше у цій роботі висновків, вважаємо підхід литовського законодавця більш правильним.

Перелік обмежень було закріплено статтею 19 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 2018), і до них було віднесено заборони займатися будь-якою діяльністю, якщо це викликає конфлікт суспільних та приватних інтересів на державній службі та заборону обіймати більше однієї посади державної служби. Тобто, якщо порівнювати із тими заборонами та обмеженнями, які закріплені Законами України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII та іншими нормативно-правовими актами, можемо зробити висновок, що литовське законодавство було значно лояльнішим до державних службовців, аніж українське. Втім, якщо звернутись до Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) у чинній редакції, то можемо виявити, що його зміст є значно ближчим до законодавства України.

Розділ IV Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) внаслідок останніх змін був суттєво видозмінений, і на сьогодні складається лише з трьох статей, присвячених правам державних службовців, їх обов'язкам та визначенню діяльності, яка є несумісною із державною службою. Право на страйк є так само передбаченим статтею 21 цього нормативно-правового акту, як і право брати участь у політичній діяльності поза посадою. Тобто у даному контексті відзначимо те, що права державних службовців в Литві є дещо ближчими до прав працівників інших сфер, аніж це є в Україні. Але разом із тим, статтею 20 визначено обов'язок державного службовця не брати участь у політичній діяльності під час служби, тобто у даному аспекті важливо чітко розуміти ту межу, коли політична діяльність державного службовця шкодить його професійному та нейтральному виконанню службових обов'язків. На нашу думку, литовський законодавець мав би врегулювати цей механізм у спеціальному порядку, втім наразі в Законі Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) відповідні норми відсутні.

Серед обмежень, які поширюються на державних службовців, та які закріплені статтею 22 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999), виділимо заборони: входити до складу органів управління підприємств і неприбуткових організацій, та отримувати винагороду за це; представляти інтереси приватних підприємств, установ чи організацій та виїжджати за кордон за їх рахунок; працювати працівником, радником, експертом чи консультантом у приватних підприємствах чи організаціях а також отримувати заробітну плату, не передбачену Законом Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) (винятки з цього правила є подібними до тих, що передбачені Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII (Верховна Рада України, 2014), а саме крім оплати праці у виборчих комісіях та комісіях референдуму, а також в органах управління неприбуткових організацій, якщо це передбачено законом, за науково-педагогічну роботу в установах освітніх установах підвищення кваліфікації державних службовців, за роботу в редакційних групах

і комісіях, якщо ця робота не передбачена посадовою інструкцією, а також оплати згідно Закону Литовської Республіки про авторське право і суміжні права); страйкувати, якщо державний службовець займає посаду керівника підрозділу установи, органу або вищу посаду або якщо це заборонено законом або статутом; бути членом політичних партій чи політичних організацій, профспілок чи об'єднань, брати участь у політичній діяльності, якщо це заборонено законом або статутом; займати більше однієї посади державної служби. Аналізуючи цей перелік, звернемо увагу на наступне. По-перше, узагальнюючи наведену норму, зробимо висновок про наступні обмеження державних службовців: 1) заборону займатись іншою оплачуваною діяльністю, крім роботи у виборчих комісіях та комісіях референдуму, органах управління неприбуткових організацій, науково-педагогічної роботи в установах освітніх установах підвищення кваліфікації державних службовців, роботи в редакційних групах і комісіях, творчої діяльності; 2) заборону організувати та брати участь у страйках державним службовцям, які займають посади керівника підрозділу установи, органу або вищу посаду; 3) бути членом політичних партій чи політичних організацій, профспілок чи об'єднань, брати участь у політичній діяльності, якщо це суперечить законодавству про державну службу чи статуту державного органу; 4) працювати за сумісництвом чи суміщенням на іншій посаді державної служби. У цілому, такий перелік є співставний із переліком обмежень державних службовців в Україні. По-друге, литовський законодавець фактично щодо кожного обмеження вживає формулювання «якщо це передбачено законом чи статутом» або «якщо це передбачено законом чи статутом». Тобто, з більшої заборон наявні винятки. Наприклад, заборона здійснення іншої оплачуваної діяльності не означає, що державний службовець не може отримувати дохід із інших джерел. Передусім, це свідчить про те, що у таких питаннях він має керуватись Законом Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999), іншими актами литовського законодавства, статутом державного органу.

Підсумовуючи аналіз правового регулювання обмежень, яких зазнають державні службовці Литовської Республіки на період своєї служби, зробимо висновок, що хоча в цілому обмеження державних службовців за законодавством України є співставним, вітчизняний законодавець міг би запозичити деякий досвід литовського законодавця. Як ми неодноразово підкреслювали в цій роботі, на сьогодні обмеження, яких зазнають державні службовці в Україні, не є співставними їх соціальному захисту, покликаному компенсувати такі обмеження. Оскільки вже не один рік спостерігається тенденція до зрівнювання соціального захисту державних службовців із соціальним захистом інших громадян, які не зазнають таких обмежень, пов'язаних із їхньою службовою діяльністю, одним із ймовірних шляхів вирішення проблем соціального захисту державних службовців вбачаємо у пом'якшенні обмежень, пов'язаних із службовою діяльністю. У даному контексті проаналізовані нами особливості литовського законодавства могли би бути враховані при внесенні змін до Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Верховна Рада України, 2016) та інших актів вітчизняного законодавства про державну службу нашої держави. Пропонуємо наступні зміни із урахуванням литовського досвіду.

Вважаємо доцільним доповнити перелік прав державних службовців правами на страйк з метою захисту своїх економічних і соціальних інтересів, та на участь у політичній діяльності, якщо це не суперечить законодавству про державну службу, положенням про структурні підрозділи державних органів та посадовим інструкціям, затвердженим керівниками державної служби в цих органах.

Отже, нами встановлено, що не зважаючи на наявність широкого кола обмежень, у цілому законодавство про державну службу є лояльним до литовського державного службовця. Більшість обмежень, передбачених ним, мають умови застосування, тобто стосуються не усіх без виключення державних службовців, а лише окремих випадків. Наступне питання, яке ми будемо встановлювати в рамках цього дослідження, полягає в аналізі соціальних гарантій державних службовців в Литві.

Як і в Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, в Законі Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) питанню соціальних гарантій державних службовців присвячено одразу декілька розділів цього нормативно-правового акту.

Розділ VI складається із п'яти статей та є присвяченим оплаті праці державних службовців та «іншим соціальним гарантіям». Заробітна плата державних службовців Литовської Республіки згідно зі статтею 31 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) складається із посадового окладу, надбавки за вислугу років та премії. Порівнюючи дану норму з положеннями статті 50 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Верховна Рада України, 2016), зробимо висновок, що заробітна плата державних службовців в Україні є більш прогресивною, адже окрім перерахованих складових, складається також із надбавки за ранг державного службовця. Звернемо увагу на те, що встановлення розмірів посадового окладу, надбавок за вислугу років та премій в обох державах здійснюється схожим чином. Наприклад, і частина 1 статті 52 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Верховна Рада України, 2016), і частина 1 статті 34 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) встановлюють ідентичну норму, згідно якої розмір надбавок до посадового окладу не може перевищувати 50 відсотків посадового окладу. До «інших» соціальних гарантій державних службовців статтею 35 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos

Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) віднесено компенсації витрат на відрядження та соціальний захист працівників дипломатичних установ. У контексті аналізу цього розділу, зробимо висновок, що правове регулювання оплати праці державних службовців в Литовській Республіці є співставним із правовим регулюванням оплати праці державних службовців в Україні. У даному напрямі не вбачаємо жодних перспектив щодо запозичення вітчизняним законодавцем позитивного литовського досвіду.

У розділі VIII Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) литовський законодавець присвятив статті 46 та 47 заохоченням та нагородам державних службовців за успіхи в службі. Деякі із заохочень (наприклад, оголошення подяки) відповідають заохоченням, передбаченим статтею 53 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Верховна Рада України, 2016), але в цих нормах також врегульовані інші види заохочень, на правовому регулюванні яких пропонуємо зупинитись детальніше.

Із урахуванням литовського досвіду, та виключенням тих форм заохочень, які на нашу думку є застарілими, вважаємо, що зміст частини 1 статті 53 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Верховна Рада України, 2016) міг би бути наступним:

«Стаття 53. Заохочення державних службовців

1. За бездоганну та ефективну державну службу, за особливі заслуги до державних службовців застосовують такі види заохочень:

- 1) оголошення подяки;
- 3) дострокове присвоєння рангу в порядку, визначеному цим Законом;
- 6) виплата грошового бонусу за одноразове ефективне виконання службового завдання або за результативну, ефективну, якісну службу протягом одного року;
- 7) вручення іменного подарунку [...]

Також дану статтю необхідно доповнити положенням, яке б врегулювало питання фінансування виплати таких бонусів, які були нами передбачені у пункті 6 частини 1 статті 53 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Сейм Литовської Республіки, 1999). Тому, дану статтю пропонуємо доповнити новою частиною 4:

«[...] 4. Грошовий бонус за одноразове ефективне виконання службового завдання або за результативну, ефективну, якісну службу протягом одного року виплачується в межах фонду преміювання».

Серед інших соціальних гарантій державних службовців Литви, передбачених Законом Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999), відзначимо те, що тривалість щорічної основної оплачуваної відпустки державних службовців в Україні є більшою (30 днів проти 28 у Литві). Частина 1 статті 53 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) встановлює обов'язковість державного соціального страхування та медичного страхування державних службовців Литви. В даному контексті відзначимо, що раніше у даній роботі нами було запропоновано запровадити обов'язкове державне страхування життя і здоров'я державних службовців, яке буде здійснюватись за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Пенсійне забезпечення державних службовців, у відповідності до частини 2 статті 53 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999) здійснюється згідно положень спеціального нормативно-правового акту – Закону про пенсії державних службовців № I-693 від 13.12.1994 року (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas) (Сейм Литовської Республіки, 1994). У даному контексті відзначимо, що одну із проблем правового регулювання соціального захисту державних службовців ми вбачали у тому, що пенсійне забезпечення державних службовців сьогодні здійснюється у відповідності до положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV. Втім врегулювання даного питання в рамках спеціального нормативно-правового акту ми не вважаємо найбільш вдалим шляхом. Доцільніше, врегулювати пенсійне забезпечення державних службовців в рамках окремого розділу Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, як це, для прикладу, було зроблено в Законі України «Про державну службу» від 16.12.1993 № 3723-XII.

Серед інших гарантій звернемо увагу на соціальну гарантію, визначену у частині 2 статті 55 Закону Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316) (Сейм Литовської Республіки, 1999), та яка передбачає, що поховання державного службовця, який виконував службові обов'язки, здійснюється за рахунок держави. У вітчизняному законодавстві така гарантія, зокрема, передбачена Законом України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII щодо поховання прокурорів. Із урахуванням того, що вітчизняний законодавець практикував регламентацію такої соціальної гарантії щодо інших осіб, які в своїй професійній діяльності виконують завдання та функції держави, а також те, що така соціальна гарантія є притаманною практиці європейських держав, вважаємо, що вітчизняний законодавець міг би внести відповідні зміни до Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII та розширити у такий спосіб коло соціальних гарантій державних службовців.

Пропонуємо доповнити Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (Верховна Рада України, 2016) новою статтею 54-1 «Інші соціальні гарантії»:

«54¹. Інші соціальні гарантії

1. Поховання державного службовця, який загинув (помер) під час виконання службових обов'язків, або звільненого з посади, який помер внаслідок заподіяння тілесних ушкоджень або іншої шкоди здоров'ю, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Державний службовець вважається загиблим під час виконання службових обов'язків, якщо подія, що стала причиною загибелі (смерті) державного службовця, відбулася при виконанні ним посадових обов'язків, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби чи посадовою інструкцією за винятком випадків, коли державний службовець загинув (помер) при скоєнні умисного злочинного діяння або іншого правопорушення, або коли причиною загибелі (смерті) державного службовця було алкогольне сп'яніння, сп'яніння від наркотичних, психотропних чи токсичних речовин, самогубство або у інших випадках, не пов'язаних зі службою.

Державний службовець визнається загиблим під час виконання службових обов'язків у встановленому законом порядку».

Висновки. Отже, наше дослідження дозволяє зробити висновок, що позитивний досвід Литовської Республіки у правовому регулюванні соціального захисту державних службовців в сучасних умовах інформаційних комунікацій та євроінтеграції України полягає у наступному:

1. Вітчизняний законодавець міг би використати досвід литовського законодавства у регламентації обмежень, пов'язаних із державною службою. В даній роботі ми неодноразово підкреслювали, що одне із ключових завдань професійного соціального захисту державних службовців полягає у компенсуванні тих обмежень, яких зазнають державні службовці на службі. У процесі дослідження ми вказували на те, що деякі із таких обмежень є не виправдано жорсткими, і їх усунення не нанесло б шкоди інтересам державної служби та держави у цілому. В Литовській Республіці на державних службовців накладаються фактично ті ж самі обмеження, що й на державних службовців в Україні. Проте, все ж вважаємо цей перелік більш лояльним до державних службовців. Литовський законодавець досить часто вживає формулювання, які свідчать про те, що деякі із обмежень стосуються лише окремих державних службовців та можуть бути застосовані лише за певних обставин. Це, на нашу думку, якісно відрізняє правове регулювання соціального захисту державних службовців в Литовській Республіці від такого ж регулювання в Україні.

2. Вітчизняному законодавцю було б варто скористатись досвідом литовського законодавства у правовому регулюванні окремих соціальних гарантій, якими наділяються державні службовці в Литві. У процесі нашого дослідження ми вказували на різноманітні негативні тенденції розвитку правового регулювання соціального захисту державних службовців в нашій державі, у тому числі пов'язані із зменшенням кола соціальних гарантій, а також неактуальністю деяких із гарантій, закріплених Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII. У даному аспекті правове регулювання соціального захисту державних службовців в Литовській Республіці, на нашу думку, є якіснішим та сучаснішим. Вітчизняний законодавець міг би поширити на державних службовців окремі соціальні гарантії, визначені в Законі Литовської Республіки про державну службу № VIII-1316 від 08.07.1999 року (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316), або ж вдосконалити наявні законодавчі формулювання на основі досвіду законодавця цієї держави.

3. На нашу думку, в законодавстві про державну службу Литовської Республіки набагато краще дотримано баланс між обмеженнями, яких зазнають державні службовці у зв'язку із їхньою службовою діяльністю, та тими перевагами, які їм надає державна служба. В Україні, в той самий час, після прийняття Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII цей баланс було відчутно порушено. Наше дослідження неодноразово засвідчило, що ті професійні соціальні гарантії, які на сьогодні належать державним службовцям, не є адекватними обмеженням, яких вони зазнають у зв'язку із службовою діяльністю. Вітчизняний законодавець мав би дещо послабити обмеження із одночасним розширенням переліку соціальних гарантій хоча б на той рівень, на який державні службовці претендували за Законами України «Про державну службу» від 16.12.1993 № 3723-XII та від 17.11.2011 № 4050-VI.

Список використаних джерел:

1. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/cad5a783834211e89188e16a6495e98c/asr>
2. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 4. Ст. 43.
3. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas Nr. VIII-1316 (офіційний переклад Закону російською мовою). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a45bb470fbd511e993cb8c8daaf8ff8a>
4. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.
5. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15125/SwHAKJqJCT>

References:

1. Lietuvos Respublikos statisty servinci lyattymas Nr. VIII-1316. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/cad5a783834211e89188e16a6495e98c/asr>
2. On civil service : Law of Ukraine dated 10.12.2015 No. 889-VIII. Verkhovna Rada information. 2016. No. 4. Article 43. [in Ukrainian]
3. Lietuvos Respublikos valystys serznoć lyattymas Nr. VIII-1316 (official translation of the Law into Russian). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a45bb470fd511e993cb8c8daaf8ff8a>
4. On the prevention of corruption : Law of Ukraine dated 14.10.2014 No. 1700-VII. Verkhovna Rada information. 2014. No. 49. Article 2056. [in Ukrainian]
5. Laws of the Lietuvos Respublikos ošinnių ir karių valstinių pensijų lyattymas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15125/SwHAKJqJCT>

SPIS TREŚCI

CONTENTS

EDUCATION AND PEDAGOGY

Lyudmila Aleksieienko-Lemovska

ORCID ID: 0000-0001-5391-0719

PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE UWARUNKOWANIA KSZTAŁTOWANIA
SIĘ CECH PRZYWÓDCZYCH U STUDENTÓW INSTYTUCJI SZKOLNICTWA
WYŻSZEGO O SPECJALNOŚCI PSYCHOLOGIA.....3

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGIC CONDITIONS FOR THE FORMATION
OF LEADERSHIP QUALITIES IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL
INSTITUTIONS MAJORING IN PSYCHOLOGY.....3

Olesia Kotsan

ORCID ID: 0000-0003-2213-5208

ROLA PODEJŚCIA INTERDYSCYPLINARNEGO W KSZTAŁTOWANIU
KOMPETENCJI INTERPRETACYJNYCH NAUCZYCIELA GRY NA FORTEPIANIE.....10

THE ROLE OF INTERDISCIPLINARY APPROACH IN THE FORMATION
OF INTERPRETIVE COMPETENCE OF A PIANO TEACHER.....10

Valentyna Moisiuk

ORCID ID: 0000-0002-2732-3817

STORYTELLING JAKO METODA NAUCZANIA JĘZYKA OBCEGO W WYŻSZEJ SZKOLE.....15

STORYTELLING AS A METHOD OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE
IN HIGHER SCHOOL.....15

Olexandr Nazarkin

ORCID ID: 0000-0003-1384-749X

Victoria Nazarkina

ORCID ID: 0000-0002-0767-6180

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY STANDARYZACJI EDUKACJI I STWORZENIA
KRAJOWEGO SYSTEMU KWALIFIKACJI W UKRAINIE.....23

CURRENT PROBLEMS OF EDUCATION STANDARDIZATION AND CREATION
OF A NATIONAL SYSTEM OF QUALIFICATIONS IN UKRAINE.....23

Ievgen Nelin

ORCID ID: 0000-0001-5612-8589

REALIZACJA IDEI PSYCHOLOGII INDYWIDUALNEJ
W KONTEKŚCIE DYSKURSU PSYCHOANALITYCZNO-PEDAGOGICZNEGO.....32

REALIZATION OF IDEAS OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGY
IN THE CONTEXT OF PSYCHOANALYTICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE.....32

Volodymyr Onatskyi

ORCID ID: 0000-0002-4751-7029

BADANIE UZDOLNIEŃ AKADEMICKICH W KRAJOWYCH WYWIADACH
PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNYCH PIERWSZEJ POŁOWY XX WIEKU.....39

RESEARCH OF ACADEMIC TALENT IN DOMESTIC PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL INTELLIGENCE OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY.....39

Olha Titova

ORCID ID: 0000-0001-8471-0867

KORZYSTANIE Z SERWISÓW ONLINE W NAUCZANIU MATEMATYKI
UCZNIÓW KLAS MŁODSZYCH.....44

APPLICATION OF ONLINE SERVICES IN TEACHING MATHEMATICS
TO YOUNG SCHOOL STUDENTS.....44

Tong Linge

ORCID ID: 0000-0002-1147-6421

PODSTAWY METODOLOGICZNE KSZTAŁCENIA PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI SZTUKI MUZYCZNEJ W ZAKRESIE ROZWIJANIA ZDOLNOŚCI MUZYCZNYCH UCZNIÓW.....	50
METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF TRAINING FUTURE MUSICAL ART TEACHERS FOR THE DEVELOPMENT OF SCHOOL STUDENTS' MUSICAL ABILITIES.....	50

Victoria Furkalo

ORCID ID: 0000-0002-0502-3207

Volodymyr Furkalo

ORCID ID: 0000-0002-4707-6788

WARTOŚCI ŻYCIOWE W CZASIE WOJNY.....	57
LIFE VALUES DURING THE WAR.....	57

Olena Shamanska

ORCID ID: 0000-0002-2677-8983

WSPARCIE TECHNOLOGICZNE RÓŻNYCH KIERUNKÓW EDUKACJI DOROSŁYCH WE WSPÓŁCZESNYCH WARUNKACH ROZWOJU SPOŁECZNEGO.....	62
TECHNOLOGICAL SUPPORT OF DIFFERENT DIRECTIONS OF ADULT EDUCATION IN MODERN CONDITIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT.....	62

Liudmyla Shesterikova

ORCID ID: 0000-0002-8303-4294

KOLIZJE TERMINOLOGICZNE W OKREŚLANIU ISTOTY POJĘCIA PEDAGOGICZNEGO „ARTYSTA-WYKONAWCA”.....	68
TERMINOLOGICAL COLLISIONS IN DETERMINING THE ESSENCE OF THE PEDAGOGICAL CONCEPT “PERFORMING ARTIST”.....	68

CULTURE AND ART**Paulo Berest**

ORCID ID: 0000-0002-5218-4812

KULTUROLOGICZNE PODSTAWY WYSTĘPOWANIA DESTYNACJI TURYSTYCZNYCH W KIJOWIE DO KOŃCA XIX WIEKU.....	73
CULTUROLOGY GROUNDS FOR EMERGENCE TOURIST DESTINATIONS IN KYIV UNTIL THE END OF THE 19TH CENTURY.....	73

Svitlana Marchenko

ORCID ID: 0000-0002-3662-9826

PROBLEM OCHRONY I POPULARYZACJI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WE WSPÓŁCZESNEJ UKRAINIE: ASPEKT BEZPIECZEŃSTWA.....	81
THE PROBLEM OF CULTURAL HERITAGE PRESERVATION AND PROMOTION IN MODERN UKRAINE: SECURITY ASPECT.....	81

Lilia Navolska

ORCID ID: 0000-0002-0244-0371

ARTYSTYCZNE ASPEKTY MATERIAŁÓW I FORMY W PROJEKTOWANIU ODZIEŻY MĘSKIEJ.....	87
IMPACT OF ARTS ON MATERIALS AND FORMS IN MENSWEAR DESIGN.....	87

Yevhenii Shyshliuk

ORCID ID: 0000-0002-7358-7864

ROLA SZTUK PIĘKNYCH W OŚWIETLENIU TRAGICZNEJ STRONY Z HISTORII ROMÓW Z PIERWSZEJ POŁOWY XX WIEKU.....	95
THE ROLE OF FINE ARTS IN COVERING THE TRAGIC PAGES OF ROMA HISTORY OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY.....	95

Ivan Yarema

ORCID ID: 0000-0002-2843-5087

ROZWÓJ KOMUNIKACJI CYFROWEJ W UKRAINIE ESTABLISHMENT OF DIGITAL COMMUNICATION IN UKRAINE.....	101
ESTABLISHMENT OF DIGITAL COMMUNICATION IN UKRAINE.....	101

Iryna Yatsyk

ORCID ID: 0000-0001-7918-7522

PRAKTYKA UTRWALANIA PERFORMANCE'U: MANIPULACJA LUB KONIECZNOŚĆ.....	106
THE PRACTICE OF PERFORMANCE ART FIXATION: MANIPULATION OR NECESSITY.....	106

HUMANITIES**Oleh Barhel**

ORCID ID: 0000-0002-2242-2701

MODALNOŚĆ JAKO ŚRODEK PRAGMATYCZNEGO WPŁYWU W ANGLOJĘZYCZNYCH TEKSTACH MIĘDZYNARODOWYCH DOKUMENTÓW PRAWNYCH.....	112
MODALITY AS A MEANS OF PRAGMATIC INFLUENCE IN ENGLISH TEXTS OF INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS.....	112

Olha Vakhovska

ORCID ID: 0000-0002-7720-0970

CZY GARNEK W SIĘDMIU OTWORACH POWINIEN BYĆ TAJEMNICĄ TEORETYKA TŁUMACZENIA?.....	117
MUST THE POT OF SEVEN HOLES BE A TRANSLATION THEORIST'S RIDDLE?.....	117

Tamara Dorokhina

ORCID ID: 0000-0002-9936-6226

Yurii Kakherskyi

ORCID ID: 0000-0002-8615-3651

YURII ANATOLIIOVYCH (SYN ANATOLIIA) PINCHUK: PROBLEMY POWSTANIA NARODU UKRAIŃSKIEGO W DZIEDZICTWIE NAUKOWYM M. I. KOSTOMAROWA.....	126
YURII ANATOLIIOVYCH PINCHUK: THE QUESTION OF FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION IN THE SCIENTIFIC WORKS OF M. I. KOSTOMAROV.....	126

Vasylyna Zaitseva

ORCID ID: 0000-0002-2840-4440

ŻYCIE CODZIENNE SPOŁECZNOŚCI POLSKIEJ NA UKRAINIE ZACHODNIEJ PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ: ŚWIADOMOŚĆ, PAMIĘĆ, ADAPTACJA (NA MATERIAŁACH HISTORII MÓWIONEJ).....	132
EVERYDAY LIFE OF THE POLISH COMMUNITY IN WESTERN UKRAINE AFTER THE SECOND WORLD WAR: CONSCIOUSNESS, MEMORY, ADAPTATION (BASED ON ORAL HISTORY MATERIALS).....	132

Nataliia Kuspis

ORCID ID: 0000-0003-4221-9281

SKŁADNIA JAKO JEDEN Z GŁÓWNYCH ŚRODKÓW PEŁNIENIA FUNKCJI PRAGMATYCZNEJ W TEKSTACH REKLAMY ANGLOJĘZYCZNEJ.....	142
SYNTAX AS ONE OF THE LEADING MEANS OF IMPLEMENTING A PRAGMATIC FUNCTION IN ENGLISH ADVERTISING TEXTS.....	142

Maryna Mazur

ORCID ID: 0000-0002-5371-490X

MANIFESTACJA ZJAWISKA OSOBOWOŚCI JAKO NOŚNIKA WOLNEJ WOLI PRZEZ PRYZMAT KONCEPTUALNEGO ROZUMIENIA FILOZOFII JEAN-PAULA SARTRE'A.....	148
THE MANIFESTATION OF THE PHENOMENON OF PERSONALITY AS THE BEARER OF FREE WILL THROUGH THE PRISM OF CONCEPTUAL COMPREHENSION OF THE PHILOSOPHY OF JEAN-PAUL SARTRE.....	148

Dmytro Prysivok

ORCID ID: 0000-0003-2877-3200

- KOBIECE WIZJE TOPOSU WOJNY W POWIEŚCIACH HORICHA ZERNIA
„CÓRECZKA” I GASKI SZYJAN „ZA PLECAMI”.....154
- WOMEN’S VISIONS OF THE TOPOS OF WAR IN THE NOVELS
OF HORIHA ZERNIA “DAUGHTER” AND HASKA SHIAN “BEHIND THE BACK”.....154

Maria Semenova

ORCID ID: 0000-0003-3370-7750

- ZMIANA STANDARDÓW: JAK JĘZYKOZNAWCY TRAKTUJĄ NOWOTWORY
JĘZYKOWE W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ.....160
- SHIFTING STANDARDS: HOW LINGUISTIC NEOLOGISMS ARE VIEWED
FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE.....160

Olha Sydorenko

ORCID ID: 0000-0001-8702-3659

- DEINFANTYLIZACJA SPOŁECZEŃSTWA UKRAIŃSKIEGO JAKO STRATEGIA
ARTYSTYCZNYCH TEKSTÓW PROZATORSKICH O REWOLUCJI GODNOŚCI.....166
- DEINFANTILIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY AS A STRATEGY
OF ARTISTIC PROSE TEXTS ON THE REVOLUTION OF DIGNITY.....166

Hanna Onufriichuk

ORCID ID: 0000-0002-7589-4411

Maria Filipchuk

ORCID ID: 0000-0001-6818-6890

- SYMBOLIZACJA ZOOFRAZEM W MOWIE LUDOWEJ.....173
- SYMBOLIZATION OF ZOOPHRASE IN FOLK SPEECH.....173

Karine Khachaturian

ORCID ID: 0000-0003-4131-1836

- FUNKCJE WNĘTRZA W PROZIE ARTYSTYCZNEJ.....179
- INTERIOR FUNCTIONS IN ART PROSE.....179

Oleksandr Sholk

ORCID ID: 0000-0003-0830-4538

- CUDZOZIEMCY W SZEREGACH ARMII UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI
LUDOWEJ PODCZAS WOJNY POLSKO-RADZIECKIEJ 1920 ROKU.....183
- FOREIGNERS IN THE ARMY OF THE UNR DURING THE POLISH-SOVIET WAR OF 1920.....183

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES**Svitlana Vnuchko**

ORCID ID: 0000-0001-9176-1304

Olena Polovko

ORCID ID: 0000-0002-1207-7174

- INSTYTUCJONALNY WYMIAR BEZPIECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO PAŃSTWA
W WARUNKACH WSPÓŁCZESNYCH TRENDÓW GLOBALIZACYJNYCH.....190
- INSTITUTIONAL DIMENSION OF STATE INFORMATION SECURITY
IN THE CONDITIONS OF CURRENT GLOBALIZATION TRENDS.....190

Nataliia Hrynova

ORCID ID: 0000-0001-7261-9871

Victoriia Stanishevskaya

ORCID ID: 0000-0003-3324-8988

- TRENING PSYCHOKOREKCYJNY
“UCZYMY SIĘ KONSTRUKTYWNIEM ROZWIĄZYWAĆ SYTUACJE KONFLIKTOWE”.....196
- PSYCHOCORRECTIVE TRAINING
“LET’S LEARN TO SOLVE CONFLICT SITUATIONS CONSTRUCTIVELY”.....196

Olena Zavhorodnia

ORCID ID: 0000-0001-8786-8707

OPRACOWANIE ZESTAWU NARZĘDZI INTEGRACYJNYCH W PSYCHOLOGII: KIERUNKI I PERSPEKTYWY BADAŃ.....	204
DEVELOPMENT OF INTEGRATIVE TOOLKIT IN PSYCHOLOGY: RESEARCH DIRECTIONS AND PERSPECTIVES.....	204

Olena Ivanova

ORCID ID: 0000-0002-0682-5607

PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY SZKOLENIA PRACOWNIKÓW SOCJALNYCH.....	212
PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE TRAINING OF SOCIAL WORKERS.....	212

Volodymyr Lipkan

ORCID ID: 0000-0002-7411-2086

TEORIA GEOSTRATEGII: ANALIZA DYSKURSYWNA.....	217
THEORY OF GEOSTRATEGY: DISCOURSE ANALYSIS.....	217

Liu Yan

ORCID ID: 0000-0001-8477-3403

CECHY MANIFESTACJI BARIER PSYCHOLOGICZNYCH W ROZWOJU KREATYWNOŚCI MŁODSZYCH NASTOLATKÓW.....	229
PARTICULARITIES OF THE MANIFESTATION OF PSYCHOLOGICAL BARRIERS TO THE CREATIVE DEVELOPMENT OF YOUNG TEENAGERS.....	229

Anastasiia Mishchenko

ORCID ID: 0000-0003-3394-3841

KOMUNIKACJA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO UKRAINY W WARUNKACH WOJNY.....	235
COMMUNICATIONS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE IN WAR CONDITIONS.....	235

Tetyana Panyuk

ORCID ID: 0000-0002-2494-6111

Ivan Zyma

ORCID ID: 0000-0002-5063-949X

CHARAKTERYSTYKA CZYNNIKÓW BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO INSTYTUCJI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO.....	240
CHARACTERISTICS OF FACTORS OF ECONOMIC SECURITY OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION.....	240

Nataliia Shelenkova

ORCID ID: 0000-0002-6488-9078

Liudmyla Zagoruiko

ORCID ID: 0000-0003-4250-3688

PSYCHOLOGICZNA ODPORNOŚĆ STUDENTÓW NA MANIPULACYJNE SKUTKI REKLAMY.....	246
STUDENTS' PSYCHOLOGICAL RESISTANCE TO MANIPULATIVE INFLUENCE OF ADVERTISING.....	246

MANAGEMENT AND ADMINISTRATION**Nataliya Aleksandrova**

ORCID ID: 0000-0002-7902-2434

Tetiana Davydenko

ORCID ID: 0000-0002-5470-8691

NARZĘDZIA KSZTAŁTOWANIA MOTYWACJI NAJWYŻSZEGO KIEROWNICTWA GLOBALNYCH KORPORACJI FINANSOWYCH.....	254
MOTIVATION TOOLS FOR TOP MANAGEMENT IN GLOBAL FINANCIAL CORPORATIONS.....	254

Tetiana Bieloshapka

ORCID ID: 0000-0002-2103-0730

WPLYW I AKTUALIZACJA ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH W DZIEDZINIE BEZPIECZEŃSTWA EKOLOGICZNEGO UKRAINY.....	260
INFLUENCE AND ACTUALIZATION OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINE.....	260

LAW**Bohdan Aganin**

ORCID ID: 0000-0002-8654-3940

PODSTAWY PRAWNE ZAPEWNIENIA BEZPIECZEŃSTWA RUCHU DROGOWEGO PRZEZ ORGANY I JEDNOSTKI NARODOWEJ POLICJI.....	268
LEGAL PRINCIPLES OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY BY BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE.....	268

Roman Balahura

ORCID ID: 0000-0003-1353-8694

CECHY PROCESOWE SPORU O PRZYWRÓCENIU PRACOWNIKA DO PRACY.....	274
PROCEDURAL FEATURES OF THE DISPUTE ON REINSTATEMENT OF THE EMPLOYEE AT WORK.....	274

Inna Bezukh

ORCID ID: 0000-0003-0654-4028

CECHY REGULACJI PRAWNYCH W UKRAINIE INSTYTUTU ŚRODKÓW ZAPOBIEGAWCZYCH PODCZAS POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO W WARUNKACH STANU WOJENNEGO.....	278
PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE OF THE INSTITUTION OF PREVENTIVE MEASURES DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW.....	278

Nataliia Blok

ORCID ID: 0000-0002-7052-5297

W SPRAWIE INFORMACJI PRAWNYCH EWIDENCJI I REJESTRACJI OSÓB WEWNĘTRZNIE PRZESIEDLONYCH.....	285
ON INFORMATION AND LEGAL ENSUREMENT ACCOUNTING AND REGISTRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS.....	285

Yevheniia Bokovykova

ORCID ID: 0000-0002-0577-3569

DOCHODY BUDŻETÓW LOKALNYCH W WARUNKACH STANU WOJENNEGO: ASPEKT FINANSOWO-PRAWNY.....	290
REVENUES OF LOCAL BUDGETS UNDER MARTIAL STATUS: FINANCIAL AND LEGAL ASPECT.....	290

Dariya Vitiuk

ORCID ID: 0000-0002-3457-9984

REGULACJE PRAWNE I NORMATYWNE DOTYCZĄCE WSPÓLDZIAŁANIA PAŃSTW W ZAKRESIE ZAPOBIEGANIA PRZESTĘPCZOŚCI W WYMIARZE MIĘDZYNARODOWYM.....	296
NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF STATES IN THE PREVENTION OF CRIME IN THE INTERNATIONAL DIMENSION.....	296

Oleksandra Voitsyshena

ORCID ID: 0000-0003-0631-9656

W SPRAWIE ODPOWIEDZIALNOŚCI DYSCIPLINARNEJ PRACOWNIKÓW ZGODNIE Z PRAWEM PRACY UKRAINY.....	303
REGARDING THE ISSUE OF DISCIPLINARY LIABILITY OF EMPLOYEES UNDER THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE.....	303

Petro Havaleshko

ORCID ID: 0000-0001-5903-6321

POJĘCIE I ISTOTA DOWODU ADMINISTRACYJNO-SĄDOWEGO: ASPEKTY PROCESOWE.....	308
CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROVING: PROCEDURAL ASPECTS.....	308

Valentyn Halunko

ORCID ID: 0000-0002-8133-6766

NARZĘDZIA ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ AKADEMICKIEJ DOBROCZYNNOSCI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO NA UKRAINIE.....	314
TOOLS OF PUBLIS ADMINISTRATION OF ACADEMIC INTEGRITY OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE.....	314

Elina Gansetska

ORCID ID: 0000-0002-3515-8655

RETROSPEKTYWNA ANALIZA POWSTANIA INSTYTUCJI IMPEACHMENTU W SYSTEMIE ODPOWIEDZIALNOŚCI KONSTYTUCYJNO-PRAWNEJ.....	320
RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF IMPEACHMENT IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY.....	320

Vladyslav Grynychuk

ORCID ID: 0000-0001-5747-6454

OCHRONĄ PRAW WŁASNOŚCI INTELEKTUALNEJ DO ZNAKÓW TOWAROWYCH W INTERNECIE.....	325
PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON TRADEMARKS ON THE INTERNET.....	325

Oleksii Yevtushenko

ORCID ID: 0000-0002-4524-3773

LEGISLACYJNE ROZSTRZYGANIE POSTĘPOWAŃ SĄDOWYCH DOTYCZĄCYCH WYKROCZEŃ KARNYCH: DOŚWIADCZENIA KRAJÓW PRAWA KONTYNTENTALNEGO.....	331
A LEGISLATIVE SETTLEMENT OF JUDICIAL REALIZATION IS IN RELATION TO CRIMINAL MISCONDUCTS: EXPERIENCE OF COUNTRIES OF THE CONTINENTAL SYSTEM OF LAW.....	331

Olena Ivashchenko

ORCID ID: 0000-0003-2148-8220

W SPRAWIE PROBLEMU OKREŚLENIA UWARUNKOWAŃ SPOŁECZNYCH USTALANIA SANKCJI ZA WYKROCZENIA KARNE W SPRAWACH ZIEMI.....	338
CONCERNING THE PROBLEM OF DETERMINING THE SOCIAL CONDITIONS OF ESTABLISHING SANCTIONS FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS.....	338

Nadia Ilchyshyn

ORCID ID: 0000-0002-0435-6480

ZADANIA REALIZACJI PROCEDUR SĄDOWYCH W POSTĘPOWANIU ADMINISTRACYJNYM.....	343
TASKS OF IMPLEMENTATION OF COURT PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	343

Natalyia Karabaza

ORCID ID: 0000-0002-9526-2155

POJĘCIE I KATEGORIE POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO DOTYCZĄCEGO PODATKOWYCH WYKROCZEŃ KARNYCH W KONTEKŚCIE DOŚWIADCZEŃ KRAJÓW POSTSOWIECKICH.....	347
CONCEPTS AND CATEGORIES OF COURT PROCEEDINGS REGARDING TAX CRIMINAL OFFENSES IN THE CONTEXT OF THE EXPERIENCE OF POST-SOVIET COUNTRIES.....	347

Roman Kirin

ORCID ID: 0000-0003-0089-4086

Sergii Hryshchak

ORCID ID: 0000 0002 6302 1322

PRAWO ENERGETYCZNE UKRAINY: STRATEGIA PRZEDWOJENNA,
TRANSFORMACJA POWOJENNA.....353

ENERGY LEGISLATION OF UKRAINE: PRE-WAR STRATEGY,
POST-WAR TRANSFORMATION.....353

Kolb Oleksandr

ORCID ID: 0000-0003-1792-4739

O NIEKTÓRYCH DETERMINANTACH, KTÓRE SPOWODOWAŁY
NISKI POZIOM EDUKACJI I NAUKI W UKRAINIE W CZASIE WOJNY.....363

ABOUT SOME DETERMINANTS THAT LED TO THE LOW LEVEL
OF EDUCATION AND SCIENCE IN UKRAINE DURING THE WAR.....363

Oleksandr Kolosov

ORCID ID: 0000-0003-0128-5565

Lyubov Omelchuk

ORCID ID: 0000-0002-2457-0118

FUNKCJE BEZPIECZEŃSTWA CYBERNETYCZNEGO I PRZECIWDZIAŁANIA
CYBERPRZESTĘPCZOŚCI W WARUNKACH STANU WOJENNEGO W UKRAINIE.....368

FEATURES OF ENSURING CYBERSECURITY AND COUNTERACTING
CYBERCRIMES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE.....368

Petro Kravchuk

ORCID: 0000-0003-4246-974H

Margaryta Dovga

ORCID: 0000-0001-9320-0631

CECHY DOCHODZENIA W UKRAINIE NIEKTÓRYCH RODZAJÓW
PRZESTĘPSTW W ZAKRESIE OBROTU KRYPTOWALUTAMI.....375

PECULIARITIES OF THE INVESTIGATION IN UKRAINE OF CERTAIN TYPES
OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF CIRCULATION OF CRYPTOCURRENCY.....375

Marina Kutsenko

ORCID ID: 0000-0001-7469-4760

HISTORYCZNY ROZWÓJ PRAWA PRACY.....383

HISTORICAL DEVELOPMENT OF LABOR LEGISLATION.....383

Tatyana Kutsenko

ORCID ID: 0000-0002-4607-9362

AKTUALNY STAN REGULACJI PRAWNEJ PRACY SĘDZIEGO.....388

CURRENT STATE OF THE LEGAL REGULATION OF LABOR ACTIVITIES OF JUDGES.....388

Leonid Merzlyi

ORCID ID: 0000-0001-9202-1981

RZETELNA PROCEDURA PRAWNA W DZIAŁALNOŚCI
SĘDZIEGO ŚLEDZCZEGO W KRAJACH EUROPEJSKICH.....393

PROPER LEGAL PROCEDURE IN THE ACTIVITIES
OF THE INVESTIGATING JUDGE IN EUROPEAN COUNTRIES.....393

Kostiantyn Mieshkovoi

ORCID ID: 000-0003-3341-5811

JEDNOSTKA DOCHODZENIOWA ORGANÓW NARODOWEJ POLICJI
UKRAINY I PODOBNE JEDNOSTKI W INNYCH KRAJACH ŚWIATA.....400

INVESTIGATION UNIT OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE
AND SIMILAR UNITS IN OTHER COUNTRIES OF THE WORLD.....400

Vira Navrotska

ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

Halyna Boreiko

ORCID ID: 0000-0002-5592-4302

USTAWOWE OGRANICZENIE SAMODZIELNEGO DOCHODZENIA UZASADNIONYCH INTERESÓW PRZEZ OSOBY, WOBEC KTÓRYCH TOCZY SIĘ POSTĘPOWANIE W SPRAWIE STOSOWANIA ŚRODKÓW PRZYMUSU MEDYCZNEGO.....	404
LEGISLATIVE RESTRICTION OF INDEPENDENT DEFENSE OF LEGAL INTERESTS BY PERSONS, ON WHOM MEDICAL MEASURES ARE CARRIED OUT.....	404

Larysa Nalyvaiko

ORCID ID: 0000-0002-7696-4223

Olha Chepik-Trehubenko

ORCID ID: 0000-0001-5499-5793

STOSOWANIE ZASADY PRAWORZĄDNOŚCI PRZEZ SĄDY MIĘDZYNARODOWE I KRAJOWE.....	413
APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW INTERNATIONAL AND NATIONAL COURTS.....	413

Oleksandr Pashchynskyi

ORCID ID: 0000-0002-6156-2715

AKTUALNY STAN PRAWNEJ REGULACJI KONTROLI SPOŁECZNEJ NAD DZIAŁALNOŚCIĄ ORGANÓW SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W UKRAINIE.....	420
CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF PUBLIC CONTROL ON THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE.....	420

Volodymyr Polish

ORCID ID: 0000-0002-6293-188X

PODSTAWY METODOLOGICZNE BADANIA ZASADY SPRAWIEDLIWOŚCI W SYSTEMIE OGÓLNYCH ZASAD PRAWA.....	425
METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCHING THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE SYSTEM OF GENERAL PRINCIPLES OF LAW.....	425

Oleksandr Solomoniuk

ORCID ID: 0000-0002-4879-9486

WPLYW TECHNOLOGII BLOCKCHAIN NA ORZECZNICTWO SĄDOWE.....	430
IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY ON JUDICIAL LAW-MAKING.....	430

Anastasiia Chernysh

ORCID ID: 0000-0001-7551-5365

INTEGRACJA MŁODZIEŻY JAKO JEDEN Z RODZAJÓW OCHRONY SOCJALNEJ MŁODZIEŻY.....	435
REINTEGRATION OF YOUTH AS ONE OF THE TYPES OF SOCIAL PROTECTION OF YOUTH.....	435

Vita Shal

ORCID ID: 0000-0001-9099-4253

DOŚWIADCZENIA PAŃSTW UNII EUROPEJSKIEJ W ZAKRESIE REGULACJI PRAWNYCH GWARANCJI SOCJALNYCH PROKURATORÓW.....	441
EXPERIENCE OF THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION REGARDING THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL GUARANTEES OF PROSECUTORS.....	441

Kateryna Shapovalova

ORCID ID: 0000-0003-4027-7576

POZYTYWNE DOŚWIADCZENIA LITWY W ZAKRESIE PRAWNEJ REGULACJI OCHRONY SOCJALNEJ FUNKCJONARIUSZY PUBLICZNYCH W NOWOCZESNYCH WARUNKACH KOMUNIKACJI INFORMACYJNEJ.....	447
POSITIVE EXPERIENCE OF LITHUANIA REGARDING THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF CIVIL SERVANTS IN MODERN CONDITIONS OF INFORMATION COMMUNICATIONS.....	447

NOTES

- redakcja nie zawsze zgadza się z poglądami autorów publikacji.
- artykuły publikowane są w wersji autorskiej. ewentualne zmiany redakcyjnej treści bez zgody autora.
- redakcja zastrzega sobie prawa do ograniczenia tekstów, jeżeli przekraczają oni 10 stron.
- redakcja zastrzega sobie prawa do dystrybucji materiałów czasopisma, chyba że postanowiono inaczej w umowie z autorem.

Wydawca:

Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie
Adres: ul. Tulipanowa 47, 20-827 Lublin, Tel: (081) 742-68-53
www.isaplublin.pl, email: kontakt@isaplublin.pl
KRS: 0000376930, NIP: 7123238441, REGON: 060730915
Rachunek bankowy: BANK PEKAO SA nr 67 1240 2470 1111 0010 3831 8426

Druk: KWANT STUDIO
Radosław Orłowski
22-300 Krasnystaw, ul. Mikołaja Reja 5
Nakład: papier – 100 szt.